P. VIRGILII MARONIS
OPERA.

INTERPRETATIONE ET NOTIS

ILLUSTRAVIT

CAROLUS RUÆUS, SOC. JESU.

JUSSU

CHRISTIANISSIMI REGIS,

AD USUM SERENISSIMI DELPHINI.

JUXTA EDITIONEM NOVISSIMAM PARISIENSEM.

HUIC EDITIONI ACCESSIT

INDEX ACCURATISSIMUS, ANTE EDITIS LONGE LOCUPLETIOR.

LONDINI:

IMPENSIS J. JOHNSON, G. J. ET J. RICHARDSON, F. ET C. RIVINGTON, R. BALDWIN, J. WALKER, SCATCHERD ET LETTERMAN, G. ET J. ROBINSON, G. WILKIE, LONGMAN, HURST, REES, ET ORME, T. BOOSEY, POTE ET WILLIAMS, LACKINGTON, ALLEN ET CO. G. GINGER, H. D. SYMONDS, R. PHILLIPS; ET WILSON ET SPENCE, YORK.

1804.

Bryer, Printer, Bridge-Street, Blackfriars.

PRÆFATIO.

FUIT iis hominibus, qui scripta veterum explanarunt, hoc in omni ætate familiare vitium: ut se primum, auctorem deinde suum, illustrandos ornandosque susceperint; eos, quorum scriberent gratiâ, nullo admodum in loco ac numero habuerint. Aut enim scribere otiosis videntur voluisse, quibus ad libelli intelligentiam interdum satis exigui multa & magna commentationem volumina placere possent; aut eruditis viris & maximarum rerum cognitione jam imbutis, qui levia & communia fastidirent. Qui vero primos juvenum conatus adjuvare non à sua dignitate alienum duceret, vix è totâ interpretum gente unus atque alter inventus est. Idcirco hanc partem, prope depositam à cæteris, tanto studiosius suscipi voluit, qui est ab rege Christianissimo Serenissimi Delphini institutioni præpositus, Illustrissimus Montoserii Dux; quanto regii alumni indolem ad pernoscenda veterum opera propensiorem videbat: atque ut Princeps optimus prodesse jam tum inciperet suis, & orbis utilitati natum se intelligeret; hæc privatorum ejus studiorum qualiacunque subsidia, publica facere etiam visum est.

His ego auctoribus ac ducibus, in hâc Virgilii explanatione, præter brevitatis nitorisque studium, id imprimis mihi proposui; publicis commodis, non meæ me laudi servire. Igitur versibus interpretationem, notas interpretationi subjeci. Et eum quidem interpretationis optimum esse duxi modum: primum ut esset continua: ne, dum omitto facilia, nonnulla etiam, ut fit, difficilia præterirem: tum ut expedita poëticis numeris versuum sententia redderetur, plano rectoque ordine, verbis totidem aliis; ut præter vim sensumque verborum, etiam eorum copia compararetur. In notis, neglexi nihil, cujus in legendo Virgilio usus esse aliquis posset; nihil ad solam literaturæ ostentationem usurpavi.

Atque id quidem mihi à summis viris impositum quantâ fide perfecerim, declarabit fructus, ut spero, non mediocris inde percipiendus. Quam sit autem scite prudenterque institutum, ex iisdem ipsis consilii auctoribus existimare jam nunc licet. Qui enim in informandis maximi Principis moribus tantam, non civilis modo militarisque prudentiæ, sed literatæ etiam sapientiæ vim præ se semper tulit, Carolus Sanctamauræus Montau-

serii Dux; potuit is ad eandem sapientiam parum tutum ac facilem ipsi aditum aperire? Potuit ad veram eruditionem non optima quæque præsidia conquirere vir divinis humanisque doctrinis excultissimus, Episcopus Condomiensis, Jacobus Benignus Bossuetius? Horum ego monitis, auctoritati, prudentiæ non decederem, quibus Rex sapientissimus suas regnique sui spes omnes unice commisit? Præsertim cum curis meis consilia plerumque accederent Petri Danielis Huetii, cujus in moderandis Serenissimi Principis studiis secundæ sunt partes. Is, cum et doctrinæ fama multum apud cæteros, et morum suavitate plus apud me aliquid possit; effecit amicitiæ suæ lenociniis, communicatis etiam mecum notis in Virgilium quibusdam suis, ne tanto me operi omnino imparem putarim.

In quo quid præter alios interpretes præstiterim, facile intelliget, quisquis eos aliquando attigerit: quorum quidem errores notare nolim asperius, qui excusari meos peto. Sane opera non inutilis à me posita est in explicandis ex fide historiæ compluribus locis, obscuris prius, aut parum feliciter enodatis: advocata etiam interdum subsidia aliarum artium ac disciplinarum, ne Grammaticum egisse tantum dicerer: quibus tamen in singulis si cui videbor nimis presse stricteque versatus, cujusmodi querelæ jam ad me delatæ sunt; is me, non Geographum, aut Philosophum, aut Rhetorem, sed Virgilii interpretem esse intelligat.

Hac sextâ editione, tum alia multa, quæ primis curis exciderant, adjecta aut emendata; tum vero imprimis textus ipse Virgilii, multis in locis, ex fide Nic. Heinsii, restitutus: cum ille novissimam editionem suam ex MSS. triginta diligentissime contexuerit. Cujus viri omnibus, qui literas amant, luctuosa mors; memoria chara semper et jucunda futura est.

VITA

VITA

INCERTO AUCTORE

QUAM ALIQUI DONATUM FALSO PUTANT.

PUBLIUS Virgilius Maro parentibus modicis fuit, et præcipue patre Marone: quem quidam opificem figulum; plures, Magi cujusdam viatoris initio mercenarium, mox ob industriam generum tradiderunt: quem cum agricolationi reique rusticæ et gregibus præfecisset socer, sylvis coëmundis et apibus curandis reculam auxit. Natus est, Cn. Pompeio Magno, et M. Licinio Crasso, primum Coss. Iduum Octobrium die, in pago qui Andes dicitur, qui est a Mantua non procul. Prægnans mater Maia, cum somniasset enixam se laureum ramum, quem compactum terræ coaluisse, et excrevisse illico in speciem maturæ arboris, refertæ variis pomis et floribus, cerneret: sequenti luce cum marito rus propinquum petens, ex itinere divertit, atque in subjecta fossa partu levata est. Ferunt infantem, ut fuit editus, nec vagisse, et adeo miti vultu fuisse, ut haud dubiam spem prosperioris genituræ jam tum indicaret. Et accessit aliud præsagium. Siquidem virga populea more regionis in puerperiis eodem statim loco depacta, ita brevi coaluit, ut multo ante satas populos adæquarit: quæ arbor Virgilii ex eo dicta, atque consecrata est, summa gravidarum et fœtarum religione, suscipientium ibi et solventium vota.

Initia ætatis, id est, usque ad septimum annum, Cremonæ egit: et xvii. anno virilem togam cepit, illis consulibus iterum quibus natus erat. Evenitque ut eo ipso die Lucretius poëta decederet. Sed Virgilius Cremona Mediolanum, et inde paulo post Neapolim transiit: ubi cum literis et Græcis et Latinis vehementissimam operam dedisset, tandem omni cura omnique studio indulsit medicinæ et mathematicis. Quibus rebus cum ante alios eruditior peritiorque esset, se in urbem contulit: statimque magistri stabuli equorum Augusti amicitiam nactus, multos variosque morbos incidentes equis curavit. At Augustus in mercedem singulis diebus panes Virgilio, ut uni ex stabulariis, dari jussit. Interea à Crotoniatis pullus equi miræ pulchritudinis Cæsari dono fuit missus: qui omnium judicio spem portendebat virtutis et celeritatis immensæ. Hunc cùm aspexisset Maro, magistro stabuli dixit, natum esse ex mor-

bosa equa, et nec viribus valiturum, nec celeritate; idque verum fuisse inventum est. Quod cum magister stabuli Augusto recitasset, duplicari ipsi in mercedem panes jussit. Cum item ex Hispania Augusto canes dono mitterentur, et parentes eorum dixit Virgilius, et animum celeritatemque futuram. Quo cognito, mandat iterum augmentari Virgilio panes.

Dubitavit Augustus Octaviine filius esset, an alterius: idque Maronem aperire posse arbitratus est, quia canum et equi naturam parentesque cognorat. Amotis igitur omnibus arbitris, illum in penitiorem partem domus vocat: et solum rogat, an sciat quisnam esset, et quem ad felicitandos homines facultatem haberet. Novi, inquit Maro, te Cæsarem Augustum: et ferme æquam cum Diis immortalibus potestatem habere scio, ut quem vis felicem facias. Eo animo sum, respondet Cæsar, ut si verum pro rogatu dixeris, beatum te felicemque reddam. Utinam, ait Maro, interroganti tibi vera dicere queam. Tunc Augustus: Putant alii me natum Octavio: quidam suspicantur alio me genitum viro. Maro subridens; Facile, inquit, si impune, licenterque quæ sentio loqui jubes, id dicam. Affirmat Cæsar jurejurando, nullum ejus dictum ægre laturum: imo non nisi donatum ab eo discessurum. Ad hæc, oculos oculis Augusti infigens Maro: Facilius, ait, in cæteris animalibus qualitates parentum mathematicis et philosophis cognosci possunt: in homine nequaquam possibile est. Sed de te conjecturam habeo similem veri, ut quid exercuerit pater tuus, scire possim. Attente expectabat Augustus quidnam diceret. At ille: Quantum ego rem intelligere possum, pistoris filius es, inquit. Obstupuerat Cæsar, et statim quo id pacto fieri potuerit, animo volvebat. Interrumpens Virgilius: Audi, inquit, quo pacto id conjicio. Cum quædam enunciaverim prædixerimque, quæ intelligi scirique non nisi ab eruditissimis summisque viris potuissent, tu princeps orbis iterum et iterum panes in mercedem dari jussisti: quod quidem aut pistoris, aut nati pistore officium erat. Placuit Cæsari facetia. At deinceps, inquit Cæsar, non à pistore, sed à rege magnanimo dona feres. Illumque plurimi fecit, et Pollioni commendavit.

Corpore et statura fuit grandi, aquilino colore, facie rusticana, valetudine varia: nam plerumque ab stomacho et faucibus ac dolore capitis laborabat: sanguinem etiam sæpius ejecit. Cibi vinique minimi. Fama est eum libidinis pronioris in pueros fuisse: sed boni ita eum pueros amasse putaverunt; ut Socrates Alcibiadem, et Plato suos pueros. Verum inter omnes maxime dilexit Cebetem, et Alexandrum, quem secunda Bucolicorum ecloga Alexim appellat, donatum sibi ab Asinio Pollione. Utrumque non ineruditum dimisit: Alexandrum grammaticum, Cebetem vero et poëtam. Vulgatum est, consuevisse eum cum Plotia Hieria. Sed Asconius Pædianus affirmat, ipsum postea minoribus natu narrare solitum, invitatum quidem se à Vario ad communionem mulieris, verum se pertinacissime recussase. Cætera sane vita, et ore, et animo, tam probum fuisse constat, ut Neapoli Parthenias vulgo appellaretur: ac, si quando Romæ quo rarissime commeabat viseretur, in publico sectantes demonstrantesque se, subterfugere solitum in proximum tectum. Bona autem cujus-

cujusdam exulantis offerente Augusto, non sustinuit accipere. Possedit prope centies sestertiûm ex liberalitatibus amicorum. Habuitque domum Romæ in Exquiliis, juxta hortos Mæcenatis: quanquam secessu Campaniæ Siciliæque plurimum uteretur. Quæcunque ab Augusto peteret, repulsam nunquam habuit. Parentibus quotannis aurum ad abundantem alitum mittebat: quos jam grandis amisit: ex quibus, patrem oculis captum: et duos fratres germanos, Silonem impuberem, Flaccum jam adultum, cujus excitum sub nomine Daphnidis deflet. Inter cætera studia, ut supra diximus, medicinæ quoque, ac maxime mathematicæ operam dedit. Egit et causam unam omnino, nec amplius quam semel. Sermone tardissimum, ac pene indocto similem fuisse, Melissus tradidit.

Poëticam puer adhuc auspicatus, in Balistam ludi gladiatorii magistrum, ob infamiam latrociniorum coopertum lapidibus, distichon fecit:

Monte sub hoc lapidum tegitur Balista sepultus:
Nocte, die, tutum carpe, viatoriter.

Deinde Catalecton, et Moretum, et Priapeia, et Epigrammata, et Diras: et Culicem, cum esset annorum quindecim. Cujus materia talis est. Pastor fatigatus æstu, quum sub arbore obdormisset, et serpens ad illum proreperet è palude; culex provolavit, atque inter duo tempora aculeum fixit pastori. At ille continuo culicem contrivit, et visum serpentem interemit, ac sepulcrum culici statuit, et distichon fecit:

Parve culex, pecudum custos tibi tale merenti
Funeris officium vitæ pro munere reddit.

Scripsit etiam, de qua ambigitur, Ætnam. Et mox, cum res Romanas inchoasset, offensus materia, et nominum asperitate, ad Bucolica transiit: maximè ut Asinium Pollionem, Alphenum Varum, et Cornelium Gallum celebraret: quia in distributione agrorum qui post Philippensem victoriam veteranis, Triumvirorum jussu trans Padum dividebantur, indemnem se præstitissent. Deinde Georgica in honorem Mæcenatis edidit: cum sibi vixdum noto opem tulisset adversus Claudii veterani militis, vel ut alii putant, Arii centurionis violentiam: à quo in altercatione litis agrariæ parum abfuit quin occideretur. Novissime autem Æneidem aggressus est, argumentum varium et multiplex, et quasi amborum Homeri carminum instar: præterea nominibus ac rebus, Græcis Latinisque, commune: et in quo, quod maxime studebat, Romanæ simul urbis et Augusti origo contineretur. Cum Georgica scriberet, traditur quotidie meditatos mane plurimos versus dictare solitus, ac per totum diem retractando ad paucissimos redigere: non absurde, carmen se ursæ more parere dicens, et lambendo demum effingere. Æneida prosa prius oratione formatam, digestamque in duodecim libros, particulatim componere instituit, ut quidam tradunt. Alii ejus sententiæ sunt ut existiment eum, si diutius vixisset, quatuor et viginti libros usque ad Augusti tempora scripturum: atque alia quidem percursurum, Augusti vero gesta diligentissime executurum: quippe qui dum scriberet, ne quid impetum moraretur, quædam imperfecta reliquit:

 alia

alia levissimis versibus scripsit, quos per jocum pro tigillis vel tibicinibus interponi à se dicebat, ad sustinendum opus, donec solidæ columnæ advenirent.

Bucolica triennio, Asinii Pollionis suasu, perfecit. Hic Transpadanam provinciam regebat: cujus favore, cum veteranis Augusti militibus Cremonensium et Mantuanorum agri distribuerentur, suos Virgilius non amisit. Facta enim distributione suos, Claudio seu Ario datos, recuperavit. Hunc Pollionem maxime amavit Maro, et dilectus ab eo magna munera tulit: quippe qui invitatus ad cœnam, captus pulchritudine et diligentia Alexandri Pollionis pueri, eum dono accepit. Hujus Pollionis filium C. Asinium Cornelium Gallum, oratorem clarum, et poëtam non mediocrem, miro amore dilexit Virgilius. Is transtulit Euphorionem in Latinum: et libris quatuor amores suos de Cytheride scripsit. Hic primo in amicitia Cæsaris Augusti fuit: postea in suspicionem conjurationis contra illum adductus, occisus est. Verum usque adeo hunc Gallum Virgilius amarat, ut quartus Georgicorum à medio usque ad finem ejus laudem contineret: quem postea, jubente Augusto, in Aristæi fabulam commutavit.

Georgica septennio Neapoli: Æneida partim in Sicilia, partim in Campania undecim annis confecit. Bucolica eo successu edidit, ut in scena quoque per cantores crebra pronunciatione recitarentur. At cum Cicero quosdam versus audisset, et statim acri judicio intellexisset non communi vena editos, jussit ab initio totam eclogam recitari: quam cum accurate pernotasset, in sine ait, *Magnæ spes altera Romæ:* quasi ipse linguæ Latinæ spes prima fuisset, et Maro futurus esset secunda. Quæ verba postea Æneidi ipse inseruit.

Georgica, reverso ab Actiaca victoria Augusto, atque reficiendarum virium causa Atellæ commoranti, per continuum quatriduum legit: suscipiente Mæcenate legendi vicem, quoties interpellaretur ipse vocis offensione. Pronunciabat autem maxima cum suavitate, et lenociniis miris. Seneca tradidit, Julium Montanum poëtam solitum dicere, involaturum se quædam Virgilio, si et vocem posset, et os, et hypocrisim: eosdem enim versus, eo pronunciante, bene sonare; sine illo inarescere, quasi mutos. Æneidos vixdum cœptæ tanta extitit fama, ut Sextus Propertius non dubitarit sic prædicare:

Cedite Romani scriptores, cedite, Graii:
Nescio quid majus nascitur Iliade.

Augustus vero, cum jam forte expeditione Cantabrica abesset, et supplicibus atque minacibus per jocum literis efflagitaret, ut sibi de Æneide, ut ipsius verba sunt, vel primas carminis hypographas, vel quodlibet colon mitteret: negavit se facturum Virgilius. Cui tamen multò post, perfecta demum materia, tres omnino libros recitavit: secundum videlicet, quartum, et sextum. Sed hunc præcipue ob Octaviam: quæ cum recitationi interesset, ad illos de filio suo versus, *Tu Marcellus eris*, defecisse fertur: atque ægre refocillata dena sestertia pro singulo versu Virgilio dari jussit. Recitavit et pluribus: sed neque frequenter, et ferme illa de quibus ambigebat, quo magis judicium hominum experiretur. Erotem

tem librarium & libertum ejus, exactæ jam senectutis, tradunt referre solitum: quondam in recitando eum duos dimidiatos versus complesse extempore: & huic, *Misenum Æoliden*, adjecisse, *quo non præstantior alter*. Item huic, *Ære ciere viros*, simili calore jactatum subjunxisse, *Martemque accendere cantu:* statimque sibi imperasse, ut utrumque volumini adscriberet.

Bucolica Georgicaque emendavit. Anno vero quinquagesimo secundo, ut ultimam manum Æneidi imponeret, statuit in Græciam & Asiam secedere, triennioque continuo omnem operam limationi dare: ut in reliqua vita tantum philosophiæ vacaret. Sed cum aggresus iter, Athenis occurrisset Augusto ab Oriente Romam revertenti una, cum Cæsare redire statuit. At cum Megara, vicinum Athenis oppidum, visendi gratiâ peteret, languorem nactus est: quem non intermissa navigatio auxit: ita ut gravior indies, tandem Brundusium adventârit: ubi diebus paucis obiit, decimo Calend. Octobris, Cn. Plautio, & Q. Lucretio, Coss. Qui cum gravari morbo sese sentiret, scrinia sæpe & magna instantia petivit, crematurus Æneida: quibus negatis, testamento comburi jussit, ut rem inemendatam imperfectamque. Verum Tucca & Varius monuerunt, id Augustum non permissurum. Tunc eidem Vario ac simul Tuccæ scripta sub ea conditione legavit, ne quid adderent quod à se editum non esset; & versus etiam imperfectos, si qui erant, relinquerent. Voluit etiam ejus ossa Neapolim transferri, ubi diu & suavissme vixerat: ac extrema valetudine hoc ipse sibi epitaphium fecit distichon:

Mantua me genuit: Calabri rapuere: tenet nunc
Parthenope: cecini pascua, rura, duces.

Translata igitur jussu Augusti ejus ossa, prout statuerat, Neapolim fuere: sepultaque via Puteolana, intra lapidem secundum: suoque sepulcro id distychon, quod fecerat, inscriptum est. Hæredes fecit ex dimidia parte, Valerium Proculum, fratrem ex altero patre: ex quarta Augustum: ex duodecima Mæcenatem: ex reliqua L. Varium, & Plotium Tuccam, qui ejus Æneidem post obitum, prout petiverat, jussu Cæsaris emendaverunt. Nam nullius omnino sententiâ crematu Æneis digna visa fuit, de qua re Sulpitii Carthaginiensis extant hujusmodi versus:

Jusserat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Virgilius, Phrygium quæ cecinere ducem:
Tucca vetat, Variusque simul: tu maxime Cæsar,
Non sinis, & Latiæ consulis historiæ.
Infelix gemino cecidit prope Pergamus igni,
Et pene est alio Troja cremata rogo.

Extant & Augusti de ipsa eadem re versus plures & clarissimi, quorum initium est:

Ergone supremis potuit vox improba verbis
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in ignes,
Magnaque doctiloqui morietur musa Maronis?

Et paulo post,

Sed legum servanda fides: suprema voluntas
Quod mandat, fierique jubet, parere necesse est.
Frangatur potius legum veneranda potestas,
Quam tot congestos noctesque diesque labores
Hauserit una dies.——Et ea quæ sequuntur.

Nil igitur auctore Augusto Varius addidit, quod & Maro præceperat: sed summatim emendavit: ut qui versus etiam imperfectos, si qui erant, reliquerit. Hos multi mox supplere conati, non perinde valuerunt: ob difficultatem, quod omnia fere apud eum hemistichia, præter illud, *Quem tibi jam Troja peperit*, sensum videntur habere perfectum. Nisus grammaticus audisse se à senioribus dicebat, Varium duorum librorum ordinem commutasse; & qui tum secundus erat, in tertium locum transtulisse; etiam primi libri correxisse principium, his demptis versibus:

Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
Carmen; et egressus sylvis, vicina coëgi
Ut quamvis avido parerent arva colono,
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis
Arma virumque cano.

Obtrectatores Virgilio nunquam defuerunt, nam nec Homero quidem. Prolatis Bucolicis, innominatus quidam rescripsit Antibucolica, duas modo Eclogas, sed insulsissime, παρῳδήσας, quarum prioris initium est:

Tityre, si toga calda tibi est, quo tegmine fagi?

Sequentis:

Dic mihi Damœta, cujum pecus? anne Latinum?
Non, verum Ægonis: nostri sic rure loquuntur.

Alius, recitante eo ex Georgicis, *Nudus ara, sere nudus*, subjecit, *habebis frigora, febrem.*

Est & adversus Æneida liber Carbilii Pictoris, titulo Æneidomastix. M. Vipranius eum à Mæcenate suppositum, appellabat novæ κακοζηλίας repertorem: dicebatque neque tumidum esse, neque exilem; sed communibus verbis opus illud confecisse. Herennius vitia ejus tantum contraxit. Perilius Faustinus furta. Sunt & Q. Octavii Aviti volumina: quibus annotatur, quos & unde versus transtulerit. Asconius Pædianus, libro quem contra obtrectatores Virgilii scripsit, pauca admodum ei objecta proponit: & potissimum quod non recte historiam contexuit, & quod pleraque ab Homero sumpsit. Sed hoc crimen sic defendere assuetum ait: Cur non illi quoque eadem furta tentarent? verum intellecturos, facilius esse Herculi clavam, quam Homero versum surripere. Et tamen destinasse secedere, ut omnia ad satietatem malevolorum decideret. Refert etiam Pædianus, benignum, cultoremque omnium bonorum atque eruditorum fuisse: & usque adeo invidiæ expertem, ut si quid erudite dictum inspiceret alterius, non minus gauderet ac si suum fuisset: neminem vituperare; laudare bonos: ea humanitate esse, ut nisi perversus maxime, quisque illum non diligeret modo, sed amaret. Nihil proprii habere videbatur. Ejus bibli-

bibliotheca non minus aliis doctis patebat, ac sibi: illudque Euripidis antiquum sæpe usurpabat, τὰ τῶν φίλων κοινὰ, *communia esse amicorum omnia*. Quare coævos omnes poëtas ita adjunctos habuit; ut cuminter se plurimum invidia arderent, illum una omnes colerent, Varius, Tucca, Horatius, Gallus, Propertius. Anser vero, quoniam Antonii partes secutus est, illum non observasse dicitur. Cornificius ob perversam naturam illum non tulit. Gloriæ vero adeo contemptor fuit, ut cum quidam versus quosdam sibi adscriberent, eaque de re docti haberentur: non modo ægre non ferebat, imo voluptuosum id sibi erat. Cum enim distichon, quod laudem felicitatemque Augusti continebat, fecisset, valvisque non nominato auctore infixisset, id erat ejusmodi:

Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane:
Divisum imperium cum Jove Cæsar habet.

Diu quæritans Augustus, cujusnam hi versus essent, eorum auctorem non inveniebat. Bathyllus vero, poëta quidam mediocris, tacentibus aliis, sibi adscripsit. Quamobrem donatus honoratusque à Cæsare fuit. Quod æquo animo non ferens Virgilius, iisdem valvis affixit quater hoc principium, *Sic vos non vobis*. Postulabat Augustus ut hi versus complerentur. Quod cum frustra aliqui conati essent, Virgilius præposito disticho sic subjunxit:

Hos ego versiculos feci, tulit alter honores.
Sic vos non vobis nidificatis aves.
Sic vos non vobis vellera fertis oves.
Sic vos non vobis mellificatis apes.
Sic vos non vobis fertis aratra boves.

Quo cognito aliquandiu Bathyllus Romæ fabula fuit, Maro vero exaltatior. Cum is aliquando Ennium in manu haberet, rogareturque quidnam faceret; respondit, se aurum colligere de stercore Ennii. Habet enim poëta ille egregias sententias, sub verbis non multum ornatis. Interroganti Augusto quo pacto feliciter civitas gubernaretur: Si, inquit, prudentiores temonem tenuerint, et boni malis præponantur: itaque optimi suos habeant honores, nulli tamen aliorum injusti quicquam fiat. At Mæcenas: Quid inquit, Virgili, satietatem homini non affert? Omnium rerum, respondit, aut similitudo aut multitudo stomachum facit, præter intelligere. Idem interrogavit, quo pacto quis altam felicemque fortunam suam servare posset. Cui Maro: Si quantum honore ac divitiis aliis præstantior sit, tanto liberalitate et justitia alios superare nitatur. Solitus erat dicere, nullam virtutem commodiorem homini esse patientia; ac nullam asperam adeo esse fortunam, quam prudenter patiendo vir fortis non vincat: Quam in quinto Æneidos inseruit:

Nate Dea, quo fata trahunt, retrahuntque, sequamur:
Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.

Cum quidam ejus amicus Cornificii in eum maledicta et inimicitias sibi narraret: Quam putas, inquit, esse hujusce malevolentiæ causam? nam neque unquam Cornificium offendi, et eum amo. An, inquit, Hesiodi sententiæ non meministi, ubi ait, Architectum architecto invidere, et poëtam poëtæ? de malis, inquit, Græcus ille intellexit: nam boni eruditiores

tiores amant. Sed magna cum mea laude et gloria vindictam in manu habeo. Majore enim cura virtuti intendam: atque quo elegantior ego fiam, eo vehementius invidia rumpetur. Erat Augusto familiaris Filistus quidam, orator, et poësin mediocriter doctus, cui multiplex variumque ingenium erat: quique omnium omnia dicta reprehendere conabatur: non ut verum dignosceret, quod Socrates facere consuevit, sed ut eruditior videretur. Hic Virgilium, ubicunque convenire dabatur, maledictis salibusque vexabat. Quare ille sæpe, aut tacibundus discedebat, aut suffusus pudore tacebat. Verum cum Augusto audiente elinguem illum diceret, et causam etiam suam, si linguam haberet, defendere nequire: Tace, inquit, rabula. Nam hæc mea taciturnitas defensorem causarum mearum Augustum fecit, et Mæcenatem: et eâ tubâ, cum volo, loquor, quæ ubique et diutissime audietur. Tu loquacitate non modo aures hominum, sed muros rumpis. Augustus vero Filistum gravi vultu increpavit. Tunc Maro: Si tempus Cæsar, inquit, tacendi hic sciret, raro loqueretur. Tacendum enim semper est, nisi cum taciturnitas tibi noceat, aut oratio aliis prosit. Nam qui contendit, et an contentionis finis utilis sit non novit, stultis illum annumerandum sapientes putant. Posteaquam Augustus summâ rerum omnium potitus est, venit in mentem, an conduceret tyrannidem omittere, et omnem potestatem annuis consulibus, et Senatui Rempub. reddere. In qua re diversæ sententiæ consultos habuit Mæcenatem et Agrippam: Agrippa enim, utile sibi fore, etiamsi honestum non esset, relinquere tyrannidem, longâ oratione contendit; quod Mæcenas dehortari magnopere conabatur. Quare Augusti animus et hinc ferebatur et illinc. Erant enim diversæ sententiæ variis rationibus firmatæ. Rogavit igitur Maronem, an conferat privato homini se in suâ republicâ tyrannum facere. Tum ille: Omnibus ferme, inquit, rempub. aucupantibus molesta ipsa tyrannis fuit et civibus; quia necesse erat propter odia subditorum aut eorum injustitiam, in magnâ suspicione magnoque timore vivere: sed si cives justum aliquem scirent, quem amarent plurimum: civitati id utile esset, si in eo uno omnis potestas foret. Quare si justitiam, quod modo facis, omnibus in futurum, nulla hominum factâ compositione, distribues, dominari te, et tibi conducet, et orbi. Benevolentiam enim omnium ita habes, ut Deum te et adorent et credant. Ejus sententiam secutus Cæsar, principatum tenuit. Audivit à Syrone præcepta Epicuri, cujus doctrinæ socium habuit Varum. Quamvis diversorum philosophorum opiniones libris suis inseruisse, de animo maxime, videatur; ipse tamen fuit Academicus. Nam Platonis sententias omnibus aliis prætulit.

Hanc præstantissimi poëtæ vitam, quod antiquissima sit, non omisi: quod tamen et scateat erroribus, et aliis fere omnibus locum errandi præbuerit; ideo non esse absque censura proponendam existimavi. Quamobrem vitam aliam digessi per annos urbis et consules, quos cum annis Augusti Virgiliique contuli: ut ex ea comparatione series operum rerumque veritas certius innotesceret.

P. VIR-

P. VIRGILII MARONIS

HISTORIA

DESCRIPTA PER CONSULES,

A. *CAROLO RUÆO*, S. J.

Annus U. C. 684. *Virgilii* 1.
Cn. Pompeius magnus 1.
M. Licinius Crassus 1.

PUBLIUS Virgilius Maro nascitur in pago, cui nomen *Andes*, qui ter mille passibus Mantua distat; Idibus Octobris, qui dies est illius mensis decimus quintus. Ita vitæ scriptor. Ita Phlegon apud Photium: Ὁ Βιργίλιος Μάρων ὁ ποιητὴς ἐγεννήθη τούτου τοῦ ἔτους εἰδοῖς Ὀκτωβρίαις. *Virgilius Maro poëta natus est hoc ipso anno, Idibus Octobris.* Ita Martialis Epigr. l. 12. 68. *Octobris Maro consecravit Idus.* Patrem habuit, ex Pseudo Donato, Maronem; ex Probo, Virgilium: matrem, Maiam. Pater, ex Servio, civis Mantuanus fuit; ex Probo, rusticus; ex aliis, opifex figulus; ex Pseudo Donato mercenarius, à socero Maio gregibus curandis et rei rusticæ præfectus.

Maium illum, avum Virgilii, exemplaria vitæ omnia *Magum* vocant. At cum ejus filia, Virgilii mater, juxta omnes *Maia* dicta sit: omnino Maiæ pater fuit Maius, non Magus: indeque ortum existimo, ut Virgilius magicis artibus imbutus fuisse creditus sit ab Elinando monacho aliisque sequioris seculi scriptoribus: quod et Ecloga septima magica quædam sacra descripsisset, et peritus esset multarum artium, et præcipue avum habuisse *Magum* diceretur.

Virgilius, an *Vergilius* appellandus sit, magna fuit superiore seculo controversia. Stabat Angelus Politianus pro *Vergilio*: pro *Virgilio* Pierius. Certe, neque multitudo veterum lapidum ac monumentorum, quæ *Vergilium* præferunt, quicquam evincit; cum alia etiam complura *Virgilium* habeant; nec Græca Suidæ scriptio, Οὐεργίλιος: cum Stephanus scribat in dictione *Mantua* Βιργίλιος, nec etymon nominis à *Vere* aut *Vergiliis* stellis; cum alii deducant à *virgâ* laurea, quam prægnans mater in somnis vidit; alii à *virga* populea, quæ post ejus ortum more gentis humi defixa est; alii à *virginali* verecundia, propter quam Neapoli *Parthenias* appellatus est, à παρθένος *virgo*. Ego cum Pierio existimo, facilem aliquando et promiscuam fuisse commutationem elementorum *E* et *I*. Sic, teste Quinctiliano, dicebatur apud veteres *Deana*, pro *Diana*; *Menerva*, pro *Minerva*; *leber* et *magester*, pro *liber* et *magister*. Sic reperitur adhuc in quibusdam codicibus *Verginius*, pro *Virginius*. Sic etiam scribi potuit *Vergilius* pro *Virgilius*. Sed in iis omnibus litera *i* denique prævaluit.

Nec

Nec mihi videtur *Virgilii* nomen aliunde acceptum, quam a patre. Si enim fuit cognomen a *virga* aut *vere*; certe non secundo loco, sed tertio, quæ cognominis sedes est, appellandus fuit, P. MARO VIRGILIUS. Neque movet me, quod in quibusdam veteribus libris, *Partheniatis* cognomen secundo ferat loco, hoc nimirum ordine, P. PARTHENIATIS VIRGILII MARONIS LIBER: id enim ex scriptorum inscitia contra morem Romanum factum esse manifestum est.

Annus U. C. 691. *Augustus* 1. *Virgilii* 8. M. TULLIUS CICERO.
C. ANTONIUS.

NAscitur Octavius, qui deinde Augustus appellatus est. 9 Kal. Octob. id est 23 Semptemb. Patre C. Octavio; Matre Attiâ, M. Attii Balbi et Juliæ illius filiâ, quæ Julii Cæsaris soror fuit. Quare Octavius fuit Cæsaris sororis nepos, non ex sorore nepos, ut male quidam scripserunt.

Annus U. C. 696. *Aug.* 6. *Virg.* 13.
L. CALPURNIUS PISO.
A. GABINIUS.

VIrgilius *Cremonæ studiis eruditur.* Ita Hieronymus in Eusebii chronico. Aliter tamen vitæ scriptor: *Initia ætatis, id est, usque ad septimum annum, Cremonæ egit.* Quæ verba sic emendat Scaliger in Eusebium; *usque ad sedecimum annum:* quo fere anno Mediolanum concessit. Studia autem illius fuere Græci præcipue sermonis, tum medicinæ et mathematicarum disciplinarum: philosophiæ, quoque sub Syrone Epicureo, et juxta Jos. Scaligerum sub Catio etiam Insubri, ejusdem sectæ philosopho, qui Mediolani natus erat. Et in eo quidem studio socium habuit Varum illum, cujus gratia sextam Eclogam deinde scripsit, Epicureæ philosophiæ placita de rerum origine continentem. De Syrone dicemus in illius Eclogæ argumento: de Varo in eadem Ecloga, v. 7.

Poësim imprimis dicitur auspicatus adhuc puer: et *Cirim, Œtnam, Culicem, Moretum, Copam, Diras, Catalecton. Epigrammata, Priapeia* junior scripsisse. At Jos. Scaliger, et post eum docti fere omnes *Ætnam* Cornelio Severo adjudicant: *Moretum*, Auli Septimii Severi esse idem suspicatur: *Diræ*, quin a Valerio Catone scriptæ sint, ne dubitari quidem patitur: *Copam* Virgilio tribuit Priscianus, sed reclamante Scaligero: *Priapeia*, obscœnam quandam epigrammatum farraginem, ex Ovidii, Catulli, Petroniique fæcibus collectam esse manifestum est. In *Catalectis et Epigrammatis*, ut multa sunt indigna Virgilio, propter maledicos et inverecundos sales; ita paucula quædam eodem adolescente digna possunt videri. De *Ciri* et *Culice* major est controversia.

Ac Virgilii quidem esse hoc utrumque opusculum suaserunt multis versus utrique complures aspersi, qui in Georgicis et Æneide, aut iidem omnino, aut paulo accuratius limati reperiuntur. Non esse autem, mihi persuadet stylus enervis ac vagus, obscura sententia, numeri dissoluti: prorsus ut qui tam sordide humilis fuit, non videatur potuisse unquam ad perspicuam illam Bucolicorum tenuitatem, multo minus ad splendidam Æneidos majestatem assurgere. Bene quidem Scaliger falsum demonstrat, id quod in vita Virgilii legitur, scripsisse Culicem, quicunque tandem Culex ille sit, annos quindecim natum. Quippe Statius in Genethliaco Lucani, Syl. l. 2. v. 74. testatur Lucanum scripsisse Pharsaliam, *ante annos Culicis Maroniani.* At Lucanus post multa opera ultimam condidit Pharsaliam, eamque magna ex parte inemendatam reliquit, anno quo mortuus est ætatis vigesimo septimo. Addo ego, Culicem hunc, quem habemus, Octavio dicatum esse. At Octavius tum, cum numerabat Virgilius annum decimum quintum, ipse tantum octavum attigerat: qua ætate, nec ipsi poëmata dicari, nec ea dici de ipso potuerunt; *At tu, cui meritis ori-*

tur

tur fiducia tantis; aut ut habent codices alii, *At tu, cui meritis oritur fiducia castris, Octavi venerande.* Igitur scriptum fuisse Culicem probabile est, cum Octavius aliquo in nomine cœpit esse; circa id temporis, quo donatus à Julio Cæsare militaribus donis, eum in Hispaniensia castra secutus est, anno U. C. circiter 709. Octavii 19. Virgilii 26. Quod quis credat? Virgilium ab illa Culicis exilitate ita repente convaluisse; ut anno post tertio quartove Eucolica scribere tam æquabili et vivido et puro nitore inceperit. His adducor ut putem, insulsum illum Culicem, quem habemus præ manibus, ab inepto aliquo posteriorum ætatum scriptore fictum esse; qui cum apud veteres laudari passim videret juvenilem Maronis Culicem; amissum illum vitio temporum restituere per ludum aut per summam audaciam voluerit, quomodo deinceps à levissimis scriptoribus multa malitiose conficta sunt, ut Cornelii Galli elegiæ, et nuper Petronii fragmentum.

Idem esto de *Ciri* judicium, quam Ovidii tempore posteriorem esse indicat Scyllæ, patris et patriæ ruinam meditantis, cum nutrice colloquium; locus omnino exaratus ad similitudinem illius colloquii, quod habet Myrrha patris amore insaniens, cum nutrice item sua, Metam. l. 9. Nec abstinet Scyllæ nutrix ab exemplo ipsius Myrrhæ proferendo: ut plane existimem fictorem illum Virgilianæ Ciris, ad Myrrham Ovidianam inter scribendum oculos intendisse. Non est igitur audiendus Scaliger, cum Cirim illam ipsam ultimum esse statuit opus Virgilii, etiam Æneide posterius; quanquam enim fusum est feliciore vena, quam Culex; tamen jacent in eo multa, multa horrent, nitent quam paucissima: nec à Virgilio senescente, et æquo rerum suarum æstimatore scribi tantillo in poëmatio potuit; *Accipe dona meo multum vigilata labore:* nec Virgilium juvenem, et Bucolica, Georgica, Æneida meditantem, tantum rei poëticæ jam tum ceperat tædium, ut in hoc tam levi opere desinere non dubitaret: *In quo jure meas utinam requiescere Musas, et leviter blandum liceat deponere amorem.* Nec juvenis itaque, nec senex Virgilius Cirim scripsit.

Annus U. C. 699. *Aug.* 9. *Virg.* 16.
Cn. POMPEIUS MAGNUS 2.
M. LICINIUS CRASSUS 2.

VIrilem togam sumpsisse dicitur Virgilius apud Pseudo-Donatum, anno ætatis 17. iisdem illis Consulibus, quibus natus erat. Idipsum agnoscit Scaliger, sed minus considerate. Neque enim ab Idibus Octobribus primi Pompeiani Consulatus, ad Idus Octobres secundi, completos annos reperio plures quam quindecim. Si ergo Virgilius toga virili donatus est Pompeio et Crasso secundum Coss. id anno Virgilii aut decimo quinto completo, aut decimo sexto ineunte contigit. Sin ad usque decimum septimum ineuntem recedendum est: annus is fuit U. C. 700. Consules, L. Domitius Ænobarbus, et Appius Claudius Pulcher. Si denique decimus septimus completus requiritur; annus fuit U. C. 701. Consules, Cn. Domitius Calvinus, et M. Valerius Messala; quem annum consignat his verbis Hieronymus in Eusebio: *Virgilius sumpta toga Mediolanum transgreditur.*

Et vero, etsi Romano jure pueritia anno 17 finiretur, tumque sumeretur toga pura seu virilis: tamen pro arbitrio tempus illud aliquando immutatum reperimus. Augustus ex Suetonio togam sumpsit anno 16. Caligula ex eodem, anno 20. M. Antonius philosophus ex Julio Capitolino, anno 15.

Annus U. C. 708. *Aug.* 18. *Virg.* 25.
C. JULIUS CÆSAR 5.
M. ÆMILIUS LEPIDUS 1.

JUlius Cæsar mense Octobri quater triumphat de Gallia de Asia, de Ægypto, de Africa. Octavius, sororis ejus nepos, *militaribus donis triumpho Cæsaris Africano donatus est, quanquam expers belli propter ætatem.* Suetonius in Augusto, 8.

Annus

Annus U. C. 709. *Aug.* 19. *Virg.* 26.
C. Julius Cæsar 4 *solus.*

CÆsar proficiscitur in Hispanias adversus Pompeii Magni liberos. Octavius *vixdum firmus à gravi valetudine, per infestas hostibus vias, paucissimis comitibus, naufragio etiam facto, avunculum subsecutus magnopere demeruit.* Suetonius ibid. Cæsar redux sub initium Octobris triumphat quintum de Hispaniis.

Annus U. C. 710. *Aug.* 20. *Virg.* 27.
C. Julius Cæsar 5.
M. Antonius.

CÆsar expeditionem destinans in Parthos, Octavium præmittit Apolloniam. Ibi ille, dum studiis vacat, audit Cæsarem in senatu occisum esse Idibus Martiis, se ab eo in nomen et familiam adoptatum. Romam redit: sed adversante M. Antonio Consule, adjungit se optimatibus, quos ei infensos sciebat.

Annus U. C. 711. *Aug.* 21. *Virg.* 28.
C. Vibius Pansa.
A. Hirtius.

OCtavius mittitur cum Consulibus adversus M. Antonium, qui Decimum Brutum Mutinæ obsessum tenebat. Solvitur obsidio; Consules tamen bello pereunt. Fit agrorum aliqua inter milites divisio per decemviros, in quibus erat Cicero. Octavius armata manu Romam ingressus, Consulatum mortuo Pansa tunc vacuum, ab invito senatu extorquet 14 Kal Septemb, seu 19 Augusti, ante annum ætatis vigesimum expletum. Inito Consulatu statim in nomen et bona Cæsaris lege transiit, vocaturque est deinceps ab omnibus, Dione teste l. 46. C. Julius Cæsar Octavianus. Paulo post, nempe 27 Novembris, ipse ac M. Antonius et M. Æmilius Lepidus, triumviros se reipublicæ constituendæ in quinquennium renunciant, magistratus absque senatus et populi consilio designant in idem tempus, proscriptionem inimicorum suorum indicunt, qua Cicero 7 Decembris occisus est.

Hinc errores arguuntur, qui volunt Eclogam Virgilii sextam Romæ auditam à Cicerone fuisse in theatro, cum à Cytheride mima cantaretur; eundemque Romanæ eloquentiæ principem, ad suam et novi poëtæ laudem exclamasse: *Magnæ spes altera Romæ:* quæ verba deinceps Virgilius in Æneida retulerit. Tum enim, cum Cicero occisus est, Eclogas scribere nondum Virgilius cœperat; necdum venerat Romam: sed adhuc, aut Mediolani, aut in rure suo versabatur, ut mox deinde ostendemus.

Annus U. C. 712. *Aug.* 22. *Virg.* 29.
L. Munatius Plancus.
M. Æmilius Lepidus 2.

KAlendis Januariis Triumviri, inter cæteros Julio Cæsari habitos honores, sacellum ipsi dedicant in foro, ejus simulacrum ludis Circensibus cum Veneris simulacro circumferendum decernunt. Hinc Octavianus se *Divi filium* appellavit. Circa Novembrem pugnatur ad Phillippos in Macedonia, pereuntque Cassius et Brutus, duobus præliis, mensis fere unius intervallo dissitis, ex Plutarcho. M. Antonius abit in Asiam: Octavianus in Italiam redit, ut agros suis Antonianisque veteranis dividat.

Annus U. C. 713. *Aug.* 23. *Virg.* 30.
L. Antonius.
P. Servilius Isauricus.

FIT agrorum divisio, ex optimis quibusque urbibus Italiæ, ejectis per vim dominis, non iis tantum qui contra Triumviros steterant, sed etiam aliis, ut habent Appianus et Dio. Fulvia M. Antonii uxor, et Lucius Antonius Consul Marci frater, cum divisionis illius administrationem et gratiam apud milites derivare ad se non potuissent, veterum possessorum querelis in speciem commoti, bellum in Octavianum

num suscitant. Asinius Pollio, M. Antonii singularis amicus, Galliam Cisalpinam interim copiis tenet, & Alpium transitum Octaviani legionibus intercludit, ut constat ex Appiano, lib. 5. Idem Lucio Perusiæ obsesso suppetias ferre frustra conatus, sub anni sequentis initium dedita Perusia, cum septum legionibus Veneriam, in qua regione Mantua est, in potestate Antonii diu retinet, ut testatur Velleius.

Atque hæc illa est Agraria largitio, qua Virgilius Andino patrimonio suo mulctatus est. Neque enim est, cur Corradus calamitatem illam accidisse poëtæ suspicetur decemvirali illa divisione, quæ Mutinense bellum secuta est, & cui intererat Cicero: tum enim levis erat ac fere nulla Romæ Octaviani auctoritas, ut optimates & ipse Cicero de eo occidendo cogitarent. Quare Virgilius dicere tum de illo non potuit id Ecl. 1. *Deus nobis hæc otia fecit:* neque istud: *Hic illum vidi juvenem, Melibœe, quotannis Bis senos cui nostra dies altaria fumant:* potuit vero hac Philippensi divisione; cum se jam Octavianus *Divi Julii* filium appellaret, summâque polleret triumviratûs auctoritate. Multo minus ferendi Probus & Pomponius Sabinus, qui id ad Actiacam divisionem rejiciunt, & annum U. C. 723. Cum enim è plerisque omnibus Virgilianæ vitæ scriptoribus certum sit, Bucolica triennio esse perfecta; certum item, ut mox demonstrabitur, Eclogam quartam anno U. C. 714. Pollione Consule, esse editam; certum id quoque habendum est, spatium illud triennii circa Consulatum Pollionis omnino esse numerandum. Adde quod idem ipse Pomponius Virgilium dicat edidisse Bucolica anno ætatis 23. aut 24. Probus & Pædianus, anno 28. Servius, anno 29. Atqui divisionis Actiacæ tempore annos numerabat plenos atque integros novem ac triginta: quod incuriam scriptorum ejusmodi manifestam facit.

Igitur sic statuo. Virgilium Asinio Pollioni, tum in Gallia Cisalpina & Venetia, cujus pars est ager Mantuanus, cum imperio versanti, sive per Varum, quocum philosophiæ studuerat, sive per Cornelium Gallum, sive per seipsum innotuisse: Per Pollionem commendatum esse Mæcenati: per hunc ad Octaviani gratiam irrepsisse. Quanquam enim tunc diversarum erant partium Mæcenas & Pollio: similitudo tamen studiorum & æqua probitatis fama sic utrumque sociabat, ut anno proxime sequente administri Brundusinæ pacis una adhibiti sint. Certe Pollionis in Virgilium priora fuisse merita, Mæcenatis potiora, vel ea res probat, quod prior à Virgilio gratia Pollioni, major Mæcenati relata sit: Ecloga unica mox in illius honorem edita; Georgicis deinde libris quatuor hujus nomini nuncupatis.

Fretus ea commendatione Virgilius, agros ut reciperet suos, Romam sub anni hujus initia primum venit. Quidni enim Virgilio de se fides habeatur? At Eclogâ primâ sub Tityri persona testatur, sibi ante amissos agros Romam ignotam fuisse: *Urbem quam dicunt Romam, Melibœe, putavi Stultus ego huic nostræ similem, &c.* se libertatis obtinendæ gratiâ eò profectum: *Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi? Libertas, &c.*

Eam ob rem inter fabulas puto quicquid habet vitæ scriptor de ejus ad Octaviani gratiam aditu: quod magistro stabuli charus primum fuerit: quod panes eidem ut uni è stabulariis in singulos dies dati: quod Octavianus, de genere ac patre suo aliquando solicitus, consuluerit eâ de re stabularium Maronem; ejusque operâ speraverit patrem se posse suum certò intelligere, quia is de canum equorumque genere ac parentibus scite interdum respondebat. Fuerit enim vero Maroni singularis illa, quam reipsa fuisse libri Georgici declarant, rei veterinariæ peritia; fuerint hæc omnia quæ narrantur temporum rationi accommoda, ut minime sunt: quis tantum Octaviani fuisse stuporem credat, ut veterinariæ medicinæ eam esse vim sibi persuaderet; aut tantam Romani moris inscitiam, ut se *regem*

magnanimum appellaret? aut ipsi Virgilio tantam futurorum eventuum notitiam, ut Octavianum *Augusti* nomine appellaret, ante annos minimum quatuordecim, quam esset honorifica illa appellatio ejus in gratiam instituta. Quid? jocus ipse quam insulsus: pistoris filium sibi Octavianum videri, quod panes liberaliter erogaret. Cui fabulæ locum puto præbuisse quod apud Suetonium legitur: Antonium Octaviano inter cætera probra solitum objicere, quod proavum haberet pistorem

Hoc itaque anno scripta est Ecloga prima, qua poëta suam in agro recuperando felicitatem sub Tityri nomine repræsentat. Proinde exorsus est Bucolica, cum annum decurreret nonum ac vigesimum; necdum Idus Octobres attigisset, quo tempore trigesimum erat ingressurus. Statimque Româ profectus Mantuam, novosque possessores conatus ex agro ejicere, Arium nempe Centurionem, aut primipilarem Milienum Toronem, aut veteranum Claudium: ab eo, quisquis fuerit, male habitus, ægre vitæ suæ consuluit, Mincio natatu trajecto. Romam regressus, ut vim novo Octaviani edicto reprimeret: Eclogam, quæ ordine nona legitur, obtulisse videtur Varo, apud Octavianum gratioso, quasi libellum supplicem indicemque calamitatis: eamque, ut res urgebat, subitario impetu è variis carminum, quæ meditabatur, fragmentis concinnasse: quod legenti persuasum fore facile confido.

Annus U. C. 714. *Aug.* 24. *Virg.* 31.
CN. DOMITIUS CALVINUS.
C. ASINIUS POLLIO.

OCtavianus Lucium Antonium urbemque Perusiam deditione accipit. Marcus in Italiam veniens, maximo belli metu facto, Brundusii pacem cum Octaviano componit; administris, ex parte Octaviani, Mæcenate; ex parte Marci, Pollione. Octavia soror Octaviani, mortuo Marcello priore viro, Marco Antonio conjux datur. Redeunt Romam Triumviri: sed Sexto Pompeio Magni filio mare Siculum infestis navibus obtinente, fames in urbe sæviens urbem in Triumviros concitat. Octavianus & Antonius, à plebe tantum non laniati, de pace cum S. Pompeio conveniunt ad Puteolos, in litore Campaniæ. Ita compositis rebus, lætitia communis & rerum omnium copia in urbem redit. Decedunt è magistratu Consules, Calvinus & Pollio, in paucos qui supererant anni hujus dies, more illorum temporum. Antonius exercitus sui partem, ut per hyemem exerceret, mittit adversus Parthinos, gentem Illyricam, & olim Bruti Cassiique studiosam: expeditionemque Pollioni suo committit, ut colligitur ex ejus triumpho de Parthinis anno proxime consequente.

Virgilius, cum filius Pollioni natus esset, ejus genethliacon canit Ecloga quarta: antequam Pollio magistratum abdicasset, nam v. 11. *Teque adeo decus hoc ævi, te Consule, inibit Pollio:* post Brundusinam pacem Pollionis operâ constitutam, nam v. 17. *Pacatumque reget patriis virtutibus orbem:* post pacem etiam Puteolanam, invecta scilicet in urbem abundantia, nam v. 21. *Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ Ubera,* &c. Igitur sub extremos anni dies. Parum enim sani fuisset illa ætatis aureæ promissio, imminente aut Brundusini belli, aut Pompeianæ famis metu.

Annus U. C. 715. *Aug.* 25. *Virg.* 32.
L. MARTIUS CENSORINUS.
C. CALVISIUS SABINUS.

POllio bellum adversus Parthinos feliciter gerit: de quibus triumphum agit 8 Kal. Novembris.

Dum inde Pollio Romam redit ad triumphum, perlustratque Illyrici & Venetiæ litora: Virgilius Eclogam octavam componit, ubi perstringit bellicas ejus laudes, v. 6. *Tu mihi, seu magni superas jam saxa Timavi, Sive oram Illyrici legis æquoris,* &c.

Nec

Nec procul ab eo tempore, nempe circa medium Octobrem, videtur scripta etiam illa, quæ ordine tertia legitur: cum scilicet victimæ & sacra triumphalia pro Pollionis victoria pararentur. Ideo commendat poëta, ut vituli taurique Pollioni pascantur, v. 84. *Pollio amat nostram, quamvis sit rustica, Musam: Pierides, vitulum lectori pascite vestro. Pollio & ipse facit nova carmina: pascite taurum, &c.* Quam si quis levem conjecturam putet; de illa non admodum pugnabo mecum ut sentiat.

Annus U. C. 716. *Aug.* 26. *Virg.* 33.
APPIUS CLAUDIUS PULCHER.
C. NORBANUS FLACCUS.

BEllum inter Octavianum & S. Pompeium renovatur, adversa primum Octaviani fortuna.

Virgilius Bucolicis finem imponit, postquam ea triennio ante incepisset. Tunc ergo scripta est Ecloga, quæ decima numeratur, quam hâc ipse consignat notâ: *Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem.* Cæteræ, quas hic omisimus, quo tempore scriptæ sint, nihil certo indicat.

Annus U. C. 717. *Aug.* 27. *Virg.* 34.
M. VIPSANIUS AGRIPPA I.
L. CANINIUS GALLUS.

DUM adversus S. Pompeium Octavianus bellum instaurat: orditur Virgilius Mæcenatis suasu Georgica, quæ septem annis consequentibus exequitur, maxima ex parte Neapoli.

Annus U. C 718. *Aug.* 28. *Virg.* 35.
L. GELLIUS POPLICOLA.
M. COCCEIUS NERVA.

S. Pompeius ab Octaviano navali pugnâ vincitur. Octavianus divinis honoribus coli nunc primum incipit: ut habet Appianus *lib.* 5. *Civil.* M. Antonius, re adversus Parthos malè gestâ, concedit in Ægyptum ad Cleopatram: ubi se luxui et voluptatibus tradit.

Annus U. C. 719. *Aug.* 29. *Virg.* 36.
L. CORNIFICIUS.
S. POMPEIUS S. F.

S. Pompeius fugâ se recipit ad Antonium, ejusque jussu in Phrygiâ occiditur à Titio. Octavianus victor inter Deos tutelares oppidatim consecratur, cum jam annos 28. exegisset, ut habet diserte Appianus, lib. 5.

Quicquid ergo hactenus de divinitate Octaviani apud Virgilium reperitur, id ab eo dictum, aut per adulationem, aut quia jam inde ab anno 712. Divi Julii se filium appellabat.

Annus U. C. 720. *Aug.* 30. *Virg.* 37.
M. ANTONIUS 2.
L. SCRIBONIUS LIBO.

Annus U. C. 721. *Aug.* 31. *Virg.* 38.
C. CÆSAR OCTAVIANUS 2.
L. VOLCATIUS TULLUS.

Annus U. C. 722. *Aug.* 32. *Virg.* 39.
CN. DOMITIUS ÆNOBARBUS.
C. SOSIUS.

HIS annis tribus jacta sunt belli semina, Octavianum inter & Antonium.

Annus U. C. 723. *Aug.* 33. *Virg.* 40.
C. CÆSAR OCTAVIANUS 3.
M. VALERIUS MESSALA.

DEbellatur apud Actium, Epiri promontorium, 2 Septembris, M. Antonius ab Octaviano, cum immensis auxiliis, quæ ex Armeniâ, Mediâ, Ægypto, Arabiâ, Indiâ, totâque ferme Asiâ collegerat. Mox in Ægyptum cum Cleopatrâ bellum reparaturus fugit.

Annus U. C. 724. *Aug.* 34. *Virg.* 41.
C. CÆSAR OCTAVIANUS 4.
M. LICINIUS CRASSUS.

REversus in Italiam Octavianus, ut quartum consulatum acciperet, obvium habet Brundusii Senatum, à quo Consul renunciatur; ibique dies,

juxta Suetonium, septem & viginti, juxta Dionem triginta cum substitisset; inde statim abit in Asiam, ubi reliquam hyemem traducit, instruendo belli Ægyptii apparatu.

Falsum igitur, quod in vitâ Virgilii legitur: hunc Cæsari ex Actiaco bello reduci, et ad reficiendas vires Atellæ, quæ urbs est Campaniæ, commoranti, legisse Georgica: Mæcenate suscipiente legendi vices, quoties is vocis offensione interpellaretur. Aut id si verum est; non post Actiacum bellum, sed post Ægyptium necesse est accidisse.

Alexandriam, Ægypti regiam, Octavianus capit, mense Sextili, qui deinde Augustus appellatus est. Tum Cleopatræ & Antonii obitu solus universi orbis potitus imperio: primum Ægypti præfectum, sub procuratoris nomine, instituit Cornelium Gallum, eum de quo decima Ecloga scripta est. Inde Octavianus per Syriam in Asiam revertitur, ibidemque hyemat non longè ab Euphrate: tum Tiridatem et Phraatem de regno Parthiæ contendentes victoriæ suæ terrore composuit: tum denique Divinos honores affectavit palam, permisitque sibi templa extrui Nicomediæ, Pergami, &c. Quæ omnia contigere per hyemem anni hujus, ex Dione, lib. 51.

Interim Virgilius Neapoli ultimam Georgicis manum & clausulam adhibebat his verbis: *Hæc super arvorum cultu pecorisque canebam, Et super arboribus; Cæsar dum magnus ad altum Fulminat Euphratem bello, victorque volentes Per populos dat jura, viamque affectat Olympo. Illo Virgilium me tempore dulcis alebat Parthenope*, &c. Idem tunc prioribus libris quosdam attexuit versus, hujus ipsius anni & Ægyptiacæ victoriæ indices; ut G. 2. 171. *Te, maxime Cæsar, qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris, Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.* Item G. 3. 28. *Atque hic undantem bello, magnumque fluentem Nilum, & navali surgentes ære columnas Addam urbes Asiæ domitas, pulsumque Niphatem*, &c. Qua eadem hyeme statim animum ad Æneida convertit, eamque per annos undecim executus est, ut communiter vitæ scriptores habent.

Annus U. C. 725. *Aug.* 35. *Virg.* 42.
C. CÆSAR OCTAVIANUS 5.
S. APPULEIUS.

CÆsar Romam reversus ter triumphat Sextili mense: de Dalmatis, de Macedonia & Actio, de Cleopatra & Ægypto. Atque ita pace per universum orbem Romanum constituta, templum Jani claudit tertium à Romulo. Quod inseruit Virgilius Æneidos libro primo, quem tunc habebat in manibus, v. 295. *Aspera tunc positis mitescent sæcula bellis, Claudentur belli portæ*, &c.

Eodem anno Censuram exercet Cæsar, & collegam sibi assumit M. Agrippam: quo in munere, ad expurgandos ordines reipublicæ, moresque ambo multa fecerunt. Id quoque significat Virgilius eodem libro, v. 296. *Cana Fides & Vesta, Remo cum fratre Quirinus, Jura dabunt.*

Dicitur et hoc anno Cæsar deliberasse de imperio deponendo, eaque de re consultores adhibuisse Mæcenatem & Agrippam. Et suadebat quidem Agrippa deponendum: negabat Mæcenas, cujus consilio obsecutus est. Id vero perquam absurdum, quod si esset, non fuisset à solo Pseudo-Donato, sed à gravissimis etiam historicis memoratum: Maronem nempe ab Cæsare vocatum etiam in consilium, Mæcenati assensum esse, nutantemque principis animum assensu hoc suo confirmasse.

Annus U. C. 726. *Aug.* 36. *Virg.* 43.
C. CÆSAR OCTAVIANUS 6.
M. VIPSANIUS AGRIPPA 2.

CÆsar perfectâ hoc anno censurâ, solemnibus sacrificiis Romano more lustrum condit; ludos Actiacos quinquennales, ad æternam victoriæ suæ memoriam à se prius institutos, primum exhibet, nobilium puerorum equestri decursione & gymnicâ exercitatione

tatione præcipue insignes: ex Dione lib. 51. & 53. Quæ omnia sub Æneæ personâ repræsentat Virgilius, lib. 3. v. 279. *Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras, Actiaque Iliacis celebramus litora ludis: Exercent patrias oleo labente palestras Nudati socii, &c.*

Annus U. C. 727. *Aug.* 37. *Virg.* 44.
C. Cæsar Octavianus 7.
M. Vipsanius Agrippa 3.

AUgusti nomine donatur Octavianus à Senatu, Munatii Planci sententia, Januario mense.

Annus U. C. 728. *Aug.* 38. *Virg.* 45.
C. Cæsar Augustus 8.
T. Statilius Taurus 2.

COrnelius Gallus, amicus Virgilii, primus Ægypti procurator ab Augusto constitutus, ob multa ibidem violenter acta eidem invisus, & à Senatu damnatus, seipsum interficit. Aiunt ejus laudes fuse a Virgilio fuisse celebratas Georg. l. 4. indeque post ejus necem jussu Augusti sublatas, & Aristæi fabulam earum loco substitutam. Sed fidem ii apud me non faciunt: tum quod Aristæi fabula sic cum apum culturâ connexa est, ut nata è re ipsa, non huic attexta videatur: tum quod Virgilius tantam operis partem laudando Gallo minime debuit tribuisse, qui non nisi pauculos versus Mæcenati dederat suo, cui totum ipsum opus dedicabat: tum quod Augustus ipse, qui Suetonio teste luxerat Galli necem; non ita videtur infestus ejus fuisse memoriæ, ut inanes ei laudes invideret.

Annus U. C. 729. *Aug.* 39. *Virg.* 46.
C. Cæsar Augustus 9.
M. Junius Silanus.

AUgustus movet expeditionem in Cantabros: quà dum abesset, supplicibus, ut Pseudo-Donatus ait, minacibusque literis partem Æneidos aliquam efflagitat à Virgilio; nec obtinet. Virgilianæ ad Augustum epistolæ fragmentum profert Macrobius Saturn. lib. 1. cap. ultimo: *Ego vero frequentes à te literas accipio . . . De Æneâ quidem meo, si mehercule jam dignum auribus haberem tuis, libenter mitterem. Sed tanta inchoata res est, ut pene vitio mentis tantum opus ingressus mihi videar: cum præsertim, ut scis, alia quoque studia ad id opus, multoque potiora impartiar.*

Annus U. C. 730. *Aug.* 40. *Virg.* 47.
C. Cæsar Augustus 10.
C. Norbanus Flaccus.

MArcellus, Octaviæ sororis Augusti filius, fit Ædilis, annos natus 18. Quintilius Cremonensis, Virgilii & Horatii familiaris, moritur, ex Hieronymo in Euseb. Horatius de hujus obitu Virgilium consolatur, Od. lib. 1. 24. Hunc grammatici, nullo veteri auctore, *Varum* appellant. Sed Quintilium Cremonensem, à Quintilio Varo debere distingui, ostendemus Ecl. 6. v. 7.

Annus U. C. 731. *Aug.* 41. *Virg.* 48.
C. Cæsar Augustus 11.
Cn. Calpurnius Piso.

MOritur Marcellus, anno circiter ætatis 20. maximo Augusti & Octaviæ totiusque populi Romani luctu, apud Bajas. Corpus ejus ingenti pompâ crematur in campo Martio. Virgilius non multo post sextum Æneidos librum perficit, ornatque pulcherrimis de Marcelli obitu ac funere versibus: quos cum recenti adhuc dolore Augusto recitaret, dicitur Octavia, defecisse, & pro singulis hujus argumenti versibus poëtæ dena sestertia jussisse numerari.

Tiridates, Armeniæ rex, cui cum Phraate Parthorum rege male conveniebat, Romæ ab Augusto accipitur. Quo tempore accidit, quod innuit Dio, ut captivos & signa, bellis superioribus Romanis erepta, Augustus à Partho re-

repeteret. Hæc Virgilius, cum in Parthicum bellum vergere tum suspicaretur, inseruit libro septimo, cui tunc dabat operam, v. 604. *Sive Getis inferre parat lachrymabile bellum,* &c. *Seu tendere ad Indos, Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa: Sunt geminæ belli portæ,* &c. Igitur annis minus quatuor, sex fere ultimos operis libros poëta perfecit: nec vero tanta in iis elucet, quanta in superioribus, cura.

Annus U. C. 732. *Aug.* 42. *Virg*, 49.
M. Claudius Marcellus.
L. Arruntius.

SUB anni hujus finem, antequam sequentes Consules magistratum inirent, ex Dione, iter in Græciam Augustus suscipit.

Annus U. C. 733. *Aug.* 43. *Virg.* 50.
Q. Æmilius Lepidus.
M. Lollius.

AUgustus perlustrat Græciæ & Siciliæ civitates: hyememque transigit in insulâ Samo.

Annus U. C. 734. *Aug.* 44. *Virg.* 51.
M. Appuleius.
P. Silius Nerva.

TRajicit Augustus in Asiam, mulctat Syriæ civitates; ibique amissas à Crasso aquilas recipit à Parthis. Romam revertitur; iterumque in Samum hyematurus consedit.

Annus U. C. 735. *Aug.* 45. *Virg.* 52.
C. Sentius Saturninus.
Q. Lucretius Vespillo.

VIrgilius, Æneïde confectâ, proficiscitur in Græciam, ut divinum opus per otium expoliret. Cum tamen Augusto Romam revertenti occurrisset, de reditu cum eo cogitans languore correptus est: auctâque per navigationem valetudine, Tarentum, aut, juxta plures, Brundusium appulit, ibidemque decessit, 22 Septembris, annos natus 50. menses 11 dies 7. Dicitur moriens Æneïda, cum nondum ad eam quam instituerat animo formam perduxisset, petiisse comburendam; negatamque sibi ab amicis, per testamentum legasse Plotio Tuccæ, & Vario, qui eam aut comburerent, aut emendarent. Fabulam putat Corradus; sed cum id aperte Gellius, Macrobius, imprimisque Plinius, historiæ suæ lib. 7. c. 30. testentur; non video contra testes ejusmodi quæ vis possit esse tanta rationum. Plotii Variique mentio frequens apud Horatium; è quibus Varius Epici carminis ea ætatæ princeps fuit. Satyr. lib. 1. 5. *Postera lux oritur multo gratissima; namque Plotius & Varius Sinuessæ, Virgiliusque, Occurrunt: animæ, quales neque candidiores Terra tulit, nec queis me sit devinctior alter.* Corpus Virgilii Neapolim, ut cupierat, translatum, viâ Puteolanâ sepultum est. Scripta, sublatis aliquot versibus, nullo addito, dicuntur expurgata. Morum & famæ cognitio, è veterum testimoniis mox afferendis, potius quam ex Pseudo-Donato repetenda est.

TESTI-

TESTIMONIA VETERUM DE VIRGILIO.

HORATIUS, *Sat. l.* 1. 10.

Forte epos, acer
Ut nemo, Varius ducit: molle atque facetum
Virgilio annuerint gaudentes rure Camœnæ.

IDEM, *Sat.* 6. *Optimus olim*
Virgilius, post hunc Varius, dixere quis essem.

PROPERTIUS, *lib.* 2. *Eleg. ult.*

Me juvet æternis positum languere corollis,
Quem tetigit jactu certus ad ossa Deus:
Actia Virgilium custodis litora Phœbi,
Cæsaris & fortes dicere posse rates:
Qui nunc Æneæ Trojani suscitat arma,
Jactaque Lavinis mœnia litoribus.
Cedite Romani scriptores, cedite Graii:
Nescio quid majus nascitur Iliade.
Tu canis umbrosi subter pineta Galesi
Thyrsin, & attritis Daphnin arundinibus, &c.
Tu canis Ascræi veteris præcepta poëtæ,
Quo seges in campo, quo viret uva jugo.
Tale facis carmen docta testudine, quale
Cynthius impositis temperat articulis.

OVIDIUS, *Artis amat. lib.* 3.

Et profugum Ænean, altæ primordia Romæ,
Quo nullum Latio clarius extat opus.

IDEM, *Amorum, lib.* 1.

Tityrus, & segetes, Æneïaque arma legentur:
Roma triumphati dum caput orbis erit.

IDEM, *Trist. l.* 2.

Et tamen ille tuæ felix Æneïdos auctor
Contulit in Tyrios arma virumque toros.
Nec legitur pars ulla magis de corpore toto,
Quam non legitimo fœdere junctus amor.
Phyllidis hic idem, teneræque Amaryllidis ignes,
Bucolicis juvenis luserat ante modis.

SILIUS, *lib.* 8.

Mantua Musarum domus, atque ad sidera cantu
Evecta Andino, & Smyrnæis æmula plectris.

STATIUS *Thebaida alloquens.*

Vive precor, nec tu divinam Æneïda tenta:
Sed longe sequere, & vestigia semper adora.

JUVENALIS, *Satyra* 11.

Conditor Iliados cantabitur, atque Maronis
Altisoni dubiam facientia carmina palmam.

MARTIALIS, *Epig. l.* 8.

Temporibus nostris ætas cum cedat avorum,
Creverit & major cum duce Roma suo:
Ingenium sacri miraris abesse Maronis,
Nec quenquam tanta bella sonare tuba?
Sint Mæcenates; non deerunt, Flacce, Marones:
Virgiliumque tibi vel tua rura dabunt, &c.

IDEM, *lib.* 14.

Accipe facundi Culicem studiose Maronis,
Ne nugis positis arma virumque canas.

SULPICIUS CARTHAGINENSIS.

Jusserat hæc rapidis aboleri carmina flammis
Virgilius, Phrygium quæ cecinere ducem.
Tucca vetat, Variusque simul; tu maxime Cæsar,
Non sinis, & Latiæ consulis historiæ.
Infelix gemino cecidit prope Pergamus igni,
Et pene est alio Troja cremata rogo.

ALCIMUS.

Mœonio vati qui par aut proximus esset,
Consultus Pæan risit; & hæc cecinit;
Si potuit nasci quem tu sequereris, Homere;
Nascetur qui te possit, Homere, sequi.

VELLEIUS, *lib.* 2.

Inter quæ maxime nostri ævi eminent, princeps carminum Virgilius, Rabiriusque, &c.

SENECA, *Controv. lib.* 3.

Virgilium illa felicitas ingenii in oratione solutâ reliquit: Ciceronem eloquentiâ suâ in carminibus destituit.

PLINIUS, *Hist. l.* 7. *c.* 30.

D. Augustus Carmina Virgilii cremari contra testamenti ejus verecundiam vetuit: majusque ita Vati testimonium contigit, quam si ipse sua carmina probavisset.

PLINIUS, *Epist.* 21. *lib.* 3.

Virgilii ante omnes imaginem venerabatur Silius, cujus natalem religiosius quam suum celebrabat: Neapoli maxime, ubi monumentum ejus adire ut templum solebat.

TACITUS, *Dialogo de Orat.*

Malo securum & secretum Virgilii secessum; in quo tamen, neque apud D. Augustum gratiâ caruit, neque apud populum Romanum notitia. Testes Augusti Epistolæ: testis ipse populus, qui auditis in theatro versibus Virgilii surrexit universus, & forte præsentem spectantemque Virgilium veneratus est sic quasi Augustum.

QUINTILIANUS, *lib.* 10.

Utar verbis iisdem, quæ ab Afro Domitio juvenis accepi: qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere: Secundus, inquit, est Virgilius; propior tamen primo quam tertio.

IDEM, *lib.* 9.

Vetustatis amator unice fuit Virgilius.

MACROBIUS & GELLIUS.

Totis capitibus, quæ exscribere longum esset.

LAMPRIDIUS, *de Alexandro Severo.*

Virgilium, Platonem poëtarum vocabat: ejusque imaginem cum Ciceronis simulacro in secundo larario habuit, & Achillis, & magnorum virorum.

ARGU-

ARGUMENTUM

IN

B U C O L I C A.

BUCOLICUM carmen idem est ac pastorale, deducto nomine à pastoribus; quorum sunt præcipui qui curant boves, sive bubulci, Græcè βȣκόλοι, *à* βȣ̃ς, *bos. Quo in genere Virgilius Theocritum, Syracusanum poëtam, imitandum sibi proposuit.*

Carmina ejusmodi sua vocavit Theocritus Idyllia, *Virgilius* Eclogas. *Est autem* ἐκλογὴ Ecloga, *delectus paucorum aliquot opusculorum è pluribus, quæ fecerit auctor, nec luce digna judicarit; vel, delectus quorundam versuum quos e Theocrito per imitationem expresserit: Est enim* εκλέγειν eligere, secernere. *Male autem scribitur à quibusdam Ægloga, quasi ab* αἲξ capra *et* λόγος sermo: *Tum quia non* εκλογή, *sed* αἰγολογία *dicenda esset: Tum quia minima pars hujus operis ad capras pertinet; ad oves, cantus, amores, multo maxima: tum denique quia nomen Eclogæ aliis operibus tribuitur bene multis, in quibus pastoritium nihil, imo nihil omnino præter* delectum *significat. Tales habemus hodie Polybii, Diodori, Strabonis* Eclogas, *sive excerpta è majori opere: Odas Horatii vocat Sidonius Apollinaris,* varii carminis Eclogas: *Ejusdem Horatii Satyræ quibusdam in codicibus* Eclogæ *inscribuntur.*

Cæpta sunt Bucolica anno Virgilii 29. *exeunte, U. C.* 713. *et triennio perfecta: ut jam in vitâ, moxque singulis in Eclogis disseremus.*

P VIR-

P. VIRGILII MARONIS

BUCOLICA.

ECLOGA I.

* TITYRUS.

ARGUMENTUM.

CÆSAR *Octavianus cum agrum Cremonensem et Mantuanum veteranis militibus in Præmium attribuisset, Virgilius Mantuanus inter cæteros agello suo spoliatus est: Mæcenati commendatus per Asinium Pollionem, qui tunc in illâ regione cum aliquot legionibus versabatur; et per Mæcenatem in Octaviani gratiam inductus, quod amiserat, recuperavit. Hæc igitur ecloga laudes Octaviani et Romæ, suam felicitatem, Mantuanorum calamitatem, commemorat. Tityrus Virgilium repræsentat, Melibœus Mantuanos.*

Scripta est anno Virgilii 29. *Urbis conditæ* 713. *Côss. P. Servilio et Lucio Antonio, Marci fratre; quo anno facta est celebris agrorum divisio, ex qua bellum Perusinum statim erupit: veteribus agrorum dominis confugientibus ad Lucium, et cum eo adversus Triumviros conspirantibus. Accidet autem agraria illa divisio post victoriam Philipensem Octaviani et M. Antonii, de Bruto et Cassio Julii Cæsaris percussoribus, anno proxime præcedente relatam: non vero post victoriam Actiacam Octaviani de M. Antonio, ut male in Pomponii et Probi commentariis legitur. Cadit enim hæc in annum Virgilii* 39. *at Bucolica ante annum ejus* 32. *absoluta sunt; quippe anno* 29. *incepta, et triennio perfecta. Quos errores in vita Poetæ fusius emendavimus.*

NOTA.

* *TITYRUS.*] Aptum argumento nomen. Est enim Tityrus, Hesychio, *Satyrus, calamus, avis quædam:* Servio, *aries major:* interpreti Theocriti, *otiosus.*

MEL. MELIBOEUS, TITYRUS.

TITYRE, tu patulæ recubans sub tegmine fagi,
Sylvestrem tenui Musam meditaris avenâ:
Nos patriæ fines, et dulcia linquimus arva;
Nos patriam fugimus: Tu, Tityre, lentus in umbrâ

INTERPRETATIO.

MEL. *Tityre, tu jacens sub umbraculo fagi opacæ, modularis cantilenam pastoralem cum parva fistula: nos deserimus terminos patriæ, et agros amœnos; nos eximus è patria: tu, Tityre, otiosus sub umbrâ*

NOTÆ.

Melibœus.] Boum curator, ὅτι μέλει αὐτῷ τῶν βοῶν, *quia cura est ipsi de bobus.*

1. *Fagi.*] Fagus, quæ et æsculus dicitur, arbor glandifera, BEECH, ex qua olim homines victitârunt: unde dicta Græcis quidem φηγὸς *fagus*, a φάγειν sive φήγειν *edere;* Latinis autem æsculus pariter ab esu. Utramque aliqui non male distinguunt.

2. *Avena.*] Musica instrumenta inter pastores concinnata, primo ex avenis calamisque triticeis inter se cera compactis: tum ex arundinibus et cavatis buxi fistulis: mox è gruum tibiis, animalium cornibus, metallis, &c. Unde *avena, stipula, calamus, arundo, fistula, buxus, tibia, cornu, æs, &c.* pro musicis instrumentis usurpantur.

For-

Formosam resonare doces Amaryllida sylvas.
TIT. O Melibœe, Deus nobis hæc otia fecit.
Namque erit ille mihi semper Deus: illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere, quæ vellem, calamo permisit agresti.
MEL. Non equidem invideo: miror magis: undiq;
Usque adeo turbatur agris. En ipse capellas [totis
Protenus æger ago: hanc etiam vix, Tityre, duco:
Hîc inter densas corylos modo namque gemellos,
Spem gregis, ah! silice in nudâ connixa reliquit.
Sæpe malum hoc nobis, si mens non læva fuisset,
De cœlo tactas memini prædicere quercus:
Sæpe sinistra cavâ prædixit ab ilice cornix.
Sed tamen, ille Deus qui sit, da, Tityre, nobis.
TI. Urbem, quam dicunt Romam, Melibœe, putavi
Stultus ego huic nostræ similem, quo sæpe solemus
Pastores ovium teneros depellere fœtus.

doces arbores referre nomen *pulchræ Amaryllidis.* TIT. *O Melibœe, Deus nobis dedit hanc quietem. Nam habebo semper illum Dei loco: sæpe tener agnus* electus *ex ovili nostro tinget illius aram* sanguine. *Ille permisit vaccas meas vagari, ut vides, et* me *ipsum canere fistulâ rusticâ quicquid vellem.* ME. *Ego quidem non invideo, immo admiror, cum tantus sit tumultus toto rure. Ecce ego mœrens abigo præ me capellas, et hanc ô Tityre, difficile traho: modo enim enixa geminos* fœtus, qui erant *spes gregis, proh* dolor! *deseruit eos rigido in saxo, inter spissas corylos. Memini quercus afflatas fulmine sæpe prænunciasse nobis hanc calamitatem, nisi animus imprudens fuisset; sæpe cornix funesta admonuit ex ilice putri. Attamen dic nobis, Tityre, quinam sit ille Deus.* TIT. *Ego demens, ô Melibœe, existimavi urbem, quæ vocatur Roma, similem esse nostræ* Mantuanæ, *ad quam* nos *pastores consuevimus deducere agnos tenellos.*

NOTÆ.

5. *Amaryllida sylvas.*] Per sylvas, Echo intellige, quæ frequens in sylvis. De *Amaryllide* infra, vers. 31.

6. *Deus nobis hæc otia fecit.*] Octavianus, quem Deum per adulationem appellat. Errant quippe qui sacrificia volunt ejus in honorem jam tum fuisse instituta. Non enim coli cœpit divinis honoribus, nisi post ultimam de Sexto Pompeio victoriam, anno ætatis 28. ut habet diserte Appianus l. 5. *Civil.* hoc est annis tribus post edita à Virgilio Bucolica simul omnia.

14. *Corylos.*] Corylus, THE HAZEL. Nux avellana sylvestris.

16. *Si mens non læva.*] Læva, seu sinistra pars, ambigue à Romanis accepta: sæpe in malum omen, ut hic, & v. 18. sæpe in bonum, ut Æn. 2. 693. *Intonuit lævum.* Perinde igitur dextra pars, aliquando boni, aliquando mali ominis fuit. Unde autem vis eidem parti tam diversa? An quod in interpretandis ostentis, aliquando situm Deorum, à quibus illa dabantur, aliquando situm augurum, qui illa petebant, attenderent? Dextra enim dantis, læva petentis est. Ita volunt aliqui, auctore Plutarcho lib. de quæstionibus Romanis. Aliud quiddam suggerit Cicero de divin. 2. 82. Cum enim dicat Græcis quidem et barbaris dextra auspicia, Romanis sinistra visa esse meliora: hinc dici possunt Romani sæpe suo more, sæpe Græco more in re divinatoria locuti esse. Unde autem utriq; sinistras dextrasq; partes sumerent, dicetur Ecl. 9. 15.

18. *Sæpe sinistra, &c.*] Non quidem *à sinistra parte:* quippe ex augurum doctrina, *cornix à sinistra, corvus à dextra ratum facit:* ut docet Cicero de divin. lib. 1. 85. et Plautus in Asin. At *sinistra* hic simpliciter *funestum* significat, ex quacunque parte venerit. Nam sic ait idem Cicero de divin. lib. 2. 82. *Haud ignoro, quæ mala sunt, sinistra nos dicere, etiamsi dextra sint.* Quæ vox, *mala,* quanquam suggesta sit à Lambino, ubi prius legebatur *bona:* tamen constat emendationis veritas ex eo, quod alioqui locus ille totus sensu careat, et aliis à Lambino patentissimis erroribus purgatus sit. Porro funesta hæc est Virgiliana cornix, 1. quia cornix omnis per se funesta. 2. quia ex ilice, arbore item funesta. 3. quia ex ilice cava et putri.

18. *Ab ilice.*] Ilex, arbor glandifera, è genere quercuum, THE HOLM OAK.

19. *Da, Tityre.*] *Dare et accipere* pro *dicere et audire.* Terentius Heaut. *Nunc quamobrem has artes didicerim, paucis dabo,* Æn. 2. *Accipe nunc Danaum insidias.* Audacius etiam sequioris ævi scriptores *datur* usurpavere pro *traditur, dicitur.* Statius 7. Theb. *Asopus genuisse datur.* Claud. 3. de Raptu. *Illic possuisse cruentam Ægida, captivamque pater post prælia prædam advexisse datur.* Quod contra Jul. Scasigerum defendit Barthius, sed male: quicquid enim affert è veteribus eam in rem, probat *dare* pro *dicere* active dici, non passive.

Sic

Sic canibus catulos similes, sic matribus hœdos
Norâm: sic parvis componere magna solebam.
Verum hæc tantùm alias inter caput extulit urbes,
Quantùm lenta solent inter viburna cupressi.
MEL. Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi?
TIT. Libertas: quæ sera, tamen respexit inertem;
Candidior postquam tondenti barba cadebat:
Respexit tamen, et longo post tempore venit,
Postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
Namque (fatebor enim) dum me Galatea tenebat,
Nec spes libertatis erat, nec cura peculî:
Quamvis multa meis exiret victima septis,

Quemadmodum sciebam catulos canibus, et hœdos capellis esse similes: quemadmodum solebam comparare magna parvis. Sed urbs illa tantum eminet inter cæteras, quantum cupressi solent eminere inter viburna flexilia. MEL. *Et quæ tanta necessitas te coegit Romam petere?* TIT. *Libertas: quæ* licet *tarda, tamen aspexit me desidem, cum jam cana barba decideret secanti: tamen aspexit, et venit post multos annos* servitutis: *ex quo secutus sum Amaryllida, et reliqui Galateam. Scilicet, quamdiu amavi Galateam (fatebor enim) nec speravi libertatem, nec curavi patrimonium: licet educerem ex ovilibus meis multas victimas,*

NOTÆ.

23. *Sic canibus, &c.*] Sensus juxta Servium legitimus hic est: Putabam antea Romam ita similem esse urbibus aliis, ut sunt catuli canibus similes, qui sola magnitudine differunt: in quo errabam; nunc enim probavi, eam à cæteris genere etiam et natura distare: nam sedes est Deorum, tamq; nostris urbibus antecellit quam cupressi viburnis: quæ arbores duæ, natura inter se, non sola magnitudine differunt.

26. *Inter viburna cupressi.*] Viburnum, virgulti species, THE WAY-FARING-TREE—a vieo, to bind, and refers to the way-faring-tree. Cupressus, CYPRESS: arbor nota.

29. *Candidior postquam, &c.*] Grave hic dissidium interpretum. Causa dissidii, quod Virgilius, qui hic Tityrus, anno ætatis 29. quo scripsit hanc eclogam, canus esse non potuit. Quatuor modis solvitur hic nodus. I. Si *candidior* referatur ad *libertas*, hoc pacto: Postquam tondenti barba cadere cœpisset, id est, postquam cœpi barbam alere; tum inertem respexit me *libertas candidior*, id est, *speciosa et benigna.* Ita Servius. II. Si per candidiorem barbam prima intelligatur lanugo, quæ tenerior est, necdum colorem induit: hoc pacto Libertas respexit me, tum, cum tondenti cœpit lanugo decidere. Ita Pomponius. Male tamen uterque, quia deinde Tityro expresse dicitur: *Fortunate senex, &c.* III. Melius, junior poëta latere subsenili persona dicetur voluisse, ideo, quia servum se fingit esse, deque recepta libertate gloriatur, quam obtinere servi, nisi jam senes et multis laboribus probati, non solebant. Ita Cerdanus. IV. Putem ego non ubique servatam allegoriam, quod mox clarius patebit. *Igitur,* ut ait Probus, *eadem licentia senem se dixit, cum sit juvenis, qua pastorem se fecit, cum sit urbanus; aut Tityrum nominat, cum sit Virgilius.*

31. *Postquam nos, &c.*] Amicarum nomina: *Galatea* quidem à lacte deductum, quod Græce est γάλα, γάλακτος. *Amaryllis* ab incilibus per quæ in agris aquæ derivantur: hoc enim est ἡ ἀμάρα rusticum utrumque etymon. Qui volunt his nominibus Romam ac Mantuam adumbrari, multa garriunt. Politianus quidem, Romam dicit arcano nomine Amaryllida vocatam esse: quo id auctore? ut enim constet ex Plinio arcanum Romæ nomen fuisse, quod evulgare nefas esset, sane quid illud nominis fuerit à nemine proditum est. Nannius vero, Fabii Pictoris auctoritate fultus, Argeum campum, qui septem collibus includebatur, inundatione Tyberis inhabitabilem aliquando fuisse ait: factis deinde Virtumno sacris exsiccatum: quod per incilia factum esse suspicatur, atque inde tributum Romæ nomen *Amaryllidis:* ut et *Galateæ* nomen, Mantuæ, quod illic Galatæ togati sedes haberent, tractusque ille *Gallia togata* vocaretur. His omissis nugis, ego nullam hic allegoriam agnosco: I. Quia Poëta bis in hac ecl. Romam diserte ac proprio nomine appellat, quum quid esset causæ, cur modo Romam, modo, Amaryllida appellaret? II. Distinguit pariter Mantuam à Galatea, cum dicit se, dum serviret Galateæ, sine fructu caseos ingratæ urbi pressisse. III. Si stet allegoria, inextricabilis est versus ille, *Mirabar quid mœsta Deos, &c.* ut mox constabit. IV. Monet Servius in vita Virg. *Illud tenendum esse, in bucolicis, neque nusquam, neque ubiq; aliquid figurate dici hoc est, per allegoriam.*

33. *Nec cura peculî.*] Pro *Peculii. Peculium* autem, I. juxta Pomponium, patrimonium universim significat, à *pecu*, sive *pecore;* unde et *pecunia* dicta: sive quod omnia veterum bona olim in pecoribus consisterent, ut habent Varro et Plutarchus: sive quod prima pecunia facta sit ex incisis pecudum coriis, ut volunt Cassiod. et Suidas: sive quod æs antiquissimum, cum signari cœpit, ovis aut bovis capite signatum sit, ut refert Plinius. II. *Peculium* proprie est pri-

 Pinguis

et coagularem optimos caseos ad usum *ingratæ urbis ; nunquam referebam domum manus plenas, pecunia.* MEL. *Mirabar cur tristis invocares Deos, ô Amarylli, cui servares poma pendentia suis* quæque *arboribus. Tityrus hinc aberat : ipse pinus, ipsi fontes, hæ ipsæ arbores te repetebant.* TIT. *Quid fecissem ? nec poteram* aliter *abire è servitute : nec Deos experire tam propitios in alio loco,* quam *Romæ. Illic vidi juvenem illum, ô Melibœe, propter quem aræ nostræ fumant singulis annis per duodecim dies. Illic ipse prior* ita *respondit roganti mihi : Pueri, pascite boves, ut prius : et subligate tauros* jugo.

Pinguis et ingratæ premeretur caseus urbi, (dibat.
Non unquam gravis ære domum mihi dextra re-
MEL. Mirabar, quid mœsta Deos, Amarylli, vocares,
Cui pendere suâ patereris in arbore poma.
Tityrus hinc aberat. Ipsæ te, Tityre, pinus,
Ipsi te fontes, ipsa hæc arbusta vocabant.
TIT. Quid facerem ? neq; servitio me exire lice-
Nec tam præsentes alibi cognoscere divos. (bat,
Hìc illum vidi juvenem, Melibœe, quotannis
Bis senos cui nostra dies altaria fumant.
Hìc mihi responsum primus dedit ille petenti :
Pascite, ut ante, boves, pueri : submittite tauros.

NOTÆ.

vata pecunia, quam servus, domini permissu, separatim à domini rationibus comparabat, aut ad redimendam libertatem, aut alios in usus. Atque eo quoque modo hic sumi potest, ubi Tityrus servi personam induit.

36. *Gravis ære.*] Pecunia, quæ primum apud Romanos ære rudi, necdum signato, constitit.

37. *Mirabar quid, &c.*] Hic versus ita cruciat allegoriæ patronos, ut mendam irrepsisse huc velint, et reponi, *Galateam* pro *Amaryllide*, de quo sibi constet allegoria. Fatentur quippe in Romam cadere ista non posse : quia neque Melibœus, Romanarum rerum inscius, Romæ dolorem de absente Virgilio seu Tityro scire potuit, cum doceatur ab ipso Tityro quid sit Roma : *Urbem quam Roman dicunt, &c.* Neq; Virgilius, poetarum modestissimus, ita de se sentiebat jam tum ac scribebat magnificè, ut tantam de se fuisse Romæ solicitudinem putaret. Planus absque allegoria sensus est, si de amicis puellis intelligatur. Abjecit Galateam Tityrus, amat Amaryllida, proficisitur Romam : Amaryllis interim, quæ Mantuæ relinquitur, absentis desiderio tabescit : Melibœus, qui dolorem Amaryllidis noverat, non item causam doloris ; nunc demum à Tityro profectionis causam intelligit, eidemq; absentiam exprobrat quasi leviter amanti : unde purgat se Tityrus : *Quid facerem,* inquit, quid aliud remedii malis meis esse poterat, quam Romam proficisci ? &c.

40. *Arbusta.*] Non arbusculæ sunt et fruticeta, ut quidam putant. Nam *convalles et arboreta magna erant,* inquit Gellius l. 17. c. 2. ex Q. Claudii annalibus ; additque *arboreta ignobilius verbum est; arbusta celebratius.* Igitur loca sunt arboribus consita fructiferis, vel non fructiferis ; ut scite quidem Valla et Ramus colligunt ex auctoribus rei rusticæ. Nec obest quod legatur ecl. 4. 2. *Non omnes arbusta juvant humilesque myricæ. Si canimus sylvas, &c.* Sensus enim est, *Non omnibus placent myricæ, at ne ipsæ quidem arbores : sed sylvæ altiores, &c.*

43. *Juvenem.*] Octavianum, annos natum tunc circiter 22. *Decreverat enim Senatus,* inquit Servius, *ne quis eum puerum appellaret, ne majestas imperii minueretur.*

44. *Bis senos.*] Singulas duodecim anni mensium Calendas aut Idus intellige cum Servio, quibus forte sacrificia fiebant, ad conciliandos quidem Octaviano Deos ; non vero tum in ipsius Octaviani honorem, ut diximus ad vers. 6.

45. *Primus.*] Prævenit beneficio preces meas.

46. *Pueri.*] Pueri appellatio tres habet significationes, ex Paulo *in Verb. signif.* Unam qua servi pueri dicuntur, alteram qua puer puellæ opponitur, tertiam qua puerilis ætas demonstratur. Addi potest et quarta, quæ ad blanditias pertinet : quando patronus aut dominus subditos, etiam ætate grandiores, populariter et amice compellat. Quarta hæc, et prima conveniunt Tityro, qui servum se fingit, et *senex* appellatur.

Submittite tauros.] Secuti sumus interpretationem Servii, utpote simpliciorem et convenientiorem loco : sensus enim erit : *Pascite et arate,* qua duplici cura res fere omnis rustica continetur. Alio tamen deduci potest. I. Cum Nannio : *superinducite ad propagationem ;* aliquando enim in compositis *sub* usurpatur pro *super,* ut Æn. 12. 287. *corpora saltu subjiciunt in equos :* hoc est *superjiciunt.* II. Cum Cerdano, *proferte et producite in pascua :* est enim apud Lucret. l. 1. *Lætifices nequeat fœtus submittere tellus,* i. e. *proferre.* III. Cum Erythræo, *supplete gregem,* et substituite novos tauros, in locum eorum qui belli tempore perierunt : est enim in Justin. instit. l. 2. de rerum divis. *Si gregis usum fructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fœtu fructuarius submittere debet.*

MEL.

MEL. Fortunate senex! ergo tua rura manebunt:
Et tibi magna satis: quamvis lapis omnia nudus,
Limosoque palus obducat pascua junco:
Non insueta graves tentabunt pabula fœtas,
Nec mala vicini pecoris contagia lædent.
Fortunate senex! hìc inter flumina nota,
Et fontes sacros, frigus captabis opacum.
Hinc tibi, quæ semper vicino ab limite sepes
Hyblæis apibus florem depasta salicti,
Sæpe levi somnum suadebit inire susurro.
Hinc altâ sub rupe canet frondator ad auras.
Nec tamen interea raucæ, tua cura, palumbes,
Nec gemere aëriâ cessabit turtur ab ulmo.
TIT. Ante leves ergo pascentur in æthere cervi,
Et freta destituent nudos in littore pisces:
Ante, pererratis amborum finibus, exul

MEL. *O felix senex! itaq; agri tui relinquentur* tibi, *iiq; tibi satis ampli: licet nuda saxa tegant cæteros undique, et palus operiat pascua cœnoso junco: insolita pabula non vitiabunt gravidas pecudes, neque noxia contagies vicini gregis inficiet eas. O felix senex! hic prope amnes cognitos, et fontes dicatos* Nymphis *frueris umbra frigida. Ex alia parte sepes limitis propinqui, in qua flos salicum carpitur semper a Siculis apibus, sæpe tenui murmure* apum *te invitabit, ut somno indulgeas. Ex alia parte putator frondium è excelso in collo cantabit ad auras. Neque tamen interim raucæ palumbes,* quæ sunt *tuæ deliciæ, neque turtur desinet queri ex ulmo sublimi.*

TIT. *Prius igitur agiles cervi pascent in aëre, et maria deserent in littore pisces defectos aqua :*

NOTÆ.

48. *Quamvis lapis.*] Volunt plerique omnes describi his verbis Virgiliani sterilitatem agri, qui, ut innui putant Ecl. 9. 7. a colle lapidoso ad fluvium usque Mincium vicinasque palules pertinebat: adeoque nec erat frumento, nec pascuis opportunus. Ego iis non assentior tum quod ejus agri descriptio, quæ sit Ecl. 9. non sterilitatem sed ubertatem potius notet; tum quod hic frequens de Tityri gregibus, pascuis et umbraculis mentio fiat. Igitur de cæteris Mantuanorum agris locum explico. Tibi scilicet agri tui colendi et exercendi permittentur: quamvis reliqua omnis regio, tam culta prius, nunc belli calamitate horrescat.

50. *Graves tentabunt pabula fœtas.*] *Fœtas* et *Graves* conjungit, ut significet *prægnantes*: quia *fœtas* sine addito, de iis etiam dici posset, quæ jam fœtum sive partum ediderunt. Et vero *fœta aliquando* est *gravida plena.* Æn. 1. 55. *Loca fœta furentibus Austris.* Æn. 2. 238. *Fœta armis*, machina equi Trojani. Aliquando est *jam enixa*: Æn. 8. 630. *Fœtam Mavortis in antro procubuisse lupam, geminos huic ubera circum ludere pendentes pueros.*

50. *Non insueta, &c.*] Quia non cogeris, ut cæteri, exul abire in novas et insuetas regiones cum gregibus.

51. *Nec mala, &c.*] Quia ex difficultate pastionis fames oritur in gregem, et fame morbus, qui semper in grege contagiosus est.

52. *Flumina nota.*] Mincium, *Menzo*, de quo Ecl. 7. 13. et Padum, *le Po*, de quo Georg. 1. 182.

54. *Hinc tibi, &c.*] Sensus hujus loci satis intricatus, his notis explanabitur. I. Sepes quædam Virgilium inter ejusq; vicinum agri limes ac terminus fuit. II. Sepes illa salicibus constabat. III. Delectantur flore salicum apiculæ, et levi susurro soporem conciliant. IV. Apes Hybleæ figurate dicuntur pro apibus optimis: *Hybla* enim oppidum est Siciliæ et mons oppido vicinus loca melle commendatissima. V. Familiaris est Græcis hæc loquendi forma, *florem depasta*, ut Æn. 8. 593. *Os humerosq; Deo similis, &c.* i. e. *secundum florem, secundum os et humeros.* VI. *Salicti dicitur*, pro *Saliceti.* *Salicetum* locus est salicibus consitus, ut *arbustum* arboribus.

48. *Palumbes.*] Columbæ sylvestres WOOD-PIGEONS. Dic. etiam palumbus et palumba.

61. *Freta.*] *Fretum*, synecdoche pro mari: *fretum* enim proprie est angustum mare inter duas terras: ut, *fretum, Siculum, Gaditanum, &c.* a fervendo dictum, quod in eo mare compressum effervescat, ac veluti ebulliat.

62. *Ante pererratis, &c.*] *Parthi* oriundi è Scythis, eam Asiæ regionem occupavere, quæ ab occasu, Media; a septentrione, mari Caspio; ab oriente, Bactriani et Ariana à meridie, Carmaniæ desertis terminabatur. Mox in imperium prope immensum evasere sub Arsacidis regibus, regna duodeviginti complexi, juxta Solinum c. 59. Romanum jugum nunquam omnino subiere, sagittis formidolosi præcipue, quas inter fugiendum in insequentes retorquebant, mira arte versis equis et instaurata pugna. *Germani.*] Rheno ab occidente; Oceano et mari Balthico à septentrione; Vistula ab oriente; Danubio à meridie olim circumscripti: nunc terminis ab oriente paulo angustioribus utuntur: a meridie vero latrioribus, nempe Alpibus ab Italia divisi. *Araris.*] Non Germaniæ, sed Galliæ fluvius, *la Saone*, oritur ex Vogeso monte, *Vauge*, et placidissime fluens, ad Lugdunum Rhodano

Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim,
Quam nostro illius labatur pectore vultus.
MEL. At nos hinc alii sitientes ibimus Afros,
Pars Scythiam, et rapidum Cretæ veniemus Oaxem,
Et penitus toto divisos orbe Britannos.
En unquam patrios longo post tempore fines,

Prius extorris Parthia potabit Ararim, aut Germania Tigrim regionibus mutuo permutatis, quam forma illius juvenis excidat mihi ex animo. MEL. *Nos vero hinc pulsi partim ibimus in Africam aridam, partim petemus Scythiam: aut celerem Oaxem Cretæ, aut Britannos omnino separatos à cæteris populis. Nunquamne post diuturnum tempus, post aliquot annos, revisam cum admiratione patriam regionem,*

NOTÆ.

rapidissimo amni commixtus cum eo in mare Mediterraneum fluit: unde Claudianus, *lentus Arar, Rhodanusque celer. Tigris.*] Non est in Parthia proprie dicta: sed ortus ex Armeniæ montibus, aliquanto post spatio in terras mergitur, mox etumpens auctior, per Assyriam ac Mesopotamiam in Euphratem influit, quocum in Persicum sinum defertur. *Amborum.*] Insulse Pomponius explicat de Ambis Arabiæ populis, qui nihil hic ad rem. Melius Ramus de utroq; fluvio: sed optimè Servius de utrisque populis Parthis et Germanis. Pórro quidam sugillant Virgillium, quod videatur Tigrim in Parthia, Ararim in Germania perperam collocare. Excusant errorem aliqui ex decoro incitiæ pastoralis. Alii melius animadvertunt, hoc esse Virgilio familiare, non ex inscitia, sed potius ad majorem dignitatem, regionum limites, quantum sine veritatis dispendio fieri potest, extendere: quod sæpius deinde videbimus: G. 1. 490. et G. 4. 287. Atqui verum est Ararim et Tigrim, non in Germania quidem aut Parthia proprie dicta, sed saltem in subditis Germanorum et Parthorum imperio regionibus tunc fuisse. Sane Parthos longo spatio Tigrim esse prætergressos, patet ex clade Crassi: qui paulo ante cæsus fuerat ab iisdem, ad Carrhas Mesopotamiæ urbem, non procul ab Euphrate. Germani autem, ut Constat ex Cæsare l. 1. de bello Gal. ad CXX. millia, consederant in Sequanis, quos Araris interfluit: ac licet inde pulsi ab eodem fuissent ultra Rhenum, id tamen de Ariovisto duntaxat ejusq; exercitu, non etiam de pacatis et inermibus familiis, intelligi potest.

65. *Sitienties Afros.*] Africa mundi quarta pars, *sitiens* dicta, quia zonæ torridæ magna ex parte subjecta: maribus undequaque alluitur tribus, Mediterraneo ad septentrionem, Oceano ad occidentem et meridiem, Erythræo ad orientem: plane triangularis insula, nisi eam continenti Asiæ conjungeret aliquot Leucarum Isthmus inter Erythræum et Mediterraneum mare interjectus.

66. *Scythiam.*] Scytharum nomine Septentrionales omnes Asiæ populos antiqui complexi sunt, qui vagi, sine urbibus, tectis, et legibus, opes in armentis habebant omnes, uxores et liberos plaustris corio tectis hinc inde circumferebant: Martem sub specie acinacis adorabant, ex Herod. l. 4. Tartari regionem illam nunc occupant, quæ monte Imao, qui Tauri pars est, fere dividitur duas in partes: quarum quæ ad occidentem est, Scythia sive Tartaria citerior, et intra Imaum: quæ ad orientem vergit, ulterior et extra Imaum dicitur.

66. *Cretæ veniemus Oaxem.*] Exstat fluvius hujus nominis non in Cræta, sed in Mesopotamia, de quo sermonem hic esse contendit Servius, eumque *rapidum Cretæ* vocari ait, quod cretam, seu terram albam cursu secum rapiat, unde sit turbulentus. Quod vix cuiquam sano placeat. Volunt alii Oaxem reipsa fuisse in Creta: quod etsi in Geographis veteribus diserte non habeatur, tamen conjicitur ex eo, quod Apollonius Argon. 1. v. 1131. Cretam vocat *tellurem Oaxida;* tum Herodotus l. 4. *Oaxi,* urbis in Creta olim regiæ, meminit: cui quidem tributum nomen ab *Oaxe* quodam Apollinis filio refert ex Varone Servius. Quidni fluvius ejusdem cum urbe nominis fuisse ibidem dicatur? quod malim vel uno auctore Virgilio affirmare, quam ad vanum inscitiæ pastoralis effugium cum aliis recurrere.

67. *Divisos orbe Britannos.*] Britannia, olim Albion, insula Europæ maxima in Oceano, Gallæ obversa, duas divisa in partes Angliam et Scotiam. *Divisos orbe.*] Quia orbem antiqui vocabant terram continentem quæ Oceano alluitur: unde, ut notat Vives, insulæ Oceani extra orbem dicuntur esse, non item insulæ Mediterranei maris, ut Sicilia, Cyprus, &c.

68. *En unquam.*] Servius explicat *unquamne, aliquandone.* Fruterius, *an unquam.* Non satis diligenter: sunt enim ista omnia dubitantis tantum et interrogantis: Virgiliana autem vox, etiam optantis, qui affectus per negationem aptius exprimetur, *nunquamne:* ut manifestum est ex Ecl. 8. 7. *En erit unquam ille dies, mihi, cum liceat, &c.*

Pauperis et tugurî congestum cespite culmen,
Post aliquot mea regna videns mirabor aristas?
Impius hæc tam culta novalia miles habebit?
Barbarus has segetes? En quo discordia cives
Perduxit miseros! en queîs consevimus agros!
Insere nunc, Melibœe, pyros, pone ordine vites:
Ite meæ, felix quondam pecus, ite capellæ.
Non ego vos posthac, viridi projectus in antro,
Dumosâ pendere procul de rupe videbo:
Carmina nulla canam: non, me pascente, capellæ
Florentem cytisum et salices carpetis amaras.
TIT. Hìc tamen hanc mecum poteris requiescere [noctem
Fronde super viridi. Sunt nobis mitia poma,
Castaneæ molles, et pressi copia lactis.
Et jam summa procul villarum culmina fumant,
Majoresque cadunt altis de montibus umbræ.

et tectum casæ pauperis extructum è gleba, quæ tota erat mea possessio? Sceleratus miles possidebit hæc arva tam culta? peregrinus has messes? Ecce quo calamitatis *dissensio adegit cives infortunatos: ecce propter quos seminavimus arva. Nunc, ô Melibœe, insere pyros, digere vineas in ordinem. Ite, ite, meæ capellæ, grex olim fortunate. Non ego deinde stratus viridi in spelunca aspiciam vos procul spinosa è rupe pendere: cantilenam nullam modulabor: non tondebitis, ô capellæ, cytisum florentem et salices amaras, me custode.* TIT. *Tamen poteris hac nocte quiescere hic mecum super foliis virentibus. Habemus matura poma, castaneas molles, et multum coacti lactis. Et jam summa pagorum tecta procul fumant, et umbræ grandiores porriguntur ex altis montibus.*

NOTÆ.

69. *Tugurî.*] Pro tugurii, ut supra *peculî* pro peculii: estque omne ædificium rusticæ rei custodiendæ conveniens à tegendo dictum. *Cespite.*] Cespes hèrba est cum propria terra excisa, A TURF. *Culmen.*] Tectum, quia apud antiquos tecta fiebant e culmis, seu paleis, inquit Serv.

70. *Post aliquot mea regna, &c.*] Locus difficilis. I. *Aristæ* hic communiter pro messibus, et messes pro annis capiuntur: quo exemplo dixit Claudian. 4. Cos. Honorii, *decimas emensus aristas.* Non placet Germano et Cerdano: si enim, inquiunt, *vix unquam et longo post tempore;* quomodo *post aliquot aristas* sive annos, quod breve tempus notat, rura sua revisurus est? II. Itaque idem illi *post*, non præpositionem, sed adverbium esse volunt: et interpretantur *deinde*, hoc sensu: nunquamne, ne longo quidem post tempore, dabitur hoc ut videam mea regna pauculas *deinde* aristas; id est, ex florenti messe, qualis erat cum ibi regnarem, pauculas jam ac steriles aristas superstites? Sed hoc extortum videtur. III. Conjicerem ego cum Germano, *post aristas*, eadem forma dictum esse qua ecl. 3. 20. *post carecta latebas*, BEHIND THE STANDING CORN: et esse descriptionem agelli Melibœi, cujus regnum consisteret in pauculis aliquot jugeribus, adjacentibus pauperi casulæ: cujus quidem tectum ita humile foret, ut vix emineret grandioribus aristis: adeoque inter eas, sive post eas, latere dici posset.

71. *Novalia.*] Dicitur *hæc novalis, et hoc novale;* estque terra, vel, juxta Servium, ex qua sylva recens eradicata est; vel potius in qua satum jam aliquid fuit, et quæ, priusquam alia satione renovetur, cessat per annum et requiescit: idque sæpe fit alternis annis. Ita Georg. 1. 71. *Alternis idem tonsas cessare novales.*

74. *Insere nunc.*] Apostrophe ironica Melibœi ad se ipsum, qua indignatur se frustra laborem colendis hortis et vitibus impendisse, cum in barbarorum commoda cessuræ sunt. *Nunc.*] Particula ironiis et insectationi apta. Juven. Sat. 12. 57. *I nunc, et ventis vitam committee, &c. Inserere* est surculum, vel diversi, vel ejusdem generis, sylvestri arbori immittere, ut fructus mitiores ferat, TO GRAFT. Vide Geo. 2. 73.

79. *Cytisum.*] Genus fruticis sive herbæ, cujus species multiplex, et descriptio apud diversos diversissima. Constat gregis inde imprimìs pinguescere et augeri lac. In insula Cythno, quæ Cycladum una est, primo inventus memorator, ex eaque nomen accepisse.

82. *Castaneæ molles.*] Servio, *maturæ;* Erythræo, *novæ, recentes:* male utrique: quo enim maturiores et recentiores, eo duriores. Igitur mollitiem, vel ad coactionem refert, qua edules fiunt: vel ad corticem: castanearum enim aliud genus est densiore, aliud molliore cortice, ex Nicandri interpr. Καστανων τὸ μὲν λοπιμὸν, τὸ δὲ μαλακόν. Unde et Ecl. 7. 53. *Castaneæ hirsutæ:* hic, *Castaneæ molles.*

ECLOGA II.

* ALEXIS.

ARGUMENTUM.

Amabat Virgilius puerum: hunc Alexidis, se Corydonis nomine dissimulat, et I. Duritiem ipsi exprobrat. II. Jactat apud eum suas opes, musicæ peritiam, elegantiam formæ. III. Invitat eum in sylvas commendatione vitæ agrestis. IV. Promittit munuscula. Agnoscit insaniam suam, et ad curam rei familiaris redit. Puerum hunc innuit Apuleius Apologia 1. *fuisse Pollionis, Martialis l.* 5. *Ep.* 16. *fuisse Mæcenatis: nihil prohibet quo minus ita sit. Prohibet vero blanditiarum ejusmodi levitas, quo minus eas Octaviano dictas putem, in quem sane orbis dominum cadere ista non possunt,* delicias domini: *immo ne in Cornelium quidem Gallum, virum, ut Ecl.* 10. *videbitur, muneribus gravem. Quarum opinionum primam Servius, secundam Lud. Vives perperamtuentur. De tempore, quo scripta est, nihil conjici potest.*

NOTA.

* ALEXIS.] Ab ἀλέξω, *arceo, opitulor:* seu quia puer arcebat à se Corydonem; seu quia voluptas erat ac solatium Domini.

INTERPRETATIO.

Pastor Corydon amabat pulchrum Alexim, qui erat *voluptas domini: nec erat ipsi spes ulla; solummodo veniebat frequenter ad spissas fagos,* quarum *cacumen opacum* est: *illic solus fundebat inutiliter montibus et nemoribus hæc verba incomposita. O dure Alexi! nullo modo curas meos cantus? nullo modo miserescis mei? denique coges me mori. Nunc ipsa pecora fruuntur umbra et frigore: nunc lacerti ipsi virides latent in vepribus: et Thestylis conterit herbas odoriferas, allium et serpyllum, messoribus fatigatis ob gravem æstum.*

FORMOSUM pastor Corydon ardebat Alexim,
Delicias domini: nec, quid speraret, habebat.
Tantùm inter densas, umbrosa cacumina, fagos
Assidue veniebat: ibi hæc incondita solus
Montibus et sylvis studio jactabat inani.
O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas?
Nil nostri miserere? mori me denique coges.
Nunc etiam pecudes umbras et frigora captant:
Nunc virides etiam occultant spineta lacertos:
Thestylis et rapido fessis messoribus æstu
Allia serpyllumque herbas contundit olentes.

NOTÆ.

1. *Corydon.*] A κορυδὸς vel κορυδαλὸς, *alauda,* A LARK. De *fagis,* Ecl. 1. 1.

4. *Incondita.*] Incomposita, sine arte, sed quasi naturali impetu. Quo sensu Donatus interjectiones, quales sunt *Ah! ô!* vocavit *inconditas:* quia natura, non hominum instituto proferuntur.

8. *Nunc etiam pecudes, &c.*] Commendat vim amoris sui à labore, laborem ex comparatione alienæ quietis. Pecudes, inquit, lacertique vilissimi fruuntur umbra; messores æstu defessi cibo reficiunt vires; ego æstuans et impransus te quæro; nec ullus ardorem hunc meridianum tolerare mecum potest, præter cicadas, quibus undique strepitant arbores.

9. *Spineta lacertos.*] Lacertus, et lacerta, A LIZARD.

10. *Thestylis.*] Hic famulæ nomen, veneficæ apud Theocritum, Idyl. 2. 1. Unde insulse derivat Servius à Latina voce *testu,* quia herbas ad cibum messorum in testaceis poculis tundebat.

11. *Allia serpyllumque.*] *Allium,* oleris et bulbi species, GARLICK. *Serpyllum,* herba odorata *serpens* humi ramusculis tenuibus, WILD THYME; any herb with a strong scent.

Olentes.] Ambiguum vocabulum, tam ad bonos quam ad malos odores pertinens. Ad bonos quidem qualis est serpylli; ad malos, qualis alliorum. Sic ap. Hor. l. 1. Sat. 2. 27. *Pastillos Rufillus olet, Gorgonius hircum: Nil medium.* Contra, *olidus* malam in partem ubiq; sumitur.

At

At mecum raucis, tua dum vestigia lustro,
Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
Nonne fuit satius tristes Amaryllidis iras
Atq; superba pati fastidia? nonne Menalcan?
Quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses.
O formose puer, nimium ne crede colori:
Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.
Despectus tibi sum, nec qui sim quæris, Alexi:
Quam dives pecoris, nivei quam lactis abundans.
Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ:
Lac mihi non æstate novum, non frigore defit.

Interim, dum sequor tua vestigia; mecum ad solem ferventem raucæ cicadæ strepitant per loca consita arboribus.

Nonne fuisset melius tolerare graves iras et imperiosa fastidia Amaryllidis? Nonne fuisset melius tolerare *Menalcan? licet ille fuscus sit, licet tu albus sis. O formose puer, ne nimis confidas colori. Ligustra jacent humi,* quamvis *candida; vaccinia colliguntur,* quamvis *nigra. Me contemnis, o Alexi, nec consideras quis ego sim, quam multas possideam oves, quam multum habeam lactis candidi. Mille oves meæ vagantur in montibus Siciliæ: lac novum non deest mihi per æstatem, nec per hyemem.*

NOTÆ.

13. *Cicadis.*] *Cigalle,* Gall. insecti genus, stridulum potius quam canorum. De *arbustis,* Ecl. 1. 40.

14, 14. *Amaryllidis, &c. Menalcan.*] De nomine *Amaryllidis,* Ecl. 1. 31. *Menalcæ,* Ecl. 3. 1.

17, 18. *Ne crede colori. Alba, &c.*] Ut enim ligustra, quamvis alba, ne humo quidem colliguntur, quia nihil habent utilitatis; vaccinia vero, quamvis nigra, in pretio sunt, quia utilia tingendis vestibus: ita tu, quamvis candidus, negligêris propter superbiam; Menalcas, quamvis niger, propter ingenuam indolem amabitur.

18. *Ligustra.*] Ligustrum, PRIVET, arbor flores Maio mense racematim ferens candidissimos.

Vaccinia.] Volunt aliqui baccas nigras, sive acinos esse ligustri, quasi *baccinia,* quæ scriptorio atramento inserviant. Alii mora agrestia, quæ e rubo sentis producta, ad tingendas servorum vestes olim legebantur. Tamen constat, vel florem esse, vel plantam, ex hoc hujus Eclogæ v. 50. *Mollia luteola pingit vaccinia, caltha.* Melius igitur cum Turnebo et Salmasio dicemus hyacinthum esse: tum ob alia, tum quia Virgilius hyacinthum Theocriti, per vaccinium Latine reddidit Ecl. 10. 39. *Et nigræ violæ sunt, et vaccinia nigra:* plane ex illo Idyllii 10. καὶ τὸ ἴον μέλαν ἔντι καὶ ἀγραπτὰ ὑάκινθος. Adde quod et vaccinium tingendæ servorum purpuræ usui erat, ex Plinio, et hyacinthus hysgino colori, qui purpuræ species est, conficiendo parabatur, item ex Plinio. Sic Salmas. in Solin. 7. 272. et 1225. qui vaccinium ad eam hyacinthi, speciem refert, quæ *gladiolus* dicitur, CORN FLAG. Ruellius tamen fretus similitudine nominis, ad eam speciem quam Galli vocant *vaciet.* Vide Ecl. 3. 62.

Nigra.] Non proprie nigra, sed ferruginea sunt; unde Geo. 4. 183. *ferrugineos hyacinthos.* Ferrugineus autem color est, non rubiginosi quidem ferri, ut quidam volunt: sed politi ac levigati ferri, postquam candefactum refriguit, Angl. BRIGHT BROWN. Is autem color non admodum a violaceo diversus est: videturque e rubro, nigro, ac cæruleo temperatus: unde pro tribus his coloribus passim usurpatur: pro rubro quidem Æn. 11. 772. *ferrugine clarus et ostro;* pro nigro Æn. 6. 303. de Charonte, *Et ferruginea subvectă corpora cymbă;* pro cœruleo apud Plaut. in mil. 4. 43. *palliolum habeas ferrugineum; nam is color thalassicus est,* id est, marinus et cœruleus. Talis est hyacinthi et vaccinii color.

21. *Siculis in montibus.*] Vel quia scena hujus eclogæ forte in Sicilia constituitur; vel quia poeta imitatur Siculum Polyphemum, qui iisdem fere verbis Galateam apud Theocritum alloquitur, Idyl. 11. vel potius quia Sicilia fertilissimis abundat pabulis; unde olim Romani imperii horreum vocata est, ob vina, frumenta, et pascua. De *Sicilia* insula, Italiæ adjacente, fuse Æn. 3. 687.

24. *Amphion Dircæus.*] Jovis filius et Antiopes, quæ Lyci Thebarum regis uxor fuerat, ab eodemque repudiata, et a Dirce, cum qua Lycus secundas nuptias contraxerat, carcere inclusa; instante partus tempore a Jove liberata est, et in Cytheronem montem fugiens, ibi gemellos edidit in bivio. Hos inventos pastores educaverunt: et alterum quidem appellaverunt Zetum, a ζητεῖν *quærere;* alterum Amphionem, quod ἀμφὶ ὁδὸν *circiter viam* editus esset. Hi postea adulti matrem ulti sunt hujus nominis mutavit, non procul Thebis. *Amphion* citharæ sono, quam a Mercurio dono acceperat, Thebarum muros extruxit. *Dircæus,* vel a Dirce occisa, vel a fonte ipso Thebano dictus.

24. *Actæo Aracyntho.*] Mons Aracynthus

Canto,

Canto, quæ solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dircæus in Actæo Aracyntho.
Nec sum adeo informis: nuper me in littore vidi,
Cum placidum ventis staret mare: non ego Daphnim,
Judice te, metuam, si nunquam fallat imago.
O tantum libeat mecum tibi sordida rura,
Atque humiles habitare casas, et figere cervos,
Hœdorumq; gregem viridi compellere hibisco!
Mecum unà in sylvis imitabere Pana canendo.
Pan primus calamos cerâ conjungere plures
Instituit; Pan curat oves, oviumque magistros.
Nec te pœniteat calamo trivisse labellum.
Hæc eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas?
Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula, Damœtas dono mihi quam dedit olim:
Et dixit moriens: Te nunc habet ista secundum.
Dixit Damœtas: invidit stultus Amyntas.
Præterea duo, nec tutâ mihi valle reperti,
Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo,

Cano ea quæ Amphion Thebanus solebat canere in Aracyntho maritimo. Nec sum tam deformis: nuper vidi me e littore, cum mare tranquillum non moveretur vento. Ego non timerem Daphnim, te ipso arbitro: nisi aliquando forma me decipiat. Utinam velis tantummodo mecum incolere agros tibi viles, domosque parvas: et transfodere cervos, et ducere gregem hœdorum ad hibiscum virentem. In sylvis simul mecum imitaberis Pana cantando. Pan primus in morem induxit nectere cerâ multas arundines: Pan protegit oves et pastores ovium. Nec pigeat te labra atterere fistulâ. Quid non faciebat Amyntas, ut disceret hæc eadem à me? Habeo fistulam confiatam è septem cicutis inæqualibus, quam Damœtas quondam donavit mihi: et dixit moriens: Tu nunc istam secundus possides. Damœtas hoc dixit, Amyntas stolidus invidit. Insuper duo capreoli inventi à me in valle, non sine periculo: quorum pelles sunt *adhuc distinctæ* maculis *candidis.*

NOTÆ.

24. *Actæo Aracyntho.*] Mons Aracynthus Vibio quidem in Attica est, quæ Ἀκτὶς vocata est, unde et mons ille *Actæus:* Sed Vibio plerique omnes repugnant, et Aracynthum in Bœotia communi ferme suffragio collocant, prope Thebas, in mare prominentem: his adhærendum est. At unde hic vocatur *Actæus?* Probus ab *Actæone* Thebano deducit, qui circa hunc montem forte venabatur, cum a canibus, ob visam in lavacro Dianam, laniatus est. Servius Actæum vocatum putat, quasi *litoralem;* est enim ἀκτὴ *litus.* Quâ voce usus est Virgilius, Æn. 5. 613. *At procul in sola secretæ Troades acta.*

26. *Non ego Daphnim.*] Alius pastor forma nobilis. Nomen a δαφνὴ, *laurea.*

30. *Compellere hibisco.*] *Hibiscus* planta è genere malvarum sylvestrium, folio major et caule pilosior, THE LARGER MALLOWS. Hanc Scaliger in Varr. refert inter pascua purgantia, unde greges aït ad eam plantam medicinæ causa compelli solitos: atque ita *hibisco,* erit *ad hibiscum,* ut, *it clamor cælo,* pro *ad cælum.* Stephanus vero ait in Seminario, ita interdum hibiscum grandescere, ut ex herbacea natura velut in arborem transeat, unde pastores conficere baculos possint: et ita *compellere hibisco,* erit *deducere baculo.* Servius *compellere* interpretatur, a *lacte depellere, et ad pastionem herbarum cogere,* hibisco proposito.—Martinus ex Stephano vocata, SWITCH.

31. *Pana.*] Pan rusticæ et pastoritiæ rei præses Deus, quem habuerit patrem haud satis constat; Mercurium plerique dicunt. Sic appellatus πᾶν *omne:* vel, juxta Homerum in hymnis, quia Deorum omnium delectaverat mentes, cum citharam recens natus scite pulsasset: vel, juxta alios, quia naturam omnem repræsentabat; cornibus, radios Solis et Lunæ cornua; rubicunda facie, ætherem; caprinis pedibus terræ soliditatem; pilis hispidis, terræ arbores et feras, &c. Fistulam compegisse dicitur primus ex arundineis calamis, cum Syringem nympham, quam deperibat, sociarum precibus mutatam vidisset in arundinem, unde fistula Græcis σύριγξ dicta.

35. *Amyntas.*] ἀμύνω, *succurro.*

36. *Disparibus, &c.*] Fistula continebatur olim septem calamis, apud Theocritum etiam novem, Idyl. 8. ut vocum discrimina totidem imitaretur. Calami porro cera inter se conjuncti ea proportione decrescebant, ut in summo, qua inflabantur, æquales essent; inæquales in imo, qua exibat spiritus. *Cicutam.*] Scaliger vult hic plantam illam esse venenatam cujus succo Athenienses ad publicum mortis supplicium, caule autem cavo ad musicam utebantur, HEMLOCK. Servius putat esse calamorum quorum libet internodia, sed sine teste.

39. *Damœtas.*] Dorice pro Δημοίτης, quasi δημοτης *popularis:* a δῆμος *populus.*

Bina

Bina die siccant ovis ubera: quos tibi servo.
Jampridem a me illos abducere Thestylis orat:
Et faciet: quoniam sordent tibi munera nostra.
Huc ades, o formose puer. Tibi lilia plenis
Ecce ferunt Nymphæ calathis: tibi candida Naïs
Pallentes violas et summa papavera carpens,
Narcissum et florem jungit bene olentis anethi:
Tum casia, atque aliis intexens suavibus herbis,
Mollia luteolâ pingit vaccinia calthâ.
Ipse ego cana legam tenerâ lanugine malâ,
Castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat.
Addam cerea pruna: et honos erit huic quoq; pomo:
Et vos, o lauri, carpam, et te, proxima myrte:
Sic positæ quoniam suaves miscetis odores.

quotidie exhauriunt gemina ovis ubera: hos servo tibi. Jamdudum Thestylis conatur precibus obtinere illos a me, et obtinebit, siquidem dona mea tibi vilescunt. Huc veni, o formose puer. En Nymphæ offerunt tibi lilia plenis canistris: alba Naïs tibi colligens violas pallidas et capita papaverum, addit narcissum et florem anethi odoriferi: deinde miscens cum casia et aliis herbis dulcibus, ornat mollia vaccinia calthis croceis. Ego vero colligam poma albentia molli lanugine, et nuces castaneas, quas mea Amaryllis diligebat. Adjungam pruna flava, et laus erit quoque huic fructui. Et vos decerpam, o lauri; et te, myrte, lauris vicina: quia ita junctæ emittitis gratos odores.

NOTÆ.

46. *Nymphæ.*] *Nympha* quasi *νέα φαίνουσα nova apparens:* et significat, tum *novam nuptam;* tum fœminea illa numina, quæ juxta Pausaniam, non immortalia quidem, sed longissimi et pene innumerabilis ævi putabantur. Præerant autem aquis fluvialibus *Naïades*, sive *Naides* à *νάειν fluere;* marinis *Nereides*, Nerei et Doridis filiæ: montibus *Oreades* ab *ὄρος mons;* sylvis *Dryades*, a *δρῦς* arbor, *quercus;* singulis arboribus *Hamadryades*, ab *ἅμα simul*, et *δρῦς arbor*, quia cum iisdem arboribus occidebant; hortis et lucis *Napææ*, a *νάπη saltus, viretum;* pratis *Limoniades*, a *λειμὼν pratum;* stagnis *Limniades*, a *λίμνη stagnum.*

Calathis.] Græcum est *κάλαθος*, Latine *canistrum, qualum, qualus, quasillum, quasillus.* Calathi forma patenti lilio similis. Lilium enim ita describit Plin. l. 21. c. 5. *Effigie calathi, resupinis per ambitum labris.*

47. *Pallentes violas.*] Plin. l. 21. 6. Violas ait alias esse purpureas, alias luteas, albas: ad albas revocantur pallentes, quas eligit Corydon, ut amantium tinctas colore. Horat. enim l. 3. Od. 10. 14. *Et tinctus viola pallor amantium.*

Papavera.] Papaver, Narcissus et Anethum pulcherrimi pueri fuerunt, qui, juxta Servium, in flores suorum nominum conversi sunt: quos dum offert Corydon, Alexim quasi admonet, ne ipse tale aliquid ex amore olim patiatur. De *Narcisso* quidem nota est fabula. Fuit Cephisi Bœotiæ amnis et Liriopes nymphæ filius: quem prædixerat Tiresias tamdiu victurum, quamdiu a sui conspectu abstineret. Is cum Echus nymphæ amorem sprevisset, suamque in fonte imaginem conspexisset, amore sui contabuit, et in florem cognominem est mutatus. De *Anethi* autem et *Papaveris* metamorphosi nihil apud veteres legi.

49. *Tum casia.*] Casia multiplex. I. Frutex cinnamomo affinis, odorato cortice, *de la canelle.* II. Fistula cujus medulla medicinalis est, *de la casse.* III. Herba coronaria, quam etiam Cneorum ex Hygnio Plinius vocat, l. 21. c. 9. Cneorum autem album, *Lavendulam;* nigrum *Rosmarinum* esse putat Dalecampius. De hac tertia specie solum hic sermo est.

50. *Vaccinia caltha.*] De *Vacciniis* supra v. 18. *Caltha* flos lutei sive crocei coloris, THE TURNSOLE, quasi *solsequium*, quia, præsertim cum tenerior est, ad solem inflectitur.

51. *Cana legam, &c.*] Mala intelligit Cydonia sive Cotonea, QUINCES, ut ex canitie et lanugine colligitur: item ex fragmento Petronii, quod ex hoc loco manifeste expressum est.

Sordent velleribus hirsuta Cydonia canis,
Sordent hirsutæ munera Castaneæ:
Nolo nuces, Amarylli, tuas, nec cerea pruna;
Rusticus hæc Corydon munera magna putet.

52. *Castaneasque nuces.*] Nux genus est fructuum omnium qui duriore corio muniti sunt: species sunt, avellanæ, amygdalæ, juglandes, castaneæ, &c.

53. *Cerea pruna.*] Cerea vel ob mollitiem, ut Horat. de A. P. 163. *Cereus in vitium flecti.* Vel ob colorem croceum, ut in Priapeis, *magisque cera luteum nova prunum.*

Honos erit huic pomo.] Commendatione accipientis Alexidis: sicut castaneis ob amorem Amaryllidis.

54. *Proxima myrte.*] Myrtus perpetuo virens, Veneri sacra, vel quia propter odorem accommoda est ad delicias; vel quia maris litoribus gaudet, unde et Venus orta. *Proxima* lauro, vel situ, vel odore, vel etiam dignitate, quia laureæ coronæ Romæ usui fuerunt in triumpho, myrtæ in ovatione, quæ minor triumphus erat, in equo, non in curru.

Rusticus

Agrestis es, o Corydon, et Alexis non movetur tuis donis: et si contendas donis, Iolas non cedet tibi. Heu miser, quid feci? immisi Austrum floribus, et apros puris fontibus, imprudens! ah, stulte, quem fugis? Dii ipsi incoluerant nemora, et Paris Trojanus. Pallas incolat ipsa urbes quas extruxit: sylvæ autem placeant nobis præ cæteris rebus. *Ferox leæna sectatur lupum, lupus ipse capellam, petulans capella sectatur cytisum: te Corydon* sectatur, *o Alexi: unusquisque rapitur sua voluptate. Vide,* en *juvenci referunt domum aratra sublevata jugo: et sol occidens auget crescentes umbras: me tamen amor inflammat: nam quis* potest *esse finis in amore? Ah Corydon, Corydon, quænam insania te occupavit! Habes in ulmo frondosa vitem media ex parte recisam: cur non potius conaris saltem texere vimine, aut junco flexili, aliquid* earum rerum, *quarum eget vita rustica? reperies alium Alexim, si hic te despicit.*

Rusticus es, Corydon; nec munera curat Alexis:
Nec si muneribus certes, concedat Iolas.
Eheu, quid volui misero mihi? floribus Austrum
Perditus, et liquidis immisi fontibus apros.
Quem fugis, ah, demens! habitarunt dii quoq; syl-
Dardaniusq; Paris. Pallas, quas condidit arces, [vas,
Ipsa colat: nobis placeant ante omnia sylvæ
Torva leæna lupum sequitur: lupus ipse capellam:
Florentem cytisum sequitur lasciva capella:
Te Corydon, o Alexi: trahit sua quemq; voluptas.
Aspice, aratra jugo referunt suspensa juvenci,
Et sol crescentes decedens duplicat umbras. [ri?
Me tamen urit amor: quis enim modus adsit amo-
Ah, Corydon, Corydon, quæ te dementia cepit!
Semiputata tibi frondosâ vitis in ulmo est.
Quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,
Viminibus molliq; paras detexere junco?
Invenies alium, si te hic fastidit, Alexim.

NOTÆ.

56. *Rusticus es.*] Tria amoris impedimenta; Corydon ignobilis et rusticus, Alexis munerum negligens, rivalis Iolas muneribus potentior.

57. *Iolas.*] Forte ab interjectione ἰὼ, quæ modo lætitiam, modo luctum signat.

58. *Eheu, quid volui, &c.*] Multiplex explicatio. I. Lud. Vivis: Inanem operam sumo, fundo carmina surdis auribus; perinde ac si flores ventis rapiendos exponerem, aut puram aquam suibus proculcandam. II. Nannii: Res meas florentes hoc amore corrupi. Quam sententiam hic duplici proverbio, ventorum et porcorum, deinde expressis verbis exponit: *Quæ te dementia cepit? Semiputata tibi, &c.* III. Abrami: Quænam vox excidit mihi, cum Iolam nominavi, et munerum feci mentionem? Alexis enim, si me audierit, Iolam ditiorem sane mihi præponet: Perinde igitur feci, ac si *floribus austrum, &c.*

Austrum.] Auster sive Notus, ventus a meridie flans, magnos humores colligens, quibus infert floribus et valetudini perniciem.

60. *Dii quoque sylvas.*] Apollo scilicet, cum Admeti gregem pavit, cœlo pulsus ob cædem Cyclopum qui fulmina Jovi fabricaverant, ad occidendum Phaethonta filium Apollinis.

61. *Dardaniusque Paris.*] Priami et Hecubæ filius: a patre expositus in sylvis, quia cum Hecuba facem ardentem parere se somniasset, conjectores responderant, infantem, quem in utero gestabat, Trojani excidii causam futurum. Itaque educatus inter pastores, in agonali certamine, quod ad Trojam celebratur, cum Hectorem vicisset, et ab eodem irato prope esset occidendus, pro ejusdem fratre agnitus est. Cætera passim in Æn. *Dardanius.*] Id est, Trojanus, a Dardano Electræ Jovisque filio, uno e Trojæ conditoribus.

Pallas, quas, &c.] Pallas, nata e cerebro Jovis, armata et hastam quassans: unde nomen habuit a πάλλω *quatio.* Artium Dea, prima ædificiorum inventrix: et apud Athenienses conditrix habita ejus arcis, quæ Ἀκρόπολις est dicta, quia in summa urbis parte posita erat. De *Cytiso*, Ecl. 1. 79.

66. *Aspice aratra, &c.*] Colligit animum Corydon, et ex occasu solis, et cessatione operum rusticorum, agnoscit jacturam temporis et insaniam amoris sui. Mox illud quasi exprobrando sibi objicit, *Me tamen urit amor: quis enim modus, &c.* Tum negligentiam sibi suam ponit ob oculos: *Semiputata tibi, &c.*] Deniq; ad saniora consilia præ desperatione mentem revocat: *Quin tu aliquid, &c.*

71. *Quorum indiget usus.*] Quæ postulat usus et consuetudo quotidiana vitæ rusticæ: ut sunt nassæ, crates, calathi.

72. *Detexere.*] Non minuendi, sed augendi verbum: estq; *perfecte texere.* Sic Plaut. Pseud. 1. 4. 7. *Neq; exordiri primum unde occipias habes, neq; ad detexendum telam certos terminos.*

73. *Alexim.*] Ad exemplum Theocr. εὑρήσεις Γαλάτειαν ἴσως καὶ καλλίον' ἄλλαν. *Invenies Galateam forte et pulchriorem aliam.* Idyl. 11. 79.

ECLOGA III.

* PALÆMON.

ARGUMENTUM.

EST Amœbæa contentio inter Menalcam et Damœtam, pastores: ac primo continet jurgia, deinde musicum certamen denique judicium Palæmonis de utroque: unde a judice Palæmone nomen habet. Vives allegoricam hanc eclogam putat: et Virgilium, sub persona Damœtæ: poetam ex ejus obtrectatoribus aliquem, sub persona Menalcæ agnoscit.

Amœbæum vero carmen, alternum, *sive* reciprocum est, ἀμοιβαῖον. *hujus lex est, ut, qui posterior dicit, aut majora dicat, quam qui prior, aut certe paria: sensu, vel eodem, vel diverso: alioqui victus habeatur.*

Tempus editæ hujus eclogæ erui potest ex his ejusdem versibus: Pollio amat nostram, quamvis sit rustica, musam: Pierides vitulam lectori pascite vestro. Pollio et ipse facit nova carmina; pascite taurum, &c. *Hæc enim tauri et vitulæ mentio facit, ut credam, scriptum hoc opus fuisse tum, cum Asinius Pollio missus a M. Antonio ad expeditionem Dalmaticam adversus Parthinos, inde reversus esset victor, et jam triumphi apparatus fierent. Hujus autem pompæ pars erat non ultima deductio taurorum aliarumque victimarum, pendentibus vittis, deauratisque cornibus; quæ Jovi Capitolino mactandæ a triumphante offerebantur. Præscribit igitur poeta bucolicus, ut taurus et vitula ad sacrificia Pollionis triumphalia saginentur: idque præscribit Musis ipsis: quia Pollio non solem bello, sed literis etiam et poesi clarus fuit.* Ecl. 4. in argum. *Porro cum triumphus ille notetur in Fastis, ad 8. Kal. Nov. A. V. C. 715. scripta fuit hæc ecloga circa medium Octrobrem illius anni, qui fuit Virgilii 31. desinens, aut 32. incipiens. Hæc quanquam levis conjectura, non inutilis tamen quibusdam videbitur.*

NOTA.

* PALÆMON.] A verbo παλαίειν, *luctari* pro quo poetæ dicunt παλαιμονεῖν.

MEN. MENALCAS, DAMOETAS, PALÆMON.

DIC mihi, Damœta, cujum pecus? an Melibœi?
D. Non, verum Ægonis: nuper mihi tradidit Ægon.
ME. Infelix o semper oves pecus! ipse Neæram
Dum fovet, ac, ne me sibi præferat illa, veretur,
Hic alienus oves custos bis mulget in hora:

INTERPRETATIO.

MEN. *O Damœta, dic mihi, cujus est grex iste? an Melibœi?* DAM. *Minime, sed est Ægonis: Ægon mihi nuper illum commisit.* MEN. *O oves, pecudes semper infaustæ! dum Ægon ipse demulcet Neæram, ac timet ne illa me anteponat ipsi: mercenarius iste pastor* Damœtas *exprimit lac ovibus bis* singulis *horis:*

NOTÆ.

Menalcas.] A μένος, *robur*, vel μένω, *duro, maneo; et* ἀλκὴ *auxilium. Damœtas* v. Ec. 2. 37.

1. *Cujum pecus.*] Antiquum nomen, *cujus, cuja, cujum.* Terent. in Eun. 2. 3. 29. *Virgo cuja est!* Plaut. in Curcul. 2. 1. 14. *Cujam vocem audio?* Idem in Rud. 3. 4. 39. *Argentum pro istisce ambabus, cujæ erant domino dedi.*

2. *Ægon.*] Pastor rivalis Menalcæ in amore Neæræ, et herus Damœtæ. *Ægon* ab αἴξ αἰγὸς, *capra, Neæra.*] a νέαιρα, *sumen, abdomen. Melibœus,* v. Ecl. 1. sub initium.

Infelix o semper oves pecus.] Legunt aliqui *ovis.* Quod Servius pessimè interpretatur: O infelix pecus, semper ovis, id est, semper imbecille futurum: Ramus vero sic: O semper infelix pecus ovium; ita ut *ovis* in genitivo sit singulari, pro plurali, *ovium.* Sed sincerissimi codices habent, *oves:* plano sensu: O oves, pecus semper infelix! Quare autem *infelix?* et propter pastorem, qui ut vacet amoribus, curam ejus abjecit; et propter custodem, a quo exhauritur et expilatur.

Et

Et succus pecori, et lac subducitur agnis.
DA. Parciùs ista viris tamen objicienda memento.
Novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,
Et quo, sed faciles Nymphæ risêre, sacello.
ME. Tùm, credo, cùm me arbustum vidêre My-
Atque malâ vites incidere falce novellas. [conis,
D. Aut hìc ad veteres fagos, qùum Daphnidis arcum
Fregisti et calamos: quæ tu, perverse Menalca,
Et cum vidisti puero donata, dolebas;
Et, si non aliquà nocuisses, mortuus esses.
ME. Quid domini facient, audent cum talia fures?
Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multum latrante lyciscâ?
Et cum clamarem; "Quo nunc se proripit ille?
Tityre, coge pecus:" tu post carecta latebas.
DA. An mihi cantando victus non redderet ille,
Quem mea carminibus meruisset fistula, caprum?
Si nescis, meus ille caper fuit; et mihi Damon
Ipse fatebatur, sed reddere posse negabat.
M. Cantando tu illum? aut unquam tibi fistula cerâ

Et succus subripitur gregi, et lac agnis. DAM. *Memineris tamen ista cautius esse exprobranda viris. Scimus et qui te* corruperint, *hœdis oblique spectantibus, et quo in delubro, sed bonæ Nymphæ riserunt.* MEN. *Tunc, puto,* riserunt, *cum viderunt me amputare improba falce arbores, et novas vites Myconis.* DAM. *Vel potius hic prope fagos antiquas, quando rupisti arcum et sagittas Daphnidis: quæ tu, maligne Menalca, quando vidisti data esse puero* illi *et invidebas, et perisses, nisi damnum aliquod* ipsi *intulisses.* MEN. *Quid faciet herus Ægon: siquidem* servus *furax audet talia* mihi dicere? *Nonne ego te vidi, nequissime, dolo furari caprum Damonis lyciscâ multum latrante? Et cum clamarem: "Quem in locum fugit ille? Tityre, collige gregem:" tu delitescebas post carecta.* DAM. *An ille, canendo superatus, mihi non reddidisset caprum, quem avena mea meruerat cantilenis? si ignoras, caper ille erat meus, et ipse Damon id fatebatur, sed dicebat se non posse reddere.* MEN. *Tu illum* vicisti *canendo? an unquam habuisti avenam cerâ compactam?*

NOTÆ.

6. *Et succus pecori, et lac.*] Idem lac qui matribus quidem natibus est succus; fœtibus autem, sive agnis alimentum. Notetur hic defectus synalœphæ.

7. *Parciùs ista viris, &c.*] Scito moderatius et cautius ea esse exprobranda viris, et pudicis; iis præsertim, qui te mollem et corruptum sciunt. Servius non insulse explicat, et interpungit aliter: *Parcius: ista viris tamen objicienda memento. Novimus, &c.* hoc est: Parce quicquam mihi exprobrare: si tamen exprobres, memineris ea esse ejusmodi, quæ viro objici possint: ut novimus tua scelera viro indigna.

8. *Transversa tuentibus hircis.*] Servius *hirquis* legit, et *hirquos* explicat, angulos oculorum, in quos retorti oculi, libidinem notent. Alii simplicius de *hircis* intelligunt, libidinosis eo usque animalibus, ut iis etiam dicantur invidere, quos libidini indulgentes viderint: transversa autem tueri invidiæ signum est.

9. *Sacello.*] Sacellum, locus sacer numini, parva ædicula: sæpe, præsertim apud rusticos, antrum erat. *Nymphæ.*] Vel Dryades, vel Napææ. Nemosian. Ecl. 2. 20. *Quæ colitis sylvas Dryades, quæque antra Napææ.*

10. *Tum credo, cum, &c.*] Ironice loquitur, et scelus alienum quasi de se narrat; sed eo vultu et nutu, ut reipsa Damœtas ejus auctor esse intelligatur. *Arbustum.*] Non arbuscula est, sed locus arboribus consitus, præsertim hoc loco ad fulciendas vites, quæ ideo *arbustivæ* a Columella dicuntur. Ecl. 1. 40. *Mycon.*] Pastoris nomen a μυκάω *mugio*. *Daphnis,* a δαφνὶς *corona laurea.*

17. *Damonis.*] Quasi δαήμων *peritus.*

18. *Lycisca.*] Canis ex lupo et cane editus, a λύκος *lupus,* et κύων *canis.*

20. *Carecta.*] Locus ubi multæ sunt carices. *Carex* planta est ex arundineo genere; SEDGE, *De Tityro,* Ecl. 1. in argum.

25. *Cantando tu illum.*] Supple *vicisti:* reticentia ad subsannationem: ut ista ad furorem et impetum, Æn. i. 139. *Quos ego,* supple *si corripuero.*

Aut unquam tibi, &c.] Negat eum habere fistulam illam nobilem, septiforem: non negat habere ignobilem, simplicem, atque unus calami, e cicuta, e stipula, de quo genere Ecl. 2. 36. Ait enim, *non tu in triviis, &c.*

Juncta

Juncta fuit? non tu in triviis, indocte, solebas
Stridenti miserum stipulâ disperdere carmen?
DA. Vis ergo inter nos, quid possit uterque vicissim
Experiamur? ego hanc vitulam (ne forte recuses,
Bis venit ad mulctram, binos alit ubere fœtus)
Depono: tu dic, mecum, quo pignore certes. [cum.
ME. De grege non ausim quicquam deponere te-
Est mihi namque domi pater, est injusta noverca:
Bisque die numerant ambo pecus, alter et hœdos.
Verùm, id quod multo tute ipse fatebere majus,
Insanire libet quoniam tibi, pocula ponam
Fagina, cælatum divini opus Alcimedontis:
Lenta quibus torno facili superaddita vitis

Nonne tu, imperite, solebas rauca cicuta spargere in plateis miserabiles cantilenas? DAM. *Visne igitur* ut *privatim videamus, quid uterque* nostrûm *valeat alterno carmine? ego do pignori hanc juvencam: ne fortasse rejicias eam, bis mulgetur, educat lacte geminos vitulos: tu dic quo pignore contendas mecum.* MEN. *De grege non ausim collocare quicquam in sponsione tecum: habeo enim domi patrem, habeo novercam difficilem: et bis quotidie recensent uterque gregem, alteruter* vero *hœdos. At, siquidem tibi placet stultum esse, opponam id quod tu ipse fatebris esse longe pretiosius, calices e fago* confectos, *opus incisum a præstantissimo Alcimedonte: in quibus vimen* hederæ *super adjectum* ope *torni facilis.*

NOTÆ.

26. *In triviis.*] *Bivium, trivium, quadrivium,* locus in quem duæ, tres, quatuorve concurrunt viæ. Rustici per trivia ululare certis diebus solebant, et flebile aliquid cantillare in honorem Dianæ, sive Proserpinæ: idque ad imitationem Cereris, eam a Plutone raptam per trivia cum clamore vestigantis. Unde Diana dicta *Trivia;* sive ex illis clamoribus; sive ut ait Varro, quod ejus simulacrum in triviis apud Græcos poneretur.

29. *Vitulam.*] Proprie *juvencam,* siquidem jam fœtus binos enixa est. Sic Ecl. 6. 47. Pasiphaen *virginem* vocat, pro muliere quæ jam viro sit conjuncta.

Ne forte recuses.] Vel sensus est: Ne forte recuses mecum gratis certare, vitulam in pignus depono: ut saltem lucri spe ad certamen movearis. Vel, ne forte, quia vitulam nominavi, pignus quasi leve rejicias: binos fœtus alit, &c.

30. *Ad mulctram.*] *Mulctram, mulctrum, mulctrale,* vas rusticum excipiendo lacti comparatum: *Mulctra* etiam dicitur pro ipsa actione mulgendi.

34. *Bisque, die, &c.*] I. Servius sic explicat, ut *alter* ad novercam referatur: et sic recensio totius pecoris videatur uni patri attribui. Male, tum quia *ambo* pecus numerant, ergo non solus pater: tum quia *alter* ad masculinum genus pertinet, ergo non ad novercam. II. Cerdanus sic: Ambo pecus numerant; *alter,* id est, pater, seorsum hœdos. III. Nannius vero, quem sequimur, sic: Ambo pecus, id est, matres numerant; *alter,* id est alteruter, hœdos, id est fœtus, eo quod ad majorem numerum bini custodes adhibendi sint; ad minorem unus sufficiat.

36. *Insanire.*] Mecum certando, qui te multo doctior sum.

37. *Fagina.*] Vasa e fago, OF BEECH, juxta Plin. 16. 38. fuere aliquando in honore, et in usu sacrorum: recensentur tamen a poëtis in pauperum supellectili. Ovid. Fast. 5. 522. *Terra rubens, crater, pocula, fagus erat.*

37. *Cælatum.*] Impressum, incisum, per cavitatem exculptum, a κοῖλον *cavum:* unde et cœli nomen per æ scribendum: sive pro superiore illa et concava mundi parte, sive pro scalpro sumatur.

Alcimedontis.] Sculptoris nomen ab ἀλκὴ *auxilium,* et μέδω *rego, curo:* nomen heroi, quam sculptori, aptius.

38. *Lenta quibus, &c.*] Salmasius et Cerdanus duplicem hic artem agnoscunt, tornaturam et cœlaturam: aiunt quippe, vitem, corymbos, hominum figuras torno fieri non posse, quo ligna teruntur tantum et levigantur, sed solius cœli sive scalpri opus esse, quo sive ligna, sive metalla inciduntur et excavantur. Hi locum istum ita explicant, ut velint *quibus* esse ablativus casus, *torno* dativi, hoc pacto: *in quibus lenta vitis per cœlaturam addita est torno, sive materiæ jam tornatæ.* Ego I. vix putem *tornum* pro materia tornata, Latine dici. II. Video *toreumata,* quæ proprie in veteribus gloss. exponuntur, *opera torno rasa,* sumi promiscue a probatissimis scriptoribus pro cœlato opere: cujusmodi sunt calices, crateres, signa hominum ac ferarum exeuntia extantiaque. Sic Martialis, l. 4. 39. *Solus Phidiaci toreuma cœli.* Sic Cicero frequenter in Verr. eodem sensu. III. Plinius l. 34. 8. artis toreutices inventorem memorat Phidiam, consummatorem Polycletum: quos sculptores at statuarios, non solum tornatores fuisse constat. Unde existimo, licet exacte tornus a cœlo, et scalpo distinguatur: usu tamen esse factum, ut promiscue haberentur. Favet insuper etymon, *tornu* enim a τερέω, vel τείρω, τέτορα, *tero, trivi.* Teritur autem materia non solum cum versando raditur, sed et cum repetita scalpri impressione, inciditur.

Diffusos

Diffusos hederâ vestit palente corymbos.
In medio duo signa, Conon : et quis fuit alter,
Descripsit radio totum qui gentibus orbem ?
Tempora quæ messor, quæ curvus arator haberet?
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.
DA. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
Et molli circum est ansas amplexus acantho :
Orpheaq; in medio posuit, sylvasque sequentes.
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.
Si ad vitulam spectes, nihil est quod pocula laudes.
M. Nunquam hodie effugies : veniam quocunque vocâris.

implicat frondibus *hederæ palidæ corymbos* suos *dispersos. In medio duæ* sunt *effigies, Conon : et quis fuit alter, qui virga distinxit populis totum mundum, et tempora quæ essent apta messori, quæ curvo aratori ? Neque adhuc illos* calices *attigi labiis, sed servo abditos.* DAM. *Mihi quoque idem Alcimedon fabricavit duos calices, et circum ambiit ansas acantho flexili, et locavit in medio Orpheam et arbores sequentes. Neque adhuc illos attigi labiis, sed servo abditos. Si* tamen *ad juvencam respicies, non est cur æstimes calices.* MEN. *Nullatenus hodie evitabis* certamen : *descendam ad quascunque conditiones* me *adduxeris.*

NOTÆ.

38. *Torno facili.*] I. *Facile* alii explicant, *rude*, et facili nec longiori opera elaboratum. II. Alii, *versatile*, quemadmodum Virg. Æn. 8. 310. *Facilesque oculos fert omnia circum.* III. Alii, *facile obsequens*, et ad ligni teneritudinem referunt, quemadmodum Tibul. l. 1. 1. 40. *pocula de facili compositque luto.*

39. *Diffusos hedera.*] Multi vitem et hederam hic implexas fuisse volunt. Ego cum Nannio solam hic hederam agnosco, vitemq ; accipio pro ipso hederæ vimine quod *viticula* vocatur a Plinio ; hederam vero pro foliis, hoc sensu : vimen hederaceum implicat foliis pallentibus corymbos suos. Lenta vitis significationem hic habere videtur, A BENDING BRANCH. *Hedera.*] IVY. Ideo poculis insculpta, quia Baccho sacra.

Corymbos.] Κόρυμβος Isidoro est annulus in hedera, quo proxima quæque comprehendit atque alligat : sed Plinio, est racemus hederæ in orbem circumactus. Corymbus primo appellatus est subrectio quædam et suggestus capillorum in Atticorum capite : quare derivat Vossius a *κόρρα caput*, unde et *κόρυς galea.*

40. *Conon.*] Non dux ille celebris Atheniensium, sed nobilis Mathematicus, patria samius, qui in gratiam Ptolemæi Euergetæ Ægypti regis, comam Berenices ejus conjugis inter sydera finxit esse relatam : ut habet Callimachus in epigr. quod a Catullo redditum extat. Æqualis et amicus fuit Archimedis : immo, ut opinatur Pomponius, etiam in Mathemat. magister.

Et quis fuit alter, &c.] Oblitus pastor Mathematici alterius, seipsum interrogat ; et non occurrente nomine, personam describit ab operibus, iis maxime, quæ ad agrestem usum pertinent : qualis est divisio temporum sationis et arationis. *Alter* autem ille, vel Aratus est, poeta Solensis, qui scripsit Græce *Phænomina* sive motum situmque stellarum ; quo quidem opere sic Romani delectati sunt, ut illud Cicero adolescens, Claudius item, et Germanicus, Latinum reddiderint. Vel Hesiodus est, poeta ex Ascra Bœotia oppidulo, qui inter alia scripsit *Opera et dies*, sive *Georgica.* Vel denique probabilius Archimedes, Cononis vel discipulus, vel saltem amicus, celebris ante alios Mathematicus, et bellicarum machinarum inventor : qui in expugnatione Syracusarum, ab ignoto : Marcelli victoris milite interfectus est, cum figuras in arenâ describeret.

41. *Radio.*] Radius hic virga est, sive baculus mathematicus, quo variæ cœli terrarumque partes assignantur, et figuræ in arena describuntur.

45. *Acantho.*] Herba est acanthus longo latoque et flexuoso folio, BEARSFOOT, capitulis columnarum, in ordine Corinthio, adhiberi solita ad ornatum : unde Romanis *Marmoraria* dicta est, auctore Fuschio.

46. *Orpheaque.*] Orpheus Thrax, Apollinis et Calliopes filius : lyram à patre, aut a Mercurio acceptam ita suaviter impellebat, ut fluminum sistere cursus, et sylvas ferasque trahere dictus sit. Ejus cum Eurydice amores, profectionem ad inferos, et mortem lege Georg. 4. 454.

49. *Nunquam hodie effugies, &c.*] Deposuerat juvencam ; negaverat Menalcas se ob patris metum posse juvencam deponere, et pocula obtulerat : hærebat tamen in sponsione juvencæ Damœtas, *Si ad vitulam spectes, nihil est, &c.* atque adeo videbatur certamen subterfugere, quod hac sponsione admitti a Menalca non poterat. Ergo Menalcas, ne adversarius effugiat, admittit juvencæ conditionem, deposito, per spem victoriæ, patris et novercæ metu. *Veniam quocunque vocâris.* Unde arbiter Palæmon de præmio deinde judicium ferens, nullam poculorum, sed juvencæ duntaxat mentionem facit, *Et vitula tu dignus, et hic.*

Audiat

Audiat hæc tantum vel qui venit: ecce, Palæmon:
Efficiam posthac ne quenquam voce lacessas.
D. Quin age, si quid habes; in me mora non erit ulla:
Nec quenquam fugio: tantum, vicine Palæmon,
Sensibus hæc imis, res est non parva, reponas.
PAL. Dicite: quandoquidem in molli consedimus [herbâ:
Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos:
Nunc frondent sylvæ, nunc formosissimus annus.
Incipe, Damœta: tu deinde sequêre Menalca.
Alternis dicetis: amant alterna Camenæ.
DA. Ab Jove principium, Musæ: Jovis omnia ple- [na:
Ille colit terras, illi mea carmina curæ.
ME. Et me Phœbus amat: Phœbo sua semper apud [me
Munera sunt, lauri, et suave rubens hyacinthus.

tantummodo, idem ille qui venit: ea audiat. En Palæmon: Faciam ne deinceps ullum provoces cantu. DAM. *Ergo age, si habes aliquid; ego nullo modo morabor: neque recuso ullum judicem. Unum precor, o Palæmon* mi *vicine: id penitus defige animo, res est non levis.* PAL. *Canite, siquidem sedimus in tenero gramine; et nunc omnis arbor, nunc omnis campus parit: nunc nemora virescunt, nunc annus pulcherrimus est. Incipe, o Damœta; tu deinde succedes, o Menalca: canetis vicissim, vicissitudo placet Musis.* DAM. *A Jove ducamus initium, o Musæ: omnia plena* sunt *Jove: ille fœcundat terras, ille curat meos versus.* MEN. *Phœbus quoque me amat: sunt semper apud me dona* sacra *Phœbo, lauri, et hyacinthus suaviter purpurascens.*

NOTÆ.

50. *Audiat hæc tantum.*] Adsumus hic uterque, adsunt pignora, deest tantum judex: audiat ille qui venit. *Vel qui venit.*] Menalcas, viso eminus pastore, necdum inspecto vultu, cujus se subjicit arbitrio, quicunque tandem ille sit: inest quippe ea vis huic voci, *vel qui venit.* Mox agnito Palæmone, ipsum nomine compellat, et æmulum audacius alloquitur, *efficiam posthac ne, &c.*

59. *Camenæ.*] Musæ: prius dictæ *Carmenæ*, et *Casmenæ*, ex Varr. Radix, *carmen*, quod prius dictum est, *casmen:* sicut *arbor*, *arena*, *janitor;* prius *arbos*, *asena*, *janitos*, ex eodem Varr. Unde errant qui scribunt *Camœnæ*, et deducunt a *cantu amœno.*

60. *Ab Jove principium, Musæ.*] Ex illo Theocriti ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, καὶ εἰς Δία λήγετε, μῶσαι *a Jove incipiamus, et in Jovem desinite, o Musæ!* Idyl. 17. 1. Unde male quidam hic legunt *Musæ* in genitivo; quasi esset, *Ab Jove principium Musæ*, id est, carminis. *Jovis omnia plena.*] Tum quia Deorum ille princeps, et rerum omnium anima: tum quia Jovis nomen aëri tributum est undique diffuso, G. 2. 325. *Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther Conjugis in gremium lætæ descendit, et omnes Magnus alit magno commixtus corpore fœtus.*

Musæ.] Jovis et Mnemosynes filiæ novem, artium præsides: Calliope, Clio, Erato, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Euterpe, Polymnia, Urania; natæ in Pieria regione Macedoniæ: sedem habere dicuntur in Helicone Bœotiæ, et Parnasso Phocidis, montibus inter se vicinis.

62. *Phœbus.*] Idem qui Apollo et Sol, Jovis et Latonæ filius, eodem partu cum Diana editus in insula Delo, medicinæ repertor: divinationis, musicæ, et poëseos Deus. Phœbus dictus quasi φάος βίου, *lumen vitæ.*

62. *Sua semper apud me munera.*] Sacra munera Phœbo, laurus et hyacinthus: de *lauro* quidem, Ecl. 2. 54. *Hyacinthus* flos ortus e vulnere pueri cognominis, qui Zephyro et Apollini cum placeret, et aliquando disco luderet cum Apoline, Zephyri invidiâ inter ludendum periit; disco, quem Apollo libraverat, in pueri caput maligne deflexo. Quis autem flos ille sit quæritur. Certe non is est, qui vulgo sic nominatur, cœruleus totus, et absque ullis literarum notis. Centissime is est, qui Græcis ξίφις vel ξυφὶς dicitur, hoc est, *acutus:* Latinis autem, *gladiolus*, ob acutorum utrimque longorumque foliorum cum gladio similitudinem: Anglice vero GLAJEUL; et communi Græcis, Latinis, Gallisque vocabulo, *Iris;* vel ob colorum diversitatem, vel deformato nomine a ξίφις. Hoc multis probat Salmasius in Solin. p. 1224. I. Ex Columella l. 9. 4. *Cœlestis nominis hyacinthus*, non *nominis*, ut multi habent codices: quid porrò cœleste nomen, nisi *Iris?* II. Ex Palladio, l. 1. 37. *Hyacinthus, qui Iris, vel gladiolus*, dicitur. III. Gladiolus habet in folio discurrentes lineas, quæ multa A, et multa I, confuse saltem exprimunt: et hyacinthus, *ai ai flos habet inscriptum.* Ovid, Met. 10. 215. IV. Gladiolus magnitudine et specie accedit ad lilium: at hyacinthus, *formamque capit quam lilia, si non purpureus color his, argenteus esset in illis.* Ovid. Met. 10. 212. V. Gladiolus purpureus est; unde et ferrugineus, et niger, et rubens, ut explicuimus Ecl. 2. 18. Qui omnes colores tribuuntur hyacintho a poetis. Reliqua infra, v. 107.

DA. Malo me Galatea petit, lasciva puella:
Et fugit ad salices, et se cupit ante videri.
MEN. At mihi sese offert ultro meus ignis Amyntas:
Notior ut jam sit canibus non Delia nostris.
DA. Parta meæ Veneri sunt munera: namq; notavi
Ipse locum, aëreæ quo congessêre palumbes.
ME. Quod potui, puero sylvestri ex arbore lecta
Aurea mala decem misi: cras altera mittam.
DA. O quoties, et quæ nobis Galatea locuta est!
Partem aliquam, venti, divûm referatis ad aures.
M. Quid prodest, quod me ipse animo non spernis,
Si, dum tu sectaris apros, ego retia servo? [Amynta,
DA. Phyllida mitte mihi, meus est natalis, Iola.
Cum faciam vitulâ pro frugibus, ipse venito. [flevit:
ME. Phyllida amo ante alias: nam me discedere
Et, "longum, formose, vale, vale," inquit, Iola.

DAM. *Galatea, jocosa puella, me ferit malo, et fugit ad salices, et optat se videri* a me *priusquam* fugiat. MEN. *Amyntas vero, meus amor, se sponte exhibit mihi:* ita *ut jam Delia* ipsa *non sit familiarior canibus meis.* DAM. *Dona* jam *parata sunt amicæ meæ: nam observavi ipse locum, in quo palumbes aëreæ nidificaverunt.* MEN. *Misi Amyntæ decem mala flava electa ex arbore sylvestri: quod* unum *potui* facere: *cras mittam* totidem *alia.* DAM. *O quoties, et quæ* verba *mihi dixit Galatea! O venti, ferte ad aures Deorum aliquam* eorem *partem.* MEN. *Quid prodest mihi, o Amynta, quod tu me non aspernaris animo, si ego servo retia, dum tu apros insequeris?* DAM. *O Iola, mitte ad me Phyllida, meus est* dies *natalis. Quando immolabo vitulam pro terræ fructibus, tu ipse veni.* MEN. *O Iola, diligo Phyllida præ aliis, me enim abeuntem ploravit, et diu, dixit: vale, vale, o formose.*

NOTÆ.

67. *Delia.*] Diana, Luna, venationis Dea, cujus in tutela canes: Latonæ filia: soror Phœbi, Delia dicta, ut ille Delius. Vel quod luce sua omnia δῆλα, id est, *manifesta*, faciant. Vel ab insula Delo: quæ cum antea lateret, aut juxta alios erraret mari, Latonæ locum ad partum quærenti, subito emersit, et sese obtulit: unde in premium affixa est uni loco, et conspicua deinceps ac stabilis facta: dicta Delos quasi δῆλος, *manifesta.* Tamen hic *Delia* forte non Dea, sed Menalcæ famula, ex insulâ Delo: cui sane multo quam Deæ convenit magis illa cum canibus familiaritas. De *Amynta.* Ecl. 2. 35.

68. *Meæ Veneri.*] Amatorum blanditiæ: amicas Veneres vocant. Lucret. 4. 1178. *Nec Veneres nostras hoc fallit.* Marita autem, uxores suas Junones; uxores vicissim, maritos Joves appellant. Plaut. in Cas. 2. 3. 14. *Eja mea Juno, non decet te esse tam tristem tuo Jovi.*

69. *Aëreæ quo, &c.*] Palumbes, WOOD-PIGEONS; Veneri sacræ, cujus trahendo currui addicuntur. *Aëreæ.*] Vel quia aërei sunt coloris, inquit Servius, et *liviæ* appellantur; vel potius, quia editis in arboribus nidificant. *Congessere.*] Accumulavere festucas, floccos, alia id genus: quæ Plautus in Rud. 3. 6. 51. *nidamenta* nuncupat.

73. *Divum referatis ad aures.*] Vel quia inest his verbis tanta suavitas, ut beatissimos Deos beare possint; vel ut Dii testes sint promissorum Galateæ.

74. *Quid prodest, quod, &c.*] Damœtas ostendit antea gaudium suum de colloquiis cum amicâ præsente. Nunc Menalcas majori amoris testimonio dolorem suum testatur, primo de amici absentiâ; secundo de ejusdem periculo; *sectaris apros:* tertio de sua securitate, *ego retia servo.* In quo sic hæret, ut Amyntæ amorem inutilem putet, nisi societatem pariat etiam periculorum.

76. *Phyllida, &c. Iola, &c.*] Iolas pastor, ab interjectione ἰὼ *heu.* Iolæ famula, *Phyllis*, communis amica Damœtæ et Menalcæ: à φύλλον *folium.*

76. *Meus est natalis.*] Natali in sacrificio licebat voluptati indulgere: non item in ambarvali, quod pro terræ frugibus Cereri offerebatur; ter ductâ circum agros, aut agnâ, aut vitulâ immolatâ. Unde puella invitatur ad natale; solus pastor ad ambarvale. De ambarvali, G. 1. 345.

77. *Cum faciam vitulâ.*] *Facere* et *operari* sine addito, est *sacra facere, sacris operari.* Et *facere vitulâ*, est *sacra facere ex vitulâ.*

79. *Vale, inquit, Iola.*] Illa vox *Iola*, non est Phyllidis ad Iolam, cui vale dicat; sed Menalcæ ad Iolam. Ut enim Damœtas compellaverat prius Iolam: *O Iola, mitte mihi Phyllida.* Ita nunc Menalcas eundem compellat: *O Iola, amo Phyllida, nam dixit mihi longum vale.*

DA.

DA. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
Arboribus venti: nobis Amaryllidis iræ.
M. Dulce satis humor, depulsis arbutus hœdis,
Lenta salix fœto pecori: mihi solus Amyntas.
D. Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam.
Pierides, vitulam lectori pascite vestro.
M. Pollio et ipse facit nova carmina: pascite taurum,
Jam cornu petat, et pedibus qui spargat arenam.
D. Qui te, Pollio, amat; veniat quo te quoq; gaudet:
Mella fluant illi, ferat et rubus asper amomum.
M. Qui Bavium non odit, amet tua carmina Mævi:
Atque idem jungat vulpes, et mulgeat hircos.
D. Qui legitis flores, et humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri! fugite hinc, latet anguis in herba.
M. Parcite oves nimium procedere: non bene ripæ
Creditur: ipse aries etiam nunc vellera siccat.

DA. *Lupus funesta res est gregibus, pluvia segetibus maturis, venti arboribus: nobis ira Amaryllidis.* MEN. *Humor grata res est* teneris *segetibus, arbutus hœdis* a lacte *depulsis, salix flexilis gregi prægnanti: mihi solus Amyntas.* DAM. *Pollio diligit mea carmina, licet sint agrestia: o musæ, nutrite juvencam* Pollioni, *qui vos legit.* MEN. *Ipse etiam Pollio componit novos versus: nutrite* illi *taurum, qui jam cornibus feriat, et spargat arenam calcibus.* DAM. *Quisquis te diligit, o Pollio, perveniat* ad ea, *ad quæ lætatur te quoque pervenisse: illi mel fluat, et vepres rigidi producant Amomum.* MEN. *Quisquis non odit Bavium, amet tuos versus, o Mævi! idemque subliget jugo vulpes, et exprimat lac ex hircis.* DAM. *O pueri, qui colligitis flores, et fraga nascentia humi, hinc fugite: serpens lethalis occultus est sub gramine.* MEN *O oves, abstinete longius ire, non tuto fiditur ripæ: ipse aries siccat adhuc villos.*

NOTÆ.

81. *Amaryllidis iræ.*] Cum videat Damœtas Menalcam in amore Phyllidis rivalem sibi obstare, imo præferri; ad alium amorem deflectit, et jam Amaryllidi dicit blanditias. De nomine *Amaryllidis* Ecl. 1. 31.

82. *Arbutus.*] Arbor foliis lauro affinibus, sed raris, THE STRAWBERRY-TREE: in deliciis ejus umbra fuit apud antiq. H. Od. l. 1. l. 21. *Nunc viridi membra sub arbuto stratus.* Fructus profert instar cerasorum, aut fragrorum, cum aliquâ dulcedine asperos: Vocantur a Plinio *unedones;* quod, inquit, plures edi non possint propter asperitatem: a Virgilio *arbuta.* G. 1. 148. *Cum jam glandes, atque arbuta sacræ deficerent sylvæ.* Et G. 2. 520. *Dant arbuta sylvæ.*

83. *Mihi solus Amyntas.*] Ut ostendat Menalcas, quicquid a se de luctu Phyllidis, deque suo in eam amore dictum est, per jocum dictum esse, quo Damœtam aliquâ invidiâ stimularet: nunc ultro profitetur se præter Amyntam, amare neminem.

85. *Pierides.*] Musæ novem, de quibus v. 60. Sic dictæ, vel a Pierio Thessaliæ monte, ubi ex Jove et Mnemosyne natæ dicuntur: vel ex victoriâ, in Pieri Macedonis novem filias, relatâ; quæ Musas ausæ ad cantum provocare, et ab iisdem superatæ, totidem in picas ab iis mutatæ sunt.

86. *Pollio et ipse.*] Quis fuerit, fuse habetur in argum. Ecl. 4. pervenit ad summam oratoris, historici, et poëtæ laudem; ad consulatum anno U. C. 714. ad tiumphum anno 715. E quibus laudibus poëticam solam hoc loco ei tribuit aperte Virgilius: *Pollio et ipse facit nova carmina:* cæteros honores, ut pastoritiis modulis graviores, tantum innuit his vocibus: *veniat quo te quoque gaudet:* nempe ad consulatum, et triumphum.

89. *Mella fluant illi, &c.*] Vota sunt ejus in gratiam, quicunque Pollionem amaverit.

Amomum.] Parvus est frutex, magni inter aromata nominis, ex ligno sese convolvens in racemi modum: aureo colore, flore exiguo, seu violæ albæ; ligno subrufo et valde odorato: in Assyria, Armenia, Ponto, et Media optimum. Ita fere à Dioscoride discribitur. Plerique tamen ab ea descriptione dissentiunt.

90. *Qui Bavium non odit, &c.*] Bavius et Mævius, poëtæ pessimi, Virgilio pariter et Horatio infesti. Imprecatio est respondens e contrario votis Damætæ pro Pollione: si quis non odit Bavium, ita stultus fiat, ut et amet Mævium, et jugo supponat vulpes.

94. *Parcite oves, &c.*] Sensus est juxta Servium et Farnabium: O pueri, cavete ne oves longius procedant: quod durius et absq; exemplo est. Nostra interpretatio, tum nititur exemplis, est enim apud Catul. in Argon. 146. *Nil metuunt jurare, nihil promittere parcunt:* tum conformis est. Theocritæo exemplo, Idyl. 5. 100. σῖτθ' ἀπὸ τᾶς κοτίνω ταὶ μηκάδες, ὧδε νέμεσθε, &c. *discedite ab oleastro, capellæ, hic pascite.*

Non bene ripæ Creditur.] Quia periculum est, ne vel oves lapsæ in profluentem rapiantur, vel ripa ipsa, fluctuum allapsu subtus exesa, ruinam faciat.

DAM. Tityre, pascentes a flumine reice capellas:
Ipse, ubi tempus erit, omnes in fonte lavabo.
MEN. Cogite oves, pueri: si lac præceperit æstus,
Ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.
D. Eheu, quam pingui macer est mihi taurus in arvo!
Idem amor exitium pecori est, pecorisq; magistro.
M. His certe neq; amor causa est: vix ossibus hærent.
Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.
D. Dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas.
ME. Dic quibus in terris inscripti nomina regum

DAM. *O Tityre, remove a fluvio pascentes capellas: ego purgabo* eas *omnes in fonte, cum erit opportunum.* MEN. *O pueri, colligite oves* in ovile: *si vis caloris corruperit lac, ut ante paucos dies, incassum prememus mammas manibus.* DAM. *Heu! quam macilentos habeo tauros in fertili agro: idem amor perdit gregem, et dominum gregis.* MEN. *Non certe amor id importat his* ovibus meis: tamen *vix stant ossibus. Nescio quis oculus corrumpit mihi juniores agnos.* DAM. *Dic quâ in regione, cœli spatium apertum sit ulnis non plusquam tribus, et eris mihi magnus vates.* MEN. *Dic quâ in regione oriantur flores notati regum nominibus;*

NOTÆ.

96. *Reice cappellas.*] Est hic primo syncope, *rejice* in *re-ice*; tum contractio geminæ vocalis brevis, in dipthongum longam: *re-ice*, in *reice*. Sic *eicit* pro *ejicit*, apud Lucret. l. 3. 891. *Nœ radicitus e vita se tollit et eicit.*

98. *Si lac præceperit æstus.*] Vel exsiccaverit; vel ita corruperit, ut vanescat, et nimis liquescat.

100. *In arvo.*] Alii legunt in *ervo*. *Ervum* autem, THE BITTER VETCH, leguminis genus est, pisis affine, bobus saginandis utile.

101. *Pecorisque magistro.*] Damœtæ mercenario pecoris custodi, qui dum amat Phyllida, Galateam, Amaryllida, videtur pecus e tam multiplici magistri solicitudine maciem contrahere.

103. *Oculus mihi fascinat agnos.*] *Fascinum* species incantationis: sic dictum, I. Vel a fasciis, sive liciis et filis, quibus ad illigandos et incantandos homines magicis in sacris utebantur, de quo more. Ecl. 8. 74. II. Vel a fando, ut vult Festus: quia verbis, ac præsertim laudatione immodicâ, perficiebatur: de quâ specie Ecl. 7. 27. III. Vel ut probat Vossius in Etym. a *βασκαίνειν invidere*; quod est, quasi φάεσι καίνειν *oculis occidere*, quia oculorum intuitu præcipue fit fascinatio: cum scilicet maligni spiritus, ex invido aut male affecto pectore emissi per oculos aërem circumfusum inficiunt; idemque sic infectus aër eos inficit, in quos, vel ore, vel oculis, vel naribus commeat. Ita fere Heliod. Æthiop. l. 3. Junioribus vero, utpote tenerioris naturæ, sæpius facinum adhæresit.

104. *Dic quibus in terris, &c.*] Uterque, quasi de victoria desperans, ad ænigmata confugit.

Apollo.] Vatum Deus, de quo supra v. 62. Cur sic appelletur, docet Macrob. Saturn. 1.17.1. I. Quia radios ἀεὶ πάλλει, id est, *semper vibrat*: II. Quia radiorum vi morbos frequenter excitat, quibus mortale ἀπολλύει, id est, *enecat*. III. Quia caloris benignitate morbos omnes ἀπελαύνει. id est, *fugat*. IV. Quia ἀναπολεῖ, id est, *inter utrumque mundi polum vertitur*. V. Quia unus est, non multiplex: idem enim aliquando est atque Sol. Ab α privativo, et πολλοὶ *multi*.

105. *Tres pateat, &c.*] Ænigma difficile, in quo Virgillium crucem fixisse Gramaticis refert Servius ex Asconio, qui hoc ipsum e Virgilio audisse se professus est. Servius interpretatur, I. De Cœlio quodam Mantuano: qui dilapidato patrimonio sepulchrum sibi duntaxat trium ulnarum, seu pedum sex, reservaverat; idq; mire placet Salmasio in Solin. p. 1222. II. De Syene urbe in confinio Ægypti et Æthiopiæ, sub tropico Cancri; quem locum ita recto lumine sol irradiare putabatur, medio solstitii die; ut ne altissimo quidem in puteo, eam in rem a philosophis effosso, umbram ullum efficeret. III. Alii de ajacis clypeo, qui cœli figuram præferebat, eratque trium ulnarum, id est, trium cubitorum: sic enim aliquando ulna sumitur, ut ostendit Vossius in Etym. IV. Alii de specu in Siciliâ, ubi rapta fertur a Plutone Proserpina. V. Ciacconius et Cerdanus de fossa quâdam Romæ in comitio factâ more Etruscorum: quæ mundus dicebatur, et toto anno claudi solita, patebat certis duntaxat diebus tribus: hi autem *cœlum* pro mundo accipiunt, ulnas tres, pro diebus tribus. VI. Pomponius de Cœlo quodam, cujus statura trium duntaxat esset cubitorum. VII. Alciatus de clibano, cujus ostium ad ulnas tres apertum sit. VIII. Alii de quolibet puteo: in quem qui descenderit, spatium cœli tantum conspiciat, quantum putei latitudo permiserit. Elige.

Nascantur

Nascantur flores: et Phyllida solus habeto.
PAL. Non nostrum inter vos tantas componere lites.
Et vitulâ tu dignus, et hic: et quisquis amores
Aut metuet dulces, aut experietur amaros.
Claudite jam rivos, pueri: sat prata biberunt.

et possidebis solus Phyllida. PAL. *Non meum est dirimere tantam contentionem inter vos: Tu mereris vitulam, et hic* quoque: *et quicunque aut diffidet amoribus prosperis, aut experietur tristes. Nunc obstruite rivos, o juvenes: prata satis irrigata sunt.*

NOTÆ.

107. *Nascantur flores, &c.*] Cerdanus explicat de argenteo nummo qui extat, cujus altera pars Augusti effigiem cum his verbis, *Augustus Cæsar;* altera florem præfert, cum hoc elogio, *Lucius Aquilius Florus triumvir.* Sed non advertit vir doctissimus, Augusti cognomen Octaviano non tributum esse nisi anno U. C. 727. Virgilii 43. Octavio VII. et Agrippa III. Coss. ut habet Censorinus. Edita autem sunt Bucolica anno Virgilii circiter 32. Igitur ad vulgarem et pastoralem sensum confugio, qui est de hyacintho flore, in quem Hyacinthus primum, Phœbo dilectus puer; tum Ajax Græcorum post Achillem fortissimus, mutati sunt. Videntur enim in illo scriptæ quodammodo literæ *αι*, quæ primæ sunt in Ajace; et, si retrorsum legantur, primæ etiam aliquo modo in Hyacintho, si, ut vult Nannius, per j non per y, scribatur, contra communem Græciæ totius fidem. Atque illa difficultas Hyacinthi nominis Ovidium movit, ut floris illius literas ad Ajacis quidem nomen referret; ad Apollinis vero gemitus, mortem Hyacinthi deplorantis. Quippe *αι* gemitum notat, unde est *αἰάζω gemo.* Ita Met. 10. 215. *Ipse suos gemitus foliis inscripsit, et ai ai flos habet inscriptum.* Tum l. 13. 397. *Litera communis mediis, pueroque, viroque inscripta est foliis; hæc nominis, illa querelæ.* *Ajax* porro et *Hyacinthus*, non reges, sed regum filli fuere: Ajax quidem Telamonis, Hyacinthus Amylcarum regis. Reges tamen vocat Virgilius eo more, quo Laviniam et Ariandem reginas alibi vocavit.

109. *Et quisquis amores Aut, &c.*] Non uni digni estis vitulâ pro præmio, sed etiam quicumque vobis similes ita belle expriment affectus amantum: sive ejus qui felix in amore felicitati suæ diffidit, qualis Menalcas. *Dulce satis humor, &c. Quid prodest, si me, &c.* sive ejus qui amaritiem in amore experitur, qualis Damœtas: *Triste lupus stabulis, &c. nobis Amaryllidis iræ.*

111. *Claudite jam, &c.*] Allegoria est. Jam cantare definite: satis enim aures nostræ cantu vestro delectatæ sunt, quemadmodum aquarum humore pratra reficiuntur.

ECLOGA IV.

* POLLIO.

ARGUMENTUM.

CONFECTO bello Perusino, de quo dictum est in argum. Ecl. 1. M. Antonius multis de causis infensus Octaviano, cum ingenti exercitu venerat in Italiam. Reconciliati tamen circa Brundusium, administris L. Cocceio communi amico, et ex parte Octaviani, Mæcenate: ex parte Antonii Asinio Pollione, tum consule, ambo cum ovationis honore Romam ingressi sunt. Sed paucis post diebus, cum Sext. Pompeius, Magni filius, occupatâ Siciliâ commeatum intercluderet, ideoque Roma fame premeretur, Octavianus et Antonius, lapidibus palam appetiti a populo, coacti sunt pacem cum Sext. Pompeio componere. Pax composita ad Puteolos. Sublato igitur famis metu, cibariis in urbem confluentibus, civilibus bellis tanto post tempore extinctis quædam aureæ species ætatis affulsit. Hæc autem omnia cum accidissent sub extremum Pollionis consulatum, et ipso Pollione administro, cui tunc temporis filius natus erat: huic Pollionis filio genethliacon Virgilius cecinit; ejusdemque, et temporum illorum in laudem detorsit, quicquid in Cumanæ Sibyllæ libris, de Christi ortu, ejusque matre atque ætate legerat.

Scripta est anno Virgilii 31. *ineunte: U. C.* 714. *exeunte: sub ipsum pacis Puteolanæ tempus; Coss. Domitio Calvino, et Asinio Pollione: paulo antequam hi consules magistratum abdicarent; quod more illorum temporum fecerunt, ad paucos qui supererant ex illo anno dies: in gratiam L. Cornelii Balbi Gaditani, et P. Canidii, qui consules in annum reliquum appellati sunt.*

NOTÆ.

* POLLIO.] C. Asinius Pollio, a Julio Cæsare, paulo ante cædem, Hispaniæ ulteriori præfectus; post ejus cædem amicissimus fuit M. Antonio, ut ipse profitetur suis in Epistolis, quæ extant apud Ciceronem, l. 10. *Famil.* in ejusdem Antonii partes cum duabus legionibus transiit, paulo ante triumviratum. Triumviratu instituto, et triumviris urbanos magistratus in quinquennium assignantibus, ipse in an. U. C. 714. Consul destinatus est; adnitente, et credibile est, amico Antonio. Quo eodem tempore Fescenninis versibus ab Octaviano laceratus dicitur. *Macrob. Saturn.* 2. 4. Et tunc in Galliâ Cisalpinâ versanti videtur Virgilius innotuisse, et per eum commendatus esse Mæcenati, ut aditum haberet ad Octavianum, qui agrorum dividendorum in suos et Antonianos milites negotium unus in se susceperat. Orto deinde Perusino bello, L. Antonio, Marci fratri, suppetias tulit Pollio contra Octavianum. *Appian.* l. 5. *Civil.* Sed victo Lucio, ipse tum Consul, diu retenta in potestate Marci Venetia, ejus in partes Domitium Ænobarbum ejusque classem allexit. *Velleius lib.* 2. Consecuta est pax Puteolana: statimque in Parthinos, Illyricam gentem, et Bruti olim Cassiique studiosissimam, auspiciis M. Antonii, expeditionem duxit: triumphavitque anno sequente 715. Reliquam ætatem traduxit in Italia, et licet *post enervatum amore Cleopatræ Antonii animum, partibus ejus nunquam si miscuerit*, ad bellum tamen Actiacum proficisci noluit cum Octaviano, *propter notiora in se Antonii beneficia*, ut ait *Velleius l.* 2. Historiam scripsit bellorum civilium, item tragœdias; accusavit juvenis Catonem: orator egregius, sed Ciceronis eloquentiæ infestissimus. *Quintil. l.* 8. 1. *et l.* 10. 12. fortasse ob memoriam M. Antonii, quem ille Phillippicis laceraverat. Vixit ferme ad extremum Augusti principatum et an. U. C. 757 obiit Octogenarius, ut colligitur ex *Eusebii Chron.*

Filium habuit nullum *Saloninum* nomine, sed nepotem; qui certe, cum edita est hæc ecloga, nondum ortus erat; quippe qui annis, post editam hanc eclogam, 60. juvenis obiit, Tiberio *progener destinatus*, inquit Tacit. *annal.* 2. 75.

Filius autem Pollionis dictus est C. Asinius Gallus, non *Saloninus*: diris deinde suppliciis a Tiberio Cæsare necatus anno U. C. 789. Ille igitur Pollionis Saloninus, qui a Servio dicitur *inter ipsa primordia periisse*, aut Servii commentum est, aut certe tunc, cum scripta est Ecloga, *Saloninus* dici non potuit: cum *Salonæ* a Pollione non captæ sint nisi anno editionem eclogæ consequente. Vide Ecl. 8. 13.

INTERPRETATIO. *O Musæ Siculæ, cantemus paulo grandiora. Arbores, et parvæ myricæ non placent omnibus. Si cantamus sylvas, sylvæ deceant consulem. Nunc attigimus extremum sæculum vaticinii Cumeæ* Sibyllæ.

SICELIDES Musæ, paullo majora canamus.
Non omnes arbusta juvant, humilesq; myricæ.
Si canimus sylvas, sylvæ sint consule dignæ.
Ultima Cumæi venit jam carminis ætas:

NOTÆ.

1. *Sicelides.*] A Græco nomine Σικελίς: a Latino enim *Sicilia*, esset *Sicilides*: absona vox propter exiguitatem literæ *i*, sæpius repetitæ. Eas invocat Musas, quia Theocritus Siculus, ex urbe Syracusis, bucolicorum princeps fuit. Unde et *Syracusium versum* dicit, pro *Bucolico* Ecl. 6. 1. et *Arethusam* Siciliæ fontem invocat Ecl. 10. 1.

2. *Myricæ.*] Myrica, frutex humilis: hanc alii Tamaricen vocant; alii Bruyam sylvestrem, TAMARISK. De *arbustis* Ecl. 1. 40.

3. *Sylvas.*] Per *sylvas* hic, et per *sylvestrem musam* Ecl. 1. 2. bucolica sive pastoritia carmina intelligit. Cælius Rhodig. auctor est tamen, per *sylvas consule dignas*, allusum ad sylvarum curam: quæ minima erat provinciarum illarum, quæ consuli e magistratu abeunti mandabantur. Unde apud Suetonium legimus, optimates ex invidiâ conatos esse, ut ea Jul. Cæsari provincia committeretur, quasi minimi negotii; hunc vero contra perfecisse, ut sibi Gallia daretur.

4. *Ultima.*] Vel *postrema* est: vel *prima*, et ab ætate nostra remotissima, utroque enim sensu dicitur *ultimum*. Hæc autem ætas, de quâ hic Virgilius, *postrema* dici potest: quod eam Sibylla quasi quinto loco constituerit, post alias quatuor per metalla designatas, auream, argenteam, æream, et ferream. *Prima* vero dici etiam potest: quod hæc eadem instauratio sit primæ ætatis aureæ, et eadem veluti ætas rediviva.

Cumæi carminis.] Sibyllini. *Cumæam* vero Sibyllam aliqui distinguunt a Cumanâ, ut al-

Magnus ab intrego sæclorum nascitur ordo.
Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna:
Jam nova progenies cœlo demittitur alto.
Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta fave Lucina: tuus jam regnat Apollo.
Teque adeo decus hoc ævi, te consule, inibit,
Pollio: et incipient magni procedere menses.

Magna series temporum oritur de novo. Nunc Astræa revertitur, regnum Saturni revertitur: nunc novum genus hominum *mittitur e summo cœlo. Tu tantum, o pudica Diana, adsis nascenti puero: sub quo ferrea ætas primum finietur, et aurea per totum orbem orietur: suus* frater *Apollo iam imperat. Porro sub tuo consulatu, o Pollio, gloria illa ætatum inchoabitur, et magni menses incipient currere.*

NOTÆ.

tera Italica, altera *Æolica* sit. *Cumæ* enim duæ percelebres, inter urbes alias ejusdem nominis: alia in Æolide Asiæ; alia in Campaniâ Italiæ. Utrumque tamen nomen confundi debet. De Sibyllarum nomine, numero, auctoritate, dicemus Æn. 6. 36. *De Cumis*, Æn. 6 2.

5. *Magnus ab integro, &c.*] *Sæclorum* pro *sæculorum*: *Sæculum* vulgo centum annorum spatium est; hic *ætas* et *tempus* indefinite. *Magnus sæclorum ordo*, et postea *magni menses* explicantur a plerisque de magno anno Platonico, qui ex Cicerone 2. de Nat. Deor. *tum efficitur, cum Solis, et Lunæ, et quinque errantium, ad eandem inter se comparationem confectis omnium spatiis, est facta conversio*; id est, reditus ad eundem situm, unde primo cursum inceperint. Quo tempore *quidam volunt*, inquit Clavius in c. 1. sphæræ, *tunc omnia quæcumque in mundo sunt, eodem ordine esse reditura; quo nunc cernuntur.* Addunt autem fabulosi hujus anni auctores, hunc spatio contineri 49000 annorum: alii tantum 23760: alii etiam plurium. Quicquid sit, de hoc anno virgilium loqui vix putem: malimque *magnum* hic, esse *illustrem*; quomodo heroes Alexander, Pompeius, *magni* dicti sunt. Multa tamen erudite docet Jos. Scaliger de magno anno, magnisque mensibus Chaldaicis, quæ huic loco convenire possint. In Canon. Isagog. p. 252.

6. *Virgo.*] Astræa, seu Justitia, Jovis et Themidis filia: quæ finito aureo sæculo, quo Dii cum hominibus habitaverunt, Diis propter hominum iniquitatem abeuntibus, terram quoque reliquit, sed omnium ultima.

Saturnia regna.] Felicissima, aurea, qualia fuerunt Saturno imperante: sub Jovis enim ejus filii imperio, deflexerunt omnia in pejus. Georg. 1. 125. *Saturnus*, Cœli et Vestæ filius a Titane fratre ob regni contentionem carcere inclusus, a Jove filio liberatus: deinde ab eodem Jove, qui struebat insidias, regno pulsus, in Italiam aufugit ad Janum regem. Unde regio in qua latuerat, *Latium* dicta. Hæc omnia fabulis poëtarum corrupta sunt.

8. *Tu modo nascenti puero.*] Quasi dicat: novum genus hominum orietur, dummodo Lucina faveat huic puero nascenti: qui princeps illius novi generis, id est, primus esse debet.

10. *Lucina.*] Dea certe fuit partui præsidens: dicta sic, a *luce*, quam infantibus dabat. Quænam vero fuerit, ambigitur. Alii Junonem fuisse colligunt ex hâc solemni parientium formulâ: *Juno Lucina fer opem.* Alii Dianam e plurimis poëtarum locis. Alii distinctum ab utrâque numen, ex hymno in Apoll. apud Homerum: ubi Lucina dicitur a Junone impedita, quo minus Latonæ, Dianæ matri, parturienti opem ferret. Virgilius adhæret secundæ opinioni: cum eam Apollinis sororem hic dicat: *tuus jam regnat Apollo*: id est, *tuus frater.*

Apollo.] Multi de Octaviano interpretantur: ut et Lucinam de Octaviâ ejus sorore: que et multum apud fratrem poterat; et pudicitiæ laude insignis fuit, et mortuo priore conjuge Marcello, hoc ipso tempore vinculum fuit pacis illius, quæ hac ecloga celebratur, ab Octaviano conjux Antonio tradita. Cur autem Octavianus Apollo dicitur? An quod in cœnâ quâdam convivis duodecim Deorum habitu discumbentibus, ipse Apollinem repræsentaverit? Certe Antonius deinceps id ei quasi impie factum objecit: videturque cœna illa cadere in hoc ipsum tempus, ut ex Suetonio colligitur. Melius tamen Virgilium hic explicandum puto de Lucina ipsa, quæ ad pueri ortum invitatur: deque ipso Apolline, qui regnare dicitur ac triumphare, quia jam constat veritas vaticiniorum, quæ per Sibyllam suam ediderat, de reditu ætatis aureæ.

11. *Inibit.*] Incipiet, orietur. Sic *ineunte anno*, id est, *incipiente*, dicitur absolute.

12. *Magni menses.*] Quintilis et Sextilis, aiunt Servius et Pomponius. *Magni* ideo, quia *Julius* et *Augustus*, ex Imperatorum nominibus appellati sunt. Male. Licet enim hoc de Julio verum sit, de Augusto mense tamen falsum: cui nomen illud, non ante mortuam Cleopatram, et tres Octaviani triumphos, a senatu tributum est: immo non ante an. U. C. 727. *Magni* ergo *menses* dicendi, quomodo supra *magnus ordo sæclorum*, v. 5.

Te auctore, si aliquæ nostri criminis reliquiæ supersunt, tunc deletæ liberabunt mundum æterno metu. Ipse puer *particeps erit vitæ divinæ, et videbit heroas sociatos Diis, et ipse videbitur* ab *illis, et gubernabit mundum pacatum patris virtute. Terra autem ubique sine culturâ producet tibi parva munera, o puer!* nempe *vagas hederas passim cum baccare et colocasio mixta grato acantho. Ipsæ capræ reportabunt in stabulum mammas lacte tumentes nec greges timebunt magnos leones: ipsæ cunæ proferent tibi jucundos flores: angues quoque morientur, et morientur plantæ venenatæ, quæ colligentem decipiunt: amomum Syriacum orietur ubique. Sed statim atque poteris jam legere laudes heroum, et gesta* tui *patris, ac percipere quid sit virtus;* tunc *agri sensim flavescent spicis maturis, et racemi rubentes pendebunt è rubis agrestibus, et duræ quercus stillabunt mel instar roris.*

Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetuâ solvent formidine terras.
Ille Deûm vitam accipiet, Divisque videbit
Permixtos heroas, et ipse videbitur illis:
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu,
Errantes hederas passim cum baccare tellus,
Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Ubera; nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores:
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet: Assyrium vulgo nascetur amomum.
At simul heroum laudes, et facta parentis
Jam legere, et quæ sit poteris cognoscere virtus:
Molli paullatim flavescet campus aristâ,
Incultisque rubens pendebit sentibus uva,
Et duræ quercus sudabunt roscida mella:

NOTÆ.

13. *Sceleris vestigia nostri.*] Scelus illud, vel sunt perjuria Trojanorum, quibus omnes posterorum Romanorum calamitates tribuuntur, Georg. 1. 501. *Jampridem sanguine nostro Laomedonteæ luimus perjuria Trojæ.* Vel bella civilia Cæsaris et Pompeii. Vel cædes ipsa Cæsaris, spectante senatu, patrata; cujus in pœnam atrocissima bella Octaviani principatus initium infestârunt.

15. *Ille Deum vitam, &c.*] Alludit ad auream ætatem, quâ Dii cum hominibus familiariter degebant: innuitq; puerum in eâdem, quâ pater est, futurum quoque gratiâ Triumviros et alios deinde republicæ administratores, quos per adulationem Deos vocat, ut Octavianum vocaverat. Ecl. 1. v. 6.

17. *Pacatumque reget patriis, &c.*] Addit eundem puerum rectorem orbis, id est, consulem futurum. Sic enim loqui tunc adhuc potuit poëta, nondum scilicet extinctâ republicâ: imo spe tum vigente maximâ restituendæ mox à Triumviris antiquæ libertatis, ut ex Appiano constat. *Patriis virtutibus.*] Vel refertur ad *reget:* Reget orbem, usu et exemplo virtutum omnium patriarum, id est, Romanarum. Vel refertur at *pacatum:* Reget orbem pacatum virtute atque industriâ Pollionis patris, qui cum Mæcenate administer fuit pacis inter Octavianum et M. Antonium.

19. *Hederas passim cum baccare.*] *Baccar*, herba est radicis odoratæ, quæ vim ad fascinationem depellendam habere putabatur. Nomine Gallico caret: quibusdam videtur esse *nardus rustica;* quibusdam vero, *digitalis:* Anglice LADIES GLOVES. Despauterio fœminini generis: at vero, ut probat exemplis veterum Vossius, semper neutrius: *hoc baccar.* Hederam puero promittit, ut futuro poëtæ, quemadmodum Ecl. 7. 25. *Pastores hederâ crescentem ornate poëtam;* baccar, ut puero formoso, qui proinde fascinationi invidentium magis obnoxius sit, quemadmodum ibid. 27. *Baccare frontem cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.*

20. *Colocasia fundet acantho.*] *Colocasium, ii,* vel *colocasia, æ,* faba est Ægyptia: cujus radix et caulis, ad cibum; flos ad coronas adhibebatur. De *acantho* Ecl. 3. 45.

24. *Fallax herba veneni.*] Generatim omnem herbam intelligit latentioris veneni. De *Amomo* Ecl. 3. 89.

26. *At simul heroum, &c.*] Prosecutus pueritiæ ludos, nunc tria studia adolescentiæ enumerat. I. Poesim, *heroum laudes.* II. Historiam, *facta parentis*, quæ vide in arg. III. Philosophiam, *et quæ sit poteris cognoscere virtus.* Deinde ad virilis ætatis laudes ascendit: *Hinc ubi jam firmata, &c.*

Pauca tamen suberunt priscæ vestigia fraudis,
Quæ tentare Thetim ratibus, quæ cingere muris
Oppida, quæjubeant telluri infindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys, et altera quæ vehat Argo
Delectos heroas: erunt etiam altera bella,
Atq; iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.
Hinc, ubi jam firmata virum te fecerit ætas,
Cedet et ipse mari vector: nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem:
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator.
Nec varios discet mentiri lana colores:
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto:
Sponte suâ sandyx pascentes vestiet agnos.

Tamen latebunt nonnullæ reliquiæ malitiæ veteris, quæ cogant adire navibus mare, et claudere urbes mœnibus, et sulcare terram. Tunc erit alter Tiphys, et altera Argo, quæ portet electos duces: erunt quoque bella alia, et ingens Achilles ~~*rursus ibit*~~ *adversus Trojam. Deinde, postquam ætas jam robusta te reddiderit virum, ipse etiam nauta recedet e mari, nec naves e pinu* fabricatæ *transferent merces: omnis terra producet omnia: nec ager scindetur rastris, nec vitis falce. Tum quoque fortis agricola auferet jugum bobus; nec assuescet lana simulare diversos colores: sed aries ipse in pascuis tinget vellus purpurâ suaviter rubenti, et croco luteo: Sandyx ultro induet agnos inter pascendum.*

NOTÆ.

31. *Pauca tamen, &c.*] Gradus quosdam ponit ætatis aureæ, simul cum pueri ætate procedentis: ita ut in ipsius ortu reflorescere natura videatur, *fundent cunabula flores:* in ejus adolescentiâ fructus ferre, *aristas, uvas, mella;* cum aliquibus tamen priscæ fraudis, et ætatis ferreæ vestigiis: firmatâ denique ejus ætate quasi plenâ pace gaudere, bellis et laboribus extinctis, *omnis feret omnia tellus.* Quod exprimit abundantiam rerum omnium, quâ gaudebat Roma post pacem Puteolanam.

32. *Thetim.*] Est et *Thetis,* Græce Θέτις, genitivo *Thetidis,* prima brevi: Et Τηθὺς *Tethys,* genitivo *Tethyos,* prima longa. Ista *Tethys,* uxor Oceani, sive Neptuni, Nympharum marinarum mater. Hæc vero *Thetis* Nerei et Doridis filia, quam cum amaret Jupiter, uxoremque ducere decrevisset, monitus est a Prometheo sic esse in fatis, ut qui ex eâ nasceretur, patre major esset futurus: quo audito, Jupiter ab ejus nuptiis abstinuit. Hanc itaque duxit Peleus, Æaci filius, ex eâque Achillem suscepit.

34. *Tiphys.*] Gubernator navis quæ dicta est Argo. *Argo.*] navis, sive prima juxta fabulas, sive apparatu et mole maxima omnium, quæ prius in usu fuerant: constructa ad expeditionem Colchicam, ex pinis Pelii montis in Thessalia: inserto è quercubus Dodoneæ sylvæ malo, qui oracula reddebat. Nomen, vel ab Architecto, quem *Argum* nominat Valer. Flaccus; vel ab *Argivis,* id est, Græcis ducibus, quos vehebat, ut ait Ennius apud Cic. 1. Tuscul. Vel a celeritate: ἀργὸς enim *velox* est. Inventrix ejus Minerva. Locus fabricationis, *Pagasæ* promontorium et oppidum Thessaliæ, non procul à Pelio monte. Unde *Pagasæa navis* dicta est.

35. *Delectos heroas.*] *Argonautæ,* nobiles Græcos, e Thessaliâ præcipue: qui numero circiter quinquaginta navi Argo vecti sunt in Colchidem, ad diripiendum vellus aureum, a Tauris ignivomis et Dracone custoditum. Dux Jason: post eum notissimi Castor, Pollux, Hercules, Theseus, Orpheus, Zetes et Calaïs.

36. *Achilles.*] Thetidis et Pelei filius, de quo Æn. 1. 34. Per Achillem vero quemcunque virum fortem: per Trojam, quamcunque civitatem; per Argo, quamcunque navem: per Tiphym, quemcunque gubernatorem significari, bene admonet Servius: et est expositio illius, quod ante dixerat: futura nempe bella et navigationes.

38. *Vector.*] Tam active dicitur pro eo qui vehit, quam passive pro eo qui vehitur.

39. *Mutabit merces.*] Ante nummos repertos commercia omnia per rerum commutationem fiebant; ut adhuc fit cum peregrinis multis gentibus.

40. *Rastros.*] *Rastrum:* plur. *Rastri,* vel *rastra;* instrumentum quo franguntur glebæ: a radendo dictum.

44. *Murice.*] Murex, piscis est marinus e concharum genere, paululum a purpurâ diversus: caro in escam, sanguis in colorem assumitur, ex Martiale Epigr. l. 13. 87. *Croceo luto.*] Alii pro croco luteo dictum volunt: crocus autem, SAFFRON, lutei coloris est, id est, flavi rubescentis. Alii lutum herbam agnoscunt: quæ vel *glastum,* sit, WOAD, vel *calthæ* quædam species, MARIGOLD.

45. *Sandyx.*] Vel color est compositus ex æquâ sandarachæ et rubricæ commixtione ex Plin. l. 35. 6. flammæ, vel minio concolor; VERMILION, *couleur de feu.* Vel frutex, aut herba, cujus dicitur a quibusdam flos similis cocco, SCARLET.

Talia

Talia sæcla suis dixerunt, currite, fusis
Concordes stabili fatorum numine Parcæ.
Aggredere, o magnos, aderit jam tempus, honores,
Cara Deûm soboles, magnum Jovis incrementum!
Aspice convexo nutantem pondere mundum,
Terrasque, tractusq; maris, cœlumq; profundum:
Aspice, venturo lætentur ut omnia sæclo.
O mihi tam longæ maneat pars ultima vitæ,
Spiritus, et quantum sat erit tua dicere facta!
Non me carminibus vincet, nec Thracius Orpheus,
Nec Linus: huic mater quamvis, atq; huic pater [adsit:
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam Arcadiâ mecum si judice certet,
Pan etiam Arcadiâ dicat se judice victum.
Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem:
Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe, parve puer, cui non risêre parentes,

Parcæ, firmo fatorum ordine unanimes dixerunt suis fusis: o talia tempora, currite. Accede o ad magnos magistratus, mox veniet tempus accedendi: *o dilecta proles Deorum, magne Jovis alumne! Vide mundum rotundâ mole vacillantem, terramque, et spatia maris, et altum cœlum. Vide, ut cuncta exultent ob adventum ætatis* aureæ. *Utinam restet mihi pars extrema tam prolixæ vitæ, et anima, quantum sufficiet ut tua gesta celebrem. Non me cantu superabit, aut Orpheus Thracius, aut Linus: licet huic Orpheo mater faveat Calliopea; et huic Lino pater pulcher Apollo. Si Pan ipse contendat mecum Arcadiæ arbitrio; ipse Pan fatebitur se superatum esse, Arcadiæ arbitrio. Incipe, parve puer, agnoscere matrem* ex ipsius *risu: decem menses attulerunt matri diuturna tædia. Incipe, parve puer: cui parentes non arrisere,*

NOTÆ.

47. *Parcæ.*] Erebi et Noctis filiæ: sic dictæ vel a partu quasi *Partæ*, juxta Varronem; quia nascentibus bonum malumq; in partu conferunt. Vel per antiphrasim a parcendo, juxta alios; quia nemini parcunt. Tres finguntur, quia tria sunt tempora: colo instructæ, quo vitæ humanæ stamina deducunt. Prima est *Clotho*, a κλώθω *volvo*. Secunda *Lachesis*, a λαγχάνω *sortior*. Tertia *Atropos*, ab α privativo, et τρέπω *verto*, quia inflecti non potest.

49. *Jovis incrementum.*] Jovis filius, alumnus; ideo incrementum et augmentum, quia patres prole dicuntur augeri. Jovis autem Deorumque sobolem vocat et alumnum: eo modo, quo Homerus heroas suos, διοτρεφέας, et θρέμματα Διὸς *nutritos a Jove*.

50. *Nutantem convexo, &c.*] Gestientem et præ lætitiâ commoventem se. *Convexum*, est curvatura exterior cœli, *concavum*, curvatura interior: utrumque promiscue sumitur a poëtis. *Æn.* 4. 451. *Tædet cœli convexa tueri*, id est, *concava* quæ sola intuemur. *Convexum*, dixit pondus, quia mundi pondus et gravitas rotundum illum, ideoque convexum efficiet: omnibus ejus partibus æqualiter ad centrum nitentibus.

56. *Linus.*] Apollinis et Terpsichores filius, pastor idem et musicæ peritissimus, Orphei et Herculis eâ in arte præceptor. Hunc ab ipso Hercule occisum ferunt, impactâ in caput citharâ, quod ipsum Herculem rustice canentem irrideret.

57. *Orphei.*] Dativus Græcus, hic dissylabus Ὀρφεὺς, έος, έι vel εῖ. Sic apud Catullum est *Pelei*, τῷ Πηλεῖ. De Orpheo Ecl. 3. 46. *Calliopea.*] Vel *Calliope*: ut *Penelopea*, vel *Penelope*. Una è novem musis, mater Orphei, heroici carminis præses: a κάλλος *pulchritudo*, et ὄψ, ὀπὸς, *vox*.

58. *Pan, etiam, Arcadia, &c.*] De Pane Ecl. 2. 31. *Arcadia* Peloponnesi regio intima, a mari undique remota, ubique in montes assurgens; unde pastioni pecorum, quam agriculturæ aptior; ideoque Pana pastorum Deum singulari cultu venerata.

61. *Longa decem.*] Vulgo mense nono nascuntur infantes: unde hic Vives et Turnebus decem Lunæ menses agnoscunt, qui breviores. Alii mensem decimum ineuntem intelligunt, vel etiam completum: cum ad hoc usque tempus partum differri posse constet; immo etiam ulterius. *Tulerunt.*] Penultima brevi, cum vulgo habeatur longa. Sic Æn. 2. 774. et 3. 48. *Steteruntque comæ.* Georg. 2. 129. *Miscueruntque comæ.* Lucret. 3. 86. *Prodiderunt* 1042. *Occiderunt, &c.*

62. *Cui, &c. Parentes, &c.*] De hâc duplici voce controversia est. *Cui.*] Quintilianus l. 9. 3. legit, *Qui*, plurali nominativo, hoc sensu: *qui pueri non risere; hunc*, id est, *hos* (per enallagen, sive commutationem numerorum) *nec Deus mensa dignatur, nec, &c.* II. Servius legit, *Cui*, dativo singulari; sive, *Quoi*, quomodo veteres Latini scripserunt, usque ad ipsius Quintiliani pueritiam, ut ait ipse, l. 1. 7. Et hic erit sensus; *Cui puero parentes non arrisere, hunc nec*

Nec

Nec Deus hunc mensâ, Dea nec dignata cubili est. *hunc nec Deus ad mensam, nec Dea in lectum,* excipere *dignata est.*

NOTÆ.

Deus, &c. Qui quidem sensus ut constet magis, hæc superiora verba, *risu cognoscere matrem*, de risu matris, non de pueri risu, accipio: cum Erythræo et Bembo. Solent enim parentes ante cæteros a liberis agnosci ex blandiore risu, et est in liberis omen ingenii bonæque indolis, ex illo risu citissime parentes agnoscere. Quare poëta puerum invitat, ut ex risu cito parentes agnoscat. *Parentes.*] Qui legunt cum Servio, *Cui*, nihil hic habent negotii: et *parentes*, nominativo plurali intelligunt. Qui vero cum Quintiliano legunt, *Qui*, I. vel parentes esse volunt in vocativo, *o parentes;* ita Politianus, Miscell. 89. II. Vel in accusativo: pro, *qui non, risere ad parentes:* ita Jos. Scaliger in Catull. 62. 208. quomodo Plautus in Cap. 3. 1. 21. *Quasi muti silent, neque me rident:* pro, *mihi arrident.* Servium sequor, quia figura Quintiliani durior hoc videtur.

63. *Nec Deus hunc, &c.*] Certe comminatio est imminentis puero calamitatis: si matrem risu non agnoscat. Quæ autem sit illa calamitas dubium est. I. Servius explicat de Vulcano, cui puer similis sit futurus: Vulcanus vero, cum ei nascenti parentes, Jupiter et Juno, propter deformitatem non arrisissent, ab iis in Lemnum insulam dejectus est: quo ex casu claudus factus, deinceps, nec *a Jove* ad mensam Deorum, nec *a Minerva* in maritum admissus est. Obstat tamen Servio Homerus, qui Vulcano dat locum in cœlesti convivio, Iliad, 1. 595. II. Politianus, Miscel. 89. explicat de *Genio* et *Junone*, qui puero propitii non sint futuri. Constat enim ex Senecâ Ep. 110. ex Plin. l. 2. 7. veteres hominibus singulis Genium et Junonem, tutelares Deos, ab ipso ortu attribuisse. Sed constat etiam apud eruditos omnes, Genium solis masculis, Junonem solis fœminis fuisse attributam: atque ita uni eidemque Pollionis filio Genius et Juno non conveniunt. Minime autem constat id, quod hoc loco Philargyrius commentatur: nempe pueris nobilibus editis in atrio Junoni Lucinæ lectum sterni solitum, et mensam Herculi; sive juxta alios, Genio. Refert quidem Politianus duplicem Varronis locum: quorum alter docet, *initiari pueros Educæ, Potinæ et Cubæ; divis edendi, potandi, et cubandi:* alter docet, *natus si erat sublatus, Diis conjugialibus, Pilumno et Picumno, in ædibus, lectum sterni.* At ex iis locis nihil erui potest; nisi quod mensa Deabus, lectus Diis poneretur: cum Virgilius contra, mensam Deo, lectum Deæ attribuat. Quare ego duplici modo nodum solvo. I. Per *mensam*, educationem et nutritionem pueri intelligo, cui rei fatentur omnes præfuisse Genium; per *cubile*, conjugium intelligo, cui constat præfuisse Junonem. Atque ita sensus erit: *Hunc puerum Genius ali non permittet, nec per cibum incrementa capere; aut si permiserit, certe non permittet Juno ad felices nuptias pervenire.* II. Sic præterea commode potest explicari. *Si non agnoscas matrem risu, infelix eris, neque ad illam poteris Deorum vitam et consortium pervenire, quod prius tibi promiseram, versu* 15. Illa autem Deorum vita, sive apotheosis, gemino capite præcipue continebatur: convictu Jovis, et Deæ alicujus conjugio. Sic apud Horatium l. 4. Od. 8. Herculis divinitas inde statuitur, quod, *Jovis interest optatis epulis impiger Hercules.* Idemque, ut notum est, Heben juventutis Deam accepit in conjugem. Sic et Virgilius Georg. 1. 31. Immortalitatem, quam promittit Augusto, ita exprimit: *Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis.* Eo itaque recident Virgilii minæ in puerum: *Non frueris Deorum vitâ, quia te nec Jupiter admittit ad mensam, nec Dea ulla in cubile.*

ECLOGA V.

* DAPHNIS.

ARGUMENTUM.

PASTORES duo funebres ac divinos honores amici Daphnidi exhibent: Mopsus illius epitaphium, Menalcas apotheosim canit. Quis autem sit ille Daphnis, ambiguum est. I. *Aliqui pastorem*

pastorem esse putant Siculum, de quo Diodor. lib. 4. Mercurii filium, natum lauro in nemore unde nomen habuerit a δάφνης, laurea: *peritum illum quidem musices, et Bucolici carminis apud Siculos inventorem. Qui cum amaretur a Nympha, eique datam fidem fefellisset, ob amorem filiæ Regis, oculis in pœnam captus, carminis argumentum deinde pastoribus fuit. Nec sane vero absimile Virgilium, qui toties in Bucolicis rerum Sicularum meminit, juvenis illius laudes esse prosecutum: exemplo Theocriti, qui videtur ejus in memoriam scripsisse Idyllium primum.* II. *Alii Pollionis filium esse conjiciunt: cujus genethliacon eclogâ superiore, hic mors immatura celebratur. At si inter ipsa, ut volunt, obiit primordia; quomodo* curru subjungere tigres instituit, *et* thiasos inducere Baccho? III. *Sentit Vives a Virgilio, quamquam inscio et imprudente, mortuum atque redivivum Christum esse laudatum. Sed pius magis, quam verus ille sensus est.* IV. *Pierius vult esse Quinctilium Cremonensem Virgilii atque Horatii familiarem. At ejus obitus hâc Eclogâ posterior est, annis circiter quindecim; cadítque in an. U. C. 730. ut patet ex Euseb. Chron.* V. *Alii de Quinctilio Varo interpretantur, illo, qui in Germania cæsus est an. U. C. 762. post obitum ipsius Virgilii 27. quam scite, ipsi viderint.* VI. *Jul. Scaliger Poet. l. 1. 4. suspicatur Flaccum esse quendam ipsius Virgilii fratrem: idque alii probant hoc incerti auctoris veteri disticho:* Tristia fata tui dum fles in Daphnide Flacci, Docte Màro, fratrem Diis immortalibus æquas. *Non putem tamen a modestissimo poëtâ tam superbe defletum fratrem fuisse, obscurum hominem ac semipaganum; nec fidem habeo versiculis incertis.* VII. *Melius Jos. Scaliger in Euseb. Chron.* p. 143. *et alii, de cæde et apotheosi Julii Cæsaris rem explicant. Quam commode, constabit ex notis. Scripta, est, forte quibusdam ludis, aut sacrificiis, in honorem Julii celebratis. Quo præcise tempore, non liquet. Certe post secundam, ac tertiam Eclogam: siquidem extremis hujus versibus mentio fit secundæ et tertiæ.*

MENALCAS, MOPSUS.

MEN.

CUR non, Mopse, boni quoniam convenimus ambo,
Tu calamos inflare leves, ego dicere versus,
Hic corylis mixtas inter consedimus ulmos?
MO. Tu major: tibi me est æquum parere, Menalca:
Sive sub incertas Zephyris motantibus umbras,
Sive antro potius succedimus: aspice ut antrum
Sylvestris raris sparsit labrusca racemis.
ME. Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas.
MO. Quid si idem certet Phœbum superare canendo?

INTERPRETATIO. MEN. *Mopse, siquidem unà sumus; periti uterque, tu fistulâ canere, ego canere versus: cur nondum hic procubuimus inter ulmos mixtas corylis?* MOP. *Tu natu major, justum est ut tibi obediam, ô Menalca: seu subimus umbracula fluctuantia ventis agitantibus, seu potius cavernam. Vide quomodo vitis agrestis prætexit cavernam uvis raris.* MEN. *Amyntas unus tecum potest contendere in montibus nostris.* MOP. *Quid* mirum, *cum ipse contendat vincere Phœbum cantu?*

NOTÆ.

4. *Tu major.*] Ambo tamen juniores. Sic tum deinde, v. 19. Mopsus ad Menalcam: *sed tu desine plura, puer.* Et vicisim Menalcas ad Mopsum, v. 49. *Fortunate, puer, tu nunc.*

5. *Zephyris.*] *Zephyrus* ventus flans ab occasu æquinoctiali: dictus aquasi ζωηφόρος *vitam ferens.* Latinis *Favonius. Hic est genitalis mundi spiritus, a fovendo dictus,* inquit Plinius lib. 16. 25. sive ut habent quidam codices, *a favendo.*

7. *Labrusca.*] Vitis sylvestris: sic dicta, ve quia circa macerias et septa, in terræ marginibus et labris nascitur; vel quia a sapore acerbo labra lædit. De *Amynta* Ecl. 2. 35. De *Phœbo* Ecl. 3. 62.

10. *Phyllidis ignes.*] *Phyllis* Lycurgi Thraciæ regis filia quæ Demophoonta Thesei regis Atheniensis ex Phædrâ filium amavit, excepitque a Trojano bello redeuntem. Is cum Athenas ad componenda regni negotia reversus, illic longiores contra fidem datam traheret moras; Phyllis spretam se rata, amoris impatientiâ vitam laqueo finivit, et in arborem amygdalum foliis carentem est conversa. Reversus deinde Demophoon cum arborem amplexus esset, illa sponsi adventum veluti sentiens emisit folia: unde fòlia quæ ante πέταλα dicebantur, ab ejus nomine dicta sunt φύλλα.

MEN.

ME. Incipe, Mopse, prior, si quos aut Phyllidis ignes,
Aut Alconis habes laudes, aut jurgia Codri.
Incipe: pascentes servabit Tityrus hœdos.
MO. Immo hæc, in viridi nuper quæ cortice fagi
Carmina descripsi, et modulans alterna notavi,
Experiar: tu deinde jubeto certet Amyntas.
ME. Lenta salix quantùm pallenti cedit olivæ,
Puniceis humilis quantum saliunca rosetis:
Judicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.
MO. Sed tu desine plura, puer: successimus antro.
Extinctum Nymphæ crudeli funere Daphnim
Flebant: vos coryli testes et flumina Nymphis:
Cum, complexa sui corpus miserabile nati,
Atque Deos atque astra vocat crudelia mater.
Non ulli pastos illis egêre diebus
Frigida, Daphni, boves ad flumina: nulla neq; amnem
Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
Daphni, tuum Pœnos etiam ingemuisse leones

ME. *Mopse, incipe primus, si habes, aut aliquos amores Phyllidis, aut laudes Alconis; aut rixas Codri. Incipe: Tityr s custodiet hædos pascentes.* MO. *Meditabor potius illa carmina, quæ nuper scripsi in cortice fagi, et per vices canens insculpsi: tu: postea fac ut contendat Amyntas.* ME. *Quanto salix flexilis inferior est olivâ, quanto parva saliunca rubentibus rosis, tanto tibi inferior est Amyntas, mea* quidem *sententia.* MO. *At tu, puer, omitte plura loqui, ingressi sumus in antrum. Nymphæ lugebant Daphnim defunctum ferâ morte: vos, o coryli et fluvii, testes* fuisti. *Nympharum* luctûs. *Dum mater amplexa miserandum cadaver filii sui, et Deos et sidera ferâ appellaret. O Daphni, nullus boves deduxit e pastu ad fluvios frigidos, per illos dies: nulla quadrupes nec degustavit aquam, nec attigit herbam graminis. O Daphni, et montes inculti, et sylvæ, dicunt leones*

NOTÆ.

11. *Alconis.*] Alcon celebris sagittarius Cretensis, qui in serpentem Phaleri filii sui corpori circumplicatum tam industrie sagittam direxit, ut eam in serpente defigeret, nec filium tangeret. *Jurgia Codri.*] Codrus rex Atheniensium fuit; qui bello adversus Laconas, ut ait Servius; aut Dorienses, ut Justinus, aut Thraces, ut Plutarchus; cum ab oraculo responsum esset, eum populum victorem fore, cujus rex periisset; atque adeo edictum fuisset ab hostibus, ne quis regem Atheniensem læderet: ipse sumpto lignatoris habitu, jurgiis aliquos ex hostibus lacessivit, ab iisque occisus est: hostes re cognitâ sine prælio victi domum abierunt. *Phyllis* tamen, *Alcon*, et *Codrus*, fortasse hic pastoritia nomina sunt. Fuit et *Codrus* poëta, de quo Ecl. 7. 22.

14. *Modulans alterna notavi.*] Ita ut modo canerem, modo quæ cantaveram, describerem in fagi cortice. De *fago* Ecl. 1. 1.

17. *Puniceis Puniceus*, sive *phœniceus* color splendide rubet: *quales fructus palmæ arboris non admodum sole incocti: unde spadicis et phœnicei nomen est*; inquit Gellius, l. 2. 26. σπάδιξ enim Dorice significat, *avulsum e palmâ termitem cum fructu*: et communiter, φοῖνιξ *palma* est et *palmæ fructus.* *Saliunca*] Ex Plinio l. 27. 7. *foliosa quidem est, sed brevis, et quæ necti non possit, radici numerosæ cohæret herba verius quam flos. Vestibus interponi eam gratissimum.* Alii Lavendulam esse putant; alii nardum Celticam.

20. *Crudeli funere Daphnim.*] Aptum mihi videtur Julio Cæsari nomen: Lauream enim significat. At Cæsar, ex Suet. c. 45. *Calvitii sui deformitatem cum iniquissime ferret, ex omnibus decretis sibi a senatu, populoque honoribus, non aliud aut recepit, aut usurpavit libentius, quam jus laureæ coronæ perpetuo gestandæ.* Bene item, *crudeli funere.* Quia Cæsar medio in senatu, tribus et viginti pugionum ictibus occisus est, ducibus conjurationis Bruto et Cassio, ejusdem familiaribus, idibus Martiis.

23. *Mater.*] Cerdanus transfert hunc affectum ad uxorem Julii Calpurniam, quæ paulo ante diem cædis, somniavit maritum *in gremio suo confodi*: ex Suet. 81. ego matrem *Romam* puto: quæ corpus ejus medio in foro, pro rostris, insolito tumultu et gentium omnium comploratione combussit: igne ex ipsis tribunalibus ac subselliis excitato: ut est apud Sueton. 84.

24. *Non ulli pastos, &c.*] Huc refero Suetonii verba, c. 81. de prodigiis quæ mortem Cæsaris præcesserunt. *Proximis diebus equorum greges, quos in trajiciendo Rubicone flumine consecrarat, ac vagos et sine custode dimiserat, comperit pertinacissime pabulo abstinere, ubertimque flere.* Equi per *Quadrupedem* hic significantur, ut Æn. 11. 714. *Quadrupedemque citam ferrata calce fatigat.*

26. *Libavit.*] Gustavit, attigit. Æn. 1. 740.

27. *Pœnos leones.*] Punicos; id est Carthaginienses, seu Africanos. Carthago enim urbs Africæ præcipua, cujus incolæ Pœni dicti, quasi Phœni: quia e Phœnicia profecti, duce Elisâ, sive Didone. Æn. 1. 348. Ferax autem leonum et monstrorum est Africa. In qua Cæsar Catonem, Scipionem, Jubam vicerat.

Interitum

Interitum, montesque feri sylvæque loquuntur.
Daphnis et Armenias curru subjungere tigres
Instituit: Daphnis thiasos inducere Baccho,
Et foliis lentas intexere mollibus hastas.
Vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvæ,
Ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis;
Tu decus omne tuis: postquam te fata tulerunt,
Ipsa Pales agros, atque ipse reliquit Apollo.
Grandia sæpe quibus mandavimus hordea sulcis,
Infelix lolium, et steriles dominantur avenæ.
Pro molli violâ, pro purpureo narcisso,
Carduus et spinis surgit paliurus acutis.
Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras,
Pastores: mandat fieri sibi talia Daphnis.
Et tumulum facite, et tumulo superaddite carmen.
Daphnis ego in sylvis hinc usque ad sidera notus:
Formosi pecoris custos, formosior ipse.
ME. Tale tuum carmen nobis, divine poëta,
Quale sopor fessis in gramine, quale per æstum

ipsos Africæ doluisse mortem tuam. Daphnis etiam induxit morem *subligandi tigres Armenias ad currum, et celebrandi choreas* in honorem *Bacchi, et induendi flexiles hastas teneris frondibus. Ut vitis est ornamentum arborum, ut racemi vitium, ut tauri armentorum, ut messes agrorum fertilium:* sic *tu* eras *ornamentum omne tuorum; ex quo mors te abstulit, ipsa Pales atque ipse Apollo deseruit arva. Sæpe miserum lolium, et infœcundæ avenæ regnant in sulcis, quibus commisimus magna hordea. Carduus, aut paliurus* armatus *spinis acutis nascitur pro dulci violâ, et narcisso purpureo. Spargite frondes per terram, tegite fontes umbraculis, o pastores! Daphnis jubet hæc sibi præstari: et statuite sepulchrum, et adjicite sepulchro epitaphium: Ego Daphnis* hic jaceo, *celebris in sylvis hinc usque ad cœlum, magister pulchri pecoris, ipse pulchrior.* ME. *Tales mihi sunt versus tui, o divine poëta, qualis res* est *fatigatis somnus in herbis, et qualis res* est *æstuantibus.*

NOTÆ.

29. *Daphnis et Armenias, &c.*] *Hoc aperte ad Cæsarem pertinet, quem constat primum sacra Liberi patris transtulisse Romam, et Liberalia instituisse,* inquit Servius. Quo tamen id auctore dicat, ignoratur: immo sacra Liber multo ante nota fuisse Romæ manifestum est. Nisi forte dicatur magnificentius ea deinceps a Julio celebrata: eo quod periculosissimo certamine Pompeii filios ad Mundam vicissit, ipso Liberalium die, ἐν Διονυσίοις, inquit Plutarchus in Cæsare: quo eodem die, ante quadriennium, Pompeius ad bellum exiisse quoque dicebatur. Præcipua autem Bacchi insignia fuere, *Tigres:* quibus currui subligatis circumvehi solitus est. *Thyrsus,* hasta erat, vestita pampinis et hedera, armata cuspide in coni formam desinente: Bacchi gestamen, et comitum ejus fœminarum, quas *Bacchas* vocabant. Thyrsus quippe dicitur, quicquid ita surgit, ut in gracilitatem tenuetur: quemadmodum caulis medius fruticum et plantarum. *Thiasus* est chorus, sive sacra sodalitas canentium, saltantium, convivantium: non semper ad Bacchum, sed ad alia etiam divina pertinens. Diciturque a θεῖα ᾄσαι, divina canere. De *Baccho* infra v. 69.

29. *Curru subjungere tigres.*] *Curru* pro *currui.* Veteres enim in nominibus quartæ, genitivum extulere per *uis, curruis:* et dativum per *ui, currui.* Unde postea sicut genitivum contraxere in *us, curruis, currûs;* ita aliquando contraxere dativum in *u, currui, curru.* Hoc innuit Gellius l. 4. 16. qui multa congerit exempla Virgilii et aliorum. Sic. Æ. 1. 261. *parce metu.* 6. 465. *teque aspectu ne subtrahe.* 9. 605. *venatu invigilant pueri. Tigres.*] Bene *Armenias.* Tigris enim vox est Armena, ex Varr. aut Medica, ex Plinio: quæ celeritatem significat. Unde apud eos, feram illam, sagittam, et flumen celebre significat.

35. *Ipsa Pales, &c.*] Pales Dea pastorum et pabuli: quam tamen Varro vult esse masculini generis. *Apollo.*] Hic Apollo Nomius intelligitur: sic dictus a νομὴ, *pascuum;* quia greges olim Admeti regis pavit. Georg. 3. 2.

36. *Grandia hordea.*] Speciem pro genere, hordeum pro quolibet frumento.

37. *Infelix lolium, &c.*] Lolium, COCKLE-WEED: Græcis ζιζάνιον. *Avena.*] Duplex: altera sativa, et ad equinum pabulum utilis; altera plane inanis ac sterilis, de quâ hic sermo. In hanc ultimam, et in lolium dicuntur frumenta degenerare.

38. *Purpureo narcisso.*] Duplex narcissi species; præcipua, ex Dioscoride, l. 4. 161. *Flos albus,* inquit, *intus croceus,* κροκῶδες; *in quibusdam purpureus,* πορφυροειδὲς.

39. *Carduus, &c. &c.*] Carduus agrestis, THE THISTLE. *Paliurus.*] Herba, vel juxta alios frutex asperrimus: quidam spinam albam putant.

Dulcis

Dulcis aquæ saliente sitim restinguere rivo.
Nec calamis solum æquiparas, sed voce magistrum.
Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo:
Nos tamen hæc quocunq; modo tibi nostra vicissim
Dicemus, Daphninq; tuum tollemus ad astra: [nis.
Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoq; Daph-
MOP. An quicquam nobis tali sit munere majus?
Et puer ipse fuit cantari dignus, et ista
Jampridem Stimicon laudavit carmina nobis.
ME. Candidus insuetum miratur limen Olympi,
Sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.
Ergo alacris sylvas et cætera rura voluptas,
Panaque, pastoresque tenet, Dryadasque puellas.
Nec lupus insidias pecori, nec retia cervis
Ulla dolum meditantur: amat bonus otia Daphnis.
Ipsi lætitiâ voces ad sidera jactant
Intonsi montes: ipsæ jam carmina rupes,
Ipsa sonant arbusta: Deus, Deus ille, Menalca.

sedare sitim scaturiente rivo dulcis aquæ. Nec tantum æquas magistrum fistulâ, sed etiam voce. Felix juvenis, tu modo eris primus post eum. Nos tamen vicissim tibi qualicunque modo canemus hæc nostra, et Daphnim tuum tollemus in cælum: Daphnis nos etiam dilexit. MOP. *An ulla res mihi sit pretiosior, quam hoc munus? et puer ipse meruit celebrari, et jamdudum Stimicon laudavit mihi* tuos *istos versus.* ME. *Daphnis splendens miratur portas cœli a se non ante visas, et despicit sub pedibus nubila et astra. Ergo læta voluptas occupat nemora, camposque omnes, et Pana, et pastores, et Dryadas virgines. Neque lupus struit insidias gregi, neque ullæ plagæ moliuntur fraudem cervis: Daphnis bonus diligit pacem. Ipsi montes inculti emittunt clamores ad astra* præ *gaudio, ipsæ rupes* modulantur *versus, ipsæ arbores modulantur hoc: Deus, o Menalca, Deus ille* est.

NOTÆ.

49. *Alter ab illo.*] Secundus; non dignitate quidem, quia doctrina par utrique esse dicitur, *Nec calamis solum æquiparas, sed voce magistrum*: sed ordine tantum temporis: Ita ut alter alteri sit similis, sed magister primus et antiquior, Mopsus vero secundus et junior. *Magister* autem ille Mopsi, videtur ipse fuisse Daphnis.

52. *Amavit nos quoque Daphnis.*] At, inquiunt, Menalcas Virgilius est, siquidem deinde dicit de sua fistula: *Hæc nos, Formosum Corydon ardebat Alexim: Hæc eadem docuit, &c.* Virgilium autem non amavit J. Cæsar, quippe ignotum adhuc tunc temporis: atque adeo Daphnis non est J. Cæsar. Sed nihil obstat, quo minus dicamus amatos a Cæsare Mantuanos, et cæteros Galliæ Cisalpinæ populos: utpote ex ea provincia, quam Cæsar tantopere expetiisset. Virgilius autem Mantuanus fuit.

54. *Et puer ipse.*] Negat Servius posse id convenire J. Cæsari, qui non puer, sed annos natus 56. interfectus est. Ego existimo Cæsarem consulto hic vocari puerum; quia relatus fuerat inter cœlestes Deo: Dii vero censebantur vigorem semper habere juvenilem; nec aliam ob causam *Heben*, sive *Juventam*, Diis ad pocula ministranda adhibebant. Contra *Senectus* inter inferna numina numerabatur. Æn. 6. 275. *Primisque in faucibus Orci, &c. pallentesque habitant morbi, tristisque senectus.* Sic Ovid. Met. l. 4. 17. de Baccho canit: *Tibi enim inconsumpta juventa: Tu puer æternus, tu formosissimus alto Conspiceris cælo.*

56. *Candidus.*] Color Diis superis addictus, ut niger inferis et mortuis. Tibul. l. 3. 6. 1. *Candide Liber, ades.* Ovid Trist. 5. 515. ad Natalem Deum; *Candidus huc venias.* Adde quod heroas in lacteo circulo crederent habitare, ex Cicer, in Somnia Scip. qui circulus non male cœli vestibulum et limen vocari potest. *Limen.*] Est transversum in janua lignum, inferius vel superius. Sic dicitur vel a *limes*, quia terminatur hic domus; vel a limus, id est *obliquus* et *transversus*, ut vult Festus.

Olympi.] Montes duodecim hoc nomine insigniti sunt. Præcipuus in ea parte Thessaliæ, quæ ad Macedoniam vergit: cujus vertex ita editus, ut nubes penetrare, et ad cœlum usque pertinere dicatur; immo et pro cœlo sumatur a poetis. Dictus quasi ὁλολαμπὴς, *totus lucidus*, quia nubes excedit, et sole semper illustratur. De *Dryadibus*, Ecl. 2. 46. De *Pane*, Ecl. 2. 31.

64. *Deus, Deus ille, &c.*] Constat honores Divinos J. Cæsari a Triumviris decretos esse, paulo post Triumviratum constitutum, anno U. C. 712. Lepido 11. et Munatio Planco Coss. Hi autem honores præcipue fuerunt: ut ædes ei in foro, ubi crematum ejus cadaver fuerat, construeretur: ut simulacrum ejus ludis Circensibus una cum simulacro Veneris circumferretur: ut, si qua victoria nunciaretur, ei seorsum quasi victori sacrificaretur: ut qui in ejus ædem confugisset, ab injuria tutus esset. Et ab eo tempore Octavianus se *Divi* filium appellavit.

Sis

Sis bonus o felixque tuis! en quatuor aras:
Ecce duas tibi, Daphni, duoque altaria Phœbo.
Pocula bina novo spumantia lacte quotannis,
Craterasque duos statuam tibi pinguis olivi:
Et multo imprimis hilarans convivia Baccho,
Ante focum, si friguserit; si messis, in umbrâ,
Vina novum fundam calathis Arvisia nectar.
Cantabunt mihi Damœtas, et Lyctius Ægon:
Saltantes Satyros imitabitur Alphesibœus.
Hæc tibi semper erunt; et cum solennia vota
Reddemus Nymphis, et cum lustrabimus agros.
Dum juga montis aper, fluvios dum piscis amabit,
Dumq; thymo pascentur apes, dum rore cicadæ:
Semper honos, nomenq; tuum, laudesq; manebunt.
Ut Baccho Cererique, tibi sic vota quotannis
Agricolæ facient: damnabis tu quoq; votis.

Utinam sis commodus et propitius tuis! ecce quatuor aras, ecce duas tibi, et duo altaria Phœbo erecta. *Singulis annis offeram tibi duo vasa recenti lacte undantia, et duo vasa pinguis olei. Præsertimque lætificans epulas copioso vino; ad ignem, si* fuerit *hyems; sub umbraculis, si* fuerit *æstas: effundam e calicibus vina Chia,* quæ sunt *novum nectar. Damœtas, et Ægon Cretensis mihi canent: Alphesibœus exprimet choreas Satyrorum. Hæc in honorem tuum semper fient, et cum solvemus Nymphis vota annua, et cum circuimus campos* cum hostiâ. *Quamdiu aper amabit culmina montium, quamdiu piscis amnes, et quamdiu apes alentur thymo, quamdiu cicadæ rore: semper gloria, et nomen tuum, et laudes durabunt. Agrestes singulis annis sic tibi vota facient, quemadmodum Baccho et Cereri. Tu quoque adiges eos ad vota solvenda.*

NOTÆ.

65. *Felixque tuis.*] *Felix* dicitur, tam is qui habet felicitatem, quam is qui facit alios felices. Æn. 1. 334.

68. *Craterasque.*] *Crater* Græca vox, κρατὴρ, a *κεράννυμι misceo*; istud autem a *κέρας cornu*: quod veteres cavis cornibus, aut effictis in figuram cornuum poculis biberent, in iisque vinum aquâ miscerent.

69. *Baccho.*] Vino, cujus inventor Bacchus a poëtis dicitur: Jovis ex Semele filius: διμήτωρ *bimater* dictus, quia ex utero matris fulminatæ translatus in Jovis femur, inde maturo partus tempore iterum prodiit. Orbem terrarum peragravit, Indos domuit, primus omnium triumphavit invectus elephanto: turbâ stipatus temulentarum et vociferantium fœminarum, quas ab eo *Bacchas* dixere. Supra v. 29.

71. *Arvisia.*] Ab Arviso, promontorio Chii insulæ, in mari Ægeo, ubi vinum exquisitissimum. *Nectar.*] Potus Deorum, ut *ambrosia* cibus: sæpe tamen promiscue sumuntur: utrumque immortalitatem significat. *Nectar* enim a *νη* privativa particula, et *κτείνω occido*: *ambrosia*, ab *α* privativo, et *βροτὸς mortalis.* Utrumque ministrarunt diis Hebe, sive Juventa, et Ganymedes. *Calathis.*] Poculis ad speciem calathorum formatis. Ecl. 2. 46. Et Martialis apophor. 107, de calathis ait: *Nos Satyri, nos Bacchus amat*: unde patet calathum poculum quoque esse, non tantum canistrum.

72. *Damœtas, &c.*] Ecl. 3. 1. *Ægon.*] ab *αἴξ caper*; dictus *Lyctius*, a Lycto Cretæ insulæ civitate.

70. *Alphesibœus.*] Ab *ἀλφέω invenio*, et *βοῦς bos.* Hoc loco nomen pastoris proprium est: sed apud Homerum Il. 18. 593. epithetum est puellarum, quæ propter formam reperiebant multos juvenes, a quibus boves accipiebant munerum loco: quia opes omnes illis temporibus in gregibus sitæ erant. De *Satyris*, Ecl. 6. in arg.

74. *Et cum solemnia vota.*] Sacra Nymphis fieri solita; vel in agris, ut Turnebo placet; vel etiam in domibus, ut Victorio. *Solennia* sunt quæ *solum in anno* fiunt, id est, semel singulis annis.

75. *Et cum lustrabimus agros.*] Sacrificium innuit dictum *Ambarvale.* De quo Geor. 1. 345.

79. *Cererique.*] Ceres Saturni et Opis filia, mater Proserpinæ, quam a Plutone raptam fertur laboriosissime toto orbe quæsivisse: frugum, et cultus terræ, magnâ ex parte repertrix.

80. *Damnabis tu quoque votis.*] Qui vota suscipit, postulat aliquid a Deo, eidemque aliquid promittit. Si Deus promissa annuat; tum vovens quasi damnatur, et judicio tenetur promissa exolvere. Unde Deus dicitur *damnare votis* vel *voti*, cum postulata annuit, et sic adigit voventem ad exolvenda promissa. Livius, dec. 3. *l.* 7. *Deos, Deasque precabantur, ut illis faustum iter felixque pugna esset: et damnarentur ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent.* Æneid. 5. 237. eodem sensu dicitur, *voti reus.*

MOP.

MO. Quæ tibi, quæ tali reddam pro carmine dona?
Nam neque me tantùm venientis sibilus Austri,
Nec percussa juvant fluctu tam litora, nec quæ
Saxosas inter decurrunt flumina valles.
ME. Hâc te nos fragili donabimus ante cicutâ.
Hæc nos, Formosum Corydon ardebat Alexim:
Hæc eadem docuit, Cujum pecus? an Melibœi?
MO. At tu sume pedum, quod me, cum sæpe rogaret,
Non tulit Antigenes (et erat tum dignus amari)
Formosum paribus nodis atque ære, Menalca.

MO. *Qualia tibi, qualia munera reponam pro tali cantu? Neque enim susurrus Austri ingruentis, nec ripæ undis verberatæ, sic me delectant, neque fluvii qui inter lapidosas valles volvuntur.* ME. *Prius tibi dabo hanc tenuem fistulam: qua ego didici* canere: *Formosum Corydon amabat Alexim; eademque didici, Cujum pecus? an Melibœi?* MO. *Tu vero, Menalca, accipe pedum insigne nodis æqualiter* distantibus, *et ære: quod Antigenes non obtinuit, licet sæpe à me peteret; et tunc tamen merebatur amari.*

NOTÆ.

82. *Venientis sibilus Austri.*] Venientis, id est, nascentis: tunc enim potius est aura, quam ventus. Sic Æn. 5. 344. *gratior et pulchro veniens in corpore virtus:* id est, *nascens et crescens.* De Austro, Eclog. 2. 58.

86. *Hæc nos: formosum, &c.*] Hac eâdem fistula cecinimus Eclogam 2. quæ incipit: *Formosum pastor Corydon, &c.*] Item Eclogam 3. quæ incipit: *Dic mihi, Damæta, cujam pecus an Melibœi?*

88. *Pedum.*] Virgam pastoralem incurvam: *formosum ære,* quo suppactum est, et *nodis paribus,* id est, nodis qui æquali intervallo à se invicem distant.

ECLOGA VI.

* SILENUS.

ARGUMENTUM.

SILENUS pueros Chromin et Mnasilum docet primam rerum originem, juxta doctrinam Epicuri, additque varias fabulas. Per Silenum, Syronem Epicureum philosophum; per Chromin et Mnasilum, Virgilium et Varum, Syronis eâ in philosophiâ discipulos, intelligunt interpretes. Certe Romæ tunc temporis vigebat hæc secta plurimum. Et Virgilium *quidem ostendit hæc Ecloga disciplinæ huic aliquando adhæsisse.*

Nam consequentibus annis videtur ad Pythagoram aut Platonem deflexisse, cujus philosophiam sequitur, Æn. 6. 724. Varum *autem illum, de quo hic sermo, ab Epicuri disciplinâ, etiam in moribus, non abhorruisse conjicio, ex Ode Horatii* 18. *lib.* 1. *quæ ad eum scripta est, et plane Epicurum sapit. De* Syrone *utriusque præceptore habemus apud Ciceronem, et quod ipsius Ciceronis amicus fuerit,* Epist. famil. *l.* 6. 11. *et quod vir optimus, doctissimusque Epicureus,* De finib. *l.* 2. 119. *Quo eodem ex opere facile colligitur, eum in Italiâ floruisse ultima Ciceronis ætate: quâ ætate Virgilius, tum juvenis, operam ei dare potuit.*

Ex hoc primo Eclogæ versu, Prima Syracosio, &c. *sunt qui probent, hanc inter cæteras ordine temporis primam esse; eamque à Cicerone fuisse auditam in theatro, cum à Cytheride sive Lycoride mimâ cantaretur; unde ad suam et Virgilii laudem Cicero exclamarit:* Magnæ spes altera Romæ. *Sed hæc Donati somnia sunt, qualia multa somniavit. Videtur quippe poeta profiteri Ecl.* 1. *venisse se primo Romam, ut agros recuperaret suos: at Cicero annis ante divisionem agrorum ferme duobus obiit, nempe sub initium Triumviralis proscriptionis, anno U. C.* 711. *cum agri divisi non sint nisi anno U. C.* 713. *ineunte. Immo probo ego ex iisdem versibus, hanc non esse primam:* Prima Syracosio dignata est ludere versu: *igitur non jam primum; sed antea etiam luserat, idque unum significat.*

significat, se primum omnium inter Latinos, Bucolicum scribendi genus e Græciâ seu Siciliâ transtulisse. Quo autem ordine ac tempore hæc scripta sit, incertum est.

NOTÆ.

* *SILENUS.*] Senex, Bacchi nutritius et pædagogos; semper asino vehi, semper ebrius describi solitus; cornuto capite, simis naribus: magnæ tamen solertiæ, unde dicitur multa sapienter edisseruisse regi Midæ: memoraturque rex Antigonus vertisse sibi laudi, quod ab hostibus propter deformitatem quasi Silenus rideretur, ut est apud Senec. De Ira, l. 3. 22. Nomen a σιλλαίνειν *scommata jacere, cavillari,* ex Æliano, l. 3. Var. Hist. c. 40. Sileni autem dicuntur omnes Satyri seniores, ex Pausania in Attic. Quanquam aliqui pingunt Silenum pedibus humanis, Satyros caprinis.

Satyri autem e Bacchi comitibus etiam fuerunt, salacitate insignes, Plutarchus in Syllâ refert, unum ex illo genere ad Syllam esse adductum. Hieronymus in vita Pauli Eremitæ, unum quoque a S. Antonio visum esse testatur: itemque alium ab omni Alexandrino populo, Constantini temporibus. Alii tamen hos inter spectra aut naturæ monstra referunt, totumque id genus revocant ad fabulas. Nomen deducit Ælianus a σεσηρέναι, quod est, *os habere in modum rictus canini conformatum:* Casaubonus a Doricâ σάταρ, *jocari:* aliunde alii.

Panes his non absimiles, quorum primus *Pan,* Mercurii filius: a πᾶν, *omne:* de quo multa Ecl. 2. 31.

Fauni, a *fando* dicti: quia sylvestribus in locis affari homines et alloqui putabantur: quod aiunt in prælio Romanos inter et Etruscos de restituendis in regnum Tarquiniis accidisse: voce e sylvis erumpente, quæ Romanos bono esse animo juberet.

Sylvanus et *sylvani,* a *sylvis* dicti. Ecl. 10. 24.

INTERPRETATIO.

Musa mea, prima omnium dignata est canere Siculâ carmina: nec eam puduit incolere nemora. Cum canerem reges et bella, Apollo mihi vellicavit aurem, et me sic admonuit: Tityre, decet pastorem pascere pingues oves, et componere tenues versus. Ego nunc, o Vare, exercebo fragili

PRIMA Syracosio dignata est ludere versu
Nostra, nec erubuit sylvas habitare, Thalia.
Cum canerem reges et prælia, Cynthius aurem
Vellit, et admonuit: Pastorem, Tityre, pingues
Pascere oportet oves, deductum dicere carmen.
Nunc ego (namq; super tibi erunt qui dicere laudes,
Vare, tuas cupiant, et tristia condere bella)

NOTÆ.

1. *Prima Syracosio.*] Primus e Latinis non sum dedignatus scribere carmina bucolica, ad imitationem Theocriti Syracusani. *Syracosio:* ut brevis esset syllaba tertia quæ alioqui longa est in *Syracusio,* Συρακοσίω. *Syracusæ,* urbs Siciliæ tunc amplissima: urbes olim quatuor, ex Cicerone; quinque, ex Strabone ambitu suo complectens. Nunc *Saragusa.*

2. *Thalia.*] Una e novem Musis, comœdiæ et ludicrorum præses: a θάλλω *viresco, floreo, exhilaror.*

3. *Cum canerem reges.*] Dicitur Virgilius res Albanas primo tractandas suscepisse, sed abjecisse deinde opus, et ad bucolica studium convertisse. *Cynthius.*] Et Cynthia, nomina Apollinis et Dianæ: quia nati ambo in insulâ maris Ægæi *Delo,* ubi mons est *Cynthus.*

4. *Aurem vellit.*] Proverbialiter dictum, pro *admonuit:* sive quia, ut vult Erasmus, in jus ituri vellicabant aurem illius, quem esse testem volebant: unde Horat. Sat. l. 1. 9. 75. *Licet antestari? ego vero oppono auriculam, rapit in jus.* Vel quia, ut vult Servius, auris memoriæ consecrata est; quemadmodum frons Genio, et digiti Minervæ. *Tityrum* hic se appellat Virgilius, ut Ecl. 1. 1.

5. *Deductum carmen.*] Id est, tenue: a lanâ, quæ ad majorem tenuitatem nendo deducitur. Horat. Epist. l. 2. 1. 225. *Tenui deducta poemata filo.* Tibul. l. 1. 3. 86. *Deducat plenâ stamina longâ colo.*

7. *Vare, &c.*] De illo magna lis apud interpretes. Alii enim laudes illas attribuunt *P. Alpheno Varo;* alii *P. Quintilio Varo;* alii *Quintilio Cremonensi,* quem item *Varum* vocant. Constat hos tres Virgilii æquales fuisse. Et *Alphenus* quidem *Varus,* Servii Sulpicii jurisconsulti discipulus, jurisconsultus ipse fuit celebris: qui ex arte sutoriâ; aut, ut volunt alii, tonsoriâ, ad consulatum adrepsit, an. U. C. 755. Digestorum libros scripsit quadraginta. Laudatus a Gellio propter studium antiquitatis, lib. 6. 5. Ab Horatio memoratur propter vafritiem, Sat. lib. 1. 3. Ab interpretibus Horatii, Cremonensis dictus. Tamen huic non puto dicatam esse hanc Eclogam; tum quia nullâ laude bellicâ,

Agrestem

Agrestem tenui meditabor arundine Musam.
Non injussa cano: si quis tamen hæc quoque, si quis
Captus amore leget; te nostræ, Vare, myricæ,
Te nemus omne canet: nec Phœbo gratior ulla est,
Quam sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen.
Pergite, Pierides. Chromis et Mnasilus in antro
Silenum pueri somno vidêre jacentem,
Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho.
Serta procul tantùm capiti delapsa jacebant:
Et gravis attritâ pendebat cantharus ansâ.
Aggressi (nam sæpe senex spe carminis ambo
Luserat) injiciunt ipsis ex vincula sertis.
Addit se sociam, timidisque supervenit Ægle:
Ægle Naïadum pulcherrima: jamque videnti

fistula rusticam musam: siquidem multi suppetent tibi, qui optabunt celebrare laudes tuas, et scribere funesta bella. Canto ea, quæ a Phœbo *jussus sum* cantare. *Si tamen aliquis, si aliquis hæc etiam legat, horum amore percitus; te nostræ myricæ, te omnis sylva resonabit, o Vare: nullaq; pagina magis placet Apollini, quam quæ sibi præfixit Vari nomen. Pergite, o Musæ. Chromis et Mnasilus pueri viderunt Silenum in caverna prostratum somno: venis tumentibus hesterno vino; ut mos est. Erant procul humi coronæ, tantum lapsæ e capite: Et grande poculum suspensum erat per ansam attritam. Hunc invadentes, injiciunt vincula* confecta *ex ipsis coronis: sæpe enim* ille *senex utrumque deceperat spe versuum. Ægle adjungit se sociam, et accedit pavidis: Ægle formosissima Naiadum: Et* ipsi, *jam oculos aperienti,*

NOTÆ.

sed unâ forensi claruit: tum quia, cum sutor dicatur fuisse, nec ad consulatum nisi diu post obitum Virgilii pervenerit; non videtur ejus fortuna tum, cum Eclogæ scriberentur, satis Virgilii fortunæ præstitisse, ut hic illi tam effusis laudibus adularetur. *Quintilius* vero *Cremonensis*, de quo sic Eusebii Chron. ad annum primum Olymp. 189. qui respondet anno U. C. 730. *Quintilius Cremonensis, Virgilii et Horatii familiaris, moritur.* Item ille est, quem Servius Virgilii cognatum appellat; et cujus in morte Horatius Virgilium consolatur, Od. 1. 1. 24. Sed huic a nemine, præterquam a Grammaticulis *Vari* cognomen tribuitur. Omnino igitur laudes istæ ad *P. Quintilium Varum* referendæ sunt: qui magnis muneribus sub Augusti imperio perfunctus est. Consul an. U. C. 741. Syriæ deinde præses per annos octo. Denique missus in Germaniam cum tribus legionibus; quas ingenti clade amisit, insidiis ab Arminio circumventus, an. U. C. 762. tanto suo dolore, ut sibi consciverit mortem; tanto Augusti luctu, ut caput illidens parieti exclamaret, *Vare, legiones redde.*

7. *Et tristia bella.*] Miror hic Nannium et alios, qui bella intelligunt Germanica, Varo tam funesta: illa enim anno, post obitum Virgilii septimo circiter et vigesimo, gesta sunt. Bella igitur significantur alia, quibus Varus per Triumvirales tumultus interfuerat: *tristia*, non illi, sed ejus hostibus, et patriæ generatim.

9. *Si quis tamen, &c.*] Quanquam Apollo me deterruerit a tuis factis heroico versu describendis: si quis tamen hæc legat bucolica: is nomen tuum nostris in sylvis, seu bucolicis, undique sparsum reperiet: quod quidem ideo undiq; sparsi, quia scio, scripta Phœbo placere magis nulla, quam quæ nomen tuum præferunt. Et vero etiam nona Ecloga mentionem Vari crebram facit. De *Myricis*, Ecl. 4. 2. De *Pieridibus*, Ecl. 3. 85.

13. *Chromis et Mnasilus.* Juniores Satyri. *Chromis* a χρόμη, *hinnitus, audacia.*

Mnasilus.] μνάω, *meminisse facio*: et σίλλος, *scomma.*

15. *Iaccho.*] Bacchi nomen, ab ἰαχή, *clamor*: ob vociferantes in ejus comitatu ebrias mulieres.

16. *Serta procul tantum, &c.*] Sic explicat Turnebus hanc vocem, *tantum:* serta procul jacebant: tantum delapsa e capite, non rupta, non calcata. Sic Cerdanus: Jacebat, dormiebat, vinum inhalabat, omnes habebat ebrietatis notas: hæc una tantum nota deerat, quod serta non gereret in capite. Hic enim erat ebriorum mos. *Capiam coronam mî in caput, assimilabo me esse ebrium*, Plaut. in Amphit. 3. 4. 16. *Capiti.*] pro capite. Sic. G. 1. 267. *Nunc torrete igni fruges.*

17. *Cantharus.*] Vas vinarium, in formam Scarabæi, qui κάνθαρος dicitur. Baccho sacer est: unde notatus superbia C. Marius, quod post victoriam Cimbricam cantharis potare Liberi patris exemplo ausus fuerit, ex Plin. l. 33. 11.

18. *Ambo.*] *Ambos* Latina forma; *ambo* Græca, ἄμφω. Sic *duos* et *duo*, δύο. Ecl. 5. 68. *Craterasque duos statuam.* Æn. 11. 285. *Si duo præterea tales Idæa tulisset Terra viros.*

21. *Ægle Naïadum pulcherrima.*] Ab αἴγλη, *splendor.* Nymphæ nomen, Neæræ et Solis filiæ. De *Naiadibus*, Ecl. 2. 46. Dicuntur *Na-i-a-des*, quadrisyllaba voce, ut hic; vel *Naiades*, aut *Naides*, trisyllaba voce, ut Ecl. 10. 10. *Naiades indigno cum Gallus amore periret.*

Sanguineis

Sanguineis frontem moris et tempora pingit.
Ille dolum ridens: Quo vincula nectitis? inquit.
Solvite me, pueri: satis est potuisse videri.
Carmina, quæ vultis, cognoscite: carmina vobis;
Huic aliud mercedis erit: simul incipit ipse.
Tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus.
Nec tantum Phœbo gaudet Parnassia rupes,
Nec tantum Rhodope miratur et Ismarus Orphea.
Namque canebat uti magnum per inane coacta
Semina, terrarumque animæque, marisque fuissent,
Et liquidi simul ignis: ut his exordia primis
Omnia, et ipse tener mundi concreverit orbis.
Tum durare solum, et discludere Nerea Ponto

linit frontem et tempora moris rubris. Ille ridens fraudem: Cur, ait, implicatis mihi *vincula? expedite me* ex iis, *O pueri: sufficit quod potuerim deprehendi* à vobis. *Audite versus quos petitis: vobis versus: huic* Ægle, *aliud præmium erit: simul ipse incipit. Tunc vero aspiceres Faunos et feras saltare ad cantum, tunc duras quercus cacuminibus nutare. Nec mons Parnassus adeo lætatur Apolline; nec Rhodope et Ismarus adeo mirantur Orpheum. Cantabat enim quomodo semina terrarum, et æris, et maris, et simul puri ignis, congregata fuerint in immenso vacuo:* ut ex *his primis omnia principia, et ipsa moles recentis mundi coaluerit. Deinde* quomodo *terra*

NOTÆ.

22. *Sanguineis frontem moris.*] *Morum* fructus arboris *mori:* MULBERRY. Vocat *sanguinea:* quod, candida cúm essent prius, è sanguine Pyrami et Thisbes ruborem induerint. Ovid. Met. 4. 54.

24. *Satis est potuisse videri.*] Supple, ad impetrandum quod vultis: *quia*, inquit Servius, *semidei, cum volunt tantum, videntur:* atque adeo, si videri volunt, signum est eos velle videntibus postulata concedere. Vel sensus est, Solvite me, satis enim ludi est, quod is visus sim vobis, qui ligari possem.

27. *In numerum ludere.*] Saltare, ita ut motuum ratio et mensura, cantuum rationi et mensuræ respondeat. De Faunis, in notis ad argumentum hujus Eclog.

29. *Parnassia rupes.*] Mons in Phocide, Cithæroni et Heliconi vicinus; gemino vertice: quorum alter *Nisa* vocatur, Baccho sacer: alter *Cirrha*, Phœbo Musisque dicatus.

30. *Rhodope.*] Mons Thraciæ, nivibus semper horrens, ad Euxinum mare protensus, ex quo Hebrus profluit. *Ismarus.*] Plur. *Ismara:* mons alter, in maritima regione Thraciæ, non procul ab ostiis Hebri. Hæc loca peragravit Orpheus vates, de quo G. 4. 454. De *Orpheo*, ibid.

31. *Namque canebat uti, &c.*] Origo mundi, juxta opinionem Epicuri philosophi Atheniensis, ex oppido Gargetto: qui natus anno ante Christum circiter 341. regnante in Macedonia Philippo, Alexandri patre: ex calculo senex obiit. Cujus philosophiam de rerum natura versibus persecutus est Lucretius. Statuebat igitur duo rerum principia, *plenum* et *inane:* quia quicquid est, vel continetur, et est *plenum;* vel continet, et est *inane.* *Inane* vocabat, spatium usquequaque diffusum, carens corporibus; *plenum* appellabat, atomos, sive minuta corpuscula, toto inani volitantia; quæ hic à Virgilio *semina* vocantur: quorum ex fortuito concursu coaluerint illa quatuor, quæ dicimus elementa, ignis, aqua, terra, et aer. Aerem hic *animam* vocat, post Lucretium l. 6. 577. *Ventus ubi, atque animæ subito vis maxima quædam.* Quia *animabilis et spirabilis est*, ex Cicer. De nat. Deor. 2. 91. Ex his porro elementis, inter se ordinatis ac temperatis, cœlum, sol, animalia, cæteraque deinde formata sunt.

35. *Solum.*] Primo dicitur de planta pedis. Sic Lucr. l. 1. 924. *Avia Pieridum peragro loca, nullius ante Trita solo.* Hinc *solea* dicta, quæ partem illam pedis obtegit. Hinc et *solum* pro terra vulgo sumitur, ex Varr. l. 4. de L. L. quia *solo*, id est, planta pedis teritur. Neque pro terrâ tantum, sed pro unaquaque re, quæ alteri supponitur, eamque sustentat. Pro mari, Æn. 5. 198. *Vastis tremit ictibus ærea puppis, subtrahiturque solum.* Pro cœlo etiam: Ovid. Met. 1. 73. *Astra tenent cœleste solum.* Frequentius tamen pro terra, tam in singulari, quam in plurali numero, G. 1. 80. *Ne saturare fimo pingui pudeat sola.*

Discludere Nerea ponto.] *Pontus* hic usurpatur, non pro aquis, sed pro loco, sive cavitatibus terrarum, in quibus aquæ segregatæ sunt. *Nereus* vero sumitur pro aquis ipsis. Is juxta Orpheum, Deorum antiquissimus est: juxta alios, Oceani et Tethyos filius. Idem ex Doride, sorore et uxore suâ, maximam Nympharum marinarum turbam suscepit, quæ *Nereides* dicta: *Nerea*, accusativus Græcus.

Cœperit,

Cœperit, et rerum paullatìm sumere formas.
Jamque novum ut terræ stupeant lucescere solem,
Altiùs atque cadant submotis nubibus imbres :
Incipiant sylvæ cum primùm surgere, cumque
Rara per ignotos errent animalia montes.
Hinc lapides Pyrrhæ jactos, Saturnia regna,
Caucaseasq; refert volucres, furtumq; Promethei.
His adjungit, Hylan nautæ quo fonte relictum
Clamassent : ut litus, Hyla, Hyla, omne sonaret.
Et fortunatam, si nunquam armenta fuissent,
Pasiphaen nivei solatur amore juvenci.
Ah, virgo infelix, quæ te dementia cepit ?
Prœtides implêrunt falsis mugitibus agros :
At non tam turpes pecudum tamen ulla secuta est
Concubitus : quamvis collo timuisset aratrum,
Et sæpe in levi quæsisset cornua fronte.
Ah, virgo infelix, tu nunc in montibus erras !
Ille latus niveum molli fultus hyacintho,

cœperit solidari, et aquas dispellere à se *in mare, et accipere sensim species rerum. Postea quomodo terra miraretur solem recentem emicare, et* quomodo *pluviæ deciderent è nimbis altè remotis* à terra : *cum nemora tunc inciperent crescere, et cum animalia* adhuc *rara vagarentur per montes* nondum *cognitos. Deinde narrat saxa projecta à Pyrrha, tempora Saturni, et aves Caucasi, et ignem subreptum à Prometheo. Addit his* rebus, *quem ad fontem Argonautæ alte vocassent Hylan amissum : quomodo ripa omnis referret ; Hyla, Hyla. Et ob amorem tauri condolet Pasiphæ ; felici, si nunquam tauri fuissent. Ah, mulier misera, quæ insania te occupavit ? Filiæ Prœti repleverunt campos falsis mugitibus : nulla tamen* earum *quæsivit tam infames amplexus pecudum ; licet metueret suo collo* jugum *aratri, et sæpe exploraret cornua in fronte polita. Ah, mulier misera,* tu *jam vagaris per montes ! taurus* vero *reclinans candidum latus in teneris hyacinthis,*

NOTÆ.

41. *Lapides Pyrrhæ, &c.*] Pyrrha Deucalionis uxor fuit, quo apud Thessalos regnante, contigit diluvium : ex quo servati duntaxat hi duo, et naviculâ delati in Parnassum ; qui montium omnium unus aquis submersus non fuerat. Ibi Themidis oraculum consuluerunt de reparatione generis humani : acceptoque responso, ut magnæ matris ossa post tergum projicerent, lectos è terra omniparente lapides projecere, quorum qui sunt à Deucalione projecti, in mares ; qui à Pyrrha, in fœminas continuo mutati sunt. Ov. M. 1. 318. *De Saturni regno*, Ecl. 4. 6.

42. *Caucaseasque, &c.*] Prometheus, Japeti filius ex Asiâ conjuge, Deucalionis pater : cum ignem è cœlo furatus esset, admotâ solis currui face è ferulis confectâ : eoque igne, vel hominem à se e luto formatum animasset ; vel, ut narrant alii, plurimas artes ad usum hominum reperisset ; à Mercurio jussu Jovis in Caucasi scopulo ligatus est : vultur, aut aquila jecori ejus assidue pertundendo adhibita. *Caucasus*, Asiæ mons notissimus, inter mare Euxinum et Caspium.

43. *Hylan nautæ quo fonte, &c.*] Hylas puer, deliciæ Herculis, ejusque comes in Argonautica expeditione. Is cum e navi descendisset ad aquationem, in ripam fontis incumbens urnæ pondere demersus est : a Nymphis, ut fabulantur, raptus ; ab Hercule et Argonautis diu frustra inclamatus. Unde in ejus memoriam solennes eo in loco institutæ sunt inclamationes, et cursitationes populi, ex Solino, c. 42.

Quo fonte.] Quis enim fuerit ambigitur, Solinus *Hylam* fontem et lacum assignat, qui Prusiadem Bithyniæ urbem alluit. Alii *Ascanium* ejusdem regionis fluvium, &c.

44. *Hyla, Hyla, omne.*] Græci vocalem longam ante aliam vocalem raro elidunt, et sæpe corripiunt : ita hoc loco Virgilius.

46. *Pasiphaen.*] Filia Solis fuit : nomen à pater deductum, qui πασι φάει *omnibus lucet* : uxor Minois regis Cretæ : quæ tauri amore capta, et Dædali artificis ope vaccæ ligneæ inclusa, Minotaurum e tauro peperit, semihominem et semibovem. Reliqua Æn. 6. 26. *Virginem* vocat, etsi jam Phædræ, Ariadnes, et Androgei matrem : Plauti, Terentii, Et Euripidis exemplo ; qui sic appellant corruptam etiam, quamlibet fœminam, modo junior sit.

48. *Prœtides.*] Filiæ Prœti regis Argivorum, et Antiæ, vel Sthenobœæ. Hæ cum se Junoni forma æquipararent, ab illâ in eam rabiem actæ sunt, ut vaccas se putarent : postea sanatæ sunt a Melampo. *Falsos* mugitus vocat, quia re ipsâ non erant vaccæ, sed vano errore deceptæ sæpe frontem tentabant, explorabantque num cornutæ essent.

Ilice sub nigrâ pallentes ruminat herbas,
Aut aliquam in magno sequitur grege. Claudite, Nymphæ,
Dictææ Nymphæ, nemorum jam claudite saltus:
Si quà forte ferant oculis sese obvia nostris
Errabunda bovis vestigia. Forsitan illum,
Aut herbâ captum viridi, aut armenta secutum,
Perducant aliquæ stabula ad Gortynia vaccæ.
Tum canit Hesperidum miratam mala puellam:
Tum Phaëthontiadas musco circumdat amaræ
Corticis, atque solo proceras erigit alnos.
Tum canit errantem Permessi ad flumina Gallum
Aonas in montes ut duxerit una sororum;
Utque viro Phœbi chorus assurrexerit omnis:
Ut Linus hæc illi divino carmine pastor,

sub umbrosâ ilice regustat herbas pallidas: vel consectatur aliquam vaccam *in numeroso armento. O Nymphæ, Cretenses Nymphæ! claudite jam, claudite saltus sylvarum:* ut videamus, *an fortasse alicubi vaga vestigia tauri se nostris oculis offerant obviam. Forsitan aliquæ vaccæ allicient illum ad stabula Gortynia, aut sectantem greges, aut cupidum viridis herbæ. Deinde cantat virginem admiratam poma Hesperidum. Deinde cingit sorores Phaethontis musco corticis amaræ, et attollit e terrâ excelsas alnos. Deinde cantat quemadmodum una e Musis deduxerit in colles Bœotiæ* Cornelium *Gallum, deambulantem circa fluenta Permessi: et quemadmodum totus chorus Apollinis assurrexerit* huic *viro. Quemadmodum Linus pastor,*

NOTÆ.

54. *Ruminat.*] *Rumen* est pars eminens gutturis, cujus in cavitatem demissi cibi, a quibusdam animalibus revocantur, et regustantur: quod *ruminare* dictum est.

Pallentes herbas.] Quia calore stomachi viriditatem amiserunt, cum remanduntur. De *hyacinthis*, Ecl. 3. 63. De *Ilice*, Ecl. 1. 18.

55. *Claudite Nymphæ, &c.*] Verba sunt, vel Pasiphaës, quam Silenus loquentem inducit ad Nymphas: vel ipsius Sileni Pasiphaen solantis, et Nymphas precantis, ut ei in inveniendo tauro opem ferant.

Claudite.] Retibus, sive indagine: quomodo feræ clauduntur in venatione, ne aufugiant.

Saltus.] A saliendo: pars est sylvarum, vel in quâ spissæ arbores exiliunt et assurgunt altius, ut Isidoro placet; vel potius, ut Varroni, pars vacua et expedita ab arboribus, ubi pecudes liberè pascant et exiliant. Ita G. 3. 143. *Saltibus in vacuis pascant. Dictææ.*] a Dicte, qui mons est in Cretâ celebris, cujus in antro apes Jovem infantem aluere. G. 4. 152.

58. *Forsitan, illum, &c.*] Fortasse, nisi clauditis sylvas, effugiet *stabula ad Gortynia. Gortyna*, vel *Cortyna*, oppidum Cretæ mediterraneum, lætioribus pabulis insigne, ubi propterea Solis armenta fuerunt.

61. *Hesperidum miratam mala puellam.*] Atalanta est, filia Schœnei regis in Scyro, maris Ægei insula; quæ cum procis cursu contendebat ea lege, ut victori nuberet, victum occideret. Victa tandem est ab Hippomene, Martis, vel Neptuni nepote: dum aureis malis, quæ ab illo projecta inter currendum fuerant, colligendis occuparetur. Mala Hippomeni dederat Venus, ex horto Hesperidum. *Hesperides* fuere tres, Ægle, Arethusa, et Hesperethusa, filiæ Hesperi, qui frater Atalantis fuit. Hæ ad Lixum Mauritaniæ oppidum, hortos incolebant aureis arboribus pretiosos, et a pervigili dracone custoditos; quem Hercules occidit, fructusque deprædatus est.

62. *Phaethontiadas.*] Sorores Phaethontis, filiæ Solis, a quo dictæ quoque sunt *Heliades*, Phaethusa, Lampetie, et Lampethusa: quæ nimio luctu ob fratrem dejectum e curru Solis in Eridanum, mutatæ sunt, vel in alnos, ut hic narrat Virgilius; vel in populos, ut Æn. 10. 190. Ovidius vero M. 2. 365. ait ex earum ramis electrum, sive succinum, in Eridanum, lacrymarum instar, stillare. *Muscus*, est quicquid extimo arborum cortici quasi lanuginosum et villosum adhæret. *Cortex* masculini et fœminini generis.

64. *Permessi ad flumina Gallum.*] *Permessus* fluvius Bœotiæ, ex Helicone profluens. *Gallum.*] De eo, Ecl. 10. in argumento.

65. *Aonas in montes.*] Heliconem et Cithæronem, montes Bœotiæ, quæ primo Aonia dicta est, ab Aone Neptuni filio, qui montanis ejus regionis gentibus imperavit: deinde Bœotia, a bove; cujus ductu Cadmus pervenit ad eum locum, ubi Thebas condidit. Ovid. Metam. 3. 14. Hinc Musæ *Aonides* appellatæ, quia sacer est ipsis Helicon.

66. *Phœbi chorus.*] Musæ novem, vel poëtæ, *Assurrexerit.*] Surrexerit e sedibus, honoris causa. *Linus*, Apollinis et Terpsichores filius, Ecl. 4. 56.

Floribus

Floribus atque apio crines ornatus amaro,
Dixerit: Hos tibi dant calamos, en accipe, Musæ,
Ascræo quos ante seni: quibus ille solebat
Cantando rigidas deducere montibus ornos.
His tibi Grynæi nemoris dicatur origo:
Ne quis sit lucus, quo se plus jactet Apollo.
Quid loquor? aut Syllam Nisi, quam fama secuta est,
Candida succinctam latrantibus inguina monstris,
Dulichias vexasse rates, et gurgite in alto
Ah! timidos nautas canibus lacerasse marinis?
Aut ut mutatos Terei narraverit artus?
Quas illi Philomela dapes, quæ dona parârit?
Quo cursu deserta petiverit, et quibus ante
Infelix sua tecta supervolitaverit alis?

coronatus floribus et acri apio, hæc illi dixerit divinis versibus: En sume, Musæ dant tibi hanc fistulam; quam prius dederant *Ascræo seni; quâ ille canendo solebat evocare duras ornos e montibus: hâc fistulâ celebretur a te origo Grynææ sylvæ; ut nulla sit sylva quâ magis Apollo glorietur, Quid dicam* ut memoraverit, *aut Scyllam Nisi* filiam; *quam rumor tulit, cinctam latrantibus monstris* circa *alba crura, disturbasse naves Ulysseas, et in profundo mari laniasse, heu! nautas pavidos canibus marinis? Aut ut memoraverit corpus Terei conversum* in upupam; *quos cibos, quæ munera Philomela illi præparaverit: quâ celeritate abierit in deserta; et quibus pennis miser volaverit super domum* prius *suam.*

NOTÆ.

68. *Apio.*] *Apium*, PARSLY: herba coronaria, quâ et sepulchra spargi solebant, ex Suida, et victores Ihstmicis Nemæisque ludis, itemque epulantes, coronari, ex Horatio Od. l. 2. 7. 23. *Quis udo deproperare apio coronas, curatve myrto? Quem Venus arbitrum dicet bibendi?* Ergo ad luctus et delicias idonea.

70. *Ascræo quos ante seni.*] Hesiodo, cujus patria, *Ascra*, vicus Bœotiæ, in dextro Heliconis latere situs: qui, ut ipse de se fabulatur initio Theogoniæ, cum agnos in Helicone pasceret, accepit a Musis non calamos quidem, sed lauri virentis ramum. Strabo Cumam Æolicam illi patriam assignat, unde cum Dio patre commigravit Ascram. Hunc alii Homero antiquiorem, alii æqualem, nonnulli juniorem putant. Lis adhuc pendet.

71. *Ornos.*] *Ornus*, Fraxinus sylvestris et montana. WILD ASH.

72. *Grynæi nemoris.*] *Grynium* juxta Strabonem, oppidum fuit Æolidis; ubi templum Apollinis candido e lapide, et lucus eidem sacer fuit: locus oraculis insignis. *Gallus* autem, de quo fuse dicemus Ecl. 10. fertur reddidisse Latinis versibus quædam ex Euphorione poeta Chalcidensi: Suidas vero, inter illius Euphorionis opera, memorat *Mopsopia*, sive *Confusa*: in quibus varias historias, in primisque multa de oraculis, narrabat. Quo in opere probabile est originem Grynæi oraculi fuisse descriptam, eamque partem a Gallo Latine redditam esse.

74. *Quid loquar? aut Scyllam, &c.*] Duplex vulgo *Scylla* distinguitur: altera *Nisi* Megarensium regis filia, quæ patrem, execto fatali ejus capillo, prodidit hosti Minoi, cujus amore flagrabat; et in avem ceirim est conversa. *Ceiris* quibusdam est, A HERON; quibusdam, A BITTERN. Altera *Phorci* filia, quæ cum amaretur a Glauco, percirces invidiam mutata est inferiori parte corporis in caninos rictus, fonte quo lavari solebat, veneficiis infecto: cujus deformitatis horrore Siculum in fretum se præcipitem dedit, ibique in scopulum est conversa; non longe a celebri voragine cui *Charybdis* nomen est: de quâ Æn. 3. 420. Hoc loco validâ tempestate jactatæ sunt naves Ulyssis, regis Ithacæ et Dulichii, insularum in Ionio mari. Igitur plerique Virgilium accusant, quod utramque fabulam confuderit; tribueritque *Scyllæ Nisi*, quæ ad *Scyllam Phorci* pertinent. Iidemque non male versum emendant ex fide MSS. leguntque, *Quid loquar, an Syllam Nisi, aut quam fama, &c.* Vel: *Quid loquar, aut Syllam Nisi, aut, &c.* Cerdanus tamen vulgarem lectionem tuetur, exemplo Ovidii, Amorum l. 3. 12. 21. qui *Scyllæ Nisi* canes quoque attribuit: *Per nos, Scylla, patri cano furata capillos, Pube premit rabidos inguinibusque canes.* Item Propert. l. 4. 4. 4. *Quid mirum in patrios Scyllam sævisse capillos, Candidaque in sævos inguina versa canes?*

78. *Terei, &c.*] Philomela et Progne filiæ fuerunt, Pandionis Atheniensium regis. Tereus rex Thraciæ Prognen uxorem duxit, ex eâque suscepit Itym filium. Postea Philomelæ stuprum intulit, eique linguam abscidit, ne scelus evulgaret: quo tamen in tela descripto, utraque soror Itym jugulavit, et Tereo dedit epulandum: prolato deinde sub finem epularum capite pueri, cum Tereus stricto ense in ultionem raperetur, ipse in upupam avem mutatus est, A LAPWING; Philomela in lusciniam, A NIGHTINGALE; Progne in hirundinem; Itys in phasianum, A PHEASANT.

Omnia

*Silenus cantat omnes fabulas quas felix Eurotas olim audiit, Phœbo canente; et jussit ut lauri discerent: valles repercussæ referunt cantus ad cœlum; quousque Hesperus apparuit, cœlo invito, et coegit pas*tores *colligere oves in stabulis, et recensere numerum* earum.

Omnia quæ, Phæbo quondam meditante, beatus
Audiit Eurotas, jussitque ediscere lauros,
Ille canit: pulsæ referunt ad sidera valles;
Cogere donec oves stabulis, numerumque referre
Jussit, et invito processit Vesper Olympo. 86

NOTÆ.

82. *Omnia quæ, &c.*] Quas omnes fabulas audiit Eurotas fluvius ab Apolline; cum Apollo ejus in ripis versaretur, ob amorem Hyacinthi, Laconis pueri.

83. *Eurotas.*] Laconiæ fluvius nobilis, ortus in Arcadiâ, lauris frequentibus inumbratus. Nunc *Basilipotamo.*

86. *Invito processit Vesper Olympo.*] *Vesper,* sive *Venus,* e septem planetis unus, Solem fere comitatur. Et mane quidem dicitur *Lucifer;* Græce φωσφόρος, quâ etiam voce Latine usus est Martialis Epig. l. 8. 22. 1. *Phosphore redde diem.* Dicitur et *Eous,* id est, matutinus, Georg. 1. 288. *Aut cum Sole novo terras irrorat Eous.* Sero cum apparet, vocatur *Vesper, Hesperus,* apud Plautum *Vesperugo.* Hunc unico equo vehi putabant, ut Solem quadrigis, et Lunam bigis: sed equo mane albo, sero fusco: unde, quia ex equo in equum desiliebat, equos ei dicabant *desultorios,* ex Isidoro et Cassiodoro. Stellam hanc alii Venerem ipsam dixere, alii Auroræ filium, alii fratrem aut filium Atlantis, Hesperum nomine: qui cum altissimum conscendisset montem, ut inde sidera melius contemplaretur, in cœlum raptus creditur, et in stellam mutatus.

Invito Olympo,] Quia cantus suavitate quasi captus ægre ferebat noctem cum Vespero procedere, quæ cantum abrumperet. De *Olympo* Eclog. 5. 56.

ECLOGA VII.

* MELIBOEUS.

ARGUMENTUM.

NARRAT Melibœus pastor contentionem amœbæam, sive alternam, Thyrsidis et Corydonis: se coram et Daphnide judicibus, qui Corydoni palmam addicunt. In Corydone possumus agnoscere Cornelium Gallum, aut Asinium Pollionem, utrumque poeseos laude florentem: in Thyrside poetam aliquem ex eorum æmulis: in Daphnide, communem eorum amicum, apud quem illi contenderent: in Melibœo, Virgilium, qui dum amicos consulit, de recuperandis agris et pecoribus solicitus, assumitur ab iis in judicem, jubeturque de re suâ securus esse. Certe sub his pastoribus non infimæ sortis homines latere, vel ex eo conjici potest, quod aureas marmoreasque Diis voveant statuas. Virgilium vero nihil prohibet hic Meliboeum *vocari, qui non unam in Eclogis personam, sed multiplicem induit.* Tityrum *enim se, in primâ Eclogâ;* Corydonem, *in secundâ;* Menalcam, *in nonâ, nuncupat. De scriptionis tempore, nihil certum. Affinis est Idyllio Theocriti octavo.*

NOTÆ.

* *MELIBOEUS.*] A cura boum dictus: μέλει *curæ est,* βοῦς *bos.* *Corydon,* a κορυδὸς *alauda, alouette.* *Daphnis,* a δαφνίς, *laurea.* *Thyrsis,* a θύρσος, *hasta* pampinis vestita in Bacchi sacris.

MELIBOEUS,

Meliboeus, Corydon, Thyrsis.

MEL.

FORTE sub argutâ consederat ilice Daphnis,
Compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum:
Thyrsis oves, Corydon distentas lacte capellas.
Ambo florentes ætatibus, Arcades ambo:
Et cantare pares, et respondere parati.
Hìc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
Vir gregis ipse caper deerraverat: atque ego Daphnim
Aspicio: ille ubi me contra videt; Ocyus, inquit,
Huc ades, o Melibœe; caper tibi salvus et hœdi;
Et, si quid cessare potes, requiesce sub umbrâ.
Hùc ipsi potum venient per prata juvenci:
Hìc viridis tenerâ prætexit arundine ripas
Mincius, èque sacrâ resonant examina quercu.
Quid facerem? neque ego Alcippen, nec Phyllida habebam,
Depulsos a lacte domi quæ clauderet agnos:

INTERPRETATIO.

MEL. *Forte Daphnis recubuerat sub ilice susurrante, et Corydon atque Thyrsis conjunxerant simul greges: Thyrsis oves, Corydon capellas tumentes lacte. Uterque in flore ætatis, uterque ex Arcadiâ: et pares cantu, et parati ad certandum. Circa hunc locum aberraverat a me hircus ipse dux gregis, dum munio teneras myrtos contra frigus. Ego vero statim Daphnim video. Daphnis ubi me videt e regione; dixit, Veni huc cito, o Melibœe: hircus et hœdi tui sunt in tuto: et si potes aliquantulum morari, quiesce sub hâc umbrâ. Juvenci* tui *venient ipsi huc per prata ad potandum: hic Mincius virens tegit ripas tenerâ arundine, et apes susurrant e quercu sacrâ. Quid egissem? Namque non habebam Alcippen, nec Phyllida, quæ domi separaret a* matribus *agnos abductos ab ubere.*

NOTÆ.

1. *Ilice.*] Arbore glandifera, HOLM. Eclog. 1. 18. *Arguta,* seu stridula; vel ob avium in ea sedentium consentus; vel ob ventorum inter folia susurrum.

4. *Arcades.*] Vel ex Arcadia oriundi, vel Archadibus arte canendi similes. Scena enim hujus Eclogæ, non in Arcadia; sed in Gallia Cisalpina statuitur, ad Mincii ripas, non procul a Mantua. De *Arcadibus,* Eclog. 4. 58. *Myrtis,* Eclog. 2. 54.

7. *Vir gregis ipse caper.*] Caper pro hirco dictus; et *vir* per translationem: nam *vir* proprie hominum est. Sic G. 3. 125. de tauro: *Quem legêre ducem, et pecori dixere maritum.* Horat. Od. l. 1. 17. 7. de capellis et hirco: *Olentis uxores mariti.* Auctor hujus licentiæ Theocritus, Idyl. 8. 49. Ὦ τράγε τᾶν λευκᾶν αἰγᾶν ἄνερ' *O hirce albarum caprarum vir.*

13. *Mincius.*] Fluvius Galliæ Cisalpinæ lenissime fluens, *Menzo:* e Benaco lacu emissus, Mantuam alluens, indeque influens in *Padum.*

Eque sacra, &c. quercu.] Sacra apud Græcos, qui eam dicabant Jovi, et singulis addicebant Dryadas et Hamadryadas; quæ cum illis, et viverent et occiderent: ab ἅμα *simul,* et δρῦς *quercus.* Apud Romanos item, qui Nymphas sive *Viras querquetulanas* colebant, præsides illius querceti, quod Romæ intra portam fuit, appellatam ideo *querquetulanam:* ex Festo. Apud Gallos etiam, quorum sacerdotes Druidæ, inde quoque appellati, sacra nulla faciebant sine querneo visco, MISLETO OF THE OAK, ex Plinio l. 16. 44.

Examina.] Apum coloniæ, ad novas sedes quærendas emissæ: dictæ sic, vel ab *exeundo,* quia ab alvearibus exeunt; vel melius, ut probat Vossius in Etym. quasi ἐξημμένα *simul ligata. Apes* enim dictæ sunt ab antiquo verbo, *apo:* hoc autem deductum ab ἅπτω *ligo:* quia sæpe apes colligatæ in cumulum videntur. G. 4. 257. *Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent.* Et adhuc Latine aptum dicitur, quicquid ligatum et conjunctum est. G. 3. 168. *Ipsis e torquibus aptos junge pares, &c.*]

14. *Alcippen, nec Phyllida, &c.*] Famularum Melibœi nomina. *Alcippe,* ab ἀλκὴ *subsidium,* et ἵππος *equus;* quasi, curans equos. *Phyllis,* a φύλλον *folium.*

Et certamen erat, Corydon cum Thyrside, magnum.
Posthabui tamen illorum mea seria ludo.
Alternis igitur contendere versibus ambo
Cœpere: alternos Musæ meminisse volebant.
Hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.
COR. Nymphæ, noster amor, Libethrides: aut mihi carmen,
Quale meo Codro, concedite: proxima Phœbi
Versibus ille facit: aut si non possumus omnes,
Hìc arguta sacrâ pendebit fistula pinu.
TH. Pastores hederâ crescentem ornate poëtam
Arcades, invidiâ rumpantur ut ilia Codro.
Aut si ultra placitum laudarit, baccare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.
COR. Setosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus

Præterea *magna erat contentio Corydonis cum Thyrside. Attamen post posui mea negotia cantui illorum. Itaque cœpit uterque certare versibus alternis: Musæ enim volebant per vices ut cantarent. Hos Corydon, illos Thyrsis dicebat,* sua quisque *vice.* COR. *Nymphæ Bœotiæ nostræ deliciæ: vel inspirate mihi carmina,* qualia inspiratis *meo Codro: ille componit proxima carminibus Apollinis: vel si non omnes possumus* id assequi, *hoc loco canora* mea *tibia suspendetur è sacra pinu.* TH. *Pastores Arcadiæ, coronate hederâ* me *poetam crescentem, ut Codro rumpantur, viscera* præ *invidiâ: aut si laudaverit me ultra quam volo, coronate mihi frontem baccare; ne lingua maligna fascinet poetam crescentem.* COR. *O Diana, puer Mycon* offert *tibi hoc caput pilosi apri,*

NOTÆ.

16. *Et certamen erat Corydon, &c.*] Antiptosin hic Ramus agnoscit, casum pro casu, *Corydon*, pro *Corydoni*. Erat Corydoni magnum certamen cum Thyrside. Alii *certamen* accipiunt, quasi *certator*: qua figura dicitur Æn. 5. 339. *Nunc tertia palma Diores*: id est, *tertius victor*. De *Musis*, Ecl. 3. 60.

21. *Nymphæ, &c. Libethrides.*] Primum hoc amœbæum continet vota pro poesi; petitque Corydon a Musis, ut sibi dent vim condendi carminis, qualem Codro concesserant: alioquin se artem depositurum. *Nymphæ.*] Musæ. *Libethrides.* Præsides Libethrii fontis: quem Solinus, c. 8. in Magnesiâ locat; vocatque *præsidium poetarum*: cæteri in Bœotiâ, ad Heliconem, auctore Pausaniâ in Bœot. qui addit, signa ibidem esse Nympharum et Musarum.

22. *Codro.*] Codrus poeta fuit Virgilii temporum æqualis: ut probat Servius ex elegiis Valgii, quæ perierunt.

24. *Hic arguta sacra, &c.*] Mos fuit emeritorum aliquâ in arte, ut artis instrumenta Diis ejus præsidibus suspenderent. Sic Vejanius gladiator apud Horat. Epist. 1. 1. 4. *Vejanius armis Herculis ad postem fixis latet abditus agro. Sacra pinu.*] Sacra magnæ Deorum matri Cybele, propter amicum Atyn in pinum commutatum.

25. *Pastores hedera.*] Hederâ non tantum lauro, coronantur poetæ. Vel quia, sicut lauri, sic hederæ semper virent: ideoque carminibus portendunt æternitatem. Vel quia poetæ Baccho etiam sacri sunt, propter furorem quo interdum Bacchantium instar corripiuntur. Unde e duobus Parnassi jugis, alterum dictum *Cirrha*, sacrum est Apollini: alterum dictum *Nisa*, sacrum Baccho.

27. *Laudarit, baccare frontem, &c.*] Erat in laude immodicâ species quædam fascinationis: quia *Nemesis* Dea, scelerum ultrix, et bonorum remuneratrix, inde iram concipere putabatur; et ab eo qui sic laudatus fuerat, pœnas repetere. Ait et Plinius l. 7. 2. *esse in Africâ familias quasdam effascinantium: quarum laudatione intereant probata, crescant arbores, emoriantur infantes.* Ad avertendum igitur fascinum, vel baccaris corona quasi amuleto utebantur: vel laudi præmittebant voculam, *præfiscini*, sive, *præfiscine*, hoc est, *sine fascino*: ut innuerent se laudare sincere, non animo fascinandi. Ita Plaut. Asin. 2. 4. 84. *Præfiscine hoc nunc dixerim: nemo etiam me accusavit merito meo: neque me Athenis est alter hodie quisquam, cui credi recte æque putent.* Sensus igitur Eclogæ est: Coronate me, aut lauro, ut invidia rumpatur Codrus; aut baccare, ne me fascinet maligna, id est, immodicâ laudatione. De *baccare*, Eclog. 4. 19. De *fascino*, Eclog. 3. 103.

29. *Setosi* caput hoc apri, *&c.*] Secundum amœbæum habet vota pro venatione, reque rusticâ. Ac primo Corydon offert Dianæ, per Myconem amicum, caput apri, et cervi cornua; vel arbori, vel fani valvis aut parietibus affigenda: tum statuam integram promittit e marmore. Thyrsis primo jocosè agit cum Priapo ludicro numine: mox ei, vincendi studio et inani jactantiâ, marmoream, aureamque statuam vovet. De *Delia*, Ecl. 3. 67. De *Mycone*, Eclog. 3. 10.

Et ramosa Mycon vivacis cornua cervi.
Si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota
Puniceo stabis suras evincta cothurno.
TH. Sinum lactis, et hæc te liba, Priape, quotannis
Expectare sat est: custos es pauperis horti.
Nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu,
Si fœtura gregem suppleverit, aureus esto.
CO. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblæ,
Candidior cycnis, hederâ formosior albâ;
Cum primùm pasti repetent præsepia tauri,
Si qua tui Corydonis habet te cura, venito.
TH. Immo ego Sardois videar tibi amarior herbis,
Horridior rusco, projectâ vilior algâ;
Si mihi non hæc lux toto jam longior anno est.

et arborea cornua cervi longævi. Si hoc sit mihi *stabile, statueris integra e polito marmore, ligata calceamento purpureo* circa *tibias.* TH. *O Priape, satis est te singulis annis expectare* a me *vas lactis, et has placentas:* tu *es custos horti pauperis. Nunc te posuimus e marmore, juxta præsentem* facultatem. *Sed si fœtus reparaverint gregem,* tu *eris ex auro.* COR. *Galatea, Nerei filia, gratior mihi quam thymus Hyblæ, candidior quam cycni, pulchrior quam alba hedera: statim atque saturati tauri redibunt in stabula; accede, si habes aliquam curam tui Corydonis.* TH. *Ego vero appaream tibi asperior quam herba Sardonica, spinosior quam ruscus, abjectior quam alga* ad litus *ejecta; si hæc dies non mihi jam videtur prolixior quam annus integer.*

NOTÆ.

31. *Si proprium hoc fuerit.*] Si hoc mihi proprium, et quasi meum ac perpetuum addicas. Sic enim Æn. 1. 76. *Connubio jungam stabili, propriamq; dicabo.* Et Æn. 3. 85. *Da propriam Thymbræedomum.* Item Æn. 6. 871. *propria hæc si dona fuissent.* Quid autem est illud, *hoc?* Ut talia carmina faciam, qualia Codrus, inquit Servius. Male: quid enim Diana, aper, et cornua ad poësim? Melius: ut quod in apri hujus et cervi venatione mihi contigit, hoc mihi fit proprium: nempe felicitur venari.

32. *Puniceo.*] Hujus quoque sive rubri coloris, marmor est, *porphyrites:* in Ægypto frequens ex Plin. l. 36. 7. *Suras.*] Sura pars est tibiæ maximè carnosa et mollis, quæ solis inest hominibus. *Cothurno.*] Cothurnus est calceamenti genus utrique aptum pedi, et utrique sexui. Non multum differre videtur ab ocreis, siquidem alter suras includit. Æn. 1. 341. *Purpureoq; alte suras vincire cothurno.* Fuit in usu, tam in venatione, ut hinc patet, quam in theatro, quo primum a Sophocle inductus est. Sed tragicus a venatorio in eo differt, quod tragicus spissiori subere suppactus esset, ad augendam dicentis staturam; ut innuit Juvenal. Sat. 6. 504. *Breviorque videtur virgine Pygmæa, nullis adjuta cothurnis.*

33. *Sinum lactis.*] *Sinum, sini,* vas est a *sinu,* dictum, *quod majorem cavationem quam pocula habeat,* inquit Varro. Sed cum prima syllaba in *sino* sit longa, in *sinu* brevis: videtur Vossio deducendum a δινεω, *verso, circumago:* quia in eo butyrum versando conficiebatur. *Liba.*] *Libum,* placentæ genus, ex farinâ, melle, et oleo: sic dictum, quia pars ejus in ignem sacrificiorum injecta Diis libabatur: *Libare* autem pro sacrificare sæpe sumitur, etsi proprie de liquidis tantum debeat dici, quæ paulatim effunduntur: λείβω enim est *stillo. Priape.*] Priapus Veneris et Bacchi filius; Lampsaci, quæ urbs est ad Hellespontum, natus et imprimis cultus: custos hortorum, quorum in limine statuam ei rudem et quasi informem ponebant.

36. *Si fœtura gregem suppleverit.*] Si damnum, quo grex meus affectus est, fœtus novi reparaverint. *Fœtura* enim, sunt agni novi. *Supplere,* est, quod deest sufficere: talia sunt in exercitu *supplementa,* novi milites.

37. *Nerine Galatea.*] Tertium amœbæum continet amicæ desideria. Corydon invitat eam tribus mollissimis blanditiis, ut sub noctem ad se veniat. Thyrsis tria imprecatur sibi, quo testetur diem sibi anno esse longiorem: et juvencos incusat suos, quasi diutius pascendo producerent diem, et noctem removerent. *Nerine,* id est, Nerei filia et Doridis. Nympha fuit a Polyphemo amata, qui cùm Acim, Siculum pastorem, Fauni filium, sibi ab eâ præferri intelligeret, eum rupe impactâ interfecit. Galatea mortuum pastorem miserata, mutavit in fluvium cognominem, qui in Ætna monte ortus in mare Siculum defertur. Corydon Galateam suam rusticulam, *Nerinen Galatean* hic vocat, quasi Nymphæ illi formâ supparem.

Thymo mihi dulcior, &c.] Dulcior odore, non gustu. *Hybla* mons in Sicilia, thymo abundans, atque apibus.

41. *Sardois herbis.*] Sic dictis quia nascuntur in Sardiniâ insulâ: et mandentium ora sic contrahunt, ut ii quasi ridentes earum veneno emoriantur. Unde proverbium: *Sardonicus risus.* Virgultum acutis foliis et pungentibus, A HOLLY BUSH. *Alga,* herba vilis, foliis lactucæ similis, in mari nascens, unde ad litus ejectatur.

Ite

Ite domum pasti, si quis pudor; ite juvenci.
CO. Muscosi fontes, et somno mollior herba,
Et quæ vos rarâ viridis tegit arbutus umbrâ,
Solstitium pecori defendite: jam venit æstas
Torrida: jam læto turgent in palmite gemmæ.
TH. Hìc focus, et tædæ pingues: hic plurimus ignis
Semper, et assiduâ postes fuligine nigri.
Hìc tantùm Boreæ curamus frigora; quantùm
Aut numerum lupus, aut torrentia flumina ripas.
COR. Stant et juniperi, et castaneæ hirsutæ:
Strata jacent passim sua quæque sub arbore poma:
Omnia nunc rident: at si formosus Alexis
Montibus his abeat, videas et flumina sicca.

Abite in stabulum o boves jam *saturati: abite, si* vobis *est aliquis pudor.* CO. *Fontes muscosi, et gramen dulce ad somnum, et virens arbutus quæ vos inumbrat raris foliis, protegite pecus contra calorem solstitialem: æstas nunc imminet calidissima, nunc gemmæ tument in fœcundo palmite.* TH. *Hic semper est focus, et tædæ pingues, et multus ignis, et limina perpetuo fumo nigrantia: hic non magis timemus frigus Boreæ, quam lupus* timet *multitudinem* ovium, *aut fluvii rapidi* timent *ripas.* CO. *Hic sunt juniperi, et castaneæ hirsutæ: jacent hinc inde sub arbore sui quique fructus: nunc omnia pulchra sunt: sed si pulcher Alexis discedat ex his collibus, videbis fluvios ipsos arentes.*

NOTÆ.

45. *Muscosi fontes.*] Quartum amœbæum continet commendationem agrorum et tectorum: agrorum quidem a fontibus, gramine et umbra; tectorum autem, a foco et igne. De *musco*, Eclog. 6. 62.

Somno mollior.] Mollis et commoda ad somnum. Sic dixit Propert. l. 3. 15. 29. *Et durum Zetum, et lacrymis Amphiona mollem, id est,* mollem ad lacrymas. Aliam lectionem hic locus pati potest, "grass softer than sleep;" quæ defenditur ex Theocriti. Id. ὲ Linea 50.

Η μὰν ἀρνακίδας τε καὶ ειρια τᾷδε παλησεις
Αιχ᾽ ενθης, ὕπνω μαλακωτερα·

47. *Solstitium pecori defendite.*] *Solstitium* duplex est, unum æstivum, in 1. gradu Cancri, de quo hic agitur; tunc æstas est summa, diesque nobis longissimus: brumale alterum, in 1. gradu Capricorni; et tunc hyems summa, diesque brevissimus. Solstitia dicta non quod ibi Sol stet immotus, sed quod ulterius non progrediatur, et iter suum incipiat relegere: unde quia eundo et redeundo bis eidem viæ videtur insistere, ideo nobis quasi immotus apparet. *Solstitium* tamen, et *solstitia,* præter Columellam veteres omnes de æstivo tantum intelligunt, ut hic Virgilius; hyemale vero *brumam* vocant. Ita Cerdanus in G. 1. 100. Dicitur porro, Defendere aliquem ab aliqua re, supra v. 6. *teneras defendo a frigore myrtos;* et defendere aliquam rem alicui, ut hic, et apud Horat. Od. l. 1. 17. 3. *Igneam defendit æstatem capellis.*

48. *In palmite gemmæ.*] Palmes proprie de vitibus dicitur, id quod in arboribus *surculus:* nempe lignum illud quod ex ipsâ stirpe quotannis emergit, gemmasque producit; quæ deinde abeunt in virgulas; virgulæ autem veluti palmæ digitos exhibent. *Gemmæ.*] Nodi sunt palmitum, qui corticem rumpunt, et in pampinos aut racemos evadunt. Dicuntur quoque *oculi,* ob figuram.

49. *Hic focus et tædæ.*] *Focus* locus est continens et *fovens* ignem. *Tædæ* ligna quælibet, materies ignis. Proprie tamen *tæda* arbor est, a *piceâ* non admodum diversa, ignem facile concipiens propter pinguedinem: in sacrificiis pro face adhiberi solita: unde sæpe apud poetas, *tædæ* pro facibus.

51. *Boreæ.*] Ventus est flans a septentrione, frigidus et siccus: a βοάω *clamo,* et ῥέω *decurro;* quia flat cum sonitu. Vocatur et *Aquilo,* a vehementiori flatu et volatu: quasi *Aquila,* inquit Festus. Strymonis Macedoniæ fluvii filius, Orithyiam Erechthei Athenarum regis filiam rapuit, ex qua suscepit Calaim et Zetem, quibus deinde ex patriâ origine alæ succreverunt.

53. *Stant et juniperi.*] Quinto amœbæo describuntur effectus varii præsentiæ et absentiæ amici et amicæ. *Stant hirsutæ,* nempe nucibus, quæ cum hirsutis echinis inclusæ sint, arborem ipsam, si multæ sint, amœnâ quâdam hirsutiâ spectabilem reddunt. Ita Æn. 6. 300. *stant lumina flamma. Juniperus.*] Arbor foliis, spinarum in modum, angustis et acutis: baccis parvis rotundis, et odoratis. JUNIPER. De *castaneis,* Ecl. 1. 82. Versus gravitate insignis, propter spondæum quinti pedis, et hiatum geminum syllabæ longæ, absque synalœpha, more Græco.

54. *Sua quæque sub arbore poma.*] Multiplex est interpretatio. I. *Quæque poma jacent, sua sub arbore.* At tum *sua* vel contrahitur unam in syllabam, ut in *suavis aureus;* vel *sa,* non *sua* dictum est, more veterum, qui *sus, sa, sum* dixere: imprimis Ennius, cujus in fragmentis extat; *Postquam lumina sis oculis bonus Ancus reliquit.* II. *Quaque sub arbore, sua jacent poma.* At tum *legitur quaque* non *quæque,* ut ad arbo-

TH.

TH. Aret ager, vitio moriens sitit aëris herba:
Liber pampineas invidit collibus umbras.
Phyllidis adventu nostræ nemus omne virebit:
Jupiter et læto descendet plurimus imbri.
CO. Populus Alcidæ gratissima, vitis Iaccho:
Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phœbo.
Phyllis amat corylos: illas dum Phyllis amabit,
Nec myrtus vincet corylos, nec laurea Phœbi.
TH. Fraxinus in sylvis pulcherrima, pinus in hortis,
Populus in Fluviis, abies in montibus altis:
Sæpius at si me, Lycida formose, revisas;
Fraxinus in sylvis cedat tibi, pinus in hortis.
ME. Hæc memini, et victum frustra contendere Thyrsin.
Ex illo Corydon, Corydon est tempore nobis.

TH. *Campi arescunt, gramina pereunt exusta cœli æstu nimio. Bacchus abstulit montibus pampinos umbriferos: sed omnis sylva reviresœt ad adventum nostræ Phyllidis, et multus aer solvetur in pluviam fertilem.* CO. *Populus acceptissima est Herculi, vinea Baccho, myrtus pulchræ Veneri, Apollini sua laurus; Phyllis amat corylos: quamdiu Phyllis amabit illas, nec myrtus, nec laurus Apollinis superabit corylos.* TH. *Fraxinus formosissima est in nemoribus, pinus in hortis, populus in fluminibus, abies in montibus excelsis: sed si me sæpe invisas, o pulcher Lycida; fraxinus in nemoribus, pinus in hortis, cedet tibi.* ME. *Recordor illorum* carminum, *et quod Thyrsis superatus frustra pugnaverit. Ab illo tempore Corydon, habetur a nobis* vere *Corydon.*

NOTÆ.

rem referatur: sed sine veterum librorum auctoritate. III. Absque his tricis, quidni dicas: *Sub arboribus jacent sua quæque poma.*

58. *Liber.*] Bacchus, de quo Ecl. 5. 30. sic dictus; vel quia Bœotiam, in quâ natus erat, liberam fecit, ut ait Plutarch. Vel quia vinum liberat animum curis, aut loquendi libertatem inducit.

60. *Jupiter et læto, &c.*] Jovem veteres aerem dixere; eundemque Vestæ, sive Terræ conjugem, quam imbre fœcundat. G. 2. 325.

61. *Populus Alcidæ.*] Sextum et ultimum amœbæum laudes prosequitur amici et amicæ, easque laudes a variis arboribus petit. *Populus*, THE POPLAR, sacra Herculi, quia is populo coronatus adiit inferos: unde pars ea foliorum, quæ capiti appressa erat, ex capitis sudore palluit; quæ pars ad auras obversa erat, loci fuligine nigram quamdam viriditatem contraxit. De *populo*, G. 2. 13. De *Alcide*, Æn. 5. 414. *Vitis.*] Baccho sacra, quia vini inventor apud profanos auctores habetur. De *Iaccho*, Bacchi nomine, Eclog. 6. 15.

62. *Myrtus.*] Veneri sacra, vel propter odoris delicias; vel quia frequens in litore maris, cujus e spumâ Venus orta fingitur, Ecl. 2. 54. *Laurea.*] Sacra Phœbo, propter Daphnen in laurum mutatam. Sumitur sæpius pro coronâ e lauro: hic tamen pro ipsâ arbore: ut et apud Hor. Od. l. 2. 15. 9. *Tum spissa ramis laurea.* De *lauro*, Ecl. 2. 54. De *corylis*, Ecl. 1. 14.

65. *Fraxinus*, &c.] THE ASH. *Abies*, THE FIR, *&c.*

69. *Et victum frustra, &c.*] Victoria penes Corydonem. Quia Corydon in primo amœbæo, orditur a pietate in Deos: Thyrsis a rabie, quâ inimicum incessit. In secundo Corydon invocat Dianam castum numen; Thyrsis Priapum, obscœnam Deum. In tertio Corydon blandissima vota facit: Thyrsis dira imprecatur sibi. In reliquis Corydon læta; Thyrsis tristia ut plurimum canit.

70. *Ex illo, &c.*] I. Servius vult hic sensum abruptum esse, ex decoro pastoralis rusticitatis: et sic supplex: Ex illo tempore Corydon est nobis, habetur a nobis, victor nobilis supra omnes. Sed hoc durum. II. Nannius unus omnium legit, non quidem *nobis*, sed *nobilis*, seu *nobilis* per contractionem: sed hoc durius et absque auctoritate. III. Simplicius: ex illo tempore Corydon habetur a nobis vere Corydon, id est, vere dignus eâ famâ quâ floret apud omnes.

ECLOGA

ECLOGA VIII.

* PHARMACEUTRIA.

ARGUMENTUM.

DUÆ sunt hujus Eclogæ partes. Prima e tertio; secunda e secundo Theocriti Idyllio, fere deprompta. In prima, juvenis, Nisæ puellæ procus, Mopsum rivalem sibi prælatum dolet. In secunda, venefica Daphnim, a se aversum, incantationibus magicis ad se suumque amorem pellicet. Primam canit Damon, secundam Alphesibœus: neuter in suâ; sed hic in veneficæ, ille in proci personâ. Utrumque pastorem inducit Virgilius. Tum opus dicat Asinio Pollioni: non, ut multi putant, Octaviano Cæsari: quemadmodum notæ docebunt.

Scripta est anno U. C. 715. Virgilii 31. L. Marcio Censorino, et C. Calvisio Sabino, Coss. Cum Pollio, subactis Parthinis, et perlustratis oræ Illyricæ populis, per Venetiam et Timavi fluvii ostia, Romam ad triumphum rediret.

NOTA.

* *PHARMACEUTRIA.*] Id est, *veneficia*: φάρμακον enim ambigua vox est: et modo remedium, modo venenum significat: unde φαρμακεὺς, *veneficus*, et φαρμακεύτρια, *veneficia*. Titulus autem ad secundam tantum Eclogæ partem attinet, quæ canitur ab Alphesibœo.

DAMON, ALPHESIBOEUS.

INTERPRETATIO.

Narrabimus carmen pastorum, Damonis et Alphesibœi, quos canentes admiratæ sunt vaccæ oblitæ pabuli: quorum ad cantum obstupuere lynces, et fluvii turbati cohibuerunt suos cursus. Tu mihi fave, o Pollio! *sive jam transcendis rupes timavi:*

PASTORUM Musam, Damonis et Alphesibœi,
Immemor herbarum quos est mirata juvenca,
Certantes, quorum stupefactæ carmine lynces,
Et mutata suos requierunt flumina cursus:
Damonis Musam Dicemus et Alphesibœi.
Tu mihi, seu magni superas jam saxa Timavi:

NOTÆ.

DAMON. Ecl. 3. 17. *ALPHESIBOEUS.*] Ecl. 5. 73.

3. *Lynces.*] *Lynx*, animal acutissimi visus, e luporum cervariorum genere, maculosâ et variâ pelle.

4. *Requierunt, &c.*] Vel neutrum est, hoc sensu: Flumina mutata secundum suos cursus, id est, mutato cursu deflectentia ab alveo, ut ad pastores currerent; quieverunt et steterunt, postquam ad eos pervenere. Vel activum est hoc sensu: flumina stiterunt cursum; *mutata*, id est, *turbata*: undis quæ affluebant, in eas quæ jam steterant, incurrentibus. Sic Propert. l. 2. 22. 25. *Jupiter Alcmenæ geminas requieverat Arctos.* Et Seneca in Hercule Oetæo, 1586. *Quam tuas laudes populi quiescant.*

62. *Tu mihi, seu, &c.*] Pollionem hic appellat, non Octavianum: bellum enim Illyricum et Dalmaticum ab Octaviano Cæsare non gestum est, nisi post devictum occisumque Sextum Pompeium. Pollionis autem expeditio in Parthinos, Illyrici populos, omnino in hoc ipsum tempus cadit: ut constat ex fastis Capitol, et animadversionibus Jos. Scaligeri ad Euseb. Errat tamen in eo Scaliger, quod per *saxa Timavi*, res intelligat ab eodem Pollione gestas circa Altinum, urbem in Venetia: quibus de rebus ita Velleius l. 2. postquam Lucii Antonii Perusinam deditionem descripsit. *Pollio Asinius cum septem legionibus, diu retenta in potestate Antonii Venetia, magnis speciosisque rebus circa Altinum aliasque ejus regionis urbes editis; Antonium*

Sive

Sive oram Illyrici legis æquoris : en erit unquam
Ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta !
En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno !
A te principium : tibi desinet : accipe jussis
Carmina cœpta tuis, atque hanc sine tempora circum
Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

sive veheris circum litus mari Illyrici. Nunquamne aderit illud tempus, quo permittetur mihi narrare tua gesta ! Nonne aderit illud tempus, *cum potero laudare per totum orbem tuas tragœdias :* quæ *solæ dignæ* sunt *cothurno Sophoclis! A te incœpi ; in te finiam : accipe versus inchoatos ex mandato tuo ; et permitte* ut *hæc hedera repat circum caput tuum, inter lauros triumphales.*

NOTÆ.

potens, vagum adhuc Domitium et propriæ classis factum ducem, consiliis suis illectum ac fide data, junxit Antonio. Unde manifestum est res illas à Pollione, contra Octavianum, et pro M. Antonio Lucii fratre, gestas esse : neque Virgilius adeo ex ers fuit bonæ mentis, ut in ipsis Octaviani oculis Pollionem laudaret, ob ea ipsa, quæ adversus ipsum præclare gesserat. Igitur melius hæc intelligo de reditu Pollionis e Dalmatia Romam : non recto quidem itinere : sed oram Illyricam, et ipsa Venetiæ litora lustrando.

6. *Timavi, &c.*] *Timavus*, Fluvius Carnorum, qui populi sunt in Forojuliensi ditione, *dans le Frioul.* Latissimus, sed brevissimus, ejus decursus : quippe novem fontibus e monte erumpens, ad fanum Diomedis, nunc *S. Giovanni ;* non longo post spatio in mare Hadriaticum devolvitur. Ad ejus ostia insulæ parvæ quædam sunt, insignes calidis fontibus, qui maris æstu increscunt. Has forte insulas vocat hic Poeta, *saxa Timavi.* Vide Æ. L. pr. l. 248.

7. *Illyrici.*] *Illyricum*, regio amplissima, in longitudinem obversa Italiæ, a qua per mare Hadriaticum dividitur : universim hodie dicta *Sclavonia.* Vulgo duas in partes apud veteres divisa, *Liburniam,* quæ ad occasum ; et *Dalmatiam,* quæ ad ortum est. *En erit.*] Ecl. 1. 68.

10. *Sophocleo, &c.*] Scripsit quidem Augustus tragœdiam *Ajacem ;* sed posterioribus, ut verisimile est, pacatisque temporibus. Adde quod in lucem non edidit ; ac ne perfecit quidem, sed delevit : unde dicere solitus erat, Ajacem suum in spongiam incubuisse, ut est apud Suetonium. At ex Horatio Od. l. 2. 1. constat Pollionem, triumphi sui tempore, tragœdiarum scriptorem fuisse nobilem. *Paulum severæ Musa tragœdiæ desit theatris, &c.* Per *cothurnum,* altiorem calceum, tragœdia ipsa intelligitur : ut per soccam, calceum humilem, comœdia, versusque humiles. Horat. de Art. Poet. 89. *Indignatur enim privatis ac prope socco dignis carminibus narrari cœna Thyestæ. Sophocles* Atheniensis, tragicæ poeseos princeps, exhibuit fabulas 123. in quibus ter et vicies victoriam retulit ; quarum postrema cum ei præter spem contigisset, repentino gaudio expiravit. Cothurnum primus induxit in theatrum. De *Cothurno,* Eclog. 7. 32.

11. *A te principium ; tibi desinet, &c.*] Videri potest hoc ad Augustum spectare : cujus in honorem primam Eclogam, et ultimum opus *Æneida* conscripsit. Melius tamen ad Pollionem, cujus gratia recuperaverat agros, indeque scribendi occasionem arripuit. Quod si *non desinit* in ejus laudibus, ut promiserat : memineris multa poetas promittere, quæ non exsolvunt.

13. *Hederam, &c.*] Permitte ut cingam tibi caput hac hedera poetica ; dum te milites tui triumphantem coronant lauro victrici, id est, ut te laudem poetam poeta ; dum te victorem laudant ii, qui tecum victores sunt. Olim corona poetarum ex hedera, triumphantium e lauro : quanquam deinde poetis etiam e lauro data est. Vide Eclog. 7. 25.

Victrices lauros.] Triumphum intelligit Pollionis de Parthinis : anno U. C. 715. 8. Kal. Novemb. de quo, in Argumento Ecl. 4. dictum est. *Parthinia* autem, sive *Parthinei,* qui fuerint ambigitur. Hos in Macedoniâ Plinius, in Epiro Strabo collocat : in Illyrico cæteri, eaque Illyrici parte, quæ Dalmatia proprie dicitur. Rursus quâ in parte Dalmatiæ, dubitatur. Urbs enim eorum præcipua statuitur a Cæsare in eâ Dalmatiæ orâ, quæ Dyrrhachio et Macedoniæ confinis est. Alii Dionem secuti *Epidaurum* esse volunt, *Raguse,* in mediâ fere Dalmatiâ. Alii *Salonas* esse putant, in eo Dalmatiæ litore, quod a Macedoniâ remotissimum est : idque auctore Servio, qui de Salonis urbe Dalmatiæ triumphasse Pollionem ante consulatum refert. Hinc factum est, ut Josephus ipse Scaliger in Eusebium, p. 162. duplicem ejus triumphum perperam distinxerit, primum de Salonis Dalmatiæ, ante consulatum ; alterum de Parthinis Macedoniæ, post consulatum : sed contra fastorum fidem, contra fidem historiæ : quæ res ab eo gestas usque ad consulatum, immo itinera ejus omnia fere describit, absque ullâ prioris illius in Dalmatas expeditionis mentione. Dicendum igitur, unica expeditione Pollionem

Frigida

Vix frigidæ tenebræ noctis abierant ex aere, cum ros in molli gramine jucundissimus est pecudibus. Tunc *Damon innitens oleæ tereti, sic orsus est.* DA. *Orere, Lucifer, et prævius advehe lucem: dum conqueror, delusus insano amore Nisæ sponsæ, et moriens appello Deos* in *ultimâ horâ vitæ: quamvis nihil mihi profuit attestari eos. Incipe mecum, o mea fistula,* pastorales *cantus Mænali! Mænalus habet semper sylvam canoram, et pinus resonantes: semper ille* mons *audit amores pastorum, et Pana, qui primus non reliquit arundines inutiles. Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus. Nisa datur Mopso.* Nos *amatores quid non possimus expectare? Jam gryphes copulabuntur equis, et futuris temporibus pavidi damæ venient potum cum canibus. Mopse, præcide novas tædas, sponsa deducitur ad te. Abjice nuces, o sponse! Hesperus pro te relinquit Oetam. Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus. O sociata digno marito! Dum contemnis reliquos, dumque odio habes meam fistulam, et capellas,*

Frigida vix cœlo noctis decesserat umbra,
Cum ros in tenerâ pecori gratissimus herbâ est:
Incumbens tereti Damon sic cœpit olivæ.
DA. Nascere, præque diem veniens age, Lucifer, almum:
Conjugis indigno Nisæ deceptus amore
Dum queror, et Divos (quanquam nil testibus illis
Profeci) extremâ moriens tamen alloquor horâ.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Mænalus argutumque nemus pinosque loquentes
Semper habet: semper pastorum ille audit amores,
Panaque, qui primus calamos non passus inertes.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Mopso Nisa datur: quid non speremus amantes?
Jungentur jam gryphes equis, ævoque sequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula damæ.
Mopse, novas incide faces: tibi ducitur uxor.
Sparge, marite, nuces: tibi deserit Hesperus Oetam.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
O digno conjuncta viro! dum despicis omnes,
Dumque tibi est odio mea fistula, dumque capellæ,

NOTÆ.

Illyricum perlustrasse: eamque victoriam et *Dalmaticam* fuisse dictam, quia Dalmatia præcipua pars Illyrici; et *Parthinicam*, quia Perthini tum in Dalmatia forte plurimum poterant; et *Saloninam*, quia Parthinorum ditio ad hanc usque urbem pertinere etiam potuit.

16. *Incumbens tereti olivæ.*] Dicitur *teres*, quicquid rotundum et oblongum est, ut columna, truncus arboris, baculus. *Incumbens*, vel innitens baculo ex oliva; vel trunco arboris ipsius defensus.

18. *Conjugis, &c.*] Non quæ erat, sed quæ fore sperabatur conjux. Sic. Æn. 4. 536. *Quos ego jam toties sum dedignata maritos*, id est, *procos*, qui Didonis conjugium ambiebant.

19. *Nil testibus illis, &c.*] Nihil mihi profuit, quod Nisa suam mihi fidem dederit, ejusque testes appellaverit Deos.

21. *Incipe Mænalios, &c.*] Versus *intercalaris*, qui sæpius aliis interponitur. *Mænalios.*] Quales a pastoribus cani solent in Mænalo, monte Arcadiæ, qui Pani sacer: in plurali numero *Mænala. Argutum.*] Ecl. 7. 1. *Pana.*] Ecl. 2. 31.

27. *Gryphes.*] Vel *gryphi*, toto corpore leones, alis et rostro aquilæ, equis vehementer infesti, Apollini sacri, inquit Servius. Plinius tamen fabulosa monstra putat, ut et *Pegasos*, l. 10. 49.

28. *Damæ.*] E genere caprarum sylvestrium, DEER. Virgilio, masculini; cæteris fœminini generis.

29. *Mopse, novas, &c.*] Rivali suo, Nisæ marito, invide gratulatur: eumque hortatur, cum amarâ indignatione, ut ritus omnes exequatur nuptiarum, cum nox immineat. I. Enim, præviis facibus quinque, ducebatur uxor sub noctem in mariti domum: faces e spinâ, vel corylo, vel pinu, incidebantur in summa parte minutas in virgulas, spicarum instar et aristarum, quo facilius ignem conciperent: unde G. 1. 292. *Ferroque faces inspicat acuto.* II. Maritus nuces spargebat pueris, vel ut ostenderet se pueritiam relinquere: *nuces enim relinquere*, adagium est, hoc ipsum significans. Vel ob alia mysteria, quæ apud Rosinum videre est.

30. *Hesperus Oetam.*] *Oeta*, Thessaliæ mons, in sinum Malliacum desinens, altissimus: ita ut Attici et Bœoti, qui hunc habebant ad Occidentem, ex eo stellas cadere dicerent: quemadmodum ex *Idâ*, Phrygiæ monte item altissimo, quem habebant ad Orientem, oriri easdem fabulabantur. Qui loquendi mos, ad aliarum etiam regionum poetas transiit, etsi alio situ positos. Noctem igitur jam procedere significat. De *Hespero*, Ecl. 6. 86.

Hirsutumque

Hirsutumque supercilium, prolixaque barba:
Nec curare Deum credis mortalia quenquam.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Sepibus in nostris parvam te roscida mala,
(Dux ego vester eram) vidi cum matre legentem:
Alter ab undecimo tum me jam ceperat annus:
Jam fragiles poteram à terrâ contingere ramos.
Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error!
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc scio quid sit amor. Duris in cotibus illum
Ismarus, aut Rhodope, aut extremi Garamantes,
Nec generis nostri puerum, nec sanguinis edunt.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Sævus amor docuit natorum sanguine matrem
Commaculare manus. crudelis tu quoque, mater:
Crudelis mater magis, an puer improbus ille?
Improbus ille puer, crudelis tu quoque, mater.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc et oves ultro fugiat lupus, aurea duræ
Mala ferant quercus, narcisso floreat alnus,
Pinguia corticibus sudent electra myricæ.

et supercilia mea *pilosa, et barbam longam: et putas nullum Deum providere mortalibus* rebus. *Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus. In septis* horti *nostri, vidi te* adhuc *parvam, colligentem cum matre poma perfusa rore: ego vos ducebam* illuc. *Tunc ordiebar annum duodecimum. Tunc poteram ab humo attingere tenues ramos. Statim ac* te *vidi, quomodo perii! quomodo noxius error me rapuit* mihi! *Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus. Jam cognosco quid sit amor. Ismarus, aut Rhodope, aut Garamantes ultimi, producunt in rigidis rupibus illum puerum,* qui *non* est *nostræ naturæ et originis. Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus. Durus amor suasit matri fœdare manus cruore liberorum. Tu etiam immitis* fuisti, *o mater. Magisne immitis mater* fuit, *an puer ille improbus? Improbus* fuit *ille puer:* sed *tu etiam immitis fuisti, o mater. Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus. Nunc et lupus sponte fugiat oves, rigidæ quercus producant poma aurea, alnus floreat Narcisso, myricæ stillent cortice pingue succinum.*

NOTÆ.

34 *Hirsutumque, &c.*] Hoc addit, vel ut robur commendet suum, cujus indicium est pilorum densitas: Ita Polyphemus apud Theocrit. Idyl. 3. et apud Ovid. Met. 13. Vel. potius ut suum exaggeret de amissâ Nisâ dolorem, quo factum est ut capillitium incultum summiserit.

38. *Cum matre.*] Vel *tua*, vel *mea*. Melius *tua*. Tamen apud Theocr. est *mea*. Idyl. 11. 26. Ἦλθες ἐμᾶ σὺν ματρὶ. *Venisti meâ cum matre.* Discrimen est quod apud Theocritum puer matrem ducat in montes: apud Virgilium vero in hortum, et domesticas sepes; quem in locum duce puero non egebat sua mater.

39. *Alter ab undecimo.*] An duodecimus est, an decimus tertius? Certe *alter* de duobus tantum dicitur. Unde concludit Servius hic annum decimum tertium signari: *ut*, inquit, *unus ab undecimo, sit duodecimus; alter decimus tertius.* Ego annum intelligi duodecimum puto; ita ut undecimus unum aliquid cum aliis superioribus componat; *alter* vero huic adjectus, sit post illum primus, adeoque de numeris veluti duobus dicatur. Sic Ecl. 5. 49. *Alter ab illo* est omnium judicio *primus post illum*, adeoque secundus, non tertius.

31. *Ut vidi, ut perii, &c.*] Omnino e Theocrito, Idyl. 3. 42. Ὡς ἴδεν, ὡς ἐμάνη, ὡς ἐς βαθὺν ἅλλετ' ἔρωτα. *Ut vidit, ut periit, ut in profundum saltavit amorem!*

44. *Ismarus, aut Rhodope.*] Ecl. 6. 30. *Garamantes.*] Interioris Libyæ populi, sine legibus et matrimoniis. Regio nunc dicitur *Guangara.*

47. *Matrem.*] Medeam, Æetæ Colchorum regis filiam: quæ cum Jasoni Argonautarum duci artem dedisset expugnandi aurei velleris, et cum eo e paternis regnis aufugisset, repudiata deinde ab eodem, ob amorem Creusæ Corinthiorum regis filiæ; Creusam cum Creonte patre magicis ignibus absumpsit; filios ipsa suos, ex Jasone susceptos, in oculis patris jugulavit: tumque alatis serpentibus alium in locum devecta est.

54. *Electra myricæ.*] *Electrum, de l'ambre:* sic Græcis dictum, quia refert fulgorem Solis, qui vocatur ἠλέκτωρ. Latinis *succinum*: quia succus est arborum quarundam e pineo genere, ex quibus quasi gummi diffluit in Oceanum, ibique induratum defertur ad litus, aut a piscatoribus extrahitur, maxime in insulis Septentrionalibus. Vide Ecl. 6. 62. De *myricis*, Ecl. 4. 2. De *Narcisso*, Ecl. 2. 48.

Certent et cycnis ululæ: sit Tityrus Orpheus:
Orpheus in sylvis; inter Delphinas Arion.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Omnia vel medium fiant mare: vivite sylvæ.
Præceps aërii speculâ de montis in undas
Deferar: extremum hoc munus morientis habeto.
Desine Mænalios, jam desine, tibia, versus.
Hæc Damon: vos, quæ responderit Alphesibœus,
Dicite, Pierides: non omnia possumus omnes.
ALP. Effer aquam et molli cinge hæc altaria vittâ:
Verbenasq; adole pingues, et mascula thura,
Conjugis ut magicis sanos avertere sacris
Experiar sensus. Nihil hìc nisi carmina desunt.
Ducite ab urbe domum, mea carmina ducite Daphnim.
Carmina vel cœlo possunt deducere Lunam:
Carminibus Circê socios mutavit Ulyssei:

Ululæ quoq; contendat cum cycnis: Tityrus fiat Orpheus: Orpheus inter arbores; Arion inter delphines. Incipe mecum, o mea fistula, pastorales cantus. Cuncta fiant altum ipsum mare: valete nemora, præcipitabo me in mare e culmine rupis excelsæ: accipe donum hoc ultimum morientis. Cessa mecum, o mea fistula, a pastoralibus cantibus. Hæc dixit Damon: vos, o Musæ, narrate ea quæ retulit Alphesibœus: non possumus omnes omnia facere. ALPH. *Exporta aquam, et circumda has aras tænia lanea, et adure verbenas pingues, et mascula thura: ut coner magicis ritibus abalienare sponsum a rectâ mente. Nihil hìc deest præterquam carmina. Trahite, trahite Daphnim ab urbe in meam domum, o mea carmina. Carmina possunt Lunam ipsam evocare e cœlo. Circe transformavit per carmina socios Ulyssis:*

NOTÆ.

55. *Cycnis ululæ, &c.*] *Cycni,* non nisi apud poëtas canori: re autem ipsa et vivi et morientes fere muti, aut striduli. Quo magis mirum videtur, unde tanta apud Græcos Latinosq; de Cycnei cantûs deliciis consensio. Nazianzenus Orat. 34. cantum illum refert ad plausum alarum, Zephyris inter pennarum calamos sibilantibus. *Ulula,* nocturna avis, ab ululatu sic dicta, *un hibou. Tityrus.*] Hic pro insulso pastore sumitur. *Orpheus.*] Ecl. 3. 46.

56. *Arion.*] Ex insula Lesbo, urbe Methymna, citharœdus et lyricus poëta nobilis: qui cum ex Italia, ubi multas opes arte sua collegerat, Corinthum rediret ad Periandrum regem, cui percharus erat; ab avaris nautis modulans in mare projectus est: sed a Delphino, quem dulcedine cantus illexerat, exceptus, Tænarum, quod oppidum est Laconiæ, vectus ab eodem est. *Delphini* autem dicuntur et musica et amore hominum capi.

58. *Vivite sylvæ.*] Græcis χαίρετε, *gaudete.* Etiam in eos, quos cum odio abjicimus, et abire jubemus. Catul. 11. 17. *Cum suis vivat, valeatque mœchis:* id est, *abeat.*

64. *Effer aquam.*] Saga præcipit hæc omnia Amaryllidi famulæ.

65. *Verbenasque.*] Proprie *verbena* certa quædam herbæ species est, *de la vervene.* Vulgo tamen sumebatur apud Romanos pro omni herbâ, cum suâ terrâ, e puro sacroque loco evulsâ: quasi *herbena,* inquit Donatus. Talibus verbenis aras festis diebus coronabant: tales legati ferebant ex arce Capitolinâ erutas, et ostentabant hostibus, cum ad eos ibant res captas repetitum; et legatorum unus ideo *verbenarius* vocabatur. Hâc peruncti magi putabant id impetrari quod volebant; abigi febres, amicitias conciliari. Plin. l. 22. 2. &c. *Mascula tura.*] Mascula, non sexu, nullum enim est fœmineum; sed bonitate.

67. *Nihil hic nisi carmina, &c.*] Omnis materia incantationis jam parata est; nihil ultra requiritur præter carmina, id est, solemnem ac ritualem verborum formulam. Deinde seipsam hortatur exemplo Circes, de quâ, deque sociis Ulyssis in sues transformatis, Æn. 3. 386. et Æn. 7. 19.

69. *Deducere Lunam.*] Antiqui putavere Lunam esse magorum incantationibus subditam: ita ut, quoties iis luberet, rubesceret illa in modum sanguinis: et e cœlo deduceretur vel invita, ut in herbas despumaret. Atque inde putabant eam deliquium pati, tumque ipsi tinnitu cymbalorum succurrebant.

70. *Ulyssei.*] Pro *Ulyssis.* Sic Horat. Od. 1. 1. 6. 7. *Nec cursus duplicis per mare Ulyssei.* Et Æn. 1. 34. *Relliquias Danaum atque immitis Achillei.* Latini enim Græca in εὺς, ut 'Οδυσσεὺς, 'Αχιλλεὺς, 'Ορφεὺς, aliquando ad secundam declinationem reduxere: *Ulysseus, ei; Achilleus, ei; Orpheus, ei;* aliquando ad tertiam, ut *Ulysses, is. Achilles, is.*

Frigidus

Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Terna tibi hæc primum triplici diversa colore
Licia circumdo, terque hæc altaria circum
Effigiem duco. Numero Deus impare gaudet.
Ducite ab urbe domum, mea carmina ducite Daphnim.
Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores;
Necte, Amarylli, modo: et Veneris, dic, vincula necto.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Limus ut hic durescit, et hæc ut cera liquescit,
Uno eodemque igni: sic nostro Daphnis amore.
Sparge molam, et fragiles incende bitumine lauros.
Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Talis amor Daphnim, qualis, cùm fessa juvencum

Serpens gelidus in pratis obrigescit, dum incantatur. Trahite, trahite Daphnim ab urbe in meam *domum, o mea carmina. Primo circumligo tibi hæc terna licia, triplici colore varia; et circa has aras ter fero tuum simulacrum. Numerus impar placet Deo. Trahite, trahite Daphnim ab urbe in* meam *domum, o mea carmina. O Amarylli, implica tres colores in tres nodos; implica jam, o Amarylli, et dic, implico nodos Veneris. Trahite trahite Daphnim ab urbe in* meam *domum, o mea carmina. Quemadmodum* hoc simulacrum *e limo* factum *induratur, et hoc* alterum *e cerâ* factum *emollitur, una et eadem flamma: sic Daphnis nostro amore* induretur et emolliatur. *Disperge fruges salsas, et combure bitumine crepitantem aurum. Daphnis crudelis me comburit, ego hanc laurum* comburo *contra Daphnim. Trahite, trahite Daphnim ab urbe* in meam *domum, o mea carmina. Talis amor* occupet *Daphnim, qualis* est, *cum juvenca.*

NOTÆ.

71. *Cantando rumpitur anguis.*] Id est, dum incantatur. Sic G. 2. 250. *Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo:* id est, dum habetur, tractaturque digitis. Unde patet gerundia ejusmodi passivam sæpe habere significationem.

74. *Licia.*] Sunt limbi qui telam hinc inde cingunt, et in quibus capita staminum conduntur.

Terna triplici colore.] *Novem:* tria alba, tria rosea, tria nigra: ex hoc versu, in Ceiri, 371. *Terque novena ligat triplici diversa colore Fila,* &c. Quæ novem licia tribus deinde ligantur nodis: *Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores. Et Veneris, dic vincula necto;* quibus verbis incantationis formula continetur.

75. *Numero Deus impare gaudet.*] Numeris rerum omnium naturam constare affirmabant Pythagorici: in imparibus in primis vim esse vulgus putabat. Unde præcipitur in Geoponisis, l. 18. ut numerus gregis semper impar sit: in re bellicâ apud Vegetium, l. 3. 8. ut fossæ quibus castra muniuntur latæ sint pedes novem ad minimum, septem ac decem ad summum; semper numero impari. Hoc autem loco, per numerum imparem, ternarius significatur, princeps omnium: tum quia, ex Aristotele et Plutarcho, continet in se principium, medium, et finem; tum quia potestati Deorum, tam superorum, quam inferorum, significandæ adhibetur. Jovis enim trifidum est fulmen, Neptuni sceptrum tridens. Plutonis canis triceps, Parcæ tres, Furiæ tres; Apollo idem, Sol et Liber dicitur; *tria virginis ora Dianæ,* quæ Diana est in terris, Luna in cœlo, Hecate in Inferis, eademque colitur in triviis. *Deus.*] Vel quilibet Deus: vel Hecate, quæ magicis rebus præest. *Deum* enim genere fœminino dici posse quidam volunt: et sic Lucanum de furiis dixisse lib. 2. 80. *Terribilesque Deos scelerum:* Et sic ipse Maro. Æ. 2. l. 632. Cum Æneas per flammas Trojanas ducitur a Venere—Descendo ac ducente *Deo.*

81. *Sic nostro,* &c.] Sic uno eodemque amore nostro, liquescat, et mollior fiat mihi, cæteris durescat.

82. *Sparge molam.*] *Mola* placentæ quædam species, quæ fiebat ex farre *horno,* et sale horno, id est, *illius anni.* Ex farre, inquam, salso, tosto, et molito: unde *mola* appellabatur; et victimæ dicebantur *immolari,* quia et frons victimarum, et foci, et cultri hâc molâ inspergebantur. Itaq; molâ conspergitur effigies Daphnidis; ut victima hujus magici sacrificii.

Incende bitumine.] *Bitumen,* limus aut terra, cujus natura vicina est sulphuri.

83. *In Daphnide.*] Ex Theocriti Pharmaceutria Idyl. 2. 23. Δέλφις ἔμ' ἀνίασεν, ἐγὼ δ' ἐπὶ Δέλφιδι δάφναν αἴθω, *Delphis me torquet, ego hanc laurum contra Delphida comburo.* Sic enim veteres Theocriti interpretes Græci ἐπὶ Δέλφιδι, vertunt κατὰ Δέλφιδος, *contra Delphida,* in Delphida. Quod tamen Virgilius per ablativum casum extulit: *In Daphnide.*

Per nemora atq; altos quærendo bucula lucos,
Propter aquæ rivum viridi procumbit in ulvâ
Perdita, nec seræ meminit decedere nocti:
Talis amor teneat: nec sit mihi cura mederi.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit,
Pignora chara sui: quæ nunc ego limine in ipso,
Terra, tibi mando: debent hæc pignora Daphnim.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Has herbas, atq; hæc Ponto mihi lecta venena
Ipse dedit Mœris; nascuntur plurima Ponto.
His ego sæpe lupum fieri et se condere sylvis
Mœrin, sæpe animas imis excire sepulchris,
Atque satas aliò vidi traducere messes.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Fer cineres, Amarylli, foras: rivoq; fluenti,
Transq; caput jace: ne respexeris. His ego Daphnim
Aggrediar: nihil ille Deos, nil carmina curat.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnim.
Aspice: corripuit tremulis altaria flammis
Sponte suâ, dum ferre moror, cinis ipse: bonum sit!
Nescio quid certe est: et Hylax in limine latrat.
Credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?
Parcite, ab urbe venit, jam parcite, carmina, Daphnis.

fatigata sequendo juvencum per sylvas et altos saltus, recumbit misera juxta rivum aquæ, in ulvâ viridi, et omittit abire sub seram noctem. Talis amor occupet Daphnim, et ego non curem illum sanare. Trahite, trahite Daphnim ab urbe in meam *domum, o mea carmina. Perjurus ille reliquit mihi quondam has vestes, dilecta monumenta sui: quæ nunc ego sub ipso limine committo tibi, o terrra: hæ exuviæ debent* reducere *Daphnim* ad me. *Trahite, trahite Daphnim ab urbe in* meam *domum, o mea carmina. Mœris ipse mihi tradidit hæc gramina, et hæc venena, collecta in Ponto: multa* enim *oriuntur in Ponto. Ego vidi Mœrin sæpe transformari per illa in lupum, et abdere se in sylvis: sæpe evocare animas e profundis tumulis, et transferre messes satas in alium locum. Trahite, trahite Daphnim ab urbe in* meam *domum, o mea carmina. Amarylli, exporta cineres extra domum, et jacta eos post caput in rivum fluentem, neque retro aspicias. Ego per hos* cineres *oppugnabo Daphnim:* siquidem *non movetur, neque per Deos, neque per carmina. Trahite, trahite Daphnim ab urbe in* meam *domum, o mea carmina. Vide: dum exportare differo, cinis ipse ultro involvit aram flammâ tremulâ: sit hoc faustum! Certe nescio quid apparet, et Hylax latrat in limine. Credamne illud? An amantes fingunt sibi somnia? Cessate, jam o mea cessate carmina. Daphnis ab urbe venit.*

NOTÆ.

87. *Ulvâ.*] Herba palustris: caret Gallico nomine.

92. *Pignora chara sui, debent, &c.*] Expetuntur in sacris magicis ea precipue, quæ sunt ejus, adversus quem sacra fiunt: ut capilli, vestes. *Pignora sui, quæ debent Daphnim:* id est, quæ tenentur ipsum Daphnim adducere ad limen, et in ipso limine sistere; quare ipso in limine defodiuntur.

96. *Ponto.*] Pontus Asiæ minoris regio; Euxino mari sive Ponto, a Septentrione terminata; ab oriente, Colchide; ferax venenorum utraque regio fuit. In Ponto regnavit Mithridates, qui venenis pascebatur; in Colchide nata est Medea, celebris venefica.

101.] *Rivoque fluenti.*] In rivum fluentem. Sic Æn. 5. 451. *It clamor cælo*, pro ad cœlum.

106. *Bonum sit.*] Cineres ignem concipiunt Lætum omen; quod Terentiæ Ciceronis uxori sacrificanti cum accidisset, quasi signum auspicatissimum opprimendi Catilinæ habitum est a Vestalibus; ut refert Plutarch. in Cicer.

107. *Hylax.*] Canis nomen, ut *Hylactor* apud Ovid. Met. 3. 224. ab ὑλάω et ὑλακτέω *latro.* Latratus autem canis in limine notat adesse Daphnim.

108. *An qui amant.*] Vocalis *i*, nec patitur hic synalœpham, nec servat propriam quantitatem longam; sed hiat, et brevis fit.

ECLOGA

ECLOGA IX.

* MOERIS.

ARGUMENTUM.

CUM in agrorum divisione Virgilium indemnem amici sui præstitissent, ut in Ecl. 1. *dictum est, is ab Ario Centurione, vel a Milieno Torone primipilari, vel a Claudio veterano (variant enim in eo nomine interpretes) ab eo certe militum, cui prædium illud obvenerat, male habitus et ferme occisus: ut vitæ consuleret, Mincium natatu trajecit. Romam deinde profectus, ut vim auctoritate Octaviani reprimeret; interim reliquit domi villicum suum Mœrim, monuitque, ut novum agri dominum officiis, quibus posset, leniret omnibus. Hic itaque Mœris, huic domino munuscula Mantuam deferens, ex itinere in Lycidam familiarem incidit; quocum de Menalcæ, id est, Virgilii, fortuna colloquitur; simulque variis cantilenis tædium itineris levant.*

Existimo fuisse oblatum Varo hoc opusculam, quasi libelli supplicis loco: ut beneficium, ejus et Pollionis Mæcenatisque gratiâ jam acceptum, tueri porro sibi apud Octavianum vellet. Est enim hic I. Beneficii mentio. II. Vis illatæ declaratio. III. Invocatio Vari, et amplioris ejus in laudem operis promissio. IV. Julii Cæsaris consecratio quædam, ad adulandum comparata. Tum cætera quæ congerit carminum fragmenta, notant opus, ut res ferebat, properatum ac subitarium; ex variis concinnatum versibus, quos primo impetu effuderat Poëta; aut ex occasione prius inchoatos, nondum suo quosque filo ac tenore ad excitum duxerat. Anno igitur eodem, quo prima Ecloga, sane haud multo deinde, scripta est.

NOTA.

* *MOERIS.*] A *μοῖρα, fatum, sors, pars:* quia agrorum partem sorte amiserat.

LYC. * LYCIDAS, MOERIS.

QUO te, Mœri, pedes? an, quo via ducit, in urbem?
MOE. O Lycida, vivi pervenimus; advena nostri
(Quod nunquam veriti sumus) ut possessor agelli
Diceret: Hæc mea sunt; veteres migrate coloni.
Nunc victi, tristes, quoniam fors omnia versat,
Hos illi (quod nec bene vertat) mittimus hædos.
LY. Certe equidem audieram, quâ se subducere colles

INTERPRETATIO.

LYC. *O Mœri, quo te ducunt pedes? an Mantuam, ad quam via ducit?* MOE. *O Lycida, viventes eo* miseriæ *devenimus, ut peregrinus occupator agri nostri diceret,* id *quod nunquam timueramus: Hic ager ad me pertinet, recedite, o antiqui cultores. Nunc superati, mœsti, siquidem fortuna vertit omnia, ferimus illi hos hædos, quod* utinam *non prosit* illi. LYC. *Ego sane audiveram*

NOTÆ.

* *LYCIDAS.*] A *λύκος, lupus; οἱ λυκιδεῖς luporum catuli.*

2. *Vivi pervenimus.*] Exaggerat vox ista calamitatis indignitatem. Ut apud Ciceronem pro Quinctio. 50. *Huic acerbissimum viro viventique funus indicitur.*

7. *Qua se subducere, &c.*] Descriptio agri Virgiliani, cujus erant hi termini: hinc clivus, inde fagus et aqua, vel paludis, vel Mincii fluminis. *Clivus* est inclinatum montis latus.

Incipiunt,

Incipiunt, mollique jugum demittere clivo,
Usque ad aquam et veteris jam fracta cacumina fagi,
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcan.
MOE. Audieras, et fama fuit: sed carmina tantùm
Nostra valent, Lycida, tela inter Martia, quantùm
Chaonias dicunt, aquilâ veniente, columbas.
Quod nisi me quâcunque novas incidere lites
Ante sinistra cavâ monuisset ab ilice cornix;
Nec tuus hic Mœris, nec viverit ipse Menalcas.
LYC. Heu! cadit in quemquam tantum scelus? heu tua nobis
Penè simul tecum solatia rapta, Menalca! [herbis
Quis caneret Nymphas? quis humum florentibus
Spargeret? aut viridi fontes induceret umbrâ?
Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper,
Cum te ad delicias ferres Amaryllida nostras?
"Tityre, dum redeo, brevis est via, pasce capellas:
"Et potum pastas age, Tityre, et inter agendum
"Occursare capro, cornu ferit ille, caveto."
MOE. Immo hæc, quæ Varo, necdum perfecta, canebat.

Menalcam vestrum dominum *versibus suis* sibi *conservasse cuncta* ab eo loco, *ubi colles incipiunt recedere, et incurvare cacumen facili clivo; usque ad aquam, et* ad *cacumen ruptum antiquæ fagi.* MOE. *Id audiveras, et rumor* sic *tulit: sed versus nostri non plus possunt inter arma belli, o Lycida, quam dicunt* posse *columbas Epiroticas, aquilâ imminente. Quod nisi funesta cornix e cariosâ ilice me admonuisset, ut quocunque modo abrumperem novas rixas; nec ego ipse tuus* amicus *Mœris, nec ipse Menalcas vivus esset.* LYC. *Heu, tantumne crimen venit cuiquam in mentem! heu, tuorum* versuum *solamen fere nobis ablatum est tecum, o Menalca! Quis celebraret Nymphas! quis tegeret terram herbis floridis? aut inumbraret fontes virentibus ramis? Aut* quis caneret *versus quos tibi nuper surripui: quando ibas ad Amaryllida, nostram amicam? Tityre, donec redeam, breve est iter, pasce capellas: et postquam eas paveris, duc potum, o Tityre: et dum ducas, cave ne occurras capro, ille* enim *cornu petit.* MOE. Aut *potius* quis caneret *hos* versus, *quos* Menalcas *cantabat Varo, nondum perpolitos.*

NOTÆ.

12. *Martia.*] Bellica, quia *Mars* belli præses, dictus etiam *Mavors*, quia *magna vertit.* Quidni μαυρόω *intingo, obscuro:* quod poëtice dicitur pro ἀμαυρόω? Junonis et Jovis, aut solius Junonis absque patre filius; ut Minerva solius Jovis absque matre filia. Hunc dicitur Juno concepisse tactu cujusdam floris, quem ipsi eum in usum Flora monstraverat.

13. *Chaonias columbas.*] Speciem ponit pro genere: quia in Dodonæa Epiri sylva, oracula reddidisse dicuntur quercus, et iis insidentes columbæ duæ; quarum altera Delphos in templum Apollinis; altera in Jovis Ammonis templum evolaverit; ubi famosa deinceps fuerunt oracula. Epirus autem *Chaonia* sæpe dicitur: quod *Chaones*, gens Epirotica, olim toti regioni imperaverint, ut ait Strabo l. 7.

15. *Ante sinistra, &c.*] Præter illa quæ de hac voce dicta sunt, Ecl. 1. 16. 18. quærendum superest, unde veteres Græci Romaniq; *dextram* ac *sinistram* in auspiciis peterent. Utrique sane diverso modo locuti, idem sensêre: hoc est orientalia auspicia, quia lucis et motus principium ab ea parte est, visa sunt utrisque meliora: quæ tamen eadem, Græci *dextera*, Romani *sinistra*, vocaverunt. De Græcis patet ex Homero Iliad. 12. 239. Ubi Hector ait, se aves augurales minime curare: *sive ad dextram vadant versus auroram et solem, sive ad sinistram versus occasum obscurum* Εἴτ' ἐπὶ δεξί' ἴωσι πρὸς ἠῶ τ' ἠέλιόν τε, εἴτ' ἐπ' ἀριστερὰ τοίγε ποτὶ ζόφον ἠερόεντα. De Romanis constat ex Varrone Epist. Quæst. l. 5. *A Deorum sede cum in meridiem spectes, ad sinistram sunt partes mundi exorientes, ad dexteram occidentes: factum arbitror, ut sinistra meliora auspicia, quam dextra, esse existimentur.* Refert hunc locum Festus Pompeius, aliosque citat veteres ejusdem sententiæ. Confirmat Plinius, l. 2. c. 54. *Læva, prospera existimantur: quoniam læva parte mundi ortus est.* Ratio variæ appellationis fuit: quod in auspiciis, Græci ad Septentrionem, Romani ad meridiem, se converterent: ut patet ex antedictis: quod cur ita fecerint, non est hujus loci disquirere.

21. *Sublegi.*] *Sublegere*, est *suffurari:* unde inquit Servius, *sacrilegus* dicitur qui *sacra legit*, id est, *furatur.*

24. *Tityre, &c.*] Renarrat primum fragmentum carminum, quæ sublegerat. *Tityrus* hic est caprarius aliquis e Virgilii famulis. De *Varo*, Ecl. 6. 7.

Vare,

"Vare, tuum nomen (superet modo Mantua nobis,
"Mantua, væ miseræ nimium vicina Cremonæ!)
"Cantantes sublime ferent ad sidera cycni."
LY. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos,
Sic cytiso pastæ distentent ubera vaccæ:
Incipe, si quid habes: et me fecere poëtam
Pierides: sunt et mihi carmina: me quoq; dicunt
Vatem pastores, sed non ego credulus illis.
Nam neque adhuc Varo videor, nec dicere Cinnâ
Digna, sed argutos inter strepere anser olores.
MOE. Id quidem ago, et tacitus, Lycida, mecum ipse voluto,
Si valeam meminisse: neque est ignobile carmen.
Huc ades, ô Galatea: quis est nam ludus in undis?

O Vare, olores canori alte efferent ad astra nomen tuum: dummodo Mantua salva sit nobis: Mantua, væ miseræ nimis propinqua Cremonæ! LYC. *Sic tuæ apes evitent taxos Corsicæ* insulæ: *sic* tuæ *vaccæ saturatæ cytiso distendant ubera. Incipe si habes aliquid: Musæ me quoque reddiderunt poëtam: habeo etiam versus: pastores appellant me etiam vatem, sed ego non adhibeo fidem illis: nondum enim videor ea proferre,* quæ sint *Varo aut Cinnâ digna: sed* videor *stridere inter cycnos canoros, velut anser.* MOE. *Equidem id facio, et tacite revolvo ipse mecum, o Lycida, an possim recordari: neque est carmen abjectum. Huc veni, o Galatea, quæ enim est voluptas in aquis?*

NOTÆ.

27. *Vare, tuum, &c.*] Secundum fragmentum, de laudibus Vari.

28. *Mantua Cremonæ, &c.*] Galliæ Cisalpinæ urbes vicinæ. *Mantua* ad Mincium fluvium, *Menzo*: nunc ducatus caput: *Cremona*, ad Padum, *le Po*: nunc ducatu Mediolanensi comprehensa. Hæc Antonii partes cum adversus Octavianum tenuisset, ejus ager veteranis Octaviani militibus addictus est; et cum non sufficeret, addita pars agri Mantuani.

29. *Sublime ferent.*] Vel ad *nomen* referri potest, vel adverbii loco sumi. Ita G. 1. 320. *Segetem ab radicibus imis sublime expulsam eruerent.* Et Cicero de Nat. 2. 101. *Aër sublime fertur*: Id est, sublimiter, in sublime.

Cycni.] Poëtæ. Sic Horat. Od. 1. 4. 2. 25. *Multa Dircæum levat aura cycnum*: id est, Pindarum poëtam Thebanum. Nam ex Cicer. Tusc. 1. 73. *Cycni Apollini dicati sunt, quòd ab eo habere divinationem videantur: quia, providentes quid in morte sit boni, cum cantu et voluptate moriuntur.* Tamen fictus eorum cantus est, de quo, Ecl. 8. 55.

30. *Sic tua, &c.*] Obtestandi formula et bene precandi, quoties quid ab aliquo petimus. Id est: Sic apes tuæ evitent taxos, quomodo mihi recitabis carmina. *Cyrneas taxos.*] *Taxus* arbor funestis annumerata, *l'if*. Quâ pastæ apes mel amarissimum cudunt: unde Corsicæ mel infame, quod hæc insula taxis et cicutâ abundet, Ovid. Amorum l. 1. 12. 10. *Melle sub infami Corsica misit apis.* *Corsica*, insula in mari Mediterraneo, quæ cum Sardinia et Sicilia Italiæ adjacet: *Cyrnus* Græcis dicta, a rege hujus nominis. De *examinibus*, Ecl. 7. 13. De *Cytiso*, Ecl. 1. 79. De *Pieridibus*, Ecl. 3. 85.

35. *Varo, &c. Cinna.*] Alii poëtas esse volunt; alii viros Octaviani gratiâ insignes. Sed prima opinio stare non potest. I. Quia Cinna hic poeta, non posset esse alius quam *Helvius Cinna*, qui Smyrnam scripsit annis novem, de incesto Myrrhæ in patrem Cinyram Cypriorum regem amore: laudatus a Catullo 94. et ab Ovidio Trist. 2. 1. 435. At is jam inde a tempore Cæsareæ cædis, errore nominis, pro Cornelio Cinna prætore et Cæsaris hoste, a plebe occisus fuerat: ut est apud Sueton. II. Quia ex *Varis*, qui florebant illâ ætate, de quibus Ecl. 6. 7. nullus in poësi nomen habuisse dicitur. III. Quia licet celebris tum fuerit poëta *Varius*, de quo sæpe Horatius, inprimisque Od. 1. 5. 6. 1. *Scriberis Vario fortis et hostium victor, Mæonii carminis alite*; tamen male Servius hic legit *Vario* pro *Varo*: *Nam neque adhuc Vario videor, &c.* Male, inquam: siquidem dixit paulo ante Virgilius, *Vare tuum nomen, &c.* Itaque secundam opinionem secutus, *P. Quinctilium Varum* intelligo, de qua Ecl. 6. 7. Et *Cornelium Cinnam Magnum*, Pompeii Magni ex filia nepotem, qui primo hostis Octaviani, deinde ab eodem susceptus in castris Bruti et Cassii, ut notat Lipsius in caput 9. l. 1. Senecæ de Clementia: magna deinceps apud eum floruit gratiâ, ausus tamen in benefactorem suum conjurare, novo beneficio veniam ab eodem accepit, et consulatum, an. U. C. 758.

36. *Anser.*] Volunt hic allusum ad Anserem, hujus ætatis poëtam, M. Antonii laudatorem, cui Antonius e bonis Pompeii in Falerno agro aliquid in præmium dederat: unde Cicero Philip. 13. 11. *Anseres de Falerno depellentur.*

39. *Huc ades, o, &c.*] Tertium carminis fragmentum, expressum e Theocriti Cyclope, Idyl. 11. De *Galatea*, Ecl. 1. 31.

Hîc ver purpureum, varios hic flumina circum
Fundit humus flores: hic candida populus antro
Imminet, et lentæ texunt umbracula vites.
Huc ades; insani feriant sine littora fluctus.
LY. Quid, quæ te purâ solum sub nocte canentem
Audieram? numeros memini, si verba tenerem.
MOE. Daphni, quid antiquos signorum suspicis [ortus?
Ecce, Dionæi processit Cæsaris astrum:
Astrum, quo segetes gauderent frugibus, et quo
Duceret apricis in collibus uva colorem.
Insere, Daphni, piros, carpent tua poma nepotes.
Omnia fert ætas, animum quoque. Sæpe ego longos
Cantando puerum memini me condere soles.
Nunc oblita mihi tot carmina: vox quoq; Mœrim
Jam fugit ipsa: lupi Mœrim videre priores.
Sed tamen ista satis referet tibi sæpe Menalcas.
LY. Causando nostros in longum ducis amores:
Et nunc omne tibi stratum silet æquor, et omnes

Hic est ver rubicundum; hic terra producit diversos flores circa fluvios; hic alba populus incumbit cavernæ, et vites flexuosæ efficiunt umbram. Veni huc, ne cures quod procellosi fluctus percutiant litora. LYC. *Quid* vero? *quænam audiveram te cantantem solum per noctem serenam? recordor cantum, si scirem verba.* MOE. *Daphni, quid miraris veteres ortus siderum? En prodiit sidus Cæsaris* oriundi *a Venere; sidus, per quod sata abundabunt frumento, et per quod racemus in montibus apertis induet colorem. Daphni, planta piros, posteri colligent tua pira. Anni auferunt cuncta, memoriam quoque. Ego recordor me sæpe traduxisse canendo totos dies, cum essem puer. Nunc tot versus exciderunt mihi; ipsa etiam vox me destituit: lupi me priores aspexerunt. Attamen Menalcas sat sæpe recitabit ista tibi.* LYC. *Differs diu meam voluptatem, quærendo* varias *causas. Aspice, jam tota aqua quieta tibi tacet, et omnes*

NOTÆ.

46. *Daphni, quid, &c.*] Quartum versuum fragmentum, quod recitat Mœris. In eo Menalcas sive Virgilius alloquitur Daphnim, amicum pastorem, de morte J. Cæsaris; cujus in funebribus ludis crinita stella per septem continuos dies fulsisse dicitur, ex Suetonio 88. Creditumque est animam esse Cæsaris in Cœlum recepti; et ideo simulacris ejus et nummis stella in vertice addita. G. 1. 488.

47. *Dionæi.*] Cæsar ex gente Juliâ fuit; Julia gens orta ab Iulo Æneæ filio; Æneas Veneris et Anchisæ filius; Venus, juxta multos, Jovis et Diones Nymphæ marinæ filia; licet juxta alios, orta sit e spuma maris.

48. *Astrum, quo segetes.*] *Astrum* proprie signum est, e multis stellis compositum, vulgo *constellatio*; hic tamen pro stellâ unicâ sumitur.

49. *Apricis.*] Soli expositis et apertis, quasi *apericis*, inquit Vossius. Nisi cum aliis deducere malis ab *α* privativo, et *φρίκη horror*; quod sint sine frigore; unde et Africam dictam volunt. Opponuntur *apricus*, et *opacus*.

50. *Insere, Daphni, piros.*] Hortatur pastorem, ut serat arbores; futurum quippe, ut sidere illo favente crescant feliciter, et posterorum commodis serviant; *Inserere* hic, non insitionem significat; qua surculus peregrinus arbori alterius naturæ immittitur; sed simpliciter plantationem arborum; quomodo Columella dixit, *hortos inserere.* Tum quasi deficiente memoria, silet Mœris.

52. *Memini me condere.*] Pro *condidisse.* Sic Cicero ad Att. 8. 11. *Memini tibi librum afferri a Demetrio;* id est, allatum fuisse. *Condere,* est finire, ad occasum ducere, et quasi sepelire. Quemadmodum dicitur Æn. 1. 378. *Ante diem clauso componet Vesper Olympo;* quasi ad sepulturam componet.

53. *Nunc oblita mihi.*] Duo notanda. I. *Oblita* passiva significatione. II. *Mihi,* pro *a me.* Sic Æn. 1. 330. *Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum.*

54. *Lupi Mœrim videre priores.*] Dicuntur lupi, sed falso, vocem ei adimere, quem priores conspexerint; perdere vero ipsi conspecti prius; ex Plinio. Hinc, *Lupus in fabula,* proverbium est; quoties colloquentibus supervenit aliquis, de quo sermo erat; is enim tum sua præsentia sermonem amputat loquentibus. The: Id—ιδ—22. οὐφθεγξῃ; λυκον ειδες, &c. &c.

56. *Causando.*] Causas et excusationes prætexendo; nempe caducam memoriam, raucedinem, et alia; quæ attulerat Mœris, ne versus cantare cogeretur. Hunc igitur Lycidas variis invitamentis ad cantandum pellicit; silent venti, medium iter confecimus, &c.

57. *Silet æquor.*] Non mare, sed aqua *Mincii* fluvii, qui Mantuam et vicinas regiones alluit: *Menzo. Æquor* enim dicitur de quâlibet planitie, sive aquarum, sive camporum. Et vero mare longe inde remotum est. Æn. 2. 780.

(Aspice)

(Aspice) ventosi ceciderunt murmuris auræ.
Hinc adeo media est nobis via: namq; sepulchrum
Incipit apparere Bianoris: hic, ubi densas
Agricolæ stringunt frondes: hìc, Mœri, canamus:
Hìc hædos depone, tamen veniemus in urbem:
Aut si, nox pluviam ne colligat ante, veremur:
Cantantes licet usque (minus via lædet) eamus.
Cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo.
MOE. Desine plura, puer: et quod nunc instat, agamus.
Carmina tum melius, cum venerit ipse, canemus.

sibili ventorum strepentium cessaverunt. Præterea ex hoc loco superest nobis tantum media pars viæ: nam tumulus Bianoris incipit apparere: hoc loco, in quo agricolæ colligunt spissa folia, Hoc loco canamus, o Mœri: hoc loco demitte hædos, nihilominus perveniemus in urbem. Aut si timemus ne nox abducat imbrem, ante quam ad eam pervenerimus: *progrediamur, quamvis* interim *semper canentes: iter minus* nos *fatigabit. Ut progrediamur canendo, ego te levabo hoc onere.* MOE. *Puer, omitte cætera, et faciamus quod jam urget: tum cantabimus commodius versus, cum Menalcas advenerit.*

NOTÆ.

60. *Bianoris.*] Ocnus idem qui et Tuscorum rex, Tiberis fluvii et Mantus fatidicæ Nymphæ filius, Mantuam de matris nomine condidit. Hujus sepulchrum in viâ, veterum more: qui adeo sepulchrorum elogia ad viatores dirigunt: *Sta viator, Abi viator.*

61. *Stringunt frondes.*] Stringi dicuntur ea, vel quæ stricta manu decerpuntur: ut G. 1. 305. *Quernas glandes tunc stringere tempus, Et lauri baccas, oleamque, cruentaque myrta.* Vel quæ colliguntur in fasciculum: ut hic, et G. 1. 317. *Fragili jam stringeret hordea culmo.*

ECLOGA X.

* GALLUS.

ARGUMENTUM.

AMABAT Gallus Lycoridem: sprevit hæc illum, ut alium, sibi chariorem sequeretur in Rhætiam aliasque regiones Italiæ, sive Galliæ togatæ, quas Rhenus alluit et Alpes insident. Gallus abire fingitur, quasi in exilium, repulsæ impatientiâ: locus exilii statuitur Arcadia, pastoribus nota sedes, poëtisque Bucolicis, qualis ipse Gallus fuit. Huc amici, huc Dii sylvestres, ad solandum ejus dolorem conveniunt. Ille multa de remediis amoris, deque sua sorte diu frustra meditatus, ut amantum ingenium est, iterum ad amorem redit. Multa hic ex Idyll. Theocriti primo.

Volunt omes hanc Lycoridem *eandem esse cum* Cytheride *mimâ, quæ Volumnii Eutrapeli, Senatoris nobilissimi liberta primum; ac deinde M. Antonio sic chara fuit, ut is illam in Italiæ perlustratione per civitates et municipia secum apertâ lecticâ circumferret, trahentibus leonibus; ut Plinius notat, l. 8. 16. Id sane si ita est, multis eam necesse est nominibus insignitam; quam et* Volumniam *ab Antonio vocatam esse Cicero indignatur, Philip. 2. 48. Quod autem volunt, iter illud Lycoridis Alpinum et Rhenanum, eam ipsam esse Antonianam perlustrationem Italiæ; parum certe congruit tempori. Quippe duplex ab Antonio perlustratio facta est,* eadem comite mima, *inquit Cicero, ibid. 51. Altera ante pugnam Pharsalicam, ab eo tum tribuno plebis, altera post pugnam, ab eodem tum equitum magistro: hoc est annis, ut minimum, decem ante editionem hujus Eclogæ, quæ postrema omnium scripta fuit; eâ tempestate, quâ jam Antonius in Oriente cum imperio versabatur.* Extremum hunc Arethusa, &c.

Ita igitur statuo: aut Lycoridem illam, a Cytheride, sive Volumnia mima diversam esse, aut Galli rivalem, diversum ab Antonio; aut hâc Eclogâ exhiberi Gallo præteritorum amorum historiam, veterumque casuum memoriam voluptatis causâ revocari: cum Lycoridis fuga multo prius contigisset.

NOTÆ.

* *GALLUS.*] Cneus, vel Publius Cornelius Gallus; nam vario prænomine reperitur: patria Forojuliensis, *du Frioul:* ex infimâ fortunâ ad summam Octaviani gratiam, immo et amicitiam evectus est. *Suet. in Aug.* 66. Egregiam ei navavit operam in Alexandrino bello: in quo captam a se Parætonium urbem, adversus vim dolosque M. Antonii, vi dolisque fortiter propugnavit. Ideo mortua Cleopatra et Antonio, redactâque in provinciæ formam Ægypto, non ausus Cæsar, metu novarum turbarum, copiosam regionem, gentemque levissimam viro nobili committere; tamen eam amico Gallo credere non dubitavit. *Dio. l.* 51.

At non ita multo post, abusus fortunæ amplitudine, Thebas ob tributa seditionem moventes, aut expilavit, *ex Ammiano,* l. 17. aut funditus evertit, *ex Hieronymo in Euseb.* Tum cœpit in ipsum imperatorem multa intemperanter jactare, præsertim inter pocula. *Dio. l.* 53. *Ovid. Trist.* 2. 445. Statuas ubique sibi per Ægyptum erexit, acta sua pyramidibus inscripsit. Quibus nominibus cum esset a Valerio Largo, socio et convictore olim suo, accusatus; Augustus huic Gallo ob ingratum et malevolum animum, domo et provinciis suis interdixit. Senatus graviore sententiâ, mulctatum bonis, et exilii ignominiâ notatum eo adegit, ut suâ sibi manu mortem accerseret. Mortuum tamen Gallum luxit Augustus, et ob severitatem senatus vicem suam conquestus est: *quod sibi soli non liceret, amicis quatenus vellet irasci. Suet.* 66. Periit ætatis anno 40. aut 43. ut in Hieron. Eusebio varie scriptum est: U. C. 728. ante obitum Virgilii, 7. Multis charus, Pollioni imprimis, itemque Ciceroni, ut colligitur ex epistolis Pollionis ad Ciceronem, quæ habentur apud ipsum Ciceronem, *Famil.* l. 10. 31. *et* 32. Virgilio certe charissimus: qui ejus etiam laudes celebrasse dicitur quarto Georg. libro: unde postejus necem Augusti jussu sublatæ sint, et earum in locum Aristæi fabula substituta. Quod mihi tamen verisimile non videtur: ita belle Aristæi fabula cum reliquis libri partibus et argumento cohæret.

Poëta fuit. Scripsit de Lycoride suâ, forte elegiaco carmine, libros quatuor: quo in genere Tibullo et Propertio durior fuisse dicitur a *Quintil. l.* 10. 1. Transtulit præterea bucolicis versibus aliquid ex Euphorione, poëtâ Chalcidensi, ut probamus *Ecl. hac.* 10. 50. *et Ecl.* 6. 72. Perierunt omnia. Illas enim sex elegias, quæ ejus nomine circumferuntur, opus inficetum et barbarum, plane constat Maximiani cujusdam esse, recentioris nebulonis: ubi præter errores in syllabarum quantitate bene multos, et ineptam minimeque Latinam verborum structuram, accedit illud præterea; quod in iis Gallus senem se profiteatur, qui tamen firmâ adhuc ætate decessit. *Gyraldus, Vossius, &c.* Alia item fragmenta, quæ ab Aldo Manutio juniore reperta Venetiis et edita sunt, etsi minus insulsa, tamen omnino supposititia esse evincit Jos. Scaliger in opusculis. In quo peccavit et hoc alterum Manutius, quod Gallum hunc Cornelium, cum Asinio Gallo Pollionis filio confundit, delusus a veteribus grammaticulis Virgilianæ vitæ scriptoribus.

INTERPRETATIO.

O Arethusa, permitte mihi, hoc ultimum opus. Canendi sunt pauci versus amico meo Gallo, sed quos ipsa Lycoris legat. Quis posset negare versus Gallo?

EXTREMUM hunc, Arethusa, mihi concede laborem.
Pauca meo Gallo, sed quæ legat ipsa Lycoris,
Carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?

NOTÆ.

1. *Arethusa.*] Fons in insulâ Ortygiâ, quæ Siciliæ adjacet, et quartam Syracusanæ urbis partem efficit. Alpheus autem, Peloponnesi fluvius, postquam in mare defluxit, impermixtas dicitur servare aquas, et continuo lapsu in Ortygiam erumpere, per hunc ipsum fontem Arethusam: idque ex eo probatur, quod projecta in Alpheum in Græcia, per os Arethusæ fontis, in Ortygia reddantur. Narrant vero fabulæ, Alpheum fluvium Arethusæ Nymphæ fuisse amatorem; hanc fugientem, a Dianâ conversam esse in fontem, eâdemque fugâ subter mare in Ortygiam emersisse: Alpheum, eodem impetu consecutum, undas ei suas deinde miscuisse. *Æn.* 3. 692. Hunc fontem invocat, Siculum, ut ante *Sicelides Musas,* ob Theocritum Siculum poetam, Bucolicorum principem.

2. *Quæ legat, &c.*] Quæ legat Lycoris, ad pudorem, quod se Gallo tam duram præbuerit.

Sic

Sic tibi, cum fluctus subter labêre Sicanos,
Doris amara suam non intermisceat undam.
Incipe, sollicitos Galli dicamus amores,
Dum tenera attondent simæ virgulta capellæ.
Non canimus surdis, respondent omnia sylvæ.
Quæ nemora, aut qui vos saltus habuere, puellæ
Naiades, indigno cum Gallus amore periret?
Nam neque Parnassi vobis juga, nam neque Pindi
Ulla moram fecere, neque Aonia Aganippe.
Illum etiam lauri, illum etiam flevere myricæ.
Pinifer illum etiam solâ sub rupe jacentem
Mænalus, et gelidi fleverunt saxa Lycæi.
Stant et oves circum, nostri nec pœnitet illas:
Nec te pœniteat pecoris, divine poëta.
Et formosus oves ad flumina pavit Adonis.
Venit et upilio, tardi venêre bubulci;
Uvidus hybernâ venit de glande Menalcas.
Omnes, unde amor iste, rogant, tibi? Venit Apollo.
Galle, quid insanis? inquit: tua cura Lycoris,
Perque nives alium, perq; horrida castra secuta est.

Sic salsa Doris non confundat suas aquas cum tuis, cum flues subter mare Siculum. Incipe, celebremus anxium amorem Galli; dum capellæ depressis naribus carpunt teneros frutices. Non cantamus surdis, sylvæ referunt omnia. Quæ sylvæ, aut qui saltus detinuere vos, o Nymphæ Naiades, cum Gallus deficeret præ amore indigno? Neque enim ulla culmina Parnassi aut Pindi, neque Aganippe Bœotica vos retardaverunt. Illum etiam lauri, illum etiam myricæ ploraverunt. Mænalus etiam abundans pinis, et rupes gelidi Lycæi ploraverunt illum, stratum sub deserta rupe. Oves quoque circumsistunt, neque contemnunt nos. Nec tu contemnas gregem, o divine poëta: ipse pulcher Adonis pavit gregem circa fluvios. Venit quoque custos ovium: venerunt lenti custodes boum, venit Menalcas madefactus e collectione *glandium hybernarum. Omnes petunt, unde sit tibi amor ille. Venit Apollo: Galle, ait, cur desipis? Lycoris, amica tua, secuta est alium per nives, et per castra horribilia.*

NOTÆ.

4. *Sicanos.*] Siculi sic dicti sunt, vel a Sicano Cyclopis filio; vel a Sicanis Hispaniæ populis, illam in insulam translatis. *Sic tibi.*] Ecl. 9. 30.

5. *Doris.*] Oceani et Tethyos filia, Nereo fratri nupta, ex quâ Nereides peperit. Hic sumitur pro amara maris aqua, quæ dulcibus Arethusæ et Alphei aquis non admiscetur.

9. *Quæ nemora, aut, &c.*] Naiades alloquitur poëta, sive Nymphas præsides fontium, qui e Parnasso, Pindo et Helicone profluunt: easque increpat, quod ad solandum Galli amorem non venerint, tam multis eo advolantibus. Estque tacita quædam ipsius Galli reprehensio, quod studia carminum omiserit, ut amori vacaret. De *Naiadibus*, Ecl. 2. 46.

11. *Nam neque Pindi, &c.*] Mons in Macedoniæ, Epiri, et Thessaliæ confinio: unde tribus his regionibus ex æquo tribuitur. Dicunt quidam eum in Phocidem et Bœotiam usque pertinere: et in Phocide quidem *Parnassum*; in Bœotiâ *Heliconem*, ac denique *Cithæronem* vocari. Certe montes illi quatuor, licet in longa spatia diffusi, tamen fere contigui sunt, et perinde Musis dicati.

12. *Aonia Aganippe.*] Bœotiæ fons, Musis sacer, ex Helicone monte, non procul Thebis, in Permessum fluvium defluens. *Aonia*, id est Bœotica, ab Aone Neptuni filio. Nota hic hiatum vocalium: *Aonia Aganippe.* De *myricis.* Ecl. 4. 2.

15. *Mænalus, et, &c.*] *Mænalus*, et *Lycæus* Arcadiæ montes, Pani sacri. Unde et *Lycæa* festa, ejus in honorem ibi a pastoribus instituta: quæ *Lupercalia* Latinis dicta; inter quos inducta sunt ab Evandro, Arcadiæ rege, cum in Italiam profugisset.

18. *Adonis.*] Filius Cinyræ Cypriorum regis, et Myrrhæ ejus filiæ: quem Venus in deliciis habuit. Is dum in *Idali*, montis Cyprii, nemore venaretur, apri dente percussus interiit: a Venere multis lacrymis defletus. Hujus mentionem facit poëta, ad Galli solatium: ut is meminerit, ne ipsam quidem amoris Deam Venerem in amore felicem. Tum amatores adhibet Deos: Apollinem, qui Daphnen; Pana, qui Syringa; Sylvanum, qui Cyparissum amavit; qui omnes parum feliciter amaverunt, Daphne in laurum, Syringe in arundinem, Cyparisso in arborem cognominem, transformatis.

19. *Upilio.*] Pro *opilio*: *o* brevi, in *u* longum, metri causa, mutato. Et antiqui *opes* dixere, quas posteri *oves*.

Venit

Venit et agresti capitis Sylvanus honore,
Florentes ferulas et grandia lilia quassans.
Pan Deus Arcadiæ venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis minioque rubentem.
Ecquis erit modus ? inquit : amor non talia curat.
Nec lacrymis crudelis amor, nec gramina rivis,
Nec cytiso saturantur apes, nec fronde capellæ.
Tristis at ille : Tamen cantabitis, Arcades, inquit,
Montibus hæc vestris ; soli cantare periti
Arcades. O mihi tum quàm molliter ossa quiescant,
Vestra meos olim si fistula dicat amores !
Atque utinam ex vobis unus, vestrique fuissem
Aut custos gregis, aut maturæ vinitor uvæ !
Certe sive mihi Phyllis, sive esset Amyntas,
Seu quicumq; furor (quid tum, si fuscus Amyntas ?
Et nigræ violæ sunt, et vaccinia nigra.)
Mecum inter salices lentâ sub vite jaceret.
Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
Hìc gelidi fontes, hìc mollia prata, Lycori :
Hìc nemus, hìc ipso tecum consumerer ævo.
Nunc insanus amor duri me Martis in armis
Tela inter media atque adversos detinet hostes.

Venit quoque Sylvanus cum rusticâ coronâ capitis, quatiens ferulas florentes et magna lilia. Venit Pan Deus Arcadiæ, quem ipsi conspeximus rubicundum minio et sanguineis baccis ebuli. Quis erit finis, ait Pan ? *Amor negligit ista; nec durus amor satiatur fletu, nec herbæ rivis, nec apes cytiso, nec capellæ foliis. At Gallus mœstus ait : Tamen, o Arcades, soli docti canere Arcades, canetis hæc vestris montibus. O quam placide tunc quiescens mea ossa, si quondam vestra tibia referat meos amores! et utinam fuissem unus e vobis, aut custos vestri pecoris, aut putator maturorum racemorum. Certe sive amassem Phyllida, sive Amyntam, seu quemcunque* alium *(quid refert utrum Amyntas sit niger? et violæ sunt nigræ, et vaccinia nigra) recumberet* ille *mecum sub vite flexuosâ inter salices. Phyllis colligeret mihi flores, Amyntas caneret. O Lycori,* sunt *hic fontes frigidi et amœna prata, et sylvæ : hic traducerem tecum omnem ætatem. Nunc stultus amor me retinet inter media tela et infestos hostes, in armis feri Martis.*

NOTÆ.

24. *Sylvanus.*] Deus τῆς ὕλης· ὕλην autem alii *sylvam* interpretantur, unde sylvarum Deum hunc fecere ; alii *fæcem* omnium elementorum, seu quam dicunt Peripatetici *materiam primam*, ex quâ omnia constant. Quare eundem esse volunt cum Pane, qui totius naturæ Deus est, ut diximus, Ecl. 2. 31. πᾶν enim, est *omne ;* et ὕλη, *omnium materia.* Distinguuntur tamen Sylvanus et Pan. G. 1. 17. et 20. *Agresti honore.*] Corona e foliis agrestibus.

25. *Ferulas.*] Ferula, planta est affinis fœniculo ; cujus caulem, levissimum et durâ cute munitum, senes assumebant in baculos ; narthex a quibusdam dicitur, *ferule.*

27. *Ebuli baccis.*] Ebulum, *de l'hieble*, herba aut virgultum affine sambuco, *au sureau.*

Minioque.] Minium, *du vermillon*, materies est fossilis, vel e propriis venis, vel ex argenti vivi fodinis erui solita : præsertim in Hispania, circa fluvium, qui *Minius* appellatur, *Minho*, Gallæciam a Lusitania dividens. Hoc colore simulacra Deorum, Jovis præcipue, liniebantur : Camillus vultu quoque miniato triumphavit.

30. *Nec cytiso.*] Ecl. 1. 79. De *Arcadibus*, Ecl. 4. 58.

33. *Quam molliter ossa, &c.*] Superstitiosè timebant veteres ne mortuorum corpora superjectæ terræ pondere gravius premerentur; quare levem et contritum pulverem fere tumulo injiciebant, hâc verborum formulâ : *Sit tibi terra levis.*

38. *Seu quicumque furor.*] *Amor*, in quo sæpe multum dementiæ et furoris est. Et vero ea quæ sequuntur, speciem habent dementissimi amoris. Namque inops consilii, modo vota facit pro eâ, cujus fastidia expertus est : *Ah! ne te frigora lædant, &c.*] modo ad poesim et musicam, modo ad sylvarum silentium, modo ad venationem ; quasi ad totidem amoris diverticula et remedia confugit : mox in furorem relapsus, immedicabilem suum esse amorem profitetur. De *Phyllide*, Ecl. 3. 76. De *Amynta*, Ecl. 2. 35. De *vacciniis*, Ecl. 2. 18.

44. *Nunc insanus amor, &c.*] Sensus est ; Hic, si tibi liberet, ambo quieti et securi viveremus ; nunc propter duritiem tuam ambo miseri sumus. Amor enim meus cogit me præ desperatione bellicis periculis caput meum exponere, quod ita vile tibi ac despicatum est. Te interim alienus amor rapit in regiones asperas, alieno tempore, difficili itinere.

Tu procul à patriâ (nec sic mihi credere) tantùm
Alpinas, ah dura, nives, et frigora Rheni
Me sine sola vides. Ah te ne frigora lædant!
Ah tibi ne teneras glacies secet aspera plantas:
Ibo, et Chalcidico quæ sunt mihi condita versu
Carmina pastoris Siculi modulabor avenâ.
Certum est in sylvis, inter spelæa ferarum,
Malle pati, tenerisque meos incidere amores
Arboribus: crescent illæ, crescetis amores.
Interea mixtis lustrabo Mænala Nymphis,
Aut acres venabor apros: non me ulla vetabunt
Frigora Parthenios canibus circundare saltus.
Jam mihi per rupes videor lucosque sonantes
Ire: libet Partho torquere Cydonia cornu

Tu, o crudelis, longe a patria (utinam liceret mihi id non credere) sola sine me vides tantummodo nives Alpium et glaciem Rheni. Ah ne te vulneret gelu! Ah ne glacies acuta tibi vulneret delicatos pedes! Ibo, et canam fistulâ Siculi pastoris ea, quæ versibus traduxi e Chalcidensi poëta. *Ratum est,* me *malle pati inter nemora et speluncas belluarum, et meos amores inscribere teneris arboribus; crescent illæ, crescetis, o amores. Interea circuibo Mænalum* montem, cum *sociis Nymphis; aut persequar fortes apros; nulla frigora prohibebunt me cingere canibus sylvas Parthenii* montis. *Jam fingo mihi, me vagari per montes et nemora resonantia: juvat vibrare arcu Parthico sagittas Cretenses:*

NOTÆ.

46. *Nec sit mihi credere.*] Nec liceat mihi, nec possim. Sic. Æn, 8. 676. *Actia bella cernere erat.* Horat. Epod. 17. 25. *Neque est levare tenta spiritu præcordia.* Hausta e Græcis fontibus locutio, apud quos ἔςι significat *licet.* Sic Homerus Odyss. 11. 157. τὸν οὔ πως ἔςὶ περᾶσαι, *quem non licet transmittere.*

Tantum.] Tribus præcipue modis explicatur. I. Ita ut sit nomen et referatur ad *credere;* Utinam liceat non credere *tantum,* id est, rem tantam tamque indignam. II. Ita ut sit adverbium, et referatur ad *sit;* Utinam *sit tantum;* utinam liceat *tantum,* hoc non credere. Quasi dicat: non peto ut Lycoris non sit perfida, sit ita sane; sed peto ut liceat mihi *tantummodo,* id non credere. III. Ita ut sit adverbium, et referatur ad sententiam sequentis versus; Vides *tantummodo* nives et frigora, &c. Prima explicatio infirmior, secunda subtilior, tertia facilior.

47. *Alpinas, &c.*] Alpes, excelsi montes, qui Italiam a Galliâ Germaniâque disterminant; multis dictæ nominibus, pro variâ regionum, quibus adjacent, ratione. Sunt enim *Alpes* maritimæ, Cottiæ, Grajæ, Pœninæ, Rhæticæ, Tridentinæ, &c. Ex his multi oriuntur fluvii; celeberrimi, Padus, Ticinus, et Athesis, *le Po, le Tesin, l'Adige,* qui in Italiam; Rhodanus, *le Rhosne,* qui in Galliam; Rhenus, qui in Germaniam, devolvitur.

Rheni.] Fluvii Europæ post Danubium celeberrimi, qui antiquus Galliæ et Germaniæ terminus fuit, a fontibus ad ostia. Fontes ejus duo in Alpibus, apud Rhætos occidentales, *les Grisons.* Ostia plurima, quibus in Oceanum influit. Mirum tamen est tantæ famæ fluvium ad mare non perferre nomen. Nam ubi ad arcem Skinkiam, quæ caput est insulæ Bataviæ, duas divisus est in partes, Vahalim, et Rhenum, unde *bicornis* appellatur; mox varios deinde scinditur minores in alveos, quorum minimo Rheni permanet nomen; sed is ad Lugdunum Batavorum, *Leyden,* antequam ad Oceanum pervenerit, inter arenas exhauritur.

50. *Ibo.*] Vagabor hinc atque hinc. Vel, abibo hinc, deseram castra, et sylvis abditus, carmina modulabor. *Chalcis* urbs est Eubœæ insulæ, quæ Chalcis quoque vocata est. Eubœæ porro Bœotiæ continenti dicitur olim adhæsisse; ab ea nunc Euripo distincta, tam angusto, ut aliquàndo ponte transmissus fuerit. Ex illa insula oriundus Euphorion, Antiocho Magno Syriæ regi percharus, ejusque bibliothecæ præfectus; poëta nobilis, sed, juxta Ciceronem, obscurus; cujus opera in deliciis fuisse Tiberio Cæsari memorantur: ex quibus aliqua Latinis versibus expressisse diximus hunc Gallum, Ecl. 6. 72.

51. *Pastoris Siculi.*] Theocriti, poëtæ Siculi, stylo. Non igitur elegiæ fuerunt, ut putat Probus: neque enim elegiæ potuerunt Theocriti stylo componi; sed aliquid bucolicis Idylliis affine.

53. *Malle pati.*] Supple, quam Lycorida in posterum sequi, atque ita deperire.

55. *Mænala.*] Montem Arcadiæ, Ecl. 8. 21.

57. *Parthenios.*] *Parthenius* item Arcadiæ mons, ubi virgines venari solebant: unde nomen a παρθένος *virgo.*

59. *Libet Partho, &c.*] Species pro genere, arcus Parthicus et sagittæ Cydoniæ, pro quolibet arcu et quibuslibet sagittis. Parthi enim et Cydones arte sagittandi celebres: Æn. 12. 858. *Parthus sive Cydon telum immedicabile torsit.* De *Parthis,* Ecl. 1. 63. *Cydon* urbs fuit in Creta insula. *Cornu* dixit, pro arcu e cornea materia fabricato.

Spicula:

Spicula: tanquam hæc sint nostri medicina furoris;
Aut Deus ille malis hominum mitescere discat.
Jam neq; Hamadryades rursum, nec carmina nobis
Ipsa placent: ipsæ rursum concedite sylvæ.
Non illum nostri possunt mutare labores;
Nec si frigoribus mediis Hebrumq; bibamus,
Sithoniasque nives hyemis subeamus aquosæ:
Nec si, cum moriens altâ liber aret in ulmo,
Æthiopum versemus oves sub sidere Cancri.
Omnia vincit amor; et nos cedamus amori.
Hæc sat erit, Divæ, vestrum cecinisse poëtam,
Dum sedet, et gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides: vos hæc facietis maxima Gallo:
Gallo, cujus amor tantùm mihi crescit in horas,
Quantùm vere novo viridis se subjicit alnus.
Surgamus: solet esse gravis cantantibus umbra:
Juniperi gravis umbra: nocent et frugibus umbræ.
Ite domum saturæ, venit Hesperus, ite capellæ.

veluti hæc omnia *essent remedium insaniæ meæ, aut* quasi *ille Deus disceret placari miseriis hominum. Nunc iterum neq; Hamadryades, neq; versus ipsi nobis arrident: Valete iterum,* vos *ipsa nemora. Nostræ curæ nequeunt flectere amorem, ne* sic quidem, *si mediâ hyeme potaremus* aquam *Hebri; et toleraremus Thracias nives hyemis humidæ: ne* sic quidem, *si pasceremus oves Æthiopum sub sidere Cancri, cum* intimus *cortex exsiccatus arescit in ulmo excelsâ. Amor superat omnia; nos quoque cedamus amori. O Divæ Musæ, sufficiet vestrum poetam cantavisse ista* carmina, *sedendo, et conficiendo calathum ex hibisco tenui: vos efficietis,* ut *ista* videantur *Gallo maxima: Gallo, erga quem amor meus tantum crescit singulis horis, quantum alnus virens attollit se ineunte vere. Surgamus: umbra solet esse noxia canentibus;* præsertimque *noxia* est *umbra Juniperi: umbræ quoque nocent frugibus. Ite, ite domum, o capellæ saturatæ: Vesper imminet.*

NOTÆ.

62. *Jam neque Hamadryades.*] De iis Ecl. 2. 46. Hic incipit Gallus remediorum et consiliorum suorum inanitatem agnoscere, seque amori victum tradere.

63. *Concedite sylvæ.*] Idem quod antea dixerat: *Vivite sylvæ.* Ecl. 8. 58.

65. *Hebrumque.*] Fluvium Thraciæ maximum; hodie *Marisa:* arenas olim aureas volventem. In Ægæum mare influit: ortus ex Rhodope monte, qui cum Hæmi pars quibusdam videatur, ab iis idcirco dicitur Hebrus ex Hæmo profluere.

66. *Sithoniasque nives.*] Sithonia pars est Thraciæ: vergens, vel in Pontum Euxinum, juxta Solinum; vel in oram Macedonicam Ægæi maris, juxta alios. Thracia frigida et nivosa est, propter altissimum montem Hæmum, quo dividitur.

68. *Æthiopum.*] Æthiopia regio Africæ vastissima, Ægypto finitima: quam Nilus quoque fere mediam, ut et Ægyptum, interfluit, *le pais des Abyssins.* Tota zonæ torridæ subjecta est, a tropico Cancri ultra æquatorem porrecta. Virgilius ergo *sidus Cancri* dixit, pro tropico Cancri; et tropicum pro zonâ ipsâ torridâ, cujus terminus est ad septentrionem. *Cancer* signum est in eâ parte cœli, quam ubi Sol attigit exeunte Junio, tum æstatem nobis calidissimam, diesque longissimos efficit. De *zonis* et *tropicis*, G. 1. 233. De *hibisco*, Ecl. 2. 30.

74. *Se subjicit alnus.*] Se superjicit, se attollit. Vide Ecl. 1. 46. *Alnus, aulne,* arbor aquosis locis gaudens.

75. *Gravis cantantibus umbra.*] Imo gratissima: præcipue Juniperi, *de genievre,* quæ arbor et odora est, et nihil venenatum patitur, et adversus aëris vitia comburi solet. Set significat diuturniorem in umbrâ moram nocere canentibus posse propter frigus. Unde quidam legunt *cunctantibus,* non *cantantibus.* De *Hespero,* Ecl. 6. 86.

FINIS BUCOLICORUM.

ARGUMENTUM

IN

GEORGICA.

GEORGICORUM *nomen, à* γεωργὸς, agricola : *hoc autem à* γαῖα, *vel* γέα terra, *et* ἔργον opus. *Traduntur hoc opere præcepta de agriculturâ, quatuor libris. I. De aratione. II. De plantatione. III. De pastione cultuque pecorum. IV. De apibus et mellatione. Eaque omnia naturæ accommodantur Italici soli, præsertimque Veneti, in quo Mantua fuit. Ducem in eo genere secutus est Virgilius Hesiodum Ascræum ex Bœotia, de quo diximus Ecl.* 6. 70. *Cujus librum, inscriptum* ἔργα καὶ ἡμέραι, opera et dies, *longè et copiâ et elegantiâ superavit. Cœptum est opus anno circiter U. C.* 717. *Virgilii* 32 *aut* 33. *et septennio perpolitum.*

Mæcenas, cui Georgica inscripta sunt, primos in Octaviani gratiâ tenuit cum Agrippâ gradus. Genere Tuscus, ex antiquis Etruriæ regibus : quorum posteri, post multas gentis clades, Romanam in civitatem admissi, equestri dignitate vixerunt. Eruditos complexus est, imprimis Virgilium et Horatium ; adeò parum cupidus, ut qui cæteris magistratibus imperabat, ipse equestri ordine, et urbis atque Italiæ præfecturâ contentus vixerit. Adhibitus ab Octaviano cum Agrippâ in consilium de imperio deponendo, retinendum persuasit. Sectâ Epicureus fuit, in vestitu, incessu, supellectili, conviviis, ipsâque dictione, mollior ac remissior. Scripsit Prometheum et Octaviam tragœdias, carminum libros decem : solutâ oratione commentarios de rebus ab Augusto gestis, item de animalibus et gemmis dialogos : omnia periêre. Decessit anno U. C. 746. *C. Martio Censorino et C. Asinio Gallo Coss. Triplex est apud eruditos de ejus nomine controversia.* I. *Quodnam ipsius nomen fuerit? Lambinus in* Vipsaniam *gentem inducit, sed eum confundit cum Agrippâ, cujus certè gentile nomen hoc fuit : Paulus Manutius in* Cinciam : *Glandorpius in* Heliam : *Muretus in* Aquiliam : *omnes aut levibus aut falsis conjecturis : Maxima et optima pars, Turnebus, Lipsius, &c. in* Cilniam, *quæ gens erat Aretinæ urbis in Etruriâ. II. Unde cognomen* Mæcenatis ? *Insulsè deducit Becmannus ab ejus moribus, quòd esset* μὴ κοινὸς, non communis ; *aut* μὴ καινὸς, non novus : *nam et Græci nunquam negativis nominibus,* μὴ, *sed privativum* α *præfigunt, et Varro l.* 7. *de L. L. à loco dictum testatur. Est igitur à Mediterraneo quodam Etruriæ oppidulo, Cæsenæ vicino, quâ in orâ Plinius vina Cæsenatia simul et Mæcenatia commendat, lib.* 24. 6. *III. Quomodo prima et media cognominis syllaba pingenda sit? Certè media, per* e *longum ; quia Græcè vulgò per* η *legitur. Prima vel per* æ *vel* œ : *quia in veteribus cod. utroque modo reperitur ; per* æ *frequentiùs. Igitur nomen integrum fuit,* CAIUS CILNIUS MÆCENAS.

P. VIR-

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICON

AD

C. CILNIUM MÆCENATEM,

LIBER I.

ARGUMENTUM.

CONTINET hic liber propositionem totius operis ejusque divisionem quadruplicem. Tum sequitur Deorum invocatio, quotquot rusticæ præsident rei, quos inter Octaviano Cæsari locus tribuitur; novo sane illis temporibus adulationis exemplo; quo deinde Lucanus in Pharsalia, et Statius in Thebaide, ad laudem Neronis et Domitiani immodestius abusi sunt. Atque hæc exordio comprehenduntur. Liber vero ipse sex habet partes. I Multiplicem agri colendi rationem, juxta variam ejus Naturam. II. Agriculturæ originem. III. Agricolarum instrumenta. IV. Rusticorum operum tempora. V. Tempestatum prognostica. VI. Digressionem ad varia prodigia, quæ cædem Julii Cæsaris aut præcesserunt, aut subsecuta sunt. Denique, Epilogi loco, Deos pro incolumitate Octaviani, et pro salute populi Romani precatur. Tamen ex iis, aliorumque librorum præceptis, non pauca obsolevere, contrario usu posteriorum temporum, nostrorum imprimis; quæ multa, ut artibus cæteris, ita huic quoque addidere.

QUID faciat lætas segetes: quo sidere terram:
Vertere, Mæcenas, ulmisque adjungere vites,
Conveniat: quæ cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori: atque apibus quanta experientia parcis:

INTERPRETATIO.

O Mæcenas, ordiar scribere deinceps quænam res efficiat messes copiosas; quo tempore oporteat arare tellurem, et vites alligare ulmis; quæ sit *cura boum; quæ diligentia sit necessaria, ut habeatur pecus: et quanta industria, ut alantur opes frugales:*

NOTÆ.

1. *Quid faciat.*] Quatuor his versibus distinguitur cultura quadruplex, *terræ, arborum, pecorum, apum:* quæ singulæ singulis libris explicantur: estque partitio totius operis.

3. *Qui cultus habendo, &c.*] Ibi supprimitur, *aptus, par, necessarius,* aut aliquid simile, quod dativum regat; ut apud Cicer. ad Att. l. 13. Ep. 10. *Solvendo non erat.* Apud. Plin. *Radix est vescendo.*

4. *Apibus quanta, &c.*] Præter interpretationem jam traditam afferri potest hæc altera: Dicam quæ sit apum experientia, prudentia, ingenium, ars quædam; non usu quidem comparata, sed ingenita.

Hinc

Hinc canere incipiam. Vos, o clarissima mundi
Lumina, labentam cœlo quæ ducitis annum,
Liber et alma Ceres; vestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutavit aristâ,
Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis:
Et vos agrestum præsentia numina Fauni,
Ferte simul Faunique pedem Dryadesque puellæ:
Munera vestra cano. Tuque o, cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune: et cultor nemorum, cui pinguia Cææ
Ter centum nivei tondent dumeta juvenci:
Ipse nemus linquens patrium, saltusque Lycæi,
Pan ovium custos, tua si tibi Mænala curæ,
Adsis ô Tegeæe favens: oleæque Minerva

O vos sidera mundi splendidissima, quæ præsidetis anno currenti per cœlum: Bacche, et Ceres nutrix hominum: *si homines vestro beneficio reliquerunt glandes Dodonæas pro frumento pingui, et miscuerunt aquam Acheloi* cum *vino reperto., Et vos o Fauni, Dii propitii rusticis: adeste o Fauni, una cum Dryadibus Nymphis. Canto vestra dona. Et tu, cui terra* adhuc *recens produxit equum ferocem, icta magno tridente, o Neptune: et tu qui coluisti* loca *sylvestria, cui trecenti boves candidi carpunt frutices fertiles* insulæ *Cææ. Tu ipse, o Pan Tegeæe, protector ovium: si cures Mænalum tuum, adesto propitius, relinquens nemus patriæ et sylvas Lycæi. Et* tu, *o Pallas repertrix olivæ.*

NOTÆ.

5. *Clarissima mundi Lumina, Liber, &c.*] Liberum et Cererem appellat mundi lumina, annique ductores. Vel quia præsides et repertores habentur messis et vindemiæ, quæ præcipuæ sunt anni partes, et præcipua mundi ornamenta, unde cibus hominum et potus existit. Vel quia per eos Lunam et Solem significat. Et vero Prætextatus apud Macrob. l. 1. c. 18. fuse probat *Solem*, non Liberum et Dionysium duntaxat; sed et Jovem, et Martem, et Mercurium, et Herculem ipsum esse; *Liberum* vero dici, quod *libere vagetur.* Lunam item addit, ipsam esse *Cererem:* Cujus nomen aliqui deducunt a *creando*, quod ad rerum productionem plurimum valeat. De *Libero*, Ecl. 7. 58. *De Cerere*, Ecl. 5. 79.

8, 9. *Chaoniam glandem, &c. Acheloia pocula, &c.*] species pro generibus: primi enim hominum glande ad pastum, aquâ ad potum usi sunt. Celebris autem fuit inter sylvas glandiferas Dodonæa, in Epiro sive Chaoniâ: de quâ Ecl. 9. 13. Sicut inter fluvios Achelous in Ætoliâ; sive quia primus e terrâ erupit, sive quia ejus in ripâ primæ vineæ sunt consitæ, ab Oeneo Ætoliæ rege, qui ex uvâ a Staphylo pastore suo repertâ liquorem expressum, Libero patri, apud se tum diversanti, cum obtulisset, ab eo colendæ vitis accepit modum.

10. *Fauni.*] In argumento Ecl. 6. *Dryades.*] Ecl. 2. 46.

12. *Prima tellus.*] Vel recens formata. Vel litoralis, quomodo G. 2. 44. *Primi lege litoris oram.* Vel Attica, quia Athenienses hominum se primos et antiquissimos esse jactabant.

14. *Neptune.*] Fuit Opis et Saturni filius, Jovis et Plutonis frater, cui in mundi divisione maris imperium obtigit. Uxorem habuit Amphitriten Nerei vel Oceani filiam. Equos domuisse primus dicitur: unde fabulantur poëtæ, cum lis inter eum et Minervam orta esset de tribuendo Athenis nomine, placuissetque Diis, ut ejus nomine civitas appellaretur, qui munus hominibus utilius dedisset: Neptunum percusso litore equum, bellicum animal, produxisse; Minervam hastâ impactâ olivam, pacis insigne, procreasse: victoriamque Minervæ fuisse adjudicatam. Neptuni insigne *tridens*, ob tres orbis antiqui partes, quæ mari ambiuntur. Hoc loco invocatur, non quidem ut maris Deus; sed ut equorum auctor, de quibus libro 3. multa dicenda sunt.

Cææ.] Cæa, insula maris Ægæi, Cycladum una; quam, relictis Thebis occupavit Aristæus, post laniatum a canibus Actæonem filium, ob visam in lavacro Dianam. Is Apollinis filius fuit ex Cyrene, filia Penei Thessaliæ fluminis: rivalis Orphei in amore Eurydices: apum et mellis usum invenit, lactisque coagulum: unde hic invocatur. *Plura vide.* G. 4. 317.

17. *Tu si tibi, &c.*] Sensus est: si curas Mænalum, Lycæum, et reliquos Arcadiæ tuæ montes, et sylvas, loca illa nunc relinque, ut mihi de re pastoritiâ et arboreâ dicenti præsens adsis: his enim locis et honorificus et utilis erit sermo meus. De *Pane*, Ecl. 2. 31.

18. *Tegeæe.*] Non *Tegæe*, ut quidem legunt. Constat enim *Tegea* urbs Arcadiæ, Pani sacra, brevibus syllabis, Τεγέα; unde adjectivum *Tegeæus.*

Et tu, o puer auctor unci aratri. Et tu, *o Sylvane, portans a radice teneram cupressum. Et vos, o Dii et Deæ omnes, qui habetis curam protegendi agros; seu qui sustentatis novas fruges aliquo semine: seu qui effunditis e cœlo pluviam copiosam in segetes. Et tu præcipue, o Cæsar, quam dubium est quinam cœtus Deorum deinde accepturi sint; an velis perlustrare urbes, et* suscipere *curam terrarum;* an *totus orbis agnoscat te parentem frugum, et rectorem temporum, coronans tuum caput myrto matris tuæ; an evadas Deus vasti æquoris, et nautæ adorent tuam solam potentiam, tibique Thule ultima* insularum *pareat; et Tethys te comparet sibi generum omnibus aquis. An vero te adjungas* quasi *novum astrum pigris mensibus,*

Inventrix, uncique puer monstrator aratri:
Et teneram ab radice ferens, Sylvane, cupressum:
Diiq; Deæq; omnes, studium quibus arva tueri,
Quique novas alitis nonnullo semine fruges,
Quique satis largum cœlo demittitis imbrem.
Tuq; adeò, quem mox quæ sint habitura Deorum
Concilia, incertum est, urbisne invisere, Cæsar,
Terrarumque velis curam: et te maxinus orbis
Auctorem frugum, tempestatumque potentem
Accipiat, cingens maternâ tempora myrto:
An deus immensi venias maris, ac tua nautæ
Numina sola colant: tibi serviat ultima Thule,
Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis.
Anne novum tardis sidus te mensibus addas,

NOTÆ.

19. *Unicque puer, &c.*] Vel Osiris, apud Ægyptios aratri inventor; vel potius Triptolemus, Celei *Elusinæ* urbis in Atticâ regis, filius; quem adhuc puerum nutrivit Ceres, apud patrem excepta hospitio, dum Proserpinam inquireret; eum deinde grandiorem factum agriculturam edocuit; impositumque suo curru, quem alati serpentes trahebant, misit per totum orbem, ut usum frumentorum hominibus indicaret. Eleusinii incolæ, beneficii memores, Cereri sacra instituerunt.

20. *Sylvane, cupressum.*] Ob memoriam Cyparissi pueri; qui Sylvano, aut juxta alios Apollini dilectus, cum ex dolore occisæ a se per errorem cervæ, quam habebat in deliciis, extabuisset; ab amatore Deo in cupressum arborem est conversus. De *Sylvano*, Ecl. 10. 24.

22. *Quique novas alitis, &c.*] Sensus est; vel qui jacta ab hominibus frugum semina, occulto quodam semine, pluviâ, rore, alitis: juxta Servium: vel qui novas fruges, novo aliquo invento semine, producitis: juxta Cerdanum. Vel qui singulas frugum species conservatis; relicto semper aliquo semine, in consequentem annum superstite, quo renoventur. Legit N. Heinsius, *non ullo semine;* et sensus hic esse potest; Qui novas fruges produxistis primum sine ullo semine.

25. *Urbisne invisere, &c.*] Multi *urbis* agnoscunt in genitivo casu. Sed vix puto Latine dici, *invisere curam urbis;* et præterea Probus Valerius apud Gellium, l. 13. 20. *urbis* esse vult in accusativo casu, pro *urbes;* et utrumque fuisse olim in usu; ut *turrim* et *turrem*. Unde et plerumque legitur *urbeis*, ancipiti pronunciatione. Igitur *urbes* vel *urbis* in accusativo accipio, hoc sensu: *an velis curam terrarum, et invisere urbes.* Quod ne barbare dictum cuipiam videatur, firmabitur hac Horatii locutione plane simili, Od. l. 1. 2. 49. *Hic magnos potius triumphos, hic ames dici pater atque princeps.*

28. *Materna myrto.*] Dicata Veneri, matri Æneæ; unde genus ducis, Ecl. 9. 46. De *myrto*, Ecl. 2. 54.

30. *Thule.*] Terrarum ultima, quas antiqui noverint, et maxime septentrionalis versus occidentem. Ortelius putat esse tractum illum Norvegiæ, quem incolæ *Tilemark* appellant. Camdenus *Schetlandias* insulas Oceani Caledonii, sub ditione regis Daniæ; quas nautæ dicunt *Thylensel*. Cæteri *Islandiam*, ejusdem ditionis maxime Borealem insulam; ubi mons est nive perpetuâ opertus, flammis æstuans.

31. *Tethys emat.*] Tethys, Ecl. 4. 32. Allusum putat Servius Danielis ad ritus Romanos, juxta quos conjugia tribus fiebant modis; usu, farre et coemptione: usu cum aliquo tempore simul conjuges fuerant; farre, cum per Flaminem Dialem aut Pontificem, sparso farre sive molâ salsâ, conjungebantur: coemptione, cum se sub certâ verborum formulâ interrogabant; vir mulierem; *an sibi materfamilias esse vellet:* uxor virum, *utrum sibi paterfamilias esse vellet, &c.*

32. *Tardis te mensibus addas.*] Æstivis mensibus succedas: in locum *Libræ* inter *Virginem* et *Scorpium;* id est, in mensem Septembrem. *Tardos* vocat menses æstivos, quia dies mensium illorum longiores sunt, et mora solis in horizonte diuturnior. Unde menses ipsi, quanquam reipsa non pigriores cæteris; tamen hominibus, qui die præsertim inter se agunt, longiores dici possunt. Adde quod civili dimensione, dies quilibet duodecim in horas dividitur ab ortu Solis ad occasum; nox item duodecim in horas, ab occasu Solis ad ortum. Unde fit, ut

Qua

Qua locus Erigonen inter, Chelasque sequentes
Panditur: ipse tibi jam brachia contrahit ardens
Scorpius, et cœli justâ plus parte reliquit.
Quicquid eris (nam te nec sperent Tartara regem,
Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido:
Quamvis Elysios miretur Græcia campos,
Nec repetita sequi curet Proserpina matrem)
Da facilem cursum, atque audacibus annue cœptis:
Ignarosque viæ mecum miseratus agrestes
Ingredere, et votis jam nunc assuesce vocari.
Vere novo, gelidus canis cum montibus humor
Liquitur, et Zephyro putris se gleba resolvit;
Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro
Ingemere, et sulco attritus splendescere vomer.
Illa seges demum votis respondet avari
Agricolæ, bis quæ solem, bis frigora sensit:
Illius immensæ ruperunt horrea messes.
At prius ignotum ferro quam scindimus æquor,
Ventos et varium cœli prædiscere morem
Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum:
Et quid quæque ferat regio, et quid quæque recuset.
Hìc segetes, illìc veniunt feliciùs uvæ:

qua patet spatium inter Virginem et brachia Scorpii illam *sequentia. Ipse Scorpius ardens jam constringit pro te brachia, et cessit* tibi *de cœlo plus* quam *justam partem. Quicumque Deus eris (nam neque inferi sperent te* sibi *regem, neque tam insana cupiditas regnandi veniat tibi: Etsi Græcia admiretur campos Elysios, etsi Proserpina non curet sequi matrem, a* quâ *reposcitur) præbe iter facile, et fave consiliis audacibus; et ingredere mecum* viam, *miseratus rusticos inscios viæ, et jam nunc assuesce invocari per vota. Principio veris, cum humor nivosus liquescit e montibus candidis, et gleba emollita dissolvitur Zephyro: tunc statim aratro* alte *impresso incipiat mihi taurus gemere, et vomer sulcando tritus fulgere. Illa tandem seges complet desideria cupidi agricolæ, quæ bis æstatem, et bis hyemem passa est: amplissimæ messes illius* agricolæ *rumpunt horrea. Sed antequam aremus ferro campum incognitum; cura sit præmisse ventos, et diversam cœli rationem, et propriam culturam naturamque terrarum: et quid unaquæque regio producat, et quid unaquæque neget. Hic segetes nascuntur fertilius, illic vites.*

NOTÆ.

æstivæ horæ per diem hybernis multo sint longiores, per noctem breviores; contra hyeme, diurnæ breves, nocturnæ longiores. Sic Martialis Ep. l. 12. 1. *Hora nec æstiva est*, id est, longa. Et Plaut. in Pseud. Scena ult. *Credo equidem potesse te, scelus, Massici montis uberrimos quatuor fructus ebibere in una hora. P. hyberna addito*, id est, brevi. Martinus ex Halleco se collectum habere affirmat, quòd signa, Leo, Virgo, Libra, Scorpio, in ascensu cæteris signis sunt tardiora unde sensus. Poetæ melius explicari potest. Vid. Martin.

33. *Erigonen.*] Icarii filiam, quæ causam patris, a temulentâ pastorum Atticorum turbâ occisi, tam graviter tulit, ut laqueo sibi vitam ademerit. Ob pietatem a Diis in cœlum translata, et *Virgo* dicta. Ita Hyginus. Quamquam alii signum illud Astræam putant, de qua Ecl. 4, 6.

Chelasque sequentes.] Veteres diu *Libram* signum ignoraverunt, medium inter *Virginem* et *Scorpium*: unde *Chelas*, id est, forfices et brachia Scorpii, dicit poeta post Virginem sequi. Itaque *Libræ* loco, Scorpium in sexaginta dividebant gradus. Ovid. M. 2. 198. *Porrigit in spatium signorum membra duorum.*

35. *Justâ cœli, &c.*] Cedit tibi ex eâ parte, quam hactenus plusquam justam ac sibi debitam obtinuit. Vel, Cedit tibi plusquam justam cœli partem; id est, plusquam opus sit, ut commode sedeas; nempe locum Libræ. Isque locus Octaviano assignatur, ex Jos. Scaligeri mente, quia natus est principio Libræ, scilicet 9. Kal. Octob. De *Tartaro*, G. 4. 482. De *Elysiis campis*, Æn. 6. 638.

39. *Proserpina.*] Jovis et Cereris filia, a Plutone rapta, a matre diu quæsita, et reperta, impetravit a Jove, ut quotannis sex mensibus apud superos, sex apud inferos degeret. Ait tamen poeta sic eam Elysii deliciis capi, ut parum superos curet.

43. *Vere, &c.*] I. PARS. De *agri colendi variâ ratione.* Cujus I. Præceptum est, *De primâ aratione.* De *Zephyro*, Ecl. 5. 5.

48. *Bis quæ solem, &c.*] *Novale*, sive *vervactum* intelligit, agrum scilicet qui primo *vere actus* id est, aratus, totâ quiescit æstate; tum sub finem autumni, sive veris consequentis initio, sementi paratur; ac deinde secundâ æstate fructum fert; unde bis æstatem, et bis hyemem patitur.

50. *At prius, &c.*] II. Præceptum. De *cognoscendâ soli natura. Æquor.*] Terram, proprie est quælibet planities æqua, Æn. 2. 780.

Arborei fœtus alibi, atque injussa virescunt
Gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua thura Sabæi?
At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
Castorea, Eliadum palmas Epirus equarum?
Continuo has leges æternaque fœdera certis
Imposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem:
Unde homines nati, durum genus. Ergo age, terræ
Pingue solum primis extemplò a mensibus anni
Fortes invertant tauri: glebasque jacentes
Pulverulenta coquat maturis solibus æstas.
At si non fuerit tellus fœcunda, sub ipsum
Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:

alibi fructus arborum, et herbæ sponte virent. Nonne vides, quemadmodum Tmolus mittit ad nos *crocum odoratum, India ebur, delicati Sabæi suum thus? At nudi Chalybes* mittunt *ferrum, et Pontus graveolentes castorum testiculos, Epirus optimas equarum Olympicarum. Natura imposuit certis locis has leges, et hæc pacta perpetua, statim ab illo tempore, quo Deucalion projecit saxa in mundum desertum: unde orti* sunt *homines*, quod *est durum genus. Eia igitur, statim a primis mensibus anni, robusti tauri arent pinguem terræ planitiem: et æstas sicca torreat glebas inertes vehementi Sole. Sed si terra non sit pinguis, sufficiet eam perstringere levi sulco, circa ortum Arcturi:*

NOTÆ.

56. *Tmolus odores.*] Mons Phrygiæ magnæ, in confinio Lydiæ; vini ferax, juxta Virgil. G. 2. 98. item croci, juxta Solinum c. 53. Unde per *croceos odores* aliqui vinum intelligunt odoris crocei: alii melius, crocum ipsum, *le saffran.*

57. *India mittit ebur.*] Asiæ regio amplissima, ad occidentem Indo fluvio, ad orientem Sero item fluvio, ad meridiem Oceano Indico terminata; ad septentrionem Emodis montibus, quæ Tauri pars est, a Scythia separata: Gange fluvio in duas divisa partes: regnis hodie plurimis distincta. Elephantos alit Libycis multo majores, unde ebur, qui dens est Elephantinus, in Indiâ celebre.

Thura Sabæi.] Arabiæ Felicis populi: molles dicti, vel propter aëris clementiam, vel propter odorum copiam. Eorum enim divitiæ balsamo, casia, myrrhâ, cinnamomo, thure præsertim constant, quod ex arbusculis instar lachrymæ guttatim fluit. Apud eos ex Plinio l. 12. 17. *Non alia ligni genera in usu sunt quam odorata: cibosque coquunt thuris ligno, alii myrrhæ.*

58. *Chalybes nudi ferrum.*] Natio, vel Pontica ad Thermodontem fluvium ex Strabone: vel Hispanica, ad Chalybem fluvium ex Justino: ferri fodinis celebrata; unde *chalybs* dictum est, purissimum optimeque temperatum ferrum.

59. *Castorea.*] Castor sive fiber, canis est Ponticus: ita dictus, quod in Ponto frequentissimus: hujus testiculi medicos in usus expetuntur: ideoque ubi se requiri sentit, ut vitæ consulat, eos avellit morsu, et venatoribus permittit. Quod tamen merito plerique falsum existimant. *Castorea* sunt castoris testiculi. *Virosa* dicuntur: vel a *virtute*, quia ad medicamenta adhibentur: vel a *virus*, quod medicæ significationis vocabulum est, ut φάρμακον; et modo bonam, modo malam in partem sumitur: in bonam apud Statium Sylv. l. 1. 4. 104. *Omne benigne virus, odoriferis Arabum quod doctus in arvis, &c.* in malam passim apud reliquos. Hic itaque gravem odorem significat, qualis tribuitur a Plinio castoreis.

59. *Eliadum palmas Epirus equarum.*] *Epirus*, olim regnum, sita inter Ionium mare, Thessaliam, Macedoniam, et Achaiam: dicta quibusdam, Albania inferior, equorum ferax. *Elis*, sive *Elea*, regio Peloponnesi maritima, inter Achaiam, Messeniam, et Arcadiam. Cujus urbes præcipuè *Elis*, ad Peneum; et *Olympia* in agro Pisæo, ad Alpheum fluvium. Jovis Olympii templo, ludisque memorata, de quibus G. 3. 49. *Equarum* dixit, quia eas aliqui putant equis esse velociores. *Palmas equarum:* id est, equas victrices in Olympico cursu: quomodo Æn. 5. 339, *Nunc tertia palma Diores*, id est, Diores tertius victor.

62. *Deucalion.*] Ecl. 6. 41.

64. *Primis a mensibus anni.*] Januario, et Februario. Nec obstat, quod præcepit prius, *Vere novo.* Sic enim Columella, l. 9. 2. *Neque novi veris principium sic observare rusticus debet, quemadmodum astrologus: sed aliquid etiam sumat de parte hyemis, quoniam consumptâ brumâ jam intepescit annus, permittitque clementior dies opera moliri.*

66. *Maturis solibus.*] *Diebus*, vel *Solis ardoribus.* Et *maturis* passive, pro activo *maturantibus.*

68. *Arcturum.*] *Arcturus* stella est primæ magnitudinis in signo Bootæ, prope caudam ursæ majoris: unde nomen habet ab ἄρκτος *ursa et* οὐρὰ *cauda:* pluvias tempestatesque portendit ortu et occasu suo. Monet Virgilius.

Illic

Illic officiant lætis ne frugibus herbæ;
Hìc, sterilem exiguus ne deserat humor arenam.
Alternis idem tonsas cessare novales,
Et segnem patiere situ durescere campum.
Aut ibi flava seres mutato sidere farra;
Unde prius lætum siliquâ quassante legumen,
Aut tenues fœtus viciæ, tristisque lupini
Sustuleris fragiles calamos, sylvamque sonantem.
Urit enim lini campum seges, urit avenæ:
Urunt Lethæo perfusa papavera somno.
Sed tamen alternis facilis labor: arida tantùm
Ne saturare fimo pingui pudeat sola; neve
Effœtos cinerem immundum jactare per agros.
Sic quoque mutatis requiescunt fœtibus arva:
Nec nulla interea est inaratæ gratia terræ.
Sæpe etiam steriles incendere profuit agros,
Atq; levem stipulam crepitantibus urere flammis.
Sive inde occultas vires et pabula terræ
Pinguia concipiunt; sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atque exudat inutilis humor:
Seu plures calor ille vias, et cæca relaxat
Spiramenta, novas veniat quà succus in herbas:
Seu durat magis, et venas astringit hiantes:
Ne tenues pluviæ, rapidive potentia solis

In illâ terrâ hoc facies, *ne herbæ noceant frugibus fertilibus; in hâc, ne modicus humor destituat infœcundam terram.* Tu *idem permittes, ut novalia demessa requiescant alternis* annis, *et* ut *ager inutilis indurescat otio. Vel* saltem *converso anno seminabis frumenta flaventia, illic, unde collegeris antea copiosa legumina folliculis strepentibus, aut parva grana viciæ, aut tenues stipulas et manipulos crepitantes lupini amari. Nam seges lini exsiccat agrum, exsiccat* quoque seges *avenæ, exsiccant papavera conciliantia somnum obliviosum. Attamen alternis annis facile erit* ea serere: *modo ne pigeat fœcundare terram pingui stercore, et ne* pigeat *spargere fœdos cineres per arva exhausta. Ita etiam agri quiescunt variatis segetibus: et interim terra,* quæ *non arata* fuerit, *non caret utilitate. Sæpe etiam utile fuit accendere agros infœcundos, et cremare leves calamos igne crepitante: sive* quia *terra sumit inde secretam virtutem et pingue alimentum: sive* quia *omne ejus vitium igne consumitur, et humor nimius exsiccatur: sive* quia *calor ille aperit plures meatus et clausa spiracula, per quæ succus influat in plantas novas: sive* quia ille calor *magis indurat* terram, *et comprimit rimas apertas: ne tenues imbres, nimiusve solis ardor*

NOTÆ.

sit sterilis terra leviter aretur sub ejus exortum *cosmicum;* qui contingit juxta Columellam, circa 5. Septembris: juxta Plinium, circa 12. ejusdem mensis. Nunc tamen multo tardius, nempe non nisi initio Octobris. Exoriri autem stella dicitur *cosmice*, cum ascendit supra horizontem nostrum orientalem, eodem momento, quo Sol ipse.

71. *Alternis idem, &c.*] III. Præceptum inculcat, *De novatione agrorum*, sive *alternâ cessatione.* Quæ lex, si propter soli angustias servari non possit: monet ne continuis annis frumenta serant; sed alternis frumenta et legumina leviora: qualis vicia, aut lupinus. Consulit tamen, ut a lino, et avenâ, et papaveribus ibi serendis abstineant, nisi agri copiosâ stercoratione reparentur.

73. *Farra.*] *Far* purissimum et optimum frumenti genus.

74. *Siliquâ quassante legumen.*] *Siliquâ*, folliculus involucrum seminis. *Quassante.*] Active, pro *quassatâ*, nimirum a vento, cujus impulsu siliquæ crepitant. Sic Æ. 1. 238. *Volventibus annis*, pro *volutis. Legumen.*] Fruges, quæ non secantur, sed manu leguntur.

75. *Viciæ, tristisque lupini.*] *Vicia*, legumen minutis et nigrantibus in siliquâ granis: *vesce. Lupinus*, aliud legumen, *lupin*, cujus semina sapore amarissima, unde *tristis* dicitur.

78. *Lethæo.*] Oblivioso: a fonte inferorum *Lethe*, cujus undæ epotæ rerum omnium oblivionem inducunt: a λήθη, *oblivio*, Æn. 6. 323.

80. *Ne saturare, &c.*] IV. Præceptum est, *De sterilitatis remediis*, quæ tria præcipue sunt, *stercoratio, cinerum jactatio, glebarum cum stipulis incensio.*

86. *Sive inde. &c.*] Quatuor causas profert hujus incendii. Ut terra novum inde alimentum concipiat, ex eorum philosophiâ, qui omnia ex igne decebant procreari. Ut noxius humor exsiccetur. Ut densitas terræ relaxetur. Ut ejusdem raritas astringatur.

Acrior,

Acrior, aut Boreæ penetrabile frigus adurat.
Multùm adeò, rastris glebas qui frangit inertes,
Vimineasq; trahit crates, juvat arva; neq; illum
Flava Ceres alto nequicquam spectat Olympo:
Et qui, proscisso quæ suscitat æquore terga,
Rursus in obliquum verso perrumpit aratro:
Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.
Humida solstitia atque hyemes orate serenas,
Agricolæ: hyberno lætissima pulvere farra,
Lætus ager: nullo tantum se Mysia cultu
Jactat, et ipsa suas mirantur Gargara messes.
Quid dicam, jacto qui semine cominùs arva
Insequitur, cumulosq; ruit male pinguis arenæ?
Deinde satis fluvium inducit, rivosque sequentes?
Et cum exustus ager morientibus æstuat herbis,
Ecce, supercilio clivosi tramitis undam
Elicit: illa cadens raucum per levia murmur
Saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva.
Quid, qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,
Luxuriem segetum tenerâ depascit in herbâ,

vel frigus penetrans Boreæ exsiccet eam. Cæterum ille *qui rumpit rastris glebas inutiles, aut qui trahit vimineas crates* super illas, *valde prodest agris; nec flava Ceres frustra illum aspicit ex alto cœlo.* Valde etiam prodest ille, *qui ducto oblique aratro, proscindit iterum tumores* sulcorum, *quos excitaverat* primâ *agri aratione; et qui assidue colit terram, et domat agros. O agricolæ, petite* a Diis *æstatem humidam, et hyemem siccam; frumenta copiosa* sunt, *et ager fertilis* est, *ex siccitate hyemali. Nullam* aliam *ob culturam sic Mysia gloriatur et ipsa Gargara admirantur suas segetes. Quid dicam* de eo, *qui projecto semine statim agros exercet, et frangit globos terræ male compactæ? Postea inducit in* agros *consitos aquam, et rivos fluentes; et cum terra exsiccata languet herbis arescentibus, ex improviso educit aquam ex summitate canaliculi inclinati; illa cadens raucum strepitum movet inter lapides attritos, et ebullitionibus humectat agros aridos. Quid dicam* de eo, *qui, ne calami concidant* sub pondere *plenarum spicarum, amputat superfluitatem segetum,* quando *herbæ teneræ sunt,*

NOTÆ.

93. *Boreæ penetrabile frigus adurat.*] De *Borea*, Ecl. 7. 51. *Penetrabile* passiva vox, active sumpta, pro *penetrans.* Sic. Æn. 10. 481. *Aspice num mage sit nostrum penetrabile telum. Adurat.*] Vox tam frigori quam calori attributa. Lucan. l. 4. 52. *Urebant montana nives.* Tacit. l. 13. Ann. *Ambusti artus vi frigoris.*

94. *Multum adeo rastris, &c.*] V. Præceptum, *De agri complanatione.* Cujus duplicem exhibit modum. Alterum per occas vel rastros; *herse, rasteau.* Alterum per secundam aratri impressionem, quâ recti sulci sulcis aliis oblique ductis subiguntur. De *Cerere*, Ecl. 5. 79.

100. *Humida solstitia, &c.*] VI. Præceptum, *De exorandâ a diis commoda tempestate.* Commoda autem erit, si et æstas opportunis pluviis mitigetur; et hyems siccitate frigida ac serena temperetur. *Solstitia* dixit, pro æstate. Vide Ecl. 7. 47.

102. *Nullo tantum se, &c.*] Sensus est; Nullus cultus tantum prodest Mysiæ et Gargaris, fertilissimis regionibus, quantum illa cœli temperies. *Mysia.*] Vel *Mæsia* duplex; Europæa, quæ proprie Mœsiâ dicitur, inter Macedoniam, Thraciam, et Daciam, nunc *Serviam, Bulgariam,* et *Bessarabiam* complexa. Asiatica, quæ proprie Mysia, de quâ hic sermo est: Asiæ minoris pars, maxime occidentalis, ad Propontidem, Hellespontum, et Ægæum mare; Troadem undecumque ambiens, nisi quâ parte Troas mari alluitur. *Gargara.*] Pars Idæ montis, et oppidum in Troade; regiones ubertate memorabiles.

104. *Quid dicam, jacto, &c.*] VII. Præceptum, *De coopertione seminis. Cominus.*] Vulgo locum notat, quasi *prope, e vicino loco;* hic tamen signat tempus, quasi, *statim, sine morâ.* Et hanc quoque habere significationem notat Cujacius l. 11. Observ. c. 39.

105. *Male pinguis arenæ.*] *Arena* sæpe pro terrâ quâlibet. Et vero G. 4. 291. pro limo Nili sumitur, qui pinguis est; *Et viridem Ægyptum nigrâ fœcundat arenâ.* Et G. 2. 139. dicitur; *Turiferis Panchaïa pinguis arenis.* Atque ita, *male pinguis* non hic est, *sterilis terra;* sed *male, intempestive, et frustra compacta et conglobata; potius legendum est malè in significatione —non—ut facile colligitur ex exemplis ab Æn. sumptis. Æ.* 14. 8. *Alloquitur male sana sororem, i. e. insana, non sana. Æ.* 2. 23. *Statio male fida carinis, i. e. non fida, &c. &c.*

106. *Deinde satis, &c.*] VIII. Præceptum, *De irrigatione agri siccioris.*

110.] *Scatebris.*] Effusionibus, ebullitionibus. *Scatebra* est a *scateo;* ut *latebra* a *lateo;* et *scateo* est *redundo, ex plenitudine effluo;* proprieq; de fontibus dicitur, translative de aliis, ut *scatentem belluis pontum.* Horat. Od. 4. 27. 26. *Scatet urtica plurimis remediis.* Plin. l. 22. 13.

Cum

Cùm primùm sulcos æquant sata? quique paludis
Collectum humorem bibulâ deducitâ arenâ?
Præsertìm incertis si mensibus amnis abundans
Exit, et obducto laté tenet omnia limo,
Unde cavæ tepido sudant humore lacunæ.
Nec tamen (hæc cùm sint hominumque, boumque labores
Versando terram experti) nihil improbus anser,
Strymoniæque grues, et amaris intuba fibris,
Officiunt, aut umbra nocet. Pater ipse colendi
Haud facilem esse viam voluit, primusq; per artem
Movit agros, curis acuens mortalia corda:
Nec torpere gravi passus sua regna veterno.
Ante Jovem nulli subigebant arva coloni:
Nec signare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quærebant: ipsaque tellus
Omnia liberiùs, nullo poscente, ferebat.
Ille malum virus serpentibus addidit atris,
Prædarique lupos jussit, pontumque moveri,
Mellaque decussit foliis, ignemque removit,
Et passim rivis currentia vina repressit:
Ut varias usus meditando extunderet artes
Paulatìm, et sulcis frumenti quæreret herbam,
Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alnos primùm fluvii sensere cavatas:
Navita tum stellis numeros et nomina fecit,

statim atque herbæ æquales sunt sulcis? Et de eo, qui derivat ex terrâ bibulâ aquam illic *collectam* instar *paludis? Præcipue si mensibus dubiis fluvius tumefactus exundat, et undique tegit omnia limo superjecto: unde cavæ fossæ fiunt madidæ tepidâ uligine. Tamen licet hominum et boum labores experti sint hæc* omnia, *terram exercendo:* præterea *malignus anser, et grues Thraciæ, et cichorea,* cujus *radices amaræ* sunt, *nonnihil obstant; et umbra nocet. Ipse Jupiter colendæ* terræ *noluit rationem esse facilem: et primus ex arte versavit terram, excitans curis hominum animos: nec passus est sua regna languere tristi otio. Ante Jovis* tempora, *nulli agricolæ exercebant agros. Ne licebat quidem notare, aut definire terminis agros. Quærebant* cibos *in commune, et ipsa terra sponte producebat omnia, nemine exigente. Jupiter adjunxit noxium venenum nigris serpentibus: et voluit lupos voraces esse, et mare agitari, et excussit mel e foliis arborum, et occultavit ignem, et stitit vinum ubique fluens in rivos. Ut experientia observando excogitaret paulatim diversas artes, et colligeret spicas frumenti e sulcis, exprimeret ignem occultum e venis lapidum. Tunc primo flumina tulerunt arbores cavatas: tunc nauta attribuit ordinem et nomina sideribus,*

NOTÆ.

111. *Quid, qui, ne gravidis, &c.*] IX. Præceptum, *De noxiâ pinguedine coercendâ.*

112. *Depascit.*] Ut calami breviores et crassiores surgant, atque adeo ferendo spicæ oneri aptiores.

115. *Incertis mensibus.*] Veris et Autumni: quando temperies nunc suda, nunc pluvia, semper dubia est.

117. *Tepido sudant, &c.*] Plerique explicant de fossis agros dividentibus, quæ aquis implentur. Ego de cavitatibus, quæ pluviæ impetu, aut aquæ insidentis pondere fiunt in agris, et uliginoso sudore diu postea madent. *Tepido.*] Quia terra autumnali vernâque pluviâ intepescit, quo tempore generantur vermiculi, &c.

118. *Nec tamen, &c.*]. Enumeratio diversarum rerum, quæ segetibus nocent. *Anser* nocet *longe:* tum quia ex Colum. l. 8. 13. *Quicquid tenerum contingere potest, carpit:* tum quia ex Pallad. l. 1. 23. *Anserum stercus satis omnibus inimicum est. Grues* nocent, quia quemadmodum aves cæteræ, semina deprædantur. *Strymoniæ* dictæ, quia circa Strymonem, Macedoniæ fluvium, in confinio Thraciæ, frequentes versantur. Nocent et *Intybum*, vel *Intybus*, olus e cichoreæ genere: vel quia radicibus serpit latius, vel quia ab anseribus expetitur, eosque allicit: ex Turnebo. *Umbra* denique nocet, quia, ut monet Plinius l. 17. 12. *Aliquando nutrix, aliquando noverca est.*

121. *Pater ipse, &c.*] II. PARS, *De origine agriculturæ.*

124. *Veterno.*] *Veternum* et *Veternus*, morbus est stuporem inducens, tam animi quam membrorum: alii ad *lethargum*, alii ad *hydropisim*, alii ad *phthisim referunt.* Hic pro otio et desidiâ sumitur.

131. *Ignemque removit.*] Non extinxit aut abstulit; sed tantum occuluit, vel in lapidibus, vel in terræ visceribus. Illum vero, quia necessarium ad humanos usus, dicitur Prometheus dolo furatus esse: ut jam narravimus Ecl. 6. 42.

 Pleïadas,

appellans Pleïadas, Hyadas, et lucidam ursam Lycaonis filiam. *Tunc repertum est, capere feras laqueis, et decipere visco: et cingere canibus magnus sylvas. Et jam alius porjicit reticulum in latum fluvium, se committens alto* fluvio, *et alius trahit e mari retia humida. Tunc venit durities ferri, et lamina serræ stridentis: (nam majores dividebant cuneis lignum fissile) Tunc variæ artes prodierunt: Magnus labor superat omnia, et necessitas urgens in rerum inopiâ. Ceres prima docuit homines movere terram ferro: cum jam glandes et arbuta sacræ sylvæ deficerent, et Dodona recusaret cibos. Deinde addita est frugibus* materies *laboris:* nempe *ut noxia rubigo absumeret calamos, et carduus inutilis horresceret in agris: segetes emoriuntur, succedit copia* herbarum *asperarum,*

Pleïadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton.
Tum laqueis captare feras, et fallere visco
Inventum: et magnos canibus circumdare saltus.
Atque alius latum fundâ jam verberat amnem
Alta petens, pelagoque alius trahit humida lina.
Tum ferri rigor, atque argutæ lamina serræ;
(Nam primi cuneis scindebant fissile lignum)
Tum variæ venere artes. Labor omnia vincit
Improbus, et duris urgens in rebus egestas.
Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit: cùm jam glandes atque arbuta sacræ
Deficerent sylvæ, et victum Dodona negaret.
Mox et frumentis labor additus; ut mala culmos
Esset rubigo, segnisque horreret in arvis
Carduus: intereunt segetes, subit aspera sylva,

NOTÆ.

138. *Pleïadas.*] Stellæ sunt septem in collo Tauri, sic dictæ, a πλέω *navigo*, quia navigandi tempus indicant, cum oriantur circa æquinoctium vernum, unde dicuntur Latinis *a vere*, *Vergiliæ*. Dicuntur etiam *Atlantides*, ab Atlante Mauritaniæ rege, cujus filiæ fuerunt, ex Pleione Nymphâ. Harum nomina *Electra*, *Alcynoe*, *Celæno*, *Sterope*, *Taygeta*, *Maia* Mercurii mater ex Jove: quæ sex dicuntur apparere, quia Deos amatores habuerunt; Septima *Merope*, quia mortali Sisypho nupsit, præ pudore latere. *Pleïadas*, hic quadrisyllabum est: apud Ovid. Fast. 4. 169. trisyllabum *Pleiades incipiunt humeros relevare paternos:* apud Statium Sylv. 1. 3. 95. etiam prima brevi. *Hæc per et Ægæas hyemes, Pliadumque nivosum Sidus.*

Hyadas.] Stellæ sunt septem, in fronte Tauri. Sic dictæ ab ὕω *pluo*, quia pluvias creant. Latine *Suculæ*, ab eâdem illâ Græcâ voce; non a *suibus*, quam imperitorum esse opinionem aït Cicero, de Nat. Deor. 2. 111. Finguntur quoque Atlantis fuisse filiæ, ex Æthrâ matre: quæ cum Hyantem, fratrem suum, a leone interfectum, insolabiliter lugerent, miseratione Jovis totidem in stellas conversæ sunt: et ad pietatis memoriam, nomine fratris, et imbriferâ virtute insignitæ. Nomina: *Ambrosia*, *Eudoxa*, *Pasithoe*, *Corone*, *Plexauris*, *Pytho*, et *Tyche*.

Lycaonis Arcton.] *Ursa*, Græce ἄρκτος, signum cœleste. Duplex est, major et minor: utraque circa polum septentrionalem, qui inde vocatur Arcticus. Major vocatur etiam *Helice*, ab ἕλιξ *circumvolutio*, quia circa polum volvitur majori circuitu, quam minor. Minor vocatur *Cynosura*, a κύων *canis* et οὐρὰ *cauda;* majorem nautæ Græci, minorem nautæ Phœnices intuebantur. Major fuit Lycaonis Arcadiæ regis filia, Callisto dicta: quæ a Jove amata, à Junone in ursam conversa est; eâque sub formâ cum ab Arcade filio, quem ex Jove susceperat, prope esset occidenda, in cœlum a Jove cum eodem filio rapta est: et ipsa quidem in sidus ejusdem nominis, filius in Bootem sive Arctophylacem mutatus est. Minor ursa Nympha fuit e nutricibus Jovis in grati animi testimonium eo translata. De majore hic sermo est.

141. *Funda.*] Reticulum est quod in amnem projicitur, *a fundendo* dictum, inquit Servius: melius a *fundo*, ut Taubmannus suggerit. *Humida lina.*] Retia e lino contexta.

143. *Ferri rigor.*] Ars indurandi ferri, et sub hâc specie artes metallicæ omnes exprimuntur.

146. *Improbus.*] Id est, juxta Servium *magnus:* juxta Pomponium, *continuus;* juxta Ascensium, *modum nesciens*, et quasi *insatiabilis:* juxta Ramirem, *improbatus:* juxta alios, *incommodus*, *importunus*, *difficilis*. Eodem omnes fere recidunt. Sic Æn. 12. 687. *Fertur in abruptum magno mons improbus actu.*

147. *Prima Ceres.*] Supra v. 19. *Arbuta.*] Fructus arbuti, Ecl. 3. 82. *Dodona.*] Sylva in Epiro: supra v. 8. et Ecl. 9. 13.

151. *Rubigo.*] Vitii genus, quo culmi nigrescunt, *nielle*, *mildew*. Ex nebulâ nascitur: vel ex pluvia aut rore, cum e spica non decutitur, sed Solis superventu putrescit. Hinc apud Romanos *Robigus*, Deus, et *Robigalia* festa x. Kal. Maias, ad avertendam hanc pestem.

152. *Aspera sylva.*] Usurpatur et pro *arundinibus*, Æn. 10. 710. *Sylvâ pastus arundineâ.*

Lappæque,

Lappæque, tribulique: interque nitentia culta
Infelix lolium et steriles dominantur avenæ.
Quod nisi et assiduis terram insectabere rastris,
Et sonitu terrebis aves, et ruris opaci
Falce premes umbras, votisq; vocaveris imbrem:
Heu, magnum alterius frustra spectabis acervum,
Concussâque famem in sylvis solabere quercu.
  Dicendum et quæ sint duris agrestibus arma:
Queis sine, nec potuere seri, nec surgere messes.
Vomis, et inflexi primùm grave robur aratri,
Tardaque Eleusinæ matris volventia plaustra,
Tribulaque traheæque, et iniquo pondere rastri:
Virgea præterea Celei vilisque supellex,
Arbuteæ crates, et mystica vannus Iacchi.
Omnia quæ multo ante memor provisa repones,
Si te digna manet divini gloria ruris.
Continuò in sylvis magnâ vi flexa domatur

et lappæ, et tribuli; et infelix lolium, sterilesque avenæ regnant per arva pinguia. Quod nisi, et assidue terram proscindas rastris, et terreas volucres sonitu, et amputes falce ramos arborum ruris umbrosi, et precibus obtinueris pluviam: heu, frustra videbis magnum acervum alterius, et cogêris subvenire fami succutiendo quercum in sylvis. Dicendum est *quoque, quæ sint instrumenta durorum agricolarum: sine quibus segetes nec seminari, nec crescere possunt. Primo vomer, et gravis moles curvi aratri, et plaustra Cereris matris difficile volubilia, et tribula, et traheæ, et rastri magni ponderis. Præterea vilis et viminea supellex Celei, crates ex arbuto, et sacra vannus Bacchi. Quæ omnia memineris multo ante parare et servare: si te spectat vera laus beati ruris. Principio in sylvâ, magnâ vi inflexa,*

NOTÆ.

Pro *capillis*, apud Juvenal, S. 9. 13. *Horrida siccæ sylva comæ.* Pro *leguminibus*, supra v. 76. *Tristisque lupini Sustuleris fragiles calamos, sylvamque sonantem.* Pro *verbis*, apud Cicer. De Orat. 3. 103. *Sylva rerum et sententiarum comparanda est.* Igitur significat translative, *copiam multarum rerum.* Et usu venit, ut poëtæ congeriem breviorem poëmatum, diversi carminis et argumenti, *sylvas* vocarent: immo et singulatim eorum unumquodque *sylvam.* Tales habemus Statii Papinii *sylvarum* libros quinque.

153. *Lappæque, tribulique, &c.*] *Lappa, glouteron, bardane:* herba, capitula ferens hamis aspera; quæ vestibus prætereuntium adhærent. *Tribulus:* herba item floribus aculeatis. Gallico nomine caret. *Lolium ζιζάνιον, de l'yvraie. Nitentia culta.*] Loca culta et pinguia: *nitere* enim dicuntur vulgo quæ pinguia sunt. Pari formâ dicet infra, v. 393. *Aperta serena*, id est, spatia aëris serena et aperta.

157. *Umbras.*] Ramos: sic infra v. 191. *At si luxuriâ foliorum exuberat umbra.*

160. *Dicendum et, &c.*] PARS. *De rusticis instrumentis.* Aratrum, *la charrüe.* Vomis vel vomer, ferrum aratri terram secans, *le soc de la charrüe.* Plaustrum, *charrete.* Tribulum, tabula ferro asperata, quâ terebantur fruges: nunc sine nomine. Trahea, vel traha, genus vehiculi sine rotis, *traineau.* Rastrum, in plurali, *rastri* vel *rastra,* ferreis aut ligneis dentibus armatum, *rateau.* Virgea supellex, *panniers d'osier.* Crates, *claye,* ex arbuto arbore contexta Ecl. 3. 82. Vannus, cribrum vel ventilabrum frumentarium, *Crible, van.*

162. *Grave robur aratri.*] *Robur,* vel est aratri moles et pondus ipsum, quod durum ac robustum est: sic Æn. 7. 609. *Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri robora.* Vel est lignum quodcumque, unde aratrum fabricatur; sic enim aliquando *robur* sumitur, pro ligno quovis duriore: infra, v. 175. *Et suspensa focis exploret robora fumus.* Sumitur etiam aliquando pro specie arboris e querceo genere.

163. *Tardaque Eleusinæ, &c.*] Plaustra, quorum rotæ non erant radiatæ, sed instar tympanorum e solidis tabulis, atq; ita axi impactæ, ut unà cum eo volverentur. Tali vehiculo simulacrum Cereris circum agros ducebatur: adhibebatur etiam ferendis aliis oneribus. Ejus usus, tam in sacris Cereris, quam in re frumentariâ, ab Eleusi, Atticæ urbe, ubi regnavit Celeus, supra v. 19. *Volventia.*] Passive significat, ut Æn. 1. 238. *Volventibus annis,* id est, revolutis, volubilibus.

166. *Mystica vannus Iacchi.*] Mystica, id est, in mysteriis Bacchi adhibita. Vel quia Isis dicitur cribro imposuisse membra Osiridis, sive Bacchi, à Typhone dilaniata. Vel potius quia Baccho primitias frugum in vanno rustici offerebant. De *Iaccho*, Bacchi nomine, Ecl. 6. 15.

169. *Continuo in sylvis, &c.*] Aratri descriptio. *Ulmus, orme,* apta ejus materia. *Buris,* aratri curvatura, et præcipua pars aratri, cui cætera aptantur. *Temo,* qui usque ad jugum, in-

In

In burim, et curvi formam accipit ulmus aratri.
Huic a stirpe pedes temo protentus in octo,
Binæ aures, duplici aptantur dentalia dorso.
Cæditur et tilia ante jugo levis, altaque fagus,
Stivaque, quæ currus a tergo torqueat imos:
Et suspensa focis explorat robora fumus.
Possum multa tibi veterum præcepta referre,
Ni refugis, tenuesque piget cognoscere curas.
Area cum primis ingenti æquanda cylindro,
Et vertenda manu, et cretâ solidanda tenaci:
Ne subeant herbæ, neu pulvere victa fatiscat:
Tum variæ illudunt pestes. Sæpe exiguus mus
Sub terris posuitque domos, atque horrea fecit:
Aut oculis capti fodere cubilia talpæ.
Inventusque cavis bufo, et quæ plurima terræ
Monstra ferunt: populatque ingentem farris acervum
Curculio, atque inopi metuens formica senectæ.
Contemplator item, cum se nux plurima sylvis
Induet in florem, et ramos curvabit olentes:
Si superant fœtus, pariter frumenta sequentur,
Magnaque cum magno veniet tritura calore.
At si luxuriâ foliorum exuberat umbra,
Nequicquam pingues paleâ teret area culmos.
Semina vidi equidem multos medicare serentes,

subigitur ulmis in burim, et capit formam curvi aratri. Huic buri jungitur *per imam partem temo extensus in octo pedes, accommodantur binæ aures, et dentalia* quæ habent *duplex dorsum. Amputatur quoque prius tilia levis ad jugum, et fagus alta, et stiva, quæ regat posteriorem aratri partem: et fumus probat ligna* illa *suspensa ad focum. Possum enarrare tibi multa antiquorum præcepta, nisi nolis, et* te *tædeat discere minima quæque. Præcipue* oportet *complanare aream magno cylindro, et manu tractare* terram, *et firmare cretâ tenaci: ne herbæ nascantur, et ne* area *siccitate resoluta rimas agat. Præterea varii hostes nocent, sæpe parvus mus facit domum sub terris, et struit horrea: aut talpæ privati oculis fodiunt cubilia: et bufo in cavernis reperitur, et multa alia animalia quæ terra producit: et curculio, et formica providens egenæ senectuti corrodunt magnum cumulum frumenti. Præterea contemplare, cum in sylvis multa nux vestiet se floribus, et demittet ramos odoriferos: si flores plures sint* quam folia, *similiter frumenta succedent; et veniet magna ubertas, cum magno calore. At si rami abundent nimiâ copiâ frondium; frustra conteres in areâ manipulos, paleâ crassos. Ego quidem vidi multos satores condire semina,*

NOTÆ.

ter boves aut equos extenditur. *Dentalia*, quibus vomer infigitur et imponitur: dicuntur *dorso duplici*, id est, ut vulgo explicatur, *lato*, et *crasso*: ut G. 3. 87. *At duplex agitur per lumbos spina*: vel quia reipsa duplex habent latus. *Aures*, annexi circa vomerem asserculi, quibus sulcus amplior fit. *Jugum*, quo domantur alligati equi aut boves: idque, vel ex tiliâ, arbore levissimâ, *tilleul*; vel ex fago, *hestre*, de qua Ecl. 1. 1. *Stiva*, pars quam agricola manu tenet, ad regendum aratrum, *le manche*.

174. *Currus torqueat imos.*] Aratrum, quod quibusdam in regionibus instruitur rotis. *Imos.*] Posteriorem aratri partem, quæ ideirco *ima* est, quia vomerem continet, atque ita magis in terram propendet.

175. *Explorat robora fumus.*] Probatæ enim soliditatis ea sunt ligna, quæ fumo exposita rimas non agunt. Supra v. 162.

178. *Area cum primis, &c.*] Instrumentis rusticis annectit præceptum, *De parandâ ad fruges terendas areâ, l'aire. Cylindro.*] Lapide rotatili et tereti, id est, longo ac rotundo, in modum columnæ, a κυλίνδω *volvo*.

179. *Creta.*] Terrâ argillosâ ac tenaci.

180. *Pulvere.*] Siccitate, quæ pulverem creat: ita supra, v. 101. *Hyberno lætissima pulvere farra.*

181. *Exiguus mus.*] Mus rusticus ac subterraneus, *mulot*. 184. *Bufo.*] *Crapault.*

186. *Curculio.*] Vermis frumenta corrodens: dictus quasi *gurgulio*, quia nihil in eo fere præter guttur, *calendre, charenson*: *weavel*.

187. *Nux.*] Nucis variæ sunt species: amygdalam hic intelligunt rei rusticæ scriptores, cujus flores fertilitatis indicium esse statuunt.

190. *Tritura.*] Terendi actio, et hic pro fertilitate usurpatur: ubi enim multæ fruges, ibi multâ opus est triturâ.

192. *Pingues paleâ.*] Alii legunt *paleæ*: et referunt ad *culmos, paleæ culmos*: melius alii cum Servio *palea* in ablat. et referunt ad *pingues*; sensusque est; culmos, non granis et fructu, sed inutili paleâ pingues fore.

193. *Semina vidi, &c.*] Aliud addit præceptum, *De seminum curâ*. Quâ de re duo consulit, medicationem, et majorum electionem seminum, sed istud magis.

Et

Et nitro priùs et nigrâ perfundere amurcâ,
Grandior ut fœtus siliquis fallacibus esset.
Et quamvis igni exiguo properata maderent,
Vidi lecta diu, et multo spectata labore,
Degenerare tamen ; ni vis humana quotannis
Maxima quæque manu legeret : sic omnia fatis
In pejus ruere, ac retro sublapsa referri.
Non aliter quam qui adverso vix flumine lembum
Remigiis subigit : si brachia forte remisit,
Atque illum in præceps prono rapit alveus amni.
Præterea tàm sunt Arcturi sidera nobis
Hœdorumq; dies servandi, et lucidus anguis ;
Quàm quibus in patriam ventosa per æquora vectis
Pontus et ostriferi fauces tentantur Abydi.
Libra die somnique pares ubi fecerit horas,
Et medium luci atque umbris jam dividet orbem :
Exercete, viri, tauros, serite hordea campis,
Usque sub extremum brumæ intractabilis imbrem.
Necnon et lini segetem et cereale papaver
Tempus humo tegere, et jamdudum incumbere aratris :

et spargere prius nitro ac nigrâ amurcâ, ut grana majora essent in folliculis vulgo *inanibus. At licet modico igne madefacta properarentur, tamen vidi ea, diu electa, et magnâ curâ explorata, degenerare : nisi hominum industria singulis annis eligeret maxima quæque* grana. *Sic* vidi *omnia vi fatorum abire in pejus, et retro acta converti. Perinde ac ille, qui contrario flumine ægre impellit remis cymbam : si forte remittat brachia, statim impetus rapit illum in profluentem, qua propendet fluvius. Præterea, nos* agricolæ, *tam debemus stellam Arcturi observare, et dies hædorum, et splendidum draconem ; quam ii qui, vecti in patriam per ventosum mare, exponunt se Hellesponto, et freto Abydi ostriferi. Quando Libra fecerit horas diei et noctis æquales, et jam distribuet medium mundum luci ac tenebris : exercete tauros, o agricolæ, seminate hordea in agris, usque ultimas circiter pluvias duræ brumæ. Tempus quoque est abscondere terrâ segetem lini, et papaver Cereris : et quamprimum incumbere aratris :*

NOTÆ.

194. *Et nitro prius et, &c.*] Nitrum, succus calidæ naturæ, sali affinis ; frequens in eâ Ægypti regione, quæ inde *Nitria* vocata est. Fitque, vel Nili aquâ, vel pluviâ Solis ardore concoctâ lapidis in modum. Vulgo sal petræ dicitur, *salpetre* ; sed male. *Amurca,* fæces olivarum, sive sedimentum et sordes olei.

195. *Fallacibus.*] Vulgo enim leguminum folliculi, laxiores et ampliores, minima grana continent.

196. *Properata maderent.*] Madescunt propter humorem vi caloris eductum : atque ita fieri dicitur, ut citius crescant semina.

203. *Atque.*] Hic significat *statim,* ut explicat Gellius, l. 10. 29.

204. *Præterea, &c.*] IV. PARS. *De temporibus operum rusticorum.* Monet tam esse agricolis observanda sidera, quam nautis : ea præsertim quæ tempestates cient, ut *Arcturus,* de quo v. 68. *Hœdi ;* stellæ duæ in humero aurigæ, sive Erichthonii. *Anguis,* nempe septentrionalis : nam triplex est, unus ad septentrionem, alter in Ophiuco sub æquatore circulo, tertius ad Austrum : de ultimo hic sermonem esse putat Servius ; de primo cæteri omnes, qui nobis magis est conspicuus.

207. *Pontus et ostriferi, &c.*] Plerique *Pontum* intelligunt *Euxinum,* latissimum illum maris sinum, inter Propontidem et Mœotidem paludem. Ego de *Hellesponto* accipio, *detroit de Galliopoli,* cujus in angustissimâ parte duæ sunt arces, mille passuum trajectu dissitæ, *Sestos* in Europâ, *Abydos* in Asiâ, *les Dardanelles.* Totum illud litus ostreis ferax, unde Ennius ; *Mures sunt Æni, ast aspera ostrea plurima Abydi.*

208. *Libra die, &c.*] 1. Præceptum, *De satione hordei, lini, papaveris.* Ab æquinoctio autumnali, sive principio *Libræ* ; ad extremos usque *brumæ* dies. Ubi *bruma,* non pro totâ hyeme, sed pro hyberno solstitio ponitur, quod cadit in extremum Decembrem : atque ita Virgilium explicat Plinius, l. 18. 24. *Die.*] *Diei ;* antiquorum more, qui sic genitivum illum efferebant. Probat enim exemplis Gellius lib. 9. 14. ab iis dictum esse, *hujus dies, hujus dii, hujus die ;* quod nunc est, *hujus diei.*

212. *Cereale papaver.*] Sic dictum : vel quia inventum a Cerere, juxta Eusebium de Præpar. Evang. l. 3. Vel quod eo Ceres usa fuerit, ad oblivionem doloris de amissâ Proserpinâ ; juxta Servium. Vel quod simulacra Cereris illud in manu gestarent ; juxta Brodæum et Turneb. Vel quod frequens nascatur in segetibus, quæ in Cereris tutelâ sunt : juxta probum. Vel potius, quia *papaveris candidi semen tostum in secundâ mensâ cum melle apud antiquos dabatur, et panis rustici crusta eo inspergebatur,* juxta Plin. l. 19. 8. idque ad delicias et famem excitandam : unde *vescum papaver,* id est, *edule* dicitur G. 4. 131.

Dum

Dum siccâ tellure licet, dum nubila pendent.
Vere fabis satio: tum te quoque, Medica, putres
Accipiunt sulci; et milio venit annua cura:
Candidus auratis aperit cum cornibus annum
Taurus, et averso cedens canis occidit astro.
At si triticeam in messem robustaque farra
Exercebis humum, solisque instabis aristis:
Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur,
Gnossiaque ardentis decedat stella coronæ;

dum terra sicca id permittit, et nubes pluviæ *suspensæ sunt. Vere* fit *sementis fabarum: tunc etiam sulci molles excipiunt te, o Medica: et redit annuus cultus milii, quando taurus fulgens aureis cornibus inchoat annum; et canis occidit, dans* locum *sideri retrogrado. Quod si præparas terram ad segetem tritici et far robustum, et soli frumento intentus es: Pleiades tibi occidant matutinæ, et ardens stella coronæ Ariadnes recedat prius;*

NOTÆ.

214. *Dum sicca tellure licet, &c.*] Plerique post Servium interpretantur: Antequam pluat, dum imber imminet, necdum venit pluviosa tempestas. Ego sic: Quoties, in illâ ipsâ pluviosâ tempestate, terra erit, paulo siccior, et imber suspensus. Et vero poëta sationem illam assignat Autumno, cujus ultima pars pluviosa est: eandemque sationem profert *usque sub extremum brumæ imbrem:* non igitur jubet prævenire tempestatem imbriferam; sed illius tempestatis eos eligi dies, qui sicci magis ac sereni erunt.

215. *Vere fabis, &c.*] II. Præceptum, *De tempore serendæ fabæ, medicæ, milii. Medica,* herba est, in Græciam a Medis advecta, per bella Persarum, quæ Græcis Darius intulit: similis trifolio, optimum animalium pabulum, *grande trefle,* ou *foin de Bourgogne;* semel sata, dicitur durare tricenis annis a Plin. l. 18. 16. Unde hic opponitur millio, *au millet,* cujus est *annua cura,* quia singulis annis serendum est.

217. *Candidus auratis, &c.*] Tempus illius sationis assignat, non initium veris, sed ver jam adultum; quando *Canicula* sive *Sirius,* quæ stella est in ore canis majoris; occidit *acronyce* cum sole, apud taurum tunc existente: id est, quando Sirius descendit infra horizontem nostrum occidentalem; eodem momento, quo Sol in Tauro existens infra eundem horizontem descendit. Hic est enim occasus *acronycus,* ab ἄκρος *extremus,* et νὺξ *nox,* quia fit in primo noctis termino, seu initio. Porro occasus ille canis, exeunte Aprili tum contingebat, nunc multo tardius.

Aperit cum cornibus annum Taurus.] Annum fuisse apertum ab *ariete* sive mense Martio, vulgare est; Virgilius tamen aperiri ait a *tauro,* sive mense Aprili: vel quod respexerit ad etymon Aprilis, qui ab *aperiendo* dictus est, quia tunc aperiuntur omnia molliori tempestate: vel quod, ut ait Jos. Scaliger, locutus sit ex mente Hesiodi et Bœotorum, qui annum suum, non ab ortu arietis, sed ab ortu Vergiliarum sive Pleiadum in Tauro, inchoabant.

Auratis cornibus.] Stigelius alludi putat ad morem Romanorum, qui triumphalium taurorum cornua inaurabant. Ego sic dici puto, quia lucidissimam in utroque cornuum acumine stellam *taurus* gerit; alteram secundæ, alteram tertiæ magnitudinis.

218. *Averso cedens canis occidit astro.*] Ita corrigit e MSS. N. Heinsius, cum antea legeretur, *adverso,* difficili et ambiguo sensu, nunc plano. *Aversum* enim astrum, est *navis Argo,* pone canem sequens, et post eum occidens; illa autem, contra navium morem, aversa et posteriore sui parte incedens in cœlo describitur, puppe scilicet, non prorâ.

219. *At si triticeam, &c.*] III. Præceptum, *De tempore serendi tritici et farris:* quæ dicuntur *robusta:* tum quia frumenta omnia multo plus habent, quam legumina, virium; adeoque terram exigunt multo pinguiorem: tum quia inter ipsa frumenta primum locum tenent *far* et *triticum.*

221. *Ante tibi Eoæ, &c.*] Tempus illud assignat ex duplici indicio: nempe post occasum *cosmicum* matutinum *Pleiadum,* et ortum *heliacum* matutinum *coronæ* septentrionales; id est, quando Pleiades descendunt infra horizontem nostrum occidentalem: eo momento, quo Sol ascendit supra horizontem nostrum orientalem: et quando corona septentrionalis satis distat a Sole; ut possit expedire se e fulgore Solis et paulo ante ejus ortum, in horizonte orientali apparere; quod utrumque contingebat Virgilii ætate sub extremum Octobrem, nunc autem longe tardius. Occasus *cosmicus* dicitur a κόσμος *mundus;* ortus *heliacus,* ab ἥλιος *Sol. Atlantides.*] Pleiades, Vergiliæ, v. 138. *Eoæ.*] Non *orientales* hoc loco, quia agitur de earum occasu versus horizontem occidentalem; sed *matutinæ,* quia occasus ille mane contingit: ab ἠὼς *aurora,* diluculum.

222. *Gnossia.*] Cretica. *Gnosus* oppidum est Cretæ insulæ, in qua regnavit Minos pater Ariadnes: quæ a Theseo rapta, ab eodem relicta in insulâ Naxo, nupsit deinde Baccho: quibus

Debita

Debita quàm sulcis committas semina, quàmque
Invitæ properes anni spem credere terræ.
Multi ante occasum Maiæ cœpere: sed illos
Expectata seges vanis elusit aristis.
Si vero viciamque seres, vilemque faselum,
Nec Pelusiacæ curam aspernabere lentis;
Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes:
Incipe, et ad medias sementem extende pruinas.
Idcirco certis dimensum partibus orbem
Per duodena regit mundi Sol aureus astra.
Quinque tenent cœlum zonæ: quarum una corusco
Semper Sole rubens, et torrida semper ab igni:
Quamcircum extremæ dextrâ lævâq· trahuntur,
Cœruleâ glacie concretæ atque imbribus atris.
Has inter mediamque, duæ mortalibus ægris
Munere concessæ Divum, et via secta per ambas,

quam deponas in sulcis semina debita, et quam properes committere spem anni terræ repugnanti. Plurimi inceperunt ante occasum Pleiadum, sed messis sperata fefellit eos inanibus spicis. Si autem seminas viciam, et vilem faselum; neque dedignaris cultum lentis Ægyptiæ; Bootes occidens dabit tibi signa non dubia: incipe tunc, *et profer sationem usque ad mediam hyemem. Ideo* Sol *aureus gubernat per duodecim mundi signa, orbem distributum in certas partes. Quinque zonæ occupant cœlum, quarum una semper rubet fulgente Sole, et semper incalescit ab ejus ardore. Circa illam, ad dextram et ad sinistram* duæ *ultimæ ducuntur: rigentes glacie cœruleâ, et nigris pluviis. Inter illas et mediam, duæ beneficio Deorum datæ sunt miseris hominibus: et orbita scissa est inter has duas,*

NOTÆ.

in nuptiis, cum a Diis omnibus dona accepisset, imprimisque coronam a Venere: coronam Bacchus, sive juxta alios ipsam Ariadnen, in cœlum transtulit.

Decedat.] Non a nobis, quibus tunc incipit fieri conspicua ante ortum Solis; sed a Sole, cui antea cum esset vicinior, nobis mane non apparebat, quia tunc ejus nimiâ luce delebatur.

225. *Ante occasum Maiæ.*] Monet ad sationem non esse præveniendum occasum Vergiliarum: quarum unam appellat pro omnibus, nempe *Maiam*, quæ Mercurium ex Jove peperit in Cyllene monte Arcadiæ.

227. *Si vero viciamque, &c.*] IV. Præceptum, *De tempore serendæ viciæ, faseli, et lentis.* Vicia, *vesce.* Faselus, *faisolle.* Lens, *lentille:* frequens in Ægypto, præsertim apud *Pelusium*, oppidum, a quo extremum e septem Nili ostiis, Pelusiacum dictum est.

229. *Cadens mittet tibi signa Bootes.*] Tempus hujus sationis consignat casu Bootæ. Sed dubitatur quo Bootæ casu. Duplex enim huic sationi convenire post. *cosmicus*, et *acronycus*: *cosmicus*, cum descendit Bootes infra horizontem occidentalem, eo momento quo Sol ascendit supra orientalem; quod contingebat tunc initio Martii: *acronicus*, cum descendit infra horizontem occidentalem, eodem momento quo Sol ipse; quod contingebat initio Novembris. Et vero Plinius l. 18. 15. triplicem agnoscit viciæ sationem: primam circa occasum Arcturi, quem indicat mense Decembri priorem esse: secundum circa mensem Januarium: tertiam circa Martium. Igitur primæ sationi conveniet occasus Arcturi, sive Bootæ, *acronycus*; tertiæ *cosmicus*. Hujus itaque, et proxime consequentis versus, hic sensus est: Incipe primam sationem a casu *acronico* Bootæ, mense Novembri; et extende, sive remitte, secundam sationem usque ad mediam hyemem, mensemque Januarium. Tertiam sationem mensis Martii, quæ convenit cum occasu Bootæ *cosmico*, videtur poëta, non admittere. De *Arcturo*, v. 68. De *Boote*, in quo Arcturus est, v. 138.

233. *Quinque, &c. Zonæ.*] *Zona* ζώνη, Latine *cingulum, fascia*: quintuplex est; sic dicta, quia mundum zonæ instar circumcingit. Media torrida, inter utrumque tropicum comprehensa, semper itineri subjecta Solis, qui nunquam ex eâ excurrit: extremæ duæ frigidæ, circulis polaribus, polisque definitæ: duæ temperatæ, inter torridam et frigidam hinc inde interjectæ.

238. *Via secta, &c.*] *Zodiacus*, circulus obliquus, in quo duodecim signa cœlestia spatiis æqualibus descripta sunt. De eo ista quinque notanda. I. Dividitur in partes, sive gradus 360. signa singula in gradus 30. e quibus unum circiter gradum singulis diebus motu proprio Sol conficit, ab occidente in orientem procedendo: atque ita uno circiter anno duodecim signa decurrit. Interea dum communi motu, qui raptus dicitur, ab oriente in occidentem procedendo, quatuor et viginti horarum spatio orbem terrarum circuit. II. Signorum ordo et nomina

Obliquus

quà ordo duodecim *signorum oblique se volveret. Sicut mundus sublimis attollitur versus Scythiam et montes Riphæos; ita deprimitur inclinans in Austrum Africæ. Hic polus semper nobis altus est: sed illum Styx nigra, et umbræ infernæ vident sub pedibus. Ad polum* superiorem *maximus draco volvitur flexu sinuoso, in modum fluvii, circa* polum, *et inter duas ursas: ursas, quæ timent lavari aquis Oceani.*

Obliquus quà se signorum verteret ordo.
Mundus ut ad Scythiam Riphæasq; arduus arces
Consurgit; premitur Libyæ devexus in Austros.
Hic vertex nobis semper sublimis; at illum
Sub pedibus Styx atra videt, Manesque profundi.
Maximus hìc flexu sinuoso elabitur anguis
Circùm, perq; duas in morem fluminis Arctos:
Arctos, Oceani metuentes æquore tingi.

NOTÆ.

his versibus continentur. *Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo, Libraque, scorpius, arcitenens, caper, amphora, pisces.* Quæ quia maximâ ex parte animalia sunt, hinc circulus *zodiacus* appellatur, a ζῴδιον, *animal.* III. Mensi *Martio* respondet *aries:* in quem ingredi Sol dicitur circa vigesimum Martii, signumque totum decurrere, usque sub vigesimum Aprilis; quo tempore in *taurum* subit: atque ita fere de cæteris. IV. *Obliquus* dicitur, quia non distat æqualiter à polis: sed per zonam torridam transversus utrumque tropicum attingit, et æquatorem circulum bis secat. Attingit, in primo gradu cancri tropicum septentrionalem, qui inde *tropicus cancri* dicitur: attingit in primo gradu capricorni tropicum meridionalem, qui inde vocatur *tropicus capricorni.* Secat æquatorem in primo gradu arietis, et in primo gradu libræ. V. Cum Sol pervenit ad tropicum cancri, circa 21 Junii; tunc nobis est æstas summa, sive *solstitium:* cum ad tropicum capricorni, circa 21 Decembris; tunc hyems summa, sive *bruma*: iique tropici dicuntur à τρέπω *verto:* quia Sol quando eorum alterum attigit, ad alterum vertit cursum. Cum vero Sol pervenit ad sectionem arietis, sub. 20. Martii; tunc est *æquinoctium vernum:* cum ad sectionem libræ, 23 Septembris, tunc est *æquinoctium autumnale.*

240. *Mundus ut, &c.*] Nunc de polis disserit; qui sunt puncta duo circa quæ mundus volvitur, a πολέω *verto,* unde a Latinis *vertices* appellantur. De iis tria dicit. I. Duos esse, nempe Borealem, et Australem. II. Borealem semper a nobis videri, Italis, Gallis, &c. Australem nunquam a nobis videri: sed ab iis quos appellamus *antipodas:* Virgilius *manes profundos,* ex ignaræ vetustatis mente, quæ sedem illam inferis tribuebat. III. Utrumque polum describit: Borealem quidem a cœlestibus signis, quæ inde apparent, *dracone* præsertim et *ursâ* geminâ: de Australi, utpote ignoto, conjicit; aut Solem a nobis recedentem illuc abire, aut illic noctem esse perpetuam.

Scythiam, Riphæasque arduus arces.] De *Scythia,* per quam intelligit partes mundi septentrionales, Ecl. 1. 66. *Arces.*] Montes ab ἄκρος *summus.* Sic. G. 4. 471. *Flerunt Rhodopeiæ arces. Riphæi.*] Montes Sarmatiæ Europææ, nunc *Muscoviæ:* porrecti versus Oceanum Scythicum, ad usque ostia *Obii* fluvii: a quibusdam nunc appellantur *Stolp.*

241. *Libyæ devexus in Austros.*] Partes mundi meridionales designat per ventum, qui inde flat, *Austrum:* de quo Ecl. 2. 58. Deinde per ipsam *Libyam,* terrarum antiqui orbis, versus polum illum, remotissimam. Certa *Libya* vulgo apud veteres pro totâ Africâ sumitur, a Libyâ Epaphi filiâ, quæ huic nomen suum dedit: proprie tamen Africæ pars est ea, quæ mari Mediterraneo, Ægypto, Tripolitanâ regione, et Æthiopiâ circumcluditur: nunc regnum et desertum *Barca.*

243. *Styx, Atra, &c.*] De *Styge* inferorum fluvio, aut palude, Æn. 6. 323. De *Manibus* sive umbris, Ib. 743.

244. *Anguis, &c.*] Sive *draco,* custos horti Hesperidum a Junone constitutus, et ab eâdem in cœlum translatus, cum ab Hercule occisus esset, Ecl. 6. 61. Is circa polum vertitur: et majorem ursam cauda attingit, minorem corpore complectitur.

246. *Arctos, Oceani, &c.*] Ursas geminas quæ nunquam descendunt infra horizontem nostrum; quia viciniores polo septentrionali, qui semper nobis attollitur: ideo dicuntur nusquam *æquore tingi,* id est nusquam occidere; more poetarum, qui solem et astra, cum occidunt, in Oceanum decumbere fabulantur. Ovidius vero Fast. 2. 191 de majore ursâ causam affert, odium Junonis: quæ, cum eam in cœlum admissam doleret, Tethyn rogavit, ne unquam aquis eam suis lavari permitteret. De *Arcto* utraque v. 138.

Metuentes æquore tingi.] Id est, nunquam tingendas. Et est familiaris poëtis locutio. Sic Horat. Od. 2. 2. *Illum aget pennâ metuente solvi fama superstes:* id est, nunquam solvenda.

Illic,

Illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox
Semper, et obtentâ densantur nocte tenebræ:
Aut redit a nobis Aurora, diemque reducit;
Nosq; ubi primus equis oriens afflavit anhelis,
Illic sera rubens accendit lumina Vesper.
Hinc tempestates dubio prædiscere cœlo
Possumus: hinc messisq; diem, tempusq; serendi:
Et quando infidum remis impellere marmor
Conveniat; quando armatas deducere classes,
Aut tempestivam sylvis evertere pinum.
Nec frustra signorum obitus speculamur et ortus,
Temporibusque parem diversis quatuor annum.
Frigidus agricolam si quando continet imber:
Multa, forent quæ mox cœlo properanda sereno,
Maturare datur: durum procudit arator
Vomeris obtusi dentem, cavat arbore lintres:
Aut pecori signum, aut numeros impressit acervis.
Exacuunt alii vallos, furcasque bicornes,

Ad polum inferiorem. *aut profunda nox semper silet, ut aiunt, et tenebræ densantur offusa nocte: aut Aurora, a nobis* recedens, *illuc revertitur, et refert lucem; et cum primus oriens nos afflat equis anhelantibus, illic rubens Hesperus accendit sidera serotina. Ex his possumus prænoscere tempestates, cœlo incerto: ex his, et tempus messis, et tempus sationis: et quandonam opportunum sit agitare remis infidum mare: et quandonam* opportunum sit *deducere classes armatas, aut cædere in sylvis pinum tempestivam. Nec frustra consideramus ortus et occasus syderum, et annum dimensum* æqualiter *in quatuor tempestates. Si aliquando pluvia frigida retinet* domi *agricolam;* tunc *licet multa præparare, quæ postea festinanter facienda essent sudo tempore. Arator exacuit duram aciem vomeris hebetati, cavat naviculas e ligno: vel imponit notas pecudibus, vel numeros cumulis* frugum. *Alii acuminant palos, et furcas bicornes,*

NOTÆ.

247. *Intempesta silet nox.*] Quasi *intempestiva* et ad agendum incommoda: definit enim eam Varro l. 5. L. L. *cum tempus agendi est nullum.*

249. *Aurora.*] Titanis et terræ filia, Memnonis mater, ex Tithono, Laomedontis Trojani regis filio, quem sic amavit, ut cum senem herbarum virtute ad juventutem revocaverit. Amavit et Cephalum. Roseos ei digitos tribuit Homerus; roseos equos alii, sive bigas, sive quadrigas: quibus aperire diem et Solem præcurrere dicitur: idque ob colorem subrubentem et aureum, in quem desinit sæpe matutinum crepusculum. Unde et *Aurora* vocata est, ab *aura*, juxta Varronem.

250 *Equis oriens afflavit, &c.*] Sol perfudit halitu et afflatu equorum, qui quatuor ipsi, a poetis assignantur; *Pyrois*, a πῦρ *ignis*; *Eous*, ab ἠὼς *Aurora*; *Æthon*, ab αἴθω *ardeo*; *Phlegon*, a φλέγω *comburo.*

251. *Accendit lumina Vesper.*] Vesper, prima stellarum apparet sero, unde cæteras dicitur accendere. De eo, Ecl. 6. 86.

256. *Tempestivam, &c.*] Hoc est, tempore idoneo cædendis arboribus: nempe decrescente Luna, post meridiem, sine vento Austro, sine rore, semina maturo, mensibus præsertim Julio et Augusto: qui tunc minus obnoxiæ sunt putrefactioni, ac vermibus.

258. *Temporibusque parem diversis, &c.*] Veri, æstati, autumno. hyemi. Quasi *sufficientem* quatuor illis temporibus, id est, qui potest eas quasi ex sese emittere ac suppeditare; sic apud Cicer. *par disserendo*; apud Quintil. *par laboribus corpus.* Vel quasi *idem valentem*, atque quatuor ipsas tempestates: totum enim est æquale partibus: sic apud Cicer. 2. De Fin. 13. *Verbum Latinum par Græco, et idem valens.* Vel quasi *æqualiter dimensum* in quatuor partes: quia singulæ, tres menses occupant. Sic apud Cicer. in Orat. 38. *Verba verbis quasi dimensa, et paria respondeant.*

259. *Frigidus &c.*] V. Præceptum, *De iis quæ hyberna et pluvia tempestate agricolis facienda sunt.*

261. *Maturare.*] Sæpe significat, celeriter aliquid facere: ut Æn. 1. 141. *Maturate fugam*: apud Cicer. pro Cluentio 171. *Maturare mortem alicui*, &c. Hic tamen opponitur verbo *properare*; et significat aliquid cum maturitate et otio, seu tempestive, facere; neque serius, neque citius.

262. *Lintres.*] *Linter*, vel navicula est fluviatilis, ex unica arbore excavata; vel vas aquando pecori comparatum, ex uno item ligno exsculptum.

263. *Numeros impressit acervis.*] Modiorum numerum, vel tesseris insculpendo, vel saccis ipsis quibus continentur, appingendo.

264. *Vallos.*] Sudes, *de pieux, stakes.*

Atque

et præparant Amerina ligamina vineæ flexili. Modo conficite leves canistros e vimine rubeo: modo coquite igne frumenta, modo ea terite saxo. Quin etiam fas et leges permittunt facere res aliquas festis diebus: nulla religio prohibet derivare aquas ex agris, *cingere segetem septo, struere dolos avibus, comburere spinas, et lavare in aquis gregem ovium, sanitatis* causa. *Sæpe ductor pigri asini dorsum* illius *oleo onerat, vel fructibus vilibus: et rediens* domum *ex urbe refert molam incisam, vel massam nigræ picis. Ipsa Luna præbet dies varios variâ serie prosperos ad opera. Evita quintum* diem: illo die *Pluto pallidus, et Furiæ genitæ sunt: præterea Terra scelerato partu produxit, et Cœum et Japetum, et crudelem Typhoëa et fratres conjuratos evertere cœlum. Ter videlicet conati sunt imponere Ossam Pelio, et injicere Ossæ frondosum Olympum: ter Jupiter disturbavit fulmine montes accumulatos. Septimus* dies *felix est, minus quam decimus, et ad plantandam vineam, et ad subigendos boves ligatos, et ad jungenda licia telæ.*

Atque Amerina parant lentæ retinacula viti.
Nunc facilis rubeâ texatur fiscina virgâ:
Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
Quippe etiam festis quædam exercere diebus
Fas et jura sinunt: rivos deducere nulla
Relligio vetuit, segeti prætendere sepem,
Insidias avibus moliri, incendere vepres,
Balantumque gregem fluvio mersare salubri.
Sæpe oleo tardi costas agitator aselli
Vilibus aut onerat pomis: lapidemque revertens
Incusum, aut atræ massam picis urbe reportat.
Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
Felices operum. Quintam fuge: pallidus Orcus
Eumenidesque satæ: tum partu Terra nefando
Cœumque, Iapetumq; creat, sævumque Typhoëa,
Et conjuratos cœlum rescindere fratres.
Ter sunt conati imponere Pelio Ossam
Scilicet, atq; Ossæ frondosum involvere Olympum:
Ter Pater extructos disjecit fulmine montes.
Septima post decimam felix, et ponere vitem,
Et prensos domitare boves, et licia telæ

NOTÆ.

265. *Amerina.*] Ex *Ameria*, civitate Umbriæ: ubi frequentes salices.

266. *Rubea virga.*] Vel quæ abundat circa *Rubos* oppidum Campaniæ; vel quæ fit ex *rubo*, virgulti specie.

267. *Nunc torrete, &c.*] Panificium intelligit: quo frumentum molitur, ac deinde pistum coquitur. Vel alludit ad morem veterum, qui frugibus sine pisturâ tostis vescebantur.

268. *Quippe etiam, &c.*] VI. Præceptum. *De iis quæ festis diebus exercere licet agricolæ.*

272. *Salubri.*] Explicat Columella l. 2. 22. *Pontifices vetant festis diebus lanarum causa lavari oves, nisi propter medicinam. Virgilius idcirco adjecit, Fluvio mersare salubri.* Nempe, non ut purgetur lana, sed ut curetur scabies.

274. *Lapidemque, &c. incusum.*] Lapidem molarem, sive molam, arte incisam, ut sit usui terendis et molendis frugibus.

276. *Ipsa dies alios, &c.*] VII. Præceptum, *De observatione dierum felicium et infelicium.*

277. *Pallidus Orcus.*] Pro Plutone sumitur a Cicerone, de Nat. Deor. 3. 43. A Silio Italico pro Cerbero cane. Ab aliis pro Charonte portitore. Male autem a plerisq; pro Thessaliæ fluvio, quem dicunt pinguem esse in modum olei, ideoque innatantem Peneo, in quem e Stygiâ palude influit. â Fons erroris est Homeri versus Iliad. 2. 755. Ὅρκου γὰρ δεινοῦ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀποῤῥώξ. *Juramenti enim terribilis aquæ Stygiæ rivus est.* Patet vero legentibus, id ab Homero de Titaresio amne, quem ante descripsit, omnino dici: neque illic, ὅρκος, aliud significare quam *juramentum*; non fluvium. Dicit quippe Stygiam paludem, cujus Titaresius rivus est, juramentum esse Deorum. Confirmatur vero hæc sententia a Strabone, lib. 9.

279. *Eumenides.*] Furiæ, sic dictæ per antiphrasim, quod minime sint εὐμενεῖς *benevolæ:* Acherontis fluvii et Noctis filiæ, vipereis crinibus et facibus instructæ, ultrices criminum, numero tres: *Alecto* ab α privante, et λήγω *cesso. Tisiphone,* a τίω *ulciscor, et* φονος *cædes. Megæra,* a μεγαίρω *invideo.*

279. *Cœumque, &c.*] Gigantem præcipuos, qui adversus Deos, ad Phlegram Macedoniæ urbem, ausi pugnare: aggestis ejus regionis vicineque Thessaliæ montibus, *Pelio, Ossa, Olympo. De Olympo,* Ecl. 5. 56. *Typhoea.*] Non *Typhœa,* ut passim scribitur: neque enim in eo nomine *o et e* in unum coalescunt; sed *e et a:* quippe est a Græco Τυφωεὺς; ubi ω cum ε non facit dipthongum, sed ε cum υ. Notetur versus Græco more bis hians: *Ter sunt conati, &c.*

280. *Fratres.*] Gigantes, Terræ et Titanis filios.

285. *Licia telæ.*] Ecl. 8. 74.

Addere: nona fugæ melior, contraria furtis.
Multa adeo gelidâ melius se nocte dedere:
Aut cum Sole novo terras irrorat Eous.
Nocte leves stipulæ melius, nocte arida prata
Tondentur: noctes lentus non deficit humor.
Et quidam seros hyberni ad luminis ignes
Pervigilat, ferroque faces inspicat acuto.
Intereà longum cantu solata laborem
Arguto conjux percurrit pectine telas:
Aut dulcis musti Vulcano decoquit humorem,
Et foliis undam tepidi despumat aheni.
At rubicunda Ceres medio succiditur æstu,
Et medio tostas æstu terit area fruges.
Nudus ara, sere nudus: hyems ignava colono.
Frigoribus parto agricolæ plerumq; fruuntur,
Mutuaque inter se læti convivia curant:
Invitat genialis hyems, curasque resolvit.
Ceu pressæ cum jam portum tetigere carinæ,
Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.
Sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus,
Et lauri baccas, oleamque, cruentaque myrta:
Tunc gruibus pedicas et retia ponere cervis,
Auritosque sequi lepores; tum figere damas

Nonus felix est ad peregrinationem, et adversus furtis. Multa etiam melius succedunt noctu, aut cum Lucifer spargit rore terras oriente Sole. Noctu graciles aristæ, noctu fœnum siccum melius secatur: humor tenax non deest noctibus. Et aliqui vigilant ad lucem nocturnam hyberni ignis, et acuto ferro incidunt faces. Interim uxor leniens cantilenis longum laborem addensat telam stridulo pectine, aut coquit igne liquorem dulcis vini, et frondibus aufert spumam ex undâ cacabi bullientis. At segetes flavæ secantur mediâ die, et mediâ die frumenta exsiccata teruntur in area. Ara nudus, semina nudus: frigus pigrum reddit agricolam. Per hyemem vulgo agricolæ utuntur rebus per æstatem *comparatis: et hilares agitant inter se mutuas epulas. Suadet* hoc *hyems voluptaria, et curas relaxat. Veluti cum naves oneratæ jam attigere portum, et nautæ hilares imposuere coronas puppibus. Attamen tunc tempus est colligere et glandes quercinas, et baccas lauri, et olivas, et myrta sanguinea. Tunc* tempus *est objicere pedicas avibus, et retia cervis, et persequi lepores auritos; tunc* tempus est *occidere damas*

NOTÆ.

286. *Fugæ melior, contraria furtis.*] Opportuna servis aut captivis fugientibus, inquiunt aliqui. Melius opportuna itineribus et peregrinationi: velox enim cursus *fuga* poëtis dicitur, G. 3. 201. *Ille volat, simul arva fugâ, simul æquora verens.*

287. *Multa adeo, &c.*] VIII. Præceptum, *De iis quæ noctu ac diu, æstate atque hyeme, melius præstantur. Eous.*] Lucifer, Ecl. 6. 86.

292. *Faces inspicat.*] Faces e ligno minutas in virgulas, incidit spicarum et aristarum in m dum, Ecl. 8. 29.

294. *Pectine.*] Pecten est instrumentum quo densatur tela, Æn. 3. 483.

295. *Musti.*] Vini novi. Describit autem hic vini coctionem: quod si ad tertiam partem mensuræ decoquatur, *sapa* dicitur: si ad dimidium, vocatur *defrutum, du resiné*, ex Plin. l. 14. 9. Nota redundantem ultimam versus syllabam, quæ cum prima sequentis versus elidenda est.

Vulcano.] Pro igne sumitur, qui in ejus est tutelâ: Jovis et Junonis filius fuit: ab iis e cœlo propter deformitatem dejectus in insulam Lemnum, claudus e casu factus est, et ferrariam ibi fabricam exercuit, uxoremque duxit Venerem. Quanquam ejus officinam Virgilius alibi constituit, Æn. 8. 416.

297. *Ceres.*] Pro segete hic accipitur; alibi pro pane. De ea, Ecl. 5. 79.

302. *Genialis hyems.*] Ea quibus inest voluptas, *genialia* dicuntur: a *Genio* voluptatis Deo: unde dicimus *genio indulgere*, voluptati indulgere; et *genium defraudare*, voluptate abstinere.

303. *Pressæ.*] Jactatæ mari et afflictæ scopulis, juxta Ramum: oneratæ mercibus, juxta Taubmannum: sic Tibul. l. 1. 196. *Presserat externa navita merce ratem.*

304. *Coronas.*] Reduces e navigatione coronabant naves, puppes præcipue, quia in postremâ illâ navis parte sacrarium erat.

305. *Stringere.*] El. 9. 61. *Myrta.*] Fructus myrti arboris, qui maturi denso rubore nigrescunt.

307. *Gruibus pedicas.*] Laqueos quibus implicantur pedes, et *gruibus* posuit pro quibuscumque avibus, speciem pro genere.

Stupea torquentem Balearis verbera fundæ;
Cum nix alta jacet, glaciem cum flumina trudunt.
Quid tempestates autumni et sidera dicam?
Atque ubi jam breviorque dies, et mollior æstas,
Quæ vigilanda viris? vel cum ruit imbriferum ver:
Spicea jam campis cum messis inhorruit, et cum
Frumenta in viridi stipulâ lactentia turgent?
Sæpe ego, cum flavis messorem induceret arvis
Agricola, et fragili jam stringeret hordea culmo,
Omnia ventorum concurrere prælia vidi,
Quæ gravidam latè segetem ab radicibus imis
Sublime expulsam eruerent: ita turbine nigro
Ferret hyems culmumq; levem, stipulasq; volantes.
Sæpe etiam immensum cœlo venit agmen aquarum,
Et fœdam glomerant tempestatem imbribus atris
Collectæ ex alto nubes: ruit arduus æther,
Et pluviâ ingenti sata læta, boumque labores
Diluit: implentur fossæ, et cava flumina crescunt
Cum sonitu, fervetque fretis spirantibus æquor.
Ipse pater, mediâ nimborum in nocte, corusca
Fulmina molitur dextrâ: quo maxima motu
Terra tremit: fugêre feræ, et mortalia corda
Per gentes humilis stravit pavor: ille flagranti
Aut Atho, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo

intorquendo lora stupea Balearis fundæ: cum nix alta jacet, cum fluvii propellunt glaciem. Quid enumeram procellas et astra autumni? et quænam sint providenda rusticis, cum dies jam decrescunt, et æstas est mitior: vel cum ver pluvium desinit, cum spicæ segetum jam intremiscunt per agros, et cum frumenta plena lacte tumescunt in culmo adhuc herbescente. Sæpe cum colonus introduceret messorem in segetes maturas, et jam ligaret hordea paleis fragilibus: ego vidi misceri pugnas omnium ventorum: quæ dissiparent in auras plenam segetem exterpatam radicitus: tam denso nimbo jactabat procella calamos leves, et stipulas volantes. Sæpe etiam ingens copia imbrium cadet e cælo, et nubes e mari advectæ colligunt tempestatem nigræ pluviæ: cælum altum minatur ruinam, evertitque largo imbre opera boum et campos fertiles: fossæ implentur aquis, *et fluvii profundi augentur cum strepitu, et mare æstuat fluctibus* quasi *ebullientibus. Jupiter ipse mediis in tenebris nubium, vibrat rubente manu tonitrua: quo tumultu terra late concutitur, feræ fugiunt, et humilis timor dejicit undique mentes hominum. Ille ferit ardenti fulmine, vel Atho, vel Rhodopen, vel ardua Ceraunia:*

NOTÆ.

309. *Figere damas stupea, &c.*] Ordo est: tempus est, torquentem, id est, eum qui torquet verbera fundæ, figere damas. Negat Philargyrius figi posse damas funda; sed tantum eum in locum compelli, ubi deinde jaculis figantur. Quidni tamen plumbo e fundis excusso perinde figantur, ut nunc figantur exploso ex æreis tubulis plumbo? Sic enim Ovid. Met. 2. 729. *Non secus exarsit, quam cum Balearica plumbum Funda jacit; volat illud et incandescit eundo. Balearides* autem insulæ circa Hispaniam sunt, *Majorca* et *Minorca:* quarum incolæ fundæ usu præ cæteris insignes, inde nomen habere memorantur, a *βάλλειν jacere. Stupea verbera.*] Funes e stupâ contexti, sive lora, quibus lapis aut plumbum intorquetur.

311. *Quid tempestates, &c.*] V. PARS. *De tempestatum prognosticis:* quibus præmittit tempestatum ipsarum descriptionem.

322. *Agmen aquarum.*] Vel, juxta Servium, motum et impetum significat: ut Æn. 2. 782. *Leni fluit agmine Tibris.* Vel, juxta Pomponium, copiam et multitudinem: cui assentior, propter epithetum *immensum*, quod potius copiæ, quam motui convenit.

324. *Collectæ ex alto nubes.*] I. Collectæ *ex Septentrione* et Aquilone, juxta Servium: quia Septentrio sublimis nobis; Auster, sive meridies, depressus est: at procellæ tamen e meridionali parte Austro flante, præsertim ingruunt; et mox dicetur, *Ingeminant Austri.* II. Collectæ *mari*, juxta Pomponium; quia nubes e mari et lacubus aquas colligunt. III. Collectæ *ex aëre sublimi:* juxta alios communiter.

327. *Fervetque fretis.*] Etymon *freti* apposuit. *Fretum* enim est mare inter gemini litoris angustias compressum, ibique quasi *fervescens*, et *spirans*, et ebulliens.

328. Fortasse legendum coruscâ dextrâ.

332. *Aut Atho, aut, &c.*] *Athos*, mons est in Macedonia, imminens mari Ægæo *Rhodope* in Thracia; *Ceraunia* in Epiro, sic dicta, quia frequenti fulmine propter altitudinem feriuntur, a *κεραυνὸς fulmen.* Legitur in aliquot codic. *Athon:* et vero Accusativus Græcâ lege est ἄθων. Usu tamen Theocriti, Isocratis, Strabonis, &c. receptus est accusativus, ἄθω: cujus ultima hic brevis fit, nec eliditur, Græco more; ut 5. 281. *Imponere Pelio Ossam.*

Dejicit: ingeminant Austri, et densissimus imber:
Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.
Hoc metuens, cœli menses et sidera serva:
Frigida Saturni sese quo stella receptet:
Quos ignis Cœli Cyllenius erret in orbes.
Imprimis venerare Deos, atque annua magnæ
Sacra refer Cereri, lætis operatus in herbis,
Extremæ sub casum hyemis, jam vere sereno.
Tunc agni pingues, et tunc mollissima vina:
Tunc somni dulces, densæq; in montibus umbræ.
Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
Cui tu lacte favos, et miti dilue Baccho,
Terque novas circum felix eat hostia fruges,
Omnis quam chorus et socii comitentur ovantes;
Et Cererem clamore vocent in tecta: neque antè
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quàm Cereri, tortâ redimitus tempora quercu,
Det motus incompositos, et carmina dicat.
Atque hæc ut certis possimus discere signis,
Æstusque, pluviasque, et agentes frigora ventos;
Ipse pater statuit, quid menstrua Luna moneret,

invalescunt Austri et pluvia copiosissima: jam sylvæ, jam litora sonant magno vento. Hoc timens, observa menses et signa cœli: quam in partem abeat tardum astrum Saturni; Quos per circulos planeta Mercurii vagetur. Præcipue cole Deos, et annua sacrificia persolve magnæ Cereri, sacrificans in herbis fertilibus, sub exitum ultimæ hyemis, jam sudo vere. Tunc agni sunt pingues, tunc vina suavissima, tunc somni dulces, et umbræ opacæ in montibus. Omnis rustica juventus adoret tibi Cererem: cui tu misce mel cum lacte et vino leni, et victima propitia ter ducatur circa novas fruges, quam totus chorus, et socii læti comitentur; et clamoribus invocent Cererem in domum suam: *nec ullus subjiciat falcem maturæ segeti, priusquam edat motus inconditos, et canat carmina* in honorem *Cereris. Et ut possimus hæc cognoscere certis indiciis, calorem et imbres, et ventos adducentes frigora: Jupiter ipse definivit, quid menstrua Luna indicaret,*

NOTÆ.

336. *Frigida Saturni, &c.*] Vis astrorum, planetarum imprimis, ad procellas et anni temperiem sane maxima, augetur, aut minuitur, vel prout variis zodiaci signis quisque respondet, et hoc significat *quo se receptet*; vel prout planetis aliis conjungitur, et hoc significat *quos errat in orbes.* Assignatur enim planetis *orbis* sive circulus cuique suus. Itaque *Saturnus* noxius est, et respondens Capricorno, ciet pluvias; respondens Scorpio, grandines. *Mercurius* præsertim nullâ virtute peculiari insignis, talis est, qualis planeta cui sese admovet; si *Jovi*, felix est; si *Saturno*, funestus: unde *minister deorum* dicitur. De *Saturno*, Ecl. 4. 6.

337. *Cyllenius.*] Mercurius, a Cyllenè Arcadiæ monte, in quo natus est, patre Jove, matre Maia, una ex Pleiadibus. Bene *erret*: planetæ enim septem, ex quibus unus est, nomen habent a πλάνη *error*: quia non fixa, sed errantia sidera sunt.

339. *Sacra refer Cereri.*] Cereri duo indicit sacrificia, vernum unum, *jam vere sereno*; alterum æstivum, *neque ante Falcem maturis quisquam, &c.* v. 347. *Operatus.*] *Operari* et *facere*, sine addito, est facere sacrificium, Ecl. 3. 77.

343. *Cuncta tibi, &c.*] Ritum describit sacrificii *ambarvalis*, quo solebant *arva ambire*, et circuire cum hostiâ. Quæ vide fusius apud Tibul. l. 2. 1. *Tibi.*] Tuo jussu, tui causâ, &c. estque Latinis, ut et Gallis, familiaris locutio. Sic supra, v. 45. *Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro Ingemere.*

344. *Cui tu lacte favos, &c.*] Sacrificii materiem explicat: lac, mel, vinum: hostiam, quæ, juxta Virgil. Ecl. 3. 77. *vitula* erat: juxta Tibul. l. 2. 1. *agnus*; juxta eundem, l. 10. *porcus*: juxta Servium, *sus gravida.*

Miti dilue Baccho.] Constat ex Plauto Aulul. act. 2. 6. v. vinum a sacrificiis Cereris abfuisse: cur igitur hic adest? Douza in illum. Plauti locum, distinguit duo Cereris sacrficia: *ambarvalia*, quæ cum vino fiebant; quod patet ex Tibulli loco citato. *Eleusina*, quæ nuptiarum ejus memoriam celebrabant, et hæc fiebant sine vino: de iis Plautus explicandus est: *Cererine hi sunt facturi nuptias? quia temeti*, id est, vini, *nihil allatum intelligo.*

347. *Cererem clamore vocent in tecta.*] Ut eorum domino propitia sit; velitque copiosam segetem, quæ et Ceres ipsa dicitur, in ejus horreum inferri.

349. *Quercu.*] Ob memoriam victus prioris, nempe glandium; a quibus ad frumenta revocati sunt, beneficio Cereris.

353. *Quid menstrua Luna.*] Quæ singulis circiter mensibus cursum conficit: ut enim Sol anni; sic Luna mensium est præses: unde et

Quo signo caderent Austri, quid sæpe videntes
Agricolæ propiùs stabulis armenta tenerent.
Continuò ventis surgentibus, aut freta ponti
Incipiunt agitata tumescere, et aridus altis
Montibus audiri fragor: aut resonantia longè
Litora misceri, et nemorum increbrescere murmur.
Jam sibi tum curvis malè temperat unda carinis:
Cùm medio celeres revolant ex æquore mergi,
Clamoremque ferunt ad litora, cùmque marinæ
In sicco ludunt fulicæ: notasque paludes
Deserit, atque altam supra volat ardea nubem.
Sæpe etiam stellas, vento impendente, videbis
Præcipites cœlo labi: noctisque per umbram
Flammarum longos a tergo albescere tractus,
Sæpè levem paleam et frondes volitare caducas:
Aut summâ nantes in aquâ colludere plumas.
At Boreæ de parte trucis cum fulminat, et cum
Euriq; Zephyriq; tonat domus; omnia plenis
Rura natant fossis, atque omnis navita ponto

quo indicio Austri quiescerent, quid videntes rustici sæpe continerent greges non longe a stabulis. Statim ventis orientibus, aut æquor maris commotum incipit inflari, et siccus fragor audiri ex altis montibus; aut ripæ procul resonantes perturbari et murmur sylvarum augescere. Jam tunc fluctus difficile se abstinent a curvis navibus vorandis, *cum mergi revolant celeriter e medio mari, et emittunt vocem ad litora: et cum marinæ fulicæ ludunt in arenâ: et cum ardea relinquit paludes* sibi *notas, et volat supra altam nubem. Sæpe etiam, vento imminente, videbis stellas præcipites cadere e cœlo: et longos tractus lucis albescere a tergo, per tenebras noctis: sæpe paleas leves, et folia caduca volitare, aut plumas natantes in superficie aquæ agitari. Sed quando fulmen cadit a regione Boreali, et quando regio Euri et Zephyri tonat; omnes campi inundantur fossis plenis: et omnis nauta per mare*

NOTÆ.

mensis dictus est à *μὴν Luna.* Monetque poëta tempestatum prognostica repeti posse duplici e capite: ex astrologiâ et experientiâ. Astrologiam exprimit his verbis: *Quid menstrua Luna moneret: quo signo, &c.* Experientiam his verbis: *Quid sæpe videntes agricolæ, &c.* Incipit a prognosticis experientiæ, versu 356, tum exequitur prognostica astrologiæ, de Sole et Lunâ versu 424.

354. *Quo signo, &c.*] Vel *quo sub sidere*; vel melius, *quo indicio* intelligi posset ventos deficere. *Austri* pro quibuslibet procellosis ventis: de iis Ecl. 2. 58.

356. *Continuo ventis surgentibus, &c.*] Ventorum affert prognostica XI. 1. Agitationem maris. 2. Fragorem e montibus. 3. Sonitum litorum. 4. Murmur sylvarum. 5. Volatum mergorum e mari. 6. Ludos fulicarum in arena. 7. Fugam ardearum. 8. Lapsum stellarum. 9. Nocturnos lucis tractus. 10. Palearum volatum. 11. Plumarum in aqua collusionem.

357. *Aridus fragor.*] Epithetum e Lucretio l. 6. 118. *Aridus unde aures tergit sonus.* Siccus et acutus; qualis est arboris cum frangitur.

360. Fortasse legendum tum à curvis consule Æ. l. 2. Temperat a lacrymis.

361. *Mergi.*] *Plongeons*, aliis corvi aquatici dicuntur.

363. *Fulicæ.*] *Foulques. poules d eau:* anatibus non admodum absimiles.

364. *Ardea.*] *Heron:* e præpetum genere, quæ altius volant; unde dicta quasi *ardua.*

365. *Sæpe etiam stellas, &c.*] Consentiunt omnes nullam cœlo stellam labi, sed hoc e vulgi mente dictum esse, cui labi, videtur. Lapsus autem illi juxta Plinium, l. 1. 8. sunt redundationes quædam humoris illius, quo aluntur stellæ; ut in luminibus accensis liquore olei videmus accidere. Juxta Servium, sunt particulæ quædam ignis ætherei, quæ decutiuntur a vento vehementiore, cum altiora conscenderit. Nugæ. Juxta Aristotelem, sunt terræ exhalationes aptæ ad concipiendum ignem: quæ ad mediam usque aëris regionem eductæ, illic, circumfusi aëris frigore compressæ ignescunt.

370. *At Boreæ de parte, &c.*] Prognostica pluviarum colligit XII. 1. Fulmen a Borea, id est, septentrione. 2. Concursum Euri venti orientalis; et Zephyri, venti occidentalis. 3. Fugam gruum e vallibus. 4. Buculam captantem naribus auras. 5. Hirundinem lacus circumvolitantem. 6. Ranas coaxantes. 7. Formicas ova e latebris educentes. 8. Arcum cœlestem. 9. Corvos rauce crocitantes. 10. Marinarum avium et cycnorum frequentes sub aquis demersiones. 11. Solitariam cornicum in arenâ discursationem. 12. Fungos in lucernâ concrescentes.

371. *Eurique, &c.*] Spirat ab oriente brumali. Latinis *Vulturnus* appellatur ex Plin. l. 2. 47. De *Zephyro*, Ecl. 5. 5. De *Borea*, Ecl. 7. 51.

373. *Nunquam imprudentibus imber Obfuit, &c.*] Nunquam incautis nocuit: quia tam

Humida

Humida vela legit. Nunquam imprudentibus imber
Obfuit. Aut illum surgentem vallibus imis
Aëriæ fugêre grues: aut bucula cœlum
Suspiciens, patulis captavit naribus auras:
Aut arguta lacus circumvolitavit hirundo:
Et veterem in limo ranæ cecinere querelam.
Sæpiùs et tectis penetralibus extulit ova
Angustum formica terens iter: et bibit ingens
Arcus: et e pastu decedens agmine magno
Corvorum increpuit densis exercitus alis.
Jam varias pelagi volucres, et quæ Asia circum
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caïstri,
Certatim largos humeris infundere rores;
Nunc caput objectare fretis, nunc currere in undas,
Et studio incassum videas gestire lavandi.
Tum cornix plenâ pluviam vocat improba voce,
Et sola in siccâ secum spatiatur arenâ.
Nec nocturna quidem carpentes pensa puellæ
Nescivere hyemem: testâ cum ardente viderent
Scintillare oleum, et putres concrescere fungos.
Nec minùs ex imbri soles, et aperta serena
Prospicere, et certis poteris cognoscere signis.

colligit vela humida: nunquam pluvia incautis nocuit. Vel illam venientem grues aëriæ fugiunt ex imis vallibus: vel juvenca cœlum aspiciens hausit aërem naribus patentibus: aut hirundo canora volat circa lacus: et ranæ in limo canunt antiquam querelam. Sæpe formica fodiens parvam viam exportat ova ex intimis cavernulis: et haurit aquam magnus arcus cœlestis: *et turba corvorum rediens e pastu magno numero, strepit densis alis. Præterea* videre *potes diversas aves maris, et quæ circumvestigant Asiana prata in mollibus paludibus Caystri, certatim aspergere humeros multa aqua: nunc objicere caput fluviis, nunc currere per undas, et frustra agitari desiderio lavandi se. Tunc cornix importuna advocat imbrem alta voce, et sola privatim vagatur in arena arida. Ac ne puellæ quidem noctu nentes lanam ignorant pluviam* futuram: *cum vident oleum emittere scintillas in lucerna ardente, et putridos fungos cumulari. Pariter post imbrem, poteris prævidere, et certis indiciis discere dies* sudos *et cœlum apertum ac serenum.*

NOTÆ.

clara dat sui signa, ut quibuscumque nocuit, ii cavere potuerint.

378. *Et veterem, &c.*] Alluditur ad metamorphosim, qua Liciæ rustici in ranas commutati sunt, cum Latonæ, Dianam et Apollinem liberos sinu gerenti, et ad lacum præ siti accedenti, convicium fecissent. Ovid. Met. 6. *Nunc quoque turpes litibus exercent linguas; pulsoque pudore, quamvis sint sub aquâ, sub aquâ maledicere tentant,* &c.

380. *Et bibit ingens arcus.*] Vulgus veterum putabat arcum cœlestem, sive *Irim*, haurire suis cornibus aquam e fontibus, eâque nutriri. Unde et eam *Junonis* nunciam finxere, id est, *aëris.*

383. *Et quæ Asia circum, &c.*] *Cycnos* intelligit frequentes in Cäystri ripis: *Cayster*, vel *Caystrus*, fluvius Asiæ minoris, nascens in Phrygiâ majore, trajectaque Lydia, per Ioniæ litus in Ægæum mare defluens. *Asia* palus et oppidum inter *Caystrum* fluvium, et montem *Tmolum*, qui est in confinio Lydiæ et Phrygiæ majoris: primam syllabam habet longam: *Asia* vero, mundi pars, brevem. *Rimari* est cibum per terræ rimas vestigare, vermiculos, &c. *Stagna* hic, prata sunt, in quæ Cäyster exundat, et in quibus stant resides aquæ.

387. *Incassum.*] Frustra. Quia cycnorum candori nihil addi per lotionem potest. *Gestire.*] Est lætitiam et contentionem suam motu gestuque corporis exprimere.

388. *Tum cornix plena, &c.*] Ita vulgo legitur: Servius tamen *rauca.* Corvi itaque in utrisque prognosticis locum habent: ad pluviam quidem, *Corvorum increpuit densis, &c. Cornix plena pluviam, &c.* Ad serenitatem vero v. 410. *Tum liquidas corvi presso ter gutture voces,* &c. Nempe si *plenâ* voce ac raucâ diu crocitent, pluviam indicant; si *ter* aut *quater*, et *presso gutture*, et *liquidâ voce*, serenitatem nunciat.

390. *Pensa.*] Lanas, quæ puellis dantur ad pensum, id est, intra constitutam diem expediendæ. *Testa.*] Lucerna testacea. *Fungos.*] Scintillas; quæ circumfusi aëris humore et crassitie erumpere cum fumo prohibitæ, in lucernis resident, et cumulantur in quandam fungorum similitudinem.

393. *Nec minus ex imbri, &c.*] Enumerat prognostica serenitatis IX. 1. Nitorem stellarum. 2. Nitorem Lunæ exorientis. 3. Cœlum

Nam neque tum stellis acies obtusa videtur,
Nec fratris radiis obnoxia surgere Luna:
Tenuia nec lanæ per cœlum vellera ferri.
Non tepidum ad solem pennas in litore pandunt
Dilectæ Thetidi Halcyones: non ore solutos
Immundi meminere sues jactare maniplos.
At nebulæ magis ima petunt, campoq; recumbunt:
Solis et occasum servans de culmine summo
Nequicquam seros exercet noctua cantus.
Apparet liquido sublimis in aëre Nisus,
Et pro purpureo pœnas dat Scylla capillo.
Quàcunque illa levem fugiens secat æthera pennis,
Ecce inimicus atrox magno stridore per auras
Insequitur Nisus: quà se fert Nisus ad auras,
Illa levem fugiens raptìm secat æthera pennis.
Tum liquidas corvi presso ter gutture voces
Aut quater ingeminant: et sæpe cubilibus altis,
Nescio quà præter solitum dulcedine læti,
Inter se foliis strepitant: juvat imbribus actis
Progeniem parvam, dulcesque revisere nidos.
Haud equidem credo, quia sit divinitùs illis

Tunc enim, nec lux stellarum apparet languida, nec Luna videtur oriri, debens lucem suam *luci Solis, nec levia vellera lanæ volare per aërem. Halcyones charæ Thetidi non explicant Soli alas in litore. Fœdi porci non meminerunt dissipare rostro fasciculos* palearum *laceratos. Sed potius nubila deprimuntur in valles, et residunt in campis. Et noctua, observans occasum Solis ex alto cacumine, non emittit serotinos cantus. Falco videtur sublimis puro in aëre, et alauda solvit pœnas pro crine purpureo* a se secto: *quacumque alauda fugiens findit alis tenuem aërem; ecce falco hostis crudelis magno murmure persequitur* eam *per aërem: quacumque falco fertur per aërem, alauda fugiens celeriter findit alis tenuem aërem. Præterea corvi ter aut quater iterant claras voces compresso gutture: et sæpe in nidis excelsis, nescio quâ lætitiâ pleni præter morem, inter se frondes commovent: placet redire ad parvam prolem et gratos nidos, pluviâ exactâ. Sane non puto quod sit illis* datum *a Diis*

NOTÆ.

sine velleribus et nubeculis. 4. Halcyones alas ad Solem non explicantes. 5. Sues non jactantes manipulos. 6. Nebulas ad terram depressas. 7. Noctuam cadente Sole silentem. 8. Falconis in alaudam incursus. 9. Corvorum lætos strepitus. *Ex imbri.*] Vel *post imbrem*, vel ex ipso imbre, sive observatione indiciorum pluviæ tempestatis, cognosces oppositam temperiem: si nimirum indicia illa abfuerint. *Aperta serena.*] Supra v. 153.

396. *Obnoxia.*] Quia tam clare lucet, ut lucem tunc, non a Sole, sed a se ipsâ habere videatur, Sol et Luna, Latonæ liberi, Ecl. 3. 67.

399. *Dilectæ Thetidi Halcyones.*] Ceyx, Luciferi filius, Trachiniæ rex, ob multa domestica portenta profectus ad Clarii Appollinis oraculum, in Ægæo mari naufragium fecit. Uxor ejus Halcyone, Æoli filia, cum in mariti cadaver appulsum litori involaret amoris impetu: ambo in aves conversi sunt, uxoris nomine *Halcyones* dictas: et in fidei præmium quotannis ipsarum fœturæ mare placidissimum substernitur per 7 vel 11 vel 14 dies, qui inde *Halcyonii dies* appellantur, et contingunt circa brumam. Hinc *dilectæ Thetidi* sunt. De *Thetide*, Ecl. 4. 32. *Meminere sues.*] Non memoria proprie dicta, quæ fit per species, seu imagines rerum, usu et sensu comparatas: sed memoria improprie dicta; quam vocant *instinctum*, quæ fit per species in ortu ingenitas, quibus animantes ad rem aliquam fugiendam, aut appetendam moventur; quoties species illæ, rei similis objectu et præsentiâ, excitantur. Ita species ingenita agitandi luti, solvendique manipuli movet suem: quoties luti, aut manipuli objectu excitatur.

403. *Nequicquam exercet.*] Id est, hoc loco, *non exercet:* juxta Servium, qui sic explicat Persium, S. 2. 51. *Nequicquam fundo suspiret nummus in imo*, id est, *non suspiret. Noctua*, avis funesta et nocturna, *choüette, the Owl.*

404. *Nisus, &c.*] *Haliæetus*, sive falco, *faulcon*, olim Nisus Megarensium rex: *Scylla, Ciris*, sive *alauda, aloüette, the Lark*, ejus filia: aves inimicissimæ. De earum metam. Ecl. 6. 74.

415. *Haud equidem, &c.*] Causam affert: cur aves, cæteræque animantes mutationem aëris præsentiant: non item homo. Ac negat eas habere rationem, et ingenium divinitus datum; indeque discrimen repetit; quia homo ratione pollet, atque adeo judicio et ratione, præter naturam et qualitatem aëris, potest esse tristis et lætus: at vero animantes reliquæ, cum ratione careant, obsequuntur naturæ aëris: atque adeo quoties vel tristes, vel lætæ apparent, id ex aliquâ cœli aërisque affectione fieri probabilius est, quâ necessario commoventur.

Ingenium,

Ingenium, aut rerum fato prudentia major:
Verum, ubi tempestas et cœli mobilis humor
Mutavere vias: et Jupiter humidus Austris
Densat, erant quæ rara modo; et, quæ densa, relaxat:
Vertuntur species animorum, et pectora motus
Nunc alios, alios dum nubila ventus agebat,
Concipiunt: hinc ille avium concentus in agris,
Et lætæ pecudes, et ovantes gutture corvi.
Si verò Solem ad rapidum Lunasque sequentes
Ordine respicies; nunquam te crastina fallet
Hora, neque insidiis noctis capiere serenæ.
Luna revertentes cùm primùm colligit ignes,
Si nigrum obscuro comprenderit aëra cornu;
Maximus agricolis pelagoque parabitur imber.
At, si virgineum suffuderit ore ruborem,
Ventus erit: vento semper rubet aurea Phœbe.
Sin ortu in quarto (namque is certissimus auctor)
Pura, neque obtusis per cœlum cornibus ibit;
Totus et ille dies, et qui nascentur ab illo,
Exactum ad mensem, pluviâ ventisque carebunt:
Votaque servati solvent in litore nautæ
Glauco, et Panopeæ, et Inoo Melicertæ.

ingenium, et rerum prudentia, quæ *potentior* est *fato. Sed quando temperies et humor mutabilis cœli mutavit qualitates aëris: et* quando *aër humectatus Austris condensat* ea *quæ* prius erant *rara*; et *rarefacit ea quæ prius erant densa: tunc species animorum mutantur, et corda nunc suscipiunt affectus alios, et alios dum ventus turbabat nubes. Hinc oritur ille cantus volucrum in campis, et læta* sunt *pecudes, et corvi exultant gutture. Si autem consideres solem rapidum, et ordinem Lunarum sequentium, nunquam dies crastinus te decipiet, nec decipieris fraude noctis serenæ. Cum primum Luna colligit lucem renascentem, si amplectatur aërem obscurum nigris cornibus, maxima pluvia imminet colonis et mari. Sed si sparcerit in vultu* suo *ruborem virginalem, ventus erit: Luna aurea semper rubescit* ex *vento. Si vero quarto die (nam hic est index certissimus) incedit per aërem clara, et cornibus non hebetatis; et ille dies totus, et qui sequentur post illum usque ad mensem transactum, erunt absque imbre et vento: et nautæ servati* a tempestate *reddent in litore vota Glauco, et Panopeæ, et Melicertæ filio Inûs.*

NOTÆ.

418. *Mutavere vias.*] Mutavere rationem et qualitatem aëris. *Via* enim est sæpe *ratio et modus.* Sic G. 2. 22. *Sunt alii quos ipse viâ sibi repperit usus.*

419. *Densat, &c.*] *Densare* est aliquid in minorem dimensionem contrahere: *relaxare,* seu *rarefacere,* est in majorem dimensionem dilatare. Quæ duo imprimis cadunt in aërem, qui naturæ est facilè mobilis: aëris autem vis est in animantes maxima. Itaque mutato aëre, mutantur, varieque agitantur species et imagines rerum, in animantium memoria superstites: mutatis speciebus, mutatur cognitio: mutatâ cognitione, appetitus quoque varie movetur; sive ad tristitiam, sive ad lætitiam; sive ad prosecutionem, sive ad fugam. Per *species animorum,* cognitio exprimitur: per *motus,* affectio diversa appetitus, cujus sedes est in corde, seu *pectore.*

423. *Ovantes.*] Lætantes, Æn. 3. 189.

427. *Luna revertentes.*] Proponit ea prognostica quæ ab astrologia petuntur. I. A *Luna* tria. 1. Si nova sit obscura, pluviam notat. 2. Si rubescat, ventum minatur. 3. Si quartâ die serena sit, mensem serenum promittit. Unde vulgare est: *Pallida Luna pluit, rubicunda flat, alba serenat.* II. A *Sole* octo. 1. & 2. Si in ortu, aut sit maculosus, aut mediâ tantum sui parte appareat, imbrem nuntiat. 3. et 4. Si in ortu divisi sint radii, aut Aurora palleat, ventos prædicit. 5. et 6. In occasu si sit cœruleus, pluviam; si igneus, ventos. 7. Si maculosus, pluviam et ventos. 8. Si in ortu et occasu lucidus, serenum ac sudum Aquilonem.

427. *Colligit ignes.*] Quos decrescens amisisse videbatur, et quasi dissipasse.

437. *Glauco, et Panopeæ, &c.*] Marinis numinibus. Versus bis hiat Græcum in morem. *Glaucus* piscator fuit: qui cum pisces a se captos fortuito cujusdam herbæ attactu resilire in aquam vidisset: eâ herbâ ipse degustatâ, pisces in mare secutus est, et in marinum Deum est conversus. *Panope,* vel *Panopea:* Nympha maris, Nerei et Doridis filia. *Melicerta* vel Melicertes *Inûs* filius fuit. *Ino* autem Cadmi filia, Athamantis Thebarum regis uxor, quæ maritum fugiens, in mare se cum filio præcipitem dedit: ambo maris numinibus additi: et *Ino* quidem Græcis *Leucothea,* Romanis *Matuta; Melicerta* illis *Palæmon,* his

Sol quoq; et exoriens, et cum se condit in undas,
Signa dabit: Solem certissima signa sequuntur:
Et quæ manè refert, et quæ surgentibus astris.
Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
Conditus in nubem, medioque refugerit orbe;
Suspecti tibi sint imbres: namque urget ab alto
Arboribusque satisque Notus, pecorique sinister.
Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
Diversi erumpent radii, aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens Aurora cubile;
Heu male tum mites defendet pampinus uvas,
Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
Hoc etiam emenso cum jam decedet Olympo,
Profuerit meminisse magis: nam sæpe videmus
Ipsius in vultu varios errare colores.
Cœruleus pluviam denunciat, igneus Euros:
Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni;
Omnia tunc pariter vento nimbisque videbis
Fervere. Non illâ quisquam me nocte per altum
Ire, neque a terrâ moneat convellere funem.
At si, cum referetque diem, condetque relatum,
Lucidus orbis erit; frustra terrebere nimbis,
Et claro sylvas cernes Aquilone moveri.
Denique, quid Vesper serus vehat, unde serenas
Ventus agat nubes, quid cogitet humidus Auster,
Sol tibi signa dabit: Solem quis dicere falsum
Audeat? ille etiam cæcos instare tumultus
Sæpe monet: fraudemq; et operta tumescere bella.
Ille etiam extincto miseratus Cæsare Romam;
Cum caput obscurâ nitidum ferrugine texit,

Sol quoque et oriens, et quando se abscondit in mare, præbebit indicia: certissima indicia sequuntur Solem, et quæ dat mane, et quæ stellis apparentibus. Cum Sol abditus in cavo *nubis, distinxerit primum ortum maculis, et mediâ* sui *parte latuerit:* tunc *pluvia sit tibi suspecta. Nam Notus funestus et arboribus, et segetibus, et pecudibus imminet e mari. Vel cum sub* initium *diei radii separati emittent se ex opacis nubibus: vel cum Aurora, relinquens aureum lectum Tithoni, orietur pallida; Heu! tunc frondes male tuebuntur maturos racemos; tam multa, et horrida grando saliet crepitans in tectis. Præterea magis proderit hæc* aliâ *annotare, cum* Sol *occidet cœlo decurso: nam sæpe videmus diversos colores spargi in ejus vultu. Cœruleus significat imbrem, flammeus ventum. Si vero maculæ incipiant misceri cum micanti lumine, tunc videbis omnia æque turbari vento et pluviâ. Nullus me hortetur ire illâ nocte per mare, et solvere funem a terra. Sed si globus Solis nitidus sit, et quando reducet diem,* et quando *reductum abscondet: frustra timebis pluviam, sed videbis sylvas agitari sudo Aquilone. Denique Sol tibi significabit, quid ferat Vesper serotinus: quâ ex parte ventus pellat siccas nubes: quid humidus Auster præparet. Quis audeat Solem appellare fallacem? Ille quoque sæpe declarat secretos tumultus imminere, insidiasque et bella occulta parari. Ille quoque misertus est Romæ, occiso Cæsare, quando velavit lucidum caput obscura ferrugine,*

NOTÆ.

Portunus, appellatus est. Alii tamen Auroram his nominibus designatam putant: et *Leucotheam* Græco nomine, quasi *albam Deam*; *Matutam* Latino dictam esse, quasi *matutinam*. *Inoo.*] Inous, adjectivum nomen, id est, *filius Inûs*.

443. *Ab alto.*] Supra v. 324. *Notus.*] Idem qui Auster, ventus meridionalis, Ecl. 2. 58.

446. *Sese erumpent, &c.*] Hic active sumitur, auctore Lucretio, l. 4. 1108. *Tandem ubi se erupit nervis collecta cupido.*

447. *Tithoni croceum, &c.*] De *Tithono*; deque *Aurora*, supra v. 249. *Croceus color, du saffran* Ecl. 4. 44. De *Olympo*, Ecl. 5. 56.

456. *Fervere.*] Penultima brevi semper apud Virgilium: ut et *fulgere, stridere, effulgere, effervere.*

460. *Aquilone.*] Vento septentrionali, qui et *Boreas* dicitur: siccat nubes et cœlum abstergit, Ecl. 7. 51.

464. *Ille etiam, &c.*] VI. PARS. *Digressio de prodigiis quæ cædem J. Cæsaris aut precesserunt, aut subsecuta sunt.* Quæ singula Scriptorum aliorum auctoritate, quoad poterit fieri, confirmabo. Videndus Ovid. Met. 15. 782. qui prodigia illa recensuit, et Virgilium imitatus est.

467. *Cum caput obscura ferrugine, &c.*] Servius de vero Solis defectu interpretatur, sive

Impi-

Impiaque æternam timuerunt sæcula noctem.
Tempore quanquam illo tellus quoque, et æquora ponti,
Obscœnique canes, importunæque volucres
Signa dabant. Quoties Cyclopum effervere in agros
Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam,
Flammarumque globos, liquefactaq; volvere saxa?
Armorum sonitum toto Germania cœlo
Audiit, insolitis tremuerunt motibus Alpes.
Vox quoque per lucos vulgò exaudita silentes
Ingens, & simulacra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis: pecudesque locutæ,

et quando *homines scelerati timuerunt perpetuam noctem. Quanquam illo tempore terra quoque, et æquor maris, et fœdi canes, et funestæ aves dabant signa. Quoties vidimus Ætnam, exundantem, caminis effractis erumpere in arva Cyclopum, et eructare globos flammarum ac lapides comminutos. Germania audiit toto aëre strepitum armorum, et Alpes tremuerunt insuetis motibus. Voces etiam magnæ auditæ sunt passim per lucos tacitos: et spectra pallentia miris modis visa sunt circa crepusculum noctis: et pecora locuta* sunt:

NOTÆ.

eclipsi; quam tamen aut illo, aut sequente anno fuisse ullam negat Scaliger, et explicat de insolito Solis pallore: de quo sic Plin. l. 2. 80. *Fiunt prodigiosi et longiores Solis defectus, qualis occiso Dictatore Cæsare, et Antoniano bello: totius pene anni pallore continuo* Ita quoque Plutarchus in Cæsare: καὶ τὸ περὶ τὸν ἥλιον ἀμαύρωμα τῆς αὐγῆς, &c. *Circa Solem quoque hebetatio splendoris: nam toto illo anno pallens ejus globus, et sine fulgore oriens, debilem et tenuem emisit calorem: itaque nubilus aër et gravis extitit: unde fructus crudi immaturique elanguerunt ob cœli rigorem, et flaccidi evasere. Ferrugine.*] Non proprie caligine, sed rubore nigricante: de eo colore, Ecl. 2. 18.

468. *Secula.*] Genus hominum, homines, Lucretii more: cui nihil est illâ locutione familiarius, l. 1. 1090, *Quippe etiam vesci e terrâ mortalia secla*, l. 5. 986. *Mortalia secla Dulcia linquebant labentis lumina vitæ.* Sic. l. 4. 1220. *Et muliebre oritur patrio de semine seclum:* id est, mulieres: l. 3. 754. *Desiperent homines, saperent fera secla ferarum,* id est, feræ: l. 5. 860 *Leonum secla;* id est, leones: l. 5. 864. *Bucera secla;* id est, boves, &c. Suspicatur Gifanius id e Græcis haustum esse, apud quos γενεὰ et *genus*, et *seculum*, aut certe spatium aliquot annorum significat.

470. *Obscœnique canes, &c.*] Mali ominis: sic passim a probatis auctoribus *fœda* dicuntur omina et auguria, quæ funesta sunt. De hâc voce Æn. 3. 262. Appianus autem l. 4. civil. inter ostentata, quæ triumviratum in ultionem Julianæ cædis institutum præcessere, hoc quoque recenset. Κύνες τε γὰρ ὠρύοντο ὁμαλῶς, οἷα λύκοι· *Canes vero ululabant ex composito, instar luporum.*

— *Importunæque volucres.*] Plutarchus habet inter prænuncia necis illius prodigia, καταιροντας εἰς ἀγορὰν ἐρήμους ὄρνιθας· *aves solitarias in forum delatas.* Suetonius vero in Julio c. 81. *Pridie easdem idus avem regaliolum cum laureo ramulo Pompeianæ curiæ se inferentem, volucres varii generis ex proximo nemore persecutæ ibidem discerpserunt.*

471. *Cyclopum effervere in agros, &c.*] De hoc prodigio nemo singulatim hoc tempore. *Ætna*, mons est Siciliæ, *mont Gibel:* de quo Æn. 3. 571. *Cyclopes*, juxta Diodorum, primi Siciliæ habitatores fuere: juxta fabulas, Neptuni et Amphitrites filii; sic dicti, quia unicum habebant in fronte oculum orbicularem, unde nomen ipsis inditum a κύκλος *circulus*, et ὤψ *oculus, vultus:* iidem Vulcano ministri et opifices attributi: tres præcipue, Brontes, Steropes et Pyracmon: officinam habebant apud Ætnam, supra v. 295.

473. *Liquefactaque volvere saxa.*] Saxa exesa & igne comminuta, seu pumices aridos ac spongiosos, vel cineres: quod inde constat magna interdum copia erumpere.

474. *Armorum sonitum, &c.*] Appianus, l. 4. Ἀνδρῶν τε μεγάλαι βοαί, &c. *Exaudiebantur magni clamores virorum, et armorum strepitus, et cursus equorum, cum nihil tale cerneretur.* De *Germaniâ*, quæ bello tentata, et aliquâ ex parte victâ a Cæsare fuerat, vide Ecl. 1. 63.

475. *Motibus Alpes.*] Ovidius, non Alpes, sed Romam tremore concussam dicit, Met. 15. 799. *Motamque tremoribus urbem.* De *Alpibus*, Ecl. 10. 47.

476. *Vox quoque per lucos, &c.*] Ovid. ibidem v. 793. *Cantusque feruntur auditi sanctis et verba minantia lucis.*

477. *Simulacra modis, &c.*] Plutarchus in Cæsare. Τύποις νύκτωρ πολλαχοῦ, διαφερομένοις. *imagines noctu passim discurrentes.*

478. *Pecudesque locutæ, infandum.*] Appian. l. 4. Βοῦς τε φωνὴν ἀφῆκεν ἀνθρώπου, &c. *Bos etiam humanam vocem emisit, et infans recens natus locutus est.*

Infandum!

dira res! *Fluvii constiterunt, et terræ hiaverunt.* Præ *tristitiâ* statuæ *eburneæ lacrymatæ sunt in templis, et æreæ sudaverunt. Padus rex fluminum inundavit sylvas,* eas *provolvens magnis vorticibus; et per omnes agros rapuit armenta cum stabulis: nec eodem tempore, aut venæ minaces* cessaverunt *apparere in tristibus visceribus* hostiarum, *aut sanguis cessavit fluere* e *puteis, aut urbes* cessaverunt *resonare alte per noctem ululatibus luporum. Aliis* temporibus *nunquam plura fulgura ceciderunt cœlo sereno, nec toties cometæ funesti effulserunt. Itaque* campi *Philippici viderunt Romanos exercitus pugnare iterum inter se armis paribus:*

Infandum! sistunt amnes, terræque dehiscunt:
Et mœstum illacrymat templis ebur, æraq; sudant.
Proluit insano contorquens vortice sylvas
Fluviorum rex Eridanus, camposque per omnes
Cum stabulis armenta tulit: nec tempore eodem
Tristibus aut extis fibræ apparere minaces,
Aut puteis manare cruor cessavit; et altè
Per noctem resonare lupis ululantibus urbes.
Non aliàs cœlo ceciderunt plura sereno
Fulgura, nec diri toties arsêre cometæ.
Ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum vidêre Philippi:

NOTÆ.

479. *Sistunt amnes.*] Unde sequitur inundatio redundantium fluctuum. Horat. Od. 1. 2. *Vidimus flavum Tyberim, retortis Litore Hetrusco violenter undis, Ire dejectum monumenta regis, Templaque Vestæ, &c.* Huc adde quæ mox dicentur, v. 482. de inundatione *Eridani.* De sequenti prodigio, nempe *terræ hiatu,* nusquam mentio.

480. *Et mœstum illacrymat, &c.*] Appianus l. 4, Τῶν ξοάνων τὰ μὲν ἵδρου, τὰ δὲ καὶ αἷμα ἴδρου· *E simulacris alia quidem sudabant; alia etiam sanguinem sudabant.*

482. *Fluviorum rex Eridanus.*] Ἠριδανὸς Græcis, Latinis *Padus, le Po:* ex Vesulo monte in Alpibus Cottiis exoriens: Galliam Cisalpinam, quæ nunc Italiæ pars est, in *Transpadanam et Cispadanam* dividens: in mare Hadriaticum multis ostiis influit. *Rex.*] Vel quia fluviorum Italiæ maximus est: vel quia insignitum est ejus nomine signum cœleste vastæ magnitudinis, ab æquatore versus Oriona, ad circulum usque polarem antarcticum, vario anfractu pertinens. *Fluviorum.*] Vel pes anapæstus pro dactylo hic appositus; vel duæ breves *fluvi,* in unam longam coalescunt, ut supra v. 397. *tenuia nec lanæ, &c.*

484. *Tristibus aut extis fibræ, &c.*] Cicero de divinat. l. 1. 119. de J. Cæsare. *Cum immolaret illo die, quo primum in sellâ aureâ sedit, et cum purpureâ veste processit, in extis bovis opimi cor non fuit. Quâ ille rei novitate perculsus; cum Spurinâ diceret, timendum esse, ne consilium, et vitâ deficeret; earum enim rerum utramque a corde proficisci: postero die caput in jecore non fuit. Quæ quidem illi portendebantur a Diis immortalibus, ut videret interitum, non ut caveret.* Eadem fere habent Plutarchus, Valerius Maximus, &c. *Exta,* dicta juxta Festum, quia e visceribus ea Diis præsecantur, quæ maxime *extant* eminentque, *Fibra* quoque dicta est antiquis juxta Varronem, cujusque rei *extremitas:* unde pro venulis et nervulis et radiculis vulgo usurpatur: et vestium extremitates appellantur *fimbriæ.*

485. *Aut puteis, &c. et alte per noctem, &c.*] De primo portento tacent historiæ: de secundo sic Appian. l. 4. Λύκοι τὴν ἀγορὰν διέθεον· *lupi per forum discurrebant.*

487. *Cœlo ceciderunt plura sereno, &c.*] Appian. l. 4. Καὶ κεραυνοὶ συνεχεῖς εἰς ἱερὰ καὶ ἀγάλματα ἔπιπτον· *Et fulmina crebra in templa et statuas cadebant.* Fulmen et fulgur *sereno cœlo,* aliquando mali ominis fuit, ut hic; aliquando etiam boni, ut Æn. 9. 630. *Audiit, et cœli genitor de parte serena Intonuit lævum.*

488. *Cometæ.*] Plutarchus in Cæs. ὅ τε μέγας κομήτης ἐφάνη· *Grandis Cometa post Cæsaris necem eximie fulgens septem noctes apparuit.* Hic autem cometa, stella eadem illa fuit, de quâ Ecl. 9. 47. *Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum:* sic enim Sueton. in Cæs. 88. *Ludis, quos primo consecratos ei hæres Augustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit exoriens circa undecimam horam: creditumque est animam esse Cæsaris in cœlum recepti.*

489. *Paribus telis.*] Quia Romani contra Romanos bello civili certabant.

490. *Romanas acies iterum videre Philippi, &c.*] Nodus difficilis. Hæc certa præmitto. I. *Philippi* urbs est in confinio Thraciæ et Macedoniæ, ad radices Pangæi montis, qui pars est *Hæmi.* II. *Pharsalus,* urbs est in eâ parte Thessaliæ, quæ ad Macedoniam vergit. III. Emathiæ nomen, ab Emathione rege, Memnonis fratre, datum est Macedoniæ locisque confinibus. IV. Octavianus Cæsar haud dubie Brutum et Cassium delevit, ad Hæmum et Philippos Thraciæ: Julius vero Cæsar Pompeium, ad Pharsa-

Nec

Nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam et latos Hæmi pinguescere campos.
Scilicet et tempus veniet, cum finibus illis
Agricola, incurvo terram molitus aratro,
Exesa inveniet scabrâ rubigine pila:
Aut gravibus rastris galeas pulsabit inanes,
Grandiaque effossis mirabitur ossa sepulchris.
Dii patrii Indigetes, et Romule, Vestaque mater,

Nec visum *est indecorum Diis, bis Macedoniam, et* præsertim *vastos Hæmi agros, fæcundari nostro cruore. Nempe futurum est ut aliquando colonus, vertens in illis regionibus terram curvo aratro reperiat tela corrosa rubigine aspera: vel pulset rastris gravibus cassides inutiles, et apertis tumulis, admiretur ossa ingentia. O Dii patrii, Semidei, et Romule, et Vesta mater,*

NOTÆ.

lum Thessaliæ. Atque ita locus utriusque pugnæ, totâ Macedoniâ intermediâ, immo leucis admodum octoginta, dissitus est; ut constat e Græcis scriptoribus. V. Auctores tamen Romani, Virgilio posteriores, Lucanus, Florus, &c. utramque pugnam eidem omnino addicunt loco. Ovidius ipse Metam. 15. 825. de Octaviano, futuro Bruti victore, vaticinatur: *Pharsalia sentiet illum, Emathiique iterum madefient cæde Philippi:* plane quasi unum idemque sit *Pharsalia* et *Philippi.*

Hic nodus. Hæc solutio multiplex. I. Reperrerunt aliqui apud Stephanum, scriptorem Græcum nobilem, Thebas Thessalicas aut Phthioticas, Pharsalo vicinas, etiam vocatas esse *Philippos.* Hinc utramque cladem, et Pompeianam et Brutianam, uni eidemque, ut ait Florus, arenæ addixerunt, Pharsalicæ nimirum: et Philippis, non Thracicis, at Thessalicis. Errant illi: quippe qui Bruti cladem Philippis illis Thracicis et Hæmo monti abjudicant, quibus constanti totius historiæ fide tribuitur. II. Censent alii, Thessaliæ Thraciæque fines, ac proinde Pharsalum et Philippos, Hæmumque adeo montem, Emathiæ sive Macedoniæ nomine comprehendi; præsertim cum hæc omnia Macedonum regum, Philippi, Alexandri, aliorumque ditione tenerentur. Idque more poetarum, imprimisque Virgilii, cui familiare esse regionum fines quam latissimos describere, jam vidimus Ecl. 1. 63. Recte quidem illi, si Virgilius, et cæteri, pugnam utramque universim Emathiæ assignassent; non Philippis nominatim, aut Pharsaliæ. Quis vero id capiat? urbes duas, octoginta leucarum spatio dissitas, unum eumdemque locum esse. III. Existimavi aliquando Virgilium, nullam hic de Pompeiano casu facere mentionem sed tantum de geminâ Bruti et Cassii clade; quæ utraque apud Philippos Thraciæ, ad radices Hæmi contigit; et primâ quidem Cassius, secundâ Brutus, periit: utraque mensis ferè unius intervallo discreta: ut liquet ex Plutarcho de Bruto. At visum est accuratius deinde meditanti, clades illas duas ita vicinas atque conjunctas esse, ut agri dici non possint inde *bis pinguescere,* quod annorum diversitatem innuit. IV. Igitur simplicius et sanius ita explico. Adverbium *iterum,* non ad *Philippos,* sed ad Romanorum exercituum concursum refero. Unde fit hic sensus, meo judicio planissimus: *Ergo Philippi viderunt Romanas acies iterum concurrere.* Philippi quidem tunc ipsi *primum* viderunt; pugnam tamen *secundam,* de summo terrarum imperio decretoriam, inter Octavianum et Brutum, cum prima jam ante commissa esset apud Pharsalum inter Pompeium et Cæsarem.

491. *Bis sanguine nostro Emathiam, et latos Hæmi pinguescere campos.*] Admissâ explicatione proxime allatâ, sensus est facilis: Bis sanguine nostro Emathia, sive Macedonia, redundavit: primum ad Pharsalum, victo Pompeio; iterum ad Philippos, victo Bruto et Cassio. Pharsalus enim et Philippi, etsi non in Macedonia stricte sumpta, tamen in ejus confinio sunt. Vox autem illa, *bis,* in Emathiam tantum cadit; non in Hæmi campos Philippicos, ubi semel duntaxat pugnatum est: sed Hæmum præcipue signat, ut insignem recentiore plaga, nimirum clade Bruti et Cassii, quæ nuper contigerat. Quasi dicat: *Bis sanguine Romano rigata fuit Emathia, sed præsertim semel Hæmus mons.* Sic. G. 2. 192. *Pateris libamus, et auro:* id est, pateris variis, sed præcipue aureis. Sic G. 3. 56. *Maculis insignis, et albo;* id est, maculis variis, sed præcipue albis.

498. *Dii patri Indigetes, &c.*] Alii conjungunt, ut iidem sint *patrii* et *indigetes* Dii: alii distinguunt: primi melius: et *indigetes* dicti, vel quia eos *indigetare,* id est, appellare et invocare mos erat: vel quia homines fuerant, *in* eodem solo cum hominibus *degentes:* vel jam inter Deos *in cœlo degentes,* vel quia beati, nullius rei *indigetes.* Talis Romulus, et Æneas: *Quem turba Quirini nuncupat indigetem, temploque arisque recepit.* Ovid. Met. 14. 608. De *Romulo,* Æn. 1. 280.

Vestaque.] Geminam esse volunt, alteram Saturni matrem, quam pro terrâ accipiunt; de quâ Ovid. Fast. 6. 300. *Stat vi terra suâ, vi stando Vesta vocatur:* alteram Saturni filiam,

Quæ

Quæ Tuscum Tiberim et Romana palatia servas,
Hunc saltem everso juvenem succurrere sæclo
Ne prohibete: satìs jampridem sanguine nostro
Laomedonteæ luimus perjuria Trojæ.
Jampridèm nobis cœli te regia, Cæsar,
Invidet, atque hominum queritur curare triumphos.
Quippe ubi fas versum atque nefas, tot bella per orbem,
Tam multæ scelerum facies: non ullus aratro
Dignus honos, squalent abductis arva colonis,
Et curvæ rigidum falces conflantur in ensem.
Hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum:
Vicinæ ruptis inter se legibus urbes
Arma ferunt: sævit toto Mars impius orbe.
Ut cum carceribus sese effudêre quadrigæ,
Addunt se in spatia: et frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

quæ custodis Etruscum Tibrim et Romanas arces: ne impedite, quo minus hic adolescens subveniat mundo ruenti. Jamdudum satis expiavimus nostro cruore perfidiam Laomedontis Trojani. Jamdudum, o Cæsar, aula Deorum dolet te esse apud nos, et indignatur te delectari mortalibus triumphis. Si quidem hic fas ac nefas confusum est: *tot bella* sunt *per orbem, tot criminum formæ: non* habetur *agriculturæ debitus honor: horrent agricultoribus abreptis* ad militiam, *et curvæ falces cuduntur in crudelem gladium: hinc Euphrates: illinc Germania parat bellum: urbes finitimæ violatis fœderibus capiunt arma invicem: Mars scelestus furit toto orbe. Veluti cum quadrigæ erumpunt e septis, per spatium* circi, *et auriga incassum adducens habenas abripitur ab equis, nec equi obtemperant habenis.*

NOTÆ.

quam virginem et ignis præsidem statuunt, ab ἑστία *focus*, de qua Cicero, de Nat. 2. 67. Vulgo tamen utraque confunditur. Hanc volunt advectam ab Æneâ inter Deos Penates, ut videbitur Æn. 2. 717. ejusque sacra tradita deinde Albanis, et a Numâ Pompilio illata Romam; collegio virginum instituto, quæ perpetuum ignem ad salutem imperii alerent.

499. *Tuscum Tiberim.*] Italiæ fluvius est Tusciam, sive Etruriam, a Latio dividens. De eo Æn. 8. 330. De *Palatiis* Romanis Æn. 9. 9.

500. *Juvenem.*] Octavianum Cæsarem, Ecl. 1. De *sæclo*, supra v. 468.

502. *Laomedonteæ, &c.*] Laomedon Priami pater, Trojanorum rex, cum urbem suam hactenus immunitam cingeret mœnibus: Neptunum et Apollinem, qui fabricam illam susceperant, pactâ mercede fraudavit. Ideo peste et inundatione vexatus, cum ad placandos Deos, Hesionem filiam jussu oraculi marinæ exposuisset belluæ: eaque per Herculem liberata esset: equos eidem liberatori, quos promiserat, abnuit: ideo capta urbs ab Hercule ac direpta: Diique complures Trojanis infesti, quorum odio Romanas quoque calamitates atribuit.

509. *Hinc movet Euphrates, illinc, &c.*] Significat bellum ab oriente, ab occidente, ab ipsâ Italiâ imminere, a civibus vicinisque urbibus; a Parthis, quorum terminus erat Euphrates; et a Germanis; de utrâque gente, Ecl. 1. 63. Et vero de Parthis paulo ante triumpharat Ventidius, et adhuc adversus eos bellum movebat Antonius. *Euphrates.*] Nobilis fluvius, ex Armeniæ montibus ortus: Mesopotamiam deinde, Nili instar, inundatione fœcundans: denique cum Tigride conjunctus, in Persicum sinum influit.

512. *Ut cum carceribus, &c.*] Septis, sive repagulis, quibus continebantur equi ad cursum parati. *Quadrigæ.*] Quatuor equi simul juncti, dicti: vel quod sub eodem jugo sint, quasi *quadrijugæ*, ut est apud Gell. l. 11. Vel quod impellantur et agantur simul, quasi *quadriagæ*: ut recentioribus magis placet. De illo equestri decursu, ludisque Circensibus, Æn. 5. 288.

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICORUM

LIBER II.

ARGUMENTUM.

HABET hic liber de plantatione partes septem. I. Modos omnes procreandarum arborum, tam ex naturâ, quam ex arte. II. Varias earum species, et quo singulæ modo tractandæ sint, naturali, an artificioso. III. Quibus singulæ locis felicius proveniant: ubi excurritur in laudes Italici soli. IV. Artem discernendæ naturæ cujusque soli. V. Culturam vitis. VI. Culturam oleæ, et aliarum aliquot arborum. VII. Epilogum de vitæ rusticæ felicitate.

HACTENUS arvorum cultus, et sidera cœli:
Nunc te, Bacche, canam, necnon sylvestria tecum
Virgulta, et prolem tardè crescentis olivæ.
Huc, pater o Lenæe: tuis hìc omnia plena
Muneribus, tibi pampineo gravidus autumno
Floret ager, spumat plenis vindemia labris.
Huc, pater o Lenæe, veni: nudataque musto
Tinge novo mecum direptis crura cothurnis.

INTERPRETATIO.

Huc usque locutus sum *de culturâ agrorum, deque signis cœlestibus; jam loquar de te, o Bacche: et de sylvestribus arbusculis tecum, deque sobole oleæ lente crescentis. Huc* adsis, *o Bacche pater: hic omnia repleta sunt tuis donis: ager floret tibi, onustus pampinis autumnalibus: vindemia spumat plenis vasis. Huc adsis, o pater Bacche; et mecum tinge novo vino suras nudas detractis calceamentis.*

NOTÆ.

2. *Nunc te, Bacche, &c.*] Argumenta proponit hujus libri præcipua. Per *Bacchum*, vinum intelligit: per *prolem olivæ*, vel fructum, vel propaginem olearum: per *virgulta*, generatim sylvestres omnes arbores.

3. *Tarde crescentis olivæ.*] *Oliva* tam tarde crescit, ut per ducentos annos crescere a quibusdam dicatur: tam tarde fructum olim tulit, ut ex Plin. l. 15. c. 1. *Hesiodus negaverit oleæ satorem fructum ex eâ percepisse quenquam:* suâ tamen ætate baccas secundo anno decerpi, ait idem Plinius. Hinc dicta Græcis ὀψίγονος *sero genita*, ὀψίκαρπος *sero fructum ferens.*

4. *Pater o Lenæe.*] Invocatio Bacchi solius: quia præcipuum hoc libro studium impendit in vinearum cultu præscribendo. *Lenæus*, Bacchi nomen: non a *leniendâ* mente, ut Donatus putat: sed a ληνὸς *torcular*. At *Pater*, licet de omnibus Diis communiter, tamen de Baccho præsertim dicitur. Ita Velleius, de M. Antonio. l. 2. *Cum curru velut Liber pater vectus esset Alexandriæ.* Horat. Epist. 2. 1. 5. *Romulus et Liber pater, et cum Castore Pollux.* De *Baccho*, ejusque insignibus, Ecl. 5. 29. 69.

5. *Pampineo gravidus autumno, &c.*] Diomedes *exilem* vocat hunc versum, quod in quinta sede iambum pro spondæo habeat.

6. *Floret. ager*] Vites autumno non florent: adeoque hic *florere*, non proprium, sed metaphoricum est. Sic. Æn. 7. 804. *florentes ære catervas.* Lucret. l. 5. 1441. *floret mare navibus*, id est, *abundat, gaudet*, &c.

Labris.] *Labrum* vasis genus, in quo lavabant, quasi *lavabrum.*

7. *Musto tinge novo.*] Redundat hic *novo*, juxta aliquos. *Mustum* enim sine addito *vinum novum est*, imo *novum* simpliciter, ut scribit Nonnius, citaturque in illâ significatione ex Nævio *virgo musta:* ex Catone Censorio *agna musta:* pro quo magis placuit Plinio *musteum piper, musteus caseus:* Plinius junior, *musteus liber*, id est, *novus, recens.* De *cothurnis*, Ecl. 7. 32.

Principio

Principio arboribus varia est natura creandis:
Namque aliæ, nullis hominum cogentibus, ipsæ
Sponte suâ veniunt, camposque et flumina latè
Curva tenent: ut molle siler, lentæque genistæ,
Populus et glaucâ canentia fronde salicta.
Pars autem posito surgunt de semine: ut altæ
Castaneæ, nemorumque Jovi quæ maxima frondet
Æsculus, atque habitæ Graiis oracula quercus.
Pullulat ab radice aliis densissima sylva:
Ut cerasis, ulmisque: etiam Parnassia laurus
Parva sub ingenti matris se subjicit umbrâ.
Hos natura modos primùm dedit: his genus omne
Sylvarum fruticumq; viret, nemorumq; sacrorum.
Sunt alii, quos ipse viâ sibi repperit usus.
Hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
Deposuit sulcis: hic stirpes obruit arvo,
Quadrifidasque sudes, et acuto robore vallos:

Primo natura diversa est in producendis arboribus. Aliæ enim, nullis hominibus per artem *compellentibus, ipsæ ultro nascuntur, et late occupant agros, et amnes flexuosos: ut siler tenerum, et genistæ flexibiles, et populus, et salices albentes foliis virentibus. Aliæ vero oriuntur ex jacto semine: ut castaneæ sublimes, et æsculus, quæ maxima in sylvis frondescit* ad honorem *Jovis, et quercus* quæ *existimatæ* sunt *a Græcis oracula. Aliæ emittunt a radice spississimam multitudinem* ramorum: *ut cerasi, et ulmi: laurus etiam Apollinea parva attollit se sub grandi umbraculo matris* suæ. *Natura primo suppeditavit* tres *illos modos, quibus virescit omne genus sylvarum et virgultorum, et lucorum sacrorum. Sunt alii* modi, *quos ipsa experientia sibi invenit* certâ *ratione. Hic avellens ramulos e trunco tenero matrum, committit* eos *fossulis. Iste sepelit terrâ radices, et perticas fissas* in *quatuor* partes, *et palos trunco acuminato:*

NOTÆ.

9. *Principio arboribus.*] I. PARS. De *modis quibus arbores proveniunt, tam à naturâ, quam ab arte.*] A naturâ tribus modis oriuntur, sponte suâ, semine fortuito, et radice: semine, inquam, fortuito; est enim quædam seminatio, quæ ad artem etiam pertinet. Ab arte quot modis oriantur, vide v. 22.

12. *Siler, lentæq; genistæ.*] Siler, frutex humilis et lentus, *du siler:* ut et genista, *du genest.*

13. *Populus.*] *Peuplier. Tria hujus genera:* ex Plinio. l. 16. c. 23. *alba, nigra, et quæ Libyca appellatur, minima folio ac nigerrima. Alba folio bicolor superne candicans, inferiore parte viridi.* Imo contra, inferne candicans, superne viridis, ut notat Matthiol. Causam duplicis hujus coloris repete ex Ecl. 7. 61.

Glauca canentia fronde salicta.] Loca arboribus consita dixit, pro ipsis arboribus; *salicta* vel *saliceta,* pro *salicibus, saules.* Multiplex earum species: præcipue *alba* quæ validioribus assurgit ramis: et quemadmodum populus, foliis hinc virentibus, inde albentibus notabilis est. Reliquæ gracilioribus virgis fere constant, et inter vimina recensentur, *osiers.*

15. *Castaneæ.*] *Chastaigniers. Æsculus,* arbor glandifera, frequens in Dodonæo nemore, quod Jovi dicatum est: quidam cum fago confundunt. Ecl. 1. 1. De quercubus ejus nemoris, e quibus oracula repeti solebant, Ecl. 9. 13.

18. *Cerasis, ulmisque.*] *Cerasus, cerasier,* arbor ex Cerasunte, urbe Cappadociæ maritima, deportata primo Romam a L. Lucullo, et in ejusdem de Mithridate Ponti rege triumpho circumlata. Scite autem notat Casaubonus in Athenæum, non arbori nomen ab urbe; sed urbi potius ab arborum ejusmodi multitudine inditum esse: ut et aliis compluribus locis. Sic enim *Rhamnus, untis,* vicus in Attica, *a rhamnis; Achradus, untis,* Atticæ tribus, ab ἀχρὰς, ἀδος, quæ *pyrus sylvestris* est; *Selinus, untis,* in Sicilia, itemque in Cilicia, a σέλινον *apium. Ulmus* arbor nota, *orme. Laurus,* Ecl. 2. 54. *Parnassia,* quia frequens in Parnasso, vel quia in tutelâ est Apollinis, cui sacer Parnassus.

21. *Fruticum.*] Frutices, quæ et *virgulta;* sunt ea quæ statim a radice se in ramos, ac veluti virgulas effundunt, et nunquam arborescunt. Mediæ naturæ sunt, inter arbores, et herbas sive olera: quæ verò propius ad herbas accedunt, vocantur a Plinio *suffrutices.*

22. *Sunt alii.*] Modos enumerat septem, quibus arbores per artem proveniunt.

23. *Hic plantas, &c.*] I. Modus, *Avulsio;* qua stolones, *les rejettons, shoots,* una cum fibris et radiculis, e stirpe aut corpore arboris abscinduntur, et sulcis sive scrobibus mandantur.

24. *Hic stirpes.*] II. Modus, *Defossio stirpium,* id est, imi et crassioris trunci cum radicibus, *des souches, the stumps.*

25. *Quadrifidasque sudes et, &c.*] III. Modus, *Infossio palorum,* sive in quatuor partes, sive in acumen incisorum, des *pieux. Robore.*] Hic truncum ipsum pali significat, quâ parte durior est: sic enim Plin. l. 17. 17. *Ramo sc-*

Sylvarumque aliæ pressos propaginis arcus
Expectant, et viva suâ plantaria terrâ.
Nil radicis egent aliæ : summumque putator
Haud dubitat terræ referens mandare cacumen.
Quin et caudicibus sectis, mirabile dictu,
Truditur e sicco radix oleagina ligno.
Et sæpe alterius ramos impune videmus
Vertere in alterius, mutatamque insita mala
Ferre pyrum, et prunis lapidosa rubescere corna.
Quarè agite o proprios generatìm discite cultus,
Agricolæ, fructusque feros mollite colendo.
Neu segnes jaceant terræ : juvat Ismara Baccho
Conserere, atque oleâ magnum vestire Taburnum.
Tuque ades, inceptumque unà decurre laborem,
O decus, o famæ meritò pars maxima nostræ,

Aliæ arbores desiderant ad propagationem palmites arcuatos deprimi, et plantas vivas in propriâ terrâ defodi. *Aliæ non indigent radice, et amputator non timet reddens terræ committere summum fastigium* rami ; *præterea ex sicco stipite* oleæ, *ramis circumcisis, emittitur radix oleacea,* quod *mirum* est *dictu. Et sæpe cernimus ramos unius arboris sine damno mutari in* ramos *alterius, et pyrum transformatum producere mala* sibi *insita, et dura corna rubescere in pruno* arbore. *Agite igitur, o coloni : discite culturam* singulis *generibus congruam, et mansuefacite per cultum fructus sylvestres,* Cavete *vero ne terræ sint inutiles : prodest Ismarum vitibus implere, et tegere oleis magnum Taburnum. Tu quoque fave* mihi, *o Mæcenas, vere ornamentum et pars maxima famæ meæ :*

NOTÆ.

runtur et punica, item myrtus, longitudine trium pedum, trunco prius exacuato. Alibi aliud est *robur.* G. 1. 162.

26. *Sylvarumque aliæ, &c.*] IV. Modus. *Propagatio,* quæ præsertim in vitibus usui est, *provigner.* Cum palmites e trunco in terram arcuatim inflectuntur, evaduntque novas in plantas : quæ *suâ,* id est, propriâ nativâque *terra* deinde pullulant ; et *vivæ* dicuntur, quia non reciduntur e matris corpore, sed ei semper adhærent. *Propago.*] Est palmes ille inflexus, quo vitis propagatur et multiplicatur, *provin, a layer.*

28. *Nil radicis, &c.*] V. Modus. *Infossio summi surculi,* sive taleæ e cacumine rami amputatæ, quæ absque radice crescit et virescit.

30. *Quin, et, &c.*] VI. Modus. *Infossio circumsecti stipitis,* qui non acuminatus, non e cacumine decisus, ut in tertio quartoque modo dictum est ; sed præcisus ab utrâque parte, et ramulis undecunque spoliatus, radicem ex sese progignit. *Caudex* in arboribus idem est quod *caulis* in herbis : nempe id, quod e terrâ simplex assurgit, ex quo rami et folia circum erumpunt, *la tige, the stalk.*

32. *Et sæpe alterius, &c.*] VII. Modus. *Insitio,* cum surculus unius arboris alteri immittitur, quæ quasi in ejus naturam transit : *enter.* De eâ fusius infra v. 73. *Vertere.*] Id est, vertere se, ut G. 3. 365. *In glaciem vertere lacunæ,* id est, verterunt se. Et Æn. 1. 108. *tum prora avertit ;* id est, avertit se. Et Æn. 2. 229. *novus per pectora cunctis insinuat pavor :* id est, insinuat se.

34. *Prunis—rubescere corna.*] *Cornum,* fructus est : *cornus,* arbor, *cornoillier.* Sensus ambiguus : vel enim dicit, corna insita rubescere in prunis arboribus : vel cornos arbores rubescere prunis insitis ; quo sensu ultimo, non *corna,* sed *corni,* dicendum fuisset. Sed interdum Virgilius fructum sumit pro arbore : ut inferius v. 426. *poma* usurpat, non *pomos.*

36. *Fructusque feros.*] Plinius, l. 17. c. 10. de plantis : *mansuescunt tractatu, ceu feræ.*

37. *Juvat Ismara, &c.*] *Ismarum* et *Taburnum* pro quibuslibet montibus accipit. *Ismarus,* plurali neutro *Ismara,* in maritima Thraciæ regione mons, non procul ab ostiis Hebri. Regionis incolæ Cicones ab Homero appellantur : ipsa regio, percelebris vino : Quo Ulysses Polyphemum Cyclopem inebriasse narratur, Odyss. 9. 197.

38. *Taburnum.*] *Taburnus* mons Campaniæ in confinio Samnii, inter Capuam, et Nolam, ferax oleis, hodie *Taburo.*

39. *Decurre laborem.*] Plerique omnes allegoriam hanc a circo repetunt, in quo citatis equis decurrebatur : confirmantque suam sententiam his postremis libri hujus versibus. *Sed jam tempus equum fumantia solvere colla,* &c. Ego a navigatione repeto, ut et cætera quæ sequuntur. Et vero verbum *decurro,* etiam aquis inservit : apud Catull. 65. 6. *Ausi sunt vada salsa citâ decurrere puppi.* Æn. 5. 212. *Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.*

Mæcenas,

Mæcenas, pelagoque volans da vela patenti.
Non ego cuncta meis amplecti versibus opto:
Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox: ades, et primi lege litoris oram.
In manibus terræ: non hìc te carmine ficto,
Atque per ambages et longa exorsa tenebo.
Sponte suâ quæ se tollunt in luminis auras,
Infœcunda quidem, sed læta et fortia surgunt.
Quippe solo natura subest. Tamen hæc quoque si quis
Inserat, aut scrobibus mandet mutata subactis;
Exuerint sylvestrem animum: cultuque frequenti,
In quascunque voces artes: haud tarda sequentur.
Necnon et sterilis quæ stirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, vacuos si sit digesta per agros:
Nunc altæ frondes et rami matris opacant,
Crescentique adimunt fœtus, uruntque ferentem.
Jam, quæ seminibus jactis se sustulit arbos,
Tarda venit, seris factura nepotibus umbram:

et persequere mecum susceptum opus: et navigans pande vela mari aperto. Non ego cupio comprehendere omnia meis carminibus. Non, si haberem centum linguas, et centum ora, et vocem ferream: fave mihi, et rade oram proximi litoris. Terra est in propinquo: non hinc morabor te poëmate fabuloso, per circuitus et exordia prolixa. Quæ arbores *ultro erigunt se in aërem, oriuntur quidem steriles, sed ampliores et robustiores: quia vis nativa inest terræ. Attamen si aliquis etiam immittat his surculos aliarum, aut has translatas committat fossis præparatis, deponent naturalem asperitatem, et per assiduam culturam, quocunque artificiali modo tractaveris, parebunt celeriter. Pariter illa quæ surgit sterilis e radice, idem faciet; si disponatur per campos patentes: nunc alta folia et rami matris inumbrant* eam, *et absumunt fructus surgenti, et enecant ferentem* fructus. *Quæ autem arbor extulit se e semine projecto, lente crescit, sero datura umbram posteris:*

NOTÆ.

41. *Pelagoque volans, &c.*] Antea rogaverat Mæcenatem, ut secum laborem susciperet: mox idem iterat per allegoriam, invitando, ut secum naviget. Solenne est autem vetustis scriptoribus, grave quodlibet inceptum per navigationem explicare; quod Galli quoque familiari sermone usurpamus, *s'embarquer*, id est, negotium aliquod suscipere. *Volans.*] Id est, *navigans:* mutua est enim metaphora inter volatum, et natatum, aut navigationem. Sic. Æn. 5. 219. de navi Mnesthei: *sic illam fert impetus ipse volantem.* Et Æn. 6. 16. de volatu Dædali, *insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos.* Et ibid. v. 19. *Tibi Phœbe sacravit remigium alarum.* Et G. 4. 59. de apibus, *Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen.*

44. *Primi lege litoris oram.*] Ne te, o Mæcenas, alto mari committas; sed *lege* tantum, id est, stringe terrarum litora. Tamen cum antea dixerit, *pelago da vela patenti,* videtur quibusdam hic secum pugnare Virgilius. Alii agnoscunt hic figuram, quæ *correctio* dicitur quasi dicat: *Expande vela in altum. Quanquam non omnia dicam, sed summa tantum capita; itaque lege duntaxat litus.* Ego neque correctionem, neque pugnam hic agnosco: *patens* enim mare, hic non altum et longe semotum litoribus mare significat; sed hunc habet sensum: *Naviga dum mare patet et apertum est, non clausum ventis:* id est, *Aspira mihi, dum vera fuit, dum scribere incipio: et lege litus terrarum,* &c.

45. *In manibus terræ.*] Servius explicat: In facili et in promptu est terræ, ruris descriptio; de cujus cultu scribimus: πρόχειρον enim Græcis *facile* est. Alii melius: non recedemus à terra inter navigandum: legemus tantum litora: terræ semper erunt in propinquo, et velut in potestate ac manibus nostris. Sic Æn. 9. 132. *Terra autem in manibus nostris.*

47. *Sponte sua, &c.*] Jam relegit singulos modos: docetque quid cujusque sit proprium: tum admonet, artificiales modi quibus arboribus conveniant; quemadmodum antea de naturalibus monuerat, v. 12.

49. *Solo natura subest.*] *Solum* Turnebus explicat, pedem seu radicem arboris: cujus natura vividior est in sylvestribus, ad eliciendum succum. Alii de *terrâ* ipsâ explicant, cui nativa vis inest; eaque veluti fortior ad sylvestres arbores, quam ad sativas sustentandas. De *solo*, sub utrâque significatione, *terræ*, et *pedis*, Ecl. 6. 35.

50. *Inserat.*] Id est, per insitionem in alium truncum transferat, inquit Ascensius. Male: non enim arbor sylvestris alteri trunco, sed arbori sylvestri surculus ex altero trunco fœcundiore imponitur. Quippe *inserere arborem,* non est duntaxat eam alteri inserere; sed etiam, eam insitione alterius perficere: sic Plin. l. 17. 17. *Corellius insevit castaneam suomet ipsam surculo.*

Pomaque

Pomaque degenerant succos oblita priores:
Et turpes avibus prædam fert uva racemos.
Scilicet omnibus est labor impendendus, et omnes
Cogendæ in sulcum, ac multâ mercede domandæ.
Sed truncis oleæ meliùs, propagine vites
Respondent, solido Paphiæ de robore myrtus.
Plantis eduræ coryli nascuntur, et ingens
Fraxinus, Herculeæque arbos umbrosa coronæ,
Chaoniique patris glandes: etiam ardua palma
Nascitur, et casus abies visura marinos.
Inseritur verò ex fœtu nucis arbutus horrida,
Et steriles platani malos gessere valentes:
Castaneæ fagus, ornusque incanuit albo

et fructus ejus *degenerant, amisso priore sapore: et vitis gerit viles racemos,* qui sunt *præda avium. Nempe cura est adhibenda erga omnes, et omnes redigendæ* sunt *in ordinem, et subigendæ magno sumptu. At oleæ melius ex caudicibus, vites per propaginem proveniunt, myrtus Veneris e crassis palis. Oriuntur stirpibus duræ coryli, et magna fraxinus; et* populus *arbor umbrifera,* ex quâ *Herculis corona* fuit; *et quercus Jovis Dodonæi: oritur etiam* sic *alta palma et abies* quæ *expertura* est *pericula maris. Arbutus autem horrida inseritur surculo nucis, et platani infœcundæ tulerunt malos robustas: fagus fuit alba* flore *castaneæ, et ornus candido*

NOTÆ.

60. *Uva racemos.*] Aut hic *uva,* pro *vite;* aut *racemus,* pro *acinis* uvæ, ponitur. Namque, ut admonet Taubmannus, *uva, racemus,* et *botrus,* idem plane; scilicet totus ipse fructus vitis: partes ejus sunt *acini,* sive grana: partes acini, *folliculus,* sive cutis, *succus, caro,* et *nucleus.*

62. *Multa mercede.*] Vel multo labore, vel multo sumptu.

63. *Sed truncis oleæ, &c.*] Docet quo singulæ modo melius arbores per artem tractandæ sint. I. *Truncis oleæ:* id est, caudicibus undecumque sectis, qui sextus est modus, supra v. 30. *Quin et caudicibus,* &c. *Truditur e sicco radix oleagina ligno.* II. *Propagine vites;* qui quartus est modus, v. 26. *Aliæ pressos propaginis arcus,* &c. III. *Solido de robore myrtus,* id est, palo acuminato; qui tertius est modus, v. 25. *Et acuto robore vallos.* Et vero sic Plin. l. 17. 17. *Ramo seruntur et punica, item myrtus, longitudine trium pedum, trunco prius exacuato. Robur* est ipsa pars trunci sive rami durior, ut diximus v. 25. IV. et V. *Plantis eduræ coryli,* &c. id est, vel stolonibus, vel stirpibus; qui primus et secundus modus est, v. 23. *Hic plantas tenero abscindens,* &c. VI. *Inseritur vero ex fœtu nucis arbutus:* id est, nux arbuto insita melius succedit. Arbutus, *arboisier.* Ecl. 3. 82. Unus e septem modis superest, nempe *decacuminatio,* sive *talea:* cujus usum non attulit; quia fere convenit, vel cum tertio modo, vel cum sexto.

64. *Paphiæ.*] Veneris, a *Papho,* urbe in insulâ Cypro, ubi insigniter colebatur. Cur myrtus sit dicata Veneri, Ecl. 7. 62.

65. *Eduræ coryli.*] Nuces avellanæ, *coudriers. Eduræ,* id est valde duræ; litera enim *e* vocabulis præfixa, aliquando auget, ut hic, et apud Ovid. in Arte, *Nec tamen, edure, quod petit illa, nega.* Aliquando minuit, ut infra, v. 78. *Enodes trunci,* id est, nodo carentes.

66. *Fraxinus.*] *Fresne. Herculeæque arbos, &c.*] *Populus, peuplier:* de quâ et Herculis coronâ, Ecl. 7. 61.

67. *Chaoniique patris glandes.*] Quercus, dicata Jovi, in nemore Chaonio, sive Dodonæo, Ecl. 9. 13.

68. *Abies.*] *Sapin.* Cujus aliqua species apta navibus: unde ipsi quasi sensum tribuit, ad videnda maris pericula.

69. *Arbutus.*] *Arboisier,* Ecl. 3. 82. Horrida, quia raris est foliis, et versus ultima syllaba cum sequente versu eliditur. *Fœtu nucis,* surculo, vel gemma e nuce decerpta.

70. *Steriles platani malos, &c.*] *Platanus, un plane:* arbor umbræ tantum opacitate, et foliorum amplitudine utilis. *Malus, un pommier.*

71. *Castaneæ fagus.*] Vulgo legitur: *Castaneæ fagos:* quod absurdum videtur, in castaneâ fertili, fagum infœcundam inseri. Unde mire se torquent interpretes. I. Ascensius legit: *Et steriles platani malos gessere valentes Castaneæ: fagus ornusque incanuit,* &c. hoc sensu: Platani gessere ramos castaneæ arboris, ita valentes ac robustos, ut etiam navium mali videri possent. Sed hoc durius. II. Scaliger legit: *Castaneas fagus:* ita ut fagus sit in plurali nominativo quartæ declinationis. At illa lectio, *castaneas* pro *castaneæ,* paulo sane audacior. III. Melius Abramus legit, non *fagos,* sed levi literæ unius immutatione: *Castaneæ fagus:* ita ut *castaneæ* sit in genitivo; *fagus* in nominativo, per cæsuræ licentiam hic producto: hoc sensu: fagus incanuit flore castaneæ, et ornus flore pyri. Et vero flores castaneæ cum aliquo albore virescunt. *Fagus, hestre,* Ecl. 1. 1. *Ornus, fresne sauvage,* E. 6. 71. *Pyrus, poirier.*

Flore pyri: glandemque sues fregere sub ulmis.
Nec modus inserere atq; oculos imponere simplex.
Nam quà se medio trudunt de cortice gemmæ,
Et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso
Fit nodo sinus: hùc alienâ ex arbore germen
Includunt, udoque docent inolescere libro.
Aut rùrsum enodes trunci resecantur, et altè
Finditur in solidum cuneis via: deinde feraces
Plantæ immittuntur. Nec longum tempus, et ingens
Exiit ad cœlum ramis felicibus arbos,
Miraturque novas frondes, et non sua poma.
Præterea genus haud unum, nec fortibus ulmis,
Nec salici, lotoque, nec Idæis cyparissis:
Nec pingues unam in faciem nascuntur olivæ,
Orchades, et radii, et amarâ pausia baccâ:
Pomaque, et Alcinoï sylvæ: nec surculus idem
Crustumiis, Syriisque pyris, gravibusque volemis.

*flore pyri: et porci comederunt glandes sub ulmis. Nec una et eadem res est, inserere, et inoculare. Nam quâ parte oculi a*rborum *emittunt se de medio cortice, et rumpunt tenuem pelliculam; arctus sinus aperitur in ipso oculo: in quo includunt oculum ex aliâ arbore* decisum, *eumque docent concorporari cum cortice* interiore *humido. Aut præterea trunci carentes nodo scinduntur, et profunde rima aperitur cuneis per medium* lignum: *postea fertiles surculi insinuantur: nec longo post tempore magna arbor surgit in aërem ramis fructiferis; miraturque nova folia, et fructus non sui* generis. *Præterea non est unica species, nec ulmorum robustarum, nec salicum et lotorum, et cupressorum Idæarum. Nec olivæ pingues oriuntur eâdem figurâ, Orchades et radii, et pausiæ* quarum *baccæ acerbæ* sunt: *nec poma et arbores Alcinoï; nec genus idem est pyris Crustumiis, Syriis, et volemis ponderosis.*

NOTÆ.

72. *Glandemque sues, &c.*] Significat quercus glandiferas ulmis fuisse insitas, ad pastum porcorum.

73. *Nec modus inserere, &c.*] Describitur insitionis duplex modus: unus qui proprie vocatur *insitio, enter en greffe;* alter qui dicitur *inoculatio, enter en ecusson.* Additur a Plinio tertius, *emplastratio:* quæ ab aliis cum inoculatione confunditur. Videtur tamen, inter tres illos modos, id esse discriminis: quod *insitio* fiebat, fisso arboris trunco, et surculis uno vel pluribus in ipsam trunci fissuram insertis. *Inoculatio* autem, sinu inter corticem ac truncum aperto, cui surculus includebatur. *Emplastratio* denique, sublatâ parte corticis, cujus in locum substituebatur alterius arboris gemma, pari magnitudine, quæ sublati corticis spatium repleret. Id patet ex Plin. l. 17. c. 16. 18. &c. Unde constat variam fuisse, pro temporum ratione, inserendi artem: in eoque nostros homines a Virgilio discedere, quod hic *sinum* in ipso arboris nodo ac gemmâ faciendum moneat; quem nos, infra, vel supra nodum, in corticis parte maxime tersâ ac nitidâ, aperimus. De verbo *inolescere*, Æn. 6. 738.

74. *Gemmæ.*] Proprie nodi sunt, et germina, quibus in flores aut folia arbor protuberat, metaphorice vocantur *oculi*, et *gemmæ: oculi*, propter corrugationem corticis, quæ circumplicatam oculorum cuticulam imitatur; *gemmæ* simili metaphorâ.

78. *Enodes.*] Supra, v. 65.

83. *Præterea genus, &c.*] II. PARS. De *variis arborum speciebus.* De *salicibus*, v. 13. *Lotus* arbor Africana, magni usus pro pane, et vino: unde et populi dicti *Lotophagi:* de quâ fuse Plinius, l. 13. 17. De *Cyparissis*, vel cupressis, G. 1. 20. *Idæis.*] Mons Ida duplex, alter in Phrygiâ, alter in Cretâ insulâ: de ultimo hic sermo est, quem Plinius l. 16. 33. appellat *patriam cupressi.*

85. *Nec pingues, &c.*] Tres enumerat olivarum species. *Orchades*, vel ut alii legunt, *Orchites*, non ab insulis Scotiæ adjacentibus, quæ *Orcades* appellantur; sed ab ὄρχις *testiculus*, quod rotundæ sint: *Radios*, quod oblongæ sint instar radii textorii: *Pausias*, quod ad oleum exprimendum tundantur, ab antiquâ voce *pavire*, id est, tundere: monet enim Columella, orchites et radios, ad escam esse, quam ad liquorem meliores: itaque pausia propter amaritiem ad oleum apta est.

87. *Alcinoï sylvæ.*] Alcinous Phæacum rex, hortorum studio laudatus apud Homer. Odyss. 7.

88. *Crustumiis, &c.*] Pyrorum species præcipue tres eligit e pluribus: *Crustumia* ab oppido Tusciæ Crustumio, subrubicunda: *poires perles*, ex Dalecampio in Plin. 15. 15. *Syria*, nigricantia, aliter *Tarentina* dicta, quod e Syria Tarentum translata fuissent: *bergamottes*, juxta aliquos. *Volema*, quod volam manus impleant, *bon Chrestein:* unde quidam confundunt cum iis, quæ Plinius appellat *libralia*, a libræ pondere; sed hæc ad aliam speciem pertinent, cui nomen, *poires de livre.*

Non

Non eadem arboribus pendet vindemia nostris,
Quam Methymnæo carpit de palmite Lesbos.
Sunt Thasiæ vites, sunt et Mareotides albæ:
Pinguibus hæ terris habiles, levioribus illæ.
Et passo Psythia utilior, tenuisque lageos
Tentatura pedes olim, vincturaque linguam
Purpureæ, preciæque: et quo te carmine dicam
Rhætica? nec cellis ideò contende Falernis.
Sunt etiam Ammineæ vites, firmissima vina:
Tmolus et assurgit quibus, et rex ipse Phanæus,

Non eadem uva pendet e nostris arboribus Italicis, atque illa, *quam Lesbos decerpit e vite Methymnæâ. Sunt vites Thasiæ, sunt quoque Mareoticæ albæ; Thasiæ aptæ solo pingui, Mareoticæ* solo *tenui.* Est *quoque* vitis *Psythia,* quæ *aptior est ad vinum coctum, et lageos subtilis,* quæ *aliquando pedes captat, et alligat linguam.* Sunt *purpureæ, et preciæ: et quo versu vos laudabo, o Rhæticæ? ne tamen idcirco pugnate* cum *cellariis Falernis. Sunt præterea vites Ammineæ, vina* valde *durabilia: quibus cedit et Tmolus, et Phanæus ipse, princeps* montium vitiferorum,

NOTÆ.

89. *Arboribus.*] Vel vitibus ipsis, quæ recensentur a Theophrasto inter arbores: vel ulmis, quibus in Italia fulciuntur. Harum species distinguit quindecim.

90. *Quam Methymnæo, &c.*] *Lesbos* insula maris Ægæi; cujus urbs *Methymna,* vino illustris.

91. *Thasiæ, &c.*] *Thasus,* ejusdem maris insula. *Mareotides.*] Fuit *Mareia,* lacus Ægyptius, Alexandriam a meridie alluens, et urbs lacui propinqua. Fuit *Mareotis,* Libyæ, seu Africæ pars, Ægypto contermina, quæ et Marmarica dicta est, nunc *Barca.* Fuit denique *Mareotis* alia, pars Epiri, seu Greciæ. Tribus his, vinum *Mareoticum* attribuitur a diversis auctoribus: lacui quidem et urbi, ab Athenæo, l. 1. Libycæ regioni, a Strabone lib. ultimo: Græcæ regioni a Columb. l. 3. 2. Plures tamen Libycum et Ægyptium fuisse censent, unde *Alexandrinum* quoque appellant.

93. *Passo Psythia utilior.*] De passo *Psythio* et *Melampsythio* frequens apud varios auctores mentio: unde vero *Psythiæ* nomen, obscurum est: Cerdanus suspicatur, vel ab oppido aliquo Græciæ derivatum esse: siquidem Columella l. 3, c. 2. Psythiam vitem *Græculam* facit: vel a ψύθα, quod apud Hesychium, est vinum illud, quod sponte et sine torculari profluit. *Passum* vinum est, quod fit ex uvis in vite diutius Sole adustis, ex Plin. l. 14. 9. vel ex uvis in lixiviâ et oleo ad ignem aliquantulum exsiccatis, ex Columel. l. 12. 16. Unde *passum* dicitur, vel quia Solem aut ignem *patitur;* vel quia Soli *expanditur.*

93. *Tenuisque lageos, &c.*] Λάγειος, *leporaria;* quæ leporis colorem refert. *Tenuis* dicitur: vel juxta Servium, quasi penetrabilis; quæ facile ebrietatem inducit. Nam, ut admonet idem Servius, *olim,* adverbium est cujuslibet temporis. Vel ut innuit Taubmannus, *tenuis* dicitur, quasi levis et exiguæ virtutis; quæ *olim,* id est, tarde ac lente admodum inebriant.

95. *Purpureæ, preciæque.*] Illæ a colore nomen habent; hæ a maturitate, quasi *præcoque,* inquit Servius: quia cito maturescunt.

96. *Quo te carmine dicam, Rhætica?*] Laudatur hæc vitis a Catone, a Plinio; apud Augustum etiam fuisse in pretio traditur a Sueton. 77. Testatur tamen Servius, eam a Catullo fuisse vituperatam: qui locus Catulli non extat: unde putat Virgilium in eâ laudandâ, dubitatione usum esse. Quanquam Turnebus figuram illam, *quo te carmine,* &c. non dubitationi, sed admirationi tribuit, ac seriæ laudi, qua locum ipsi inter optima vina assignat, sed post vina Falerna: ideo addit: *nec cellis,* &c. Firmatq; sententiam auctoritate Plinii, l. 14. 6. *Rhætica, tantum Falernis posthabita a Virgilio. Falernus* mons et ager Campaniæ: mons vino, ager frumento feracissimus. *Rhætia* regio Italiæ contermina, inter Alpes Rhæticas ac Tridentinas: ubi hodie Grisones, Tridentina ditio, comitatus Tirolensis, vallis Tullina, *&c.*

97. *Sunt etiam Ammineæ, &c.*] Scribunt Plinius, et Ausonius *Ammineum vinum:* Galenus et Hesychius Ἀμιναῖον: igitur juxta illos legendum, *Sunt et Amineæ vites:* et utroque sane modo diversis in codicibus legitur. Ita dictum putat Alciatus generatim vinum optimum, quasi ἄμεινον *melius;* at sine teste. Macrobius esse conjicit vinum ipsum Falernum: nam *Aminei fuerunt, ubi nunc Falernum est,* inquit ille, Saturn. l. 2. 16. Virgilius tamen hic Ammineum a Falerno distinguit. Ego vinum puto tota sparsum Italia, ubi solas ab antiquis agnitas fuisse vites Ammineas testatur Columella; et suis quoque temporibus, vetustissimas ita solitas nuncupari. Eo quippe translatas vites e Thessaliâ, ab *Amineis* Thessaliæ populis, ait Aristoteles in Polit. citante Philargyrio. Plin. vero l. 14. 2. *Principatus datur Ammineis, propter firmitatem, senioque proficientem vini ejus ubique vitam.*

98. *Tmolus, &c. Phanæus.*] De vino Tmoli Lydiæ montis G. 1. 56. *Phanæus,* mons in pro-

Argitisque minor, cui non certaverit ulla,
Aut tantùm fluere, aut totidem durare per annos.
Non ego te, mensis et Diis accepta secundis,
Transierim, Rhodia, et tumidis, bumaste, racemis.
Sed neque quam multæ species, nec nomina quæ sint,
Est numerus: neque enim numero comprendere refert.
Quem qui scire velit, Libyci velit æquoris idem
Discere, quam multæ Zephyro turbentur arenæ;
Aut, ubi navigiis violentior incidit Eurus,
Nosse, quot Ionii veniant ad litora fluctus.
Nec verò terræ ferre omnes omnia possunt.
Fluminibus salices, crassisque paludibus alni
Nascuntur, steriles saxosis montibus orni,
Littora myrtetis lætissima: denique apertos
Bacchus amat colles, Aquilonem et frigora taxi.
Aspice et extremis domitum cultoribus orbem,
Eoasque domos Arabum, pictosque Gelonos.

et parva Argitis, cum quâ nulla alîa possit contendere aut liquore tanto, aut duratione per tot annos. Non ego te præteribo, o vitis Rhodia, grata Diis secundarum mensarum! nec te, o bumaste, turgidis uvis. At non est numerabile quot sint earum *species, et quæ sint nomina: neque vero interest eas redigere in numerum. Quem* numerum *quicumque vellet discere, idem vellet discere quot arenæ moventur Zephyro; aut quot fluctus Ionii allabantur ad litus, cum Eurus vehementior irruit in naves. Nec vero terræ omnes possunt producere omnia: Salices oriuntur circa fluvios, alni circa pigras paludes, orni infæcundæ in lapidosis montibus: litora feracissima sunt myrtorum: deniq; vitis amat colles expositos Soli; taxi Boream et frigus. Aspice etiam ultimum orbem excultum* ab a*gricolis, et regionem orientalem Arabum, et Gelonos pictos.*

NOTÆ.

montorio Chii, insulæ maris Ægæiæ: cujus vinum aliqui cum *Arvisio* confundunt, de quo Ecl. 5. 71. *Assurgit.*] Cedit, assurgimus enim iis, quibus honorem habemus. Ecl. 6. 66.

99. *Argitisque minor.*] Minor majore præstantior: duplex enim est species, ex Columel. l. 3. 2. Nomen habet, vel ab ἀργὸς, *albus*; vel ab *Argis*, Peloponnesi urbe et regno, quasi *Argiva.*

101. *Non ego te, &c. Rhodia.*] Mensæ primæ, carnium erant; mensæ secundæ, pomorum, et cæterorum ejusmodi, quæ *bellaria* generatim appellabant, Græci τραγήματα, Galli *dessert.* In secundis illis mensis comprecabantur Deos, iisque vina libabant, effundebantque: Mercurio præsertim: etiam aliis, Jovi, Junoni, Baccho, ut Æn. 1. 735. *Rhodium* igitur vinum, e *Rhodo* Mediterranei maris insulâ, aptum dicit; vel ad usum inter bellaria, vel ad solemnem illam libationem.

102. *Bumaste.*] Βουμαστὸς, vaccæ mammam magnitudine referens: *bumamma* Varroni, *bumammia* Columellæ et Plinio dicitur.

105. *Libyci.*] Vel Africæ; vel Libyæ, quæ pars est Africæ, de qua G. 1. 241. De *Zephyro.* Ecl. 5. 5. De *Euro,* G. 1. 371.

108. *Ionii.*] Ionium mare dicitur, non quod Ioniam alluit, angustam Asiæ minoris regionem, inter Cariam et Æolidem: sed quod Siciliam inter et Græciam interfusum est: a quo mare Hadriaticum distinguitur *Acroceraunio*, Epiri promontorio. Nominis origo incerta.

109. *Nec vero terræ, &c.*] III. Pars. *De variis locis quibus arbores aliis aliæ felicius proveniunt.* Salices, *saules.* v. 12. Alni, *aulnes.* Orni, *fresnes sauvages. Myrteta,* Loca myrto consita, Ecl. 2. 54. *Taxus, l'If.* Infra, v. 269. *Aquilo,* Ecl. 7. 51.

115. *Eoasque domos Arabum.*] *Eoas,* orientales: ab ἠὼς *Aurora,* quæ inde oritur. *Arabia,* ingens Asiæ regio, sinu Persico ad orientem, mari rubro ad meridiem, sinu Arabico ad occidentem, Syria et Mesopotamia ad septentrionem, definita; in tres divisa partes: in *Desertam:* in *Felicem,* ubi *Sabæi,* et *Panchæi* thure insignes: et in *Petræam,* ubi *Nabathæi,* suis quoque nobiles odoribus.

Gelonos.] Barbaros populos, de quibus ita Turnebus l. 29. 26. *Populos Scythiæ omnes esse agnoscunt, et scribunt geographi. Vibius Sequester populos Thraciæ exponit: ita enim scribit:* Geloni Thraciæ populi, picti corporis parte: *nisi si quis nomen Thraciæ, ut mendosum suspectat.* Et vero videtur Virgilius eos in Thraciâ collocare, G. 3. 461. *Acerque Gelonus cum fugit in Rhodopen atque in deserta Getarum, et lac concretum cum sanguine potat equino.* Rhodope enim Thraciæ mons est: et Getæ, Gens Dacica, Scythiæ tamen ac Thraciæ contermina.

Divisæ

Divisæ arboribus patriæ. Sola India nigrum
Fert ebenum, solis est thurea virga Sabæis.
Quid tibi odorato referam sudantia ligno
Balsamaque, et baccas semper frondentis acanthi?
Quid nemora Æthiopum molli canentia lanâ?
Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres?
Aut quos Oceano propior gerit India lucos,

Sua singulis *arboribus patria assignata est. Sola India producit nigrum ebenum: soli Sabæi habent ramos thuriferos. Cur commemorem tibi balsama sudantia ex odoriferâ arbore, et baccas acanthi semper virentis? Cur dicam sylvas Æthiopum, albentes molli lanâ? et quemadmodum Seres deducant e frondibus fila tenuia? aut* quid describam *sylvas, quas gerit India vicina Oceano,*

NOTÆ.

117. *India nigrum Fert ebenum.* Dicitur *hoc ebenum, et hæc ebenus.* De ea sic Plin. l. 12. 4. *unam e peculiaribus Indiæ Virgilius celebravit ebenum, nusquam alibi nasci professus. Herodotus eam Æthiopiæ intelligere maluit. Romæ eam magnus Pompeius in triumpho Mithridatico ostendit. Uritur odore jucundo.* An Ebenus nostra vera sit, dubitatur, quia suffitu nullum emittit jucundum odorem: unde eam Pena existimat esse Guayaci speciem. De *India, Sabæis, et thure,* G. 1. 57.

119. *Balsamaque.*] *Balsamum,* arbuscula est, de quâ sic Plin. l. 12. 25. *Omnibus odoribus præfertur balsamum, uni terræ Judææ concessum; quondam in duobus tantum hortis, utroque regio. Ostendere arbusculam hanc urbi Imperatores Vespasiani,* nempe in triumpho Judaico. *Servit nunc hæc, et tributa pendit cum sua gente. Sævire in eam Judæi, sicut in vitam quoque suam; contra defendere Romani, et dimicatum pro frutice est. Viti similior est, quam myrto: et implet colles vinearum modo, quæ sine adminiculis se ipsæ sustinent. Inciditur vitro, lapide, osseisve cultellis: ferro lædi vitalia odit. Succus e plagâ manat, quem opobalsamum vocant, eximiæ suavitatis, sed tenui guttâ: ploratus lanis parva colligitur in cornua. Præcipua gratia lachrymæ, secunda semini, tertia cortici, minima ligno:* quod etiam odoratissimum est. Sic tamen Lipsius, in Tacit. l. 5. 6. *Atque ita sane tunc fuerit; postea non dubium stirpem eam in Ægyptum transisse.* Citatque Claudianum in Epithol. Palladii. Si tamen Josepho fides est, Judaic. antiq. l. 8. 6. balsami planta potius in Judæam ex Ægypto transiit: dono data Salomoni a *Nicauli:* quam hic reginam facit Ægypti et Æthiopiæ, sacræ literæ reginam Saba nuncupant.

Acanthi.] Non est hic *branca ursina,* de qua Ecl. 3. 45. quæ passim in agris reperitur, herba coronaria; sed arbor est peregrina, semper frondens, et baccis ferax. Ea certe est *Ægyptia spina,* sive *acacia,* flores habens candidos: semina item in siliquis, unde succus exprimitur medicos in usus expetitus, quæ *baccæ* dici possunt. Hinc et gummi fluit, quod vocant officinæ *Arabicum,* quia plerique spinam Ægyptiam cum Arabicâ spinâ confundunt. *Acanthus,* ἄκανθος, porro dicitur omnis spina, ab ἀκάζω *acuo:* unde ἀκακία quoque deducitur: eadem igitur utriusque vocis origo est. Ita Bodæus in Theophrastum. l. 4. 3. Videtur nunc in Galliis arbor illa, sed propter soli mutationem, ab Ægyptiâ multum degener.

120. *Quid nemora Æthiopum, &c.*] De iis Plin l. 13. 14. *Æthiopia Ægypto contermina insignes arbores non fere habet, præter laniferas: quarum natura, in descriptione Indorum atque Arabiæ, dicta est.* Has autem Arabicas ita descripserat l. 12. 10. *Ferunt cotonei mali amplitudine cucurbitas, quæ maturitate ruptæ ostendunt lanuginis pilas, ex quibus vestes pretioso linteo faciunt.* Lana illa, species est gossipii. *Cotton.* De *Æthiopia,* Ecl. 10. 68.

121. *Velleraque ut, &c.*] Distinguunt plerique vellera *byssina, bombcinay,* et *serica;* ita ut *byssina* sint e lino aurei coloris: *bombycina,* e verme satis noto; *serica* ex arborum lana. Et *byssum* quidem nasci perhibet Plinius *circa Elim in Achaia,* l. 19. 1. *Bombycem* vermiculum Assyriæ attribuit, l. 11. 22. Ejusque velleris texendi artem a Pamphilâ quâdam mulieri repertam esse, in Coo maris Ægæi insulâ, testatur ibidem, post Aristotelem, Hist. an. l. 5. 19. Unde celebrantur a poëtis *Coæ* vestes. Arbores vero sericas in extremo oriente, apud Seres populos, constituit Plinius, l. 6. 17. *Seres lanificio sylvarum nobiles, perfusam aqua depectentes frondium canitiem. Mites quidem, sed et ipsi feris persimiles, cœtum reliquorum mortalium fugiunt, cum commercia expectant.* Hi fuerunt Scythis, Indis et Sinis contermini: unde cum iis omnibus vulgo confunduntur: videntur mihi eorum mores ad Sinenses propius accedere.

122. *Aut quos Oceano, &c.*] Plin. l. 7. 2. *Maxima in Indiâ gignuntur animalia. Arbores quidem tantæ proceritatis traduntur, ut sagittis superari nequeant. Arundines vero tantæ proceritatis, ut singula internodia alveo navigabili ternos interdum homines ferant.* De India, G. 1. 57. *Extremi sinus orbis.*] Quia latissimum habet sinum, qui dicitur Gangeticus, versus oceanum Eoum sive orientalem: et tota illa regio terrarum ter-

Extremi sinus orbis? ubi aëra vincere summum
Arboris haud ullæ jactu potuere sagittæ:
Et gens illa quidèm sumptis non tarda pharetris.
Media fert tristes succos tardumque saporem
Felicis mali: quo non præsentius ullum
(Pocula si quando sævæ infecere novercæ,
Miscueruntque herbas, et non innoxia verba)
Auxilium venit, ac membris agit atra venena.
Ipsa ingens arbos, faciemque simillima lauro:
Et, si non alium latè jactaret odorem,
Laurus erat: folia haud ullis labentia ventis:
Flos apprima tenax: animas et olentia Medi
Ora fovent illo, et senibus medicantur anhelis.
Sed neque Medorum sylvæ, ditissima terra,
Nec pulcher Ganges, atque auro turbidus Hermus,
Laudibus Italiæ certent: non Bactra, neque Indi,
Totaque thuriferis Panchaïa pinguis arenis.

et quæ est *recessus ultimi mundi? ubi nullæ sagittæ possunt jactu superare supremum cacumen arboris; et tamen illa natio non est pigra in usu pharetræ. Media producit succos acerbos, et lentum saporem mali fortunati: quo nullum remedium certius est, et* certius *expellit e corpore nigra venena: quando novercæ corruperunt potum, et miscuerunt* cum eo *herbas, et verba perniciosa. Arbor ipsa magna* est, *et similis lauro* secundum *formam: et laurus esset, nisi circum emitteret alium odorem: frondes nullo vento decidunt: flos valde tenax* est. *Medi hoc malo corrigunt halitum* suum, *et graveolentia ora: et medentur senibus anhelantibus. Attamen nec sylvæ Medorum, regio opulentissima; nec pulcher Ganges, nec Hermus fluens aureo limo, contendant* cum *laudibus Italiæ: nec Bactra, nec India, nec tota Panchaia dives solo thurifero.*

NOTÆ.

minus habita est; Sinis, qui ad orientem ulteriores sunt, aut parum cognitis, aut Indorum nomine comprehensis. *Aërasummum.*] Vel cacumen arboris ita appellat, vel aërem cacumini circumfusum.

126. *Media fert, &c.*] Regio Asiæ, opibus insignis: ad septentrionem mari Caspio, ad meridiem Perside, ad orientem Hircania et Parthia, ad occidentem Armenia et Assyria, definitâ. *Malum* fert, *Medicum* aut *Assyrium* nomine, vulgo *citrium, citron.* Quod quidem his octo notis insignit poëta. I. Amaritie, eaque *lenta*, quod diu palato inhæreat, ut explicat Philargyrius. II. Felicitate, ceu fœcunditate: ut enim ait Plin. l. 12. 3. *Arbor ipsa omnibus horis pomifera est, aliis cadentibus, aliis maturescentibus, aliis vero subnascentibus.* III. Virtute adversus venena: futura, inquit Servius, non autem jam accepta. Immo ex Theophrasto, Athenæo, Dioscoride, etiam adversus accepta, præsertim si cum vino succus ejus bibatur. IV. Foliorum cum lauro similitudine. V. Odoris fragrantiâ. VI. Virore perpetuo. VII. Tenacitate florum: qui abeunt in fructus, non facile vento aut maturitate excutiendos. VIII. Usu ad fœtorem anhelitus corrigendum. Plin. l. 11. 53. *Parthorum populis hoc præcipue et a juventa propter indiscretos cibos: namque et vino fœtent ora nimio: sed sibi proceres medentur grano Assyrii mali, cujus est suavitas præcipua, in esculenta addito.* Addit et mederi *senibus anhelis*, id est, vel fœtide respirantibus, et idem erit cum priore sensus; vel asthmaticis et difficile respirantibus, et diversa erit sententia, nonaque mali virtus. Denique Plinius l. 12. 3. sic ait: *Tentavere gentes transferre ad sese, propter remedii præstantiam, fictilibus in vasis: sed nisi apud Medos in Perside nasci noluit.* Tamen deinde Palladii diligentiâ convaluit arbor in Italiâ, et inde propagata est.

134. *Apprima.*] Pro *apprime:* neutrum plurale pro adverbio, Græco more: id est, *imprimis.* Sic. G. 3. 500. *Et pede terram Crebra ferit,* &c. Ita plerique omnes. At Jos. Scaliger et Gifanius legunt *apprime,* et contra fas corripiunt ultimam, Lucretiano more l. 6. 596. *Tecta superne timent, metuunt inferna cavernas.* Et l. 4. 429. *Longe tamen parte ab summa,* &c.

136. *Sed neque Medorum, &c.*] Excursio in laudes Italiæ: quam commendat, 1. A malis quibus caret. 2. A bonis quibus abundat. *Medorum sylvæ.*] Quæ mala citria proferunt, de quibus v. 126.

137. *Ganges, &c. Hermus.*] Auriflui fluvii: *Ganges* ex Emodis profluens montibus, Indiam duas in partes mediam dividens, in Oceanum Indicum exit meridiem versus: septem ostiis, si fides Virgilio, Æn. 9. 30. negante tamen Strabone, l. 15. *Hermus* Lydiæ fluvius, qui auctus Pactolo, aurifero etiam amne, in Phocaïcum sinum illabitur.

138. *Bactra.*] *Bactriana* regio Asiæ, inter Parthiam ab occidente, atq; Indiam ab oriente, Oxo fluvio a septentrione, definita. *Bactri,* vel *Bactrii* populi sunt: *Bactra, orum,* urbs eorum præcipua, Plin. l. 18. 7. de tritico: *Tradunt in Bactris grana tantæ magnitudinis fieri, ut singula spicas nostras æquent.* De *India,* deque *Panchaia,* vel *Panchæa,* Arabiæ felicis, sive Sabæorum regione, G. 1. 57.

Hæc

Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem
Invertere, satis immanis dentibus hydri :
Nec galeis densisque virûm seges horruit hastis :
Sed gravidæ fruges, et Bacchi Massicus humor
Implevere : tenent oleæque, armentaque læta.
Hinc bellator equus campo sese arduus infert :
Hinc albi, Clitumne, greges, et maxima taurus
Victima sæpe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa Deûm duxere triumphos.
Hic ver assiduum, atque alienis mensibus æstas.
Bis gravidæ pecudes, bis pomis utilis arbos.
At rabidæ tigres absunt, et sæva leonum
Semina : nec miseros fallunt aconita legentes :
Nec rapit immensos orbes per humum, neq; tanto
Squameus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias urbes, operumq; laborem :
Tot congesta manu præruptis oppida saxis :
Fluminaque antiquos subter labentia muros.
An mare, quod suprà, memorem ; quodq; alluit in-
Anne lacus tantos ? te, Lari maxime ; teque [frà ?
Fluctibus et fremitu assurgens, Benace, marino ?

Tauri efflantes ignem naribus non aravere hanc regionem, dentibus magni draconis seminatis : nec seges riguit cassidibus, et densis hastis militum. Sed fœcundæ fruges, et Massicus liquor vitis, replent illam, *et oleæ armentaque pinguia occupant. Ex una parte equus bellicosus immittit se campis alta cervice : ex alia parte greges ovium ; et tauri,* quæ sunt *maximæ victimæ, sæpe loti sacris aquis tuis, o Clitumne, præcessere Romanos triumphos ad templa Deorum. Hic* est *perpetuum ver, et æstas mensibus non solitis : Bis pecudes pariunt ; bis arbores ferunt fructus. Sed tigres furiosæ* hinc *absunt, et crudelis proles leonum : nec aconita decipiunt miseros colligentes : nec serpens squamosus magnis gyris repit humi, nec tanta longitudine se convolvit in spiram. Adde tot urbes illustres, et difficultatem operum : tot oppida manu extructa in altis rupibus : et flumina subeuntia veteres muros* urbium. *An laudabo mare, quod alluit* Italiam, *supra et infra ? An vero lacus tam vastos ? te, o magne Lari ; et te, o Benace, intumescens fluctu et sonitu marino ?*

NOTÆ.

140. *Hæc loca non, &c.*] Colchidem intelligit, in quam profectus Jason, vellus aureum in Martis luco suspensum diripuit ; domitis, et ad aratrum alligatis ignivomis tauris : seminatis hydri dentibus ; occisis militibus, qui statim ex illo semine eruperant : interfecto denique dracone, velleris custode : quæ omnia perfecit herbarum quarundam virtute, et arte Medeæ, Æetæ regis filiæ, qui custodiam illam velleri suo apposuerat, Ovid. Met. 7.

143. *Massicus.*] *Massicus* mons in Campania, vini ferax. De *Baccho*, Ecl. 5. 30. 69.

146. *Clitumne, &c.*] *Clitumnus* Italiæ fluvius, in Umbria : in Topinum primo amnem, mox cum eo in Tiberim labitur : in eo lavabantur victimæ, eoque dealbari putabantur : victimæ enim Jovi Capitolino in triumphis non immolabantur nisi candidæ. Notat Turneb. l. 29. 26. *Clitumnum* hic pro Deo, non pro ipso flumine accipi : si quidem dicitur, *tuo cum flumine :* Deus autem ille, vel fuit fluminis præses, cui extructum in ejus ripa templum ait Plin. Ep. l. 8. 8. Vel fuit ipse Jupiter, qui Vibio teste, Clitumnus dictus etiam est. *Maxima taurus victima.*] Victimæ dictæ olim sunt majora animalia, in quibus maximus est taurus : hostiæ minora, ut oves. *Templa Deûm*] Capitolium, Jovi sacrum.

150. *Bis pomis utilis arbos.*] Hyberbole quibusdam videtur : est tamen aliquid apud Plin. l. 16. 27. et Varronem l. 1. 7. de malo bifera, apud Consentiam, Brutiorum in Italia civitatem.

152. *Aconita, &c.*] Herbæ venenosæ : dictæ, vel juxta Solinum, ab *Acone* portu in Ponto, regione venenis infami ; vel juxta Plin. Ovid. Lucan. a nudis cautibus ubi nascuntur, quæ dicuntur ἀκόναι. Nascuntur et in Italia, teste Servio : sed poëta arte utitur ut rem excuset : nam ea innuit non obesse, quia sunt omnibus nota, nec *fallunt legentes.* Sunt item serpentes, sed parvi ; neque tanti, quanti alibi : *neque tanto squameus, &c.*

158. *An mare, &c.*] Gemino mari alluitur Italia : *Hadriatico,* quod *superum* vocant, quia est ad septentrionem, superiorem nobis mundi partem : et *Tyrrhèno,* quod *inferum,* quia est ad meridiem.

159. *Te, Lari maxime, teque, &c.*] Lacus commemorat duos. Primus est *Larius, Lago di Como,* in ducatu Mediolanensi : qui patet in longitudinem ad 30. milliaria, bicornis versus meridiem : et altero quidem in cornu *Comum* urbem habet. Secundus est *Benacus, Lago di Garda,* in agro Veronensi : Mincium fluvium ex se emittens meridiem versus : oppidum alluens *Gardum,* ad orientem, unde ipsi nomen : Lario non multo longior, sed latior : unde maris instar agitari tempestatibus a Virgilio perhibetur. Fa-

An memorem portus, Lucrinoque addita claustra,
Atque indignatum magnis stridoribus æquor:
Julia qua ponto longe sonat unda refuso,
Tyrrhenusque fretis immittitur æstus Avernis?
Hæc eadem argenti rivos, ærisque metalla
Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.
Hæc genus acre virûm, Marsos, pubemq; Sabellam,
Assuetumque malo Ligurem, Volcosque verutos
Extulit: hæc Decios, Marios, magnosq; Camillos,

An laudabo portus, et moles objectas lacui *Lucrino, et mare circa illas indignans magno mugitu: qua* parte *aqua Julia resonat, mari procul repulso; et* qua *Tyrrhenum mare influit in fauces Averni? Eadem* Italia *monstrat* in *venis rivos argenti et metallum æris, et auro multum abundavit. Hæc* produxit *bellicosum genus hominum, Marsos et juventutem Sabellam, et Ligures assuetos labori, et Volscos armatos verubus: hæc produxit Decios, Marios, et magnos Camillos,*

NOTÆ.

bricius tamen ita legit: *Te, Lari, Maxime, teque, &c. Benace, &c.* ita ut tres distinguantur acus: et per *Maximum*, is intelligatur, qui nunc est *Lago maggiore*: sed neque lacus ille dictus est antiquis *Maximus*, sed *Verbanus*; neque versus ita interpunctus Virgilium sapit.

161. *Lucrinoque, &c.*] *Lucrinus*, in Puteolano Campaniæ sinu minor est sinus, inter Baias et Puteolos: intra eum *Avernus* lacus est, eidem per angustas fauces cunjunctus. Constat ex Strabone l. 5. Lucrinum sinum fuisse jam inde a temporibus Herculis disclusum a Tyrrheno mari, aggere longo stadia octo; lato, quantum trahendo currui sufficeret: cum autem vi tempestatis aquam admitteret multis locis, additum fuisse ab Agrippa id quod structuræ deerat. Causam affert illius instaurationis Sueton. in Aug. 16. ut nempe commoda esset statio continendis et exercendis navibus, quas Sex. Pompeio, Siciliam occupanti, objecturus erat Octavianus. Notandum vero, cum Abramo, quod quidam e veteribus scribere videantur, Lucrinum ab Octaviano fuisse perfossum, ut Dion. l. 48. et Sueton. in Aug. 16. Quidam contra, fuisse molibus a mari seclusum, ut Virgil. et Plinius, l. 36. 15. Hos ita concilio. Portus unus e gemino contiguo lacu factus est: et Avernus quidem perfossus, ut cum Lucrino conflueret; Lucrinus fere interclusus, ne mare liberius in eum influeret. Atque ita explicandus Suetonius: *Portum Julium apud Baias; immisso in Lucrinum et Avernum lacum mari, effecit.* Male igitur Servius tribuit Julio Cæsari opus illud, quod Julii nomen ad memoriam duntaxat Cæsaris tulit: extructum anno U. C. circiter 717. ut ex Sueton. colligitur. Nunc Avernus superest, *lago d' Averno*: at e Lucrino nihil superest, nisi palus lutosa cum arundineto; ex quo mons novus, qui Cinereus dicitur, extitit terræ motu, anno 1538.

164. *Tyrrhenusque, &c. Avernus.*] *Tyrrhenum* mare dicitur, quicquid ab usque Tuscia sive Etruria, ad fretum usque Siculum, aquarum est. De *Averno* lacu qui a poetis inferorum ostium habitus est, fuse Æ. 6. 237.

165. *Ærisque metalla.*] Plinius l. et c. ultimis, de Italia: *Metallis auri, argenti, æris, ferri, quamdiu libuit exercere, nullis cessit.*

167. *Marsos, &c.*] De *Marsis*, Æ. 7. 750. De *Sabellis*, Æ. 7. 665, De *Liguribus*, Æ. 10. 185. De *Volscis*. Æ. 7. 803.

Verutos.] Armatos verubus, id est, ex Nonio, brevibus et acutis telis. Lipsius legit: *assuetumque malo Ligurem, Volscosque veruto:* et est idem, verutum ut veru: sed præfero communem lectionem, *verutos*, a *veru*; quomodo passim legimus *scutatos*, a *scuto*, *cinctutos* a *cinctu*.

169. *Decios.*] Familiam Romæ celeberrimam: ex qua *P. Decius Mus, consul bello Latino, collega Manlio Torquato: cum utrique consuli somnio obvenisset, eos victores futuros, quorum dux in prælio cecidisset: tum collato cum collega somnio, cum convenisset, ut cujus cornu in acie laboraret, Diis se Manibus voveret: inclinante sua parte, se et hostes, per Valerium Pontificem, Diis Manibus devovit: impetu in hostes facto, victoriam suis reliquit.* Ita Aurelius Victor. Cicero vero, Tuscul. 1. 89. testatur idem ab ejus filio factum bello Etrusco; idemque ab ejus nepote, bello contra Pyrrhum Epiri regem.

Marios.] Caius Marius, ex municipio Arpinate humili loco natus, triumphavit de Jugurtha rege Numidiæ, deque Cimbris: septies Consul fuit: in septimo consulatu, metuens imminentem ex Asia Syllam, aut morbo, aut voluntaria morte decessit: *Marius* junior, ejus filius, aut ex sorore nepos, Præneste obsessus deinde a Syllanis, cum per cuniculum vellet effugere, septus ab hostili exercitu, mortem sibi conscivit in ipso cuniculo, cum evadere se non posse animadverteret.

Camillos.] M. Furium Camillum: qui de Veientibus, decenni obsidione victis, triumphavit: Gallos Roma capta Capitolium obsidentes vicit: alter Romulus dictus, pestilentia obiit octogenarius.

Scipiadas

Scipiadas duros bello ; et te, maxime Cæsar,
Qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris
Imbellum avertis Romanis arcibus Indum.
Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna virûm : tibi res antiquæ laudis et artis
Ingredior, sanctos ausus recludere fontes :
Ascræumque cano Romana per oppida carmen.
Nunc locus arvorum ingeniis : quæ robora cuique,
Quis color, et quæ sit rebus natura ferendis.
Difficiles primùm terræ, collesque maligni,
Tenuis ubi argilla, et dumosis calculus arvis,
Palladiâ gaudent sylvâ vivacis olivæ.
Indicio est, tractu surgens oleaster eodem
Plurimus, et strati baccis sylvestribus agri.
At quæ pinguis humus, dulcique uligine læta,
Quiq; frequens herbis et fertilis ubere campus,

Scipiones bello asperos, et te, o Cæsar maxime, qui jam nunc victor, in ultimis Asiæ finibus, repellis molles Indos a Romanis urbibus. Salve, o terra Saturni, magna parens frugum, magna hominum : suscipio in tuam utilitatem res laudatas et excultas ab antiquis, ausus aperiri primus *sacros fontes : et canto per urbes Romanas carmen* Hesiodi *Ascræi. Jam locus est* disserendi *de natura terrarum : quæ sit cuique vis, quis color, et quæ indoles ad* certas quasdam *res producendas. Primo terra aspera et colles ingrati, ubi sterilis argilla et lapilli* sunt *in agris spinosis, amant sylvam vivacis oleæ* sacram *Minervæ. Oleaster plurimus nascens in illis locis, et campi operti olivis sylvestribus, hoc indicant. At terra quæ pinguis est, et abundans dulci humore, et campus qui ferax* est *herbarum, et fœcundus ubere,*

NOTÆ.

170. *Scipiadas.*] E Scipionum gente, duo præcipue insignes, *Africani* dicti : de quibus, Æ. 6. 842.

171. *Qui nunc extremis, &c.*] Certe versus illos operi jam perfecto Virgilius attexuit : nondum enim ullum ejusmodi bellum gesserat Octavianus, cum huic libro primum scribendo poeta operam daret. Omnino igitur de bello Actiaco, aut potius Ægyptio intelligamus. Primo enim Ægyptus Asiæ confinis est : deinde, Indos et Arabes et Sabæos, inter auxilia M. Antonii et Cleopatræ fuisse memorat, Æ. 8. 705. *Omnis eo terrore Ægyptus et Indi, Omnis Arabs, omnes verterunt terga Sabæi.* Neque vero Indi apud veteres, ut apud nos, exacta ratione sumuntur ; sed promiscue pro calidarum plagarum populis. Unde Ovidius eos cum Æthiopibus confundit : cum dicit alicubi, Perseum devexisse Andromeden *nigris ab Indis :* Appianus in Annib. sumit pro Afris ; ubi ait Annibalem jussisse, ut Indi conscensis elephantis in Claudii castre irrumperent. Hyginus ait cap. 275. *Liber in India Ammonem,* &c. id est, in Africa, ubi templum Jovis Ammonis.

173. *Saturnia tellus.*] Italia, in qua Saturnus latuit. Ecl. 4. 6. Æn. 8. 318.

176. *Ascræum.*] Ad imitationem Hesiodi Ascræi, qui Georgica conscripsit, Ecl. 3. 40. Ecl. 6. 70.

177. *Nunc locus, &c.*] IV. PARS. *De arte discernendæ naturæ cujusque soli.* Et I. quidem præceptum est, de *terrâ aptâ oleis,* v. 179. II. *Aptâ vitibus,* v. 184. III. *Aptâ pascuis,* v. 195. IV. *Apta frumento,* v. 203. V. *Aptâ ex æquo his omnibus,* v. 217. VI. *Quo modo terra cognoscatur densa et rara,* v. 227. VII. *Salsa* v. 238. VIII. *Pinguis,* v. 248. IX. *Humida* v. 251. X. *Gravis, levis, et frigida,* v. 254.

180. *Tenuis ubi argilla.*] Sicca, nam est argilla pinguis, *terre à la potier.*

181. *Palladia.*] De *Pallade,* Ecl. 2. 61. De olivæ vivacitate, G. 2. 3. Cur oliva Palladi sit sacra, G. 1. 14. *Oleaster,* est sylvestris olea.

184. *Dulcique uligine.*] Servius : *Uligo proprie est naturalis humor terræ, ex ea nunquam recedens. Bene autem* dulci *addidit, ad discretionem amaræ,* et salsæ : quæ ex Columella l. 3. 1. vitifero solo deesse debet : *Ne,* inquit, *saporem vini corrumpat, et incrementa vitium veluti quâdam scabrâ rubigine coerceat.* Et notat Abramus nimiam illam uliginem, quæ ex fluminum decursu oritur in vallibus, requiri a Virgilio, ex natura Italici soli, quod ut plurimum siccius est : a nobis enim glareosa potius, et siccior terra ad vites expetitur.

185. *Fertilis ubere campus.*] Uber aliquando adjective sumitur. Propert. l. 1. 22. *Umbria terris fertilis uberibus,* et significat, *fœcundus, copiosus.* Aliquando substantive, ut hic, et infra v. 234. *vitibus almis aptius uber erit :* et significat ipsam ubertatem, sive *mammam* terræ. Idque exemplo Homeri, qui Il. 9. 141. Argos appellat *mammam terræ,* οὖθαρ ἀρούρης.

Qualem

Qualem sæpè cavâ montis convalle solemus
Despicere : huc summis liquuntur rupibus amnes,
Felicemque trahunt limum : quique editus Austro,
Et filicem curvis invisam pascit aratris :
Hic tibi prævalidas olim multoque fluentes
Sufficiet Baccho vites : hic fertilis uvæ,
Hic laticis ; qualem pateris libamus et auro,
Inflavit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.
Sin armenta magis studium vitulosque tueri,
Aut fœtus ovium, aut urentes culta capellas :
Saltus et saturi petito longinqua Tarenti,
Et qualem infelix amisit Mantua campum,
Pascentem niveos herboso flumine cycnos.
Non liquidi gregibus fontes, non gramina desunt :
Et quantum longis carpent armenta diebus,
Exiguâ tantum gelidus ros nocte reponet.
Nigra fere, et presso pinguis sub vomere terra,
Et cui putre solum (namq; hoc imitamur arando)
Optima frumentis, non ullo ex æquore cernes
Plura domum tardis decedere plaustra juvencis :
Aut unde iratus sylvam devexit arator,
Et nemora evertit multos ignava per annos,
Antiquasque domos avium cum stirpibus imis
Eruit : illæ altum nidis petiere relictis ;

qualem sæpe solemus videre in *ima valle montis, in quam fluvii defluunt ex altis rupibus, et devolvunt limum fertilem : et* campus *qui assurgit ad meridiem, et alit filicem incommodam curvis aratris : hic* campus *producet tibi aliquando vites robustas, et undantes multo vino : hic ferax est racemorum, et liquoris, qualem effundimus pateris aureis, quando pinguis Etruscus inflavit* tibiam *eburneam ante aras, et* quando *offerimus* Diis *viscera* victimarum *in patinis curvis. Si vero magis amas nutrire armenta, et vitulos, et sobolem ovium, et capellas quæ exhauriunt* loca *culta, quære sylvas et remota* arva *Tarenti fertilis, et agros quales infelix Mantua perdidit, qui nutriunt olores candidos* in *herboso fluvio.* Illic *puri fontes non desunt gregibus, nec herbæ : et quantum* herbarum *armenta depascent per longos dies, tantum ros humidus reddit* per *brevem noctem. Terra ferme nigra et pinguis sub vomere* alte *immisso, et cujus superficies mollis est (hoc enim perficimus aratione) optima* est *frumentis : nullo ex agro videbis plura plaustra exire, bobus* difficile *trahentibus. Item* illa terra, *ex qua arator iratus abstulit sylvam, et diruit nemora infœcunda multis annis, et evulsit vetera latibula volucrum cum radicibus imis : illæ fugerunt in aërem, nidis relictis ;*

NOTÆ.

189. *Filicem, &c. Filix. fougere*, herba fruticosa, multiplici radicum nexu aratrum impedit.

192.] *Pateris libamus et auro.*] Dissolutio est vocum, pro *pateris aureis* : quibus vinum exquisitissimum Diis libabatur. De *libatione Æ.* 1. 740. Notat morem sacrificiorum, eorum præcipue, quæ fiebant ad *exta* victimarum consulenda : quæ ars *aruspicina* dicta est : in qua principes erant Etrusci sive Tyrrheni, qui ideo Romæ ad sacrificia adhibebantur, cum tibia eburnea. *Pinguis* dicitur Etruscus : vel ex vitio gentis ; nam Catullus, 40. 11. *Aut parcus Umber, aut obesus Etruscus.* Vel ex vitio tubicinum, quibus intumescunt genæ. Vel ex vitio sacrificulorum, qui victimarum carnibus opipare vescebantur.

194. *Lancibus et pandis.*] Vel patentibus ; vel melius, extorum pondere curvatis et *repandis. Reddere* autem verbum est sacrificiorum : *reddi enim dicebantur exta*, ait Servius, *cum probata et elixa aræ imponebantur*, Tacit. l. 20. *Lustrata bove, et super cespitem redditis extis,* &c.

196. *Urentes culta capellas.*] *Morsus earum arbori exitialis, olivam lambendo quoque sterilem faciunt.* Plin. l. 8. 50. *Culta* G. 1. 153.

197. *Saturi Tarenti, &c.*] Servius : *Aut fœcundi, aut quod est juxta oppidum Saturum. Tarentum enim et Saturum, vicinæ sunt Calabriæ civitates.* Probus locum et paludem esse dicit vicinam Tarento. Qui autem explicant de *Satura palude*, sive *Pomptina*, nunc *Aufente palude*, ii graviter errant. Est enim Tarentum in orientali cornu Italiæ, *Æ.* 3. 396. Pomptina vero palus, in litore meridionali, ad mare inferum, *Æ.* 7. sub finem notæ 794.

198. *Mantua.*] De ejus calamitate, in argum. Ecl. 1. De *cycnis*, Ecl. 8. 55. *Flumen*, Mincius est, *Menzo*. Ecl. 7. 13.

204. *Hoc imitamur arando.*] Hoc unum aratione contendimus, ut imitemur arte, terram naturâ suâ mollem ; ergo signum est, eam quæ ex se ipsa mollis et subacta est, esse frumentis aptissimam.

207. *Iratus.*] Offensus ob diuturnam sylvæ sterilitatem.

At

At rudis enituit impulso vomere campus.
Nam jejuna quidèm clivosi glarea ruris
Vix humiles apibus casias roremque ministrat :
Et tophus scaber, et nigris exesa chelydris
Creta : negant alios æquè serpentibus agros
Dulcem ferre cibum, et curvas præbere latebras.
Quæ tenuem exhalat nebulam fumosq; volucres,
Et bibit humorem, et cum vult ex se ipsa remittit,
Quæque suo viridi semper se gramine vestit,
Nec scabie et salsâ lædit rubigine ferrum ;
Illa tibi lætis intexet vitibus ulmos :
Illa ferax oleæ est : illam experiêre colendo
Et facilem pecori, et patientem vomeris unci.
Talem dives arat Capua, et vicina Vesevo
Ora jugo, et vacuis Clanius non æquus Acerris.
Nunc, quo quamq, modo possis cognoscere, dicam.
Rara sit, an supra morem sit densa, requiras :
(Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho :
Densa, magis Cereri : rarissima quæque, Lyæo)
Ante locum capies oculis : altèque jubebis
In solido puteum demitti, omnemque repones
Rursus humum, et pedibus summas æquabis arenas.
Si deerunt ; rarum, pecorique et vitibus almis

at campus, prius *incultus, refulsit vomere impresso. Nam certe glarea sicca agri declivis vix profert apibus parvas casias et rosmarinum : quemadmodum tophus asper, et creta corrosa a nigris chelydris. Nulli agri dicuntur producere tam gratum pabulum serpentibus, et præbere* tam *cavas latebras. Quæ expirat tenues vapores et leves fumos, et bibit humorem, et ipsa sponte ejicit* illum *ex se ; et quæ semper tegit se propriis herbis, nec inficit vomerem scabritie et rubigine amarâ : illa tibi implicabit ulmos fœcundis vitibus : illa fertilis est oleis : illam senties colendo, et aptam gregibus, et tractabilem vomere acuto. Talem arat Capua dives, et regio propinqua monti Vesuvio, et Clanius non commodus Acerris desertis. Jam docebo quomodo poteris unamquamque cognoscere. Si quæris an rara sit, an plus æquo densa (quia altera bona est frumento, altera viti ; densa magis frumento, rarissima quæque viti.) Primo eliges locum oculis, et jubebis puteum defodi profunde in solido* loco : *deinde repones omnem terram* in eundem locum, *et complanabis pedibus summas arenas. Si non sufficiant* ad replendum locum ; *ager erit rarus, et melior ad pascua et vites almas :*

NOTÆ.

211. *Enituit.*] Aut campus refulsit repercussu lucidi vomeris. Aut pinguis factus est : *nitere* enim dicuntur ea, quæ pinguia sunt. Hor. Epist. 1. 4. 15. *Me pinguem et nitidum,* &c. Virgil. G. 1. 153. *Interque nitentia culta.* Aut per commutationem, id est, in eo enituit et refulsit vomer : G. 1. 46. *Sulco attritus splendescere vomer.*

212. *Nam jejuna,* &c.] Ita cohæret oratio. Terra nigra, et putris, aut ex quâ erutæ sunt sylvæ, optima est frumento : nàm glarea, quæ huic contraria est, non est frumentaria, et vix flores producit. *Glarea, du gravier. Tophus, tuf,* lapis asper et siccus, e terrâ et arenâ concretus. *Creta,* terra alba.

214. *Chelydris.*] Sunt proprie testudines marinæ, a *χελυς testudo,* et *ὕδωρ aqua.* Apud Nicandrum tamen versu 411. sunt serpentes, quæ modo in paludibus, modo in arboribus latent : unde Druinæ quoque appellantur, a δρῦς quercus. De *casiis et rosmarino,* herbis coronariis, Ecl. 2. 49.

224. *Capua et vicina Vesevo,* &c.] *Capua,* Campaniæ caput : unde et *Capuam,* a *capite* dictam putat Strabo l. 5. Virgilius tamen à Capy, Æneæ commilitone, nomen ejus deducit, Æ. 10, 145. Hanc constat nulli terrarum soli bonitate posthabendam ; fuisse autem olim *inter tres maximas urbes, Romam, Carthaginemque numeratam,* testatur Florus, l. 1. 16. *Vesevus, Vesuvius,* et *Vesvius,* mons Campaniæ prope Nolam, mire fertilis, præterquam in cacumine, unde sæpe ignes emittit : nunquam vehementius, quam imperante Tito : quo tempore Plinius historiæ naturalis scriptor, qui cognoscendi illius ignis cupiditate eo se contulerat, fumo flammisque extinctus est.

225. *Ora jugo.*] Dicitur ut narrat Gellius l. 7. 20. scripsisse primo Virgilius, *Nola jugo,* ad laudem *Nolæ,* urbis Vesuvio vicinæ ; sed postea delevisse, propterea quod Nolani aquam ipsi negassent, suum in rus, quod erat in propinquo, deducendam.

Clanius non æquus Acerris.] *Acerræ : Acerra,* antiquissima Campaniæ urbs, non longe a Neapoli : hanc præterfluit amnis *Clanius, l'Agno :* cujus frequens inundatio pene urbem interdum exhausit : unde ipse, *non æquus Acerris :* et ræ *vacuæ* hic dicuntur.

229. *Cereri—Lyæo.*] De *Cerere,* Ecl. 5. 69. Lyæus, Bacchi nomen, a *λύω solvo ;* quod curis solvat et liberet.

Aptius

Aptius uber erit: sin in sua posse negabunt
Ire loca, et scrobibus superabit terra repletis,
Spissus ager; glebas cunctantes crassasque terga
Expecta, et validis terram proscinde juvencis.
Salsa autem tellus, et quæ perhibetur amara,
Frugibus infelix: ea nec mansuescit arando,
Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat:
Tale dabit specimen: tu spisso vimine qualos,
Colaque prælorum fumosis deripe tectis.
Huc ager ille malus, dulcesque a fontibus undæ
Ad plenum calcentur: aqua eluctabitur omnis
Scilicet, et grandes ibunt per vimina guttæ.
At sapor indicium faciet manifestus, et ora
Tristia tentantum sensu torquebit amaror.
Pinguis item quæ sit tellus, hoc denique pacto
Discimus: haud unquam manibus jactata fatiscit,
Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
Humida majores herbas alit, ipsaque justo
Lætior: ah nimium ne sit mihi fertilis illa,
Neu se prævalidam primis ostendat aristis!
Quæ gravis est, ipso tacitam se pondere prodit;
Quæque levis. Promptum est oculis prædiscere nigram,
Et quisquis color. At sceleratum exquirere frigus
Difficile est: piceæ tantùm, taxique nocentes
Interdùm, aut hederæ pandunt vestigia nigræ.
Hîs animadversis, terram multo ante memento

Si vero abnuant se posse redire in suum locum, et foveis repletis terra redundet; ager erit densus: existima fore glebas duras et crassos tumores, et ara terram bobus robustis. Terra autem salsa, et quæ dicitur amara, inepta est frumentis: illa neque emendatur aratione, neque servant vino suum genus, ac ne nomina quidem propria pomis: tale præbebit indicium sui. Tu corbes e denso vimine, et cola torcularis detrahe e tectis fumosis. In iis terra illa mala, et dulces fontium aquæ comprimantur usque ad summam oram: quippe omnis aqua exprimetur, et longæ guttæ defluent per foramina viminum. At sapor dabit signum manifestum, et amarities lædet gustu ora ægra explorantium. Præterea, hoc demum modo cognoscimus, quænam terra sit pinguis: illa manibus versata nunquam dissolvitur, sed dum tenetur, adhæret digitis instar picis. Humida nutrit grandiores herbas, et ipsa fœcunda est plusquam oportet: ah ne illa sit mihi nimis fertilis, et ne monstret se fortiorem primis in herbis! Quæ est gravis, et quæ levis, manifestat se ipso pondere, etsi de illâ taceatur. Facile est cognoscere visu nigram, et quisquis unicuique color est. Sed difficile est investigare frigus perniciosum: tantummodo piceæ, et taxi noxiæ, vel nigræ hederæ, dant aliquando signa illius. His cognitis memineris putrefacere terram,

NOTÆ.

234. *Aptius uber.*] Supra, v. 185. *Posse negabunt.*] Non poterunt. Et quasi sensum mentemque terræ tribuit: ut alibi multis locis.

240. *Nec Baccho genus, aut, &c.*] Terra salsa, sic ingrata est, ut arboribus apud se depositis non servet nomen: sed eas et virtute et nomine spoliet: id est, ut arbores in eâ degenerent, nec amplius ejusdem generis ac nominis esse videantur. De *Baccho*, Ecl. 5. 69.

241. *Qualos Colaque prelorum, &c.*] *Torcular* tota machina est uvis premendis, a *torquendo* sic dicta. *Prælum*, sunt trabes, quæ uvas torculari impositas premunt: a *premendo* dictæ per contractionem, *premulum, prelum:* unde syllaba prima brevis est in *premo;* longa in *prelum.* *Cola* sunt sacci, vel corbes, quæ torculari suppositæ vinum expressum excipiunt percolantque. *Quali*, corbes e vimine, calathi, Ecl. 2. 46.

244. *Eluctabitur.*] Per vim, et quasi cum luctâ exibit.

250. *Habendo.*] Passivâ significatione, *dum habetur:* ut pleraque gerundia, Ecl. 8. 71.

252. *Ne sit mihi fertilis.*] Terra enim, cujus vis in herbas aut frondes absumitur, parum habet virtutis ad fructum ferendum.

254. *Tacitam.*] Etsi de illâ taceatur, nullumque aliud indicium a me assignetur.

257. *Piceæ—taxi, &c.*] *Picea*, pini species: de qua Plin. l. 16. 10. *Picea montes amat atque frigora, feralis arbor, et funebri indicio ad fores posita, ac rogis virens: hæc plurimam resinam fundit.* *Taxus, de l'If:* de quâ Plin, ibidem. *Taxus, minus virens, gracilisque et tristis ac dira: letale baccis, in Hispania præcipue, venenum inest. Sunt qui taxica hinc appellata dicant venena, quæ nunc toxica dicimus.*

259. *His animadversis.*] V. PARS. *De cultura vitis.* Continet præcepta præcipue XV. I. Est *de scrobibus et foveis hyeme parandis*, v. 260. II. De *soli similitudine in seminario et vineto*,

Excoquere,

Excoquere, et magnos scrobibus concidere montes:
Ante supinatas Aquiloni ostendere glebas,
Quam lætum infodias vitis genus: optima putri
Arva solo: id venti curant, gelidæque pruinæ,
Et labefacta movens robustus jugera fossor.
At si quos haud ulla viros vigilantia fugit;
Ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
Arboribus seges, et quo mox digesta feratur:
Mutatam ignorent subitò ne semina matrem.
Quin etiam cœli regionem in cortice signant:
Ut, quo quæque modo steterit, quâ parte calores
Austrinos tulerit, quæ terga obverterit axi,
Restituant. Adeò in teneris consuescere multum est.
Collibus, an plano melius sit ponere vites,
Quære prius. Si pinguis agros metabere campi;
Densa sere: in denso non segnior ubere Bacchus.
Sin tumulis acclive solum, collesque supinos,
Indulge ordinibus: nec seciùs omnis in unguem
Arboribus positis secto via limite quadret.

et aperire foveis altos montes multo prius, et exponere Aquiloni glebas inversas multo *prius, quam plantes hilare genus vitis. Optimi* sunt *agri quorum solum est tenerum:* id autem *efficiunt venti, et pruinæ frigidæ, et robustus fossor agitans terram proscissam. Sed si nulla vigilantia deest quibusdam viris,* hi *prius eligunt loca* duo *similia:* unum, *in quo primum seminarium arborum præparetur; et* alterum, *in quem deinde transferatur distinguendum* per ordines: *ne surculi non assuescant* terræ *matri subito mutatæ. Præterea notant cœli situm in cortice: ut reponant* arborem, *quomodo unaquæque posita fuerat, quâ parte passa erat calorem meridionalem, quæ terga verterat septentrioni. Tantum potest consuetudo* capta *a tenerâ* ætate. *Perpende prius, an melius sit plantare vites* in *plano, an* in *collibus. Si eligis agros pinguis campi, sere* vites *spissius: vitis non est sterilior in denso agro. Si vero* eligis *solum assurgens in tumores, et colles inclinatos, fac ordines* laxiores: *nihilominus omnia intervalla congruant perfecte, arboribus dispositis per sectos tramites.*

NOTÆ.

v. 263. III. *De signando vitis cortice, ad cognoscendum nativum ejus situm*, v. 269. IV. *De ordine, quo serenda est*, v. 273. V. *De profunditate fovearum*, v. 288. VI. *De iis quæ cavenda sunt in satione vitis*, v. 298. VII. *De tempore sationis*, v. 315. VIII. *De stercoratione*, v. 346. IX. *De lapidum et concharum infossione*, v. 348. X. *De pastinatione*, sive terra vertenda pastino, *la hoüe, la besche*, v. 354. XI. *De ligatione*, quæ *pedatio* dicitur, *mettre les echalas*, v. 358. XII. *De frondatione* seu frondium amputatione, v. 362. XIII. *De septo adversus pecorum injurias*, v. 371. XIV. *De Bacchi sacris*, v. 380. XV. *De vinitoris diligentia aliis in rebus*, v. 397.

261. *Aquiloni.*] Vento septentrionali: generatim hic hyemem significat. De eo Ecl. 7. 51.

267. *Arboribus.*] Vel vites ipsas arbores vocat, ut supra, v. 89. Vel præceptum generale est pro omnibus arboribus. *Seges.*] Bene de arbusculis, quæ seruntur in seminario.

268. *Semina.*] Non hic grana sunt, sed surculi, sive avulsi e vitis corpore, qui vocantur *malleoli, marcottes*; sive cum suis radicibus translati, qui vocantur *vivi radices.*

271. *Austrinos, &c. Axi, &c.*] Pro meridie, *Austrum* dicit, ventum inde flantem, de quo Ec. 2. 58. Pro septentrione, *axem*, id est polum simpliciter; quia polus hic unus a nobis videtur.

275. *Densa.*] Pro *dense*, supra, v. 134. De *ubere*, supra, v. 185. De *Baccho*, Ecl. 5. 69.

277. *Secius.*] Vel *sequius*, ut Germano placet: *secus*, significat *aliter*, et habet primam brevem; *secius* vel *sequius*, significat *deterius, pejus, minus*, et primam habet longam. Hæc significatione dixit passim Apuleius, *sequiorem sexum*, pro *muliebri*, qui minor ac deterior est: et Seneca, *sequius de aliquo loqui*, id est, sinistre. Et derivat Turneb. l. 19. 17. a *sequor*: quia *præire* consuevit id, cujus melior est conditio; *sequi*, cujus deterior, ut servus.

In unguem.] Exactâ perfectâque ratione. Translata dictio a marmorariis opificibus, qui marmorum juncturas ungue explorant, an perfecte commissæ sint. Horatius de A. P. 295. *Perfectum decies non castigavit ad unguem.* Et Sat. 1. 1. 32. *Ad unguem factus homo.*

278. *Secto via limite quadret.*] Dispositio arborum hic duplex intelligi potest: Ita ut singulæ viæ sectæ sint inter arbores, vel dispositas in quadrangulum, et tunc perfecte quadrata figura est: vel dispositas in triangulum, et tunc est quincuncialis figura, *en echiquier.* Quincuncialis porro figura, sive *quincunx*, ita dicebatur, a figura quinti numeri, V. quam singuli trianguli exprimunt.

Ut

Ut sæpe ingenti bello cùm longa cohortes
Explicuit legio, et campo stetit agmen aperto,
Directæque acies, ac latè fluctuat omnis
Ære renidenti tellus, necdum horrida miscent
Prælia, sed dubius mediis Mars errat in armis.
Omnia sint paribus numeris dimensa viarum:
Non animum, modo uti pascat prospectus inanem;
Sed quia non aliter vires dabit omnibus æquas
Terra, neq; in vacuum poterunt se extendere rami.
Forsitan et scrobibus quæ sint fastigia quæras.
Ausim vel tenui vitem committere sulco.
Altiùs ac penitùs terræ defigitur arbos:
Æsculus imprimìs, quæ quantùm vertice ad auras
Æthereas, tantùm radice in Tartara tendit.
Ergo non hyemes illam, non flabra, neque imbres
Convellunt: immota manet, multosque per annos
Multa virûm volvens durando sæcula vincit.
Tum fortes latè ramos et brachia tendens
Huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.
Neve tibi ad Solem vergant vineta cadentem:
Neve inter vites corylum sere: neve flagella

Quemadmodum in magno bello, cum longa legio extendit suas *cohortes, et* omnis *turba constitit in campo vacuo: et exercitus ordinati* sunt, *et omnis terra undique splendet fulgore* armorum *æreorum: nondum* tamen *committunt horridam pugnam, sed Mars incertus vagatur in medio armorum.* Sic *omnia intervalla* arborum *sint dimensa æqualibus numeris tramitum: non solum, ut aspectus delectet animum otiosum; sed quia alioqui terra non præbebit omnibus æquale robur, nec rami poterunt se extendere in aërem. Forte petes quænam* debeat *esse altitudo fossarum: auderem ego deponere vitem in tenui etiam fossâ; arbor* vero *profundius ac penitus defoditur in terrâ. Præcipue æsculus, quæ tantum progreditur radice ad inferos, quantum* progreditur *cacumine ad plagas cœlestes. Ergo non hyemes, non venti, neque pluviæ illam eruunt: manet inconcussa, et per multos annos superat durando transigens multas ætates hominum: tum late porrigens ramos robustos, et brachia huc illuc, ipsa* inter ramos suos *media, alit magnam umbram. Ne autem vineæ tibi inclinent ad Solem occidentem: et ne plantes corylum inter vites: et ne*

NOTÆ.

Quadrum.

0 0 0 0 0
0 0 0 0 0
0 0 0 0 0
0 0 0 0 0
0 0 0 0 0

Quincunx.

0 0 0 0 0
0 0 0 0
0 0 0 0 0
0 0 0 0
0 0 0 0 0

Vox *quadret* proprie notat priorem figuram; metaphorice vero secundam. Ita Cicero, de Orat. 3. 173. *Conjunctionem verborum numerose cadere, et quadrare, et perfici volumus.* Et in Bruto, 43. *Quoniam tibi quadrat:* id est, *convenit, congruit.*

279. *Cohortes explicuit legio.*] Militum numerus in legione, pro temporum variâ ratione, varius fuit. Universim legio dividebatur in cohortes X. manipulos XXX. centurias LX. In incessu quadratam servabat figuram; in pugna porrigebatur in longum, triplici versu sive linea, quarum singulæ manipulos decem continebant.

281. *Fluctuat omnis Ære renidenti tellus.*] Id est: splendor æris tremulus huc illuc in terrâ circumvolat. Sic supra, v. 211. *Enituit impulso vomere campus.* De *Marte,* Ecl. 9. 12.

291. *Æsculus.*] Arbor glandifera, e quercuum genere. Supra v. 16. *Tartara* G. 1. 36.

299. *Corylum.*] Supra v. 65. Nocet radicum densitate, quæ vitibus alimentum præripiunt. *Flagella,* sunt ramorum summitates, e quibus non sunt decerpendi ad plantandum surculi, sive malleoli; sed ex infimâ arboris parte, quæ terræ vicinior est: jam enim terræ assueverunt, eamque amant.

Summa

Summa pete, aut summas defringe ex arbore plantas:
(Tantus amor terræ) neu ferro læde retuso
Semina: neve oleæ sylvestres insere truncos.
Nam sæpè incautis pastoribus excidit ignis,
Qui furtìm pingui primùm sub cortice tectus
Robora comprendit, frondesq; elapsus in altas
Ingentem cœlo sonitum dedit: inde secutus
Per ramos victor, perque alta cacumina regnat,
Et totum involvit flammis nemus, et ruit atram
Ad cœlum piceâ crassus caligine nubem:
Præsertìm si tempestas a vertice sylvis
Incubuit, glomeratque ferens incendia ventus.
Hoc ubi; non a stirpe valent, cæsæque reverti
Possunt, atque imâ similes revirescere terrâ:
Infelix superat foliis oleaster amaris.
Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor
Tellurem Boreâ rigidam spirante movere.
Rura gelu tùm claudit hyems, nec semine jacto
Concretam patitur radicem affigere terræ.
Optima vinctis satio est, cum vere rubenti
Candida venit avis longis invisa colubris:
Prima vel autumni sub frigora, cùm rapidus Sol
Nondùm hyemem contingit equis, jam præterit æstas;
Ver adeò frondi nemorum, ver utile sylvis:
Vere tument terræ, et genitalia semina poscunt.
Tùm pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Conjugis in gremium lætæ descendit, et omnes
Magnus alit, magno commixtus corpore, fœtus.
Avia tùm resonant avibus virgulta canoris,

carpas suprema cacumina, aut ne *abscindas supremos surculos ex arbore (adeo amant terram) et ne vulneres ferro obtuso surculos: et ne plantes* simul *truncos oleæ sylvestris. Nam sæpe pastoribus imprudentibus excidit ignis, qui primo occultus sub pingui cortice oleæ clam corripuit truncos, et erumpens in alta folia, edidit ingentem crepitum in aërem: inde gliscens regnat victor per ramos et per altum verticem, et implicat flammis totam sylvam, et densus piceo fumo emittit in cœlum nigram nubem. Præcipue si tempestas a septentrione incumbat arboribus, et* si *ventus augens volvat incendia. Cum* id accidit: tum vites *neque possunt e radice, neque per amputationem repullulare, et renasci similes ab imâ terrâ:* sed *sterilis oleaster amaris frondibus remanet* solus. *Ne autem ullus tam prudens, tibi auctor sit* hujus *consilii, ut flante Boreâ aperias* in scrobes *terram rigentem: tunc hyems constringit arva frigore; nec permittit ut, surculo defosso, radix constricta infigatur terræ. Optima plantatio vinearum est, vere purpureo, cum redit avis alba, infensa longis serpentibus: vel circa prima frigora autumni: cum Sol rapidus nondum attigit equis hyemem, sed jam calores abierunt. Ver præcipue foliis arborum, ver arboribus utile est. Terræ intumescunt vere, et petunt semina fœcundantia. Tum aër,* qui est *pater omnipotens, labitur per pluvias fertile in sinum lætæ uxoris* terræ; *et magnus ipse, commixtus magno* ejus *corpori nutrit omnes fœtus. Tum frutices* extra vias *positi resonant volucribus,*

NOTÆ.

301. *Neu ferro læde retuso.*] Non prohibet ferro præcidi; sed ferrum obtusum adhiberi, quo lacerarentur potius, quam amputarentur *semina*, id est, *surculi:* vide supra v. 268.

303. *Nam sæpe, &c.*] Cur a vitibus removendæ sint oleæ sylvestres, sive oleastri, affert alias causas Theophrastus l. 3. 15. Quod nempe tam olea, quam ficus, alimenti plurimum exugant, umbramq; inducant maximam.

305. *Robora.*] Truncos, supra v. 25.

308. *Ruit.*] Emittit; active hic sumitur, ut G. 1. 105. *Cumulosque ruit male pinguis arenæ.*

310. *A vertice.*] A septentrionali polo, juxta Servium: quia, *hic vertex nobis semper sublimis*, G. 1. 242. A vertice arborum, juxta Germanum et Victorium. Vide G. 1. 324. *Collectæ ex alto nubes.*

316. *Borea.*] Vento septentrionali, Ecl. 7. 51.

319. *Cum vere rubenti Candida, &c.*] Ciconia, de qua Plin. l. 10. 23. *Ciconiæ quonam e loco veniant, aut quo se referant, incompertum adhuc est. E longinquo venire non dubium, eodem quo grues modo. Nidos eosdem repetunt: genitricum senectam invicem educant.* Ver hic *rubens* dicitur, propter flores; ut passim alibi *purpureum.*

322. *Hyemem contingit equis.*] Tropicum Capricorni, quem ubi attigit, tunc bruma est et hyems summa: vide G. 1. 256.

325. *Tum pater, &c.*] *Æther*, sive aër, per Jovem a poëtis; terra, per Junonem adumbrata est. Inter utrumque quoddam quasi conjugium.

Et

Et Venerem certis repetunt armenta diebus.
Parturit almus ager: Zephyrique tepentibus auris
Laxant arva sinus: superat tener omnibus humor:
Inque novos soles audent se gramina tuto
Credere: nec metuit surgentes pampinus Austros,
Aut actum cœlo magnis Aquilonibus imbrem:
Sed trudit gemmas, et frondes explicat omnes.
Non alios primâ crescentis origine mundi
Illuxisse dies, aliumve habuisse tenorem
Crediderim: ver illud erat, ver magnus agebat
Orbis, et hybernis parcebant flatibus Euri;
Cùm primùm lucem pecudes hausere, virûmq;
Ferrea progenies duris caput extulit arvis,
Immissæque feræ sylvis, et sidera cœlo.
Nec res hunc teneræ possent perferre laborem:
Si non tanta quies iret, frigusque caloremque
Inter; et exciperet cœli indulgentia terras.
Quod superest, quæcumque premes virgulta per agros,
Sparge fimo pingui, et multâ memor occule terrâ:
Aut lapidem bibulum, aut squalentes infode conchas.
Inter enim labentur aquæ, tenuisq; subibit
Halitus, atque animos tollent sata; jamque reperti
Qui saxo super atque ingentis pondere testæ
Urgerent: hoc effusos munimen ad imbres;
Hoc ubi hiulca siti findit canis æstifer arva.
Seminibus positis, superest deducere terram
Sæpius ad capita, et duros jactare bidentes;

et animalia redeunt ad concubitum statis diebus. Omnis campus parturit, et agri aperiunt sinum tepidis flatibus Zephyri: abundat in *omnibus* agris *humor: et herbæ audent tuto exponere se novo Soli: nec vitis timet Austros surgentes, aut pluviam emissam e cœlo magnis Aquilonibus: sed propellit germina, et effundit omnia folia. Non puto alios dies fulsisse in primo ortu nascentis mundi, aut habuisse alium ordinem.* Tempus *illud ver fuit: magnus orbis habebat ver, et Euri continebant hybernos flatus. Statim ut pecudes acceperunt lucem, et ferreum genus hominum extulit caput ex agris saxosis, et feræ immissæ sunt in sylvas, et sidera in cœlum.* Et vero *mundus adhuc tener non potuisset tolerare hunc laborem: nisi tanta quies esset inter hyemem et æstatem, et* nisi *clementia aëris complecteretur terras. Cæterum, quascunque arbusculas defodies in agris, sparge stercore pingui, et memineris tegere multâ terrâ. Vel* circa *infode lapides bibulos, aut conchas asperas: nam aquæ inter* eas *fluent, et tenuis vapor permeabit, et ea quæ plantata* sunt *sument vires. Inventi* sunt *etiam, qui premerent ea desuper saxo, et pondere magnæ testæ: et hoc munimentum* est *adversus pluvias immodicas:* hoc munimentum est, *quando canis ardorem ferens aperit calore agros hiantes. Surculis plantatis, restat sæpe accumulare terram ad radices* eorum: *et immittere ligones ferreos* in terram;

NOTÆ.

330. *Zephyrique.*] Ecl. 5. 5. *Austros.*] Ecl. 2. 58. *Aquilonibus.*] Ecl. 7. 51.

336. *Non alios, &c.*] Disceptatur, quo tempore mundus conditus sit; verno, an autumnali: favet autumno ratio, quæ petitur a maturitate frugum: favet veri, quæ petitur a commodissimâ temperie. Poëtæ omnes pro vere stant. De *Euro*, G. 1. 371.

340. *Virûmque ferrea progenies, &c.*] Alludit ad ætatem ferream, et instaurationem mundi post diluvium factam, a Deucalione et Pyrrhâ, jactis post tergum lapidibus, Ecl. 6. 41.

343. *Nec res hunc teneræ, &c.*] Vel sensus est: Nec mundi res, tum teneræ ac recentes, potuissent preferre calorem æstivum, aut frigus hybernum: ergo conveniens fuit, nasci eas verno tempore, quæ anni quædam est quies. Vel sensus est generalis: Nec mundi res, quæ per se teneræ semper ac fragiles sunt, possent ferre vim æstatis et hyemis; nisi vere, quasi quiete, recrearentur.

353. *Canis æstifer.*] Sirius, vel canicula: stella in ore majoris canis: cujus vis in subjectas mundi partes insignis esse perhibetur, quo tempore Sol oritur in principio leonis, nempe exeunte Julio: tunque æstus ferventissimus est, morbique ex illo æstu frequentissimi: diesque illi *caniculares* vocantur, donec Sol totum leonis signum perlustraverit, ad usque diem 23. Augusti. *Sirius* dictus, vel a σειραίνω, *sicco*, vel a σειρόω, *evacuo*.

355. *Capita.*] Vitium arborumque capita, stirpes sunt vel radices; quibus, quasi ore alimentum e terrâ trahunt.

Bidentes.] *Bidens* aliquando est *ovis*; hic instrumentum fodiendæ terræ comparatum, *pastinum, ligo, un hoyau.* Etymon a binis dentibus, quod ligo sit bifurcus. *De ove bidente*, Æn. 4. 57.

Aut

Aut presso exercere solum sub vomere, et ipsa
Flectere luctantes inter vineta juvencos:
Tùm leves calamos et rasæ hastilia virgæ,
Fraxineasque aptare sudes, furcasque bicornes:
Viribus eniti quarum, et contemnere ventos
Assuescant, summasque sequi tabulata per ulmos.
Ac, dum prima novis adolescit frondibus ætas,
Parcendum teneris: et dum se lætus ad auras
Palmes agit, laxis per purum immissus habenis,
Ipsa acies nondum falcis tentanda; sed uncis
Carpendæ manibus frondes, interque legendæ.
Indè ubi jam validis amplexæ stirpibus ulmos
Exierint: tùm stringe comas, tùm brachia tonde.
Antè reformidant ferrum: tùm denique dura
Exerce imperia, et ramos compesce fluentes.
Texendæ sepes etiam, et pecus omne tenendum est;
Præcipuè dum frons tenera imprudensq; laborum:
Cui, super indignas hyemes, Solemque potentem,
Sylvestres uri assiduè capreæque sequaces
Illudunt: pascuntur oves, avidæque juvencæ.
Frigora nec tantùm canâ concreta pruinâ,
Aut gravis incumbens scopulis arentibus æstas;
Quantùm illi nocuere greges durique venenum
Dentis, et admorso signata in stirpe cicatrix.
Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Cæditur, et veteres ineunt proscenia ludi:

Aut movere terram sub vomere depresso, et deducere boves resistentes inter ipsas vineas. Deinde adjungere viti *politas cannas et hastilia e virgis decorticatis, et palos fraxineos, et furcas bicornes: quarum viribus assuescant assurgere, et despicere ventos, et adhærere ramis ad* usque *summas ulmos. Et parcendum* quidem est *teneris* vitibus, *dum prima ætas crescit novis frondibus, et dum palmes lætus attollit se in altum, emissus in aërem* veluti *laxatis habenis. Ipsa acies ferri non est adhuc adhibenda: sed frondes præcidendæ* sunt *unguibus manuum, et passim auferendæ. Postea, quando* vites, *firmâ radice implicatæ ulmis, creverint; tunc amputa pampinos, tunc seca palmites: prius timent ferrum: tunc demum exerce dura imperia, et coërce ramos superfluos. Præterea sepes jungendæ* sunt, *et greges omnes continendi: præcipue dum frondes teneræ sunt, et inassuetæ noxiis* rebus: *quibus* frondibus, *præter magnas hyemes et Solem vehementem, sylvestres boves, et capræ sequaces assidue nocent: oves et avidæ juvencæ carpunt* eas. *Nec hyems constricta albo gelu, aut gravis æstas penetrans rupes aridas, tantum* nocuit; *quantum nocuerunt illæ pecudes, et venenum duri dentis, et cicatrix impressa in stirpe corroso. Non aliud ob delictum caper immolatur Baccho* in *omnibus, altaribus, et antiqui ludi prodeunt in theatra:*

NOTÆ.

356. *Aut presso exercere solum, &c.*] Ex more Italiæ, ubi vites ulmis aliisque arboribus fulciebantur: adeoque laxius digestæ spatium arandi relinquebant, imo et frugum interserendarum.

359. *Fraxineas.*] E fraxino arbore, *fresne.*

361. *Tabulata.*] Servius: *Sunt rami effusiores, et in plana tendentes, non in altiora crescentes.* Et Columella, l. 5. 6. *Tabulata instituenda sunt: hoc enim nomine usurpant agricolæ ramos, truncosque prominentes; ut vites laxius diffundantur.*

364. *Laxis per purum, &c. habenis, &c.*] *Laxis habenis* metaphora est ab equis desumpta, duce Lucretio, *l.* 5. 784. *Arboribusque datum est variis exinde per auras crescendi magnum immissis certamen habenis.* Et *per purum,* significat, *per aërem.* Sic et Horatius, Od. 1. 34. 7. *Per purum tonantes egit equos, volucremque currum.*

374. *Sylvestris uri.*] *Bubali,* quos vulgus cum *uris* confundit. Plin. l. 8. 15. *Uri* enim juxta Cæsarem, de bello Gal. l. 6. sunt feræ, *magnitudine paulo infra elephantos, specie et colore et figurâ tauri:* quæ in solâ Hercyniâ Germaniæ sylvâ reperiuntur. *Bubali,* boves sunt sylvestres, frequentes in Italiâ, ex Isidoro et aliis: quanquam aliter a Plinio describuntur.

381. *Proscenia.*] Theatrum locus fuit semicirculi figuram habens, spectaculis scenicis destinatus, a θεάομαι *specto.* Partes ejus fuere, I. *Porticus, scalæ, sedilia:* sedilium ordines dicebantur *cunei;* quia, cuneorum modo, eo strictiores erant, quo magis ab ambitu ad centrum theatri accedebant: et hæc omnia circa ambitum theatri erant disposita. II. *Orchestra* pars interior, sive centrum theatri, eaque omnium infima et concava: unde *cavea* dicebatur totum theatri spatium. Hic sedebant senatores, ludebantque chori saltatorum et musicorum; ab ὀρχεῖσθαι *saltare.* III. *Proscenium,* locus ab uno theatri

et magni Athenienses instituerunt præmia circa pagos, et vias, et læti inter bibendum saltavere in pratis amœnis per unctas pelles hircorum. Romani quoque coloni, gens orta e Trojanis, jocantur versibus incompositis, et risu effuso; et induunt larvas horribiles e cavis corticibus; et te vocant, ô Bacche, inter hilaria carmina, et in honorem tuum alligant fictiles imagunculas ex altâ pinu. Hinc vinea omnis pullulat multo fructu, et valles curvæ, et saltus opaci implentur uvis; et quicumque locus, in quem imago *Bacchi circumvertit vultum formosum. Itaque rite cantabimus Baccho suas laudes versibus patriis, et offeremus ei discos atque placentas; et sacer hircus, deductus cornibus statuetur ante aram: et torrebimus pinguia viscera in verubus e corylo* factis.

Præmiaque ingentes pagos et compita circum,
Theseidæ posuere: atque inter pocula læti
Mollibus in pratis unctos saliere per utres.
Necnon Ausonii, Trojâ gens missa, coloni
Versibus incomptis ludunt, risuque soluto:
Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis.
Et te, Bacche, vocant per carmina læta, tibique
Oscilla ex altâ suspendunt mollia pinu.
Hinc omnis largo pubescit vinea fœtu:
Complentur vallesque cavæ saltusque profundi,
Et quocumque Deus circum caput egit honestum.
Ergo ritè suum Baccho dicemus honorem
Carminibus patriis, lancesque et liba feremus;
Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram:
Pinguiaque in verubus torrebimus exta colurnis.

NOTÆ.

cornu ad alterum ductus, inter orchestram et scenam, altior quam orchestra, inferior quam scena: in eo agebant loquebanturque histriones comici tragicique, e pulpito, id est, ex editiore aliquo et pedibus substrato tabulato. IV. *Scena*, pars theatri adversa spectantibus: velis, picturis, columnisque decorata, et olim arboribus ad inumbrandos actores, cum ludi in propatulo antiquitus exhiberentur: a *σκηνὴ umbraculum*. V. *Proscenium*, ubi actores post scenam latent. VI. *Amphitheatrum*, fuit locus, non in semicirculum, sed in circulum extructus: ubi nulla erat scena, sed undecumque sedilia spectatorum; cum *arenâ* in medio, in quâ gladiatorum, ferarumque et alia id genus certamina peragebantur: quare *amphitheatrum* dicebatur, quasi *undique theatrum*; ab *ἀμφὶ circum*, et *θεάομαι, specto*.

382. *Præmiaque, &c.*] Ludi omnes theatrales e Bacchicis ejusmodi ludicris ortum habuere, quibus victor *hircum* referebat: unde tragœdiæ remansit nomen a *τράγος, hircus*, et *ᾠδὴ cantilena*. Horatius in arte Poëtica, v. 220. *Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum, mox etiam agrestes Satyros nudavit*, &c. Floruit primo apud Athenienses, qui *Theseidæ* dicuntur, a *Theseo* rege, qui primus eos, in pagis degentes, in urbem coëgit mœnibusque sepsit. De eo, Æn. 6. 122.

384. *Unctos saliere per utres.*] Præcipua pars *Liberalium* sive *Bacchicorum* ludorum, erat saltus per pelles hircinas, in campo cumulatas, inflatasque et unctas oleo. Hircinas eligebant pelles sive utres, ad contemptum hircorum etiam mortuorum, quod viti infestum sit animal: ungebant, ut magis essent lubricæ, nec vestigium cadentis sustinerent: uno pede insiliebant, reducto altero: et cum frequenter caderent *cernui*, sive proni, vocabant ludos illos *Cernualia*; Græci *ἀσκώλια*, ab *ἀσκὸς uter*.

385. *Ausonii coloni.*] *Colonus* hic non *agricolam* significat, sed *coloniam*, sive Trojanos, Ænea duce, missos ad *incolendam* Ausoniam, id est, Italiam. De *Ausonibus*, antiquis Italiæ populis, Æn. 3. 171.

389. *Oscilla suspendunt.*] Imagunculas fictiles, Baccho sacras, et ad ejus speciem effictas; quæ vineis providere putabantur, eisque fertilitatem conferre, ad quas vento, aut numinis providentia impulsæ sese converterent. Unde addit: *Et quocumque Deus circum caput egit honestum*. Numen hoc, *oscillum*, diminutivum est ab *os oris*, quasi *parvum os*: unde etiam est *osculum*, Æn. 1. 260.

391. *Saltusque, &c.*] *Saltus* non esse sylvarum ipsas arbores, sed loca sylvarum ab arboribus vacua, notavimus, Ecl. 6. 56.

394. *Liba.*] Placentæ genus, Ecl. 7. 33.

395. *Et ductus.*] Verba solemnia: ominosum enim erat in sacrificiis si victima *traheretur*, non facile duceretur: tum si ad aram non sponte *staret*, sed reluctaretur.

396. *Colurnis.*] Bene; cum enim *corylum* et *hircum* viti esse infestum dixerit, utrumque ad sacrificia adhibet: *hircum*, ut victimam; *corylum*, ut materiem veru.

Est

Est etiam ille labor curandis vitibus alter,
Cui nunquam exhausti satis est: namque omne quotannis
Terq; quaterq; solum scindendum, glebaque versis
Æternum frangenda bidentibus, omne levandum
Fronde nemus. Redit agricolis labor actus in orbem,
Atq; in se sua per vestigia volvitur annus.
Et jam olim seras posuit cum vinea frondes,
Frigidus et sylvis Aquilo decussit honorem;
Jam tùm acer curas venientem extendit in annum
Rusticus, et curvo Saturni dente relictam
Persequitur vitem attondens, fingitque putando.
Primus humum fodito, primus devecta cremato
Sarmenta, et vallos primus sub tecta referto:
Postremus metito. Bis vitibus ingruit umbra
Bis segetem densis obducunt sentibus herbæ:
Durus uterque labor. Laudato ingentia rura,
Exiguum colito. Necnon etiam aspera rusci
Vimina per sylvam, et ripis fluvialis arundo
Cæditur; incultique exercet cura salicti.
Jam vinctæ vites, jam falcem arbusta reponunt,
Jam canit extremos effœtus vinitor antes:
Sollicitanda tamen tellus, pulvisque movendus:
Et jam maturis metuendus Jupiter uvis.

Est etiam iterandus in colendis vitibus labor ille, in quo nihil unquam satis perfectum est: nempe oportet *omnem terram vertere singulis annis ter et quater, et assidue comminuere glebas, ligonibus inversis, et exonerare totum vinetum frondibus. Labor revolutus in circulum redit agricolis, et annus in se replicatur per easdem vias. Et tum demum, cum vinea amisit ultimas frondes, et* cum *frigidus Aquilo abstulit arboribus pulchritudinem jam tum diligens agricola profert curas in annum futurum, et persequitur curvâ Saturni falce vitem nudatam,* eam *tondens, et componit amputando. Primus move terram, primus combure sarmenta* domum *deportata, et primus refer domum pedamenta; ultimus vindemiato. Bis frondes densiores inumbrant vitem, bis herbæ suffocant vinetum spissis vepribus: magna difficultas in utrisque* amputandis. *Lauda rura magna,* sed *cole parvum* rus. *Præterea secanda sunt in sylvis aspera vimina e rusco, et fluviales cannæ in ripis; et habenda cura salicti sylvestris. Postquam vites ligatæ sunt: postquam vineta* permittunt *falcem reponi, postquam vinitor lassus cantat* attigisse *se extremos vineæ ordines; tamen vertenda* est *terra, et glebæ comminuendæ, et aër timendus racemis jam maturis.*

NOTÆ.

397. *Est etiam, &c.*] Præcipit *alteram*, id est, secundam *pastinationem*, quæ dicitur *repastinatio*, de quâ, v. 354. Item et secundam *pampinationem*, seu frondium amputationem, de quâ, v. 365. Quamquam monet, ter aut quater laborem utrumque esse repetendum: quia nunquam *huic labori*, id est, in hoc labore, *satis est exhausti*, id est, juxta Servium, exhaustionis, finitionis, perfectionis: sic Æn. 2. 427. *Servantissimus, æqui*, id est, æquitatis.

401. *Actus in orbem.*] Id est, perpetuus et continuus: nullus enim in orbe, seu circulo terminus est.

404. *Aquilo.*] Ventus septentrionalis, Ecl. 7. 51.

406. *Curvo Saturni dente, &c.*] Præcepta congerit de curis hybernis circa vitem: ac præcipue de *ablaqueatio*: quæ fit cum circa radices terra effoditur, tondenturque ferro superfluæ radices: eæ præsertim, quæ terræ superficiem propius tangunt; ut inferiores convalescant. Dicitur *ablaqueatio*, quia vitis radicibus, quasi totidem laqueis, expeditur et liberatur. *Saturni dente.*] Falce dentatâ seu acutâ, quæ Saturni gestamen est. De *Saturno*, Ecl. 4. 6.

410. *Bis vitibus, &c.*] Causam affert geminæ *pampinationis*, quam antea præceperat; item et geminæ *runcationis*, qua herbæ noxiæ eruuntur *sarcler, weeding.*

413. *Aspera rusci Vimina.*] Commendat curam fruticum, unde parantur viti retinacula. *Ruscus*, vel *ruscum, du houx, holm.* De eo, Ecl. 7. 42. *Salictum*, vel *salicetum*, locus salicibus consitus, *sausaye, a willow ground.*

417. *Extremos effœtus vinitor antes.*] *Antes*, sunt ordines vitium, qui sunt ante cæteros positi, et vineam quasi circundant, et quâvis ex parte extremi sunt. *Effœtus*, lassus, qualis est mulier quæ multos edidit fœtus.

418. *Pulvisque movendus.*] Commovendus et excitandus pulvis, fractione glebarum.

419. *Metuendus Jupiter uvis.*] Aër grandine et pluviis intempestivis infestus. *Jupiter* pro aëre, supra, v. 325.

Contrà, non ulla est oleis cultura: neque illæ
Procurvam expectant falcem, rastrosque tenaces;
Cum semel hæserunt arvis, aurasque tulerunt.
Ipsa satis tellus, cum dente recluditur unco,
Sufficit humorem, et gravidas cum vomere fruges.
Hoc pinguem et placitam paci nutritor olivam.
Poma quoque ut primum truncos sensere valentes,
Et vires habuere suas; ad sidera raptim
Vi propriâ nituntur, opisque haud indiga nostræ.
Nec minus interea fœtu nemus omne gravescit,
Sanguineisque inculta rubent aviaria baccis.
Tondentur cytisi: tædas sylva alta ministrat,
Pascunturque ignes nocturni, et lumina fundunt.
Et dubitant homines serere, atq; impendere curam?
Quid majora sequar? salices, humilesque genistæ,
Aut illæ pecori frondem, aut pastoribus umbram
Sufficiunt; sepemque satis, et pabula melli.
Et juvat undantem buxo spectare Cytorum,
Naryciæque picis lucos: juvat arva videre,
Non rastris hominum, non ulli obnoxia curæ.
Ipsæ Caucaseo steriles in vertice sylvæ,

Contra, nulla est difficultas in colendis oleis, nec illæ petunt curvam falcem et rastros mordaces: cum semel radices egerunt in terram, et assueverunt aëri. Ipsa terra suppeditat succum plantatis oleis, quando aperitur ligone adunco; et reddit plenas olivas, statim cum ipso vomere. Ideo nutri olivam pinguem et gratam paci. Poma quoque, quando sensere truncos robustos, et accepere vires sibi debitas, cito assurgunt in aërem virtute propriâ, nec egent nostro auxilio. Intereasylvæ omnes non minus onerantur fœtibus, et incultæ avium latebræ rubescunt baccis sanguineis. Cytisi secantur: sylva alta suppeditat tædas, quibus *ignes nocturni aluntur, et præbent lucem. Et homines negligunt* eas *plantare, et* in iis *curam adhibere? Quid commemorem majores* arbores? *salices et genistæ humiles, illæ* ipsæ *præbent, aut cibum pecudibus, aut umbram pastoribus, et sepem segetibus, et cibum apibus. Et pulchrum est videre Cytorum fluctuantem buxo, et sylvas Naryciarum picearum: pulchrum est videre campos non egentes rastris, aut ullâ curâ hominum. Sylvæ ipsæ steriles in Caucaso monte,*

NOTÆ.

420. *Contra non, &c.*] Laboriosæ vitis culturæ, facilem opponit oleæ culturam. Utraque tamen in tenerâ ætate similis est: disparitas igitur a firmiori tantum ætate petenda, quæ maximam in vite, vix ullam in oleâ, curam exigit; unde addit poëta: *Cum semel hæserunt arvis.*

424. *Cum vomere, &c.*] Id est, statim atque aperitur vomere, sine morâ, producit fructus. Exaggeratio, quæ certum et celerem proventum indicat.

424. *Fruges.*] Olivas interpretor. Et vero voces illæ promiscue adhibentur a poëtis: *Nemus*, non proprie tantum pro sylvestrium arborum multitudine, sed et pro vineâ, v. 400. *Omne levandum fronde nemus. Sylva*, pro quarumlibet rerum multitudine, ut notavimus G. 1. 152. *Messis* pro collectione non solum tritici, sed etiam uvarum, G. 2. 410. *Postremus metito.* Item pro mellis proventu, G. 4. 231. *Duo tempora messis. Vindemia* apud Plin. l. 15. 1. pro olivarum etiam collectione. *Seges*, pro arbusculis in seminario, G. 2. 266. *Ubi prima paretur arboribus seges*, &c.

425. *Placitam paci nutritor olivam.*] *Nutritor*, pro *nutri:* passivum, activa significatione: ut apud Cicer. pro Mil. 33. *Inimicissimum multo crudelius etiam punitus es.* Pro *punisti. Placitam paci*, quia insigne pacis fuit. Æn. 7. 237. Minerva fuit dicata. Vide G. 1. 14.

426. *Poma.*] Fructus pro arbore: arbor enim, *pomus* est.

431. *Cytisi: tædas, &c.*] De *cytiso* frutice, qui tondetur saginando pecori, Ecl. 1. 79. De *tædis* arboribus e picearum genere, Ecl. 7. 49.

434. *Salices, &c.*] Salices *Saules, Willows*, Genestæ, *Genest, Broom.* G. 2. 12.

436. *Pabula melli.*] Apibus, quæ mel conficiunt.

437. *Cytorum.*] Cytorus urbs, et mons Galatiæ, in ora Paphlagoniæ: buxo fertilis. Ovid. M. 4. 312. *Sæpe Cytoriaco deducit pectine crines:* id est, *buxo.*

438. *Naryciæque picis lucos, &c.*] Sylvas feraces tædarum, picearum, aliarumque arborum, e quibus succus erumpit; qui, si igne exprimitur, dicitur *pix, poix, pitch.* Si sponte fluit, dicitur *resina, poix resine, rosin*, thuri affinis. *Narycium* urbs Græciæ et Italiæ, de qua, Æn. 3. 399.

440. *Caucaseo, &c.*] De *Caucaso* monte Asiæ Ecl. 6. 42. De *Euro*, vento orientali, G. 1. 371. Hic Caucasus, pro quolibet monte, Eurus pro quolibet vento.

Quas

Quas animosi Euri assiduè franguntque feruntque,
Dant alios aliæ fœtus; dant utile lignum
Navigiis pinos, domibus cedrosque cupressosque:
Hinc radios trivêre rotis, hinc tympana plaustris
Agricolæ, et pandas ratibus posuere carinas.
Viminibus salices fœcundæ, frondibus ulmi:
At myrtus validis hastilibus, et bona bello
Cornus; Ityræos taxi torquentur in arcus:
Nec tiliæ leves, aut torno rasile buxum,
Non formam accipiunt, ferroque cavantur acuto:
Necnon et torrentem undam levis innatat alnus
Missa Pado; necnon et apes examina condunt
Corticibusque cavis, vitiosæque ilicis alveo.
Quid memorandum æquè Baccheïa dona tulerunt?
Bacchus et ad culpam causas dedit: ille furentes
Centauros leto domuit, Rhœtumque, Pholumque,
Et magno Hylæum Lapithis cratere minantem.
O fortunatos nimium, sua si bona nôrint,
Agricolas! quibus ipsa, procul discordibus armis,
Fundit humo facilem victum justissima tellus.
Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit ædibus undam;

quas validi Euri semper perflant et rumpunt, exhibent alios aliæ fructus: præbent pinos, ligna utilia navibus; cedros et cupressos, utilia *domibus: ex his agricolæ tornaverunt radios rotis, et rotas plaustris, et fabricaverunt curvas carinas navibus. Salices producunt vimina, ulmi frondes: Myrtus vero commoda est ad valida hastilia, et cornus ad arma* alia: *taxi flectuntur in arcus Ityræos. Necnon tiliæ politæ, et buxus torno rasilis, accipiunt figuram et cavantur acuto ferro. Alnus quoque levis, demissa per Padum, innatat aquæ currenti: apes quoque abscondunt examina* in *cavis corticibus, et* in *sinu ilicis cariosæ. Quid produxerunt Bacchi munera,* quòd sit *æqualiter laudandum? Bacchus occasiones etiam præbuit peccandi: ille morte affecit furiosos Centauros, et Rhœtum, et Pholum, et Hylæum minantem Lapithis magno poculo. O felices agricolas, si cognoscerent suam felicitatem: quibus terra ipsa æquissima producit ex se victum parabilem, longe a bellis discordibus. Si* apud illos *domus alta portis superbis non emittit* ex *totis ædibus magnam multitudinem* hominum *mane salutantium;*

NOTÆ.

444. *Hinc radios trivere rotis, et tympana plaustris.*] *Hinc*, non ad cedros et cupressos, e quibus nemo rotas fabricatur; sed ad sylvas, seu sylvestres arbores, refertur. De *radiis, tympanis,* et *plaustris*, G. 1, 163. *Trivere*, perfecere torno, de qua arte Ecl. 3. 38.

445. *Ratibus posuere carinas.*] *Rates* proprie, sunt ligna inter se colligata, quæ per aquam aguntur; metaphorice sumitur pro navi perfecta. *Carina*, est trabs ima, eaque incurva, quæ totius navis fundamentum est.

447. *Myrtus.*] De *myrto*, Ecl. 2. 54. De *corno, cornoillier*, supra, v. 34. De *taxo, if*, supra, v. 257. De *tilia, tilleul*, G. 1. 173. *Hæc buxus, vel hoc buxum, buis, box.*

448. *Ityræos.*] Gens est juxta Servium, e Parthiâ; juxta cæteros, e Syriâ: sagittandi arte memorabilis.

451, 452. *Alnus missa Pado.*] *Alnus, aulne,* nota arbor: *Padus, le Po,* nobilissimus Italiæ fluvius, de quo G. 1. 482. Hic sumitur pro quovis fluvio. *Pado,* pro *per Padum:* ut, *It clamor cœlo,* pro *ad cœlum.* De *examinibus* apum, E. 7. 13. De *ilice*, arbore, *yeuse*, E. 1. 18.

456. *Centauros, &c.*] *Centauri* et *Lapithæ* vicini sunt populi Thessaliæ: hi Pindum et Othryn; illi Pelion montem incolentes. Lapitharum rex Pirithous, cum Hippodamia uxorem duceret, Centauri, sponsam ipso nuptiarum die rapere agressi, a Theseo et Hercule amicis Pirithoi, cæterisque Lapithis ingenti clade inter ipsa pocula affecti sunt. Centaurorum præcipuos commemorat Virgilius: Rhœtum, Pholum, et Hylæum. Pro *Rhœto*, aliqui *Rhæcum* legunt: et vero sic apud Callimachum aliosque legitur. De *cratere*, Ecl. 5. 68.

458. *O fortunatos, &c.*] VII. PARS et ultima: *Digressio de vitæ rusticæ felicitate.* I. Ejus commoda præfert commodis urbanæ vitæ, v. 461. II. Proximam facit literarum et philosophiæ studiis, v. 475. III. Præfert quibuslibet aliis hominem studiis, v. 495. Hujus vitæ antiquitatem a primis Italiæ colonis, primisque hominibus repetit, v. 532.

462. *Mane salutantum, &c.*] Mos apud Romanos, ut clientes magno numero patronos salutatum venirent primâ luce. *Undam* exprimit multitudo populi exeuntis: dum alius alium, quasi fluctus fluctum trudit. *Vomit*, metaphora antiqui usus in eam rem: unde *vomitoria* dicebantur in amphitheatris aditus illi, per quos populus confertim ingrediens in sedilia sese effundebat.

Nec varios inhiant pulchrâ testudine postes,
Illusasque auro vestes, Ephyreïaque æra;
Alba neque Assyrio fucatur lana veneno,
Nec casiâ liquidi corrumpitur usus olivi;
At secura quies, et nescia fallere vita,
Dives opum variarum, at latis otia fundis,
Speluncæ, vivique lacus; at frigida Tempe,
Mugitusq; boum, mollesq; sub arbore somni
Non absunt. Illic saltus, ac lustra ferarum,
Et patiens operum parvôque assueta juventus,
Sacra Deûm, sanctique patres. Extrema per illos
Justitia excedens terris vestigia fecit.
Me vero primum dulces ante omnia Musæ,

si illi *non appetunt limina variata pulchrâ testudine, et vestes distinctas auro, et æra Corinthia: si* apud illos *lana non tingitur Assyrio colore, et usus olei sinceri non depravatur casiâ. Tamen* apud illos non deest *quies tuta, et vita nesciens decipere, affluens variis opibus: tamen otia in amplis fundis, et antra, et vivi lacus, et umbrosi campi, et mugitus boum, et dulces somni sub arbore, non desunt. Illic* sunt *sylvæ, et latibula ferarum, et juventus patiens in laboribus parvoque assueta, et ceremoniæ Deorum, et venerandi parentes. Justitia abiens e terrâ ultimò posuit pedem apud illos. Me vero teneant præ cæteris dulces Musæ,*

NOTÆ.

463. *Testudine postes.*] Portas intelligit, vel in testudinem, id est fornicem, arcuatas: vel tectas conchis testudinis Indicæ, in laminas sectis. De *testudinibus, tortues*, ita Plin. l. 9. 10. *Testudines tantæ magnitudinis Indicum mare emittit, ut singularum superficie habitabiles casas integant: atque inter insulas rubri præcipue maris his navigabant cymbis. In mari conchyliis vivunt; tanta oris duritia, ut lapides comminuant: in terram egressæ, in herbis pariunt ova, avium ovis similia, ad centena numero: eaque defossa extra aquas, incubant noctibus.* Tum cap. 11. *Testudinum putamina secare in laminas, lectosque et repositoria his vestire, Corbilius Pollio instituit, prodigi et sagacis ad luxuriæ instrumenta ingenii.*

464. *Illusasque auro vestes, &c.*] *In quibus artifex ludens, auro aliqua depinxit,* inquit Servius.

Ephyreïaque æra.] Quinque syllabarum vox: apud Lucanum etiam quatuor, *Ephyrea:* l. 6. *Insedit castris Ephyreaque mœnia servat:* id est, Corinthia; Corinthus enim, *Ephyra* dicta est, ab Ephyra Nympha. Urbs est Achaiæ, sita in medio isthmi Peloponnesiaci, qui Corinthiacus ideo dicitur. Capta est et incensa, a L. Mummio Consule. Æs porro Corinthium magno in pretio fuit, et ad vasa expetitum: cujus pretii causa hæc affertur a Floro, l. 2. 6. *Quantas opes et abstulerit et cremaverit hinc scias: quod, quicquid Corinthii æris toto orbe laudatur, incendio superfuisse comperimus: nam et æris notam pretiosiorem ipsa opulentissimæ urbis fecit injuria: quia incendio perustis plurimis statuis atque simulacris, æris, auri, argentique venæ in commune fluxere.* Æri tamen huic fuisse pretium etiam ante Mummianum incendium, probat ex Homero Cerdanus, aliisque argumentis Germanus.

465. *Alba nec Assyrio, &c.*] Quadruplex est Syriæ divisio. Syria, Assyria, Cœlesyria, et Leucosyria: Phœnicia vero et Tyrus, sunt in Cœlesyria: in Phœnicia autem et circa Tyrum inventa est purpura primum e conchis expressa. *Venenum*, ut et φάρμακον Græcis, ambiguæ significationis est: et significat quicquid nativam rerum immutat, in bonam malamque partem; atque adeo et colores, quibus lana fucatur.

466. *Casia.*] Casiam triplicem distinximus, Ecl. 2. 49. De primâ specie haud dubie hic intelligendus poëta: quâ oleum ad majores delicias conditum fuisse puto, *de la canelle.*

469. *At frigida Tempe.*] *Tempe*, pluralis numeri, ac neutrius gen. amœnissima vallis fuit in Thessalia: cincta montibus Ossâ, Pelio, et Olympo: Peneo fluvio interfusa. Ab eâ valle multæ amœnitate pares, eo quoque nomine insignitæ sunt: sic in Siciliâ posuit Ovid. Fast. 4. 475. *Heloria Tempe.* Statius in Bœotia, Theb. 1. 486. *Theumesia Tempe.* Hic Virgilius amœna quælibet loca intelligit. Nomen, a τέμενος *lucus, fanum;* quod Æoles deformarunt in τέμπος.

471. *Saltus ac lustra ferarum.*] De *saltibus*, vide Ecl. 6. 56. De *lustris*, quæ sunt ferarum in sylvis cubilia, puto magis adhærendum Festo quam Servio. Festus derivat a *luto:* unde metaphorice *lustra* dicuntur popinæ et lupanaria, ubi ventri ac desidiæ opera datur. Servius deducit ab umbrâ, quia loca illa parum *illustrantur.* Stat pro Festo Vossius in Etym.

474. *Justitia excedens.*] Astræa, de qua Ecl. 4. 6.

475. *Musæ.*] Profitetur se literarum studia præferre agriculturæ: si tamen his studiis minus se idoneum sentiret, ad hoc alterum vitæ genus abiturum. *Musæ.*] Non hic solius carminis præsides: sed literarum omnium, earum præcipue quæ ad cœlestia pertinent, quibus præest *Urania.*

Quarum sacra fero ingenti perculsus amore,
Accipiant; cœlique vias et sidera monstrent,
Defectus Solis varios, Lunæque labores:
Unde tremor terris: quâ vi maria alta tumescant
Objicibus ruptis, rursusque in seipsa residant:
Quid tantùm Oceano properent se tingere Soles
Hyberni: vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Sin, has ne possim naturæ accedere partes,
Frigidus obstiterit circum præcordia sanguis;
Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes,
Flumina amem sylvasque inglorius. O ubi campi,
Sperchiusque, et virginibus bacchata Lacænis
Taygeta! o qui me gelidis in vallibus Hæmi
Sistat, et ingenti ramorum protegat umbra!
Felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
Atque metus omnes et inexorabile fatum
Subjecit pedibus, strepitumque Acherontis avari!
Fortunatus et ille, Deos qui novit agrestes,
Panaq; Sylvanumq; senem, Nymphasque sorores!
Illum non populi fasces, non purpura regum

quarum fero res sacras, magno earum *amore captus: et doceant* me *circulos cœli, et sidera, et diversas eclipses Solis, et eclipses Lunæ: unde motus terræ* oriatur: *quâ virtute altum mare turgescat, superato alveo; ac deinde in seipsum recurrat: quâ de causâ Sol hyemalis ita properet se lavare* aquis *Oceani: vel quæ mora differat noctes æstivas. Si vero sanguis frigidus circumfusus cordi impediat, quo minus possim penetrare hæc secreta naturæ; placerent mihi rura, et fluvii decurrentes in vallibus: amarem fluvios et sylvas, sine* ullâ aliâ *gloriâ. O ubi* sunt *campi, et Sperchius* fluvius, *et* mons *Taygetus frequentatus* a *puellis Laconicis! o, quis me transferat in valles gelidas Hæmi* montis, *et operiat* me *magnâ umbrâ ramorum! Felix* ille est, *qui potuit discere causas rerum, et* qui *posuit sub pedibus omnem timorem, et tumultum Acherontis avari. Sed felix quoque* est *ille qui colit Deos rusticos, et Pana, et senem Sylvanum, et Nymphas sorores. Ille non movetur, nec fascibus populi, nec purpurâ regum,*

NOTÆ.

476. *Quarùm sacra fero.*] Poëtæ Musarum se sacerdotes appellant. Ita Horat. Od. l. 3. 1. *Carmina non prius audita, Musarum sacerdos, virginibus puerisque canto.* Sacerdotum est *sacra ferre*, administrare, ac ducere.

481. *Quid tantum oceano, &c.*] Hyemem et æstatem significat: et sensus est: Quæ causa sit, cur dies hyberni tam sint in occasum præcipites: et quæ mora noctes æstivas differat, ac retardet. *Soles* dixit, pro *dies*, plurali numero: quemadmodum G. 1. 66. *Pulverulenta coquat maturis Solibus æstas.*

484. *Frigidus obstiterit, &c.*] *Secundum physicos, qui dicunt stultos homines esse frigidioris sanguinis; prudentes, calidi. Unde et senes, in quibus jam friget; et pueri, in quibus necdum calet, minus sapiunt.* Ita Servius. *Præcordia* proprie sunt membranæ cordi prætensæ: Græci vocant διάφραγμα. Supra præcordia sunt pulmones et cor; infra, jecur et lien. Sæpe tamen sumuntur pro *extis* omnibus, hic et alibi præcipue pro *corde*, sæpe pro ipso *animo*.

487. *Sperchiusque, &c.*] *Sperchius*, Thessaliæ fluvius, e Pindo monte, in Maliacum sinum rapide fluens: hodie *Agriomela*. *Taygetus*, plural. *Taygeta*, mons Laconiæ, Spartæ et Amyclis imminens, venatione et Bacchi orgiis celebris: unde *Virginibus bacchata Lacænis:* id est, frequentata a Laconiæ mulieribus, quæ illic Bacchantium cultu interdum ludebant. *Hæmus*, mons Thraciæ, de quo G. 1. 492.

490. *Felix qui, &c.*] Videntur hi versus geminam philosophiæ partem distinguere: primus *physicam*, sive naturalem, quæ rerum causas investigat: alii *ethicam*, sive moralem, quæ tota est in temperandis hominum motibus, et consectanda beatitate: beatitas autem in voluptate a plerisque veterum constituebatur: nocet porro voluptati metus fati et inferorum.

492. *Acherontis avari.*] *Acheron*, inferorum fluvius de quo Æn. 6. 323. *Avarus* dicitur, quia inferi rapiunt omnia.

493. *Deos agrestes, Panaque, &c.*] De Diis agrestibus Ecl. 6. in notis ad argum. De *Pane* Ecl. 2. 31. De *Sylvano*, Ecl. 10. 24. De *Nymphis sororibus*, puta *Dryadibus* aut *Napæis*, &c. Ecl. 2. 46.

495. *Non populi fasces, non, &c.*] Neq; movetur Romanorum honoribus: neque barbarorum regum. Romanos honores, per *fasces;* barbaros, per *purpuram* regum, significat. *Fasces*, erant fasciculi virgarum, quibus erat obligata securis, ita ut ferrum in summo extaret: insignia fuere magistratuum apud Romanos. Dicuntur *fasces populi*, quia populi suffragiis magistratus eligebantur in comitiis. Fasces habebat

Flexit et infidos agitans discordia fratres;
Aut conjurato descendens Dacus ab Istro:
Non res Romanæ, perituraque regna: neque ille,
Aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti.
Quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
Sponte tulere suâ, carpsit: nec ferrea jura,
Insanumque forum, aut populi tabularia vidit.
Sollicitant alii remis freta cæca, ruuntque
In ferrum, penetrant aulas et limina regum.
Hic petit excidiis urbem miserosque Penates,
Ut gemmâ bibat, et Sarrano indormiat ostro:
Condit opes alius, defossoque incubat auro:
Hic stupet attonitus rostris: hunc plausus hiantem
Per cuneos (geminatur enim) plebisq; patrumque
Corripuit: gaudent perfusi sanguine fratrum,

nec dissensione quæ turbat infidos fratres, nec Daco, qui descendit a Danubio conjurato; nec negotiis Romanorum, nec regnis perituris: neque ille aut cum angore miserescit pauperis, aut invidet diviti. Colligit fructus, quos rami, quos agri ipsi volentes ultro producunt: nec cognoscit leges duras, et tumultuosum forum, aut tabularia populi. Alii agitant remis mare profundum et currunt ad militiam: pervadunt in aulas et domos regum. Hic intendat ruinam urbi et miseris domibus, ut bibat in poculo *gemmeo, et dormiat in purpurâ Tyriâ: alius occultat divitias, et incumbit auro defosso: alius obstupescit mirabundus ad rostra: alium percellit hiantem plausus plebis et senatorum in theatro, nam iteratur:* alii *gaudent tincti sanguine fratrum,*

NOTÆ.

Dictator xxiv. Consul xii. Prætores provinciales vi. Prætores urbani ii. Præferebantur a *lictoribus*, quorum nomen a *ligando:* quia reos ligabant, feriebantque virgis e fasce detractis.

497. *Dacus ab Istro.*] *Daci*, nunc *Transylvani, Moldavi, et Valachi*, olim feræ gentes et Romanis infestæ, intra Carpathum montem a Septentrione; Istrum fluvium, a meridie; ad usque Istri ostia porrectæ. *Ister* sive *Danubius*, fluvius Europæ maximus. Oritur ex Abnoba monte in comitatu *Bar*, prope Villingham oppidum Sueviæ: deinde auctus fluviis 60. navigabilibus, in Pontum Euxinum influit ostiis sex, quorum duo tantum jam navigabilia sunt, cæteris arenâ clausis. Danubius olim vocatus ab ortu, ad usque Axiopolim urbem Mysiæ; quo loco Ister appellabatur: unde proprie Ister a Virgilio hic dicitur: et Dacus usurpatur pro quolibet hoste barbaro Romani imperii, cujus olim terminus ab eâ parte Ister fuit.

498. *Non res, &c.*] Opponit Romanum imperium, regnis cæteris; quæ vocat *peritura*, ut Romanam æternitatem notet.

499. *Aut doluit miserans, &c.*] Loquitur e Stoicorum sententia, qui motus omnes animi atque affectus, veluti morbos et vitia, ex homine sublatos volebant ad bene beateque vivendum. Ac speciatim patet misericordiam excludi a Seneca ex animo sapientis, lib. 2. de Clement. c. 5. *Quemadmodum religio Deos colit, superstitio violat; ita clementiam mansuetudinemque omnes boni præstabunt, misericordiam autem vitabunt. Est enim vitium pusilli animi, ad speciem alienorum malorum succidentis: itaque pessimo cuique familiarissima est.*

502. *Populi tabularia.*] *Tabularium* Romæ locus fuit, in quo publica omnia instrumenta de prædiis, vectigalibus, portoriis, reditibusque aliis publicis, servabantur in tabulis. Erat autem in atrio Libertatis. Livius, l. 43. *Censores ex templo in atrium Libertatis ascenderunt: et ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, et dimissis servis publicis, negarunt se prius quicquam negotii publici gesturos, quam judicium populi de se factum esset.*

505. *Hic petit, &c.*] Eos carpit, qui opes e domitarum urbium ruinis colligunt. De *Penatibus*, Æ. 2. 717.

506. *Sarrano indormiat ostro, &c.*] Purpura quæ fit e sanie *ostrei* sive conchylii: qui *murex* appellatur, Phœnicum lingua *Sar:* unde Tyrus, urbs Phœniciæ, horum piscatu celebris, dicta est prius *Sarra;* et color purpureus, *Sarranus et Tyrius.* Distinguunt tamen plerique purpuram piscis, sive ostreum, a murice: hæc tamen a poëtis vulgo promiscue usurpantur. Purpura alia rubra, alia violacea, alia dibapha, id est, bis tincta, a δὶς, *bis*, et βάπτω *tingo.*

508. *Hic stupet attonitus rostris, &c.*] Notat studium audiendi oratores, vel orandi e suggestibus, quæ *rostra* dicebantur. Nam ex Livio, l. 8. cum *Antiates*, gens Latii maritima, cujus caput *Antium*, victi a Romanis et classe spoliati essent, naves eorum partem in navalia subductæ, partim incensæ sunt: servatisque rostris, id est, eminentibus illis proræ partibus, quæ ferro aut ære armabantur; placuit in foro suggestum ex iis adornari, unde cum populo ageretur.

509. *Per cuneos (geminatur enim) &c.*] Notat studium spectaculorum: in quibus plausus, non a solâ plebe, sed etiam a senatoribus ipsis dabatur, et sic geminabatur. *Cunei* sedilia sunt theatrorum, de quibus supra, v. 381.

Exilioque

Exilioque domos et dulcia limina mutant,
Atque alio patriam quærunt sub Sole jacentem.
Agricola incurvo terram dimovit aratro:
Hinc anni labor, hinc patriam, parvosque nepotes
Sustinet; hinc armenta boum, meritosq; juvencos.
Nec requies; quin, aut pomis exuberet annus,
Aut fœtu pecorum, aut Cerealis mergite culmi:
Proventuque oneret sulcos, atque horrea vincat.
Venit hyems; teritur Sicyonia bacca trapetis:
Glande sues læti redeunt: dant arbuta sylvæ:
Et varios ponit fœtus autumnus; et altè
Mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
Intereà dulces pendent circum oscula nati:
Casta pudicitiam servat domus: ubera vaccæ
Lactea demittunt: pinguesq; in gramine læto
Inter se adversis luctantur cornibus hœdi.
Ipse dies agitat festos: fususque per herbam,
Ignis ubi in medio, et socii cratera coronant,
Te libans, Lenæe, vocat: pecorisque magistris
Velocis jaculi certamina ponit in ulmo,
Corporaque agresti nudat prædura palæstrâ.
Hanc olim veteres vitam coluere Sabini,
Hanc Remus et frater: sic fortis Etruria crevit,
Scilicèt et rerum facta est pulcherrima Roma,

et relictis domibus et gratis liminibus abeunt in exilium, et quærunt patriam suppositam alii Soli. Agricola autem *vertit terram curvo aratro: inde* est *labor anni; inde alit patriam et parvos nepotes; inde* alit *armenta boum, et juvencos, qui* id labore *meruerunt. Nec cessat, donec annus abundet, vel pomis, vel fœtu pecudum, vel manipulis spicarum Cerealium: et oneret sulcos proventu, et superet horrea.* Postquam *hyems venit, oliva Sicyonia premitur torcularibus: redeunt porci saginati glandibus: sylvæ præbent poma sylvestria: et autumnus suppeditat varios fructus: et alte recemi dulces coquuntur in apertis collibus. Interea dulces nati pendent circa ora; casta domus servat pudicitiam: vaccæ demittunt mammas plenas lacte: et pingues hœdi in herbâ fertili certant invicem oppositis cornibus. Ipse* agricola *celebrat dies festos: et stratus in herbâ, ubi ignis* est *in medio, et* ubi *socii implent pocula, te invocat, o Bacche, vinum effundens* tibi: *Et proponit custodibus gregis certamina celeris jaculi in ulmo, et nudat robusta* eorum *corpora ad luctam rusticam. Sic instituerunt vitam olim antiqui Sabini, sic Remus, et frater* ejus Romulus: *sic crevit generosa Tuscia: atque adeo Roma evasit pulcherrima mundi,*

NOTÆ.

517. *Cerealis mergite culmi.*] *Hæc merges,* Virgilio videtur esse manipulus spicarum, ut explicat Servius. Plinio tamen l. 18. 30. videtur esse furca colligendis apta manipulis: quâ significatione dicitur etiam *merga, æ,* a Columella, et Festo.

519. *Sicyonia bacca trapetis.*] *Sicyon,* urbs Achaiæ proprie dictæ, non longe ab Isthmo Peloponnesiaco, ferax oleis. *Trapes,* sive *trapetum* mola est, sive torcular olei.

520. *Arbuta.*] Proprie sunt fructus *arbuti,* arboris, *Arboisier,* de qua Ecl. 3. 82. Hic forte pro baccis omnibus sylvestribus usurpantur.

522. *Mitis in apricis, &c.*] Maturescit Solis ardore. De loco *aprico,* id est, Soli exposito, vide Ecl. 9. 49.

523. *Circum oscula.*] Circa os pendent, ab ore pendent. *Osculum* enim, non semper *basium;* sed magis proprie ipsum *os* significat. Æn. 1. 260.

528. *Cratera coronant.*] Non coronant floribus, sed vino: quod ad summam usque poculi oram, ac veluti coronam, infunditur. Docet Athenæus l. 15. ex Aristotele, ὅτι οὐδὲν κολοβὸν προσφέρομεν πρὸς τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ τέλεια, &c. *Nihil mutilum esse offerendum Diis, sed integra et perfecta: plenum vero perfectum est: coronare autem, plenitudinem quandam significat.* Citatque Homerum: Κοῦροι δὲ κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο. *Juvenes vero crateras coronaverunt potu.*

531. *Palæstra.*] Lucta: Græca vox παλαίστρα, radix πάλλω *agito,* propter corporis in eâ agitationem.

532. *Sabini.*] Romæ vicini, Apennini jugis circumvallati: quorum fœminas in ludis Romani rapuerunt.

533. *Hanc Remus et frater, &c.*] Remus et Romulus, fratres Romæ conditores, Iliæ et Martis filii: de iis Æn. 8. 630.

Sic fortis Etruria.] Tuscia a Latio, per Tiberim, divisa: Æn. 8. 479. et 10. 164.

Septemqu

Septemq; unà sibi muro circumdedit arces.
Ante etiam sceptrum Dictæi regis, et antè
Impia quàm cæsis gens est epulata juvencis;
Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.
Necdùm etiam audierant inflari classica, necdùm
Impositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos immensum spatiis confecimus æquor,
Et jam tempus equûm fumantia solvere colla.

et una circumcinxit sibi muris septem montes. Aureus quoque Saturnus ducebat hanc vitam in terris, ante imperium Jovis Cretensis, et antequam scelerati homines vescerentur occisis bobus. Nondum etiam homines *audiverant inflari tubas, nondum gladios sonare impositos duris incudibus. Sed nos decurrimus campum immensum longitudine: et jam tempus* est *liberare* jugo *fumantia colla equorum.*

NOTÆ.

535. *Septemque. . . . muro circumdedit arces.*] *Arces*, vel loca munita sunt; vel potius, montes, rupes: ut G. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces.* Et vero *arx* probabilius derivatur ab ἄκρα, *cacumen, vertex:* quanquam inepte Solinus derivat ab *Arcadibus*, qui primi in excelsâ parte montis habitarunt; Varro ab *arcendo*, Servius ab *arcano*. Porro septem Romæ colles inclusi muro fuere: Palatinus, nunc *Palazzo maggiore:* Quirinalis, *monte Cavallo;* Cœlius, *monte di S. Giovanni Laterano;* Capitolinus, *Campidoglio;* Aventinus *monte di S. Sabina;* Esquilinus, *monte di S. Maria maggiore;* Viminalis denique; quibus septem additi deinceps fuerunt Janiculus collis, *Montorio;* et Vaticanus.

536. *Dictæi regis, et ante Impia quam, &c.*] Antequam regnaret Jupiter, qui educatus est in Dictæo monte, Cretæ insulæ, G. 4. 152. Id est, aureâ ætate; cum homines nondum animalium carne, sed solis terræ fructibus vescerentur. De *Saturno*, et *aureâ* ætate, Ecl. 4. 6.

541. *Sed nos, &c.*] Hunc librum, ut et priores, allegoria terminat ab equis petita. *Æquor* hic est campus. Æn. 2. 780.

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICORUM

LIBER III.

ARGUMENTUM.

EXORDIUM tria continet: invocationem Deorum, qui pabulo et pecorum pastioni præsident: deinde laudes Octaviani: denique invitationem Mæcenatis, cujus jussu susceptum id operis fuisse, rursus testatur. Sequuntur præceptiones de culturâ pecorum, quatuor in partes distinctæ. I. Agit de bobus et equis. II. De ovibus et capris. III. De canibus. IV. De rebus pecori infestis; nempe serpentibus, scabie, febri, ac peste: quæ pestis descriptio epilogi locum obtinet. Sparsæ sunt præterea toto libro fusiores, oblectationis causa, descriptiones; quasi quædam diverticula. Talis est descriptio cursus equestris, v. 103. *Asili sive æstri, v.* 147. *Taurorum amantium, v.* 217. *Furiarum amoris,* 242. *Scythicæ hyemis, v.* 349.

TE

TE quoque, magna Pales, et te memorande canemus
Pastor ab Amphryso: vos sylvæ, amnesq; Lycæi.
Cætera, quæ vacuas tenuissent carmina mentes,
Omnia jam vulgata. Quis aut Eurysthea durum,
Aut illaudati nescit Busiridis aras?
Cui non dictus Hylas puer, et Latonia Delos?
Hippodameque, humeroq; Pelops insignis eburno,
Acer equis? Tentanda via est, quâ me quoq; possim
Tollere humo, victorque virûm volitare per ora.
Primus ego in patriam mecum (modò vita supersit)
Aonio rediens deducam vertice Musas:

INTERPRETATIO.

Te etiam cantabo, o magna Pales; et te, o pastor memorabilis ob Amphrysum; et vos, o sylvæ, et flumina Lycæi. Cætera omnia argumenta, *quæ delectare* possent *animos otiosos, jam pertractata* sunt. *Quis nescit, aut Eurystheum severum, aut altaria infamis Busiridis? Cui non dictus* est *Hylas puer, et Delos Latonia, et Hippodame, et Pelops notabilis humero eburneo, ac peritus* artis *equestris? Tentanda est* mihi *via, quâ possim attollere me etiam e terrâ, et victor volare per ora hominum. Ego primus rediens e Bœotiis montibus deducam mecum Musas in patriam:*

NOTÆ.

1. *Te quoque magna Pales.*] Dea pastorum et pabuli, cui sacra lacte fiebant: et festa celebrabantur *Palilia*, 12. Kal. Maii: quo die Romulus urbem fundavit.

2. *Pastor ab Amphryso.*] *Amphrysus*, fluvius Thessaliæ, ubi Apollo greges pavit Admeti regis: vel ipsius regis amore captus, juxta Callimachum in hymno; vel juxta alios, eidem addictus in servitutem a Jove, propter interfectos Cyclopas, qui fulmina Jovi fabricaverant, ad occidendum, vel Phaëthonta, vel Æsculapium, utrumque filium Apollinis. Ideo dicitur *memorandus ab Amphryso:* id est, ob Amphrysum: quia ob operam ejus in ripis Admeto exhibitam, dictus est *Apollo Nomius*, à νομὴ *pascuum.*

Sylvæ, amnesque Lycæi.] Loca quælibet pascuis abundantia: quales sunt in Arcadia sylvæ, amnesque *Lycæi* montis, Ecl. 10. 15.

4. *Eurysthea.*] Mycenarum regem: qui Junonis odio obsequens, Herculem, oraculi jussu sibi subditum, difficilimus periculis objecit: e quibus evasit victor. De *Hercule*, Æn. 8. 287.

5. *Illaudati Busiridis aras.*] Regis Ægypti, qui cum hospites ad aras immolaret, ad eas ipsas cum Amphidamante filio et ministris occisus est ab Hercule, cui struebat easdem insidias. *Illaudati.*] Illaudabilis, in quo nihil est laude dignum, ac proinde summa sunt omnia vitia. Sic vulgo *invictus*, sumitur pro *invincibili*, quod non est in usu, ut notat Turneb. l. 4. 17. Videturque Virgilius carpere Isocratem, Græcum oratorem, qui scripsit, quam adhuc habemus, laudationem Busiridis.

6. *Hylas . . . . Latonia Delos.*] *Hylas*, puer dilectus Herculi: Ecl. 6. 43. *Latona*, Cœi Titanis filia, a Jove compressa, Ecl. 3. 67. *Delos*, insula maris Ægæi, ubi Latona Dianam et Apollinem enixa est, Æn. 3. 74.

7. *Hippodameque.*] Vel Hippodamia, filia Œnomai regis Elidis et Pisarum: qui cum ex oraculo se a genero occidendum esse accepisset: equis confisus velocissimis, qui ex ventorum flatu creati erant, curule certamen filiæ procis proposuit, eâ lege, ut qui vinceret, filiam obtineret; qui vinceretur, mortem subiret. Igitur tredecim victis et occisis, Pelops Myrtilum Œnomai aurigam pretio corrupit, ut currui fragilem axem subjungeret, aut obicem axi non adjiceret. Quo pacto Œnomaus e curru concidit, membrisque casu collisis mortuus est. Pelops Hippodamiâ potitus, Myrtilum perfidiæ mercedem contumeliosius exigentem, in Ægæum mare præcipitem dedit, cujus illa pars ideo *Myrtoum* mare dicta est. *Pelopis* pater Tantalus fuit, Phrygiæ rex: qui cum Deos excepisset hospitio, eorumque numen explorare vellet, suum hunc filium iis epulandum dedit; a cujus esu cæteri abstinuerunt, exceptâ Cerere, quæ humerum ejus absumpsit. Jupiter eum suscitavit, humerumque ei restituit eburneum: Tantalus ob id scelus perpetuâ siti ac fame in inferis cruciatus fingitur, præsentibus epulis coactus abstinere. Pelops deinde non Elide tantum, sed totâ peninsulâ potitus, eam suo nomine *Peloponnesum* vocavit.

10. *Primus ego in patriam, &c.*] Certe hanc laudem prius dederat Ennio Lucret. l. 1. 117. *Ennius ut noster cecinit, qui primus amœno detulit ex Helicone perenni fronde coronam, per gentes Italas*, &c. Igitur non significat Virgilius se primum omnium Græcas Musas deducturum in Italiam, sed in agrum Mantuanum.

11. *Aonio vertice.*] Helicone, monte Bœotiæ, quæ Aonia prius dicta est. Ecl. 6. 65. De *Musis* Ecl. 3. 60.

Primus Idumæas referam tibi, Mantua, palmas:
Et viridi in campo templum de marmore ponam
Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius, et tenerâ prætexit arundine ripas.
In medio mihi Cæsar erit, templumque tenebit.
Illi victor ego, et Tyrio conspectus in ostro,
Centum quadrijugos agitabo ad flumina currus.
Cuncta mihi, Alpheum linquens lucosque Molorchi,
Cursibus et crudo decernet Græcia cæstu.

dummodo vita duret mihi. *Primus reportabo tibi palmas Idumæas, o Mantua: et ædificabo in campo viridi templum e marmore juxta aquam, ubi magnus Mincius errat lentis flexibus, et tegit* marginem *riparum tenerâ arundine. In medio* templo *mihi erit Cæsar et templum occupabit. Ejus in honorem ego victor, et spectabilis purpurâ Tyriâ, impellam juxta fluvium centum currus actos quatuor equis. Omnis Græcia relinquens Alpheum, et sylvas Molorchi, meo jussu certabit cursu, et duro cæstu.*

NOTÆ.

12. *Primus Idumæus, &c.*] Id est, nobiles palmas: quales nascuntur in *Idume,* sive *Idumæa,* Syriæ regione, ab *Edom,* filio Esau, sic dicta. Attingit morem victorum Olympicis ludis: qui sua præmia referebant patrias in civitates: in quas triumphali pompâ invehebantur, fruebanturque deinceps vectigalibus totam in vitam e republicâ constitutis.

15. *Mincius.*] Fluvius Mantuam alluens, *Menzo,* Ecl. 7. 13.

16. *In medio, &c.*] Promittit multa in honorem Octaviani. I. *Templum.* II. *Ludos Olympicos, et Nemeæos,* Græco more. III. *Supplicationes cum Deorum statuis.* IV. *Sacrificia.* V. *Ludos theatrales.* VI. *Trophæa, imagines et statuas.*

17. *Victor ego, et Tyrio, &c.*] Victor poëtarum omnium Græcorum: quam victoriam explicat more tum Romano, tum Græco. Romano quidem, juxta quem victores purpurâ vestiti quadrigis invecti triumphabant; Græco vero, juxta quem victores ludis Olympicis palmam manu, coronam capite, gestabant; unde supra dixit; *referam tibi, Mantua, palmas:* et infra v. 21. *Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ,* &c. De *Tyrio ostro,* sive purpurâ G. 2. 506.

18. *Centum quadrijugos, &c.*] Vel modo poëtarum, *centum* dixit, pro magnâ multitudine: Vel alludit ad pompam Circensium ludorum, in quibus die uno fiebant viginti quinque curruum missus: id est, emissiones curruum e repagulis et carceribus: singulis autem missibus quatuor currus exibant; singuli, pro suâ factione, suis distincti coloribus: quatuor enim erant factiones; rubra; alba; prasina, sive viridis; et veneta, sive cœrulea. Igitur centum currus Virgilii missus indicant viginti quinque, seu Circensem unius diei pompam. Circenses autem ludi, cursus equestres Olympicos imitabantur, Æ. 5. 288.

Ad flumina.] Veteri instituto: nam ante Circorum fabricam, *in litore fluminis Circenses agitabantur: in altero latere positis gladiis, ut ab utrâque parte esset ignaviæ præsens periculum:* inquit Servius. Vide Æn. 5. 288.

19. 20. *Cuncta mihi, &c.*] Significat venturam esse Græciam ad suos ludos, patriis contemptis, quasi vilioribus. Quatuor autem erant in Græcia ludi, sive certamina insignia. *Olympica, Pythia, Isthmia, et Nemeæa.* I. *Olympica,* instituta sunt ab Hercule, in honorem Jovis, postquam Hercules Augeam regem Elidis occidisset: fraudatus ab eo mercede pactâ, propter stabulum a triginta annorum fimo repurgatum. Victores coronâ donabantur ex oleastro, vel oleâ. Constabant autem ludi illi pentathlo, sive quintuplici certamine, cæstu, cursu, saltu, disco, et palæstra: durabantque quinque dies, et quarto quoque anno celebrabantur: unde spatia quatuor annorum, duas inter ludorum illorum celebrationes interjecta, *Olympiades* appellata sunt. II. *Pythia:* fiebant in Pythio, Macedoniæ loco: in honorem Apollinis, ob cædem Pythonis serpentis: unde Apollo *Pæan* dictus est, a παίειν *ferire,* quod sagittis serpentem percussisset: indeque carmen in ipsius et cæterorum deinde Deorum laudem, vocatur *hic pæan.* Coronabantur victores lauro. III. *Isthmia,* in honorem Neptuni, a Theseo Atheniensium rege instituta, in faucibus isthmi Corinthiaci, Corona dabatur e pinu. IV. *Nemeæa,* edebantur in honorem Herculis, ob cædem leonis ab eo interfecti in sylvâ Nemeæâ, prope Cleonas; urbem Achaiæ, in Peloponneso. Corona erat ex apio. Præterea ludis omnibus victores palmam manu gestabant. Virgilius per *Alpheum,* Elidis in Peloponneso fluvium, prope Olympiam urbem; certamina intelligit *Olympica:* quæ ibi committebantur. *Per lucos Molorchi,* certamina *Nemeæa.* Molorchus enim pastor fuit in agro Cleonæo, hospes Herculis, cujus in gratiam Hercules leonem Nemeæum, sive Cleonæum interfecit. Certamina alia sub his duobus complectitur. *Cæstus.*] Chirothecæ quædam species est, e corio bubulo, eoque *crudo:* quo pugiles manus et brachia ad pugnam armabant. Æn. 5. 401.

Ipse

Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ
Dona feram. Jam nunc solemnes ducere pompas
Ad delubra juvat, cæsosque videre juvencos:
Vel scena ut versis discedat frontibus, utque
Purpurea intexti tollant aulæa Britanni.
In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam victorisque arma Quirini:
Atque hìc undantem bello, magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentes ære columnas.
Addam urbes Asiæ domitas, pulsumque Niphaten,

Ego decoratus frondibus tonsæ oleæ circa *caput, proponam præmia. Jam nunc juvat ducere ad templa solemnes pompas, et videre mactatas victimas: vel* videre, *quomodo scena mutetur conversâ facie: et quo modo Britanni intexti attollant aulæa purpurea. In portis* templi *sculpam in auro et solido ebore pugnam Indorum, et bella victoris Romuli: ibidemque* sculpam *Nilum agitatum* classibus, *et longe fluentem: et columnas extructas* ex *ære navium* captarum. *Adjiciam urbes Asiæ expugnatas, et Armenios fugatos;*

NOTÆ.

21. *Tonsæ.*] Concisis foliis apte compositæ.

22. *Ducere pompas.*] *Pompæ*, erant imagines Deorum impositæ ferculis; et alia quælibet ludorum ornamenta, quæ ad ostentationem coram populo ducebantur: præcipue in *Circensibus.* Nomen a πομπὴ; hoc autem a πέμπω *mitto, deduco, transveho.* De pompâ illâ Circensi fuse Ovid. Amor. 2. 2. 43. *Sed jam pompa venit: linguis animisque favete*, &c. *Prima loco fertur sparsis Victoria pennis*, &c. Tum Neptunus, Mars, Phœbus, Minerva, Ceres, &c.

24. *Vel scena ut, &c.*] Scena, frons est theatri, seu pars theatri adversa spectantibus: quæ aulæis, velis, aliisque ornamentis decorata, actores tegit atque inumbrat: σκηνὴ *umbraculum*, a σκιὰ *umbra*, G. 2. 381. Scena autem illa fiebat, aut *versatilis*, aut *ductilis*. Versatilis: cum subito machinis quibusdam, ut præcipit Vitruvius, triangulis tota vertebatur, aliamque picturæ faciem ostendebat. Ductilis; cum evolutis velis et aulæis picturæ facies interior nudabatur. Utramque exprimit Virgilius.

25. *Intexti tollant aulæa Britanni.*] Singulæ voces egent explicatione. I. *Aulæa:* vela ingentia, peripetasmata, dicta sunt ab *aulâ* Attali, Pergami regis ditissimi, qui populum Romanum hæredem reliquit: primusque invenit aurum intexere, ut Babylonii colores, ex Plinio l. 8. 48. unde *Attalica* et *Babylonica* aulæa vestesque memorantur. II. *Britanni*, nunc Angli et Scoti. Non ab Octaviano victi sunt, ut vult Servius; sed a Julio Cæsare: qui ex continenti Galliæ bis in eorum insulam navigavit: duabusque victoriis re bene gestâ, et acceptis obsidibus, magnum servorum numerum, ac prædam reportavit: juxta Strabonem l. 4. Ex iis igitur Julii mancipiis puto multos officiis theatralibus addictos esse: de quibus, ut illo tempore passim notis, hic sermo est. III. *Intexti.* Nempe quia Julii victoriæ in ipsis aulæis depictæ erant: et inter eas, fortasse Britannica: unde portabant vela iidem Britanni qui in velis acupicti videbantur.

26. *Elephanto.*] De ebore, qui dens est elephanti, G. 1. 57.

27. *Gangaridum, &c. Quirini, &c.*] *Gangaridæ*, gens Indica circa Gangem. *Quirini.*] Octaviani: qui quasi alter Romulus, et alter conditor Romæ habitus est. Romulus autem Quirinus dictus est a *quiri*, quæ Sabinorum linguâ hastam significat, quâ semper instructus pingitur Romulus. Certum est agitatum fuisse in senatu, Romuli-ne, án Augusti nomine, Octavianus donaretur. Sed peræque certum est, neque id contigisse nisi ann. U. C. 727. annis post edita Georgica circiter tribus: neque unquam Gangaridas ab eo victos esse. Igitur appellatur a Virgilio *Quirinus*, non publicâ auctoritate, sed privatâ adulatione: *Gangaridum* vero victor, quia M. Antonii victor: qui ipse dolo Armenios, Ventidio duce Parthos vicerat; Indos vero, Arabes, aliosque Asiaticos habuerat in auxiliis, ut diximus, G. 2. 171. Unde patet, id quod illo loco jam probavimus, hunc quoque locum Georgicis libris jam perfectis attextum esse.

28. *Magnumque fluentem Nilum.*] Nomen pro adverbio. Sic Æ. 7. 399. *Torvumque repente clamat*, &c. De *Nilo* Ægyptio flumine, G. 4. 288. et Nilus victoriam significat Alexandrinam, de M. Antonio et Cleopatrâ ab Octaviano relatam, anno U. C. 724.

29. *Navali surgentes, &c.*] Octavianus e rostris æreis Ægyptiarum navium, dicitur quatuor columnas conflavisse: auctor Servius.

30, 31. *Niphaten, Fidentemque, &c.*] Per Niphaten Armeniæ montem, Armenios ipsos intelligit per montem, populos montis incolas. Sic Æ. 10. 13. *Alpes immittit apertas:* id est populos Alpinos. De *Parthis*, diximus Ecl. 1. 62. Quomodo autem Octavianus dici possit vicisse Armenios et Parthos, vide supra, in nota ad v. 27.

Fidentem-

Fidentemque fugâ Parthum versisque sagittis:
Et duo rapta manu diverso ex hoste trophæa,
Bisque triumphatas utroque ab litore gentes.
Stabunt et Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles, demissæque ab Jove gentis
Nomina: Trosque parens, et Trojæ Cynthius auctor.
Invidia infelix furias amnemq; severum
Cocyti metuet, tortosque Ixionis angues,
Immanemque rotam, et non exuperabile saxum.
Intereà Dryadum sylvas saltusque sequamur
Intactos, tua, Mæcenas, haud mollia jussa.
Te sine nil altum mens inchoat: en age segnes
Rumpe moras: vocat ingenti clamore Cithæron,
Taygetiq; canes, domitrixq; Epidaurus equorum:

et Parthos confidentes fugæ ac sagittis retro jactis, et spolia bis rupta manu ex diversis hostibus, et populos bis victos in utroque mari. Erunt quoque statuæ e marmore Pario, simulacra prope *animata, soboles Assaraci, et heröes familiæ deductæ a Jove; et Tros pater* Assaraci, *et Apollo munitor Trojæ. Invidia infelix timebit furias, et severum fluvium Cocyti et tortos serpentes Ixionis, et rotam immensam, et rupem* Sisyphi *insuperabilem. Interea subeamus sylvas Dryadum, et saltus* aliis *inaccessos;* subeamus *tua mandata, o Mæcenas, non* sane *facilia. Animus meus nihil altum incipit sine te. Eja vero amputemus pigras moras: Cithæron vocat* nos *magno clamore, et canes Taygeti, et Epidaurus domitrix equorum:*

NOTÆ.

32. 33. *Et duo rapta . . . Bisque triumphatas, &c.*] Omnes explicant *diversum hostem*, de Gangaridis et Britannis: *utrumque litus*; de orientali, in quo sunt Gangaridæ; et occidentali, in quo sunt Britanni. Sed male, siquidem Britannos Octavianus non vicit. Ego explico de Asiaticis Africanisque gentibus, quæ M. Antonio parebant: de geminâ clade, quâ M. Antonium affecit; prima ad Actium Epiri promontorium, in Europæo litore: altera ad Alexandriam, in Africano litore. *Rapta manu.*] Notat utrumque bellum ab Octaviano, non per legatos, ut bella fere cætera; sed proprio Marte, propriâ manu, gestum esse.

34. *Parii lapides.*] Marmora candida e Paro insula, quæ una est e Cycladibus in mari Ægæo.

35. *Assaraci proles, &c.*] Gentis Juliæ seriem et originem indicat. Hic autem fuit ordo. *Jupiter: Dardanus*, Jovis filius ex Electrâ Atlantis filiâ: *Erichthonius: Tros.* Hic scindit se familia duas in partes, per duos Trois filios, *Ilum et Assaracum. Ilus* enim genuit *Laomedontem*, hic *Priamum. Assaracus* vero habuit *Capyn*, hic *Anchisen: Ex Anchise et Venere, Æneas, Ascanii* sive *Iuli* pater, qui auctor fuit gentis Juliæ.

36. *Trojæ Cynthius auctor.*] Apollo, natus in insulâ *Delo*; ubi mons est *Cynthus*, Ecl. 6. 3. Trojæ mœnia extruxit, regnante Laomedonte. Vide G. 1. 502.

37. *Invidia, &c.*] Eorum supplicium notat; qui Octaviani laudibus obtrectabant: quales multi ad id usque tempus Romæ fuerant; e veteribus Sext. Pompeii, aut M. Antonii amicis.

38. *Cocytum, &c.*] Inferorum fluvium, e Styge profluentem, a κωκύειν *gemere*, Æ. 6. 323.

Ixionis angues.] Ixion, Phlegyæ Lapitharum in Thessaliâ regis, filius: cum ob cædem soceri sui Deionei inexpiabilem vagaretur, assumptusque in cœlum, et expiatus a Jove esset: Junonis amore percitus, ex nube, quam ei Jupiter pro Junone obtulerat, Centauros genuit. Apud homines deinde cum suos et Junonis amores quasi veros jactaret: fulmine dejectus ad inferos, ibique tortis anguibus alligatus est rotæ, cujus perpetuo circumactu torquetur.

39. *Non exuperabile saxum.*] Sisyphi supplicium significat. Is filius Æoli, cum Atticam latrociniis infestaret, occisus est a Theseo Athenarum rege: cujus in gratiam finxere Græci, Sisyphum apud inferos huic addictum pœnæ; ut in montis verticem saxum provolvat, et continuo inde gravitate suâ devolutum continuo revolvat.

40. *Dryadum, &c.*] E. 2. 46. *Saltus.*] Ecl. 6. 56. *Mæcenas.*] In argumento Georg.

43, 44. *Vocat, ingenti, &c.*] Dicit se vocari eas in regiones, quæ abundant iis animalibus, quorum culturam hoc libro, docturus est. *Cithæron.*] Mons Bæotiæ, quæ regio a *bove* nomen habuit; ut dictum est Æ. 6. 65. et a Juvenali, S. 10. 50. *Vervecum patria* nominatur. *Taygetus.*] Mons in Laconiâ prope Spartam; venatu insignis, atque adeo canibus. *Epidaurus.*] Urbs multiplex hujus nominis; hæc in Peloponneso est, in Argiâ regione, ad orientale litus; ubi colebatur Æsculapius. Et tota Argia ferax equorum fuit: unde laudantur eo nomine Mycenæ, urbs ejusdem regionis, v. 121. *Et patriam Epirum referat, fortesque Mycenas.*

Et

Et vox assensu nemorum ingeminata remugit.
Mox tamen ardentes accingar dicere pugnas
Cæsaris, et nomen famâ tot ferre per annos,
Tithoni primâ quot abest ab origine Cæsar.
Seu quis, Olympiacæ miratus præmia palmæ,
Pascit equos, seu quis fortes ad aratra juvencos;
Corpora præcipuè matrum legat. Optima torvæ
Forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
Et crurum tenus a mento palearia pendent.
Tum longo nullus lateri modus: omnia magna:
Pes etiam, et camuris hirtæ sub cornibus aures.
Nec mihi displiceat maculis insignis et albo:
Aut juga detrectans, interdumque aspera cornu,
Et faciem tauro propior: quæque ardua tota,
Et gradiens imâ verrit vestigia caudâ.
Ætas Lucinam justosque pati Hymenæos
Desinit ante decem, post quatuor incipit annos:
Cætera nec fœturæ habilis; nec fortis aratris.
Intereà, superat gregibus dum læta juventus,
Solve mares: mitte in Venerem pecuaria primus,
Atque aliam ex aliâ generando suffice prolem.
Optima quæque dies miseris mortalibus ævi
Prima fugit: subeunt morbi, tristisque senectus:
Et labor, et duræ rapit inclementia mortis.
Semper erunt, quarum mutari corpora malis.

et vox reboat, multiplicata repercussu sylvarum. Paulo post tamen aggrediar celebrare animosa bella Octaviani: et famâ propagare nomen ejus *per tot annos, quot* annis *Octavianus distat a primo ortu Tithoni. Sive aliquis alit equos, admirans premia victoriæ Olympiacæ; sive aliquis* alit *robustos boves ed arationem: eligat præsertim corpora matrum. Optima est figura terribilis vaccæ, cui caput* est *deforme, cui collum* est *magnum, et* cui *pelles pendent a mento usque ad crura:* cui *præterea latus longum est sine modo,* et *omnia magna; pes etiam, et aures hirsutæ sub cornibus inflexis. Nec displicebit mihi* vacca *notata maculis albis, aut quæ fugit jugum, et aliquando cornibus petit, et facie similis est tauro; et quæ tota alta* est, *et ambulans verrit vestigia* parte *extremâ caudæ. Ætas subeundi legitimum conjugium et labores partus, finit ante decem annos,* et *incipit post quatuor: reliqua* ætas, *nec apta est generationi, nec commoda agriculturæ. Interea dum læta juventus viget in armentis, da licentiam maribus, et cito immitte pecora ad coitum, et propaga progeniem aliam ex aliâ per generationem. Optima quæque dies vitæ, prima elabitur miseris mortalibus: morbi succedunt, et mæsta senectus; et labor, et severitas duræ mortis eos rapit. Erunt semper aliquæ* pecudes, *quarum voles mutare corpora.*

NOTÆ.

46. *Mox tamen, &c.*] Promittere videtur Æneida, quæ ad gentis Juliæ laudem conscripta est, continetque passim laudes Cæsaris Octaviani. *Accingar.*] Suscipiam. Translatio est ab iis qui aliquid facturi vestem altius cingunt: ne laciniis defluentibus impediantur.

48. *Tithoni.*] Vel Tithonus est ille, Laomedontis, aut frater, aut filius, ab Aurorâ dilectus, de quo G. 1. 249. Vel juxta Servium et Eustathium, Sol: qui Tithonus eodem modo dicitur, quo dicitur quoque Titan; nempe a *τιταίνω extendo*, quia lucem undequaque extendit. Tithonus enim Auroræ, distabat ab Octaviano mille duntaxat annis; Sol totâ mundi ætate, atque adeo quadam æternitate, quam videtur Octaviano polliceri Virgilius.

49. *Seu quis Olympiacæ, &c.*] I. PARS. *De equis et bobus.* Continetque præcepta quatuor. I. *De cognoscendâ optimâ formâ vaccæ*, v. 51. *equi*, v. 75. II. *De delectu admissariorum, des etalons*, v. 95. *et equarum ad admissuram*, v. 129. quæ etiam tauris et vaccis accommodari possunt. III. *De curâ equarum gravidarum*, v. 140. IV. *De curâ et institutione vitulorum*, v. 157. *et equuleorum vitulorum*, v. 179.

52. *Turpe caput.*] Deforme, propter magnitudinem. Sic Homerus dixit, *λᾶας ἀναιδής*, *lapis impudens*, Iliad. 4. 521. et alibi.

56. *Maculis insignis et albo.*] Maculis albis: ut G. 2. 192. *Pateris libamus et auro:* pro pateris aureis.

60. *Lucinam . . . Hymenæos.*] Deam partus, Deosque conjugii: quæ nomina etiam pecudibus tribuit, ut infra, v. 125. mariti nomen equo. *Et pecori dixere maritum.* De *Lucina*, Ecl. 4. 10. *Hymen* vel *Hymenæus:* Vel fuit filius Liberi et Veneris, qui primus certas nuptias instituit; vel vir Atticus, qui raptas a latronibus virgines parentibus intactas restituit. Unde ejus nomen invocari solebat apud Græcos in festis nuptialibus: et nuptiæ ipsæ dicebantur *Hymenæi.*

Semper enim refice: ac ne post amissa requiras,
Anteveni; et sobolem armento sortire quotannis.
Necnon et pecori est idem delectus equino.
Tu modò, quos in spem statues submittere gentis,
Præcipuum jam inde a teneris impende laborem.
Continuò pecoris generosi pullus in arvis
Altius ingreditur, et mollia crura reponit:
Primus et ire viam, et fluvios tentare minaces
Audet, et ignoto sese committere ponti:
Nec vanos horret strepitus. Illi ardua cervix,
Argutumq; caput, brevis alvus, obesaq; terga;
Luxuriatque toris animosum pectus: honesti
Spadices, glaucique; color deterrimus albis,
Et gilvo: tum, si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit, micat auribus, et tremit artus,
Collectumq; premens volvit sub naribus ignem.
Densa juba, et dextro jactata recumbit in armo.
At duplex agitur per lumbos spina: cavatque
Tellurem, et solido graviter sonat ungula cornu.
Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis
Cyllarus, et, quorum Graii meminere poëtæ,
Martis equi bijuges, et magni currus Achillis.

igitur semper repara armentum: *et ne postea desideres ea quæ amiseris, præveni* damnum, *et substitue armento prolem novam singulis annis. Similiter* necessarius *est armento delectus idem equorum. Tu modo adhibe præcipuam curam* circa eos, *quos statuis seponere ad propagationem armenti, jam inde a tenerâ* eorum *ætate. Statim pullus generosi pecoris alte incedit per campos, et flexibili crure figit* gradum. *Primus audet ingredi viam, et explorare fluvios tumentes, et exponere sese ponti incognito: nec timet strepitus inanes. Collum habet elatum, caput acutum, ventrem substrictum, terga carnosa, pectus robustum eminet in toros. Boni sunt badii et glauci; color est pessimus albis, et gilvis. Si autem arma aliqua longe sonuerunt, non potest consistere in loco: arrigit aures, et tremit membris, et volvit sub naribus collectum calorem,* cum *coërcens. Crines densi sunt, et agitati recidunt in dextrum humerum. At spina* dorsi *duplex extenditur inter lumbos: et ungula cavat solido cornu terram, sonatque graviter. Talis fuit Cyllarus domitus fræno Pollucis Amyclæi: et* tales *equi bijuges Martis, et* equi *curules magni Achillis, quos Græci poëtæ commemorant.*

NOTÆ.

70. *Semper enim refice.*] Hic *enim*, non causam notat, sed affectum: *igitur, itaque.*

Ne post amissa requiras.] Ne sero agnoscas negligentiam tuam, ne sero armenti jacturam doleas: præveni jacturam illam annuâ substitutione novæ sobolis.

81. *Luxuriatque toris animosum, &c.*] Tori, sunt eminentiæ musculorum, quasi nodosæ ac tumentes: ut in robustioribus corporibus videre est.

82. *Spadices, glaucique, &c.*] I. Tamen constat *spadices* esse ex rubro nigricantes, badios, *bay-bruns*: σπάδιξ enim et βαϊς significant palmæ termitem cum fructu, qui ad illum colorem accedit: unde color ille Phœniceus etiam dictus est, a φοῖνιξ *palma.* Vide Gellium l. 2. 26. II. Docet ibidem Fronto apud Gellium, per *glaucum* equum, viridem hic significari, et perinde Virgilium dicere potuisse, cœruleum. Quis autem est equus viridis, aut cœruleus, aut glaucus? Haud dubie scutulatus ille, quem ex macularum densitate vocamus *Pommelé ardoisé.* Ardosia quippe lapis est fissilis, et dense cæruleus. III. *Albus* hic a candido distinguitur: nam candidus color maxime probatur in equis Deorum ac triumphantium. Isidorus *album* explicat *pallidum, blanchastre.* IV. *Gilvus*, Varroni *helvus*, qualis est melli aut lateri semicocto: *isabelle lave*: Germani dicunt *Gelb.* Dun.

87. *Duplex spina.*] Ita Xenoph. lib. de Re equestri. Ita Varro. Non quod re duplex sit, sed specie tantum et aspectu: ut enim in equo macilento extat et eminet quasi acuta spina dorsi; ita in robusto ac vegeto cavum quiddam videtur per mediam spinam intercurrere; idque patet ex Varronis verbis: sit *spina maxime duplex; si minus, non extant.*

89. *Talis Amyclæi, &c.*] De *Polluce*, ejusque fratre *Castore*, Æ. 6. 121. Pollux ab Homero, Theocrito, Horatio, Ovidio, dicitur pugil insignis fuisse; Castor, equorum domitor. Contra tamen videtur hic sentire Virgilius. *Cyllarus.*] Equus Pollucis, juxta Virgilium et Propertium: Castoris, juxta Senecam, Valerium Flaccum et Claudianum. *Amyclæi.*] *Amyclæ*, urbs in Laconia, non longe a Lacedæmone: unde Castor et Pollux, modo Lacedæmone, modo Amyclis nati dicuntur.

91. *Martis equi, &c.*] De *Marte*, Ecl. 9. 12. *Martis* equos Servius aliique multi appellant *Pavorem* et *Timorem*, δεῖμον & φόβον, idque ex Hesiodo et Homero conantur probare: sed ex

Talis et ipse jubam cervice effudit equinâ
Conjugis adventu pernix Saturnus, et altum
Pelion hinnitu fugiens implevit acuto.
Hunc quoque, ubi aut morbo gravis, aut jam segnior annis
Deficit, abde domo, nec turpi ignosce senectæ.
Frigidus in Venerem senior, frustràque laborem
Ingratum trahit: et, si quando ad prælia ventum est,
Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incassùm furit. Ergo animos ævumq; notabis
Præcipuè: hinc alias artes, prolemque parentum:
Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmæ.
Nonne vides? cùm præcipiti certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus;
Cùm spes arrectæ juvenum, exultantiaq; haurit
Corda pavor pulsans: illi instant verbere torto,
Et proni dant lora: volat vi fervidus axis:
Jamque humiles, jamque elati sublime videntur
Aëra per vacuum ferri, atque assurgere in auras.
Nec mora, nec requies. At fulvæ nimbus arenæ
Tollitur: humescunt spumis flatuque sequentum:
Tantus amor laudum, tantæ est victoria curæ.
Primus Erichthonius currus et quattuor ausus
Jungere equos, rapidisque rotis insistere victor.
Fræna Pelethronii Lapithæ, gyrosque dedere,

Talis ipse quoque Saturnus velox emisit crines e collo equino, superveniente uxore, et fugiens implevit altum Pelion hinnitu acuto. Hunc etiam include stabulis, cum deficit, aut morbo tardus, aut senio piger: et sis indulgentior senectuti non infami. Senex inutilis est ad coitum, et in eo *frustra extendit laborem sterilem: et si interdum descenditur ad pugnam, frustra furit, ut aliquando magnus ignis in paleis* furit *sine viribus. Ergo spectabis præsertim generositatem et ætatem, deinde alias dotes; quorum parentum* sint *soboles; quomodo unusquisque doleat, cum vincitur; aut appetat victoriam. Nonne vides?* in *celeri certamine cum currus corripuerunt campum, et ruunt emissi e repagulis: cum spes juvenum excitatur, et metus pulsans fatigat corda subsultantia; juvenes imminent flagello intorto, et pendentes laxant habenas: rotæ volant, calidæ ex impetu: et jam demissi, et jam alte sublati, videntur ire per aërem vacuum, et attolli in ventos. Nec moram* faciunt, *nec quiescunt. At nubes flavi pulveris assurgit:* equi *fiunt humidi spumâ et halitu sequentium. Adeo amant gloriam, adeo appetunt victoriam. Erichthonius primus* omnium *ausus est componere currus et quadrigas: et post victoriam insidere rapidis rotis. Lapithæ Pelethronii, insidentes dorso* equorum,

NOTÆ.

iis ipsis ostendit Germanus, aurigas fuisse, non equos. *Achillis* equi, *Balius* et *Xanthus*, immortales; Zephyro patre, et Podarge Harpyiâ matre, geniti: Iliad. 15. 149. De *Achille*, Æ. 1. 34.

92. *Talis et ipse, &c.*] Saturnus, de quo Ecl. 4. 6. cum Philyram, Oceani filiam, amore insequeretur; Ope, sive Rheâ uxore superveniente, in equum se convertit; aufugitque in montem Thessaliæ *Pelium.* Philyra Chironem ex eo peperit; superiore parte hominem, inferiore equum.

96. *Nec turpi ignosce senectæ.*] Affert Servius geminam hujus loci sententiam; Vel *nec ignosce turpi senectæ*; vel, *ignosce senectæ non turpi.* Secunda pluribus placet, quia Ennius, Plutarchus, Ausonius, &c. laudant equi senectutem, jubentque mitius haberi, et præteritos labores quiete compensari: unde hic quoque est, *Abde domo.*

101. *Artes, prolemque parentum.*] Id est, quorum parentum sint proles: sive, quale sit genus, et series parentum e quibus nati sunt. *Artes.*] Studia quibus apti sunt, bellone, an agro, &c.

105. *Haurit.*] Ita pulsat, ut e sedibus trahere et eruere videatur: hoc enim significat *haurire*, quod est ab ἀρύω *haurio*; et istud ab ἐρύω *traho*: quod enim hauritur, e profundo trahitur; vide Æ. 10. 314.

113. *Primus Erichthonius, &c.*] Æschylus Prometheum, Cicero Minervam, Maro Erichthonium curruum inventorem facit: sive illum Atheniensium regem, ex Vulcano et Tellure natum, et anguipedem, qui, ut pedum deformitatem tegeret, dicitur currum fabricasse: sive illum Phrygem, Dardani filium, Jovis nepotem, qui unus fuit ex Æneæ majoribus, de quo v. 35. Et vero Plinius, l. 7. 56. *Bigas primum junxit Phrygum natio, quadrigas Erichthonius.*

115. *Fræna Pelethronii Lapithæ.*] Item fræni et equitationis inventionem tribuit Sophocles Neptuno, Lysias orator Amazonibus, alii aliis: Virgilius *Lapithis*, Thessaliæ populis, de quibus

Impositi

Impositi dorso: atque equitem docuere sub armis
Insultare solo, et gressus glomerare superbos.
Æquus uterque labor: æquè juvenemque magistri
Exquirunt, calidumque animis, et cursibus acrem:
Quamvis sæpe fugâ versos ille egerit hostes,
Et patriam Epirum referat, fortesque Mycenas;
Neptunique ipsâ deducat origine gentem.
His animadversis, instant sub tempus; et omnes
Impendunt curas denso distendere pingui,
Quem legêre ducem et pecori dixere maritum:
Pubentesque secant herbas, fluviosque ministrant,
Farraque; ne blando nequeat superesse labori,
Invalidique patrum referant jejunia nati.
Ipsa autem macie tenuant armenta volentes.
Atq; ubi concubitus primos jam nota voluptas
Sollicitat; frondesque negant, et fontibus arcent:
Sæpe etiam cursu quatiunt, et Sole fatigant;
Cùm graviter tunsis gemit area frugibus, et cùm
Surgentem ad Zephyrum paleæ jactantur inanes.
Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali arvo, et sulcos oblimet inertes:
Sed rapiat sitiens Venerem, interiùsque recondat.
Rursus, cura patrum cadere, et succedere matrum
Incipit, exactis gravidæ cum mensibus errant.

invenerunt artem frænandi et gyrandi: et docuerunt equitem armatum insultare terræ, et glomerare superbos passus. Difficultas utraque par est; pariter magistri artis eligunt equum juvenem, et ferventem animis, et vividum in cursu: non senem, etsi sæpe ille converterit in fugam hostes pulsos, et referat patriam Epirum, aut fortes Micenas, et ducat genus ab ipsâ stirpe equi Neptunii. His notatis, magis soliciti sunt circa tempus admissuræ; et adhibent omne studium ut saginent densâ pinguedine eum, quem elegerunt ducem, et designaverunt admissarium armenti: et secant huic herbas vigentes, et præbent aquam copiosam, et frumenta: ne non possit sufficere jucundo labori, et ne pulli imbecilli ferant notas maciei paternæ. At de industriâ faciunt ipsas matres macilentas. Et cum voluptas prius cognita suadet novum coitum, tunc auferunt eis cibum, et avertunt eas a potu: sæpe etiam agitant eas cursu, et fatigant æstu; cum area sonat frugibus graviter tritis, et cum paleæ vacuæ projiciuntur in ventos surgentes. Hoc faciunt ne trajectus partis genitalis sit strictior ob nimiam pinguedinem, et claudat meatus hebetes: Sed ut pars illa avide attrahat semen, et interius includat. Postea incipit cura patrum recedere, et cura matrum succedere, quando vagantur gravidæ expletis mensibus.

NOTÆ.

G. 2. 457. *Pelethronii* vero: vel adjectivum est, epithetum Lapitharum, a Pelethronio eorum oppido ad Pelium montem; vel nomen cujusdam Lapithæ propium est, genitivo casu, frænorum inventoris, cujus invento Lapithæ deinde cæteri usi sunt ad domandum et instituendum equum. Ait enim Plinius l. 7. 56. invenisse *frænos et strata equorum Pelethronium: pugnare ex equo Thessalos, qui Centauri dicti sunt, habitantes secundum Pelium montem.* Lapithæ autem vicini Centauris.

117. *Gressus glomerare.*] Quasi colligere, reductis et replicatis anterioribus cruribus: dum posteriora tenduntur et explicantur.

118. *Æquus uterque labor.*] Par laus, atque difficultas in utrâque arte: sive aurigandi, quæ fuit ars Erichthonii: sive equitandi, quæ fuit ars Lapitharum.

120. *Quamvis ille, &c.*] Agitur hic de delectu equi admissarii, *etalon, a stallion.*

121. *Epirum referat, &c.*] De *Epiro*, equorum feraci, G. 1. 59. De *equo Neptuni*, G. 1. 14. *Mycenæ*, urbs in Argia Peloponnesi regione, Argis vicina: utraque equis nobilis.

124. *Denso pingui.*] Densa pinguedine: duplex adjectivum, pro substantivo et adjectivo: ut G. 1. 393. *Aperta serena*, et alibi sæpe.

126. *Pubentes herbas.*] Non teneriores, aut duriores, sed succi plenas; qualis est homo adultâ ætate, cum pubescit.

130. *Concubitus primos jam nota voluptas.*] Pugnant hæc verba, *primos* et *jam nota.* Nisi juxta alios intelligamus *primos*, non omnino de primo concubitu; sed tantum de primo et novo anni cujusque redeuntis.

134. *Zephyrum.*] De vento illo occidentali, Ecl. 5. 5.

135. *Usus.*] Trajectus, via: ut Æ. 2. 453. *Limen erat, cæcæque fores, et pervius usus Tectorum inter se Priami.*

Non illas gravibus quisquam juga ducere plaustris,
Non saltu superare viam sit passus, et acri
Carpere prata fugâ, fluviosque innare rapaces.
Saltibus in vacuis pascant, et plena secundùm
Flumina: muscus ubi, et viridissima gramine ripa,
Speluncæq; tegant, et saxea procubet umbra.
Est lucos Silari circà, ilicibusque virentem
Plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, œstron Graii vertêre vocantes:
Asper, acerba sonans: quo tota exterrita sylvis
Diffugiunt armenta, furit mugitibus æther
Concussus, sylvæque, et sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribiles exercuit iras
Inachiæ Juno pestem meditata juvencæ.
Hunc quoque (nam mediis fervoribus acrior instat)
Arcebis gravido pecori; armentaque pasces
Sole recens orto, aut noctem ducentibus astris.
Post partum, cura in vitulos traducitur omnis:
Continuòque notas et nomina gentis inurunt;
Et quos, aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacros, aut scindere terram,
Et campum horrentem fractis invertere glebis.
Cætera pascuntur virides armenta per herbas.
Tu quos ad studium atq; usum formabis agrestem,
Jam vitulos hortare, viamque insiste domandi:
Dum faciles animi juvenum, dum mobilis ætas.
Ac primum laxos tenui de vimine circlos
Cervici subnecte: dehinc, ubi libera colla
Servitio assuerint; ipsis e torquibus aptos
Junge pares, et coge gradum conferre juvencos.
Atque illis jam sæpe rotæ ducantur inanes

Nullus patiatur eas trahere juga gravium plaustrorum, aut viam trajicere saltando, aut percurrere prata, celeri cursu, aut innatare fluviis rapidis. Pascantur in spatiis apertis sylvarum, et juxta tumentia flumina: ubi sit muscus, et ripa virens herbis; et ubi *antra tegant* equas, *et umbra rupium incumbat. Circa sylvas Silari, et* circa *Alburnum virentem ilicibus, est plurima volitans* musca, *quæ Romane nominatur asilus, Græci appellantes interpretati sunt œstrum: aspera et acerbe murmurans, quâ armenta tota territa fugiunt e sylvis, aër sonat percussus mugitibus, et sylvæ, et ripa Tanagri aridi. Per hoc monstrum Juno exercuit olim iram horribilem, inferens perniciem juvencæ* filiæ *Inachi. Expelles quoque illum* asilum *a gravidis matribus, nam importunior ingruit mediâ æstate: et pasces armenta* quando *sol recens surrexit, aut* quando *stellæ inducunt noctem. Post partum omnis cura transfertur in vitulos: statimque imprimunt* iis *signa et nomina gentis, et* notant eos *quos velint; sive seponere ad propagandum armentum, sive servare dicatos sacrificiis; sive* quos velint *arare terram, et versare agrum asperum glebis solutis. Reliqui vituli pascuntur inter virides herbas. Tu exerce jam tum vitulos, quos erudies ad laborem et usum rusticanum: et institue rationem* eos *domandi: dum animi juvenum dociles* sunt, *dum ætas mutabilis* est. *Ac primo circunda collo laxos circulos e tenero vimine: deinde postquam colla* prius *libera assueverint servituti: conjunge* duos *juvencos æquales, alligatos ipsis circulis, et coge eos simul incedere. Et jam tum rotæ sine onere sæpe trahantur* ab *illis per humum,*

NOTÆ.

146. *Est lucos Silari, &c.*] *Silarus,* nunc *Selo:* Italiæ fluvius in Lucaniâ: quo Lucani a Picentinis dividuntur. *Alburnus.*] Ejus regionis mons, *Alborno:* ex quo monte fluvius oritur, Tanagrus, *Negro,* tenuis, et ideo æstate fere arescens. *Ilex,* arbor glandifera, *yeuse.*

147. *Asilo Romanum, &c.*] Tabanus, *taon:* musca boves agitans, veteribus Italis dicta est *asilus:* Græcis οἶστρος.

153. *Inachiæ Juno, &c.*] Io, Inachi fluvii Peloponnesiaci, vel potius Argivorum regis, filia: ut lateret Junonem, a Jove in juvencam conversa est, et Junoni petenti dono data: ab eâ tradita est Argo pastori in custodiam: qui cum fuisset à Mercurio sopitus et occisus, Io a Junone œstro immisso agitata, in Ægyptum usque fugit: ubi implorato Jovis auxilio pristinam recepit formam, nupsitque regi Osiridi, et post mortem ab Egyptiis habita est pro Dea, sub Isidis nomine.

166. *Circlos.*] Syncope pro *circulos:* quemadmodum *seclum* et *periclum,* pro *seculum* et *periculum.*

168. *Aptos.*] Ligatos; ab *ἅπτω ligo,* ut fuse ostendimus, Ecl. 7. 13.

Per terram, et summo vestigia pulvere signent.
Pòst valido nitens sub pondere faginus axis
Instrepat, et junctos temo trahat æreus orbes.
Intereà pubi indomitæ non gramina tantùm,
Nec vescas salicum frondes, ulvamq; palustrem;
Sed frumenta manu carpes sata: nec tibi fœtæ,
More patrum, nivea implebunt mulctralia vaccæ;
Sed tota in dulces consument ubera natos.
Sin ad bella magis studium, turmasque feroces,
Aut Alphea rotis prælabi flumina Pisæ,
Et Jovis in luco currus agitare volantes;
Primus equi labor est, animos atque arma videre
Bellantum, lituosque pati, tractuque gementem
Ferre rotam, et stabulo frænos audire sonantes:
Tum magìs atque magìs blandis gaudere magistri
Laudibus, et plausæ sonitum cervicis amare.
Atque hæc jam primo depulsus ab ubere matris
Audiat, inque vicem det mollibus ora capistris
Invalidus, etiamque tremens, etiam inscius ævi.
At, tribus exactis, ubi quarta accesserit æstas;
Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare
Compositis: sinuetque alterna volumina crurum,
Sitque laboranti similis: tum cursibus auras
Provocet: ac per aperta volans, ceu liber habenis,
Æquora, vix summâ vestigia ponat arenâ.
Qualis hyperboreis Aquilo cùm densus ab oris

et illi imprimant orbitas in superficie pulveris. Postea axis e fago laborans sub magno onere strideat, et temo ex ære trahat rotas sibi conjunctas. Interim manu colliges, juvencis nondum domitis, non solum herbas, et frondes edules salicum, et ulvam palustrem; sed etiam *frumenta e* tenerà *segete. Neque vaccæ partu solutæ replebunt tibi* lacte *candida mulctralia, ut* erat *consuetudo veterum: sed exhaurient totas mammas ad* alendos *dulces fœtus. Si vero studium magis est ad bella, et ad exercitus feroces; aut si* magis studium est *videre currere amnem Pisæ Alpheum, et impellere currus celeres in luco Jovis; primus labor equi est, videre contentiones et arma pugnantium; et ferre plangorem tubarum, et tolerare gemitum rotæ tractæ, et audire in stabulo crepitum frænorum: præterea magis ac magis lætari blandis laudibus magistri, et amare sonitum palpati colli. Audiat autem ista, ut primum depulsus est a lacte matris: et vice* frænorum *præbeat collum mollibus loris,* adhuc *debilis, imo et tremens, necdum confidens ætati. At cum quartus annus accesserit, tribus jam elapsis, statim incipiat describere gyros, et incedere passibus numerosis* ac *sonantibus: et inflectat alternè commissuras crurum,* ita ut *videatur conari; deinde lacessat ventos cursu: et currens per campos patentes, quasi solutus fræno, vix attingat pedibus superficiem arenæ. Qualis est Aquilo, cum imminet vehemens a septentrionalibus partibus,*

NOTÆ.

172. *Faginus.*] E fago, *de hestre:* Ecl. 1. 1.

175. *Vescas.*] Edules, quæ famem excitent. G. 4. 131. *Ulva.*] Herba quælibet palustris, sine certo nomine.

176. *Sed frumenta, &c.*] Servius aliique explicant de farragine, hoc est de furfuribus triticeis, et farinâ hordeaceâ. Ego de herbis adhuc teneris, et recens ortis. Favent mihi voces, *carpes sata*, quæ plane herbarum putationem et collectionem notant. Favent præterea monitum Virgilii, v. 205. *Tum demum crassa magnum farragine corpus Crescere jam domitis sinito:* ergo farragine interdicit indomitis, de quibus hic agitur. Varro tamen hunc cibum permittit vitulis semestribus. Virgilius itaque dicendus est, aut Varroni esse contrarius; aut farraginem domitis copiose, indomitis ac junioribus parce tantum, permittere. *Fœtæ.*] Vox ambigua, quæ sæpe gravidas, hic partu jam solutas, significat, Ecl. 1. 50. *Mulctralia.*] Vasa mulgendo pecori, Ecl. 3. 30.

180, 181. *Aut Alphea, &c.*] De *Pisa*, urbs an fons tantum fuerit, dubitare videtur Strabo, lib. 8. Regio certe fuit, et pars Elidis, sive Eleæ, in Peloponneso: in quâ *Olympia* urbs, et *Alpheus* fluvius, G. 1. 59. loca ludis Olympicis et Jovis templo, insignia. Vide supra, v. 20.

183. *Lituosque pati.*] *Lituus*, species, incurvæ buccinæ: a cujus similitudine *lituus* quoque dicitur augurum baculus, quo varias cœli regiones designabant.

196. *Qualis hyperboreis, &c.*] De *Scythia*, Ecl. 1. 66. De *Aquilone*, sive *Borea*, vento septentrionali, Ecl. 7. 51. De *Hyperboreis*, seu *Riphæis* Moscoviæ montibus, G. 1. 240. Dicuntur Hyperborei: quia supra eos et ex iis flare incipit Boreas. Differt *Aquilo Scythiæ hyemes*, id est, nubes in Scythia collectas, meridiem versus propellit; easque *aridas*, quia non solvit eas in pluviam, utpote siccus et constringens.

Incubuit,

Incubuit, Scythiæque hyemes atque arida differt
Nubila: tum segetes altæ campique natantes
Lenibus horrescunt flabris, summæque sonorem
Dant sylvæ, longiq; urgent ad litora fluctus:
Ille volat, simul arva fugâ, simul æquora verrens.
Hic, vel ad Elei metas et maxima campi
Sudabit spatia, et spumas aget ore cruentas;
Belgica vel molli melius feret esseda collo.
Tum demum crassâ magnum farragine corpus
Crescere jam domitis sinito: namq; ante domandum
Ingentes tollent animos; prensique negabunt
Verbera lenta pati, et duris parere lupatis.
Sed non ulla magìs vires industria firmat,
Quam Venerem et cæci stimulos avertere amoris:
Sive boum, sive est cui gratior usus equorum.
Atque ideò tauros procul atque in sola relegant
Pascua, post montem oppositum, et trans flumina [lata:
Aut intus clausos satura ad præsepia servant.
Carpit enim vires paulatìm, uritque videndo
Fœmina: nec nemorum patitur meminisse, nec herbæ:
Dulcibus illa quidèm ille cebris, et sæpè superbos
Cornibus inter se subigit decernere amantes.
Pascitur in magnâ sylvâ formosa juvenca:
Illi alternantes multâ vi prælia miscent
Vulneribus crebris: lavit ater corpora sanguis,
Versaque in obnixos urgentur cornua vasto
Cum gemitu: reboant sylvæq; et magnus Olympus.
Nec mos bellantes unà stabulare: sed alter
Victus abit, longeque ignotis exulat oris:
Multa gemens ignominiam, plagasque superbi

et cum dissipat procellas Scythiæ et nimbos adhuc siccos: tum segetes altæ, et agri spicis fluctuantes tremiscunt modicò flatu: et cacumina sylvarum edunt strepitum: et longi fluctus impellunt se ad litora. Aquilo autem ruit, simul radens cursu campos, et simul mare. Talis equus, vel sudabit, emittet ore spumam sanguineam, ad metas et magna spatia campi Olympici; vel melius trahet collo tenero vehicula Belgica. Tunc denique permitte, ut magnum corpus eorum, qui jam domiti sunt, pinguescat densâ farragine: nam si saginentur antequam domentur, efferent animum ferocem, et comprehensi recusabunt pati flagella flexibilia, et obtemperare duris frænis. Sed nulla cura magis corroborat eorum vires, quam impedire coitum et aculeos insani amoris: sive boum sive equorum cultus alicui placet. Et propterea removent tauros longe, et in deserta pascua, post montem interjectum, et trans latos fluvios. Vel servant inclusos interius ad præsepia pabulo abundantia. Nam fœmina, dum videtur, paulatim minuit vires, et exhaurit marem: nec permittit ut meminerit sylvarum, et pabuli: illa quidem facit hoc dulcibus blanditiis: et sæpe cogit superbos amantes certare inter se cornibus. Pulchra juvenca pascitur in magnâ sylvâ: tauri vero illi vicissim multo ardore miscent pugnam plagis frequentibus: niger sanguis tingit membra, et cornua impinguntur conversa vicissim in adversarium obnitentem magno cum gemitu, et sylvæ et magnum cœlum remugiunt. Nec solent adversarii manere in eodem stabulo: sed alteruter abit victus, et procul exulat in regione incognitâ: multum dolens de ignominiâ,

NOTÆ.

202. *Elei - - - campi spatia, &c.*] Stadium Olympicum in Elide, de quo G. 1. 59. et G. 3. 20. et modo, v. 181.

204. *Belgica esseda.*] Essedum, vehiculi genus, tam ad iter, quam ad bella comparatum. Eo quippe uti solitos fuisse Britannos in bellis memorat Cæsar, de bello Gall. lib. 4. Quod et vicinis quoque gentibus, ut Belgis qui Galliæ partem tertiam occupabant, fuisse in usu colligitur ex aliis auctoribus. De *Farragine*, v. 176.

206. *Ante domandum.*] Vide infra, v. 348.

208. *Lupatis.*] Lupatum, frænum asperrimum, uncis armatum ferreis *lupinorum* dentium formam habentibus; unde nomen est.

215. *Uritque videndo.*] Dum videtur. Gerundia enim plerumque vim habent passivam, Ecl. 8. 71.

221. *Lavit.*] Dicitur *lavare*, et *lavere*: hic *lavit*, non est præteritum a *lavare*, longam enim haberet syllabam primam; sed præsens a *lavere*, atque ita habet brevem.

223. *Olympus.*] Cœlum translative, proprie mons in Thessaliâ, de quo Ecl. 5. 56.

 Victoris,

Victoris, tùm quos amisit inultus amores:
Et stabula aspectans regnis excessit avitis.
Ergo omni curâ vires exercet, et inter
Dura jacet pernox instrato saxa cubili:
Frondibus hirsutis et carice pastus acutâ:
Et tentat sese, atque irasci in cornua discit
Arboris obnixus trunco: ventosque lacessit
Ictibus, et sparsâ ad pugnam proludit arenâ.
Pòst, ubi collectum robur viresque receptæ,
Signa movet, præcepsq; oblitum fertur in hostem:
Fluctus ut in medio cœpit cum albescere ponto,
Longius ex altoque sinum trahit: utque volutus
Ad terras, immanè sonat per saxa, nec ipso
Monte minor procumbit: at ima exæstuat unda
Vorticibus, nigramque altè subjectat arenam.
Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
Et genus æquoreum, pecudes, pictæque volucres,
In furias ignemque ruunt: amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leæna
Sævior erravit campis. nec funera vulgo
Tam multa informes ursi stragemque dedere
Per sylvas: tùm sævus aper, tùm pessima tigris:
Heu! male tùm Libyæ solis erratur in agris.
Nonne vides, ut tota tremor pertentet equorum
Corpora, si tantum notas odor attulit auras!
Ac neq; eos jam fræna virûm, neq; verbera sæva,
Non scopuli, rupesque cavæ, atq; objecta retardant
Flumina, correptos undâ torquentia montes.
Ipse ruit, dentesque Sabellicus exacuit sus,
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,

et vulneribus illatis *a feroci victore: et* de *amicâ quam perdidit sine ultione: et exit e regnis avorum*, frequenter *retorquens oculos ad stabulum. Exercet igitur suas vires omni curâ, et jacet pernoctans in cubili strato sub duris saxis, comedens frondes hispidas, et juncos acutos: et experitur se: et discit furere in* sua *cornua, obluctans trunco arboris: et impetit aërem ictibus: et proludit ad pugnam arenis sparsis. Deinde postquam robur reparatum est et vires refectæ mutat locum, et celeriter incurrit in hostem immemorem. Veluti fluctus, cum cœpit albescere procul in medio mari, et eminus sinuatur: ac veluti volvens se ad litus, resonat horrende inter rupes, et cadit non minor ipsâ rupe: at aqua infima ebullit in vortices, et superjicit in altum nigram arenam. Certe omne genus in terris, et hominum, et ferarum, et genus piscium, pecudes, et volucres versicolores, rapiuntur in furorem et ignem: omnes habent eundem amorem. Nullo alio tempore leæna negligens catulos crudelior errat in campis: neque ursi turpes edunt plures cædes passim et strages in sylvis: tunc aper est crudelis, tunc tigris est pessima: heu! tunc periculose inceditur per desertos agros Africæ. Nonne vides, ut tremor quatiat omnia membra equorum, si duntaxat aër advexit* ad nares *notum odorem* fœminæ. *Tunc sane nec fræna aurigarum, nec sæva flagella, nec scopuli et rupes cavæ, neque fluvii interjecti et volventes saxa abrepta vi aquarum, retardant eos. Ipse aper Sabellicus irruit, et acuit dentes, et conculcat terram pedibus,* et *fricat costas arbore,*

NOTÆ.

228. *Regnis avitis.*] Agris in quibus natus erat, ac veluti dominabatur: sic Ecl. 1. *Mea regna videns mirabor aristas.*

230. *Jacit pernox.*] Servius tamen, et juxta omnium, ut ait, veterum exemplarium fidem, Pierius, legunt *pernix;* et explicant, *perseverans*, a pernitendo. At *pernix* nusquam habet hanc significationem, et ubique celeritatem notat: ut supra, v. 93. *Pernix Saturnus*, et Æ. 4. 180. *Pedibus celerem et pernicibus alis.* Celeritas autem, huic tauro, mœrenti ac fesso, non convenit: legatur itaque *pernox*, cum utroque Scaligero.

231. *Carice.*] Planta ex arundineo genere, Gallice non nominata, Agl. *sedge*; de qua Ecl. 3. 20.

236. *Signa movet.*] Metaphora a bellis hominum, qui, cum castra movent, signa terræ defixa avellunt alioque transferunt.

241. *Subjectat.*] *Superjicit*: et notavimus Ecl. 1. 46. præpositionem *sub* in compositis aliquando significare *super.*

249. *Libyæ.*] Africæ pars est, quæ vulgo pro Africa tota sumitur. G. 1. 241.

251. *Odor attulit auras.*] Commutatio: id est, aura, sive aër impulsus attulit odorem.

255. *Sabellicus sus.*] Vel aper, vel sus domesticus, e Sabinorum, vel Sabellorum regione, Romæ vicinâ. Æn. 7. 665.

Atque

Atque hinc atq; illinc humeros ad vulnera durat.
Quid juvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
Durus amor? nempè abruptis turbata procellis
Nocte natat cæcâ serus freta: quem super ingens
Porta tonat cœli, et scopulis illisa reclamant
Æquora: nec miseri possunt revocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.
Quid Lynces Bacchi variæ, et genus acre luporum,
Atque canum? quid, quæ imbelles dant prælia cervi?
Scilicet ante omnes furor est insignis equarum:
Et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigæ.
Illas ducit amor trans Gargara, transq; sonantem
Ascanium: superant montes, et flumina tranant:
Continuòque avidis ubi subdita flamma medullis,
Vere magis (quia vere calor redit ossibus) illæ
Ore omnes versæ in Zephyrum, stant rupibus altis,
Exceptantque leves auras: et sæpe sine ullis
Conjugiis, vento gravidæ (mirabile dictu)
Saxa per et scopulos et depressas convalles
Diffugiunt: non, Eure, tuos, neq; Solis ad ortus,

et ex utrâque parte indurat humeros ad plagas. Quid facit *juvenis, cujus in ossibus durus amor excitat ignem? scilicet vigilans per obscuram noctem trajicit natatu fretum agitatum subitâ tempestate: super ejus* caput *magna porta cœli tonat, et mare impactum rupibus sonat: nec miseri parentes possunt* eum *impedire, nec* ipsa *insuper amica peritura crudeli morte. Quid, lynces maculosæ Bacchi, et genus acre luporum et canum: quid, fugaces cervi, quanta gerunt bella? Notabilis est tamen præ cæteris furor equarum. Et* vero *Venus ipsa immisit illis* hunc *furorem, quo tempore equæ Potniades devoraverunt maxillis membra Glauci. Amor rapit illas trans Gargara, et trans rapidum Ascanium: transcendunt montes, et trajiciunt fluvios: statimque, postquam ignis exarsit* in *medullis avidis, præsertim vere (quia vere calor redit in ossa) illæ omnes stant in altis rupibus obvertentes ora ad Zephyrum, excipiuntque levem aërem: et sæpe sine ullo concubitu, gravidæ vento,* quod *mirum est dictu, currunt per saxa, et rupes, et valles humiles: non ad* ortum *tuum, o Eure; neque ad ortum Solis,*

NOTÆ.

258. *Quid juvenis, &c.*] Leander juvenis ex Abydo Asiæ oppido, cum Heronem puellam, Veneris sacerdotem, e Sesto Thraciæ oppido, deperiret: clam noctu trajiciebat natatu fauces Hellesponti, inter utrumque oppidum interjectas: sed aliquando viribus destitutus, ac tempestate oppressus interiit. Cadaver cum esset ad litus Thraciæ delatum, Hero doloris impatientiâ ex ipsâ arce in mare se præcipitem abjecit. De *Sesto, Abydo, et Hellesponto,* G. 1. 207.

261. *Porta Cœli.*] Est juxta Manutium aër nubibus plenus: juxta alios, oriens, quia inde Solis incipit motus: juxta alios, ipsa nubes, ex qua portæ instar hiscente, fulmen erumpit. Juxta Cerdanum optime, regia, sive templum Jovis. Nam Jupiter a poëtis quasi e templo fulminare fingitur. Lucret. l. 1. 1096. *Cœli tonitralia templa.* Silius l. 1. 136. *Tonat alti regia cœli.*

264. *Lynces.*] Species luporum cervariorum, de quibus Ecl. 8. 3. Has, ut et tigres, currui Bacchus alligavit.

267. *Glauci Potniades, &c.*] Glaucus, Sisyphi filius, e Potniâ Bœotiæ vico; cum equas suas, quo essent velociores, a coitu cohiberet; Venus indignata tantum iis furorem immisit, ut dominum laniarint.

269. *Gargara - - - Ascanium.*] *Gargara,* pars Idæ montis, et oppidum in Troade. *Ascanius,* Bithyniæ fluvius in Asiâ. Hic pro quolibet monte et fluvio.

273. *Ore omnes versæ, &c.*] Equas in Lusitania circa Olyssiponem ex vento concipere memorant Solinus, Columella, Varro. Fabulam putat Justinus, remque detorquet ad pernicitatem equorum Galleciæ et Lusitaniæ. Virgilius, duce Aristotele, ex illo conceptu non verum fœtum, sed lentum virus stillare ait: idque vocant *hippomanes* ab equi furore: ἵππος enim *equus,* et μανία *furor.* Est etiam *hippomânes,* caruncula, quæ fronti pulli adnascitur: utrumque venenatum creditur.

277 *Non, Eure, tuos, &c. in Boream, &c.*] Alii sic interpretantur: Non ad Eurum, sed ad Boream, &c. Ego sic: Non ad Eurum, neque ad Boream, &c. Quia scriptorum maxima pars videtur hanc vim uni Zephyro tribuere: ut et ipse Virgilius; *Ore omnes versæ in Zephyrum.* De *Zephyro,* vento occidentali, Ecl. 5. 5. De *Borea,* septemtrionali, Ecl. 7. 51. De *Austro,* meridionali, Ecl. 2. 58. De *Euro,* orientali, G. 1. 371. *Caurus,* sive *Corus,* spirat inter septentrionem et occasum.

In Boream, Caurumq; aut undè nigerrimus Auster
Nascitur, et pluvio contristat frigore cœlum.
Hinc demum, Hippomanes vero quod nomine dicunt
Pastores, lentum distillat ab inguine virus.
Hippomanes, quod sæpe malæ legêre novercæ,
Miscueruntque herbas, et non innoxia verba.
Sed fugit intereà, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circumvectamur amore.
Hoc satìs armentis: superat pars altera curæ,
Lanigeros agitare greges, hirtasque capellas:
Hic labor; hinc laudem fortes sperate coloni.
Nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum
Quam sit, et angustis hunc addere rebus honorem.
Sed me Parnassi deserta per ardua dulcis
Raptat amor: juvat ire jugis, quà nulla priorum
Castaliam molli devertitur orbita clivo.
Nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.
Incipiens, stabulis edico in mollibus herbam
Carpere oves, dum mox frondosa reducitur æstas:
Et multâ duram stipulâ filicumque maniplis
Sternere subter humum: glacies ne frigida lædat
Molle pecus, scabiemq; ferat, turpesque podagras.
Post, hinc digressus, jubeo frondentia capris
Arbuta sufficere, et fluvios præbere recentes;
Et stabula a ventis hyberno opponere Soli
Ad medium conversa diem: cùm frigidus olim
Jam cadit, extremoque irrorat Aquarius anno.

neque *ad Boream et Caurum; neque ad eam partem, unde oritur Auster nigerrimus, et* unde *contristat aërem pluviâ tempestate. Post hunc denique* conceptum *distillat e partibus genitalibus viscosus liquor, quem pastores apto nomine vocant hippomanes, quod sæpe malæ novercæ collegerunt, addideruntque* huic *herbas, et verba malefica. Sed fugit interim, fugit tempus irreparabile: dum ferimur circa singula, correpti amore. Hoc sufficit armentis. Superest secunda pars laboris,* nempe *tractare greges lanigeros, et capellas hirsutas: hoc difficile* est; *hinc sperate gloriam, o rustici laboriosi. Nec dubito animo, quam sit difficile superare sermonis* dignitate *ista argumenta, et addere hoc ornamentum rebus vilibus. Sed amor suavis rapit me per altissimas solitudines Parnassi: Placet ire per* ea *culmina, per quæ nulla orbita veterum deflectit facili inclinatione* ad *Castaliam* undam. *Nunc, o veneranda Pales, nunc canendum est magnâ voce. Principio, jubeo ut oves comedant herbam in mollibus stabulis, donec æstas frondosa paulatim redit: et* ut colonus *tegat duram terram multâ paleâ, et manipulis filicum, sub* ipsis *ovibus; ne rigor frigidus* terræ *lædat pecus tenerum, et importet scabiem ac turpes podagras. Postea discedens ab ovibus, jubeo ut præbeat capreis arbutos virides, et det aquam recens* haustam; *et ut stabula* tuta *a ventis, objiciantur Soli hyemali: versa ad meridiem: cum frigidus Aquarius jam demum occidit, et aquam emittit sub extremum annum.*

NOTÆ.

279. *Pluvio frigore.*] Auster non est frigidus, sed calidus atque humidus: unde *frigus* hic, pro pluviâ tempestate usurpatur: ut *hyems* sæpe, pro æstivâ etiam tempestate. G. 1. 321. *Ferret hyems culmumque levem paleasque volantes.*

280. *Hippomanes.*] Supra, v. 273.

286. *Hoc satis armentis: superat, &c.*] II. PARS. *De cultu ovium et caprarum.* Præcepta continet quatuor. I. *De hybernâ utriusque gregis curatione*, v. 295. II. *De æstivâ utriusque curâ, et meridianâ ac serotinâ pastione*, v. 322. III. *De lanificio*, v. 384. IV. *De lactis proventu*, v. 394.

291. *Parnassi.*] De eo monte Phocidis, Ecl. 6. 29. Cujus in radicibus *Castalia* est, sive fons Castalius, Musis sacer. De *Pale*, Deâ pabuli, supra, v. 1.

297. *Filicumque maniplis.*] Filix, *fougere*, *fern*, nota herba.

301. *Arbuta.*] Sunt proprie fructus arbuti: hic sumuntur pro ipsâ arbuto, *Arboisier:* quæ arbor inter caprarum pabula numeratur a Colum. l. 7. *Ea sunt arbutus, cytisus agrestis, &c.* Vide Ecl. 3. 82.

303. *Olim.*] Vulgo tempus significat præteritum, aut futurum: aliquando præsens, aut indefinitum: ut hic, et Æn. 5. 125. *Quod tumidis submersum tunditur olim fluctibus.* Et alibi. Tunc autem significat, *aliquando sæpe, denique*, &c.

304. *Extremoque irrorat Aquarius anno.*] Annum exprimit eum, qui a Martio mense numerari incipit; et sic, desinit in Januarium et Februarium: Aquarius autem oritur Januario, cadit Februario mense. *Aquarius*, dicitur Ganymedes, Trois filius, quem Jupiter, Aquilâ transvectum in cœlum, suis poculis præfecit: unde urnam habet, aquam fundentis situ: de eo, Æ. 5. 252.

Hæ

Hæ quoque non curâ nobis leviore tuendæ,
Nec minor usus erit: quamvis Milesia magno
Vellera mutentur, Tyrios incocta rubores.
Densior hinc soboles, hinc largi copia lactis.
Quam magìs exhausto spumaverit ubere mulctra;
Læta magìs pressis manabunt flumina mammis.
Nec minus intereà barbas incanaque menta
Cinyphii tondent hirci, setasque comantes;
Usum in castrorum et miseris velamina nautis.
Pascuntur verò sylvas, et summa Lycæi,
Horrentesq; rubos, et amantes ardua dumos.
Atque ipsæ memores redeunt in tecta suosque
Ducunt, et gravido superant vix ubere limen.
Ergo omni studio glaciem ventosque nivales,
Quo minus est illis curæ mortalis egestas,
Avertes: victumque feres et virgea lætus
Pabula: nec totâ claudes fœnilia brumâ.
At verò Zephyris cum læta vocantibus æstas;
In saltus utramq; gregem atque in pascua mittes:
Luciferi primo cum sidere, frigida rura
Carpamus: dum manè novum, dum gramina canent,
Et ros in tenerâ pecori gratissimus herbâ est.
Indè, ubi quarta sitim cœli collegerit hora,
Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ;
Ad puteos, aut alta greges ad stagna jubeto
Currentem ilignis potare canalibus undam:
Æstibus at mediis umbrosam exquirere vallem:

Hæ quoque capræ *non colendæ sunt a nobis minore studio, nec minor erit utilitas* ex iis: *etsi Milesia vellera* ovium, *imbuta Tyriâ purpurâ, magno* pretio *vendantur. E capris soboles frequentior* est, *et largior abundantia lactis: quanto magis mulctrale spumaverit, uberibus exhaustis; tanto copiosius lac fluet ex uberibus pressis. Interea* pastores *etiam secant barbas, et pilos canos, et setas longas hircorum Libycorum, ad usus bellorum, et* ad *vestes pauperum nautarum.* Capræ *autem comedunt arbores et cacumina Lycæi, et rubos spinosos, et dumos qui amant* loca *edita: et ipsæ meminerunt redire in stabula, et eo deducunt suos* fœtus; *et vix transiliunt limen, uberibus onustis* lacte. *Itaque omni curâ defendes* ipsas *a frigore et ventis nivalibus; quo minus ipsæ provident mortali indigentiæ: portabisque libens cibos et pabula e virgis, nec claudes* ipsis *fœnile per totam hyemem. At vero cum grata æstas* imminebit, *Zephyro invitante;* tum *induces utrumque pecus* ovium et caprarum *in saltus et in pascua: sub primum ortum Luciferi* fac ut *pascantur campos subfrigidos: dum mane novum* est; *dum herbæ candidæ sunt, et ros in teneris herbis jucundissimus est pecudibus. Deinde cum quarta diei hora induxerit sitim, et cicadæ querulæ fatigabunt stridore* suo *arbores: jube ut greges circa puteos, aut circa profunda stagna, bibant aquam currentem canalibus* factis *ex ilice. At sub medium diem,* jube *ut quærant opacam vallem:*

NOTÆ.

306. *Milesia, &c.*] Miletus, urbs in finibus Ioniæ et Cariæ: lanarum proventu celebrata. De *Tyro* et *purpura*, G. 2. 506.

311, 312. *Incanaque menta Cinyphii, &c.*] *Incana* affirmat, augetque: ut Æ. 6. 809. *Incanaque menta regis Romani*, Numæ, qui annos 80. natus decessit. *Tondent.*] Priscianus sumit passive pro *tondentur*; et *hirci*, accipit in nominativo: commodius tamen active legetur; et *hirci*, in genitivo; suppresso nominativo, *pastores*. *Cinyphii.*] Africani. Cinyps est Ptolomæo Africæ fluvius, prope Garamantes; ubi hirci sunt villosissimi.

313. *Usum in castrorum, &c.*] Ex hircorum pilis cilicia texuntur: vel ad nautarum militumque vestes, saccos, funes; vel etiam ad tegenda turrium tabulata, ne iis facile ignis, bellicis machinis impactus, adhærescat. Ita Varro, Philo, &c. De *Lycæo*, monte Arcadiæ, Ecl. 10. 15.

321. *Fœnilia.* Loca in quibus fœnum includitur, non sunt claudenda: id est, ex iis semper educendum est fœnum ad alendas capras. De *Zephyro*, Ecl. 5. 5. De *Lucifero*, stellâ Veneris, Ecl. 6. 86.

327. *Quarta sitim, &c.*] Horas inæquales intelligit, quæ diem quemlibet in duodecim partes dividunt, ab ortu Solis ad occasum; et noctem quamlibet duodecim in partes. Quo sensu meridies *sexta* hora est; *quarta* nonæ nostræ respondet. De *cicadis*, *cigalles*, Ecl. 2. 13. De *arbustis*, Ecl. 1. 40.

330. *Ilignis.*] Ex ilice factis. *Ilex* arbor glandifera, *yeuse*. Angl. *holm oak.*

Sicubi

Sicubì magna Jovis antiquo robore quercus
Ingentes tendat ramos, aut sicubi nigrum
Ilicibus crebris sacrâ nemus accubet umbrâ.
Tum tenues dare rursus aquas, et pascere rursus
Solis ad occasum: cum frigidus aëra Vesper
Temperat, et saltus reficit jam roscida Luna,
Litoraq; halcyonen resonant, et acanthida dumi.
Quid tibi pastores Libyæ, quid pascua versu
Prosequar, et raris habitata mapalia tectis?
Sæpe diem noctemq; et totum ex ordine mensem
Pascitur, itque pecus longa in deserta sine ullis
Hospitiis: tantum campi jacet: Omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumque, laremque,
Armaque, Amyclæumque canem, Cressamque pharetram.
Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Injusto sub fasce viam cum carpit, et hosti
Ante expectatum positis stat in agmine castris.
At non: quà Scythiæ gentes, Mæoticaque unda,
Turbidus et torquens flaventes Ister Arenas:

si alicubi magna quercus Jovis antiqua firmitate porrigit ingentes ramos; aut si alicubi obscura multis ilicibus sylva explicat sacram umbram. Postea jube ut famuli *iterum dent* illis *dulcem potum, et iterum ducant* illos *pastum, sub occasum Solis: cum Vesper frigidus mitigat* calorem *aëris, et cum Luna humida reparat arbores, et cum litora perstrepunt* voce *halcyonis, et spinæ* cantu *acanthidis. Cur dicam versu pastores Numidiæ, cur pascua, et pagos constantes paucis casis? Sæpe grex pascitur noctu diuque, et per totum spatium mensis; inceditque per longas solitudines, sine ullis stabulis: tanta est vastitas camporum. Pastor Numida trahit secum omnia, et domum, et larem, et arma, et canem Amyclæum, et pharetram Cretensem. Non aliter ac fortis Romanus in patrio exercitu, cum ingreditur viam sub graviori onere, et obstat hosti castris ordine dispositis, antequam expectetur. At non* sic fit *ubi sunt Scythiæ gentes, et Mæotica palus, et Danubius turbidus volvens flavas arenas;*

NOTÆ.

332. *Jovis quercus, &c.*] Quomodo sacra sit Jovi, Ecl. 7. 13. Monet Servius non esse mentem Virgilii, ut greges in sacros lucos deducantur, quod nefas erat; sed hic *quercum Jovis*, et *sacram umbram*, generalia esse, non specialia epitheta: quia generatim omnis quercus Jovi, et omne nemus Dianæ sacratum est.

336. *Vesper.*] Stella Veneris, Ecl. 6. 86. De *halcyone*, avi, ejusque fabulâ, G. 1. 399. *Acanthis*, vel *carduelis*, avis, *chardonneret, a goldfinch.*

339. *Libyæ.*] Libya generatim Africam significat, G. 1. 241. Tamen hi pastorum mores præcipue pertinent ad eam Africæ partem litoralem, quæ *Numidia* vocata est: cujus incolæ *Numidæ* vel *Nomades*, a νομὴ *pascuum*; quia pastioni pecorum addicti.

340. *Mapalia.*] Sallustius. *Ædificia Numidarum, quæ mapalia illi vocant: oblonga, incurvis lateribus tecta: quasi navium carinæ sunt.* Ab his non fere differunt *magalia*, de quibus Æ. 1. 425. *Miratur molem Æneas, magalia quondam:* nisi quod hæc vox primam habet longam, illa brevem.

344, 345. *Laremque . . Amyclæumque canem, &c.*] De *Laribus* et *Penatibus*, Æ. 2. 717. *Amyclæ*, urbs Laconiæ, celebris canum genere et venatu, de qua supra, v. 89. *Cressa*, e Creta, insula Mediterranei maris, cujus incolæ sagittandi industriâ memorabiles.

347. *Injusto sub fasce.*] Qui plus æquo gravis est. Sexaginta fuisse librarum a Vegetio memoratur. Quarum autem esset rerum, patet ex Cicer. Tuscul. l. 2. 37. *Qui labor, quantus agminis? ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre si quid ad usum velint, ferre vallum. Nam scutum, gladium, in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus.*

348. *Hosti Ante expectatum, &c.*] Vulgo referunt *hosti* ad, *stat*; hoc sensu; *stat hosti, obstat hosti.* Iidemque *ante expectatum*, vertunt, *antequam expectetur*; ut supra v. 206. *Ante domandum* pro, *antequam dometur.* Quo exemplo dixit Silius, imitator Virgilii, l. 2. v. 31. *Dabitur tibi copia nostri, ante expectatum.* Habent tamen exemplaria nonnulla *hostem*, non *hosti*: atque ita legit Vegetius, l. 1. de re milit. et interpretatur, *ante hostem expectatum*, id est, *speratum, optatum*: ut animosum Romanorum audaciam notet.

349. *Scythiæ gentes, &c.*] De iis, Ecl. 1. 66. *Mæotica unda.*] Palus Mæotis, *mar bianco*: ultra pontum Euxinum, a quo per Cimmerium Bosphorum distinguitur; Tanaim fluvium excipiens. Primam habet syllabam brevem apud Ovid. Trist. 3. 12. 2. *Longior antiquis visa Mæotis hyems. Ister.*] Danubius, de quo G. 2. 497.

Quaque

Quàque redit medium Rhodope porrecta sub axem.
Illic clausa tenent stabulis armenta: neque ullæ
Aut herbæ campo apparent, aut arbore frondes:
Sed jacet aggeribus niveis informis, et alto
Terra gelu late, septemque assurgit in ulnas.
Semper hyems, semper spirantes frigora Cauri.
Tùm Sol pallentes haud unquam discútit umbras:
Nec cùm invectus equis altum petit æthera; nec cùm
Præcipitem Oceani rubro lavit æquore currum.
Concrescunt subitæ currenti in flumine crustæ:
Undaque jam tergo ferratos sustinet orbes,
Puppibus illa priùs patulis, nunc hospita plaustris:
Æraque dissiliunt vulgo, vestesque rigescunt
Indutæ, cæduntque securibus humida vina,
Et totæ solidam in glaciem vertêre lacunæ,
Stiriaque impexis induruit horrida barbis.
Intereà toto non seciùs aëre ningit:
Intereunt pecudes: stant circumfusa pruinis
Corpora magna boum: confertoque agmine cervi
Torpent mole novâ, et summis vìx cornibus extant.
Hos non immissis canibus, non cassibus ullis,
Puniceæve agitant pavidos formidine pennæ:
Sed frustra oppositum trudentes pectore montem
Cominùs obtruncant ferro, graviterq; rudentes
Cædunt, et magno læti clamore reportant.
Ipsi in defossis specubus secura sub altâ

et ubi Rhodope reflectitur tendens ad medium septentrionem. Illic continent pecora clausa in *stabulis: nec ullæ apparent, aut herbæ in agris, aut frondes in arboribus: sed terra jacet late deformata cumulis nivium, et altâ glacie, et tumescit ad usque septem cubitos. Semper* est *hyems, semper Cauri proflantes frigus. Præterea nunquam Sol dissipat umbras pallidas: nec quando consendens currum ascendit in altum cœlum; nec quando lavat rubris aquis Oceani currum cadentem. Crustæ subitæ constringuntur in currenti fluvio: et unda nunc portat dorso ferratas rotas; illa* quidem *ante excipiens latas naves; nunc* excipiens *plaustra.* Vasa *ærea passim franguntur, et vestes indutæ congelantur; et* homines *rumpunt securibus vina* prius *liquida, et totæ lacunæ convertunt* se *in duram glaciem, et gutta horrida durescit in barbis impexis. Interim non segnius nix cadit per totum aërem: moriuntur pecora: magna boum corpora stant circumdata nivibus: et cervi presso agmine torpent* sub *novo onere, et vix eminent extremis cornibus.* Incolæ *non persequuntur illos timidos immissis canibus, aut ullis laqueis, aut formidine pennarum rubrarum; sed cominus feriunt ferro* eos, *dum propellunt pectore oppositum cumulum* nivis, *et occidunt* eos *alte rudentes, et læti referunt magno clamore.* Scythæ *ipsi secure* et *quiete vivunt in excavatis speluncis,*

NOTÆ.

351. *Redit medium Rhodope, &c.*] Mons ille Thraciæ, in orientem extenditur, ibique conjungitur cum Hæmo; tum inde abscedens, septentrionem versus quasi regreditur. De *axe*, seu polo septentrionali, G. 1. 240.

355. *Septem . . . in ulnas.*] *Ulna*, a Græco ὠλένη est proprie *cubitus*; sive spatium a flexu cubiti, ad medii digiti partem extremam: atque ita hic sumitur. Latius etiam interdum sumitur, pro spatio brachii utriusque extensi. Notandum autem hunc rigorem hyemis, noctisque perpetuitatem, non convenire proprie Scythiæ et Mæoticæ regioni; sed iis tantum partibus, quæ ad polum accedunt propius: sub quo probant Geographi annum die unicâ, unicâ item nocte constare, utrâque semestri. Igitur hyperbolica est hæc descriptio, et *nullæ frondes, nullæ herbæ* sunt, *raræ frondes et herbæ. Cauri*, venti inter septentrionem et occasum spirantes.

359. *Rubro æquore.*] Non mari orientali, quod vulgo Rubrum dicitur, et Erythræum; sed occidentali, quod a colore decedentis solis rubescere videtur.

365. *Vertere lacunæ.*] Fossæ, in quibus aquæ pluviæ, aliæque colliguntur. *Vertere:* versæ sunt, verterunt se: ut alibi passim.

366. *Stiria.*] Gutta, diminutivum est *stilla*.

367. *Non secius.*] Non segnius, G. 2. 277.

372. *Puniceæ formidine pennæ.*] *Formido*, linea, aut funiculus erat, cui plumæ implicabantur variis tinctæ coloribus, ad feras terrendas, ut in retia agerentur. De colore *puniceo*, splendidè rubente, Ecl. 5. 17.

374. *Rudentes.*] Hanc vocem tribuit hîc *cervis. Æ.* 7. 16. *Leonibus. Æ.* 8. 248. *Caco semifero.* Persius, Sat. 3. 9. *Asino:* sed Persius primam producit, quam corripit Virgilius; *Findor, ut Arcadiæ pecuaria rudere credas.*

Otia

Otia agunt terrâ: congestaque robora, totasque
Advolvêre focis ulmos, ignique dedere.
Hìc noctem ludo ducunt, et pocula læti
Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.
Talis Hyperboreo septem subjecta trioni
Gens effræna virûm Riphæo tunditur Euro:
Et pecudum fulvis velantur corpora setis.
Si tibi lanicium curæ: primùm aspera sylva,
Lappæq; tribuliq; absint: fuge pabula læta:
Continuoque greges villis lege mollibus albos.
Illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,
Nigra subest udo tantùm cui lingua palato,
Rejice, ne maculis infuscet vellera pullis
Nascentum; plenoq; alium circumspice campo.
Munere sic niveo lanæ, si credere dignum est,
Pan Deus Arcadiæ captam te, Luna, fefellit,
In nemora alta vocans: nec tu aspernata vocantem.
At cui lactis amor, cytisum, lotosque frequentes
Ipse manu, salsasque ferat præsepibus herbas.
Hinc et amant fluvios magìs, et magìs ubera ten-
Et salis occultum referunt in lacte saporem. [dunt,
Multi jam excretos prohibent a matribus hœdos,

sub profundâ terrâ: et inferunt focis, injiciuntque flammis quercus accumulatas et ulmos integras. Illic traducunt noctem ludendo, et imitantur vini potum fermento et baccis acidis. Sic genus hominum indocile, suppositum Boreali septentrioni, perflatur Riphæo vento: et tegitur circa *corpora fulvis villis animalium. Si studes lanæ: primo sint procul sylvæ spinosæ, et lappæ, et tribuli: fuge pabula* nimis *pinguia: et statim elige greges teneris pilis candidos. Rejice autem illum arietem, etsi ipse sit candidus, cui lingua solum nigra est sub humido palato, ne denigret maculis fuscis vellera fœtuum: et elige alium in campo pleno* ovium. *Sic Pan Deus Arcadiæ, si fas est credere, decepit te, o Luna, captam dono niveæ lanæ: invitans te in altam sylvam: nec tu aspernata* es *invitantem. At qui studet lacti, ille manu inferet in præsepia cytisum, et copiosas lotos, et salsas herbas: inde magis appetunt potum, et magis implent mammas, et relinquunt in lacte secretum saporem salis. Multi hædos jam separatos arcent a matribus,*

NOTÆ.

380. *Fermento, atque acidis . . sorbis.*] Designat duplicem speciem liquoris, qui vini defectum supplet in frigidioribus plagis. Primus fit *fermento*, id est, fermentatione hordei, tritici, avenæ: cum scilicet certo quodam calore medicata grana turgescunt et acescunt; qui duo sunt effectus fermenti; quod ideo sic appellatur, a *ferveo*, quasi *fervimentum*: et sic fere cerevisia fit, *la biere*. Alter liquor exprimitur e baccis fructibusque acidioribus contusis; qualia sunt poma, pyra, corna, sorba: *le cidre*, &c.

381. *Hyperboreo septem*, &c.] De nomine *Hyperboreo*, supra, v. 196. De nomine *septemtrionum* variæ sunt sententiæ: probabilior illa, quæ Varronis est: ita dici a *bobus* qui *teriones* olim vocati sunt, quia in aratione terram terunt. Signum enim illud Boreale, quod *ursam majorem* appellamus, rustici antiquitus *plaustrum majus* appellavere: ob septem stellas, in eo maxime conspicuas; et in plaustri, aut junctorum boum formam dispositas. Vicinumque signum dixerunt *Booten*: quia boves illos, sive plaustrum, præ se agere videtur.

382. *Riphæo Euro.*] De *Riphæis* montibus Moscoviæ, valde septemtrionalibus, G. 1. 240. *Eurus*, ventus est orientalis, iisque montibus ingruit, quâ parte vergunt ad orientem: neque enim tota illa montium compages recto ordine ad polum tendit, sed longe lateque porrigitur.

385. *Lappæque, tribulique*, &c.] *Lappa*, *glouteron*; *tribulus*, herba e carduorum genere, sine Gallico nomine: de iis Jam G. 1. 153.

Fuge pabula læta.] Quia succus omnis ex hoc cibo in adipem abit, non lanam.

388. *Nigra subest*, &c.] Plinius l. 8. 47. *Arietum maxime spectantur ora: quia cujus coloris sub lingua habuere venas, ejus et lanicium est in fœtu: variumque, si plures fuere.*

392. *Pan Deus*, &c.] De *Pane*, Ecl. 2. 31. Macrobius fabulam testatur sumptam e Nicandro, qui Georgicorum antiquus scriptor fuit. Ita narrat Probus, ut velit Pana, amore Lunæ percitum, ei mediam gregis sui partem muneris loco obtulisse: hanc elegisse oves candidissimas: atque ita deceptam fuisse, quod esset pars illa deterior. Aliter alii: nempe Pana se in arietem candidissimum transformasse: Lunamque formæ candore deceptam, ac sequentem abduxisse in sylvas ac vitiasse.

394. *Cytisum, lotosque.*] De *Cytiso*, Ecl. 1. 79. De *loto*, G. 2. 84.

Primaque

Primaque ferratis præfigunt ora capistris.
Quod surgente die mulsere horisque diurnis,
Nocte premunt: quod jam tenebris et sole cadente,
Sub lucem exportans calathis adit oppida pastor,
Aut parco sale contingunt, hyemique reponunt.
Nec tibi cura canum fuerit postrema: sed una
Veloces Spartæ catulos, acremque Molossum
Pasce sero pingui; nunquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem, incursusque luporum,
Aut impacatos a tergo horrebis Iberos.
Sæpe etiam cursu timidos agitabis onagros:
Et canibus leporem, canibus venabere damas.
Sæpe volutabris pulsos sylvestribus apros
Latratu turbabis agens: montesque per altos
Ingentem clamore premes ad retia cervum.
Disce et odoratam stabulis accendere cedrum,
Galbaneoq; agitare graves nidore chelydros.
Sæpè sub immotis præsepibus, aut mala tactu
Vipera delituit, cœlumque exterrita fugit;
Aut tecto assuetus coluber succedere et umbræ,
Pestis acerba boum, pecorique aspergere virus,
Fovit humum: cape saxa manu, cape robora, pastor,
Tollentemque minas et sibila colla tumentem
Dejice: jamque fugâ timidum caput abdidit altè,
Cùm medii nexus extremæque agmina caudæ

cingendo extremum os loris ferratis. Quod expresserunt lactis *sub ortum diei, et per horas diei;* id *coagulant per noctem:* *quod* expresserunt *sub noctem, et Sole occidente:* id *pastor ferens in canistris circa lucem vadit in urbem: aut condiunt moderato sale, et reservant in hyemem. Nec tibi ultima sit cura canum: sed simul ale sero pingui celeres canes Spartæ, et fortes Molossos. Illis custodientibus, nunquam timebis stabulis nocturnum latronem, aut incursiones luporum, aut inquietos Hispanos a tergo* ingruentes. *Sæpe etiam persequeris cursu pavidos onagros; urgebisque canibus leporem, et canibus damas. Sæpe insequens exturbabis latratu apros ejectos e cubilibus sylvestribus, et per montes altos impelles clamoribus magnum cervum in retia. Disce etiam urere in stabulis cedrum odoratam, et fugare galbaneo odore perniciosos chelydros. Sæpe, vel vipera tactu noxia latuit sub præsepibus male purgatis, et territa fugit lucem; vel coluber, pestis infesta bobus, solitus subire tecta atque umbracula, et infigere venenum pecori, incubuit terræ: cape manu lapides, cape fustes, o pastor: et deturba tollentem minas ac tumentem sibilanti collo: jamque fugiens occuluit profunde timidum caput, cum compage mediâ* corporis, *et motus extremæ caudæ abrumpitur,*

NOTÆ.

402. *Exportans calathis adit, &c.*]

404. *Nec tibi cura canum, &c.*] III. PARS. *De culturâ canum.* Præceptum unicum de ipsorum cibo: quem, *serum*, sive aquam lactis esse jubet: idque vocat *pingue*, quia ejus usus inducit pinguedinem.

405. *Veloces Spartæ, &c.*] *Spartæ* sive *Lacedæmon*, nobilissima totius Peloponnesi urbs, cujus legislator Lycurgus fuit. *Molossia*, Epiri regio, sic dicta a Molosso, Pyrrhi Epiri regis, et Andromaches Hectoris viduæ filio. Æ. 3. 292. Spartani canes iis respondent, quos dicimus *levrières*, Molossi iis, quos dicimus *dogues*.

408. *Iberos.*] Iberi rapinis assueti memorantur a Justino, l. 44. aliisque scriptoribus: iidem sunt, qui et Hispani; sive id nominis habuerint ab Ibero, *Ebre*, hujus oræ nobili flumine; sive ab Iberis Asiæ populis, inter Colchidem et Albaniam sitis, unde commigrasse dicuntur.

409. *Onagros.*] Sylvestres asinos.

414. *Disce et, &c.*] IV. PARS. *De rebus pecori infestis:* Præcepta continet quatuor. I. Est *De fugandis serpentibus, vel odorum suffitu, vel saxis, vel fustibus*, v. 414. II. *De scabiei causis, nempe imbre, frigore, illoto sudore, spinarum vulneribus: deque ejus remediis, lotione, unctione, et sectione ulceris*, v. 444. III. *De febri, ejusque remedio, nempe venæ apertione*, v. 457. IV. *De peste, ejusque effectis latissime*, v. 474.

415. *Galbaneoque, &c.*] *Galbanum*, succus est, gummi aut thuris modò expressus e ferula, sive narthece; cujus nidore serpentes fugantur, ex Plin. l. 12. 25. *Chelydrus:* serpentis species, de quo, G. 2. 214.

417. *Vipera.*] Serpentis species; sic dicta, quasi *vivipara;* quia ex Aristotele Hist. anim. l. 1. 6. cum cæteræ serpentes ova pariant, una vipera vivum animal parit.

423. *Agmina caudæ.*] Agmen de serpente dicitur, quia corporis pars post partem succedit, atque *agitur;* instar exercitus agminatim pro-

Solvuntur,

Solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbes.
Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
Squamea convolvens sublato pectore terga,
Atque notis longam maculosus grandibus alvum :
Qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus, et dum
Vere madent udo terræ ac pluvialibus Austris,
Stagna colit, ripisq; habitans hic piscibus atram
Improbus ingluviem, ranisque loquacibus explet.
Postquam exhausta palus, terræq; ardore dehiscunt;
Exilit in siccum, et flammantia lumina torquens
Sævit agris, asperque siti, atque exterritus æstu.
Ne mihi tùm molles sub dio carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbas :
Cùm positis novus exuviis, nitidusque juventâ
Volvitur, aut catulos tectis aut ova relinquens
Arduus ad Solem, et linguis micat ore trisulcis.
Morborum quoque te causas et signa docebo.
Turpis oves tentat scabies, ubi frigidus imber
Altiùs ad vivum persedit, et horrida cano
Bruma gelu : vel cùm tonsis illotus adhæsit
Sudor, et hirsuti secuerunt corpora vepres.
Dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri
Perfundunt, udisque aries in gurgite villis
Mersatur, missusque secundo defluit amni :

et extrema curvatura trahit lentas spiras. Est etiam malus ille serpens in sylvis Calabriæ, contorquens dorsum squamosum erecto pectore, et magnis maculis notatus sub *longâ alvo. Qui, quandiu aliqui fluvii erumpunt e fontibus ; et quandiu terra humida est,* propter *ver udum, et Austros imbriferos ; amat stagna, et degens in ripis illic avidus implet fœdam gulam piscibus et ranis clamosis : postquam aquæ exsiccatæ* sunt, *et terra hiat calore, emergit in siccam terram, et vibrans oculos ignitos, et siti exasperatus, atque impatiens ardoris, furit per agros. Ne mihi tum veniat* in mentem *indulgere dulci somno sub aëre, nec jacere inter herbas in clivo nemoris : quando* ille *renovatus depositâ pelle, et juventute resplendens, aut relinquens in latebris fœtus vel ova, repit erectus ad Solem, et vibrat linguam trifidam. Docebo te etiam causas et indicia morborum. Fœda scabies corripit oves, cum frigida pluvia profunde penetravit ad vivum, et hyems horrens albâ glacie ; vel quando sudor hæsit,* nec *detersus est* ovibus, *post tonsuram ; et* quando *spinæ asperæ læserunt* earum *corpora. Propterea pastores lavant aquis dulcibus totum gregem, et aries humido vellere demergitur in fluvium, et mersus rapitur aquâ profluente :*

NOTÆ.

cedentis. Sic tribuitur pluviæ, G. 1. 322. *Cœlo venit agmen aquarum :* quia gutta post guttam cadit. Sic tribuitur fluvio, Æn. 2. 782. *Leni fluit agmine Tybris :* quia fluctus post fluctum volvitur.

425. *Est etiam ille, &c.*] *Chersydrum,* significat, eumque describit e Nicandro : nomen ejus a χέρσος *terra,* et ὕδωρ *aqua,* quia in terra et aquis vivit. Ex Solino c. 8. frequentissima est chersydris *Calabria,* extrema pars Italiæ meridiem versus.

429. *Austris.*] A meridie flantibus: Ecl. 2. 58.

431. *Ingluviem.*] Sinus est gutturis; sive pellis cava, quâ cibus primo ingestus, et adhuc indigestus, continetur.

435. *Sub dio.*] Sub divo, *sub Jove frigido,* inquit Horat. Od. 1. 1. 25. sub cœlo et aëre : quia Jupiter pro aëre sumitur : vide G. 2. 325.

436. *Dorso.*] Vel *dorso nemoris,* id est, clivo et colle nemoroso, qui in dorsum assurgit. Vel, ut vult Mancinellus, *dorso jacuisse,* id est, resupinum jacuisse.

437. *Cum positis novus exuviis, &c.*] Plinius l. 8. 27. *Anguis hyberno situ membrana corpus obducta, fœniculi succo impedimentum illud exuit, nitidusque vernat. Exuit autem a capite primum, &c.*] Juxta alios pellem exuit, per arcta petrarum foramina transeundo.

438. *Catulos aut ova, &c.*] *Catuli,* proprie sunt canum fœtus ; translative, quorumlibet animalium. Videturque dubitare Virgilius, sitne chersydrus, *oviparus,* an *viviparus,* quemadmodum de viperâ mox diximus. Probabilius oviparus est : et hic, *catuli,* significant fœtus ex ovis egressos.

439. *Linguis . . . trisulcis.*] Aristoteles de part. animal. l. 2. 17, serpentum linguam agnoscit longam ac bifidam ; poëtæ trifidam : sive quod in modum cuspidis conformata triplex habeat acumen ; sive quod ita vibretur celeriter, ut non tantum trifida, sed triplex etiam appareat : unde Ovid. Met. 3. 34. *Tresque micant linguæ.*

Aut

Aut tonsum tristi contingunt corpus amurcâ,
Et spumas miscent argenti, vivaque sulphura,
Idæasque pices, et pingues unguine ceras,
Scillamq; helleborosq; graves, nigrumq; bitumen.
Non tamen ulla magìs præsens fortuna laborum est,
Quàm si quis ferro potuit rescindere summum
Ulceris os: alitur vitium, vivitque tegendo:
Dum medicas adhibere manus ad vulnera pastor
Abnegat, et meliora Deos sedet omina poscens.
Quin etiam ima dolor balantum lapsus ad ossa
Cùm furit, atque artus depascitur arida febris;
Profuit incensos æstus avertere, et inter
Ima ferire pedis salientem sanguine venam:
Bisaltæ quo more solent, acerque Gelonus,
Cùm fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum,
Et lac concretum cum sanguine potat equino,
Quam procul, aut molli succedere sæpius umbræ
Videris, aut summas carpentem ignaviùs herbas,
Extremamq; sequi, aut medio procumbere campo
Pascentem, et seræ solam decedere nocti;
Continuò ferro culpam compesce, priusquàm
Dira per incautum serpant contagia vulgus.
Non tàm creber, agens hyemem, ruit æquore turbo;
Quàm multæ pecudum pestes: nec singula morbi
Corpora corripiunt; sed tota æstiva repentè,
Spemque, gregemque simul, cunctamq; ab origine
Tùm sciat, aërias Alpes et Norica si quis [gentem.

aut ungunt acerbâ amurcâ corpus tonsum, et miscent spumam argenti, et sulphur vivum, et picem Idæam, et ceram pinguem unguento, et scillam, et graves helleboros, et nigrum bitumen. Nulla tamen est opportunitas magis commoda in his *malis, quam si quis possit secare ferro extremam oram ulceris:* nam *malum crescit et durat, dum tegitur; quandiu pastor recusat admovere vulneribus manum medicam, et otiatur, petens a Diis successum meliorem. Præterea, quando dolor penetrans in ossa intima ovium furit, et febris calida absumit corpus: prodest expellere calorem inflammatum, et inter extremas* ungulas *pedis aperire venam ex* quâ *sanguis exilit: quomodo solent* aperire *Bisaltæ, et sævus Gelonus; cum fugit in Rhodopen atque in deserta Getarum, et* cum *bibit lac coagulatum cum sanguine equorum. Quam* ovem *procul videris, aut quærere sæpius dulcem umbram, aut mandere negligentius summas herbas, aut ultimam incedere, aut residere in medio campo inter pascendum, et solam abire nocte* jam *provectâ;* hujus *morbum coërce statim ferro, antequam sæva contagio gliscat in turbam,* quæ sibi *non cavet. Turbo tempestatem ferens non ingruit tam densus, quam frequentes sunt pecudum morbi, neque morbi invadunt singula corpora, sed tota æstiva statim, et fœtus, et gregem, et totam gentem ab ipsâ origine. Tum* hoc *persuasum habebit, quisquis nunc etiam videbit, post tantum tempus, Alpes excelsas, et Norica*

NOTÆ.

448, 449, 450, *&c. Amurca.*] Fæx olivarum, vel sedimentum olei. *Spuma argenti*, aliter *lithargyrium*, quæ materies in argenti fodinis reperitur. Abramus ex Calpurnii Ecl. 5. de vivo argento explicat. *Pix Idæa*, id est, optima, qualis est in Idâ, sive Cretæ insulæ, sive Troadis monte, duplex enim est. *Scilla* vel *squilla*, bulbi genus. *Helleborus* vel *helleborum*, sive *veratrum*, *grave* dicitur, quia olim noxium habitum est ac *terribile*. *Postea tam promiscuum; ut plerique studiorum gratia, ad providenda acrius quæ commentabantur, sæpius sumptitaverint.* Plin. l. 25. 5. Purgat, juxta eundem, vomitione, et sternutamento. *Bitumen* limus est, cujus natura vicina sulphuri. *Vivaque sulphura;* versus dactylicus, cujus extrema syllaba cum prima versus consequentis eliditur. Sic G. 2. 69. *Inseritur vero et fœtu nucis arbutus horrida.*

460. *Ima ferire pedis, &c.*] Jubet Columella l. 7. 5. *De talo, vel inter duas ungulas, sanguinem emitti.*

461. *Bisaltæ quo more, &c.*] Mos ille tribuebatur, non *Bisaltis* duntaxat, Thraciæ vel Macedoniæ populis, neque duntaxat *Gelonis*, populis Scythiæ, vel Thraciæ; sed generatim Scythis, Sarmatis, Getis, et Massagetis omnibus: Ita Plinius, Claudianus, &c. *Lac.*] Vel ovium, vel equorum, cujus item apud eos usus fuit. De *Rhodope, Getis*, et *Gelonis*, G. 2. 115.

472. *Tota æstiva.*] *Æstiva* et *hyberna*, loca sunt ubi milites per æstatem et hyemem degunt: idque a militibus transtulit ad greges, qui æstivis noctibus non continentur in stabulis: sed in pascuis sub dio.

474. *Tum sciat aërias Alpes, &c.*] V. PARS et ultima, sive Epilogus. *Descriptio sævissimæ pestis;* quæ tractum omnem Alpinum vastaverat; regionem olim pascuis et pecore feracissimam:

Castella

Castella in tumulis, et Iapidis arva Timavi,
Nunc quoque post tanto videat desertaque regna
Pastorum, et longè saltus latèque vacantes.
Hìc quondam morbo cœli miseranda coorta est
Tempestas, totoque autumni incanduit æstu,
Et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum,
Corrupitque lacus, infecit pabula tabo.
Nec via mortis erat simplex, sed ubi ignea venis
Omnibus acta sitis miseros adduxerat artus;
Rursus abundabat fluidus liquor; omniaque in se
Ossa minutatìm morbo collapsa trahebat.
Sæpè in honore Deûm medio stans hostia ad aram,
Lanea dum niveâ circumdatur infula vittâ,
Inter cunctantes cecidit moribunda ministros.
Aut si quam ferro mactaverat ante sacerdos;
Inde neque impositis ardent altaria fibris,
Nec responsa potest consultus reddere vates:
Ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri,
Summaque jejunâ sanie infuscatur arena.
Hinc lætis vituli vulgo moriuntur in herbis,
Et dulces animas plena ad præsepia reddunt.
Hinc canibus blandis rabies venit, et quatit ægros
Tussis anhela sues, ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix studiorum, atque immemor herbæ
Victor equus, fontesque avertitur, et pede terram
Crebra ferit: demissæ aures: incertus ibidem
Sudor, et ille quidèm morituris frigidus: aret

castella in collibus, et agros Timavi fluvii *Iapidiæ, et regna pastorum deserta, et sylvas longe lateque vacuas. Hic olim dira pestilentia orta est corruptione aëris, et inflammata est toto ardore autumni, et interfecit omne genus pecudum, et omne* genus *ferarum, et viciavit aquas, et fœdavit pabula veneno. Nec modus mortis erat vulgaris: sed postquam sitis fervida penetrans in omnes venas contraxerat misera membra; tum humor tabidus exudabat, et convertebat in se paulatim* medullam *omnium ossium putrefactam morbo. Sæpe in medio sacrificio Deorum victima stans ante aram, dum infula lanea alligatur niveis tæniis, cecidit moribunda inter ministros stupefactos. Aut si sacerdos prius occiderat aliquam cultro; ex eâ neque viscera imposita aris concipiunt ignem; neque aruspex interrogatus potest reddere responsa: et cultri suffixi vix colorantur sanguine, et superficies arenæ nigrescit exiguâ sanie. Præterea vituli moriuntur in fertilibus pascuis, et exhalant dulces animas in stabulis plenis. Præterea rabies oritur blandis canibus: et tussis anhela concutit porcos ægros,* eosque *strangulat, tumente gutture. Equus* assuetus *victoriæ cadit, miser* post tot nobilia *exercitia, cibique negligens: et abhorret a potu, et crebro percutit terram ungulis: aures dejectæ* sunt: *sudor dubius* est *ibidem, et ille quidem frigidus* in iis qui mox *morituri sunt:*

NOTÆ.

ac licet multo ante Virgilii tempora sæviisset, illius adhuc vestigia tum restabant. *Alpes*, Montes, qui Italiam a Galliâ et Germaniâ disterminant, Ecl. 10. 47. *Norici.* Natio Germanica, in limite Alpium et ultra Alpes: nunc Bavaria, fortasse et Austria. *Timavus* fluvius Carnorum in eâ Venetorum ditione quæ Forojuliensis dicitur, *le Frioul.* Hic olim *Japides*, gens Illyrica, Straboni *Japodes*, Ecl. 8. 6.

481. *Tabo.*] *Tabum*, diminuta vox a *tabes*: quæ liquefactio est, rei alicujus soliditatem solvens: vulgo sumitur *tabum*, pro corrupto sanguine, nec multum differt a *sanie*: hic tamen pro corruptione sumitur. Oritur a Doricâ voce τάκω pro τήκω *liquefacio.*

482. *Simplex.*] Non facilis, ex usu et ordine naturali; sed violenta ac difficilis. Citatque Servius illud e Sallustio: *Ne simplici quidem morte moriebantur.*

487. *Lanea dum, &c.*] Infula, ut ex Paschalio, aliisque constat; fuit latior fascia, lanea et alba: caput non quidem totum operiens, sed tempora instar diadematis cingens: unde vitta seu tænia pendebat. Hâc victimæ, sacerdotes, vates, coronabantur. *Lanea* quidem, quia lanæ magnus in sacris usus fuit: vide Ecl. 8. 64. Æ. 4. 459.

497. *Faucibus angit obesis.*] Bene *angit;* quia *angina* morbus est fauces occupans: *squinancie. Obesis.*] Vel natura, vel morbo.

498. *Infelix studiorum.*] Pari forma dixit Virgilius, G. 4. 491. *Victus animi*, Æn. 5. 73. *Ævi maturus*, Æ. 11. 73. *Læta laborum, Dido.* Æ. 11. 416. *Fortunatus laborum*, &c.

500. *Incertus Sudor.*] Vel cujus causa incerta est, cum nulla præcesserit fatigatio, vel potius varius, instabilis, qui modo oritur, modo desinit.

Pellis,

Pellis, et ad tactum tractanti dura resistit.
Hæc ante exitium primis dant signa diebus:
Sin in processu cœpit crudescere morbus,
Tum vero ardentes oculi, atque attractus ab alto
Spiritus interdum gemitu gravis: imaque longo
Ilia singultu tendunt: it naribus ater
Sanguis, et obsessas fauces premit aspera lingua.
Profuit inserto latices infundere cornu
Lenæos: ea visa salus morientibus una.
Mox erat hoc ipsum exitio: furiisque refecti
Ardebant: ipsique suos jam morte sub ægrâ
(Dii meliora piis, erroremque hostibus illum)
Discissos nudis laniabant dentibus artus.
Ecce autem duro fumans sub vomere taurus
Concidit, et mixtum spumis vomit ore cruorem,
Extremosque ciet gemitus: it tristis arator,
Mœrentem abjungens fraternâ morte juvencum,
Atque opere in medio defixa relinquit aratra.
Non umbræ altorum nemorum, non mollia possunt
Prata movere animum, non qui per saxa volutus
Purior electro campum petit amnis: at ima
Solvuntur latera, atque oculos stupor urget inertes,
Ad terramque fluit devexo pondere cervix.
Quid labor, aut benefacta juvant? quid vomere terras
Invertisse graves? atqui non Massica Bacchi
Munera, non illis epulæ nocuere repostæ:
Frondibus et victu pascuntur simplicis herbæ:
Pocula sunt fontes liquidi, atque exercita cursu
Flumina: nec somnos abrumpit cura salubres.
Tempore non alio dicunt regionibus illis

pellis rigescit, et dura ad tactum resistit tangenti. Primis diebus ante mortem dant hæc indicia. Si vero progressu temporis *morbus incipit augeri: tum vero oculi inflammantur; et anhelitus educitur ab intimo pectore, interdum impeditus gemitu: et tendunt ima ilia longo suspirio, sanguis niger fluit è naribus, et lingua sicca hæret gutturi obstructo. Utile fuit* primo *immittere* in os *liquorem Bacchicum insinuato cornu: hoc solum visum remedium morientibus. Deinde hoc ipsum perniciosum erat: et* vino *corroborati inflammabantur furore: et jam, non longe ab ægrâ morte, lacerabant dentibus* carne *nudatis sua membra discerpta. Dii* reservate *meliora piis, et illam rabiem hostibus! Ecce autem taurus anhelans cadit sub ferreo vomere, et ejicit ex ore sanguinem mistum spumâ, trahitque ultimum spiritum. Arator tristis incedit, solvens taurum dolentem fratris morte, et relinquit aratrum fixum in medio labore. Non umbræ profundarum sylvarum, non jucundæ possunt herbæ recreare animos* taurorum, *non amnis clarior electro, qui fluens inter saxa percurrit campum: at ima latera flaccescunt, et stupor tenet oculos* eorum *immobiles, et cervix vergit ad terram deprimente pondere. Quid prosunt* illis *labor, aut opera* collata homini? *Quid* prodest *arasse vomere terras difficiles? Tamen, non dona Bacchi è Massico* monte, *non epulæ coacervatæ nocuerunt* illis. *Aluntur frondibus et pabulo herbæ communis: potus sunt rivi puri, et amnes agitati cursu: nec curæ excutiunt somnum salutarem. Aiunt nullo alio tempore desideratas* fuisse *boves in illis plagis,*

NOTÆ.

510. *Lenæos.*] Bacchicos. Sic dictus Bacchus à ληνὸς, *torcular*, G. 2. 4.

522. *Electro.*] Electrum purissime fulget: sive pro *succino* sumatur, *ambre, amber*: de quo Ecl. 8. 54. sive pro metallo, de quo Æ. 8. 402.

526. *Massica Bacchi.*] Vina è Massico, monte Campaniæ. De *Baccho*. Ecl. 5. 30. 69.

531. *Tempore non alio*, &c.] Volunt plerique omnes post Servium, allusum hic esse ad historiam, quæ ab Herodoto, Plutarcho, Valerio refertur. Sic autem à Cicerone Tuscul. 1. 113. *Argiæ sacerdotis Cleobis et Biton filii prædicantur. Nota fabula est. Cum enim illam ad solemne et statum* Junonis *sacrificium curru vehi jus esset, morarenturque jumenta: tunc juvenes ii, veste positâ ad jugum accesserunt. Ita sacerdos advecta in fanum, cum currus ductus esset à filiis, precata à Deâ dicitur, ut illis præmium daret pro pietate, quod maximum homini dari posset à Deo: post, epulatos cum matre adolescentes somno se dedisse, mane inventos esse mortuos.* Sed id quoquo modo Servius detorqueat, extra rem omnino est. Illud unum inde cognoscimus, Junonis sacerdotes, curru invectas, ad templa processisse. Ego suspicor adhibitos currus ad ipsa sacra, sive simulacra Junonis, sive alia quælibet sacrificii instrumenta convectanda: quemadmodum Cereris simulacrum plaustris quoque

ad sacra Junonis: et currus tractos fuisse ad alta templa ab uris inæqualibus. Itaque agricolæ difficile proscindunt terram rastris, et ipsis unguibus defodiunt semina, et obnixo collo trahunt per altos montes plaustra stridentia. Lupus non meditatur insidias circa ovile, nec errat noctu circa greges: asperior cura subigit illum: timidi damæ et fugaces cervi jam vagantur, et inter canes, et circa domos. Jam in ultimo litore fluctus lavat progeniem vasti maris, et omne genus piscium, veluti corpora naufraga, et vituli marini *præter solitum fugiunt in fluvios. Moritur quoque vipera, frustrà tecta cavis latibulis, et hydri conterriti squamis arrectis. Aër est perniciosus ipsis avibus, et illæ cadentes amittunt vitam inter altas nubes. Præterea nec jam prodest mutare pabula: et medicinæ adhibitæ noxiæ sunt. Recessere* medicinæ *principes, Chiron* filius *Philyræ, et Melampus* filius *Amythaonis.*

Quæsitas ad sacra boves Junonis, et uris
Imparibus ductos alta ad donaria currus.
Ergo ægrè rastris terram rimantur, et ipsis
Unguibus infodiunt fruges, montesq; per altos
Contentâ cervice trahunt stridentia plaustra.
Non lupus insidias explorat ovilia circum,
Nec gregibus nocturnus obambulat: acrior illum
Cura domat: timidi damæ cervique fugaces
Nunc interq; canes et circum tecta vagantur.
Jam maris immensì prolem et genus omne natantum
Litore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
Proluit: insolitæ fugiunt in flumina phocæ.
Interit et curvis frustrà defensa latebris
Vipera, et attoniti squamis asstantibus hydri.
Ipsis est aër avibus non æquus, et illæ
Præcipites altâ vitam sub nube relinquunt.
Prætereà, nec jam mutari pabula refert,
Quæsitæque nocent artes: cessere magistri,
Phillyrides Chiron, Amythaoniusque Melampus.

NOTÆ.

vehebatur. Juvat conjecturam tarditas boum: at Junonis sacra lente admodum et graviter solita circumferri, notum est ex Horatio, Sat. 1. 3. 10. *Persæpe velut qui Junonis sacra ferret.* Ex Athenæo, apud quem adagii loco est, Ηραῖον βαδίζειν *Junonio gressu incedere.* De *Junone*, Æ. 1. 19.

532. *Uris imparibus.*] Cum boves mansueti deessent, feri jungebantur, iique inæquales, quod in re curuli difforme est. De *uris*, sive bobus sylvestribus, G. 2. 347.

533. *Donaria.*] Aliquando *dona* significant: hic *templa*, sive loca in quibus dona servantur. Apuleius l. 9. *Ibi donarium Deæ perquam opulentum.*

534. *Rastris.*] De iis, G. 1. 160. *Plaustra.*] De iis, G. 1. 163.

543. *Fugiunt in flumina phocæ.*] Marinæ pestilentiæ metu, ad flumina præter consuetudinem fugiunt, Plin. l. 9. 7. *Vituli marini, quos vocant phocas, spirant ac dormiunt in terrâ: item testudines.* Quare vitæ sunt ancipitis, et in utroque elemento vivunt.

545. *Vipera.*] Plinius l. 10. 62. *Terrestrium sola, intra se parit ova unius coloris, et mollia, ut pisces. Tertiâ die intra uterum catulos excludit: deinde singulos diebus singulis parit, viginti fere numero. Itaque cætera, tarditatis impatientia, perrumpunt latera, occisâ parente.* Ita fere Aristoteles, Nicander, Plutarchus, &c. Propterea que Romæ parricidæ submergebantur insuti culeo cum viperâ, cane, gallo et similâ. Ælianus tamen, et alii, superesse partui suo viperam tradunt: idque verius esse nunc fere constat.

545. *Hydri.*] Plinus, l. 28. 4. *In orbe terrarum pulcherrimum anguium genus est, quod in aquâ vivit: hydri vocantur, nullis serpentium inferiores veneno, Ab* ὕδωρ, *aqua.*

550. *Phillyrides Chiron*, &c.] Id est, præstantissimi medici, quales olim fuere *Chiron* et *Melampus*. *Chiron* fuit Centaurus, Saturni et Philyræ filius, ut diximus supra, v. 92. Qui cum crevisset, abiit in sylvas, ibique herbarum viribus cognitis sapientissimus evasit medicus; à Peleo, Nerei genero; et Thetide, Pelei uxore, ad instituendum Achillem electus. Denique cum esset graviter vulneratus fortuito casu Herculeæ sagittæ, Lernæo sanguine infectæ; doloris impatientiâ oravit superos, ut sibi, quanquam immortali, mori liceret: quo concessò, ab iis in cœlum translatus est, et in Zodiaco locatus, ubi nunc *sagittarius* vocatur. *Melampus*, Amythaonis et Dorippes filius, dicitur augurio claruisse, et animalium omnium atque avium percepisse voces. Filias Prœti furiis agitatas ad sanam mentem restituit, Ecl. 6. 48. Ob medicinæ scientiam, templo, festis et sacrificiis honoratus. Pausan. l. 1.

Sævit

Sævit et in lucem Stygiis emissa tenebris
Pallida Tisiphone: morbos agit ante metumque,
Inque dies avidum surgens caput altiùs effert.
Balatu pecorum, et crebris mugitibus amnes
Arentesque sonant ripæ, collesque supini.
Jamque catervatìm dat stragem, atque aggerat ipsis
In stabulis turpi dilapsa cadavera tabo:
Donec humo tegere, ac foveis abscondere discant.
Nam neque erat coriis usus: nec viscera quisquam
Aut undis abolere potest, aut vincere flammâ.
Nec tondere quidem morbo illuvieque peresa
Vellera, nec telas possunt attingere putres.
Verùm etiam invisos si quis tentarat amictus;
Ardentes papulæ, atque immundus olentia sudor
Membra sequebatur: nec longo deindè moranti
Tempore, contactos artus sacer ignis edebat.

Et pallida Tisiphone furit, emissa in lucem è nocte infernâ: præ se ducit morbos et metum, et assurgens indies, extollit altius caput insatiabile. Fluvii, et siccæ ripæ, et colles curvi fremunt balatu ovium et frequentibus mugitibus. Jamque Tisiphone *edit strages turmatim, et accumulat in ipsis stabulis cadavera diffluentia fœdâ tabe: donec in mentem venit* populis *sepelire ea terrâ, et occultare in foveis. Nam neque* ulla *erat utilitas in coriis: nec quisquam potest abluere undis, aut purgare igne viscera:* ac *ne tondere quidem villos corrosos lue et sanie: nec possunt tangere telas putridas. Sed etiam si quis attrectaverat vestes* ejusmodi *odiosas, ardentes pustulæ, et fœdus sudor adhærebat membris graveolentibus: et sacer ignis absumebat deindè membra attactu* fœdata, *ejus qui vel brevi tempore species tardabat* eas dimittere.

NOTÆ.

551. *Stygiis.*] *Styx* fons Arcadiæ est, fluvius habitus inferorum, et à superis tantâ veneratione cultus, ut per illum jurarent; et, si juramentum violarent, divinitate usuque nectaris per centum annos privarentur. Hic autem honos ei concessus: quia ejus filiæ Victoria, Vis, Robur, Zelus, Diis opem adversus Titanas tulerant, ut est apud Hesiodum in Theog. Nomen à στυγέω, *odi.*

552. *Tisiphone.*] Una è Furiis, de quibus G. 1. 278.

556. *Sacer ignis.*] Male Servius interpretatur de *sacro morbo*, qui *epilepsia* est. Reliqui de eo qui dicitur vulgo, *ignis sancti Antonii;* Græcis ἕρπης; Plinio, *zoster et circinus;* et à Lucretio ita describitur l. 6. 660. *Existit sacer ignis et urit corpore serpens, Quamcumque arripuit partem, repitque per artus.*

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICORUM

LIBER IV.

ARGUMENTUM.

POST brevem de apibus et mellatatione propositionem, dedicationemque operis, opus ipsum octo partibus exequitur. I. Est de commodâ apum habitatione. II. De earum pabulatione, examinibus, pugnis. III. De duabus earum speciebus. IV. De earum quasi civili prudentiâ et republicâ. V. De mellationis temporibus. VI. De morbis apum, morborumque signis ac remediis. VII. De apum reparatione, cum perierunt. VIII. De reparationis hujus inventione, et auctore Aristæo, cujus fabulam epilogi loco fuse narrat: eidemque attexit fabulam Eurydices et Orphei.

PROTINUS

PROTINUS aërii mellis cœlestia dona
Exequar: hanc etiam Mæcenas aspice partem.
Admiranda tibi levium spectacula rerum,
Magnanimosque duces: totiusque ordine gentis
Mores, et studia, et populos, et prælia dicam.
In tenui labor, at tenuis non gloria: si quem
Numina læva sinunt, auditque vocatus Apollo.
Principio sedes apibus statioque petenda,
Quo neque sit ventis aditus (nam pabula venti
Ferre domum prohibent) neq; oves hœdiq; petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, et surgentes atterat herbas.
Absint et picti squalentia terga lacerti
Pinguibus à stabulis, meropesque, aliæque volucres,
Et manibus Procne pectus signata cruentis.
Omnia nam latè vastant, ipsasque volantes
Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam.
At liquidi fontes, et stagna virentia musco
Adsint, et tenuis fugiens per gramina rivus:
Palmaq; vestibulum, aut ingens oleaster inumbret,
Ut, cùm prima novi ducent examina reges

INTERPRETATIO.

Continuo describam cœlestia munera aërii mellis: O Mæcenas! fave huic etiam parti Georgicorum. *Dicam spectacula parvarum rerum admiranda tibi, et reges* apum *generosos, et mores, atque artes totius generis per ordinem, et species, et pugnas. Labor* ille est *in parvâ* re, *sed gloria non est parva; si dii adversi permittunt aliquem* id exequi, *et* si *Apollo invocatus exaudit. Primo quærenda* est *apibus sedes et habitatio*, in loco *ad quem venti non possint pervenire; (nam venti impediunt, quominus* apes *ferant pabula in alveare) et* in quo *oves, et hœdi petulantes non saltent super floribus, et juvenca vaga per agros non excutiat rorem* ex herbis, *nec premat herbas nascentes. Absint quoque à pingui alveari lacerti maculosi splendenti tergo, et meropes, et cæteræ aves, et* imprimis *Procne*, quæ *notavit* sibi *pectus manibus sanguinolentis. Nam circum populantur omnia, et rostro ferunt ipsas apes,* ut sint *gratum pabulum pullis crudilibus. Sed adsint fontes puri, et stagna* cooperta *viridi lanugine, parvus rivus currens inter herbas, palmaque, vel magnus oleaster tegat vestibulum. Ut quando novi reges ducent prima examina vere* sibi *commodo;*

NOTÆ.

1. *Aërii mellis cœlestia dona.*] Ex aëre ros defluit, adhæretque floribus et arborum foliis; inde colligitur ab apibus, et mel conficitur. Quare *aëris* et *cœli* donum est. De *Mæcenate* in arg. Georg.

7. *Numina læva.*] *Læva*, modo in bonam, modo in malam partem sumunter; ut diximus Ecl. 1. 16. Hic in malam, ita enim explicat hunc versum Gellius l. 5. 12. dicitque *vim esse quorundam Deorum in lædendo magis, quam in juvando potentem--------nam Deos quosdam, ne obessent, placabant.* In his ponit Deum *Averruncum* et *Robigum, et Vejovem*, cujus esset Romæ templum in eoque simulacrum, sagittas tenens quasi paratas ad nocendum: indeque nomen ejus deducit, quod sicut *Jovem* dixerant, Deum qui juvaret; ita *Vejovem*, qui non juvaret: particula enim *ve*, aliquando augendæ, aliquando minuendæ rei, valet. *Vejovem* autem, et *Plutonem*, et *Ditem*, unum eundemque esse perhibet Martianus Capella. Et vero Virgilius Æn. 4. 636. *Plutonem* vocat *Jovem Stygium:* ac Plutonem et furias et cætera inferorum numina, *læva* et adversa hominibus fuisse habita, nemo nescit, testaturque Arnobius l. 3. De *Apolline* vatum Deo, Ecl. 3. 104.

8. *Principio, &c.*] I. PARS. *De apum habitatione:* præcepta continet duo. I. *De commodo alvearibus loco: deque iis, quæ adesse circum, aut procul abesse debent,* v. 8. II. *De formâ alvearium*, v. 33.

13. *Squalentia terga lacerti.*] Lacertus, *laisard, a lizard. Squalor, squalidus, squaleo, squalens*, derivantur à *squamis:* significantque quicquid ita inculcatum obsitumque est, ut squamarum in serpentium pisciumque coriis densitatem et asperitatem referat. Ita definit Gellius l. 2. 6. Sic Æn. 10. 314. *Per tunicam squalentem auro:* quia aurum dense intextum erat. Sic maculæ in lacerto. Sic in corporibus congeries sordium.

14 *Meropes.*] *Merops* avis, quæ et *apiaster* dicitur, *guespier, a bee-eater*, apibus infesta. *Procne*, hirundo: notas quasdam habet in pectore, quæ sanguinem aliquo modo referunt: quas sibi impressisse fingitur, plangens pectus manibus cæde filii sui cruentatis. Fabulam vide Ecl. 6. 78.

21. *Examina.*] Apum coloniæ, ad novas sedes quærendas ex alvearibus egressæ, *essains, swarms.* De iis Ecl. 7. 13.

Vere

Vere suo, ludetque favis emissa juventus;
Vicina invitet decedere ripa calori,
Obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
In medium, seu stabit iners, seu profluet humor,
Transversas salices et grandia conjice saxa:
Pontibus ut crebris possint consistere, et alas
Pandere ad æstivum Solem; si forte morantes
Sparserit, aut præceps Neptuno immerserit Eurus.
Hæc circum casiæ virides, et olentia late
Serpylla, et gravitèr spirantis copia thymbræ
Floreat; irriguumque bibant violaria fontem.
Ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,
Seu lento fuerint alvearia vimine texta,
Angustos habeant aditus; nam frigore mella
Cogit hyems, eademque calor liquefacta remittit:
Utraque vis apibus paritèr metuenda: neque illæ
Nequicquam in tectis certatìm tenuia cerâ
Spiramenta linunt, fucoque et floribus oras
Explent: collectumq; hæc ipsa ad munera gluten
Et visco et Phrygiæ servant pice lentiùs Idæ.
Sæpe etiam effossis (si vera est fama) latebris
Sub terrâ fodêre larem; penitusque repertæ
Pumicibusque cavis, exesæque arboris antro.
Tu tamen et levi rimosa cubilia limo

et quando *juniores* apes *ludent egressæ ex alvearibus: tunc ripa propinqua invitet* eas, *ut se subtrahant calori; et arbor occurrens excipiat* eas *hospitio foliorum. In mediam aquam, sive stabit immota, sive fluet, projice salices obliquas, et magnos lapides: ut possint stare* in iis quasi, *infrequentibus pontibus, et explicare alas ad Solem æstivum: si forte Eurus vehemens dissipaverit redeuntes aut disjecerit in aquas. Circa illa* omnia, *casiæ virides, et serpylla longe redolentia, et copia thymbræ graviter halantis floreat, et violæ* illic *irrigentur liquido rivo. Ipsa autem alvearia, sive à te compacta* sint ex *corticibus cavatis, sive texta vimine flexili habeant introitum arctum. Nam hyems constringit mella frigore, et calor resolvit eadem liquefacta: utriusque violentia pariter formidabilis est apibus: neque frustra illæ diligenter cerâ oblinunt parvas rimas domorum, et complent margines* rimarum *fuco, et floribus, et servant ad hos ipsos usus gluten collectum, tenacius visco et pice* montis *Idæ in Phrygia. Sæpe etiam, si vera est fama, aperuerunt sibi domum sub terra, effossis latibulis, et inventæ sunt profundæ* in *lapidibus cavis, et* in *alvo arboris cariosæ. Tu tamen, et unge alvearia hiantia,*

NOTÆ.

29. *Neptuno immiserit Eurus.*] *Neptunus,* hic pro quibuslibet aquis: G. 1. 14. *Eurus,* pro quolibet vento violentiore, G. 1. 371.

30, 31, 32. *Casiæ virides.*] *Casia,* lavendula est, aut rosmarinus. Ecl. 2. 49. *Serpyllum, serpolet, wild thyme,* Ecl. 2. 11. *Thymbra,* quæ satureia, et cunila etiam dicitur, herba condimentaria, *sariette, savory. Violaria,* loca violis consita.

38. *Cerâ Spiramenta linunt, fucoque et floribus.*] Non cerâ proprie, neque floribus; sed *melligine,* id est, glutine quodam, et viscosâ tenacique materiâ, unde operis fundamenta conficiunt, ex Plin. l. 11. 6. et 7. aliisque. *Commosis, pissoceros,* et *propolis. Commosis,* *κομμωσὶς,* crusta est prima, atque ima, saporis amari, dicta quasi *gummitio,* à *κόμμι, gummi:* quia fit è lachrymis arborum, salicis, ulmi, arundinis: è gummi præsertim, et resina, &c. *Pissoceros;* *πισσόκηρος,* secunda est crusta, dilutior, fitque è mitiore gummi, mediæ naturæ inter picem et ceram; unde nomen habet â *πίσσα, pix,* et *κηρὸς, cera. Propolis* tertia crusta, et proximum favorum stabilimentum, crassioris materiæ, cui florum succus additur; *hac omnes frigoris aut injuriæ aditus obstruuntur,* inquit Plinius: hanc significat Virgilius *fucoque et floribus;* crustas alias inferiores per *gluten.*

39. *Fuco.*] Herba est, lactucæ similis, ex algæ genere, *fucus marinus* à Plinio dicta: hujus aliqua species quadantenus rubet. *Laudatissima,* inquit, *quæ in Cretâ insulâ juxta terram in petris nascitur, tingendis etiam lanis ita colorem alligans, ut elui postea non possit,* l. 32. 6. et l. 26. 10. Notat Aldrovandus in Musæo metallico, l. 1. 7. mulieres antiquis hâc herbâ conciliasse ruborem genis: indeque factum, ut pigmenta omnia muliebris formæ, imprimisque cerussa ad candorem præparata, dicta sit *fucus, fard, paint.*

41. *Visco et Phrygiæ, &c.*] Hoc *Viscum,* vel hic *viscus, glue, birdlime.* De *pice* Idæ montis in Phrygiâ, G. 3. 450.

44. *Pumicibusque.*] Pumex, *pierre ponce, pumice stone.*

54. *Tu tamen et, &c.*] Etsi intus apes alvearia glutine obducant: tu tamen unge exterius limo, ad majorem cautelam, &c.

Unge fovens circùm, et raras superinjice frondes.
Neu propiùs tectis taxum sine, neve rubentes
Ure foco cancros: altæ neu crede paludi:
Aut ubi odor cœni gravis, aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.
Quod superest, ubi pulsam hyemem Sol aureus egit
Sub terras, cœlumque æstivâ luce reclusit:
Illæ continuò saltus sylvasque peragrant,
Purpureosque metunt flores, et flumina libant
Summa leves. Hinc nescio quâ dulcedine lætæ
Progeniem nidosque fovent: hinc arte recentes
Excudunt ceras, et mella tenacia fingunt.
Hinc ubi jam emissum caveis ad sidera cœli
Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen,
Obscuramque trahi vento mirabere nubem;
Contemplator: aquas dulces et frondea semper
Tecta petunt: huc tu jussos asperge sapores,
Trita melisphylla, et cerinthæ ignobile gramen:
Tinnitusque cie, et Matris quate cymbala circum.
Ipsæ consident medicatis sedibus: ipsæ

circum linens molli luto*: et superjice* luto *folia tenuia: neve permitte ut taxus sit vicinior alveari: neve coque* in *foco cancros rubentes: neve colloca* alveare *prope paludem profundam; aut ubi odor luti gravis* est; *aut ubi saxa intus cava resonant pulsu* vocis, *et soni species allisa resilit. Quod spectat* ad alia, *quando Sol rutilus expulit hyemem sub terras, et aperuit cœlum lumine calido: statim apes volant per saltus et sylvas, et carpunt flores purpureos, et volando degustant superficiem fluviorum. Ex his* floribus et aquis *recreatæ nescio quâ delectatione, nutriunt fœtus, et* conficiunt *eorum nidos: ex his elaborant artificiose ceras novas, et fabricant mella glutinosa. Deinde quando videbis examen, emissum ex alvearibus per æstatem serenam, volare in altum aërem, et nigram nubem* apum *diffundi vento; Considera: quærunt semper aquas dulces, et ramos frondentes,* ubi considant: *sparge circa hunc locum odores præscriptos, meliphylla confricata, et vilem herbam cerinthæ: et excita tinnitum, et quate circum cymbala* Cybeles, *matris* Deorum: *apes consistent in sedibus sic præparatis:*

NOTÆ.

47. *Taxum.*] *Taxus, if, yew tree,* de qua G. 2. 29. ab alvearibus amovenda, quia ex ejus succo mel amarissimum conficitur, quale est Corsicum, Ecl. 9. 57.

Neve rubentes, &c.] Cancri, *ecrevisses, crabs,* rubentes cum cocti sunt, nidore nocent apibus. *Palus* altitudine submergit apes: quia non facile patitur lapides, quibus quasi pontibus, apes inhærescant. *Cœnum,* nocet odoris gravitate. *Echo,* remisso sono pavidas facit.

51. *Quod superest, ubi, &c.*] II. PARS. *De pabulatione apum, examinibus, pugnis.* Præcepta continet duo. I. *Quomodo examina cogenda sint in alvearia,* v. 58. II. *Quomodo pugnæ compescendæ sint,* v. 86.

Egit sub terras.] Sub polum Australem, sive antarcticum, quem *sub pedibus Styx atra videt,* G. 1. 243. Pellit autem Sol hyemem ad illas partes, quia ad nostras accedit, ab illis recedit: quo ex recessu sequitur hyems. *Æstivâ luce.*] Calidiore: nec enim proprie æstas hic significatur, sed ver.

54. *Libant.*] Degustant, radunt. Æn. 1. 740.

57. *Excudunt ceras.*] Metaphora à fabris ferrariis ducta, quorum est proprie ferrum *cudere:* ideo comparabit apes cum Cyclopibus, v. 170.

59. *Nare per æstatem liquidam.*] *Nare* sæpe pro *volare: volare* sæpe pro *nare,* mutuâ translatione sumuntur: vide Æ. 5. 219. *Liquidam.*] Puram, serenam: unde Ecl. 6. v. 33. *Et liquidi simul ignis.*

63. *Melisphylla.*] Ita restituit è manuscriptis N. Heinsius, cum ante, non sine Latinæ quantitatis damno, legeretur secundâ brevi, *meliphylla.* Citrago est Latinorum, Gallorum, *melisse, balm gentle:* herba apibus gratissima, Græco nomine dicta à μέλι, *mel* et φύλλον, *folium.*

Cerinthæ.] *Cerintha,* κήρινθον, à κηρίον, *favus:* Gallice *pasquete, hony suckle,* juxta Ruellium, à pascendis apibus.

64. *Tinnitusque cie, et Matris, &c.*] Certum est apes tinnitu æris colligi unum in locum: gaudio-ne, an metu, Aristoteles dubitat: Plato et Plinius gaudio tribuunt; Varro et Columella metui. *Cymbala.*] Ærea instrumenta concava, quæ bacillis æreis percussa tinnitum edebant. *Matris.*] Cybeles matris Deorum, quæ et *Rhea,* et *Ops,* et *Vesta,* vocata est: cujus in sacris quatiebantur cymbala, ex veteri instituto *Corybantum* sive *Curetum,* de quibus infra dicemus, v. 151.

Intima

Intima more suo sese in cunabula condent.
Sin autem ad pugnam exierint (nam sæpe duobus
Regibus incessit magno discordia motu)
Continuòque animos vulgi, et trepidantia bello
Corda licet longè præsciscere: namque morantes
Martius ille æris rauci canor increpat, et vox
Auditur fractos sonitus imitata tubarum.
Tum trepidæ inter se coëunt, pennisque coruscant,
Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos,
Et circa regem atque ipsa ad prætoria densæ
Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem.
Ergo, ubi ver nactæ sudum, camposque patentes,
Erumpunt portis: concurritur: æthere in alto
Fit sonitus: magnum mixtæ glomerantur in orbem,
Præcipitesq; cadunt: non densior aëre grando,
Nec de concussâ tantum pluit ilice glandis.
Ipsi per medias acies, insignibus alis,
Ingentes animos angusto in pectore versant:
Usque adeo obnixi non cedere, dum gravis, aut hos,
Aut hos, versa fugâ victor dare terga subegit.
Hi motus animorum, atque hæc certamina tanta
Pulveris exigui jactu compressa quiescent.
Verùm ubi ductores acie revocaveris ambos:
Deterior qui visus; eum, ne prodigus obsit,
Dede neci: melior vacuâ sine regnet in aulâ.
Alter erit maculis auro squalentibus ardens:
(Nam duo sunt genera) hic melior, insignis et ore,
Et rutilis clarus squamis: ille horridus alter
Desidiâ, latamque trahens inglorius alvum.
Ut binæ regum facies, ita corpora gentis:

apes sese immittent more suo in intima alvearia. Si vero exire voluerint *ad certamen (nam sæpe discordia magno impetu inflammat utrumque regem) statim licet longè præsentire et iram plebis, et corda belli avida: nam Martius etiam strepitus rauci æris excitat tardas, et auditur bombus referens fractos sonitus buccinarum. Tunc festinæ inter se congregantur, et micant alis, et acuunt aculeum rostris, et parant* ad pugnam *brachiola, et stipantur densæ circa regem et ipsius cellam, et invitant hostem magno fremitu. Itaque quando invenerunt tempus serenum, et spatia* aëris *aperta, irruunt è portis:* pugne *committitur: fit strepitus in alto aëre, confusæ densantur in magnum globum, et cadunt præcipites: non pluit grando spissior ex aëre, nec tantum glandium ex ilice quassatâ. Ipsi* reges *in mediis exercitibus, alis notabiles, agitant magnum animum in parvo corpore obstinati non recedere, eò usque, quo victor terribilis cogat, vel hos, vel illos, dare in fugam terga conversa. Hæ commotiones animorum, et hæ tantæ pugnæ sedabuntur, repressæ jactu exigui pulveris. Sed postquam revocaveris à pugnâ geminos reges: da neci eum, qui visus* fuerit *pejor, ne noceat consumendo* cibos: *et permitte ut melior regnet in domo vacuâ ab* hoste. *Alter erit lucidus notis auro asperis (sunt enim duo* apum *genera) hic melior* est, *formâ pulcher, et clarus squamis rutilantibus: alter ille horridus* est *ignaviâ, et trahens magnam alvum sine honore. Ut geminæ* sunt *formæ regum, ita species gentis:*

NOTÆ.

67. *Duobus regibus.*] Colum. l. 9. 9. *Inter se, tanquam civilibus bellis; et cum alteris, tanquam cum exteris gentibus, præliantur.* Hic bellum describitur civile. Nam ex Plin. l. 12. 16. *Nascuntur aliquando in extremis favis apes grandiores, quæ cæteras fugant.*

69. *Trepidantia.*] Non timida; sed cum festinatione tumultuantia, sic Æn. 9. 114. *Ne trepidate meas, Teucri, defendere naves,* id est, ne festinate. Sic infra v. 73. *Tum trepidæ inter se coëunt.*

75. *Prætoria.*] Cellas regum: metaphora ducta à castrensibus tabernaculis eorum, qui bella administrabant: quod munus primo prætoribus, deinde consulibus demandatum fuit, ex Festo. Hinc etiam apud Columellam et Martialem *prætoria* sunt ampla ædificia rustica; in quibus fortasse jus rusticis, à domino ac patrono dicebatur.

91. *Alter erit, &c.*] III. PARS. *De variis apium speciebus.* Duæ sunt: rufæ, quæ minores; et nigræ magisque variæ, quæ majores. Prima species melior. Rex magnitudine præstat in suâ quisque specie, et in supremis favis habitat. *Squalentibus.*] Vide supra, v. 13.

 Namque

Namque aliæ turpes horrent, ceu pulvere ab alto
Cûm venit, et terram sicco spuit ore viator
Aridus: elucent aliæ, et fulgore coruscant,
Ardentes auro, et paribus lita corpora guttis.
Hæc potior soboles: hinc cœli tempore certo
Dulcia mella premes: nec tantùm dulcia, quantùm
Et liquida, et durum Bacchi domitura saporem.
At cùm incerta volant cœloque examina ludunt,
Contemnuntq; favos, et frigida tecta relinquunt,
Instabiles animos ludo prohibebis inani.
Nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
Eripe: non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter, aut castris audebit vellere signa.
Invitent croceis halantes floribus horti:
Et custos furum atque avium, cum falce salignâ,
Hellespontiaci servet tutela Priapi.
Ipse thymum pinosque ferens de montibus altis,
Tecta serat latè circum, cui talia curæ:
Ipse labore manum duro terat, ipse feraces
Figat humo plantas, et amicos irriget imbres.
Atque equidem, extremo ni jam sub fine laborum

Namque aliæ apes horrent fædæ, quemadmodum viator, qui venit ex loco valde pulverulento, et sitibundus excreat pulverem ore sicco: aliæ lucent et micant splendore, ardentes corporibus, quæ aspersa sunt auro et similibus notis. Hoc genus melius est: *ex his exprimes stato anni tempore mel dulce: nec tam dulce, quam et purum, et mitigaturum asperam vim vini. At cum examina volant incerta, et ludunt per aërem, et fastidiunt favos, et deserunt alvearia inania, revocabis animos mobiles ab inutili licentiâ. Nec magna erit difficultas revocare: tu evel'e regibus pennas: nullus audebit illis morantibus vagari per aërem, et eruere signa è castris. Horti spirantes croceis floribus* eas *alliciant; et tutela Priapi Hellespontiaci, abactrix latronum et volucrum, cum falce è salice,* eas, *servet. Ille ipse, qui curat talia, transferens ex altis montibus thymum et pinos, plantet* eas *undique circa alvearia: ipse atterat manus duro* plantationis *labore: ipse infodiat terræ plantas fertiles, et invergat* plantis *aquam opportunam. Ego certe, nisi jam sub ultimum finem laborum colligerem*

NOTÆ.

96. *Ceu pulvere ab alto Cum, &c.*] Comparat horridam secundæ speciei nigritiem, vel cum vultu habituque viatoris, qui pulvere ac sudore obsitus spuit; vel cum ipso illius sputo, quod in fœdum salivæ ac terræ globulum humi colligitur.

102. *Liquida.*] Pura et sine fæce: quæ enim omnino liquida sunt, mala sunt, ut admonet Servius.

Bacchi domitura saporem.] Vel mulsum intelligit, quod fiebat duabus vini mensuris, admixtâ mellis unâ: vel quodlibet vinum asperum, quod melle temperabatur. Ita enim Horatius Sat. l. 2. 4. 24. *Aufidius forti miscebat mella Falerno, mendose————leni præcordia mulso prolueris melius:* ergo distinguit Horatius hanc vini temperaturam à mulso. Ita Cerdanus. Quanquam nihil vetat, in eo damnari Aufidium ab Horatio, quod ille mulsum non è vino levi, sed aspero Falerno condiret. De *Baccho*, Ecl. 5. 69.

108. *Castris audebit vellere signa.*] Metaphora è militiâ Romanorum; qui cum castra metabantur, signa in terram defigebant ante prætorium; cum castra movebant, evellebant: et si facile quidem, bonum erat omen; contra si difficile.

109. *Croceis.*] Versicoloribus: color certus pro incerto: de eo colore Ecl. 4. 44.

110. *Cum falce saligna, Hellespontiaci, &c.*] Solebant in hortis omnibus Priapi statuam collocare, cum falce è quolibet rudi ligno: pro quo genere, salignum posuit, id est, è salice. De *Priapo*, Ecl. 7. 33. *Hellespontiacus* dicitur, quia colebatur imprimis Lampsaci, quæ urbs est in minore Mysiâ ad fretum Hellespontiacum. De *Hellesponto, detroit de Gallipoli, the streights of Gallipoli*, G. 1. 207.

112. *Pinosque.*] Victorius, non *pinum* arborem, sed genus esse putat virgulti semper virentis: Taubmannus etiam florem. Sed quicquid ab iis affertur in rem suam, vanum est. Neque enim, ut volunt, Columella l. 9. 4. pinum inter frutices agnoscit, sed inter arbores apibus gratas; pinumque conjungit cum ilice, *semper virens pinus et minor ilex.* Neque Apollodorus eam inter flores admittit, cum admittit inter *coronamenta:* ut enim lauro triumphatores; sic pinu coronabantur victores ludis Isthmiis; nec tamen laurus est è florum genere. Neque Virgilius in Culice, v. 405. cum dixit *semper florida pinus,* significavit pinum florem esse perennem; sed arborem perpetuo florentem metaphorice, id est, semper virentem.

Vela

Vela traham, et terris festinem advertere proram ;
Forsitan et pingues hortos quæ cura colendi
Ornaret, canerem, biferique rosaria Pæsti :
Quoque modo potis gauderent intyba rivis,
Et virides apio ripæ, tortusque per herbam
Cresceret in ventrem cucumis : nec sera comantem
Narcissum, aut flexi tacuissem vimen acanthi,
Pallentesque hederas, et amantes litora myrtos.
Namq; sub Oebaliæ memini me turribus altis,
Quâ niger humectat flaventia culta Galesus,
Corycium vidisse senem : cui pauca relicti
Jugera ruris erant ; nec fertilis illa juvencis,
Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.
Hìc rarum tamen in dumis olus, albaq; circùm
Lilia, verbenasq; premens, vescumq; papaver,
Regum æquabat opes animis : serâque revertens
Nocte domum, dapibus mensas onerabat inemptis.
Primus vere rosam, atq; autumno carpere poma :
Et cùm tristis hyems etiam nunc frigore saxa
Rumperet, et glacie curtus frenaret aquarum ;
Ille comam mollis jam tum tondebat acanthi,

vela, et properarem torquere proram ad terram : fortasse cantarem quoque, quæ ratio culturæ ornaret hortos fertiles, et cantarem *rosaria Pæsti bis fœcundi : et quomodo intyba, et margines virentes apio, lætarentur aquis irrigantibus, et* quomodo *cucumis curvatus per herbam tumesceret in* modum *ventris : nec prætermisissem narcissum, tarde florentem, et caulem acanthi flexilis, et hederas albentes, et myrtos quæ amant litora. Namque sub altis mœnibus Tarenti, qua profundus Galesus irrigat agros flaventes* segetibus, *memini me vidisse senem Corycium : qui habebat pauca jugera agri deserti : terra illa, nec apta erat* arationi *boum, nec opportuna* pastioni *pecorum, nec commoda vitibus. Tamen in illo loco,* prius *dumoso, plantans rara olera, et in circuitu candida lilia, ac verbenas, ac edule papaver, æquabat animo divitias regum, et nocte* jam *provectâ rediens domum, onerabat mensam cibis non emptis. Primus colligebat vere rosam, et autumno poma : et cum tristis hyems frangeret adhuc lapides* vi *frigoris, et cohiberet glacie fluxum aquarum ; ille jam tum tondebat frondes flexilis acanthi,*

NOTÆ.

119. *Biferique rosaria Pæsti.*] *Pæstum*, oppidum et sinus Lucaniæ, *Pesto* : cujus solum rosis nobile, quas bis, nempe mense Maio et Septembri, ferebat.

120. *Intyba.*] *Chicorée, succory*, Georg. 1. 120. *Ripæ.*] Margines fontium. *Apium.*] *Persil, parsley*, Ecl. 6. 68. *Cucumis.*] *Concombre, cucumber*, olus notæ figuræ. *Narcissum.*] Ecl. 2. 48. tardius floret ; ideo *sera comantem* vocat : et *sera* dicit, pro *sero* ; adjectivum plurale neutrum, pro adverbio. *Vimen acanthi.*] Caulem *brancæ ursinæ*, de qua Ecl. 3. 45. Non vero *spinæ Egyptiæ*, quæ alterum genus acanthi est, de quo G. 2. 119. De *myrtis*, Ecl. 2. 54.

125. *Namque sub Oebaliæ, &c.*] Tarenti : urbis in Italiæ sinu maxime australi : cujus instaurator fuit Phalantus, ex Oebaliâ, seu Laconiâ, profectus.

126. *Qua niger, &c.*] *Galesus, Galaso*, Calabriæ fluvius est, in sinum illum Tarentinum defluens : *niger* dicitur, vel ab umbrâ circumstantium arborum : unde à Propertio l. 2. 34. 67. vocatur umbrosus. *Umbrosi subter spineta Galesi* ; vel à profunditate aquarum, quæ nigritiem inde contrahunt : unde frequens est illud epithetum Homero, μέλαν ὕδωρ, *nigra aqua*. Erythræus legit *piger*, quia certum est eum lentissime labi.

127. *Corycium senem.*] Vel nomen fuit hujus senis proprium ; vel appellativùm à gente : *Corycus* enim, κώρυκος, mons croci ferax, et oppidum fuit Ciliciæ : quæ regio est Asiæ in litore maris inde dicti Cicilii. Hujus incolæ *Cilices*, eo quod piraticam exercerent, à Pompeio petiti bello ; et partim occisi, partim in fidem recepti, agris ab eo donati sunt : præsertimque Cilicum remiges, quorum operâ usus erat Pompeius, in Calabriâ Tarentinoque agro collocati sunt. Ex iis hunc unum esse aliquem non immerito suspicantur. *Flaventia culta.*] Loca culta et flaventia : duo adjectiva, quorum alterum substantivi vim obtinet : ut G. 1. 393. *Aperta serena*.

130. *Rarum.*] Raris, non densis ordinibus, consitum ; quod in sterili terrâ fit.

131. *Verbenasque premens.*] *De la vervene, vervein*. Ecl. 8. 65. *Premens.*] Plantans, G. 2. 346. *Quæcumque premes virgulta per agros*.

Vescumque papaver.] Edule, causam vide supra G. 1. 212. Vescum item, minutum ac parvum significat. Ovid. Fast. l. 3. *Vescaque parva vocant*. Plin. l. 7. 20. *Corpore vesco fuisse, sed eximiis viribus Tritanum*, memorat.

137. *Mollis acanthi.*] *Brancæ ursinæ*, Ecl. 3. 45. De *Zephyris*, Ecl. 5. 5.

Æstatem

incusans æstatem pigram et Zephyros tardos. Itaque primus abundabat apibus fœcundis, et multis examinibus; et colligebat mel spumosum e favis compressis: habebat tilias, et pinos copiosas: et quot pomis arbor ferax se vestierat tempore *novorum florum; totidem matura* pomo *retinebat autumni* tempore. *Ille etiam digesserat in ordinem ulmos tarde* crescentes, *et piros duras, et spinos jam ferentes pruna, et platanum jam præbentem umbracula bibentibus. Sed ego quidem arctatus spatiis angustioribus, ista omitto, et relinquo aliis deinde commemoranda. Nunc age, describam proprietates, quas ipse Jupiter addidit apibus: propter quod donum* obtinendum, apes, *secutæ canoros sonitus Corybantium et æra crepitantia, nutriverunt regem cœli sub cavernâ Dictæâ. Solæ* animalium *habent fœtus communes, et domos urbis communes, et vitam ducunt sub legibus immobilibus: et solæ cognoscunt patriam, et statas domos: et prævidentes hyemem futuram, exercent* se *labore per æstatem, et congregant in commune* bona *parta. Aliæ enim provident cibis, et lege constitutâ laborant per campos: pars intra claustra alvearium componunt ima fundamenta favorum, ex succo narcissi et viscoso glutine corticis:*

Æstatem increpitans seram, Zephyrosq; morantes.
Ergo apibus fœtis idem atque examine multo
Primus abundare, et spumantia cogere pressis
Mella favis: illi tiliæ, atque uberrima pinus:
Quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
Induerat, totidem autumno matura tenebat.
Ille etiam seras in versum distulit ulmos,
Eduramq; pirum, et spinos jam pruna ferentes,
Jamq; ministrantem platanum potantibus umbras.
Verum hæc ipse equidem, spatiis exclusus iniquis,
Prætereo, atq; aliis pòst commemoranda relinquo.
Nunc age, naturas apibus quas Jupiter ipse
Addidit, expediam: pro quâ mercede, canoros
Curetum sonitus crepitantiaque æra secutæ,
Dictæo cœli regem pavere sub antro.
Solæ communes natos, consortia tecta
Urbis habent, magnisq; agitant sub legibus ævum;
Et patriam solæ, et certos novere penates.
Venturæque hyemis memores, æstate laborem
Experiuntur, et in medium quæsita reponunt.
Namque aliæ victu invigilant, et fœdere pacto
Exercentur agris: pars intra septa domorum
Narcissi lacrymam, et lentum de cortice gluten,
Prima favis ponunt fundamina; deindè tenaces

NOTÆ.

141. *Tiliæ, atque, &c.*] *Tilia, tilleul, a teil-tree:* arbor nota. *Pinus uberrima*, vel plurima, vel ferax pinearum nucum, vel ferax glutinis, quo apes utuntur ad mellis fundamina, vide supra, v. 39.

144. *In versum, &c.*] De arborum ordinatâ plantatione, G. 2. 277. *Eduram pirum.*] Duritiem vel ad lignum refert; vel ad fructum, aut nondum maturum, aut etiam in maturitatem intus lapidescentem. De hâc voce, *édurâ*, vide G. 2. 65. De *Platano, plane*, ibidem G. 2. 70.

145. *Spinos jam pruna ferentes.*] Spinus, vel significat prunum sylvestrem, quod vult Car. Stephanus; vel spinam ipsam, quæ in prunum conversa sit per insitionem, de quâ insitione G. 2. 73.

149. *Nunc age, &c.*] IV. PARS. *De apum republicâ, et quasi civili prudentiâ*, in melle conficiendo, in rege observando, &c.

151. *Curetum sonitus, &c.*] Saturnus cum filios mares devoraret, vel ex pacto cum Titane fratre, vel ex metu suo, cum esset in fatis, fore ut à filiis regno pelleretur: Rhea sive Ops, aut Cybele, ejus uxor, Jovem, in Creta natum, in antro Dictæi montis, qui Idæ monti vicinus est, occuluit; jussitque ut *Curetes*, sive *Corybantes*, sive *Dactyli*, sacrorum suorum administri, cymbalis, æreisque clypeis circa cunas obstreperent, ne vagitus proderet infantem patri. Hujus porro insulæ rex dicitur fuisse *Melissus*, cujus filiæ duæ Jovem aluerunt caprino lacte et melle: unde fabulæ ferunt, capram nomine Amaltheam, et apes Curetum cymbalis excitas, Jovis nutrices fuisse: et ob id quidem beneficium, capram à Jove relatam inter sidera, cornu ejus nymphis nutricibus datum, hâc adjectâ facultate, ut quidquid optassent, id illis ex eo cornu largiter emanaret; apes, cum antea nihilo essent muscis aliis sagaciores, novâ sagacitate fuisse præditas: unde facultates illæ *additæ* dicuntur. *Pro qua mercede.*] Supple, *consequendâ:* quasi hoc sibi officii sui præmium ac finem apes proposuerint.

158. *Victu.*] Pro *victui:* dativus contractus, de quo, Ecl. 5. 29. De *Narcisso*, Ecl. 2. 48. De *glutine*, quo ceræ et mellis fundamenta conflant, supra v. 39.

Suspendunt

Suspendunt ceras: aliæ, spem gentis, adultos
Educunt fœtus: aliæ purissima mella
Stipant, et liquido distendunt nectare cellas.
Sunt, quibus ad portas cecidit custodia sorti:
Inque vicem speculantur aquas et nubila cœli,
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus à præsepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
Ac veluti lentis Cyclopes fulmina massis
Cùm properant: alii taurinis follibus auras
Accipiunt, redduntque: alii stridentia tingunt
Æra lacu: gemit impositis incudibus Ætna:
Illi inter sese magnâ vi brachia tollunt
In numerum; versantq; tenaci forcipe ferrum.
Non aliter (si parva licet componere magnis)
Cecropias innatus apes amor urget habendi,
Munere quamque suo. Grandævis oppida curæ,
Et munire favos, et Dædala fingere tecta.
At fessæ multâ referunt se nocte minores,
Crura thymo plenæ: pascuntur et arbuta passìm,
Et glaucas salices, casiamq; crocumq; rubentem,
Et pinguem tiliam, et ferrugineos hyacinthos.
Omnibus una quies operum, labor omnibus unus.
Mane ruunt portis, nusquam mora: rursus easdem
Vesper ubi è pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant.
Fit sonitus, mussantque oras et limina circum.
Post, ubi jam thalamis se composuere, siletur
In noctem, fessosq; sopor suus occupat artus.

postea tenaces concamerant ceras: aliæ alunt incubando *fœtus crescentes,* qui sunt *spes generis: aliæ addensant mella expurgata, et implent favos puro nectare. Sunt* aliquæ *quibus statio ad portas sorte obtigit: et* quæ *per vices prævident pluviam et nubes aëris; aut accipiunt onera venientium; aut conflato agmine expellunt ex alveari fucos,* quod est *genus pigrum. Fervet labor, et mella thymum halantia bene olent. Ac veluti quando Cyclopes fabricantur fulmina è massis emollitis: alii accipiunt, et remittunt aërem follibus è tauri corio* factis; *alii mergunt in aquas æra stridentia: Ætna plangit* sub *incudibus* sibi *impositis. Illi inter se attollunt brachia magno robore per ordinem, vertuntque ferrum mordaci forcipe. Non aliter (si licet comparare parva magnis) ingenita cupiditas congregandi* mella *urget apes Atticas, unamquamque* juxta *suum officium. Seniores curant alvearia, et tuentur favos, et construunt domos artificiosas. At juniores redeunt lassæ provectâ nocte, refertæ thymo* circa *crura: et hinc inde carpunt arbuta, et salices virides, et casiam, et crocum rufum, et tiliam viscosam, et hyacinthos nigrescentes. Simul omnes quiescunt à labore, simul omnes laborant. Mane exeunt portis, nullo in loco ignavia* est. *Postea cum Hesperus eis significavit recedendum* esse *ex agris* et *pastione: tunc adeunt alvearia, tunc reficiunt corpora. Murmur excitatur, et strepunt circa vestibulum et portas. Deinde cum jam consederunt in cellis, silent per noctem, et conveniens sopor tenet membra lassa.*

NOTÆ.

162. *Suspendunt ceras, &c.*] Plinius, l. 11. 10. *Ruentes ceras fulciunt, pilarum intergerinis à solo fornicatis, ne desit aditus ad sarciendum.* De *Nectare,* potu Deorum, Ecl. 5. 71.

165. *Sorti.*] Pro *sorte:* sic *igni* pro *igne,* G. 1. 267. *Capiti* pro *capite,* Ecl. 6. 16.

168. *Fucos.*] *Guespes, wasps.* Ex Plinio l. 11. 11. *Sunt quasi servitia apum, his sunt cellarum minimæ: quamobrem imperant iis, primosque in opera expellunt, tardantes sine clementia puniunt.*

170. *Cyclopes, &c.*] De iis, et *Ætna* monte G. 1. 471. et fusius Æn. 3. 569.

175. *In numerum.*] Certo quodam ordine, ac veluti numeroso malleorum concentu.

177. *Cecropias.*] Atticas, à primo Atticorum rege Cecrope: mel autem Atticum celebre fuit, præsertim ex *Hymetto* monte.

179. *Dædala.*] A Dædalo, ingeniosissimo Atheniensi fabro, qui labyrinthum condidit; artificiosa quælibet opera, *Dædala,* vel *Dædalea* dicta sunt. Deo eo plura Æ. 6. 29.

181. *Crura thymo plenæ.*] Plin. l. 11. 10. *Quæ flores comportant, prioribus pedibus femina onerant, propter id naturâ scabra: priores pedes rostro.*

Arbuta passim, &c.] Arbuta, *fruits d'arboisiers, arbut-berries,* Ecl. 3. 82. Casia, *lavande, lavender.* Ecl. 2. 49. Crocus, *safran, saffron,* Ecl. 4. 44. Hyacinthus, *glayeul, gladder,* Ecl. 3. 63. Tilia, *tilleul, teil-tree.* De *Ferrugineo* colore, Ecl. 2. 18.

186. *Vesper.*] Stella Veneris, Ecl. 6. 86.

Nec verò à stabulis pluviâ impendente recedunt
Longiùs, aut credunt cœlo, adventantibus Euris:
Sed circum tutæ sub mœnibus urbis aquantur,
Excursusque breves tentant: et sæpe lapillos,
Ut cymbæ instabiles fluctu jactante saburram,
Tollunt: his sese per inania nubila librant.
Illum adeò placuisse apibus mirabere morem,
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In venerem solvunt, aut fœtus nixibus edunt.
Verùm ipsæ è foliis natos et suavibus herbis
Ore legunt: ipsæ regem, parvosque Quirites
Sufficiunt: aulasque et cerea regna refingunt.
Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
Attrivere, ultroque animam sub fasce dedere:
Tantus amor florum, et generandi gloria mellis.
Ergo ipsas quamvis angusti terminus ævi
Excipiat (neq; enim plus septima ducitur æstas)
At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domûs, et avi numerantur avorum.
Præterea regem non sic Ægyptus, et ingens
Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes,
Observant. Rege incolumi mens omnibus una est;
Amisso, rupere fidem: constructaque mella

Non autem abeunt longius ab alvearibus, quando imber instat, nec confidunt aëri, quando imminent venti; sed, securæ prope parietes alvearis, circum hauriunt aquas, et faciunt breves excursiones; et sæpe, et quemadmodum naves fluitantes habent arenam contra *agitationem fluctuum, ita apprehendunt lapillos, et his sustinent se per nubes vagas. Miraberis autem hanc consuetudinem placuisse apibus: quod nec vacant coitui, nec inertes enervant corpus libidine, nec emittunt fœtus partu. Sed ipsæ rostro colligunt fœtus è foliis et herbis dulcibus: Ipsæ supplent reges et parvos cives, et reparant palatia ac regna cerea. Sæpe quoque vagando contuderunt alas in duris saxis, et sponte amisere vitam sub onere: tantus est* ipsis *amor florum, tanta gloria faciendi mellis. Itaque licet brevis vitæ finis eas urgeat (non enim vivunt plus* quam *septem annos) tamen genus* earum *manet immortale, et fortuna familiæ subsistit per multos annos, et numerantur avi avorum. Præterea Ægyptus, et magna Lydia, et gens Parthorum, et Hydaspes Mediæ non ita venerantur regem. Rege vivo, unanima est concordia omnium;* rege *mortuo, dissolvunt societatem, et ipsæ rapiunt mella accumulata,*

NOTÆ.

192. *Euris.*] Quibuslibet ventis, proprie tamen orientalibus.

195. *Saburram.*] Arenam graviorem, quâ naves ad certam usque mensuram onerantur, ac *saburrantur*, ut stabiliores fiant.

198. *Concubitu.*] Pro *concubitui*. Ecl. 5. 29. Plin. l. 11. 16. *Fœtus quonam modo progenerarent, magna inter eruditos et subtilis quæstio fuit: apum enim coitus visus est nunquam. Plures existimavere oportere confici floribus. Gallinarum modo incubant. Id quod exclusum est, primum vermiculus videtur candidus donec ruptis membranis, quæ singulos cingunt ovorum modo, universum agmen emergat.* Ita fere Aristoteles aliique, qui omnes putant reperiri ab iis aliquid in floribus, quod sit seminis loco; idque deinde formatum in fœtus, ab iis demitti ore.

201. *Quirites.*] Cives, ducta metaphora à Romanis civibus, qui dicti sunt *Quirites*; vel à Romulo rege, qui dictus est *Quirinus*; vel à *Curibus*, oppido Sabinorum, postquam fœdus ictum est inter Tatium eorum regem, et Romulum.

203. *Duris in cotibus.*] *Cos*, usurpatur sæpe pro lapide, qui ferro acuendo adhibetur. Hic tamen et alibi pro quolibet lapide aspero, et caute. *Cos*, itaque et *cautes*, idem sunt: quemadmodum et à Græcis usurpatur ἀκόνη in utraque significatione.

210. *Regem non sic, &c.*] Comparat obsequia apum erga reges, cum studio populorum; eorum maxime qui deliciis fracti dominos quasi servili cultu adorabant. Tales *Ægyptii*, de quibus infra, v. 287. *Lydi*, quorum regio pars est Asiæ minoris, Pactolo, aurifero flumine perfusa, Crœso olim regi ditissimo subdita. *Parthi*, de quibus, Ecl. 1. 62. *Medi* ad occidentem Parthorum siti: qui hic per Hydaspem fluvium notantur. *Hydaspes* tamen ab uno Virgilio in Media, ab aliis in Indiâ collocatur; ab aliis in Indum influere dicitur ad urbem Nisam, ab aliis in mare labi. Probus putat *Medum* dici victoriæ causâ; quia Medi et Persæ duce Alexandro, Indiam domuerant: quod si admittatur *Græcus* etiam et *Macedo* meliori jure potuit vocari; quod quis ferat? Abramus legit, *Indus Hydaspes*, sed sine fide manuscriptorum. Ego admodum incertam fuisse et esse ejus notitiam puto, nec aliâ de causâ dixit Horatius, Od. l. 1. 22. 8. *Quæ loca fabulosus lambit Hydaspes:* adeo varia de illo narrantur.

Diripuere

Diripuere ipsæ, et crates solvêre favorum.
Ille operum custos, illum admirantur, et omnes
Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes,
Et sæpe attollunt humeris, et corpora bello [tem.
Objectant, pulchramque petunt per vulnera mor-
His quidam signis, atque hæc exempla secuti,
Esse apibus partem divinæ mentis, et haustus
Ætherios dixere: Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusq; maris, cœlumq; profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.
Scilicèt huc reddi deindè, ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum; sed viva volare
Sideris in numerum, atque alto succedere cœlo.
Si quandò sedem angustam, servataque mella
Thesauris relines; prius haustu sparsus aquarum,
Ora fove, fumosq; manu prætende sequaces.
Bis gravidos cogunt fœtus, duo tempora messis.
Taygete simul os terris ostendit honestum
Pleias, et Oceani sprêtos pede reppulit amnes:

et evertunt compagem favorum. Ille rex *præsidet operibus, admirantur illum, et omnes circa* illum *conglobantur multo* cum *murmure, et ambiunt* illum *magno numero, et sæpe efferunt humeris, et* in *bello objiciunt corpora* pro eo, *et quærunt per vulnera gloriosam necem. Quidam ob hæc indicia, et considerantes hæc specimina* prudentiæ, *dixerunt, partem divinæ mentis et cœlestes spiritus inesse apibus. Quippe* dixerunt *Deum fusum esse per omnes, et terras, et tractus maris, et cœlum profundum: ex illo pecudes, armenta, homines, omne genus ferarum,* denique *quemlibet nascendo sibi attrahere animam. Quippe* dixerunt *omnia post dissolutionem reverti ac referri ad eum: nec esse locum exinanitioni: sed* omnia *volare viva, sui* quæque *sideris in ordinem, atque ire in altum cœlum. Si aliquando recludis arctum alveare, et mella servata in favis; prius os* tuum *imple, imbutus haustu aquarum; et prætende manu fumos* qui *insequantur* apes. Apiarii *bis colligunt favos plenos, duo sunt tempore mellationis. Simul ac Taygete Pleias monstravit terris formosum vultum, et repulit pede aquas Oceani à* se *contemptas:*

NOTÆ.

214. *Crates favorum.*] Quia favi in modum craticularum cancellati sunt.

220. *Esse apibus partem, &c.*] Sequitur hic doctrinam Pythagoræ et Platonis. Pythagoræ opinio sic à Servio explicatur: *Omnia animalia ex quatuor elementis et divino spiritu consture manifestum est. Trahunt enim à terrâ carnem, ab aquâ humorem, ab aëre anhelitum, ab igne fervorem, à divino spiritu ingenium: quod quia est in apibus, sicut in hominibus (namque metuunt, cupiunt, dolent, gaudent; quæ probantur ex his quæ faciunt: dimicant enim, colligunt flores, prævident pluvias) fateamur necesse est, etiam apes partem habere divinitatis.* Platonis autem opinio est in Timæo, Deum, cum mundum condidit, astris parem distribuisse numerum animarum; singulisque astris singulas attribuisse, quasi totidem vehiculis. Pythagoræ autem et Platonis communis sententia est, animam esse interitus expertem; et, cum exit, pervenire in cognatam sibi animam mundi, ut testatur Plutarchus l. 4. de Placit. Philos. Juxta has igitur sententias docet Virgilius, *morti non esse locum,* id est, exinanitioni; quippe cum anima remaneat: deinde animam reverti *sideris in numerum,* id est, ad ea sidera quibus singulæ addicuntur; atque ita in cœlum reverti, quæ præcipui Dei sedes est.

229. *Relines, &c.*] Aperies, detractâ illâ omni materiâ, quâ totum alveare apes *linunt.* Tum duplici utere industriâ ad fugandas apes. I. Aquam haustam ore presso sparge super alvearia, pluviæ in modum. II. Prætende fumum.

Haustu sparsus aquarum Ora fove.] Supple, *et deinde projice in pluviæ modum.* Prius legebatur, *ore fove:* ambiguâ et difficili sententiâ. Rescripsit è Manusc. N. Heinsius: *Ora fove.*

231. *Bis gravidos cogunt, &c.*] V. PARS. *De mellationis temporibus;* verno scilicet, et autumnali. Per *gravidos fœtus* haud dubie mella intelligit, quæ sunt fructus et proventus apum: neque enim significat proprie fœtus, qui non sunt *gravidi:* neque matres apes, quæ dici non possunt *fœtus.*

232. *Taygete simul, &c.*] Una è *Pleiadibus,* sub quâ sex etiam alias comprehendit: de iis G. 1. 138. Earum ortu et occasu notat duplex tempus colligendi mellis, quod metaphorice *messem* vocat. Oriuntur oriente Sole in tauro, circa ultimum Aprilem, aut initium Maii: occidunt oriente Sole, circa finem Octobris, aut initium Novembris: Vide G. 1. 221.

233. *Oceani amnes.*] Quia Oceanus terram ambit.

Aut

Aut eadem sidus fugiens ubi piscis aquosi,
Tristior hybernas cœlo descendit in undas.
Illis ira modum supra est, læsæque venenum
Morsibus inspirant, et spicula cæca relinquunt
Affixæ venis, animasque in vulnere ponunt.
Sin duram metues hyemem, parcesque futuro,
Contusosq; animos et res miserabere fractas;
At suffire thymo, cerasque recidere inanes
Quis dubitet? nam sæpe favos ignotus adedit
Stellio, lucifugis congesta cubilia blattis:
Immunisque sedens aliena ad pabula fucus,
Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis;
Aut durum tineæ genus, aut invisa Minervæ
In foribus laxos suspendit aranea casses.
Quo magis exhaustæ fuerint; hoc acriùs omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
Complebuntque foros, et floribus horrea texent.
Si verò (quoniam casus apibus quoque nostros
Vita tulit) tristi languebunt corpora morbo,
Quod jam non dubiis poteris cognoscere signis:
Continuò est ægris alius color: horrida vultum
Deformat macies: tum corpora luce carentum
Exportant tectis, et tristia funera ducunt:

aut cum eadem, fugiendo astrum piscis imbriferi, descendit mœsta è cœlo in aquas hybernas. Illæ apes *iracundæ sunt supra modum, et offensæ immittunt venenum punctione, et affixæ venis relinquunt aculeos occultos, et amittunt vitam in vulnere. Si vero timeas hyemem sterilem, et provideas in futurum, et miserescas gentis afflictæ opumque direptarum: tamen quis omittat fumigare eas thymo, et auferre ceras superfluas? Nam sæpe occultus lacertus corrosit favos, cubilia plena* sunt *blattis fugientibus lucem, et fucus iners otiatur prope alienum cibum, aut asper crabro se miscet* apibus, armatus *majori aculeo, aut importunum genus tinearum, aut aranea odiosa Minervæ suspendit in portis telas tenues. Quo magis fuerint evacuatæ, eo diligentius omnes contendent reparare jacturam gentis vexatæ, et replebunt cellas, et conficient favos è floribus. Si autem (quoniam vitæ* conditio *intulit quoque apibus nostras miserias) corpora earum langueant tristi ægritudine, poteris deinceps cognoscere id signis non incertis. Statim ægræ habent alium colorem, horrida macies deturpat speciem: tunc efferunt* ex *alvearibus cadavera carentium lumine, et ducunt tristia funera:*

NOTÆ.

234. *Sidus fugiens piscis aquosi.*] Certe fugimus tantum insequentes: at nullum proprie piscium sidus Pleiades sequitur, sed antecedit. Nodum hunc ut solvat Petitus versum sic interpungit: *Aut eadem sidus fugiens, ubi piscis aquosi tristior hybernas cœlo descendit in undas:* hoc sensu: *Aut eadem fugiens sidus*, id est Solem; *ubi descendit in undas hybernas piscis aquosi*, id est, in quas jam sidus piscium ante descendit. Alii aliter solvunt. Ego servatâ vulgari interpunctione, per piscem aquosum, intelligo *hydram*, qui serpens est in aquis degens, unde nomen habet ab ὕδωρ, *aqua:* hoc enim sidus, etsi in occasu Pleiadum, gradibus circiter quinquaginta ab iis distet: tamen eas subsequitur, iisque videtur imminere.

238. *Animasque in vulnere ponunt.*] Hoc inde fit, quia aculeus cum alvo, sive intestino, consertus est; et, cum infixus fuit, è vulnere retrahi nequit sine alvi ruptione.

239. *Sin duram, &c.*] Si providens in futurum nolis mella omnino detrahere, ne per hyemem deficientibus floribus apes fame pereant: relinque partem aliquam mellis ad cibum hybernum; et interim purga alveare à noxiis pestibus; ut sunt stellio, *laisard, the lizard:* blatta, *cloporte, the wood-louse:* fucus, *guêspe, the drone:* crabro, *freslon, the hornet:* tinea, vermiculi genus, corrodens vestes et alia, &c.

246. *Invisa Minervæ aranea.*] Arachne, Lydia, lanificii arte ausa cum Minervâ contendere; ægre ferens opus suum ab eadem confractum esse, suspendio sibi vitam abstulit: à Minerva in araneam transformata est.

250. *Foros.*] *Fori* sunt spatia in navibus apertiora, tabulata, in quibus inceditur: unde nomen habent, vel à *ferendo*, vel quod *foris* emineant. Sunt item in circo ejusmodi spatia, è quibus videntur spectacula. Hinc diminutivum est *foruli:* quæ sunt apud Suet. et Juven. librorum conditoria in bibliothecis. Hic pro cellulis melleis usurpantur.

251. *Si vero, &c.*] VI. PARS. *De morbis apum, earumque signis et remediis.*

Aut

Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent,
Aut intùs clausis cunctantur in ædibus omnes :
Ignavæque fame, et contracto frigore pigræ.
Tum sonus auditur gravior, tractimq; susurrant :
Frigidus ut quondam sylvis immurmurat Auster,
Ut mare sollicitum stridet refluentibus undis,
Æstuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.
Hìc jam galbaneos suadebo incendere odores,
Mellaque arundineis inferre canalibus, ultrò
Hortantem, et fessas ad pabula nota vocantem.
Proderit et tunsum gallæ admiscere saporem,
Arentesque rosas, aut igni pinguia multo
Defruta, vel psythiâ passos de vite racemos,
Cecropiumq; thymum, et graveolentia centaurea.
Est etiam flos in pratis, cui nomen amello
Fecere agricolæ, facilis quærentibus herba.
Namque uno ingentem tollit de cespite sylvam,
Aureus ipse : sed in foliis, quæ plurima circum
Funduntur, violæ sublucet purpura nigræ.
Sæpe Deûm nexis ornatæ torquibus aræ.
Asper in ore sapor : tonsis in vallibus illum
Pastores, et curva legunt prope flumina Mellæ.
Hujus odorato radices incoque Baccho,
Pabulaque in foribus plenis appone canistris.
  Sed si quem proles subitò defecerit omnis,

aut eædem dependent ad portam simul implicatæ pedibus: aut omnes intus clausæ morantur in alvearibus, desides præ fame, et pigræ præ frigore contrahente membra. *Tum murmur obscurius auditur, et susurrant* longo *tractu: quemadmodum Auster frigidus aliquando sibilat in sylvis: quemadmodum mare turbatum stridet fluctibus reciprocantibus; quemadmodum ignis fervens æstuat* in *fornacibus clausis. Tunc consulo,* ut *galbanei odores urantur illic, et mella infundantur per cannas arundineas; ultro excitando et invitando* apes *languidas ad cibum familiarem. Juvabit etiam addere* huic melli *succum gallæ contritæ, et rosas siccas, vel mustum multo igne spissatum, vel passas uvas è psythiâ vite, et thymum Atticum, et centaurea gravia odore. Est etiam in pratis flos, cui agricolæ dedere nomen amelli: planta* est *facilis repertu. Quippe uno è cespite erigit magnam copiam caulium: aureus ipse* est; sed *purpura violæ nigricantis sublucet in foliis, quæ multa in orbem ambiunt* flosculum. *Sæpe altaria Deorum ornantur torquibus* amello *implexis. Sapor illius asper est palato: pastores colligunt eum in pratis demessis, et ad flexuosa fluenta Mellæ. Coque radices illius in vino optimo, et plenis calathis offer* apibus *in cibum ad foramina* alvearis. *Sed si aliquis amiserit subito totam gentem,*

NOTÆ.

257. *Pedibus connexæ, &c.*] Non puto hic *uvam* significari, siquidem ut lætitiæ indicium apponitur infra, v. 558. Itaque intellige de singulis aut pauculis apibus, quæ vel mortuæ, vel languidæ pedibus adhærent ad limina.

261. *Frigidus Auster.*] Quilibet ventus: Auster enim non frigidus, sed humidus est. Macrobius tamen ait frigidum esse ab origine; et humidum fieri cum per zonæ torridæ plagam ad nos commeat. *Quondam.*] Aliquando. Sic G. 3. 99. *Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis incassum furit.*

264. *Galbaneos, &c.*] Galbanum, *galbanon*, gummi è narthece sive ferula, in Syria: hujus odor fugat serpentes. Galla, *pomme de chêne, oak-apple:* Defrutum, vinum coctum, *resiné, sodden wine:* de quo G. 1. 295. Racemi passi, *sechez au Soleil, dried in the Sun:* quem in usum apta præ cæteris vitis Psythia, de qua G. 2. 93. Centaurea, orum; vel centauria, æ; et centaurium, ii; *fiel de terre, centory:* herba quæ nomen traxisse dicitur à Chirone Centauro: quia adhibita vulneri, quod ipsi Herculis sagittæ fecerant, eum sanavit. *Cecropium thymum*, quia frequens in Hymetto monte Atticæ regionis, in quâ primus regnavit Cecrops. *Amellus* certissime est *Aster Atticus*, id est, *stella Attica;* ob formam et patriam sic dicta: Aliter *bubonium*, id est *inguinalis;* quod inguinum doloribus medeatur: in hortis visu notissima, nomine Gallis ignota.

278. *Mellæ.*] Vel Melæ, fluvii Galliæ Cisalpinæ, prope Brixiam. Unde nomen habet *amellus flos*, juxta Servium.

281. *Sed si quem, &c.*] VII. PARS. *De reparatione apum, ejusque reparationis inventore Aristæo.* Is Apollinis filius fuit, ex Cyrene filiâ Penei fluminis, vel regis: in Arcadiâ deinde regnasse dicitur; et apum ac mellis usum, lactisque coagulum invenisse, v. G. 1. 14.

Nec

Nec genus unde novæ stirpis revocetur, habebit;
Tempus, et Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere, quoque modo cæsis jam sæpe juvencis
Insincerus apes tulerit cruor. Altiùs omnem
Expediam, primâ repetens ab origine, famam.
Nam quâ Pellæi gens fortunata Canopi
Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,
Et circum pictis vehitur sua rura phaselis;
Quàque pharetratæ vicinia Persidis urget,
Et viridem Ægyptum nigrâ fœcundat arenâ,
Et diversa ruens septem discurrit in ora
Usque coloratis amnis devexus ab Indis;
Omnis in hâc certam regio jacit arte salutem.
Exiguus primùm, atq; ipsos contractus ad usus
Eligitur locus: hunc angustique imbrice tecti
Parietibusque premunt arctis: et quatuor addunt
Quatuor à ventis obliquâ luce fenestras.
Tum vitulus, bimâ curvans jam cornua fronte,
Quæritur: huic geminæ nares, et spiritus oris

nec habeat, unde reparetur genus novæ familiæ: tunc *tempus* est *aperire inventum memorabile Arcadii apiarii, et quomodo occisis bobus, jam sæpe sanguis putridus produxerit apes. Narrabo famam omnem hujus facti, repetens* eam *altius à primâ origine. Nam, quâ* parte *felix natio Pellæi Canopi accolit Nilum insidentem* agris *inundante flumine, et circumnavigat suos agros in naviculis versicoloribus: e* t *quâ* parte regiones *vicinæ Persis pharetratis attingunt* Ægyptum; *et quâ* parte *fluvius defluens ab usque nigris Æthiopibus fœcundat Ægyptum nigro limo, et præcipitans exonerat se in ostia septem distincta; tota regio collocat in hoc invento spem certam. Primum quæritur locus angustus, et arctatus ad hunc ipsum usum: hunc tegulis parvi tecti et contractis muris coarctant: adjunguntque quatuor fenestras, obliquo lumine, à quatuor ventis. Tum quæritur juvencus jam flectens cornua* in *fronte bienni: huic multum repugnanti clauduntur ambæ nares, et halitus oris;*

NOTÆ.

287. *Quâ Pellæi, &c.*] Locus perdifficilis. Vult Cerdanus duplicem hîc regionem significari, Ægyptum et Indiam: duplicem fluvium: Nilum et Indum: utrobique inventam esse artem reparandarum apum. Sed refutatur: tum quia non est verisimile quod contendit, versum hunc suppositum esse; *et viridem Ægyptum nigrâ fœcundat arenâ*, qui versus plane de Nilo, intelligi debet; et locus ipse totus, de Nilo, non de Indo: tum quia male diceretur Indus devectus ab Indis, cum Indiæ fines non egrediatur. Abramus hic comminiscitur nescio quid de Gange Indico fluvio, qui per subterraneos meatus erumpat in Ægyptum, ibique Nilum efficiat. Ego omnia de Nilo interpretor: Et quæ duo videntur obstare, sic explico. I. Dicitur *Devectus ab Indis*, id est, Æthiopibus, qui ab antiquis Indi vocabantur, ut jam notavimus G. 2. 171. Et vero quicquid olim jactatum sit de ignotis Nili fontibus, nunc compertum est oriri ex duobus fontibus ad radices Lunæ montium, ad meridiem lacus ingentis, quem impermixtis aquis mox deinde præterfluit. Lacus dicitur *Zembre.* II. *Vicinia Persidis urget* reipsa. Ægyptum, non inquam, ipsa Persis, sed vicinæ Persidis regiones, nempe Arabia, Syria, &c. quæ omnia Persidis nomine comprehendit, quia subjecta aliquando fuerant Persarum imperio, Cyri nempe et Cambysis ejus filii, qui Ægyptum ipsam ditioni adjecit. Solet autem Virgilius terminos regionibus, quam potest latissimos, assignare: ut vidimus Ecl. 1. 63. et G. 1. 490. Nunc singulæ voces explicandæ.

Canopus.] Urbs est Ægypti, quam poëta innuit vicinam esse Alexandriæ, cum Canopum vocat *Pellæum*, id est, *Alexandrinum.* Alexander enim, conditor Alexandriæ, in urbe Macedoniæ Pella natus erat: Per *Gentem Canopi* Ægyptios omnes intelligit, quia urbs illa erat antiquissima; sita ad maximum è septem ostiis, quibus Nilus in mare se exonerat. *Gens fortunata.*] Propter fertilitatem regionis. *Stagnantem flumine Nilum.*] Quia Sole in cancrum subeunte, crescere incipit per centum dies ad usque Autumnum: quâ exundatione fœcundantur agri, per quos itur phaselis et navigiis angustis, ex arundine papyraceâ. *Pharetratæ Persidis.*] Quia Persæ equitatu, venatione, et sagittandi arte insignes fuerunt: siti ad orientem Assyriæ, ad occidentem Asiæ, ad meridiem Parthiæ, ad septentrionem sinus Persici. De *Indis*, G. 1. 57.

298. *Quatuor à ventis.*] Qui flant è quatuor mundi cardinibus, sive partibus oppositis, unde *cardinales* vocantur: Eurus ab oriente, Zephyrus ab occidente, Boreas à septentrione, Notus à meridie.

300. *Nares et spiritus, &c.*] Oculi etiam, et partes omnes ad halitum aut egestionem necessariæ, linteo pice oblito obstruebantur.

Multa

Multa reluctanti obstruitur; plagisque perempto
Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.
Sic positum in clauso linquunt: et ramea costis
Subjiciunt fragmenta, thymum, casiasque recentes.
Hoc geritur, Zephyris primùm impellentibus undas,
Antè novis rubeant quàm prata coloribus, antè
Garrula quàm tignis nidum suspendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Æstuat: et visenda modis animalia miris,
Trunca pedum primo, mox et stridentia pennis
Miscentur, tenuemq; magis, magis aëra carpunt:
Donec, ut æstivis effusus nubibus imber,
Erûpere: aut ut nervo pulsante sagittæ,
Prima leves ineunt si quando prœlia Parthi.
Quis Deus hanc, Musæ, quis nobis extudit artem?
Unde nova ingressus hominum experientia cepit?
  Pastor Aristæus, fugiens Peneïa Tempe,
Amissis, ut fama, apibus morboque fameque,
Tristis ad extremi sacrum caput astitit amnis,
Multa querens; atque hâc affatus voce parentem:
Mater Cyrene, mater, quæ gurgitis hujus
Ima tenes: quid me præclarâ stirpe Deorum
(Si modo, quem perhibes, pater est Thymbræus Apollo)
Invisum fatis genuisti? aut quo tibi nostri
Pulsus amor? quid me cœlum sperare jubebas?
En etiam hunc ipsum vitæ mortalis honorem,
Quem mihi vix frugum et pecudum custodia solers
Omnia tentanti extuderat, te matre, relinquo.

et huic interfecto verberibus, contusa viscera putrefiunt intra pellem non laceratam. Sic relinquunt depositum in loco *clauso, et lateribus substernunt fragmina ramorum, thymum, et casias novas. Hoc fit, cum primum Zephyri agitant aquas, antequam campi pingantur novis coloribus* florum, *antequam loquax hirundo defigat nidum* in *tignis* domorum. *Interea humor calefactus in ossibus teneris effervescit: et congregantur mirabili modo animalia digna visu, primo carentia pedibus, deinde alis etiam strepentia, et magis, magisque tentant auras tenues: donec evolent,* tam dense, *quam imber cadens per æstatem è nubibus: aut quam sagittæ ex arcu emittente, si quando fugaces Parthi faciunt præludia pugnandi. O Musæ! quis Deus invenit hanc artem in nostra commoda? Unde nova hæc hominum experientia cepit exordium? Pastor Aristæus relinquens Tempe,* quæ *Peneo* alluuntur, *apibus amissis per morbum et famem, ut narratur; stetit mœstus ad sacrum fontem summi fluvii, multum quærendo; et allocutus est matrem his verbis. Mater Cyrene, mater, quæ habitas in fundo hujus fontis: cur me produxisti odiosum fatis ex illustri Deorum genere, si modo Thymbræus Apollo pater meus est, ut memoras? aut quonam depulsus est à te amor* tuus *erga me? Cur jubebas me sperare* honores *immortalium? Ecce amitto, cum sis mea mater, hunc ipsum honorem vitæ mortalis, quem diligens cura frugum et pecorum vix pepererat mihi exploranti omnia.*

NOTÆ.

302. *Per integram, &c.*] Nec enim laceranda est pellis et cruentanda, sed paulatim ictibus maceranda; ita ut viscera, carnes, et ossa etiam comminuantur intra pellem. Id cavendum admonet auctor Geoponicarum præceptionum.

304. *Casiasque.*] Rosmarinum, vel lavendulam. Ecl. 2. 49.

305. *Hoc geritur Zephyris, &c.*] Id est, circa initium veris: monetque auctor Geoponic. per tres hebdomadas includendum esse, donec putrefiat.

310. *Trunca pedum, &c.*] Hinc aliqui dictas volunt *apes*, quasi ἄποδες, *sine pedibus:* sed verum etymon retuli. Ecl. 7. 13.

311. *Magis, magis aëra carpunt.*] Exprimit primos conatus ad volandum; cum alas ventilant.

314. *Leves . . . . . Parthi.*] De iis Ecl. 1. 62. Levitatem refero, vel ad fugæ dolos, vel ad equitandi peritiam.

317. *Pastor, &c.*] VIII. PARS. *Fabula Aristæi et Orphei;* Epilogi loco. *Tempe.*] Thessaliæ vallis est, quam Peneus fluvius præterfluit. G. 2. 469. Fugiebat ille Tempe, ubi degebat; ut ad caput, sive fontem Penei fluvii, qui matris suæ Cyrenes pater erat, excurreret, quasi ad maternam domum. De *Aristæo* supra, v. 283. et G. 1. 14.

323. *Thymbræus.*] Apollinis cognomen, à Thymbra Troadis oppido, ubi templum ejus celebre, in quo ferunt Achillem à Paride fuisse occisum.

Age ergo, ipsa etiam evelle manu fœcundas arbores, immitte infestum ardorem in pecora, et eneca segetes, incende agros et impelle validam securim in vites: si tanta negligentia meæ gloriæ cepit te. At mater percepit sonum vocis è cubili profundi fluvii: circa eam Nymphæ nebant Milesiam lanam, tinctam multo colore vitri: et Drymo, et Xantho, et Ligea, et Phyllodoce, quarum coma sublucens diffusa erat per colla candida: Nesæe, et Thalia, et Spio, et Cymodoce, et Cydippe, et flava Lycorias, altera adhuc virgo, altera jam passa primam difficultatem partus; et Clio, et soror ejus Beroë, ambæ Oceani filiæ, ambæ vestitæ auro, et versicoloribus pellibus; et Ephyre, et Opis, et Asia Deiopeia, et velox Arethusa, sagittis denique depositis. Inter quas Clymene narrabat vanam sollicitudinem Vulcani, de custodiendâ Venere, et fraudes, jucundaque furta Martis; et numerabat frequentes amores Deorum ab usque Chao. Quibus cantilenis intentæ, dum versant fusis molles lanas,

Quin age, et ipsa manu felices erue sylvas:
Fer stabulis inimicum ignem, atque interfice messes:
Ure sata, et validam in vites molire bipennem:
Tanta meæ si te ceperunt tædia laudis.
At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit: eam circum Milesia vellera Nymphæ
Carpebant, hyali saturo fucata colore:
Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque,
Cæsariem effusæ nitidam per candida colla;
Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,
Cydippeque, et flava Lycorias; altera virgo,
Altera tum primos Lucinæ experta labores;
Clioque, et Beroë soror, Oceanitides ambæ,
Ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambæ;
Atque Ephyre, atque Opis, et Asia Deïopeia;
Et tandem positis velox Arethusa sagittis.
Inter quas curam Clymene narrabat inanem
Vulcani, Martisque dolos, et dulcia furta,
Aque Chao densos Divûm numerabat amores.
Carmine quo captæ, dum fusis mollia pensa

NOTÆ.

330. *Stabulis inimicum ignem.*] Vel incendium, vel potius sacrum illum ac pestiferum ignem, de quo G. 3. 566.

331. *Bipennem.*] Securim utrimque acutam, *à bina pinna*: nam *pinnæ* sunt quædam fastigia; ut summitates in templis, quæ vocantur *pinnacula*.

334. *Milesia vellera.*] Pretiosa, ex urbe Mileto, in finibus Ioniæ et Cariæ. Species est pro genere.

335. *Hyali colore.*] Vitreo, inter cœruleum, et viridem medio; ab ὕαλος; *vitrum*.

336. *Drymoque, &c.*] Nympharum nomina partim ex Homero Il. 18. 39. partim ex Hesiodo in Theogon. 245. Drymo, à δρυμός, *sylva quercea.* Xantho à ξανθή, *flava.* Ligea, à λιγεια, *canora.* Phyllodoce, à φύλλον, *folium*, et δέχομαι, *capio.* Nesæe, Νησαίη, à νῆσος, *insula.* Spio, à σπέος, *spelunca.* Thalia, à θάλλω, *floreo.* Cymodoce, à κῦμα, *unda*, et δέχομαι, *capio.* Cydippe, à κῦδος, *gloria*, et ἵππος *equus.* Lycorias, à λύκος, lupus. Clio, à κλείω *laudo.* Ephyre, à φύρω, *rigo.* Opis, ab ὤψ, ὦπος; *vultus.* Deiopeia, à δήιος, *ardens*, et ὄψ, ὀπὸς, *vox.* Asia eadem appellatur, adjectivo nomine, quia ex Asia palude, de qua G. 1. 383. Clymene, à κλύω, *audio.* Arethusa, primo venatrix et Dianæ comes, tum sagittis et venatione dismissâ, ab eâdem mutata in fontem, E. 10. 1.

340. *Lucinæ.*] De hâc partuum præside Deâ, Ecl. 4. 10.

345. *Curam inanem Vulcani, &c.*] Venus Vulcani conjux Martem amavit; in adulterio deprehensa est à marito; et subtilissimis vinculis cum adultero irretita, Deorum ludibrio exposita est. *Curam inanem Vulcani* appellat, sive in custodiendâ uxore, sive in eâdem irretiendâ: neque enim illa vincula opprobrium Vulcani sustulere, sed evulgavere. De *Vulcano*, G. 1. 295. De *Marte*, E. 9. 12.

347. *Aque Chao.*] Ita restituit Heinsius ex antiquis MSS. cum antea legeretur. *Atque Chao*, et *Eque Chao.* Chaos, indigesta moles, ex quâ omnia eruperunt: vulgo numeratur inter ea nomina, quæ per casus non declinantur; tamen hic ablativus est *Chao.* Sensus est: Narrabat Clymene amores Deorum, incipiens, vel à primâ mundi formatione, vel ab ipso Chao, qui primus Deorum fuit, juxta Hesiodum in Theogon. v. 116. ubi Deorum progenitores constituit, *Chaos*, *Tellurem*, et *Amorem.*

348. *Mollia pensa.*] Manipulos lanæ. *Pensum*, vel a *pendeo*, quia pendet è colo; vel potius a *pendo*, quia appenditur, et cuique assignatur cum mensurâ et pondere.

Devolvunt,

Devolvunt, iterum maternas impulit aures
Luctus Aristæi, vitreisque sedilibus omnes
Obstupuere: sed ante alias Arethusa sorores
Prospiciens, summâ flavum caput extulit undâ.
Et procul: O gemitu non frustrà exterrita tanto,
Cyrene soror; ipse tibi, tua maxima cura,
Tristis Aristæus, Penei genitoris ad undam
Stat lachrymans, et te crudelem nomine dicit.
Huic perculsa novâ mentem formidine mater,
Duc age, duc ad nos; fas illi limina Divûm
Tangere, ait. Simul alta jubet discedere late
Flumina, quà juvenis gressus inferret: at illum
Curvata in montis faciem circumstetit unda,
Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem.
Jamque domum mirans genitricis et humida regna,
Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantes,
Ibat; et ingenti motu stupefactus aquarum,
Omnia sub magnâ labentia flumina terrâ
Spectabat diversa locis, Phasimque, Lycumque,
Et caput, undè altus primum se erumpit Enipeus,
Undè pater Tiberinus, et undè Aniena fluenta,
Saxosumque sonans Hypanis, Mysusque Caicus,
Et gemina auratus taurino cornua vultu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior influit amnis.
Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Perventum, et nati fletus cognovit inanes

rursus querela Aristæi perculit aures matris, et omnes è vitreis sedibus obstupuerunt: sed ante alias sorores Arethusa prospectans, extulit flavum caput è superficie aquæ. Et procul dixit: *O Cyrene soror non frustra obstupefacta tanto luctu; ipse mæstus Aristæus, tua maxima cura, adstat tibi lachrymans ad fontem Penei patris* sui: *et te appellat nomine crudelem. Huic respondit mater, percita mentem novo timore: Age, duc* illum *ad nos; licet* illi *ingredi in domum Deorum. Statimque jussit ut aquæ late dividerentur, quà juvenis dirigeret passus: at aqua accumulata in speciem montis cinxit ipsum, et excepit magno gremio, et admisit intra fluvium. Jamque ibat admirans domum matris, et regna liquida et aquas clausas in receptaculis, et sylvas resonantes: et stupefactus magno motu aquarum, considerabat omnes fluvios labentes sub magnâ terrâ, distinctos locis, et Phasim, et Lycum, et fontem, ex quo Enipeus emittit se primo, et ex quo pater Tibris, et ex quo fluvius Anio, et Hypanis strepens inter saxa, et Caicus Mysius, et Eridanus deauratus circa duo cornua taurini vultus, quo nullus alius amnis rapidior currit per agros fertiles in mare splendidum. Postquam pervenit in tecta cubiculi* structa *è pumice impendente, et Cyrene cognovit*

NOTÆ.

358. *Fas illi, &c.*] Quia Deo patre, matre Nymphâ genitus est.

364. *Speluncisque lacus clausos, &c.*] De fluviorum origine duæ sunt opiniones præcipuæ; altera Platonis, altera Aristotelis. Plato eorum commune receptaculum intra terræ viscera conditum putat; quem hic sequitur Virgilius: Aristoteles è mari profluere existimat, quem sequitur Homerus l. 21. 195. Adit igitur Aristæus matris domum in illo communi receptaculo. *Lucos sonantes* appellat poëta herbas in fluviis et lacubus magnâ copiâ enascentes, quæ aquarum interstrepentium motu agitantur.

367. *Phasimque, Lycumque, &c.*] *Phasis*, fluvius nobilis in Colchide, oriens in Armeniæ montibus, in pontum Euxinum labens: circa quem frequentes aves, inde dicti Phasiani, *faisans, pheasants*. *Lycus*, multiplex; præcipuus in eâdem Colchide. *Enipeus* in Thessalia, Pharsalicos campos irrigans. *Tiberinus* et *Anio* in Italiâ. *Hypanis* in Scythiâ. *Caïus* in Mysiâ. *Eridanus* in Italiâ; de eo G. 1. 482.

368. *Se erumpit.*] Sic Lucretius l. 4. 1108. *Se erupit venis collecta cupido.*

371. *Et gemina, &c.*] Tauri forma à poëtis vulgo fluviis omnibus attribuitur; unde Horatius Od. 4. 14. *Sic tauriformis volvitur Aufidus.* Id autem fit, vel quia fluvii aquarum pleni mugitum taurorum imitantur; vel quia terram sulcant instar boum; vel quia flexuosis dividuntur in alveos, qui vocantur *cornua*. *Auratus* dicitur Eridanus, maxime propter stellas, quibus in cœlo insignis est; est enim astrum hujus etiam nominis. *Gemina cornua.*] Quia etsi in plura, tamen in duo præcipua dividitur.

372. *Pinguia culta.*] Vide supra v. 126. *Flaventia culta.*

373. *In mare purpureum.*] Poëtæ *purpureum* dixere, quicquid nitet ac splendidum est: quale est *mare*, Sole præsertim affulgente. Catullus, quercûs *ramos purpureos* appellavit: Albinovanus ad Leviam, *purpuream nivem;* Horatius *purpureos olores.*

Cyrene: manibus liquidos dant ordine fontes
Germanæ, tonsisque ferunt mantilia villis:
Pars epulis onerant mensas, et plena reponunt
Pocula; Panchæis adolescunt ignibus aræ.
Et mater: Cape Mæonii carchesia Bacchi:
Oceano libemus, ait. Simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum, Nymphasque sorores,
Centum quæ sylvas, centum quæ flumina servant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam:
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit.
Omine quo firmans animum, sic incipit ipsa:
Est in Carpathio Neptuni gurgite vates,
Cœruleus Proteus, magnum qui piscibus æquor,
Et juncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiæ portus, patriamque revisit
Pallenen; hunc et nymphæ veneramur, et ipse
Grandævus Nereus: novit namque omnia vates,
Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno visum est: immania cujus
Armenta, et turpes pascit sub gurgite phocas.
Hic tibi, nate, prius vinclis capiendus, ut omnem
Expediat morbi causam, eventusque secundet.

immoderata lamenta filii: sorores per ordinem invergunt aquas manibus, et offerunt mappas corrasis pilis: pars onerat mensas cibis, et ponit pocula plena vino; *altaria incenduntur ignibus thureis. Et mater ait: Accipe duo pocula vini Lydii,* hoc *effundamus* in honorem *Oceani. Simul ipsa orat et Oceanum parentem rerum, et Nymphas sorores* suas, *quæ tuentur innumeras sylvas, et innumeros fluvios. Ter respersit ardentem flammam puro vino; ter flamma supposita emicuit* adusque *summum tecti. Quo omine corroborans animum* illius, *sic ipsa incipit: In Carpathio sinu maris vates est, Proteus cœruleus, qui perambulat magnum mare* invectus *piscibus, et curru equorum* habentium *duos pedes. Hic nunc revisit portus Emathiæ, Pallenenque patriam: hunc* nos *nymphæ veneramur, hunc et ipse Nereus senior* colit: cum enim sit *vates, cognoscit omnia, et quæ sunt* præsentia, *et quæ præterita, et quæ post immineant futura. Nam sic placuit Neptuno: cujus ducit sub mari magnos greges et phocas infames. O nate, ille primo tibi stringendus est catenis, ut explicet tibi omnem originem morbi, et det bonos successus.*

NOTÆ.

374. *Pendentia pumice tecta.*] *Pumex*, lapis ob foraminum multitudinem levissimus, *pierre ponce, a pumice-stone.*

379. *Panchæis adolescunt, &c.*] Nullum fere convivium apud antiquos absque re sacrâ et libatione: vide Æ. 1. 727. De thure Panchææ regionis in Arabia, G. 3. 139. *De libatione*, Ecl. 7. 33.

380. *Mæonii carchesia Bacchi.*] *Carchesium* ex Athenæo, est poculum oblongum, circa mediam partem mediocriter compressum, ansis à summo ad infimum pertinentibus. *Mæonium* vinum, id est Lydium: Lydia enim Asiæ minoris regio, prius Mæonia dicta est, arboribus fere carens, et vite consita, ex Strabone l. 13.

382. *Oceanumque patrem rerum.*] Ex Orpheo et Homero, multis locis; eorumque philosophorum sententia, qui, Thalete Milesio duce, ex aquâ putabant constare omnia: Cicero meminit Academ. 2.

384. *Ter—nectare Vestam.*] De mysteriis numeri ternarii, Ecl. 8. 75. De *nectare*, quod hic pro vino sumitur, Ecl. 5. 71. De *Vestâ* Deâ, quæ hic pro igne usurpatur, G. 1. 498.

387. *Carpathio.*] Pars mediterranei maris, *Carpatho* circumjecta: quæ insula est, obversa Ægypto, inter Cretam et Rhodum media; hodie *Scarpanto*. De *Neptuno*, G. 1. 14.

388. *Proteus.*] Neptuni et Phœnices, vel Oceani et Tethyos filius: Ægyptius genere, juxta Homerum; sed juxta Virgilium ex peninsula *Pallene*, quæ est in Macedonia, inter sinum Thermaicum et Toronaicum. Regnavit in Ægypto, ex communi opinione; ex Platone, ibidem sophista fuit; ex Luciano, histrio: unde eum, quas vellet, induisse formas et mutasse memorant. Aiunt et hunc fuisse pastorem Neptunii pecoris, nempe phocarum; et Neptunum, ejus in gratiam, è quodam Pallenes hiatu speluncam sub mari fecisse, quà illum in Ægyptum usque secum perduxit.

389. *Et juncto bipedum, &c.*] Eosdem et pisces et equos appellat; sed bipedes, equos videlicet marinos qui pedes duos partemque corporis anteriorem habent equorum, posteriore desinunt in pisces. *Emathia*, Macedonia est, G. 1. 490, De *Pallene* mox diximus. De *Nereo*, Ecl. 6 35.

Nam

Nam sine vi non ulla dabit præcepta, neque illum
Orando flectes : vim duram et vincula capto
Tende : doli circum hæc demum frangentur inanes.
Ipsa ego te, medios cum Sol accenderit æstus,
Cum sitiunt herbæ, et pecori jam gratior umbra est,
In secreta senis ducam, quo fessus ab undis
Se recipit ; facilè ut somno aggrediare jacentem.
Verum ubi correptum manibus, vinclisque tenebis ;
Tum variæ illudent species, atque ora ferarum.
Fiet enim subito sus horridus, atraque tigris,
Squamosusque draco, et fulvâ cervice leæna :
Aut acrem flammæ sonitum dabit, atque ità vinclis
Excidet, aut in aquas tenues dilapsus abibit.
Sed quanto ille magìs formas se vertet in omnes ;
Tanto, nate, magìs contende tenacia vincla :
Donec talis erit, mutato corpore, qualem
Videris, incepto tegeret cùm lumina somno.
Hæc ait, et liquidum ambrosiæ diffudit odorem,
Quo totum nati corpus perduxit ; at illi
Dulcis compositis spiravit crinibus aura,
Atque habilis membris venit vigor. Est specus ingens
Excesi latere in montis ; quo plurima vento
Cogitur, inque sinus scindit sese unda reductos ;
Deprensis olim statio tutissima nautis.
Intus se vasti Proteus tegit objice saxi.
Hìc juvenem in latebris aversum à lumine Nympha
Collocat, ipsa procul nebulis obscura resistit.
Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos
Ardebat cœlo, et medium Sol igneus orbem
Hauserat : arebant herbæ, et cava flumina siccis
Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant :
Cùm Proteus consueta petens è fluctibus antra
Ibat : eum vasti circum gens humida ponti

Quippe nulla dabit tibi *consilia nisi coactus, neque vinces illum precando. Quando ceperis* illum, *injice* illi *vim durorum vinculorum : contra hæc* vincula *fraudes* ejus *inutiles cadent. Ego ipsa, cum Sol calefecerit medium diem, cum herbæ siccæ sunt, et umbra jam jucundior est gregibus, ducam te in latebras senis, in quas se recipit è mari fatigatus ; ut facile invadas* eum *stratum somno. Sed cum tenebis* illum *comprehensum manibus et vinculis ; tunc variæ figuræ et vultus belluarum* te *decipient. Nam repente apparebit sus horribilis, et sæva tigris, et serpens squameus, et leæna rufo capite ; aut emittit stridorem acutum flammæ, et sic expediet se è vinculis, aut effugiet solutus in aquas tenues. Sed quo magis ille mutabit se in omnes figuras ; eo magis, ô nate, constringe vincula retinentia ; usque dum evadat talis transformato corpore, qualem aspexeris, cum somnus inceptus clauderet oculos. Hæc dixit, et sparsit liquidum odorem ambrosiæ, quo perunxit totum filii corpus ; at illi suavis odor exivit è capillis unctis, et conveniens robur inditum est membris. Est ingens antrum in latere montis excavati, quo plurimi fluctus pelluntur* vi *ventorum, et finduntur in sinus replicatos ;* quod est *aliquando receptaculum tutissimum nautis periclitantibus. Proteus occultat se intus objectu ingentis saxi. Hic Nympha constituit juvenem in insidiis remotum à luce, ipsa remanet procul latens in nube. Jam rapidus Sirius, comburens sitientes Indos, ardebat* in cœlo, *et Sol flammeus siccaverat medium orbem ; herbæ arescebant, et radii urebant* usque *ad limum profunda flumina calefacta siccatis alveis : cum Proteus exibat è mari petens solitam speluncam : circa eum genus humidum magni*

NOTÆ.

415. *Ambrosiæ.*] Cibus est Deorum ; *Nectar* potus : confunduntur tamen sæpe, ut hic, ubi *liquidus odor* dicitur ambrosiæ, Ecl. 5. 71.

418. *Habilis venit vigor.*] Ut luctari facile posset cum Proteo, contra vincula obluctaturo.

421. *Statio tutissima.*] Vel in ipso specu, vel in cacumine rupis, vel inter rupem ipsam, et continentem : videtur enim rupes non in litore, sed in ipso mari fuisse, non longè à litore ; ideoque spatii satis rupem inter et litus fuisse interjectum, ut possent illic stare naves, adversus vim ventorum, rupis objectu defensæ. *Olim*, aliquando, G. 3. 303.

425. *Sirius Indos, &c.*] Significat calorem tunc fuisse vehementissimum, qualis est tempore *meridiano*, per dies *caniculares*. Meridiem ista exprimunt, *medium Sol igneus orbem*, &c. Caniculares dies efficit *Sirius*, stella in ore majoris canis, de qua G. 2. 353. *Indos.*] Pro quibuslibet calentibus plagis : de iis G. 1. 57.

Exultans,

Exultans, rorem latè dispergit amarum.
Sternunt se somno diversæ in litore phocæ.
Ipse (velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi è pastu vitulos ad tecta reducit,
Auditique lupos acuunt balatibus agni)
Considit scopulo medius, numerumque recenset.
Cujus Aristæo quoniam est oblata facultas;
Vix defessa senem passus componere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisque jacentem
Occupat. Ille suæ contra non immemor artis,
Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemq; horribilemq; feram, fluviumque liquentem.
Verùm ubi nulla fugam reperit fallacia, victus
In sese redit, atque hominis tandem ore locutus:
Nam quis te, juvenum confidentissime, nostras
Jussit adire domos? quidve hinc petis? inquit. At ille,
Scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere cuiquam.
Sed tu desine velle: Deûm præcepta secuti
Venimus huc, lapsis quæsitum oracula rebus.
Tantum effatus. Ad hæc vates vi denique multâ
Ardentes oculos intorsit lumine glauco;
Et graviter frendens, sic fatis ora resolvit:
Non te nullius exercent numinis iræ;
Magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus
Haud quaquam ob meritum pœnas (ni fata resistant)
Suscitat, et raptâ gravitèr pro conjuge sævit.
Illa quidem, dum te fugeret per flumina præceps,
Immanem ante pedes hydrum moritura puella
Servantem ripas altâ non vidit in herbâ.
At chorus æqualis Dryadum clamore supremos

maris exiliens spargit late aquam salsam. Vituli marini *abjiciunt se* præ *somno separati in litore. Ipse Proteus (quemadmodum aliquando custos armenti in montibus, cum Hesperus revocat vitulos è pastione ad stabulum, et* cum *agni auditi à* lupis *excitant eos balatibus) sedet in rupe in medio* armentorum, *et recognoscit* eorum *numerum. Siquidem offertur Aristæo* còpia *hujus* capiendi; *vix passus senem disponere* ad somnum *corpus fatigatum, irruit* in eum *magno clamore, et invadit vinculis dormientem. Contra Proteus, non oblitus suæ industriæ, vertit se in omnia prodigia rerum, et* in *ignem, et* in *belluam horribilem, et* in *amnem fluentem. Sed postquam nulla fraus invenit* modum *fugiendi, victus revertitur ad propriam* formam, *ac demum locutus est ore humano: At quis tibi, audacissime juvenum, imperavit ut venires in meam domum? aut quid à me postulas? ait. Ille autem* respondit: *Scis; ô Proteu, scis ipse; neque ullus potest te decipere. Tu vero cessa velle* fallere me; *obsecuti jussis Deorum venimus huc, ad petendum oraculum,* quod medeatur *damnis rerum* nostrarum. *Hæc Solum locutus est. Postea vates magno denique impetu defixit oculos cœruleâ luce* coruscantes; *et minaciter collidens* dentes, *sic aperuit os ad fata* evulganda. *Alicujus Dei ultio te persequitur: solvis* pœnam *magni sceleris: Orpheus, nequaquam propter meritum miser imprecatur tibi has pœnas (nisi fata obstent) et atrociter furit ob conjugem* sibi *ereptam Illa quidem virgo moritura, dum te fugeret currens juxta fluvios, non animadvertit ante pedes altâ in herbâ magnum serpentem degentem in ripâ. At turba Dryadum ejusdem ætatis impleverunt clamoribus summos*

NOTÆ.

434. *Vesper.*] Hesperus, stella Veneris, de qua Ecl. 6. 86.

447. *Neque est te fallere cuiquam.*] Pro, *nec licet cuiquam;* Græca locutio. Vide Ecl. 10. 46. *Nec sit mihi credere.*

454. *Orpheus.*] Thrax: Calliope matre; patre, vel Apolline, vel Œagrio Thraciæ fluvio. Ecl. 3. 46. De *Eurydice* Nymphâ, nihil admodum narratur præter ea, quæ habet hic locus.

455. *Haud quaquam ob meritum pœnas, &c.*] Triplex interpretatio. I. Abrahami: *omnino præter meritum,* id est, majores quam tu meruisti. Non placet, quia antea Proteus *magna* vocavit ipsius *commissa.* II. Servii et aliorum: *non adhuc juxta meritum:* id est, minores quam tu mereris. Sed sane videntur verba aliud sonare. III. Quam suggerit Taubmannus, refert hæc verba ad Orpheum: *miserabilem nullo suo merito,* et in hac hæreo.

458. *Hydrum.*] Serpentem in aquis, humidisque locis degentem, ab ὕδωρ, *aqua.*

460. *Dryadum.*] Nympharum sylvestrium, a δρῦς, *quercus,* Ecl. 2. 46.

Imple-

Implêrunt montes: flêrunt Rhodopeiæ arces,
Altaque Pangæa, et Rhesi Mavortia tellus,
Atque Getæ, atque Hebrus, atque Actias Orithyia.
Ipse cavâ solans ægrum testudine amorem,
Te dulcis conjux, te solo in litore secum,
Te veniente die, te decedente canebat.
Tænarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
Et caligantem nigrâ formidine lucum
Ingressus, Manesque adiit, regemque tremendum,
Nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
At cantu commotæ Erebi de sedibus imis
Umbræ ibant tenues, simulacraq; luce carentum:
Quam multa in sylvis avium se millia condunt,
Vesper ubi, aut hybernus agit de montibus imber:
Matres, atque viri, defunctaque corpora vitâ
Magnanimûm heroum, pueri, innuptæque puellæ,

montes: ploraverunt rupes Rhodopeiæ, et Pangæus altus, et Martia terra Rhesi, et Getæ, et Hebrus, et Attica Orithyia. Orpheus leniens cavâ citharâ dolorem amoris, solus canebat te, ô dulcis uxor, te deserta in ripa, te die oriente, te die occidente, solus canebat. Ingressus etiam Tænarias cavernas, quæ sunt portæ profundæ inferorum, et sylvam obscuram tenebroso metu, adiit Manes, et Plutonem timendum, et animos insuetos leniri precibus hominum. At umbræ tenues, cantu Orphei *excitatæ ex infimis locis inferorum, et figuræ carentium lumine, incedebant: quam multa millia volucrum occultant se in sylvis, quando Hesperus, aut frigida pluvia pellit* eas *è montibus: uxores, et mariti, et corpora fortium heroum spoliata vitâ, pueri, et puellæ innuptæ,*

NOTÆ.

461. *Flêrunt Rhodopeiæ arces, &c.*] Enumerat varia Thraciæ loca, quæ Orphei dolore commota sunt. *Rhodope.*] Mons est, de quo Ecl. 6. 30. *Arces.*] Montes, rupes, ab ἄκρον, *summum*: sic G. 1. 240. *Ripheasque arduus arces.* *Rhodopeiæ arces.*] Hiatus et contractio dipthongi longæ, ante vocalem, Græco more. *Pangæa.*] Neutrum plurale, singulare masculinum est *Pangæus*, Thraciæ mons, in Macedoniæ confinio, Philippis urbi imminens.

462. *Rhesi Mavortia tellus.*] Prolepsis est, sive anticipatio temporis: Rhesus enim Trojani excidii tempore vixit: Orpheo igitur posterior. De *Rheso*, Thraciæ rege, Martis filio, Æn. 1. 473. *Mavortia tellus.*] Thracia, quia Mars in Thracia natus, in Rhodope monte, ex Jove et Junone. De *Getis*, populis Scythiæ ac Thraciæ conterminis, G. 2. 115. De *Hebro*, Thraciæ fluvio, Ecl. 10. 65.

463. *Actias Orithyia.*] Erechthei Athenarum regis filia; Rapta à Borea in Thraciam; ex eo peperit Calain et Zethen, quibus alæ deinde succreverunt. *Actias* dicitur, ab Attica regione, *Attica* enim ex Strabone l. 9. sic appellata est deformato nomine ab *Actica*; cum à veteribus *Acte* vocata esset, quia tota litoralis; ἀκτὴ autem est *litus*. *Orithyia*, vox quatuor syllabarum, quarum mediæ duæ diphthongi sunt: ὠρειθυία, undè versus spondaicus est.

467. *Tænarias fauces.*] *Tænarus*, plur. *Tænara*: promontorium Peloponnesi, dividens sinum Messeniacum à Laconico: quod Græci fabulabantur aditum esse inferorum, Æn. 6. 237. *Ditis.*] Plutonis, qui Jovis et Neptuni frater, inferorum imperium sorte obtinuit: Proserpinam, Cereris filiam, rapuit, &c. Utrumque nomen à divitiis habet, quæ è terræ visceribus effodiuntur: *Ditis* quidem Latine dictus à *divitiis*; *Pluton* Græce a πλοῦτος, quæ vox idem significat.

468. *Nigra formidine lucum.*] Sylvas in inferis etiam myrteas, aliasque constituit. Æn. 6. v. 444. ac deinceps. Et hic est enallage sive immutatio: *caligantem nigra formidine*, pro *caligantem nigredine formidabili.*

469. *Manes.*] Sumuntur et pro mortuorum animis, et pro loco ipso inferorum, ubi animi degunt, et pro Diis ipsis inferorum. De iis ita philosophatur Apuleius lib. de Deo Socratis, omnium, opinor, optime. Statuit, I. Animos illos generatim dici *lemures.* II. Ex his lemuribus, qui posterorum curam sortitus, pacato et quieto nomine domum possidebat, *larem* dici familiarem. III. Qui propter adversa vitæ merita, nullis bonis sedibus, in terrâ quodam exilio puniebatur, inane terriculamentum bonis, noxium malis, *larvam* dici. IV. Cum incertum erat, quæ cuique sortitio evenisset, utrum lar esset, an larva; *Manem* Deum nuncupari, et honoris causa vocabulum esse additum. *Manes* porro dictos putant, vel à *manando*, quia manant et discurrunt per auras; vel ab antiquâ voce *manus*, hoc est *bonus*: unde et *mane* derivatum volunt. Reliqua vide Æn. 6. 743.

471. *Erebi.*] Juxta Hyginum, Deus est inferorum, ex Chao et Caligine progenitus, pater noctis: juxta alios, ipsa est inferorum profundissima sedes, ab ἐρέφω, *tego.*

Impositique rogis juvenes ante ora parentum.
Quos circum limus niger, et deformis arundo
Cocyti, tardâque palus inamabilis undâ
Alligat, et novies Styx interfusa coërcet.
Quin ipsæ stupuere domus, atque intima leti
Tartara, cæruleosque implexæ crinibus angues
Eumenides; tenuitque inhians tria Cerberus ora;
Atque Ixionii vento rota constitit orbis.
Jamq; pedem referens, casus evaserat omnes;
Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
Ponè sequens; namque hanc dederat Proserpina legem:
Cùm subita incautum dementia cepit amantem,
Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes.
Restitit, Eurydicenq; suam jam luce sub ipsâ,
Immemor, heu! victusq; animi, respexit: ibi omnis
Effusus labor, atque immitis rupta tyranni
Fœdera, terque fragor stagnis auditus Avernis.
Illa, Quis et me, inquit, miseram, et te perdidit, Orpheu?
Quis tantus furor? en iterùm crudelia retrò
Fata vocant, conditq; natantia lumina somnus.
Jamque vale: feror ingenti circumdata nocte,
Invalidasque tibi tendens, heu! non tua, palmas.
Dixit, et ex oculis subitò, ceu fumus in auras
Commixtus tenues, fugit diversa: neque illum
Prensantem nequicquam umbras, et multa volentem
Dicere, præterea vidit; nec portitor Orci
Amplius objectam passus transire paludem.
Quid faceret? quo se raptâ bis conjuge ferret?
Quo fletu Manes, quâ numina voce moveret?
Illa quidem Stygiâ nabat jam frigida cymbâ.
Septem illum totos perhibent ex ordine menses

et juvenes elati in busta ante oculos parentum. Quos limus niger, et fœdæ arundines Cocyti, et palus odiosa pigris aquis circumcludit, et Styx noves circumvoluta compescit. Obstupuerunt etiam ipsæ domus, et profundissima Tartara mortis, et Furiæ implicatæ cæruleis serpentibus crinium loco, *et Cerberus hians continuit tria guttura, et orbis rotæ Ixioniæ quievit,* flante *vento* contrario. *Jamque regrediens vitaverat omnia pericula; et Eurydice* ipsi *restituta redibat in altam lucem, propius sequens; nam Proserpina posuerat hanc conditionem; cum repentina insania occupavit improvidum amantem, condonanda* illa *quidem, si* Dii *inferi scirent condonare* quicquam. *Stetit, et jam in ipso* aditu *lucis, immemor et impatiens animo, respexit Eurydicem suam: illic omnis opera perdita* est, *et pactum crudelis regis rescissum, et fragor ter auditus per stagna Averna. Illa* sic *locuta est: Quis et me miseram, et te perdidit, ô Orpheu? Quis tantus furor? Ecce rursus dura fata retro appellant me, et somnus claudit oculos fluitantes. Jam ergo vale: trahor circumfusa magnis tenebris, et porrigens tibi manus imbecilles, heu! non* amplius *tua. Sic locuta est, et ex oculis statim evanuit in aliam* partem, *veluti fumus commixtus in aërem tenuem: neque postea vidit Orpheum, frustra captantem umbras, et conantem multa loqui: portitor inferorum passus est deinde* eum *trajicere fluvium interjectum. Quid faceret? quo se conferret, conjuge bis erepta? quibus lacrymis Manes, quibus verbis Deos flecteret? Eurydice quidem jam frigida vehebatur naviculâ Stygiâ. Aiunt illum septem integros menses continuo*

NOTÆ.

479. *Cocyti.* . . . 480. *Styx.*] Inferorum flumina sunt. Æ. 6. 323.

482. *Tartara.*] *Tartarus*, plur. *Tartara*, infimus inferorum locus; à ταράσσω, *conturbo*, quod illic plena sint omnia pertubationis: vel à ταρταρίζω, *tremore obrigesco.*

483. *Eumenides.*] Furiæ: G. 1. 278. *Cerberus.*] Canis triceps, custos inferorum. Æ. 6. 417. *Ixion.*] G. 3. 38.

487. *Proserpina.*] G. 1. 39. 493. *Stagnis Avernis.*] *Avernus*, lacus in Campania: Latinis habitus ostium inferorum, ut *Tænarus* Græcis: Æ. 6. 237.

496. *Natantia lumina.*] *Invalida*, juxta Servium: *humida*, quod, juxta doctrinam Hippocratis, in ægrotante mortis indicium est: *fluitantia et errantia*, juxta Scaligerum; dum, modo clauduntur, modo aperiuntur; ut fit quando somnus invitis obrepit.

502. *Portitor Orci.*] *Charon*, qui animas cymbâ transportat. Æ. 1. 299. *Orcus*, inferi, G. 1. 277.

Rupe

Rupe sub aëriâ, deserti ad Strymonis undam
Flevisse, et gelidis hæc evolvisse sub antris,
Mulcentem tigres, et agentem carmine quercus.
Qualis populeâ mœrens Philomela sub umbrâ
Amissos queritur fœtus, quos durus arator
Observans nido implumes, detraxit; at illa
Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
Integrat, et mœstis latè loca questibus implet.
Nulla Venus, nulliq; animum flexere hymenæi.
Solus Hyperboreas glacies, Tanaïmque nivalem,
Arvaque Riphæis nunquam viduata pruinis
Lustrabat; raptam Eurydicen, atque irrita Ditis
Dona querens: spreto Ciconum quo munere matres,
Inter sacra Deûm, nocturniq; orgia Bacchi,
Discerptum latos juvenem sparsere per agros.
Tùm quoq; marmoreâ caput à cervice revulsum,
Gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus
Volveret, Eurydicen vox ipsa et frigida lingua,
Ah miseram Eurydicen, animâ fugiente, vocabat:
Eurydicen toto referebant flumine ripæ.
Hæc Proteus: et se jactu dedit æquor in altum;
Quâq; dedit, spumantem undam sub vertice torsit.
At non Cyrene: namque ultrò affata timentem:
Nate, licet tristes animo deponere curas.
Hæc omnis morbi causa: hinc miserabile Nymphæ,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
Exitium misere apibus. Tu munera supplex
Tende petens pacem, et faciles venerare Napæas.

ploravisse, sub rupe altâ, juxta aquas deserti Strymonis, et revolvisse frigidis in cavernis hos casus suos, *movendo tigres, et trahendo cantu quercus. Qualis luscinia tristis sub umbrâ populi lamentatur pullos amissos, quos crudelis agricola deprehendens* in *nido abstulit* adhuc *implumes; illa vero plorat* per *noctem, et stans* in *ramo renovat lugubrem cantum, et implet loca omnia tristibus querelis. Nullus amor, nulla conjugia lenierunt animum. Solus percurrebat glacies Boreales, et Tanaïm nivosum, et agros nunquam carentes Riphæo gelu, lugens Eurydicen ereptam, et vana dona Plutonis: quo* nuptiali *munere contempto mulieres Ciconum, inter ceremonias Deorum, et nocturna orgia Bacchi disjecerunt per vastos campos* membra *laniati juvenis. Tunc etiam, cum Hebrus Oeagrius ferens medio in fluento volveret caput* ejus *resectum à candido collo ipsa vox et lingua frigida Eurydicen, ah infelicem Eurydicen, appellabat animâ erumpente; ripæ totius fluminis repetebant Eurydicen.* Hæc dixit *Proteus, et se saltu immisit in profundam mare; et quà se immisit, supra caput* suum *convolvit aquam spumantem: at Cyrene non* se immisit: *nam prior allocuta* est *trepidantem: Fili, potes abjicere ex animo mœstam solicitudinem. Hæc est tota origo morbi: ideo Nymphæ, cum quibus Eurydice miscebat choreas in profundis sylvis, intulerunt funestam perniciem apibus. Tu supplex offer dona, obsecrans veniam, et cole Napæas placabiles.*

NOTÆ.

508. *Strymonis.*] Macedoniæ fluvii, in confinio Thraciæ.

511. *Philomela.*] Quæ in lusciniam conversa est, Ecl. 6. 78.

516. *Hymenæi.*] De *Hymenæo*, conjugii Deo, G. 3. 60 De *Hyperboreis* regionibus, G. 3. 196. De *Riphæis* montibus, G. 1. 240. De *Dite*, supra v. 467.

517. *Tanaim.*] *Tanaïs*, fluvius in Moscorum finibus oriens; in Mæoticam paludem influens, Europam ab Asia disterminans.

520. *Spreto Ciconum quo munere matres.*] Ita lege ex antiquis aliquot codic. non *spretæ:* quia sic constat sibi sententia: Thraciæ enim mulieres Orpheum de Nuptiis solicitaverant: *quo nuptiali munere spreto*, ipsum laniavere. *Cicones*, gens fuit Thraciæ, circa ostia Hebri, et montem Ismarum, de quibus G. 2. 37.

521. *Nocturnique orgia Bacchi.*] *Orgia*, sacra Bacchi, ab ὀργὴ *furor*, quod cum furore peragerentur. De *Bacchis* et *Baccho*, Ecl. 5. 29. 69.

524. *Oeagrius Hebrus.*] Orphei truncum caput in Hebrum cum lyra projectum, dicitur in insulam Lesbum appulisse, atque ibi esse sepultum; lyra relata inter sidera, et à singulis Musis, quarum cecinerat laudes, stellis novem insignita. Hebrus *Oeagrius* dicitur ab *Oeagro:* sive Oeagrus rex fuerit Thraciæ, qui nomen suum fluvio reliquerit, ut vult Diodorus Siculus; sive fluvius fuerit, ex quo Hebrus nascitur, ut vult Servius.

535. *Napæas.*] Nymphæ lucorum sunt, à νάπη, *saltus, viretum.*

Namque

Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.
Sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
Quatuor eximios præstanti corpore tauros,
Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycæi,
Delige, et intactâ totidem cervice juvencas.
Quatuor his aras alta ad delubra Dearum
Constitue, et sacrum jugulis demitte cruorem,
Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
Post, ubi nona suos aurora ostenderit ortus,
Inferias Orphei lethæa papavera mittes,
Placatam Eurydicen vitulâ venerabere cæsâ,
Et nigram mactabis ovem, lucumque revises.
Haud mora, continuo matris præcepta facessit:
Ad delubra venit, monstratas excitat aras,
Quatuor eximios præstanti corpore tauros
Ducit, et intactâ totidem cervice juvencas.
Pòst, ubi nona suos aurora induxerat ortus:
Inferias Orphei mittit, lucumque revisit.
Hìc verò subitum, ac dictu mirabile monstrum
Aspiciunt; liquefacta boum per viscera toto
Stridere apes utero, et ruptis effervere costis,
Immensasq; trahi nubes; jamque arbore summâ
Confluere, et lentis uvam demittere ramis.

Hæc super arvorum cultu pecorumq; canebam,
Et super arboribus: Cæsar dum magnus ad altum
Fulminat Euphratem bello, victorq; volentes 561

nam concedent veniam precibus, et deponent furorem. Sed antea docebo per ordinem, quæ sit ratio precandi. Elige quatuor tauros insignes robusto corpore, qui nunc tondent tibi cacumina viridis Lycæi, et totidem juvencas, collo nondum *subacto. Erige his* victimis *quatuor altaria in aliis templis Nympharum, et effunde è gutturibus sacrum sanguinem, et relinque ipsa corpora victimarum in frondente luco. Deinde, quando nona aurora patefecerit ortum suum, dabis inferias Orpheo è papaveribus Lethæis, et coles mitigatam Eurydicen occisâ vitulâ, et immolabis ovem nigram, et repetes lucum. Sine morâ, statim exequitur mandata matris; venit ad templa, erigit altaria præscripta, ducit quatuor tauros insignes robusto corpore, et totidem juvencas, collo* nondum *subacto: deinde, postquam nona aurora patefecerat suum ortum, dat inferias Orpheo, et repetit lucum. Illic vero vident prodigium improvisum et mirabile dictu; apes stridere toto utero inter putrefacta viscera boum, et erumpere fractis costis, et diffundi magnas* earum *nubes; et jam eas congregari in cacumine arboris, et è ramis flexibilibus dependere* in modum *uvæ. Hæc cantabam de culturâ agrorum et pecorum, et de arboribus; dum magnus Cæsar tonat circa profundum Euphratem, et victor distribuit leges*

NOTÆ.

539. *Lycæi.*] Montis Arcadiæ, quâ in regione Aristæus aliquando regnavit. De *aurora* G. 1. 249.

545. *Inferias Orphei lethæa, &c.*] *Inferiæ*, sacrificia, quæ Diis manibus offerebantur. *Orphei.* Dativus Græcus Ὀρφεῖ, Ecl. 4. 57. *Papavera lethæa*, id est, oblivionem et somnum inducentia; à λήθη, *oblivio*, G. 1. 78. Æn. 6. 323.

556. *Stridere, effervere.*] Penultima brevi. G. 1. 456.

558. *Uvam demittere.*] Certe hic lætitiæ signum est illa apum glomeratio, de quâ vide supra, v. 257.

561. *Fulminat Euphratem bello, &c.*] Certum est ex hoc loco, ultimam huic operi manum admotam esse post bellum Alexandrinum, occisis Cleopatrâ et Antonio: cum Octavianus per Syriam in Asiam hyematurus abiisset. Tunc enim non longe aberat ab Euphrate. Tunc Teridatem Phraatemque, de regno Parthiæ contendentes, victoriæ suæ terrore aliquomodo composuerat; Teridatemque victum in Syriâ permiserat versari, Phraatis filium obsidem secum abducebat Romam. Tunc divinos maxime honores affectabat; et templa sinebat sibi fieri Nicomediæ, Pergami, et alibi passim. Quæ omnia, ut constat ex Dione l. 5. contigere per hyemem anni U. C. 724. exeuntis, cum natus esset Octavianus, annis expletis 33. Virgilius item 40. Neque enim aliud est in historiâ tempus, cui melius assignari hæc possint. Tumque videtur poëta addidisse operi jam perfecto, quicquid in eo passim legimus de Octaviani victoriis. G. 2. 171. *Qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris*, &c. G. 2. 28. *Atque hic undantem bello, magnumque fluentem Nilum*, &c. Quod autem dicunt ejus vitæ scriptores, eum Octaviano, ex Actiaco bello reduci, et Attellæ commoranti, legisse Georgica, Mæcenate suscipiente legendi vices; id aut omnino falsum est, aut certe non nisi post bellum Alexandrinum contigit. Constat enim ex Dione, Plutarcho, et aliis, Octavianum, confec-

Per

Per populos dat jura, viamque affectat Olympo.
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis otî:
Carmina qui lusi pastorum: audaxque juventâ,
Tityre, te patulæ cecini sub tegmine fagi. 566

populis non invitis, et præparat sibi *viam ad cœlum. Illâ tempestate Neapolis amœna me Virgilium nutriebat, vacantem studiis otii privati: qui lusi versibus pastoralibus; et confidens juventuti, te cecini, ô Tityre, sub umbraculo opacæ fagi.*

NOTÆ.

to bello Actiaco, non stetisse in Italiâ, nisi paucissimos dies Brundusii: indeque statim in Græciam, Asiamque abiisse, ibidemque hyemasse, ad instruendos Alexandrini belli apparatus; tantum abest, ut Attellam, quæ urbs est Campaniæ, venerit.

564. *Parthenope.*] Neapolis, urbs Italicæ Campaniæ maritima, nunc regni caput; à Chalcidensibus, qui Cumas italicas condiderunt, etiam condita. Ii primo illam *Parthenopen* vocaverunt, invento ibidem tumulo unius è Sirenibus hujus nominis, quæ dolens Ulyssem cantu suo non fuisse allectum, mortem sibi consciverat. At cum loci hujús ubertas et frequentia Cumis noceret, hanc póstea diruerunt: deinde grassante late pestilentiâ admoniti divinitus, instaurarunt, vocaveruntque *Neapolim*, id est, urbem novam. De Virgilii in ea commoratione ac morte, vitam consule.

Studiis ignobilis otî.] Studia intelligit privata literarum ac bonarum artium, quæ à poëta modestissimo dicuntur *ignobilia*, præ administratione reipublicæ et magistratuum, ad quos nunquam Virgilius accessit.

FINIS GEORGICORUM.

P. VIR-

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIS.

ARGUMENTUM.

ÆNEIS poëma heroïcum, sive epicum; ab Ænea Trojano, Veneris et Anchisæ filio, Priami genero, nomen habet: non quod actiones illius omnes comprehendat; sed unam inter omnes præcipuam, scilicet regnum in Italiâ fundatum. Scripta est à Virgilio in gratiam, tum Romanæ totius gentis, tum familiæ imprimis Juliæ, quæ originem referebat suam ad Iülum sive Ascanium, Æneæ filium ex Creüsâ Priami filiâ. In hanc porro familiam ascitus à Julio Cæsare avunculo fuerat Octavianus, tunc rerum potens, atque Ægypto subactâ, M. Antonio et Cleopatrâ interfectis, unus orbis Romani dominus. Scribi cœpta est, Anno U. C. 724. exeunte: Virgilii 40. Octaviani 33. cum Octavianus in Asiâ non longe ab Euphrate hyemaret: atque ita Virgilius post adhibitam Georgicis extremam manum, continuo animum Æneidi videtur applicuisse; in eâque annos, ut habet Servius, undecim collocasse, quot ab eo tempore ad mortem Virgilii omnino numerantur. Secutus est Virgilius, ut in Bucolicis Theocritum, in Georgicis Hesiodum; ita in Æneide Homerum: cujus Odysseam sex prioribus libris, Iliadem sex posterioribus, expressit, an etiam superavit? id vero ambigitur inter doctos.

DE NATURA POEMATIS EPICI.

POEMA *epicum*, sive *epopœia*, sic dictum est ab ἔπος, *verbum*, quia totum poëtæ dictione seu narratione continetur. Definitur ex doctrinâ Aristotelis: *Imitatio actionis unius illustris, completæ, certæ magnitudinis, quæ narratione et versu hexametro viros principes cum admiratione et delectatione ad primarias virtutes excitat.*

Quinque complectitur, *actionem, fabulam, mores, sententiam, dictionem.* Actio, est poëmatis materia: fabula est actionis forma et tractatio: mores, sententia, dictio, sunt necessaria fabulæ ornamenta. Poëta sumit actionem ab heroë, fabulam ab arte sua, mores à philosophia, sententiam à rhetoricâ, dictionem à grammaticâ.

ACTIO debet esse *una, illustris, completa, certæ magnitudinis.*

Una, id est, ab uno heroë præcipuo, et uno continuo spatio temporis absque intermissione perfecta; talisque præterea, ut alias in actiones integras item completasque dividi non possit.

Illustris, ergo et virorum principum, et in gravi splendidaque materia.

Completa, cui nihil desit eorum omnium, quæ adesse debent, ut absoluta et ad finem perducta dici queat.

Certæ magnitudinis sive *durationis*, quæ vulgo anni unius spatio, interdum etiam minore definitur: ab eâ nimirum actionis parte, unde poëta sumit poëmatis exordium;

dium; ad usque poëmatis finem. Sic Odyssea dies quinque omnino et quinquaginta: Ilias annum integrum capit.

FABULA constat partibus, sive plane necessariis, quæ sunt *exordium, nexus,* et *solutio:* sive non plane necessariis, quæ sunt *episodia.*

Exordium, habet propositionem actionis, invocationem numinis, etiam aliquando dedicationem operis principi aut amico viro.

Nexus, est variorum casuum series, ad eam usque perducta partem operis, in quâ fit actionis flexus in felicitatem aut infelicitatem.

Solutio, est quicquid ab eo flexu ad finem usque actionis peragitur.

Episodia, sunt actiones quædam adscititiæ, quæ cum actione præcipua veluti necessariam, certe verisimilem conjunctionem habent. Ea vulgo in nexum, raro in solutionem, nunquam in exordium inseruntur. Ἐπεισόδια dicta ab ἐπὶ, *super, præter,* εἰς *in,* et ὁδὸς, *via;* quasi *supervenientia in viam et seriem* actionis.

MORES denique manifestant animi affectus. SENTENTIA mentes cogitationes exprimit. DICTIO mores et sententiam repræsentat.

DE NATURA ÆNEIDOS.

Actio Æneidos, ut nuda est operis materia, sic se habet. Æneas, incensâ à Græcis Trojâ, cum suorum reliquiis mari se committit, Italiam petiturus, unde majores ejus orti esse ferebantur: illuc, post casus terrâ marique varios, appellit: excipitur humaniter à Latino, tunc ibidem regnante; et Laviniæ nuptiis in generum adoptaretur, nisi obstaret Turnus, Dauni Rutulorum regis filius. Is Laviniæ nuptias jampridem ambiens, Æneam gravi bello vexat: sed ab eo victus et occisus, sponsam ei regnumque habendum denique permittit.

Unam esse, atque *illustrem,* eam actionem liquet.

Completam negavit Maphæus Vegius, ideoque sibi posse visus est decimum tertium librum Æneidi assuere, quo dolorem Rutulorum, Turni funus, Æneæ nuptias et apotheosin complexus est; temere omnino. Nam apotheosis à Jove promissa est lib. l. 1. 263. *Feres ad sidera cœli Magnanimum Æneam.* Tum confirmata l. 12. 794. *Indigetem Æneam scis ipsa, et scire fateris, Deberi cœlo.* Jam Lavinia regnumque Latii à Turno moriente Æneæ permittitur l. 12. 937. *Tua est Lavinia conjux.* Cætera, quæ ad pompam luctumque pertinent, frigida ac puerilia, certe minime necessaria.

Magnitudinem habet *certam* ac justam: licet enim octo circiter annis durasse actio tota dicatur; unum tamen ex iis, eumque ultimum, poëta complectitur: superioribus reliquis in episodicam Æneæ coram Didone narrationem redactis. Mambrunus quidem sexdecim menses Æneidi attribuit, eo adductus, quod Anchises, ut ex l. 5. liquidum est, obierit in Siciliâ verno tempore. Undè sic colligit: Æneam non multo post, verno item tempore, inde solvisse, cum in Africam tempestate ejectus est; quid enim eum, mortuo patre, fatis in Italiam vocantibus, diutius in Siciliâ tenuisset? tum addit eundem in Africâ totam hyemem, atque adeo annum fere traduxisse; siquidem inde iterum in Siciliam ineunte vere trajiciens, anniversarios patri ludos celebravit: reliquis autem in Italiâ præclare gestis menses minimum quatuor esse tribuendos. Pugnat contra Segresius, in egregiâ præfatione in Gallicam Æneidos interpretationem: ostenditque Æneam è Siciliâ non nisi Julio mense, quarto nempe post obitum patris, in Africam appulisse: toto illo intervallo temporis, vel reficiendæ classi, vel expectandæ commodæ tempestati, curisque aliis impenso. Atque ita legitimo unius anni spatio Æneis tota continebitur; quod suis locis probabimus, præsertim l. 1. v. 539. et 760.

FABULA,

FABULA, sive actio suis episodiis ornata, repeti potest ex argumentis cuique libro præfixis: eâ tamen cautione, ut, si quæritur ordo temporis, secundus liber primum legendus sit, tum tertius, deinde primus, quartus deinceps et cæteri: artis enim, sive poëmatis, alium ordinem poëta instituit; seriemque consulto perturbavit earum rerum, quas historicus singulas, prout evenerunt, recto ac naturali ordine describeret.

Exordium brevissimum, versus vix quindecim capit. Unde autem sumendum sit, dubitatur: utrum ab illis versibus: *Ille ego;* an ab his, *Arma virumque cano.* Ego ab his puto sumendum, veteres secutus, Virgilii præsertim æquales: qui quoties Æneidos meminêre, toties eam his ipsis vocibus designarunt. Ovid. Amor. l. 1. 15. 25. *Tityrus, et segetes, Æneiaque arma legentur.* Idem Trist. l. 2. 533. *Felix Æneidos auctor Contulit in Tyrios arma virumque toros.* Propert. l. 2. 34. 63. *Qui nunc Æneæ Trojani suscitat arma.* Martialis l. 8. 56. 19. *Protinus Italiam concepit et arma virumque, Qui modo vix culicem fleverat ore rudi.* Ausonius Epig. 129. *Arma virumque docens, atque arma virumque peritus, &c.* Et vero abesse prævios quatuor versus à MSS. antiquissimis testatur Pierius: adeo ut N. Heinsius nec editioni suæ dignatus sit adscribere. Vulgo tamen adscribuntur, sed seorsim ab aliis consequentibus: unde conjiciunt plerique à Tucca et Vario, quasi parum aptos tanti operis exordio, fuisse sublatos; factos tamen à Virgilio: non quidém ut exordium, sed ut auctoris signaculum notamque, operis editioni præfigendam, et inter recitandum ab eo supprimi solitam: unde cum statim ordiretur ab *Arma virumque,* &c. poëma sub his versibus, non sub aliis, innotuisse probabile est.

Nexus totis duodecim libris, ad usque duellum Æneæ cum Turno pertinet. *Solutio* incipit à duello.

Episodia sunt, Junonis consilium de subvertendâ Trojanâ classe, Æneæ apud Didonem diversio, amores, narratio Trojani incendii, cæteraque ejusmodi, quæ partes quidem sunt fabulæ, non autem actionis: possunt enim ab actione, qualis antea nuda descripta est, omnino separari; à fabula, sine gravi ejus immutatione, non possunt.

MORES ubique æquabiles, et ad imitationem ac delectationem aptissimi. SENTENTIA autem et DICTIO sic absoluta ac perfecta est, ut vel hoc utroque nomine princeps poëtarum Virgilius habendus sit.

P. VIR-

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER I.

ARGUMENTUM.

PROPOSITIONE et invocatione præmissis, narratio incipit à septimo Æneæ expeditionis anno: quo tempore, Trojanis è Siciliâ in Italiam solventibus, Juno tempestatem excitat, conciliato sibi Æolo. Sedat tempestatem Neptunus. Naves Æneæ septem in portum Africæ se recipiunt, reliquis alio disjectis. Venus apud Jovem de filii calamitate queritur. Solatur eam Jupiter, expositâ Æneæ ejusque posteritatis futurâ felicitate. Mittitur Mercurius, qui Carthaginensium animos Trojanis placabiles reddat. Venus habitu venatricis occurrit Æneæ, regionem cum Achate exploranti: indicatâque Didonis ac regionis conditione, utrumque nebulâ septum Carthaginem dimittit. Illic Æneas, templum ingressus, primum in belli Trojani picturas incidit: deinde in Didonem, et in socios, quos fluctibus oppressos putaverat, Didoni supplicantes. Dat se in conspectum Æneas: à Reginâ benigne excipitur: accersitur per Achatem Ascanius: cujus in locum dolo Veneris Cupido substituitur, ut Æneæ amorem Didoni inspiret. Abeunt omnes in aulam ad convivium.

ILLE ego, qui quondam gracili modulatus avenâ
Carmen; et egressus sylvis, vicina coëgi
Ut quamvis avido parerent arva colono:
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis

INTERPRETATIO.

Ego ille sum, qui olim cecini cantilenas tenui calamo: et egressus è sylvis coëgi propinquos agros, ut obedirent agricolæ quantumlibet cupido; quod *opus jucundum* fuit *rusticis. Sed jam horrida Martis*

ARMA, virumque cano, Trojæ qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Lavinaque venit

Cano bella et hominem, qui pulsus fatis, primus venit è regione Trojanâ in Italiam, et ad *litus Lavinum.*

NOTÆ.

1. *Trojæ.*] Troja, regio Phrygiæ minoris, in Asia minore; cujus urbs præcipua *Ilium,* ab Ilo rege dicta: non procul ab Ida monte. Hæc et *Troja,* à Troë rege, et *Dardania,* à Dardano Trois avo; et *Teucria,* a Teucro Dardani socero, vocata est. Ejus arx *Pergamus,* plur. *Pergama.*

Primus.] Antenor tamen prius in Italiam venit, Pataviumque condidit: sed non prius Trojâ profectus est, neque ad Lavinum litus venit, sed in Venetiam, ut legitur infra, v. 246.

2. *Italiam.*] Regio est Europæ notissima, in formam ocreæ extensa; inter Hadriaticum sinum, à septentrione et oriente; ac mare Tyr-

Litora:

Litora: multùm ille et terris jactatus et alto,
Vi superûm, sævæ memorem Junonis ob iram.
Multa quoq; et bello passus, dum conderet urbem,
Inferretq; Deos Latio: genus unde Latinum,
Albanique patres, atque altæ mœnia Romæ.
Musa, mihi causas memora: quo numine læso,
Quidve dolens regina Deûm, tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores
Impulerit. Tantæne animis cœlestibus iræ?
Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuêre coloni,

Ille multum agitatus fuit *terrâ et mari* per *potentiam Deorum, et propter iram memorem crudelis Junonis. Multa quoque toleravit prœterea* in *bello, donec fundaret urbem, et induceret Deos in Latium; ex quo* facto *populus Latinus, et cives Albani, et muri altæ Romæ* orti sunt. *O Musa, suggere mihi causas* earum rerum: *quo Deorum violato, vel quo* scelere *offensa regina Deorum coegerit hominem pietate illustrem agitari tot calamitatibus, et suscipere tot labores. Tantusne furor* inest *mentibus divinis? Fuit urbs vetus*, quam *colonia Tyriorum incoluit,*

NOTÆ.

rhenum, à meridie: ad septentrionem et occidentem Alpibus separatur à Germaniâ et Galliâ.

Lavina.] Id est, quæ deinde *Lavina* dicta sunt, à Laviniæ nomine, quæ, Latini filia, Æneæ nupsit. Unde hic *prolepsis* agnoscitur, sive anticipatio temporis. Servius tamen affirmat camdem urbem dictam esse primo *Lavinum* à Lavino Latini fratre; deinde *Laurentum*, ob inventam ibidem laurum à Latino, cum regnum fratre mortuo suscepisset; et hoc utroque nomine fuisse insignitam, priusquam Æneas in Italiam veniret: tertio denique ab Æneâ vocatam esse *Lavinium*, à Laviniâ uxore. Sed unde Lavinum hunc Latini fratrem fuisse acceperit, non liquet. Laurentum item atque Lavinium unam urbem fuisse negat Strabo: quare primæ opinioni adhæreo. Damnant Virgilium nonnulli, quod *Lavina*, non *Lavinia* dixerit: sed præterquam quod sibi constant in eâ scriptione MSS. omnes, habet quoque Propertius, l. 2. 34. 64. *Jactaque Lavinis mœnia litoribus.*

3. *Litora.*] Quamvis Lavinium distaret à litore, juxta Servium, octo milliaribus; juxta alios, minimum tribus: litus tamen, quod huic urbi respondebat, eodem nomine insigniri potuit.

Terris jactatus et alto, &c.] Propositio est sex priorum librorum; qui continent maritima pericula: *Multa quoque et bello, &c.*] Propositio est sex posteriorum, qui terrestria continent.

4. *Memorem Junonis ob iram.*] Id est, iram Junonis memoris: quarum autem rerum memoris, habes infra v. 30.

5. *Dum conderet urbem.*] *Lavinium.* In quam primum Deos et sacra intulit: quæ Albæ parens fuit, ac deinde Romæ. Male enim ait Servius posse explicari de *Troja*, quam condidit Æneas lib. 7. 159. statim post adventum in Italiam, castrorum potius quam urbis in speciem; siquidem hujus deinde mentio nulla. Male item de *Roma:* siquidem urbs hic significatur, unde *Albani patres atque altæ mœnia Romæ* orta sint.

6. *Deos Latio.*] Penates, de quibus Æ. 2. 717. *Latio*, pro, *in Latium:* ut, *It clamor cœlo*, Æ. 5. 451. *Latium* Italiæ regio: de qua Æ. 7. 54.

Genus unde Latinum.] Quomodo ex Æneâ genus Latinum? si quidem Latini ante adventum Æneæ in Italiam noti erant; quare Juno ad Jovem, Æ. 12. 820. *Pro Latio obtestor. Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos, Neu Troes fieri jubeas.*] Facile solvunt, qui vocem *unde* ad Latium referunt: patet enimvero, ex Latio ortos esse Latinos, Albanos item, et Romanos: cum ii omnes populi Latium incoluerint. Quia tamen melius vox *unde* refertur ad factum Æneæ, idcirco quæritur quomodo Latinum inde ortum dicatur. Hunc autem modum suggerit Servius: quia victor Æneas, cum Trojanum nomen Latinis imponere jure potuisset, ipse Latinum nomen Trojanis imposuit suis, et ex utroque genere unum fecit; quo ex genere mixto, *Albani* deinde *patres*, sive reges; et *mœnia Romæ* propagata sunt: uti infra fusius dicetur, v. 265.

8. *Musa.*] Musam invocat nullo certo nomine: Homeri exemplo, qui in Iliade, Μῆνιν ἄειδε, θεὰ, *Iram cane, Dea;* et in Odyssea, Ἄνδρα μοι ἔννεπε, μοῦσα, *Virum mihi dic musa.* Alibi Calliopen, heroici carminis præsidem, distincte invocat; hic tum obscure.

Quo numine læso.] Quibus læsis numinibus. Quippe præter Junonem, Deos alios Æneas infestos habuit: ut patet ex illo versu, qui huic respondent, *Vi superûm, sævæ memorem Junonis ob iram.*

9. *Tot volvere casus.*] Pro *tot volvi casibus:* quod quanquam durum est, tamen firmatur hoc Statii non absimili exemplo, ex Theb. l. 2. 402. *Ex quo frater inops ignota per oppida tristes Exul agit casus:* pro *agitur casibus.*

12. *Tyrii.*] *Tyrus*, urbs Syriæ in Phœniciâ, inter Sidonem ad septentrionem, et Ptolemaïdem ad meridiem, in orâ maris Mediterranei. Nunc *Sur* dicta, olim *Sarra:* unde *Sarranum* ostrum, pro *Tyrio* celebratum est. Tyrii, cum

Carthago,

Carthago, Italiam contra, Tiberinaque longè
Ostia; dives opum, studiisque asperrima belli:
Quam Juno fertur terris magìs omnibus unam
Posthabitâ coluisse Samo. Hìc illius arma,
Hìc currus fuit: hoc regnum Dea gentibus esse,
Si quà fata sinant, jam tum tenditque fovetque.
Progeniem sed enim Trojano à sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces.
Hinc populum latè regem belloq; superbum,
Venturum excidio Libyæ, sic volvere Parcas.
Id metuens, veterisque memor Saturnia belli,

Carthago nomine, *procul ex adverso Italiæ et ostiorum Tiberis; abundans opibus, et acerrima belli artibus. Juno dicitur hanc unam habitâsse præ cæteris regionibus,* etiam *Samo postpositâ. Illic Junonis arma, illic currus fuit: jam tunc Dea contendit ut illa imperet populis, protegitque* eam in hanc spem, *si fatum* id *quo modo permittat. Enimvero audierat prolem deduci è stirpe Trojanorum, quæ aliquando dirueret mœnia Tyriorum. Inde per cladem Africæ, gentem* illam *futuram ubique dominam, et bello gloriosam: ita statuisse Parcas.* Audierat hoc *Juno, hoc* ipsum *timens, et reminiscens præteriti belli*

NOTÆ.

in Africam venerunt, dicti sunt *Pœni*, quasi *Phœni:* quia ex *Phœnicia* profecti.

Coloni.] Proprie sunt ii, qui terram colunt, agricolæ: ut supra, v. 3. *Ut quamvis avido parerent arva colono*, &c. Aliquando sumuntur pro parte civium, qui ex consensu civitatis ad sedes alias incolendas deducuntur, diciturque *colonia:* quales sexaginta supra centum deductæ à Romanis varia in loca numerantur. Tyrii autem, Carthaginis conditores, non proprie *coloni* fuêre, sed profugi; siquidem non ex consensu suæ civitatis, sed fugâ et secessione, Tyro profecti sunt.

13. *Carthago.*] Urbs, caput Africæ, Græcis Καρχηδὼν dicta. Æmula Romæ diu fuit, cum eâque gessit bella tria gravissima: à Scipione victa primum et vectigalis facta; postmodum à Scipione Æmiliano deleta. De illâ, deque illius initiis, dicemus in argumento libri IV.

Tiberina Ostia.] *Tiberis*, fluvius Italiæ, de quo Æn. 8. 330. Ostia ejus duo, quibus in mare Tyrrhenum evolvitur: ubi urbes duæ, *Ostia* ad orientem, *Portus* ad occidentem.

15. *Magis omnibus unam, &c.*] Multas habuit urbes sibi addictas Juno, Argos, Spartam, Mycenas. Imprimis Samon.

16. *Samo.*] *Samos*, sive *Samus*, insula est Icarii maris, Ioniæ adjacens, contra Ephesum. In eâ Juno adolevit, nupsitque Jovi: ideoque templum ejus erat Sami nobilissimum, et simulacrum habitu nubentis, et sacro ritu nuptiarum.

17. *Arma, Hic currus fuit.*] Currum Junonis describit Homerus Il. 5. 720. cujus ministra est Hebe: hunc aut similem intellige, aut potius *thensam*, vehiculum, quo Deorum simulacra in sacris circumferebantur. *Illius arma.*] Vel hasta fuit; agnoscit enim Plutarchus Junonem. *Curitim*, et *curis* linguâ Sabinorum hasta est. Vel sceptrum et fulmen, his enim insignibus ornatum fuit Carthagini simulacrum Junonis. Vel clypeus; refert enim Servius hanc solemnem è sacris Tiburtibus formulam: *Juno curilis, tuo curru clypeoque tuere meos curiæ vernulas sane.*

18. *Si quà fata sinant.*] Juno enim, et ipse Jupiter, Diique cæteri subditi erant fato, quod esse dicebatur causa rerum immutabilis et æterna.

22. *Venturum excidio, &c.*] Modicius hic agnoscit ablativum casum: *excidio* pro *per excidium;* hoc sensu: *Hinc populum Romanum futurum late regem per excidium Africæ.* Vulgo tamen agnoscitur dativus: *venturum excidio*, pro *ad excidium;* ut, *It clamor cœlo*, pro *ad cœlum;* hoc sensu; *Populum Romanum hinc*, id est, *post Carthaginis expugnationem, late ac sine æmulo regnantem, venturum ac progressurum ad excidium totius Africæ.* Placet utraque interpretatio: secunda communior: prima subtilior. *Libya*, pars Africæ, pro totâ, G. 1. 241.

Sic volvere Parcas.] Parcæ tres, quæ fatorum humanorum fila volvunt: de iis Ecl. 4, 47.

23. *Id metuens.*] Difficile est intelligere, quò nominativus iste referatur. Alii referunt ad verbum superius, *audierat;* hoc sensu: *Audierat Carthaginem à Romanis delendam esse, id metuens;* id est, *cum metu audierat.* Alii ad posterius verbum, *arcebat longe Latio;* hoc sensu: *id metuens; præterea his aliis tribus causis*, quæ per parenthesim enumerantur, *accensa, arcebat Trojanos Latio.* Sed longior sane mihi videtur ille trajectus: potest tamen admitti, si *Necdum etiam*, cum quatuor sequentibus versibus, parenthesi includatur.

Saturnia.] Juno Saturni et Opis filia: atque ita Jovis soror, itemque conjux.

Prima quod ad Trojam pro caris gesserat Argis.
Necdum etiam causæ irarum, sævique dolores
Exciderant animo. Manet alta mente repôstum
Judicium Paridis, spretæque injuria formæ,
Et genus invisum, et rapti Ganymedis honores.
His accensa super, jactatos æquore toto
Troas, relliquias Danaûm atque immitis Achillei,
Arcebat longè Latio: multosque per annos
Errabant acti fatis maria omnia circum.
Tantæ molis erat Romanam condere gentem.
Vix è conspectu Siculæ telluris in altum
Vela dabant læti, et spumas salis ære ruebant;

quod prima suscitaverat contra Trojanos pro Argis sibi *dilectis. Præterea causæ iracundiæ et sæva indignatio non abierant adhuc ex animo: residet infixum profundâ in mente judicium Paridis, et contumelia contemptæ pulchritudinis* suæ, *et familia* sibi *odiosa, et munus Ganymedis* à Jove *rapti. His insuper irritata, repellebat procul à Latio Trojanos, reliquias Græcorum et crudelis Achillis, agitatos per totum mare; et* illi *à multis annis vagabantur impulsi fatis circa maria omnia. Tanti erat momenti fundare Romanum populum. Vix vela faciebant læti è conspectu Siculæ terræ in altum mare, et* rostris *æratis secabant spumas maris;*

NOTÆ.

24. *Prima.*] Quia origo belli Trojani fuit judicium Paridis: à quo post positæ Veneri fuerunt Juno et Pallas: Juno igitur prima et dignitate et tempore, Græcis idcirco adversus Trojanos favit. *Argis.*] Urbis nomen est in Peloponneso; *Argi* masculinum plurale, vel *Argos* neutrum singulare: cives hujus, et Græci deinde omnes *Argivi* communiter dicti.

26. *Repostum.*] *Repositum;* syncope frequens apud Poëtas. Lucret. l. 1. 35. *Tereti cervice repôstâ.* Horat. Epod. 9. v. 1. *Quando repôstum Cæcubum ad festas dapes.*

27. *Judicium Paridis.*] Paris sive Alexander, Priami et Hecubæ filius: à patre primum expositus in sylvis, quia, cum Hecuba facem ardentem parere se somniasset, conjectores responderant, infantem, quem in utero gestabat, Trojani excidii causam futurum: à matre tamen clam educatus in Idâ monte, propter æquitatis famam à Diis electus est judex pulchritudinis, inter Junonem, Palladem, ac Venerem: orto nempe inter eas dissidio, propter malum aureum ad Pelei nuptias à Discordiâ illatum, atque inscriptum his verbis, *Detur pulcherrimæ,* Paris Veneri malum addixit: postmodum agnitus ab Hectore fratre et parentibus, ac deinde missus in Græciam, et Menelai Spartani regis hospitio usus, Helenam ejus uxorem Veneris favore secum abduxit: ad quam repetendam, bellum à Græcis conflatum est. Occidit deinde Achillem in templo Thymbræi Apollinis, et paulo post à Philoctete occisus est.

28. *Et genus invisum.*] Quia Trojanorum genus à Dardano fluxerat, Jovis filio ex Electrâ pellice, Atlantis filiâ. Infra v. 239.

Rapti Ganymedis honores.] Munus ministrandi pocula in Deorum conviviis, translatum est ab Hebe, Deâ juventutis, ad Ganymedem, formosum puerum, Trois filium, à Jove sub aquilæ formam latente sublatum inter sidera, cum in Idâ monte venaretur. *Rapti.*] Vel genitivus est casus, et refertur ad *Ganymedis;* vel nominativus pluralis, et *honoris* respicit, qui rapti, seu erepti sunt Hebe, Junonis et Jovis, vel juxta alios, unius Junonis filiæ.

29. *His accensa super.*] Accensa *super his,* id est, *de his causis tribus,* nempe judicio Paridis, Electræ amoribus, at Ganymedis honore. Donatus ac Servius melius, *super* explicant, quasi *præterea:* nempe accensa his tribus; *super* sive *præter* metum de Carthaginis excidio conceptum: quæ quarta erat odii ejus in Æneam causa.

30. *Danaûm, &c.*] Græcorum, à *Danao* Ægypti fratre, qui in Græciam navigavit, indeque expulso rege Sthenelo, Argos tenuit, ac novæ gentis parens fuit.

Achillei.] Genitivus est pro *Achillis:* causam vide infra v. 224. *Achilles* Pelei et Thetidis filius, regnavit in Australi Thessaliæ parte, quæ Phthiotis dicta est. Statim ab ortu Stygiis aquis immersus, atque inde vulnere non violabilis, præterquam eâ pedis parte, quâ, dum lavaretur, à matre comprehensus est. Occultatus à Thetide inter Licomedis, Scyri regis, filias habitu muliebri, ne ad Trojam iret, unam earum vitiavit Deidamiam, ex eâque Pyrrhum suscepit. Agnitus tamen Ulyssis dolo, et ad illam expeditionem profectus, Hectorem occidit, et vicissim à Paride occisus est, sagittâ in talum impactâ. *Pelides* à patre Peleo dictus: *Æacides* ab avo Æaco, Jovis filio, Æginæ insulæ rege, de quo Æn. 2. 7.

34. *Siculæ telluris.*] Sicilia, insula Mediterranei maris, de quâ fusè Æn. 3. 687. Hinc solvit Æneas mense Julio exeunte: ut diximus in argumento generali.

Cùm

Cùm Juno, æternum servans sub pectore vulnus,
Hæc secum: Mene incepto desistere victam,
Nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivûm, atque ipsos potuit submergere ponto,
Unius ob noxam et furias Ajacis Oïlei?
Ipsa, Jovis rapidum jaculata è nubibus ignem,
Disjecitque rates, evertitque æquora ventis:
Illum expirantem transfixo pectore flammas
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto.
Ast ego, quæ Divûm incedo regina, Jovisque
Et soror et conjux, unâ cum gente tot annos
Bella gero: et quisquam numen Junonis adoret
Præterea, aut supplex aris imponat honorem?
Talia flammato secum Dea corde volutans,
Nimborum in patriam, loca fœta furentibus Austris,
Æoliam venit. Hìc vasto rex Æolus antro

cum Juno servans sub pectore plagam immortalem, hæc mente volvebat: *Egone ut victa cessem à cœpto, nec possim arcere* ab *Italiâ regem Trojanorum? scilicet impedior fatis! An Pallas potuit incendere naves Græcorum, et ipsos submergere mari, propter culpam et furorem solius Ajacis Oïlei? Ipsa vibrans è nubibus rapidum fulmen Jovis, et dissipavit naves, et turbavit mare ventis, ipsumque* Ajacem *evomentem flammas è transfosso pectore, involvit turbine, et impegit rupi acutæ. Ego vero quæ gradior regina Deorum, Jovisque et soror et uxor, bellum facio à tot annis adversus unicum populum: et aliquis postea colet divinitatem Junonis, aut supplex imponet victimam altaribus? Talia volvens Dea privatim animo ardente, venit in Æoliam, regionem tempestatem, et loca plena furiosis ventis. Illic rex Æolus spatiosâ in cavernâ*

NOTÆ.

38. *Teucrorum.*] Trojanorum, à *Teucro* rege: de quo infra v. 239.

39. *Quippe vetor fatis.*] Occurrit objectioni, quæ peti posset è summâ vi fatorum in ipsos Deos; et est indignatio cum amaro quodam joco: *Quasi vero fata debuerint ultionem injuriæ permittere Palladi, mihi negare.* De *Pallade*, Ecl. 2. 61.

40. *Argivûm.*] Non propriè Argivorum, sive Græcorum omnium; sed Locrensium: qui cum rege suo Ajace, Oïlei filio, post Trojanum excidium patriam repetentes, tempestate oppressi sunt: Ajax ipse fulmine afflictus à Pallade; eo quod is, captâ Trojâ, Cassandram Priami filiam virginem, et vaticinandi munere insignem, in ipso Palladis templo vitiasset. Juxta Homerum tamen submersus est à Neptuno, eò quod invitis Diis evasurum se è fluctibus impudenter jactasset. Odys. l. 4. 505.

41. *Ajacis Oïlei.*] Duo enim Ajaces fuerunt. Hic Oïlei, Locrensium regis; alter Telamonis, Salaminis regis filius, qui propter amissâ in judicio Achillis arma, in gladium incubuit. *Oïlei.*] Substantivum est, et est *Ajax Oïlei*, nempe *filius*; ut alibi *Deiphobe Glauci*, nempe *filia.*

42. *Jovis.*] A quo fulmen mutuata fuerat, ut graviorem infligeret plagam. Juno enim, et Pallas, et Vulcanus, fulmina mittere dicebantur; sed non tam valida, quam Jupiter.

45. *Scopuloque.*] Aut Caphareo, Eubœæ monti; aut juxta Homerum Odyss. 4. 507. Gyrœæ petræ, quam Didymus esse putat Gyarum, Ægæi insulam, non longe à Delo, sterilissimam et exilii loco habitam à Romanis.

46. *Incedo regina, &c.*] De gravitate Junonii incessus G. 3. 532. Solemnia Deorum cum sororibus connubia sunt. Ovid Met. 9. 498. *Dii nempe suas habuere sorores. Sic Saturnus Opim junctam sibi sanguine duxit, Oceanus Tethyn, Junonem rector Olympi.*] Per Jovem autem, fabulæ ætherem cœlumque igneum significarunt; per Junonem, aërem: unde Juno Jovis *soror* dicitur, quia aër ætheri subtilitate persimilis; *conjux* vero, quia aër ætheri subjectus. Ex Cicerone et Macrobio. Tamen Virgilius aërem ipsum et ætherem videtur in uno Jove adumbrasse, eique terram conjugem attribuisse, G. 2. 325.

51. *Austris.*] Proprie ventis à meridie flantibus, de quibus Æ. 2. 58. Hic promiscue pro omnibus.

52. *Æoliam.*] Non hic Asiæ minoris regio significatur, inter Troadem et Ioniam sita, *Æolia*, sive *Æolis dicta;* sed *Æoliæ insulæ* inter Italiam et Siciliam sitæ, numero septem; aliter *Vulcaniæ* et *Hephæstiades* appellatæ: quarum principes sunt Lipara, Hiera, Strongyle. *Vulcaniæ* et *Hephæstiades* dictæ, quia propter frequentem ignium eruptionem Vulcanus, qui Græcis Ἥφαιστος, ibidem habere officinam existimatus est; præsertim in Hierâ, de quâ Æ. 8. 416. *Æoliæ* vero, quia Æolus, Hippotæ filius, ibidem regnavit, maxime in Strongyle: rex ventorum habitus ideo, quia juxta Plinium, Diodorum, ac Solinum, ex insularum fumo ventos in triduum

 Luctantes

Luctantes ventos, tempestatesque sonoras
Imperio premit, ac vinclis et carcere frænat.
Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt. Celsâ sedet Æolus arce,
Sceptra tenens: mollitq; animos, et temperat iras.
Ni faciat, maria ac terras cœlumque profundum
Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras.
Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris,
Hoc metuens: molemque et montes insuper altos
Imposuit: regemque dedit, qui fœdere certo
Et premere, et laxas sciret dare jussus habenas.
Ad quem tum Juno supplex his vocibus usa est:
Æole (namq; tibi Divûm pater atq; hominum rex
Et mulcere dedit fluctus, et tollere vento:)
Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor,
Ilium in Italiam portans, victosque Penates.
Incute vim ventis, submersasque obrue puppes:
Aut age diversas, et disjice corpora ponto.
Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ:
Quarum, quæ formâ pulcherrima, Deïopeiam
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo:
Omnes ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat, et pulchrâ faciat te prole parentem.
Æolus hæc contra: Tuus, ô regina, quid optes,
Explorare labor: mihi jussa capessere fas est.

continet auctoritate suâ *ventos pugnantes et tempestates sonantes,* eosque *coercet catenis et carcere. Illi impatientes tumultuantur circa obices, magno cum fragore montis: Æolus sedet in summo monte, tenens sceptrum, et mitigat animos, et moderatur furorem. Nisi* id *faceret, scilicet* venti *rapidi secum raperent maria ac terras et cœlum intimum, eaque per aërem traherent. Sed Deus omnipotens id timens clausit* eos *in antris obscuris, et superimposuit moles altarum rupium, præfecitque regem, qui constanti lege sciret et* eos *coercere, et iis permittere laxiora fræna,* quoties *juberetur. Apud quem Juno tunc supplicans usa est his verbis: Æole (nam parens Deorum et rex mortalium tibi dedit, et mitigare, et concitare vento fluctus) Natio mihi infensa currit per mare Tyrrhenum, in Italiam ferens Trojam et Penates domitos. Adde impetum ventis, et obrue naves submersas, aut impelle* in *diversas* partes, *et disperge corpora mari. Ego habeo quatuordecim Nymphas formoso corpore: è quibus Deïopeiam, quæ specie elegantissima* est, *sociabo* tibi *firmo conjugio, et propriam addicam: ut pro tali officio transigat tecum omnes annos, et efficiat te patrem formosâ sobole. Æolus hæc vicissim* respondit: *Tua cura est, ô regina, considerare quid velis; æquum est me exequi tua mandata.*

NOTÆ.

prædicere nautis solitus erat: unde hæ insulæ dicuntur hic *ventorum patria.* Nomen Æoli ab αἰόλος, *varius,* ob naturam ventorum mutabilem.

56. *Arce.*] Vel proprie in arce, quæ ipsi palatii loco sit; vel in summâ montis rupe: rupes enim *arces* aliquando appellantur, G. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces.*

59. *Verrantque.*] Vox Lucretiana, l. 5. 267. *Validi verrentes æquora venti.*

62. *Fœdere.*] Est enim quoddam veluti fœdus, imperium principum in subditos: quo subditi obsequium principibus, principes subditis tutelam promittunt.

67. *Tyrrhenum æquor.*] Mediterranei maris ea pars est, quæ Italiam ad meridiem alluit; unde *mare inferum* etiam vocatur, et mare *Tuscum;* à Tusciâ sive Etruriâ ad fretum Siculum extenditur: *mer de Toscane, the Tuscan sea.*

68. *Ilium in Italiam, &c.*] De *Ilio,* Troja, supra, v. 5. De *Italia,* v. 6. de *Penatibus,* Diis domesticis, l. 2. 717.

71. *Nymphæ.*] Proprie minora aquarum numina sunt, ut diximus, Ecl. 2. 46. Addicuntur tamen et aliis numinibus quasi famulæ.

72. *Deïopeiam.*] Nomen à δήϊος *ardens,* et ὄψ, ὀπὸς, *vox.*

73. *Connubio.*] Vulgo secundam syllabam habet longam, quia est à *nubo,* cujus prima longa: ita Æ. 3. 319. *Hectoris Andromache Pyrrhin connubia servas:* Æ. 4. 316. *Per connubia nostra,* &c.

75. *Pulchrâ prole.*] Innuit hic Æolum liberis fuisse hactenus infelicem; Sysypho nempe latrociniis infami; Macareo sororis suæ Canaces incesto amatore: hos enim duos hujus etiam Æoli ventorum regis liberos facit Ovidius Ep. Heroid. 11. 9. Et propterea Juno novam ei conjugem proponit, ex quâ digniores suscipiat liberos. Adde quod Dea nuptiarum et partuum est: unde non indecora est hæc ejus promissio.

77. *Fas est.*] Licebit mihi facere, etiamsi illicita jusseris: tibi enim tam multa debeo, sceptra, gratiam Jovis, ut nemini reus possim videri, si jussa tua, quæcumque fuerint, im-

Tu

Tu mihi quodcuncq; hoc regni, tu sceptra, Jovemq;
Concilias: tu das epulis accumbere Divûm,
Nimborumque facis tempestatumque potentem.
Hæc ubi dicta, cavum conversâ cuspide montem
Impulit in latus: ac venti, velut agmine facto,
Quà data porta, ruunt, et terras turbine perflant.
Incubuere mari, totumque à sedibus imis
Unà Eurusq; Notusque ruunt, creberque procellis
Africus, et vastos volvunt ad litora fluctus.
Insequitur clamorque virûm, stridorq; rudentum.
Eripiunt subitò nubes cœlumque, diemque,
Teucrorum ex oculis: ponto nox incubat atra.
Intonuere poli, et crebris micat ignibus æther:
Præsentemq; viris intentant omnia mortem.
Extemplo Æneæ solvuntur frigore membra.
Ingemit, et duplices tendens ad sidera palmas,
Talia voce refert: O terque quaterque beati,
Queis ante ora patrum, Trojæ sub mœnibus altis,
Contigit oppetere! ô Danaûm fortissime gentis
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
Non potuisse? tuâq; animam hanc effundere dextrâ?
Sævus ubi Æacidæ telo jacet Hector, ubi ingens
Sarpedon: ubi tot Simoïs correpta sub undis

Tu mihi demereris Jovem, et imperium, et eam qualemcunque auctoritatem: tu facis ut accumbam mensis Deorum, et reddis me dominum nubium ac tempestatum. Postquam hæc dicta sunt, concussit cavernosum montem ad latus intortâ cuspide: ac venti quasi turmatim erumpunt, quà via aperta est, et agitant flatu terras. Insederunt mari, ac simul Eurusque, Notusque, et frequens tempestatibus Africus, evertunt totum mare ab ipso fundo: et propellunt ad litora magnos fluctus. Sequitur et clamor hominum, et stridor funium. Statim nubes auferunt cœlum et lucem ex oculis Trojanorum: nox obscura insidet mari: poli tonuere, et aër splendet frequentibus fulguribus: et omnia ingerunt hominibus præsentem necem. Continuo membra Æneæ frigore dissolvuntur: Ingemit, et attollens ad astra ambas manus, talia ore pronunciat: O ter et quater felices, quibus accidit mori in oculis parentum, ad muros excelsos Trojæ: ô generosissime nationis Danaorum, fili Tydei, egone non potui mori in campis Trojanis, et amittere hanc vitam tua manu? Ubi durus Hector periit armis Achillis, et magnus Sarpedon: ubi Simois volvit inter aquas tot correptos clypeos hominum,

NOTÆ.

pleverim. Atque id ad mentem Donati. Servius vero ait esse commutationem negativi sensus in affirmativum; *fas est capessere*, pro *nefas est non capessere*: ut alibi affirmativus in negativum commutatur; *munera nec sperno*, pro, *libenter, accipio*, Æn. 7. 261.

79. *Epulis accumbere.*] Divinitatis hæc nota est: sic notat Horatius divinitatem Herculis, Od. l. 4. 8. 29. *Sic Jovis interest optatis epulis impiger Hercules.*

80. *Tempestatum potentem.*] Dominum. Sic Horat. Od. l. 1. 3. *Sic te Diva potens Cypri.*

85. *Eurusque, &c.*] *Eurus*, ventus ab oriente. *Notus*, à meridie, qui et *Auster* dicitur. *Africus*, ab Africâ spirans, inter occidentem ac meridiem.

87. *Stridorque rudentum.*] Nauticorum funium, qui propter gravem in motu stridorem, *rudere* quodammodo videntur.

89. *Teucrorum.*] Trojanorum, supra, v. 42.

92. *Extemplo.*] *Continuo:* et verbum est sacrorum, ut *ilicet* judiciorum: quemadmodum enim *ilicet*, dimisso senatu, id est, *ire licet*; ita *extemplo*, sacrificio peracto, pronunciabatur à præcone: quo significaretur, ut exirent *é templo.* Quod quia cito fiebat, ideo pro *cito* et *continuo* sumi utrumque cœptum est.

93. *Ingemit.*] Accusatur hic à quibusdam Æneas pusilli animi, sed temere: non enim hic mortem deprecatur, sed mortem ingloriam atque inutilem.

96. *Danaûm, &c. Tydide, &c.*] *Danaûm*, Græcorum, à Danao, supra, v. 34. *Tydide.*] Vocativus Græcus. Diomedem intelligit, Tydei filium, Argivorum ducem Trojano bello: de quo Æ. 11. 243. Ab eo vulneratus Æneas in coxâ, et tantum non occisus est, Iliad. 5.

99. *Sævus.*] Hic pro *forti*, bonam in partem sumitur.

Æacidæ.] Achillis, qui nepos fuit Æaci, supra v. 34.

Hector.] Priami et Hecubæ filius, Trojæ propugnator, qui decimo obsidionis anno ab Achille occisus est, et bigis alligatus, ac circa Patrocli sepulchrum et Trojæ muros tractus: cadaver à Priamo redemptum auro, postquam dies duodecim insepultum fuisset.

100. *Sarpedon.*] Jovis ex Laodamiâ filius, Lyciæ rex, Priamo contra Græcos in auxilium venit, et à Patroclo occisus est.

Scuta virûm, galeasque, et fortia corpora volvit.
Talia jactanti stridens Aquilone procella
Velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
Franguntur remi: tum prora avertit, et undis
Dat latus: insequitur cumulo præruptus aquæ mons.
Hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens
Terram inter fluctus aperit: furit æstus arenis.
Tres Notus abreptas in saxa latentia torquet;
Saxa vocant Itali, mediis quæ in fluctibus Aras,

et galeas, et generosa corpora. Talia dicenti, tempestas stridens ab *Aquilone percutit* ex *opposita* parte *velum, et propellit fluctus ad astra. Rumpuntur remi, deinde prora detorquetur, et objicit latus undis: succedit mons aquæ altitudine præruptus. Alii pendent è summo fluctu; mare hians pandit aliis terram inter fluctus: mare ebulliens turbatur arenis. Notus affligit tres* naves *abreptas ad scopulos occultos; scopulos* inquam illos, *quos Itali in medio mari appellant Aras,*

NOTÆ.

100. *Simois.*] Fluvius Troadis, ex Idâ monte, per agrum Trojanum in Scamandrum profluens, et cum eo in Hellespontum, non longe à Sigeo promontorio: nunc dicitur *Simoers.*

102. *Aquilone.*] Qui et *Boreas* appellatur, ventus septentrionalis, Ecl. 7. 51.

103. *Adversa.*] Quia Aquilo, flans à septentrione, adversus est illàc navigantibus è Siciliâ in Italiam. Atque hujus quidem venti flatu Æneas, qui solverat è Drepani portu, et Siciliæ parte maxime occidentali; jamque aliquantum in mare Tyrrhenum ad septentrionem processerat; retro ad meridiem actus est, Africam versus. Ubi cum inter Siciliam atque Africam, quasi medium teneret; tum Notus à meridie, tres naves ad septentrionem et *aras* repulit, v. 112. Eurus ab oriente, tres alias in occidentem impegit, ad latera Africæ, et Syrtim minorem, v. 114.

104. *Prora avertit.*] In quibusdam codd. *proram avertit*, et refertur ad *procella*: in cæteris melius *prora avertit*, id est, *avertit se Prora.*] Pars navis anterior.

105. *Insequitur cumulo, &c.*] Dabit lucem hæc imitatio Ovidiana Met. 15. 508. *Cum mare surrexit, cumulusque immanis aquarum In montis speciem curvari et crescere visus.*

108. *In saxa latentia.*] Non in quælibet saxa latentia; sed in ea, quæ ab Italis *aræ* vocantur: quænam autem illa sint, mox inquiremus.

109. *Aras.*] 1. Explicant aliqui apud Pomponium Sabinum, de Aris Philænorum, loco in Africâ celebri, propter mortem duorum ejus nominis fratrum, qui, non disterminandis Carthaginensium suorum à Cyrenaicâ ditione limitibus, ibi se vivos defodi passi sunt: ut est apud Sallust. in Jugurtha. At locus ille circa Syrtim majorem, in Continenti Africæ fuit: igitur Notus, meridionalis ventus, non potuit illuc naves pellere; adde quod sunt aræ istæ *mediis in fluctibus.* 2. Scaliger in Comment. ad Epistolam. 9. Ausonii, *aras* ait esse moles et crepidines, quibus flumina aut maria coercentur, Gallice, *quays, keys:* citatque hos Virgilii versus, sed male; nam crepidines illæ litora muniunt, *aræ* istæ sunt *mediis in fluctibus.* Firmat sententiam hoc ejusdem epistolæ versu, *Desertus vacuis solisque exerceor aris:* sed libenter, nec temere rescriberem, vel *agris*, vel *oris;* cui lectioni favet impense subsequentium versuum sententia. Addit locum è Tertulliani Pallio, cap. 5. *Soleo de qualibet margine, vel ara, medicinam moribus dicere:* putatque *margine* et *ara* hic esse synonyma: sed præterquam quod in quibusdam codd. legitur *area*, non *ara;* manifestum est nihil hic esse, quod ad mare fluviosque pertineat: et hæc esse Cynici cujusdam philosophi verba, qui profitetur se ad dicendum, non suggestu, non pulpito indigere; sed ex quolibet loco paulo editiore, quales sunt in viis margines, qualis in aris gradus, concionem habere. 3. Ex Servio et Pomponio Sabino colligitur *aras* insulas esse, Africam inter et Siciliam positas, non longe à Lilybæo Siciliæ promontorio, communi nomine *Ægates* appellatas; tres numero, Phorbantiam, nunc *Lavenzo; Ægusam*, nunc *Favignana;* Hieram, nunc *Maretamo;* easque admodum scopulosas, et saxis *latentibus* vallatas. Ad has constat victos esse navali prælio Pœnos à Q. Lutatio Catulo consule anno U. C. 512. et pace ibidem constitutâ terminatum ab eo feliciter fuisse bellum Punicum primum; iis conditionibus, ut quicquid insularum est Africam inter et Italiam, Romani juris deinceps foret. Id habetur ex Floro, Cornelio Nepote, Polybio. Testatur Servius ex illo fœdere saxa illa dicta Italis fuisse *aras propitias*, et eo nomine appellari apud Sisennam historicum veterem, cujus opera perierunt. Atque ille insularum situs plane cum Virgilianâ tempestatis descriptione convenit, qualem explicuimus ad v. 107. Non possum tamen, quin hic Turnebum, et Pomponium Melam, obiter perstringam. Turnebus quidem l. 26. c. 23. saxa illa magno in honore apud Romanos habita confirmat ex hoc Lucani l. 8. 892. *Augustius aris*

Dorsum

Dorsum immane mari summo. Tres Eurus ab alto
In brevia et syrtes urget, miserabile visu;
Illiditque vadis, atque aggere cingit arenæ.
Unam, quæ Lycios fidumque vehebat Orontem,
Ipsius ante oculos ingens à vertice pontus
In puppim ferit: excutitur pronusque magister
Volvitur in caput: ast illam tèr fluctus ibidèm
Torquet agens circùm, et rapidus vorat æquore vortex.
Apparent rari nantes in gurgite vasto:

quæ sunt quasi *grande dorsum* in *superficie maris. Eurus tres* naves *impellit à pleno* mari *in brevia et syrtes, res visu miserabilis: easque impingit in vada et circumdat vallo arenæ. Ingens fluctus ante oculos ipsius Æneæ percutit à prora in puppim, unam* navim, *quæ ferebat Lycios et fidelem Orontem: concidit gubernator, et pronus subvertitur in caput: navem vero fluctus ter eodem in loco circum involvens torquet, et præceps vortex absorbet mari. Videntur pauci enatantes in immenso mari:*

NOTÆ.

victoris Libyco pulsatur ab æquore saxum Tarpeiis. Ubi sane dormitavit vir sagax: patet enimvero legentibus, saxum hoc Lucani, tumulum illum esse subitarium, quo Pompeii cadaver in Ægyptio litore conditum est; et hanc esse verum sententiam: *saxeum Pompeii tumulum, quem fluctus alluit in litore, angustiorem esse aris illis, quas adulatrix Roma victori Cæsari deinde erexit:* vox autem *Tarpeiis* plane sequenti versui adjungenda est. Pomponius Mela, cum l. 2. c. 7. vocavit *Ægates Romana clade memorabiles*, aut erravit, aut cladem intellexit, non quam Romani passi sint, sed quam Pœnis intulerint.

110. *Dorsum immane, &c.*] Quomodo igitur *latentia;* siquidem dorsum in mari faciebant? scilicet *dorsum* faciebant insulæ: circumjecta insulis saxa *latebant.* Polybius l. 4. de Istri ostiis loquens, ait, in iis aggestiones quoque arenarum esse, quas nautæ vocant *pectora;* χαλῶσιδ' αὐτὰς οἱ ναυτικοὶ στήθη.

111. *In brevia et syrtes.*] Non in omnia *brevia,* sed in ea quæ peculiariter vocantur *syrtes.* Et *brevia, vada, syrtes,* communiter significant partes illas maris, ubi frequentes et vento mutabiles fiunt arenarum aggestiones: *brevia* quidem dicta βραχέα, quia *brevis* et parum alta ibidem aqua est: *vada,* quia pedibus illac facile est *vadere,* difficile navibus: *syrtes,* à *tractu* inquit Sallustius, id est, quasi σύρτεις σύρω, *traho,* quia eo *limum, arenamque, et saxa ingentia fluctus trahunt,* ait idem. Syrtes ejusmodi duæ sunt in Africano litore, vastos in sinus porrectæ, Tripolitanam regionem utrimque vallant: major ad orientem est, *les seches de Barbarie, the quick-sands of Barbary;* minor ad occidentem, *le golfe de Capes; the gulf of the Cape:* major à minore disjungitur ducentis et quinquaginta passuum millibus. Itaque de minore solâ hic est sermo: pluralem tamen numerum poëta ad rem augendam adhibuit. Et *Eurus* facile potuit ad Syrtis illius occidentale latus, Carthagini vicinius, Æneæ naves impellere, cum ab oriente spiret.

113. *Lycios.*] Asiæ minoris populos, inter Pamphyliam et Cariam, qui Trojanis in auxilium venerant: et mortuo rege suo Sarpedone, Æneæ adhæserant. *Orontes,* eorum dux, magister navis, *Leucaspis* videtur fuisse, de quo Æn. 6. 334.

114. *A vertice, &c.*] Explicat Servius, à *puppi,* quam ait esse verticem navis: male, non enim, *à puppi in puppim* pontus ferire potest. Idem Servius, ab *Aquilone,* seu *Boreali polo,* qui *vertex* appellatur: durius Modicius, *à puncto verticali,* quod Arabes *Zenith* vocant; curiosius Taubmannus, à *vertice,* sive, quod idem est, *vortice aquarum aut ventorum;* Lucretius enim l. 1. 293. de ventis, *Interdum vertice torto corripiunt:* sed ab eo sensu videtur abhorrere præpositio *à.* Ego interpretor *à prora;* quæ pars est navis, si non mole altior, saltem acutior et in rostrum desidens: unde *vertex* dici potest. Adde quod levior cum sit, facilius potuit fluctuum impetu attolli, et in puppim subverti: unde *pronus magister in caput* revolutus fuerit.

117. *Vortex.*] Charisius distinguit *verticem* à *vortice;* et hunc derivat à *vorando,* illum à *vertendo.* Alii tamen melius utrumque à *vertendo* deducunt, et utriusque vim confundunt; ut significent quicquid *vertitur* ac torquetur, ut in aquis, ventis, extremâ parte axis, capillis: à capillis autem, ad summam capitis partem exprimendam transfertur *vertex;* à capite, ad cacumina montium atque arborum. Patet utriusque vocis affinitas ex Quinctiliano, qui ait Scipionem Africanum primum in *vortices* et *vorsus* literam *o* mutasse in *e.*

118. *Apparent rari, &c.*] Hoc de navi Orontis intelligendum: ex quâ pauci enatare conabantur, cæteris mari demersis.

Gurgite vasto.] *Gurges* est pars maris aut fluvii profundi, aquas ingenti sono quasi sorbens; unde à soni similitudine nomen habet: sumitur hic, ut vulgo apud cæteros poetas, pro toto mari; et est tapinosis, sive rei magnæ expositio humilior; unde additur, *vasto.* Sic Æn. 3. 197. *Dispersi jactamur gurgite vasto.*

Arma virûm, tabulæq; et Troïa gaza per undas.
Jam validam Ilionei navem, jam fortis Achatæ;
Et quâ vectus Abas, et quâ grandævus Alethes,
Vicit hyems: laxis laterum compagibus omnes
Accipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.
 Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamque hyemem sensit Neptunus, et imis
Stagna refusa vadis: graviter commotus, et alto
Prospiciens, summâ placidum caput extulit undâ.
Disjectam Æneæ toto videt æquore classem,
Fluctibus oppressos Troas, cœliqué ruinâ.
Nec latuere doli fratrem Junonis, et iræ:
Eurum ad se Zephyrumq; vocat: dehinc talia fatur;
Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
Jam cœlum terramquæ, meo sine numine, venti,
Miscere, et tantas audetis tollere moles?

et *arma hominum, et tabulæ, et Trojanæ opes per aquas. Jam tempestas superavit firmam navem Ilionei, jam* navem *generosi Achatæ, et* eam *quâ portabatur Abas, et quâ senior Alethes: et omnes solutis juncturis laterum admittunt perniciosam aquam, et rimis dehiscunt. Interea Neptunus animadvertit mare magno tumultu agitari et immissam tempestatem, et profunda* maris *ab imis vadis revoluta; graviter iratus, et mari providens, sustulit caput tranquillum è superficie aquæ. Cernit naves Æneæ dispersas toto mari, Trojanos obrutos fluctibus et aëris fulminibus. Nec fraudes et iræ Junonis ignotæ fuerunt fratri* Junonis*: appellat ad se Eurum ac Zephyrum, deinde hæc ait: Tantane vos cepit confidentia ex vestrâ origine? Jam audetis, ô venti, absque meâ auctoritate, confundere cœlum et terram, et attollere tantos cumulos* fluctuum?

NOTÆ.

119. *Troia gaza.*] Persica vox, ærarium significat, ex Pom. Mela, l. 1. 11. Neque tantum pro auro sumitur, quod natare non potuisset; sed pro quâlibet pretiosâ supellectile. Addit Mela, *Gazam*, Palæstinæ urbem inde nomen accepisse; quod Cambyses Persarum rex, cum Ægyptum armis peteret, *huc belli opes et pecuniam intulisset. Troia* adjective, *Troius, Troia*, trium syllabarum.

120. *Ilionei . . . Achatæ.*] *Ilionei* vult esse dativum Servius, et casum pro casu positum: at dativus quidem est Græcus, sed genitivus Latinus, *Ilioneus, Ilionei. Achatæ* quoque genitivus est Latinus primæ declinationis, ut Æn. 4. 351. *Me patris Anchisæ.* Et *Achates* quidem fidus erat Æneæ amicus, de quo passim ubique sermo est. *Ilioneus* mox apud Didonem naufragorum orator erit, v. 525.

121. *Abas . . . Alethes.*] *Abas*, is forte, qui à Lauso Mezentii filio occiditur, Æn. 10. 427. *Alethes*, ut præcipui vir consilii atque auctoritatis inducitur, Æn. 9. 246. *Hic annis gravis atque animi maturus Alethes.*

122. *Hyems.*] Vis tempestatis: æstas enim tunc erat: ut videbimus, v. 539. Sic de æstivâ tempestate, G. 1. 321. *Ita turbine nigro Ferret hyems culmumque levem stipulasque volantes.*

123. *Imbrem.*] Vel proprie pluviam, vel ipsam maris aquam: aqua enim generatim imber à Lucretio dicitur, l. 1. 715. *Ex igni, terrâ, atque animâ procrescere, et imbri.*

125. *Neptunus.*] Jovis et Plutonis frater; maris præses. Uxorem habuit Amphitriten; ex quâ Nymphas complures suscepit. Muros Trojanos condidit cum Apolline: equum è terrâ suscitavit, cum Pallade contendens de nomine Athenis imponendo, ut habetur, G. 14. Nomen ejus, juxta Ciceronem, à *nando*; juxta Varronem, à *nubendo*, quia terras aquis obnubit et cooperit.

126. *Stagna vadis.*] Tapinosis, humilis expressio majoris rei; *stagnum* enim est *aqua stans: vadum*, locus in mari aut fluvio, ubi parum aquæ, multum arenæ est: hic utrumque pro *mari.*

129. *Cœlique ruinâ.*] Imbre, fulguribus, fulminibus, quæ è cœlo *ruunt.*

130. *Fratrem Junonis.*] Neptunum: ambo enim Saturnum patrem, Opem matrem habuerunt, Neptunus autem dicitur Junonis frater: quia aër, qui Juno est, confinis est aquæ, quæ Neptunus.

131. *Eurum . . . Zephyrumque.*] Ventos oppositos; hunc ab occidente, illum ab oriente.

132. *Generis fiducia.*] Venti enim principes feruntur Auroræ et Astræi Titanis filii esse. Admonet ergo Neptunus objurgando, ut, si Gigantum majorum suorum imitari pervicaciam velint, pœnas eorumdem timeant.

133. *Cælumque terramque.*] Puto hic à Neptuno communem elementorum omnium perturbationem ventis exprobrari: et per *cœlum* quidem, aërem et ætherem; per *terram*, aquam etiam significari, quæ cum terrâ conglobata est.

Quos

Quos ego—Sed motos præstat componere fluctus.
Post mihi non simili pœnâ commissa luetis.
Maturate fugam, regique hæc dicite vestro:
Non illi imperium pelagi, sævumq; tridentem;
Sed mihi sorte datum: tenet ille immania saxa,
Vestras, Eure, domos: illâ se jactet in aulâ
Æolus, et clauso ventorum carcere regnet.
Sic ait, et dicto citiùs tumida æquora placat,
Collectasque fugat nubes, Solemque reducit.
Cymothoë simul, et Triton adnixus, acuto
Detrudunt naves scopulo: levat ipse tridenti;
Et vastas aperit syrtes; et temperat æquor,
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.
Ac veluti magno in populo cum sæpe coorta est
Seditio, sævitque animis ignobile vulgus;
Jamq; faces et saxa volant, furor arma ministrat:
Tum, pietate gravem ac meritis si fortè virum quem
Conspexêre, silent, arrectisq; auribus astant:
Ille regit dictis animos, et pectora mulcet. [quàm
Sic cunctus pelagi cecidit fragor: æquora post-
Prospiciens genitor, cœloque invectus aperto,
Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.

Vos ego puniam. *Sed melius est sedare turbatas aquas. Deinceps non luetis crimina tali pœnâ. Celerate fugam, et dicite ista vestro regi: Non illi concessam* esse *dominationem maris, et potentem tridentem; sed mihi per sortem. Habet ille rupes ingentes,* quæ sunt *vestræ domus, ô Eure: Æolus glorietur in illâ aulâ, et clauso carcere ventorum exerceat imperium. Sic dixit, et celerius* quam *dixerat sedat inflatum mare, et pellit nimbos congregatos, et* rursus *inducit Solem. Simul* cum eo *Cymothoë, et Triton connitens, depellunt naves* ab *acuto scopulo: ipse* Neptunus *sublevat* eas *tridente, et recludit immensas syrtes, et sedat mare, et perstringit superficiem aquarum levibus rotis. Et quemadmodum sæpe, cum in populo numeroso commota est seditio, et plebs vilis furit animis; et jam tædæ ac lapides volant, ira suppeditat tela: tunc si fortuito viderint virum aliquem insignem virtute ac meritis, tacent, et stant attentis auribus: ille temperat animos et placat corda sermone. Ita omnis tumultus maris cessavit, statim atque pater videns mare, et vectus per aërem serenum, impulit equos, et currens immisit habenas currui facili.*

NOTÆ.

Numine.] *Numen* propriè *nutus* est; sive motus quidam oculorum et capitis, quo petenti significamus nos postulata concedere. Hinc ad significandam voluntatem Deorum traducitur, ut hic, et Æn. 2. 777. *Non hæc sine numine Divûm eveniunt.* Tum ad potentiam eorundem et auctoritatem, ut supra, v. 52. *Et quisquam numen Junonis adoret?* et infra, v. 670. *Et supplex tua numina posco.* Denique ad ipsum Deum, ut G. 4. 453. *Non te nullius exercent numinis iræ;* et Æn. 4. 382. *Si quid pia numina possunt.*

135. *Quos ego.*] Reticentia, ad terrorem incutiendum. Supple: *Quos ego si corripuero, probe ulciscar.* De hâc figurâ, Ecl. 3. 25.

137. *Maturate fugam.*] Celerate. De hâc voce G. 1. 261.

138. *Tridentem.*] Sceptrum Neptuni, quod ipsi tribuitur: vel quia tria sunt aquarum genera, maria, flumina, paludes: vel potius, ut innuit Cornutus, quia piscatores telo ejusmodi ad venationem piscium utebantur, vocabantque *fuscinam.*

139. *Saxa.*] Æoliarum insularum, de quibus v. 55.

144. *Cymothoë-Triton.*] Dii marini. *Cymothoë* Nympha, Nerei et Doridis filia: a κῦμα, *unda*, et θέω, *curro.* *Triton*, Neptuni et Amphitrites, aut Salaciæ Nymphæ filius: superiore parte hominem, inferiore piscem referens Neptuni buccinator, conchâ utens pro tubâ.

146. *Syrtes.*] De syrtibus supra, v. 115.

155. *Cœloque aperto.*] Non per cœlum vectus, inquit Servius; sed vectus per maria, cœlo jam sereno. Tamen sic aër mari, jungitur, inquit Corradus, ut vectus per mare Neptunus, moveri tamen in aëre dici possit.

156. *Flectit equos.*] Geminos, marinos, qui ipsius currui à poëtis alligantur: pedibus anterioribus instructos, posterioribus carentes. Unde sic à Statio describuntur, Achil. l. 1. 390. *Illi spumiferos glomerant à pectore fluctus, Pone natant, delentque pedum vestigia cauda.* Et a Virgilio G. 4. 389. *Proteus magnum qui piscibus æquor, Et juncto bipedum curru metitur equorum.* Equos hujusmodi bipedes, quos à caudæ flexu *hippocampos* appellant, inter poetarum sigmenta refert Aldroandus: nullosque agnoscit nisi quadrupedes, quorum effigiem refert, magis bubulæ aut suillæ, quam equinæ, affinem: vo-

Defessi

Defessi Æneadæ, quæ proxima, litora cursu
Contendunt petere, et Libyæ vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus: insula portum
Efficit objectu laterum; quibus omnis ab alto
Frangitur, inque sinus scindit sese unda reductos.
Hinc atque hinc vastæ rupes, geminiq; minantur
In cœlum scopuli: quorum sub vertice latè
Æquora tuta silent: tum sylvis scena coruscis
Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbrâ.
Fronte sub adversâ scopulis pendentibus antrum:
Intus aquæ dulces, vivoque sedilia saxo;
Nympharum domus: hic fessas non vincula naves

Trojani fatigati conantur assequi cursu litora quæ vicina sunt, *et deflectunt ad plagas Africæ. Est locus in longo recessu,* ubi *insula format portum oppositu laterum, quibus omnis è mari* veniens *fluctus frangitur, et finditur in sinus replicatos. Hinc et inde rupes immanes et duo scopuli eminent ad cœlum: quorum sub cacumine undique mare placidum quiescit: præterea umbraculum arborum micantium, et nemus obscurum horrentibus tenebris desuper impendet. Ex oppositâ parte, caverna* est *in scopulis suspensis: in* cavernâ *sunt aquæ dulces, et sedilia è vivo lapide; domus* videtur *Nympharum. Illic nulla retinacula continent*

NOTÆ.

eatque *hippopotamos*, a fluviis, præcipui Ægypti, ubi frequentes dicuntur inveniri, maxime in Nigro et Nilo.

156. *Curru.*] Dativus antiquus, pro *currui:* de quo Ecl. 5. 29.

158. *Lybiæ.*] Pars est Africæ ad oram mediterranei maris, ad occidentem Ægypti: varie à variis scriptoribus definita: vulgo pro totâ Africâ sumitur.

159. *Est in secessu, &c.*] Portum, à naturâ, non ab arte factum describit. Et nunc aliqui volunt esse portum Africanæ Carthaginis, sed falso; statim enim vidisset Æneas fundamenta urbis, quæ non vidit nisi posterâ die. Alii dicunt eam descriptionem plane convenire portui Carthaginis Hispanicæ, sive novæ; at ea similitudo casu occurrit; neque enim ad Hispanicas, sed ad *Libycas oras* Æneas vertitur. Turnebus melius putat portum illum fictum à poëta, circa litus Carthaginiense, et omnino expressum ad formam Ithacensis portus, apud Homer. Odys. 13. 95.

159. *Insula portum, &c.*] Suppressa est vox relativa *quem,* aut adverbium *ubi:* sic supra: *Urbs antiqua fuit: Tyrii,* &c. pro *quam Tyrii,* &c. Hæc autem est loci descriptio. 1. Sinus est longus ac profundus, non latus, in orâ Libyæ. 2. Sinus illius fauces, ne laxiores sint, clauduntur objectu insulæ; quæ in longum porrecta, latus unum opponit sinui, alterum pleno mari. 3. Insula sinum ita claudit, ut aditum tamen in sinum utrimque liberum relinquat. 4. Sic insula mari latus opponit, ut fluctus eo allapsi frangantur, et in se sinuatim revoluti, non recto impetu, sed magno flexu, per extrema insulæ aditum utrimque in portum quærant. 5. Sinus ipse, non insula, scopulis fere circumcingitur: quorum altissimi duo procurrunt ad extrema terræ continentis cornua, et utrumque aditum defendunt, sylvis in vertice inumbrati. 6. In intimo sinus recessu, quæ frons est adversa portum subeuntibus, scopuli antrum exhibent vivis aquis irriguum, &c.

161. *Sinus reductos.*] Vel sinus in se revolutos ac replicatos, quos unda cum impetu sic allisa semper facit; ut explicamus G. 4. 420. Vel sinus à se invicem recedentes, ut explicat Turnebus; qui sic exponit quoque illud Horatii, Epod. 2. 13. *Aut in reductâ valle,* id est, *recedente ac remotâ.*

163. *Sub vertice tuta.*] Quia scopuli imminent mari, atque insulæ: ideoque locum à ventis ac tempestate tutum præstant.

164. *Scena.*] *Scena σκηνη,* est *umbraculum,* a σκιὰ, *umbra:* unde hic proprie dicitur: transfertur ad theatrum, G. 2. 481. et 3. 24.

Coruscis Desuper, horrentique, &c.] Vel, sylvis *desuper* Sole illustratis; *subter,* ramorum opacitate horrentibus. Vel, sylvis crispantibus et ventorum impulsu agitatis, et ingenti umbra nigrantibus, scena et nemus *desuper* imminent. Nam *desuper,* et ad *coruscis,* et ad *imminet* referri potest. *Coruscis.*] Notat interdum *splendorem,* ut G. 1. 233. *Corusco semper sole rubens.*] Interdum *motum,* ut Æ. 12, 919. *Telum Æneas fatale coruscat;* id est, *movet, vibrat.* Sic *micare* ambiguum est. Æ. 10. 396. *Semianimesque micant digiti,* id est, *moventur.*

168. *Hic fessas non, &c.*] Vel significat adeo tutum à procellis portum esse, ut naves vinculis et anchoris in eo non egeant. Vel dicit Nymphis unis familiarem esse locum, ignotum adhuc mortalibus; necdum ullas eo naves appulisse.

Ulla

Ulla tenent, unco non alligat anchora morsu.
Huc septem Æneas collectis navibus omni
Ex numero subit: ac magno telluris amore
Egressi, optatâ potiuntur Troës arenâ,
Et sale tabentes artus in litore ponunt.
Ac primùm silici scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem foliis, atque arida circùm
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.
Tum Cererem corruptam undis, Cerealiaq; arma
Expediunt fessi rerum: frugesque receptas
Et torrere parant flammis, et frangere saxo.
Æneas scopulum interea conscendit, et omnem
Prospectum late pelago petit, Anthea si quà
Jactatum vento videat, Phrygiasque biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caïci.
Navem in conspectu nullam, tres litore cervos
Prospicit errantes: hos tota armenta sequuntur

naves lassatas, anchora non affigit eas *unco dente. Illuc intrat Æneas congregatis navibus septem ex totâ multitudine; et Trojani* ex iis *egressi* cum *magno terræ desiderio, obtinent arenam desideratam, et sternunt in litore corpora salsis* undis *fluentia. Et primo Achates excussit scintillam è lapide, et recepit ignem in frondibus, et circumjecit sicca alimenta, et suscitavit flammam in foco. Tum fatigati casibus educunt frumenta infecta undis, et instrumenta pistoria: incipiuntque et coquere igne, et comminuere lapide, frumenta erepta* è naufragio. *Interim Æneas conscendit rupem, et petit omnem undique prospectum* in *mare, si alicubi Antheum cernat agitatum vento, et Phrygias naves, vel Capyn, vel arma Caici in altis puppibus. Nullum videt navem ante oculos,* sed *tres cervos vagantes in litore: hos toti greges sequuntur*

NOTÆ.

170. *Septem.*] Nempe viginti navibus Trojâ solverat, infra, v. 385. Una Lyciorum mox naufragio periit, v. 117. Duodecim mari dissipatæ, deinde incolumes redibant, v. 397.

176. *Rapuitque in fomite flammam.*] Servius et Diomedes hic agnoscunt speciem solœcismi: *in fomite*, pro *in fomitem*; idque factum à poëta ex veteri licentiâ circa communes præpositiones, *in sub, super*, &c. *Fomes*, inquit Servius, sunt assulæ, quæ ab arboribus cadunt, cum inciduntur, et igni concipiendo commodæ sunt. Mihi tamen hic videtur aliquid præterea significari; et *fomitem* sumi pro *foco*, ubi sit congeries grandiorum lignorum: *focus* enim et *fomes* sunt pariter a *foveo*. Sensus igitur erit. 1. Excudit scintillam. 2. Suscepit eam in foliis. 3. Foliis arida alia nutrimenta adjecit, puta assulas. 4. Ex iis foliis ac nutrimentis jam flagrantibus rapuit in fomite flammas: id est, celeriter et raptim excitavit flammam in foco et strue lignorum.

177. *Cererem.*] *Ceres*, Saturni et Opis filia fuit: frugum repertrix, ideoque hic pro *pane* sumitur; ut *Bacchus* pro *vino.*

Cerealiaque arma.] Arma, sunt cujusque artis instrumenta. Sic G. 1. 160. *Dicendum et quæ sint duris agrestibus arma.* Hic igitur artis pistoriæ significantur instrumenta.

178. *Fessi rerum.*] Earum nempe quæ ipsis acciderant, ut Æn. 12. 589. *Trepidæ rerum*, vel fessi miseriarum, ut infrâ v. 466. *Sunt lachrymæ rerum.*

179. *Et torrere, &c.*] Transpositio; prius enim fuit tundere saxo fruges, quam *panem* coquere.

181. *Anthea, &c.*] *Antheus*, accusat. Græco *Anthea*; de quo mentio est l. 12. 443. *Capys* qui Capuæ deinde conditor fuit: de quo Æn. 10. 145. *Caïcus*, de quo Æn. 9. 35.

182. *Phrygiasque biremes.*] Naves, quæ duplici remorum ordine instructæ erant, Æn. 5. 119.

183. *Arma Caïci.*] Explicant multi de insignibus figuris belluarum, avium, monstrorum, quæ in puppi exsculptæ navi nomen dabant: unde altera *Centaurus*, Æn. 5. 121. altera *Chimeræ*, ibid. 118. *&c.* Ego cum Corrado existimo, *arma* esse ipsa, quæ à navigantibus in puppi ordine disponebantur, præsertim clypeos, ut in veteribus nummis et monumentis videre est: sic Æn. 10. 80. *Præfigere puppibus arma*, pro *armare naves.* Et fortasse navis Caici clypeos atque arma certæ cujusdam habebat formæ, qua facile dignosci posset.

184. *Cervos.*] Aristoteles et Plinius negant in Africâ cervos esse. Affirmat tamen Dalecampus in Plin. l. 8. 33. additque id jam omnibus notum esse.

A tergo

A tergo, et longum per valles pascitur agmen.
Constitit hìc, arcumque manu celeresque sagittas
Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates.
Ductoresque ipsos primùm, capita alta ferentes
Cornibus arboreis, sternit: tum vulgus, et omnem
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.
Nec prius absistit, quam septem ingentia victor
Corpora fundat humi, et numerum cum navibus æquet.
Hinc portum petit, et socios partitur in omnes.
Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes
Littore Trinacrio, dederatq; abeuntibus heros,
Dividit, et dictis mœrentia pectora mulcet:
O socii (neque enim ignari sumus ante malorum)
O passi graviora: dabit Deus his quoque finem.
Vos et Scyllæam rabiem, penitusque sonantes
Accêstis scopulos; vos et Cyclopea saxa
Experti: revocate animos, mœstumque timorem
Mittite: forsàn et hæc olìm meminisse juvabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum,
Tendimus in Latium; sedes ubi fata quietas
Ostendunt: illic fas regna resurgere Trojæ.
Durate, et vosmet rebus servate secundis.
Talia voce refert: curisque ingentibus æger,
Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
Illi se prædæ accingunt dapibusque futuris:
Tergora diripiunt costis, et viscera nudant:

à tergo, et turba pascitur per valles. Illic stetit et cepit manu arcum et sagittas veloces, quæ arma fidelis Achates ferebat. Ac primo interficit ipsos duces, tollentes capita sublimia cornibus ramosis: deinde persequens telis per frondosam sylvam turbat vulgus et reliquam multitudinem. Nec cessat antequam victor affligat ad terram septem magna corpora, et eorum numerum æqualem faciat numero navium. Postea redit in portum, et distribuit inter omnes socios. Deinde dividit vina, quæ largus Acestes imposuerat cadis in *litore Siculo, dederatque heros discedentibus: et solatur verbis mœsta corda. O socii (nam non obliti sumus malorum præteritorum) ô qui tolerastis acerbiora! Deus ponet his quoque terminum. Vos accessistis ad rabiem Scyllæ, et ad rupes intus latrantes: vos experti estis quoque rupes Cyclopum: resumite animos, et pellite tristem metum: fortasse gratum erit aliquando recordari harum etiam* rerum. *Per casus diversos, per tam multa pericula rerum, tendimus in Latium; ubi fata monstrant sedes tranquillas: in illo* loco *licebit regnum Trojanum excitari. Perseverate, et reservate vos ipsos ad res prosperas. Hæc dicit ore* quidem tenus, *et anxius gravi solicitudine spem fronte fingit;* sed *comprimit corde profundum dolorem. Trojani parant se ad prædam et ad futuras epulas, detrahunt pelles è costis, et detegunt carnes:*

NOTÆ.

195. *Vina bonus, &c.*] Parum commoda vocum perturbatio, quæ vocis unius immutatione facile tolli potuisset: *Deinde bonus quæ vina cadis onerarat Acestes, dividit. De Aceste Siciliæ rege,* Æn. 5. 36.

Cadis onerarat.] *Cadus,* vas vinarium, aliter *Amphora Attica,* capiens *urnas* duas. *Onerarat cadis vina,* pro *onerarat cados vino.*

196. *Trinacrio.*] Siculo. *Sicilia* dicta est *Trinacria* à tribus promontoriis, de quibus Æ. 3. 687.

198. *Ante malorum.*] Agnoscit hic J. C. Scaliger *synthesin,* sive *conjunctionem:* ita ut *ante malorum* sit una vox è duabus composita; opponitque hanc figuram *sejunctioni,* quâ vox una in duas dissolvitur, ut infra, v. 614. *Quæ me cumque vocant terræ.* Turnebus mavult suppressum esse articulum et verbum, fere Græco more; et sensum esse: *malorûm quæ fuerunt ante:* quemadmodum apud Ovid Met. 1. 20. *Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus;* id est, *quæ sunt sine pondere.*

190. *Accêstis scopulos.*] Pro *accessistis ad scopulos.* Sic *extinxem,* pro *extinxissem,* Æ. 4. 606. Et *direxti* pro *direxisti,* Æ. 6. 57. De *Scyllâ* olim virgine, nunc scopulo ad fretum Siculum, Æ. 3. 420. De *Cyclopibus* ejusdem Siciliæ ad montem Ætnam incolis, Æ. 3. 569.

205. *Latium.*] De eâ Italiæ regione, Æ. 7. 54.

207. *Durate.*] Perseverate, sustinete: quo sensu active etiam dicitur Æ. 8. 577. *Quemvis durare laborem.* Et apud Horat. Od. l. 1. 14. 7. *Vix durare carinæ possint imperiosius æquor.*

210. *Prædæ accingunt.*] Cervis, quæ venatorum *præda* erat, ad cibum curandis *accingunt* se, id est, parant: solent enim ministri ad præstandam commodius operam, defluentem vestem altius *cingere.*

211. *Tergora, &c.*] Per *tergora,* pelles intellige, per *viscera,* vel interiora quæ educuntur; vel juxta alios, carnes ipsas quæ pelli proxime subjectæ sunt. Per *ahena,* vasa ærea; vel ad elixandas carnes; vel, ut mavult Servius, ad

Pars

Pars in frusta secant, verubusq; trementia figunt.
Littore ahena locant alii, flammasque ministrant.
Tum victu revocant vires: fusique per herbam,
Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ.
Postquam exempta fames epulis, mensæque remotæ:
Amissos longo socios sermone requirunt,
Spemq; metumq; inter dubii: seu vivere credant,
Sive extrema pati, nec jam exaudire vocatos.
Præcipue pius Æneas, nunc acris Orontei,
Nunc Amyci casum gemit, et crudelia secum
Fata Lyci, fortemq; Gyan, fortemq; Cloanthum.
Et jam finis erat: cum Jupiter æthere summo
Despiciens mare velivolum, terrasque jacentes,
Littoraque, et latos populos; sic vertice cœli
Constitit, et Libyæ defixit lumina regnis.
Atque illum tales jactantem pectore curas,
Tristior, et lachrymis oculos suffusa nitentes,
Alloquitur Venus: O, qui res hominumq; Deûmque
Æternis regis imperiis, et fulmine terres:
Quid meus Æneas in te committere tantum,
Quid Troës potuere? quibus tot funera passis,

alii scindunt in partes, et trajiciunt verubus eas adhuc *palpitantes: alii disponunt ærea* vasa in *litore, et subjiciunt ignem. Tum reficiunt vires cibo: et discumbentes in gramine satiantur vino veteri et pingui* carne *ferarum. Postquam fames pulsa est cibo, et mensæ sublatæ* fuerunt, *inquirunt longo colloquio de sociis amissis, inter spem ac timorem incerti, utrum putare* debeant eos *vivere, an in extremis versari, nec jam audire* quamvis *inclamentur. Imprimis pius Æneas, nunc dolet privatim* fortunam *generosi Orontis, nunc fortunam Amyci, nunc duram sortem Lyci, et fortem Gyan, et fortem Cloanthum. Et jam erat finis, cum Jupiter ex alto cœlo despectans mare navigabile, et terras humiles, et litora, et diffusas gentes, tali situ stetit in supremâ* parte *cœli, et fixit oculos in regnis Africæ. Venus autem tristior, et* habens *pulchros oculos lachrymis perfusos, illum alloquitur volventem animo tales curas:* O tu, *qui sempiternâ potentiâ moderaris res hominum ac Deorum, et fulmine terribilis es: Quid meus Æneas tam grave peccare contra te* potuit, *quid Trojani potuere? Quibus, jam oppressis tam multiplici clade,*

NOTÆ.

lavanda ante epulas hominum corpora. Errat tamen Servius, cum ait heroicis temporibus elixæ carnis usum non fuisse. Nam Ovid. Met. 1. 228. de Lycaone loquitur, qui, ante ipsa diluvii tempora, hospitum suorum *semineces partim ferventibus artus Mollit aquis, partim subjecto torruit igni.*

215. *Implentur veteris Bacchi, &c.*] Græcorum more, apud quos verba implendi regunt genitivum. Sic Plaut. in Amphit. A. 1. S. 2. v. 8. *Erroris ambo ego illos et dementiæ complebo. Bacchi*, id est, vini, cujus inventor fuisse dicitur a poëtis: Jovis et Semeles filius fuit. E. 5. 69.

219. *Vocatos.*] Significat eos esse mortuos: et alludit ad moren veterum; qui et morientium manes, et eos, quos per errorem amiserant, ter vocabant. Sic Æ. 6. 505. *Tunc egomet tumulum Rhœtheo in litore inanem Constitui et magna manes ter voce vocavi.* Et Æ. 2. 769. *Mœstusque Creusam Nequicquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.* Huc etiam valet *Hylæ* inclamatio. Ecl. 6. 43.

220. *Orontei.*] In genitivo casu, pro *Orontis.* Sic apud Ciceronem *Ariobarzani Verri, &c.* pariter in genitivo. Ratio è Græcis repetenda est, apud quos frequens erat declinationum commutatio. Sic nomina in εὺς, ut Ἀχιλλεὺς, efferebant Dores per ης, Ἀχίλλης: poëtæ vicissim nomina in ης, ut Ἀντιφατης, efferebant per εὺς, Ἀντιφατευς. Hinc nomina Latina ex iis deducta ad duplicem quoque declinationem pertinent: et dictum est, *Achillei*, supra, v. 34. *Ulyssei*, Ecl. 8. 70. Hic *Orontei*; ab *Achilleus, Ulysseus, Oronteus*, Ἀχιλλευς, &c. Vicissimque *Orphei* Dativo casu, Ecl. 4. 57. *Orphen*, accusativo, *Oronten, Achillen, Ulyssen:* ab *Orphes, Orontes, Achilles, Ulysses;* Ὀρφη, &c. An vero *Orontei* an *Oronti; Achillei*, an *Achilli* scribendum sit, inanis est controversia.

221. *Amyci, &c.*] Duo hujus nominis à Turno deinceps occidentur: alter Æ. 9. 771. alter Æ. 12. 509. Uter hic fuerit, non liquet, qui naufragio periisse nunc putatur, unde tamen emersit cum aliis compluribus, de quibus v. 513. *Lyci* pugna cum Turno describitur, Æ. 9. 545. De *Gya* et *Cloantho*, frequens sermo est nauticis in ludis, Æn. 5.

223. *Finis erat.*] Cœnæ, colloquii, diei.

224. *Velivolum.*] Ubi naves velis, quasi alis, volant: Æn. 3. 520. *Velorum pandimus alas.* Et contra, volucres nare per aërem dicuntur: de Dædalo Æ. 6. 16. *Gelidas enavit ad Arctos;* ibidemque, v. 19. *Remigium alarum.* De *Libyâ*, pro *Africâ*, supra v. 162.

Cunctus

Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certè hinc Romanos olìm volventibus annis,
Hinc fore ductores, revocato à sanguine Teucri,
Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,
Pollicitus: quæ te, genitor, sententia vertit?
Hoc equidèm occasum Trojæ tristesque ruinas
Solabar, fatis contraria fata rependens.
Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
Insequitur; quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit, mediis elapsus Achivis,

totus orbis terrarum clauditur propter Italiam? Sane promiseras hinc aliquando, annis labentibus, Romanos, hinc duces orituros esse è stirpe Teucri instauratâ, qui mare et terras regerent omni auctoritate: quod nam consilium mutavit te, ô pater? Hâc spe leniebam dolorem *de interitu Trojæ et tristi excidio, compensans* his *fatis fata adversa. Nunc* tamen *idem infortunium persequitur homines agitatos tot casibus: quem ponis terminum laborum, ô magne rex? Antenor, cum effugisset è medio Græcorum,*

NOTÆ.

233. *Cunctus ob Italiam.*] *Ob* non est hoc loco *circa*, ut somniat Servius; sed *propter*: quod enim Italiam petunt, ideo tantus in eos exarsit Deorum et hominum furor, ut toto orbe arceantur.

234. *Volventibus annis.*] Usu venit in illâ voce, quod vix usquam in aliâ. Nempe ut activa vox passivam habeat vim, et hic, et G. 1. 163. *Volventia plaustra*, id est, *volubilia, quæ volvuntur.* Tum ut vox futuri temporis, præteritum significet, ut Æ. 9. 7. *Volvenda dies en attulit ultro:* et apud Lucret. l. 6. *Glans etiam longo cursu volvenda liquescit;* id est, *voluta.*

235. *Revocato à sanguine Teucri.*] *Dardanus* Jovis dicitur filius, ex Electrâ Atlantide, Coriti Tusciæ regis uxore. Hic cum venisset in Phrygiam, Teucri regis, in Phrygiæ parte, gener factus, ei successit in regnum, et urbem *Dardaniam* condidit, quæ deinde dicta est *Troja.* Itaque Trojani modo *è sanguine Teucri*, modo *Dardanidæ* appellantur. Hinc statuit Servius, hoc loco *Teucri* nomen à poëtâ substitutum esse pro nomine *Dardani*: siquidem Dardanus ex Italiâ, non Teucer, ortus erat: at hoc durum videtur. Corradus *sanguinem Teucri*, Trojanos explicat; sed negat Dardanum Italum fuisse: atque adeo *revocato* interpretatur, non ut cæteri, *revocato in Italiam;* sed *restituto et revocato in pristinum splendorem, unde per incendium urbis exciderat.* Tamen quia Virgilius affirmat Dardanum ex Italia oriundum esse, Æn. 3. 167. ideo è Servio et Corrado tertiam explicandi rationem compono: et per *sanguinem Teucri*, Trojanos; per *revocationem*, reditum in Italiam intelligo; hoc sensu: Sanguis Teucri et sanguis Dardani, jam unus idemque est: is revocabitur in Italiam: unde profluxit, non per Teucrum quidem, sed per Dardanum.

239. *Fatis contraria fata rependens.*] Compensans Trojani fati acerbitatem, jucundâ spe Romani fati. Sed cur Venus timeat mobilem erga Trojanos Jovis animum, cùm immobilem esse fati vim sciat? Puto ego *Fatum*, nihil aliud fuisse, quam immutabilem rerum et eventuum seriem, in Jovis mente, sive decretis existentem; quam proinde solus ipse cognosceret; solus Diis per se, hominibus per oracula declararet; unde ait Harpyia fatidica, Æn. 3. 251. *Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo prædixit.* Addo fatum veteres immobile quidem credidisse: sic tamen, ut crederent: 1. Ejus eventum, etsi omnino impediri non posset, posse tamen aliquantum retardari. Ita Juno Æn. 7. 313. *Non dabitur regnis, esto prohibere Latinis: At trahere, atque moras tantis licet addere rebus.* 2. Eventum pendere sæpe à certis conditionibus, quibus elusis, fatum elusum esset. 3. Fati cujuslibet declarationem, sive per Jovem, sive per oracula, posse esse ambiguam. Unde sæpe tam Dii, quam homines, contra fata sibi adversa nitebantur. Hic igitur Venus timet, ne Jupiter parum sincerè de futurâ Æneæ felicitate sit locutus.

242. *Antenor.*] Hunc aliqui testantur ex sorore Priami natam esse, de quo sic Livius initio historiæ: *Constat Troja capta, in cæteros sævitum esse Trojanos, duobus, Ænea Antenoreque, et vetusti jure hospitii* (quia Ulyssem sub habitu mendici latentem et à se agnitum, Priamo non prodiderant), *et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem, cum multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylemene ad Trojam amisso, quærebant; venisse in intimum maris Hadriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare et Alpes incolebant, pulsis; Henetos Trojanosque eas tenuisse terras. Et in quem primum ingressi sunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Troja nomen est: gens universa, Veneti appellati.* Addunt *Patavium* urbem ab ipso conditam in illo tractu, nunc *Padoue, Padua.* De *Achivis*, Græcis, v. 492.

Illyricos

Illyricos penetrare sinus, atque intima tutus
Regna Liburnorum et fontem superare Timavi:
Unde per ora novem vasto cum murmure montis
It mare proruptum et pelago premit arva sonanti.
Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit
Troïa: nunc placidâ compôstus pace quiescit.
Nos, tua progenies, cœli quibus annuis arcem,
Navibus (infandum) amissis, unius ob iram
Prodimur, atque Italis longè disjungimur oris.
Hic pietatis honos? Sic nos in sceptra reponis?
Olli subridens hominum sator atque Deorum,
Vultu, quo cœlum tempestatesque serenat,
Oscula libavit natæ: dehinc talia fatur:
Parce metu, Cytherea: manent immota tuorum
Fata tibi: cernes urbem et promissa Lavini
Mœnia, sublimemque feres ad sidera cœli
Magnanimum Æneam, neq; me sententia vertit.

potuit securus intrare in sinum Illyricum et intima regna Liburniæ, et transgredi fontem Timavi: unde per novem scaturigines, magno cum sonitu montis exit quasi *profusum mare, et aquis strepentibus operit agros. Nihilominus ille fundavit illic urbem Patavium, et sedes Trojanorum, et imposuit populo nomen, et suspendit arma Trojana, jamque quiescit fruens dulci pace. Nos,* qui sumus *tua soboles, quibus promittis regiam cœli, amissis navibus, (horrenda* res) *prodimur propter furorem solius* Junonis, *et procul ejicimur ab Italis litoribus. Hoc præmium est virtutis? Sic restituis nos in regna? Pater hominum ac Deorum illi subridens,* eâ *facie quâ serenat aërem et tempestates, tetigit labra filiæ: deinde hæc dicit: Abstine metu, Cytherea: fata tuorum stant tibi immota: videbis urbem etmuros promissos Lavinii, et sublimem extolles ad astrea cœli generosum Æneam, neque* aliud *consilium mutavit me.*

NOTÆ.

243. *Illyricos penetrare sinus, &c.*] Iter Antenoris describit per mare Hadriaticum, qui sinus est ingens, cui ad meridiem adjacet Italia; ad septentrionem *Illyricum l'Esclavonie, Sclavonia;* cujus Illyrici pars orientalis est *Dalmatia;* occidentalis *Liburnia,* nunc maritima pars Croatiæ. Ulterius in intimo sinu sunt *Carni,* nunc pars Fori Julii, *Frioul*: ubi fluvius est *Timavus.* In meridiem deinde, Italiam versus, reflexo cursu occurrit Veneta regio, ubi *Patavium,* et *Venetiæ,* urbes celeberrimæ.

245. *Per ora novem, &c.*] De *ostiis Timavi* explicantur: quæ varias inter insulas divisa, septem ab aliis, ab aliis octo, novemque numerantur. Quidni ad *fontem Timavi* referam? qui dicitur è monte erumpere per novem scaturigines, quæ deinde in unum confluunt fluvium brevissimum quidem, sed latissimum; unde *maris* nomen ipsi attributum ab incolis, testatur Servius ex Varrone. Hunc tamen fluvium hodie obscurum esse rivulum perhibent. De illo jam diximus, Ecl. 8. 6.

248. *Teucrorum, et genti, &c.*] Trojanorum, à Teucro, supra, v. 239. *Genti nomen dedit,* cum Venetos appellavit ab Henetis sociis. *Arma fixit Troïa,* dum pagum Trojam ibi condidit, supra, v. 246.

250. *Cœli quibus annuis arcem.*] Quia inter indigetes Æneam aliquando vocandum esse, fatum ferebat. Æn. 12. 794. De *Indigetibus,* G. 1. 498.

252. *Prodimur.*] Tradimur à te in potestatem hostium.

256. *Oscula libavit natæ.*] *Natæ,* non dativo casu, sed genitivo. *Libavit,* non *dedit;* sed *leviter tetigit. Oscula,* non *basia:* sed *summum os, parvum os.* Id est, *os suum summo natæ ori leviter admovit.* Sic Ovidius *oscula* dixit diminutivè, pro *parva ora:* Met. 1. 499. *Videt igne micantes sideribus similes oculos, videt oscula.* Et Martialis, Ep. lib. 11. 92. 4. *Ipsaque crudeles ederunt oscula morbi.* Et Horat. Od. 1. 13. *Dulcia barbare lædentem oscula.*

Natæ.] Quadruplex fuit Venus, ex Cicer. l. 3. de Nat. Deorum. Præcipuæ sunt; ea quæ nata est è spumâ maris: et ea quæ Jovis et Diones filia fuit, de quâ hic sermo est. Utraque vulgo confunditur, et re, et nomine: utraque enim Græcis dicitur Aphrodite, ab ἀφρὸς, *spuma.* Latinis autem *Venus;* quod, inquit Cicero, ad omnes *veniat,* est enim voluptatis Dea; at *trahit sua quemque voluptas.*

257. *Parce metu, Cytherea.*] *Metu,* pro *metui,* dativus antiquus, de quo Ecl. 5. 29. *Cytherea, orum,* insula Mediterranei maris, contra Cretam, non longe à Malea Peloponnesi promontorio, dicata Veneri; τὰ κύθηρα, secundâ syllabâ longâ, quamquam in *Cytherea* brevis est.

258. *Lavini.*] Pro *Lavinii.* Et prima in hoc nomine communis est; hic brevis, ut et versu 274. alibi longa, ut v. 6. *Italiam fato profugus Lavinaque venit litora.* Sic quoque prima in

Hic

Ille (dicam enim tibi, siquidem ea cura te sollicitat; et explicabo secreta fatorum ea longe revolvens) faciet grave bellum in Italiâ, et domabit gentes asperas, et dabit viris leges et urbes: donec tertia æstas eum viderit dominantem, et tres hyemes fluxerint post Rutulos domitos. At puer Ascanius, cui modo adjicitur agnomen Iuli, qui *dicebatur Ilus, dum res Iliacæ vigebant regno; traducet imperando triginta magnos annos, mensibus labentibus: et transportabit regnum ab urbe Lavinio, et multo labore ædificabit Albam longam. Illic deinde regnum erit per annos trecentos integros sub stirpe Trojanâ; donec Ilia, regii* sanguinis *sacerdos, Marte gravida edet partu binam sobolem. Postea Romulus, gaudens rufo tegmine lupæ altricis* suæ, *succedet* in curam *gentis, statuet urbem Martiam, et appellabit Romanos de suo nomine. Ego illis nec definio limites ditionis, nec durationem: concessi imperium absque termino. Immo acerba Juno,*

Hic (tibi fabor enim, qaando hæc te cura remordet;
Longiùs et volvens fatorum arcana movebo)
Bellum ingens geret Italiâ, populosque feroces
Contundet, moresque viris et mœnia ponet:
Tertia dum Latio regnantem viderit æstas,
Ternaq; transierint Rutulis hyberna subactis.
At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iülo
Additur (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno)
Triginta magnos volvendis mensibus orbes
Imperio explebit, regnumque ab sede Lavini
Transferet, et longam multâ vi muniet Albam.
Hìc jam tercentum totos regnabitur annos
Gente sub Hectoreâ: donec regina sacerdos
Marte gravis, geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupæ fulvo nutricis tegmine lætus
Romulus excipiet gentem, et Mavortia condet
Mœnia, Romanosq; suo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum, nec tempora pono:
Imperium sine fine dedi. Quin aspera Juno,

NOTÆ.

Italia, Italiam fato, &c. et v. 256. *Prodimur, atque Italis,* &c.

266. *Ternaque transierint, &c.*] Per tres æstates tresque hyemes, tres annos describit, quibus Æneas regnavit Lavinii, post Turnum, Rutulorum regem, à se devictum. Tacet autem de Æneæ morte, quæ varie à variis describitur. Aliqui occisum volunt in prælio adversus Mezentium: aut certe post victoriam nusquam comparuisse; inde habitum inter Deos. De *Latio Æ.* 7. 54. De *Italia* et *Lavinio,* supra v. 6. De *Rutulis* Latii populis, Turno subditis, Æn. 7. 794.

267. *At puer Ascanius.*] *Ascanius* sic dictus est, ab Ascanio Phrygiæ fluvio, ut putat Servius; *Ilus,* ab ipso Ilio, sive Troja, ut innuit hic Virgilius. Hoc porro nomen deformatum deinde est in *Iulus,* ab ἴουλος inquiunt, quæ est *prima lanugo;* quia videlicet Mezentium singulari certamine occiderat, cùm primâ lanugine vestiretur, ut refert ex Catone Servius. At hæc minime cum Virgilio conveniunt, qui cædem Mezentii tribuit Æneæ, Æ. 10. 874. Neque cum iis, quæ de morte Æneæ retulimus. Et certe sic obscura sunt heroica illa, aut potius fabulosa tempora; ut dubitet Livius, utrum Creüsæ, an Laviniæ filius sit, is, qui Albam condidit, Ascanius.

269. *Triginta, &c.*] Regnasse ait Ascanium annos triginta; alii dicunt octo et triginta: forte triginta Lavinii, octo Albæ. *Volvendis.*] Revolutis, supra, v. 238. *Orbes.*] Annos, quià *in se sua per vestigia volvitur annus,* G. 2. 402. *Magnos orbes.*] Si comparentur cum lunaribus, qui breviores ac menstrui sunt.

273. *Hectorea.*] Trojana, ab Hectore Priami filio, supra, v. 103.

274. *Regina sacerdos Marte gravis, &c.*] Ilia, sive Rhea Sylvia, Numitoris Albani regis filia, atque hinc dicta *regina;* ab Amulio, patris fratre et expulsore, sacerdotio Vestæ addicta, ut virgo permaneret; à Marte compressa, Remum ác Romulum peperit. Hi jubente Amulio per Faustulum pastorem feris expositi, à *lupa* nutriti dicuntur; juxta alios ab Accâ Laurentiâ Faustuli uxore, quæ meretricio cognomine *lupa* appellabatur. Hi ulti avum suum, et occiso Amulio, Romam condidere. Romulus urbi nomen dedit; fratrem, saltu parvitati mœnium illudentem, interfecit: post bella deinde plurima fulmine ictus, in cœlum raptus esse creditus est.

276. *Mavortia.*] Marti dicata, quia Mars Remi et Romuli pater.

277. *Suo de nomine.*] *Romulus* diminutivum est nominis, ad blanditias; nomen ipsum *Romus,* unde *Roma:* citatque Servius in eam rem hæc Sibyllæ verba, Ρωμαῖοι Ρώμου παῖδες.

Quæ

Quæ mare nunc terrasque metu cœlumque fatigat,
Consilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos rerum dominos, gentemque togatam.
Sic placitum. Veniet lustris labentibus ætas,
Cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.
Nascetur pulchrâ Trojanus origine Cæsar,
Imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Julius, à magno dimissum nomen Iülo.
Hunc tu olim cœlo, spoliis Orientis onustum,
Accipies secura: vocabitur hic quoque votis.
Aspera tum positis mitescent sæcula bellis.
Cana fides, et Vesta, Remo cum fratre Quirinus,

quæ nunc timore commovet mare et terras et cœlum, mutabit sententiam in melius, et mecum promovebit Romanos dominos rerum, et populum togatum. Ita placuit. Veniet fluentibus temporibus ætas, quando familia Assaraci subjiciet servituti Phthiam, nobilesque Mycenas, et imperabit Argis superatis. Orietur Cæsar, Trojanus illustri origine, qui *definiet ditionem* suam *Oceano, famam sideribus,* isque erit *Julius,* quod *nomen deductum* est *à magno Iülo. Tu olim secura illum excipies* in *cœlo, oneratum spoliis Orientis: ille etiam invocabitur per vota. Tunc dura tempora mansuescent compositis bellis. Cana fides, et Vesta; Romulus cum fratre Remo*

NOTÆ.

282. *Togatam.*] *Per togam,* exteriorem vestem, vulgo albam, distinguit Romanam gentem à cæteris: Romanorum enim tam erat propria *toga,* quam *pallium* Græcorum, *braccæ* Gallorum.

283. *Lustris.*] Varro l. 5. de L. L. *Lustrum nominatùm tempus quinquennale à luendo, hoc est, solvendo: quod quinto quoque anno vectigalia et tributa per censores persolvebantur.* Complectitur autem perfectum quinquennium: unde differt ab *Olympiade,* quæ quadriennium dumtaxat capit.

284. *Domus Assaraci.*] Bene Romanos vocat domum Assaraci. Nam in duobus Trois filiis, Ilo et Assaraco, familia regia divisa est; et ex *Ilo* reges Trojani propagati sunt; ex *Assaraco* Capys, è Capy Anchises, ex Anchisâ Æneas ortus est, ex quo Romani.

Phthiam, &c.] Urbs est et regio Thessaliæ, Achillis patria et ditio. *Mycenæ,* urbs Peloponnesi, in quâ regnavit Agamemnon. *Argi,* urbs item Peloponnesi, in quâ idem regnasse quoque dicitur ab Euripide passim in Oreste: patetque ex ejus tragœdiæ v. 98. et 101. duarum illarum urbium populos, quod inter se vicini essent, eidemque regi parerent, ideo communia habuisse nomina; et promiscue utrosque modo Argivos, modo Mycenæos esse appellatos: id quod Strabo ipse annotavit l. 8. Argivos tamen illos ad bellum Trojanum duxisse dicitur Diomedes ab Homero Iliad. 2. 563. Quod autem hic disputant interpretes, à quo Romanorum ducum urbes illæ captæ sint, discutiemus Æn. 6. 838.

288. *Julius.*] De hoc Julio Cæsare, diximus tota passim Ecl. 5.

289. *Orientis.*] Ex quatuor enim triumphis, quibus victor Cæsar per urbem invectus est, diebus quatuor continuis; secundus de Ægypto fuit, Ægyptique rege, Ptolemæo; tertius de Pharnace Ponti rege; de Galliâ primus; de Africâ et Hispaniâ ultimus.

291. *Aspera tum positis, &c.*] Ex his et sequentibus confirmatur id quod in argumento diximus de tempore inchoatæ Æneidos. Incepta enim est, exeunte anno U. C. 724. Deducta ad hunc, quem explicavimus, locum, ineunte anno sequenti 725. Quo anno, Kal. Januariis, renunciatus est Octavianus quintùm consul; et portæ Jani, pacato jam orbe bellisque civilibus extinctis, clausæ. Tum eodem anno triplicem triumphum celebravit, Sextili mense, (qui post annos duos Augustus appellatus est:) nempe unum de Pannoniis et Dalmatis, alterum de Actio et Macedoniâ, tertium de Ægypto et Cleopatrâ. Quod autem hujus libri scriptio ad sequentes annos non pertineat, patet ex eo, quod vaticinium Jovis desinit in clausis Jani portis, quæ anno proxime sequente rursus apertæ sunt, ob bellum Cantabricum.

292. *Cana Fides, et Vesta, Remo, &c.*] Perfectam reipublicæ felicitatem describit; quæ his quatuor continetur, *religione, fide, legitimâ auctoritate, pace. Religio* conjungit principem et populos cum Deo; *fides* populos, et inter se, et cum principe sociat; *auctoritas* principem populo commendat; *pax* rempublicam cum reliquis terrarum populis conciliat. *Religio* per *Vestam* adumbratur, quæ ignem significat, inquit Servius; et proinde sacrificia, quæ sine igne esse non possunt: de hâc G. 1. 498. *Fides,* eaque antiqua, per *canitiem* insignitur. *Auctoritas* principum per Remum ac Romulum, primarum legum auctores. *Pax* per clausas belli portas.

Jura dabunt: diræ ferro et compagibus arctis
Claudentur belli portæ: Furor impius intus
Sæva sedens super arma, et centum vinctus ahenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.
Hæc ait, et Majâ genitum demittit ab alto:
Ut terræ, utque novæ pateant Carthaginis arces
Hospitio Teucris: ne fati nescia Dido
Finibus arceret. Volat ille per aëra magnum
Remigio alarum, ac Libyæ citus astitit oris:
Et jam jussa facit: ponuntque ferocia Pœni
Corda, volente Deo: imprimis Regina quietum
Accipit in Teucros animum mentemque benignam.
At pius Æneas per noctem plurima volvens,
Ut primum lux alma data est, exire, locosque
Explorare novos; quas vento accesserit oras,
Qui teneant (nam inculta videt) hominesne, feræne,

jus distribuent: odiosæ portæ belli claudentur ferro et strictis compagibus: intus sceleratus Furor sedens supra arma crudelia, et ligatus post terga centum æreis catenis, frendebit horrens ore sanguinolento. Hæc dicit, et mittit è cœlo filium Majæ: ut regio, et ut mœnia novæ Carthaginis aperiantur ad hospitium Trojanorum: ne Dido, ignara voluntatis divinæ, *prohiberet eos* à suâ *regione. Ille volat per latum aërem, utens alis* quasi *remis, et statim constitit in litore Africæ: et jam exequitur mandata; et Carthaginenses deponunt asperum animum, Deo jubente: præcipue regina sumit animum lenem et mentem placidam erga Trojanos. Sed pius Æneas multa cogitans per noctem, statim atque lux alma orta est, statuit egredi, et considerare nova loca, et inquirere quasnam in regiones* vi *ventorum venerit, quinam* eas *habitent, an homines, an feræ (nam cernit* loca *inculta)*

NOTÆ.

292. *Remo cum fratre Quirinus.*] Vel alludit ad discordiam utriusque fratris, quam comparat cum bellis civilibus, hoc sensu: frater à fratre non dissidebit amplius, non insidiabitur fratri, non occidet fratrem; ut in civilibus bellis usu venit: sed res, mores, auctoritas communis inter eos; idem sensus futurus est: Romulus ipse cum Remo, si nunc vivat, de imponendo urbi nomine, legibusque conveniret. Vel Octavianum et Agrippam intelligit: nam Octavianus eodem anno censor factus, collegam assumpsit sibi Agrippam, victoriarum omnium suarum administrum, etiam deinde generum: quo in munere senatum expurgâsse, patriciorum familias supplevisse ambo dicuntur. Et vero jam Octavianum *Quirini* nomine insigniverat Virgilius, G. 3. 27. ubi de *Quirino,* Romuli nomine, diximus.

294. *Claudentur belli portæ.*] Templum Jani à Romulo conditum quidam volunt, post initum fœdus Romanos inter et Sabinos, ideoque pingi Janum fronte geminâ, ad significandum coitionem geminæ gentis. Macrobius tamen ante bellum Sabinum innuit conditum fuisse, siquidem ait in ipsâ pugnâ, templo statim patente, calidæ aquæ torrentes erupisse, qui Sabinorum exercitum jam victorem fugârint. Unde ortus mos ejus aperiendi, cum ingrueret bellum, ad memoriam et spem auxilii. Quicquid sit de fundatore, Numa certe instituit, ut aperiretur bello, pace clauderetur. Raro autem contigit claudi: primò sub Numâ: secundò post primum bellum Punicum. T. Manlio Consule: deinde ter sub Octaviano, ut evincit Lipsius Elect. l. 1. c. 20. nempe, primo post Alexandrinam victoriam, ejusdem consulatu quinto; iterum post bellum Cantabricum, consulatu decimo; denique orbe terrarum terra marique pacato, consulatu undecimo. Deinceps à Nerone per ludum: denique à Domitiano.

295. *Ahenis Post tergum nodis.*] Nodis vinculorum æreorum. Alludit, juxta Turnebum, ad imaginem belli, hoc habitu pictam ab Apelle, et ab Augusto dedicatam in foro suo; ut est apud Plin. l. 35. 10. Sed nondum hoc tempore forum dedicatum erat. Juxta Germanum, ad simulacrum Martis à Spartanis in urbe suâ sic constricti.

297. *Majâ genitum.*] Mercurium, Jove genitum, et Majâ Atlantis filiâ, quæ inter Pleiades stellas numeratur: editum in *Cyllene,* Arcadiæ monte, unde dicitur *Cyllenius:* nuncium Deorum, unde habet *gemini commercia mundi,* superi scilicet atque inferi, et capite ac pedibus alatus pingitur: Deum eloquentiæ, palæstræ, mercatorum, ac furum: inventorem lyræ, quam Apollini dono dedit.

298. *Carthaginis —— Teucris.*] De illâ, v. 17. De his, v. 42.

299. *Ne fati nescia Dido.*] Voluntatis divinæ, quæ Trojanos benigne excipi jubebat. Sic Æ. 8. 292. *Fatis Junonis iniquæ.*

301. *Remigio alarum, &c.*] De hâc translatione, v. 228. De *Libyâ,* Africæ parte, v. 162. *Pœni,* quasi Phœni, Carthaginenses è Phœniciâ oriundi.

Quarere

Quærere constituit, sociisque exacta referre.
Classem in convexo nemorum, sub rupe cavatâ,
Arboribus clausam circum atq; horrentibus umbris,
Occulit: ipse uno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Cui mater mediâ sese tulit obvia sylvâ,
Virginis os habitumque gerens, et virginis arma
Spartanæ: vel qualis equos Threïssa fatigat
Harpalyce, volucremq; fugâ prævertitur Eurum.
Namq; humeris de more habilem suspenderat ar-
Venatrix, dederatq; comam diffundere ventis; [cum
Nuda genu, nodoque sinus collecta fluentes.
Ac prior: Heus, inquit, juvenes, monstrate mearum
Vidistis si quam hic errantem forte sororum,
Succinctam pharetrâ et maculosæ tegmine lyncis,
Aut spumantis apri cursum clamore prementem.
Sic Venis: at Veneris contra sic filius orsus:
Nulla tuarum audita mihi, neq; visa sororum,
O (quam te memoram!) Virgo; namque haud tibi vultus
Mortalis, nec vox hominem sonat. O Dea certè:
An Phœbi soror, an Nympharum sanguinis una?
Sis felix, nostrumque leves quæcunque laborem:
Et quo sub cœlo tandem, quibus orbis in oris
Jactemur, doceas: ignari hominumq; locorumq;
Erramus, vento huc et vastis fluctibus acti.

et statuit renarrare ista *sociis*, postquam *inquisiverit. Abscondit in curvo sylvarum, sub speluncâ cavâ, naves undique cinctas arboribus et umbrâ nigrante: ipse incedit comitatus solo Achate, quassans manu duo jacula latis cuspidibus armata. Huic* Venus *genitrix occurrit obviam in medio sylvæ*, præ se *ferens vultum et amictum virginis, et arma virginis Lacænæ: aut* talis, *qualis Harpalyce Thracia impellit equos, et præcurrit cursu celerem Hebrum. Quippe, juxta consuetudinem* venatorum, *suspenderat humeris commodum arcum*, quasi *venatrix, et permiserat ventis difflare capillos:* habens *nuda genua, et vagos plexus* vestium *diffluentes, coërcitos nodo. Et prior ait: Heus juvenes! docete num fortasse videritis hic vagantem aliquam mearum sororum, instructam pharetrâ et pelle versicoloris lyncis, aut urgentem clamore cursum spumantis apri. Sic* locuta est *Venus: at natus Veneris ita cœpit loqui vicissim: Nec ulla tuarum sororum audita* est, *nec visa* à *me. O virgo, quam te dicam* esse? *non enim habes speciem mortalem, nec vox tua refert hominem. O Dea, certe: an* vero *soror Phœbi, an una è genere Nympharum?' Esto propitia, et quæcumque es, minue nostram solicitudinem: et doce, quo demum sub cœlo, quâ in regione terrarum versemur: vagamur nescii hominum et locorum* istorum: *huc impulsi ventis et magnis tempestatibus:*

NOTÆ.

310. *Convexo.*] Concavo: est enim *convexum* exterior rei rotundæ superficies; *concavum* interior; et promiscuus est poëtis utriusque vocis usus. Æ. 4. 451. *Tædet cœli convexa tueri*, id est, *concava*. Et Ovid. Trist. 1. 11. 20. *Inque modum tumuli concava surgit aqua*, id est, *convexa*.

316. *Spartanæ.*] Virginis enim Spartanæ, secundum Lycurgi instituta, virilibus etiam studiis exercebantur, imprimisque venatu.

Equos Threïssa fatigat.] Comparatio quidem non in equitatione est, aut præcipiti cursu; neque enim equitabat aut præceps currebat Venus: sed in ipso habitu, quo Venus Amazoni similis est. *Threïssa.*] E Thraciâ, non Europæâ, sed Asiaticâ, ut ostendemus, Æ. 11. 659. ubi fusè de Amazonibus.

317. *Harpalyce.*] Celebris Amazon, quæ patrem suum à Getis bello captum dicitur fortiter et celeriter ex eorum manibus recepisse. *Hebrum.*] Quid mirum, si fluvii impetum eques præcurrat? tum, quam insolens fluvio epithetum, *volucrem?* Quare locum solerter emenda V. C. Daniel Huetius; legitque non *Hebrum*, sed *Eurum*, in quem ista perquam conveniunt. Juvat conjecturam, quod facilis fuit literarum in iis vocibus commutatio: tum quod *Hebrus* fluvius est Thraciæ Europææ, ut dictum est, Ecl. 10. 65. Amazones autem Thraciam Asiaticam incoluerunt, Æ. 11. 659.

317. *Fugâ.*] Cursu. Sic G. 3. 142. de equo: *Acri carpere prata fugâ.*

323. *Lyncis.*] *Lynx* animal est acutissimi visus, è luporum cervariorum genere.

329. *Phœbi soror.*] Diana: utriusque pater Jupiter, mater Latona. De utroque, Ecl. 3. 67. De *Phœbi* nomine, Ibid. 62.

330. *Sis felix.*] Dicitur *felix*, et qui habet felicitatem, et qui facit esse felicem, inquit Servius. Sic E. 5. 65. *Sis bonus ô, felixque tuis.*

Multa

Multa tibi ante aras nostrâ cadet hostia dextrâ.
Tunc Venus: haud equidem tali me dignor honore.
Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
Purpureoque altè suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios, et Agenoris urbem;
Sed fines Libyci, genus intractabile bello.
Imperium Dido Tyriâ regit urbe profecta,
Germanum fugiens: longa est injuria, longæ
Ambages: sed summa sequar fastigia rerum.
Huic conjux Sichæus erat, ditissimus agri
Phœnicum, et magno miseræ dilectus amore:
Cui pater intactam dederat, primisque jugârat
Ominibus: sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios immanior omnes.
Quos inter medius venit furor: ille Sichæum,
Impius ante aras, atque auri cæcus amore,
Clam ferro incautum superat, securus amorum
Germanæ: factumque diu celavit; et ægram,
Multa malus simulans, vanâ spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
Conjugis, ora modis attollens pallida miris:
Crudeles aras, trajectaque pectora ferro
Nudavit, cæcumque domus scelus omne retexit.
Tum celerare fugam, patriâque excedere suadet:

Multa hostia occidetur manu meâ, in honorem *tuum, ante altaria. Tunc Venus* ait: *Non equidem me* judico *dignam tali cultu. Consuetudo est puellarum Tyriarum, ferre pharetram, et cingere alte tibias purpureis, ocreis. Cernis regna Punica, Tyrios, et urbem Agenoridum; sed regio Libya* est, *gens bello ferox. Dido tenet* hoc *regnum, quæ exiit* ex *urbe Tyro, fugiens fratrem: longa est* ea *injuria, longa circuitus: sed perstringam summa rerum capita. Huic maritus erat Sichæus, inter Phœnices agris ditissimus, et magno amore dilectus ab infelici* Didone: *huic* Sichæo *pater* eam *dederat* adhuc *virginem, et primis auspiciis conjunxerat: sed frater* Didonis *Pygmalion tenebat regnum Tyri, crimine crudelior præ cæteris omnibus. Hos inter medios odium ortum est. Ille sacrilegus, et obcæcatus cupidine divitiarum, clam occidit ipsum gladio ante altaria improvidum, non curans amores sororis:* et *diu abscondit scelus, et plurima malitiose simulans, inutili spe fefellit mæstam conjugem. At umbra ipsa mariti insepulti apparuit ei in somno, mirum in modum erigens caput pallidum; revelavit fatalia altaria, et pectus gladio confossum, et declaravit omne crimen ignotum familiæ. Deinde suadet, ut celeret fugam, et exeat è patriâ:*

NOTÆ.

337. *Suras, &c.*] *Sura*, pars est tibiæ maxime carnosa et mollis. *Cothurnus* est calceamenti genus, Ecl. 7. 32.

338. *Punica, &c.*] Quasi *Phœnica*, seu *Phœnicia*, unde Dido et Carthaginenses profecti. *Tyrios.*] Non cives, sed colonos, Carthaginis conditores. *Agenoris.*] Id est, *Agenoridum*: ab Agenore, qui in eâ regnavit regione, quæ Phœnicia deinde appellata est, fuitque inter Didonis avos, ut videbimus in argumento lib. 4. De *Libycis finibus*, v. 162.

343. *Conjux Sichæus.*] Idem, et avunculus Didonis fuit, et Herculis sacerdos, et nomine Acerbas: ex Justino. *Sichæus*, hic primam producit; alibi corripit, v. 724. *Abolere Sichæum.*

345. *Pater.*] Belus rex Tyri, v. 733.

346. *Primis ominibus.*] Primis nuptiis. Cicero de divin. l. 1. 104. *L. Flaccum ego audivi cum diceret, cum vellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi causâ: quod fieri more veterum solebat.*

348. *Quos inter, &c.*]. Adjungit hæc Servius verbis proximè præcedentibus: *Immanior ante omnes eos, inter quos furor medius venit*, id est, *inter omnes qui unquam odio et furore incensi sunt.* Alii distinguunt melius, et ad Pygmalionem ac Sichæum referunt, *quos inter ortum est odium;* si non mutuum, saltem Pygmalionis in Sichæum; quod sufficit ut *medium* dici possit. De *Pygmalione*, in argumento libri 4.

349. *Ante aras.*] Herculis, cujus erat sacerdos Sichæus, et hæc erat prima post regem dignitas, ex Justino l. 18.

350. *Securus amorum.*] Negligens, contemnens, nihil sibi ab iis timens. Sic loquitur Juno de Trojanis, Æ. 7. 304. *Securi pelagi atque mei.*

353. *Inhumati.*] Centum annos errabant inhumatorum umbræ: ut est Æ. 6. 329. Crudelitati igitur addiderat impietatem Pygmalion, qui cæsum Sichæum insepultum abjecerat.

Auxiliumque

Auxiliumque viæ veteres tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
His commota, fugam Dido sociosque parabat.
Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni
Aut metus acer erat; naves, quæ forte paratæ,
Corripiunt, onerantque auro: portantur avari
Pygmalionis opes pelago: dux fœmina facti.
Devenere locos, ubi nunc ingentia cernes
Mœnia, surgentemque novæ Carthaginis arcem:
Mercatique solum facti de nomine Byrsam,
Taurino quantum possent circundare tergo.
Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?
Quòve tenetis iter? Quærenti talibus ille
Suspirans, imoque trahens à pectore vocem:
O Dea, si primâ repetens ab origine pergam,
Et vacet annales nostrorum audire laborum:
Ante diem clauso componet vesper Olympo.
Nos Trojâ antiquâ (si vestras forte per aures
Trojæ nomen iit) diversa per æquora vectos,
Forte suâ Libycis tempestas appulit oris.
Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum, famâ super æthera notus.

et ad subsidium itineris, aperit antiquos thesauros in terrâ, incognitum pondus auri et argenti. His rebus *concitata Dido instruit fugam et socios. Concurrunt, quibus erat aut odium crudelis tyranni, aut gravis metus: invadunt naves, quæ casu instructæ* erant, *easque onerant auro: vehuntur mari divitiæ avari Pygmalionis: mulier auctor* est *facti. Pervenerunt* ad ea *loca, ubi mox videbis magnos muros, et arcem novæ Carthaginis se attollentem: et emerunt agrum,* dictum *Byrsam, nomine ab* ipsâ *fraude* deducto; tanti spatii, *quantum possent includere pelle tauri. Vos vero, quinam* estis *denique, aut quânam è regione profecti estis? aut quem in locum habetis iter? Æneas* huic *talibus* verbis *interroganti* respondit *suspirans, et educens vocem ex intimo pectore: O Dea, si revolvens à primâ causâ progrediar; et* si tibi *otium sit audire historiam nostrarum calamitatum; prius Hesperus clauso cœlo sepeliet diem. Tempestas, casu solito, projecit ad litus Africæ nos, pulsos per varia maria è Trojâ vetere (si fortasse nomen Trojæ venit ad aures vestras) sum pius Æneas, famâ super cœlum cognitus, qui fero mecum navibus Penates ereptos è* potestate *hostium.*

NOTÆ.

359. *Ignotum argenti.*] Justinus l. 18. 4. *Sichæus aurum metu regis, non tectis sed terræ crediderat; quam rem etsi homines ignorabant, fama tamen loquebatur.* Idque Pygmalionis cupiditatem ad scelus incenderat.

362. *Paratæ.*] Vel ad frumenta aliunde convehenda, ut ait Servius. Vel ut ipsam Didonem ad Pygmalionem transportarent: *Finxit enim se,* inquit Justinus, *ad regem migrare velle; sed ministros migrationis à rege missos navibus imposuit, &c.*

364. *Pygmalionis opes.*] Vel quas jam ut suas Pygmalion animo conceperat. Vel quia reipsa, cum opibus conjugis opes quoque Pygmalionis rapuit Dido.

336. *Arcem: Mercatique, &c.*] Dido in Libyam appulsa cum ab Jarbâ Getulorum rege pelleretur, emit ab eo tantum terræ, quantum amplecti bovis corium posset. Quod ubi obtinuit, corio tenuissimas in partes conciso, stadia occupavit duo ac viginti. Explicat Donatus de pecuniâ è bubulo corio, quæ primis temporibus in usu fuit, quâ Dido mercata sit urbis solum. Ita fabulæ. Quid verum sit, vide in argumento lib. 4.

373. *Annales.*] Bene; quia totis decem annis Trojæ obsidio, septem annis Æneæ navigatio duraverat.

374. *Diem clauso, &c.*] Duplex hic metaphora. I. Est à morte ac tumulo: *componere,* enim est *sepelire;* et *diem clauso Olympo componere,* est, *diem in cœlo quasi in tumulo sepelire ac condere.* Dies enim ut nasci dicitur, sic mori: Statius, Sylv. l. 4. 6. 3. *Jam moriente die.* Horatius Stat. l. 1. 9. 28. *Omnes composui, felices; nunc ego resto.* Virgil. Ecl. 9. 52. *Longos Cantando puerum memini me condere Soles.* II. Est, quod cœlum claudi nocte, et aperiri die dicatur: unde G. 3. 261. *Porta tonat cœli Vesper.*] Stella Veneris, Ecl. 6. 86. *Olympus.*] Mons Thessaliæ, qui pro cœlo sumitur, Ecl. 5. 56.

377. *Forte sua.*] *Casu suo, quo solet:* et nomen est à nominativo *fors.* De *Troja,* v. 5. De *Libya,* v. 162. De *Penatibus,* Æ. 2. 717. De *Italia,* v. 6.

379. *Fama super æthera notus.*] Secutus est Virgilius Homerum Odys. 9. 20, ubi ait Ulysses ad Alcinoum: Καί μευ κλέος οὐρανὸν ἵκει et *mea gloria cœlum attigit.*

Italiam quæro patriam, et genus ab Jove summo.
Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor,
Matre deâ monstrante viam, data fata secutus:
Vix septem convulsæ undis Euroque supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyæ deserta peragro,
Europâ atque Asiâ pulsus. Nec plura querentem
Passa Venus: medio sic interfata dolore est:
Quisquis es, haud (credo) invisus cœlestibus auras
Vitales carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
Perge modo, atque hinc te Reginæ ad limina perfer.
Namque tibi reduces socios classemque relatam
Nuncio, et in tutum versis Aquilonibus actam:
Ni frustra augurium vani docuere parentes.
Aspice bis senos lætantes agmine cycnos,
Æthereâ quos lapsa plagâ Jovis ales aperto
Turbabat cœlo: nunc terras ordine longo
Aut capere, aut captas jam despectare videntur.
Ut reduces illi ludunt stridentibus alis,
E cœtu cinxere polum, cantusque dedere;
Haud aliter puppesque tuæ, pubesque tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.
Perge modo, et quà te ducit via dirige gressum.
Dixit: et avertens roseâ cervice refulsit,
Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem

Quæro Italiam patriam, et originem familiæ meæ, quæ est *à supremo Jove. Conscendi mare Phrygium viginti navibus, genitrice Deâ iter ostendente, obsecutus fatis* mihi *positis. Vix septem* naves *supersunt concussæ fluctibus et Euro.* Ego *ipse incognitus, egenus, erro per solitudines Africæ, ejectus ex Asiâ et Europâ. Nec Venus sustinuit eum longius queri: medio in dolore sic interlocuta est: Quicumque es, non odiosus superis ducis spiritum vitalem, opinor, si quidem appulisti urbi Tyriæ. Perge tantummodo, et hinc conferte ad palatium reginæ. Tibi enim annuncio socios rediisse, et naves reductas* esse, *et provectas in securum* locum *Aquilonibus mutatis: nisi mendaces parentes* mei *frustra* me *docuerunt* artem *auspiciorum. Aspice duodecim cycnos turmatim exultantes, quos avis Jovis labens è cœli partibus agitabat vacuo* in *aëre: jam videntur longâ serie, vel eligere* sedes *in terrâ; vel jam electas considerare propius. Quemadmodum illi redeuntes ludunt alis strepitantibus, et turmatim circumiere aërem, et emisere cantus: non alio modo, et naves tuæ, et flos tuorum, vel portum occupat, vel inflatis velis intrat ostia* portûs. *Perge tantummodo, et dirige passus quà via te ducit. Sic locuta est, et recedens resplenduit pulchrâ cervice, et capilli ambrosiâ* delibuti *exhalaverunt è capite divinum odorem:*

NOTÆ.

379. *Patriam, et genus.*] Dardanus enim, Jovis filius, auctor alter Trojanæ gentis, Italus fuit: v. 239.

381. *Phrygium.*] Alluens Phrygiam minorem. Duplex enim est ejus nominis in Asiâ minore regio: altera *major*, quæ tota Mediterranea est; altera *minor*, quæ maritima est, ad Propontidem, Hellespontum et Ægæum mare, contra insulam Lesbon. Hæc minor etiam *Troas* dicta est, quæ pars ejus fuit præcipua.

383. *Euroque.*] Vento orientali, quo naves ejus, partim ad latus Syrtis minoris, partim ad litus Africæ dejectæ sunt, v. 114.

384. *Ignotus.*] Licet enim Æneæ nomen *famâ super æthera notum sit*; ipse tamen Afris nondum sub eo nomine innotuit.

385. *Europa atque Asia.*] Troja enim est in Asiâ, unde profectus est; Italia in Europâ, unde rejectus in Africam.

391. *Versis Aquilonibus.*] Ut enim Aquilo à septentrione ad meridiem Æneæ naves pepulerat in Africam, v. 106. Ita ut illæ è minori Syrte ad litus Carthagini vicinum emergerent, opus fuit ut Aquilo in fugam *versus* retro cederet, prævaleretque Notus à meridie.

392. *Ni frustra, &c.*] Ne Divinitas futuri prædictione palam fiat, fingit se à parentibus imbutam augurandi arte.

394. *Jovis ales.*] Aquila, quæ ministra fulminis dicitur, quia tempestatis tempore super altissimas nubes sese volatu erigit.

402. *Avertens.*] Supple, *se;* ut supra, v. 108. *Tum prora avertit.*

Roseâ cervice.] Vel ad colli colorem refero, unde Venus dicitur ab Anacreonte, 53. 22. ῥοδόχρως, *rosicolor:* vel roseam interpretor, *pulchram*, quâ de re dicemus infra, v. 595. Et hoc primum affert Divinitatis indicium, *fulgorem roseæ cervicis.*

403. *Ambrosiæque comæ.*] Secundum Divinitatis indicium, *suavitas odoris.* Sic Ovid. Fast. 5. 375. *Omnia finierat, tenues secessit in auras. Mansit odor, posses scire fuisse Deam.* More autem Homerico *ambrosiæ comæ*, vel sunt *immortales;* vel potius, *respersæ succo ambrosiæ.* De *Ambrosiâ et nectare*, Ecl. 5. 71.

Spiravere:

Spiravere: pedes vestis defluxit ad imos,
Et vera incessu patuit Dea. Ille ubi matrem
Agnovit, tali fugientem est voce secutus:
Quid natum toties crudelis tu quoque falsis
Ludis imaginibus? cur dextræ jungere dextram
Non datur, ac veras audire et reddere voces?
Talibus incusat, gressumque ad mœnia tendit.
At Venus obscuro gradientes aëre sepsit,
Et multo nebulæ circum Dea fudit amictu:
Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,
Molirive moram, aut veniendi poscere causas.
Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
Læta suas: ubi templum illi, centumque Sabæo
Thure calent aræ, sertisque recentibus halant.
 Corripuere viam interea quà semita monstrat.
Jamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
Imminet, adversasque aspectat desuper arces.
Miratur molem Æneas, magalia quondam:
Miratur portas, strepitumque, et strata viarum.
Instant ardentes Tyrii: pars ducere muros,
Molirique arcem, et manibus subvolvere saxa;
Pars aptare locum tecto, et concludere sulco.
Jura magistratusque legunt, sanctumq; senatum.
Hìc portus alii effodiunt: hìc alta theatris

vestis decidit ad pedes infimos, et gressu apparuit vera Dea. Æneas, statim atque agnovit genitricem suam, *prosecutus est abeuntem talibus verbis: Cur tu etiam, ô dura, decipis tam sæpe filium* tuum *vanis figuris? quare non permittitur applicare dexteram* meam *in dexteræ* tuæ, *atque audire et reddere verba non simulata? Sic queritur* de ea, *et dirigit passus ad urbem. Sed Venus cinxit euntes tenebroso aëre et circumdedit multo tegmine nubis,* utpote *Dea, ne quis posset eos videre, neve quis tangere, aut facere moram, aut petere rationem* cur *venissent. Ipsa se attollens abit Paphum, et redit gaudens in regionem suam: ubi templum et centum altaria fervent* in *ejus* honorem *ture Arabico, et redolent flores novos. Interim ingressi sunt viam, quà callis ostendit. Et jam conscendebant collem, qui valde impendit urbi, et desuper aspicit turres oppositas. Æneas admiratur magnitudinem* urbis, ubi erant *olim casæ: admiratur portas, et tumultum, et pavimenta viarum. Festinant ardentes Tyrii: pars extendit muros, et erigit arcem, et manibus rotat lapides: pars eligit locum* ad *tectum, et cingit fossâ: eligunt jura, et magistratus et sacrum consilium. Illic alii excavant portus, illic alii ponunt profunda fundamenta theatri,*

NOTÆ.

404. *Pedes vestis, &c.*] Tertia Divinitatis nota *promissa vestis ad pedes.* Idque Dearum omnium proprium fuisse, præterquam Virtutis, docet Lactantius in Statium l. 10. v. 639. Proprium item Baccho attribuit Propertius, l. 3. 15. 32. Tibullus quoque ac Statius.

405. *Incessu patuit Dea.*] Quartum et maximum Divinitatis argumentum, *incedendi modus,* Quem sic ab humano distinguit Heliodorus Æthiop. l. 3. ut divinus non dimotione pedum et transpositione, sed continuo impetu et quasi lapsu quodam fiat: unde perhibet statuas Deorum apud Ægyptios, conjunctis et quasi unitis pedibus insistere: citatque testem Homerum. Et vero apud Theocritum, Idyl. 17. 25. Dii vocantur *νήποδες usu pedum carentes* et apud Callimachum, Hymno, 5. 3. Pallas *Θεὸς εὔτυκος ἕρπει, Dea parata serpit.* Addit et aliud indicium Divinitatis Heliodorus, quod Dii recto obtutu, neque clausis unquam palpebris intueantur. Statius tamen gressum Diis non fluentem, sed humano majorem et nimium tribuit l. 10. 347. *Tamen aspera produnt ora Deam, nimiique gradus.*

413. *Cernere ne quis, &c.*] Dubitabat enim Venus, quo in eos animo Dido futura esset, Junonis cultui addicta.

415. *Paphum.*] Urbem in Cypro, notissimâ Mediterranei maris insulâ, Veneri dicatam.

416. *Centumque Sabæo, &c.*] Tacitus l. 2. de sacris Paphiæ Veneris. *Hostiæ, ut quisque vovisset, mares deliguntur. Certissima fides hædorum fibris. Sanguinem aræ offundere vetitum, precibus et igne puro altaria adolentur.* Unde hic cum de aris fiat mentio, nulla sit de victimis. *Sabæum tus,* petitum è *Sabæis,* Arabiæ felicis populis: de quibus, G. 1. 57.

421. *Magalia.*] Seu *mapalia,* rusticorum Afrorum casæ sunt, de quibus, G. 3. 340.

426. *Jura.*] Alii pro *legibus*; alii pro *juridicis*; alii melius pro *locis ipsis* accipiunt, ubi jus dicendum erat. Sic enim accipimus, quoties dicimus *in jus rapere, in jus ambulare.* De *Scenis* theatralibus G. 2. 381. et 3. 24.

Fundamenta locant alii, immanesque columnas
Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris.
Qualis apes æstate novâ per florea rura
Exercet sub Sole labor, cum gentis adultos
Educunt fœtus, aut cum liquentia mella
Stipant, et dulci distendunt nectare cellas,
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus à præsepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
O fortunati, quorum jam mœnia surgunt!
Æneas ait, et fastigia suspicit urbis.
Infert se septus nebulâ, mirabile dictu,
Per medios, miscetque viris: neque cernitur ulli.
Lucus in urbe fuit mediâ, lætissimus umbrâ;
Quo primum jactati undis et turbine Pœni
Effodere loco signum, quod regia Juno
Monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
Egregiam, et facilem victu per sæcula gentem.
Hic templum Junoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum et numine Divæ:
Ærea cui gradibus surgebant limina, nexæque

et secant è rupibus ingentes columnas, quæ sint *alta ornamenta futurarum scenarum.* Talis est eorum labor, *qualis labor occupat apes ad Solem, æstate incipiente, per agros floridos: quando emittunt grandiorem sobolem generis, aut cum densant mella liquidiora, et implent alvearia suavi nectare, aut excipiunt onera venientum* è pastu, *aut collectâ turmâ expellunt à stabulis* suis *fucos, pigrum gregem. Fervent* omnes, in *opere, et mella odorata olent thymum. O felices, quorum muri jam eriguntur: inquit Æneas, et spectat altitudinem urbis. Immittit se in medios* cives *clausus nube,* quod *admirabile* est *dictu: et miscet se viris, nec videtur à quoquam. Erat in mediâ urbe sylva* sacra, *gratissima* propter *umbram: quo loco Pœni, agitati fluctibus et ventis, primum fodiendo* repererunt *signum, quod regina Juno* eis *ostenderat;* nempe *caput bellicosi equi: ita quippe* ostenderat, *populum* illum *futurum esse nobilem bello, et aptum vivere æternâ famâ. Hoc loco Tyria Dido ædificabat Junoni magnum templum, splendidum muneribus, et præsentiâ Deæ: cui limen æreum impositum erat gradibus,*

NOTÆ.

433. *Nectare.*] Potu Deorum, de quo Ecl. 5. 71. Hic pro *melle* sumitur.

435. *Fucos.*] *Guespes, drones,* apum quasi servitia sunt. G. 4. 168.

444. *Caput acris equi.*] Justinus l. 18. 5. *In primis fundamentis caput bubulum inventum est: quod auspicium quidem fructuosæ terræ; sed laboriosæ, perpetuoque servæ urbis fuit: propter quod in alium locum urbs translata. Ubi quoque equi caput repertum, bellicosum potentemque populum futurum significans, urbi auspicatam sedem dedit.*

445. *Facilem victu.*] Explicat Pierius, *quæ facile vinci posset;* ita ut *victu,* supinum à *vinco,* passive significet: sed malum hoc omen, bonum autem hic quæritur. Explicat Germanus Valens, quæ *facile vincere posset;* ita ut *victu,* supinum à *vinco,* active significet. Explicant alii communiter, *quæ sit fertilis frugibus, et commoda ad victum;* ita ut *victu,* sit supinum à *vivo.* Ego eodem supino usus, *victu* à *vivo,* interpretor de famâ et gloriâ gentis, quæ florere æternum debeat: hoc enim est proprie, *vivere per sæcula.*

446. *Sidonia.*] *Tyria:* Nam *Sidon,* urbs Phœniciæ, in Syriâ, portus in orâ Mediterranei maris, nunc *Sayde:* hic pro *Tyro* sumitur; quia utraque vicina, et à Phœnicibus condita, et eidem regi subdita.

448. *Limina.*] *Portæ* ac *januæ* partes omnes hic distinguemus. *Porta* proprie de urbibus dicitur: quia cum circuitus urbis aratro primum designabantur, qua parte relinquendus erat in urbem aditus, attollebatur aratrum ac *portabatur,* ne sulcum imprimeret. At privatarum domorum ingressus; cum apertus est, dicitur *janua,* vel ab *eundo,* vel à *Jano;* cum clausus est, dicitur *ostium,* ab *obstando.* Nam ea per quæ prohibetur ingressus, si *foras* aperiuntur, dicuntur *fores:* si duas in partes ab utroque latere panduntur, *bifores:* si ab uno tantum latere, sed in se *volvuntur* ac replicantur, vocantur *valvæ,* quasi *volvæ.* Id autem, quo vertuntur fores, est *cardo:* quia est earum, vel quasi *cor,* ut volunt Servius et Isidorus: vel quasi hamus ex quo suspenduntur, est autem *hamus* Græcis κόρδη. Tum *limen,* est transversum in janua lignum, inferius vel superius; vel à *limes,* quia illic terminatur domus; vel à *limus,* id est, *obliquus* et *transversus.* Denique *Postes,* sunt arrectaria portarum, quasi *post ostium:* saxa vel ligna ab utroque portæ latere, quibus cardines, sera et repagula immittuntur. Hæc tamen omnia promiscue vulgò usurpantur pro januâ.

Ære trabes, foribus cardo stridebat ahenis.
Hoc primum in luco nova res oblata timorem
Leniit: hic primum Æneas sperare salutem
Ausus, et afflictis melius confidere rebus.
Namque, sub ingenti lustrat dum singula templo
Reginam opperiens; dum, quæ fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se operumq; laborem
Miratur: videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque jam famâ totum vulgata per orbem;
Atridas, Priamumq; et sævum ambobus Achillem.
Constitit, et lacrymans: Quis jam locus, inquit, Achate,
Quæ regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus: sunt hic etiam sua præmia laudi,
Sunt lacrymæ rerum, et mentem mortalia tangunt.
Solve metus: feret hæc aliquam tibi fama salutem.
Sic ait; atque animum picturâ pascit inani
Multa gemens, largoq; humectat flumine vultum.
Namq; videbat, uti bellantes Pergama circum
Hâc fugerent Graii, premeret Trojana juventus;
Hâc Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
Agnoscit lacrymans: primo quæ prodita somno
Tydides multâ vastabat cæde cruentus:
Ardentesque avertit equos in castra, priusquam

et trabes compactæ auro, et cardo stridebat in portis æreis. In hac sacrâ silvâ nova res occurrens primo minuit metum: hic Æneas primo ausus est sibi promittere salutem, et melius sperare de rebus male affectis. Nam dum circumspicit singula magno in templo, expectans reginam: dum admiratur quæ sit felicitas illius *urbis, et manus opificum invicem* concordes, *et difficultatem operum, cernit prælia Trojana per ordinem: et bellum jam famâ cognitum per omnes terras, et Atrei filios, et Priamum, et crudelem utrisque Achillem. Substitit, et flens: Quis jam locus est, ait, ô Achate! quæ plagâ in terris non plena nostrorum casuum? Ecce Priamus: hic quoque datur virtuti sua merces, est commiseratio calamitatum, et casus hominum movent corda. Depone timorem, hæc fama afferet tibi aliquam salutem. Sic locutus est: et oblectat mentem vanis picturis, multum gemens, et irrigat faciem copioso fletu. Nam cernebat, quemadmodum pugnantes circa Trojam Græci hac fugerent, et Trojana juventus persequeretur* eos: *hac Trojani* fugerent: *et Achilles cristâ insignis immineret è curru. Non longe hinc agnoscit plorans tabernacula Rhesi è candidis velis prodita: quæ in primâ nocte filius Tydei populabatur multâ strage sanguinolentus, et abducit acres equos in castra* Græcorum, *antequam*

NOTÆ.

458. *Sævum ambobus Achillem.*] Tres tamen sunt; *Atridæ* duo Menelaus et Agamemnon, Atrei regis Mycenarum filii; et *Priamus*, Trojæ rex. Tum *Achilles* Menelao sævus non fuit; sed Agamemnoni tantum, cum recessit ab ejus exercitu propter ereptam sibi Briseïda; et Priamo, cujus filium Hectorem occidit, et indigne habuit. Quomodo igitur *ambobus*? An geminos Atridas pro uno posuit, quia unius patris erant filii? An *ambobus* posuit, pro *utrisque*? An geminos exercitus significavit, Atridarum et Priami? An potius legemus cum Seneca Epist. 104. *Atriden*, non *Atridas*, ut ad unum Agamemnona referatur? Hunc sane malim audire quam Donatum, qui *sævum* interpretatur, *sæviorem*, Agamemnone scilicet ac Menelao.

462. *Lacrymæ rerum.*] Propter res adversas, calamitates: Sic Æ. 2. 784. *Lacrymas dilectæ pelle Creüsæ.* id est, Lacrymas propter dilectam Creüsam, et dolorem de eâ conceptum mitiga.

466. *Pergama.*] *Pergamus*, arx fuit Trojana in editissimo urbis loco sita: unde alta omnia ædificia deinde *Pergama* appellata sunt. Cave, ne arcem illam confundas cum urbe *Pergamo*, quæ in eâdem Phrygiâ minore postea condita est ad Caïcum fluvium, fuitque *Attalicorum* regum sedes, et Galeni patria, et celebris usu chartæ pergamenæ, *du parchemin, parchment.*

468. *Hac Phryges, instaret, &c.*] *Phryges*, Trojani, qui Phrygiæ minoris partem incolebant; supra, v. 385. *E curru* pugnabant sæpe veteres, quo miles et auriga ferebantur. *De cristis*, Æ. 3. 468.

469. *Rhesi.*] Rhesus Thraciæ rex, Martis, vel Strymonis filius: cum Trojanis veniret in auxilium; adduceretque secum equos, quorum erat fatum, ut, si semel Xanthi aquam bibissent, Troja foret invicta: clausis jam portis, coactus est in litore tentoria ponere. Sed proditus à Dolone Trojano speculatore, qui in Græcorum speculatores Diomedem et Ulyssem inciderat, à Diomede interfectus est, et equi fatales abducti. Iliad. 10. 453. Equi porro illi ferocitate

Pabula

Pabula gustassent Trojæ, Xanthumque bibissent.
Parte aliâ fugiens amissis Troïlus armis,
Infelix puer atque impar congressus Achilli,
Fertur equis, curruque hæret resupinus inani,
Lora tenens tamen: huic cervixq; comæq; trahuntur
Per terram, et versâ pulvis inscribitur hastâ.
Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant
Suppliciter tristes, et tunsæ pectora palmis.
Diva solo fixos oculos aversa tenebat.
Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum, dat pectore ab imo,
Ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici,
Tendentemq; manus Priamum conspexit inermes.
Se quoque principibus permixtum agnovit Achivis,

carpsissent pabula Trojæ, et potassent aquam *Xanthi. Parte aliâ Troïlus, miser adolescens, et* quanquam *inæqualis* ausus *pugnare in Achillem, trahitur* ab equis, *et pendet resupinus è curru vacuo, retinens tamen habenas: huic et cervix et capilli raptantur per humum, et pulvis sulcatur hastâ inversâ. Interea Trojanæ sparsis capillis ibant ad templum Palladis non* ipsis *amicæ, et portabant ei pallam: mœstæ* more *supplicantium, et percutientes pectus palmis. Dea infensa tenebat oculos defixos in terram. Achilles traxerat Hectorem ter circa muros Trojanos, et vendebat auro cadaver exanimum. Tunc autem* Æneas *emittit ex intimo pectore magnum gemitum, ut vidit spolia, et currum, et ipsum cadaver amici, et Priamum tendentem manus exarmatas. Animadvertit etiam se mixtum principibus Græcis,*

NOTÆ.

præcellebant, ab equis Diomedis Thraciæ regis oriundi, humanâ carne vesci solitis; quibus ideo dominum ipsum devorandum Hercules tradidit. *Primo somno.*] *Somnus* pro *nocte*, ut G. 1. 208. *Libra die somnique pares ubi fecerit horas. Tydides.*] Diomedes, Tydei filius, Æ. 11. 243.

473. *Xanthum.*] Diis ita dictum, hominibus vero *Scamandrum*, inquit Homerus; quia nomen illud isto antiquius: fluvium Troadis, ex Idâ monte profluentem, unde se in Hellespontum exonerat.

474. *Troïlus.*] De ejus ætate variæ sunt sententiæ. Virgilius hunc *puerum*, Horatius *impuberem* facit: alii, ut Hyginus et Tzetzes, jam grandiorem, et unum è maximis Priami natis. Variæ quoque de ejus morte opiniones: Theocritus et Lycophron eum volunt, ob spretum Achillis amorem, in templo Apollinis ab Achille fuisse occisum: alii, in ipso certamine: alii per vim; alii ex insidiis.

475. *Impar congressus Achilli.*] Vel *impar Achilli:* vel ut mavult Servius, *congressus Achilli*, id est, cum Achille: ut Catullus dixit in carmine nupt. v. 64. *Noli pugnare duobus.*

478. *Versâ pulvis inscribitur hastâ.*] Non hasta Troïli, quam adhuc manu retineret; nam *amissis armis*, id est, *dilapsis*, ferebatur: et sola lora manu implicata retinebat. Igitur hasta Achillis, quæ per Troïli pectus adacta, et cum eo resupino *inversa*, ferro pulverem sulcabat.

479. *Non æquæ Palladis.*] Infestæ, propter judicium Paridis, de quo, v. 31. De *Pallade* v. 43. Ibant autem ad templum Trojanæ mulieres, duce Hecubâ, Heleni et Hectoris admonitu, cum gravem à Diomedi accepissent cladem; ut Deam Diomedi faventem, et pepli dono, et sacrificiis placarent. Iliad, 6. 302.

480. *Crinibus Iliades, &c.*] Alludit ad morem Romanarum mulierum, quæ in luctu, aperto capite, et solutis passisque crinibus incedebant, fortasse etiam Trojanæ ac barbaræ; cum contra Græcæ tonderent comas: quod docet Plutarchus in Romanis quæst. *Peplum.*] Offerebatur Deabus, non in luctu tantum; sed etiam solemnibus quibusdam diebus, muneris loco: *Palladi* præsertim; *Junoni*, ex Pausania l. 2. et Statio Theb. 10. 56. Imò et *Veneri*, ex Claudiano de nuptiis Honor. v. 123. Eo induebantur simulacra; sic enim Stat. Theb. 10. 65. *Hoc tunc Argolicæ sanctum velamine matres induerant ebur. Peplum* autem fuit palla, sive pallium muliebre, subtili arte contextum, ad pedes effusum, sine manicis; coloris, aliquando purpurei, aliquando candidi: aureâ fimbriâ clavisque aureis, et variis Deorum heroumque figuris ornatum.

483. *Ter circum, &c.*] De *Achille* v. 34. De *Hectore* v. 103.

488. *Achivis.*] Græcis. *Græcia* enim proprie dicta, sive *Hellas*, *Achaia* quoque appellata est, ab *Achæo* quodam, vel Jovis filio, vel Zuthi, qui in eâ regione regnavit; cujus populi *Achæi* et *Achivi* sunt dicti; est et alia minor *Achaia*, Peloponnesi pars.

Eoasque

Eoasque acies, et nigri Memnonis arma.
Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet,
Aurea subnectens exertæ cingula mammæ,
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur,
Dum stupet, obtutuque hæret defixus in uno;
Regina ad templum formâ pulcherrima Dido
Incessit, magnâ juvenum stipante catervâ.
Qualis in Eurotæ ripis, aut per juga Cynthi
Exercet Diana choros, quam mille secutæ
Hinc atque hinc glomerantur Oreades: illa pharetram
Fert humero, gradiensq; Deas supereminet omnes:
Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus.
Talis erat Dido, talem se læta ferebat
Per medios, instans operi regnisque futuris.
Tum foribus Divæ, mediâ testudine templi,
Septa armis solioque altè subnixa, resedit.

et exercitus orientales, et arma nigri Memnonis. Penthesilea furens ducit turmas Amazonum instructus *scutis lunatis, et ardet inter media millia, nectens cingulum aureum sub nudato ubere,* utpote *bellatrix, et audet puella certare* cum *viris. Dum ista mirabilia conspiciuntur ab Æneâ Trojano, dum stupet, et stat defixus in hoc solo aspectu; regina Dido specie clarissima venit in templum, magnâ juvenum turbâ ambiente. Talis Diana in ripis Eurotæ, vel per culmina Cynthi, miscet choreas; quam secutæ mille Oreades hinc atque inde congregantur: Diana gestat humero pharetram, et incedens extat supra cæteras Nymphas. Lætitia tacite mulcet animum Latonæ. Talis erat Dido, talem se attollebat læta inter medios, urgens opus, et regna futura. Deinde sedit ad fores Junonis, sub medio fornice templi, cincta militibus, et alte suffulta solio.*

NOTÆ.

489. *Eoasque acies, et, &c.*] *Memnon* Auroram matrem, Tithonum patrem habuit, Laomedontis Trojani regis filium. Quare Trojanorum in auxilium venisse dicitur, cum ingentibus Indorum et Æthiopum copiis; et ab Achille occisus, è rogo suo aves produxisse; quæ duas in partes divisæ, rostris atque unguibus, ad parentandum auctori suo, decertaverint. Ejus statua, in Ægypto, Solis orientis icta radiis, emisisse sonum memoratur. *Eoas.*] Orientales, ab ἠῶς, *Aurora.*

490. *Amazonidum.*] Id est, *Amazonum:* quæ sibi mammam alteram inurebant, ne jaciendis sagittis esset impedimento: alteram baltheo substringebant. Nomen inde ab α privativo, et μαζὸς, *mamma.* De iis fuse Æ. 11. 659, &c. Harum regina *Penthesilea,* Trojanis post mortem Hectoris opem tulit: et juxta aliquos, ab Achille; juxta alios, à Neoptolemo Achillis filio interfecta est. *Peltis.*] Scutis breviss.imis, in formam media Lunæ.

498. *Qualis in Eurotæ, &c.*] Explodit hanc Didonis cum Dianâ comparationem Valerius Probus apud Gellium, l. 9. c. 9. aitque nihil tam improspere à Virgilio conversum esse ex Homero, apud quem illa reperitur, Odyss. 6. 102. Defendit eam Scaliger Poëtic. l. 5. c. 3. aitque Virgilianam esse à magistro, Homericam à discipulo. Ego in Valerii sententiam paulo sum propensior: vel ideo, quod ex iis circumstantiis, quas sane multas congerit, nulla est ad rem, nisi multitudo Oreadum, quæ Dianam comitantur; cæteræ omnino à Didone diversæ sunt. *Eurotæ.*] Fluvii in Laconiâ, Spartam alluentis: quæ regio venatu celebris est. *Cynthi.*] Montis in insulâ Delo, ubi Diana et Apollo nati sunt.

499. *Choros.*] Multitudo saltantium et canentium est proprie *chorus.*

500. *Oreades.*] Nymphæ montium, ab ὄρος, *mons.* Ecl. 2. 46.

502. *Latonæ.*] Filiæ Cœi Titanis, quæ Dianam et Apollinem ex Jove peperit in insulâ Delo. Ecl. 3. 67.

505. *Tum foribus Divæ, &c.*] Adjungit Servius hæc verba proxime præcedentibus, hoc sensu: *Instat regina operi, tum præsertim ædificandis Junonii templi foribus.* Affert et aliam interpretationem, quam etsi priori postponat, ego tamen præpono: nempe medio in templo locum fuisse separatum, ubi servabatur simulacrum Numinis, et religio administrabatur; isque appellatur à Polluce *sacellum, delubrum,* à Vitruvio *cella,* à ceteris *adytum, penetrale:* atque is, vel velo, vel muro septus erat, et pervius *foribus;* quemadmodum nostris in templis usu venit. Iis porro in *foribus* Dido jus dicebat: et mos ille Romanorum deinceps fuit, in templis jus dicere, ac senatum habere. *Media testudine.*] Medio in templo, cujus tectum concavum et fornicatum erat in morem testudinis, *tortue, arched.*

Jura

Jura dabat legesque viris, operumque laborem
Partibus æquabat justis, aut sorte trahebat:
Cum subitò Æneas concursu accedere magno
Anthea Sergestumque videt, fortemq; Cloanthum,
Teucrorumque alios: ater quos æquore turbo
Dispulerat, penitusque alias avexerat oras.
Obstupuit simul ipse, simul perculsus Achates
Lætitiâque metuque; avidi conjungere dextras
Ardebant: sed res animos incognita turbat.
Dissimulant, et nube cavâ speculantur amicti,
Quæ fortuna viris, classem quo littore linquant,
Quid veniant: cunctis nam lecti navibus ibant
Orantes veniam, et templum clamore petebant.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi,
Maximus Ilioneus placido sic pectore cœpit:
O regina, novam cui condere Jupiter urbem,
Justitiâque dedit gentes frænare superbas:
Trões te miseri, ventis maria omnia vecti,
Oramus: prohibe infandos à navibus ignes,
Parce pio generi, et propius res aspice nostras.
Non nos aut ferro Libycos populare Penates
Venimus, aut raptas ad littora vertere prædas.
Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt:
Terra antiqua, potens armis atq; ubere glebæ:

Distribuebat jus et leges civibus, et dividebat in æquas partes laborem operum, aut ducebat sorte. Cum repente Æneas videt accedere cum *ingenti multitudine Antheum, et Sergestum, et generosum Cloanthum, et alios Trojanorum, quos nigra tempestas mari disjecerat, et abstulerat ad litora omnino diversa. Obstupuit continuo ipse,* et *continuo Achates* quoque *commotus est gaudio et timore, cupiebant avide sociare dextras* cum iis, *sed successus incertus turbat mentes. Dissimulant* adhuc, *et obtecti cavâ nebulâ considerant, quæ sociorum sors, quo* in *litore reliquerint naves, cur veniant: veniebant autem electi singulis è navibus, poscentes veniam, et lamentando accedebant ad templum. Postquam ingressi* sunt, *et data est facultas loquendi coram* Reginâ: *spectatissimus* intra socios *Ilioneus sic incepit sedatâ mente: O Regina, cui Jupiter permisit exstruere urbem novam, et coërcere æquitate populos feroces: Nos miseri Trojani, acti ventis per omnia maria, precamur te: propelle dira incendia à navibus, ignosce religiosæ genti, et benignius aspice miserias nostras. Nos non venimus, aut vastare gladio domos Africanas, aut abducere ad litora prædas raptas: non inest menti ea violentia, nec tanta ferocitas victis. Est regio,* quam *Græci vocant nomine Hesperiam: regio antiqua, potens bello et fertilitate terræ:*

NOTÆ.

510. *Anthea, Sergestumque, &c.*] De *Antheo*, v. 185. De *Cloantho*, et *Sergesto*, passim lib. 5. nauticis in ludis. De *Teucris*, Trojanis, supra, v. 42.

519. *Orantes veniam.*] Orantes ut mitius haberentur: nam *venia* non semper *culpam* supponit; sed sæpe *pacem* et favorem significat: Cicero, pro Rabir. 5. *Ab Jove pacem et veniam peto.* Pro Fonteio, 20. *In bellis gerendis, à Diis immortalibus pacem et veniam petunt.* De *Ilioneo*, v. 124.

530. *Est locus, Hesperiam, &c.*] Supple, *quem*, ut supra, v. 16. *Urbs antiqua fuit, Tyrii*, supple, *quam Tyrii.* Italia multis nominibus dicta fuit, pro varià temporum ratione. *Hesperia*, quod nomen ipsi cum Hispania commune fuit; vel ab *Hespero*, Atlantis Mauritaniæ regis fratre, qui primo obtinuit Hispaniam, indeque à fratre pulsus in Italiam venit; vel ab *Hespero*, Veneris stella; quæ mane sub Luciferi nomine apparet, sero sub nomine *Hesperi*, atque ita occasum significat; quo factum est, ut Græci ex iis regionibus, quas habent ad occasum, Italiam appellaverint *Hesperiam magnam;* Hispaniam vero, *minorem Hesperiam.* Alterum Italiæ nomen fuit *Oenotriæ;* vel ab *Oenotro* rege Sabinorum; vel ab Oenotro, Lycaonis Arcadiæ regis filio; vel potius ab οἶνος, *vinum*, et ὀτρύνειν *incitare*, quod vini ferax regio sit. Aliud ejusdem regionis nomen est *Italia;* vel ab Italo rege Siculorum; vel à bobus, qui veteri lingua Græca dicebantur ἰταλοὶ, et illic fuere magnâ copiâ. Alia item nomina tulit, de quibus fuse Kircherus in Latio l. 1. c. 1. 2. 3. Quodnam autem sit omnium antiquissimum, difficile est conjicere: Virgilius *Italiam* novissimum putat, cum ait, minores *Italiam dixisse.*

531. *Ubere glebæ.*] De formâ illâ loquendi G. 2. 135.

Oenotrii

Oenotrii coluere viri; nunc fama, minores
Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem.
Huc cursus fuit:
Cum subito assurgens fluctu nimbosus Orion
In vada cæca tulit, penitusq; procacibus Austris
Perque undas, superante salo, perque invia saxa
Dispulit: huc pauci vestris adnavimus oris.
Quod genus hoc hominum? quæve hunc tam barbara morem
Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ:
Bella cient, primâque vetant consistere terrâ.
Si genus humanum et mortalia temnitis arma;
At sperate Deos memores fandi atque nefandi.
Rex erat Æneas nobis, quo justior alter
Nec pietate fuit, nec bello major et armis,
Quem si fata virum servant, si vescitur aurâ
Æthereâ, neq; adhuc crudelibus occubat umbris;
Non metus, officio nec te certasse priorem
Pœniteat. Sunt et Siculis regionibus urbes,
Armaque, Trojanoq; à sanguine clarus Acestes.
Quassatam ventis liceat subducere classem,
Et sylvis aptare trabes, et stringere remos.
Si datur Italiam, sociis et rege recepto,
Tendere; ut Italiam lœti Latiumque petamus:

Oenotrii populi ipsam *incoluerunt: nunc rumor* est, *posteros eam regionem appellavisse Italiam, de nomine ducis. Illuc direximus cursum: cum repente oriens è mari procellosus Orion impulit* nos *in vada latentia, et petulantibus ventis,* ac *mari superante, funditus disjecit, perque aquas, perque rupes inaccessas: pauci enatavimus huc ad vestra litora. Quodnam* est *hoc genus hominum? aut quæ regio tam crudelis tolerat hanc consuetudinem? negatur* nobis *arena* pro *hospitio; bella movent, et impediunt* quominus *maneamus* in *primo litore. Si despicitis genus humanum, et vindictam hominum: at expectate Deos memores æqui et iniqui. Regem habebamus Æneam, quo non fuit ullus justior, nec pietate, nec bello et armis insignior. Si fata virum hunc servant, si spirat aërem cœlestem, nec adhuc cecidit* sub *sævas umbras; nullus* est *timor* nobis, *neque pœnitebit te provocasse prius* eum *beneficiis. Sunt etiam* nobis *urbes* in *terrâ Siculâ, et armâ, et Acestes illustris è Trojanâ origine. Permittatur* nobis *detrahere* ad terram *naves ventis fractas, et accommodare trabes è sylvis, et abscindere remos. Ut læti eamus in Italiam et Latium, si conceditur ire in Italiam, sociis et rege recepto:*

NOTÆ.

535. *Orion.*] De hujus signi cœlestis fabula dicemus, Æ. 3. 517. Ex hoc autem versu probat Segresius, Virgilium non nisi Julio mense in Africam esse appulsum. Nam de triplici tantum Orionis ortu hic agi potest, de *quotidiano,* de *heliaco,* de *acronico:* quas voces explicuimus, G. 1. 217. et 221. et 229. Constat autem de *quotidiano* non posse explicari; sic enim Orion quotidie tempestates excitaret: non de *acronico,* qui hyeme contingit; ergo de ortu *heliaco,* qui nunc in Julii initia cadit, olim tamen in medium Junium: at vis hujus sideris, non ad unum ortus diem, sed ad consequentes etiam dies pertinere putanda est. Firmat opinionem hoc etiam versu libri 4. 52. ubi Anna Didoni suadet, ut Æneam per hyemem detineat: *Dum pelago desævit hyems, et aquosus Orion:* quod omnino tunc intelligendum de ortu ejus *acronico,* qui mensibus post heliacum circiter quinque contingit.

536. *Procacibus Austris, &c.*] Obstinate importunis. Horat. Od. l. 1. 26. 2. *Tradam protervis in mare Creticum portare ventis.* Lucret. l. 6. 110. *Furit petulantibus Euris.* De *Austris* ventis meridionalibus, Ecl. 2. 58.

537. *Salo.*] *Sal* et *Salum* usurpat Virgilius, pro mari, quod Græcis dicitur ἅλς· Æn. 5. 866. *Sale saxa sonabant.*

543. *Sperate Deos, &c.*] Expectate, Æn. 4. 419. *Hunc ego si potui tantum sperare dolorem, et perferre soror potero. Fandi atque nefandi.*] Illius, quod *fas,* et *nefas* est: utrumque enim à *fando* dicitur: quia quod æquum est, digne *fari* possumus: quod iniquum, *fari* non possumus.

546. *Si vescitur aurâ.*] Si spirat, si halitum ducit ex aëre. Et vero apud Lucret. l. 5. 72. *Vesci,* est *uti: Quove modo genus humanum variante loquela Cœperit inter se vesci.*

550. *Acestes.*] Rex Siciliæ, de quo Æ. 5. 36. De *Siciliâ* insulâ Æ. 3. 687.

552. *Stringere remos.*] Ecl. 9. 61. *Agricolæ stringunt frondes:* id est, *amputant.*

554. *Ut Italiam, &c.*] De eâ, v. 6. De *Latio,* Æ. 7. 54. De *Teucris,* Trojanis, supra v. 239. De *Libyâ,* Africâ, v. 162. De *Iulo,* Ascanio, v. 271. De *Sicanis,* Siculis, Æ. 3. 687. De *Dardanidis,* Trojanis supra v. 239.

Sin

Sin absumpta salus, et te, pater optime Teucrûm,
Pontus habet Libyæ, nec spes jam restat Iüli;
At freta Sicaniæ saltem sedesque paratas,
Unde huc advecti, regemque petamus Acesten.
Talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ.
Tum breviter Dido, vultum demissa, profatur:
Solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
Res dura, et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late fines custode tueri.
Quis genus Æneadûm, quis Trojæ nesciat urbem?
Virtutesque, virosque, et tanti incendia belli?
Non obtusa adeo gestamus pectora Pœni:
Nec tam aversus equos Tyriâ Sol jungit ab urbe.
Seu vos Hesperiam magnam, Saturniaque arva;
Sive Erycis fines, regemque optatis Acesten;
Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo.
Vultis et his mecum pariter considere regnis?
Urbem quam statuo, vestra est; subducite naves:
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
Atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem
Afforet Æneas! Equidem per littora certos
Dimittam, et Libyæ lustrare extrema jubebo;
Si quibus ejectus sylvis aut urbibus errat.
His animum arrecti dictis, et fortis Achates,
Et pater Æneas, jamdudum erumpere nubem
Ardebant: prior Æneam compellat Achates?
Nate Deâ, quæ nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides, classem, sociosque receptos.
Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi

si vero salus extincta est, *teque mare Africæ tenet, ô pater optime Trojanorum, nec jam superest spes Ascanii: at saltem* ut *eamus ad mare Siciliæ, et* ad *paratas urbes, ex quibus huc pulsi* sumus, *et* ad *regem Acesten. His verbis Ilioneus* orabat: *interea Trojani omnes murmure approbabant. Tum Dido, vultu demisso, breviter loquitur: Ejicite metum ex animo, ô Trojani: expellite solicitudinem. Difficilis* status *rerum* mearum, *et novitas dominationis, cogunt me facere talia, et circum munire terminos custodibus. Quis ignoret familiam Æneæ, et Trojam urbem, et virtutes, et populos, et incendia tanti belli?* Nos *Pœni non habemus adeo crassa ingenia, nec Sol alligat equos* currui *tam remotus ab urbe Carthagine. Seu vos appetitis magnam Italiam, et agros Saturni, sive regionem Erycis, et regem Acesten: dimittam* vos *securos præsidio, et reficiam opibus. Vultisne etiam manere mecum pariter* in *hoc regno; urbs quam condo, vestra est: trahite* in terram *naves: Trojanus et Tyrius à me tractabitur* sine *ullâ diversitate. Atque utinam ipse rex Æneas adesset, pulsus eodem vento!* *Sane mittam fidos* homines *circa litora, et mandabo* ut illi *pervestigent extremam Africam: si* forte *naufragus vagatur aliquibus in sylvis, aut urbibus. His sermonibus excitati, et generosus Achates, et pater Æneas, jamdiu optabant exire è nube. Prior Achates alloquitur Æneam: Fili Veneris, quod consilium jam venit in mentem? cernis omnia tuta, et naves et socios recuperatos; unus tantum deest, quem ipsi conspeximus mediis in undis.*

NOTÆ.

561. *Vultum demissa.*] Puduit enim reginam minime barbaram, naufragos, et exteros à suis tam dure habitos fuisse.

565. *Genus Æneadûm.*] Non nepotes Æneæ, qui nulli tum erant; sed majores, à quibus ille genus ducebat.

567. *Pœni.*] Dicti quasi *Phœni*, v. 342.

568. *Nec tam aversus, &c.*] Sensus est: *Tyriam urbem non esse tam remotam à Solis ortu et calore:* atque adeo cives suos ingenio non esse tam obtuso. *Non obtusa, &c.*] Aiunt enim philosophi, populus qui frigidioribus in plagis nascuntur, vulgo tardiori esse indole.

569. *Hesperiam magnam, &c.*] Italiam, v. 534. *Saturnia arva.*] Eam Italiæ partem, quæ *Latium* dicta est, quod in eâ Saturnus latuerit, Æ. 8. 319. *Erycis fines.*] Siciliæ montem in parte occidentali, nunc *mont de S. Julien*, non longe à Drepano; cui nomen imposuit *Eryx*, ibidem sepultus. De eo, Æ. 5. 24. *Acestes.*] Ejusdem Siciliæ rex, Æ. 5. 36.

573. *Urbem quam statuo, vestra est, &c.*] Servius refert accusativum *urbem*, ad præcedens verbum *vultis*; hoc sensu: *Vultis his considere regnis? vultis urbem quam statuo? vestra est.* Vulgo tamen agnoscunt Grammatici mutationem casus. *Urbem quam statuo*, pro, *urbs quam statuo.* Aliqui, quibus accedo, solam ordinis mutationem putant, pro, *quam urbem statuo.*

575. *Noto.*] De *Noto*, sive Austro, vento meridionali, Ecl. 2. 58.

584. *Unus abest.*] *Orontes*, de quo, v. 117.

Submersum:

Submersum: dictis respondent cætera matris.
Vix ea fatus erat, cùm circumfusa repente
Scindit se nubes, et in æthera purgat apertum.
Restitit Æneas, claràque in luce refulsit,
Os, humerosque Deo similis: namq; ipsa decoram
Cæsariem nato genitrix, lumenque juventæ
Purpureum, et lætos oculis afflarat honores.
Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
Tum sic reginam alloquitur, cunctisque repente
Improvisus ait: Coram, quem quæritis, adsum
Troïus Æneas, Libycis ereptus ab undis.
O sola infandos Trojæ miserata labores!
Quæ nos, relliquias Danaûm, terræque marisque
Omnibus exhaustos jam casibus, omnium egenos,
Urbe, domo socias. Grates persolvere dignas
Non opis est nostræ, Dido: nec quicquid ubiq; est
Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbem;
Dii tibi (si qua pios respectant numina, si quid
Usquam justitiæ est) et mens sibi conscia recti,
Præmia digna ferant. Quæ te tam læta tulerunt
Sæcula? qui tanti talem genuere parentes?
In freta dum fluvii current, dum montibus umbræ
Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet:

submersum: reliqua conveniunt cum *sermone matris* tuæ. *Vix ea locutus erat, cum subito nebula circumjecta rumpit se, et solvitur in vacuum aërem.* Visus *est stans Æneas, et emicuit claro splendore, similis Deo* secundum *vultum et humeros. Ipsa enim mater aspiraverat filio decorum in comâ, et egregiam lucem juventutis, et hilarem pulchritudinem oculis. Qualem pulchritudinem ars adjicit ebori, aut quando argentum, vel marmor Parium cingitur rutilo auro. Tunc sic alloquitur reginam, et statim omnibus inexpectatus inquit; Adsum præsens, ego quem quæritis, Trojanus Æneas, servatus à fluctibus Africæ. O* quæ *sola miserta es infandarum calamitatum Trojæ! Quæ nos excipis urbe et domo,* nos qui sumus *reliquiæ Græcorum, fracti jam omnibus infortuniis terræ et maris, indigentes omnium* rerum. *Non est nostræ facultatis tibi referre gratias debitas, ô Dido: nec quodcumque usquam est nationis Trojanæ, quæ dissipata est toto mundo, tibi reddere* possit *præmia merita;* sed soli *Dii, si aliqui Dii respiciunt pios, si est ullo in loco aliquid justitiæ;* sed *et* tua *mens conscia sibi æquitatis. Quæ tam fortunata tempora te protulerunt! qui tanti parentes talem produxere? Quamdiu amnes current in mare, quamdiu umbra* arborum *circuibunt cacumina* in *montibus, quamdiu cœlum alet astra:*

NOTÆ.

591. *Purpureum.*] Ad colorem potest referri, qui rubicundus ac roseus juvenibus fere est. Sic supra, v. 406, tribuitur Veneri *rosea cervix,* Sic Æ. 10. 16. *Venus aurea* dicitur, forte ex aureo colore capillorum. Quanquam his nominibus existimo non tam certum colorem significari, quam generatim pulchritudinem: ut cum dixit Horat. Od. l. 4. 1. 10. *Purpureis ales oloribus.* Piso Albinov. *Brachia purpureâ candidiora nive.* Homerus Odyss. 6. 231. Κόμας ὑακινθίνῳ ἄνθει ὁμοίας, *comas hyacinthino flori similes.* Cum enim inter colores pulcherrima sit purpura; inter metalla aurum; inter flores rosa, et veterum æstimatione, hyacinthus; ideo hæc nomina, ad exprimendam quamlibet pulchritudinem transtulerunt. Expressus est hic locus, cum sequenti comparatione, ex Homeri Odyss. l. 6. 229. ubi Minerva formam addit Ulyssi, ut Nausicaæ placeat.

592. *Manus addunt, &c.*] *Manus,* pro arte et labore hic sumuntur; ut supra, v. 459. *Artificumque manus inter se.*

593. *Parius lapis.*] Marmor candidum è Paro insulâ, in mari Ægæo.

598. *Relliquias Danaûm.*] Supra, v. 34.

603. *Si qua pios, &c.*] Modicius ait tria hic promitti virtutis præmia: primum à Diis, *si qua pios respectant numina;* secundum ab hominibus, *si quid usquam justitiæ est:* tertium ab ipsâ Didonis conscientiâ, *et mens sibi conscia recti;* quasi dicat Æneas: *Non meum est, nec Trojanorum, tantam virtutem remunerari; sed Deorum, sed omnium hominum, sed tui ipsius:* nam virtus sibi est ipsa præmium.

608. *Lustrabunt convexa, &c.*] *Convexa* montium accipio, pro *cacuminibus,* quæ rotunda et convexa sunt; *lustrabunt* pro *circuibunt;* quemadmodum Hercules, Æ. 8. 231. *Ter totum fervidus iræ Lustrat Aventini montem,* id est, *circuit. Lustrare* autem proprie significat *expiare,* à *luo;* per translationem, *circuire,* quia expiationes agrorum et urbium per *circuitiones* fiebant, unde se sacrificio ambarvali ait Virgil. Ecl. 5. 75. *Et cum lustrabimus agros.* Umbræ porro ad motum Solis moventur, et in orbem circumflectuntur.

Semper

Semper honos, nomenq; tuum, laudesq; manebunt:
Quæ me cunque vocant terræ. Sic fatus, amicum
Ilionea petit dextrâ lævâque Serestum :
Post alios, fortemque Gyan, fortemq; Cloanthum.
Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido,
Casu deinde viri tanto ; et sic ore locuta est :
Quis te, nate Deâ, per tanta pericula casus
Insequitur ? quæ vis immanibus applicat oris ?
Tune ille Æneas, quem Dardanio Anchisæ
Alma Venus Phrygii genuit Simoëntis ad undam ?
Atque equidem Teucrum memini Sidona venire,
Finibus expulsum patriis, nova regna petentem
Auxilio Beli. Genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, et victor ditione tenebat.
Tempore jam ex illo casus mihi cognitus urbis
Trojanæ, nomenque tuum, regesque Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
Seq; ortum antiquâ Teucrorum à stirpe volebat.
Quare agite, ô tectis, juvenes, succedite nostris !
Me quoque per multos similis fortuna labores
Jactatam, hâc demum voluit consistere terrâ.

semper gloria, et nomen tuum, et laudes durabunt : quæcumque regio trahat me ad se. Sic locutus apprehendit manu *dextrâ carum Ilioneum, et sinistrâ Serestum, postea alios, et generosum Gyan, et generosum Cloanthum. Obstupuit primo Tyria Dido ob aspectum, deinde ob tantam calamitatem Æneæ ; et sic ore dixit : Quæ te fortuna, ô fili Deæ, persequitur per tot discrimina? Quæ potentia te projecit ad crudelia litora? Tu-ne es ille Æneas, quem alma Venus peperit Anchisæ Trojano prope aquas Phrygii Simoëntis? Ego quidem recordor Teucrum venisse Sidona, ejectum è terminis patriæ, et quærentem nova regna ope Beli. Tunc* meus *pater Belus populabatur pinguem Cyprum, et victor* cum *imperio possidebat. Jam* inde *ab illo tempore nota est mihi ruina urbis Trojanæ, et nomen tuum, et reges Græci. Ipse* Teucer *hostis extollebat magnis laudibus Teucros,* Trojanos, *et aiebat se oriundum è veteri Teucrorum* illorum *familia. Agite ergo, ô juvenes intrate* in *nostras domos. Similis fortuna voluit, ut ego quoque agitata per multos casus, denique manerem hâc in regione.*

NOTÆ.

608. *Polus dum sidera pascit.*] E veterum opinione, qui Solem et sidera, quia igneæ atque adeo voracis naturæ, pasci crediderunt aquarum humore in cœlum educto : sed frustra quidam legunt *palus ;* nam Lucretius in multis Virgilii magister, dixit l. 1. 231. *Unde æther sidera pascit.*

611. *Ilionea, &c.*] Penultimam, naturâ brevem, metri causâ produxit, Ionum more, qui Ἰλιονῆα dicunt, pro Ἰλιονέα. *Serestum.*] Testatur Pierius in Longobardico cod. *Sergestum* legi, et, v. 514. dixit, *Anthea Sergestumque videt :* nulla de *Seresto* mentio. Tamen l. 12. 561. distinguuntur hæc duo nomina : *Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum.*

617. *Dardanio Anchisæ.*] Notanda gravitas versûs, quæ oritur ex hiatu vocalium, et spondeo quinti pedis. *Dardanio*, Trojano, v. 259. *Anchisæ*, Capyos filio, Assaraci nepoti, è stirpe Trojanorum regum. Hic à Venere adamatus; oculis deinde privatus fuisse dicitur, quod amores jactasset suos. De *Venere.* v. 260. De *Simoënte*, fluvio, v. 104. De *Phrygiâ*, v. 385.

619. *Teucrum memini Sidona.*] Teucer, Telamonis Salaminis insulæ regis filius, cum è bello Trojano rediisset in patriam, inultâ fratis Ajacis morte, qui dolis Ulyssis circumventus, ob dolorem de amissis judicio armis Achillis, mortem sibi intulerat ; à patre actus in exilium, et Cyprum appulsus, urbem illic, de patriæ suæ nomine, Salamina constituit. Addit Virgilius Cyprum tunc temporis à Belo, Tyri rege, Didonis patre, fuisse expugnatam ; atque adeo Teucrum venisse ad Belum, ut ejus ope sedem in illâ insulâ obtineret. *Sidona.*] De quâ urbe, v. 450. De Belo in argumento lib. 4.

622. *Cyprum.*] Ingentem insulam Mediterranei maris, in sinu Issico inter Ciliciam et Syriam, Veneris olim cultu celebrem.

624. *Pelasgi.*] Proprie Thessali ; qui sic dicti sunt, vel à *Pelasgo*, Lycaonis Arcadiæ regis filio, à quo ducebant originem ; vel quasi *Pelargi*, à πελαργὸς, *ciconia*, quia ciconiarum more per multas regiones erraverunt. Pro Græcis omnibus, et hic, et passim sumuntur.

626. *Teucrorum à stirpe.*] Trojanorum, qui ab antiquo Teucro, Dardani socero, sic dicti fuerant, v. 239. Ab eâ Teucri stirpe oriebatur Teucer, per Hesionen matrem suam, quæ Laomedontis Trojani regis filia fuit : Laomedon Ili filius, Ilus Trois, Tros Erichthonii, Erichthonius Dardani, Dardanus Teucri gener.

Non

Non ignara mali, miseris succurrere disco.
Sic memorat, simul Ænean in regia ducit
Tecta, simul Divûm templis indicit honorem.
Nec minus interea sociis ad littora mittit
Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suum, pingues centum cum matribus agnos:
Munera, lætitiamque Dei.
At domus interior regali splendida luxu
Instruitur, mediisque parant convivia tectis.
Arte laboratæ vestes, ostroque superbo:
Ingens argentum mensis, celataque in auro
Fortia facta patrum, series longissima rerum
Per tot ducta viros antiquæ ab origine gentis.
Æneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidum ad naves præmittit Achaten:
Ascanio ferat hæc, ipsumque ad mœnia ducat.
Omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
Munera præterea, Iliacis erepta ruinis,
Ferre jubet, pallam signis auroque rigentem,
Et circumtextum croceo velamen acantho:
Ornatus Argivæ Helenæ, quos illa Mycenis,

Non inscia miseriarum didici auxiliari miseris. Sic loquitur: statimque ducit Æneam in regiam domum, et eodem tempore mandat sacra fieri in *templis Deorum. Interim nec minore* curâ *mittit ad litora sociis Æneæ, viginti tauros, centum corpora hirsuta porcorum, centum agnos pingues; cum* centum *ovibus:* præterea *dona et gaudia Bacchi. At domus interior* licet *splendida, ornatur regali pompâ, et sub medio tecto parantur epulæ.* Adsunt *vestimenta perfecta* magno *artificio et purpurâ illustri* tincta: *magna* vasa *argentea* in *mensis, et egregia facinora majorum sculpta in auro, ordo rerum longissimus deductus per tot viros, ab* ipso *ortu veteris familiæ. Æneas (nam affectus paternus non sustinuit* ejus *animum tardare* diutius) *mittit celerem Achatem ad naves,* ut *referat ista Ascanio, et adducat eum in urbem. Tota sollicitudo cari patris posita est in Ascanio. Insuper imperat, ut afferat munera servata ex Trojano excidio, pallam figuris aureis, et velamen cui croceus acanthus intextus* erat: *ornamenta Argivæ Helenæ, quæ ipsa Mycenis exportaverat,*

NOTÆ.

636. *Lætitiamque Dei.*] Vinum; lætitiam Dei, id est Bacchi, de quo infra v. 734. *Adsit lætitiæ Bacchus dator.* Gellius aliique legunt non *Dei;* sed, vel *dii,* vel *die;* qui sunt antiqui genitivi, à nomine *dies:* ut G. 1. 208. *Libra die somnique pares ubi fecerit horas:* Et sensus erit; missa esse à Didone hæc omnia, ut diem illum hilariter Trojani ducerent. Plura tamen et vetustiora exemplari habent *Dei.*

648. *Pallam.*] Pallium muliebre; utraque vox, vel à *palam,* quia vestis est exterior; vel à πάλλω, *vibro,* quod frequenti motu vibretur.

649. *Croceo velamen acantho.*] Ornatum variis flexibus acanthi herbæ, croceo colore, vel auro expressæ. *Velamen* aliqui *cycladem* esse volunt; genus fœmineæ vestis tenuissimum, rotundum, ac fimbriatum; alii, quia croci fit mentio, putant esse *epicrocum,* amiculum tenue ac perlucidum: iique melius, quia *epicrocum* velaminis instar fuit, *cyclas* talaris vestis. Prop. l. 4. 7. 40. *Auratâ cyclade signat humum.* *Acanthus, branche ursine, bearsfoot,* herba coronaria, Ecl. 3. 45. *Crocus,* flos, *saffron.*

650. *Argivæ Helenæ.*] Patrem habuit Jovem, sub cycni specie; matrem Ledam, Tyndarei Laconiæ regis uxorem. Leda ova duo peperit: ex altero Pollux et Helena divino semine: ex altero Castor et Clytemnestra mortali semine exclusi sunt. Dixit tamen Horatius, sed contra communem opinionem, Pollucem et Castorem ex eodem ovo prodiisse, Sat. l. 2. 1. 26. *Castor gaudet equis, ovo prognatus eodem, Pugnis.* Nupsit Helena Menelao, cui erepta est à Paride; et Trojam deducta, ortum dedit bello Trojano: supra, v. 27. Cætera de eâdem, Æ. 2. 567. Æ. 6. 511. *Argivæ.*] Græcæ; non enim *Argis* nata fuit. Nec *Mycenis* regnavit; sed vir ejus Menelaus frater fuit Agamemnonis, qui in hâc utrâque regnavit urbe, supra v. 284. Menelaus autem adscitus in generum à Tyndareo, Spartæ sive Lacedæmonis rege, mortuis Castore ac Polluce, Spartæ regnavit. Promiscue tamen sumuntur harum urbium nomina, propter vicinitatem, omnes enim sunt in Peloponneso.

Pergama cum peteret, inconcessosque Hymenæos,
Extulerat : matris Ledæ mirabile donum.
Præterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim
Maxima natarum Priami, colloque monile
Baccatum, et duplicem gemmis auroque coronam.
Hæc celerans, iter ad naves tendebat Achates.
At Cytherea novas artes, nova pectore versat
Consilia : ut faciem mutatus et ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
Incendat reginam, atque ossibus implicet ignem.
Quippè domum timet ambiguam, Tyriosque bilingues :
Urit atrox Juno, et sub noctem cura recursat.
Ergo his aligerum dictis affatur Amorem :
Nate, meæ vires, mea magna potentia ; solus,
Nate, patris summi qui tela Typhoëa temnis :
Ad te confugio, et supplex tua numina posco.
Frater ut Æneas pelago tuus omnia circum
Litora jactetur, odiis Junonis iniquæ,
Nota tibi : et nostro doluisti sæpe dolore.
Hunc Phœnissa tenet Dido, blandisque moratur
Vocibus : et vereor, quo se Junonia vertant
Hospitia : haud tanto cessabit cardine rerum.
Quocirca capere ante dolis et cingere flammâ
Reginam meditor : ne quo se numine mutet ;
Sed magno Æneæ mecum teneatur amore.
Quà facere id possis, nostram nunc accipe mentem.
Regius, accitu chari genitoris, ad urbem

cum iret Trojam ad vetitum conjugium, dona miranda Ledæ matris ejus. Præterea sceptrum, quod Ilione primogenita filiarum Priami tulerat quondam, et monile ex unionibus ad ornatum *colli, et coronam duplici* textu *auri et gemmarum : properans ista* afferre *Achates dirigebat iter ad naves. At Venus volvit animo novos dolos, nova consilia :* nempe *ut Cupido, mutatâ formâ et vultu, veniat pro dulci Ascanio, et inflammet muneribus amantem reginam, ac immisceat ignem ossibus* ejus. *Nam metuit domum dubiam, et Tyrios fallaces : angit* eam *aspera Juno, et* hæ *solicitudines per noctem redeunt. Igitur alloquitur alatum Amorem his verbis : Fili,* qui es *meum robur, et magna mea vis : fili, qui solus despicis fulmina supremi Jovis,* quibus vicit *Typhoëum : confugio ad te ; et supplex imploro tuam potestatem. Notum tibi* est, *quomodo frater tuus Æneas agitetur mari circa omnia litora, odio Junonis* nobis *infensæ ; et sæpe condoluisti mihi dolenti. Hunc Tyria Dido detinet, et retardat dulcibus sermonibus : et dubito quem habitura sint* exitum *hæc hospitia,* quibus præest *Juno : non quiescet in* hoc *flexu tam commodo* rerum. *Quapropter meditor prius occupare reginam fraude, et ambire igne : ne mutet se* ad *ullius Dei* nutum ; *sed* ut *mecum prosequatur Æneam magno amore. Quomodo possis id exequi, audi jam consilium meum. Regius juvenis, quem maxime curo,*

NOTÆ.

651. *Pergama. Hymenæos.*] Illa, pro *Troja* sumuntur, v. 470. Hi pro nuptiis, G. 3. 60.

653. *Ilione.*] Polymnestoris Thraciæ regis uxor.

655. *Duplicem.*] Quia duplex erat in ea ordo, sive fascia ; altera aurea, altera gemmea.

657. *Cytherea.*] Venus, v. 260. *Cupido*, amoris Deus, duplex à quibusdam fingitur ; honestus, Jove ac Venere prognatus ; turpis, Nocte atque Erebo. Alii non Jovem, sed Mercurium honesto patrem assignant.

661. *Bilingues.*] Vel alludit ad duplicem linguam, qua utebantur, Phœniciam et Libycam ; vel perfidiam notat genti familiarem, proverbio enim fuit, *Punica fides.*

665. *Typhoëa.*] Fulmina, quibus Gigantes vicit ; imprimisque Typhoëum, de quo G. 1. 279. Sunt qui scribunt *Typhoïa ;* nec admodum refert : debuit enim dici *Typhoïa*, à Græco τυφώεια : perinde autem potuit ex diphthongo ει, vel abjici ι, ut fieret *Typhoëa*, vel abjici ε, ut fieret *Typhoïa.*

670. *Phœnissa.*] E Phœnicia oriunda, et Junonis cultui addicta, supra v. 446. De *cardine*, qui hic pro flexu rerum sumitur ; ex eo quod janua flectitur et vertitur in cardine, v. 449.

Sidoniam

Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
Dona ferens pelago et flammis restantia Trojæ.
Hunc ego sopitum somno, super alta Cythera,
Aut super Idalium, sacratâ sede recondam:
Ne quâ scire dolos, mediusve occurrere possit.
Tu faciem illius, noctem non amplius unam,
Falle dolo: et notos pueri puer indue vultus:
Ut, cum te gremio accipiet lætissima Dido,
Regales inter mensas laticemque Lyæum,
Cum dabit amplexus, atque oscula dulcia figet;
Occultum inspires ignem, fallasque veneno.
Paret Amor dictis charæ genitricis, et alas
Exuit, et gressu gaudens incedit Iüli.
At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Irrigat: et fotum gremio Dea tollit in altos
Idaliæ lucos, ubi mollis amaracus illum
Floribus et dulci aspirans complectitur umbrâ.
Jamque ibat dicto parens, et dona Cupido
Regia portabat Tyriis, duce lætus Achate.
Cum venit, aulæis jam se Regina superbis
Aureâ composuit spondâ, mediamque locavit.
Jam pater Æneas et jam Trojana juventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.

parat se *vocatu dilecti patris,* ad *eundum in urbem Carthaginem, portans munera* quæ *supersunt è naufragio, et incendio Trojæ. Ego occultabo illum sopitum somno, sacro in loco, super alta Cythera, vel super Idalium* nemus: *ne possit aliquo modo cognoscere fraudes* meas, *et medius intervenire. Tu simula per fraudem formam illius, et puer assume notam faciem pueri, non plus quam unâ nocte: ut cum Dido læta excipiet te sinu, inter epulas regias et liquorem Bacchicum; cum amplectetur* te, *et præbebit* tibi *suavia oscula; insinues* ei *secretam flammam, et decipias* eam *veneno* amoris. *Amor obtemperat mandatis dilectæ matris, et deponit alas, et eundo imitatur incessum Ascanii. Venus autem infundit Ascanio dulcem somnum in membra: et Dea aufert* eum, *compositum* in suo *sinu, in altas sylvas Idaliæ: ubi amaracus suaviter halans cingit illum floribus et gratâ umbrâ. Et jam ibat Cupido, obediens jussis* Æneæ, *et portabat Carthaginiensibus regalia munera, gaudens duce Achate. Quando venit, tum regina discumbit in aureâ spondâ* et *magnificis tapetibus et media sedet. Tum pater Æneas, et tum juvenes Trojani* simul *accedunt, et discumbunt in lectis purpureis.*

NOTÆ.

678. *Sidoniam.*] Carthaginem, coloniam Sidoniorum ac Tyriorum, v. 16.

680. *Super alta Cythera, &c.*] Ut Æ. 6. 794. *Super et Garamantas et Indos proferet imperium:* vel est *ultra*, vel *in*. *Cythera, orum.*] Insula Mediterranei maris contra Cretam, v. 257. *Idalium.*] Vel *Idalia*, oppidum et nemus est insulæ Cypri.

686. *Lyæum.*] Bacchicum: Bacchus enim *Lyæus* dictus est, à λύω, *solvo*, quod curis animum solvat ac liberet. De *Iülo*, sive *Ascanio*, v. 267. De *Venere*, v. 256.

693. *Amaracus.*] Herba coronaria, suavissimi odoris, flosculos emittens perpusillos, candidos, *marjolaine*, *marjoram.*

697. *Aulæis.*] Velis pretiosisque tapetibus: vel suspensis super lectum, vel in lecto substructis.

698. *Aureâ spondâ, &c.*] *Sponda*, pars lecti exterior est; sæpe pro toto lecto sumitur, à σπονδὴ, *fœdus:* unde et sponsis nomen est. *Aureâ.*] Dissyllabâ voce; quomodo Æ. 7. 190. *Aureâ percussum virgâ.*

Mediamque locavit.] Usus ad mensam duplex fuit, vel sedendi in sellâ, vel in lecto discumbendi. Sedendi usus antiquior et severior: Barbari et orientales populi molliores, discumbendi morem invexere. Unde Romani primis temporibus sedêre: post Asiam debellatam, auctis opibus ac deliciis, discubuere: mulieres tamen adhuc sedendi morem præ modestiâ retinebant. Augusti temporibus obsolescebat in domibus, et in sacris tantum Capitolii epulis servabatur; ut est apud Valerium Max. l. 2. 3. Patet autem ex Livio l. 28. 18. Afros discumbere solitos, jam inde à Scipionis et Syphacis temporibus. Unde Virgilius hic ad barbarum alludit morem. *Mediam.*] Vel in lecto, qui erat medius, ut vult Corradus, nec enim decebat in eodem lecto gravem fœminam discumbere cum Æneâ: et vero circa mensam tres vulgo lecti sternebantur; unde conclave dicebatur *triclinium*, à τρεῖς, *tres*, et κλίνη, *lectus.* Vel etiam in eodem lecto, quod dici potest apud Barbaros gravitati non obfuisse. Et vero videtur Asca-

Dant famuli manibus lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantilia villis.
Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum struere, et flammis adolere Penates:
Centum aliæ, totidemque pares ætate ministri,
Qui dapibus mensas onerent, et pocula ponant.
Necnon et Tyrii per limina læta frequentes
Convenere, toris jussi discumbere pictis.
Mirantur dona Æneæ, mirantur Iülum,
Flagrantesque Dei vultus, simulataque verba:
Pallamque et pictum croceo velamen acantho.
Præcipue infelix, pesti devota futuræ,
Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo
Phœnissa: et puero pariter donisque movetur.
Ille, ubi complexu Æneæ colloque pependit,
Et magnum falsi implevit genitoris amorem,
Reginam petit: hæc oculis, hæc pectore toto
Hæret, et interdum gremio fovet: inscia Dido,
Insideat quantus miseræ Deus: at memor ille
Matris Acidaliæ, paulatim abolere Sichæum
Incipit, et vivo tentat prævertere amore
Jampridem resides animos desuetaque corda.

Ministri infundunt aquam manibus, et proferunt panem è canistris, et gestant mantilia è rasis velleribus. Intus sunt quinquaginta ministræ, quibus cura est componere longâ serie penum, et suffire igne domesticos *Deos.* Sunt *aliæ centum, et totidem famuli æqualis ætatis, qui imponant mensis cibos, et proferant pocula. Pariter etiam Pœni magno numero congregantur per lætam domum, jussi recubare in lectis pictis. Mirantur munera Æneæ, mirantur Ascanium, et vultum ardentem Cupidinis, et ficta* ejus *verba, et pallam, velamen intextum croceo acantho. Præsertim misera Dido, destinata amori futuro, non potest satiare animum, et inflammatur spectando, et æqualiter capitur* pulchritudine *munerum et pueri. Ille postquam hæsit collo et* in *complexu Æneæ, et satiavit magnum amorem ficti patris; it ad reginam. Hæc oculos, hæc totum animum defigit* in puerum, *et aliquando premit* eum in *sinu: ignorans Dido, quantus Deus* sibi *miseræ insideat. Sed ille recordatus* mandatorum *matris* suæ *Veneris, incipit delere paulatim* memoriam *Sichæi, et conatur præoccupare vehementi amore mentem jamdudum otiosam, et corda desueta* amandi.

NOTÆ.

nius, sive Cupido, inferiorem seu sinistrum in eodem lecto locum occupasse, unde facile Didonis gremio incumberet, v. 713. eo quippe amici et amicæ discumbebant loco: ut commode jacerent illius in sinu, qui medium locum obtinebat; et dextra manus ejus ad cibos carpendos libera esset. Æneas autem certe dextrum sive superiorem obtinuit locum, nam l. 2. 2. *toro sic orsus ab alto.* Quis autem locus dignior haberetur, an *dexter* et superior, an *medius*, dubia est sententia, suis utraque rationibus ac testimoniis nixa. De *ostro*, conchylio unde exprimitur purpura, G. 2. 506. De *Cerere*, pro pane, Ecl. 5. 79.

702. *Mantilia.*] Villosa lintea, tergendis *manibus* comparata, unde habent nomen; differunt à *mappis*, juxta Vossium in Etym. quod mantilibus etiam sternerentur mensæ, *mappis* manus tantum tergerentur; afferrenturque mappæ aliquando eum in usum à singulis convivis: unde Martial. Epig. l. 12. 29. 11. *Attulerat mappam nemo, dum furta timentur: Mantile è mensa surripit Hermogenes.*

704. *Penum, &c.*] *Penus, hujus peni,* vel *hujus penus*, masculini vel fœminini generis: vel *penus penoris* neutrius: sunt res ad victum necessariæ, quæ in intimâ domus parte servantur. Hinc est *penitus*, et *penetro*, et *Penates*, Dii, qui in intimâ domus parte colebantur. Cum autem ait Nascimbænus, *flammis adolere Penates*, esse *coquinam facere,* plane errat: patet enim ex Athenæi compluribus locis, convivia rem sacram apud veteres fuisse; nihilque in iis adhiberi frequentius, quam thura, flores, Deorum simulacra, libationes. Igitur *flammis adolere Penates*, est suffitu Penates colere, ut in convivio Nympharum, G. 4. 379. *Panchæis adolescunt ignibus aræ.* De *Penatibus*, Æ. 2. 717.

720. *Acidaliæ.*] Veneris, quæ sic dicitur ab *Acidalio* fonte, in Orchomeno Bœotiæ civitate, qui Gratiis dicatus est: Gratiæ autem Veneris et Liberi filiæ à quibusdam dicuntur. De *Sichæo*, v. 347.

721. *Prævertere.*] Præoccupare, ne Juno Didoni odium inspiret in Trojanos.

Postquam

Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ;
Crateras magnos statuunt, et vina coronant.
Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria: dependent lychni laquearibus aureis
Incensi: et noctem flammis funalia vincunt.
Hic Regina gravem gemmis auroque poposcit,
Implevitque mero pateram; quam Belus, et omnes
A Belo soliti. Tum facta silentia tectis;
Jupiter (hospitibus nam te dare jura loquuntur)
Hunc lætum Tyriisque diem Trojâque profectis
Esse velis, nostrosque hujus meminisse minores.
Adsit lætitiæ Bacchus dator, et bona Juno:
Et vos ô cœtum Tyrii celebrate faventes.
Dixit, et in mensam laticum libavit honorem:
Primaque libato, summo tenus attigit ore.
Tum Bitiæ dedit increpitans: ille impiger hausit
Spumantem pateram, et pleno se proluit auro:
Post alii proceres. Citharâ crinitus Iopas
Personat auratâ, docuit quæ maximus Atlas.
Hic canit errantem Lunam, Solisque labores:

Postquam cessatum est à primis epulis, et sublati sunt cibi, ponunt magna pocula, et coronant vinum. Fit sonus per domum, et vox volvitur per spatiosa atria: lucernæ accensæ pendent è laquearibus auratis, et faces luce pellunt tenebras. Tunc Regina petiit pateram auro et gemmis gravem, et replevit eam *vino, quam Belus, et omnes Beli posteri* solebant replere. *Tunc silentium factum* est tota *domo: Jupiter,* inquit Dido *(nam aiunt te auctorem esse legum hospitalium) fac ut hic dies sit felix Carthaginiensibus, et advenis Trojanis: et* ut *posteri nostri hujus recordentur. Adsit Bacchus auctor lætitiæ, et propitia Juno; et vos, ô Carthaginienses, adeste faventes huic convivio. Sic ait, et stillavit in mensam* vinum, *honorem liquorum: et* eo *stillato, prima degustavit* reliquum *summis tantummodo labris: deinde dedit Bitiæ hortans* eum: *ille alacer ebibit pateram spumantem, et conspersit se* vino *aureæ pateræ plenæ; postea alii proceres. Iopas comatus ludit citharâ, ea quæ maximus Atlas docuit. Canit ille errores Lunæ, et defectus Solis:*

NOTÆ.

723. *Mensæque remotæ.*] Mensæ, non tantum sunt τράπεζαι, seu mensæ ipsæ quæ ferculis onerantur; sed etiam σιτία, seu cibi et fercula quæ imponuntur mensis: quod diserte scribet Pollux, et innuunt auctores Latini, apud quos frequens est divisio convivii in *primas* ac *secundas mensas*: at mensæ non mutabantur: itaque prima et secunda fercula intellige, quorum prima graviorum erant ciborum; secunda pomorum, compotationum, libationum: utraque distinguebantur saltationibus, cantu, ludis, dum convivæ ab edendo quiescerent: et hæc est *prima quies*, cui respondet, *secundæ quietis* loco, finis epularum post secundas mensas. De *crateribus*, poculis vinariis, Ecl. 5, 68. De *coronatione* vini, G. 2. 528.

726. *Lychni laquearibus.*] λύχνος, *lucerna*: Græcam vocem Latinæ præposuit, quia minus humilem. *Laquear.*] Sive *lacunar*, est interstitium trabium ac tignorum, in conclavium tectis, diciturque à *lacu*, quia cavum est, *lacus* autem significat proprie cavum quodlibet aquarum receptaculum, sed transfertur ad alia multa ob figuræ similitudinem. *Funalia.*] Funes cerâ obliti.

729. *Belus et omnes à Belo, &c.*] Belus iste, non Didonis pater est, de quo prius, v. 625. de hoc enim dici non posset, *omnes à Belo*, id est, *omnes Beli posteri*; siquidem inter hunc et Didonem nullus occurrit medius. Igitur de Belo antiquiore intellige, qui numeratur inter Didonis majores: vide argumentum lib. 4.

731. *Jupiter hospitibus.*] Magna fuit in veneratione *Jupiter hospitalis*, Græcis ξένιος.

736. *Libavit.*] Stillavit: à λείβω *stillo.* Ritus hic fuit sacrificiorum: sacerdos vinum è vasculo degustabat, dabatque deinde degustandum cæteris; tum illud, vel in victimæ cornua; vel, si sacra solo thure absque victimâ fierent, in ignem aræ impositum; vel, si absque igne, ut in conviviis, in mensam invergebat. Unde *libo* promo significat *stillo*; deinde, quia in libatione vinum degustabatur, significat etiam *degusto* ac *leviter tango*, ut sup. v. 260. *Oscula libavit natæ.* G. 4. 54. *Flumina libant summa leves.* Denique generatim sumitur pro *sacrificio*, quia nullum sacrificium erat sine libatione.

741. *Atlas.*] Bene Pœnus ea narrat, quæ docuit Atlas Afer; rex Mauritaniæ, qui cum esset astrologiæ peritissimus, cœlum humeris sustinuisse dicitur; et in montem cognominem mutatus, objectu Gorgonei capitis, à Perseo Jovis filio, quem excipere hospitio noluerat.

unde oriatur *genus hominum, et pecudes; unde pluvia et fulmina:* canit *Arcturum, et Hyadas imbriferas, et duos Triones; cur Sol hyemalis ita properet se lavare* aquis *Oceani, vel quæ mora retardet lentas noctes* æstatis. *Carthaginienses dant plausum, et Trojani eos imitantur. Misera etiam Dido traducebat noctem variis* cum Æneâ *colloquiis, et sensim hauriebat amorem: quærens multa de Priamo, multa de Hectore: modo quibus armis instructus filius Auroræ venisset* Trojam: *modo quales essent equi Diomedis: modo, quantus esset* *Achilles. Age potius, ô hospes, inquit, et narra nobis dolos Græcorum à primâ origine ruinamque* civium *tuorum, et tuos errores: nam æstas jam septima te circumfert errantem omnibus terris et maribus.*

Unde hominum genus, et pecudes: unde imber, et ignes:
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones:
Quid tantum Oceano properent se tingere soles
Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausum Tyrii, Troësque sequuntur.
Necnon et vario noctem sermone trahebat
Infelix Dido, longumque bibebat amorem;
Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa:
Nunc, quibus Auroræ venisset filius armis:
Nunc, quales Diomedis equi: nunc, quantus Achilles.
Immo age, et à primâ dic, hospes, origine nobis
Insidias, inquit, Danaûm, casusque tuorum,
Erroresque tuos: nam te jam septima portat
Omnibus errantem terris et fluctibus æstas.

NOTÆ.

744. *Arcturum, &c.*] Stellam procellosam, in signo Bootæ, prope caudam ursæ majoris; unde nomen habet ab ἄρκτος, *ursa*, et οὐρά, *caudâ*, G. 1. 68. *Hyadas*, stellas septem in fronte tauri, quibus nomen est ab ὕω, *pluo*, G. 1. 138. *Geminos Triones.*] Ursas duas, signa Borealia, quæ à rusticis *plaustrum majus*, ac *plaustrum minus*, olim dicta sunt: quia in majore septem stellæ ita dispositæ sunt, ut boves aratro subligatos referant: boves autem *triones* antiquis dicti sunt: quod arando, vel terram terant, juxta Varronem, quasi *teriones;* vel strias in terrâ excavent, juxta Scaligerum, quasi *striones.* In minore vero, stellæ item aliquot, licet multo minores, eumdem fere situm imitantur.

745. *Se tingere soles.*] Ex vulgi mente, cui sidera in Oceanum decumbere et lavari dicebantur. Sensus est: cur dies hyberni tam sint breves; et quæ mora sic obstet noctibus æstivis, ut sero ac lente veniant: versus ii huc translati sunt è G. 2. 481, 482. *Soles*, dies, vel sol ipse.

750. *Priamo, &c.*] Trojano rege, de quo passim lib. 2. De *Hectore* ejus filio, et *Achille*, supra, v. 99. De *Auroræ filio Memnone*, v. 489. De *Diomede*, Tydei filio, v. 97. De *equis* quos Rheso Diomedes abduxit, v. 472.

756. *Septima æstas.*] Hinc probat Segresius, æstate Æneam ad Africæ litus appulsum esse. Nec refert quod lib. 5. v. 626. sub ipsum sequentis veris initium, dicat etiam Beroë: *Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas.* Illic enim addit *vertitur*, id est, transacte est, et in aliam æstatem vertitur ac deflectit, nempe in octavam.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER II.

ARGUMENTUM.

NARRAT Didoni Æneas Trojani excidii seriem; ea est ejusmodi. Græci decennali bello pene fracti, dolo capere urbem constituunt: fugam simulant; circa Tenedum insulam latent; equum relinquunt in castris, fœtum intus militibus. Quo, per fraudem Sinonis, cui fidem mors Laocoontis faciebat, in urbem inducto: noctu reserato ejus utero Græci erumpunt: admissoque exercitu, Trojam ferro et igne populantur. Admonetur in somnis Æneas ab Hectore, ut fugâ sibi consulat: Æneas mortem fugæ præferens, coactâ manu, Græcos aliquot cædit; sumptisque eorum armis, suorum telis fere obruitur. At vâstatâ regiâ, Priamo Pyrrhi manu interfecto, Æneas domum revertitur, Anchisæ patri sacra Penatesque committit, suis eum imponit humeris: et cum Ascanio filio, Creusâque uxore, fugam arripit. Mox amissâ inter eundum Creusâ, iter ad eam quærendam relegit: occurrit mortuæ uxoris umbra, monetque se à Cybele in Phrygiâ detineri. Redit ille in montem Idam, et cum sociis mari fugam parat.

CONTICUERE omnes, intentique ora tenebant.
Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto:
Infandum, Regina, jubes renovare dolorem:
Trojanas ut opes et lamentabile regnum
Eruerint Danai, quæque ipse miserrima vidi,
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando,
Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulyssei,

INTERPRETATIO.

Omnes siluerunt, et attenti comprimebant vocem. Tum pater Æneas sic incæpit è superiori parte *lecti; Jubes me, ô regina, renovare dolorem infandum,* narrando, *quomodo Græci everterint potentiam Trojanam, et regnum deplorandum: et quæcunque vidi* ipse digna *miseratione, et quibus magnâ ex parte interfui. Quis Myrmidonum, aut Dolopum, aut quis miles duri Ulyssis hæc commemorando*

NOTÆ.

2. *Ab alto.*] Quia Æneas sedebat in altiore, id est, dexterâ parte lecti; Ascanius in inferiore, seu sinistrâ; Dido in mediâ. Æ. 1. 698.

Danai.] Græci, Æ. 1. 30.

7. *Myrmidonum, &c.*] Milites Achillis fuerunt, ex Æginâ insulâ sinus Saronici, inter Peloponnesum et Atticam: sic dicti à *μύρμηξ, formica:* quod, ut ait Strabo, propter soli sterilitatem, formicarum in morem terram fodientes, semen in saxa conjicerent: itemque laterum coctorum penuriâ in fossis habitarent. Fabulæ tamen ex eo derivant nomen, quod Æacus

Temperet

abstineat à fletu? Et jam nox humida præceps abit è cœlo, et astra decedentia invitant ad somnum. Sed si tanta tibi est *cupiditas cognoscendi casus nostros, et breviter audiendi ultimam Trojæ ruinam, quamvis* mea *mens abhorreat, et* præ *dolore recuset recordari:* tamen *incipiam. Duces Græcorum, afflicti bello, et fatis repulsi* ab expugnatione urbis, *tot annis jam elapsis; faciunt equum, in modum montis, divino consilio Minervæ, et struunt costas ex abiete scissâ. Fingunt* esse *votum pro reditu: spargitur is rumor. Ad* eam rem *sortiti electa corpora militum, eos clam occultant in obscuris lateribus* equi, *et magnas cavernas atque uterum profunde implent armatis militibus. Est in propinquo Tenedos insula, famâ notissima, abundans opibus, dum regnum Priami stabat: nunc solum* est *sinus et statio parum tuta navibus. Illuc elapsi occultant se deserto in litore: nos putavimus* eos *discessisse, et ventis* propitiis *repetiisse Mycenas. Itaque Troja omnis liberat se diuturno angore:*

Temperet à lacrymis? et jam nox humida cœlo
Præcipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
Sed si tantus amor casus cognoscere nostros,
Et breviter Trojæ supremum audire laborem:
Quanquam animus meminisse horret, luctuque re- [fugit:
Incipiam. Fracti bello, fatisque repulsi
Ductores Danaûm, tot jam labentibus annis,
Instar montis equum, divinâ Palladis arte
Ædificant: sectâque intexunt abiete costas.
Votum pro reditu simulant: ea fama vagatur.
Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includunt cœco lateri: penitusque cavernas
Ingentes, uterumque armato milite complent.
Est in conspectu Tenedos, notissima famâ
Insula, dives opum, Priami dum regna manebant:
Nunc tantum sinus, et statio malefida carinis:
Huc se provecti deserto in litore condunt.
Nos abiisse rati, et vento petiisse Mycenas.
Ergo omnis longo solvit se Teucria luctu:

NOTÆ.

Achillis avus, Æginæ rex, cum regnum videret peste vastatum, precibus à Jove impetravit, ut formicæ, quas ingenti numero reptantes videbat, novos in incolas mutarentur. Aliqui sic fabulam explicant, ut putent Æginam insulam frequentiorem ab ipso redditam, deductis ex Thessaliâ coloniis; testatur enim Velleius initio historiæ, *Thessaliam* prius vocatam esse *Myrmidonum civitatem*, ac non nisi post Trojana tempora *Thessaliam*. Igitur Achillis *Myrmidones*, vel erant *Æginetæ*, vel potius *Thessali*.

7. *Dolopum.*] Eos quidam Thessaliæ, Plinius Ætoliæ, Ptolemæus Epiro annumerat. Addit Strabo, præpositum iis fuisse à Peleo Achillis patre, Phœnicem, qui cum Chirone centauro Achillis educationi præfuerat, eumque ad Trojam secutus est. Igitur Dolopes, vel Phœnicis milites erant, vel Achillis, vel, ut alii volunt, Pyrrhi Achillis filii.

Ulyssei.] Ithacæ et Cephalenæ, insularum in Ionio mari, regis; cujus dolis Trojana expeditio præcipue promota est: de illo passim, hoc et aliis libris. *Ulyssei*, pro *Ulyssis*, Genitivus, de quo Æ. 1. 220.

8. *Cœlo præcipitat.*] Nox abit, fugit è cœlo.

9. *Suadentque cadentia sidera somnos.*] Decedentia, die proximè imminente: quam interpretationem probabimus, Æ. 4. 81.

15. *Instar montis equum, &c.*] De voce, *instar*, Æ. 6. 865. Equi fabricator fuit *Epeus*; materiam advexit *Ajax Oileï*. Equus autem ille, non reipsa equus fuit: sed, vel machina, cujusmodi est aries, quâ muri subruti sint: vel pictura in eâ urbis portâ, quam Græcis prodidisse Antenor dicitur, vel signum Græcis datum, ut in pugnâ suos ab hostibus dignoscerent; vel equestrem notat pugnam, qua Græci Trojanos vicerint; vel montem *Hippium*, post quem latentes Græci urbem oppresserint: ἵππος enim est *equus*, et ideo quibusdam videtur dixisse Virgilius: *Instar montis equum.*

16. *Abiete, &c.*] *Sapin, fir:* pro quovis ligno.

17. *Votum pro reditu.*] Ad obtinendum felicem reditum: et Accius in Deiphobo sic inscriptum ait equum fuisse. *Minervæ donum armipotenti Danaï abeuntes dicant.*

21. *Tenedos.*] Insula Hellesponti, contra Sigeum Troadis promontorium.

25. *Mycenas.*] Urbem regiam Agamemnonis, in Peloponneso, de qua Æ. 1. 284.

26. *Teucria.*] Troja, à *Teucro* rege, *Dardani* socero, Æ. 1. 235.

Panduntur

Panduntur portæ; juvat ire, et Dorica castra,
Desertosque videre locos, litusque relictum.
Hic Dolopum manus, hic sævus tendebat Achilles:
Classibus hic locus: hic acies certare solebant.
Pars stupet innuptæ donum exitiale Minervæ,
Et molem mirantur equi: primusque Thymœtes
Duci intra muros hortatur, et arce locari;
Sive dolo, seu jam Trojæ sic fata ferebant.
At Capys, et quorum melior sententia menti,
Aut pelago Danaûm insidias suspectaque dona,
Præcipitare jubent, subjectisque urere flammis:
Aut terebrare cavas uteri et tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria vulgus.
Primus ibi ante omnes, magnâ comitante catervâ,
Laocoon ardens summâ decurrit ab arce
Et procul: O miseri, quæ tanta insania, cives?
Creditis avectos hostes? aut ulla putatis
Dona carere dolis Danaûm? sic notus Ulysses?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi;
Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos, venturaque desuper urbi;
Aut aliquis latet error; equo ne credite, Teucri.
Quicquid id est, timeo Danaos et dona ferentes.
Sic fatus, validis ingentem viribus hastam
In latus, inque feri curvam compagibus alvum

portæ aperiuntur, dulce est exire et aspicere castra Græca, et vacua spatia et litus derelictum. Hic turmæ Dolopum, hic crudelis Achilles habebat tentoria: hæc erat *statio navium: hic exercitus solebant pugnare. Pars stupet munus perniciosum* oblatum *innuptæ Palladi, et admiratur magnitudinem equi: et primus Thymœtes suadet* ut *admittatur intra muros: et statuatur in arce; seu per fraudem, seu jam fata Trojæ ita volebant. At Capys, et quorum animo prudentior* inerat *sensus, aut suadent* ut *abjiciant dolos Græcorum et munera suspecta, comburantque suppositis ignibus; aut* ut *foriant et explorent cavas latebras alvi. Plebs ambigua distrahitur in opposita consilia. Tunc prior coram omnibus Laocoon, magnâ turbâ sequente, decurrit celer è summâ arce: et procul* clamat: *O miseri cives! quæ tanta* est *stultitia? An putatis hostes* esse *profectos? aut existimatis ulla Græcorum munera carere fraudibus? sic Ulysses cognitus* est vobis? *Aut Græci clausi hoc ligno latent; aut hæc machina structa est contra nostra mœnia ad explorandum domos, et ex alto ingruendum urbi: aut alius aliquis dolus latet: Trojani, ne fidite* huic *equo: quodcumque istud est, metuo Græcos, etiam dum munera dant. Cum hæc dixisset, immisit totis viribus magnam hastam in latus, et in uterum equi curvatum juncturis:*

NOTÆ.

27. *Dorica.*] *Doris,* Græciæ regio, inter Thessaliam, Ætoliam, et Phocidem; ad Parnassum et Oetam montes. Pro totâ Græciâ hic sumitur.

29. *Tendebat.*] Tendebat tentoria: vox Tacito et Suetonio familiaris. Suet. in Galba 12. *Germanorum cohortem remisit in patriam, quasi Cn. Dolabellæ, cujus juxta hortos tendebat, proniorem.* De *Achille,* Æ. 1. 99.

31. *Innuptæ Minervæ.*] *Pallas* item dicta est. Vulcani nuptias respuit, et virginitatem servavit. Nomen, vel à *minari,* quod armata pingatur; vel à *memini,* quod memoriæ Dea dicatur; vel potius ab antiquo *minervo,* id est, *moneo,* quod homines bene moneat, utpote Dea sapientiæ atque artium.

34. *Sive dolo.*] Habuit enim Thymœtes aliquam prodendi Priami quasi justam causam. Narrat enim scholiastes Lycophronis, *Cillam,* Hecubæ sororem, Thymœtæ uxorem, amatam à Priamo: ac deinde cum filio Munippo, quem furtim ex eo susceperat, ab eo fuisse occisam. De *Danais,* Græcis, Æn 1. 30.

41. *Laocoon.*] Juxta aliquos, Anchisæ frater fuit: juxta alios, Priami filius, sacerdos Apollinis: cætera infra, v. 201. 229. De *Achivis,* Græcis, Æn. 1. 188.

47. *Inspectura domos, venturaque, &c.*] Cum enim altior esset muris et domibus, suspicabatur Laocoon esse aut speculam, aut machinam fœtam ignibus, qui deinde in subjectam urbem ingruerent.

51. *Feri.*] Equi: sic Æn. 7. 409 de cervo: *Pectebatque ferum.*

Contorsit:

hæsit illa tremens, et repercusso utero cava spatia sonuerunt, et emiserunt gemitum. Et, si fata Deorum, si mens non fuisset sinistra, Laocoon *persuasisset, ut violassimus armis Græcas latebras: et nunc stares, ô Troja: et maneres, ô arx alta Priami. Ecce interim pastores Trojani magno clamore ad regem trahebant juvenem ligatum manibus post terga: qui sponte se ignotum tradiderat venientibus, ut illud ipsum firmaret,* ac deinde *panderet Trojam Græcis: confidens animo, et paratus ad utrumque; seu ad faciendam fraudem, seu ad mortem certo subeundam. Undique Trojanâ juventus cupiditate videndi circumfusa accurrit, et insultat certatim captivo. Audi jam dolos Græcorum, et ab unâ* eorum *fraude cognosce omnes* Græcos. *Scilicet ut stetit in medio conspectu, stupefactus, sine armis; et circumspexit oculis Trojanas turmas: Heu, inquit, quæ jam terra, quæ maria possunt me excipere? aut quid misero mihi demum superest? Cui neque locus usquam est apud Græcos: præterea ipsi Trojani inimici pœnas cum sanguine repetunt. Quo gemitu mutati* sunt *animi, et vis omnis cohibita* est; *hortamur* ut *loquatur, et narret, quâ stirpe natus* sit; *quid nunciet, quæ fides* adhibenda *sit* ipsi *captivo. Ille compresso denique metu sic loquitur: Ego quidem, ô rex, vera, inquit, tibi aperiam omnia, quæcunque fuerint; neque negabo* me *esse è genere Græco; hoc primum: nec adversa fortuna, etsi miserum fecerit Sinonem, faciet etiam fallacem et mendacem. Si forte inter loquendum* de *aliquâ* re, *venit ad aures tuas*

Contorsit: stetit illa tremens, uteroque recusso
Insonuere cavæ gemitumque dedere cavernæ.
Et, si fata Deûm, si mens non læva fuisset,
Impulerat ferro Argolicas fœdare latebras: 55
Trojaque nunc stares, Priamique arx alta maneres.
Ecce manus juvenem interea post terga revinc-
Pastores magno ad regem clamore trahebant [tum
Dardanidæ: qui se ignotum venientibus ultro,
Hoc ipsum ut strueret, Trojamque aperiret Achivis, 60
Obtulerat: fidens animi, atq; in utrumq; paratus;
Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.
Undique visendi studio Trojana juventus
Circumfusa ruit, certantque illudere capto.
Accipe nunc Danaûm insidias, et crimine ab uno
Disce omnes. 66
Namque ut conspectu in medio turbatus, inermis
Constitit, atq; oculis Phrygia agmina circumspexit:
Heu, quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora possunt 69
Accipere? aut quid jam misero mihi deniq; restat!
Cui neq; apud Danaos usquam locus; insuper ipsi
Dardanidæ infensi pœnas cum sanguine poscunt.
Quo gemitu conversi animi, compressus et omnis
Impetus: hortamur fari, quo sanguine crêtus,
Quidve ferat, memoret; quæ sit fiducia capto. 75
Ille hæc, depositâ tandem formidine, fatur; [bor,
Cuncta equidem tibi Rex, fuerint quæcunq; fate-
Vera, inquit: neque me Argolicâ de gente negabo,
Hoc primum: nec, si miserum fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemq; improba finget.
Fando aliquid, si forte tuas pervenit ad aures 81

NOTÆ.

54. *Læva.*] *Fata* significat *contraria;* ut G. 4. 7. *Numina læva: mentem* vero *imprudentem*, ut Ecl. 1. 16. *Si mens non læva fuisset.* Ubi de ambigua vocis hujus potestate fuse agitur.

55. *Argolicas fœdare.*] *Argolicas, Græcas ab Argis,* urbe Peloponnesi, de qua Æ. 1. 285. *Fœdare.*] Lacerare, vulnerare: ut Æ. 3. 241. *Obscœnas ferro fœdare volucres.*

59. *Dardanidæ.*] Trojani à rege Dardano, Teucri genero, Æ. 1. 235. De *Achivis,* Græcis, Æ. 1. 488.

68. *Phrygia.*] Trojana, quia Troas in Phrygiâ minore fuit, Æ. 1. 381.

78. *Argolica.*] De *Argis*, urbe Peloponnesi, Æ. 1. 285.

81. *Fando aliquid.*] Gerundia modo passivè significant; ut hic, *fando,* id est, *dum aliquid dicitur:* modo active, ut supra, v. 6. *Quis talia fando,* id est, *dum dicit talia.* Ita Servius.

Belidæ

Belidæ nomen Palamedis, et inclyta famâ
Gloria: quem falsâ sub proditione Pelasgi
Insontem infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere neci; nunc cassum lumine lugent:
Illi me comitem, et consanguinitate propinquum
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
Dum stabat regno incolumis, regnumque vigebat
Consiliis; et nos aliquod nomenque decusque
Gessimus: invidiâ postquam pellacis Ulyssei
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris;
Afflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens: et me, fors si qua tulisset,
Si patrios unquam remeassem victor ad Argos,
Promisi ultorem, et verbis odia aspera movi.
Hinc mihi prima mali labes: hinc semper Ulysses
Criminibus terrere novis: hinc spargere voces
In vulgum ambiguas, et quærere conscius arma.
Nec requievit enim, donec Calchante ministro

nomen Palamedis Belidæ, et gloria nobilis per *famam: quem Græci sub falso* prætextu *proditionis innocentem morti addixerunt per crudelem calumniam, quia dissuadebat bellum; nunc deflent privatum luce. Pater* meus *pauper misit me illi* Palamedi *comitem et sanguine cognatum, huc ad bellum à primâ adolescentiâ. Dum salvus stetit in regno, et regnum floruit* ejus *consiliis; ego quoque aliquid famæ et honoris obtinui: postquam invidiâ fallacis Ulyssei (non ignota dico) abiit* ex hoc *mundo super ore; tristis ducebam vitam in dolore ac tenebris, et clam indignabar ob mortem innocentis amici. Nec silui insanus: et si me fortuna aliqua reduxisset, si aliquando rediissem victor ad patriam* meam *Argos, promisi* me fore *ultorem, et querelis concitavi acerbum odium* Ulyssis in me. *Hæc mihi* fuit *prima origo calamitatis: inde semper Ulysses* cœpit me *terrere novis criminationibus: inde emittere in plebem sermones dubios* de me, *et* apud se *reus quærere ea* unde mihi noceret. *Neque vero cessavit, donec Calchante administro*

NOTÆ.

82. *Belidæ Palamedis.*] Fuit Palamedes Nauplii filius, regis Eubœæ insulæ, in Ægæo mari: per Amymonen, Danai filiam, ortum duxit à Belo Prisco, rege illius Africæ partis, quæ deinde Ægyptus vocata est. Is Palamedes infestum habuit Ulyssem duabus maxime de causis. I. Nolebat Ulysses ad bellum Trojanum proficisci cum cæteris Græcis; ideoque insaniam simulans, junctis ad aratrum animalibus diversæ naturæ, serebat salem. Filium ejus Telemachum aratro Palamedes supposuit; quo viso, Ulysses aratrum suspendit, atque ita minime stultus esse judicatus est. II. Ulysses ad bellum profectus, et in Thraciam deinde missus ad frumenta convehenda, cum nihil retulisset, increpitus est à Palamede, qui illuc ipse missus magnam frumenti vim advexit. Subtilissimo ingenio fuit Palamedes, et in otio castrorum reperit multa, literas quatuor, θ, ϕ, ξ, χ, ludos complures, multa de ponderibus.

83. *Falsa sub proditione Pelasgi, &c.*] Sub specie proditionis. Ulysses enim aurum in Palamedis tentorio clam defodit: tum epistolam fingit Priami ad Palamedem, quâ gratiæ ei agebantur pro proditione, et aurum muneris loco fuisse datum indicabatur: quod cum Græci in ejus tentorio reperissent, insontem lapidibus obruerunt. Rem Dictys aliter narrat. *Pelasgi.*] Græci, proprie Thessali, Æn. 1. 624. *Indicio.*] Relatione Ulyssis, et auri indicatione. *Quia bella vetabat.*] Hoc mentitur Sinon, in gratiam Trojanorum, ut fidem sibi apud eos faciat.

86. *Consanguinitate propinquum.*] Et hoc mentitur Sinon: non enim Palamedi sanguine junctus fuit, sed Ulyssi; ex eâdem *Autolyci* et *Sisyphi* stirpe.

88. *Regno incolumis, &c.*] Vel intelligit regnum Eubœæ, quod obtinebat Nauplius Palamedis pater: vel potius commune imperium et concilium Græciæ totius, ad bellum Trojanum consociatæ.

99. *Quærere conscius arma.*] *Conscius:* id est: *sciens se reum occisi Palamedis, atque adeo se verbis et querelis meis unum peti. Arma.*] Sunt cujuslibet rei faciendæ instrumenta et auxilia, hic, *insidiæ, fraudes, nocendi occasio.*

100. *Calchante.*] Calchas, Græcorum augur; cujus absque consilio et divinatione nihil Trojano bello gestum est. De *Achivis,* Græcis, Æ. 1. 488.

Sed

At vero cur ego hæc frustra renarro vobis ingrata? aut cur moror? si eodem modo tractatis omnes Græcos, et si satis est hoc audire; jamdudum sumite supplicium de me; *hoc optaverit Ulysses, et Atridæ magno* pretio *emerint. Tunc autem cupimus interrogare, et petere causas, inscii tantorum criminum et fraudis Græcæ. Pergit timens, et mendaci animo ait: Sæpe Græci optaverunt fugam petere Trojâ relictâ, et abire, fatigati diuturno bello. Et utinam* id *fecissent! Sæpe adversa tempestas maris eos detinuit, et Auster terruit abeuntes. Præsertim cum jam staret hoc loco equus extructus è lignis acernis, nubes tonuerunt toto aëre. Incerti mittimus Eurypylum* ad *consulendum oraculum Apollinis: et ille refert* ex ejus *penetralibus hæc tristia verba: O Græci, cum primo venistis ad litus Trojanum; propitiastis ventos sanguine, et immolatâ virgine: reditus impetrandus est sanguine, et sacrificandum est animâ Græcâ. Quæ vox postquam venit ad aures plebis, obstupuerunt animi: et frigidus timor penetravit in ossa intima; cui mortem destinent, quem petat Apollo. Tum Ulysses magno tumultu educit in medios vatem Calchanta: quærit quænam sit illa voluntas Deorum: et multi mihi jam prædicebant crudele crimen artificiosi* Ulyssis, *et clam prævidebant futura. Ille* Calchas *tacet* per *decem dies: et occultus abnuit declarare ullum voce suâ, aut objicere morti.*

Sed quid ego hæc autem nequicquam ingrata revolvo?
Quidve moror? si omnes uno ordine habetis Achivos,
Idq; audire sat est; jamdudum sumite pœnas:
Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridæ.
Tum vero ardemus scitari, et quærere causas,
Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgæ.
Prosequitur pavitans, et ficto pectore fatur:
Sæpe fugam Danai Trojâ cupiere relictâ
Moliri: et longo fessi discedere bello.
Fecissentque utinam! Sæpe illos aspera ponti
Interclusit hyems, et terruit Auster euntes.
Præcipue, cum jam hic trabibus contextus acernis,
Staret equus, toto sonuerunt æthere nimbi.
Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phœbi
Mittimus: isque adytis hæc tristia dicta reportat:
Sanguine placastis ventos, et virgine cæsa,
Cum primum Iliacas Danai venistis ad oras:
Sanguine quærendi reditus, animâque litandum
Argolicâ. Vulgi quæ vox ut venit ad aures,
Obstupuere animi, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor; cui fata parent, quem poscat Apollo.
Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios: quæ sint ea numina Divûm,
Flagitat: et mihi jam multi crudele canebant
Artificis scelus, et taciti ventura videbant.
Bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
Prodere voce suâ quenquam, aut opponere morti.

NOTÆ.

104. *Ithacus velit, &c.*] Rem facietis optatissimam Ulyssi *Ithacæ* regi, et *Agamemnoni et Menelao* Atrei filiis.

106. *Pelasgæ.*] Græcæ, nam suspecta olim fuit Græcorum fides. De *Pelasgis*, Æn. 1. 624. De *Danais*, Æn. 1. 30.

111. *Auster.*] Ventus meridionalis, adversus redeuntibus è Troade in Græciam. De *Austro*, E. 2. 58. *Acernis* ex *acere* arbore, *erable.*

114. *Eurypylum.*] Augurem nobilem, quem quadraginta navibus ad bellum Trojanum venisse ait Homerus, Il. 2. 736.

116. *Virgine cæsa.*] Iphigeniâ, Agamemnonis filiâ. Nam Græci Trojam profecti, cum ad Aulidem Bœotiæ portum venissent, suspensis ventis et pestilentiâ grassante, consuluerunt oraculum; à quo responsum est, Agamemnonis filiam Dianæ esse immolandam; sed hæc in ipso sacrificio à Dianâ subducta est, et cerva ejus in locum supposita; ipsa virgo in Tauricam regionem translata, ubi Dianæ sacerdotio functa est. Videtur tamen Virgilius cæsam affirmare: ut et Ovidius.

118. *Litandum.*] Et *sacrificandum*, differunt; nam *litare* dicuntur ii, quorum sacrificium Diis gratum et acceptum est: vel à λύω, id est, *solvo;* vel à λιτή, *precatio, supplex*, unde et *litaniæ* nostræ derivantur. De *Apolline*, vaticiniorum Deo, Ecl. 3. 104.

123. *Numina.*] Hic sumi pro voluntate Deorum, haud dubium est: vide Æn. 1. 133. *Ithacus.*] Ulysses, Ithacæ insulæ rex.

Vix

Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
Compositò rumpit vocem, et me destinat aræ.
Assensere omnes: et quæ sibi quisq; timebat,
Unius in miseri exitium conversa tulere.
Jamque dies infanda aderat: mihi sacra parari,
Et salsæ fruges, et circum tempora vittæ.
Eripui (fateor) leto me, et vincula rupi:
Limosoque lacu per noctem obscurus in ulvâ
Delitui, dum vela darent, si forte dedissent.
Nec mihi jam patriam antiquam spes ulla videndi,
Nec dulces natos exoptatumque parentem:
Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
Effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt.
Quod te, per superos et conscia numina veri;
Per si qua est quæ restat adhuc mortalibus usquam
Intemerata fides, oro: miserere laborum
Tantorum, miserere animi non digna ferentis.
His lacrymis vitam damus, et miserescimus ultro.
Ipse viro primus manicas atque arcta levari
Vincla jubet Priamus; dictisq; ita fatur amicis:
Quisquis es, amissos hinc jam obliviscere Graios,
Noster eris: mihique hæc edissere vera roganti:
Quo molem hanc immanis equi statuere? quis auctor?
Quidve petunt? quæ relligio? aut quæ machina belli?
Dixerat. Ille dolis instructus et arte Pelasgâ,

Denique ægre coactus magnis clamoribus Ulyssis, ex compacto emittit vocem et me devovet altaribus. Applauserunt omnes: et passi sunt verti in perniciem unius miseri ea, quæ unusquisque metuebat sibi. Jamque dies funesta advenerat: mihi incipiebant *parari sacrificia, et mola salsa, et tæniæ circa caput* pendulæ. *Subduxi me morti, fateor, et abrupi catenas, et latui per noctem obscuram in herbis limosi lacus, donec præberent vela ventis, si fortasse præbituri essent. Neque mihi nunc spes ulla* est *videndi veterem patriam, et jucundos liberos, et patrem desideratum; quos illi fortasse ad sacrificium repetent ob meam fugam, et expiabunt hoc delictum nece miserorum. Hoc er*go *precor te, per superos et Deos qui veritatem sciunt; per, si qua est inviolata fides, quæ supersit uspiam hominibus: miserere tot calamitatum, miserere animi indigna passi. His lacrymis concedimus vitam, et lubenter miseremur* ejus. *Ipse Priamus imperat solvi manicas et catenas strictas: et amicis verbis sic loquitur: Quicumque sis, jam inde obliviscere Græcos relictos, noster eris: sed hæc mihi petenti vere declara. Cur posuerunt hanc ingentem molem equi? quis hujus auctor est? aut quid petunt? quæ* est in eo *religio? aut quæ* est hæc *machina belli? Dixerat. Ille, imbutus fraudibus* et *caliditate Græcâ,*

NOTÆ.

133. *Salsæ fruges.*] *Mola*, placentæ species, ex *farre* sive frumento, salso, tosto, ac molito: unde *mola* appellabatur; et victimæ, quarum fronti ante sacrificium imponebatur, dicebantur *immolari*, E. 8. 82.

Vittæ.] *Infula*, fascia latior, vulgo lanea et nivea, ex quâ minores aliæ dependebant: unde Lucretius l. 1. 87. de Iphigeniâ immolandâ: *Cui simul infula virgineos circumdata comptus, ex utraque pari malarum parte profusa est.* Hâc infulâ non tantum victimæ, sed sacerdotes, et ipsa etiam Deorum simulacra coronabantur: unde, infra v. 168. *Virgineas ausi Divæ contingere vittas.*

135. *Ulva.*] Herba quælibet palustris, sine certo nomine.

141. *Quod.*] Vel est *quocirca*; vel redundat, ut sæpe apud Græcos ὅτι, vel, ut mihi videtur, pronomen est, *quod te oro*; id est, *hoc te oro, hoc unum te oro, miserere*, &c. Sic Æ. 6. 363. *Quod te per cœli jucundum lumen et auras, Per genitorem oro*, &c.

142. *Per si qua est, &c.*] Locutio poëtis familiaris: et sensus est; *Per intemeratam fidem, si qua est intemerata fides hominibus.* Sic Æn. 12. 56. *Per si quis Amatæ tangit honos animum.*

146. *Manicas.*] Vox à *manu* deducta: significatque aliquando vestium partem, quæ manus et brachia protegit: aliquando vincula manuum; ut *compedes*, pedum.

152. *Arte Pelasga.*] Græci vafritie et malâ fide infames fuerunt. De *Pelasgis*, propriè Thessalis, Æ. 1. 624.

Sustulit exutas vinclis ad sidera palmas.
Vos, æterni ignes, et non violabile vestrum
Testor numen, ait: vos aræ ensesque nefandi,
Quos fugi: vittæquæ Deûm, quas hostia gessi:
Fas mihi Graiorum sacrata resolvere jura;
Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
Si qua tegunt: teneor patriæ nec legibus ullis.
Tu modo promissis maneas, servataque serves
Troja fidem: si vera feram, si magna rependam.
Omnis spes Danaûm et cœpti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo
Tydides sed enim, scelerumque inventor Ulysses,
Fatale aggressi sacrato avellere templo
Palladium, cæsis summæ custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem; manibusq; cruentis
Virgineas ausi Divæ contingere vittas:
Ex illo fluere ac retro sublapsa referri
Spes Danaum: fractæ vires, aversa Deæ mens.
Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
Vix positum castris simulacrum; arsere coruscæ
Luminibus flammæ arrectis, salsusque per artus
Sudor iit, terque ipsa solo (mirabile dictu)

extulit ad astra manus solutas vinculis. Vos attestor, inquit, ignes sempiterni, et inviolabilem vestram divinitatem: vos aræ et enses funesti, quos evitavi; et tæniæ Deorum, quas victima gestavi: liceat mihi violare arcana sacramenta Græcorum: liceat odisse illos, et exponere cuncta in lucem, si occultant aliqua: neque vero *jam obstrictus sum ullis legibus patriæ. Tu tantum, ô Troja, sta promissis; et* per me *servata, serva* mihi *fidem: si vera profero, si magna præsto. Tota spes Græcorum et confidentia incepti belli posita fuit in ope Palladis. At vero à quo* tempore *impius Diomedes et Ulysses repertor criminum, aggressi auferre è sancto templo* Trojæ *fatale Palladium, occisis custodibus summæ arcis, rapuerunt sacram statuam; et ausi sunt tangere sanguinolentis manibus virgineam infulam Deæ: ab illo* tempore *spes Græcorum cœpit evanescere, et retro acta abire: vires infirmatæ* sunt, *animus Deæ alienatus* est ab iis: *nec incertis portentis id significavit Pallas. Vix statua deposita* est *in castris* Græcorum; cum *rutilæ flammæ eruperunt* ex ejus *oculis subrectis, et salsus sudor fluxit per* ejus *membra, et ipsa ter exiliit è terrâ,*

NOTÆ.

154. *Vos, æterni ignes.*] Aliqui explicant de ignibus aræ, quos effugerat; alii melius cum Servio, de Sole, Luna, Sideribus aliis. Nam hæc putabant veteres, et igneæ esse naturæ, et in æternum lucere, et habere Divinitatem: et frequenter jurabant per sidera, Æ. 8. 429. *Cœlum hoc et conscia sidera testor.*

159. *Si qua tegunt.*] *Si* pro *siquidem,* non dubitantis, sed affirmantis est.

162 *Danaûm.*] Græcorum, Æ. 1. 30. De *Pallade,* ibid. 39. et supra, 31. De *Tydide,* Diomede Tydei filio, Æ. 1. 97. De *Ulysse,* supra, v. 7.

166. *Palladium.*] Statua fuit Palladis, armata parmâ, id est, scuto breviore, et hastâ; eoritu consecrata, ut crederent, urbem, in qua esset, inexpugnabilem fore. Aliqui dicunt è cœlo esse delapsam; alii factam ex ossibus Pelopis. Hanc Ulysses et Diomedes, sublapsi per cuniculos aut cloacas in urbem Trojam, ex arce subripuerunt: Diomedes deinde post excidium Trojæ tempestate actus in Italiam, Deorum responsis monitus ut Palladium Trojanis restitueret, dicitur illud Æneæ per Calabriam transeunti restituisse, vel cuidam ex Æneæ amicis, cui nomen *Nautes.* Ab hoc illatum in Italiam, et Lavinii primum, deinde Albæ, tum Romæ servatum in templo Vestæ, sub Vestalium et Nautiæ familiæ custodiâ; tam secreto, ut Herodianus testetur, sub commodo Imperatore cum templum Vestæ conflagrasset, Palladium Romæ tunc primo visum esse. De *vittis,* supra, v. 133. *Virgineæ* dicuntur, quia *Pallas innupta.*

171. *Tritonia.*] Pomponius Mela, l. 1. c. 7. paludem et amnem Africæ *Tritona* memorat, non longe à Syrte minore, *Unde,* inquit, *Minervæ cognomen inditum est, ut incolæ arbitrantur, ibi genitæ: faciuntque ei fabulæ aliquam fidem; quod quem natalem ejus putant, ludicris virginum inter se decertantium celebrant.* Sic et Lucanus, l. 9. 347.

Torpentem Tritonos adit illæsa paludem.
Hanc et Pallas amat: patrio quæ vertice nata
Terrarum primam Libyen (nam proxima cœlo est,
Ut probat ipse calor) tetigit: stagnique quietâ
Vultus vidit aquâ, posuitque in margine plantas,
Et se dilectâ Tritonida dixit ab unda.

Emicuit

Emicuit parmamq; ferens hastamque trementem.
Extemplo tentanda fugâ canit æquora Calchas:
Nec posse Argolicis exscindi Pergama telis;
Omina ni repetant Argis, numenque reducant,
Quod pelago et curvis secum advexere carinis.
Et nunc quod patrias vento petiere Mycenas;
Arma Deosq; parant comites, pelagoq; remenso
Improvisi aderunt: ita digerit omnia Calchas.
Hanc pro palladio moniti, pro numine læso,
Effigiem statuere, nefas quæ triste piaret;
Hanc tamen immensam Calchas attollere molem
Roboribus textis, cœloque educere jussit:
Ne recipi portis, aut duci in mœnia possit;
Neu populum antiquâ sub relligione tueri.
Nam si vestra manus violasset dona Minervæ;
Tum magnum exitium (quod dii prius omen in ipsum
Convertant) Priami imperio Phrygibusq; futurum:
Sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem;
Ultro Asiam magno Pelopeia ad mœnia bello
Venturam, et nostros ea fata manere nepotes.

quassans clypeum et hastam trementem: quæ res est *miranda dictu. Statim Calchas declarat tentandam esse fugam mari: nec posse Trojam everti Græcis armis, nisi requirant* ex urbe *Argis alia auspicia; et reducant Palladem* faventem, *qualem* prius *mari et curvis navibus secum adduxerant. Et nunc si vento redeunt Mycenas,* in urbem *patriam; parant* nova *bella et Deos socios, et mari* iterum *trajecto aderunt inexpectati: sic Calchas disponit omnia. Pro Palladio* rapto, *et Deâ offensâ, admoniti extruxerunt hoc simulacrum, quod expiaret funestum crimen. Tamen Calchas præcepit* eos *extruere lignis compactis hanc molem altissimam, et* eam *ad cœlum erigere: ne possit capi portis, et induci in muros; neve servare populum, secundum antiquam religionem. Nam,* dicebat, *si vestræ manus læsissent* hoc oblatum *Palladi munus; tunc magnam ruinam imminere regno Priami et Phrygibus, quod vaticinium Dii potius convertant in ipsum* Calchanta: *si vero manibus vestris inductum fuisset in urbem vestram; sponte Asiam magnis copiis venturam esse ad urbes Peloponnesi, et ea fata spectare nostros posteros.*

NOTÆ.

Vel forte allusum est à Latinis auctoribus ad Græcum Palladis epithetum, quo dicitur, Iliad 2. 157. et alibi, ἀτρυτώνη *indefessa, expers timoris;* à τρεῖν, *timere,* et α privativo.

176. *Calchas, &c.*] Græcorum vates. *Pergama.*] Arx Trojæ, Æn. 1. 466. *Argi,* et *Mycenæ,* urbes Peloponnesi, regiæ Agamemnonis, Æ. 1. 284.

178. *Omina ni repetant, &c.*] Respexit morem Romanorum, inquit Servius: nam si egressi male pugnassent, revertebantur ad captanda rursus auguria: aut si longius abessent Româ; locus aliquis ex agro captivo Romanus fiebat, in illâ provinciâ in quâ bellabatur, ad quem, si renovanda essent auspicia, dux rediret.

182. *Omnia Calchas.*] Legunt aliqui *omina:* nec male.

186. *Roboribus.*] Vel species est quercus *robur;* vel lignum quodvis durissimum, G. 1. 162.

188. *Antiqua sub relligione tueri.*] Id est, in locum Palladii succedere, quod antiquo cultu ex populi credulitate urbem servaturum erat.

191. *Phrygibus.*] Trojanis, in minore Phrygiâ sitis, Æ. 1. 381.

193. *Asiam.*] Duplex est: major et minor. *Major,* è tribus mundi partibus, quas veteres agnoverunt, longe maxima est: quam ab Europâ Tanais fluvius, pontus Euxinus, et Ægæum mare disterminant; ab Africâ sinus Arabicus: nunc in partes distincta præcipue sex, imperium Moscoviticum, Tartaricum, Turcicum, Persicum, Indicum, et Sinense. *Minor,* peninsula est majoris Asiæ, maxime occidentalis: inter pontum Euxinum, et eam Mediterranei maris partem, quæ Issico sinu terminatur: nunc *Natolie:* de hâc sermo hic est, quia in eâ erat *Troas.*

193. *Pelopeia ad mœnia.*] Vel *Argos* ubi præcipue regnavit Pelops: vel totam peninsulam Isthmo Corinthiaco Græciæ annexam; quæ cum *Apia* diceretur, *Peloponnesus* deinde, id est, *insula Pelopis,* vocata est à *Pelope;* qui è Phrygiâ, ubi Tantalus ejus pater regnaverat, coloniam eo deduxit. *Pelops* à Tantalo patre dicitur appositus fuisse Diis ad epulas, cumque humerum avidior Ceres comedisset, eburneo humero donatus à Jove, Œnomaum deinde regem Elidis curuli certamine vicit; fraude aurigæ Myrtili, qui vectem axi subduxerat: atque ita Hippodamiam

Talibus insidiis, perjurique arte Sinonis,
Credita res: captique dolis, lacrymisque coacti;
Quos neque Tydides, nec Larissæus Achilles,
Non anni domuere decem, non mille carinæ.
Hic aliud majus miseris multoque tremendum
Objicitur magis, atque improvida pectora turbat.
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
Solemnes taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini à Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens) immensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterq; ad litora tendunt:
Pectora quorum inter fluctus arrecta, jubæque
Sanguineæ exuperant undas; pars cætera pontum
Pone legit, sinuatque immensa volumine terga.
Fit sonitus spumante salo: jamq; arva tenebant,
Ardentesque oculos suffecti sanguine et igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
Diffugimus visu exangues: illi agmine certo
Laocoonta petunt: et primum parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, et miseros morsu depascitur artus.
Post, ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem
Corripiunt, spirisque ligant ingentibus: et jam
Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite et cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos,

Talibus dolis, et vafritie perjuri Sinonis, res credita est; *et decepti fraudibus, ejusque fletu subacti* sunt ii, *quos neque Diomedes, nec Achilles Larissæus, nec decem anni, nec mille naves subegerant. Tunc aliud majus et longe magis terribile* portentum *objicitur miseris* Trojanis, *et turbat incautas mentes. Laocoon sorte electus sacerdos Neptuno, sacrificabat magnum taurum ad solemnia altaria. Ecce autem (horresco narrans) duo serpentes immensis spiris à Tenedo* emissi *per mare sedatum, innatant undis, et simul accedunt ad litus: quorum pars anterior sublata è fluctibus, et cristæ sanguinolentæ excedunt undas; pars reliqua propius radit mare, et curvat volvendo immanes caudas. Fit strepitus, mari spumante: et jam attigerant litus, et suffusi sanguine et igne* circa *coruscantes oculos, lambebant linguis mobilibus ora sibilantia. Fugimus exanimati aspectu: illi certo impetu currunt ad Laocoonta: et primo serpens uterq; amplectendo constringit parva corpora duorum filiorum* Laocoontis, *et morsu devorat misera membra: deinde invadunt* patrem *ipsum venientem in auxilium et arma attollentem, spirisque grandibus involvunt: et jam bis complexi medium, bis circumdantes ejus collo dorsa squamosa, excedunt capite et collis altis. Ille simul conatur manibus disrumpere nexus,*

NOTÆ.

Œnomai filiam solus è procis obtinuit, aliis tredecim ab Œnomao jam ante victis et occisis: eam enim is posuerat legem, ut victus moreretur, victori filia nuberet, monitus oraculis à genero sibi mortem imminere. Pelops ex Hippodamiâ *Atreum* ac *Thyestem* suscepit: Atreus *Menelaum* et *Agamemnona. Pelopeia*, quatuor syllabis, Græcâ diphthongo, *Pelopeia.*

197. *Tydides, &c.*] Diomedes Tydei filius, Æ. 1. 97. *Larisseus Achilles.*] Phthius potius, quia Phthiæ natus est; cum ejus pater Peleus, ex Æginâ insulâ propter fratris sui Phoci cædem profugus, ab Eurytione Phthiæ rege in tertiam regni partem adscitus esset. Sed *Phthia et Larissa* vicinæ sunt Thessaliæ urbes.

198. *Mille carinæ.*] Homerus in catalogo numerat mille centum et octoginta sex. *Carina* proprie est trabs ima, quæ fundamentum est totius navis: vulgo pro totâ navi usurpatur.

201. *Neptuno sorte, &c.*] De *Laocoonte* supra, v. 41. De *Neptuno*, Æn. 1. 125. Sorte ductus est sacerdos Laocoon, quia ubi non erant certi Deo sacerdotes, sorte duci Mos erat: non erant autem apud Trojanos Neptuno, vel ex quo Laomedon Neptunum contemserat; vel ex quo Trojani ejus sacerdotem interfecerant, quia sacrificiis adventum Græcorum non vetuerat. Nunc itaque rati Græcos abiisse, sacra Neptuno facienda putaverunt ipso in litore; et sors in Laocoonta cecidit, jam antea sacerdotem Apollinis. De *Tenedo*, insulâ Hellesponti, supra, v. 21.

209. *Salo.*] Mari, Æn. 1. 537.

212. *Agmine certo.*] Certo et ordinato motu: sic G. 3. 423. *Extremæque agmina caudæ:* locum vide.

Perfusus

Perfusus sanie vittas atroque veneno;
Clamores simul horrendos ad sidera tollit:
Quales mugitus, fugit cùm saucius aram
Taurus, et incertam excussit cervice securim.
At gemini lapsu delubra ad summa dracones
Effugiunt, sævæque petunt Tritonidis arcem:
Sub pedibusque Deæ, clypeique sub orbe teguntur.
Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor: et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt; sacrum qui cuspide robur
Læserit, et tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulacrum, orandaque Divæ
Numina conclamant.
Dividimus muros, et mœnia pandimus urbis.
Accingunt omnes operi: pedibusque rotarum
Subjiciunt lapsus, et stupea vincula collo
Intendunt: scandit fatalis machina muros,
Fœta armis: pueri circum innuptæque puellæ
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit, mediæque minans illabitur urbi.
O patria, ô Divûm domus Ilium, et inclyta bello
Mœnia Dardanidûm! quatèr ipso in limine portæ
Substitit, atque utero sonitum quatèr arma dedere.
Instamus tamen immemores, cæcique furore,

infectus circa *tænias tabo et nigro veneno, simul emittit ad astra clamores horrendos:* tales, *quales mugitus* emittit *taurus, cum vulneratus fugit altaria, et excussit à collo securim dubio* ictu impactam. *At gemini angues serpendo fugiunt ad summa templa, et abeunt in ædem sævæ Minervæ: et occultantur sub pedibus simulacri, et sub orbe clypei. Tunc vero novus timor omnibus illabitur in corda attonita: aiuntque Laocoonta dignum fuisse pœnâ* quam *persolvit; qui vulnerarit telo sacrum lignum, et immiserit tergo hastam impiam. Clamant invehendum* esse *in urbem equum, et orandam Deæ divinitatem. Evertimus, muros, et aperimus munimenta urbis. Omnes præpararant* se *ad opus: et pedibus equi, rotarum supponunt orbes, et injiciunt collo funes è stupâ: fatalis machina intrat muros, plena armatis; circum pueri et virgines puellæ canunt sacra* carmina, *et gaudent tangere manu funes. Machina progreditur, et minans inducitur in mediam urbem. O patria, ô Troja sedes Deorum, et muri Trojanorum nobiles bello! restitit quater in ipso aditu portæ, et quater arma in* ejus *alvo ediderunt strepitum. Urgemus tamen improvidi et occæcati insaniâ,*

NOTÆ.

221. *Sanie Vittas.*] Sanies est sanguis mutatus ac fere corruptus, atro colore permixtus. De *vittis*, supra v. 133.

225. *Delubra.*] Templa sic dicta, à *deluo:* quia plerumque ante templa fontes erant, aut lacus; ubi templa ingressuri deluebantur.

226 *Tritonidis arcem.*] Minervæ Tritoniæ, de quâ supra, v. 171. *Arcem.*] Vel Trojanæ urbis, in quâ templum illud erat, ut v. 41. *Laocoon ardens summâ decurrit ab arce.* Vel arcem dixit, pro templo et æde Minervæ, quocumque loco sita fuerit.

227. *Clypeique sub orbe.*] Serpentes à Pallade excitatos in hujus perniciem non mirabitur, qui sciet ex Plutarchi libro de Iside, draconem sacrum fuisse Minervæ, et à Phidiâ Minervæ simulacro esse appositum: qui Politianum legerit, scribentem se vidisse Romæ Palladis clypeum, squamoso draconis corio contextum, et dracunculis fimbriatum.

229. *Insinuat.*] Supple *se:* ut Æ. 1 104. *Tum prora avertit.*

Scelus expendisse merentem.] Quidem dicunt supplicium luisse tum quidem Laocoonta, non ob læsum equum, iramque Palladis; sed ob violatam alio scelere sanctitatem Apollinei templi, cujus erat sacerdos; et serpentes aufugisse in idem illud templum, quod erat in urbis arce.

230. *Robur.*] Lignum quodvis durius, G. 1. 162.

231. *Tergo.* Dixit v. 51. *In latus, inque alvum.* Ergo à *tergo* equum agressus ictum in eam impegit *lateris* partem, quæ *alvo* contermina est.

234. *Muros, et Mœnia, &c.*] Ita distinguit Germanus, ut *muros* velit esse, lapideum ambitum, quo urbs cingitur; *mœnia*, munitiones, turres, et id genus cætera, quibus muri defenduntur.

235. *Accingunt.*] Supple *se*, ut v. 229. *Insinuat pavor.*

241. *Divûm domus Ilium.*] Quia murorum structores habuit Neptunum et Apollinem: quia Ganymedem Jovis, Tithonum Auroræ delicias, è stirpe regiâ protulit. De *Ilio*, Troja, Æ. 1. 1. De *Dardanidis*, Trojanis, *Ibid.* 235.

Et monstrum infelix sacratâ sistimus arce.
Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, Dei jussu non unquam credita Teucris.
Nos delubra Deum miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festâ velamus fronde per urbem.
Vertitur interea cœlum, et ruit Oceano nox,
Involvens umbrâ magnâ terramque polumque,
Myrmidonumque dolos: fusi per mœnia Teucri
Conticuere: sopor fessos complectitur artus.
Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat
A Tenedo, tacitæ per amica silentia Lunæ,
Littora nota petens: flammas cum regia puppis
Extulerat; fatisque Deûm defensus iniquis,
Inclusos utero Danaos et pinea furtim
Laxat claustra Sinon: illos patefactus ad auras
Reddit equus, lætique cavo se robore promunt
Tisandrus Sthenelusque duces, et dirus Ulysses,
Demissum lapsi per funem; Athamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,

et locamus funestum portentum in sacrâ arce. Tunc etiam Cassandra solvit in vaticinia futuræ ruinæ vocem, Phœbi *voluntate nunquam creditam à Trojanis. Nos miseri per urbem tegimus festivis ramis templa Deorum, quibus dies ille* futurus *erat extremus. Interim cœlum mutatur, et nox cadit in Oceanum, tegens magnis umbris et terram et cœlum, et fraudes Græcorum: Trojani sparsi per urbem, siluerunt: somnus tenet lassa membra. Et jam exercitus Græcus armatis navibus proficiscebatur è Tenedo, per opportuna silentia Lunæ tacitæ, accedens ad litora cognita: cum navis regia sustulisset facem; Sinon quoque, protectus voluntate Deorum* nobis *infestâ, aperuit clam lignea claustra, et Græcos* in *alvo clausos: equus apertus effundit eos in aërem: et hilares emittunt se è cavo ligno duces Tisandrus et Sthenelus, et improbus Ulysses, descendentes per funem dejectum: et Athamas, et Thoas, et Neoptolemus Pelei nepos, et primus Machaon,*

NOTÆ.

246. *Cassandra.*] Priami et Hecubæ filia, quæ cum ab amatore Apolline artem accepisset vaticinandi, nec ei tamen gratiam amoris mutui retulisset; indignatus Deus effecit, ut à Trojanis fides ipsius vaticiniis non haberetur. Nupsit sub extremis illius belli temporibus Chorœbo: captâ urbe, vitiata est ab Ajace Oilei, in ipso Minervæ templo, et in prædam Agamemnoni cessit; quem cum admoneret sæpe de cavendis Clytemnæstræ insidiis, nec dicto haberet audientem; cum ipso deinde, Ægisthi et Clytemnestræ scelere, in convivio obtruncata est. De *delubris*, supra, v. 225. De *Myrmidonibus*, Achilli subditis, v. 7.

250. *Ruit Oceano nox.*] Sole nimirum in Oceanum, ut fingitur, cadente; consequitur statim nox et post eum præcipitat, *Oceano*, id est, *in Oceanum.* Sicut *it clamor cœlo*, id est *ad cœlum.*

254. *Argiva phalanx.*] *Phalanx* proprie Macedonum est agmen pedestre. perpetuo umbonum textu consertum, atque ita juncto impetu in hostes incurrens; unde nomen habet juxta Suidam. à [illegible], *accedere probe.* Ex Vegetio habebat hominum octo milia. *Argiva.*] Græca ab *Argis* urbe Peloponnesi, de quâ Æ. 1. 285. De *Tenedo*, Hellesponti insulâ, supra, v. 21.

255. *Silentia Lunæ.*] Ne explices de Lunâ cum Sole conjuncta, quæ tum dicitur *silens*, quia minime lucet; sed intellige de mediâ et silente nocte, ut explicabimus, v. 340.

261. *Tisandrus.*] Servius ait eum fuisse filium Polynicis illius, qui de regno Thebano cum fratre Eteocle confligens occidit: sed hunc Polynicis filium vulgo *Thersandrum* non Tisandrum vocant. At Servius, *Tissandrus* hic legit; Pomponius, *Thessandrus.*

Sthenelus.] Filius illius Capanei Argivi, qui eodem Thebano bello Polynicem secutus occiderat, vel Jovis fulmine, vel Thebanorum lapidatione obrutus.

Duces.] Non ad Tisandrum, et Sthenelum duntaxat, vox illa pertinet; sed ad Ulyssem etiam, et Neoptolemum, et alios quos hic appellat.

263. *Pelidesque Neoptolemus.*] *Pyrrhus*, Achillis et Deidamiæ filius: *Pyrrhus* dictus à colore capillorum, nam πυῤῥὸς *rufus* est: *Neoptolemus*, à νέος *novus*, et πόλεμος, *bellum;* quia admodum adolescens, ad belli Trojani reliquias perductus est: erat enim in fatis absque aliquo Æacidarum capi Trojam non posse. Trojâ captâ Priamum interfecit, Polyxenam Priami filiam sub Achillis tumulo immolavit, Andromachen Hectoris uxorem ex prædâ captivam habuit,

Et

Et Menelaus, et ipse doli fabricator Epeüs.
Invadunt urbem somno vinoque sepultam:
Cæduntur vigiles: portisque patentibus omnes
Accipiunt socios, atque agmina conscia jungunt.
Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, et dono Divum gratissima serpit.
In somnis ecce ante oculos mœstissimus Hector
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus:
Raptatus bigis, ut quondam, aterque cruento
Pulvere, perque pedes trajectus lora tumentes.
Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achillis,
Vel Danaûm Phrygios jaculatus puppibus ignes!
Squalentem barbam, et concretos sanguine crines,
Vulneraque illa gerens, quæ circum plurima muros
Accepit patrios: ultro flens ipse videbar
Compellare virum, et mœstas expromere voces:
O lux Dardaniæ! spes ô fidissima Teucrûm!
Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris
Expectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumq; urbisque labores
Defessi aspicimus? quæ causa indigna serenos
Fœdavit vultus? aut cur hæc vulnera cerno?
Ille nihil: nec me quærentem vana moratur;

et Menelaus, et ipse Epeus architectus dolosi equi. *Aggrediuntur urbem impeditam vino ac somno: occiduntur excubitores: et apertis portis admittunt omnes socios, et conjungunt turmas ejusdem consilii participes. Tempus erat, quo primus somnus fessis hominibus subit, et Deorum munere gratissimus illabitur. Ecce per somnum Hector tristissimus visus est mihi adstare præ oculis, et emittere copiosas lacrymas: tractus equis, ut olim, et niger sanguineo pulvere, et transfossus loris per pedes tumidos. Hei mihi, qualis erat! quam diversus ab illo Hectore, qui rediit ornatus spoliis Achillis, vel cum injecisset ignes Trojanos in naves Græcorum! habens barbam sordidam, et capillos cohærentes sanguine, et plagas illas, quas multas accepit circa muros patriæ. Ego plorans videbar primus alloqui virum, et emittere* hæc *tristia verba: O lumen Trojæ! ô spes firmissima Trojanorum! quæ tam longa mora te detinuit? ô Hector optate, quibus è regionibus venis? quomodo te videmus lassi, post multas neces tuorum, post diversos et urbis et civium labores? quæ causa indigna maculavit pulchram faciem? aut quare video has plagas? Ille nihil* ad hæc dixit, *nec* responsis *detinet me petentem inutilia;*

NOTÆ.

Molossum ex eâ suscepit; et cum eam deinde matrimonio junxisset Heleno Priami filio, ducturus Hermionem Menelai et Helenæ filiam; ab Oreste Agamemnonis filio, cui Hermione desponsata fuerat, in Delphico Apollinis templo interfectus est. *Pelides* vocatur, quia *Pelei* nepos, qui Æaci fuit filius, regis in Ægina insula, et Thetidis maritus.

263. *Primusque Machaon*] Æsculapii filius, Podalirii frater; uterque medicus insignis fuit, præcipue sanandis vulneribus. *Primus:* id est, primo loco delapsus per funem: nec obstat quod Tisandrus et reliqui supra vocati sint *duces;* erant enim *duces* dignitate ac munere, non descendendi ordine.

264. *Menelaus.*] Atrei filius, Agamemnonis frater, Tyndarei Spartani regis gener, ac deinde successor; maritus Helenæ, quam cum raptam à Paride frustra legationibus à Priamo repetiisset, sociali totius Græciæ bello repetiit, recepitque tandem everso Trojano regno: et conscensâ navi, post octavum erroris annum domum redit.

Epeus.] Ideo equi lignei fabricator dicitur, quia muralem reperit machinam quæ vocatur etiam *aries*, ex Plin. lib. 7. 56.

272. *Raptatus bigis.*] De *Hectore* bigis raptato, Æ. 1. 483. De *bigis*, et quadrigis, duobus et quatuor equis, sub eodem jugo conjunctis, G. 1. 512.

275. *Exuvias Achillis, &c.*] Cùm nempe Achilles è Græcorum castris recessisset, offensus Agamemnoni ob ereptam sibi Briseida: territi navium incendio Græci, frustra precibus Achillem tentaverunt, Patroclus imprimis, ipsi charissimus; qui cum ad reditum impellere eum non posset, rogavit, sua sibi saltem arma militesque suos concederet, quibus, Trojanis metum incuteret. Concessit Achilles: at Patroclus, Achillis armis indutus, ab Hectore occisus est. Igitur per *Achillis exuvias*, Achillis arma intellige; non Achilli quidem, sed Patroclo direpta. Ita Homerus Iliad. 15. sub finem, et 16.

Sed graviter gemitus imo de pectore ducens :
Heu fuge, nate Deâ, teque his (ait) eripe flammis.
Hostis habet muros, ruit alto à culmine Troja :
Sat patriæ Priamoque datum : si Pergama dextrâ
Defendi possent, etiam hâc defensa fuissent.
Sacra, suosque tibi commendat Troja Penates :
Hos cape fatorum comites : his mœnia quære,
Magna pererrato statues quæ denique ponto.
Sic ait, et manibus vittas, Vestamque potentem,
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.
  Diverso interea miscentur mœnia luctu :
Et magis atque magis (quanquam secreta parentis
Anchisæ domus, arboribusque obtecta recessit)
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
Excutior somno, et summi fastigia tecti
Ascensu supero, atque arrectis auribus asto.
In segetem veluti cùm flamma furentibus Austris
Incidit ; aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros, sternit sata læta boumque labores,
Præcipitesque trahit sylvas : stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum verò manifesta fides, Danaûmque patescunt
Insidiæ : jam Deïphobi dedit ampla ruinam,
Vulcano superante, domus : jam proximus ardet
Ucalegon : Sigea igni freta lata relucent.

sed ægre trahens gemitus ex intimo pectore : Heu ! fuge, fili Veneris, et te, inquit, subtrahe huic incendio. Hostis tenet urbem, cadet ab alto vertice Troja : satisfecimus patriæ et Priamo : Si Troja manu aliquâ servari posset, hâc meâ etiam fuisset servata. Troja committit tibi sua sacra, et suos Deos : accipe hos casuum tuorum socios, quære illis urbem, quam tandem magnam condes pererrato mari. Sic locutus est ; et manibus exportat ex adytis intimis infulas, et potentem Vestam, et ignem inextinctum. Interim urbs turbatur variis miseriis : et quamvis domus patris Anchisæ separata, et cincta arboribus, submoveatur ; magis et magis auditur sonus, et horror armorum imminet. Excitor è somno, et ascendens supergredior summum culmen tecti, et sto attentis auribus. Sicut quando ignis ventis sævientibus cecidit in segetem ; aut quando præceps torrens montanis undis vastat agros, vastat segetes fertiles et labores boum, et rapit arbores in præceps : tunc pastor ignarus obstupescit audiens sonum ex alto cacumine rupis. Tunc vero clara fuit veritas verborum Hectoris, *et apparent fraudes Græcorum. Jam domus magna Deïphobi fecit ruinam, igne vincente : jam domus vicina Ucalegontis ardet : promontorium Sigæum late relucet flammis.*

NOTÆ.

291. *Pergama, orum.*] Arx Trojæ. Æ. 1. 466.

293. *Sacra, suosque, &c.*] Per *sacra*, res eas intelligit, quæ ad ceremonias Deorum pertinebant ; ut vittæ, infulæ, de quibus supra, v. 133. Pepla, de quibus Æ. 1. 480. Per *Penates*, Deorum domesticorum simulacra, de quibus infra, v. 717. Per *Vestam*, vel unum ex illis Penatium simulacris, vel ignem ipsum æternum : ait enim Ovid. Fast. 6. 291. *Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige flammam.* Per *ignem perpetuum*, ignem inextinctum : qui, si aliquando extingueretur ; non alio igne, sed admotis Soli fomitibus ipso Solis calore excitandus erat. De hoc, deque *Vestâ*, Georgicorum 1. 498.

297. *Adytis effert.*] Vel reipsa effert ; vel in somnis videtur efferre. Effert autem in Æneæ domum, è templo quod erat in arce ; et cum iis imperium à Priamo in Æneam transfert. Cultum porro ignis acceperant Phryges et Græci ab orientalibus populis, præcipue Persis ; quibus ob usus maximos dignus Divinitate visus est, et perpetuâ custodiâ. *Adyta.*] Sunt intimæ partes domorum templorumque, in quas intrare nefas est, ab α privativo, et δύω, *ingredior.* De *penetralibus*, in voce *penus*, Æ. 1. 704. De *Austris*, ventis meridionalibus, Ecl. 2. 58.

310. *Deiphobi.*] Priami filius fuit, qui postquam Paris à Pyrrho occisus est, Helenam duxit uxorem, cujus dolo inter primos interfectus est, ut fuse describitur, Æn. 6. 490. De *Vulcano*, qui pro igne hic sumitur, G. 1. 295.

312. *Ucalegon : Sigea igni freta, &c.*] Ucalegon, senex, unus è consiliariis Priami ; *Ucalegon* ponitur pro *domo Ucalegontis. Sigea.*] *Sigeum, et Rhœteum :* promontoria duo Troadis, non longe ab urbe Trojâ. *Freta* dixit, pro mari Hellespontiaco, quod regionem illam alluit, et proprie fretum est.

Exoritur clamorque virûm, clangorque tubarum.
Arma amens capio, nec sat rationis in armis:
Sed glomerare manum bello, et concurrere in arcem
Cum sociis ardent animi: furor iraque mentem
Præcipitant, pulchrumque mori succurrit in armis.
Ecce autem, telis Pantheus elapsus Achivûm,
Pantheus Otriades, arcis Phœbique sacerdos;
Sacra manu, victosque Deos, parvumque nepotem
Ipse trahit: cursuque amens ad limina tendit:
Quo res summa loco, Pantheu? quam prendimus arcem?
Vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:
Venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniæ: fuimus Troës, fuit Ilium, et ingens
Gloria Teucrorum: ferus omnia Jupiter Argos
Transtulit: incensâ Danai dominantur in urbe.
Arduus armatos mediis in mœnibus astans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet
Insultans: portis alii bipatentibus adsunt,
Millia quot magnis nunquam venere Mycenis.
Obsedere alii telis angusta viarum
Oppositi: stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci: vix primi prælia tentant
Portarum vigiles, et cæco Marte resistunt.
Talibus Otriadæ dictis, et numine Divûm

Attollitur clamor virorum, et fremitus tubarum. Attonitus arma sumo, nec satis erat *rationis* cur sumerem *arma: sed cupit animus colligere turbam ad pugnandum, et convolare in arcem cum sociis: furor et ira impellunt animum, et venit* in mentum *gloriosum esse mori sub armis. Ecce autem Pantheus elapsus ex armis Græcorum. Pantheus Otrei filius, sacerdos Phœbi et arcis, rapit ipse manu* res *sacras, et Deos superatos, et parvum nepotem: et exanimatus currendo tendit ad januam* meam: *O Pantheu, dixi, quo* in *statu suprema res est? quam in arcem currimus? Vix ea locutus eram, cum talia respondet gemens: Venit suprema dies et tempus inevitabile Trojanis: periimus Trojani, periit Troja, et magna gloria Trojanorum: crudelis Jupiter omnia transmisit ad Argivos: Græci regnant in urbe inflammatâ. Equus altus stans in medio murorum emittit milites, et victor Sinon spargit incendia illudens: tot*que *alii intrant portis utrimque apertis, quot millia nunquam venere è magnâ* urbe *Mycenis: alii obstantes occupaverunt armis angustas vias: obstat gladiorum acies micanti mucrone, nuda, parata ad cædem, vix primi excubitores portarum sustinent pugnam, et resistunt insano certamine. Talibus verbis Panthei, et voluntate Deorum,*

NOTÆ.

319. *Pantheus Otriades, &c.*] Otrei filius, sacerdos Apollinis qui in arce colebatur: licet enim arx Trojana præcipue sacra esset Palladi, ut deinde Romanum Capitolium Jovi; utraque tamen sedes Diis aliis compluribus dicata erat. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. 104. De *Achivis*, Græcis, Æ. 1. 488.

321. *Limina.*] Legunt alii *litora*, nec male. Servius et Donatus retinent *limina*; et hinc Æneæ virtutem exaggerant, cujus in domum, et Hector, et Pantheus sacra deferebant.

322. *Quam prendimus arcem?*] Sensus est: *Quam occupabimus arcem? in quam arcem concurremus?* Maxime enim de arce videtur Æneas fuisse solicitus, dixit enim v. 315. *Et concurrere in arcem cum sociis ardent animi.* Sed arx illa primo à Græcis capta fuerat, et equus in eam inductus, v. 245. *Et monstrum infelix sacratâ sistimus arce.* Tamen aliæ fuere arces et munita loca, imprimis Priami regia, in quam ultimus Græcorum impetus fuit, infra, v. 437. Dubitat igitur Æneas, quænam arx adhuc propugnari possit.

325. *Dardaniæ. Ilium.*] Trojæ nomina, Æ, 1. 1. *Troës Teucrorum:* Trojanorum nomina, Æ. 1. 30. 235. *Argos. Mycenis:* urbes sunt Peloponnesi, regnum Agamemnonis, Æ. 1. 284. *Danai*, Græci, Æ. 1. 30. *Sinon*, supra, 86.

332. *Angusta viarum.*] Angustas vias: familiaris poëtis et historicis locutio: infra. v. 725. *Opaca locorum*, Æ. 1. 422. *Strata viarum.*

335. *Cæco Marte.*] Certamine vel obscuro, quia per noctem committebatur; vel insano, quia à paucis et improvidis contra multos et paratos. De *Marte*, belli Deo, Ecl. 9. 12. *Otriadæ.*] Panthei, qui filius Otrei. *Numine.*] Æ. 1. 133.

In flammas et in arma feror: quo tristis Erinnys,
Quo fremitus vocat, et sublatus ad æthera clamor.
Addunt se socios Ripheus et maximus annis
Iphitus, oblati per lunam, Hypanisque, Dymasque;
Et lateri agglomerant nostro: juvenisque Chorœbus
Mygdonides: illis ad Trojam forte diebus
Venerat, insano Cassandræ incensus amore;
Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat:
Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis
Audierat.
Quos ubi confertos audere in prœlia vidi,
Incipio super his: Juvenes, fortissima frustra
Pectora, si vobis audentem extrema cupido est
Certa sequi; quæ sit rebus fortuna, videtis.
Excessere omnes adytis arisque relictis
Dii, quibus imperium hoc steterat: succurritis urbi
Incensæ: moriamur, et in media arma ruamus.
Una salus victis, nullam sperare salutem.
Sic animis juvenum furor additus. Inde lupi ceu
Raptores, atrâ in nebulâ, quos improba ventris
Exegit cæcos rabies, catulique relicti
Faucibus expectant siccis: per tela, per hostes
Vadimus haud dubiam in mortem, mediæq; tenemus
Urbis iter: nox atra cavâ circumvolat umbrâ.
Quis cladem illius noctis, quis funera fando

rapior in arma et in incendia: quo crudelis Erinnys, quo tumultus et clamor elatus in cœlum me vocat. Adjungunt se socios Ripheus, et grandis ætate Iphitus, occurrentes mihi ad lucem lunæ, et Hypanis, et Dymas; et densantur ad latus nostrum et Chorœbus juvenis Mygdonis filius: *forte per illos dies venerat Trojam, ardens magno amore Cassandræ; et gener ferebat auxilium Priamo et Trojanis: miser qui non crediderat monitis sponsæ vaticinantis. Postquam vidi illos collectos promptos esse ad pugnam, de iis* rebus *sic* cœpi loqui: *O juvenes, corda frustra generosa: si firmum est vobis desiderium sequendi* me *tentantem extrema; cernitis quis sit status rerum. Omnes Dii, per quos hoc regnum steterat, abierunt desertis altaribus et penetralibus: vos* vero vultis *subvenire urbi* jam *combustæ; moriamur* potius, *et ruamus in medium armorum. Sola salutis* via quæ restat *victis*, est *nullam sperare salutem. Sic furor additus est virtuti juvenum. Deinde velut lupi rapaces, per nebulosum tempus, quos rabida ventris aviditas expulit furiosos* ex antris, *et* quos *proles relicta expectat siccis gutturibus:* ita nos *per arma, per hostes, imus ad mortem certissimam, et insistimus mediam viam urbis: nigra nox errat circa* nos *cavis tenebris: Quis explicet sermone stragem et mortes illius noctis?*

NOTÆ.

337. *Erinnys.*] Nomen commune tribus furiis: quæ, ut *Eumenides* sic *Erinnyes* vocantur. Propert. lib. 2. 20. 29. *Tunc me vel tragicæ vexetis Erinnyes.* Privata singularum nomina sunt, *Alecto, Tisiphone, Megæra:* de quibus, G. 1. 278.

340. *Oblati per lunam.*] Probat enim Scaliger, de Emendatione temp. lib. 5. captam esse Trojam circa plenilunium et finem veris: idque etiam patet ex Petronii fragmento de expugnatione Trojæ: *Jam plena Phœbe candidum extulerat jubar:* at tum Luna maxime lucida est. Igitur *silentia Lunæ*, ut antea dixit Virgilius, v. 255. de *mediâ nocte* explicanda sunt, quod tempus vocatur *conticinium*, quia tunc tacent omnia: Luna autem nocturni silentii præses dicitur: unde Horat. Epod. 5. 51. *Nox et Diana quæ silentium regis.*

342. *Mygdonides.*] Nomen à *Mygdone* patre, fratre Hecubæ Priami uxoris: non à *Mygdonia* regione, monet enim Servius gentilia nomina non desinere in *des*, sed patronymica. De *Cassandra* supra, v. 246. De *Phrygibus, Æ.* 1. 381.

348. *Fortissima frustra.*] Hic agnoscunt vulgo interpretes plane prolixam et incommodam verborum trajectionem, et verba digerunt hoc modo: *Juvenes, fortissima pectora: videtis quæ sit fortuna rebus: omnes Dii, quibus hoc imperium steterat, abierunt adytis arisque relictis: frustra succurritis urbi incensæ. Si vobis cupido certa est sequi audentem extrema, ruamus in media arma, et moriamur.* Ego rectum, absque trajectione, sensum verborum videre mihi videor, ut patet in interpretatione: ubi vocat Æneas juvenum *pectora frustra fortissima*, quia eorum fortitudo ad patriæ salutem deinceps inutiles erat.

Explicet?

Explicet? aut possit lacrymis æquare labores?
Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos:
Plurima perque vias sternuntur inertia passim
Corpora, perque domos, et relligiosa deorum
Limina. Nec soli pœnas dant sanguine Teucri:
Quondam etiam victis redit in præcordia virtus,
Victoresque cadunt Danai: crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.
Primus se Danaûm, magnâ comitante catervâ,
Androgeos offert nobis, socia agmina credens,
Inscius; atque ultro verbis compellat amicis:
Festinate viri, nam quæ tam sera moratur
Segnities? alii rapiunt incensa feruntque
Pergama: vos celsis nunc primùm à navibus itis?
Dixit: et extemplò (neque enim responsa dabantur
Fida satis) sensit medios delapsus in hostes.
Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit.
Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
Attollentem iras, et cœrula colla tumentem.
Haud secùs Androgeos visu tremefactus abibat.
Irruimus, densis et circumfundimur armis:
Ignarosque loci passim et formidine captos
Sternimus: aspirat primo fortuna labori.
Atque hìc exultans successu animisque Chorœbus:
O socii, quà prima, inquit, fortuna salutis
Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.
Mutemus clypeos, Danaûmque insignia nobis
Aptemus: dolus, an virtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
Androgei galeam, clypeique insigne decorum
Induitur: laterique Argivum accommodat ensem.
Hoc Ripheus, hoc ipse Dymas, omnisque juventus
Læta facit: spoliis se quisque recentibus armat.

aut possit lugendo æquare illos labores? Perit urbs vetus, quæ regnaverat per multos annos: multa inutilia corpora passim funduntur, et per vias, et per domos, et per sacra vestibula Deorum. Nec soli Trojani luunt pœnas sanguine: aliquando etiam virtus redit victis in corde, et Græci victores occiduntur: ubique crudelis est luctus, ubique timor, et multa species mortis. Androgeos primus è Græcis occurrit nobis, magnâ turbâ cingente, putans nos esse *agmen sociorum, inconsultus: et prior nos alloquitur sermone amico: Properate ô viri quæ enim tam tarda desidia* vos *detinet? alii vastant et evertunt Trojam combustam: vos nunc primò venitis ab altis navibus?* Sic *locutus est: et statim agnovit* se *devenisse in medium hostium, nam non reddebantur* ipsi *responsa satis tuta: Obstupuit, et retro continuit pedem cum voce. Sicut qui in vepribus rigidis innitens terræ calcavit anguem ex improviso: et subito tremens fugit* eum *assurgentem in iras, et inflantem collum cæruleum. Non aliter Androgeos recedebat territus aspectu. Irrumpimus, et circummiscemur confertis armis: et passim dejicimus* Græcos, *inscios locorum, et metu perculsos: fortuna favet primis conatibus. Et tunc Chorœbus lætus successu et animosior ait: O socii, eamus, quà fortuna ostendit viam salutis, et quà se præbet propitiam. Mutemus clypeos, et accommodemus nobis arma Græcorum. Quis exigat in hoste,* utrum *virtus, aut dolus* sit: *Ipsi* Græci occisi *suppeditabunt* nobis *arma. Sic locutus postea induit cassidem cristatam Androgeï, et pulchrum ornamentum clypei, et alligat lateri gladium Græcum. Hoc facit Ripheus, hoc ipse Dymas, et omnis juventus læta: unusquisque armat se spoliis novis.*

NOTÆ.

367. *Quondam.*] Aliquando. Sic G. 3. 99. *Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis Incassum furit.* De *Teucris*, Trojanis, Æ. 1. 235. De *Danais*, Græcis, Æ. 1. 30.

377. *Sensit delapsus in hostes.*] Id est, *se delapsum esse:* Græcismus, Latinis veteribus familiaris. Sic Catul. in Phaselo. v. 2. *Ait fuisse navium celerrimus, &c.*

379. *Aspris.*] Pro *asperis:* ut Æ. 1. 201. *Accestis*, pro *accessistis.*

391. *Comantem galeam.*] Cristatam, caudis animalium ornatam, Æ. 3. 468. *Argivum*, Græcum, ab Argis urbe Peloponnesi, Æ. 1. 284.

Vadimus immixti Danais, haud numine nostro:
Multaque per cæcam congressi prælia noctem
Conserimus, multos Danaûm demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad naves, et litora cursu
Fida petunt: pars ingentem formidine turpi
Scandunt rursus equum, et notâ conduntur in alvo.
Heu, nihil invitis fas quenquam fidere Divis!
Ecce trahebatur passis Priameïa virgo
Crinibus à templo Cassandra adytisque Minervæ,
Ad cœlum tendens ardentia lumina frustrà,
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem furiatâ mente Chorœbus,
Et sese medium injecit moriturus in agmen.
Consequimur cuncti, et densis incurrimus armis.
Hìc primùm ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturque miserrima cædes,
Armorum facie, et Grajarum errore jubarum.
Tum Danai gemitu, atque ereptæ virginis irâ,
Undique collecti invadunt: acerrimus Ajax,
Et gemini Atridæ, Dolopumque exercitus omnis.
Adversi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyrusque, Notusque, et lætus Eois
Eurus equis: stridunt sylvæ: sævitque tridenti
Spumeus, atque imo Nereus ciet æquora fundo.
Illi etiam, si quos obscurâ nocte per umbram
Fudimus insidiis, totâque agitavimus urbe,
Apparent: primi clypeos mentitaque tela
Agnoscunt, atque ora sono discordia signant.
Ilicèt obruimur numero, primùsque Chorœbus

Imus permixti Græcis, Diis non propitiis: et congressi per obscuram noctem committimus multas pugnas, mittimus plurimos Græcorum ad inferos. Alii fugiunt ad naves, et quærunt currendo tutum litus: aliqui fœdo metu iterùm conscendunt magnum equum, et occultantur in utero ejus sibi *cognito. Heu, nihil oportet quemquam sperare invitis Diis! Ecce filia Priami Cassandra, capillis expassis, rapiebatur à templo et penetralibus Palladis, frustra tollens ad cœlum ardentes oculos: oculos* inquam, *nam catenæ ligabant teneras manus. Chorœbus irato animo non passus est hoc spectaculum, et moriturus immisit se mediam in turbam. Omnes sequimur, et ingruimus spissis telis. Tum statim è summo fastigio templi obruimur jaculis nostrorum* Trojanorum, *et fit strages deploranda, ob armorum formam et errorem cristarum Græcarum. Tunc Græci* commoti *dolore et irâ* ob *ereptam* sibi *Cassandram, undique congregati* nos *oppugnant: ardentissimus* erat *Ajax, et gemini filii Atrei, et omnis exercitus Dolopum. Quemadmodum venti oppositi scisso turbine aliquando certant, et Zephyrus, et Notus, et Eurus exultans equis orientalibus: sibilant sylvæ, ac Nereus spumosus tridente furit, et commovet mare* ab *imo fundo. Si aliquos per tenebras obscuræ noctis fugavimus dolis, et dispersimus totâ urbe: illi etiam occurrunt, primique agnoscunt scuta et arma simulata, et notant voces sono discrepantes* à suis. *Statim opprimimur numero, et primus Chorœbus occiditur manu*

NOTÆ.

396. *Haud numine nostro.*] Non propitiis Diis. Sic Æ. 12. v. 540. *Nec Dii texere Cupentum Æneæ veniente sui.* De *Orco,* qui pro inferis sumitur, G. 1. 277.

404. *Cassandra, &c.*] Supra v. 246. In templo Minervæ vitiata ab Ajace Oilei filio, Æ. 1. 40. De *Ajace* Oilei, de quo hic mentio, Æ. 1. 41. De *Atridis,* Atrei filiis, Agamemnone, Æ. 3. 54. et Menelao, supra, v. 264. De *Dolopibus,* supra, v. 7.

417. *Zephyrus, &c.*] Ventus occidentalis, Ecl. 5. 5. *Notus.*] Qui et *Auster,* meridionalis: à νότιος, *humidus*: Ecl. 2. 58. *Eurus.*] Orientalis, unde equis invectus dicitur *Eois* ab ἠώς, *Aurora.* Et vero Horatius equos etiam Euro tribuit, Od. 4. 4. 44. Per *Siculas equitavit undas.* *Quondam.*] Aliquando, supra, v. 367.

419. *Nereus.*] Juxta aliquos pro *Neptuno* sumitur, ob tridentem: juxta Orpheum pro Deorum antiquissimo: juxta Hesiodum, pro Ponti filio: juxta omnes, pro Nereidum Nympharum patre, et uno è maris præsidibus.

423. *Ora sono discordia.*] Alii enim Phrygiâ, alii Græcâ linguâ utebantur: quidam explicant de vario militum symbolo, *mot duguet, the watch word.*

Peneleï

Peneleï dextrâ divæ armipotentis ad aram
Procumbit: cadit et Ripheus justissimus unus
Qui fuit in Teucris, et servantissimus æqui;
Diis aliter visum. Pereunt Hypanisque, Dymasque,
Confixi à sociis: nec te tua plurima, Pantheu,
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, et flamma extrema meorum:
Testor, in occasu vestro, nec tela, nec ullas
Vitavisse vices Danaûm: et, si fata fuissent
Ut caderem, meruisse manu. Divellimur indè,
Iphitus et Pelias mecum: quorum Iphitus ævo
Jam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulyssei.
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
Hìc verò ingentem pugnam, ceu cætera nusquam
Bella forent, nulli totâ morerentur in urbe:
Sic Martem indomitum Danaosq; ad tecta ruentes
Cernimus, obsessumque actâ testudine limen.
Hærent parietibus scalæ, postesque sub ipsos
Nituntur gradibus: clypeosque ad tela sinistris
Protecti objiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidæ contra turres ac tecta domorum
Culmina convellunt: his se, quandò ultima cernunt,
Extremâ jam in morte parant defendere telis;
Auratasq; trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt: alii strictis mucronibus imas
Obsedere fores, has servant agmine denso.
Instaurati animi, regis succurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
Limen erat, cæcæque fores, et pervius usus

Penelei ad aram Deæ Palladis. Occiditur etiam Ripheus, qui inter Trojanos unus omnium justissimus fuit, et observantissimus æquitatis; Aliter visum est Diis. Moriuntur Hypanis et Dymas, confossi à civibus; nec multa religio tua, nec vittæ Phœbi protexerunt te morientem, ô Pantheu. Trojani cineres, et supremus ignis meorum; testor vos, me *in exitio vestro nec effugisse arma, nec ulla pericula* illata *à Græcis: et, si fatum voluisset ut morerer, me dignum fuisse* propter *facta. Abstrahimur inde Iphitus et Pelias mecum: è quibus Iphitus jam erat annis tardior, Pelias etiam tardatus ob plagam ab Ulysse* acceptam. *Statim vocamur clamoribus ad regiam Priami. Illic autem* videmus *magnum certamen; quasi nulla essent alibi prælia, et nulli morerentur reliquâ* in *urbe: sic videmus Martem effrenem, et Græcos ad fastigia ascendentes, et portas obsessas admotâ testudine. Scalæ affiguntur muris, et innituntur gradibus ad ipsas portas: et Græci tecti opponunt sinistris* manibus *clypeos ad jacula, dextris apprehendunt tecta. Contra Trojani diruunt turres et culmina tegentia domos: siquidem vident extremas res, conantur defendere se his armis in ruinâ suprema: et dejiciunt auratas trabes, magna ornamenta antiquorum patrum: alii strictis gladiis occupaverunt portas,* et *has defendunt spissâ multitudine. Renovatus* est mihi *ardor succurrendi domui regiæ et adjuvandi viros auxilio, et addendi vires victis. Erat limen, et janua occulta, et pervia conjunctio domorum*

NOTÆ.

425. *Penelei.*] Unius è quinque Bœotorum ducibus, qui ad expeditionem Trojanum venerant. Iliad. 2. 494. *Armipotentis.*] Palladis, quæ quassans arma è cerebro Jovis nata est, unde nomen à πάλλω, *quasso.*

428. *Diis aliter visum.*] Licet justissimus esset, visus est tamen Diis reus ac morte dignus esse. De *infulâ*, seu vittis Apollinis, v. 133. De *Apolline*, Ecl. 3. 104.

434. *Meruisse manu.*] Me dignum fuisse morte, propter ea quæ *manu* feceram: nempe ob cædes Græcorum plurimas.

440. *Martem.*] Pro bello, cujus Deus est, Ecl. 9. 12.

441. *Testudine.*] Machina, quæ inventa dicitur bello Trojano. Sic describitur à Livio l. 44. 9. *Scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertiis magis et quartis, postremis etiam genu nixis; fastigiatam, sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant.* Ait Xiphilinus in Augusto, tam firmam fuisse, ut homines supra illam ire possent: sed et equi agi et vehicula. Nomen à corio *testudinis, tortuë, tortoise.* Græcis συνασπισμὸς, à clypeis simul nexis. De *postibus* Æn. 1. 448.

Tectorum

Priami inter se, et porta relicta à tergo: quâ misera Andromache, dum stabant regna, sæpe solebat absque comitatu se conferre ad soceros, et ducebat avo puerum Astyanacta. Hac ascendo ad fastigia summi tecti, unde miseri Trojani vibrabant manibus spicula inania. Evertimus ab altissimâ parte, et disjecimus turrim sitam in loco declivi, et summis tectis elatam ad sidera, unde solebat tota Troja spectari, et naves Græcorum, et Achaicæ castra: postquam eam *circum accidimus ferro, quâ* parte *supremum tabulatum reddebat juncturas* parietis *infirmiores. Illa* turris *extemplo concidens ruinam fecit cum tumultu, et late incubuit super turmas Græcorum: sed alii succedunt: nec lapides, nec ullum genus armorum interim cessat. Ante ipsum introitum et ad primam portam, Pyrrhus gaudet fulgens armis et luce* armorum *æreorum. Qualis est coluber, quem hyems frigida occultabat afflictum sub terrâ; quando refectus venenatis herbis, et jam reparatus depositâ pelle, ac juventute conspicuus, elato pectore protrahit in lucem lubricum dorsum, erectus ad Solem, et vibrat linguam tricuspidem. Simul magnus Periphas, et armiger Automedon ductor equorum Achillis: simul tota juventus Scyri* insulæ, *ascendunt ad tectum, et conjiciunt ignes ad fastigia.*

Tectorum inter se Priami, postesque relicti
A tergo: infelix quà se, dum regna manebant,
Sæpius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, et avo puerum Astyanacta trahebat.
Evado ad summi fastigia culminis, unde
Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.
Turrim in præcipiti stantem, summisque sub astra
Eductam tectis, unde omnis Troja videri,
Et Danaûm solitæ naves, et Achaïca castra;
Aggressi ferro circum, quà summa labantes
Juncturas tabulata dabant, convellimus altis
Sedibus, impulimusque. Ea lapsa repente ruinam
Cum sonitu trahit, et Danaûm super agmina late
Incidit: ast alii subeunt; nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum primoq; in limine Pyrrhus
Exultat, telis et luce coruscus ahenâ,
Qualis ubi in lucem coluber, mala gramina pastus,
Frigida sub terrâ tumidum quem bruma tegebat;
Nunc positis novus exuviis, nitidusq; juventâ,
Lubrica convolvit sublato pectore terga
Arduus ad Solem, et linguis micat ore trisulcis.
Unà ingens Periphas, et equorum agitator Achillis
Armiger Automedon: una omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, et flammas ad culmina jactant.

NOTÆ.

454. *Tectorum inter se, &c.*] Videntur continua duo fuisse palatia Priami, et Hectoris, cujus Andromache uxor fuit. *Relicti.*] Ab hostibus, qui posticam illam januam non animadverterant.

456. *Andromache.*] Filia Eetionis regis Thebes, in Ciliciâ, minoris Asiæ provinciâ. Occiso marito Hectore, Priami et Hecubæ filio, captâque Trojâ, Pyrrho cessit in prædam: à quo ducta in Epirum, ex eo Molossum suscepit; ac deinde Heleno, Priami item filio, cum regni Epirotici parte in uxorem concessa est. *Soceri* igitur Andromaches fuere Priamus et Hecuba.

457. *Astyanacta.*] Filium unicum Andromaches ex Hectore: hic post Trojam captam cum quæreretur à Græcis ad mortem, occultatus à matre in ipso Hectoris tumulo, indeque dolo Ulyssis erutus, è turri præceps actus est.

462. *Achaica castra.*] De Achaia, Græciæ regione, Æ. 1. 488.] De *Danais*, Ib. 34.

463. *Qua summa, &c.*] Qua trabium, quæ summum tabulatum sustinebant, capita, parieti immissa, infirmiorem illum reddebant, et exscindi facilem. De *Pyrrho*, supra, v. 263.

471. *Qualis ubi, &c.*] De illâ serpentis renovatione, herbarum pastu, linguâ tricuspide, jam diximus G. 3. 437.

477. *Scyria pubes.*] E. Scyro insulâ, una è Cycladibus, in quâ regnavit Lycomedes: apud quem depositus à Thetide Achilles puellari habitu ne ad bellum raperetur interim ex Deidamiâ Lycomedis filiâ Pyrrhum suscepit. De *bipenni*, securi utrinque acutâ, G. 4. 331. De *limine, postibus, cardine*, Æ. 1. 448.

Ipse

Ipse inter primos, correptâ dura bipenni
Limina perrumpit, postesque à cardine vellit
Æratos: jamque excisâ trabe firma cavavit
Robora, et ingentem lato dedit ore fenestram.
Apparet domus intus, et atria longa patescunt:
Apparent Priami et veterum penetralia regum:
Armatosque vident stantes in limine primo.
At domus interior gemitu miseroque tumultu
Miscetur: penitusque cavæ plangoribus ædes
Fœmineis ululant: ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidæ tectis matres ingentibus errant:
Amplexæq; tenent postes, atq; oscula figunt.
Instat vi patriâ Pyrrhus; nec claustra, neq; ipsi
Custodes sufferre valent: labat ariete crebro
Janua, et emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi: rumpunt aditus, primosq; trucidant
Immissi Danai, et late loca milite complent.
Non sic, aggeribus ruptis cum spumeus amnis
Exiit, oppositasque evicit gurgite moles,
Fertur in arva furens cumulo, camposq; per omnes
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furentem
Cæde Neoptolemum, geminosq; in limine Atridas:
Vidi Hecubam, centumq; nurus, Priamumq; per aras
Sanguine fœdantem, quos ipse sacraverat, ignes.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
Barbarico postes auro spoliisque superbi,

Pyrrhus *ipse inter primos correptâ securi durum limen perfringit, et è cardinibus eruit portas æreas: et jam abscissâ trabe perforavit durissima ligna, fecitque magnum hiatum lato spatio. Apparet interior domus, et longa atria patent, apparent recessus Priami et antiquorum regum: et cernunt milites resistentes in ipso aditu. At domus interior turbatur luctu et misero tumultu: cavæ ædes intime resonant planctibus fœminarum: clamor ferit astra lucida. Tunc timidæ matres vagantur totâ domo, et hærent amplexæ portas,* iisque *dant oscula. Urget Pyrrhus paterno impetu: nec obices, nec ipsi custodes possunt eum sustinere: janua quatitur multo ariete, et portæ concidunt ejectæ è cardinibus. Fit via per vim, et Græci immissi pandunt* sibi *aditum, et occidunt primos, et undique replent spatia militibus. Non sic spumans fluvius volvitur in agros furens auctu* aquarum, *et per omnes campos evertit armenta cum stabulis; quando fractis obicibus exundavit, et superavit* aquarum *copiâ moles oppositas. Ipse vidi furiosum cædibus Pyrrhum, et duos Atrei filios in limine. Vidi Hecubam, et centum fœminas, et Priamum inter aras inficientem sanguine ignes, quos dicaverat* Diis. *Quinquaginta cubicula,* in quibus erat ei *magna spes posteritatis: portæ ornatæ auro peregrino et spoliis,*

NOTÆ.

491. *Vi patriâ.*] Hausta è patris Achillis exemplo, qui ex *Horat.* de A. P. 292. *Iracundus, inexorabilis, acer.*

492. *Ariete.*] Machina fuit longior, cujus caput in arietis caput ex ære conformatum, in urbium portas magna vi librabatur. De *Pyrrho Neoptolemo:* supra, v. 263.

501. *Hecubam.*] Uxorem Priami, filiam Cissei Thraciæ regis: quæ in servitutem à Græcis abducta, fingitur mutata in canem, quia Græcos inanibus convitiis lacessebat. *Centumque Nurus.*] *Nurus*, proprie uxor filii est, *bru.* Cum tamen constet Priamum filios centum, atque adeo centum nurus, non habuisse; constat hic juniores intelligi fœminas, quæ in comitatu Hecubæ erant, aut ad eam confugerant: ut apud Ovid. Met. 2. 364. de populis arboribus loquentem: *Inde fluunt lacrymæ, stillataque Sole rigescunt De ramis electra novis, quæ lucidus amnis excipit, et nuribus mittit gestanda Latinis.* De *aris* Priami, infra, v. 513.

503. *Quinquaginta illi thalami.*] Separata cubicula. Priamus enim ex Homero, Iliad. 6. 244. totidem habuit thalamos, ubi filii totidem apud uxores habitabant: et è regione thalamos præterea duodecim, ubi totidem habitabant filiæ apud generos; ergo liberos habuit ex utroque sexu duos ac sexaginta, è variis uxoribus, præsertimque ex Hecubâ novemdecim, ut ait ipse Priamus, Iliad. ultima, 496.

504.] *Barbarico.*] Cerdanus probat exemplis compluribus, *Barbaricum* et *Phrygium* idem esse, et Phryges divitiis fuisse insignes: et certum quidem est barbaros à Græcis vocatos esse Asiaticos omnes, quales erant Trojani, Phryges, et Persæ. Nec tamen puto patriam Æneæ barbaram ab Æneâ ipso hic appellari: igitur melius explica de auro Asiaticis aliis gentibus per

Procu-

Procubuere: tenent Danai, qua deficit ignis.
Forsitan et Priami fuerint quæ fata, requiras.
Urbis ubi captæ casum, convulsaque vidit
Limina tectorum, et medium in penetralibus hostem;
Arma diù senior desueta trementibus ævo
Circundat nequicquam humeris, et inutile ferrum
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.
Ædibus in mediis, nudoque sub ætheris axe
Ingens ara fuit, juxtaque veterrima laurus,
Incumbens aræ, atque umbrâ complexa Penates.
Hìc Hecuba, et natæ nequicquam altaria circum,
Præcipites atrâ ceu tempestate columbæ,
Condensæ, et Divûm amplexæ simulacra tenebant.
Ipsum autem sumptis Priamum juvenilibus armis
Ut vidit: quæ mens tam dira, miserrime conjux,
Impulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget: non si ipse meus nunc afforet Hector.
Huc tandem concede: hæc ara tuebitur omnes,
Aut moriere simul. Sic ore effata, recepit
Ad sese, et sacrâ longævum in sede locavit.
Eccè autem elapsus Pyrrhi de cæde Polites,
Unus natorum Priami, per tela, per hostes
Porticibus longis fugit, et vacua atria lustrat
Saucius: illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur, jam jamq; manu tenet, et premit hastâ.
Ut tandèm ante oculos evasit et ora parentum,

cediderunt: ubi deest ignis, occupant locum *Græci. Forte etiam petes, quæ fuerit sors Priami. Postquam vidit ruinam captæ urbis, et perruptas portas domûs, et hostem in medio* ejus *recessu: senex frustra induit humeris senio trementibus arma diu desueta, et accingitur gladio inutili, et ruit moriturus in confertos hostes. In media domo et sub apertis auris cœli fuit ara magna, et prope laurus antiquissima, imminens aræ, tegens umbrâ* Deos *domesticos. Hic Hecuba, et* ejus *filiæ, frustra circa aras confertæ, sicut fugientes columbæ per nigram tempestatem, et amplectentes Deorum statuas,* eis *adhærebant. Cum vero vidit Priamum ipsum sumptis armis juvenilibus: Quæ tam funesta mens, ait, ô miser marite, impulit* te *ad induenda hæc arma? aut quo curris? Tempus* præsens *non indiget tali subsidio, nec talibus propugnatoribus; ne si meus* quidem *Hector nunc ipse adesset. Huc denique* te *recipe: hæc ara proteget cunctos, aut morieris nobiscum. Sic ore locuta, accepit senem juxta se, et posuit* eum *in sacro sedili. Ecce autem Polites, unus filiorum Priami, evitatâ morte* illatâ à *Pyrrho, inter arma, inter hostes, fugit per longas porticus, et pererrat ampla atria, vulneratus: Pyrrhus furens persequitur illum inimico telo, et prope manu attingit, urgetque hastâ. Postquam autem* Polites *pervenit ante oculos et ora parentum,*

NOTÆ.

bellum direpto, præcipue quia cum *spoliis* hic jungitur.

512. *Sub ætheris axe.*] *Sub Dio*, vel *sub Jove*; id est, sub ipso aëre et aperto cœlo, quem locum in mediis domibus *impluvium* vocant. *Axe.*] Cœlo. Vel quia pars cœli nobis imminens signum habet maxime conspicuum, *ursam*, sive *septemtriones*; quod et *plaustrum* dicitur, et *axis* ideo dici potest, juxta Servium. Vel quia, sicut *poli*, ita et *axis*, pro toto cœlo sumitur: sunt enim *poli*, puncta duo axem terminantia; *axis* autem, linea ipsa sive obelus, circa quem cœlum volvi concipitur.

513. *Ingens ara fuit.*] Ara illa, in loco subdiali et aperto, mediis in ædibus posita fuit, et *Jovi Herceo* dicata, ex Athenæo, l. 5. Ad hanc occisus fuit Priamus: ex Euripide, Pausaniâ, Ovidio, Senecâ. Dicebatur Herceus ἕρκειος, ab ἕρκος, *septum*, quia intra domorum septa statuebatur ejus ara. Præter oculos naturales duos, tertium habebat in fronte, ex Pausaniâ in Corinth. Non assentior Turnebo l. 14. 15 in hâc arâ sacratum fuisse ignem perpetuum; sed ignem recens à Priamo excitatum ad placandos Deos, de quo, v. 502.

Laurus.] Hanc aliqui dicunt arte factam fuisse: cujus truncus cubitorum duodecim ex auro purissimo; rami et folia ex auro et argento; flores et fructus è gemmis. Sed sativam et naturalem puto.

514. *Penates.*] Vel domum intelligit, vel statuas domesticorum Deorum cum Herceo Jove in eâdem arâ positas. De *Penatibus*, infra, v. 717.

529. *Vulnere.*] Ictu, vel telo, quo vulnus infligitur.

Concidit,

Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit. [tur,
Hìc Priamus, quanquam in mediâ jam morte tene-
Non tamen abstinuit, nec voci, iræque pepercit:
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis
Dii (si qua est cœlo pietas, quæ talia curet)
Persolvant grates dignas, et præmia reddant
Debita: qui nati coràm me cernere letum
Fecisti, et patrios fœdâsti funere vultus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo; sed jura fidemque
Supplicis erubuit; corpusque exangue sepulchro
Reddidit Hectoreum, meq; in mea regna remisit.
Sic fatus senior, telumque imbelle sine ictu
Conjecit: rauco quod protinùs ære repulsum,
Et summo clypei nequicquam umbone pependit.
Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, et nuncius ibis
Pelidæ genitori: illi mea tristia facta,
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere. Hæc dicens, altaria ad ipsa tremen-
Traxit, et in multo lapsantem sanguine nati: [tem
Implicuitque comam lævâ; dextrâque coruscum
Extulit, ac lateri capulo tenùs abdidit ensem.
Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum 554
Sorte tulit, Trojam incensam et prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisq; superbum
Regnatorem Asiæ: jacet ingens litore truncus,
Avulsumq; humeris caput, et sine nomine corpus.
At me tum primùm sævus circumstetit horror:
Obstupui: subiit chari genitoris imago,
Ut regem æquævum crudeli vulnere vidi
Vitam exhalantem: subiit deserta Creüsa,
Et direpta domus, et parvi casus Iüli.

cecidit et emisit animam cum multo sanguine. Tum Priamus, etsi jam in mediâ morte positus, tamen non sibi *temperavit, nec iram et vocem continuit: Tibi vero, exclamat, Dii referant meritam gratiam, et reddant debitam mercedem pro hoc crimine et talibus factis; si est in cœlo aliqua pietas, quæ provideat talia:* tibi, inquam, *qui fecisti me coram videre mortem filii, et funestasti faciem patris* hâc *cæde. At ille Achilles,* ex *quo fingis te procreatum esse, talis non fuit ergà hostem Priamum: sed rationem habuit juris* gentium *et fidei* debitæ *supplicantibus: et restituit tumulo exanime corpus Hectoris, et me remisit in urbem meam. Sic dixit senex, et projecit telum debile absque impetu, quod statim resiliit ex ære rauco, et frustra pependit è summo umbone clypei. Cui Pyrrhus* respondit: *Feres ergo ista, et ibis nuncius ad Achillem patrem* meum: *memento narrare illi mea indigna facta et Pyrrhum degenerem. Nunc morere. Hæc dicens, trahit* eum *ad ipsas aras trepidum, et vacillantem in medio sanguine filii, et involvit sinistrâ capillos, ac dextrâ extulit ensem micantem, conditque in ejus latus usque ad manubrium. Hic fuit terminus casuum Priami: hic exitus necessitate abstulit eum, videntem Pergama eversa et Trojam combustam:* eum inquam *regem Asiæ, clarum propter tot gentes, et tot regiones: jacet in litore magnus truncus, et caput abscissum* ex *humeris, et cadaver sine nomine. Tunc verò primùm dirus horror invasit me. Attonitus fui: venit* in mentem *imago dilecti patris* mei; *quando vidi regem ipsi coævum efflantem crudeli plagâ animam: venit* in mentem *Creüsa derelicta, et spoliata domus, et periculum parvi Ascanii.*

NOTÆ.

542. *Supplicis, &c.*] De hâc Priami supplicatione apud Achillem, pro repetendo Hectoris cadavere, Æ. 1. 99.

546. *Umbone*] *Umbo, ἄμβων,* est quicquid in plano eminet, rotundâ figurâ: talis erat media pars clypei. *Pelides:* Achilles, filius Pelei, de quo, Æ. 1. 30.

554. *Hæc finis.*] Vulgo masculini generis est: hic etiam fœminini, ut et Æ. 5. 384. *Quæ finis standi?*

557. *Regnatorem Asiæ.*] Priamus enim imperasse dicitur Phrygiæ minori ac majori, quæ maximam Asiæ minoris partem complectuntur.

Litore truncus.] Dicitur enim à quibusdam Priamus à Pyrrho tractus ab arâ domesticâ ad Achillis tumulum, qui erat in litore Sigei promontorii; ibique occisus: Virgilius occisum quidem vult ad aram, sed cadaver deinde protractum fuisse ad litus innuit.

562. *Creüsa.*] De ea infra, v. 772.

Respicio, et, quæ sit me circum copia, lustro.
Deseruere omnes defessi, et corpora saltu
Ad terram misere, aut ignibus ægra dedere.
Jamque adeo super unus eram, cum limina Vestæ
Servantem, et tacitam secretâ in sede latentem
Tyndarida aspicio: dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaûm, et deserti conjugis iras
Permetuens, Trojæ et patriæ communis Erinnys,
Abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.
Exarsere ignes animo: subit ira, cadentem
Ulcisci patriam, et sceleratas sumere pœnas.
Scilicet hæc Spartam incolumis patriasq; Mycenas
Aspiciet? partoque ibit regina triumpho?
Conjugiumq; domumq; patres, natosq; videbit,
Iliadum turbâ et Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troja arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine litus?
Non ita: namq; etsi nullum memorabile nomen
Fœmineâ in pœnâ est, nec habet victoria laudem;
Extinxisse nefas tamen, et sumpsisse merentis
Laudabor pœnas; animumque explesse juvabit
Ultricis flammæ, et cineres satiasse meorum.
Talia jactabam, et furiatâ mente ferebar:
Cum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam

Circumspicio, et quæro quænam esset circa me multitudo. Omnes me *reliquerant fatigati et corpora saliendo præcipitaverant in terram, aut afflicta conjecerant in flammas. Et jam fere restabam solus, cum video filium Tyndarei occupantem templum Vestæ, et clam occultam in arcano loco: claræ flammæ præbent lucem vaganti* mihi *et circumquaque intendenti oculos in omnia. Illa communis furia Trojæ et Græciæ, timens Trojanos sibi infensos ob ruinam Trojæ, et supplicia à Græcis* inferenda, *et furorem derelicti mariti, occultaverat sese, et hærebat aris non visa. Accensus est furor* in *animo: subortus est ardor vindicandi patriam eversam, et repetendi pœnas sceleris. Nempe,* aiebam, *hæc videbit illæsa Spartam et Mycenas patrias? et abibit regina* post *partam victoriam? et cernet maritum, et domum, et parentes, et filios, stipata multitudine Trojanorum et famulis Phrygiis? Priamus* interea *gladio perierit? Troja arserit igne? Trojanum litus tam sæpe maduerit sanguine? Non sic* erit: *nam licet nulla sit memorabilis gloria in punitione fœminæ, et* talis *victoria non sit digna laude: tamen laudabor* quod *occiderim sceleratam, et pœnis affecerim ream; et dulce erit explevîsse desiderium ardentissimæ ultionis, et satisfecisse manibus* meorum *civium. Talia dicebam, et currebam furioso animo: cum alma mater* mea *præbuit se mihi videndam, nusquam antea tam manifesta oculis;*

NOTÆ.

567. *Jamque adeo, &c.*] Versus duos et viginti sequentes sustulisse dicuntur Varius et Tucca; eo quod ea, quam continent, Helenæ fuga, contraria videatur iis, quæ leguntur Æn. 6. v. 511. ubi dicitur Helena, non apud Priamum, sed apud filium Priami Deiphobum, suum post necem Paridis maritum, habitasse; et in ejus domum Graecos ad ipsum jugulandum induxisse: *Intra tecta vocat Menelaum et mœnia pandit; scilicet id magnum sperans fore munus amanti, et famam extingui veterum sic posse malorum.* At respondeo cum Nascimbæno dici posse, spem Helenæ de placando Menelao vanam fuisse, quod innuit vox illa *scilicet;* proditeque Deïphobo, Helenam, cum se nihilominus velut hostem peti animadvertisset; evasisse fugâ in Vestæ templum, sacrarium domus regiæ, per illud ipsum posticum ostium, quo Æneas eundem in locum penetraverat. Et vero Euripides in Troad. v. 35. 876. 1056. docet Helenam cum Trojanis mulieribus captivam à Menelao abductam esse, eo consilio, ut Græcis, quorum liberi Trojano bello perierant, occidenda traderetur. *Tyndaris* vocatur, ob *Tyndareum* patrem, Spartæ regem. Æ. 1. 650. *Erinnys* furiis commune nomen, supra, v. 337. De *Vesta*, v. 296.

577. *Spartam.*] *Sparta* sive *Lacedæmon* patria Helenæ, urbs Peloponnesi, ut et *Mycenæ:* quare autem dicatur etiam ejus patria *Mycenæ*, diximus Æn. 1. 650. De *Phrygia*, Æn. 1. 381.

585. *Nefas.*] Pro personâ scelestâ et nefaria: sic frequenter apud Plautum usurpatur *scelus.*

Obtulit,

Obtulit, et purâ per noctem in luce refulsit
Alma parens, confessa Deam; qualisque videri
Cœlicolis et quanta solet; dextrâque prehensum
Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore:
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?
Non prius aspicies, ubi fessum ætate parentem
Liqueris Anchisen? superet conjuxne Creüsa,
Ascaniusque puer? quos omnes undique Graiæ
Circumerrant acies: et ni mea cura resistat,
Jam flammæ tulerint, inimicus et hauserit ensis.
Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacænæ,
Culpatusve Paris; verum inclementia Divûm
Has evertit opes, sternitque à culmine Trojam.
Aspice: namq; omnem, quæ nunc obducta tuenti
Mortales hebetat visus tibi, et humida circum
Caligat, nubem eripiam: tu ne qua parentis
Jussa time, neu præceptis parere recusa.
Hic ubi disjectas moles, avulsaque saxis
Saxa vides, mixtoq; undantem pulvere fumum;
Neptunus muros, magnoque emota tridenti
Fundamenta quatit, totamque à sedibus urbem
Eruit. Hic Juno Scæas sævissima portas
Prima tenet, sociumque furens à navibus agmen
Ferro accincta vocat.
Jam summas arces Tritonia, respice, Pallas
Insedit, nimbo effulgens et Gorgone sæva.

et in tenebris resplenduit nitido lumine, fassa se Deam esse, *et qualis ac quanta solet apparere Diis: et repressit me dextrâ apprehensum: prætereaque adjecit hæc verba ore roseo: Fili, quis tantus dolor commovet* hanc *iram intractabilem! Cur furis? aut quem in* locum *tibi abiit cura nostrarum* rerum? *Nonne prius quæres, ubi deserueris patrem* tuum *Anchisen, annis gravem? An superstit uxor Creüsa, aut Ascanius filius: quos omnes cingunt undique turmæ Græcorum; et, nisi mea sollicitudo obstitisset, jam ignis adsumpsisset, aut gladius hostilis interfecisset. Non vultus Helenæ Spartanæ tibi odiosus, aut* toties *incusatus Paris; sed Deorum ira delet hanc potentiam, et dejicit Trojam ex* alto *fastigio. Vide: nam auferam omnem nubem, quæ offusa tibi aspicienti debilitat oculos mortales, et humida circum nigrescit: tu ne ulla matris imperia metue, et ne abnuas ob emperare* ejus *mandatis. Illic ubi cernis moles prostratas, et lapides avulsos lapidibus, et fumum undatim* surgentem *mixto pulvere; illic Neptunus succutit fundamenta impulsa magno tridente, et convellit à radicibus totam urbem. Illic ferocissima Juno prima occupat Scæas portas, et armata ferro ac furiosa vocat à navibus exercitum sociorum. Jam, aspice, Tritonia Pallas stetit in summis arcibus, resplendens nube et torvo* capite *Medusæ.*

NOTÆ.

600. *Hauserit.*] De hâc voce, pro *vulnerarit, occiderit,* Æn. 10. 314.

601. *Tyndaridis Lacænæ, &c.*] Helenæ, Tyndarei filiæ, Lacedæmoniæ, Æ. 1. 650. *Lacæna,* fœmininum, non à masculino *Lacænus,* sed à *Lacon,* incola Laconiæ; ut à λέω, *leo,* λέαινα, *leæna.* De *Paride,* Æ. 1. 27.

610. *Neptunus muros, &c.*] Neptunum Virgilius Trojanæ urbi infestum facit, ob perjurium Laomedontis, qui Deum illum pactâ mercede fraudavit, postquam is cum Apolline muros urbis condidisset: G. 1. 502. Neptunus tamen apud Euripid. in prologo Troad. ait se Trojanis benevolum semper fuisse, ex quo muros eorum condiderat: sed in fabulis incerta omnia. Aitque Servius Laomedontem Apollini et Neptuno pecuniam ad sacra vovisse, ac deinde ad murorum fabricam convertisse; unde fabula emanavit, Deos, et fecisse muros, et regi offensos fuisse. De *Neptuno.* Æ. 1. 125.

612. *Scæas portas.*] Trojæ portas sex fuisse ait Dares, *Antenorida, Dardanien, Iliam, Catumbriam, Trojanam, et Scæam.* Hæc nomen habuit, vel à σκαιὰ, *sinistra,* quod in sinistrà urbis parte esset: vel à σκήνωμα, *tentorium, tabernaculum;* quod hic sepulchrum esset Laomedontis; vel, juxta Strabonem l. 13. vox est Thracia, cujus significatum non affert.

615. *Tritonia.*] Supra, v. 171. *Pallas,* Æ. 1. 39.

616. *Nimbo.*] Servius explicat, *nube divinâ:* et puto circulum esse lucidum, huic similem diademati, quo Divorum capita Christiani præcingunt. Aitque Isidorus l. 19. 31. *Nimbum*

Ipse

Ipse Pater Danais animos viresque secundas
Sufficit: ipse Deos in Dardana suscitat arma.
Eripe nate fugam, finemque impone labori.
Nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam.
Dixerat, et spissis noctis se condidit umbris.
Apparent diræ facies, inimicaque Trojæ
Numina magna Deûm.
Tum verò omne mihi visum considere in ignes
Ilium, et ex imo verti Neptunia Troja.
Ac veluti summis antiquam in montibus ornum
Cùm ferro accisam crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolæ certatìm; illa usque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat:
Vulneribus donec paulatìm evicta, supremum
Congemuit, traxitque jugis avulsa ruinam.
Descendo, ac ducente Deo flammam inter et hostes
Expedior: dant tela locum, flammæque recedunt.
Ast ubi jam patriæ perventum ad limina sedis,
Antiquasque domos: genitor, quem tollere in altos
Optabam primùm montes, primùmque petebam,
Abnegat excisâ vitam producere Trojâ,
Exiliumque pati. Vos ô quibus integer ævi
Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires;
Vos agitate fugam.
Me si cœlicolæ voluissent ducere vitam,
Has mihi servassent sedes: satìs una supèrque

Ipse Jupiter suggerit Græcis animos et robur opportunum: ipse commovet Deos adversus arma Trojana. Fili, accelera fugam, et pone finem laboribus. Nusquam te deseram, et ducam te securum ad paternam domum. Sic locuta fuerat, et statim abdidit se densis tenebris noctis. Apparent horrendæ species, et numina magna Deorum adversa Trojæ. Tunc vero omne Ilium visum est mihi recumbere in flammas, et Troja Neptunia à fundamentis subrui. Et quemadmodum quando in altis montibus rustici conantur certatim evellere veterem ornum, circumcisam ferro multisque securibus; illa diu minatur, et ramis tremens vacillat e summo cacumine: donec paulatim victa ictibus, postremùm insonuit, et avulsa fecit ruinam in montibus. Descendo, ac ducente Venere elabor inter ignes et hostes: eorum *arma permittunt* mihi *viam, et ignes retro abeunt. Sed postquam jam progressus sum ad januam paternæ domus, et veteres ædes; pater, quem cupiebam exportare primum in altos montes, et ad* quem *primum ibam, renuit protrahere vitam, et tolerare exilium,* post *eversam Trojam: et dicit, O vos, quibus sanguis ætate vigens, et sanæ vires stant propriâ firmitate: vos tentate fugam. Si superi voluissent me proferre vitam, servassent mihi hanc domum: satis et plusquam* satis est,

NOTÆ.

quoque dici *fasciolam transversam ex auro, assutam in linteo, quod est in fronte fœminarum.* Qua voce usus est Arnobius l. 2. *Laminas pertunderent aurium, imminuerent frontes nimbis.* Et Plautus in Pænulo Act. 1. sc. 2. v. 135. Meretricem vocat *nimbatam.*

616. *Gorgone.*] *Medusa, Euryale, Stheno.* Phorci filiæ, apud insulas Dorcadas in Æthiopico oceano regnasse dicuntur; *Gorgones* dictæ à γοργότης *ferocitas.* Ex his, cum *Medusa* vim à Neptuno passa esset in Minervæ templo, Minerva capillos ejus mutavit in serpentes, quorum aspectu homines in saxa vertebantur. Hoc deinde caput Perseus, Jovis et Danaës filius, abscidit auxilio Minervæ: quæ suum ipsi clypeum eam in rem commodavit ex ære politissimo, quo velut in speculo reflexam capitis speciem tuto aspiceret: abscissum caput Minerva deinceps eidem suo clypeo ac terrorem imposuit.

625. *Neptunia.*] A Neptuno condita, supra, v. 610.

626. *Ornum.*] *Ornus*, fraxinus est sylvestris et montana, *fresne sauvage, wild Ash.*

632. *Deo.*] Dea Venere. Nam *Deus* communi genere aliquando sumitur. Sic Lucanus, l. 2. 80. *Terribilesque Deos scelerum,* furias appellat. Sic Euripides in Troad. v. 948. τὴν θεὸν κόλαζε, *Deum objurga,* Venerem intelligit. Sic Demosthenes in exordio orationis de Corona: Θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις *Deos precor cunctos et cunctas.*

642. *Una excidia.*] Cum olim ab Hercule Troja expugnata est. Æ. 3. 476.

Vidimus

Vidimus excidia, et captæ superavimus urbi.
Sic ô sic positum affati discedite corpus.
Ipse manu mortem inveniam: miserebitur hostis,
Exuviasque petet: facilis jactura sepulchri est.
Jampridem invisus Divis et inutilis annos
Demoror, ex quo me Divûm pater atque hominum [rex
Fulminis afflavit ventis, et contigit igni.
Talia perstabat memorans, fixusque manebat.
Nos contra effusi lachrymis, conjuxque Creüsa,
Ascaniusque, omnisque domus: ne vertere secum
Cuncta pater, fatoque urgenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoque et sedibus hæret in iisdem.
Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.
Nam quod consilium, aut quæ jam fortuna dabatur?
Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
Sperâsti? tantumque nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tantâ superis placet urbe relinqui,
Et sedet hoc animo, perituræque addere Trojæ
Teque tuosque juvat: patet isti janua leto.
Jamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
Hoc erat, alma parens, quod me, per tela, per ignes,
Eripis? ut mediis hostem in penetralibus, utque
Ascaniumque, patremque meum, juxtaq; Creüsam,
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma, viri, ferte arma: vocat lux ultima victos.
Reddite me Danais, sinite instaurata revisam
Prælia: nunquam omnes hodie moriemur inulti.
Hìc ferro accingor rursus: clypeoque sinistram
Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes in limine conjux
Hærebat, parvumque patri tendebat Iülum.

me *vidisse* jam *unum excidium, et* satis *superfui captæ urbi. Abite ô* postquam ultimum *vale dixeritis meo cadaveri sic deposito. Ipse reperiam mortem* propriâ *manu, aut hostis misertus* mei me occidet, *et detrahet mihi spolia: leve est privari sepulchro. Jamdudum odiosus Diis et inutilis traho vitam, ex quo pater Deorum et rex hominum afflavit me aurâ fulminis, et tetigit igne. Talia dicens perstabat et manebat pertinax. Nos contra effusi in fletus, et uxor Creüsa, et Ascanius, et tota domus: ne pater vellet evertere omnia secum, et vim addere fato* nos *prementi. Abnuit* hoc, *et hæret* in *proposito et loco eodem. Iterum curro ad pugnam, et infelicissimus mortem appeto. Quod enim* aliud *consilium, vel quæ sors jam offerebatur. An sperasti, ô pater, me posse* hinc *exportare pedem, te deserto? an tantum crimen exiit* ex *ore patris? Si placet Diis nihil superesse ex urbe tantâ, et si hoc fixum est* in eorum *mente, et delectat* eos *adjicere te ac tuos Trojæ* mox *perituræ; aperta est via ad hanc mortem. Et mox veniet Pyrrhus ex* effusione *multi sanguinis Priami; qui* novit *jugulare filium ante oculos patris, et patrem ante altaria. Hæccine erat* causa, *ô alma mater, cur me inter arma, inter flammas servavisti? ut videam hostem in mediis recessibus* domus; *et ut* videam *Ascanium, et patrem meum, et Creüsam occisos alterum in alterius sanguine. O famuli, arma, date arma: dies postremus invitat victos.* Permittite ut *redeam ad Græcos, permittite* ut *repetam pugnas renovatas: nullatenus moriemur hodie omnes absque ultione. Tunc iterum induor armis; et accommodans inserebam clypeum sinistræ, et conferebam me extra domum. Ecce autem uxor amplectens pedes* meos *in* ipso *aditu* domus *hærebat, et proferebat* mihi *patri parvum Iulum.*

NOTÆ.

644. *Positum affati.*] Verba duo funebria. *Positum,* jacens, mortuum. Ovid. Heroid. 10. 124. *Nec positos artus unget amica manus. Affari:* morem notat Romanorum, qui statìm atque cadaver combustum aut sepultum fuerat, antequam discederent, *vale* ter inclamabant.

649. *Fulminis afflavit, &c.*] Fulmen fere nunquam, nisi vento flante, impellitur: unde pingitur cum alis, et Æ. 8. 430. Cyclopes admiscent fulmini radios *tres ignis et alitis Austri.* Anchises autem à quibusdam dicitur oculis privatus, hic à Virgilio tactus fulmine; eo quod suos cum Venere amores evulgavisset: nec plane occisus; sed *afflatus tactusque,* ac proprie *attonitus,* unde stuporem et debilitatem membrorum contraxit.

Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum:
Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
Hanc primùm tutare domum. Cui parvus Iülus,
Cui pater, et conjux quondam tua dicta, relinquor?
Talia vociferans, gemitu tectum omne replebat:
Cùm subitum dictuq; oritur mirabile monstrum.
Namque manus inter mœstorumque ora parentum,
Ecce levis summo de vertice visus Iüli
Fundere lumen apex, tractuque innoxia molli
Lambere flamma comas, et circum tempora pasci.
Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem
Excutere, et sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos ad sidera lætus
Extulit, et cœlo palmas cum voce tetendit.
  Jupiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
Aspice nos, hoc tantùm: et, si pietate meremur,
Da deinde auxilium pater, atque hæc omina firma.
Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
Intonuit lævum, et de cœlo lapsa per umbras
Stella facem ducens multâ cum luce cucurrit.
Illam, summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idæâ claram se condere sylvâ,
Signantemque vias: tum longo limite sulcus
Dat lucem, et latè circùm loca sulfure fumant.
Hìc verò victus genitor se tollit ad auras,
Affaturque Deos, et sanctum sidus adorat:
Jam jam nulla mora est: sequar, et, quâ ducitis, [adsum.
Dii patrii, servate domum, servate nepotem.
Vestrum hoc augurium, vestroq; in numine Troja [est.
Cedo equidèm, nec, nate, tibi comes ire recuso.
Dixerat ille, et jam per mœnia clarior ignis

Si exis moriturus, et nos trahe tecum in omnes casus: *si vero* propter *experientiam* militarem *collocas aliquam spem in pugnâ, defende primo hanc domum, cui parvus Iülus, cui pater tuus* relinquuntur; *cui relinquor ego olim vocata uxor tua. Talia inclamans implebat gemitu totum domum. Cum repentinum et dictu admirabile prodigium apparuit. Nam inter complexus et oscula tristium parentum, ecce levis apex visus est è summo capite Iüli emittere lucem et flamma innocua molli attactu delibare capillos* ejus *et nutriri circa tempora. Nos timidi* cœpimus *currere* præ *metu, et agitare capillos accensos, et extinguere aquâ sacrum ignem. Sed pater Anchises gaudens erexit oculos ad astra, et protulit manus ad cœlum cum his verbis: Jupiter omnipotens, si placaris ullis precibus, intuere nos,* hoc *solum* petimus: *et si religione meremur* aliquid, *præterea fer opem, ô pater, et confirma hæc auspicia. Vix senex ea dixerat, et repentino sonitu tonuit* ad *sinistram* partem; *et stella protrahens facem, cadens è cœlo per tenebras, cucurrit multo cum lumine. Videmus hanc* stellam *cadentem supra summa fastigia domus, se manifestam abdere in sylvâ Idæâ, et designantem iter: tum trames longo tractu emittit fulgorem, et circum undique loca fumant sulfure. Tunc vero pater expugnatus convertit se ad cœlum, et alloquitur Deos, et adorat sanctam stellam, aitque: Nunc nunc nulla est mora: sequor, et vado, qua ducitis. O Dii patrii, custodite domum, custodite nepotem. Omen hoc vestrum, et Troja* est *in vestrâ potestate. Equidem cedo, nec abnuo ire tibi socius, ô fili. Ille locutus fuerat: et jam flammâ clarius* crepitans *auditur per urbem,*

NOTÆ.

683. *Apex.*] Summa pars pilei. Nam ex Servio Danielis, qui Suetonium citat, tria erant pileorum genera, quibus sacerdotes utebantur: *apex, tutulus, galerus. Galerus*, pileum erat ex pelle hostiæ cæsæ: *tutulus*, pileum lanatum, in metæ formam: *apex*, pileum sutile, circa medium virgâ eminente. cui lana circumligata erat; nomen ab antiquâ voce *apio* vel *apo*, ab ἅπτω. *ligo.*

693. *Intonuit lævum.*] De sinistro fulmine prospero, et hujus vocis, *lævum*, ambiguâ significatione, fusè Ecl. 1. 12. De *stellis* quæ cadere videntur, et accensis in mediâ aëris regione siccis exhalationibus, G. 1. 365.

696. *Idæâ sylva.*] Infra, v. 801.

698. *Sulfure.*] Fulmina enim sulfuris odorem habere dicuntur.

703. *Augurium.*] Propriè est consultatio avium ad futura prænoscenda, tamen ad alia omnia futuri omina transfertur. Nomen ab *avium* vel *gestu*, vel *garritu*, vel *gustu*: quia hujus artis ministri spectabant, quomodo aves se gererent in volatu; quomodo garrirent; quomodo offam oblatam gustarent, De *Numine*, Æ. 1. 133.

Auditur,

Auditur, propiùsque æstus incendia volvunt.
Ergo age, chare pater, cervici imponere nostræ:
Ipse subibo humeris: nec me labor iste gravabit.
Quo res cunq; cadent, unum et commune periclum,
Una salus ambobus erit: mihi parvus Iülus
Sit comes, et longè servet vestigia conjux.
Vos famuli, quæ dicam, animis advertite vestris.
Est urbe egressis tumulus, templumque vetustum
Desertæ Cereris: juxtaque antiqua cupressus,
Relligione patrum multos servata per annos.
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates.
Me, bello è tanto digressum et cæde recenti,
Attrectare nefas: donec me flumine vivo
Abluero.
Hæc fatus, latos humeros subjectaque colla
Veste super, fulvique insternor pelle leonis,
Succedoque oneri: dextræ se parvus Iülus
Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis.
Ponè subit conjux. Ferimur per opaca loco-
rum:
Et me, quem dudum non ulla injecta movebant

et incendium propius spargit calorem. Age igitur, ô dilecte pater, imponaris nostro collo, ipse portabo te humeris: nec istud pondus me premet. Quocunque res abeant, unum et idem utrique periculum, una salus erit. Parvus Iülus mihi sit comes, ex uxor eminus sequatur vestigia. Vos, ô famuli, defigite mentibus vestris ea quæ dicam. Occurrit exeuntibus ex urbe colliculus, et antiquum templum Cereris desertum: et prope vetusta cupressus, ob majorum reverentiam servata per multos annos. Veniemus in hunc eundem locum per varias vias. *Tu pater accipe manu res sacras, et patrios Deos. Non licet me redeuntem è tanta pugna et recenti strage, tangere* eos: *donec me lavero purâ aquâ. Hæc locutus tegor veste, et pelle rufi leonis,* circa *latos humeros collumque submissum; et subeo onus: parvus Ascanius adhæsit* meæ *dexteræ, et sequitur* me *patrem passibus non æqualibus. Uxor juxta sequitur. Vadimus per obscura loca: et me, quem nulla spicula immissa*

NOTÆ.

714. *Cereris.*] *Ceres* fuit Saturni et Opis filia, frugum repertrix, G. 1. 39.

717. *Penates.*] Deos domesticos: qui cum in interiore domo colerentur, ita dicti sunt à nomine *penus*: quæ sunt res necessariæ, in intimâ domus parte servatæ; ut ab *optimus, magnus; optimas, magnas; optimates, magnates;* ita à *penus, penas, penates.* Quinam illi essent, ambigitur. Alii, *Jovem, Junonem,* ac *Minervam,* fuisse aiunt: alii *Neptunum* et *Apollinem:* alii *Cælum* ac *Terram:* Arnobius Deos *consentes* seu *complices,* quorum numerum ac nomina ignota fuisse docet. Dionysius Halicarn. l. 1. refert ex Timæo caducea fuisse ærea, et ferrea, Trojanamque terram fictilem. Hos tamen ait se Romæ in templo vidisse, formâ duorum juvenum hastatorum, habitu sedentium. Hi tamen *Castor* et *Pollux* esse non possunt, cum fratres essent Helenæ; Penates vero multo antiquiores. Hos Dardanus è *Samothraciâ,* insulâ contra Thraciam, advexisse cum Palladio dicitur, et Trojæ collocasse; unde Æneas eos in Italiam detulerit. Porro unde Penates acceperit Æneas, dubium videri potest. An vere Hectoris umbra è locis, ubi servabantur, ipsi detulerit, ut dictum est, v. 297. An similes domi habuerit eorum statuas, quas Anchisæ patri commiserit. An cum Palladio à Diomede acceperit, ut vidimus v. 166. An Æneas, per incendii tumultum ingressus arcem, eos inde extulerit: ut ait Halicarnasseus, negare tamen videtur Virgilius. *Lares* vero, Dii etiam fuerunt domestici; ut Ovidio placet, Mercurii et Laræ, sive Larundæ, filii; juxta Plautum, caninâ specie efformabantur; juxta Plutarchum, caninâ pelle tantum induebantur, propter fidam custodiam domus. Existimo cum Apuleio *Lares* esse ipsas animas parentum; qui, quod olim in ipsâ domo sepulturæ mandarentur, curare semper familiam putabantur suam: unde erat *Lar familiaris:* et *Lars* vox est Etrusca, quæ *populi principem* significat. In eoque distinguo *Penates* à *Laribus:* quod *Penates* divinâ essent origine, *Lares* humanâ. De *Larium* cultu, Æn. 3. 177.

719. *Flumine vivo.*] Mos fuit veterum; ut nunquam aut attrectarent sacra, aud ad sacrificium offerendum accederent, nisi lotis manibus, aliquando capite, quandoque etiam toto corpore: præsertim si cæde aliquâ, aut funere, aut impuro usu fœdi essent. Lotio fiebat, non stagnanti, aut pluviali, torrentique aquâ; sed vivâ ac perenni, qualis est fontium ac fluminum: sive in ipso flumine, per immersionem; sive aquâ inde haustâ, per solam effusionem.

725. *Opaca locorum.*] Opaca loca: supra v. 332.

Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graii;
Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis
Suspensum, et pariter comitique oneriq; timentem.
Jamque propinquabam portis, omnemque videbar
Evasisse viam; subitò cùm creber ad aures
Visus adesse pedum sonitus: genitorq; per umbram
Prospiciens: Nate, exclamat, fuge nate: propinquant:
Ardentes clypeos atque æra micantia cerno.
Hìc mihi nescio quod trepido malè numen amicum
Confusam eripuit mentem. Namque avia cursu
Dum sequor, et notâ excedo regione viarum:
Heu! misero conjux fatone erepta Creüsa
Substitit, erravitne viâ, seu lassa resedit,
Incertum: nec post oculis est reddita nostris.
Nec priùs amissam respexi, animumque reflexi;
Quam tumulum antiquæ Cereris, sedemq; sacratam
Venimus: hic demùm collectis omnibus una
Defuit, et comites natumque virumque fefelli.
Quem non incusavi amens hominumq; Deorumque?
Aut quid in eversâ vidi crudelius urbe?
Ascanium, Anchisenque patrem, Teucrosq; Penates
Commendo sociis, et curvâ valle recondo.
Ipse urbem repeto, et cingor fulgentibus armis.
Stat casus renovare omnes, omnemque reverti
Per Trojam, et rursus caput objectare periclis.
Principio muros, obscuraque limina portæ,
Quà gressum extuleram, repeto: et vestigia retro
Observata sequor per noctem, et lumine lustro.
Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
Me refero: irruerant Danai, et tectum omne tenebant.
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Volvitur, exuperant flammæ, furit æstus ad auras.
Procedo ad Priami sedes, arcemque reviso.
Et jam porticibus vacuis, Junonis asylo,

neque conferti Græci ex hostili exercitu antea turbabant; nunc omnes flatus terrent, omne murmur solicitat ancipitem, et æqualiter metuentem comiti et oneri. Et jam accedebam ad portas, et videbar excessisse ex omnibus viis: cum repente frequens strepitus pedum visus est allabi ad aures: et pater per noctem intuens vociferatur: Fili, fuge fili: appropinquant: video fulgentes clypeos, et arma *ærea splendentia. Tunc nescio quis Deus inimicus abstulit mihi timenti turbantam mentem. Nam dum currendo quæro* loca *à viis* remota, *et recedo è spatiis cognitis itinerum: heu! Creusa uxor substitit: dubium est, an fato ablata* mihi *misero, an aberraverit ab itinere, an fessa sederit: nec deinde restituta est oculis meis. Neque vidi* eam esse *amissam, aut adverti mentem: priùs quam pervenissemus, ad collem vetustæ Cereris, et templum sacrum: hic denique congregatis cæteris, sola defuit, et frustrata est comites et filium et maritum. Quem non accusavi Deorum et hominum, insanus! aut quid vidi durius in ruinâ urbis? Commendo sociis Ascanium, et Anchisen, et Trojanos Deos, eosque occulto in humili valle. Ego redeo in urbem, et tegor armis nitentibus. Deliberatum est renovare omnes casus, et redire per omnem Trojam, et iterùm objicere caput periculis. Primum reviso muros, et limina obscura portæ* urbis, *quà exportaveram pedem: et retro relego vestigia notata in tenebris, et quæro oculis. Ubique horror, et simul ipsum silentium terret mentem. Inde redeo domum,* ut viderem *an fortasse retulisset gradum* illuc. *Græci invaserant, et occupabant totam domum. Continuo ignis vorax fertur* vi *ventorum ad supremum cacumen: flammæ supra assurgunt, ardor sævit in aërem. Progredior ad regiam Priami, et repeto arcem. Et jam in porticibus desertis, et templo Junonis,*

NOTÆ.

754. *Lumine lustro.*] Vel luce ex flammis ardentis patriæ, ut vult Donatus: et vero dixerat v. 312. *Sigea igni freta lata relucent.* Vel oculis: *lumen* enim hoc sensu, etiam singulari numero dicitur. Æn. 12. 220. *Aram suppliciter venerans demisso lumine Turnus.*

760. *Priami sedes, arcemque.*] Duo sunt loca diversa, ut diximus v. 322.

761. *Vacuis.*] Non à Græcis, qui multi ibi erant; sed à civibus ac defensoribus.

Junonis asylo.] *Asylum,* ἄσυλον ab α privativo et σύρειν, *trahere*; σύλη, *spolium*: quia qui

Custodes

Custodes lecti Phœnix et dirus Ulysses
Prædam asservabant: huc undique Troïa gaza
Incensis erepta adytis, mensæque Deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis 765
Congeritur: pueri et pavidæ longo ordine matres
Stant circùm.
Ausus quinetiàm voces jactare per umbram
Implevi clamore vias: mœstusque Creüsam
Nequicquam ingeminans, iterumq; iterumq; vocavi.
Quærenti, et tectis urbis sine fine furenti, 771
Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creüsæ
Visa mihi ante oculos, et notâ major imago.
Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.
Tùm sic affari, et curas his demere dictis: 775
Quid tantùm insano juvat indulgere dolori,
O dulcis conjux? non hæc sine numine Divûm
Eveniunt: nec te comitem asportare Creüsam
Fas, aut ille sinit superi regnator Olympi.
Longa tibi exilia, et vastum maris æquor arandum.
Ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva 781
Inter opima virûm leni fluit agmine Tybris.
Illìc res lætæ, regnumque, et regia conjux
Parta tibi: lachrymas dilectæ pelle Creusæ. 784
Non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas

custodes electi Phœnix et crudelis Ulysses servabant spolia: in hunc locum *undique cumulantur divitiæ Trojanæ, sublatæ è recessibus combustis, et mensæ Deorum, et pocula solida ex auro, et vestimenta capta: pueri et timidæ matres longâ serie stant circum. Imo etiam ausus emittere voces inter tenebras, replevi vicos clamoribus, et tristis frustra repetens Creusam rursus et rursus appellavi. Misera species et umbra ipsius Creusæ, et figura grandior* quam ea quæ erat *cognita, apparuit præ oculis mihi vestiganti, et sine fine dolenti per domos urbis. Obstupui, et capilli obriguerunt,* mihi *et vox hæsit in gutture. Tunc sic* cœpit *me alloqui, et auferre solicitudinem his verbis: Quid tantum prodest vacare immodico dolori, ô chare marite? ista non contingunt absque voluntate Deorum: nec fatum, aut ille rex summi cœli, permittunt te auferre* hinc *sociam Creusam. Tu percursurus es longa exilia, et immensum spatium maris. Pervenies ad terram Italicam, ubi Tybris Lydius volvitur pacato cursu inter pingues agros populorum. Illic parata est tibi fortuna prospera, et regnum, et uxor, regis* filia: *depone dolorem ob charam Creüsam* conceptum. *Ego non videbo superbas regiones Myrmidonum aut Dolopum,*

NOTÆ.

ad illud confugisset, inde trahi aut spoliari non poterat. Idque jus sylvis quibusdam, sed præcipue templis tributum est. De *Phœnice*, Achillis rectore, supra, v. 7. De *Ulysse*. Ibid. De *gaza*. Æ. 1. 119. De *crateribus*, poculis, Ecl. 5. 68.

772. *Creüsæ.*] Æneæ uxor fuit, mater Ascanii, filia Priami et Hecubæ. Scriptores Æneæ infesti hanc ab Æneâ occisam volunt, ex pactione cum Græcis: ne quid ex Priami sanguine superesset. Virgilius fingit à Cybele fuisse retentam: ne quid esset impedimenti, quominus Æneas, aut à Didone adoptaretur, aut à Laviniâ assumeretur in virum.

777. De *numine.*] Voluntate Deorum, Æ. 1. 133. De *Olympo*, Thessaliæ monte, qui pro cœlo sumi solet, Ecl. 5. 56.

780. *Maris æquor arandum.*] *Æquor*, est quælibet æqua planities, sive terræ, sive maris, sive etiam speculi: unde Æ. 7. 781. *Æquore campi exercebat equos.* Hic *maris æquor*, Lucret. l. 4. 105. *Reddunt speculorum ex æquore visum. Arandum:* ducta metaphora ab agris: sicut Æ. 5. 158. *Sulcant vada salsa carinæ.* Est enim *sulcus*, longus ille tractus, quem vomer inter arandum excavat.

781. *Hesperiam.*] Duplex est, *Hispania*, et *Italia;* hic *Italia*, Æ. 1. 530. *Tybris*, Italiæ fluvius, de quo Æ. 8. 330. *Lydius* dicitur; quia Tuscos, sive Etruscos, à Latio dividit. Tusci autem etiam *Tyrrheni* dicti sunt à Tyrrheno, filio Atyos, qui Atys, Herculis et Omphales filius, Lydiæ rex, in Asiâ minore, cum regio fame laboraret, sorte inter filios jactâ, *Lydum* regni successorem habuit, *Tyrrhenum* è regno emisit ad condendam coloniam: quam post varios tandem errores, in Italiâ ad superiorem Tybris ripam collocavit: quare Etrusci et Tyrrheni è *Lydiâ* oriundi sunt. De *agmine*, pro impetu, G. 3. 423. De *Myrmidonibus* ac *Dolopibus*, supra, v. 7.

Aspiciam, aut Graiis servitum matribus ibo:
Dardanis, et Divæ Veneris nurus.
Sed me magna Deûm genitrix his detinet oris.
Jamque vale, et nati serva communis amorem.
Hæc ubi dicta dedit, lacrymantem et multa volentem
Dicere deseruit, tenuesque recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Sic demùm socios consumptâ nocte reviso.
Atque hìc ingentem comitum affluxisse novorum
Invenio admirans numerum: matresque, virosque,
Collectam exilio pubem, miserabile vulgus.
Undique convenere, animis opibusque parati,
In quascunque velim pelago deducere terras.
Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Idæ,
Ducebatque diem: Danaique obsessa tenebant
Limina portarum: nec spes opis ulla dabatur.
Cessi, et sublato montem genitore petivi.

nec ibo ministratum matribus Græcis: cum sim *è Dardani* sanguine, *et Nurus Deæ Veneris. Sed magna mater Deorum retinet me in his regionibus. Nunc igitur vale,* et *retine amorem filii nostri. Postquam protulit hæc verba, reliquit* me *plorantem et volentem loqui plurima, et evanuit in aërem levem. Tunc ter conatus* sum *injicere brachia collo* ejus; *ter species frustra apprehensa abiit è manibus, similis levi vento,* et *similis vago somno. Denique transactâ nocte sic redeo ad socios. Et illic reperio admirans magnam multitudinem novorum sociorum advenisse, et matres, et viros, juventutem congregatam ad fugam et plebem miserandam. Undecunque concurrerunt, parati et voluntate et facultatibus, in quascunque terras velim* eos *ducere mari. Et jam Lucifer oriebatur è cacuminibus summæ Idæ,* et *inchoabat diem: et Græci occupabant clausos aditus portarum: nec offerebatur ulla spes auxilii. Cessi, et patrem ferens conscendi montem.*

NOTÆ.

787. *Dardanis, &c.*] Quia Priami filia, è Dardano oriunda. Vide stemma, G. 3. 35.

788. *Magna Deûm genitrix.*] *Cybele,* de qua, ejusque sacris, Æn. 3. Quomodo autem Creüsam detinet? Sensus est: Creüsam in Idæos famularum ejus choros adscitam esse; et immortalitate donatam, quali Nymphæ fruebantur.

801. *Lucifer Idæ.*] Significat *Idam* montem ad orientem fuisse Trojæ, unde *Lucifer,* stella Veneris, ante Solis ortum primo appareret. *Ida* quippe per Troadem universam sparsa est in varios montes: quorum pars septemtrionalis ad Propontidis litus: pars occidentalis, ad Hellespontum; pars meridionalis, ad sinum Adramyttenum maris Ægæi, pertinet. Imminebat Trojæ ad orientem, ibidemque Paris de tribus Deabus judicium tulit. Fæminini generis est *Ida* contra regulam communem. De *Lucifero,* Ecl. 6. 86. Ait Varro stellam illam Veneris ab Æneâ semper visam esse, donec ad agrum Laurentem veniret: quo tempore videri tandem ab eo desiit.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER III.

ARGUMENTUM.

PERGIT Æneas enarrare Didoni casus suos, quorum altera pars hoc libro continetur, nempe navigatio. Æneas incensâ Trojâ, classe viginti navium ad urbem Antandrum clam fabricatâ, defertur in Thraciam; ubi cum urbem conderet, territus prodigio cæsi à Polymnestore rege Polydori, navigat in insulam Delum, consulturus oraculum Apollinis : à quo monitus ut antiquam matrem *exquireret, Anchisæ interpretatione Cretam esse insulam ratus, Trojanæ gentis originem, eò contendit, urbemque novam ædificat. At inde peste depulsus, monitus in somnis à Diis Penatibus, Italiam vera esse Trojanorum cunabula, Italiam petit. In itinere actus tempestate in insulas Strophades, infestas habet Harpyias : quarum ex unâ audit se non prius in Italiâ fixurum sedes, quam fame coactus fuerit mensas absumere. Hinc delatus ad Actium promontorium, ibi ludos celebrat. Tum in Epirum appulsus, Andromachen reperit, jam Heleni uxorem, et mortuo Pyrrho in Chaoniâ Epiri parte regnantem. Audit ab Heleno, rege eodem ac vate, sedem sibi à Diis in Italiâ paratam : eo loco, ubi suem albam inveniret triginta fœtus enixam. Admonetur ab eodem, ne in proximâ Italiæ parte considat, Græcorum metu, qui ventis eo disjecti fuerant : tum ne Siculam trajiciat fretum, metu Scyllæ et Charybdis : sed deflexo ad occasum cursu Siciliam circumeat. Igitur relictâ Epiro, Tarentum, quæ in vicinâ Italiæ orâ est, et Siciliæ partem Ætnæ monti proximam prætervectus : hinc supplicem recipit Achæmenidem, socium Ulyssis, ab eoque de feritate Cyclopum edoctus, observatis omnibus Heleni præceptis, tandem Drepanum, occidentalem Siciliæ portum, obtinet : ubi moritur Anchises. Atque hinc mediâ æstate solvens Æneas in Italiam, tempestate in Africam ejicitur. Et hic finis est narrationis.*

POSTQUAM res Asiæ Priamique evertere gentem
Immeritam visum superis, ceciditque superbum
Ilium, et omnis humo fumat Neptunia Troja ;

INTERPRETATIO.

Postquam placuit Diis destruere potentiam Asiæ, et populum Priami ; et postquam *nobile Ilium cecidit, et tota Troja à Neptuno munita fumat à fundamentis ;*

NOTÆ.

1. *Res Asiæ.*] Minoris, cujus magna pars est utraque Phrygia, major et minor, Priamo subdita. Æ. 1. 381.

2. *Immeritam.*] Nam perfidia Laomedontis in Neptunum et Apollinem ; et crimen Paridis in Junonem ac Minervam non debuere tanto populo creare perniciem, Æ. 1. 27. Æ. 2. 610.

3. *Ilium---Neptunia Troja.*] Per *Ilium*, arx ; per *Trojam*, urbs significatur. *Ilium* dicitur à Virgilio tantum neutro genere ; ab Horatio, *Ilios* fœminino : ab Ovidio *Ilion* etiam fœminino, communi urbium genere.

Diversa exilia, et desertas quærere terras,
Auguriis agimur Divûm: classemque sub ipsâ
Antandro, et Phrygiæ mòlimur montibus Idæ:
Incerti quo fata ferant, ubi sistere detur;
Contrahimusque viros. Vix prima inceperat æstas,
Et pater Anchises dare fatis vela jubebat.
Litora tum patriæ lachrymans, portusque relinquo,
Et campos ubi Troja fuit: feror exul in altum,
Cum sociis, natoque, Penatibus, et magnis Diis.
Terra procul vastis colitur Mavortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo:
Hospitium antiquum Trojæ, sociique Penates,
Dum fortuna fuit. Feror huc, et litore curvo
Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis:
Æneadasque meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionææ matri, Divisque ferebam
Auspicibus cœptorum operum: superoque nitentem

impellimur ominibus Deorum petere exilia remota, et regiones vacuas: et fabricamus naves prope ipsam Antandrum et prope *montes Idæ Phrygiæ; dubii, quem in locum fata nos mittant, ubi permittatur manere: et colligimus socios. Vix prima æstas inceperat: et jam pater Anchises imperabat* nos *dirigere vela,* quo *fata* vellent. *Tunc lugens desero litora patriæ, et portus,* / *et arva, ubi Troja* sita *fuit. Abeo exul per mare, cum sociis, et nato* cum *Penatibus, et magnis Diis. Terra Martia spatiosis agris longe habitatur,* quam *Thraces colunt, subjecta olim bellicoso Lycurgo: vetus hospitium Trojanorum, et* cujus *Dii* erant *conjuncti* nostris, *dum felices fuimus. Illuc navigo, et in sinuoso litore statuo primos muros, appulsus fatis adversis: et nomen* civibus *facio Æneadas, de meo nomine. Offerebam sacrificia matri Veneri, et Diis auctoribus operis inchoati:*

NOTÆ.

5. *Auguriis.*] Hectoris admonitu, Æn. 2. 295. flammâ, quæ verticem Ascanii lambebat, v. 681. cursu stellæ cadentis, et lævo fulmine, v. 694. sermone ultimo Creüsæ, v. 781.

6. *Antandro.*] *Antandros*, urbs est Phrygiæ minoris, nunc *S. Dimitri*: ad sinum Adramyttenum, et litus Ægæi maris: sub radices Idæ, ubi copia erat arborum ad navalem structuram, et latebrosi sinus procul à conspectu Græcorum. De *Idâ* monte, Æ. 2. 801.

7. *Incerti quo fata ferant.*] Tamen Creüsa monuerat, Æn. 2. 781. in Hesperiâ ad ripas Tybris sedes esse futuras. Ergo, vel non credidit inani Creüsæ simulacro: vel illud Creüsæ vaticinium ex iis est locis, quos Virgilius emendare debuisset.

8. *Æstas.*] Nam Troja sub finem veris capta est, ut diximus Æ. 2. 340. Et in ædificandâ viginti navium classe aliquantum sane temporis abiit.

12. *Penatibus et magnis Diis.*] *Magni* sunt, Jupiter, Juno, Mars, &c. communes Dii: *Penates*, domestici, nec nòminati, Æ. 2. 717.

13. *Procul.*] Thracia tamen à Troade non distinguitur nisi angustissimis faucibus Hellesponti, *les Dardanelles.* Igitur *procul*, non est *longa dissita*; sed quæ *longe lateque colitur*, latissima enim est Thracia. *Mavortia* dicta, quia Mars in eâ natus est. Ecl. 6. 30. et 9. 12.

14. *Thraces arant.*] Relativum *quam* suppressit more suo: sic Æ. 1. 12. *Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni. Thracia*, ampla Europæ regio olim duas in partes divisa, in Thraciam cis Rhodopen, et trans Rhodopen montem. *Romania* dicta deinde est, cum in eam Constantinus Romanum imperium transtulit. Ejus caput *Constantinopolis*: termini, à septentrione et occidente Bulgaria; à meridie, mare Ægeum; ab oriente, Hellespontus, Propontis, et Pontus Euxinus.

Lycurgo.] Thraciæ rex fuit, Dryantis filius, qui Baccho infestus ipsum fugere compulit in insulam Naxum, et vites Thraciâ totâ succidi jussit: quas cum ipse succideret, dicitur Dei ultione in furorem actus sibi crura amputasse. *Regnata.*] Passive dixit: ut Æ. 6. 770. *Regnandam acceperit Albam*: et Horat. Od. l. 2. 6. 11. *Regnata Laconi rura Phalanto.*

15. *Sociique Penates.*] Nam Polymnestor, Thraciæ rex conjugem habuerat Ilionem, filiam Priami. De *Penatibus*, Æ. 2. 717.

18. *Æneadas.*] Urbem vocat Mela, l. 2. 2. *Ænos*: inter ostia Hebri et Chersonesum: confirmatque Plinius, cum ait ad eam urbem esse Polydori tumulum, l. 4. 11. Nunc etiam dicitur *Eno. Dionææ matri*, Veneri, filiæ Jovis et Diones, Æ. 1. 256.

Cœlicolûm

Cœlicolûm regi mactabam in litore taurum.
Forte fuit juxta tumulus, quo cornea summo
Virgulta, et densis hastilibus horrida myrtus.
Accessi, viridemque ab humo convellere sylvam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras;
Horrendum et dictu video mirabile monstrum.
Nam, quæ prima solo ruptis radicibus arbos
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ,
Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
Rursus et alterius lentum convellere vimen
Insequor, et causas penitus tentare latentes:
Alter et alterius sequitur de cortice sanguis.
Multa movens animo Nymphas venerabar agrestes,
Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis,
Rite secundarent visus, omenque levarent.
Tertia sed postquam majore hastilia nixu
Aggredior, genibusque adversæ obluctor arenæ:
Eloquar, an sileam? gemitus lachrymabilis imo
Auditur tumulo, et vox reddita fertur ad aures:
Quid miserum, Ænea, laceras? jam parce sepulto,
Parce pias scelerare manus: non me tibi Troja
Externum tulit: haud cruor hic de stipite manat.
Heu fuge crudeles terras, fuge litus avarum;
Nam Polydorus ego: hic confixum ferrea texit
Telorum seges, et jaculis increvit acutis.

et immolabam in litore taurum pinguem summo regi cœlestium. Forte tumulus prope erat, quo in *summo erant frutices cornei, et myrtus aspera multis hastilibus. Accessi* ad tumulum, *et conatus abrumpere è terrâ ramos virides, ut tegerem altaria ramis* illis *foliosis; video prodigium tremendum et mirabile dictu. Nam quæ arbor primo eruitur è terrâ fractis radicibus, ex hâc defluunt guttæ nigri sanguinis, et tingunt terram sanie. Frigidus tremor agitat meum corpus, et sanguis metu gelidus congregatur* ad cor. *Iterum pergo exterpare virgam flexilem alterius* arboris, *et explorare causas occultas: et niger sanguis fluit ex alterius cortice.* Ego *volvens mente plurima, orabam Nymphas sylvestres, et patrem Martem, qui præest campis Thraciæ,* ut *bene prospera redderent visa, et averterent* malum *augurium. Sed postquam majore conatu accessi ad tertios ramos, et genibus obnixus sum* contra *terram oppositam: dicam, an tacebo? flebilis gemitus auditur* ab *intimo tumulo, et vox emissa pervenit ad aures: Cur discerpis miserum, ô Ænea? abstine à sepulto, cave polluere religiosas manus* tuas: *Troja non me produxit alienum tibi: sanguis hic non fluit è trunco. Heu fuge regionem crudelem, fuge litus avarum;* Ego *enim* sum *Polidorus: multitudo* telorum *ferreorum obruit hic* me *confixum, et crevit* in *acuta hastilia.*

NOTÆ.

21. *Taurum.*] Dicunt interpretes, ex Atteio, non licuisse immolare Jovi *taurum, vervecem, arietem:* adduntque ideo non acceptum fuisse sacrificium Jovi, secutumque statim esse Polydori prodigium. Malim tamen dicere tunc temporis non ita distinctas fuisse religionum rationes: taurumque etiam Jovi placuisse, ut probat hic multis exemplis Cerdanus.

22. *Tumulus.*] Et editiorem locum, et sepulchrum significat. *Cornea,* ex arbore *corno, cornouil'er, corneil tree:* de qua G. 2. 34. De *Virgultis,* Ibid, 21. De *Myrto,* Ecl. 2. 54. De *sylva,* pro qualibet multitudine, G. 1. 152.

34. *Nymphas agrestes.*] Hamadryadas. Ecl. 2. 46. Cum enim hæ unà cum arboribus vivant et occidant; dubitabat num esset earum sanguis.

35. *Gradivum ... Geticis*] *Gradivus* Mars nominatur, à Κραδαίνω *vibro. Getæ:* populi Daciæ, Thraciæ tamen annumerati ob viciniam. G. 2. 115. De *Marte,* E. 9. 12.

36. *Secundarent visus.*] *Visus,* pro *visa.* Notatque Cerdanus, *secundarent,* proprie dictum: nam post adversum omen, cum repeteretur novum: si hoc prosperum erat, primum destruebat, vocabaturque *secundum;* si rursus adversum erat, vocabatur *alterum.*

42. *Scelerare manus.*] Violatione sepulchri: quæ religio sancta semper fuit.

45. *Hic confixum, &c.*] Euripides tamen in Hecuba v. 700. ait à Polymnestore cæsum, et in mare projectum, ad illud litus ejectum esse, quo Græci è Trojâ domum repetentes appulsi erant: ibique ab Hecubâ matre fuisse agnitum:

Tum

Tum vero ancipiti mentem formidine pressus
Obstupui, steteruntq; comæ, et vox faucibus hæsit.
Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
Infelix Priamus furtim mandarat alendum
Threïcio regi: cum jam diffideret armis
Dardaniæ, cingique urbem obsidione videret.
Ille, ut opes fractæ Teucrûm, et fortuna recessit;
Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,
Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames? Postquam pavor ossa reliquit,
Delectos populi ad proceres, primumq; parentem,
Monstra Deûm refero; et quæ sit sententia, posco.
Omnibus idem animus, sceleratâ excedere terrâ,
Linquere pollutum hospitium, et dare classibus Austros:
Ergo instauramus Polydoro funus, et ingens

Tunc autem obstupui, oppressus dubiâ formidine secundum animum, et capilli obriguerunt, et vox stetit in gutture. Olim miser Priamus clam miserat regi Thraciæ hunc Polydorum educandum cum ingenti copiâ auri: cum jam male speraret de armis Trojæ, et videret urbem premi obsidione. Ille Polymnestor, *postquam potentia Trojanorum imminuta est,* et *fortuna abiit* ab eis; *conversus ad partes Agamemnonis et exercitum victorem, violat jura omnia, jugulat Polydorum, et per vim rapit aurum* ejus. *Quid non cogis corda hominum* facere, *ô execranda cupiditas divitiarum? Postquam timor abiit è membris* meis, *renarro prodigia Deorum electis principibus populi, et primum patri* meo, *et peto quis sit eorum sensus* ea de re. *Idem* est *omnibus consilium, abire ex impiâ regione, deserere funestatum hospitium, et præbere vela ventis, Itaque apparamus exequias Polydoro, et multum*

NOTÆ.

et in ultionem sceleris Polymnestora occæcatum à Trojanis mulieribus, eâdem Hecubâ duce, quæ remotum in locum eum abduxerat spe detegendi thesauri. Aliter etiam narrat Hyginus. Nempe Polydorum admodum infantem in Thraciam missum: ab Ilione sorore, Polymnestoris uxore, suppositum esse pro Deiphilo, Polymnestoris filio, sed ex aliâ uxore; ut tutius Græcos lateret: atque ita Deiphilum ab inscio patre occisum deinde fuisse, non Polydorum.

54. *Agamemnonias.*] Agamemnon, Atrei Mycenarum regis filius, Menelai Spartani regis frater, rex ipse Mycenarum, ad expeditionem Trojanam dux electus totius Græciæ, unde *rex regum* à poëtis appellatur: captâ Trojâ Cassandram filiam Priami captivam sibi habuit, amavitque; ac reversus in patriam, occisus est cum eâdem Cassandrâ in convivio, insidiis Clytemnestræ uxoris, ab Ægystho adultero, Thyestis filio, qui Thyestes Atrei frater fuerat. At Orestes Agamemnonis filius, in ejus ultionem, et Ægisthum et matrem Clytemnestram interfecit.

57. *Sacra.*] *Execranda:* vox frequens apud veteres: ab iis ducta qui *devovebantur, sacrabantur, et addicebantur* morti pro publicis delictis; ita ut impune occidi possent. Sic devovebatur apud Massilienses pauper aliquis, pestilentiâ sæviente: sic aliquando Codrus apud Athenienses, Curtius et Decius apud Romanos se devoverunt: sic etiam omnis victima immolatur quasi onustâ populi totius delictis. Rodiginus tamen ait *sacrum* dici quicquid *magnum* est, et sic Homero Il. 16. 407. ἱερὸν ἰχθὺν, esse *piscem magnum.* Addo sic etiam apud Hebræos magna omnia dici *Dei* esse, sic Ps. 37. 7. *Montes Dei,* sunt *magni montes:* et Ps. 37. 7. *Cedri Dei,* sunt *magnæ cedri.* Hic igitur fortasse *sacra fames,* est *magna fames.*

61. *Dare classibus Austros.*] Commutatio: id est, *committere classem ventis.* Posuit *Austros,* ventum meridionalem, de quo Ecl. 2. 58. pro vento generatim. Euntibus enim è Thraciâ in insulam Delum, Auster contrarius, Boreas commodus est.

62. *Instauramus Polydoro funus, &c.*] Perstringit hic ceremonias funebres, quæ fusius, l. 6. 215. describentur. I. Instaurat funus, quia male tumulatus primo fuerat, projectus nimirum ac telis obrutus: unde videri potuit inhumatus. II. *Funus* alii *sepulchrum* explicant, alii *pompam* funebrem. III. *Manes,* sunt animæ mortuorum: hic anima Polydori, de iis G. 4. 469. IV. *Aræ,* numero plurali, quia heroum animis geminæ sacrabantur: infra v. 305. Hectori Andromache, *geminas causam lacrymis sacraverat aras.* *Ecl.* 5. 66. pastores Daphnidi, *en quatuor aras, ecce duas tibi, Daphni.* V. *Cæruleis vittis* et tæniis ornabantur aræ: et *cæruleus* color, tum in sacris usui fuit; unde Valer. Argon. 1. 776. *Multâ pallens ferrugine taurus stabat adhuc, cui cæruleæ per cornua vittæ:* tum in luctu assumi solebat à mulieribus, depositâ veste purpureâ, ut est apud

Aggeritur

Aggeritur tumulo tellus: stant manibus aræ,
Cœruleis mœstæ vittis atrâque cupresso:
Et circum Iliades crinem de more solutæ.
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis et sacri pateras: animamq; sepulchro
Condimus, et magnâ supremùm voce ciemus.
Inde ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria, et lenis crepitans vocat Auster in altum;
Deducunt socii naves, et litora complent.
Provehimur portu, terræque urbesque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratissima tellus
Nereïdum matri et Neptuno Ægæo:
Quam pius Arcitenens oras et littora circum
Errantem, Mycone celsâ Gyaroque revinxit;
Immotamque coli dedit, et contemnere ventos.

terræ accumulamus in sepulchrum: eriguntur altaria animæ ejus, tristia cæruleis tæniis et nigrâ cupresso: et Trojanæ circum eunt passis capillis, juxta consuetudinem. Infundimus pocula spumantia tepido lacte, et pateras sanguinis hostiarum; et claudimus animam in sepulchro, et magnâ voce ultimo conclamamus. Deinde statim ut prima securitas maris apparuit, *et venti præbuerunt quietum mare, et Auster blande strepens invitavit ad navigationem: socii detrahunt naves, et tegunt litora. Recedimus è portu, terræque et urbes relinquuntur. Medio in mari jucundissima insula incolitur, dicata matri Nereidum et Neptuno Ægæo: quam pius Apollo religavit Mycone altâ et Gyaro, vagam* antea *circa litora et* circa *extrema* terrarum: *et voluit coli stabilem, et aspernari ventos.*

NOTÆ.

Danielis Servium, qui citat Catonem; sed addit cœruleum à veteribus nigrum dici: unde fortasse hic cœruleæ vittæ, nigræ sunt. VI. Cupressus adhibebatur aris et bustis ad latera: vel quia gravis est odoris, ad fœtorem cadaverum leniendum: vel quia semel excisa non renascitur, ad mortem exprimendam; vel quia cariem non sentit, ad gloriæ immortalitatem significandam. VII. *Iliacæ* mulieres crines solverunt: alluditque poëta ad morem Romanum, qui forte fuit etiam apud Phryges: nam Græci crines in luctu non solvebant, sed secabant; ut ait Plutarch. in Roman. quæst. VIII. *Cymbia*: vasa oblonga et angusta, in modum cymbæ et naviculæ. IX. Sanguinem, et lac; etiam aliquando vinum, et mel, et aquam affundebant: quia his pasci et delectari animas credebant, præcipue sanguine: hinc etiam gladiatorum certamina circa bustum: hinc Odyss. 11. 36. Ulysses Tyresiæ manibus acra faciens, non eum educit, nisi effuso in scrobem multo victimarum sanguine. X. *Animam condebant sepulcro*; quia, qui fuerant inhumati, hos errare centum annos existimabant. XI. *Voce ciebant*, et appellabant ter proprio nomine, ut facilius errantem animam ad sepulchrum urnamque revocarent: tum ter *vale* dicto, discedebant.

74. *Nereidum, &c.*] *Delum* insulam significat, in quâ nati Apollo et Diana, Ecl. 3. 67. Una est è Cycladibus insulis, in mari Ægæo, quod hic dicitur *Neptunus Ægæus*: vel ab *Ægis* Eubœæ oppido; vel ab Ægâ Æolidis promontorio, juxta Strabonem; vel à crebris insulis, quæ procul aspicientibus videntur habere speciem αἰγῶν *caprarum*, juxta Festum; vel ab Oleniâ caprâ, cœlesti sidere, quæ exoriens graves ibi tempestates excitat. Ibi magna insularum multitudo: quarum meridionales dicuntur *Sporades*, à σπείρω *spargo*, quia dispersæ sunt sine ordine; septentrionales vero *Cyclades*, à κύκλος *circulus*, quia quasi in circulum dispositæ sunt circa *Delum*: quam, antea vagam, post Latonæ vero partum uni affixam loco, circumcingunt, et quasi *revinciunt*. *Mycone* et *Gyaros*, duæ ex iis, pro cæteris hic appellantur, quamvis aliquæ sint Delo propiores. *Mycone* quidem ad ortum, una è Cycladibus, nunc *Myconi*: *celsa* dicitur propter montem ejus *Dimastum*. *Gyaros*, ad occidentem inter Sporades, sterilissima, et à Romanis olim destinata facinorosorum exilio: nunc *Caloira* à quibusdam vocatur; quanquam incerti admodum est, et situs, et nominis. *Arcitenens.*] Apollo, qui statim ut natus est, Pythona serpentem *arcu* et sagittis occidit; in Latonam matrem suam, tum gravidam, immissum à Junone: unde *pius* dicitur. De *Neptuno*, Æ. 1. 125. De *Doride*, quæ *Nereides* ex Nereo fratre suscepit, Ecl. 10. 5.

77. *Immotamque, &c.*] Olim dicitur errasse mari, atque adeo aliquando ventorum agitatu mari submersa esse. Deinceps vero Δῆλος, *manifesta*, vocata est: vel quia Latonæ locum ad pariendum quærenti, tutum à serpentis Pythonis insidiis, subito è mari emersit: vel quod diluvium Ogygium, quod Deucalioneum longè præcessit, prima ex aquis apparuit: vel quod Phœbi oracula, alibi obscura, hic manifesta sunt. Fabulam aliqui referunt ad terræ motus, quibus agitabatur antea, et deinceps agitari desiit; alii ad securitatem portus. Urbs ejus primaria dicta est etiam *Delos*.

Huc

Huc feror: hæc fessos tuto placidissima portu
Accipit: egressi veneramur Apollinis urbem.
Rex Anius, rex idem hominum Phœbique sacerdos,
Vittis et sacrâ redimitus tempora lauro
Occurrit, veterem Anchisen agnoscit amicum.
Jungimus hospitio dextras, et tecta subimus.
Templa Dei saxo venerabar structa vetusto:
Da propriam Thymbræe domum, da mœnia fessis,
Et genus, et mansuram urbem: serva altera Trojæ
Pergama, relliquias Danaûm atque immitis Achillei.
Quem sequimur? quove ire jubes? ubi ponere sedes?
Da, pater, augurium, atque animis illabere nostris.
Vix ea fatus eram: tremere omnia visa repente,
Liminaque, laurusque Dei: totusque moveri
Mons circum, et mugire adytis cortina reclusis.
Submissi petimus terram, et vox fertur ad aures:
Dardanidæ duri, quæ vos à stirpe parentum
Prima tulit tellus, eadem vos ubere læto

Illuc navigo: illa tranquillissima excipit securo portu nos lassos: egressi è navibus veneramur urbem Apollinis. Rex Anius, idem rex populi et sacerdos Apollinis, coronatus circa *caput tæniis et lauro dicatâ* Apollini, *venit obviam, et agnovit Anchisen antiquum amicum. Jungimus manus in* signum *hospitii. Reverebar templum Apollinis conditum vetere saxo: O Tymbræe, concede* nobis *propriam sedem, da muros fatigatis, et familias, et urbem stabilem: protege secunda Pergama Trojæ, reliquias Græcorum et crudelis Achillis. Quem sequimur? aut quò imperas* nos *ire, et ubi statuere sedes? O pater! præbe* nobis *omen, et descende in mentes nostras. Vix dixeram ista: statim omnia visa sunt trepidare, et portæ, et laurus Dei: et totus mons circum concuti, et tentorium sonare apertis recessibus. Humiles cadimus in terram, et vox pervenit ad aures: Trojani fortes; quæ terra vos produxit à primâ origine majorum, eadem fertili sinu excipiet*

NOTÆ.

80. *Rex Anius, &c.*] Veterum more, rex idem et sacerdos: Apollinis filius ex Rhæa, vel Rhæo. Filiæ ejus ex Dorippe fuere tres, *Oeno, Spermo, et Elais*, dictæ *Œnotropæ*, à καινὸς *novus*, et τρέπω *verto*: quod Bacchi beneficio, quicquid tangerent, novas in formas verterent: Oeno quidem in οἶνον *vinum*; Spermo in σπέρμα, *semen triticeum*; Elais in ἔλαιον, *oleum*. Fabula inde est, quod pater magnam eorum vim colligeret, ex donis Apollini Delio oblatis. Constat enim ex antiquis monumentis, quæ citat Cerdanus, aram Apollinis Delii nullo victimarum sanguine cultam fuisse, sed precibus, floribus, &c. unde ait solùm Æneas *venerabar*; et preces suas, non etiam victimas, commemorat.

85. *Thymbræe.*] Strabo l. 13. ait campum esse Thymbram, in agro Trojano, quem Thymbrius fluvius interfluit, in Scamandrum influens, ubi templum est Apollinis Thymbræi; quibus locis ex Servio nomen est à copia thymbræ, herbæ condimentariæ, *sariette, savoury.* Hic Æneas Apollinem, non Delium vocat, sed Thymbræum: ut ostendat unum eundemque Deum esse, eumque sibi placabilem reddat, commemoratione Trojani cultus et patrii templi.

91. *Liminaque laurusque, &c.*] Vel laurus, quâ caput simulacri coronabatur. Vel potius laurea sylva, consita in templi limine seu vestibulo: more veterum, qui lucos templis addebant. Notetur hic syllaba *que*, contra naturam producta.

93. *Mons, &c.*] *Cynthus*, mons Deli insulæ: unde Apollo *Cynthius*, et Diana *Cynthia*.

Cortina.] Proprie fuit vas tingendis lanis, dictum à *corte, basse-court, court-yard*; vel quia hujus vasis forma rotunda fuit, ut *cortis*, quam rotundam fuisse habemus ex Catone; vel quia vasis hujus magnus erat usus in *corte*. Hinc à formæ similitudine cortinæ appellatio translata est ab Ennio ad significandum *hemisphærium cœli. Quæque freto cava cæruleo cortina receptat.* Hinc ad exprimendum tentorium circa tripoda Delphicum, ubi sedens Pythia puella vaticinabatur. Hinc ad vela illa quibus in theatro histriones latent; et in sacris libris quælibet pellicea tentoria, *courtines.* Alii aliunde deducunt: vel à *corio* Pythonis serpentis, ex quo tentorium Delphici tripodis factum dicunt: vel à *corde* puellæ, quod illic à Phœbo tenebatur: sed primum probabilius Vossio videtur, Scaligero, &c. Hic autem ambiguum est, an *velum* simpliciter, an etiam *tripodis* tentorium significet: cum dubium sit an ex tripode, an per puellam, an per Anium regem, an solâ Dei voce redditum sit ex adytis hoc Æneæ oraculum.

95. *Ubere.*] De *ubere* terræ, pro ubertate, Æ. 1. 531. et G. 2. 185.

Accipiet

Accipiet reduces: antiquam exquirite matrem.
Hic domus Æneæ cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, et qui nascentur ab illis.
Hæc Phœbus: mixtoque ingens exorta tumultu
Lætitia, et cuncti, quæ sint ea mœnia, quærunt:
Quo Phœbus vocet errantes, jubeatque reverti.
Tum genitor, veterum volvens monumenta viro-
Audite, ô proceres, ait, et spes discite vestras. [rum:
Creta Jovis magni medio jacet insula ponto,
Mons Idæus ubi, et gentis cunabula nostræ.
Centum urbes habitant magnas, uberrima regna.
Maximus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhœteas primum est advectus in oras,
Optavitque locum regno: nondum Ilium et arces
Pergameæ steterant, habitabant vallibus imis.
Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaque æra,

vos redeuntes: quærite veterem genitricem. Illic familia Æneæ regnabit in regiones omnes, et filii filiorum, et qui orientur ab illis. Apollo hæc dixit: *et gaudium magnum ortum* est *mixto tumultu, et omnes inquirunt quæ sit ea urbs, quò Phœbus revocet vagos, et imperet eos redire. Tunc pater* meus *recogitans historias antiquorum hominum, dixit: O primates, audite, et intelligite spes vestras. Creta, insula Jovis magni, sita est* in *medio mari, ubi* est *mons Ida, et origo nationis nostræ;* incolæ *illius occupant centum urbes magnas, regna fertilissima: unde, si bene memini auditarum* rerum, *maximus pater Teucer primo advenit ad promontorium Rhœteum, et elegit sedem regni: nondum Ilium et arx Pergamus condita erat, degebant in profundis vallibus. Hinc* venit *mater Cybele protectrix* loci *et cymbala Corybantia,*

NOTÆ.

97. *Domus Æneæ, &c.*] Versus hi duo vaticinium continent, de magnitudine Romani imperii. Traducti sunt ex Homero Iliad. 20. 306. ubi Neptunus Æneam ab Achille occidendum periculo eripit. Sed apud Homerum illic, et in hymno Veneris v. 197. omnia exemplaria habent, non πάντεσσιν *cunctis*, sed Τρώεσσιν *Trojanis*: unde plerique putant Æneam non venisse in Italiam, sed post Priameæ familiæ excidium Trojæ regnasse: cujus rei sane multa vestigia et argumenta profert Bochartus in dissertatione quam Segresius præfixit Gallico suo Virgilio: prævaluit tamen Italorum opinio, quam secutus est Virgilius.

102. *Volvens monumenta, &c.*] Erravit in eâ explicatione oraculi et pater et filius: pater quidem, quod in re dubiâ, qualis erat origo Trojanæ gentis, quæ per Dardanum ex Italiâ, per Teucrum è Cretâ oriebatur, minime dubitaret: filius autem, quod patrem non monuerit, sed à Creüsâ abeunte audivisse, sibi sedes à Diis in Italiâ ad Tybrim fluvium esse paratas; quod in alteram interpretationis partem deflectere patris animum potuisset: vide Æ. 2. 781.

104. *Creta, &c.*] *Candie*, ingens insula mediterranei maris: inter Ægæum et Libycum mare: olim urbibus clara centum, unde ab Homero in Iliade ἑκατόμπολις dicitur, in Odyss. habet tantum urbes ἐνενήκοντα, *nonaginta*: præcipuæ fuerunt *Gnossus, Gortyna, Cydon Dictymna.* De Jovis in eâ insulâ cunabulis: deque *Cybele* et *Corybantibus*, G. 4. 151. et mox. v. 111.

108. *Teucrus Rhœteas.*] Teucer, Scamandri Cretensis filius, cum insula frugum inopiâ laboraret, dicitur, ad sedes novas quærendas, cum tertiâ populi parte solvisse; acceptoque oraculo, ibi se positurum sedes, ubi esset à terrigenis noctu oppugnatus, in Phrygiâ circa Amaxitum et Rhœteum Troadis in Hellesponto promontorium maximâ murium multitudine vexatus, ibi sedem fixit, templum constituit Apollini Smintheo, cujus simulacrum pede premebat murem, qui Phrygiâ aut Creticâ linguâ σμίνθος appellatur. Præterea veterum colonorum more, patria nomina intulit in Troadem, et montem vocavit Idam ab Idâ Cretensi monte. Æ. 2. 801. à patre suo Scamandrum fluvium, qui antea Zanthus vocabatur; unde Homerus ait Zanthum à Diis vocari, Scamandrum ab hominibus; id est nomen hoc esse illo recentius. Denique cultum Cybeles matris Deorum in Phrygiam intulit è Creta, ubi illa Jovem pepererat et aluerat.

109. *Optavitque locum regno.*] *Elegit*: sic Æ. 1. 425. *Pars optare locum tecto.* Et vero primus ibi regnavit: pauloque post venit ex Italiâ Dardanus, qui ab ipso in generum ac successorem adscitus est. Æ. 1. 235.

111. *Mater cultrix Cybele.*] Quæ et *Rhea*, et *Ops*, Saturni uxor, mater Deorum ac terrâ ipsâ. Nomen, vel à *Cybelo* monte Phrygiæ; vel à

Idæumque

Idæumque nemus: hinc fida silentia sacris,
Et juncti currum dominæ subiere leones.
Ergo agite, et, Divûm ducunt quà jussa, sequamur.
Placemus ventos, et Gnossia regna petamus.
Nec longo distant cursu: modo Jupiter adsit,
Tertia lux classem Cretæis sistet in oris.
Sic fatus, meritos aris mactavit honores:
Taurum Neptuno; taurum tibi, pulcher Apollo:
Nigram Hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem, desertaque littora Cretæ,
Hoste vacare domos, sedesque astare relictas.
Linquimus Ortygiæ portus, pelagoque volamus:

et sylva Idæa: hinc fidele arcanum ceremoniarum, et juncti leones traxerunt currum Deæ. Itaque agite, et eamus quà mandata Deorum nos ducunt. Propitiemus ventos, et proficiscamur in regnum Creticum. Neque abest longo spatio: dum Jupiter faveat, tertia dies appellet naves ad litus Creticum. Sic locutus immolavit in altaribus dignas victimas: Neptuno taurum; tibi taurum, ô Phœbe formose: Tempestati ovem nigram, Zephyris propitiis candidam. Rumor spargitur, ducem Idomeneum ejectum abiisse è paternis regnis, et litora Cretæ esse vacua, domos carere hostibus, et regionem relictam patere. Linquimus portus Deli, et mari currimus:

NOTÆ.

κυβηβᾶν, *in caput saliare. caput rotare*, quod in sacris ejus ministri crebro caput rotarent. Et vero Græcis ipsa dicitur et Κυβέλη, et Κυβήβη. Vocabantur ministri illi *Corybantes*, *Curetes*, et *Dactyli Idæi*, Jovis altores, qui frequenti cymbalorum æreorum pulsu in sacris utebantur. Vehebatur curru, quia ex Lucret. l. 2. 600. terra est, terra autem in medio pendet. Trahebatur à leonibus, quia mater est omnium, et parentum officiis proles etiam ferocissima molliri debet. Cætera ejus mysteria ibi fuse ab eodem Lucretio explicantur. Premebantur autem ejus sacra gravi silentio, ut et Cereris cæremoniæ: fortasse ut inscrutabilem terræ profunditatem exprimerent. Reliqua vide G. 4. 151. et Æ. 6. 784. Legunt hic multi, *cultrix Cybeli*, in quo Phrygiæ monte culta esse dicitur: atque adeo hunc incoluisse dici potest, et protexisse, quomodo Juno Carthaginem, l. 1. 20. *Quam Juno fertur terris magis omnibus unam Posthabitâ coluisse Samo.* Alioqui *cultrix Cybele* dicitur, pro cultrice montium, in quibus coli amavit, quo nomine eam appellat Catull. de nuptiis Pelei. 300. *Unigenamque sinu cultricem montibus Idæ.*

115. *Gnossia regna.*] Cretam, cujus urbs præcipua *Gnossus*, supra, v. 104.

116. *Jupiter.*] Sumitur hic, vel pro Deorum rege, qui natus in Cretâ eidem præfuerat; vel pro aere ventis impulso, ut à Catullo sumitur in Phaselo; *sive utrumque Jupiter simul secundus incidisset in pedem.*

118. *Honores.*] Pro sacrificiis sæpe sumuntur: infra, v. 547. *Junoni Argivæ jussos adolemus honores.* De *Neptuno*, Æ. 1. 125. De *Apolline*, Ecl. 3. 104.

120. *Nigram Hyemi, &c.*] Per *Hyemem*, intelligit, *Tempestates*, quæ ex Cicer. de Nat. Deorum, 3. 51. *Populi Romani ritu consecratæ sunt—nostri duces, mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueverunt.* Ad hunc morem allusit Virgilius, hic, et l. 5. 772. *Tempestatibus agnam cadere deinde jubet.* Et notat hic Taubmannus ex Plauto, *pecudem* maxime de ovino genere dici. *Venti* quoque Deorum loco habiti sunt, tam apud Græcos ex Herodoto, qui l. 7. Athenienses inducit Boreæ sacrificantes; quam apud Romanos ex Senecâ, Natur. quæst. l. 5. 17. qui ait, Augustum in Galliâ commorantem, Circio, Galliæ Narbonensis peculiari vento, templum vovisse ac fecisse. De *Zephyro*, Ecl. 5. 5. At notat Macrobius hæc sacrificia, non in templo Deliaco facta esse, ubi sanguinem fundi nefas erat. Et vero non sacrificasse hyemi et ventis ad aram Apollinis. Ubi igitur? fortasse in litore.

122. *Idomenea.*] Ἰδομενῆα, ut longa sit penultima, ut Æ. 1. 611. *Ilionea petit dextrâ.* Idomeneus filius Deucalionis, nepos fuit Minois Cretensis regis, duxitque Cretenses ad Trojanum bellum: unde rediens cùm in tempestate vovisset se sacrificaturum Diis, quod sibi appulso primum occurreret, occurrissetque filius; eum pater immolavit: ortâ deinde peste pulsus est rex à civibus, quasi impius in prolem, atque ita Diis invisus. Inde abiisse dicitur in Calabriam Italiæ, et ad Salentinum promontorium urbem condidisse. Ait tamen interpres Lycophronis, eum à Nauplio pulsum, Eubœæ rege: qui ut necem Palamedis filii, Ulyssis dolo à Græcis ad Trojam occisi, vindicaret; Cretam occupaverat. Diodorus non pulsum Idomenea, sed in patriâ diem obiisse censet.

124. *Ortygiæ.*] Antiquum nomen Deli insulæ; vel ab ὄρτυξ, *coturnix, caille, quail;* quod genus

Bacchatamque

Bacchatamque jugis Naxon, viridemq; Donysam,
Olearon, niveamq; Paron, sparsasq; per æquor
Cycladas, et crebris legimus freta consita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor.
Hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
Prosequitur surgens à puppi ventus euntes:
Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.
Ergo avidus muros optatæ molior urbis,
Pergameamq; voco: et lætam cognomine gentem
Hortor amare focos, arcemque attollere tectis.
Jamque fere sicco subductæ littore puppes:
Connubiis arvisque novis operata juventus:
Jura domosq; dabam: subito cum tabida membris,
Corrupto cœli tractu, miserandaque venit
Arboribusque satisque lues, et letifer annus.
Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant
Corpora: tum steriles exurere Sirius agros.
Arebant herbæ, et victum seges ægra negabat.
Rursus ad oraclum Ortygiæ Phœbumq; remenso
Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
Quem fessis finem rebus ferat, unde laborum

et radimus Naxum in montibus sonantem tumultu Baccharum, et viridem Donysam, et Olearon, et Paron candidam, et Cycladas sparsas per mare, et freta distincta multis insulis. Tollitur clamor nautarum diverso conatu. Socii impellunt sese, *ut adeamus Cretam et majores. Ventus suboriens à puppi propellit navigantes: ac demum appellimur ad vetera litora Curetum. Ergo cupidus exstruo muros desideratæ urbis, et* eam *appello Pergameam: et hortor populum gaudentem* hâc *appellatione,* ut *curet domos, et erigat arcem* alto *fastigio. Et jam ferme naves subductæ* è mari stabant *in litore sicco: juventus vacabat conjugiis et agris novis: distribuebam leges ac domos: cum repente pestis funesta,* et *putrida, et annus mortifer venit in corpora, et* in *arbores, et* in *segetes, vitiatis spatiis aeris.* Socii *amittebant dulces animas, aut trahebant languentia corpora: præterea Sirius* cœpit *urere campos infœcundos: herbæ siccabantur, et messes aridæ non dabant cibum. Pater* meus *hortatur* me ut *remenso mari eam iterum ad oraculum Deli, et* ad *Phœbum; et* ut *orem veniam: et* petam, *quem terminum ponat rebus afflictis, unde imperet* nos

NOTÆ.

illic, aut primum, aut magna multitudine visum volunt grammatici: vel juxta alios, ab Ortygiâ Ætoliæ; cujus et hanc, et alias complures Ortygias, colonias fuisse volunt.

125. *Bacchatamque jugis Naxon.*] *Naxus*, una Cycladum, insula nobilissima, ad meridiem Deli, vino fertilis, unde Baccho dicata: quia Ariadnem, à Theseo raptam ibique relictam, fertur excepisse. *Bacchata* dicitur, id est frequentata à Bacchis, furiosis Bacchi comitibus fœminis: Ecl. 5. 29. 69. Hodie *Naxi.*

Viridemque Donysam.] Jacet inter Icariam et Gyarum, marmore viridi celebris: hodie *Donussa.*

126. *Olearon, &c.*] *Olearus* vel *Oliaros:* juxta Nigrum nunc dicta *Quiniminio. Paron.*] *Paros*, hodie *Pario*, niveo marmore nobilis. De *Cycladibus*, supra, v. 74.

127. *Consita terris.*] Ubi variæ terræ, seu insulæ, quasi *satæ* et *seminatæ* sunt: et post mentionem *Cycladum,* hic significat *Sporadas;* quæ nomen habent à σπείρω, *semino,* quia sine ordine sparsæ sunt.

131. *Curetum oris.*] Cretam significat: ubi *Curetes* populi, vel familia fuit ministrorum Cybeles: sic dicti juxta Strabonem, l. 10. a κουρά, *tonsura,* quia anteriorem capitis partem detonsam gestabant. Saltationis armatæ inventionem iis Plinius tribuit. Cæteri etiam tympana, quorum strepitu Jovem recens natum Saturni patris voracitati subduxere. Iidem dicti *Corybantes* et *Idæi Dactyli.*

134. *Amare focos.*] Servius ait commendari studium sacrificiorum, quæ semper igne perficiebantur: ego curam privatarum domorum et rei familiaris, id enim focus sæpe significat: ut cum dicimus, *pugnare pro aris et focis,* id est, pro re sacrâ ac profanâ, publicâ ac domestica.

136. *Operata, &c.*] Vel *operam dabat* connubiis et agris colendis, ut explicat Donatus. Vel *sacrificabat* pro felici successu conjugiorum et agrorum; nam, et ante hæc omnia præibat apud veteres sacrificium, et *operari* simpliciter, *sacrificare* interdum significat, ut G. 1. 339. *Lætis operatus in herbis.*

141. *Sirius.*] Stella in ore majoris canis, quæ *canicula* dicitur: de ea G. 2. 353. De *Ortygiâ*, sive Delo, insula, supra, v. 124. De *Phœ-*

Tentare

Tentare auxilium jubeat, quo vertere cursus.
Nox erat, et terris animalia somnus habebat.
Effigies sacræ Divûm, Phrygiique Penates,
Quos mecum à Troja mediisque ex ignibus urbis
Extuleram, visi ante oculos astare jacentis
In somnis, multo manifesti lumine: quà se
Plena per insertas fundebat Luna fenestras.
Tum sic affari, et curas his demere dictis:
Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hic canit: et tua nos en ultrò ad limina mittit.
Nos te, Dardaniâ incensâ, tuaque arma secuti;
Nos tumidum sub te permensi classibus æquor;
Iidem venturos tollemus in astra nepotes,
Imperiumque urbi dabimus: tu mœnia magnis
Magna para, longumque fugæ ne linque laborem.
Mutandæ sedes: non hæc tibi littora suasit
Delius, aut Cretæ jussit considere Apollo.
Est locus, Hesperiam Graii cògnomine dicunt;
Terra antiqua, potens armis atque ubere glebæ.
Oenotrii coluere viri: nunc fama, minores
Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem.
Hæ nobis propriæ sedes: hinc Dardanus ortus,
Jasiusque pater, genus à quo principe nostrum.
Surge age, et hæc lætus longævo dicta parenti
Haud dubitanda refer. Corytum, terrasq; require

quærere subsidium in tot *difficultatibus, et quo convertere cursum. Nox erat, et somnus tenebat animalia per terras. Statuæ sacræ Deorum, et Penates Phrygii, quos exportaveram mecum à Trojâ, et è medio incendio urbis; visi* sunt *in somnis stare ante oculos decumbentis, multâ luce conspicui: quâ* parte *Luna plena mittebat suum lumen per fenestras hiantes. Tunc sic* visi sunt *me alloqui, et auferre solicitudinem his verbis: Quod Apollo dicturus* esset *tibi appulso* ad *Delum:* hoc ipsum tibi *prædicit hoc loco, et ecce nos ipse sponte mittit in tuam domum. Nos* post *Trojam combustam, secuti* sumus *te et tua arma; nos te duce percurrimus navibus procellosum mare; nos ipsi extollemus ad sidera futuros posteros* tuos, *et dabimus imperium* orbis *urbi* tuæ. *Tu destina magnos muros* nobis *magnis, et ne abjice laborem longi itineris. Mutanda* est *regio: Delius Apollo non suasit tibi* adire *hæc litora, nec jussit* te *manere in Cretâ. Est regio,* quam *Græci cognomine appellant Hesperium: terra vetus, potens bello et fertilitate agrorum. Populi Oenotrii* hanc *tenuerunt: nunc rumor est posteros vocavisse nationem, Italiam, è nomine ducis. Hæ sedes addictæ* sunt *nobis: hinc natus est Dardanus, et pater Jasius, à quo* Dardano *principe genus nostrum* ductum est. *Age, surge, et lætus renarra seniori patri hæc verba non* revocanda *in dubium. Quære Corytum, et terras*

NOTÆ.

bo, Ecl. 3. 62. De *Phrygiis Penatibus*, Æ. 2. 717.

152. *Insertas.*] Servius explicat, *inseratas*, id est, *non seratas, non clausas serâ*; per syncopen, ut Æ. 2. 379. *Aspris sentibus*, pro *asperis:* paulo durius. Turnebus, *ædibus insertas et interpositas*, ad lucem admittendam. Germanus, *trajectas et penetratas lumine.* Alii, *hiantes, quibus lumen incertum erat;* quo fere modo dixit, Æ. 2. 135. *Per noctem obscurus, in ulva delitui:* id est, *per noctem obscuram.*

163. *Est locus, &c.*] Hi versus et sequentes omnino translati sunt ex Æ. 1. v. 530. ubi fuse explicantur.

167. *Dardanus, Jasiusque pater, &c.*] *Pater* ad posteros refertur, non ad Dardanum, qui ejus frater fuit: ambo Electram habuere matrem, filiam Atlantis Mauritaniæ regis, uxorem Coryti Tusciæ regis in Italia; sed Jasius hunc Corytum habuit patrem; Dardanus Jovem. Mortuo Coryto, ortoque de succedendi jure dissidio, Jasium Dardanus occidit: ideoque pulsus à Tuscis, et à Siculo Hispaniæ rege, Electræ fratre, qui ad componenda dissidia venerat; primo in Samothraciam insulam fugit, ac deinde in Phrygiam, ubi Teucri filiam accepit in conjugem, et cum eo gentis hujus parens fuit, quæ deinde Trojana dicta est. Igitur, *à quo* non ad Jasium, sed ad Dardanum referri debet. Æ 1. 235.

170. *Corytum.*] *Corytus*, mons et urbs Tusciæ, nunc *Cortona:* vel à Coryto, Dardani, ut putabatur, patre, sic dicta; vel à κόρυς, *galea*, quam Dardanus illic in pugna amisit. De *Tuscia* sive *Etruria*, Italiæ regione, Æ. 8. 479.

Ausonias:

Ausonias: Dictæa negat tibi Jupiter arva.
Talibus attonitus visis ac voce Deorum,
(Nec sopor illud erat; sed coràm agnoscere vultus,
Velatasque comas, præsentiaque ora videbar:
Tum gelidus toto manabat corpore sudor)
Corripio e stratis corpus, tendoque supinas
Ad cœlum cum voce manus, et munera libo
Intemerata focis: perfecto lætus honore
Anchisen facio certum, remque ordine pando.
Agnovit prolem ambiguam, geminosque parentes:
Seque novo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate Iliacis exercite fatis,
Sola mihi tales casus Cassandra canebat.
Nunc repeto hæc generi portendere debita nostro,
Et sæpè Hesperiam, sæpè Itala regna vocare.
Sed quis ad Hesperiæ venturos littora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
Cedamus Phœbo, et moniti meliora sequamur.
Sic ait: et cuncti dicto paremus ovantes.
Hanc quoq; deserimus sedem, paucisq; relictis

Ausonias: Jupiter negat tibi Cretenses agros. Ego *stupefactus talibus jussis et sermone Deorum, (neque enim hoc erat somnus: sed videbar coram distinguere vultus, et capillos velatos, et facies præsentes:* et *tum sudor frigidus fluebat toto corpore) effero corpus è lecto, et extollo ad cœlum manus inversas cum prece, et injicio flammis pura dona: confecto sacrificio lætus facio Anchisen certum* de iis rebus, *et explico ordine prodigium.* Anchises *animadvertit familiam ancipitem, et binos* ejus *auctores: et se delusum* esse *novo errore antiquarum regionem. Deinde ait: Fili agitate fatis Trojanis: sola Cassandra mihi prædicebat tales casus. Nunc reminiscor* illam *prædixisse hæc destinata* esse *nostræ genti: et sæpè appellasse Hesperiam, sæpè regna Italica. Sed quis putavisset Trojanos venturos ad litus Italiæ? aut quem tum Cassandra vaticinans movisset? Obediamus Apollini, et admoniti sequamur meliora* consilia. *Sic dixit, et omnes obtemperamus læti verbis* ejus. *Relinquimus hanc etiam terram, et paucis* ibi *relictis præbemus*

NOTÆ.

171. *Ausonias: Dictea, &c.*] Italiam volunt dictam esse Ausoniam ab *Ausone*, Ulyssis et Calypsûs filio; at male; non enim hic Penates Æneæ nomen hoc Italiæ tribuerent, cum vix dum natus esset Auson, tantum abest ut illic regnaret. Nisi usurpatum id putemus per anticipationem temporis. Alii volunt *Ausones* dictos esse Græcis, veteres eos Latii populos; qui Latinis *Aurunci* dicebantur, commutatione vulgari literæ *r* in *s*. Et bene? nam *Aurunci* antiquiores fuerunt Ulyssis et Æneæ temporibus, siquidem ait Latinus Latii rex. Æn. 7. 206. *Atque equidem memini . . . . Auruncos ita ferre senes. Dictæa arva*, Cretensia sunt, à monte *Dicte*, ubi educatus est Jupiter, nunc *Lasthi*, in parte orientali Cretæ: ab aliquibus Idæ pars esse dicitur, et distinguitur ab aliis.

174. *Velatasque comas.*] Ornatas vittis, quæ etiam sacrarum statuarum capitibus alligabantur. Æn. 2. 133.

176. *Supinas.*] Ita sublatas, ut palmæ cœlo obvertantur.

177. *Muneralibo, &c.*] Penatibus et Laribus sacra fiebant; alia quotidiana et privata; alia publica in compitis, unde apud Romanos dicebantur *Compitalia*. Privata vulgo *ad focum*, aliquando etiam ad aram, quæ in sacrario domus erecta erat: eaque fiebant, thure, vino, coronis, et laneis et floreis, cibo aliquo lautiore e mensâ in ignem injecto. Patet id præsertim ex Plauto in Aululariæ prologo. Publica sacrificia fiebant porcâ cæsâ. Igitur hic *munera intemerata* erunt, purum vinum, ac thus: quare *libari* dicuntur, id est *stillari* et *injici*, Æ. 1. 736.

180. *Geminosque parentes, &c.*] *Teucrum*, qui ex Creta; *Dardanum*, qui ex Italia venerat. At vero errorem agnoscere antè debuerat, præsertim ex ultimis Creusæ verbis ad Æneam, Æ. 2. 781.

183. *Cassandra.*] De illâ Priami filiâ, et vate, cujus vaticiniis nulla fides à Trojanis habebatur, Æn. 2. 246. De *Hesperiâ*, Italiâ, Æ. 1. 530. De *Teucris*, Trojanis, Ibid. 235.

189. *Ovantes.*] Proprie *ovatio* erat, minor triumphus, pedestris; ad summum ex equo, non è curru. Nomen est: vel ab acclamatione militum, geminatâ sæpius literâ O, juxta Festum: vel ab *ove*, quæ in minori triumpho immolabatur: non taurus, juxta Plutarchum. Hinc ad lætitiam omnem significandam vox illa traducta; etiam ad corvos, qui dicuntur, G. 1. 428. *Ovantes gutture corvi.*

Vela damus, vastumque cavâ trabe currimus æquor.
Postquam altum tenuere rates, nec jam amplius ullæ
Apparent terræ, cœlum undique, et undique pontus:
Tum mihi cœruleus supra caput astitit imber,
Noctem hyememque ferens: et inhorruit unda tenebris.
Continuò venti volvunt mare, magnaque surgunt
Æquora: dispersi jactamur gurgite vasto:
Involvere diem nimbi, et nox humida cœlum
Abstulit: ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, et cæcis erramus in undis.
Ipse diem noctemque negat discernere cœlo,
Nec meminisse viæ mediâ Palinurus in undâ.
Tres adeo incertos cæca caligine soles
Erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
Quarto terra die primùm se attollere tandem
Visa, aperire procul montes, ac volvere fumum.
Vela cadunt, remis insurgimus: haud mora, nautæ
Adnixi torquent spumas, et cœrula verrunt.
Servatum ex undis Strophadum me litora primum
Accipiunt. Strophades Graio stant nomine dictæ
Insulæ Ionio in magno: quas dira Celæno,
Harpyiæque colunt aliæ: Phineïa postquam

vela ventis, *et decurrimus magnum mare cavis navibus. Postquam naves provectæ* sunt in *altum mare, nec jam ullæ terræ amplius videbantur;* sed *undequaque aër, et undequaque aqua: tunc cærulea pluvia decidit mihi supra caput, inducens noctem et tempestatem: et mare terribile* factum est *ob tenebras. Statim venti impellunt mare, et magni fluctus intumescunt: agitamur spersi immenso mari. Nubes obtexerunt diem, et nox imbrifera eripuit lucem: crebro micant fulgura è scissis nubibus. Dejicimur à* recto *cursu, et vagamur per undas ignotas. Ipse Palinurus ait* se *non distinguere diem à nocte* in *cælo, nec cognoscere iter in mediis fluctibus. Itaque vagamur mari* per *tres dies ambiguos* propter *tenebras obscuras, et per tres noctes sine astro. Quarto demum die terra primum visa est se erigere, et procul ostendere montes, atque emittere fumum. Vela detumescunt, incumbimus remis: non* est *mora, nautæ connitentes convolvunt spumosos* fluctus, *et secant* spatia *cærulea. Litora Strophadum primo excipiunt me ereptum ex undis. Strophades insulæ Græco nomine appellatæ jacent in magno* mari *Ionio: quas sæva Celæno et aliæ Harpyiæ habitant: ex quo* tempore *domus Phinei*

NOTÆ.

202. *Palinurus.*] Gubernator navis Æneæ, qui Morphei dolis oppressus in mare decidet, Æn. 5. 883. et in Italiam, ad litus Velinum enatans, ab incolis occidetur, nomenque dabit promontorio Lucaniæ Palinuro, Æ. 6. 337.

210. *Strophades Graio, &c.*] Insulæ duæ parvæ, hodiè *Strivali,* ad latus Peloponnesi, in mari Ionio. *Ionium* vero mare dicitur: non quod Ioniam alluit, Asiæ minoris regionem inter Æolidem et Cariam; sed quicquid aquarum interjacet Siciliam inter et Græciam, ad usque promontorium Epiri Acroceraunium, ubi mare Hadriaticum incipit, quod vocatur à quibusdam *sinus Ionius.* Insulæ porro illæ prius dicebantur *Plotæ:* deinde *Strophades* à στροφὴ, *conversio:* quia Calais et Zetes, alati Boreæ filii ex Orithyiâ, cum Harpyias e Phinei regno ad has usque insulas expulissent; a Jove admoniti ne Harpyias ultra persequerentur, inde represso cursu reversi sunt. Notetur longa diphthongus æ ante vocalem correpta, nec elisa, Græco more: *Insulæ Ionio.*

211. *Celæno Harpyiæque, &c.*] Ponti et Terræ dicuntur filiæ, unde in insulis habitant: nomen ab ἅρπω, ἁρπάζω, *rapio.* Vulgo tres numerantur ab Hesiodo, *Iris, Aello, Ocypete.* Alii mutant nomina. Virgilius unam appellat *Celæno,* nec definit aliarum nomina aut numerum. Aliqui quartam addunt *Thyellam.* Vocavit eas Apollonius, Διὸς κύνας, *Jovis canes;* Valerius Flaccus, *Jovis famulas;* Virgilius hic, *furias,* v. 252. *diras,* v. 262. unde probat Servius, et post eum Cerdanus, easdem esse quæ apud inferos dicuntur *furiæ,* apud superos *diræ,* in medio *harpyiæ:* quemadmodum eadem est Diana in terris, Luna in cœlo, Proserpina in inferis.

212. *Phineia.*] Phineus Arcadiæ, vel Thraciæ rex, cum filios ex primâ conjuge susceptos, fraude novercæ excæcasset, ipse à Jove excæcatus, et immissis Harpyiis vexatus est. Argonautas deinde, in Colchidem ad expeditionem velleris aurei profectos, cum iter docuisset, Calais et Zetes, ut gratiam referrent, Harpyias ad Plotas usque insulas persecuti sunt, ut mox diximus.

Clausa

Clausa domus, mensasque metu liquere priores.
Tristius haud illis monstrum, nec sævior ulla
Pestis et ira Deûm Stygiis sese extulit undis.
Virginei volucrum vultus, fœdissima ventris
Proluvies, uncæque manus, et pallida semper
Ora fame.
Huc ubi delati portus intravimus; ecce
Læta boum passim campis armenta videmus,
Caprigenumque pecus, nullo custode, per herbas.
Irruimus ferro, et Divos ipsumque vocamus
In partem prædamque Jovem: tunc littore curvo
Extruimusque toros, dapibusque epulamur opimis.
At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiæ, et magnis quatiunt clangoribus alas:
Diripiuntque dapes, contactuque omnia fœdant
Immundo: tum vox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo, sub rupe cavatâ,
Arboribus clausi circùm atque horrentibus umbris,
Instruimus mensas, arisque reponimus ignem.
Rursum ex diverso cœli cæcisque latebris,
Turba sonans prædam pedibus circumvolat uncis,
Polluit ore dapes. Sociis tunc arma capessant
Edico, et dirâ bellum cum gente gerendum.
Haud secus ac jussi faciunt, tectosque per herbam
Disponunt enses, et scuta latentia condunt.
Ergo, ubi delapsæ sonitum per curva dedere
Litora; dat signum speculâ Misenus ab altâ
Ære cavo: invadunt socii, et nova prælia tentant,
Obscœnas pelagi ferro fœdare volucres.

clausa est ipsis, *et* præ *timore deseruerunt mensas priores. Non* est *monstrum perniciosius illis, nec ulla pestis aut furor Deorum crudelior extulit se ex undis inferorum. Vultus* earum *volucrum* sunt *fœminei, sordidissima effusio alvi, et manus aduncæ, et facies semper pallidæ* præ *fame. Postquam huc appulsi ingressi sumus portum, ecce cernimus passim in campis pingues boum greges, et greges caprarum in pratis, sine custode. Irruimus* in eos *gladiis, et vocamus in prædam et in partem Deos et Jovem ipsum. Deinde in sinuoso litore struimus lectulos, et comedimus pingues carnes. Sed improvisæ Harpyiæ advolant tremendo volatu è montibus, et succutiunt alas magno stridore, et rapiunt cibos, et turpant omnia immundo tactu. Præterea vox earum horribilis* est *inter fœtidum odorem. Iterum in recessu remoto sub rupe cavatâ, circumtecti arboribus et densâ umbrâ, sternimus mensas, et collocamus ignem in aris. Iterum ex aliâ* parte *cœli et latebris incognitis, turba Harpyiarum stridens advolat circa prædam aduncis pedibus, et fœdat cibos ore. Præcipio tunc sociis* ut *sumant arma, et bellum faciendum* esse *cum sævâ turbâ. Non aliter ac jussi* erant *faciunt, et præparant gladios occultos sub herbâ, et abscondunt clypeos latentes. Igitur, cum* Harpyiæ *advolantes ediderunt strepitum per sinuosa litora, Misenus ab alto colle dat signum* pugnæ *cavâ buccinâ: aggrediuntur socii, et tentant novam pugnam,* nempe *vulnerare gladio turpes volucres maris.*

NOTÆ.

215. *Stygiis.*] *Styx,* inferorum fluvius, de quo Æ. 6. 323.

223. *In partem prædamque Jovem.*] Id est, *in prædæ partem.* Et mos erat veterum ut partem spoliorum in bello, aut prædæ in venatione Diis voverent: eamque vel addicerent sacrificiis, vel e tholo et fornice et arboribus ad memoriam suspenderent. Sic Æ. 9. 407. Nisus ad Dianam: *Si qua ipse meis venatibus auxi, suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi.*

224. *Toros.*] *Lectos:* juxta grammaticos veteres, a *tortâ* herbâ, ex quâ struebantur: juxta recentiores, à τονὸς, *funis,* quia extentis funibus fiebant.

231. *Arisque, &c.*] Vel quia nusquam epulabantur veteres absque aliquâ specie sacrificii, et saltem libationis, de quâ Æ. 1. 736. Vel quia forte aras Jovi erexerant, ut prædæ partem ei sacrificarent.

239. *Speculâ Misenus, &c.*] *Specula,* locus editior, unde late prospectus patet: ab antiquo *specio,* id est *video;* hinc est *speculor. Misenus,* Æoli filius, Hectoris olim tubicen, nunc Æneæ, de quo multa, Æ. 6. 164.

241. *Pelagi volucres.*] Quia Harpyiæ Ponti aut Neptuni, et Terræ dicuntur filiæ, suprà, v. 212.

At neque excipiunt plumis ictum illum, aut plagas tergo: et celeri fugâ elapsæ ad astra, deserunt prædam semimanducatam et notas fœdis. Una ex iis Celæno constitit in altissimâ rupe, funesta vates, et emisit hæc verba e pectore: An etiam bellum, bellum inquàm *vultis* nobis *inferre, post stragem boum et occisos juvencos* nostros, *ô Trojani? et ejicere Harpyias insontes e paternâ ditione? Ergo animis excipite et imprimite hæc mea verba: quæ Jupiter omnipotens dixit Apollini, Phœbus Apollo mihi, ego maxima furiarum expono vobis. Petitis navigatione Italiam: et ventis invocatis pervenietis in Italiam, et permittetur* vobis *ingredi portus* ejus. *Sed non claudetis muris urbem concessam, priusquam crudelis fames et injuria cædis nobis* illatæ *cogat vos devorare dentibus mensas corrosas.* Sic *locuta est, et fugit in sylvam alis ablata. At sociis sanguis frigidus constipatur repentino timore, animi defecerunt; nec jam ulterius volunt armis* pugnare, *sed votis et precibus petere pacem ab* Harpyiis, *sive sint Deæ, seu funestæ et fœdæ volucres. At pater Anchises extensis e litore manibus invocat magnos Deos, et destinat ipsis digna sacrificia: O Dii,* inquit, *impedite* effectum harum *minarum, Dii avertite tale infortunium, et placati protegite pios. Deinde imperat* socios *evellere funem e litore, et solvere ablatos rudentes.*

Sed neque vim plumis ullam, nec vulnera tergo
Accipiunt: celerique fugâ sub sidera lapsæ,
Semesam prædam et vestigia fœda relinquunt.
Una in præcelsa consedit rupe Celæno
Infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
Bellum etiam pro cæde boum stratisque juvencis,
Laomedontiadæ, bellumne inferre paratis?
Et patrio insontes Harpyias pellere regno?
Accipite ergo animis atque hæc mea figite dicta:
Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo
Prædixit, vobis furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis, ventisque vocatis
Ibitis Italiam, portusque intrare licebit.
Sed non ante datam cingetis mœnibus urbem,
Quàm vos dira fames, nostræque injuria cædis,
Ambesas subigat malis absumere mensas.
Dixit, et in sylvam pennis ablata refugit.
At sociis subitâ gelidus formidine sanguis
Diriguit: cecidere animi: nec jam amplius armis,
Sed votis precibusque jubent exposcere pacem,
Sive Deæ, seu sint diræ obscœnæque volucres.
At pater Anchises passis de littore palmis
Numina magna vocat, meritosque indicit honores:
Dii, prohibete minas, Dii talem avertite casum,
Et placidi servate pios. Tum littore funem
Diripere, excussosque jubet laxare rudentes.

NOTÆ.

248. *Laomedontiadæ.*] Trojani, a Laomedonte rege, Priami patre. G. 3. 35.

249. *Patrio regno.*] Neptuni patris, cui parent mare et insulæ. De *Phœbo*, Ecl. 5. 62. De *Apolline*, Ibid. 104. Nomen utrumque conjunxit, Homerico more. Innuit autem, fatorum omnem cognitionem et oracula a solo Jove prodire, ut diximus, Æ. 1. 239.

257. *Ambesas subigat, &c.*] Horrendum vaticinium! quanta enim fames, quæ mensas ligneas absumere subigat? Tamen ludicrum esse probabit eventus, Æ. 7. v. 116. Cum, non fames dirâ, sed edendi aviditas, Trojanis suadebit, ut panis frustra, quæ cibis aliis substraverint, etiam comedant. *Ambesas*, id est, *circumesas*: *ambi* enim vel *ambe*, Latinis est *circum*; a Græco, ἀμφὶ,

262. *Deæ, Diræ, obscœnæque, &c.*] Per *Deas* intelligit *furias*, quæ sic passim a Græcis Latinisque poëtis appellantur. Per *obscœnas volucres*, non tantum *fœdas*, sed potius *funestas* et mali ominis. *Obscœnum* enim vox est auguralis:, cujus etyma septem affert Vossius. Tria hæc probatissima; alterum ab *ob* et *scævum*, quod est à σκαιὸν, *sinistrum*, et *bonum*; itaque *obscœnum*, quod *obstat scævo* et bono omini; alterum ab *ob* et *cano*, id est, *contra cano*: quod quando pulli in auguriis captandis faciebant, funestissimum erat: tertium ab *ob* et *cœnum*, *lutum*, quod *sordidum* notat. Ex prima origine scribi debet per *æ*, ex secunda per *e* simpliciter, ex tertia per *œ*.

264. *Numina magna.*] Erant enim *majores*, et *minores* Dii. Majores duodecim; mares sex, Jupiter, Neptunus, Mars, Mercurius, Vulcanus, Apollo; sex fœminæ, Juno, Vesta, Ceres, Pallas,

Tendunt

Tendunt vela Noti: ferimur spumantibus undis,
Quà cursum ventusque gubernatorque vocabant.
Jam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,
Dulichiumque, Sameque, et Neritos ardua saxis:
Effugimus scopulos Ithacæ, Laërtia regna,
Et terram altricem sævi execramur Ulyssis.
Mox et Leucatæ nimbosa cacumina montis,

Austri inflant vela: fugimus per spumosas aquas, quà ventus et gubernator dirigebant navigationem. Jam Zacynthos sylvosa apparet in medio mari, et Dulichium et Same, et Neritos alta rupibus. Evitamus scopulos Ithacæ, regna Laërtæ, et detestamur regionem nutricem crudelis Ulyssis. Deinde etiam ostenditur procellosus vertex Leucatæ montis,

NOTÆ.

Diana, Venus. Minores erant, heröes, semidei, &c. inter quos *furias* illas, quasi famulares Deos, reponebat Æneas. De *rudentibus*, funibus nauticis, Æ. 1. 87.

268. *Noti.*] Austri venti meridionales; et proprie quidem, hoc enim vento opus est, a Strophadibus ad Zacynthum naviganti. De *Noto*, Ecl. 2. 58.

270. *Zacynthos.*] Persequitur iter; in eodem Ionio mari, a meridie in septentrionem: quo ordine, post *Strophades* occurrit . . . .

I. *Zacynthus*, *Zante*, ad latus occidentale Peloponnesi, contrà promontorium Chelonaten, hodiè sub Venetâ ditione.

II. *Same*, *Dulichium*, et *Ithaca.*] Hæ tres sub eâdem fere lineâ occurrunt, ante fauces sinus Corinthiaci.

Dulichium ab eo sinu minus distat, estque una ex *Echinadibus* insulis, quæ jam communi nomine vocantur *Cozzulari*, incerto numero, ut monet Strabo l. 10. quia cum parvæ sint, et ad ostia Acheloi fluvii Acarnaniæ, modo arenarum appulsu junguntur, modo aquæ impetu separantur.

Same, vel *Samos*, quæ et *Cephalenia*, nunc *Cephalonie*, ex Strabone l. 10. major, et a Corinthiaco sinu magis ad occidentem recedens, paret reipublicæ Venetæ.

Ithaca, nunc *Val di compare*, inter Cephaleniam et Dulichium media: Ulyssis patria; quandoque paruit Turcis. In Ithaca est *Neritos*, non insula, ut lexica geographica vulgo ferunt, ex Strabone. Strabo enim contra probat multis Homeri versibus, montem esse Ithacæ *Neritum* Νήριτον. Quod autem hic legitur fæminini generis, *Neritos ardua saxis*, explicat Suidas; apud quem *Neritum* mons est, *Neritos* sylva ibidem densissima: quod confirmat Hesychius, cum ait; Neritum, Ithacæ montem esse semper virentem ac frondentem: et Homerus, qui vocat Νήριτον εἰνοσίφυλλον, *Neritum frondosum.* Et bene congruit, quod statim mentio sequitur Ithacæ: quasi dicat Æneas: *Apparet Ithacæ sylva Neritos, saxis altissimis imposita; sed statim illos Ithacæ scopulos effugimus.*

III. Sequitur ad septentrionem trium illarum, insula *Leucas*, *Leucadis*, vel *Leucate*, *cates*; nunc *saint Maur*, nuper sub ditione Turcarum, ad litus Acarnaniæ, quæ pars est Epiri: cui aliquando conjuncta fuit angusto isthmo; ac deinde ponte, postquam isthmum illum Corinthii perfodissent. In hâc insulâ, Cephaleniam versus, mons est sive rupes, *Leucata*, *catæ*. Hæc rupes, quia alba est, inde sibi et insulæ nomen fecit: λευκὸς enim est, *albus*. Ex hâc rupe qui amantes exiliissent in mare, sanari ab amore putabantur; quod fecisse perhibetur Sappho poëtria, Phaonis amore insaniens. Eidem rupi fanum Apollinis impositum fuisse testatur Strabo, cui quotannis in sacrificium solebat reus aliquis e rupe in mare dejici, quam ob rem, sive ob scopulorum asperitatem, dicitur hic, *formidatus nautis Apollo.* In eâ insulâ urbs est eodem nomine *Leucas*, quam Plinius ait olim dictam fuisse *Neritum:* sed emendandus est ex Strabone, legendumque *Nericos*, non *Neritum.* De hâc urbe Æneas loquitur, cum dicit: *Parvæ succedimus urbi.* Tum deinde relictis illic navibus, ad Actiacum usque litus processit, a quo nondum Leucas divisa fuerat, ut colligi potest ex Homeri versibus apud Strabonem, lib. 10.

IV. Igitur, sequitur ad septentrionem *Actium* promontorium, nunc *capo Figalo*, in ipsis faucibus Ambracii sinus, ubi Actium erat oppidulum, et fanum alterum Apollinis: totus enim ille tractus Epiri sacer erat Apollini, dicebaturque *Actius*, id est, litoralis, ab ἀκτὴ *litus.*

272. *Laërtia regna.*] Laërtes Acrisii filius, Jovis nepos, vulgo Ulyssis pater creditus est: quidam tamen dixere Ulyssem Anticleâ quidem Laertæ uxore prognatum esse, sed patre Sisypho vel Autolyco. Regni autem Laërtæ præcipua quidem sedes *Ithaca* fuit: paruit tamen ipsi etiam *Cephalenia*, et *Zacynthus*, et *Epiri* magna pars, præcipue ubi *Leucas:* ut ex Strabone colligitur, et Homero, Iliad. 2. 631. *Dulichium* vero et *Echinades*, etsi fortasse aliquando Laërtæ paruerant, siquidem Ulysses sæpe *Dulichius* appellatus: tamen earum incolas ad expeditionem Trojanam duxit Meges quadraginta navibus, Iliad. 2. 625.

Et formidatus nautis aperitur Apollo.
Hunc petimus fessi, et parvæ succedimus urbi.
Anchora de prora jacitur, stant littore puppes.
Ergo insperatâ tandem tellure potiti,
Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras:
Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.
Exercent patrias oleo labente palæstras
Nudati socii: juvat evasisse tot urbes
Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes.
Interea magnum Sol circumvolvitur annum,
Et glacialis hyems Aquilonibus asperat undas.
Ære cavo clypeum, magni gestamem Abantis,

et Apollo terribilis navigantibus. Hunc montem lassi petimus, et imus ad parvam urbem. Anchora demittitur e prora, puppes sistunt in litore. Igitur potiti demum terrâ insperatâ, et sacrificamus Jovi, et cumulamus aras victimis, et nobilitamus Actium promontorium Trojanis ludis. Socii nudati committunt patrias luctas oleo fluente: delectat eos evitasse tot urbes Græcas, et iter habuisse inter medios hostes. Interea Sol circumagit annum integrum, et gelida hyems infestat mare Aquilonibus. Appendo liminibus anterioribus scutum æris cavi, quod *gestaverat magnus Abas,*

NOTÆ.

279. *Lustramurque Jovi, &c.*] Solvimus vota et sacrificia Jovi. *Lustro* enim, ut jam notavimus, Æ. 1. 283. et 608. dicitur a *luo*, id est, *solvo:* unde cum vota Deo fecimus, voti *rei* sumus, ut diximus, Ecl. 5. 80. Igitur *lustramur*, cum *solvimur* voto: et multo etiam magis, cum ad placandos Deos pro delicto aliquo sacra expiatoria facimus. Ita ceremoniæ omnes, quæ ad sacra pertinent, *lustrales* dicuntur. Sic l. 6. 231. in funere Miseni, sacerdos *ter socios purâ circumtulit undâ . . . lustravitque viros.* Sic l. 8. 183. post oblatas Herculi victimas Trojana juventus vescitur *perpetui tergo bovis et lustralibus extis.* Quare autem nunc *lustrantur Jovi?* Ut exolvant vota, quæ nuncupaverat Anchises magnis numinibus, in Strophadum litore, suprà v. 264. Quare Jovi præcipuè sacrificia, Apollini ludos instituit.

280. *Actiaque Iliacis, &c.*] Alludit certè poëta ad ludos eos, quos Octavianus maximâ celebritate instituit, post victoriam de M. Antonio et Cleopatrâ relatam, ad Actium Epiri promontorium, Anno U. C. 723. iv. Nonas Septembris. Cujus ad memoriam, naves plurimas Apollini Actiaco consecravit; Actiacum templum majus extruxit; urbem Nicopolim condidit in ipsis faucibus sinûs Ambracii, contra Actium, in eo loco ubi castra posuerat; locum ubi tentorium ipse habuerat magnis lapidibus constravit, ibique trophæum e rostris captarum navium, et sacrarium Apollini sub dio excitavit; ludos imprimis instituit quinquennales, qui præcipuè equestri decursu ac certamine nobilium puerorum patriciorumque virorum, tum gymnicâ pugnâ constabant. Sed ludos illos non exhibuit, nisi Anno U. C. 726. quo anno ipse Octavianus vi. et M. Agrippa ii. consules fuerunt, perfeceruntque simul censum ac lustrum populi, anno proximè præcedente inceptum: quæ omnia leguntur apud Dionem, l. 51. et 53.

Atque hæc paulo fusius: quia ex his conjicio Virgilium ad hanc, quam explicamus, operis sui partem pervenisse hoc ipso anno 726. paulo post exhibitos ludos. Quia I. *Iliaci ludi*, est ipsa equestris puerorum decursio, quam vocatam esse *Trojam*, et a Trojanis ad Romanos transiisse, testatur Æ. 5. 602. Facilè autem Æneæ suppetebant equi, in Epiro, feracissimâ equorum regione. G. 1. 59. 2. *Palæstræ* et *nudati socii*, sunt ludi gymnici γυμνὸς enim *nudus* est: qui autem eo pugnæ genere exercebantur, nudi erant: atque ut manus adversariorum in lubricam cutem impactæ, facilius ictum amitterent, ideo sibi cutem oleo, luto, et cerâ ungebant: hinc aliqui nomen *palæstræ* deducunt a πηλὸς, *lutum;* quanquam alii melius a πάλλω, *vibro, agito;* ob variam agitationem et vibrationem corporis ad evitandos ictus. 3. *Lustramur Jovi:* alludit ad solemnem populi lustrationem, quæ singulis quinquenniis post conditum populi Romani censum fiebat *suovetaurilibus*, id est sacrificio *suis, ovis*, et *tauri*, aliisque ceremoniis quæ censum terminabant et condebant. Quod hoc anno U. C. 726. ab Octaviano perfectum est.

283. *Argolicas.*] Græcas: *Argi*, urbs Peloponnesi, Æ. 1. 284.

286. *Abantis —— postibus.*] Audax ac superbum Æneæ factum: qui in mediis Græcorum urbibus atque insulis, trophæa de Græcis ipsis victoribus erigit. *Abas* quis fuerit ambigitur: unus fortasse ex iis quos nocte supremâ e comitibus Androgei occiderat, Æn. 2. 371. *Postibus* autem figit Apollinei templi, vel Leucatæ, vel Actii.

Postibus

Postibus adversis figo, et rem carmine signo:
Æneas hæc de Danais victoribus arma.
Linquere tum portus jubeo, et considere transtris.
Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt.
Protinus aërias Phæacum abscondimus arces, 291
Litoraque Epiri legimus, portuque subimus
Chaonio, et celsam Buthroti ascendimus urbem.
Hic incredibilis rerum fama occupat aures: 294
Priamiden Helenum Graias regnare per urbes,
Conjugio Æacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum;
Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui; miroque incensum pectus amore
Compellare virum, et casus cognoscere tantos.
Progredior portu, classes et litora linquens. 300
Solemnes tum forte dapes et tristia dona
Ante urbem, in luco, falsi Simoëntis ad undam,
Libabat cineri Andromache, manesque vocabat

et noto factum hoc *versu: Æneas* posuit *hæc spolia de Græcis* Trojæ *victoribus* relata. *Postea impero* socios *relinquere portum et sedere in scamnis. Socii certatim verberant mare* remis *et radunt fluctus. Continuo præterimus altas arces Phæacum, et radimus litora Epiri, et intramus portum Chaonium, et accedimus ad excelsam urbem Buthrotum. Hic incredibilis rumor rerum implet aures* nostras: *Helenum filium Priami imperare per urbes Græcas, potitum uxore et regno Pyrrhi* nepotis *Æaci; et Andromachen rursus venisse* in potestatem *mariti Trojani. Obstupui; et pectus exarsit mirabili desiderio alloquendi hominem et sciendi tantos casus. Progredior* ultrà *portum, relinquens naves et litus. Tunc forte Andromache ante urbem, in* sacrâ *sylvâ, ad aquas ficti Simoëntis, offerebat cineri solemnes epulas et funebria munera, et appellabat manes*

NOTÆ.

289. *Transtris.*] Scamnis, in quibus remiges sedent, quæ dicuntur etiam *juga.*

291. *Phæacum abscondimus arces.*] Ab Actio promontorio, sive Leucade, ad occidentem deflexo cursu, occurrit deinde insula *Phæacum,* sive *Corcyra,* hodiè *Corfou:* ad latus Epiri, olim hortis Alcinoi regis nobilitata, nunc sub ditione Veneta. *Abscondimus* arces, id est *absconduntur nobis,* dum celeri navis decursu prætermittuntur: quâ voce usus est deinde Seneca Ep. 70. *In hoc cursu rapidissimi temporis primam pueritiam abscondimus.* Et bene dixit *abscondimus arces,* id est, urbes aliquas ad orientem insulæ sitas; non vero *abscondimus insulam:* quia *Buthrotum,* quam petebat, est in ipso conspectu, et ex adverso insulæ, quæ ad occidentem vergit.

292. *Epiri.*] Regni olim in Europâ nobilis, cujus ad meridiem et occidentem est mare Ionium, ad orientem Achaia et Thessalia, ad septentrionem Macedonia: nunc Albania inferior a quibusdam dicitur. Ejus olim præcipuæ partes fuerunt *Acarnania, Cassiopæa, Amphilochia, Thesprotia,* et *Chaonia,* quæ maxime occidentalis est, dicta etiam *Molossia.* Hanc tamen ab illâ Strabo distinguit: Chaonia quidem, a *Chaone,* Trojano, Heleni fratre; *Molossia* deinde, a Molosso Andromaches et Pyrrhi filio, qui regnavit ibi post Helenum, quem veluti tutorem, occiso Pyrrho habuerat. In Chaoniâ urbs est *Buthrotum* vel *Buthrotus,* hodiè *Butrinto;* in ingressu portus *Pelodis,* hoc est *cœnosi,* inquit Strabo lib. 7. de quo portu hic est mentio. In eâdem regione est *Dodona* Sylva, ubi Jovis oraculum: quam tamen ibidem Strabo, primo Thesprotiæ, deinde Molossiæ, attributam fuisse testatur.

295. *Priamiden Helenum.*] De eo Priami filio: deque *Pyrrho,* Achillis filio, Æaci pronepote, Æn. 2. 263. De *Andromache,* antea Hectoris uxore, Æ. 2. 456.

301. *Solemnes dapes, &c.*] Annua sacrificia, quæ vulgo cum epulis conjuncta erant; ex ipsis victimarum extis. De *Simoënte,* Trojano fluvio, cujus nomen alicui rivulo Andromache in Epiro tribuerat, Æ. 1. 100. De *Hectore,* Ibid. 99.

303. *Libabat cineri.*] Vel vero cineri, cujus partem aliquam in urnâ deferre secum Andromache potuerat, ex iis qui collecti sunt ex ejus funere, Iliad. ultimo, 790. Vel ejus manibus atque umbræ. *Dona tristia.*] Lac, sanguinem, &c. ut suprà, v. 66. Unde propriè, *libabat,* erit *effundebat:* quanquam generatim etiam sumi potest pro *sacrificabat.* De hâc voce, Æ. 1. 736.

Hectoreum ad tumulum, viridi quem cespite inanem;
Et geminas, causam lachrymis, sacraverat aras.
Ut me conspexit venientem, et Troïa circùm
Arma amens vidit; magnis exterrita monstris,
Diriguit visu in medio: calor ossa reliquit:
Labitur; et longo vix tandem tempore fatur:
Verane te facies, verus mihi nuntius affers,
Nate Dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est? Dixit, lachrymasq; effudit, et omnem
Implevit clamore locum: vix pauca furenti
Subjicio, et raris turbatus vocibus hisco:
Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco.
Ne dubita, nam vera vides.
Heu quis te casus dejectam conjuge tanto
Excipit? aut quæ digna satis fortuna revisit?
Hectoris, Andromache, Pyrrhin' connubia servas?
Dejecit vultum, et demissâ voce locuta est:
O felix una ante alias Priameïa virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis
Jussa mori: quæ sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile!
Nos patriâ incensâ diversa per æquora vectæ,
Stirpis Achilleæ fastus, juvenemque superbum
Servitio enixæ tulimus: qui deinde secutus
Ledæam Hermionen, Lacedæmoniosq; Hymenæos,

propè sepulcrum Hectoris, quod dedicaverat e viridi cespite vacuum; et binas aras, causam lachrymarum. Ut aspexit me accedentem, et stupefacta vidit circà me *Trojana arma; attonita* hoc *magno prodigio, exanimata est in ipso aspectu: calor abiit* ex *ossibus: cadit, et longo* post *tempore vix demum* ita *loquitur: An vera species, et verus nuncius te mihi sistis, ò fili Veneris? an vivis? aut si lux alma abiit* a te, *ubi est Hector?* Sic *locuta est, et emisit lachrymas, et implevit clamore omnem locum. Vix respondeo pauca mœrenti, et turbatus os aperio interruptis verbis: Certè vivo, et traho vitam per omnes miserias. Ne dubita, nam vera aspicis. Heu! quis casus successit tibi, privatæ tanto marito, aut quæ fortuna satis* tibi *congrua rediit* ad te? *O Andromache, tenesne conjugium Hectoris, an Pyrrhi? Demisit vultum, et humili voce dixit: O fortunata præ aliis, virgo Priami* filia, *coacta mori ad sepulchrum hostis, propè muros altos Trojæ: quæ non passa est ullam sortitionem, nec tetigit captiva lectum victoris domini. Nos post patriam combustam vectæ per longinqua maria, parientes in captivitate, toleravimus superbiam familiæ Achillis, et juvenem ferocem; qui postea quærens Hermionem* neptem *Ledæ, et conjugium Spartanum,*

NOTÆ.

304. *Inanem.*] Tumulum *honorarium* vocat Suetonius in Claudio c. 1. Xenophon in Exped. Cyri l. 6. κενοτάφιον, id est, *vacuum tumulum.*

305. *Geminas, causam lachrymis, &c.*] Alteram Hectori; alteram Astyanacti filio, quem Græci e Trojæ turribus præcipitem miserant. Vel potius utramque Hectori: quia geminas heroibus dicari mos erat, suprà, v. 63. *Causam lachrymis.*] Id est, quæ viri memoriam, ac dolorem suum alerent.

319. *Connubia servas?*] Manesne in viduitate, ac fide datâ Hectori, an vero transiisti ad Pyrrhi nuptias?

321. *Priameïa virgo.*] Polyxena, Priami et Hecubæ filia, amata ab Achille: qui cùm ad ejus nuptias in templum Apollinis Thymbræi convenisset, a Paride, post Apollinis simulacrum latente, sagittæ ictu occisus est. Capto deinde Ilio, ejus umbra Polyxenam immolari sibi petiit. Illa ad Achillis tumulum ab ipso Pyrrho Achillis filio jugulata est.

327. *Servitio enixæ.*] Andromache captiva a Pyrrho in uxorem admissa, suscepit ex eo Molossum: qui parti Epiri nomen fecit, v. 292.

328. *Ledæam Hermionem, &c.*] Menelai filiam, Spartani seu Lacedæmonii regis, ex Helenâ filiâ Jovis et Ledæ. Hermione, Menelao ad Trojanum bellum profecto, a Tyndareo Ledæ marito desponsata est Oresti cognato suo, Agamemnonis filio. Eadem interim a patre Menelao ad Trojam desponsata est Pyrrho Achillis filio: eidemque post confectum bellum tradita. Quod cum ægrè ferret Orestes, Delphos venit, et nactus ibi Pyrrhum de futurâ sibi ex eo conjugio prole oraculum consulentem, eum ad ipsas aras Apollinis interfecit.

Me famulam famuloq; Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore
Conjugis, et scelerum furiis agitatus Orestes
Excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi, regnorum reddita cessit
Pars Heleno: qui Chaonios cognomine campos,
Chaoniamque omnem Trojano a Chaone dixit:
Pergamaque, Iliacamque jugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedere?
Aut quis te ignarum nostris Deus appulit oris?
Quid puer Ascanius? superatne, et vescitur aurâ?
Quem tibi jam Troja—
Ecqua jam puero est amissæ cura parentis?

me servam tradidit possidendam Heleno, ipsi *quoque servo. At Orestes ardens magno desiderio raptæ uxoris, et impulsus furiis criminis* sui, *intercipit illum improvidum, et jugulat ad altaria patria. Per mortem Pyrrhi pars regni data cessit Heleno: qui à Trojano Chaone vocavit cognomine campos Chaonios et totam Chaoniam: et condidit in monte Pergama, et hanc arcem Iliacam. Sed quinam venti et quænam fata direxerunt tibi cursum? aut quis Deus adduxit te inscium ad nostra litora? Quid? puer Ascanius superestne, et fruitur vita?* is *quem tibi jam Troja—Quinam est jam puero dolor de amissa matre?*

NOTÆ.

331. *Scelerum furiis agitatus Orestes.*] Agamemnonis et Clytemnestræ filius: patre ad Trojam profecto, et Ægistho Clytemnestræ adultero Mycenas tenente, subductus ejus insidiis a sorore Electrâ, et ad Strophium Phocidis principem missus est: ubi singularem cum ejus filio Pylade amicitiam contraxit. Post Trojam expugnatam, et patrem Agamemnonem Ægisthi insidiis jugulatum, matrem cum adultero interfecit. Ideo furiis agitatus, ac post labores plurimos expiatus ac solutus crimine ab Areopagitis, aut, ut ait Cicero, ipsius Minervæ judicio, in regnum rediit: Hermionem uxorem accepit, occiso prius apud Delphos Pyrrho: cum eâ regnum quoque Spartanum addidit suo. Corpus ejus post mortem refossum, septem cubitorum fuisse refert Plinius lib. 7. 16.

332. *Patrias ad aras.*] Certum est Pyrrhum ab Oreste occisum esse *Delphis,* in Phocide, apud ipsas Delphici Apollinis aras: Achillem vero Pyrrhi patrem interfectum a Paride, ad Trojam, in Apollinis Thymbræi templo; atque ita fatale fuisse patri et filio, ut apud Apollinem caderent. At variè se torquent interpretes, ut explicent, cur *patrias aras* poëta dixerit: multa comminiscuntur: hæc duo mihi videntur optima. I. Si ad sensum Nascimbæni per *patrias,* intelligamus easdem, ad quas *pater* Achilles occisus fuerat, nempe *Apollineas,* quanquam loco dissitas. II. Tamen tutius puto: *patrias* explicare ad sensum Turnebi, *Græcas:* ara enim Delphica, fere in medio totius Græciæ sita, publicum erat Græciæ totius oraculum. Addo, quod rem firmet: Epirum, ubi tum regnabat Pyrrhus, inter Græciæ provincias non esse habitam, ut patet ex Strabone l. 7. Pyrrhum vero et Orestem patriâ Græcos fuisse: Orestem quidem Argivum e Peloponneso: Pyrrhum, patre natum Achille, Thessalo e Phthiâ matre Deidamia, e Scyro Ægæi maris insula.

335. *Trojano a Chaone.*] *Chaon,* unus e Priami filiis: quem Helenus frater cum in venatu ignarus occidisset, ad solatium doloris, regnum ejus nomine appellavit; regnavitque quasi tutor Molossi, ut jam diximus, v. 292.

336. *Pergamaque, Iliacamque, &c.*] Divisio est unius rei in duas: *Pergamus* enim fuit ars *Iliaca,* sive Trojana.

340. *Quem Tibi jam Troja. . .*] Versus, aut a Virgilio relictus imperfectus, aut a Tuccâ et Vario mutilatus. Suppleverunt sic aliqui: *Quem Tibi jam Troja peperit fumante Creusa,* Malè. Trojâ enim fumante, et Æneâ fugiente, patrem sequebatur jam tum pedes Ascanius, Æn. 2. 724. Alii sic: *Quem tibi jam Trojâ obsessâ est enixa Creusa.* Paulo verisimilius. Cum enim decem annos bellum Trojanum, annos septem Æneæ navigatio duraverit, annos sexdecim aut septem decim numerare tum potuit Ascanius, cum Italicis pugnis deinde interfuit: sed omnino abhorret versus a nitore Virgiliano.

341. *Ec qua jam puero est, &c.*] Putant aliqui oblitum hic sui esse Virgilium. Quomodo enim scire potuit Andromache Creusam, Ascanii matrem, in fugâ amissam fuisse; cum eâ de re nihilum Æneas ei dixisset? quidni vero scire id potuit ante suum e Trojano littore discessum? præsertim cum Æneas in urbem rediisset, quæsiisset eam omnibus viis, ab omnibus amicis: quorum aliquis ad captivas deferre casum potuit.

Ecquid

quomodo et pater Æneas, et avunculus Hector incitant ipsum ad veterem fortitudinem et animos viriles? Talia dicebat plorans, et frustra movebat longos fletus: cum heros Helenus filius *Priami, effert se ex urbe, comitantibus plurimis: et agnoscit suos* Trojanos, *et lætus ducit in domum* suam: *et inter singulas voces emittit multum lachrymarum. Progredior, et agnosco parvam Trojam, et Pergama assimilata magnis, et siccum rivum cognomine Xanthi, et amplector postes portæ Scææ. Trojani quoque potiuntur simul urbe sociâ. Rex sub vastis porticibus excipiebat eos. Bibebant vini pocula in medio aulæ, cibis auro impositis, et tenebant pateras. Jamque dies et secundus dies abiit, et venti invitant vela, et lintea inflantur tumido vento. Alloquor his verbis Helenum vatem, et rogo* eum *talia: Trojane, interpres Deorum, qui cognoscis divinitatem Apollinis,*

Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles,
Et pater Æneas, et avunculus excitat Hector?
Talia fundebat lachrymans, longosque ciebat
Incassum fletus; quum sese a mœnibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus affert,
Agnoscitque suos, lætusque ad limina ducit;
Et multum lachrymas verba inter singula fundit.
Procedo, et parvam Trojam, simulataq; magnis
Pergama, et arentem Xanthi cognomine rivum
Agnosco: Scææque amplector limina portæ.
Necnon et Teucri sociâ simul urbe fruuntur.
Illos porticibus rex accipiebat in amplis.
Aulaï in medio libabant pocula Bacchi,
Impositis auro dapibus, paterasque tenebant.
Jamque dies alterque dies processit; et auræ
Vela vocant, tumidoque inflatur carbasus Austro.
His vatem aggredior dictis, ac talia quæso:
Trojugena, interpres Divûm, qui numina Phœbi,

NOTÆ.

348. *Multum lacrymas.*] Alii legunt: *Multum lachrymans.* Favet primæ lectioni, quod alioqui verbum *fundit* nullo casu fulciretur. Favet secundæ, quod durum sit: *multum lacrymas*, pro *multum lachrymarum*: Hæreo tamen primæ, quia communior est. De *Xantho*, seu *Scamandro* Troadis fluvio, Æn. 1. 473. De *Scæa*, Trojæ porta, Æ. 2. 612.

354. *Aulaï in medio, &c.*] *Aulaï*, dissolutio more veterum, diphthongi *æ*, quæ Græcis est *αι*, in vocales duas *α* et *ι*. *Libabant:* vel gustabant, bibebantque, vel offerebant Diis per libationem et effusionem, Æ. 1. 736. De *Baccho*, Ecl. 5. 29. 69. De *Austro*, vento meridionali, Ecl. 2. 58.

359. *Qui numina Phœbi, &c.*] Quinque divinationis species enumerat. Primam, quæ sit *afflatu Dei:* secundam, quæ *insessu in tripode:* tertiam quæ *combustione lauri:* quartam, quæ *intuitu siderum:* quintam, quæ *observatione avium.* I. Significatur per *numina Phœbi*, qui aliquando in vates illapsus, os ipsis ad futura prædicenda aperiebat, ut mox continget Heleno. II. Per *tripodas*, in quibus sedentes puellæ vaticinabantur; præsertim Delphis, unde mos ille in pleraque alia Apollinis templa transierat. Erat autem *tripus*, vel puteus tres latus pedes, in quem demissa puella emergente halitu amens reddebatur: vel vas et crater, tribus nitens pedibus: vel mensa, tribus edita gradibus: vel probabilius, sella tribus fulcris imposita, in medio patens, ubi sedebat vates; eaque aliquando ærea, aliquando aurea, etiam Delphis corio Pythonis serpentis cooperta. III. Per *Clarii lauros*, vaticinium innuit, quod petebatur ex combustione laurei rami: qui si in igne crepitaret, bono erat omini; si taceret, malo. Tibul. l. 2. 5. 81.

Ut succensa sacris crepitet bene laurea flammis,
Omine quo felix et sacer annus eat.
Propert. l. 2. 20. 36.

Deficiunt magico torti sub carmine rhombi,
Et jacet extincto laurus adusta foco.

Clarii.] Epithetum Apollinis, cui *Claros*, urbs Ioniæ, prope Colophonem, in Asiâ minore, celebri templo et oraculo dicata erat: et hoc epithetum pro quolibet alio hic additum est: quemadmodum Apollo *Delius*, appellatus est *Thymbræus*, v. 85. IV. Per ipsa *sidera* satis notatur *astromantia.* V. Per *volucrem linguas* notatur propriè ars *augurum*, qui *avium garritum* et cantum consulebant. Per *Præpetis omina pennæ*, propriè ars *auspicum*, qui *aves spectabant* volantes. Et aves quidem, quarum spectabatur cantus, dicebantur *oscines*, ab *os*, et *cano;* ut corvus, cornix, picus: quarum autem spectabatur volatus, dicebantur *præpetes* a *προπέτεσθαι*, *prævolare;* ut vultures, aquilæ. De *Celæno* et *Harpyiis* suprà, v. 211.

Qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis,
Et volucrum linguas, et præpetis omina pennæ.
Fare age: namq; omnem cursum mihi prospera dixit
Religio; et cuncti suaserunt numine Divi
Italiam petere, et terras tentare repostas:
Sola novum dictuque nefas Harpyia Celæno
Prodigium canit, et tristes denuntiat iras,
Obscœnamq; famem. Quæ prima pericula vito?
Quidve sequens, tantos possum superare labores?
Hic Helenus, cæsis primum de more juvencis,
Exorat pacem Divûm, vittasque resolvit
Sacrati capitis, meque ad tua limina, Phœbe,
Ipse manu multo suspensum numine ducit;
Atque hæc deinde canit divino ex ore sacerdos:
Nate Dea: nam te majoribus ire per altum
Auspiciis manifesta fides: sic fata Deûm rex
Sortitur, volvitque vices: is vertitur ordo.
Pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
Æquora, et Ausonio possis considere portu,
Expediam dictis: prohibent nam cætera Parcæ
Scire Helenum, fariq; vetat Saturnia Juno.
Principio Italiam, quam tu jam rere propinquam
Vicinosque ignare paras invadere portus,
Longa procul longis via dividit invia terris.
Ante et Trinacria lentandus remus in undâ,
Et salis Ausonii lustrandum navibus æquor,
Infernique lacus, Ææaeque insula Circæ;

et tripodas, et lauros Clarii, et astra, et cantus avium, et auspicia volantis alæ. Dic age: nam ceremoniæ propitiæ mihi declaraverunt totum iter meum; *et omnes Dii* suâ *auctoritate suaserunt mihi petere Italiam, quærere terras* mihi præparatas. *Sola Harpyia Celæno canit prodigium novum et horrendum dictu, et prædicit funestas iras, et fædam famem. Quod periculum primo effugiam? et quid exequendo, possum emergere e tantis casibus? Tunc Helenus, primo mactatis juvencis juxta consuetudinem, precatur veniam a Diis: et solvit tænias sacri capitis, et ipse ad tua templa, ô Phœbe, manu ducit me trepidantem ob magnam* reverentiam *Dei. Ac postea sacerdos loquitur hæc divino ex ore: Fili Veneris: nam certo scio te majoribus auspiciis currere per mare: ita rex Deorum disponit fata, et miscet fortunas: ea series* rerum *decurrit. Explicabo tibi verbis pauca e plurimis, ut securior percurras maria* quæ te *excipient, et possis quiescere* in *portu Italico: nam Parcæ impediunt ne Helenus sciat reliqua, et Juno impedit* ne *loquatur. Primo longum iter impeditum procul longis regionibus separat* a te *Italiam, quam tu jam putas propinquam, et* cujus *paras intrare vicinos portus, ô ignare. Et curvandi sunt remi in mari Siculo, et percurrenda navibus planities maris Italici, et infernæ paludes* adeundæ, *et insula Circes Colchicæ:*

NOTÆ.

370. *Vittasque resolvit.*] Infulam, quâ implicati erant capilli. Vittata enim infula, sacerdotis insigne est, Æ. 2. 133. Soluta autem, indicium est vaticinantis ac furentis, Æ. 6. 48. de Sibyllâ: *Non comptæ mansere comæ.*

375. *Majoribus auspiciis.*] Vel bonis: vel ad majora spectantibus: vel majorum Deorum, Jovis, Apollinis, &c. non avium aut siderum tantum.

379. *Parcæ, &c.*] Tres, quæ fusis dispensabant fata hominum, Ecl. 4. 47. *Juno* Saturni et Opis filia, inimica Trojanis: causam habes Æ. 1. 25.

384. *Trinacriâ lentandus, &c.*] *Flectendus* et *curvandus,* ob vim adversam fluctuum inter se pugnantium. Sic Catullus de nupt. Pelei, v. 182. *Quidne fugis lentos incurvans gurgite remos?* De *Trinacriâ,* Siciliâ, fusè infrà, v. 687. De *Ausoniâ,* Italiâ, suprà, v. 171.

386. *Infernique.*] De descensu ad inferos, Æ. 6. De appulsu ad insulam *Circes,* Æ. 7. 10. Erat autem Solis et Perses Nymphæ filia, soror Æetæ Colchici regis, qui pater fuit Medeæ; aut juxtà alios, Æetæ filia, Medeæ soror. *Ææa* dicta, id est, *Colchica:* ab *Æa,* insula et urbe Colchici regni, circa ostia Phasis fluvii. Sarmatarum regi nupsit, quo venenis occiso, in Italiam fugit, ad promontorium et montem, qui deinde *Circæus* dictus est, hodiè *Circello,* in Latio: qui quidem mons continenti junctus est: sed quia Pomptinis paludibus cingitur ad septentrionem, ideo insulæ formam aliquando habuit. Eadem Circe, cum Glaucum, marinum Deum amaret, et zelotypia Scyllam puellam in monstrum marinum commutavit: item et Picum Latinorum regem in avem, quod canentem conjugem sibi præferret.

Quam

Quàm tutâ possis urbem componere terrâ.
Signa tibi dicam, tu condita mente teneto.
Cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa jacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati;
Is locus urbis erit; requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus horresce futuros.
Fata viam invenient, aderitq; vocatus Apollo.
Has autem terras, Italique hanc littoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Graiis.
Hic et Narycii posuerunt mœnia Locri,
Et Salentinos obsedit milite campos

priusquam possis condere urbem in securâ regione. Dicam tibi signa, tu ea retine commissa animo. Quando porca reperta a te sollicito, jacebit circà undam remoti fluvii, enixa prolem triginta capitum, alba, recumbens humi, et porcelli albi circà mammas: ille locus erit urbis, ille certus finis laborum. Nec tu expavesce futurum esum mensarum. Fata reperient viam, et Apollo invocatus adjuvabit. Evita autem has terras, et hanc extremitatem Italici litoris, quæ propinqua alluitur fluctu nostri maris: cunctæ illæ urbes incoluntur a pravis Græcis. Illic et Narycii Locri statuerunt muros, et Cretensis Idomeneus occupat militibus campos Salentinos:

NOTÆ.

389. *Secreti ad fluminis, &c.*] De omine suis, cum triginta porcellis repertæ ad ripam Tybris, ubi *Alba* urbs, aut juxtà alios *Lavinium* condita deinde est, Æ. 8. 42.

394. *Mensarum morsus.*] De his v. 257.

396. *Italique hanc littoris oram, &c.*] Italiæ *frontem* intelligit, sive partem meridionalem: quæ confecto Trojano bello, Græcis plurimis illuc post varios errores appulsis, ab iis *magna Græcia* vocata est: nunc Neapolitani regni maximam partem constituit; Italiamque dividit duo in cornua, quæ Tarentino sinu vasto et patenti separantur. Tota illa frons ad orientem penitùs obversa est Epiro, marique Ionio. Atque in cornu quidem orientali, quod ab Epiro minus remotum est, promontorium est Japygium, vel Salentinum, *Cap de sainte Marie:* totumque cornu Salentini occupabant; quorum urbes præcipuæ, Tarentum *Taranto*, Brundusium *Brindes*, Hydrus *Otrante*. In altero cornu, quod ad meridiem pertinet, tria sunt præcipua promontoria: Lacinium, *capo d lic colonne*, Salentino respondens: Brutium, sive Leucopetra *capo dell' armi*, Siciliæ proximum; et Zephyrium, *capo de stillo*, inter utrumque medium. Infra Lacinium, in ipso sinu Tarentino, est Petilia, *Strongoli*. Inter Lacinium et Zephyrium, est sinus Scylacius vel Scylleticus, *golfo di Squillaci*, ubi urbs Scylacium. Inter Zephyrium, et Brutium ingens est ora, ubi non longe a Zephyrio occurrit Caulonia, vel Caulon, *Castel vetere:* tum infra, meridiem versus, Narycia, vel Locri Epizephyrii, nunc *Gieraci*. Atque hæc fusior descriptio ad ea, quæ sequuntur hoc libro, planè necessaria visa est.

399. *Narycii Locri.*] Constat eos a Græcis Locris oriundos esse: duce, vel Evanthe juxtà Strabonem: vel Ajace juxtà alios. Tres autem in Græciâ fuerunt hujus nominis populi; *Epicnemidii* et *Opuntii*, contermini; ad septentrionem Phocidis, et meridiem Eubœæ sinusque Maliaci: tum *Ozolæ;* ad occidentem Phocidis, et septentrionem faucesque ipsas sinus Corinthiaci sive Crissæi. Strabo vult Epizephyrios, ab Ozolis Crissæi sinus oriundos, negat ab Opuntiis. Tamen nomen ipsum *Nariciæ* urbis innuit, eos, si non ab Opuntiis; saltem ab Epicnemidiis esse profectos; siquidem *Narycium* urbs a Plinio collocatur apud Locros Maliaci sinus, et Boagrium fluvium. At ibidem erant Epicnemidii: ibidem regnabat Ajax Oilei filius, ex Homero Iliad. 2. 523. Et *Naryx*, sive *Naryce*, sive *Narycium*, urbs est, ex quâ juxtà Suidam fuit Ajax. Quæ ut conciliem: existimo Locris omnibus, Ozolis, Epicnemidiis, Opuntiis, Ajacem ad Trojam imperasse, cum omnes Parnasso monte conjungantur; in reditu deinde Ajace mortuo, ut diximus Æ. 1. 40. aliis alio per tempestatem disjectis, aliquas e Locris omnibus reliquias Evanthe duce in Italiam pervenisse, et Naryciam condidisse: tumque dictos esse *Epizephyrios:* quod non procul a promontorio Italiæ *Zephyrio* sedem elegissent.

400. *Salentinos, &c.*] De eorum situ, v. 396. De *Idomeneo* Cretæ rege, v. 122. *Lyctius* dicitur a *Lycto* oppido Cretæ, de quâ insulâ, v. 104.

Lyctius

Lyctius Idomeneus: hic illa ducis Meliboei
Parva Philoctetæ subnixa Petilia muro.
Quin, ubi transmissæ steterint trans æquora classes,
Et positis aris jam vota in littore solves;
Purpureo velare comas adopertus amictu:
Ne quâ inter sanctos ignes in honore Deorum
Hostilis facies occurrat, et omina turbet.
Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto:
Hac casti maneant in relligione nepotes.
Ast, ubi digressum Siculæ te admoverit oræ
Ventus, et angusti rarescent claustra Pelori;
Læva tibi tellus et longo læva petantur
Æquora circuitu: dextrum fuge littus et undas.
Hæc loca, vi quondam et vastâ convulsa ruinâ
(Tantùm ævi longinqua valet mutare vetustas)
Dissiluisse ferunt: cum protinus utraq; tellus
Una foret: venit medio vi pontus, et undis
Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et urbes
Littore diductas angusto interluit æstu.
Dextrum Scylla latus, lævum implacata Charybdis

illic est *illa Petilia ducis Melibœi Philoctetæ, defensa muro. Imo quando naves transvectæ ultrà mare constiterint, et jam reddes vota altaribus in litore structis: tegaris* secundum *capillos coopertus velo purpureo: ne aliquis vultus hostilis occurrat inter pia sacrificia, in cultu Deorum, et abrumpat auspicia. Socii* servent *hanc consuetudinem sacrificiorum,* tu *ipse hanc serva: posteri pii persistant in hâc ceremoniâ. Sed quando ventus te profectum appulerit ad litus Siculum, et minuentur angustiæ arcti Pelori; sinistra terra et sinistra maria a te petantur longâ circuitione: evita dextrum litus et* dextras *aquas. Narrant hæc loca olim magnâ violentiâ et ruinâ discessisse. Adeo remota vetustas temporis potest mutare* res. *Cum utraque terra esset una continuo: mare* cum *impetu venit* in *medium, et aquis separavit Italicum latus à Siculo: et labitur angusto freto inter arva et urbes, distinctas* suo quasque *litore. Scylla occupat dexterum latus: immanis Charybis lævum:*

NOTÆ.

401. *Melibœi Parva, &c.*] Philoctetes, Pæantis filius Melibœæ rex, urbis in Thessaliâ, ad radices montis Ossæ: cùm in Oetâ, Thessalico monte Trachiniæ regionis, pyram, in quâ se Hercules comburendum collocaverat, ejus jussu succendisset; ab eodem arcum et sagittas, Lernææ hydræ felle imbutas, accepit in munus. Trojam deinde profectus, et colubri morsu in crure sauciatus, a Græcis in insulâ Lemno fœtoris impatientiâ, relictus est. Posteà tamen, monente oraculo Trojam non nisi sagittis Herculeis capi posse, ab Ulysse et Neoptolemo in castra accersitus, Paridem occidit: et urbe captâ, auditâque Melibœorum defectione, ut narrat Strabo, venit in Italiam: ibique Petiliam, aut condidit, aut juxtà alios mœnibus firmavit: situm ejus vide, v. 396.

405. *Purpureo, &c.*] Hunc morem servavere Romani, ut in sacris caput obnuberunt: ne turbatus alienarum rerum aspectu sacerdos, aut interrumperet sacra, aut ex iis aliquid omitteret: utrumque enim fatale atque ominosum erat. Idque aiunt Romani scriptores Æneæ exemplo a posteris usurpatum: infrà, v. 545. Saturno tamen, Honori, et Herculi, aperto capite facta sacra, non velato; probat multiplici auctoritate Cerdanus.

411. *Rarescent claustra Pelori.*] *Pelorus,* seu *Pelorum, Capo di Faro,* promontorium Siciliæ maximè orientale: sic Italiæ vicinum est, ut eidem contiguum aliquando fuerit, quemadmodum hic narrat poëta: et adhuc procul aspicientibus conjunctum appareat, nec ullo freto pervium: tamen proprius accedentibus paulatim rarescunt et aperiuntur claustra illa, minuunturque visu angustiæ, et laxior aditus apparet paulò. De *Siciliâ,* infrâ, v. 687.

416. *Protinus.*] Sine interruptione atque intervallo, continuâ et perpetuâ serie. Sic *Æn.* 9. 337. *Felix si protinus illum æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset:* id est, si continuo lusisset. Hinc Æ. 10. 340. *Protinus hasta fugit,* et alibi vulgo sumitur pro *statim;* quia quod statim fit, sine intermissione fit. De *Hesperiâ,* Italiâ, Æ. 1. 530.

420. *Dextrum Scylla, &c.*] *Scylla* ad latus Italiæ, Cænym promontorium: scopulus est tumultuoso fluctuum allapsu semper fremens, nunc *Sciglio:* a σκύλλω, *vexo. Charybdis,* ad latus Siciliæ, prope Messanam urbem: mare est vorticosum, aquas sorbens, et cum impetu deinde ructans, nunc *Calofaro:* a χάσκω, *hio,* et ῥοιβδῶ, *sorbeo. Charybdim* aiunt meretricem fuisse voracissimam: quæ, cum Herculi boves eripuisset,

Obsidet;

Obsidet: atque imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras
Erigit alternos, et sidera verberat undâ.
At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris,
Ora exertantem, et naves in saxa trahentem.
Prima hominis facies, et pulchro pectore virgo
Pube tenus: postrema immani corpore pristis,
Delphinûm caudas utero commissa luporum.
Præstat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos et circumflectere cursus;
Quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, et cœruleis canibus resonantia saxa.
Præterea, si qua est Heleno prudentia vati,
Si qua fides, animum si veris implet Apollo:
Unum illud tibi, nate Dea, præque omnibus unum
Prædicam, et repetens iterumq; iterumq; monebo.
Junonis magnæ primum prece numen adora:
Junoni cane vota libens, dominamq; potentem
Supplicibus supera donis: sic denique victor
Trinacriâ fines Italos mittêre relictâ.
Huc ubi delatus Cumæam accesseris urbem,

et profundo gurgite voraginis ter vorat fluctus in præceps, deinde alternatim attollit eos in aërem, et ferit aquis astra. At antrum includit Scyllam in *obscuris latebris, pandentem guttura, et trahentem naves in scopulos. Superior forma* est *humana, et puella formoso pectore, usque ad* imum *ventrem: inferior* est *pristis immenso corpore, conjuncta uteris canum circà caudam Delphinorum. Melius est, te morantem circumnavigare fines Siculi Pachyni, et circumsinuare longos cursus; quàm semel videre sub latâ cavernâ turpem Scyllam, et scopulos sonantes canibus cæruleis. Præterea, si aliqua est scientia Heleno, si aliqua fides* habenda *vati, si Apollo implet animum veris* rebus: *unicè hoc tibi prædicam, et unicè ante omnia, et repetens rursus ac rursus inculcabo. Primo cole precibus divinitatem magnæ Junonis, fer lubens vota Junoni, et vince potentem reginam supplicibus muneribus: sic demum victor relictâ Siciliâ admitteris in regiones Italas. Quando illuc appulsus veneris ad Cumæam urbem,*

NOTÆ.

a Jove fulmine ictâ, et in fretum præceps acta, in voraginem ibi conversa est. *Scyllam* Phorci filiam, a Circe commutatam dicunt in monstrum, cujus suprema pars fœmineam speciem retinuerit, infima in canes, abierit: quorum latratu fluctuum strepitum exprimere voluerunt; ipsumque monstrum in scopulo latere, eoque naves attrahere ac lacerare fabulati sunt. Atque hæc, ex mente poetarum dicta, emendabimus infrà, v. 555. et 685.

421. *Barathri.*] Græca vox *βάραθρον barathrum:* ex Suidà et Diomede, locus erat apud Athenienses profundissimus, in quem noxii et morti destinati præcipitabantur, a *βαθὺς*, *profundus*, juxta Festum.

427. *Pristis, &c.*] Scylla tres habuit partes: superiorem virginiam, pube tenus; infimam, in modum pistricis, sive ingentis piscis desinentem in caudas bifidas, quales habent Delphini; mediam, scilicet commissuram pubis et caudæ, unde uteri et capita canum sive luporum erumpebant. Ex his patet sensus versuum. Notanda hic quatuor. I. Græco more dictum est: *commissa caudas*, supple *κατὰ*, *circà caudas, per caudas.* II. *Delphinus*, vel *Delphin*, juxtà aliquos porcos est marinus, *marsouin, a porpoise.* III. *Pristis;* vel *pistrix*, *pistricis:* sumitur vulgò pro *balenâ*, quamvis a Plinio distinguatur: maximæ molis, et tamen velocissimè fluctus secans, unde nomen habet: *πρίστης* enim est *sector.* IV. Cæteri poëtæ *canes* tantum Scyllæ attribuunt, Virgilius ad terrorem *lupos* dixit.

429. *Trinacrii Pachini.*] *Pachynum*, meridionale promontorium Siciliæ: unum e tribus, quæ ipsam Trinacriam efficiunt, *capo Passaro*, v. 687.

437. *Junonis, &c.*] De eâ ejusque in Trojanos odio, Æ. 1. 23, 24. 29.

441. *Cumæam, &c.*] *Cumæ*, urbs fuit Italiæ, in litore Campaniæ, nunc eversa. De hâc Æ. 6. 2. *Divini lacus* sunt; *Avernus*, et *Lucrinus*, in Puteolano sinu, propè Baias et Cumas. *Divini* dicti: propter vicinum Sibyllæ antrum. De his fusè G. 2. 161. Et Æ. 6. 237. *Avernus*, plur. *Averna*, montibus undequaque horrebat et sylvis, quas excidit Agrippa, locusque deinde multis ædificiis amœnus redditus est. De *Sibylla*, Æ. 6. 10.

Divinosque lacus, et Averna sonantia sylvis;
Insanam vatem aspicies, quæ rupe sub imâ
Fata canit, foliisque notas et nomina mandat.
Quæcunq; in foliis descripsit carmina virgo,
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit:
Illa manent immota locis, neq; ab ordine cedunt.
Verum eadem verso tenuis cum cardine ventus
Impulit, et teneras turbavit janua frondes;
Nunquam deinde cavo volitantia prendere saxo,
Nec revocare situs, aut jungere carmina curat.
Inconsulti abeunt, sedemque odere Sibyllæ.
Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti:
Quamvis increpitent socii, et vi cursus in altum
Vela vocet, possisque sinus implere secundos:
Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas
Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.
Illa tibi Italiæ populos, venturaque bella,
Et quo quemque mode fugiasq; ferasq; laborem,
Expediet; cursusque dabit venerata secundos.
Hæc sunt quæ nostrâ liceat te voce moneri.
Vade age, et ingentem factis fer ad æthera Trojam.
Quæ postquam vates sic ore effatus amico est,
Dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
Imperat ad naves ferri, stipatque carinis
Ingens argentum, Dodonæosque lebetas,
Loricam consertam hamis, auroque trilicem,

et lacus sacros, et Avernum inter *sylvas sonantem: videbis Sibyllam furentem, quæ subantro profundo aperit fata, committitque frondibus literas et vaticinia. Virgo disponit in ordinem, et* manens *clausa in antro relinquit* ante ostium *vaticinia, quæ scripsit* in *frondibus. Illa* vaticinia *stant suis locis immota, nec recedunt a situ. Sed quando revoluto cardine levis ventus afflavit ea, et portâ* apertâ *turbavit frondes: nunquam postea curat colligere vaticinia cavo* in *antro, aut restituere in ordinem, aut jungere. Exeunt sine consilio, et oderunt domum Sibyllæ. Illic ne ulla damna moræ sint tibi curæ: etsi socii* te *incusent, et navigatio per vim invitet vela in altum mare, et possis replere vento favente sinus* velorum: *immò* potius *conveni Sibyllam, et ora precibus ut ipsa reddat oracula, et libens aperiat os et vocem. Illa explicabit tibi gentes Italiæ, et futura bella, et quâ ratione tolerabis aut evitabis unumquemque laborem: et a te culta impetrabit tibi cursus felices. Hæc sunt* de quibus *licet admoneri te meâ voce. I perge, et factis extolle ad astra magnam Trojam. Postquam vates ore benevolo locutus est ista: deinde jubet portari ad naves munera gravia auro et scisso ebore: et congerit in naves multum argenti, et ollas Dodonæas, loricam compactam hamis, et triplici licio auri:*

NOTÆ.

460. *Venerata.*] Passivè dictum: sic Horatius Sat. l. 2. 2. 124. *Et venerata Ceres ut culmo surgeret altò.*

464. *Elephanto.*] Ebore, quod ex dentibus elephanti secatur et perpolitur.

466. *Dodonæosque lebetas.*] Pelves *Dodonæas*, id est, *æreas:* æs enim Dodonæ, ut Corinthi, celebre fuit. At duo fuere lebetum genera: alii qui admovebantur igni ad culinæ ministeria, ad abluendas manus: alii qui appendebantur ad ornatum, sive in domibus, sive in templis. Et vero aiunt, locum, ubi Dodonæi Jovis oracula reddebantur, cinctum fuisse lebetibus, ita sibi invicem conjunctis, ut commoto uno cæteri moverentur, sonitumque diu redderent: unde proverbium fuit *Dodonæum æs*, in loquaces. Fuit autem *Dodona* locus sylvaque, Jovis oraculo et quercu fatidica celebris, in Epiro, Ecl. 9. 13. et supra 292.

467. *Loricam consertam hamis, &c.*] *Lorica* tunica quædam est, ac munimentum pectoris in bello: quæ quia primum e *loris* et coriis fiebat, *lorica* dicta est. Contexta deinceps ex laminis ferreis: tum annulis sibi invicem *hamorum* instar impactis et concatenatis: denique squamis etiam ferreis, aut laminæ aut corio confertim insertis. Hæc autem aliquando simplex, aliquando etiam duplex, ac triplex erat. Unde Statius l. 7. 312. *Ter insuto servant ingentia ferro Pectora.* Et Virgil. l. 9 707. *Nec duplici squama lorica fidelis et auro.* Duplex vocabatur *bilix;* triplex, *trilix:* id est, *bino* et *trino licio*, sive textu: parte pro toto acceptâ. Atque ut multiplex textus, per multiplex *licium* hic exprimitur; sic a Silio l. 4. per *subtemen*, que pars in ipso textu alia est. *Nec vilis innumero chalybum subtemine thorax.* De *licio* et *subtemine*, infrà, v. 483. Quid vero si dicamus

Et

Et conum insignis galeæ, cristasque comantes,
Arma Neoptolemi: sunt et sua dona parenti.
Addit equos, additque duces;
Remigium supplet: socios simul instruit armis.
Interea classem velis aptare jubebat
Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
Quem Phœbi interpres multo compellat honore:
Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo,
Cura Deûm, bis Pergameis erepte ruinis:
Ecce tibi Ausoniæ tellus: hanc arripe velis.
Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est.
Ausoniæ pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade, ait, ô felix nati pietate: quid ultra
Provehor, et fando surgentes demoror Austros?
Nec minus Andromache, digressu mœsta supremo,
Fert picturatas auri subtemine vestes,
Et Phrygiam Ascanio chlamydem; nec cedit honori:
Textilibusque onerat donis, ac talia fatur:

et apicem pulchræ cassidis, et cristas capillatas, quæ fuerant *arma Pyrrhi: sunt quoque pro patre* meo *sua munera. Adjicit equos, adjicit etiam duces; Substituit remiges: simul instruit armis socios* meos. *Interim Anchises imperabat* eos *instruere naves velis, ne ulla mora opponeretur vento faventi. Quem vates Apollinis alloquitur magno honore: O Anchisa,* qui *honoratus* es *connubio glorioso Veneris,* qui es *cura Deorum, et bis servatus e Trojano excidio; ecce tibi* præsens est *terra Italiæ, hanc apprehende navibus. Et tamen opus est, ut naviges mari ultrà istam* partem. *Pars ista Italiæ, quam aperit Apollo, procul* est. *I, inquit, ô fortunate* propter *pietatem filii! quid ulterius pergo, et retardo surgentes Austros loquendo? Nec minus Andromache, tristis* ob *ultimum discessum, fert Ascanio amictus versicolores aureo textu, et chlamydem Phrygiam: nec male respondet dignitati* ejus: *et cumulat operibus textilibus; et hæc dicit:*

NOTÆ.

auro trilicem loricam, unico ac simplici ferreorum annulorum textu fuisse: sed cujus extrema ora triplici licio aureo sive triplici annulorum aureorum versu ornata et quasi fimbriata esset? Audi Valerium l. 3. 199.

Per clypei cedentis opus, partemque trilicem,
Qua stomachi secreta ferit.

Ergo in thorace, non contextus totus, sed *pars tantum* aliqua *trilix* fuit: eaquæ ima, quæ ad *secreta stomachi* sive ad ventrem proximè accederet.

468. *Conum, &c.*] Propriè *conus,* est quicquid in pineæ nucis figuram assurgit, et ex rotundo in acutum desinit. Transfertur ad eam galeæ partem, quæ ex ejus convexo eminet; sustinetque *cristas,* sive e jubis equinis, sive e versicoloribus pennis: quæ in modum capillorum sive *comarum* diffundebantur.

470. *Duces.*] Nempe itineris, qui scopulos et syrtes ostenderent.

475. *Anchisa, &c.*] Vocativus Græcus, qui longam habet ultimam. Venus amavit Anchisen, ex quo Æneam peperit. Æn. 2. 649.

476. *Bis Pergameis, &c.*] *Primo,* cum Hercules Laomedonti offensus ob negatum sibi pro Hesione filiâ, e ceti faucibus liberta pactam mercedem, expugnavit Trojam, Hesionem Telamoni Salaminio conjugem dedit, Podarcen Laomedontis filium captivum abduxit, qui deinde redemptus, dictus est Priamus, a Πρίαμαι, *emo. Secundo* cum a Græcis Troja incensa est. De *Austris,* ventis meridionalibus, Ecl. 2. 58.

483. *Picturatas auri subtemine vestes.*] Aliqui legunt *subtegmine:* malè. Nam machina tota in quâ tela texitur, et præsertim ea pars cui alligatur, dicitur *jugum:* prima fila, quæ jugo junguntur, telamque ordiuntur, ac definiunt, vocantur *licia:* fila quæ in longum ducta alligantur licio, et subinde attolluntur deprimunturque, sunt *stamina:* fila, quæ inter stamina transversim inserentur, alterna staminum depressione et sublatione, sunt *subtemina,* quasi *substamina:* instrumentum quo deprimitur attolliturque stamen, dicitur *arundo;* quo inseritur subtemen, dicitur *radius;* quo addensatur subtemen cum stamine, dicitur *pecten.* Patent ista ex his Ovidii versibus, Metam. 6. 53.

Haud mora consistunt diversis partibus ambæ,
Et gracili geminas intendunt stamine telas.
Tela jugo *juncta est:* stamen *secernit* arundo:
Inseritur medium radiis subtemen *acutis;*
Quod digiti expediunt, atque inter stamina ductum
Percusso feriunt inserti pectine *dentes.*

484. *Phrygiam chlamydem.*] Vestem breviorem, et vulgo militarem, quæ superponebatur thoraci, ad ornatum, *cassaque. Phrygiam.*] Id est, acu pictum: nam Plin. l. 8. 48. *Pictæ vestes jam apud Homerum fuere, unde triumphales natæ: acu facere, id Phryges invenerunt, ideoque Phrygiones appellati sunt.* De *Astyanacte,* Æ. 2. 457.

Accipe

Accipe et hæc, manuum tibi quæ monumenta mearum
Sint, puer, et longum Andromachæ testentur amorem,
Conjugis Hectoreæ. Cape dona extrema tuorum,
O mihi sola mei super Astyanactis imago.
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat:
Et nunc æquali tecum pubesceret ævo.
Hos ego digrediens lachrymis affabar obortis:
Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Jam sua: nos alia ex aliis in fata vocamur.
Vobis parta quies; nullum maris æquor arandum;
Arva neque Ausoniæ semper cedentia retro
Quærenda: effigiem Xanthi, Trojamque videtis,
Quam vestræ fecere manus: melioribus, opto,
Auspiciis, et quæ fuerit minus obvia Graiis.
Si quando Tybrim vicinaque Tybridis arva
Intrâro, gentique meæ data mœnia cernam:
Cognatasque urbes olim, populosque propinquos
Epiro, Hesperiâ, quibus idem Dardanus auctor,
Atque idem casus, unam faciemus utramque
Trojam animis: maneat nostros ea cura nepotes.
Provehimur pelago vicina Ceraunia juxta:
Unde iter Italiam, cursusque brevissimus undis.
Sol ruit intereà, et montes umbrantur opaci.
Sternimur optatæ gremio telluris, ad undam,
Sortiti remos, passimque in litore sicco
Corpora curamus: fessos sopor irrigat artus.
Necdum orbem medium nox horis acta subibat:
Haud segnis strato surgit Palinurus, et omnes

Accipe etiam hæc, ô puer, quæ tibi sint monumenta mearum manuum, et diù probent amorem Andromachæ, uxoris Hectoris: accipe ultima munera tuorum, ô unica effigies, quæ mihi restat mei Astyanactis. Sic ille gerebat oculos, sic manus, sic vultum. Et jam tecum adolesceret pari ætate. Ego discedens eos alloquebar lachrymis erumpentibus: Vivite fortunati, vos *quibus sua fortuna jam perfecta est: nos trahimur in fata alia post alia. Vobis quies acquisita est, nulla planities maris* est *secanda, neque quærendi agri Italiæ semper fugientes retro: cernitis imaginem Xanthi, et Trojam, quam manus vestræ fecerunt melioribus ominibus,* ut cupio, *et quæ minus exposita sit Græcis. Si unquam ingrediar Tybrim et agros Tybridi propinquos, et aspiciam muros destinatos meo populo: quondam urbes consanguineas, et nationes vicinas,* ex *Epiro,* et ex *Italiâ, quibus idem conditor* est *Dardanus, et eadem fortuna, faciemus utramque Trojam unam voluntate: ea curâ spectet nostros posteros. Progredimur mari propè vicina Ceraunia, unde via et trajectus brevissimus est mari in Italiam. Interim Sol cadit, et montes densi obscurantur. Decumbimus in sinu desideratæ terræ, propè aquam, partiti* officia *navalia: et passim in litore sicco reficimus corpora, somnus fluit in lassa membra. Nondum nox provecta horis attigerat medium cursum: impiger Palinurus surgit* e *lecto,*

NOTÆ.

497. *Xanthi, &c.*] De *Xantho*, Troadis fluvio, cujus nomen Andromache rivo alicui dederat, ut et Trojæ nomen alicui vico, Æ. 1. 473. De *Epiro*, supra, v. 292.

503. *Idem Dardanus auctor.*] Non Epiro et Hesperiæ, sed populis in utramque regionem appulsis: nempe Trojanis, qui, cum Heleno in Epiro jam sederant, cum Ænea in Hesperiâ sive Italia sessuri erant. Utrique jactati Trojæ casibus, et a Dardano oriundi, suprà, v. 167.

504. *Unam faciemus utramque Trojam, &c.*] Nempe hanc Trojam in Epiro factam ab Heleno; et alteram Trojam, quam in agro Laurente Italiæ conditurus erat Æneas, Æ. 7. 158. Sive potius, utrosque Trojanos intelligit; tam Epiri, quam Italiæ.

506. *Ceraunia.*] Montes sunt altissimi, et ideo crebro fulmine percussi: unde etiam *Acroceraunia* nuncupantur, ab ἄκρον, *summum*, et κεραυνὸς, *fulmen*. Termini sunt Epiri ad septentrionem; ut et maris Ionii, quod inde Hadriaticum dici incipit. Hinc cursus in Italiam brevissimus: quare facile a mediâ nocte ad auroram transmisso mari Æneas potuit in conspectum Italiæ venire.

510. *Sortiti remos.*] Remigandi officium apud veteres, non in reos, sed in ipsos milites sorte dividebatur; ut et excubandi cura. De *Palinuro*, navis Æneæ gubernatore, Æn. 5. 838. et 6. 337.

et observat omnes ventos, et auditu captat aërem: notat omnia astra decurrentia cœlo silente, Arcturum, et imbriferas Hyadas, et geminos Triones; et aspicit Oriona armatum aurea luce. Postquam cernit omnia congruere in cœlo sereno, è puppe dat clarum signum: nos movemus classem, et ingredimur iter, et extendimus alas velorum. Et jam stellis expulsis Aurora rubescebat: cum videmus procul colles obscuros et planam Italiam. Achates primus conclamat Italiam: socii clamore hilari salutant Italiam. Tunc pater Anchises cinxit magnum poculum coronâ, et replevit vino, et invocavit Deos erectus in alta puppe: O Dii, ait, *præsides maris et terræ et tempestatum: date nobis viam facilem per ventum, et favete prosperi. Augentur flatus desiderati, et portus jam propior aperitur, et in monte apparet templum Palladis. Socii colligunt vela, et vertunt proras ad litora. Portus ab orientali mari curvatur in arcum; rupes oppositæ spumant salsâ aspergine,*

Explorat ventos, atque auribus aëra captat.
Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo,
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.
Postquam cuncta videt cœlo constare sereno,
Dat clarum e puppi signum; nos castra movemus,
Tentamusque viam, et velorum pandimus alas.
Jamque rubescebat stellis Aurora fugatis:
Cum prôcul obscuros colles, humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates;
Italiam læto socii clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratera coronâ
Induit, implevitque mero, Divosque vocavit,
Stans celsâ in puppi:
Dii, maris et terræ tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, et spirate secundi.
Crebrescunt optatæ auræ, portusque patescit
Jam propior, templumque apparet in arce Minervæ.
Vela legunt socii, et proras ad litora torquent.
Portus ab Eoo fluctu curvatur in arcum;
Objectæ salsâ spumant aspergine cautes,

NOTÆ.

516. *Arcturum, &c.*] Stellam in signo Bootæ, quæ aliquando pro toto signo sumitur: G. 1. 68. *Hyadas*, stellas septem in fronte tauri, ibid. 138. *Geminos Triones*, utramque ursam, majorem ac minorem: Æ. 1. 744.

517. *Oriona.*] Orion venator fuit, comes Dianæ, qui scorpii morsu in talo vulneratus occubuit: et Deorum miseratione in sidus mutatus est. Scorpius autem, vel à Terra in eum immissus est, quod Orion nullum sibi feram insuperabilem esse gloriaretur; vel, juxta alios, à Diana, cui vim inferre in venatione voluerat. Orion in cœlo lucidissimum sidus stellis constat sex et quinquaginta, pingiturque accinctus gladio et clavam intendens: unde *armatus auro* dicitur, id est, *aureâ luce conspicuus.* De ejus ortu, Æn. 1. 535.

518. *Constare.*] Omnia serenitatis signa sibi respondere, inter se congruere: eaque certa, et firma, et constantia; non varia.

520. *Velorum alas.*] Mutua translatio est, inter volandi et navigandi verba. Æ. 1. 224.

522. *Humilem Italiam.*] Tum quia in ea parte altis montibus caret: tum quia è longinquo spectantibus altissima quæque humilia videntur: tum quia universim mare terris altius apparet.

525. *Cratera coronâ Induit, &c.*] *Coronare* poculum, duo significat. Aliquando *implere* vino, ut diximus G. 2. 528. Aliquando cingere coronâ floreâ, ut hic: siquidem hic utrumque distinguitur, *corona induit, implevitque mero.* Et *libationem* exprimit, facile ac quotidianum Diis fere omnibus sacrificium, vini effusionem in mare. De *libatione* Æ. 1. 736.

531. *Templum in arce Minervæ.*] Templum in promontorio Japygio, sive Salentino: de quo Strabo l. 6. de Salentinis loquens: Ἐνταῦθα δ' ἐστὶ καὶ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερὸν πλούσιόν ποτε, &c. *Hic vero fuit et Minervæ templum dives olim, et scopulus quem vocant promontorium Japygium, multum procurrens in mare contra ortum hybernum.*

533. *Portus ab Eoo fluctu.*] Id est ad orientem obvertitur: ἠὼς, *Aurora* est, quæ ab oriente nascitur. *Arcem* vero accipio; vel pro munitione aliqua, quæ locum defenderet; vel pro ipso scopulo promontorii quod ἄκρον dicitur, ut explicuimus ad illud, G. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces.*

Ipse

Ipse latet: gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli, refugitque a litore templum.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentes campum latè, candore nivali.
Et pater Anchises, Bellum, ô terra hospita, portas.
Bello armantur equi: bellum hæc armenta minantur.
Sed tamen iidem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, et fræna jugo concordia ferre:
Spes est pacis, ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonæ, quæ prima accepit ovantes:
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu;
Præceptisque Heleni, dederat quæ maxima, ritè
Junoni Argivæ jussos adolemus honores.
Haud mora, continuò perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obvertimus antennarum:
Grajugenûmque domos, suspectaq; linquimus arva.
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti

Ipse portus *occultus est: scopuli turribus* similes *demittunt* utrinque *latera* quasi *duplici muro: et templum recedit a litore. Illic vidi in pratis quatuor equos candore niveo latè carpentes herbam,* quod fuit *primum omen. Et pater Anchises ait, O terra hospitalis, portendis bellum. Equi armantur ad bellum: hæc armenta minantur bellum. Sed tamen iidem equi assueti* sunt *subire currum, et portare fræna concordia* sub *jugo: spes est pacis. Tunc oramus sanctam Divinitatem Palladis armigeræ, quæ prima excepit lætos: et ante altaria tegimur Phrygio amictu* circà *capita. Et ex monitis Heleni, quæ dederat maxima, offerimus rite Junoni Argivæ sacrificia præscripta. Absque morâ, votis continuo ordine persolutis, convertimus cornua antennarum veliferarum: et deserimus sedes Græcorum, camposque suspectos. Hinc videtur sinus Tarenti, si verus est rumor, Herculei:*

NOTÆ.

535. *Brachia muro Turriti scopuli.*] Nec turres erant, nec brachia, sed rupes porrectæ in modum brachiorum, et erectæ instar turrium. Propert. l. 3. 20. 24. *Scandam ego Theseæ brachia longa viæ.*

541. *Curru, &c.*] Pro *currui*, dativo contracto, Ecl. 5. 29. De *Pallade armisonâ*, Æ. 1. 39. De *ovatione*, pro lætitiâ, suprà, v. 189.

545. *Phrygio velamur amictu.*] Observat præceptum Heleni: de quo suprà, 405. *Amictum* illum volunt esse capitis integumentum, cui nomen erat *tutulus*, de quo Æn. 2. 683. *Phrygium* autem vocat, vel simpliciter quasi Trojanum, vel arte factum Phrygiâ, id est acu elaboratum, ut suprà, v. 484. Hic autem aliqui volunt accidisse Æneæ, quod attigimus, Æ. 2. 166. ut Diomedes, qui cum Ulysse fatale Palladium ex arce Trojanâ eripuerat; pulsus deinde fatis adversis in Italiam, et jussus a Diis illud Trojanis restituere, Æneam forte illuc appulsum, et operto capite sacrificantem nactus, hoc eidem reddere non ausus sit, ne turbaret sacra, sed cuidam ex Æneæ sociis tradiderit, cui nomen *Nautes.* Et vero regnasse dicitur Diomedes in Apuliâ, quæ Salentinis et Calabris contermina est ad occidentem, quanquam satis longo intervallo dissita.

547. *Junoni Argivæ.*] Quæ celebratur in *Argiâ* Peloponnesi regione: ita ut cum *Mycenæ* et *Argi*, vicinæ illic urbes, quæ Danao simul paruerant, in duo deinde regna divisæ sunt; templum celebre Heræum dictum, Ἡραῖον, id est Junonium, licet ad Mycenas situm, utrique tamen regi commune esset: Strab. l. 8. Hinc profecti in Italiam Græci, sacra Junoni Argivæ ibidem instituerunt: Diomedes lucum apud Venetos; ex Strabone l. 5. Jason fanum in Lucaniâ, ex eodem, l. 6.

548. *Continuo.*] *Continuò ordine*, id est, non interrupto sacrificio: ideoque caput velare jussus fuerat, suprà, v. 405.

549. *Cornua velatarum, &c.*] *Antennæ* sunt ligna transversa in malo, quibus alligantur vela: antennarum extrema vocantur a Virgilio *cornua*: unde ipsas antennas appellat Lucanus l. 8. 177. *summos ceruchos*: id est, *habentes cornua*, ab ἔχω: *habeo*, et κέρας *cornu.*

549. *Obvertimus.*] Ab extremo illo Italiæ promontorio Japygio, ad partem maximè meridionalem, cujus descriptionem habes v. 396.

551. *Herculei Tarenti.*] De Tarenti situ v. 396. urbs est cùm portu celebri, in recessu maximè septentrionali sinus Tarentini; bella olim gessit maxima cùm Romanis, advocato in auxilium Pyrrho Epiri rege, Romanis deinde subditâ, tum in Annibalis potestatem redactâ, iterum ad Romanos reversa est. Hujus conditor *Taras*: qui heros, juxta Strabonem; juxtà Servium, Neptuni filius fuit; instaurator aut potius invasor, *Phalantus* Lacedæmonius; qui cum Partheniis, nothâ Lacedæmoniorum prole, expulsus e patriâ, ibidem sedes statuit,

Cernitur. Attollit se Diva Lacinia contra,
Caulonisque arces, et navifragum Scylacæum.
Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Ætna:
Et gemitum ingentem pelagi, pulsataque saxa
Audimus longè, fractasque ad litora voces;
Exultantque vada, atque æstu miscentur arenæ.
Et pater Anchises: Nimirùm hæc illa Charybdis:
Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.

ex adverso templum *Deæ Laciniæ erigit se, et arces Caulonis, et Scylacæum navifragum. Deinde procul e mari videtur Ætna Sicula, et eminùs audimus magnum fremitum maris, et scopulos repercussos, et sonitus ruptos ad litora: et fluctus exiliunt, et arenæ turbantur ebullitione. Et pater Anchises* ait: *Scilicet hæc est illa Charybdis: Helenus prædicebat hos scopulos, has rupes horrendas.*

NOTÆ.

et divinis honoribus post mortem affectus est; ut est apud Strabonem l. 6. et Justinum l. 3. 4. *Herculeum Tarentum* cur appelletur non liquet: videturque Virgilius de nominis veritate ipse dubitare, cum addit, *si vera est fama.* Quadruplicem conjecturam affero. I. Est ex Servio, qui ait Phalantum ex Herculis fuisse posteris, ab eoque octavum: sed hoc quasi commentum rejicitur. II. Est ex Erythræo, qui docet ex Aristotelis libro de mirabilibus auditis, locum quem Tarentini occupaverunt, vocatum esse posteà *Heracleam,* cum prius dictus esset *Pleon,* et *Sigeum.* Addit vero quod planè incertum est, Tarentinos ab Hercule fuisse domitos. III. Est ex Pomponio Sabino, qui ait in Herculis tutela Tarentum fuisse. Et vero legimus in Strabone l. 6. fuisse in illâ urbe colossum Herculis æreum, opus Lysippi; a Fabio maximo, qui recepit urbem, inde sublatum, et in Capitolio dedicatum. IV. Addo: non urbem solum, sed totum tractum, Herculis itineribus et memoriâ fuisse insignem: quod colligo ex eodem Strabone: urbs enim ibidem fuit *Heraclea,* id est, *Herculea;* ubi communis agebatur conventus Græcorum omnium, qui has regiones tenebant: tum *Leuca* urbs, ubi fons fœtentis aquæ, excitatus e sanguine gigantum Leuternorum, quos ab usque Phlegræis Italicæ Campaniæ campis persecutus Hercules ibidem terrâ obruerat.

552. *Diva Lacinia contra.*] Junonis Laciniæ templum, propè Crotonem urbem, sanctum omnibus circà populis, ex Livio l. 24. cujus tegulas marmoreas Fulvius Flaccus in censurâ suâ, transtulit in ædem Fortunæ equestris, quam Romæ faciebat; ex Valerio l. 1. 2. ubi ara sub dio posita, in qua cinis, perflantibus procellis, semper immobilis, ex Plin. l. 2. 107. *Contra.*] Meridiem versus, in promontorio Lacinio, cum Tarentum sit ad septentrionem, v. 396.

553. *Caulonisque arces, et navifragum, &c.*] Prius tamen occurrit *Scylacæum,* quam *Caulon.* Est *Caulon,* vel *Caulonia,* urbs prius *Aulonia* dicta, a valle quam habebat in conspectu, erat enim in Apennini jugo sita: Græcè autem *αὐλὼν, vallis.* Ab Achivis condita ex Strab. l. 6. nunc *Castel vetere;* mons adhuc *Caulo.*

553. *Navifragum Scylacæum.*] *Scylacæus* sinus, in mediâ sinûs orâ *Scylacæum* habet urbem, coloniam Atheniensium, qui Mnestheum regem ad Trojam secuti ducem fuerant. Strab. l. 6. Sed hic varia est lectio. Dubitat Scaliger, Poet. l. 2. 31. an sit, *Navifragum Scylacæum,* redundante syllabâ, aut extremis duabus in unam coalescentibus; an vero, *Naufragum Scylacæum,* ubi amphimacer in dactyli locum succederet. Turnebus censet l. 19. 21. commodius legi posse *Scyllæum;* quod, vel est promontorium *Cænys, coda della volpe,* in angustiis freti Siculi; vel *Scylla* scopulus, etiam ultrà Cænym leucâ integrâ remotus. Sed sane cum Æneas ne ad Charybdim quidem nisi eminus accesserit, vix potuit Scyllæum videre. Igitur commodius est legere cum antiquis plerisque codicibus *Navifragum Scylacæum,* per unicum *l.* præsertim cum dicat Strabo *Scylletium* antiquis, recentioribus dictum esse Σκυλάκιον, *Scylacium.*

555. *Et gemitum ingentem pelagi, &c.*] Videtur hic Virgilius verius quàm cæteri poetæ naturam Charybdis expressisse. Quippe Cluverius, qui ad pernoscendam loci naturam se Messanam contulerat, ait, probatque in Siciliâ antiquâ, l. 1. c. 5. etsi vortex ille circà Messanam ostendatur, appelleturque *Calofaro* et *la rema;* tamen mare toto freto vorticosum esse, ac tumultuosum: laudatque Thucydidem, qui fretum totum Charybdim appellavit, l. 4. *Est autem fretum, mare inter Rhegium et Messanam, qua minimum Sicilia distat a continente; et hoc illud est, quod Charybdis appellatum fuit, quâ Ulysses fertur transnavigasse:* καὶ ἔςιν ἡ χάρυβδις κληθεῖσα τοῦτο, &c. Hinc a quibusdam ad Pelorum promontorium, ab aliis ad Messanam, collocatur; ab Homero sub scopulo caprificis arboribus inumbrato, ab aliis ut hians absque scopulis vorago describitur. Re autem ipsa impetus

Eripite,

Eripite, ô socii, pariterque insergite remis.
Haud minus ac jussi faciunt: primusque rudentem
Contorsit lævas proram Palinurus ad undas:
Lævam cuncta cohors remis ventisque petivit.
Tollimur in cœlum curvato gurgite, et ïdem
Subductâ ad manes imos descendimus undâ.
Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere;
Ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum Sole reliquit:
Ignarique viæ, Cyclopum allabimur oris.
Portus ab accessu ventorum immotus, et ingens
Ipse; sed horrificis juxta tonat Ætna ruinis:
Interdumque atram prorumpit ad æthera nubem,
Turbine fumantem piceo et candente favillâ:
Attollitque globos flammaram, et sidera lambit:
Interdum scopulos avulsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exæstuat imo.

Extrahite hinc vos, *ô socii, et pari* impetu *incumbite remis. Nec faciunt minus quam jussi* erant facere: *et primus Palinurus deflexit proram stridentem ad aquas sinistras: turba omnis abiit in sinistram* partem *remis et ventis. Erigimur in cœlum sinuato mari, et iidem subtractâ aquâ delabimur ad imos inferos. Ter scopuli sonitum emiserunt intra cava saxa, ter vidimus spumam impactam et sidera stillantia. Interim ventus cum Sole destituit nos fatigatos: et inscii viæ appellimur ad litus Cyclopum. Portus* est *imperturbatus ab ingressu ventorum, et ipse capax: sed Ætna propè tonat horribili tumultu: et aliquando emittit ad cœlum nigram nubem, fumantem turbine piceo et ferventibus favillis: et attollit globos flammarum, et tangit astra: aliquando erigit evomens rupes et disrupta viscera montis, et cum sonitu congerit in aëre saxa comminuta, et ebullit ex imo fundo.*

NOTÆ.

est maris, a septentrione vehementius quàm a meridie influentis: cujus fluctus, adversis ventis obluctantibus, Austro præsertim à meridie sæviente, repelluntur in freti angustias; ibique compressi, ingenti murmure et litorum scopulorumque mugitu in vortices contorquentur. Scite ergo Virgilius, nullâ certi loci mentione factâ, generatim *gemitum, litora, saxa, vada, æstum* commemorat: additque *nimirum hæc illa Charybdis.* Malè ergo plerique cum Cerdano *saxa* et *scopulos* interpretantur de *Scylla:* quæ ut ostendemus, v. 685. nimium distat a vulgari Charybdis loco, quam ut ejus latratus indè audiri possit. De fabulâ *Charybdis* et *Scyllæ*, suprà, v. 420.

565. *Ad manes.*] In profundum maris, et quasi ad inferos, sedem umbrarum et animarum, quæ *manes* dicuntur, de quibus, G. 4. 469.

567. *Rorantia astra.*] Stillantem aërem, depluente aquâ, quæ maris impetu ejecta sursum fuerat.

569. *Cyclopum oris.*] Ex Cluverio de Siciliâ, l. 1. 2. *Cyclopes* primi Siciliæ, sive Trinacriæ habitatores fuerunt: præcipuè circà montem Ætnam, et agrum Leontinum. Fatetur eos staturâ fuisse giganteâ, quod probat multis ibidem repertis cadaveribus insolitæ magnitudinis: eos item agrestes, et hospitibus infestos memorat. Hinc finxerunt poëtæ vesci eos humanis carnibus; unicum habere mediâ in fronte rotundum oculum, unde nomen ipsis, a κύκλος, *circulus*, et ὤψ, *oculus.* Tum, ob Ætnæ montis, et Liparearum in septentrionali Siciliæ litore septem insularum viciniam: addiderunt eosdem Vulcani ministros esse, suis illis in officinis, ad fabricanda Jovis fulmina; Neptuni autem filios, quia solent fabulæ sceleratos omnes ei pro filiis attribuere. Portus Cyclopum a Virgilio fingitur, circà litus ubi nunc est *Catana* urbs, ad radices Ætnæ: patet enim e subsequenti narratione, eum in Siciliæ continenti, loco sylvoso describi: non in iis scopulis, qui circà idem litus a Cyclopibus vulgo nomen habent.

571. *Ætna.*] *Mont gibel,* non longè a litore Siciliæ orientali: miræ fertilitatis.

572. *Prorumpit nubem.*] Activum hic est; unde passivum apud Lucret. l. 6. 435. *Prorumpitur in mare venti vis:* neutrum vero, Æ. 10, 379. *Medius densos prorumpit in hostes.*

573. *Candente.*] Non solum *candida,* sed *fervente,* quæ ex fervore candorem contraxerit. Sic Æn. 12. 91. *Ensem quem - - - - - Stygiâ candentem tinxerat undâ.*

576. *Liquefactaque saxa.*] Exesa in pumices, comminuta in cineres, qui torrentium instar inde erumpunt; et Catanensem agrum, vicinumque mare interdum operiunt. Vide Cluverium loco citato.

Rumor est, corpus Enceladi semiustum fulmine, premi hac mole, et magnam Ætnam superimpositam exhalare ignem fractis caminis: et quoties Enceladus vertit latus fatigatum, Siciliam totam tremere tumultu, et involvere cœlum fumo. Per illam noctem occulti in sylvis patimur infanda prodigia, nec cognoscimus quæ causa emittat illum sonitum. Nam nec erant lumina siderum, nec cœlum fulgens splendore ætheris: sed nebulæ tenebroso aëre, et nox importuna includebat Lunam in nube. Et jam dies sequens nascebatur primo Lucifero, et aurora dispulerat è cœlo humidas tenebras: cum repente prodit e sylvis nova figura hominis ignoti, confecta macie summè, et miserabilis habitu; et supplex tendit manus ad litora. Respicimus: fœdæ erant sordes, et barba diffusa, vestis contexta spinis; quantum ad *alia Græcus, et olim missus ad Trojam in patrio exercitu. Atque ille quando vidit eminus vestes Trojanas et Trojana arma, paululum substitit territus visu, et pedem cohibuit: deinde currens contulit se ad litora cum precibus et fletu: atque ait, Obsecro per astra, per Deos, et per hanc lucem cœli qua respiro: auferte me, ô Trojani, asportate in quaslibet terras. Hoc satis erit. Scio me unum esse e classe Græcâ, et fateor me invasisse armis Iliacas domos,*

Fama est, Enceladi semiustum fulmine corpus
Urgeri mole hâc, ingentemque insuper Ætnam
Impositam, ruptis flammam expirare caminis:
Et, fessum quoties mutat latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, et cœlum subtexere fumo.
Noctem illam tecti sylvis immania monstra
Perferimus: nec, quæ sonitum det causa, videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus æthrâ
Sidereà polus; obscuro sed nubila cœlo,
Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera jamque dies primo surgebat Eoo,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram:
Cum subitò e sylvis, macie confecta supremâ,
Ignoti nova forma viri, miserandaque cultu,
Procedit, supplexque manus ad litora tendit.
Respicimus: dira illuvies, immissaque barba,
Consertum tegmen spinis; at cætera Graius,
Et quondam patriis ad Trojam missus in armis.
Isque ubi Dardanios habitus et Troïa vidit
Arma; procùl; paulùm aspectu conterritus hæsit,
Continuitque gradum: mox sese ad litora preceps
Cum fletu precibusque tulit: Per sidera testor,
Per superos, atque hoc cœli spirabile lumen:
Tollite me, Teucri; quascunque abducite terras.
Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penates.

NOTÆ.

578. *Enceladi semiustum, &c.*] Causam affert hujus incendii fabulosam: nempe bello gigantæo, maximum gigantum Enceladum, Titanis ac Terræ filium, fulminatum a Jove fuisse, et Ætnâ monte obtectum. Pindarus, et Ovidius hoc supplicium Typhoëo attribuunt: eumdemque volunt non hoc uno monte, sed Siciliâ totâ, oppressum esse: Ovid. Met. 5. 346. Veram alii causam proferunt: quod totus ille tractus, ad usque Campaniam, sulfure abundet ac speluncis in quas admissi venti incendia excitant. Unde existimo non aliam ob causam Lipareas insulas, et *Æolias*, et *Vulcanias* appellatas esse: earumque regnum et *Æolo* et *Vulcano* ex æquo attributum, quam quod et igne et vento perinde agitentur.

585. *Æthra Siderea.*] Cœlestis ignis sphæra, ut aiunt, quæ vocatur *æther;* et pro cœlo, et aëre et astrorum splendore sumitur.

587. *Nox intempesta.*] Ad agendum inepta, atque intempestiva.

588. *Eoo.*] Lucifero, Veneris stellâ, qui pro *diluculo*, sumitur: nomen ab ἠώς, *Aurora.* De eo, Ecl. 6 86. De *Aurorâ*, G. 1. 249.

594. *Consertum tegmen spinis.*] Vestis e frondibus arborum, quæ spinis inter se assutæ et compositæ erant. *Cætera.*] Quantum ad cætera, nempe statum, incessum, colorem, vocis sonum.

600. *Cœli spirabile lumen.*] Vel aërem, quem respiramus, et qui luce penetratur; vel lucem ipsam Solis vitalem, quâ cuncta fruuntur ac veluti spirant.

Pro

Pro quo, si sceleris tanta est injuria nostri,
Spargite me in fluctus, vastoque immergite ponto.
Si pereo manibus hominum, periisse juvabit.
Dixerat : et genua amplexus, genibusque volutans
Hærebat. Qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur : quæ deindè agitet fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
Dat juveni, atque animum præsenti pignore firmat.
Ille hæc, depositâ tandem formidine, fatur :
Sum patriâ ex Ithacâ, comes infelicis Ulyssei,
Nomen Achemenides ; Trojam genitore Adamasto
Paupere (mansissetque utinam fortuna !) profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Immemores socii vasto Cyclopis in antro
Deseruere. Domus sanie dapibusque cruentis,
Intùs opaca, ingens : ipse arduus, altaque pulsat
Sidera : (Dii, talem terris avertite pestem)
Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.
Visceribus miserorum, et sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero cùm corpora nostro,
Prensa manu magnâ, medio resupinus in antro,
Frangeret ad saxum, sanieque aspersa natarent
Limina : vidi, atro cùm membra fluentia tabo
Manderet, et tepidi tremerent sub dentibus artus.
Haud impunè quidem : nec talia passus Ulysses,

Pro quâ re, si tanta est iniquitas mei criminis, projicite me in undas et demergite vasto mari. Si pereo manibus hominum, dulce erit perire. Dixerat : et amplectens genua nostra, *et abjectus in genua, hærebat : incitamus* eum, ut *dicat qui sit, quo ortus sanguine;* utque *posteà fateatur, quæ sors eum vexet. Ipse pater Anchises, non expectans diutius, porrigit dextram juveni, et confirmat ejus animum* hoc *prospero testimonio* fidei. *Ille excusso metu hæc demum loquitur : Sum ex patriâ Ithacâ, comes miseri Ulyssis, nomen* mihi est *Achemenides,* qui *iveram Trojam patre Adamasto paupere* existente, *et utinam illa sors* mihi *mansisset! Hic socii, dum fugiunt festini crudelem domum, obliti* mei *me reliquerunt in vasta caverna Cyclopis. Domus* est *interius tenebrosa, magna, tabo et sanguinolentis cibis* plena: *ipse Cyclops altissimus, et tangit alta astra : (Dii servate terras a tali pernicie) nec facilis videri, nec sermone affabilis cuiquam : pascitur visceribus miserorum et nigro sanguine. Vidi ego ipse, cum supinus mediâ in cavernâ allideret ad rupem duo corpora de numero nostro comprehensa magnis manibus, et porta redundaret sanguine infectâ : vidi, cum devoraret membra stillantia tabo, et membra calentia tremerent sub* ejus *dentibus. Non tamen absque ultione : nec Ulysses toleravit talia,*

NOTÆ.

611. *Præsenti pignore.*] Traditâ manu : quod fidei signum fuit. Sic Curtius l. 5. Darium morientem ita inducit cum Polystrato loquentem : *Alexandro hoc fidei regiæ unicum dextræ pignus pro me dabis. Hæc dicentem accepta Polystrati manu vita destituit.*

613. *Ex Ithacâ, &c.*] Insula est ad sinum Corinthiacum, pars regni Ulyssis : suprà, v. 270. 272. *Ulyssei* pro *Ulyssis.* Æ. 1. 220.

614. *Achemenides.*] Fictum nomen ab ἄχος *mœror,* et μένω, *maneo :* quia derelictus a sociis in mœrore diu fuerat : unde miror Nannium hujus nominis nullum etymon reperisse ; ideoque rescribendum duxisse *Agamenides,* quasi ab ἄγαν, *valde,* et μένω, *maneo :* eoque miror magis, quod Ovidius, qui Metam. lib. 14. totum hoc iter ex Virgilio quasi exscripsit, hunc ipsum sæpius *Achemeniden* vocat.

615. *Paupere.*] Ut se ad Trojam non voluntate profectum ostendat habeatque necessitatis excusationem. Sic Sinon ad Priamum Æ. 2. 87. *Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.*

617. *Cyclopis in antro.*] Polyphemi. Is Ulyssem, appulsum in Siciliam, et cum sociis duodecim ad se venientem, antro inclusum tenuit : devoratisque sex ex illis, ab Ulysse vini potu sopitus, impactâ in oculum clavâ excæcatus est. Ulysses deinde sub arietum villis socios seque ipsum implicuit, et cum grege ex antro emersit. Quæ fusè describit Homerus Odyss. 9. 105. Hoc imitatur Virgilius: fingitque casu relictum illic esse unum e sociis Ulyssis, qui ante tres menses ad idem litus appulsus fuerat.

Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul expletus dapibus, vinoque sepultus
Cervicem inflexam posuit, jacuitque per antrum
Immensus, saniem eructans, ac frustra cruento
Per somnum commixta mero; nos, magna precati
Numina, sortitique vices, unà undique circùm
Fundimur, et telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torvâ solum sub fronte latebat,
Argolici clypei aut Phœbeæ lampadis instar:
Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite, ò miseri, fugite, atque ab litore funem
Rumpite.
Nam qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat;
Centum alii curva hæc habitant ad litora vulgo
Infandi Cyclopes, et altis montibus errant.
Tertia jam Lunæ se cornua lumine complent,
Cùm vitam in sylvis, inter deserta ferarum
Lustra domosq; traho, vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum vocemque tremisco.
Victum infelicem, baccas, lapidosaque corna
Dant rami, et vulsis pascunt radicibus herbæ.
Omnia collustrans, hanc primùm ad litora classem
Conspexi venientem: huic me, quæcunque fuisset,
Addixi: satìs est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potius quocunq; absumite leto.
Vix ea fatus erat, summo cùm monte videmus
Ipsum inter pecudes vastâ se mole moventem
Pastorem Polyphemum, et litora nota petentem:
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum.
Trunca manum pinus regit, et vestigia firmat.
Lanigeræ comitantur oves, ea sola voluptas,

aut Ithacensis oblitus est sui in tanto periculo. Nam statim atque Cyclops satiatus cibis et sepultus vino, demisit collum incurvatum, et jacuit per cavernam vastus, inter dormiendum ejectans tabum et frusta mista cum vino sanguineo: nos postquam *invocassemus magnos Deos, et distribuissemus sorte officia,* [illegible] *et perfodimus telo acuto orbem magnum, qui unicus occultabatur sub feroci fronte, in modum scuti Argolici aut solaris* [illegible] *: et læti ulciscimur* [illegible] *sociorum. Sed fugite* [illegible] [illegible] *potius* quam illa, *extinguite hanc* [illegible] *Polyphemum* [illegible] *mole inter greges, et tendentem ad litora* sibi *cognita. Monstrum horribile, deforme, immane, cui lux ablata* est. *Pinus truncata sustinet manum, et firmat incessum. Oves lanigeræ sequuntur* eum, *hæc unica oblectatio est* ipsi,

NOTÆ.

636. *Latebat.*] Clausus erat tunc oculus, nempe somno.

637. *Argolici clypei et Phœbeæ lampadis.*] Tria notat, figuram, magnitudinem, et splendorem oculi. Notat *figuram* quidem rotundam; quæ figura erat *clypei*, et Cyclopes vocabantur a rotundo oculo, v. 569. Notat *magnitudinem* ingentem; qualis erat *clypei Argolici,* qui totum tegebat militem, ita ut cæsorum corpora in clypeis exportarentur. Notat deniquè *splendoris* vim acerrimam, qualis est *Phœbeæ lampadis,* id est, Solis.

649. *Lapidosa corna.*] Fructus *corni* arboris, *Cornouiller, a cornel-tree:* qui rubicundi sunt, intus ossiculo muniti durissimo. *Baccæ,* sunt exigui quilibet arborum fœtus.

Solamenque

Solamenque mali: de collo fistula pendet.
Postquam altos tetigit fluctus, et ad æquora venit;
Luminis effossi fluidum lavit indè cruorem:
Dentibus infrendens gemitu: graditurq; per æquor
Jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
Nos procùl inde fugam trepidi celerare, recepto
Supplice, sic merito, tacitique incidere funem:
Verrimus et proni certantibus æquora remis.
Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.
Verum ubi nulla datur dextram affectare potestas,
Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo;
Clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes
Intremuere undæ, penitusque exterrita tellus
Italiæ, curvisque immugiit Ætna cavernis.
At genus e sylvis Cyclopum et montibus altis
Excitum ruit ad portus, et litora complent.
Cernimus astantes nequicquàm lumine torvo
Ætnæos fratres, cœlo capita alta ferentes,
Concilium horrendum: quales cum vertice celso
Aëriæ quercus aut coniferæ cyparissi
Constiterunt, sylva alta Jovis, lucusve Dianæ.
Præcipites metus acer agit quocunque rudentes
Excutere, et ventis intendere vela secundis.
Contrà, jussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
Inter utramque viam, leti discrimine parvo,
Ni teneant cursus: certum est dare lintea retro.

et solatium miseriæ: tibia pendet e collo. Postquam attigit summos fluctus, et pervenit ad mare; inde abstergit sanguinem fluentem ex oculo excæcato, stridens dentibus inter *gemendum: et jam incedit per medium mare, nondum* tamen *aquæ madefecit alta* ejus *latera. Nos timentes* cœpimus *properare fugam procul inde, admisso supplice,* qui *sic merebatur, et silentes secamus funem, et incurvi percurrimus mare remis* inter se *contendentibus. Agnovit* hoc Polyphemus, *et retulit pedem ad murmura vocum. Sed quoniam nulla datur* ipsi *facultas jungendi manum, nec potest procedendo æqualis esse fluctibus Ioniis; emittit clamorem, quo mare et omnes fluctus tremuerunt; et terra Italiæ intime tremefacta, atque Ætna sinuosis cavernis remugiit. At gens Cyclopum evocata e sylvis et altis montibus currit ad portum, et tegit litus. Videmus fratres Ætnæos frustra stantes oculo fero, attollentes ad cœlum alta capita, turbam horrendam: quales cum aëriæ quercus, vel cyparissi coniferæ alto cacumine eriguntur, altum nemus Jovis, aut sylva Dianæ. Timor gravis compellit* socios *festinos tollere funes quamcunque* in partem, *et immittere vela propitiis ventis. Contra* autem, *præcepta Heleni admonent, ne iter habeant inter utramque viam,* nempe *Scyllam et Charybdim, quæ parum distat a morte: deliberatum est retro agere vela.*

NOTÆ.

670. *Dextram affectare.*] Cum affectu et aviditate apprehendere.

671. *Nec potis Ionios, &c.*] Nec potis est, nec potest: antiquæ voces, *pos* et *potis:* unde *compos, impos:* et verbum *possum,* quasi *pos sum:* et *potire* a *potis* apud Plautum. *Ionios fluctus.*] Quia mare *Ionium* a Sicilia ad usque Græciam appellatur, suprà, v. 210. De *Ætna,* v. 571. De *Cyclopibus,* v. 569.

680. *Coniferæ cyparissi.*] Fructus pini et cupressi, quia rotundi in acumen abeunt, ideo dicuntur *coni; conus* enim hæc ipsa figura est, v. 468. Quercus dicata Jovi erat: ideo, *sylva Jovis.* Cupressus, arbor luctuosa, Proserpinæ; quæ Diana eadem erat: ideo, *lucusque Dianæ.* Æ. 4. 511,

685. *Inter utramque viam.*] *Utraque via* hic, pro Scylla scopulo, et Charybdi voragine sumitur: quam qui teneat, vitæ discrimen adeat: et *Ni,* pro *ne* dictum esse, consentiunt omnes interpretes. Monuerat enim Helenus, suprà, v. 429. ne illac transirent, sed retro potius abirent, et, cursu ad sinistram reflexo, Siciliam circumnavigarent.

Leti discrimine parvo.] Non hoc dicit; utrumque monstrum *Scyllam et Charybdim parum inter se distare:* sciebat enim, id quod jam scimus, distantiam ac discrimen inter utrumque esse, ut minimum, duodecies mille passuum. Sed hoc dicit: in his freti angustiis, totaque adeo via, quicumque cursum tenent *parum a morte distare,* propter frequentes vortices, suprà, v. 555.

Ecce

Ecce autem Boreas oritur flans ab angusto freto Pelori: prætervehor ostia e vivo saxo Pantagiæ, et sinus Megareos, et Tapsum humilem. Hæc ostendebat nobis *Achemenides, comes miseri Ulyssis, retro radens litora* jam ante a se *pererrata. Insula jacet objecta sinui Siculo, contra*

Ecce autem Boreas angustâ a sede Pelori
Missus adest: vivo prætervehor ostia saxo
Pantagiæ, Megarosque sinus, Tapsumque jacentem.
Talia monstrabat relegens errata retrorsum
Litora Achemenides, comes infelicis Ulyssei.
Sicanio prætenta sinu jacet insula contra

NOTÆ.

687. *Boreas.*] Ventus septentrionalis, de quo Ecl. 7. 51. Et hic quidem propriè, quia Siculum fretum rectis faucibus a septentrione ad meridiem patet: unde a *Peloro* promontoria ad *Pachynum* navigantibus omnino Boreâ opus est.

Angusta a sede Pelori.] Benè *angusta* hic enim sunt maximæ Siculi freti angustiæ: passuum scilicet mille quingentorum, qui leucam circiter mediam efficiunt. Atque hic opus est brevem Sicilæ descriptionem attexere.

Sicilia omnium mediterranei maris insularum maxima, multis nominibus appellata fuit, multos habuit incolas. I. *Cyclopes*, ut diximus, v. 569. II. *Sicanos*, Hispaniæ populos circà fluvium Sicanum; qui juxta alios est Sicoris, *Segre;* juxta alios Cinga, *Cinca:* ab his dicta est *Sicania.* III. *Italos*, qui Siculo duce, Sicanos in occidentalem insulæ partem ejecerunt: a quibus dicta est *Sicilia:* quanquam aliis aliter placet. IV. *Græcos* complures ac barbaros, qui colonias in eam deduxerunt. Denique Carthaginensibus paruit, Romanis, &c.

Nomen antiquissimum est, *Trinacria* a triangulari figurâ, quam efficiunt τρία ἄκρα, *tria* extrema, seu *promontoria.* Primum est *Pelorus, capo di Faro*, ad septentrionem, sic dictum a Pharo, sive specula et turri, quæ illic ad dirigendas, naves extructa est. Secundum est *Pachynus, capo di Passaro*, ad meridiem. Tertium *Lilybæum, capo di Marsalla*, vel, *di Boeo*, ad occidentem.

In orientali latere occurrunt, *Pantagias* fluvius, *Megareus* sinus, *Tapsus* peninsula, *Ortygia* insula, *Plemmyrium* promontorium, *Helorus* fluvius, *Pachynum* promontorium.

In meridionali latere, a Pachyno: sunt *Camarina* palus, *Geloi* campi: *Gela, Agragas, Selinus*, urbes: tum *Lilybæum* promontorium.

In septentrionali latere, a Lilybæo, *Drepani portus.*

689. *Pantagiæ.*] *Pantagias*, fluvius brevissimus, nunc *Porcari:* cujus ostia utrinque prærupto saxo etiam nunc includuntur, viginti ferme cubitos alto: hic tamen hybernis auctus torrentibus e Leontinis collibus, magnam secum saxorum copiam devehit ingenti murmure: undè Claudianus eum vocat l. 2. de raptu, v. 58. *saxa rotantem Pantagiam:* nomenque deducit Cluverius, a πάντα *omnia*, et ἄγω, *traho:* quamvis alii a πάταγος *fragor.*

Megarosque sinus.] Apud Ovid. *Megareos:* Sinus est hic a Tauro promontorio ad Tapsum peninsulam. In media sinus ora, fuit urbs *Megare*, vel *Megaris:* a Megarensibus Achaiæ sic appellata: prius *Hybla* dicta, ab *Hyblæis* collibus vicinis, thymi et mellis feracibus: jamdiu penitus excisa.

Tapsumque jacentem.] Peninsula est, *Tapsus*, sinum Megarensem a meridie definiens, plane æqua fluctibus, et iis quasi sepulta: unde forte nomen habet a θάπτω, *sepelio:* præcipue isthmum habet humilem et angustum; quare insula dicitur a Servio, et adhuc vocatur, *isola delli Manghisi.*

690. *Relegens errata retrorsum.*] Nempè Virgilius eorum opinionem sequitur, qui putant Ulyssem, e Lotophagorum terrâ, quæ *Meninx* insula est, ad Syrtim Africæ minorem, per meridionale ac deinde orientale Siciliæ latus, ad montem Ætnam et ad Cyclopes venisse, Odyss. l. 9. Juxta quam opinionem, Achemenides visa jam a se litora retro legit; ab orientali quippe latere, ad meridionale navigans. At Cluverius ab illâ opinione abhorret: probatque in Siciliâ, l. 2. 17. Ulyssem a Lotophagis ad Lilybæum promontorium Drepanumque navigasse: et, cum Cyclopes totam insulam occuparent, Polyphemum illic, in Eryce monte, non in Ætnâ, latuisse.

692. *Sicanio, &c.*] De hoc Siciliæ nomine, suprà, v. 687. Syllabas habet ad arbitrium longas aut breves: legitur enim Ecl. 10. 4. *fluctus subterlabere Sicanos.* Hoc autem *Sicanio sinu* significat sinum, consequentibus post Eneam temporibus, *Syracusanum* dictum: cujus fauces ad septentrionem insidebat urbs ipsa *Syracusæ;* ad meridiem, *Plemmyrium* castellum in promontorio cognomine. Inter urbem

Plemmy-

Plemmyrium undosum: nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc, Elidis amnem,
Occultas egisse vias subter mare; qui nunc
Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
Jussi numina magna loci veneramur: et inde
Exupero præpingue solum stagnantis Helori.
Hinc altas cautes projectaque saxa Pachyni
Radimus, et fatis nunquàm concessa moveri
Apparet Camarina procùl, campique Geloi,

Plemmyrium undosum: majores dedere ipsi *nomen, Ortygiam. Fama narrat Alpheum, Elidis fluvium, fecisse* sibi *secretum iter huc usque sub mari; qui* fluvius *nunc* exiens *per os tuum, ô Arethusa, miscetur aquis Siculis. Adoramus magnos Deos regionis,* ut *jussi* eramus: *et inde prætereo pingues terras Helori stagnantis. Inde radimus altas rupes et saxa procurrentia Pachyni: et procul videtur Camarina,* quam *fata nunquam permiserunt moveri, et campi Geloi,*

NOTÆ.

et promontorium, insula erat *Ortygia*, ponte quidem urbi juncta, urbis ipsa pars; magis autem a promontorio remota, et quasi sinui prætenta, ne laxius pateret. Urbs nunc *Saragusa* dicitur: cujus Virgilius quare hic non meminerit, dicemus, v. 707. *Plemmyrium*, quod *vadosum* significat, a πλημμυρὶς, *maris inundatio*, nomen promontorio conveniens: nunc dicitur, *massa d Olivero*. Denique *Ortygia* insula, juxtà Diodorum l. 5. nomen indè habuit, quod sit sacra Dianæ, quæ, cum nata sit in *Ortygia* Delo, de quâ v. 124. soli natalis appellationem in illam transtulit.

694. *Alpheum fama est.*] *Alpheus* fluvius est Elidis, regionis in Peloponneso. *Arethusa*, fons in occidentali Ortygiæ insulæ latere, in sinum Syracusanum erumpens; munitione et mole lapidum a mari disjunctus, ne fluctu totus operiatur: tantâ dulcissimarum aquarum copiâ, ut fluvium emittere statim in ortu dicatur. Hunc porro fluvium arbitrabantur veteres ipsum esse Elidis Alpheum: qui, vel per subterraneos meatus, vel inter maris fluctus incorruptus, eo penetraret: idque vel inde certum volebant, quod ludis Olympicis, qui in Elide quintâ quâque æstate celebrabantur; victimarum sordes in Alpheum projectæ, per os Arethusæ Siculæ emergerent. Hoc figmentum explodit Strabo l. 6. Hinc fabulosos Alphei et Arethusæ Nymphæ amores, vide Ecl. 10. 1. Nunc fons Arethusa in eâ insulâ, fere ignoratur: nempe multos in alveolos ad usus opificum divisus fuit; aut fluctibus ea litora, unde erumpebat, excedentibus, ex ipso mari nunc erumpit; ubi nunc multæ sunt ejusmodi dulcis aquæ non longe a litore scaturigines. Ita Fazellus Decad. 1. lib. 4. 1. quocum recentiores consentiunt.

697. *Jussi numina magna, &c.*] Admoniti, vel tum ab Achemenide, vel prius ab Heleno, *Numina*, fortasse Dianæ, cui dicatam hanc insulam fuisse ex Diodoro retulimus, v. 692.

698. *Stagnantis Helori.*] *Helorus*, paulo suprà Pachynum promontorium, ad septentrionem: fluvius amœnissimus: in decursu nunc dictus *Atellari;* circà ostium, *Abyso;* quâ parte stagni instar leniter fluens, hybernis præterea auctus imbribus, more Nili vicinos in agros sæpè restagnat: unde *stagnans* hic dicitur: tanta porro amœnitate atque ubertate, ut Ovidius Fast. 4. 475. locum illum *Heloria Tempe* vocaverit. Fuit non procul urbs *Helorum*, et arx *Helorus:* utraque diruta.

699. *Saxa Pachyni.*] *Pachynus*, vel *Pachynum;* prima syllaba vulgo brevi, longa tamen apud Ovid. Metam. 13. 726. promontorium est meridionale Siciliæ, duorum fere milliarium spatio in mare projectum in peninsulæ modum: quæ altis cautibus prærupta, sexcentorum est passuum ambitu: cujus isthmus, passuum admodum viginti, tumescente mari insulæ speciem præbet.

701. *Camarina.*] *Palus*, verius *lacus*, cum e viginti fontibus erumpat: propè urbem cognominem, extructam a Syracusanis, nunc omnino dirutam. Lacum medium, nunc *Lago di Camarana*, fluvius *Hipparis* præterfluit, nunc *fiume di Camarana*. Dicitur *fatis nunquam concessa moveri:* quia ex Suidâ, et veteribus grammaticis, cum aliquando deficiente aquâ pestilentiam ex putore creasset; petiissentque Camarinenses ab Apolline, num eam penitus exsiccarent; prohibuit Deus; quod tamen præter Dei jussum cum fecissent; morbus quidem extinctus est, at hostes per spatium paludis ingressi Camarinam urbem expugnarunt. Quâ de re extat oraculum Apollinis hoc carmine conceptum in Anthol. l. 4. Μὴ κίνει Καμαρίναν, ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων· *Ne moveas Camarinam; immota enim melior.*

Immanisque

Immanisque Gela, fluvii cognomine dicta.
Arduus inde Agragas ostentat maxima longè,
Mœnia, magnanimûm quondam generator equorum.
Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus:
Et vada dura lego saxis Lilybeïa cæcis.
Hinc Drepani me portus et illætabilis ora
Accipit. Hìc, pelagi tot tempestatibus actus,
Heu! genitorem, omnis curæ casûsque levamen,
Amitto Anchisen: hic me pater optime fessum
Deseris, heu! tantis nequicquam erepte periclis.
Nec vates Helenus, cùm multa horrenda moneret,
Hos mihi prædixit luctus; non dira Celæno.

et ingens Gela, appellata de nomine fluvii. Inde altissimus Agragas, olim ferax generosorum equorum, ostendit eminus maximos muros. Te quoque prætereo faventibus ventis, ô palmosa Selinus: et trajicio vada Lilybeïa, aspera scopulis occultis. Inde portus Drepani et injucunda regio me excipit. Hic agitatus tot procellis maris, heu! amitto patrem Anchisen, solatium omnium curarum et casuum. Hic me deseris, ô pater optime, heu! frustra servate à tantis periculis. Nec vates Helenus, cum prænunciaret aspera plurima, mihi prædixerat hunc dolorum; neque ipsa Celæno.

NOTÆ.

702. *Geloi, Immanisque Gela.*] *Gela urbs* olim ingens, unde *immanis* dicitur; et propriis regibus insignis fuit, quibus frequens cum Syracusanis bellum: a Rhodiis et Cretensibus condita: ab Agrigentinorum tyranno Phintia tandem diruta: urbs *Gela* dicebatur; fluvius, unde ipsi nomen, *Gelas*, nunc *fiume di Terra nova;* populi *Geloi*, et *Gelenses.* In voce *Gela* brevis ultima syllaba producitur, ob sequentem in *fluvio* geminam consonantem.

703. *Agragas.*] Græcis ὁ Ἀκράγας Latinis *Agrigentum,* nunc *Gergenti:* ad fluvium cognominem, nunc *fiume di S. Biagio;* urbs olim in vertice rupis extructa a Gelensibus.

704. *Generator equorum.*] Habemus ex Servio, qui Pindarum citat, Agrigentinos equos in Græciæ ludis nobiles fuisse: ex Diodoro l. 13. Exænetum, Olympicis victorem, curru urbem ingressum esse, bigis Agrigentinis comitantibus trecentis, albi coloris: tum sepulcra victoribus equis magnificè interdum ibidem extructa.

705. *Palmosa Selinus.*] Megarensibus Siculis condita, de quibus v. 689. Nunc planè diruta: diciturque locus, *terra de li Pulci:* ad fluvium cognominem, hodiè *Madiuni.* Nomen dedit σέλινον, *apium, persil, parsley;* cujus adhuc ibidem, ut et palmarum agrestium, ingens copia est.

706. *Saxis Lilybeïa cæcis.*] *Lilybæum,* tertium Siciliæ promontorium, ad occidentem: planum quidem, sed ad tria passuum millia excurrens in mare, aquis ad cubitorum trium altitudinem superfusis. Unde hic *saxis cæcis dura vada* dicuntur. Ibi olim urbs *Lilybæum,* cujus in ruinis urbs est hodiè *Marsalla:* à qua promontorium appellatur *capo di Marsalla;* vel a Latino nomine corrupto *capo di Boëo.* Græca vox Λιλυβαῖον Ionice Λιλυβήϊον unde Virgilius deduxit *Lilybeïa* pro *Lilybæa.*

707. *Drepani me portus, &c.*] A Lilybæo in Boream deflectendo, portus hic occurit capacissimus, ad radices *Erycis* montis, qui nunc est mons *S. Juliani,* et *Erycis* ibidem urbis: unde diu dictus est *portus Erycinorum,* sive *Drepanum;* a litoris curvatura in modum *falcis;* quæ Græcis est δρέπανον. Hic Amilcar Carthaginensis oppidum condidit, Eryce urbe destructâ, anno primi belli Punici primo, U. C. circiter 480. quod oppidum nunc *Drepanum* est; sive neutro plurali *Drepana,* vulgo *Trapani.*

Atque hic non abs re erit observare prudentiam Virgilii: qui, cum sciret Punici belli et conditi Drepani recentem esse memoriam, quippe nondum annis ducentis et quinquaginta distantem ab ætate sua, cavit omnino, ne quam Æneas suus mentionem de *urbe* faceret de *portu* tantum et *ora* locutus. Idem cavit in *Syracusis* omittendis: cujus urbis cum esset maximum Romæ nomen, et celebratissima per Marcellum expugnatio; multi ejus originem noverant: sciebantque ab Archiâ Corinthiisque conditam, annis ab excidio Trojæ plus quadringentis. In cæteris vero, quarum obscuriora initia, non veritus subtiliorum hominum supercilium, indulcit aliquid rudiorum simplicitati, plebeiis usus et notis urbium nominibus. Sic *Megaridem* et *Tapsum* passus est ab Æneâ commemorari; quamvis eadem propriè, ac Syracusæ, ætate essent. Sic ad *Camarinæ* urbis casum alludi: quamvis annis centum ac triginta recentior Syracusis, et Syracusanorum colonia esset. Sic *Gelam* urbem laudari, annis post Syracusas quadraginta quinque conditam a Cretensibus et Rhodiis: *Agrigentum* quoque, Gelensium opus; et *Selinuntem,* Megarensium Siculorum. Quæ temporum ratio partim ex Strabone, partim ex Thucydide certissima est.

Hic

Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.
Hinc me digressum vestris Deus appulit oris.
Sic pater Æneas, intentis omnibus unus,
Fata renarrabat Divûm, cursusque docebat:
Conticuit tandèm, factoque hìc fine quievit.

Hoc fuit ipsi extremum malum, hic terminus longæ navigationis. Hinc me profectum. Dii applicuerunt ad vestra litora. Sic pater Æneas, solus omnibus attentis, narrabat fata a Diis sibi imposita, *et referebat errores* suos. *Denique siluit, et hic posito fine* secessit *ad quietem.*

NOTÆ.

710. *Amitto Anchisen.*] Verno tempore: ut patebit Æ. 5. 46. cum anniversarios patri ludos celebravit. De *Anchisa*, Æ. 1. 617. De *Heleno*, Æ. 2. 263. De *Celæno* et *Harpyiis*, suprà, 211.

715. *Hinc me digressum, &c.*] E Drepani portu in vicinam Italiam solvens, tempestate ad litus Africæ rejectus est, ut videmus. Æ. 1. Idque contigit, æstate post Trojæ excidium septimâ, ut est Æ. 1. 755. Ita ut totos annos sex jam errando consumpseret. Quanquam vix constat hæc tam longi temporis ratio: nisi dicatur per unum alterumve annum in Thraciâ, itemque in Cretâ perstitisse ad condendas urbes: neque enim videtur aliis in locis moram fecisse, nisi brevem.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER IV.

ARGUMENTUM.

DIDO amores in Æneam suos Annæ sorori aperit; ejusque consilio animum adjicit ad nuptias. Juno, ut Æneam ab Italiâ deducat, agit cum Venere de conciliandis inter utrumque nuptiis. Æneas ac Dido venatem abeunt, subortâque Junonis artibus tempestate, confugiunt in antrum: ibidemque falsum illud infaustumque conjugium perficitur. Iarbas, Getulorum rex, Jovis Ammonis filius, Didonis procus, advenam sibi præferri indignans, apud Jovem graviter queritur. Jupiter, et ejus precibus, et fatis urgentibus adductus, Mercurium ad Æneam mittit, qui eum abire in Italiam jubeat. Parat clam Æneas omnia ad navigationem necessaria; quod suspicata Dido, precibus et lachrymis deterrere eum ab incepto, tum per se, tum per sororem conatur. Æneas iterum a Mercurio in somnis admonitus, nocte intempestâ anchoras solvit. Dido doloris impatiens, extructam simulatione sacri magici pyram conscendens, ipso Æneæ gladio sibi vitam adimit.

Unus hic e libris omnibus plurimum artis habet ac suavitatis, motusque animi tenerrimos quosque ac violentissimos: præsertim in octo Didonis orationibus, quibus I. Sorori amorem aperit, v. 9. *II. Dissuadet Æneæ profectionem,* v. 305. *III. Eidem multa exprobrat, et multa comminatur,* v. 305. *IV. Sororem adhibet apud Æneam conciliatricem,* v. 416. *V. Desperatis omnibus, specie*

cie sacri magici, moriendi consilium sorori dissimulat, v. 478. *VI. Secum ipsa noctu varia consilia agitat*, v. 534. *VII. Fugientum Trojanorum aspectu extremum furit*, v. 590. *VIII. Stricto ense sibi imminens in verba novissima erumpit*, v. 651. *Accusant Virgilium aliqui, quod ex Argon. Apollinii lib.* 4. *multa decerpserit: quos damnat Scaliger: neque convenit argumentum, nisi hoc uno, quod hospitem hic Dido, illic Medea, suum ament. At nihil admodum, præter comparationes pauculas, inde excerptum est: qualia etiam nonnulla ex Calypsiis et Ulyssis amoribus*, *Odyss.* l. 5. *tum ex Eurypidis Medea et Hippolyto, et Catulli carmine de Pelei nuptiis, excerpta sunt.*

NOTÆ.

De *ætate, familiâ, moribus* Didonis, locus hic est disserendi; quæ tria constat esse a Virgilio parum expressa fideliter.

1. DE ÆTATE. Malè Virgilius Æneam Didoni æqualem fecit, cum sit hæc illo tribus propemodum seculis recentior: quam temporis anticipationem *anachronismum* appellant. At nuper Marollius hâc Virgilium culpâ liberare conatus est, ex fide fabulosæ historiæ: atque in ejus familiæ gradibus hunc ordinem statuit; ut caput sit generis, I. *Inachus*. II. *Io*, ejus filia. III. Ex ea et Jove *Epaphus*. IV. Ex Epapho *Belius senior*. V. Ex Belo seniore *Agenor*. VI. Ex Agenore *Phœnix*, *Cadmus*, *Europa*, &c. Per quos familia multas in partes divisa est. Et ex Phœnice quidem ortus putatur. I. *Belus junior* sive *Methres*, et *Plisthenes*. II. Ex Belo, *Pygmalion*, *Elisa* sive *Dido* et *Anna*. Ex Plisthene *Acerbas*; qui *Sicharbas*, et *Sichæus* dicitur, consobrinus et conjux Didonis: iique triplici tantum gradu ab Agenore dissiti. Cujus ex altero filio Cadmo prodiit, I. *Polydorus*. II. Ex Polydoro *Labdacus*. III. Ex Labdaco *Laius*. IV. Ex Laio *Oedipus*. V. Ex Oedipo *Polinices* et *Eteocles*. VI. Ex Polynice *Thersandrus*, qui in equo Trojano cum aliis Græcorum ducibus inclusus dicitur. Cætera familiæ membra gradusque non attingo. Ex iis autem ipsis, quæ profert Marollius in rem suam; manifestum est Didonem, si non prætergressa est, annis centum et pluribus Trojanum esse excidium antegressam. Qui enim fiat, ut Dido, quæ tribus tantum gradibus distat a capite generis Agenore, cadat in ætatem illius Thersandri, qui totis septem gradibus ab eodem capite distat? Quod vero addit Marollius, aliquot esse omissos in serie Didonis gradus, injuriâ temporum aut scriptorum, indè fit id ipsum quod volumus: nempe et incertam esse temporum illorum scriptorumque fidem; et statui omnino non posse, quot omissi sint gradus: an quatuor, ut ad Trojana tempora Dido perduci possit; an plures, ut, si superis placet, etiam ad Romana.

Porro si a fabulis ad historiam apellamus: constat Didonem, Troja multo posteriorem, Roma paulo superiorem esse: etsi intervalla illa temporum alii aliis majora definiant. Quippe a Carthaginiæ condita ad Romam conditam numerantur e Velleio anni 65. a Trogo et Justino 72. Colliguntur ex Epitome quinquagesima prima T. Livii, 92. ex Solino, 129. ex aliis apud Eusebium, 140. Statuuntur autem ab exactissimis ætatis nostræ chronographis, imprimisque Labbeo, quem, quia rem adversus Marollium accuratè defendit, secuti sumus, anni omnino 135. Cum autem, ex Porcii Catonis exactissimis calculis apud Dionysium Halicarnasseum, Roma distet ab excidio Trojano annis 432. quos reducit Labbeus ad 431. hinc facilè patebit subductis numeris, quanta sit ab illo excidio distantia Didonis et Carthaginis: nempè juxtà nos, annorum 296. juxta veteres, aut plurium, aut paulo pauciorum. Atque hæc omnia nituntur gravissimo Josephi testimonio, qui l. 1. contra Appionem seriem describit Tyriorum regum, ex Menandro Ephesio et exactissimis Tyriorum annalibus. Ubi consignatus est excessus Didonis e Phœniciâ ad condendam Carthaginem, anno Pygmalionis regis septimo, qui in annum ab excidio Trojano 276. plane cadit.

At cum doceat Appianus fama circumferri, fundatam fuisse a Xoro et Carchedone Phœnicibus Carthaginem, annis ante excidium Trojæ 50. Et in Virgilio, Æ. 1. v. 421. legamus de Carthagine: *Miratur molem Æneas magalia quondam.* Tum. v. 370. *Ingentia cernes Mœnia, surgentemque novæ Carthaginis arcem, Mercatique solum facti de nomine Byrsam, &c.* Ex iis colligi posse existimo: Carthaginis quidem *magalia*, casasque et initia quædam, annis ante excidium Trojæ 50. a Phœnicibus Xoro et Carchedone posita esse. Tum annis ab excidio Trojæ 276. fugisse Didonem e Phœnicia; eoque fugam intendisse, ubi multis ante annis aliquos e Phœnicibus sedem posuisse audierat; hanc sedem avectis e patriâ opibus munivisse; et ad magalia adjecisse arcem, quæ inde *Byrsa* dicta est, a *bosra* voce Hebraicâ, quæ *munitum locum* significat: quam deinde vocem Græci, ob similitudinem, fabulis et *corio* suo bubulo deformarunt. Est enim apud Græcos *βύρσα*, *corium.* Sic arce munitâ vetus Carthago, nova facta est; concurrente cum antiquo fundatoris nomine Phœnicia voce *Carthadâ*, quæ juxtà Solinum c. 30. *civitatem novam* significat. Atque ita Carthago

Carthago perfecta est, anno post fugam Didonis 20. qui Pygmalionis 27. a Troja capta, 296, ante Romam, 135. ante Christum, 888 mundi 3166.

II. DE FAMILIA. A Josepho, ex certissimis monumentis Tyriorum, pater ponitur Didonis, Annæ, et Pygmalionis *Metginus:* qui vocatur a Theophilo Antiocheno *Metten:* avus *Badezorus:* proavus *Ithobalus,* sacris in literis, *Ethbaal* nuncupatus; qui, occiso rege *Phele,* regnum in familiam transtulit suam, ex antiquâ *Abibali, Hirami,* et *Baleasari* familiâ.

Ex his conjicio Virgilium historiæ Phœniciæ parum scientem, ut Didonem retro ad usque Trojæ tempora removeret, e Græcorum fabulis antiqua nomina petiisse: vel, si Phœnicum literas attigerat, nominum asperitate deterritum, ea mollioribus elementis leniisse. Sic *Beli* nomen et patri Didonis, et uni ex ejus majoribus dedit: haud dubie detruncatum, ex *Abibalo, Baleasaro, Ithobalo.* Tum *Acerbam* seu *Sicharbam,* in *Sichæum* mollivit. Servius *Methrem* suum, quem ipsum esse Belum putat Didonis patrem, ex *Metgino* seu *Mettene,* vero Didonis patre, deformavit. Porro *Anna, Elisa,* et *Dido,* Phœnicum vocabula sunt. Anna enim est, *gratiosa:* Elisa, *fortitudo viri,* seu *virago:* Dido, *dilecta.* Dubium autem est, utrum huic reginæ nomen prius inditum fuerit. Si consuluntur interpretes, prius nomen Elisæ: si vocis significatio, Didonis prius fuit; et ex facti audaciâ, Elisæ posterius.

III. DE MORIBUS. Graviter quidem querentem de Virgilio Didonem inducit Ausonius, Epig. 111. quod eam impudici amoris impatientiâ ac dolore mortem oppetiisse cecinerit, contra fidem historiæ: quæ rogum eam conscendisse testatur: ne datam Sichæo primo conjugi fidem, novis cum Iarbâ Getuliæ rege nuptiis, violaret. Atque eâ quidem in re peccasse gravius Virgilium puto, si peccavit, quam in illâ mutatione temporum.

Statuo itaque scientem ac volentem in hunc utrumque errorem lapsum esse Virgilium: eo consilio, ut Punicis bellis, quibus nihil erat in historiâ Romanâ illustrius, in poëmate etiam suo locum daret; mutuique inter utramque gentem odii causam aliquam afferret. Quâ tamen in re non eum puto a poeticæ legibus recessisse. Quanquam enim per eas cautum est, ne poëta temporum ordinem temere intervertat, in re notâ præsertim atque insigni; tum, ne quem nisi suis moribus coloribusque depingat: lex tamen est omnium prima, *placere.* Quod si assequi speravit posse Virgilius apud suos, illâ deformatione temporum atque morum (et vero assecutus est) omnino poëtæ maximi partes implevit. Est autem certe assecutus, siquidem Ovidius paulo post, hos Didonis amores transferre non dubitavit in Met. l. 14. 77. Idemque testatur, Trist. 2. l. 535.

Nec legitur pars ulla magis de corpore toto,
Quam non legitimo fœdere junctus amor.

AT regina gravi jamdudùm saucia cura,
Vulnus alit venis, et cæco carpitur igni.
Multa viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos: hærent infixi pectore vultus,
Verbaque: nec placidam membris dat cura quietem.
Postera Phœbeâ lustrabat lampade terras,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Cùm sic unanimem alloquitur malè sana sororem:

INTERPRETATIO.

Regina autem, jamdiu vulnerata gravi solicitudine, fovet plagam in venis, et absumitur occulto igne. Multæ virtutes Æneæ, et multa gloria ejus redit in mentem: vultus ejus et sermo hærent impressi animo, et hæc cura non permittit tranquillam quietem corpori. Postera Aurora illustrabat terras luce Solis, et expulerat e cælo humidas tenebras; cum sic malesana loquitur ad concordem sororem.

NOTÆ.

1. *At regina.*] Pendet hoc initium ex ultimo libri tertii versu: Æneas *conticuit tandem, factoque hic fine quievit: At Regina,* ex quo ipsum audivit, amore saucia non quievit, &c.

2. *Vulnus alit, &c.*] Hic videtur Amor solito habitu depingi: cœcus, sagittis, et face, armatus: sagittis *vulnus* intulit, face *ignem* accendit, cæcus *cæco* igne carpsit.

3. *Multa viri virtus, &c.*] Quatuor amoris causæ. Virtus; *multa viri virtus.* Nobilitas; *gentis honos.* Pulchritudo: *infixi pectore vultus.* Eloquentia; *verbaque.* Quas easdem causas iterum enumerat, v. 10.

6. *Phœbea lampade.*] Tapinosis, sive rei magnæ expositio humilior, *Solis,* per *lampade:* similis huic, qua *mare* appellat *gurgitem,* Æn. 1. 118. Imò ausus est dicere Lucret. l. 6. 1196. *Aut etiam nona reddebant lampade vitam:* pro *nona die.*

Anna

Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent?
Quis novus hic nostris successit sedibus hospes?
Quem sese ore ferens! quam forti pectore et armis!
Credo equidem, nec vana fides, genus esse Deorum.
Degeneres animos timor arguit. Heu quibus ille
Jactatus fatis! quæ bella exhausta canebat!
Si mihi non animo fixum immotumq; sederet,
Ne cui me vinculo vellem sociare jugali,
Postquàm primus amor deceptam morte fefellit;
Si non pertæsum thalami tædæque fuisset;
Huic uni forsan potui succumbere culpæ.
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sichæi
Conjugis, et sparsos fraternâ cæde penates;
Solus hic inflexit sensus, animumque labantem
Impulit: agnosco veteris vestigia flammæ.
Sed mihi vel tellus optem priùs ima dehiscat;
Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentes umbras Erebi, noctemq; profundam,
Ante pudor quàm te violo, aut tua jura resolvo.
Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores

Anna soror, quæ insomnia terrent me dubiam? quis hic novus hospes venit in regionem nostram? ó qualem se specie exhibens! quam generosis animis et factis! Certè credo hunc esse prolem Deorum. Nec temerè credo: metus prodit animos ignobiles. Heu! quibus fatis fuit ille agitatus! quæ bella confecta narrabat! Si non maneret mihi constitutum et immutabile id propositum, *ut nolim me ulli conjungere* per *nexum conjugalem, ex quo primus amor fefellit me deceptam morte* Sichæi: *si non tæderet me lecti et facis: fortasse possem cadere in hoc solum delictum. Nam fatebor, ó Anna, post mortem miseri mariti Sichæi, et Deos infectos cæde a fratre factâ; solus Æneas movit sensus meos, et impulit animum vacillantem; animadverto signa veteris amoris. Sed cupio ut, vel terra intima mihi ante aperiatur; vel pater omnipotens fulmine demittat me ad umbras, pallidas umbras inferorum et noctem profundam: antequam te lædam, ó pudicitia, et frangam tua jura. Hic* Sichæus, *qui me primus sociavit sibi, abstulit meos amores:*

NOTÆ.

9. *Anna soror, quæ me, &c.* Oratio planè ad ejus ingenium conformata, quæ primum e severis moribus ad amorem deflectit. Quatuor habet partes. I. Admiratur Æneæ pulchritudinem, virtutem, nobilitatem, res præclarè gestas. II. Proponit sibi causas, quæ ab ejus amore animum avertant: nempe viduitatis propositum, primi conjugii calamitates, voluptatum fastidium. III. Fatetur tamen sensus suos, non animum, aliquatenus inflexos. IV. Deñique alienam ab amore voluntatem æternam fore pollicetur. Quod tamen propositum invito animo fieri testantur effusæ in sinum lachrymæ.

Insomnia.] ἐνύπνια, ea quæ in somnis apparent, somnia, simulacra.

17. *Deceptam morte.*] Primo nupserat Sichæo, qui a Pygmalione Didonis fratre occisus fuerat. Æ. 1. 343.

18. *Tædæque.*] Facis e *tædâ* arbore, a picearum genere: pro nuptiis sumitur; quia præferebatur novæ uxori, in mariti domum deducendæ. De illo more nuptiali, E. 8. 29.

19. *Culpæ.*] Quia secundæ nuptiæ adjunctam infamiæ notam habuerunt, propter suspicionem intemperantiæ: undè, juxta Servium, apud Romanos repellebantur a sacerdotio bis nuptæ: juxta Tacitum, apud Germanos secundæ nuptiæ lege prohibebantur.

21. *Penates.*] Vel pro domo sumuntur; vel potius pro Diis ipsis domesticis, nam Æn. 1. 349. occisus est Sichæus *ante aras.* De *Penatibus*, Æ. 2. 717. *Fraternâ cæde.*] Non quâ frater occisus est; sed quâ vir Sichæus Didonis a Pygmalione, Tyri rege, occisus est.

23. *Veteris vestigia flammæ.*] Sensus duplex esse potest. Primus obvius; *Agnosco vestigia veteris amoris in Sichæum, qui me ab Æneæ amore deterret.* Secundus abstrusior, at convenientior est: *Agnosco vestigia conjugalis amoris, quo primum olim in Sichæum, nunc iterum in Æneam feror.* De *Erebo*, pro inferis, G. 4. 471.

27. *Ante, pudor, quàm, &c.*] Redundat illud *ante.* Sic enim est, *tellus priùs ima dehiscat, ante pudor quàm te violo.* Sic apud Sallustium in Catilinâ: *Priusquam legiones scriberentur, multa ante capere.*

Violo resolvo.] Hæc est antiqua lectio, quam Appronianus et MSS. plurimi confirmant; cum vulgo legatur *violem, resolvam.*

Abstulit:

Abstulit: ille habeat secum, servetque sepulchro.
Sic effata, sinum lachrymis implevit obortis.
Anna refert: O luce magis dilecta sorori,
Solane perpetuâ mærens carpêre juventâ?
Nec dulces natos, Veneris nec præmia noris?
Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?
Esto: ægram nulli quondam flexere mariti;
Non Libyæ, non ante Tyro: despectus Iarbas,
Ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
Dives alit: placitone etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem quorum consederis arvis?
Hinc Getulæ urbes, genus insuperabile bello,
Et Numidæ infræni cingunt, et inhospita Syrtis:
Hinc deserta siti regio, lateque furentes
Barcæi. Quid bella Tyro surgentia dicam,

ille habeat eos *secum, et servet* in *tumulo. Sic locuta implevit gremium lachrymis erumpentibus. Anna respondet: O* soror *chara sorori magis quàm vita, an sola consumêris dolens per totam juventutem? nec experieris jucundos liberos, nec dona Veneris? Putasne cinerem aut umbras sepultas id curare? Ita sit: nulli proci antea commoverunt dolentem* te; *nec in Libya, nec prius Tyri: contemptus* est a te *Iarbas, aliique duces, quos regio Africana abundans victoriis nutrit: an etiam resistes grato amori? Nec venit* tibi *in mentem, quorum in agris constiteris? Hinc urbes Getulæ, gens bello insuperabilis, et Numidæ indomiti, et Syrtis inhospitalis* nos *cingunt: hinc regio siccitate solitaria, et Barcæi furiosi. Quid dicam* de *bellis imminentibus* ab urbe *Tyro,*

NOTÆ.

31. *O luce magis dilecta, &c.*] Annæ oratio, animum eò, quò propensum videt, scite impellentis. Duas habet partes. I. Persuadet nuptias, 1. a delectabili, ut aiunt: cui addit post habendam esse memoriam Sichæi, cum nullus insit sensus mortuis: posthabendum quoque propositum viduitatis, quæ ideo tantum chara fuit, quia nullus procorum charior. 2. Ab utili: ad defensionem et gloriam novæ urbis ac gentis, cui hanc a Diis opem præstitam putat. II. Modum assignat perficiendi consilii, sacrificia, moram hospitis, &c.

32. *Mærens carpêre juventâ.*] Translatio est a floribus, qui *carpuntur* manu, atque ita deflorescunt, quasi dicat: *Solane totâ juventâ tristis consumêris ac deflorésces?*

36. *Libyæ.*] Aliquando pro totâ Africâ sumitur: hic pro parte Africæ, quæ Ægyptum proximè attingit. G. 1. 241. De *Tyro, Æ.* 1. 12.

Non Libyæ, non antè Tyro.] Aliqui nulla interpunctione, continuo ordine, sic legunt: *Non Libyæ, non ante Tyro despectus Iarbas:* ut sensus sit, Iarbam et in Lybiâ despectum fuisse a Didone, et prius Tyri. Sed cum nullâ auctoritate constet Didonem, ante adventum in Libyam, ab Iarbâ petitam fuisse: utor interpunctione solertiorum interpretum, unde sensum istum elicio, Didonem, ut in Libyâ, sic Tyri multos despexisse procos. Nec vero mirum est *Libyæ* dictum esse pro *in Libyâ*; et *Tyro*, sive *in Tyro*, pro *Tyri:* siquidem dixit Cicero, *Siciliæ cum essem;* et *in Alexandriâ:* pro, *in Siciliâ*, et *Alexandriæ*.

Iarbas.] Jovis et Garamantidis Nymphæ filius, aut Maurusiorum, aut Maxitanorum, aut Getulorum, fortasse totius Africani litoris, rex: cum dicatur deinde v. 198. filius Ammonis Jovis, qui est in extremâ orientali parte, juxta Ægyptum. Is cum fraude bovini corii deceptus, Carthaginem a Didone structam videret, ejus nuptias sub belli denunciatione petiit: ad quas cum cives repugnantem adigerent, trium mensium petito spatio, pyrâ, in ultimâ urbis parte extructâ, veluti placatura viri prioris manes, multis hostiis cæsis pyram conscendit: atque ita ad populum respiciens; ituram se ad virum, sicut præceperant, dixit, vitamque gladio finivit. Quandiu Carthago invicta fuit, pro Deâ culta est. Ita fere Justinus lib. 18. 6. et alii.

37. *Africa terra, &c.*] Africana. Sic Tibullus 1. 9. 33. *Terra Campania:* Catullus 40. 21. *Terra Celtiberia.* De *Africa*, Ecl. 1. 65.

38. *Pugnabis amori.*] Verba contentionis junguntur sæpè dativo casui. Ecl. 5. 8. *Tibi certet Amyntas.* G. 2. 99. *Cui non certaverit ulla*, &c.

40. *Getulæ urbes, &c.*] *Getuli* ad meridiem Carthaginis siti erant: *Numidæ* ad occidentem, qui et *Nomades*, ob feram ac pastoralem vitam, est enim νομὴ *pastus. Syrtis* utraque, major et minor, Libyci maris sinus, arenarum aggestionibus infesti, ad orientem: de iis, Æ. 1. 111. *Barcæi*, sive Barcitæ; ultrà Syrtes, ad orientem majoris: nunc regnum *Barca.*

Germanique minas?
Diis equidem auspicibus reor, et Junone secundâ,
Huc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
Quam tu urbem, soror, hanc cernes! quæ surgere regna
Conjugio tali! Teucrûm comitantibus armis,
Punica se quantis attollet gloria rebus!
Tu modo posce Deos veniam, sacrisque litatis,
Indulge hospitio, causasque innecte morandi:
Dum pelago desævit hyems, et aquosus Orion;
Quassatæque rates, et non tractabile cœlum.
His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiæ menti, solvitque pudorem.
Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt: mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo:
Junoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ.

et de *minis fratris? Certe existimo naves Iliacas Diis auctoribus, et Junone propitia, huc vento direxisse cursum. Qualem tu videbis hanc urbem, ô soror! qualia regna crescere, tali connubio! quantis factis eriget se Pœnorum gloria, adjuvantibus armis Trojanorum! Tantummodo tu pete a Diis favorem, et sacrificiis perfectis! protrahe* tempus *hospitii, et suggere* iis *causas manendi: dum hyems et pluvius Orion furet mari; et naves fractæ* erunt, *et aër* erit *intolerabilis. His verbis incendit amore animum* jam *ardentem, et spem attulit menti incertæ, et abstulit verecundiam. Primo petunt templa, et ad altaria petunt favorem* Deorum: *immolant juxta ritum oves selectas Cereri legum inventrici, et Phœbo, et Baccho patri: præ omnibus Junoni, cui curæ sunt nexus conjugales.*

NOTÆ.

44. *Germanique minas.*] Testatur Justinus, Pygmalionem Tyri regem, cognitâ sororis fugâ, impio bello persequi fugientem paravisse; sed matris precibus et Deorum minis victum quievisse.

45. *Junone secundâ.*] Quæ et præses est nuptiarum, et Pœnorum custos, Æ. 1. 15. et infra, v. 59.

50. *Veniam.*] Vel reipsa *veniam*, quia conjugii desiderium vocavit *culpam*, v. 19. Vel *favorem*, quem sæpè *venia* significat, Æ. 1. 519.

Sacris litatis.] Non factis tantum, sed feliciter factis: hoc enim est *litare*, ut diximus, Æ. 2. 116. Et jam addo locum e Cicerone de Divin. 2. 38. *Quid? cum pluribus Diis immolatur: qui tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur?* Dictum est autem *litare sacra*, ut a Propert l. 4. 1. 24. *Litare exta*; a Suetonio *litare victimas*.

52. *Desævit.*] Duo significat: et valde *sævit*, et *sævire cessat*. Cerdanus affirmat semper cessationem significare; nullumque exemplum esse, quod non explicet hunc in modum. Hoc ergo explicet, ex Æ. 10. 569. *Sic toto Æneas desævit in æquore victor, ut semel intepuit mucro:* ubi certè, affirmat augetque, non minuit. At minuit et cessationem notat apud Lucanum. 5. 303. *Nec, dum desæviat ira, expectat.* Hic affirmat, siquidem affirmant cætera: *Quassatæque rates, et non tractabile cœlum.* Porro certissimum puto, tempus præsens hic positum esse pro futuro: *desævit*, pro *desæviet*: hoc sensu: *detine hic Æneam quamdiu sæviet hyems*, Patet enim ex v. 6. hoc institutum inter Annam Didonemque colloquium, postridie quam Æneas advenerat: tunc autem æstas fuit, ut probavimus, Æ. 1. 535. De Orione. Firmabit interpretationem meam geminus versus, alter ex hoc eodem libro v. 121. *Dum trepidant alæ*, id est, *trepidabunt:* alter e Georg. l. 4. v. 84. *Dum gravis aut hos, aut hos versâ fugâ victor dare terga coëgit*, id est, *dum cogat, donec coëgerit.* De *Orione*, Æ. 3. 517. Æ. 1. 535.

56. *Delubra.*] Templa, de iis, Æ. 2. 225.

57. *Bidentes.*] Oves Gellius disputat ita dici, quasi *biennes*, duorum annorum. Festus, quod inferiores ac superiores haberent dentes, unde et *ambidentes* etiam vocabantur, quasi utrinque dentatæ. Isidorus, quod inter dentes octo *binos* haberent cæteris eminentiores. Tales autem oves exigebantur ad sacrificia.

58. *Legiferæ Cereri.*] Ceres Saturni et Opis filia, Proserpinæ mater ex Jove; quæ fruges et culturam agrorum invenit; ideoque jura et leges, quæ de agrorum divisione natæ sunt: unde sacra ejus apud Athenienses θεσμοφόρια appellabantur, a θεσμὸς, *lex*, et φέρω *fero*. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. De *Lyæo*, Baccho, G. 2. 229.

59. *Junoni, &c.*] Hæc Saturni et Opis filia, Jovis et soror et conjux: quia nuptiis præerat; ideo Græcis dicebatur Ζυγία, Romanis *Juga*, a *jugo*, sive a *jungendis* conjugibus: nam in nuptiis, si Servio et Isidoro fides est, in symbolum conjunctionis, jugum reipsa imponebatur contrahentibus; si aliis credimus, vittâ tantum sive tæniâ simul ambo ligabantur.

Ipsa

Ipsa tenens dextrâ pateram pulcherrima Dido,
Candentis vaccæ media inter cornua fundit:
Aut ante ora Deûm pingues spatiatur ad aras,
Instauratque diem donis, pecudumque reclusis
Pectoribus inhians, spirantia consulit exta.
Heu, vatum ignaræ mentes! quid vota furentem,
Quid delubra juvant? est mollis flamma medullas
Interea, et tacitum vivit sub pectore vulnus.
Uritur infelix Dido, totâque vagatur
Urbe furens. Qualis conjectâ cerva sagittâ,
Quam procul incautam nemora inter Cressia fixit
Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
Nescius; illa fugâ sylvas saltusque peragrat
Dictæos: hæret lateri letalis arundo.
Nunc media Æneam secum per mœnia ducit:
Sidoniasque ostentat opes, urbemque paratam.
Incipit effari, mediâque in voce resistit.
Nunc eadem, labente die, convivia quærit:
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
Post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim
Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos:
Sola domo mœret vacuâ, stratisque relictis

Ipsa formosissima Dido tenens manu *dextera pateram, fundit* vinum *inter media cornua vaccæ candidæ: aut incedit circa pinguia altaria ante imagines Deorum, et renovat sacrificia* per *diem, et intenta pectoribus victimarum apertis consulit viscera* earum *palpitantia. Heu, ignaræ mentes vatum! quid vota, quid templa prosunt amanti? interim gratus ignis absumit medullas, et occulta plaga durat sub corde. Uritur misera Dido, et insana errat* per *totam urbem. Qualis cerva* post *conjectam sagittam, quam pastor persequens armis perfodit improvidam procul in sylvis Creticis, et reliquit ignarus volatile ferrum* in vulnere; *illa cerva percurrit fugiens sylvas et saltus Dictæos; mortifera sagitta hæret lateri.* Dido *nunc ducit Æneam secum per media munimenta: et ostentat Tyrias divitias, et urbem paratam. Incipit loqui, et hæret in mediâ voce. Nunc die occidente repetit easdem epulas: et insana postulat rursus audire Trojanos casus, et suspensa est rursus ab ore narrantis. Deinde, cum exierunt, et vicissim Luna obscurior subducit lucem* suam, *et stellæ decedentes cogunt ad somnum: sola dolet* in *domo vacuâ, et incumbit lecto relicto* ab *Æneâ:*

NOTÆ.

61. *Candentis vaccæ.*] Allusum putat Nascimbænus ad legem Numæ Romanorum regis, quam refert Plutarchus: ne mulieres ab obitu conjugis ad usque menses decem nuptias repeterent: quæ autem infrà id tempus vellent repetere, vaccam prægnantem sacrificarent. Illa porrò vini effusio, *libatio est, Æ.* 1. 736.

62. *Spatiatur ad aras.*] Etiam more Romano, matronæ ante aras, faculas tenentes, et gestu gravi, saltationemque severam imitantes, movebantur et ferebantur: quod Horatium intellexisse puto, cum in Arte scribit: *Ut festis matrona moveri jussa diebus.* Hæc Turnebus, l. 23. 3.

63. *Instaurat.*] Frequenter repetit ac renovat sacrificia. Verbum in eâ re solemne.

64. *Spirantia consulit exta.*] *Extispicium* est: quo *exta,* id est victimarum interiora quæ maximè *extant,* cor, pulmo, lien, jecur, celeriter extrahuntur; et adhuc spirantia ac palpitantia inspiciuntur, antequam frigescant, habeturque inde futuri cognitio.

70. *Cressia.*] Cretica, in Cretâ insulâ, *Candie,* de quâ Æ. 3. 104. cujus in parte orientali mons est *Dicte.*

81. *Suadentque cadentia sidera somnos.*] Non initium noctis ut vulgo putatur, sed exitum intellige, ut et Æn. 2. 9. Duo enim hic distinguit tempora: unum, quo Dido repetit convivia, scilicet *labente die*; et hoc est initium noctis: alterum, quo mœret domo vacuâ, nempe cum *vicissim luna premit lumen*; et hic exitus noctis. Nec te decipiat, quod dicantur tunc *suadere cadentia sidera somnos,* quod videtur in initia noctis aptius convenire: immo planè in exitum convenit, tunc enim propriè *cadunt sidera,* noctis initio *surgunt:* tunc etiam somnus mollior et facilior, et iis qui noctu vigilavere, omninò necessarius est.

82. *Vacuâ.*] Silente, cæteris ad somnum digressis.

Stratis relictis.] Lectis, non *conjugalibus,* nondum enim conjugium coaluerat; sed *epularibus,* qualis ille de quo Æ. 2. 2. *Indè thoro pater Æneas,* &c.

Incubat: illum absens absentem auditque videtque.
Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet, infandum si fallere possit amorem.
Non cœptæ assurgunt turres, non arma juventus
Exercet, portusve aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minæque
Murorum ingentes, æquataque machina cœlo.
Quam simul ac tali persensit peste teneri
Chara Jovis conjux, nec famam obstare furori:
Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis:
Egregiam vero laudem et spolia ampla refertis,
Tuq; puerq; tuus; magnum et memorabile nomen:
Una dolo Divûm si fœmina victa duorum est.
Nec me adeo fallit, veritam te mœnia nostra,
Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamine tanto?
Quin potius pacem æternam pactosque hymenæos
Exercemus? habes, totâ quod mente petîsti:
Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.
Communem hunc ergo populum, paribusque regamus
Auspiciis: liceat Phrygio servire marito,
Dotalesque tuæ Tyrios permittere dextræ.
Olli (sensit enim simulatâ mente locutam,

aspicit auditque absens absentem illum: aut tenet in sinu Ascanium, capta similitudine patris ejus; ut videat an possit fallere amorem infandum. Turres incepta non attolluntur, juventus non exercetur armis, nec præparat portus et tuta munimenta ad bellum: opera manent interrupta, et eminentiæ magnæ murorum, et machinæ eductæ ad cœlum. Statim atque dilecta uxor Jovis cognovit hanc tali veneno imbutam esse, nec famam obsistere ejus insaniæ, Juno compellat Venerem talibus verbis: Nempe reportatis pulchram laudem, et magna spolia, et tu, et filius tuus; magnum et memorabilem gloriam, quod una mulier superata sit fraude duorum Deorum. Nec vero me latet, te timuisse nostros muros, et suspectas habuisse domos Carthaginis altæ. Sed quis erit finis? aut quo jam tendimus tantâ contentione? Quin potius facimus pacem æternam et firmas nuptias? obtines quod quæsivisti toto animo: uritur amans Dido, et hausit per ossa amorem. Gubernemus igitur hanc gentem communem, et æquali potestate: liceat obedire Phrygio marito, et tradere in manum tuam Tyrios quasi *dotem. Contra Venus sic cœpit* loqui *illi: nam agnovit* illam *locutam esse ficto consilio,*

NOTÆ.

85. *Si fallere possit amantem.*] Eâdem formâ, Æ. 6. 78. *Magnum si pectore possit Excussisse Deum.*

88. *Minæ Murorum.*] Contendunt cum Turnebo plerique omnes *minas* esse partes altissimas murorum, pinnas fenestratas; vel quia inde propugnatores hostibus *minantur*, juxtà Turnebum; vel quia partes illæ maximæ *eminent*, juxta Hortensium. Sed quia id auctoritatibus firmant sequioris sæculi scriptorum, Rufini, Amiani: vix fidem habeo: suspicorque *minas* dici, non de muris tantum, sed etiam de celsis quibuslibet acervis ac molibus imperfectis, quæ ruinam videntur *minari*, aut certè ipso aspectu terrent. Juvant conjecturam hic, *opera imperfecta.*

89. *Machina.*] Sunt qui pro ædificiis sumant: ego pro machinis illis, quæ ad subvehendos lapides, attollendamque molem ædificii eriguntur.

91. *Nec famam obstare furori.*] Nec famæ curam ac studium obstare amori ardentissimo, qui sæpè in furorem accenditur. *Saturnia,* Juno, Saturni et Opis filia. De *Venere,* Æ. 1. 256. De ejus puero Cupidine, Æ. 1. 657.

96. *Veritam te mœnia nostra.*] Et vero Venus, Æ. 1. 671. ideo sub Ascanii habitu Cupidinem Didoni obtulit, qui eam in amorem Æneæ illiceret: ne Juno, Carthagini propitia, Trojanis infesta, hoc hospitio adversus eos abuteretur: *Vereor quo se Junonia vertant Hospitia.* De *Hymenæo* Deo pro nuptiis, G. 3. 60.

102. *Paribus Auspiciis.*] Translata dictio e comitiis, ubi creabantur consules captato prius ritur volatu avium, quod propriè *auspicium* est.

103. *Liceat Phrygio servire marito, &c.*] *Liceat,* me ac Didonem; Deam nempe, Reginamque; servire *Phrygio,* id est exuli et servo; quod acerbè ac malignè dictum est: erant enim Phryges Trojani tum exules, et universim tota gens notâ servitutis aliquâ infamis: ex eâ enim servi ac mancipia vulgo petebantur, ut notat Athenæus, et passim apud scriptores videre est. De *Phrygiâ,* Æ. 1. 381.

104. *Dotalesque.*] *Dos,* est patrimonium uxoris, et quicquid viro cum uxore datur.

Quo

Quo regnum Italiæ Libycas averteret oras)
Sic contra est ingressa Venus: Quis talia demens
Abnuat, aut tecum malit contendere bello?
Si modo, quod memoras, factum fortuna sequatur.
Sed fatis incerta feror, si Jupiter unam
Esse velit Tyriis urbem, Trojaque profectis;
Miscerive probet populos, aut fœdera jungi.
Tu conjux: tibi fas animum tentare precando.
Perge, sequar. Tum sic excepit regia Juno:
Mecum erit iste labor: nunc quâ ratione, quod instat,
Confieri possit, paucis, adverte, docebo.
Venatum Æneas, unaque miserrima Dido,
In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
Extulerit Titan, radiisque retexerit orbem.
His ego nigrantem commixtâ grandine nimbum,
Dum trepidant alæ, saltusque indagine cingunt,
Desuper infundam, et tonitru cœlum omne ciebo.
Diffugient comites, et nocte tegentur opacâ.
Speluncam Dido, dux et Trojanus eandem
Devenient: adero, et, tua si mihi certa voluntas,
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo.

ut adduceret imperium ab Italiâ ad Africanam terram: Quis stultus recuset talia? aut malit tecum disceptare bello? dummodo sors promoveat consilium quod suggeris. Sed fatis rapior dubia: utrum Jupiter velit eandem urbem esse Tyriis, et iis qui venerunt Trojâ; aut approbet confundi nationes, aut nuptias sociari. Tu es ejus *uxor; tibi facile* est *solicitare precibus mentem* ejus. *Perge, sequar.* *Tum sic respondit Juno regina: Mea erit illa cura: jam attende, paucis* verbis *explicabo, quo modo* id *quod imminet, possit perfici. Æneas et miserrima Dido parant ire venatum in sylvam, quando Sol crastinus primo extulerit se orientem, et luce detexerit mundum. Ego, dum equites current, et claudent sylvas retibus, desuper immittam* [illegible] *nubem mixtam* [illegible] *et commovebo fulmine totum aërem. Dispergentur comites, et occultabuntur densâ* [illegible] *Dido* [illegible] *dux Trojanus pervenient* ad *idem antrum: præsens ero, et, si tuus consensus mihi cert*[illegible] *sociabo* illam *firmo conjugio et addicam* Æneæ *propriam.*

NOTÆ.

106. *Quo regnum Italiæ, &c.*] Æ. 1. 19. *Progeniem sed enim Trojano à sanguine duci Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces: Hinc populum late regem . . . venturum:* nempè Romanum Italum: cujus parentem Æneam ideo mari Juno insequebatur, ejeceratque vi tempestatis ad litus Africæ; ut eum a fundando in Italiâ regno averteret, ac debitum ejus fatis orbis imperium in Africâ stabiliret.

110. *Fatis incerta feror: &c.*] Pro[illegible] *Si fallere possit amantem* [illegible] videat *an fallere possit amantem.*

116. *Confieri.*] Baldus Ciceroni, [illegible] Atticum, l. 9. 10. *Ut per te res tot*[illegible] Cæsar, de bello Gall. l. 7. *Posteaqu*[illegible] *ficilius confieri animadvertit.*

119. *Titan.*] Solis nomen: Refert [illegible] ex antiquis fabularum auctoribus, *Titeam,* [illegible] *Terra* dicta etiam est, e *Cœlo* genuisse *Titanas,* quorum unus fuit *Hyperion,* qui ex sorore *Basilea* suscepit *Solem* et *Lunam.* Unde Sol *Titan* dictus est gentili nomine. Omnia quippe incerta in fabulis.

121. *Trepidant alæ.*] *Trepidant:* non semper est, *timent,* sed aliquando *festinant,* ut hic, et Æ. 9. 114. *Ne trepidate meas Teucri defendere naves, neve armate manus:* id est, *ne festinate,* prohibet enim defendi. *Alæ.*] Idem sunt in equestri, quod in acie pedestri *cornua:* sic dictæ, quia equestres turmæ pedestres copias quasi *alis* tegunt. Et venatorum species quatuor profert Joannes Scoppius veteri fragmento; *investigatores, indicatores, insidiatores,* et *alatos,* qui equo feras in casses urgent.

Indagine cingunt.] *Indago,* juxtà Servium, est ipsa ferarum inquisitio. Juxtà Hortensium, sunt canes ferarum indagatores atque inquisitores. Juxtà Budæum, quem sequuntur plerique omnes, est retium ac plagarum series in perticas sublata capiendis feris. Facit pro Budæo quod *indago,* ut plurimum, jungitur cum verbis *cingendi, includendi.* Facit pro Hortensio, nomen ipsum *indaginis,* quod in canes melius cadit: tum illud G. 1. 140. *Canibus circundare saltus:* tum istud e Livio l. 7. *Cum præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret;* quod canibus longè convenientius est. Hinc suspensus hæreo de utroque quid statuam.

Trepidant . . . cingunt.] Certè hic tempus præsens est pro futuro: quod jam notavimus, v. 52.

Hic Hymenæus erit. Non adversata, petenti
Annuit, atque dolis risit Cytherea repertis.
Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
It portis jubare exorto delecta juventus,
Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, et odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Pœnorum expectant: ostroque insignis et auro
Stat sonipes, ac fræna ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur magnâ stipante catervâ,
Sidoniam picto chlamydem circundata limbo:
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
Aurea purpuream subnectit fibula vestem.
Necnon et Phrygii comites, et lætus Iulus,
Incedunt: ipse ante alios pulcherrimus omnes
Infert se socium Æneas, atque agmina jungit.
Qualis, ubi hybernam Lyciam Xanthique fluenta

Hic erit Hymen. Non obsistens petenti Venus annuit, et risit ob fraudem repertam a Junone. *Interim Aurora surgens deseruit Oceanum. Luce ortâ juventus electa erit e portis.* Adsunt *retia subtilia, plagæ, hastilia latâ cuspide et equites Massyli, et virtus odoratrix canum, erumpunt. Primi Carthaginensium expectant ad portas reginam tardantem in cubiculo: statque equus ornatus auro et purpurâ, et acer mandit frænum spumans. Denique procedit comitante magnâ turbâ, circulo versicolore institâ* circà *Tyriam chlamydem: huic pharetra* est *aurea, capilli colliguntur in* nodum *aureum, aurea fibula cogit vestem purpuream. Necnon et Trojani comites, et lætus Ascanius eunt quoque: Æneas ipse formosissimus aliis omnibus addit se socium, et adjungit* suas *turmas. Qualis* est *Apollo, quando frigidam Lyciam flumenque Xanthum relinquit,*

NOTÆ.

127. *Hymenæus.*] Deus nuptiarum præses, G. 3. 60. *Cytherea*, Venus, Æ. 1. 257. *Aurora*, G. 1. 249.

130. *Jubare exorto.*] Primum diluculum notat: nam *Jubar*, juxtà Varronem, lib. 6. de L. L. *dicitur stella Lucifer, quæ in summo habet diffusum lumen, ut leo in capite jubam:* A quibusdam etiam pro Sole sumitur: et generatim pro rerum qualibet splendore: Stat. Theb. 9. 699. *Et pictum gemmis galeæ jubar.*

131. *Retia, plagæ, &c.*] Venatoria instrumenta. *Retia rara*, casses minus denso fune contexti. *Plagæ*; vel majora retia, juxta Turnebum; vel juxta Servium, funes quibus retia tenduntur circà imam summamque partem. *Venabula*; tela, sive hastæ breviores, ferro latiore.

132. *Odora canum vis.*] *Odoratrix*, nam *odora* propriè est, quæ odoram ex se emittit; *odoratrix* verò, quæ percipit.

Canum vis.] Vel *copia et multitudo:* ut apud Cicer. de Arusp. responsis, 22. *Vis innumerabilis servorum.* Vel *facultas odorandi;* ut apud eundem, de Divin. 2. 35. *vis cordis ad vivendum;* et 37 *vis quædam sentiens.* Vel *canes ipsi:* Græco more, ut Homerus dixit Iliad. 3. 105. Πριάμοιο βίην, *Priami vim*, pro ipso *Priamo.*

Massyli.] Gens Africana, admodum incerti situs; a Virgilio ponitur ad occidentem Carthaginis, non procul ad oceani fines, ut videbitur, 4. 483.

133. *Cunctantem.*] Scilicet placendi studio, ex iis fuit mulieribus, de quibus Terent. Heaut. A. 2. S. 2. 11. *Dum comuntur annus est.* De *ostro*, purpura, G. 2. 506.

137. *Sidoniam chlamydem picto limbo.*] *Sidoniam*, explico purpuream, a Sidone, urbe Phœniciæ, vicina Tyro, unde purpura celebris, G. 2. 506. *Picto*, interpretor, diversi a purpura coloris, fortasse aurei. *Limbo*, institâ, in extremâ orâ chlamydis. *Chlamydem*, vestem militarem ac venatoriam, thoraci superpositam, *casaque, a loose Gown, or Coat.*

138. *In aurum.*] Vel in reticulum aurei contextus implexi crines: vel crines ipsi flavi coloris in aurei nodi formam ligati. De *Phrygiâ*, Asiæ regione, unde Trojani erant, Æ. 1. 381. De *Iulo*, Ascanio, Ibid. 271.

143. *Qualis ubi, &c.*] Comparaverat Virgilius, Æ. 1. 498. Didonem cum Dianâ: nunc Æneam cum fratre Dianæ Apolline. Et aliquantum expressa res est ex duobus Apollonii locis, Argon. l. 1. Solemnis autem erat opinio, Deos certis anni temporibus commutare sedes: aitque Servius constare, sex hybernis mensibus Apollinem apud Pataram Lyciæ urbem oracula reddere; sex æstivis apud Delum Ægæi maris insulam. *Lycia*, regio est Asiæ minoris, ad meridiem maritima urbs ibi *Patara* fuit, nunc *Patera*, Apollinis templo quondam insignis, et Xanthus fluvius et urbs, nunc *Santo.*

Deserit,

Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
Instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque Dryopesq; fremunt, pictique Agathyrsi:
Ipse jugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro:
Tela sonant humeris. Haud illo segnior ibat
Æneas: tantum egregio decus enitet ore.
Postquam altos ventum in montes, atq; invia lustra:
Ecce feræ saxi dejectæ vertice capræ
Decurrêre jugis: alia de parte patentes
Transmittunt cursu campos atque agmina cervi
Pulverulenta fugâ glomerant, montesq; relinquunt.
At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo: jamque hos cursu, jam præterit illos:
Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
Interea magno misceri murmure cœlum
Incipit: insequitur commixta grandine nimbus.
Et Tyrii comites passim, et Trojana juventus,
Dardaniusque nepos Veneris, diversa per agros
Tecta metu petiere: ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido, dux et Trojanus, eandem
Deveniunt: prima et Tellus et pronuba Juno

ac petit Delum insulam *matris, et renovat choreas, et mixti Cretenses, Dryopesque pictique Agathyrsi lætantur circà aras: ipse incedit in cacuminibus Cynthi, et componens effusos capillos cingit tenerâ coronâ, involvitque auro: sagittæ sonant ad humeros. Non deformior illo Æneas incedebat, tanta pulchritudo elucet* in *eximio vultu. Postquam perventum est ad altos montes et cubilia* ferarum *inaccessa: ecce capræ sylvestres emissæ e cacumine rupis decurrerunt per colles: ex aliâ parte cervi prætereunt cursu campos apertos, et fugiendo colligunt se in greges pulverulentos, ac deserunt montes. At juvenis Ascanius per medias valles exultat* in *equo generoso: et jam hos, jam illos anteit cursu, cupitque concedi votis* suis *aprum spumantem inter pigros* illos *greges, aut rufum leonem descendere e monte. Interim cœlum incipit turbari magno tumultu: succedit nubes mixtâ grandine. Passim et comites Carthaginenses, et juventus Trojana, et Trojanus nepos Veneris, hinc inde per agros quæsiverunt dispersas casas: torrentes cadunt e montibus. Dido et dux Trojanus deveniunt in idem antrum: et prima Tellus ac Juno pronuba*

NOTÆ.

144. *Delum maternam.*] Quia in eâ Ægæi maris insulâ Dianam et Apollinem Latona e Jove peperit, Æ. 3. 74. et 77.

146. *Cretesque, Dryopesque, &c.*] Confluentes ad oraculum Delium undecumque populi. *Cretes* ex insulâ Cretâ, *Candie*: Æ. 3. 104. *Dryopes*, ex Strabone l. 9. fuerunt in Peloponneso: eò transvecti, vel a Dryope Arcade, cùm antea circa Sperchium Thessaliæ fluvium habitarent; vel ab Hercule ejecti e Doride, quæ est juxta Parnassum montem. *Agathyrsi*, gens Scythica, qui ex Mela l. 2. 1. *Ora artusque pingebant, ut quisque majoribus præstabat, ita magis vel minus.* Juxtà alios gens Sarmatica. *Cynthus*, mons in insulâ Delo, Æ. 3. 92.

151. *Lustra.*] Ferarum cubilia: quare? G. 2. 471. De *Cervis*, quos esse in Africâ multi negant, Æ. 1. 184. Affirmant tamen Oppiani et Philostrati aliorumque testimonia apud Cerdanum.

163. *Dardanius nepos Veneris.*] Ascanius, filius Æneæ, qui Anchisæ et Veneris filius: *Dardanius*, Trojanus, Æ. 1. 235.

166. *Prima et Tellus, et pronuba Juno.*] Constat ad singula gravioris momenti negotia solitos veteres captare auspicia atque omina; sed præsertim ad nuptias: ut diximus Æ. 1. 346. Igitur omina quæ fuerint hic notandum est. I. Quidam aiunt *Tellurem* quoque e Diis fuisse nuptiarum præsidibus: *prima* autem dicitur ordine significandi, quia tunc prima omnium signa dedit: quæ autem? nisi terræ motum. II. *Juno*, ut constat, nuptiis præfuit, hinc dicta *Pronuba*, Γαμηλία à γάμος, *nuptia*. Hæc autem, cùm pro aëre terræ proximo sæpè sumatur; signum dedit, *nimbis* et *commixta grandine*. III. *Æther* superior, et ignea mundi pars, quæ *Jupiter* aliquando dicitur, signa dedit fulguribus et fulmine; juxta eorum opinionem, qui fulmina putabant, non in mediâ aëris regione fabricari, sed a Jove mitti et igneo æthere. *Conscius* dicitur: qui a nuptiarum illarum conscii et auctores superi ipsi fuerant, Juno, Venus, et ipse, quem suum in consilium adegerant, Jupiter, v. 110. et sequentibus.

Dant signum: fulsere ignes et conscius æther
Connubiis, summoque ulularunt vertice Nymphæ.
Ille dies, primus leti primusque malorum
Causa fuit: neque enim specie famâve movetur,
Nec jam furtivum Dido meditatur amorem;
Conjugium vocat, hoc prætexit nomine culpam.
Extemplo Libyæ magnas it fama per urbes:
Fama, malum quo non aliud velocius ullum:
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo:
Parva metu primo; mox sese attollit in auras,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
Illam terra parens, irâ irritata Deorum,
Extremam (ut perhibent) Cœo Enceladoq; sororem
Progenuit; pedibus celerem et pernicibus alis:
Monstrum horrendum, ingens: cui quot sunt corpore plumæ,
Tot vigiles oculi subter (mirabile dictu)
Tot linguæ, totidem ora sonant, tot subrigit aures.
Nocte volat cœli medio, terræque per umbram
Stridens, nec dulci declinat lumina somno:
Luce sedet custos, aut summi culmine tecti,

dant signum: fulgura emicuerunt, et cœlum particeps consilii *de conjugio, et Nymphæ ulularunt ex alto cacumine. Ille dies primus auctor fuit exitii, et primus calamitatum: nec enim Dido* amplius *terretur specie aut rumore, nec jam exercet amorem secretum;* hunc *appellat conjugium, et velat crimen hac appellatione. Statim fama currit per magnas urbes Africæ: Fama, malum, quo nullum est celerius, præstat agilitate, et auget vires eundo: parva primum,* ob *timorem; mox erigit se in aërem, inceditque per terram, et abscondit caput inter nubes. Terra mater irritata ob furorem Deorum produxit illam, ut narrant, ultimam sororem Cœo et Encelado, velocem pedibus et citis alis: monstrum horribile, ingens, cui quot sunt plumæ in corpore, tot oculi aperti vigilant subter eas (res mirabilis dictu) tot linguæ, tot ora loquuntur, tot arrigit aures. Volat nocte per medium cœli, et per umbram, terræ, stridens, nec permittit somnum oculis: die sedet speculatrix, aut* in *fastigio summi tecti,*

NOTÆ.

167 *Fulsere ignes, &c.*] Mos erat in nuptiis, ut sponsæ ad sponsum eunti præferrentur faces; ut puellæ ad mediam noctem ante conjugum fores lætis carminibus perstreperent, quorum exemplum insigne superest apud Theocritum Idyllio 18. Ideo Virgilius hic adhibet *fulgura* pro facibus; et *ululatum Nympharum*, pro carminibus.

168. *Nymphæ.*] Vel fuere *Oreades*, Nymphæ montium, quia erant in speluncæ *summo vertice.* De iis Ecl. 2. 46. Vel, ut censet Cerdanus, *Diræ et Furiæ*, quæ pro Nymphis ob amantibus acceptæ fuerint. De quo errore sic Dido apud Ovid. Heroid. 7. 73. *Audieram voces: Nymphas ululasse putavi: Eumenides fatis signa dedere meis.*

170. *Neque enim specie famave movetur.*] Non specie, ac præsenti deformitate sceleris sui; nec fama ac sermone absentium hominum.

174. *Fama malum, &c.*] Vapulat a Macrobio aliisque Virgilius, ob eam famæ descriptionem, quam tamen subsequentes poëtæ imitari frustra conati sunt: et certè multum habet acuminis. *Mobilitate viget,* quia est incerta ac mutabilis. *Vires acquirit eundo,* qua vel una remonstrum videri potest, cum eundo cætera deficiant. *Parva metu primo, mox, &c.* qui non nisi timidè primo, quæ sunt tacenda, divulgantur. *Caput inter nubila condit:* quia licet sparsa sit ubique fama; sæpè tamen ejus caput, atque auctor, et veritas, ignorantur. *Terra parens extremum progenuit sororem* gigantibus: quia Fama turpia Deorum scelera evulgavit: qui videtur extremus Terræ conatus in Deos, post extincta gigantum bella. Huic *plumæ multæ:* quia unusquisque de suo aliquam quasi plumam famæ addit. *Vigiles oculi subter plumas:* quia videt omnia, videtur a nemine. *Nocte volat:* neque enim animadverti potest, qui fiat, ut tantillo tempore tam longè latèque pervagetur. *Luce sedet custos:* ut observet quæ tractantur inter homines; præsertim in ædibus regum, magnisque urbibus. Cæterum tam est apta veris, quam falsis evulgandis.

179. *Cœo, Enceladoque sororem.*] Gigantum præcipuis, Terræ ac Titanis filiis: qui bellum Jovi intulerunt ad ulciscendam patris injuriam, cui cœli regnum, ut fratri Saturni natu majori, debitum esse contendebant. Hi aggestis montibus, ut cœlum ascenderent, iisdem oppressi sunt. G. 1. 279.

Turribus

Turribus aut altis, et magnas territat urbes:
Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.
Hæc tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens, et pariter facta atque infecta canebat:
Venisse Æneam Trojano a sanguine cretum,
Cui se pulchra viro dignetur jungere Dido:
Nunc hyemem inter se luxu, quam longa, fovere,
Regnorum immemores, turpiq; cupidine captos.
Hæc passim Dea fœda virûm diffundit in ora.
Protinus ad regem cursus detorquet Iarbam:
Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
Hic Ammone satus, raptâ Garamantide Nymphâ,
Templa Jovi centum latis immania regnis,
Centum aras posuit: vigilemq; sacraverat ignem,
Excubias Divum æternas, pecudumque cruore
Pingue solum, et variis florentia limina sertis.
Isque amens animi et rumore accensus amaro,
Dicitur ante aras, media inter numina Divûm,
Multa Jovem manibus supplex orasse supinis.
Jupiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens epulata toris Lenæum libat honorem,

aut in altis turribus, et tremefacit magnas urbes: tam retinens mali et falsi, quam nuntia veri. Illa tunc læta implebat populos vario rumore, et narrabat perinde facta et non facta: Æneam venisse, ortum e Trojano sanguine, cui marito sociare se dignetur formosa Dido: nunc illos in luxu traducere inter se hyemem, quam longa est, oblitos regnorum, et correptos inhonesto amore. Turpis Dea spargit hæc passim per ora hominum. Confestim deflectit volutum ad regem Iarbam: inflammatque sermonibus animum ejus, *et accumulat iras. Ille natus* Jove *Ammone, et Nymphâ Garamantide raptâ, struxerat Jovi centum templa spatiosa vastis in regnis, et centum altaria: et dedicaverat ignem immortalem, perpetuas excubias Deorum; et* dedicaverat *terram pinguem sanguine victimarum, et portas ornatas sertis versicoloribus. Ille autem inops mentis et inflammatus rumore acerbo, dicitur ante altaria, inter media simulacra Deorum, supplex elatis manibus plurimùm orasse Jovem: O Jupiter omnipotens, cui gens Maurica epulans in versicoloribus lectis nunc effundit Bacchicum liquorem,*

NOTÆ.

198. *Hic Ammone satus.*] *Jupiter Ammon,* Ægyptiis et Afris celebre oraculum ac templum habuit in Libyâ, ad orientem Cyrenaicæ regionis, ad occidentem Ægypti, ad septentrionem Garamantum ac Nasamonum: in irriguo et palmifero loco, quamvis tota regio aridissima ac desertissima sit. Hujus origo variè refertur: tribuitur tamen maximè Libero, sive Baccho, cui per Libyæ deserta iter facienti, aries cornu fontem ibi monstravit; quem ille Jovem esse patrem arbitratus, templum ibidem erexit Jovi, cornuto et arietino capite, vocavitque *Ammona* ab *arena* quæ Græcis est ἄμμος, vel ψάμμος. Plutarchus tamen lib. de Iside, videtur negare nomen esse illud Græcæ originis, sed Ægyptiorum proprium. Unde aliqui putant *Ham,* sive *Cham,* Noe filium, primum Ægypti cultorem, sub eo coli nomine: alii *Solem,* qui, ut et *calor,* dicitur Hebræis *Hamma:* eique volunt, ut et Mosi, appicta esse cornua pro radiis. Et vero ex Curtio l. 4. juxtà illud templum fons erat quoque, *Solis* dictus, qui rigescebat interdiu, noctu fervebat; tepidus aut frigidus, pro vario Solis accessu aut recessu. Hoc adiit oraculum Alexander, cum esset in Ægypto: ab eoque se Jovis filium dici per sacerdotem curavit. Hujus hic Iarbas filius dicitur fuisse, et *Garamantidis* Nymphæ; sive *Garamantis* proprium, sive gentile nomen sit: non enim longè aberant populi Garamantes. De *Iarba,* v. 36.

199. *Templa Jovi centum, &c.*] Aliqui inde colligunt Iarbam Ammonis templi conditorem dici: sed perperam: cum centum illa templa, *latis regnis,* id est, variis latissimi regni locis condita dicantur.

200. *Vigilem ignem.*] Plutarchus, lib. de defectu oraculorum, testatur in Ammonis templo lucernam fuisse perpetuo ardentem, de quo more, Æ. 2. 297.

205. *Supinis.*] Notetur mos orandi veterum, non expansis, non porrectis; sed supinis manibus, ita ut palmæ cœlo obversæ essent.

206. *Cui gens Maurusia, &c.*] *Maurusii* sive *Mauri,* partem Africæ occidentalem obtinebant, ab usque Carthagine aut Numidia, ad fretum Gaditanum: varias in gentes distributi.

207. *Gens epulata toris, &c.*] Post sacrificia solebant e victimarum extis epulari, in que epulis vina in honorem Deorum *libare* et effundere. De *epulis* illis, Æ. 7. 175. De *libatione,* Æ. 1. 736. De *toris,* lectis vulgo gramineis, Æ. 3. 224. De *Lenæo,* sive Bacchico honore, pro vino. G. 2. 4.

Aspicis

Aspicis hæc? an te, genitor, cum fulmina torques,
Nequicquam horremus? cæciq; in nubibus ignes
Terrificant animos, et inania murmura miscent?
Fœmina, quæ nostris errans in finibus urbem
Exiguam pretio posuit; cui litus arandum,
Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
Repulit, ac dominum Ænean in regna recepit.
Et nunc ille Paris cum semiviro comitatu,
Mæoniâ mentum mitrâ crinemque madentem
Subnexus, rapto potitur; nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.
Talibus orantem dictis, arasque tenentem
Audiit omnipotens: oculosq; ad mœnia torsit
Regia, et oblitos famæ melioris amantes.
Tunc sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat:
Vade, age, nate, voca Zephyros, et labere pennis:
Dardaniumq; ducem, Tyria Carthagine qui nunc
Expectat, fatisque datas non respicit urbes,
Alloquere, et celeres defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promisit, Graiúmque ideo bis vindicat armis:

videsne hæc? an vero frustra timemus te, ô pater, cum vibras fulmina? an fulgura vana in nubibus terrent mentes, et edunt inutiles sonos? Mulier, quæ vaga in regione nostrâ condidit parvam urbem emptione, cui dedimus litus colendum, cui imposuimus *conditiones loci: rejecit nuptias nostras, et admisit in regnum Æneam maritum. Et nunc ille Paris cum comitatu effœminato, subligatus mitrâ Lydiâ* circà *mentum et capillos delibutos fruitur prædâ: nos scilicet inferimus dona tuis templis, et sustentamus famam inanem. Omnipotens audiit* eum *precantem talibus verbis, et hærentem* ad *aras: et flexit oculos ad urbem regiam, et ad amantes negligentes famæ honestæ. Tunc sic loquitur ad Mercurium, et imperat talia: Vade, age, fili, advoca Zephyros, et descende alis: et alloquere Trojanum ducem, qui nunc moratur in Tyriâ Carthagine, nec considerat urbes a fatis* sibi *concessas: et porta per levem aerem mandata mea. Mater ejus formosissima non eum nobis pollicita fuerat talem, nec eam ob rem bis eripuit* eum *e Græcorum armis:*

NOTÆ.

215. *Paris, &c.*] Æneam vocat Paridem, idest, mollem: de eo Æ. 1. 27. Proptereàque Athenæus l. 1. notat Homerum nemini heroum usum unguentorum, præterquam Paridi, tribuisse, erat autem usus ille præcipuè in capillis: unde mox addit, *crinemque madentem. Semivero comitatu*] Alludit ad morem Phrygum, apud quos insignis erat cultus Deæ Cybeles, cujus sacerdotes exsecabantur, unde molles et effœminati evadebant, vocabanturque *Galli.*

216. *Mæoniâ mitrâ, &c.*] Lydi ex Strabone, l. 13. Priami tempore vocabantur Μήονες *Meones*, vel Μαίονες, *Mæones:* paulo post *Lydi*, a Lydo rege, Herculis nepote, Æ. 2. 781. *Lydia* porro, Asiæ minoris mediterranea regio est, quæ a poëtis solet Phrygiæ annumerari, ex eodem Strabone l. 14. Ad orientem ac septentrionem habet Phrygiam majorem; ab occidente Æolidem: flumina *Pactolum* et *Hermum*, aureis arenis insignia: montem *Tmolum*, vino et croco celebrem: unde regio tota divitiis deliciisque nobilis fuit. Illic in usu erat *mitra*, pileum muliebre, incurvum: baccis insigne, ac redimiculis vinculisque, quibus mento subligabatur.

217. *Subnexus.*] Ita emendo cum Gevartio, Elect. lib. 1. c. 7. Olim legebatur *Subnixus*, literis vel ante Servii tempora malè corruptis. Frustrà quippe Servius interpretabatur, *crinem unguentatum subnixum habens*, vel *fiduciâ elatus.* Frustrà Turnibus explicabat, *sub mitra crinem ac mentum subjectum habens.* Utraque enim interpretatio sensu caret et acumine: nostra rectior et simplicior.

218. *Famam inanem.*] Qua dicor filius tuus, rex Libyæ, conjux Didonis futurus.

219. *Arasque tenentem.*] Mos supplicantium ac sacrificantium: unde Varro apud Macrobium l. 3. 2. ait *aras* dictas olim esse *asas*, quasi *ansas*, quibus vasa teneri solent; quemadmedum *Valerii* et *Furii*, prius dicebantur *Valesii* et *Fusii.*

222. *Mercurium.*] De eo, infrà, v. 238. Æ. 1. 297. De *Zephyris*, ventis occidentalibus, Ecl. 5. 4. De *Dardaniis*, Trojanis, Æ. 1. 235. De *Tyria Carthagine*, suprà in argumento.

228. *Bis vindicat armis.*] Æneam *Venus* bis e Græcorum armis eripuerat. *Primo*, quando Diomedes in Trojanâ obsidione, Æneam saxo ita percussit, ut is in genua prolapsus haud dubiè occidendus fuisset, nisi Venus eum peplo circumfusum eripuisset morti, Iliad. 5. 315. *Secundo*, quando Æneas, matris consilio et

Sed

Sed fore qui gravidam imperiis, belloq; frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse suâ molitur laude laborem:
Ascanio-ne pater Romanas invidet arces?
Quid struit? aut quâ spe inimicâ in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
Naviget: hæc summa est, hic nostri nuncius esto.
Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Imperio: et primum pedibus talaria nectit
Aurea: quæ sublimem alis, sive æquora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco
Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit,
Dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.
Illâ fretus agit ventos, et turbida tranat
Nubila. Jamque volans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, cœlum qui vertice fulcit:

sed pollicita fuerat hunc futurum qui possideret Italiam plenam regnis, et belli cupidam: qui probaret originem suam esse e nobili sanguine Teucri, et subjiceret imperio suo totum orbem. Si nullus splendor tantorum factorum hunc movet, nec suscipit ipse laborem ad suam laudem: an pater invidet Ascanio Romanam urbem? Quid parat? aut quâ spe manet apud gentem inimicam? nec cogitat posteritatem Italicam, et campos Lavinios? Navem conscendat: hæc est summa, hic sit illi nuntius a nobis. Sic locutus erat. Mercurius parabat se ad obediendum jussis magni patris: et primo subligat talaria aurea: quæ, seu suprà mare, seu suprà terram, ferunt pennis eum volantem pariter cum rapido vento. Deinde accipit virgam: per hanc ille educit ex inferis animas pallidas, alias dejicit ad tristes inferos, præbet aufertque somnos, et ex morte aperit oculos. Hac instructus pellit ventos et trajicit turbidas nubes. Jamque volans videt cacumen et excelsa latera duri Atlantis, qui capite sustinet cœlum:

NOTÆ.

auxilio, e Trojano incendio ereptus, et ad fugam incitatus est, Æ. 2. 619. Neque enim iis assentior, qui explicant de ejus congressu cum Achille, ubi a Neptuno morti ereptus est, Iliad. 20. 290. Namque hanc ei opem non Venus, sed Neptunus contulit.

229. *Gravidam imperiis.*] Variis regnis regibusque distinctam ac plenam: qua forma dixit, G. 2. 5. *Pampineo gravidus autumno floret ager.* De *sanguine Teucri*, Trojanorum parentis, Æ. 1. 235. De *orbis* imperio Trojanis Romanisque promisso, Æ. 1. 278.

234. *Ascanio-ne, &c.*] De eo, Æn. 1. 267. Albam condidit, unde prodiit *Roma* per *Romulum*, Albanorum regum sobolem. Æ. 1. 269. 274. De *Ausoniâ*, Italiâ, Æ. 3. 171. De *Lavinio*, ab Æneâ conditâ urbe, Æ. 1. 2.

239. *Talaria.*] Calceamenta alata Mercurii: quæ Valerius Flaccus vocat *plantaria*: Statius *alas plantares.*

242. *Virgam.*] Quam dono vicissim accepit ab Appolline Mercurius, cum ei lyram dedisset. Hâc instructus cum abiret in Arcadiam, incidit in serpentes duos ad pugnam comparatos, projectâque virgâ statim compescuit. Unde pacis symbolum evasit virga illa duobus implexa serpentibus: quam Græci legatis suis dabant, ad pacem et securitatem; vocabantque κηρύκιον, quia *legati*, κήρυκες, ex quâ voce Latini virgam ipsam appellaverunt, cum aliquâ literarum deformatione, *Caduceum.* De *Orco*, qui pro inferis sumitur, G. 1. 277. De *Tartaro*, profundissimo inferorum loco, G. 1. 36.

244. *Lumina morte resignat.*] I. Explicat Servius, *claudit*: malè: cum opponuntur *resigno* et *signo*, id est, *sigillis munio, claudo.* II. Explicat Turnebus, *aperit in busto*: idque haurit e Plinio l. 11. 37 *Morientibus* oculos *operire, rursusque in rogo patefacere, Quiritum magno ritu sacrum est: ita more condito, ut neque ab homine supremum eos spectari fas sit; et cœlo non ostendi, nefas.* Hoc igitur officium tribuit Mercurio: sed quia solebat id fieri a cognatis, antequam busto cadaver imponerent: ideo, III. Explico, *aperit oculos ex morte*; id est, *revocat e morte corpora*: quod quintum officium a primo distinguitur: primum enim est, *quod animas ex Orco evocet*, sive ut Jovi sistat, sive ad alia ministeria: quintum est, quod *corpora ipsa revocet a morte, oculosque corporis aperiat.*

247. *Atlantis.*] *Atlas* mons Africæ maximus, nivoso semper cacumine, Mauritaniam

Atlantis,

Atlantis, cui caput piniferum, semper circumdat ea nigris nubibus, tunditur ventis et pluviis. Nix superjecta tegit humeros: præterea fluvii devolvuntur e mento senis, et barba horrida concrescit glacie. Hic primo stetit Mercurius contendens alis æqualibus; hinc delapsus toto corpore se impulit ad undas: similis volucri, quæ circà litora, circà rupes piscosas volat demisse propè mare. Non aliter proles Cyllenia veniens ab Atlante avo materno, volabat inter cœlum et terram, secabat aërem et litus arenosum Libyæ. Statim atque alatis pedibus attigit casas; videt Æneam fundantem arces, et reparantem tecta: illi autem erat ensis interpunctus jaspide fulvâ, et toga rubescebat ex Tyriâ purpurâ pendens ex humeris: quæ ornamenta fecerat opulenta Dido, et distinxerat telas subtili auro. Statim aggreditur eum his verbis: *Tu nunc statuis fundamenta altæ Carthaginis, et condis pulchram urbem uxori serviens, heu, immemor regni tui et rerum tuarum! Ipse rex Deorum, qui potestate* suâ *vertit cœlum et terras, misit me tibi e cœlo splendido: ipse imperat* me *portare hæc* sua *mandata per levem aërem: Quid paras, aut qua spe perdis otia in Libycâ regione?*

Atlantis, cinctum assiduè cui nubibus atris
Piniferum caput et vento pulsatur et imbri:
Nix humeros infusa tegit: tum flumina mento
Præcipitant senis, et glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit; hinc toto præceps se corpore ad undas
Misit: avi similis, quæ circum litora, circum
Piscosos scopulos, humilis volat æquora juxta.
Haud aliter terras inter cœlumque volabat,
Litus arenosum Libyæ ventosque secabat,
Materno veniens ab avo Cyllenia proles.
Ut primum alatis tetigit magalia plantis;
Æneam fundantem arces, ac tecta novantem
Conspicit: atque illi stellatus iaspide fulvâ
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice læna
Demissa ex humeris: dives quæ munera Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Continuo invadit: Tu nunc Carthaginis altæ
Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
Extruis, heu, regni rerumque oblite tuarum!
Ipse Deûm tibi me claro demittit Olympo
Regnator, cœlum et terras qui numine torquet:
Ipse hæc ferre jubet celeres mandata per auras:
Quid struis? aut quâ spe Libycis teris otia terris?

NOTÆ.

a Libyâ interiore dividens; et ad oceanum occidentalem desinens: hujus longa series dicitur ab Hispanis *montes claros*. In hunc dicitur Atlas rex Mauritaniæ commutatus a Perseo, aspectu Medusei capitis, quod is eum excipere hospitio noluisset: cum autem esset idem Atlas astrologiæ peritissimus cœlum dictus est humeris sustinere. Hic a Virgilio describitur, quasi hominis figuram adhuc retinens.

252. *Cyllenius.*] Atlas hic septem Pleïadum pater fuit, G. 1. 138. Harum una *Maia* Mercurium peperit ex Jove, in vertice *Cyllenes* Arcadiæ montis. Undè Atlas dicitur Mercurii *avus maternus*, id est, avus Mercurii ex parte matris.

254. *Avi similis.*] Comparatio illa habitusque Mercurii est ex Homero, Odyss. 5. 43. Avem vocat Homerus *Laron*, quæ vel est fulica, *foulque, a coot*, vel ciconia, vel alia, de eâ enim variè disputatur.

259. *Magalia.*] Casas pastorum Libyæ, de quibus, G. 3. 340.

261. *Stellatus iaspide fulvâ.*] Capulus gladii cum vaginâ, gemmis, quasi stellis interpunctus. De *Iaspidis* pretiosi lapilli coloribus multa Plinius l. 37. 9. Nulla tamen fulva tota agnoscitur: sed, aureo tantum distincta quasi pulvere. *Fulvus* autem color mixtus est ex rufo et viridi, qualis est in leonibus.

262. *Tyrio murice læna.*] *Læna:* Nonnio vestimentum est militare, quod suprà omnia vestimenta assumitur; sed facilè errare potuit, et *lænam* cum chlamyde confundere: siquidem Varroni, Festo, atque aliis *læna*, vestimentum est duplex, instar duarum togarum; atque adeo oblongum, et bello parum commodum. Sacerdotalis fuit vestis: unde Popilius *Lænas* appellatus est, quod ea indutus exisset e sacrificio ad seditionem sedandam. Hyberna etiam videtur fuisse ob densitatem: quare tum conveniens erat Æneæ, qui in hyeme versabatur, infrà, v. 309. *Hyberno moliris sidere classem:* Nomen vel a *lana* multa, juxta Varronem; vel juxtà Plutarchum, a Græca voce χλαῖνα, quæ vestis erat ejusdem usus, χλιαίνω, enim est *calefacio*. De *Tyrio murice;* purpura, G. 2. 506. De *Olympo*, Thessaliæ monte, qui pro cœlo sumitur, Ecl. 5. 56.

Si

Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem ;
Ascanium surgentem, et spes hæredis Iüli
Respice : cui regnum Italiæ, Romanaq; tellus,
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus,
Mortales visus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At vero Æneas aspectu obmutuit amens :
Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
Ardet abire fugâ, dulcesque relinquere terras,
Attonitus tanto monitu imperioque Deorum.
Heu ! quid agat ? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat affatu ? quæ prima exordia sumat ?
Atq; animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc ?
In partesq; rapit varias, perq; omnia versat.
Hæc alternanti potior sententia visa est.
Mnesthea Sergestumque vocat, fortemque Cloanthum :
Clàssem aptent taciti, sociosque ad litora cogant,
Arma parent ; et quæ sit rebus causa novandis,
Dissimulent : sese interea, quando optima Dido
Nesciat et tantos rumpi non speret amores,
Tentaturum aditus, et quæ mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. Ocius omnes
Imperio læti parent, ac jussa facessunt.
At regina dolos (quis fallere possit amantem ?)
Præsensit, motusque excepit prima futuros,
Omnia tuta timens : eadem impia fama furenti
Detulit armari classem, cursumque parari.
Sævit inops animi, totamq; incensa per urbem
Bacchatur : qualis commotis excita sacris

Si nullus splendor tantarum rerum te movet, nec suscipis ipse laborem ad tuam laudem, attende ad Ascanium crescentem, et ad *spes hæredis Iüli, cui imperium Italiæ et Romana terra debentur. Talibus verbis locutus Mercurius fugit aspectum humanum* in *medio sermone, et procul abiit ex oculis in levem aërem. At vero Æneas stupefactus visu, obmutuit, et capilli* præ *horrore arrecti* sunt, *et vox stetit* in *gutture. Cupit exire fugiendo et deserere gratam regionem, territus tanto monitu et jussu Deorum. Heu ! quid faciat ? quo alloquio audeat circumvenire reginam amantem ? unde capiat primum initium ? et nunc huc, nunc illuc distrahit animum, et trahit in diversas partes, et volvit per omnia. Hoc consilium visum est melius ponderanti. Vocat Mnestheum, et Sergestum, et fortem Cloanthum :* jubetque *ut instruant classem secretò, et congregent socios ad litus, et præparent arma : et celent, quæ sit causa mutandarum rerum : interim, dum bona Dido ignorat, et non suspicatur abrumpi tantos amores, se quæsiturum aditus, et quæ tempora loquendi* erunt *commodissima : quæ via negotii conficiendi tutissima. Celeriter omnes obediunt læti mandato, et exequuntur jussa. Sed regina præcensit fraudem (quis possit decipere amantem ?) et cognovit prima tumultum futurum, metuens omnia* vel *tutissima. Eadem fama nuntiavit amanti, classem instrui, et parari discessum. Furit impos mentis, et inflammata bacchatur per totam urbem ; qualis Baccha incitata quassatis simulacris,*

NOTÆ.

275. *Regnum Italiæ, Romanaque tellus.*] Tellus, Romana olim dicenda ; suprà, v. 234.

288. *Mnesthea, &c.*] Accusativus Græcus, pro Latino *Mnestheum.* De eo, deque *Sergesto,* et *Cloantho,* Æ. 5. v. 116.

301. *Bacchatur, &c.*] Didonem comparat Bacchi comitibus fœminis: quæ ipsum ex Indiâ victorem temulentæ sequebantur, lynces ac tigres ejus currui subligatas commovebant, coronatæ pampino, thyrsis armatæ sive hastis pampino atque hedera implicatis. Hinc I. *Bacchæ* vocatæ sunt et *Thyades,* à θύω, *curro,* vel à θύω, *sacrifico, impetu feror.* II. Harum exemplo, sacra sibi a mulieribus fieri deinceps voluit, quæ dicta sunt ὄργια, *Orgia,* ab ὀργὴ, *ira,* quia cum furore peragebantur. III. Cithæron sacris illis celebris, mons Bœotiæ, pars Parnassi, ut quibusdam videtur : et vero pars aliqua Parnassi dicata fuit Baccho, Ecl. 7. 25. IV. Sacra illa imprimis tertio quoque fiebant anno ; et Athenienses ante institutas Olympiadas, per Dionysia sive Bacchica festa solebant tempora distinguere : vocabantque festa illa τριετηρικὰ, *trieterica,* id est, *triennalia,*

Thyas,

Thyas, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithæron.
Tandem his Æneam compellat vocibus ultro:
Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
Posse nefas, tacitusque meâ decedere terrâ?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hyberno moliris sidere classem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum,
Crudelis! Quid? si non arva aliena domosque
Ignotas peteres, et Troja antiqua maneret;
Troja per undosum peteretur classibus æquor?
Mene fugis? per ego has lachrymas dextramque tuam, te,
(Quando aliud mihi jam miseræ nihil ipsa reliqui)
Per connubia nostra, per inceptos Hymenæos;
Si benè quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
Dulce meum: miserere domus labentis, et istam,
Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
Te propter Libycæ gentes, Nomadumq; tyranni
Odere, infensi Tyrii. te propter eundem
Extinctus pudor, et, quâ solâ sidera adibam,
Fama prior: cui me moribundam deseris, hospes?
Hoc solum nomen quoniam de conjuge restat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater
Destruat? aut captam ducat Getulus Iarbas?
Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles, si quis mihi parvulus aulâ
Luderet Æneas, qui te tantum ore referret;

quando orgia triennalia stimulant eam *audito Baccho, et Cithæron invitat* eam *nocturno tumultu. Denique ultrò alloquitur Æneam his verbis: Etiamne, ô perfide, sperasti posse celare tantum crimen; et tacitus abire e meâ regione? Nec te amor noster, nec te dextra olim data, nec Dido retinet peritura crudeli morte? Imo etiam struis classem hyemali tempore, et properas navigare per mare inter medios Aquilones, crudelis! Quid? si non quæreres regionem externam et sedes incognitas, sed si vetus Troja staret:* an *classe peteretur* a te *Troja per mare procellosum? An fugis me? ego oro te per has lachrymas et dexteram tuam (siquidem ipsa nihil aliud reservavi mihi jam miseræ) per conjugium nostrum, per nuptias inchoatas: si benè merui quicquam de te, aut si quicquam meum fuit gratum tibi: miserere domus* meæ *cadentis; et, si quis adhuc aditus est precibus, precor depone hoc consilium. Propter te populi Libyæ et reges Numidarum oderunt* me, *et Tyrii infensi* sunt mihi: *propter eundem te pudor periit, et prima fama,* per *quam unicam attingebam astra: cui relinquis me morituram, ô hospes? siquidem hoc unum nomen superest de conjuge. Quid expecto? an ut Pygmalion frater diruat muros meos? aut Iarbas Getulus trahat* me *captivam? Saltem si ante fugam aliqua proles mihi suscepta fuisset de te, si parvulus aliquis Æneas mihi luderet* in *aulâ, qui te tantummodo vultu repræsentaret;*

NOTÆ.

à τρὶς et ἔτος, *annus.* V. Noctu fiebant: undè dicebantur νυκτέλια, *nyctelia.* à νὺξ, νυκτὸς, *nox.* VI. *Commotis sacris;* id est, vel quassatis thyrsis, sacris Baccho hastis, de quibus, Ecl. 5. 29. vel commoto, quod circumferebant, Bacchi simulacro: undè Horatius Od. l. 1. 18. 11. *Non ego te, candide Bassareu, invitum quatiam.*

305. *Dissimulare, &c.*] Tres habent partes hæc oratio. PROPOSITIONEM, quâ constituit non esse Æneæ clàm fugiendum, idque per interrogationem duobus primis versibus comprehendit. CONFIRMATIONEM per quinque rationes. 1. Est *Amor.* 2. *Data dextera* et fides. 3. Pietas in morituram *crudeli funere.* 4. Incommoda itineris, *hyberno sidere.* 5. Comparatio a majori ad minus: Non peteres Trojam hác tempestate, ergo multo minus *arva aliena* et *domos ignotas.* PERORATIONEM, sive affectuum commotionem, in quá maxima vis est: Nam, 1. Obsecrationes adhibet per sacratissima et charissima quæque. 2. Commemorat beneficia, odium exterorum et suorum, extinctum pudorem, famam amissam. 3. Exponit solitudinem suam et pericula, quibus ad mortem certissimè adigetur. 4. Videtur aliquid Æneæ concedere, ut vicissim aliquid obtineat: precaturque saltem ut expectet, dum aliqua sibi supersit ex eo soboles.

310. *Aquilonibus.*] De iis septentrionalibus ventis, Ecl. 7. 51. De *Hymenæo,* nuptiali Deo,

Non equidem omninò capta aut deserta viderer.
Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat
Lumina, et obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quæ plurima fando
Enumerare vales, nunquam, regina, negabo
Promeritam: nec me meminisse pigebit Elisæ;
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus.
Pro re pauca loquar. Nec ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam; nec conjugis unquam
Prætendi tædas, aut hæc in fœdera veni.
Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis, et sponte meâ componere curas;
Urbem Trojanam primum dulcesque meorum
Reliquias colerem, Priami tecta alta manerent,
Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Grynæus Apollo,
Italiam Lyciæ jussere capessere sortes:
Hic amor, hæc patria est. Si te Carthaginis arces

equidem non planè viderer decepta aut derelicta. Sic locuta fuerat. Ille jussu Jovis tenebat immotos oculos, et obstinatus coërcebat curam in animo. Tandem reposuit hæc pauca: Ego, ô regina, nunquam negabo te meruisse de me *multa, quæ loquendo potes enumerare: nec me pœnitebit recordari Elisæ; quamdiù ipse recordabor mei, dum anima movebit ista membra. Dicam pauca pro* statu *rei. Nec ego speravi tegere silentio* hanc *fugam, ne fingas* id tibi; sed etiam *nunquam prætexui faces maritales, aut veni* huc *ad has nuptias. Si fata permitterent me transigere vitam meâ voluntate, et constituere negotia meo arbitratu, primo venerarer Trojanam urbem et dulces reliquias meorum, et starent alta palatia Priami, et manu condidissem victis Pergama caduca. Sed jam Grynæus Apollo magnam Italiam, Lyciæ oracula Italiam imperaverunt* me *quærere: hic est amor, hæc patria. Si munimenta Carthaginis,*

NOTÆ.

G. 3. 60. De *Nomadibus*, qui et *Numidæ* dicuntur, suprà, v. 40. De *Pygmalione*, v. 44. De *Iarbâ*, v. 36.

333. *Ego te, quæ, &c.*] Tres habet partes Æneæ responsio. CONFESSIONEM acceptorum beneficiorum, pro quibus gratum animum pollicetur: idque locum habet exordii. NEGATIONEM furtivæ fugæ; immò et conjugii, quod legitimum non fuit, et sine solemnibus ceremoniis, suprà, v. 166. EXCUSATIONEM. 1. Quia primum ipsius consilium fuit Trojam instaurare in Phrygia: quo in flexu rerum, conjux Didonis esse non poterat. 2. Quia Dii in Italiam ipsum etiam repugnantem miserunt: quod alterum fuit conjugii obstaculum. 3. Comparatione a pari; quia si Diis ipsa paruit, et eorum jussu Carthagine detinetur, quidni ipse sequatur Deos in Italiam? 4. Quia cogitur iis obsequi, et paternæ umbræ, et ipsius Mercurii admonitu. 5. Quia fatis jubetur Ascanio regnum parare, quo careret in Libyâ, ubi regnum ad suam ex Didone sobolem pertineret. Fatendum tamen orationem illam, si Deorum jussa excipias, sane esse subfrigidam.

340. *Meis Auspiciis.*] Meâ voluntate atque sponte, meo arbitratu. Mos enim erat veterum, ut gravius nihil, nisi prius captatis auspiciis, susciperent. Atque ita non suis auspiciis rem gerere, est non suâ voluntate.

344. *Recidiva.*] Alii explicant *restituta*, et post excidium redeuntia: quomodo *recidivæ febres* dicuntur. Sed puto *recidivas febres* ideo dici, quia in eas *recidimus*; atque ita semper *casum* significare. Igitur *recidiva* simpliciter interpretor *caduca* sive *cadentia*. Quod si *recidiva* casum iteratum notant; puto allusum ad geminam Trojæ expugnationem, primam ab Hercule, alteram à Græcis. Æ. 3. 476.

345. *Grynæus, &c.*] *Grynium*, in Æolide, Asiæ minoris maritima regione, ad occidentem Lydiæ: ubi vetus oraculum, et templum Apollinis sumptuosum. Sic Strabo, l. 13. De eo, Ecl. 6. 72. *Lycia*, ejusdem Asiæ minoris regio ad meridiem, urbem habuit *Pataram*, ubi celebre etiam oraculum Apollinis, de quo supra, v. 143. Hinc Apollo *Grynæus* et *Patareus* dictus est: et quanquam Æneas Phœbi monita de quærenda Italiâ, neque Pataræ accepisset; sed in insulâ Delo, apud Annium regem, Æ. 3, 97. et in Epiro, apud Helenum regem, Æ. 3. 381. per hæc tamen communia nomina *Grynæi* et *Lycii*, unus idemque Apollo, ejusque oraculum, non locus significatur. Sic in ipso Delio templo, Apollinem nuncupat *Thymbræum*, cum Thymbra sit in Troade, Æ. 3. 85.

346. *Sortes.*] *Oracula*, quæ consulentibus modo prospera, modo adversa, prout *sors*, sive fatum ferebat.

Phœnissam,

Phœnissam, Libycæquè aspectus detinet urbis:
Quæ tandem Ausoniâ Teucros considere terrâ
Invidia est? et nos fas extera quærere regna.
Me patris Anchisæ, quoties humentibus umbris
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis et turbida terret imago:
Me puer Ascanius, capitisque injuria chari,
Quem regno Hesperiæ fraudo et fatalibus arvis.
Nunc etiam interpres Divûm, Jove missus ab ipso,
(Testor utrumq; caput) celeres mandata per auras
Detulit: ipse Deum manifesto in lumine vidi
Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
Desine, meque tuis incendere, teque querelis:
Italiam non sponte sequor.
Talia dicentem jamdudum aversa tuetur,
Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
Luminibus tacitis, et sic accensa profatur:
Nec tibi Diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanæque admorunt ubera tigres.
Nam quid dissimulo? aut quæ me ad majora reservo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lachrymas victus dedit? aut miseratus amantem est?
Quæ quibus anteferam? jam jam nec maxima Juno,

et visus Libycæ urbis retinet te Phœnissam: quæ demum est tibi *invidia*, quod *Trojani sedeant* in *Italicâ terrâ? licet nos quoque quærere regna externa. Umbra aspera Anchisæ sollicitat me in somnis, quoties nox tegit terras humidis tenebris, quoties lucida sidera oriuntur.* Sollicitat *me puer Ascanius, et injuria* facta *dilecto capiti* ejus, *quem privo regno Italiæ et terris fatalibus. Nunc etiam nuntius Deorum, missus ab ipso Jove (attestor utrumque Deum) portavit* ejus *jussa per levem aërem: ipse vidi Deum in luce perspicuâ ingredientem muros, et excepi his auribus vocem* ejus. *Cessa commovere et me et te his questibus: non sponte peto Italiam. Talia loquentem* Dido *jamdiu infensa intuetur, rotans huc illuc oculos: et totum* Æneam *circumspicit oculis tacitis, et sic irata loquitur: Nec tibi mater* est *Dea, nec Dardanus auctor familiæ* est, *ô perfide; sed Caucasus horribilis duris rupibus peperit te, et Hyrcanæ tigres præbuerunt* tibi *ubera. Quid enim dissimulo? aut quæ graviora expecto? An gemuit ob fletum meum? an obvertit oculos? an emollitus fudit lachrymas, aut misertus est amantis? Quæ quibus præferam? nunc nunc neque maxima Juno,*

NOTÆ.

348. *Phœnissam.*] Cum e Phœniciâ oriunda sis, Æ. 1. 446. De *Libya*, suprà, v. 36. De *Ausonia*, Italia, Æ. 3. 171. De *Hesperiâ*, Italiâ, Æ. 1. 530. De *Italia Ascanio promissa*, Æ. 1. 266.

356. *Interpres Divûm.*] Mercurius qui Græcè Ἑρμῆς dicitur, quasi ἑρμηνεὺς, *interpres*.

360. *Incendere querelis.*] Sic Æ. 10. 895. *Clamore incendunt cœlum.* Et Æ. 11. 147. *Mœstam incendunt clamoribus urbem.*

362. *Aversa.*] Vel *oculis aversa*, id est, torvis ac retortis oculis intuens: vel *aversa animo.*

365. *Nec tibi Diva parens, &c.*] Erumpit Didonis furor in hanc supremam orationem, quâ I. Negat ea quæ jactaverat v. 12. de divino Æneæ genere. II. Æneam incusat; quod nec gemitu, nec aspectu, nec fletu dignatus et flentem et amantem fuerit. III. Deos incusat ipsos, quod hæc impunè finant abire. IV. In Æneam iterum, ut in ingratum invehitur: commemoratione beneficiorum quinque. V. Ut in mendacem; qui oracula, Deorumque jussa fugæ prætexat: quod refutat, negando curam rerum mortalium Diis inesse. VI. Per correctionem, negat se velle mendacia illius refellere; tum addit concessionem delusoriam, et comminationem futuri naufragii, perpetuarumque post mortem inimicitiarum. Ubi notandum, eam ex animi perturbatione Deos modo iniquos dicere, modo rerum humanarum negligentes incusare, modo pios appellare, a quibus justam perfidiæ ultionem speret. VII. Denique sequitur ex furore deliquium.

365. *Dardanus.*] Auctor Trojanorum, Æn. 1. 235.

367. *Caucasus, Hyrcanæque, &c.*] *Caucasus*, mons Asiæ, præ cæteris altus et scopulosus, inter mare Euxinum et Caspium: *Hyrcania*, olim Parthiæ pars ad meridiem Caspii maris, nunc *Tabarestan*, sub ditione Persarum: regio pantheris ac tigribus infesta.

371. *Quæ quibus anteferam, &c.*] Inter quæ omnia immanitatis signa, quænam aliis majora dicam?

Nec

Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.
Nusquam tuta fides. Ejectum litore, egentem
Excepi, et regni demens in parte locavi:
Amissam classem, socios a morte reduxi.
Heu! furiis incensa feror. Nunc augur Apollo,
Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso
Interpes Divûm fert horrida jussa per auras.
Scilicet is superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello.
I, sequere Italiam ventis; pete regna per undas.
Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
Supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido
Sæpè vocaturum. Sequar atris ignibus absens:
Et, cùm frigida mors animâ seduxerit artus,
Omnibus umbra locis adero: dabis, improbe, pœnas:
Audiam, et hæc manes veniet mihi fama sub imos.
His medium dictis sermonem abrumpit, et auras
Ægra fugit, seque ex oculis avertit et aufert,
Linquens multa metu cunctantem et multa parantem
Dicere. Suscipiunt famulæ, collapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.
At pius Æneas, quanquàm lenire dolentem
Solando cupit, et dictis avertere curas;
Multa gemens, magnoq; animum labefactus amore:
Jussa tamen Divûm exequitur, classemque revisit.
Tum vero Teucri incumbunt, et litore celsas

nec pater Saturnius videt hæc justis oculis. Nullibi certa est fides. Excepi Æneam *expulsum e litore, egenum; et stulta constitui eum in parte regni: servavi naves amissas et socios a morte. Heu! rapior inflammata a furiis. Nunc Apollo vates, nunc oracula Lyciæ, nunc nuncius Deorum missus ab ipso Jove portat per aërem dura mandata. Quasi vero is esset labor Deorum, et ea cura vexaret* eos *tranquillos. Neque te retineo, neque refuto* quæ *dixisti. I, pete ventis Italiam, quære regna per mare. Equidem, si justi Dii possunt aliquid, spero* te *luiturum pœnas in mediis scopulis, et sæpè nomine appellaturum Didonem. Persequar* te *nigris ignibus licet absens: et postquam frigida mors separaverit corpus* ab *animâ, adero umbra cunctis locis: solves* mihi *pœnas, ô improbe: audiam, et hæc fama* pœnarum tuarum *veniet ad me apud inferos profundos. His prolatis interrupit medium sermonem, et afflicta fugit lucem, et se abducit et aufert ex aspectu, relinquens* Æneam *metu tardantem* dicere *multa, et parantem dicere multa. Sustinent* eam *famulæ: et reportant in marmoreum cubiculum membra defecta, locantque* ea in *lecto. At pius Æneas quamvis optet consolando placare mærentem, et pellere curas sermonibus, multum gemens, et concussus animo* propter *amorem: tamen observat jussa Deorum, et repetit classem. Tunc autem Trojani incumbunt* operi,

NOTÆ.

371. *Jam jam nec, &c.*] Sed quid mirum si est in me iniquus Æneas: cum ne Juno quidem Carthaginis et conjugii perinde tutrix; ne Jupiter quidem ipse Saturni filius et Junonis conjux, æquis oculis hæc in me ab illo commissa scelera aspiciant.

373. *Nusquam tuta fides.*] Nec apud homines, qui eam temerè violant; nec apud Deos, qui eam impunè violari sinunt.

380. *Neque dicta refello, &c.*] Sensus est. Oracula quidem et jussa illa, a te ficta sunt: possem fraudem tuam eaque refellere: sed nec refello, nec te hic ultrà retineo: *I, sequere Italiam,* &c.

383. *Supplicia hausurum.*] Pro *hausturum: Id est,* fluctibus submergendum, suffocandum aquis, quibuscum mortem *hauriat. Dido.*] In accusativo Græco,

384. *Sequar atris ignibus absens.*] Instar furiæ tibi adhærebit absentis et derelictæ Didonis memoria.

385. *Anima, &c.*] Tribuuntur Ovidio quatuor hi versus:

Bis duo sunt homini: manes, caro, spiritus, umbra:
Quatuor ista, loci bis duo suscipiunt.
Terra tegit carnem, tumulum circumvolat umbra,
Orcus habet manes, spiritus astra petit.

Ex quibus erui potestis hujus loci sensus: *Cum mihi mors* carnem a spiritu, *corpus ab animâ separaverit:* umbra *mea te semper insequetur; et fama supplicii tui sub terras perveniet ad* manes *meos.* Hæc fusius, Æ. 6. 748.

 Deducunt

Deducunt toto naves : natat uncta carina ;
Frondentesque ferunt remos, et robora sylvis
Infabricata, fugæ studio.
Migrantes cernas, totaque ex urbe ruentes.
Ac veluti ingentem formicæ farris acervum [nunt:
Cùm populant, hyemis memores, tectoque repo-
It nigrum campis agmen, prædamque per herbas
Convectant calle angusto: pars grandia trudunt
Obnixæ frumenta humeris : pars agmina cogunt,
Castigantque moras : opere omnis semita fervet.
Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus ?
Quosve dabas gemitus ? cum litora fervere late
Prospiceres arce ex summâ, totumq; videres
Misceri ante oculos tantis clamoribus æquor ?
Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis ?
Ire iterùm in lachrymas, iterùm tentare precando
Cogitur, et supplex animos submittere amori :
Ne quid in expertum, frustra moritura, relinquat.
Anna, vides toto properari litore: circùm
Undique convenere : vocat jam carbasus auras,

et detrahunt altas naves e toto litore : natant unctæ naves : et nautæ *portant remos virescentes, et ligna e sylvis* adhuc *informia, desiderio fugiendi. Videas* eos *exeuntes, et erumpentes ex urbe totâ. Et quemadmodum formicæ, quando deprædantur magnum cumulum frumenti, providæ in hyemem, et seponunt* in *latebris : nigra turba incedit* per *agros, et subvehunt prædam angusto tramite inter herbas : partim obnixæ humeris propellunt magna grana : partim colligunt turmas, et accelerant morantes : omnis semita fervet labore. Quis tunc sensus* erat *tibi, ô Dido, spectanti talia ? aut quos emittebas gemitus ? cum ex altâ arce spectares litora undique æstuare, et aspiceres coram oculis totum mare turbari tantis clamoribus ? Improbe amor, quid non cogis* facere *animos hominum ? Cogitur rursus descendere ad lachrymas : rursus oppugnare* Æneam *precando, et supplicando subjicere animum amori : ne omittat quicquam intentatum, antequam frustra moriatur. Anna,* inquit, *cernis circum properari toto litore : undique collecti sunt e jam vela invitant ventos,*

NOTÆ.

398. *Uncta carina.*] Pice aliaque pingui materia perlitæ naves, quarum trabs infima *carina* est.

399. *Frondentes remos.*] Non elaboratos aut siccos ; sed adhuc recentes ex arbore, immò et frondibus vestitos : hyems enim tunc deflectabat in ver : quam tamen hyemem simpliciter vocat Dido, Æneæ deterrendi causa, v. 309. *Hyberno moliris sidere classem.* Ver autem optimè congruit cum iis quæ dicentur, Æ. 5, 46. *Robora.*] Duriora grandioraque ligna, ad malos conficiendos. De *robore*, quod aliqùando pro specie glandiferæ arboris sumitur, sæpius pro duriore quovis ligno, G. 1, 162.

402. *Ac veluti.*] Trojanorùm laborem cum formicarum sedulitate comparat : *Parvula nam exemplo est magni formica laboris,* inquit Horat. Sat. l. 1. 1. Expressa est ista comparatio ex parænesi Phocylidis, quæ legitur apud Hortensium. *Far.*] plur. *farra* frumenti species est purissimi. *Callis.*] Est semita quæ *callo* pedum induruit. *Semita.*] Angusta via, quasi *semi iter.*

407. *Castigantque moras.*] Accelerant, ac veluti increpant morantes.

409. *Litora fervere.*] *Æstuare,* nautis, Trojanis, aliis referta esse. Utraque translatio petitur ab æstu, et aquis ferventibus, quæ dum ebulliunt, confertim ac tumultuoso impetu miscentur inter se, multiplicantur, intumescunt.

416. *Anna, vides, &c.*] Dido jam Æneæ dirissima quæque comminata atque imprecata fuerat, v. 381. Nunc suadet Annæ ut eum supplex adeat pro se : more amantum, qui nunc minis, nunc precibus agunt ; jam furiosi, mox dejecti, nusquam sibi similes. Oratio tres habet partes. I. Exponit præsens profectionis periculum. II. Rogat Annam ut Æneam adeat : tum quia colitur ab Æneâ, tum quia novit ipsa pertentare ejus animum. III. Docet eam argumenta, quibus eum a profectione deterreat, eaque tria. 1. Quod nihil in eum hostile Dido commiserit. 2. Quod nondum commoda sit navigationi tempestas. 3. Quod non jam conjugium ; sed breve tantum tempus petat, ut dolori assuescat suo, ejusque absentiæ.

417. *Carbasus.*] Plur. *Carbasa.* Lini genus : quo, et vela, et vestes etiam fiunt : in Hispaniâ inventus est circà Tarraconem, ex Plin. l. 19, 1.

Puppibus

Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.
Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
Et perferre, soror, potero. Miseræ hoc tamen unum
Exequere, Anna, mihi : solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
Sola viri molles aditus et tempora nôras.
I, soror, atque hostem supplex affare superbum:
Non ego cum Danais Trojanam exscindere gentem
Aulide juravi, classemve ad Pergama misi:
Nec patris Anchisæ cineres manesve revelli.
Cur mea dicta negat duras demittere in aures?
Quo ruit? extremum hoc miseræ det munus amanti:
Expectet facilemq; fugam, ventosq; ferentes.
Non jam conjugium antiquum, quod prodidit, oro:
Nec pulchro ut Latio careat, regnumque relinquat.
Tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam : miserere sororis:
Quam mihi cum dederit, cumulatum morte remittam.

et nautæ hilares addiderunt puppibus coronas. Ego, si potuissem præsentire tantum calamitatem, possem etiam eam *sustinere. Tamen, ô Anna, fac istud solum mihi miseræ : nam perfidus ille* solebat *te solam revereri, etiam tibi committere secretos sensus; sola cognoscebas tempora et commodos aditus ad illum. I, soror, et supplex alloquere hostem ferocem. Non ego juravi cum Græcis in Aulide evertere Trojanam gentem, aut misi naves adversus Trojam : nec effodi cineres et umbram patris Anchisæ. Cur abnuit excipere rigidis auribus meos sermones? Quo vadit? Concedat ultimum hoc munus miseræ amanti : expectet commodam fugam, et ventos opportunos. Non jam peto antiquum conjugium, quod violavit : nec* ut *abstineat pulchro Latio, et deserat regnum. Peto tempus leve quietem et moram* ad *amorem* extinguendum*: donec sors mea me domitam assuefaciat* huic dolori. *Hoc precor* ab illo *beneficium ultimum : miserere sororis : cum mihi hoc dederit dimittam illum expletum* etiam *morte* meâ.

NOTÆ.

418. *Coronas.*] Mos nautarum cum solverent, et appellerent, in signum lætitiæ. G. 1. 303. *Ceu pressæ cum jam portum tetigere carinæ, Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.* Imponebant autem præcipuè puppibus, quia in ea navis parte sacrarium erat.

419. *Hunc ego si potui, &c.*] *Si potuissem* : mutatio modi, ut suprà, v. 27. *Ante pudor quàm te violo*; id est, *violem.* Et sensus est: Quamvis non possim perferre, *tamen* hoc mihi solatium qualecumque exhibe, *I, soror, atque hostem affare*, &c.

426. *Aulide juravi.*] *Aulis*, Tanagræorum pagus est, in ora Bœotiæ, loco saxoso, ad Euripum Eubœæ appositus, non longe a Chalcide: portum habet duplicem; quò convenit Græcorum classis navium mille, ad Trojanam expeditionem proficiscens. Hic cum in illo Græcorum conventu Agamemnon rex Mycenarum cervam, Dianæ Aulidensi sacram, inter venandum occidisset, ventis adversis detenta classis fuit, donec admonitus a Calchante Agamemnon Iphigeniam filiam suam Dianæ immolaret, Æn. 2, 116. De *Danais*, Græcis, Æ. 1, 30. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æ. 1, 466.

427. *Anchisæ cineres manesve.*] Grave crimen apud veteres, violare mortuorum sepulchra. De *manibus* suprà, v. 385. De *Latio*, Italiæ parte, Æ. 1, 6.

435. *Veniam.*] Favorem ac beneficium. Æ. 1, 519.

Miserere sororis.] Extremum hoc ab illo beneficium peto : miserere igitur sororis, et fac ut illud obtineam.

436. *Quam mihi cùm dederit, cumulatum morte remittam.*] Ita, collatis exemplaribus, hunc versum, totius operis difficillimum et maximè luxatum, emendo : Et sensus est. *Hoc beneficium moræ paulò longiores, hanc gratiam extremam cùm mihi contulerit; remittam illum, dimittam, sinam abire, et mortem meam quasi cumulum votis ejus adjiciam.* Estque hæc amantum locutio, qui perfidis amantibus munus conferre morte suâ existimant: qualis ille pastor, Ecl. 8, 59. *Præceps aërii specula de montis in undas deferar, extremum hoc munus morientis habeto.* Habent alii codices: *Quam mihi cùm dederis, cumulatam morte relinquam*, vel *cumulata in morte relinquam*: nullo, vel absurdo sensu.

Talibus orabat, talesque miserrima fletus
Fertque refertque soror : sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit.
Fata obstant: placidasque viri Deus obstruit aures.
Ac veluti annoso validam cùm robore quercum
Alpini Boreæ, nunc hinc, nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant ; it stridor, et altè
Consternunt terram concusso stipite frondes :
Ipsa hæret scopulis : et quantum vertice ad auras
Ætherias, tantum radice in Tartara tendit.
Haud secùs assiduis hinc atque hinc vocibus heros
Tunditur, et magno persentit pectore curas :
Mens immota manet ; lachrymæ volvuntur inanes.
Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat : tædet cœli convexa tueri.
Quo magìs inceptum peragat, lucemque relinquat:
Vidit, thuricremis cùm dona imponeret aris,
Horrendum dictu, latices nigrescere sacros ;
Fusaque in obscœnum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Prætereà, fuit in tectis de marmore templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis et festâ fronde revinctum.
Hinc exaudiri voces et verba vocantis
Visa viri, nox cùm terras obscura teneret :
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, et longas in fletum ducere voces.
Multaque prætereà vatum prædicta priorum
Terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem

Talibus verbis *precabatur, et soror miserrima fert ac refert Æneæ tales fletus : sed ille nullis fletibus movetur, et nulla verba audit exorabilis. Fata obstant, et Deus occludit Æneæ benignas aures. Et veluti quando Boreæ Alpini nunc hinc, nunc illinc, conantur inter se evertere flatibus quercum validam antiquo robore ;* tunc *stridor auditur, et trunco profunde commoto folia tegunt terram : ipsa* quercus *hæret rupibus : et tantum radice progreditur ad inferos, quantum cacumine in cœlestem aërem. Non aliter heros verberatur hinc atque hinc continuis sermonibus, et magno animo sentit dolores : animus* tamen *perstat immutabilis, inutiles lachrymæ defluunt. Tunc autem misera Dido territa fatis rogat mortem : tædet* eam *aspicere concava cœli. Ut magis perficiat consilium, et objiciat vitam : vidit, cum imponeret munera altaribus* ubi *thus crematur,* rem *horribilem dictu, sacrum liquorem nigrescere, et vinum effusum mutare se in fœdum sanguinem. Nulli elocuta* est *hoc prodigium, ne ipsi* quidem *sorori. Præterea fuit in ædibus sacrarium primi mariti e marmore, quod venerabatur mirabili cultu, cinctum vittis albis et festivis foliis. Verba et voces mariti appellantis visa* sunt *hinc audiri, cum opaca nox obtegeret terras : et bubo solus* visus est *e tectis sæpè queri funesto cantu, et protrahere longas voces in* modum *fletus. Et præterea vaticinia veterum vatum terrent* eam *monitis horrendis. Ipse crudelis Æneas*

NOTÆ.

442. *Alpini Boreæ.*] De *Boreâ*, vento septentrionali, Ecl. 7, 51. Hic numero plurali, ut passim *Aquilones* et *Austri*. Dicuntur *Alpini*, quia flant a septentrione: ager autem Mantuanus, unde Virgilius erat, et magna pars Italiæ, Alpibus a septentrione et occidente cingitur. De *Alpibus*, E. 10, 47.

451. *Convexa, &c.*] *Tædet cœlum videre*, id est, *vivere*. *Convexa* dixit, id est, *concava :* concavam enim cœli superficiem dumtaxat videmus, non convexam, Æ. 1, 310.

454. *Latices nigrescere, &c.*] Per *latices*, lac et aquam intelligit, quæ cum alba vulgo sint, novo prodigio nigrescebant ; tum vina in cruorem vertebantur. Hæc enim offerebantur in sacrificiis, vina præsertim, ad libationem, de quâ Æ. 1, 736.

457. *Templum.*] *Sacrarium*, locus in privatâ domo, ubi statuam servabat Sichæi, primi conjugis : ornatam frondibus, et velleribus niveis, iisque laneis, quæ *vittæ* dicebantur ; ornamenta non sacerdotum tantum, sed et statuarum et victimarum. Ecl. 8, 64. Æ. 2, 133.

462. *Sola bubo.*] *Hibou, the owl :* vulgò masculini generis, hìc fœminini : idque notat Nonnius Marcellus ; idemque legit *sera*, non *sola :* utrumque apte, cum *sero* sub noctem canat, et loca *sola* plerumque incolat.

In somnis ferus Æneas: semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, et Tyrios desertâ quærere terrâ.
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum, et duplices se ostendere Thebas:
Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,
Armatam facibus matrem et serpentibus atris
Cùm fugit, ultricesque sedent in limine Diræ.
Ergo ubi concepit furias evicta dolore,
Decrevitque mori: tempus secum ipsa modumq;
Exigit, et, mœstam dictis aggressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat:
Inveni, germana, viam, gratare sorori,
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem juxta Solemque cadentem,

turbat furentem per somnia: et ipsa sibi *videtur semper deseri sola, semper ire per longum iter incomitata, et quærere Carthaginenses* in *locis desertis. Quemadmodum Pentheus insaniens videt turmas furiarum, duosque Soles, et duas Thebas se offerre* ipsi: *vel* quemadmodum *Agamemnonis* filius *Orestes,* tam sæpè *jactatus* in *theatris: quando fugit matrem armatam facibus et nigris anguibus; et* quando *furiæ vindices stant ad januam. Igitur postquam* Dido *succumbens dolori suscepit* animo *furias, et statuit mori: secum ipsa meditatur tempus et modum, et compellans verbis tristem sororem, celat consilium sub vultu, et exhilarat frontem spe* simulatâ: *O soror,* inquit, *gratulare sorori: reperi artem, quæ restituet illum mihi, vel me amantem liberabit* ab *illo. Propè terminos Oceani et Solem occidentem,*

NOTÆ.

469. *Eumenidum veluti, &c.*] Furorem Didonis comparat cum furore Penthei et Orestis. *Pentheus,* Echionis filius, Cadmi nepos ex Agave filiâ, rex Thebarum in Bœotiâ: cum cives à Bacchi veneratione averteret, ipsumque Bacchum, ad se sub Acœtæ formâ adductum a famulis, carcere includi jussisset: tum in Cithæronem, Bœotiæ montem, ad orgia disturbanda cucurrisset, a matre et materteris orgia celebrantibus laceratus est. Ita Ovid. Metam. 3, 700. Ita fere et Euripides in Bacchicis: ubi ait Pentheum, antequam in montem abiret, furore immisso vexatum a Baccho fuisse, v. 848. ipsumque inducit Pentheum ita loquentem, v. 915. Καὶ μὴν ὁρᾷν μοι δύο μὲν ἡλίυς δοκῶ, διοσὰς δὲ Θήβας. *Et vero videre mihi duos quidem Soles videor, duplicesque Thebas.* Addit Virgilius etiam *agmina Eumenidum,* sive furiarum, quæ tres tantummodo sunt. De quibus, G. 1, 278.

471. *Orestes.*] Agamemnonis filius, propter occisam matrem Clytæmnestram agitatus ab ejus umbrâ et Furiis, quæ semper ei cum facibus imminere videbantur, Delphos adiit ad consulendum Apollinem: a quo cum audisset se Athenis in templo Minervæ expiandum, Furiis templi limen obsidentibus ne exiret, exiit tamen; et Athenas profectus, Minervæ judicio causam adversas Furias obtinuit. Hinc dixit Virgilius *in limine.* Ita fere Æschylus in Eumenidum tragœdiâ: quâ de re cum aliæ ab Euripide aliisque poëtis tragœdiæ scriptæ sint; ideo dicitur *scenis agitatus Orestes.* Cætera de eo, Æ. 3, 331. De *Scenâ,* parte theatri, G. 2, 381. et 3, 24. De *Diris,* Furiis, Æ. 3. 211. G. 1, 278. G. 3, 552.

480. *Oceani finem juxta, &c.*] *Hesperides* tres, *Ægle, Arethusa, Hesperethusa:* patrem habuerunt, vel Hesperum Atlantis fratrem; vel Atlantem ipsum, ex Hesperide. Is hortos filiabus attribuit, ubi mala fuere aurea: eosque custodiendos dedit pervigili draconi: inde Hercules, ab Eurystheo jussus, occiso dracone, mala diripuit. Præter draconem addit Virgilius *sacerdotem* et *templum,* fortasse Veneris, cui mala dicata erant. Situs hortorum a Virgilio describitur juxtà communiorem opinionem, in Mauritaniâ Tingitanâ, extremâ Africæ parte ad occidentem, circa Lixum oppidum: vel in continenti, juxtà aliquos: vel in insulâ, juxta alios. Hic locus, ad orientem habet *Massylos* sive *Masæsylos,* ad meridiem, *Æthiopas* occidentales, et *Atlantem* montem, de quo v. 247. qui mons cum variis nominibus ad Ægyptum usque pertineat, et Africam universam dividat in septentrionalem, et meridionalem; ideo veteres poëtæ quicquid erat fere gentium ad meridiem Atlantis, Æthiopum nomine comprehendebant, dividebantque in orientales et occidentales. De *Æthiopiâ* propriè dictâ diximus Ecl. 10, 68. Alii Hesperidum hortos collocant in parte Africæ plane oppositâ, nempe ad orientem, in orientali orâ Syrtis majoris: quorum errorem refellit Salmasius ad Solinum. *Mala* porro hortorum, alii *oves* pretiosissimi velleris aiunt fuisse, quæ, ut et *mala,* Græcis dicuntur μῆλα: alii *mala* illa existimant, quæ vel *citrea* vel *aurantia* appellamus; inde ab Her-

Ultimus Æthiopum locus est: ubi maximus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasque draconi
Quæ dabat, et sacros servabat in arbore ramos,
Spargens humida mella soporiferumque papaver.
Hæc se carminibus promittit solvere mentes
Quas velit; ast aliis duras immittere curas,
Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retrò:
Nocturnosque ciet manes. Mugire videbis
Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.
Testor, chara, Deos et te, germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam accingier artes.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras
Erige: et arma viri, thalamo quæ fixa reliquit

extrema est regio Æthiopum: ubi magnus Atlas vertit humeris cœlum confixum astris fulgentibus. Inde oriunda *ostensa est mihi saga Massylæ rationis, custos templi Hesperidum: et quæ præbebat cibum draconi, et servabat sacros ramos in arbore, fundens liquida mella et somniferum papaver. Hæc pollicetur se carminibus resolvere animos quos velit; aliis vero injicere tristes curas, retinere aquam* in *fluviis, et retro agere sidera; et evocat infernas umbras. Videbis terram reboare sub pedibus, et ornos delabi e montibus. O dilecta soror, attestor Deos, et te, tuumque jucundum caput, me coactam præparari ad magicas artes. Tu tacita, sub aëre,* in *interiore domo, extrue rogum: et superpone arma Æneæ, quæ sceleratus reliquit suspensa* in *cubiculo,*

NOTÆ.

cule exportata in Græciam. *Hortos* vero putant insulas esse *Fortunatas*, nunc *Canaries*, infra Lixum quidem, sed Atlanti proximas, et a litore non admodum dissitas. Alii volunt eas esse, quæ ab antiquis *Hesperides et Gorgades* appellatæ sunt, nunc *Isles du cap verd, the isles of Cape Verd;* sed illæ multo ad meridiem accedunt magis, et ab Atlante recedunt, ad ostia nigri fluvii, a quibus leucis tòtis centum et quinquaginta dissitæ sunt. *Draconem* denique existimant flexuosum maris fretum fuisse, quo horti a continente dividebantur.

482. *Stellis ardentibus aptum.*] Hæc locutio ter reperitur in Ennii fragmentis, unde Virgilius eam hausit. *Aptum* autem hic, *fixum* et *connexum* est, a Græco ἅπτω, *ligo*, Ecl. 7, 13. Sic Lucret. l. 5, 538. *Ex ineunte ævo conjunctam atque uniter aptam.* Et v. 1205. *Stellisque micantibus æthera fixum:* id est, *in quo stellæ micantes fixæ sunt.* Ita: *Stellis ardentibus aptum,* id est; *in quo stellæ ardentes aptæ et junctæ sunt.*

486. *Soporiferumque papaver.*] Si pervigil esse debuit draco, quomodo soporifero papavere sacerdos eum alebat? Hic multa interpretes. Ego hæc duo. I. Non significat poëta sopitum draconem a sacerdote, sed nutritum cibis delicatissimis. Erat autem in deliciis mensarum secundarum apud veteres massa quædam dulciaria, tosto semine papaveris et melle condita: ex Plin. l. 19, 8. nihilque apud eos fere mellitum erat, quod non esset sparsum etiam papavere. II. Forte vult illius sagæ potentiam extollere, quæ artem etiam sciret sopiendi pervigilis draconis: ut Medea apud Ovid. Met. 7, 150. De *manibus*, animis mortuorum, G. 4, 469. De *ornis*, fraxinis sylvestribus, Ecl. 6, 71.

493. *Accingier artes.*] Pro *accingi ad artes:* suppressâ præpositione, et voce trisyllabâ in quadrisyllabam prolatâ, more Græcorum, qui infinitivis attexunt syllabas. *Accingi*, pro *parari:* morem eorum innuit, qui fluentem vestem colligunt et cingunt, ut sint ad opus expeditiores. Cur autem opus erat hoc apparatu? nonne sibi necem consciscere poterat Dido clàm sorore? Poterat enimvero. Sed sperare etiam poterat, apparatus illius insolentiâ Æneam fore commovendum. Et pompam illam ex arte adhibuit Virgilius, ut historiæ aliquo modo serviret, quæ Didonem erecto rogo sibi vitam ademisse testatur, licet honestiorem ob causam, suprà, v. 36.

494. *Pyram.*] Struem lignorum ad comburenda cadavera. *Rogus* dicitur, antequam ardeat: vel a ῥωγὴ, *fissura*, ex Marsilio; vel potius, a *rogandis* Diis, qui cadavere imposito rogabantur, ex Perotto. *Pyra* dicitur, cum jam ardere cœpit, a πῦρ, *ignis*. *Bustum*, cum ardere desiit, vel quasi bene ustum ex Festo; vel potius, ex Vossio, ab antiquo *buro*, unde *comburo*, quod est a Græco πύρω.

Tecto interiore sub auras.] Non quidem sub *tecto*, quod inde arsisset: sed in intimo regiæ recessu, aperto loco, *sub auras*. *Tectum* igitur hic pro domo sumitur, pars pro toto.

495. *Arma, thalamo, &c.*] Et infra, v. 507. *ensem relictum.* Itaque immerito culpant non-

Impius,

Impius, exuviasque omnes, lectumque jugalem
Quo perii, superimponas. Abolere nefandi
Cuncta viri monimenta jubet monstratq; sacerdos.
Hæc effata silet: pallor simul occupat ora.
Non tamen Anna novis prætexere funera sacris
Germanam credit: nec tantos mente furores
Concipit; aut graviora timet, quâm morte Sichæi.
Ergo jussa parat.
At Regina pyrâ, penetrali in sede, sub auras
Erectâ ingenti, tædis atque ilice sectâ,
Intenditque locum sertis, et fronde coronat
Funereâ: super exuvias, ensemque relictum,
Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.
Stant aræ circùm. et crines effusa sacerdos
Tercentum tonat ore Deos, Erebumque, Chaosque,
Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.
Sparserat et latices simulatos fontis Averni.

et omnes vestes, et lectum conjugalem in *quo perii. Placet delere omnes reliquias pessimi hominis, et* ita *docet saga. Hæc locuta tacet: simul pallor invadit vultum. Tamen Anna non putat sororem celare mortem* suam sub illis *novis ceremoniis: nec suspicatur animo tantam rabiem; aut timet atrocius* quicquam, *quam in nece Sichæi. Igitur præparat,* quæ *mandata* fuerant. *Sed regina extructo rogo, è tædis et ilicibus sectis sub aëre, in interiore domo: cingitque locum sertis, et coronat funebribus foliis: superponit lecto vestes, et ensem relictum, et imaginem Æneæ, non inscia futuri* casus. *Altaria stant circum, et saga soluta crinibus, tonat ore trecentos Deos, et Erebum, et Chaos, et Hecaten triplicem, tria capita virginis Dianæ. Affuderat quoque fictas aquas lacus Averni.*

NOTÆ.

nulli Virgilium, quod ensis ab Æneâ Didoni; a viro mulieri, dono datus sit. At non ait *datum,* sed casu relictum in cubiculo. Nec obstat, quod eum *munus* appellet, v. 647. Sic enim ait: *non hos quæsitum munus in usus,* id est, *non hos in usus quæsitum et comparatum ab Æneâ; cui, muneris loco, datus ab aliquo alio fuerat.*

496. *Exuvias.*] Spolia, vestes, ab *exuo.*

505. *Tædis atque ilice.*] *Tæda,* arbor pinguis, e *picearum* genere, ex quâ faces fiebant, quæ ideo *tædæ* vocabantur: *Ilex,* arbor glandifera, e quercuum genere, *de l'yeuse, the holm oak.*

506. *Intenditque locum sertis, &c.*] Vel pyram, vel parietes loci ubi stabat pyra. *Funereâ fronde,* verbena ex funestris arboribus, cupresso, taxo, &c. De *verbenis,* E. 8, 65.

508. *Effigiemque toro, &c.*] Ad amoris affectum, ut ne in morte quidem ab Æneâ separetur: in speciem tamen, ad magica sacra; quibus adhibebantur effigies eorum, in quos illa parabantur, præsertim cereæ, Ecl. 8, 75. De *toro,* lecto, Æ. 3, 224.

509. *Sacerdos.*] Massyla, de quâ, v. 483. De *crinium in sacris effusione,* Æ. 3, 370.

510. *Tercentum tonat ore Deos.*] Vel juxtà Hortensium, sonat *tercentum Deos;* id est, *innumeros:* certo numero, pro incerto. Vel juxta Servium, *Ter tonat centum Deos,* id est, centum numina Hecates, quæ sic dicta ab *ἑκατὸν, centum:* quia centum varias habere dicebatur potestates, et centum victimis placabatur, et centenarius numerus ipse sacer erat.

Erebum.] Vel Deus est inferorum, ex Chao et Caligine prognatus, paterque Noctis, juxtà Hyginum: vel profundissima inferorum sedes, ab ἐρέφω, *tego.*

Chaos.] Vel antiquissimus Deorum est, unde cæteri propagati, juxtà Hesiodum in Theog. v. 116. Vel prima rerum omnium et confusa moles, unde orbis eductus est. G. 4, 347.

511. *Tergeminam Hecaten, &c.*] Sororem Apollinis, triplici nomine: quippe *Luna* in cœlo, *Diana* in terris, *Proserpina* in inferis appellabatur. At præterea *Hecate.* Ergo nomine quadruplici, non triplici? Immo *Hecate* nomen non fuit, sed cognomen; de quo proximè diximus. Eadem quoque tribus capitibus pingebatur, dextro equino, sinistro canino; medio, vel humano, vel suillo, variant enim auctores. Tum colebatur in triviis. *Virgo* dicitur, quia virginitatis amans, ideoque sylvestres mores et venatum coluit. Igitur poëta per *Hecaten* et *Dianam,* idem dixit, diversè tamen expressit.

512. *Simulatos fontis Averni.*] *Lacus,* propriè, non *fons* est, in Campaniâ Italiæ, per quem descensus esse dicitur ad inferos, G. 2, 161. Cujus aquæ ad magica sacra celebres dicuntur apud Latinos: an item apud Barbaros et Græcos, non perinde liquet. Fortasse *Averna* generatim dicuntur lacus omnes, quorum halitus putris et gravior avibus infestus

Falcibus et messæ ad Lunam quæruntur ahenis
Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni.
Quæritur et nascentis equi de fronte revulsus
Et matri præreptus amor.
Ipsa molâ manibusque piis, altaria juxta,
Unum exuta pedem vinclis, in veste recinctâ,
Testatur moritura Deos, et conscia fati
Sidera: tum, si quod non æquo fœdere amantes
Curæ numen habet justumq; memorque, precatur.
Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, sylvæque et sæva quiêrant
Æquora: cùm medio volvuntur sidera lapsu:

Et conquiruntur lanuginosæ herbæ, succisæ falcibus æreis ad Lunam, cum succo nigri veneni. Conquiritur etiam Hippomanes, *amor equæ subductus, et evulsus e fronte pulli nascentis. Ipsa* Dido *moritura, exuta calceamentis* circà *unum pedem, in veste succinctâ, prope altaria, testatur molâ et manibus piis Deos et astra concurrentia ad* suum *fatum: præterea, si aliquis Deus æquus et memor curam gerit amantum non æquali nexu* junctorum, hunc *implorat. Nox erat, et corpora fatigata somnum capiebant in terris, sylvæque et aspera maria quieverant: quando astra vertuntur in medio cursu:*

NOTÆ.

est: inde enim *Avernus* nomen habuit, quasi ἄορνος, ab *α privativo*, et ὄρνις, *avis*, Æ. 6, 237. Conjecturam firmat Lucret. l. 6, 738. *Nunc age Averna tibi quæ sint loca cumque, lacusque.* Aquam autem ejusmodi a magis ubique expetitam, quippe fœdam et graveolentem, verisimile est. Addit *simulatos:* quia communem aquam hoc nomine Dido appellabat, ad fallendam sororem.

513. *Falcibus et, &c.*] *Ad lunam:* quia putabatur in herbas despumare, et inservire rebus magicis; quippe eadem atque Hecate, Ecl. 8, 69. *Pubentes herbæ:* vel villosæ et lanuginosæ: vel grandiores et adultæ, quibus vis insit major; non teneræ. *Ahenis falcibus*, id est æreis: quia id ea in arte solemne. Ovid. Met. 7, 288. de Medeâ: *Partim succidit curvamine falsis ahenæ.*

514. *Nigri lacte veneni.*] Vel *lac* dixit, pro quolibet succo: *nigrum venenum*, pro infausto, diro, ut G. 2, 130. *Membris agit atra venena.* Vel, *lac nigri veneni*, pro succo nigri coloris.

515. *Nascentis equi, &c.*] Plin. l. 8, 42. *Censent equis innasci amoris veneficium, hippomanes appellatum, in fronte, caricæ magnitudine, colore nigro: quod statim edito partu devorat fœta; aut partum ad ubera non admittit, si quis præreptum habeat.* Eadem fere Aristoteles et Ælianus. Ideo Hippomanes *matris amor* dicitur: quia primo expetitur ab equâ, eique pullum chariorem reddit. Nomen ab ἵππος, *equus*, et μανία, *furor*. Hoc autem hippomanes quæri jubet Dido: ut sorori persuadeat, sacra illa, ad conciliandum Æneam, non ad mortem sibi quærendam, institui.

517. *Ipsa molâ manibusque, &c.*] Ipsa Dido, non sacerdos, Deos attestatur: *spargens molam*, sive placentam salsam super aras, easque *tenens manibus.* De *molâ*, ejusque spargendæ consuetudine, Æ. 8, 82. De *tenendis aris* inter supplicandum, suprà, v. 219.

518. *Unum exuta pedem vinclis, &c.*] Sagarum habitus. Talis Medea apud Ovid. Met. 7, 182. *Egreditur tectis, vestes induta recinctas, Nuda pedem, nudis humeris infusa capillos.* Sinistrum *pedem* fuisse existimat Cerdanus. *Vincla* explicat Pontanus, *calceamenta:* ex Tibul. l. 1, 6. 30. *Vinclaque de niveo detrahit ipse pede.*

In veste recincta.] Explicant omnes, *discinctam, solutam, ac fluentem* vestem: quia, inquit Nascimbænus, nihil in sacrificiis non solutum esse oportebat. Ego *succinctam*, et *collectam;* ut pes nudus appareret, et commodior esset ad circumeundas aras habitus. Et vero tres poëtarum principes reperio hæc tria in magico habitu descripsisse, nudos pedes, effusos capillos, et vestem recinctam. Virgilium quidem hoc loco de Didone. Ovidium Met. 7, 182. De Medeâ: *Egreditur tectis, vestes induta recinctas, Nuda pedem, nudis humeris infusa capillos.* Horatium Sat. l. 1, 8. 23. de Canidiâ: *Vidi egomet nigrâ succinctam vadere pallâ Canidiam, pedibus nudis, passoque capillo.* Tutius igitur puto Virgilii et Ovidii interpretem adhibere Horatium: et *recinctam*, explicare *succinctam, accinctam:* præsertim cum anteà, v. 493. Dido dixerit: *Magicas invitam accingier artes:* et in plerisque aliis verbis, *re*, non neget, sed augeat; ut in *recido, recipio:* in plerisque utramque vim habeat: ut in *recanto*, et *recino*, quæ significat incantationem et dissolvere et iterare; sic erit in *recingo* utraque vis.

520. *Non æquo fœdere amantes.*] Amantes, non æquali effectu; non pari fide conjunctos: quales erant Dido et Æneas; illa multum, hic leviter amans.

Cùm

Cùm tacet omnis ager, pecudes, pictæq; volucres,
Quæq; lacus latè liquidos, quæq; aspera dumis
Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti
Lenibant curas, et corda oblita laborum.
At non infelix animi Phœnissa; neque unquam
Solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem
Accipit: ingeminant curæ, rursusq; resurgens
Sævit amor, magnoque irarum fluctuat æstu.
Sic adeo insistit, secumque ita corde volutat:
En quid ago? rursusne procos irrisa priores
Experiar? Nomadumq; petam connubia supplex,
Quos ego sum toties jam dedignata maritos?
Iliacas igitùr classes atque ultima Teucrûm
Jussa sequar? quiane auxilio juvat ante levatos,
Et benè apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem, fac velle, sinet? ratibusq; superbis
Irrisam accipiet? nescis heu, perdita, necdùm
Laomedonteæ sentis perjuria gentis?
Quid tum? sola fugâ nautas comitabor ovantes?
An Tyriis, omnique manu stipata meorum
Insequar? et quos Sidoniâ vix urbe revelli,
Rursùs agam pelago, et ventis dare vela jubebo?
Quin morere, ut merita es, ferroq; averte dolorem.
Tu lachrymis evicta meis, tu prima furentem
His, germana, malis oneras, atque objicis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere more feræ, tales nec tangere curas?

quando omnis campus silet, bestiæ, et versicolores aves, et quæ incolunt late lacus liquidos, et quæ agros rubis horridos, jacentes sub nocte tacitâ mulcebant somno curas et corda oblita laborum. Non vero mulcebat curas *Phœnissa animo misera, nec unquam resolvitur in somnum, aut admittit noctem oculis aut pectore: augescunt curæ, et iterum renascens amor furit, et agitatur magno motu irarum. Sic adeo instat* sibi, *et sic apud se cogitat: Quid nunc faciam? an vicissim contemnenda tentabo primos amatores, et supplex flagitabo nuptias Numidarum, quos ego jam toties dedignata sum* accipere *conjuges? An ergo sequor naves Trojanas, et suprema imperia Trojanorum? an quia* mihi *prodest eos prius* a me *recreatos esse subsidio, et* quia *gratia* illius *antiqui facti manet* adhuc *in bene gratis* eorum animis: *Fac autem* me *velle* eos sequi, *quis* eorum *mihi permittet? et navibus admittet irrisam? Heu! nescisne misera, necdum sentis perjuria Trojanæ gentis? Quid tum* si hoc accidat? *an sola fugiendo sequar nautas* eorum *triumphantes? an cincta Carthaginensibus, et omni turbâ meorum persequar* eos? *et iterum traham in mare, et jubebo committere vela ventis,* eos quos *difficile extraxi ex urbe* Tyro, *Sidoniæ* vicinâ? *Morere potius, ut digna es, et expelle ense dolorem. Tu, ô soror, commota meis lacrymis, tu prima oppressisti amantem his miseriis et exponis* me *hosti. Nonne fas erat ducere vitam immunem nuptiarum, in modum feræ, nec tangi talibus curis?*

NOTÆ.

529. *Phœnissa.*] Hic *Phœnix*, hæc *Phœnissa*: oriunda e Phœniciâ, Æ. 1, 446. *Infelix animi.*] Græca locutio: ut G. 4, 491. *Victusque animi.* G. 3, 498. *Infelix studiorum, &c.*

534. *En quid ago? &c.*] Deliberat noctu Dido, quid factura sit. Quinque sibi proponit consilia. I. Procos priores adire precibus, ut per eos læsum amorem ulciscatur. II. Trojanorum navibus, et fidei se committere. III. Solam Trojanos fugientes sequi. IV. Eos totius regni sui viribus persequi. V. Rejectis his omnibus, mori. Denique miseriarum causam in sororem refert: cujus blanditiis impulsa est, ut datam Sichæo falleret fidem. De *Nomadibus*, vel Numidis, suprà, v. 41.

538. *Quiane.*] An quia? Et ironia est, hoc sensu: *An quia jam nihil prodest mihi quod eos olim juverim; ideo eorum naves sequar, eorum imperio me subjiciam?* De gente *Laomedonteâ*, ejusque perjuriis, G. 1, 502.

551. *More feræ, &c.*] Id est solitariam vitam degere, et minimè sociabilem, et quasi feram. Frustra enim nonnulli ad *lynces* respexisse existimant, quas aiunt amisso conjuge nunquam deinceps alteri sociari. *Tangere curas.*] Dictum, pro *tangi curis*: ut Æ. 1, 9. *volvere casus*, pro *volvi casibus*.

Non

Non servata fides cineri promissa Sichæo.
Tantos illa suo rumpebat pectore questus.
Æneas celsâ in puppi, jam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus jam rite paratis.
Huic se forma Dei vultu redeuntis eodem
Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est;
Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
Et crines flavos, et membra decora juventæ:
Nate deâ, potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec, quæ circum stent te deindè pericula, cernis?
Demens! nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
Certa mori, varioque irarum fluctuat æstu.
Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas?
Jam mare turbari trabibus, sævasque videbis
Collucere faces, jam fervere litora flammis:
Si te his attigerit terris Aurora morantem.
Eia age, rumpe moras: varium et mutabile semper
Fœmina. Sic fatus nocti se immiscuit atræ.
Tum verò Æneas, subitis exterritus umbris,
Corripit e somno corpus, sociosque fatigat:
Præcipites vigilate viri, et considite transtris:
Solvite vela citi: Deus æthere missus ab alto,
Festinare fugam tortosque incidere funes
Ecce iterùm stimulat. Sequimur te, sancte Deorum,
Quisquis es, imperioque iterùm paremus ovantes.
Adsis ô, placidusque juves, et sidera cœlo

Non est servata a me *fides jurata cineribus Sichæi. Illa emittebat e pectore tantas querelas. Æneas jam certus abeundi capiebat somnum in altâ puppe, jam bene præparatis rebus. Species Dei redeuntis* sub *eâdem figurâ obtulit se illi per somnum, et iterum visa est ita increpare illum; similis Mercurio* per *omnia, et vocem, et colorem, et flavos capillos, et membra pulchra juventutis: Fili Veneris,* inquit, *potesne capere somnum in hoc casu? nec vides pericula quæ mox te circumstabunt? insane! nec audis ventos propitios flare: Illa* Dido, *certa moriendi, meditatur animo fraudes et sævum crimen, et agitatur variis motibus irarum. Nec fugis hinc festinus, quamdiu potestas* est *festinandi? Mox videbis mare agitari remis, et splendere funestis facibus; mox litora accendi flammis: si Aurora invenerit te tardantem* in *his regionibus. Age ergo, amputa moras: mulier* res est *semper varia et mutabilis. Ita locutus, confudit se* cum *nigris tenebris. Tunc autem Æneas territus subito simulacro, eripit corpus somno, et increpat socios: Expergiscimini celeriter, ô socii, et sedete in scamnis: explicate vela cito: ecce Deus missus ex alto cœlo rursus hortatur celerare fugam, et secare tortos funes. Sequimur te, ô sancte Deus, quicumque es, et rursus læti obtemperamus mandatis. Adsis, ô et* nos *benignus adjuves, et reddas e cœlo sidera*

NOTÆ.

552. *Cineri Sichæo.*] Adjective pro *Sichæio*: nisi legatur, ut in antiquis plerisque cod. *Sichæi.*

560. *Nate Deâ.*] Secunda Mercurii ad Æneam legatio: quâ suadet, ut etiam noctu fugiat. Duplici ratione utitur. I. Petitur ab imminentibus periculis. II. A commodâ tempestate. Pericula deinde exponit, in eo posita, quod nunc quidem Dido statuerit mori; sed cum sit *varium ac mutabile fœmina*, fieri possit, ut nolit inulta mori, et posterâ die fugientem armatâ classe persequatur.

562. *Zephyros.*] Commodum quemlibet ventum: nam ex Africâ in Italiam solventibus Austro meridionali, non Zephyro occidentali opus est, Ecl. 5. 5.

566. *Jam mare turbari trabibus.*] Carthaginensium navibus, a Didone immittendis. Sic Æ. 3. 191. *Cavâ trabe currimus æquor.* De *Aurorâ.* G. 1. 249.

573. *Transtris.*] Scamnis nauticis, ubi remiges sedent.

576. *Sancte Deorum, Quisquis es.*] Sumpsit ex Ennio: *Respondit Juno Saturnia, sancta Dearum:* qui forte ex Græcis, apud quos illa dicitur δῖα θεάων. Alii sic interpungunt: *Sequimur te sancte, Deorum quisquis es. Quisquis es.*] Num enim videtur iterum venisse Mercurius armatus caducio et talaribus, ut v. 239. sed colore tantum et voce similis, v. 559.

577. *Ovantes.*] Læti. Æ. 3. 189.

Dextra feras. Dixit: vaginâque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
Idem omnes simul ardor habet: rapiuntque, ruuntque:
Litora deseruere: latet sub classibus æquor:
Adnixi torquent spumas, et cærula verrunt.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Regina e speculis ut primum albescere lucem
Vidit, et æquatis classem procedere velis;
Litoraque et vacuos sensit sine remige portus:
Terque quaterque manu pectus percussa decorum,
Flaventesque abscissa comas: Proh Jupiter! ibit
Hic, ait, et nostris illuserit advena regnis?
Non arma expedient, totâque ex urbe sequentur,
Diripientque rates alii navalibus? ite:
Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.
Quid loquor? aut ubi sum? quæ mentem insania mutat?
Infelix Dido! nunc te fata impia tangunt.
Tum decuit, cûm sceptra dabas. En dextra fidesque!
Quem secum patrios aiunt portare Penates,

propitia. Dixit: et eripit e vagina gladium coruscantem, et strictâ acie secat funes. Idem ardor occupat simul omnes: et rapiunt, et ruunt: reliquerunt litora: mare tegitur sub navibus: adnixi convolvunt fluctus spumosos, et trajiciunt cærulea spatia. *Et jam prima Aurora, deserens croceum lectum Tithoni, illustrabat terras novâ luce: statim atque regina vidit e speculâ diem albescere, et classem progredi velis paribus; et animadvertit litora et portus vacuos absque remigibus: percutiens ter et quater manu pulchrum pectus, et evellens flavos capillos: Proh Jupiter! inquit: abibit ille advena, et illuserit nostro regno?* Cives *non educent arma, nec* eum *insequentur ex urbe totâ, nec alii extrahent naves e stationibus? ite celeres, injicite faces, immittite vela, agitate remos. Quid dico, aut ubi sum? quæ amentia turbat mentem? Misera Dido, nunc fata crudelia te urgent. Tunc decebat* hæc facere, *cum tradebas sceptra* tua Æneæ. *En dextra* data, *et fides:* en ille, *quem dicunt ferre secum patrios Penates,*

NOTÆ.

579. *Dextra sidera.*] Propitia. De usu vocis hujus; et cur sæpè *læva* etiam prospera sint, Ecl. 1. 12.

585. *Tithoni croceum, &c.*] Tithonus, Laomedontis Trojani regis filius, ex Strymone: ob formam raptus ab Aurorâ, ab eâdem immortalitatem obtinuit: sed oblitus perpetuam juventam etiam petere, cum demum consenuisset, tædio affectus mortalitatem petiit; quæ restitui cum non posset, in cicadem ab Aurorâ mutatus est. De *Aurora*, G. 1. 249. *Croceus* color, qui proprius est *croci* floris, *du safran, saffron.*

586. *E speculis.*] Locis editioribus, unde *speculari* procul poterat abeuntes: insomnis enim totâ nocte, eò se Dido amoris impatientiâ contulerat.

590. *Proh Jupiter, &c.*] Erumpit in hanc orationem reginæ furor. *Imprecatoria* est: habetque partes septem. I. Exclamationem abruptam, quâ Jovem appellat, quasi violati hospitii vindicem: quemadmodum eum in excipiendo primum hospite appellaverat, Æn. 1. 731. II. Jussa aspera et concitata, quibus Carthaginenses in fugaces Trojanos commovet. III. Correctionem amentiæ suæ, quâ se absentibus stulta imperare cognoscit: tum enim sola loquebatur e speculis. IV. Exprobrationem fictæ Æneæ pietatis, in Deos, in patrem. V. Dolorem amissæ ultionis, quam in Æneam, ejusque filium et gentem, exercere potuisset. VI. Obtestationem Deorum, tàm superorum, quàm inferorum; ut sibi adesse ultores velint. VII. Diram imprecationem, tam in Æneam, quàm in ejus posteros; quæ æterna Carthaginensibus et Italis inter se odia portendit.

595. *Quæ mentem insania mutat?*] Olim quippe servabas Æneam ejusque naves a Pœnorum furore, Æ. 1. 562. nunc eos in illum immittis? Olim sceptra dabas Æneæ, nunc ejus vitam petis.

596. *Nunc te fata impia tangunt.*] Nunc instant tibi fata ultima, dura sors, suprema dies: et jam tibi mentem et consilium, mox vitam quoque eripient.

597. *Tum decuit, cum, &c.*] Decuit hæc, quæ nunc jubes, tum jubere; et Trojanos habere hostiliter: cum eos hospitio, eorum ducem in regni partem, accepisti, cum ei sceptra tua, teque adeo tradidisti.

598. *Penates.*] De *Penatibus*, quos Trojano incendio Æneas eripuerat, deque *Anchisâ* sublato in humeros, Æ. 2. v. 717. et sequentibus.

Quem

Quem subiisse humeris confectum ætate parentem.
Non potui abreptum divellere corpus, et undis
Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisq; epulandum apponere mensis?
Verùm anceps pugnæ fuerat fortuna! fuisset.
Quem metui moritura? faces in castra tulissem:
Implessemq; foros flammis: natumq; patremq;
Cum genere extinxêm: memet super ipsa dedissem.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras:
Tuque harum interpres curarum, et conscia Juno,
Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes,
Et Diræ ultrices, et Dii morientis Elisæ,
Accipite hæc, meritumque malis advertite numen,
Et nostras audite preces. Si tangere portus
Infandum caput, ac terris adnare necesse est;
Et sic fata Jovis poscunt, hic terminus hæret:
At bello audacis populi vexatus et armis,

quem sustentasse humeris patrem annis effætum. Nonne potui lacerare correptum corpus, et spargere in *aquas? nonne occidere gladio socios, nonne ipsum Ascanium, et offerre* eum *in mensâ patris comedendum? At dubius fuisset exitus* illius *pugnæ! fuisset. Quem timebam ego moritura? immisissem faces in castra, et implevissem ignibus naves: extinxissem patrem et filium cum gente: ipsa me præcipitassem super* illos. *Sol, qui luce circumspicis omnia terrarum opera: tuque Juno, conciliatrix et particeps nuptialium negotiorum: et* tu *Hecate inclamata per urbes in triviis nocturnis: et Furiæ vindices, et Dii morientis Didonis: audite hæc, et applicate huc numen meritum a sceleratis, et excipite nostras preces. Si necesse est* Æneam, *sceleratum* illud *caput, attingere portus, et appelli terris; et sic voluntas Jovis* id *exigit, et hic terminus stat: saltem agitatus et bello et armis fortis populi,*

NOTÆ.

600. *Abreptum divellere corpus.*] Quemadmodum Bacchæ Orpheum, Pentheum, discerpserunt: G. 4. 520, et suprà, 469.

602. *Patriis epulandum, &c.*] Quemadmodum Atreus, Thyestæ fratris filios, ipsi ad epulas coctos apposuerat: Procne et Philomela Tereo Itym. Ecl. 6. 78.

605. *Foros.*] Vel spatia in navibus aperta, ut tabulata in quibus inceditur: vel concava navium latera, quæ onus *ferunt*. G. 4. 250.

606. *Extinxem.*] Syncope, pro *extinxissem:* infra, v. 682.

607. *Sol, qui, &c.*] *Solem* obtestatur, vel quasi altorem vitæ, quam relictura est; vel ut, qui lustrat omnia, suæ mortis et alienæ perfidiæ testis esse velit. *Junonem*, ut pronubam et conciliatricem interpretemque nuptiarum propter quas moritur, suprà, v. 59. *Hecaten* ut præsidem sacrorum magicorum, quorum simulatione moritur, suprà, v. 511. *Diras*, seu *Furias* ut infestæ sint Eneæ, cujus scelere moritur, Æ. 3. 212. G. 3. 552. *Deos* denique; vel tutelares urbis suæ, ut inter illam atque Italos odia æterna suscitent; vel mortis præsides, ut facilem sibi mortem præbeant. De voce *lustro*, pro *circumeo*, Æ. 1. 608.

611. *Meritum malis, &c.*] Advertite et applicate huc numen vestrum, id est, potestatem illam et vim ulciscendi ac puniendi, quâ mali coerceri atque opprimi meruerunt. De *fatis*, eorumque dispensatore Jove, Æ. 1. 239.

615. *At bello, &c.*] Volunt interpretes hanc imprecationem aliquatenus exitum habuisse. Nam Æneas I. Appulsus in Italiam, vexatus est armis Turni regis. II. Avulsus est ab Iüli complexu, cum ab eo discessit, ut apud Evandrum quæreret auxilium, Æn. 8. 80. III. Vidit indigna suorum funera variis in præliis, Æn. 10. 11. 12. Præsertim cædem Pallantis, Æ. 10. 489. IV. Pacem, aiunt, iniquis conditionibus cum Latino rege sancivit; quia propriæ gentis amisit nomen, et commune Latinorum nomen accepit, Æn. 1. 6. V. Cecidit ante diem, inhumatus jacuit: quia dicitur, tertio imperii anno cum Mezentio pugnans, in Numici fluminis ripâ, nusquam comparuisse: alii tamen aliter, Æn. 1. 266. VI. Nullus amor populis, nec fœdera fuerunt: siquidem tria Romanos inter et Carthaginenses orta sunt Punica bella; ex Pœnorum perfidiâ, qui nulla fœderum religione coërceri poterant. VII. Exortus ex ipsius gente Annibal, novem annos natus ab Amilcare patre ad aras Deorum jurejurando adactus est, ut, quamprimum posset, hostis Romanorum foret. Idem bellum Punicum secundum Romanis intulit, in ipsum Italiæ sinum; illudque octodecim annis gessit. Victus demum â Scipione Africano majore, in Africâ, apud Prusiam Bithyniæ regem veneno se ipse interemit, ne in manus Flaminii Romanorum legati traderetur.

Finibus extorris, complexu avulsus Iüli,
Auxilium imploret, videatque indigna suorum
Funera: nec, cum se sub leges pacis iniquæ
Tradiderit, regno aut optatâ luce fruatur;
Sed cadat ante diem, mediâq; inhumatus arenâ.
Hæc precor: hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
Tum vos, ô Tyrii, stirpem et genus omne futurum
Exercete odiis; cinerique hæc mittite nostro
Munera: nullus amor populis, nec fœdera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor;
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos.
Nunc, olim, quocunq; dabunt se tempore vires,
Litora litoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotes.
Hæc ait: et partes animum versabat in omnes,
Invisam quærens quamprimum abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem affata Sichæi,
Namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
Annam, chara, mihi, nutrix, huc siste sororem:
Dic corpus properet fluviali spargere lymphâ,
Et pecudes secum et monstrata piacula ducat.
Sic veniat, tuque ipsa piâ tege tempora vittâ.
Sacra Jovi Stygio, quæ rite incepta paravi,
Perficere est animus: finemque imponere curis:

exul e finibus suis, *abstractus a complexu Ascanii, imploret auxilium, et cernat indignas mortes suorum: et, cum submiserit se conditionibus pacis onerosæ, non potiatur regno aut vitâ desideratâ; sed moriatur ante tempus, et* sit *insepultus* in *mediâ arenâ. Hæc imprecor: emitto hæc ultima verba cum sanguine. Vos etiam, ô Carthaginenses, persequimini odiis stirpem* ejus *et omnem gentem futuram; et offerte hæc dona meis cineribus: nullus amor, nulla concordia sit* inter hos *populos. Nascere, ô vindex aliquis, e nostris ossibus; qui persequaris ferro et flammâ colonias Trojanas. Nunc,* et *olim,* et *quocumque tempore offerent se vires, imprecor litora inimica litoribus, maria maribus, arma armis: certent etiam ipsi posteri. Dixit hæc, et convertebat animum in varias partes, quærens quam citissimè abrumpere vitam odiosam. Tunc breviter allocuta est Barcen nutricem Sichæi, nam nigra humus tenebat suam* nutricem *in vetere patriâ: O nutrix dilecta, accerse huc mihi Annam sororem. Mone ut festinet aspergere corpus aquâ flumineâ, et secum adducat pecudes ac piacula præscripta. Sic veniat, et tu ipsa cinge caput sacrâ vittâ. Mens est* mihi *absolvere sacrificia, quæ inchoata destinavi Jovi inferno: et ponere terminum miseriis:*

NOTÆ.

620. *Cadat ante diem, &c.*] Cadere dicuntur ante diem, qui non præfixo juxta communem naturæ ordinem tempore; sed violentâ, aut fortuitâ, aut immaturâ monte pereunt. De *Tyriis*, Carthaginensibus Tyro oriundis, Æ. 1. 12. De *Dardaniis*, Trojanis, Æ. 1. 235.

623. *Cinerique hæc mittite, &c.*] Alludit ad munera, quæ sepulcris mortuorum imponebant infundebantque; *lac, vinum, sanguinem.* Æ. 3. 62. Quorum loco petit *odia*, et inimicitias cum Trojanâ stirpe.

628. *Litora, litoribus, &c.*] Nam Carthaginis litus Italiæ litori situ oppositum est. Æ. 1. 17. *Carthago Italiam contra.* Sic odiis quoque.

635. *Fluviali spargere lymphâ.*] De ablutione veterum, ante sacrificia, putâ et fluviali in aquâ, Æ. 2. 719. Notant autem interpretes, ad sacra superorum Dearum ablutionem adhibitam; ad sacra inferorum, solam aspersionem. Sic Æ. 6. 636. Æneas ramum Proserpinæ figens apud inferos: *Corpusque recenti spargit aquâ.* Ad idem. Æ. 2. 720. Penates attingere non audens ait: *Donec me flumine vivo Abluero.*

636. *Monstrata piacula.*] Res ad expiandos Deos necessarias. Cur autem? quia fidem juratam Sichæo, novo et fatali conjugio violaverat. Quæ autem illa piacula? Nempe nigræ victimæ, quæ Diis inferis immolabantur. Æ. 6. 153. *Duc nigras pecudes, ea prima piacula sunto.* Et multa mandat vetulæ nutrici; ut ea diutius absente, se ipsam facilius interimat: adstantibus paucis dumtaxat, iisque inferioris ordinis mulierculis de quibus v. 664. *Collapsam aspiciunt comites*: non ausæ nimirum ad eam propius accedere. De *vittis* et tæniis e capite pendentibus ad sacra mysteria, Æ. 2. 133.

638. *Jovi Stygio.*] Plutoni, Saturni filio, Jovis fratri: cui, in divisione universi imperii, sorte inferi obtigerunt. Dictus a *Styge*, inferorum fluvio, Æ. 6. 323.

Dardaniique

Dardaniiq; rogum capitis permittere flammæ.
Sic ait. Illa gradum studio celerabat anili.
At trepida et cœptis immanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisq; trementes
Interfusa genas, et pallida morte futurâ,
Interiora domûs irrumpit limina, et altos
Conscendit furibunda rogos, ensemq; recludit
Dardanium, non hos quæsitum munus in usus.
Hic, postquam Iliacas vestes notumq; cubile
Conspexit, paullum lacrymis et mente morata,
Incubuitque toro, dixitq; novissima verba:
Dulces exuviæ, dum fata Deusq; sinebant:
Accipite hanc animam, meq; his exolvite curis.
Vixi, et quem dederat cursum fortuna, peregi:
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Urbem præclaram statui: mea mœnia vidi:
Ulta virum, pœnas inimico a fratre recepi:
Felix, heu nimium felix! si litora tantum
Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ.
Dixit, et, os impressa toro, moriemur inultæ?
Sed moriamur, ait: sic, sic juvat ire sub umbras.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostræ secum ferat omina mortis.
Dixerat: atque illam media inter talia ferro
Collapsam aspiciunt comites, ensemq; cruore
Spumantem, sparsasq; manus. It clamor ad alta

et dare igni bustum Trojani ducis. Sic locuta est. Illa urgebat gressum senili affectu. At Dido tremens, et efferata horridis consiliis, rotans oculos sanguineos, et infecta maculis circà *malas trementes, et pallens* ob *mortem imminentem, ingreditur interiorem partem domûs, et furens conscendit altam pyram, et educit gladium Trojanum, munus non comparatum in hos usus. Postquam vidit vestes Trojanas et lectum* sibi *cognitum, paullum illic morata flendo et cogitando, abjecit se in lectum, et protulit hæc ultima verba! reliquiæ dulces, dum fata et Dii permittebant, excipite hanc animam, et liberate me his curis. Vixi, et perfeci cursum quem fortuna* mihi *dederat: et nunc simulacrum meum descendet illustre sub terras. Condidi urbem egregiam, vidi meos muros, vindicavi maritum, exegi pœnas ab inimico fratre. Fortunata, heu nimis fortunata! si tantummodo Trojanæ naves non attigissent nostra litora. Dixit* hæc, *et ore incumbens in lectum:* An *moriemur inultæ? sed* tamen *moriamur, inquit: sic, sic dulce est descendere ad umbras. Crudelis Trojanus e mari videat oculis has flammas, et auferat secum signa nostræ mortis. Dixerat: et in medio talium* verborum *famulæ vident eam collapsam, et gladium spumantem sanguine, et manus* eodem *tinctas. Clamor spargitur in profundam*

NOTÆ.

640. *Dardaniique rogum capitis.*] Rogum extructum ad abolenda monumenta omnia exuviasque Æneæ Trojani, ejusque amorem extinguendum: ut a saga sibi præscriptum esse fingebat, v. 495. De *rogo*, busto, v. 494.

646. *Ensem, non hos, &c.*] De ense illo, suprà, v. 495. De *toro*, lecto, Æ. 3. 224.

651. *Dulces exuviæ, &c.*] In hâc supremâ Didonis oratione tres elucent præcipuè sensus: *Amoris, gloriæ, ultionis.* I. AMORIS: cum Æneæ imagini, jugalique lecto vitam suam animamque committit: et in iis exuviis non tam præsentem intuetur acerbitatem, quam præteritæ dulcedinis recordatur; *dulces, dum fata, &c.* II. GLORIÆ: cum se sperat illustrem fore, tam apud inferos, *magna mei sub terras, &c.* quam inter homines; apud quos, et præclaram urbem fundavit munivitque, et Sichæum ulta est, raptis Pygmalionis opibus, illustrior ac felicior futura, si nunquam Æneas Carthaginem appulsus esset. III. ULTIONIS: cum os lecto imprimens rabie quadam furoris, inultam se mori dolet: mox perpensis quasi rerum momentis, et secum existimans, duo esse quæ morte quærere possit, ultionem, et miseriarum finem; statuit sibi esse moriendum, saltem ut finem illum et quietem consequatur: *sic, sic juvat, &c.*] maximè cum aspectus incensi rogi permovere Æneæ animum possit, et ultionem inchoare. De *exuviis*, spoliis, v. 496.

654. *Imago.*] Umbra, manes. Æ. 5. 81.

656. *Ulta virum.*] Quia opes Pygmalioni, tum suas, tum eas propter quas Sichæum occiderat, fugiens eripuit. Æ. 1. 364. 359. De *Dardano* et *Dardanis*, Trojanis, Æ. 1. 235.

Atria,

Atria, concussam bacchatur fama per urbem,
Lamentis gemituque et fœmineo ululatu
Tecta fremunt, resonat magnis plangoribus æther.
Non aliter quam si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros; flammæq; furentes
Culmina perq; hominum volvantur perq; Deorum.
Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu, 672
Unguibus ora soror fœdans et pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat:
Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes aræque parabant?
Quid primum deserta querar? comitemne sororem
Sprevisti moriens? eadem me ad fata vocasses,
Idem ambas ferro dolor, atq; eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosq; vocavi
Voce Deos; sic te ut positâ crudelis abessem?
Extinxti me teque, soror, populumque, patresque
Sidonios, urbemq; tuam. Date, vulnera lymphis
Abluam; et extremus si quis super halitus errat,
Ore legam. Sic fata, gradus evaserat altos,
Semianimemq; sinu germanam amplexa fovebat
Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.
Illa graves oculos conata attollere, rursus
Deficit: infixum stridet sub pectore vulnus.
Ter sese attollens cubitoque innixa levavit,
Ter revoluta toro est: oculisque errantibus, alto
Quæsivit cœlo lucem, ingemuitq; repertâ.

aream: fama furit per urbem commotam, domus fremunt gemitu et ululatu fœminarum, aër sonat magnis planctibus. Non aliter ac si tota Carthago, aut Tyrus antiqua, subvertatur irrumpentibus hostibus; et si flammæ furentes pergantur per tecta, et Deorum et hominum. Audiit hoc *soror exanimata; et pavefacta festino cursu, lacerans vultum unguibus et pectus pugnis, irrumpit inter medios, et inclamat morientem nomine: Hoc ipsum fuit, ô soror? fallebas me hoc dolo? hoc parabat mihi pyra ista, hoc ignes et altaria? Quâ de re primum conquerar* ego *derelicta? an moriens aspernata es sororem te comitari?* si *me invitasses ad eadem funera, idem dolor atque eadem hora sustulisset utramque gladio. Erexi etiam his manibus* meis, *et voce appellavi patrios Deos; ut* ego *inhumana abessem a te sic jacente? Perdidisti, ô soror, et me, et te, et populum, et senes Phœnicios, et tuam urbem. Date, abluam aquis plagas; et, si aliquis ultimus spiritus adhuc vacatur,* illum *ore colligam. Sic locuta pervenerat ad altissimos gradus, et gremio complexa sororem semimortuam, fovebat* eam *cum gemitu, et abstergebat veste nigrum sanguinem. Illa conata erigere tardos oculos, deficit iterum: stridet sub pectore plaga infixa. Ter erexit se efferens et innitens cubito, ter relapsa est in lectum; et vagis oculis quæsivit lucem ex alto cælo, et ingemuit* post lucem *repertam.*

NOTÆ.

666. *Atria.*] Propriè *atrium* est *area subdialis* ante ædes, quasi αἴθριον, unde etiam ad primam ædium ipsarum partem significandam traductum est. Ab eo non longe aberat culina: in eoque cœnabant veteres et majorum imagines disponebant; quæ cum à fumo culinæ non longè abessent, ideo appellabantur *fumosæ*; ipsumque atrium, ut frigide argutatur Servius, dictum etiam inde volunt quasi *atrum*. De voce *bacchatur*, pro furit a furiosis Bacchi comitibus fœminis deducta supra, v. 301. De Carthagine in argumento. De *Tyro*. Æ. 1. 12.

681. *Sic te ut positâ.*] Sic *depositâ*, sic *jacente*: vox funebris, de qua Æ. 2. 644. Et sensus loci est: *Itane vero struxi hunc rogum meis manibus, et ad hæc sacra Deos vocavi: ut eorum particeps non essem; ut abessem, dum tu te occidisti?*

682. *Extinxti, &c.*] Pro *extinxisti*, syncope; ut suprà, 606. *Extinxem*, pro *extinxissem*: et Æ. 1. 201. *Accestis*, pro *accessistis*. Ita legunt Valerius Probus, Carisius, &c. Veteres tamen plurimi codices habent *Extinxi*, prima persona: ita ut culpam omnem damnumque commune Anna in se unam conferat. De *Sidoniis*, unde oriundi Carthaginenses, Æ. 1. 446.

685. *Ore legam.*] Mos Romanorum veterum, ut amici et cognati, admoto ad os morientis ore, extremum ejus spiritum quasi excipere et haurire velle viderentur. Moris etiam illius apud Græcos aliqua reperit vestigia Cerdanus in hunc locum.

Tum

Tum Juno omnipotens, longum miserata dolorem,
Difficilesque obitus, Irim demisit Olympo, 694
Quæ luctantem animam nexosq; resolveret artus.
Nam, quia nec fato, meritâ nec morte peribat;
Sed misera ante diem, subitoq; accensa furore:
Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.
Ergo Iris croceis per cœlum roscida pennis, 700
Mille trahens varios adverso Sole colores,
Devolat, et supra caput astitit: Hunc ego Diti
Sacrum jussa fero, teque isto corpore solvo.
Sic ait, et dextrâ crinem secat: omnis et unà
Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

Tunc Juno omnipotens, miserescens longi doloris et difficilis mortis, misit Irim e cœlo, quæ separaret animam pugnantem et membra eidem *conjuncta. Nam, quia nec moriebatur* ex *naturâ, neque morte meritâ; sed misera ante tempus, et inflammata subito furore: nondum Proserpina eripuerat illi flavum capillum, nec damnaverat ejus caput Stygio Orco. Igitur Iris rorifera, ducens ex opposito Sole mille colores varios, devolat per cœlum croceis alis, et stetit supra* ejus *caput: Ego jussa, offero Plutoni hunc* crinem *sacrum, et libero et isto corpore. Sic dixit et dextra abscindit crinem: et simul omnis calor effusus* est, ac *vita abiit in aërem.*

NOTÆ.

696. *Nec fato, merita, &c.*] Triplex distinguit genus mortis: quæ *fato* quæ *merito*, quæ *casu* contingit. Contingit *fato*, quæ naturalis est; *merito*, quæ propter scelera, aut intemperantiam accidit; *casu*, quæ nec natura, nec merito. In primis duabus fatalem crinem secari definit Virgilius, in tertiâ negat: quasi *fata* tantum, hominumque *merita*, sub Deorum providentiam caderent; *casus* eam falleret. At Dido cadit ante diem, non *fato* et natura suprà, v. 620. Cadet *misera*, non rea, nec merita. Igitur *casu*. Quare crinis ipsi non amputatur.

698. *Flavum Proserpina crinem.*] Credebant Græci Romanique, mori neminem posse, nisi Proserpina morientis crinem abstulisset, quasi sacras sibi inferisque primitias. Hujus opinionis multa sunt in posterioribus poëtis vestigia: nonnulla etiam in antiquioribus: in Euripidis Alcestide, v. 74. Θάνατος, sive *Mors*, crinem illum sacrum Alcestidi amputat, pro conjuge Admeto morituræ. Hic Iris officio illo fungitur. Mos forte repetitus e sacrificiis: ubi setas aliquot e media victimarum fronte decerpere, et in ignem conjicere solebant. Æ. 6. 245. Ita et in hominibus putabant fieri, quos Orco quasi victimas mors demittebat. De *Junone*, custode Carthaginis Dea, Æ. 1, 15. De *Proserpinâ*, inferorum Deâ, Plutonis conjuge, G. 1, 39. De *Styge*, inferorum fluvio, Æ. 6, 223. De *Orco*, Deo inferorum, G. 1, 277.

700. *Iris croceis, &c.*] *Iris*, Deorum, et Junonis præcipuè nuntia, Thaumantis et Electræ dicitur filia: quia arcus est cœlestis, qui maximam colorum varietate admirationem facit; et *admiror*, Græcè dicitur θαυμάζω. Est autem cœlestis arcus, Solaris lucis pictura, in adversâ nube, eaque *roscidâ*, id est, mox in pluviam solvendâ. Colores refert varios, pro majori minorique nubis densitate: præcipuè purpureum, cæruleum, viridem, croceum, qui *crocum* florem refert, *le saffran*. De *Dite*, Plutone, inferorum Deo, G. 4. 467.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER V.

ARGUMENTUM.

Æneas, e Libyâ in Italiam navigans, deflectere in Siciliam vi tempestatis cogitur: ubi ab Aceste Trojano benevolè exceptus; patri, quem illic superiore anno mors abstulerat, anniversarium celebrat sacrum, ludosque quatuor, cursum navalem, ac pedestrem, cestuum pugnam, sagittarum ejaculationem, quibus addit Ascanius equestrem decursum. Interim Trojanæ mulieres, Junonis impulsu, hortatu Iridis, tædio navigationis, incendunt naves: quarum quatuor exuruntur, cæteræ immissâ à Jove pluviâ servantur. Quare suadet Æneæ Nautes, ut, avecto secum juvenum flore, senes ac mulieres in Siciliâ relinquat. Firmat id consilium Anchises in somnis: idemque suadet Æneæ, ut appulsus in Italiam adeat Sibyllam; eâque duce descendat ad inferos, ubi posterorum seriem et eventus docebitur. Paret Æneas patris monitis, et conditâ in Siciliâ urbe Acestâ, Neptuno per Venerem conciliato, solvit in Italiam: quo in cursu Palinurus navis gubernatur dormiens in mare excutitur. Delineatus est hic liber ad exemplum libri Iliad. 23. ubi ludi ab Achille ad tumulum Patrocli celebrantur.

INTEREA medium Æneas jam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros Aquilone secabat:
Mœnia respiciens, quæ jam infelicis Elisæ
Collucent flammis: quæ tantum accenderit ignem,
Causa latet; duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid fœmina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Ut pelagus tenuere rates, nec jam amplius ulla

INTERPRETATIO.

Interim Æneas jam tenebat navibus medium iter, certus eundi, *et vento findebat fluctus nigros: respectans ad urbem, quæ jam splendet ignibus miseræ Didonis: Ignoratur causa, quæ excitaverit tantum incendium; sed acerbi dolores, violato magno amore,* et id *quod furens mulier potest* facere, *cognitum* Trojanis, *deducunt animos Trojanorum in tristia auguria. Postquam naves attigere* altum *mare, nec jam ulla terra amplius*

NOTÆ.

1. *Medium.*] Non præcisè *mediam* itineris partem, Africam inter et Siciliam; hinc enim rogi flammas videre non potuisset: sed *medium,* id est, *plenum mare:* quemadmodum Polyphemus, Æ. 3. 665. *Graditurque per æquor Jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.*

2. *Certus.*] Vel *certus eundi,* et ad petendam Italiam obstinatus; ut Æ. 3. 554. *Celsa in puppi jam certus eundi carpebat somnos.* Vel *certus et gnarus itineris,* quod jam semel confecerat, Drepano in Italiam solvens, indeque tempestate retro actus in Africam, Æ. 1. 1.

Aquilone.] *Vento* generatim: neque enim Aquilone septentrionali vento impelli ex Africâ in Italiam potuit, sed Austro potius, Aquiloni opposito: Ecl. 7. 51. De *Elisâ,* altero Didonis nomine, in argumento lib. 4. De *augurio,* quod hic pro præsagio universim sumitur, Æ. 2. 703. De *Teucris,* Trojanis, Æ. 1. 235.

Occurrit tellus, cœlum undique et undique pontus:
Olli cœruleus supra caput astitit imber,
Noctem hyememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab altâ:
Heu! quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?
Quidve pater Neptune paras? Sic deinde locutus,
Colligere arma jubet, validisque incumbere remis;
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
Magnanime Ænea, non, si mihi Jupiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.
Mutati transversa fremunt, et vespere ab atro
Consurgunt venti; atque in nubem cogitur aër.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus: superat quoniam fortuna, sequamur;
Quoque vocat, vertamus iter. Nec litora longè
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos:
Si modo rite memor servata remetior astra.

apparet, sed *undique cœlum et undique mare: cœrulea pluvia incubuit illi in caput, invehens noctem ac Tempestatem; et aqua inhorruit tenebris. Ipse gubernator Palinurus ex altâ puppe* exclamat: *Heu! quare tanti nimbi circumdederunt cœlum? quidve præparas* nobis, *ô pater Neptune? Sic locutus, deinde imperat* eos *sumere arma* nautica, *et incumbere fortibus remis; et tendet obliquè vela ad ventum, et talia dicit: Generose Ænea, etiamsi auctor Jupiter mihi promitteret, non sperarem attingere Italiam hâc cœli* temperie. *Venti mutati è transverso fremunt, et flant ab obscuro occidente; et aër densatur in nubes. Nec nos possumus obluctari contra, ac ne progredi quidem: obsequamur, siquidem fortuna vincit; et convertamus iter, quo* nos *vocat. Et puto non procul* esse *fida regna Erycis fratris* tui, *et portus Siculos: si modo bene memor remetior sidera* jam *observata.*

NOTÆ.

11. *Noctemque hyememque.*] *Tempestatem cum nocte.* Nocte enim hanc tempestatem contigisse hinc patet, quod astra tum observari poterant; infra v. 25. *Si modo rite memor servata remetior astra.* Porro *hyemem* sumi pro tempestate diximus, Æ. 1. 122. Habentur hæc duo carmina etiam, Æ. 3. 194. 195.

13. *Quianam.*] Jovianus Pontanus rescribit: *quinam tanti.* Sed contra codices omnes, atque interpretes. Et vero vox Enniana est: *Heu! quianam dictis nostris sententia flexa est?* quam antiquitatis causâ affectatam à Virgilio ait Quintilianus. De *Neptuno*, Æ. 1. 125. 130.

15. *Colligere arma, &c.*] *Arma* cujuslibet artis instrumenta sunt, ut vidimus, Æ. 1. 177. Atque ita supellex omnis nautica, *vela, rudentes, remi.* Obnixè tamen contendit Cerdanus, *arma*, in re nauticâ, nihil ligneum significare; atque adeo non *remos*, sed *vela* tantum et his affinia. Quod quamquam curiosiùs notatum puto: tamen favet ipsi vox *colligere*, quæ propriè de velis dicitur. Erit igitur hic sensus, juxta ipsum: *Jubet colligi et contrahi vela;* ne transversi venti è cursu dejiciant: *jubet incumbi remis;* ut, quantum eos è recto itinere ventorum vis amovebit, tantum labor atque industria provehat: *jubet vela, non omnino contrahi, sed obliquari;* ut aura venti saltem aliqua captetur, quæ remigantes adjuvet. De illâ *obliquatione*, infra, v. 830. De *Italia*, Æ. 1. 530.

19. *Transversa.*] Neutrum plurale, pro adverbio: Græco more. Sic Æ. 9. 125. *Amnis rauca sonans.*

Vespere.] *Occidente.* Causam habes, Æ. 1. 530. Et miror dici ab accuratis interpretibus, Taubmanno, Cerdano, cursum Æneæ tum ad occidentem fuisse: manifestum enim est, Carthagine solventibus, Italiam, quò tunc Æneæ cursus erat, esse ad septentrionem. Itaque verba hæc, *vespere ab atro consurgunt venti*, superiora explicant, *mutati transversa fremunt:* erat enim tum transversus Æneæ ventus occidentalis, et plane in Siciliam propellebat; unde concludit Palinurus, *quoque vocat, vertamus iter*, scilicet in Siciliam.

24. *Fraterna Erycis.*] *Eryx* filius *Butæ*, communem creditus est cum Æneâ matrem habere *Venerem;* reipsa *Lycasten* Siculam meretricem, quæ ob formæ elegantiam, usitato veteribus sermone, *Venus* appellata est. Avum habuit *Amycum*, regem Bebrycum circa Pontum, qui cestuum certamine occisus est à Polluce: quapropter fugiens Butes, regnum in Siciliâ constituit: Eryx pariter ab Hercule cestibus occisus est, infra, v. 411. Ex eo nomen datum *Eryci* monti atque urbi, circa Lilybæum occidentale Siciliæ promontorium, de quo Æ. 3. 707. quo nunc iter Trojani deflectunt. De *Sicanis*, antiquis Siciliæ populis, Æ. 3. 687.

25. *Remetior.*] Nota enim erant jam inde maria illa Palinuro, ut modo diximus.

Tum

Tum pius Æneas: Equidem sic poscere ventos
Jamdudum, et frustrà cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
Quoque magis fessas optem dimittere naves;
Quam quæ Dardanium tellus mihi servat Acesten,
Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa?
Hæc ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri: fertur cita gurgite classis:
Et tandem læti notæ advertuntur arenæ.
At procul excelso miratus vertice montis
Adventum, sociasque rates, occurrit Acestes,
Horridus in jaculis et pelle Libystidis ursæ:
Troïa Crimiso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non immemor ille parentum,
Gratatur reduces, et gazâ lætus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera cum primo stellas oriente fugârat
Clara dies; socios in cœtum litore ab omni
Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur:

Tunc pius Æneas ait: *Certe video ventos petere hoc jamdiu, et te incassum contra obniti. Detorque iter velis. An ulla terra* potest *esse mihi gratior, et* ad *quam potius cupiam appellere naves fessas: quam quæ servat mihi Trojanum Acesten, et continet sinu ossa patris Anchisæ? Postquam ea dicta* sunt: *tendunt* ad *portum, et Zephyri faventes inflant vela: classis velox mari provehitur, ac demum læti applicantur noto litori. At Acestes eminus* ex *alto cacumine montis admiratus adventum sociarum navium venit obviam, terribilis ob jacula, et pellem ursæ Libycæ: hunc mater Trojana peperit conceptum è Crimiso fluvio. Ille non oblitus veterum patrum, gratulatur reversis, et lætus excipit* juxta *rusticam opulentiam, et reficit fatigatos amicis opibus. Cum posteria dies clara pepulisset stellas è primo oriente; Æneas advocat socios in concionem è toto litore, et ex summitate tumuli* sic *loquitur:*

NOTÆ.

36. *Acestes, &c.*] De hujus genere multa è Græcis afferunt admodum ambigua Hortensius et Cluverius. Ex iis ista colligo. Laomedon, rex Trojanus, offensus viro nobili, cujus fraude coactus erat Hesionem filiam suam marinæ belluæ exponere; vicissim tres ejus filias Siculis nautis tradidit, vel mari submergendas, vel quo luberet avehendas. His in Siciliam appulsis, una è Trojanis tribus puellis filium suscepit: vel ex adolescente Trojano, qui se illis præ amore comitem addixerat, juxta Dionysium Halicarnasseum; vel ex Crimiso amne in canem converso, juxta Lycophronem. Hic hujus filius, reversus Trojam Priami temporibus, inde iterum post Trojæ excidium in Siciliam regressus est, et secum Elymum advexit. Ibi recepti à Sicanis, et agris donati, mox Æneam eodem appulsum exceperunt, et cum eo varias illic statuerunt urbes, ad occidentalem Siciliæ partem, de quibus infra, v. 755. Porro pater puellarum trium, à Lycophrone *Phænodamas*, à Servio et Pomponio *Hippotes* appellatur. Hujus filia Crimisi uxor, à Servio et Pomponio *Egesta*. Egestæ filius, de quo hic agitur, à Stephano *Egestus*, à Dionysio *Egestus*, à Tzetze *Ægestes*, à Virgilio et Silio *Acestes*. Fluvius pater, ex Lycophrone *Crimissus*, ex Diodoro *Cremissus*, ex Plutarcho *Crimessus*, ex Cornelio Nepote *Crinissus;* ex Virgilii variis exemplaribus, *Crinisus*, *Crimnisus*, et omnino emendatissime, ut contendit Cluverius in Siciliâ l. 2. 2. *Crimisus*. Hic modo, ut idem luculenter probat, non est brevis ille fluvius, ad Segestam urbem in mare Tyrrhenam influens, vulgo *Freddo*, ut multi putant; sed major alius, ex agro Panormitano et septentrionali Siciliæ parte in meridionalem decurrens, qui cum *Hypsâ* fluvio denique commixtus, cum eo in mare Libycum devolvitur, ad Selinuntem urbem, cum Hypsâ communi dictus nomine *Belici*, aut *Belici destro*, quia in Dextram Hypsæ ripam influit.

37. *Horridus in, &c.*] *In* præpositio, adhibetur hoc modo ad significandum habitum: Æ. 4. 518. *In veste recincta*. *Pellium* antiquissimus usus est ad vestes, tamen pòst arborum folia. *Ursos* Plinius negavit nasci in Africa, ob calidiorem cœli temperiem: Cerdanus tamen multis defendit Virgilium, in primis auctoritate Solini, c. 29. *Numidici ursi formâ cæteris præstant, villis profundioribus*. Lipsius ursos Numidicos et Libycos à Romanis dictos putat non veros *ursos*, sed *leones;* quemadmodum *elephantos*, ab iisdem *boves lucas*, ob insolitam formam, cui nomen ex notiore animali imponebant. *Libystidis*, à *Libystis*, gentile nomen est, per pleonasmum formatum à proprio *Libys*. Legunt tamen aliqui *Libyssidis:* ut sit à *Libys*, *Libyssa;* à *Libyssa*, *Libyssis*, *Libyssidis*. De *gaza* opibus, Æ. 1. 119.

44. *Tumuli aggere.*] *Agger* aggestio est, vel lapidum, vel terræ, unum in locum. *Tumulus*, est terræ *tumor*, ex illâ aggestione: unde tam

Dardani-

Dardanidæ magni, genus alto a sanguine Divûm:
Annuus exactis completur mensibus orbis;
Ex quo relliquias divinique ossa parentis
Condidimus terrâ, mœstasque sacravimus aras.
Jamque dies, ni fallor, adest; quem semper acerbum,
Semper honoratum, sic Dii voluistis, habebo.
Hunc ego Gætulis agerem si syrtibus exul,
Argolicove mari deprensus, et urbe Mycenæ:
Annua vota tamen, solemnesque ordine pompas
Exequerer; strueremque suis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis,
Haud equidem sine mente, reor, sine numine Divûm,
Adsumus: et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et lætum cuncti celebremus honorem:
Poscamus ventos, atque hæc mea sacra quotannis
Urbe velit positâ templis sibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Trojâ generatus Acestes
Dat numero capita in naves: adhibete Penates

Trojani magni, gens è nobili sanguine Deorum: completur annuus circuitus mensibus transactis; ex quo mandavimus terræ reliquias et ossa divini patris, et dedicavimus altaria funebria. Et jam, nisi decipior, adest dies; quem semper existimabo mæstum, semper colendum, sic voluistis, ò Dii. Ego si hunc diem *transigerem exul* in *syrtibus Gætulis, aut interceptus mari Argolico, vel* in *urbe Mycenis: tamen celebrarem annua vota, et solemnes ceremonias* juxta *ritum; et cumularem altaria congruis muneribus. Nunc libenter adsumus ante cineres et ossa ipsius patris, certè non sine consilio et sine voluntate Deorum,* ut *puto: et* vento *impulsi ingredimur portus amicos. Agite igitur, et omnes lætum sacrificium peragamus: petamus ventos* ab eo, *et ut patiatur me urbe conditâ singulis annis persolvere hæc sacrificia,* in *templis sibi dedicatis. Acestes oriundus Trojâ donat vobis corpora boum duo numero per naves* singulas: *invitate ad epulas Penates,*

NOTÆ.

pro *sepulchro* quam pro *colle* usurpatur: hic pro *colle*.

45 *Dardanidæ.*] A Dardano Jovis filio orti; ideo a *sanguine Divûm*

46. *Annuus exactis, &c.*] Anniversarius recurrit dies, Anchisæ morte consignatus. Igitur Anchises vere ineunte, hyeme exeunte, obierat. Patet id quia I. Tempus hoc ipsum adhuc hybernum vocat Dido, Æ. 4. 309. *Hyberno moliris sidere classem.* II. In ipsâ profectione Trojani *frondentes ferunt ramos*, Æ. 4. 399. ex Africâ autem in Siciliam cursus, vix duorum triumve dierum est. III. Incerta tum erat cœli temperies, qualis primo vere: solvit Æneas ex Africâ sudo cœlo, mox tempestas oritur, nunc dubitat utrum subsequens dies nona serena futura sit, v. 64. *Si nona diem, &c.* IV. Terra tum vestita erat gramine et floribus, v. 76. *Purpureosque jacit flores*, v. 287. *Tendit gramineum in campum.* Nec tamen inde sequitur Æneidos opus annuum spatium prætergredi, ut notavimus in argumento Æneidos.

48. *Condidimus terra.*] Non totum ipsum cadaver, qui sepulturæ nostræ mos est: sed combusti corporis *reliquias, ossa, cineres*, quæ è busto collecta, tumulo deinde ac terræ mandaverit. Etsi enim apud veteres in usu fuerit, cadavera unguentis condita terræ mandare; usitatius tamen comburere, præsertim virorum illustrium apud Græcos: sic Patroclus ab Achille comburitur, ac deinde tumulatur, Iliad. 23. Sic Misenus ab Æneâ, Æ. 6. De *aris geminis* ad sepulchra struendis, Æ. 3. 62. De *Gætulis* Africæ populis, qui ad *syrtes* usque pertinent, Æ. 3. 40. De *Styrtibus*, importuosis litoris Africani sinubus, Æ. 1. 111.

52. *Argolico mari.*] *Argolico sinu,* qui pars est Ægæi maris ad orientem Peloponnesi. *Urbe Mycenæ:* ut Æ. 1. 247. *Urbem Patavi.* Habent aliqui codices *Mycene, Mycena, Mycenis. Argos* et *Mycenæ*, urbes Peloponnesi. Æ. 1. 284.

54. *Struerenque suis altaria donis.*] *Struerem,* explicat Taubmannus *cumularem:* unde *structor* dicebatur in re coquinariâ, qui fercula struebat, scitè componebat, cumulabat. *Suis donis,* congruis; congrua autem erant mortuis dona, *lac, vinum, mel, sanguis:* ut diximus, Æ. 3. 62. et mox videbitur, v. 76.

56. *Sine mente, sine numine.*] Sine consilio, et voluntate Deorum. De *numine*, hoc sensu, Æ. 1. 133.

59. *Poscamus ventos.*] Ab ipso Anchisâ, quem, ut Deum colere instituit. *Divinique ossa parentis.* Hujus autem divini cultus notæ sunt *aræ, sacra, ludi, templa dicata, vota* pro ventis obtinendis. Quorum tamen aliqua in communibus mortuorum omnium funeribus usurpabantur.

62. *Adhibete Penates.*] De *Penatibus*, Æ. 2. 717. Quomodo *adhiberentur epulis*, Æ. 3. 177.

Et

Et patrios epulis, et quos colit hospes Acestes.
Prætereà, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radiisque retexerit orbem:
Prima citæ Teucris ponam certamina classis.
Quique pedum cursu valet, et qui viribus audax,
Aut jaculo incedit melior, levibusve sagittis;
Seu crudo fidit pugnam committere cestu;
Cuncti adsint, meritæq; expectent præmia palmæ.
Ore favete omnes, et cingite tempora ramis.
Sic fatus, velat maternâ tempora myrto:
Hoc Elymus facit, hoc ævi maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius: sequitur quos cætera pubes.

et patrios, et eos quos hospes Acestes veneratur. Insuper, si nona Aurora protulerit hominibus diem serenum, et luce detexerit orbem, proponam Trojanis pugnam velocium navium. Et qui valet cursu pedum; et qui incedit fidens viribus, aut solertior jaculo, vel levibus sagittis; sive qui *audet conserere pugnam duro cestu: hi omnes adsint, et expectent præmia merita victoriæ. Favete omnes linguis, et circundate caput ramis. Sic locutus, tegit caput myrto matris* suæ: *Elymus idem facit, idem Acestes grandior natu, idem puer Ascanius: quos reliqua juventus imitatur.*

NOTÆ.

64. *Si nona, &c.*] *Si*, aliis *dubitantis* esse videtur, qui ideo *almum* interpretantur *serenum*: et sensus erit: *ludi nonâ die celebrabuntur, si sudum erit;* sin minus, in aliam diem remittentur. Aliis videtur esse *affirmantis*: et absolutè sensus est; *cum aurora extulerit nonum diem*: sic explicuimus, Æ. 1. 603. *Si qua pios respectant numina.* Per *nonam diem*, alludit ad novemdialia Romanorum sacra pro mortuis: servabantur enim domi cadavera septem dies, octavo cremabantur, nono reliquiæ sepulchro mandabantur.

66. *Ponam certamina.*] Vox in eâ re solemnis, *ponere*. Sic apud Græcos, ludorum ejusmodi designator dicebatur ἀγωνοθέτης, ab ἀγὼν, *certamen*, et τίθημι, *pono*.

68. *Incedit.*] Sic Æ. 1. 46. *Divum incedo regina.* Quæ quanquam ad majestatem incessûs pertinere videri possunt: occurrit tamen mihi, *incedo* à poëta dici pro *sum*. Sic usurpatur et *venio*, G. 1. 29. *An deus immensi venias maris.* De *cestu*, chirotheca è corio bubulo *crudo*, infra v. 405.

71. *Ore favete omnes.*] Passim apud alios auctores, *Favete linguis.* Quibus formulis dubium est, *silentium*, an *plausus* et acclamatio indicatur. Pro *silentio* facit locus Senecæ lib. de vitâ beatâ c. 27. *Quoties mentio sacrarum literarum intervenerit, favete linguis. Hoc verbum, non ut plerique existimant, a favore trahitur; sed imperatur silentium, ut rite peragi possit sacrum, nullâ voce malâ obstrepente.* Pro *plausu* et acclamatione facit Ovid. Met. 15. 677. *En Deus est, Deus est, animis linguisque favete. Quisquis adest visum veneratur numen, et omnes Verba sacerdotis referunt geminata, piamque Æneadæ præstant et mente et voce salutem.* Idem in Ibin, v. 96. *Quisquis ades, sacris ore favete meis. Quisquis ades, sacris lugubria dicite verba.* Hæc ut conciliem, existimo, non perpetuum *silentium* indici, neque perpetuam *acclamationem*; sed omnino *attentionem* ad sacra: ut ea tantum dicant, quæ sacrorum ritu dicenda sunt: à cæteris omnibus verbis abstineant. Interpretationem adjuvat Ovidius loco citato, cum dicit, *animis linguisque favete;* quibus eundem *animis* ac *linguis* exhiberi favorem jubet. At non jubet, nihil omnino animis interim ac mente cogitari, sed ea duntaxat quæ ad Deos et sacra pertineant; ita nec omnino nihil dici, sed ea quæ eo etiam spectent. Et vero Seneca vocem tantum *malam* et *obstrepentem* arcet: Horatius Od. 1. 3. 1. tantum *profanum vulgus*, id est, profanis sermonibus indulgens: Ovidius loquentes inducit ea solum, quæ sacrificio conveniant, ut patebit superiora exempla relegenti: Latini autem veteres, hujus auctores formulæ, cum eam vocibus ambiguis expresserunt, *favete ore, linguis;* non autem *favete verbis, sermone, silentio*: indicare videntur voluisse tempestivas illas loquendi ac tacendi vices.

72. *Maternâ myrto.*] Veneri, Æneæ matri dicatâ arbore. Unde ad coronas assumi ab Æneâ decuit, ut deinde à Romanis in ovatione, Ecl. 2. 52.

73. *Elymus.*] Hic, ex Strabone, Dionysio, Lycophronis interprete Isacio Tzetze, fuit Trojanus. Post excidium Trojæ in Siciliam ab Aceste advectus fuit, ut diximus, v. 36. Addit Tzetzes, fuisse spurium Anchisæ filium. Testatur Dionysius, regio genere ortum esse: ideoque novos illos Siciliæ incolas Trojanos, universim suo nomine *Elymos* appellasse. Negare videtur Virgilius fuisse Trojanum, Anchisæ filium,

Ille è concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magnâ medius comitante catervâ.
Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro:
Purpureosque jacit flores, ac talia fatur:
Salve, sancte parens: iterum salvete, recepti
Nequicquam cineres, animæque umbræq; paternæ.
Non licuit fines Italos, fataliaque arva,
Nec tecum Ausonium, quicunque est, quærere Tybrim.
Dixerat hæc, adytis cum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina traxit,
Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras:
Cœruleæ cui terga notæ, maculosus et auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille trahit varios adverso Sole colores.
Obstupuit visu Æneas: ille agmine longo
Tandem inter pateras et levia pocula serpens,
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, et depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores:

Æneas cum multis millibus ibat è concione ad sepulcrum, medius in *magnâ turbâ circumfusâ. Illic* juxta *ritum effundit stillans in terram duo pocula puri vini, duo lactis recentis, duo sanguinis sacri: spargitque flores purpureos, et profert talia: Salve, sancte pater: salvete rursus, frustra recuperati cineres, et anima, et umbra paterna. Non fas, fuit quærere tecum regionem Italam et agros fatales, nec Ausonium Tybrim, quisquis* ille *sit. Hæc protulerat, cum serpens lubricus, ingens, eduxit ex intimis penetralibus sepulchri septem sinus, septem plexus; tranquillè circumdans sepulchrum, et labens inter aras: cui maculæ cæruleæ illustrabant dorsum, et fulgor auro interpunctus squamas: quemadmodum arcus* in *nubibus concipit mille diversos colores, Sole opposito. Æneas videns stupefactus est: ille demum repens longo tractu inter pateras poculaque polita, et degustavit cibos, et innocuus rediit iterum in profundum sepulchrum, et reliquit aras degustatas. Tanto magis* Æneas *perficit sacra inchoata in* honorem *patris:*

NOTÆ.

et regio sanguine oriundum: siquidem eum conceptis verbis Siculum testatur, v. 300. *Tum duo Trinacrii juvenes, Elymus Panopesque.* Deinde nullam ei laudem ab Æneæ consanguinitate et regiâ origine tribuit: quod certe non omisisset, qui eodem loco, v. 297. Diorem commendat *à stirpe Priami;* et v. 24. Erycem *fratrem* Æneæ appellavit. Itaque hoc unum fatetur, v. 391. Elymum fuisse *comitem senioris Acestæ:* cui se comitem adjungere tam in ipsâ Siciliâ, quam in Troade potuit.

77. *Carchesia Baccho.*] De *Carchesiis* poculis, G. 4. 380. De *Baccho,* vino, Ecl. 5. 69. De *sacris funebribus,* lacte, vino, sanguine, Æ. 3. 62.

79. *Purpureos flores.*] Vel rosas intelligit, flores [illegible]icatos Veneri, Anchisæ amatrici; vel generatim flores quoscunque purpureos.

80. *Iterum salvete recepti.*] *Iterum salvete;* non autem, *iterum recepti. Iterum,* inquit: sive quia jam anno superiore exequiis patrem honoraverat, salutaveratque funebri more; sive quia modo dixit, *salve, sancte parens;* ergo *iterum salve;* ter enim extrema illa salutatio repetebatur in Romanorum funeribus *vale;* cui synonymum est *salve,* ex Varrone apud Servium: non quod salutem iis valetudinemque optarent, quâ frui ultra non poterant; sed pacem saltem et gaudium in altero statu. *Recepti nequicquam cineres.*] Per *cineres,* ait Servius, patrem intelligit, quam è Trojano excidio frustra liberaverat. Immo, *cineres* ipsos intelligit; quos anno superiore reliquerat in Siciliâ, nunc autem recipit reditu suo, ac revisit, *nequicquam tamen;* quia non conferet reditus, ut cum eo adire Italiam liceat. *Animæque umbræque.* Vel plurali numero usus est, pro singulari; ut passim poëtæ: vel reipsa plures putavit esse animas: de quibus commodius disseremus, Æ. 6. v. 724. et sequentibus.

82. *Fines Italos.*] De *Italia,* Æ. 1. 530. De *Ausoniâ,* Italiæ nomine, Æ. 3. 171. De *Tybri,* Italiæ fluvio, Æ. 1. 13. De *adytis,* locis intimis, Æ. 2. 297. De *squamis,* G. 4. 13. De *arcu,* seu *Iride,* Æ. 4. 700. De *agmine,* in serpentibus, G. 3. 423. De verbo *libavit,* degustavit, Æ. 1. 736.

93. *Depasta altaria.*] Non ab igne, victimas consumente, nondum enim cæsæ fuerant victimæ; sed ab ipso serpente, qui prima dona libaverat.

94. *Instaurat.*] Renovat incepta sacrificia: jam enim fuderat vina, v. 78. moxque iterum fundit, v. 98. Quid ita? an quia sacrificia serpentis occursu turbata esse putabat? At bono era[illegible] omini serpentis occursus. An quia cum prævia sacrificia è floribus et liquoribus, quasi mortuo homini obtulerit; nunc viso serpente,

Incertus

Incertus, geniumne loci, famulumne parentis
Esse putet: cædit quinas de more bidentes,
Totque sues, totidem nigrantes terga juvencos:
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisæ magni, manesque Acheronte remissos.
Necnon et socii, quæ cuique est copia, læti
Dona ferunt: onerantque aras, mactantq; juvencos.
Ordine ahena locant alii: fusique per herbam
Subjiciunt verubus prunas, et viscera torrent.
Expectata dies aderat, nonamque serenâ
Auroram Phaëthontis equi jam luce vehebant:
Famaque finitimos et clari nomen Acestæ
Excierat: læto complerant litora cœtu,
Visuri Æneadas, pars et certare parati.
Munera principio ante oculos, circoque locantur
In medio: sacri tripodes, viridesque coronæ,

dubitans, an genium loci, an famulum patris existimet eum esse; mactat juxta consuetudinem quinque oves, et totidem sues, totidem juvencos nigros tergoribus: et effundebat vinum è pateris, et appellabat animam magni Anchisæ, et manes ejus emissos ex *inferis. Pariter et socii offerunt læti munera* secundum *facultatem quæ est unicuique: et onerant altaria, et immolant juvencos. Alii disponunt ærea* vasa *per ordinem: et strati super herbâ, supponunt prunas verubus, et torrent viscera. Dies optata advenerat, et jam equi Phaëthontis advehebant nonam Auroram sereno lumine: et fama ac nomen illustris Acestæ eduxerat vicinos: occupaverant litus hilari multitudine* partim *visuri Trojanos, partim etiam parati certare. Primo præmia statuuntur ob oculos et in medio circo: sacri tripodes, et virentes coronæ,*

NOTÆ.

majora offerenda existimat, quasi heroi, inter Deos admisso? Certe non admodum diversa ab his sacrificia Plutoni, Proserpinæ, Diisque inferorum aliis offert, Æ. 6. 243.

95. *Geniumne loci, famulumne, &c.*] *Genii* et custodes, locis, urbibus, domibus attribui solebant; ut et hominibus singulis attribui solitos diximus, Ecl. 4. 63. *Famulos* item majoribus Diis suos assignabant: eosque è brutis animantibus plerumque assumptos. Sic Æ. 6. 190. columbæ ministræ sunt Veneris, ut Æneam ad auream arborem deducant. Sic ex Silio Italico, l. 13. 124. apud Capuam: *Numen erat jam cerva loci, famulamque Dianæ credebant.* Sic aquila Jovi. Sic ex Plutarcho in Cleomene, dracones heroibus sacri putabantur: unde hic *anguis* Anchisæ famulus.

96. *Cædit quinas de more bidentes.*] Vel *cædit* de *more*, id est non per seipsum, sed per famulos, more pontificum Romanorum. Vel oves *de more bidentes*, id est, *biennes*, aut *ambidentes*, de quibus Æ. 4. 57. Vel *quinas, de more* cœlestibus, Diis adhibito; quibus numero impari victimæ cædebantur, quia *numero Deus impare gaudet*: inferis autem numero pari, Æ. 6. 243. Igitur offert Æneas patri quinque pecudes, ut jam cœlesti Divo; easque nigrantes, ut ex inferis assumpto. Notatque Turnebus ejusmodi sacrificia Romanis *suovetaurilia* dicta esse; quæ *sue, ove*, et *tauro* fiebant.

98. *Animamque vocabat, &c.*] Non simpliciter inclamat, invitatque ad sepulchrales aras, ut sacrificiorum sanguine pascatur: quemadmodum pascuntur animæ mortuorum, imprimisque Tiresiæ apud Homer. Odyss. 11. 95. Quemadmodum Achilles tota nocte circa Patrocli rogum vina fundit, animam ejus vocans, Iliad. 23. 221. Non ita inquam. Sed *invocat*, ut sibi adsit propitius pater, cujus *manes Acheronte remissos* putat, et inter Deos vitam degere. De *Acheronte*, inferorum fluvio, Æ. 6. 242. De *manibus*, G. 4. 469.

102. *Ahena.*] Vasa ærea: vel ad lavanda corpora, vel ad elixandas carnes. Licet enim Homerus heroibus suis elixas carnes non paret, ut notat Plato de republ. l. 3. has tamen primis etiam illis temporibus in usu fuisse notavimus, Æ. 1. 211. De *epulis* post sacrificia, plura vide, Æ. 8. 180.

105. *Auroram Phaëthontis equi.*] *Phaëthon* hic, vel Solis est filius, qui cum à patre diurnum regimen currus extorsisset precibus, et equos inscite regeret, ex iis à Jove in Eridanum Italiæ fluvium fulmine excussus est. Ovid. Met. 2. Vel potius *Sol* ipse est, qui dicitur ab Homero Odyss. 11. 320. Ἠέλιος φαέθων, *Sol Phaëthon*, id est *splendens*. Ejus equi quatuor, *Pyrois*, à πῦρ *ignis*; *Eous*, ab ἠὼς, *Aurora*; *Æthon*, ab αἴθω, *uro*; *Phlegon*, à φλέγω *inflammo*. De *Aurora*, G. 1. 249.

110. *Tripodes, &c.*] *Tripus* proprie sellæ mensæque species, tribus, nixæ pedibus: cui quandoque insidebatur, sæpe imponebantur lebetes crateresque ad libamina, Æ. 3. 359. *Sacer* dicitur, quia in templo Delphico, reque omni divinâ magni erat usûs; tum viris fortibus dona-

et palmæ, dona victoribus destinata, *et arma, et vestes intinctæ purpurâ, pondera argenti et auri : et medio e tumulo tuba canit indictos ludos. Quatuor naves, pares vastis remis, electæ e totâ classe, incipiunt primum certamen. Mnestheus agitat fortibus remigibus celerem Pristin ; Mnestheus,* inquam, *mox Italus, à quo nomine oritur familia Memmii : et Gyas magnam Chimæram, magnâ mole, opus* instar *urbis ; quam juvenes Trojani triplici versu impellunt,* cui *remi surgunt triplici ordine.*

Et palmæ, pretium victoribus ; armaque, et ostro
Perfusæ vestes, argenti aurique talenta :
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quatuor ex omni delectæ classe carinæ.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin,
Mox Italus Mnestheus, genus à quo nomine Memmî :
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimæram,
Urbis opus ; triplici pubes quam Dardana versu
Impellunt, terno consurgunt ordine remi.

NOTÆ.

batur in præmium, unde Horat. Od. l. 4. 8. *Donarem tripodas præmia fortium Grajorum.*

111. *Et palmæ, pretium victoribus.*] Id est, pretium solemne et vulgare victoribus omnibus. Quærit enim Plutarchus Sympos. l. 8. quæst. 4. *Cur sacrorum certaminum aliud aliam habeat coronam, palma sit communis omnibus.* Respondetque, hoc ideo usu venisse, quòd viro forti palma persimilis, non deprimatur onere, sed contra magis obluctetur. De *ostro,* ostreo, sive conchylio, undè purpura exprimitur, G. 2. 506.

112. *Talenta.*] Τάλαντον, à *ταλάω, suffero :* quia primo libram significavit, quâ pondera appenduntur : tum quodvis magnum auri argentique pondus, denique certum determinatumque pondus, varium tamen apud varias gentes : celebratissimum Atticum Talentum, quod sic describitur à Rhemnio Fannio :

Cecropium superest post hæc docuisse talentum,
Sexaginta minas, seu vis, sex millia drachmas,
Quod summum doctis perhibetur pondus Athenis.

Porro *drachma* Attica, *denario* Romano, et *grosso* Francico æquiparatur. *Grossus* pars est *marcæ* sexagesima quarta. *Marca* signata argenti hoc anno 1675. Ludoviceos argenteos capit novem ; hoc est, libras nostras sive Francicos viginti septem. Grossus igitur valet octo solidos cum denariolis paulo minus sex : qui grossi sexies millies repetiti Francicos conficiunt 2550. Et hic valor est *argentei talenti* Attici ad modum nostrum revocati. *Aurei* autem *talenti* valorem conjicies, habita auri cum argento comparatione : aurum enim Græcum Romanumque duodecies argenti valorem ; Francicum sexies etiam ac decies et amplius nunc superat. *Cætera,* infra, v. 248.

114. *Prima pares,* &c.] I. LUDUS, *navium decursus.* Cujus exemplum in Homero non habuit Virgilius : nec vero voluit cursum illius equestrem imitari, quia Homerus in eo plus operæ studiique posuerat ; ludos alios imitatus est, quos ille minus diligenter scripserat, Iliad 23.

116. *Pristin,* &c.] Naves quatuor, æquales magnitudine ac robore, suis insignit nominibus quæ è pictis in puppi monstris repetit. Primæ *Pristis* appicta erat marina bellua è balænarum genere, de quâ Æ. 3. 427. Secundæ *Chimæra,* ignivomum ac triforme monstrum : quod ex Ovid. Metam. 9. 649. *mediis in partibus hircum, Pectus et ora leæ, caudam serpentis habebat.* De eâ, Æ. 6. 288. Tertiam ornabat *Centauri* pictura, ex equinâ et humanâ specie conflata, de quo genere, G. 2. 456. Quartam *Scyllæ,* marini in freto Siculo monstri, effigies, quam explicuimus, Æ. 3. 427.

117. *Mox Italus Mnestheus,* &c.] Ut nobilibus Romanorum familiis gratificeter, eas à Trojanis deducit, à Mnestheo *Memmios,* à Sergesto, *Sergios,* à Cloantho *Cluentios.* Addunt alii etiam, à Gya, *Geganios :* quòd tamen Virgilii testimonio caret.

119. *Urbis opus.*] *Urbis instar ;* in quâ tantum operis fuerat, quantum in urbe positum. Sic apud Cicer. Ac. in Ver. 5. 88. *Erat illa navis constrata ; et ita magna, ut si in prædonum pugna versaretur, urbis instar habere inter illos pyraticos myoparones videretur.*

Triplici versu, &c.] *Triremem* significat navem : qualem tamen Trojanis temporibus nondum fuisse probabile est ; sed poëtæ ut multa alia, sic et illud per anticipationem dicere licuit. Quid sit autem in navibus *versus* et *ordo* remorum duplex, triplex, quadruplex ; unde *biremes, triremes, quadriremes,* &c. appellantur : valde ambiguum est. Quia tamen ex Virgilio, *triplici consurgunt ordine remi ;* constat in utroque navis latere remigum ordines surrexisse alios aliis superpositos : non ita tamen, ut superiorum remigum pedes inferiorum capitibus impenderent, perpendiculari, ut aiunt, rectâque lineâ ; sic enim latera navium extruenda altius fuissent ; sed ita, ut scamnis, quæ et *juga* et *transtra* dicuntur, obliquè à summo ad imum instar graduum dispositis insisterent remiges ;

Sergestus

Sergestusque, domus tenet à quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magnâ : Scyllâque Cloanthus
Cœruleâ, genus unde tibi, Romane Cluenti.
Est procùl in pelago saxum, spumantia contra
Litora ; quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hyberni condunt ubi sidera Cori:
Tranquillo silet, immotâque attollitur undâ
Campus, et apricis statio gratissima mergis.
Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam
Constituit, signum nautis, pater : unde reverti
Scirent, et longos ubi circumflectere cursus.
Tum loca sorte legunt : ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent ostroque decori :
Cætera populeâ velatur fronde juventus,
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit :
Considunt transtris, intentaque brachia remis
Intenti expectant signum : exultantiaque haurit
Corda pavor pulsans, laudumque arrecta cupido.
Inde ubi clara dedit sonitum tuba ; finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit æthera clamor
Nauticus, adductis spumant freta versa lacertis.
Infindunt pariter sulcos : totumque dehiscit
Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor.

Et Sergestus, à quo familia Sergia trahit nomen, vehitur Centauro magna : et Cloanthus, unde tibi origo est, ô Cluenti Romane, vehitur Scyllâ cæruleâ. Procul in mari, adversus spumosum litus, est rupes ; quæ aliquando mersa verberatur fluctibus, quando hyemales Cori abscondunt astra : at *tranquillo* tempore *silet, et erigitur ex immotis aquis,* veluti *campus et perfugium gratissimum mergis apricantibus. Illic pater Æneas ponit metam è frondosa ilice,* quæ esset *signum nautis : à qua scirent redire, et circa quam flectere longos circuitus. Deinde sorte capiunt loca : et ipsi duces è puppibus procul resplendent, insignes auro et purpurâ : reliqui juvenes coronantur populeis foliis, et renitent uncsi oleo* per *nudos humeros : sedent* in *transtris, et expectant signum obnixi* secundum *brachia remis intenta : et metus pulsans, atque arrectum desiderium gloriæ, fatigat corda subsultantia. Deinde quando clara tuba emisit sonum, non* est *mora, omnes e terminis suis proruperunt : nauticus clamor pulsat cœlum, fluctus turbati adductis brachiis spumant : pari* impetu *imprimunt sulcos* in aquis: *et totum mare erutum remis et rostris trifidis aperitur.*

NOTÆ.

quorum superior ordo ibi figebat pedes, ubi ordo inferior insidebat. Porro series illæ remigum, à summo latere ad imam carinam obliquè numeratæ, *ordines* dicebantur ; et pro multiplici *ordine*, navis erat *biremis, triremis, quadriremis,* à Ptolemæo Philopatore extructa etiam *quadraginta* ordinum : at eædem series a prorâ ad puppim numeratæ, dicebantur *versus,* et sic in singulis lateribus, *versus* aliquando viginti quinque, aliquando plures ; et in Ptolemæi navi, quæ quadraginta *ordinum* fuit, et quater mille remigum, *versus* quinquaginta fuere. Igitur Chimæra hic Virgiliana, quæ *triplici versu, triplici ordine* instructa erat ; remiges in singulis lateribus novem, totâ nave octodecim capiebat.

125. *Olim.*] *Aliquando,* indefinitè. Sic G. 3. 303. *Cum frigidus olim jam cadit.*

126. *Hyberni Cori, &c.*] *Corus* ventus, flat ab occasu æstivo. *Hybernus* dicitur, seu frigidùs, quia situ maximè ad septentrionales ventos accedit. *Condit sidera* nimbis inductis. Scribitur etiam, *Caurus.*

128. *Apricis mergis.*] Avibus aquaticis, *plongeons, divers,* quæ cum frequentèr se aquis immergant, amant ad Solem siccare se, in locis *apricis,* id est, Soli expositis. De voce *apricis,* Ecl. 9. 49.

129. *Metam.*] *Meta* est *extremitas, terminus :* sive in agris, sive in circo: vulgo e lapidibus oblongis, in acumen ac pyramidem erectis. Talis erat Romano in circo figura metarum, quas in extremo decursu septies quadrigæ circumflectebant: eo alludit Virgilius : et quanquam ilicis ramus hanc figuram non refert ; refert tamen quomodocunque ipsa rupes, cui ramus infigitur. De *ostro,* purpura, G. 2. 506. De *populo, peuplier, poplar,* G. 2. 13. De *ilice, yeuse, the holm oak,* Ecl. 1. 18.

135. *Oleo.*] Ad membra roboranda: unde etiam eo luctaturi ungebantur, Æ. 3. 280. De *transtris,* scamnis remigium, supra, v. 119.

137. *Haurit Corda pavor, &c.*] Versum jam explicuimus, G. 3. 105.

143. *Rostrisque tridentibus.*] Passim legebatur olim *stridentibus ;* sed obstat mensura primæ

Non

Non tam præcipites bijugo certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus.
Nec sic immissis aurigæ undantia lora
Concussere jugis, pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virûm studiisq; faventum
Consonat omne nemus, vocemq; inclusa volutant
Litora, pulsati colles clamore resultant.
Effugit ante alios, primusq; elabitur undis
Turbam inter fremitumq; Gyas: quem deinde Cloanthus
Consequitur, melior remis; sed pondere pinus
Tarda tenet. Post hos æquo discrimine Pristis
Centaurusq; locum tendunt superare priorem.
Et nunc Pristis abit; nunc victam præterit ingens
Centaurus; nunc unà ambæ junctisque feruntur
Frontibus, et longâ sulcant vada salsa carinâ.
Jamq; propinquabant scopulo, metamq; tenebant;
Cum princeps medioq; Gyas in gurgite victor
Rectorem navis compellat voce Menœten:
Quò tantum mihi dexter abis? hùc dirige cursum,
Litus ama, et lævas stringat sine palmula cautes:
Altum alii teneant. Dixit: sed cæca Menœtes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas:
Quo diversus abis? iterum, Pete saxa Menœte,
Cum clamore Gyas revocabat: et ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, et propiora tenentem.
Ille inter navemque Gyæ scopulosque sonantes
Radit iter lævum interior, subitusque priorem

Non tam celeres cursus invadunt campum in *certamine bigarum, et erumpunt emissi e carcere. Nec ita aurigæ immissis jugis quatiunt habenas sinuosas, et proni extendunt se ad verberandum* equos. *Tunc omnis sylva resonat plausu et fremitu hominum, et acclamationibus faventium, et litora volvunt murmur inclusum: colles icti clamoribus, eos remittunt. Gyas primus abit ante alios, et evadit per undas inter fremitum multitudinis: quem deinde Cloanthus sequitur, melius* instructus *remis, sed navis gravior mole* ipsum *retinet. Post illos æquali intervallo Pristis et Centaurus conantur attingere priorem locum. Et nunc Pristis præit; nunc magna Centaurus præcedit* eam *victam; nunc ambæ currunt simul æqualis proris, et longis carinis secant salsos fluctus. Et jam appropinquabant scopulo, et attingebant terminum; cum Gyas,* qui *primus* erat, *et victor, medio in mari increpat* his *verbis Menœten gubernatorem navis* suæ: *Quo tantum recedis mihi ad dextram? huc flecte cursum, adhære litori* rupis, *et permitte* ut *remi radant sinistra saxa: alii currant pleniore mari. Sic dixit: sed Menœtes metuens occulta saxa, detorquet proram ad undas maris. Quo recedis diversus? iterum revocabat* eum *Gyas* repetens *cum clamore: Pete saxa, ô Menœte: et interim videt Cloanthum imminentem dorso, et tenentem proxima* spatia. *Ille* Cloanthus *interior radit sinistram viam, inter navem Gyæ et saxa sonantia, et repentinus prætergreditur* Gyam qui modo fuerat *prior,*

NOTÆ.

syllabæ, quæ ubique longa est. Sed à viris doctis academiæ Neapolitanæ profecta est superiore sæculo illa correctio, quâ usi sumus; utpote cum antiquâ navium specie veteribusque nummis ac picturis convenientissima, quarum in prorâ rostrum trifidum ex ære bifidumve addebatur, ad hostiles naves in incursu vulnerandas.

144. *Bijugo certamine, &c.*] Cursu *bigarum et quadrigarum:* De quibus, G. 1. 512. De *carceribus* infra v. 288. *Juga,* ligna transversa quibus equi temoni currus alligabantur: hic vero, juxta aliquos, pro ipsis *jugalibus equis* usurpantur.

149. *Vocemque inclusa volutant Litora.*] Commutatio est: pro, *vocemque inclusam volutant.*

162. *Mihi dexter abis.*] *Mihi abis:* Abundat hic *mihi;* ut alibi sæpe, et G. 3. 16. *In medio mihi Cæsar erit.*

163. *Litus ama.*] *Accede propius ad litus.* Sic Orat. Od. l. 1. 25. 3. *Amatque janua limen.* Jubet igitur ut navem admoveat propius litori; non Siciliæ equidem, sed rupis et metæ; ne latiore cursu eam circumeundo, ab aliis insequentibus superetur.

Palmula.] Pars extrema remi planior, et in modum humanæ palmæ protensa. Catull. in Phaselo, v. 4. *Sive palmulis opus foret volare, sive linteo.*

170. *Interior.*] Quicquid sit de hujus vocis significatione in hominum concessu et incessu, *dextram* an *sinistram* partem notet: certum est

Præterit,

Præterit, et metis tenet æquora tuta relictis.
Tum verò exarsit juveni dolor ossibus ingens,
Nec lachrymis caruere genæ: segnemq; Menœten,
Oblitus decorisque sui sociûmque salutis,
In mare præcipitem puppi deturbat ab altâ.
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister:
Hortaturque viros, clavumque ad litora torquet.
At gravis ut fundo vix tandem redditus imo est
Jam senior, madidâque fluens in veste Menœtes;
Summa petit scopuli, siccâque in rupe resedit.
Illum et labentem Teucri, et risere natantem:
Et salsos rident revomentem pectore fluctus.
Hic læta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheoque, Gyam superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloq; propinquat:
Nec totâ tamen ille prior præeunte carinâ:
Parte prior, partem rostro premit æmula Pristis.
At mediâ socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus: Nunc, nunc insurgite remis
Hectorei socii, Trojæ quos sorte supremâ
Delegi comites: nunc illas promite vires,
Nunc animos; quibus in Gætulis syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleæque sequacibus undis.
Non jam prima peto Mnestheus, neq; vincere certo:

et tenet securum mare metis præteritis. Tunc autem ingens dolor accensus est in medullis juvenis, et genæ non caruerunt lachrymis, et immemor dignitatis suæ et vitæ sociorum, dejicit tardum Menœtem ex altâ puppe pronum in mare. Ipse succedit gubernaculo moderator, ipse magister navis: *et hortatur nautas, et vertit clavum ad litora* metæ. *Sed Menœtes, postquam gravatus* undis *ægrè tandem emissus est ex imo fundo, jam senior, fluens humidâ in veste; conscendit summitatem rupis, et sedit in arido saxo. Trojani riserunt illum, et cadentem, et enatantem: et rident revomentem e pectore salsam aquam. Tunc bona spes superandi Gyam tardantem orta est ultimis duobus, Sergesto et Mnestheo. Sergestus anticipat spatium, et appropinquat rupi; nec tamen ille prior est, totâ navi præcedente: prior est* ex *parte, et æmula Pristis urget rostro aliam partem. Sed Mnestheus ambulans mediâ* in *nave inter ipsos socios,* eos *hortatur: Nunc, nunc insurgite in remos, ô Trojani socii,* quos in *extremo exitio Trojæ elegi comites: nunc exerite illud robur, illam fortitudinem; quâ usi* estis *in syrtibus Gætulis, et mari Ionio, et infestis aquis Maleæ. Non jam peto prima* loca, ego *Mnestheus* modo victor; *neque contendo vincere:*

NOTÆ.

in decursu circensi, interiorem partem *sinistram* esse: quia, cum in circo *meta* ad sinistram curruum esset; brevior circa eam flexus *sinister* erat, isque metæ propior atque *interior; dexter* autem *exterior* atque à meta remotior. Igitur, cum navalis hic ludus circensem imitetur; hic *interior* est *sinister*. De *circo* et *metis*, infra, v. 288.

171. *Tuta.*] Nempe à periculo saxorum, quæ metam circumstabant: nondum tamen omnino tuta, quia nondum victoria parta erat: post metam quippe superatam, et aliquâ ex parte circuitam, in portum sinistro cursu redeundum erat, ut dicemus infra, v. 225.

174. *Decoris sui, sociumque, &c.*] *Decoris sui*, quia indignum est principem virum ab alio pœnam suis manibus exigere. *Sociûm salutis;* id est, *salutis sociorum*, quæ amisso gubernatore periclitabatur. Nec placet Cerdanus, qui *socium* agnoscit accusativo casu; tum quia mutatur verbi regimen, *oblitus decoris, sociumque;* tum quia non video qui dici possit Menœtes *socius salutis.*

177. *Clavumque.*] Pars in summo gubernaculo transversa, instar capuli, quâ gubernaculum regitur. *Gubernaculum* vero, remus erat longior latiorque, ad puppim religatus, quo cursum navis gubernator moderabatur. De *Teucris*, Trojanis, Æ. 1. 235.

186. *Carinâ.*] Ima trabs est, navis totius fabricam fulciens, et instar spinæ à prorâ ad puppim decurrens. De *rostro*, v. 143. De *Gætulis*, Æn. 4. 40. De *syrtibus*, Æn. 1. 111. De *Ionio mari*, Æ. 3. 210.

193. *Maleæque sequacibus undis.*] *Maleæ* promontorium est Peloponnesi, sinum inter Argolicum et Laconicum, nunc *Capo Malio di S. Angelo:* procellis infestum; unde *sequaces* ejus dicuntur undæ; quasi nautas insequerentur. Superatum autem ab Æneâ fuit, cum e Sporadibus et Cycladibus insulis ad Strophades iter fecit, Æ. 3.

Quan-

Quanquam ó! sed superent, quibus hoc Neptune dedisti.
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus ærea puppis,
Subtrahiturque solum: tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit: sudor fluit undique rivis.
Attulit ipse viris optatum casus honorem.
Namque furens animi dum prora ad saxa suburget
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo;
Infelix saxis in procurrentibus hæsit.
Concussæ cautes, et acuto in murice remi
Obnixi crepuere, illisaque prora pependit.
Consurgunt nautæ, et magno clamore morantur:
Ferratasque sudes et acutâ cuspide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At lætus Mnestheus successuque acrior ipso,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
Qualis speluncâ subito commota columba,
Cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem: mox aëre lapsa quieto,
Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas:

Tamen ó utinam possem! *Sed vincant quibus hoc concessisti, ó Neptune. Pudeat nos ultimos reverti: hoc superate, ó cives, et impedite* hoc *dedecus. Illi summâ contentione incumbunt* in remos: *navis ærata tremit magno succussu, et æquor subducitur: tunc frequens anhelitus concutit membra et sicca ora* remigum: *sudor fluit undique* in *rivos. Ipsa fortuna attulit viris gloriam cupitam. Nam dum Sergestus ardens animi impellit proram ad scopulos, inter* scopulos et Mnestheum, *et elabitur spatio angusto; miser adhæsit scopulis protensis* sub aquâ. *Rupes commotæ* sunt, *et remi impacti in acutum saxum crepuerunt, et prora allisa* stetit *suspensa* in scopulis. *Consurgunt nautæ, et magno* cum *clamore sistunt: et adhibent ferratas trudes, ac perticas acuminatâ cuspide: et colligunt e mari remos fractos. At Mnestheus gaudens et ardentior* ex *illo successu, veloci impulsu remorum, et invocatis ventis, secat undas faciles, et navigat patenti mari. Qualis columba, cui domus et nidi sunt in cavo saxo, repente excita e spelunca fugit in campos volans, et territa dat alis ictum ingentem domui* suæ: *mox elapsa in aerem tranquillum, secat viam tenuem, nec movet celeres alas:*

NOTÆ.

195. *Quanquam ó! sed, &c.*] Duplex affectus. I. Victoriæ optatio: *Non vincere certo: quanquam ô! velim, si liceat, vincere.* II. Correctio. *Sed tamen vincant illi, quibus hoc, Neptune, dedisti.* De *Neptuno*, Æ. 1. 125.

199. *Subtrahiturque solum.*] Substrata maris aqua non secari, sed quasi per vim subtrahi videtur retro, tanto impetu navis porro impellitur: *solum* enim est quicquid alteri substernitur, ut ostendimus Ecl. 6. 35.

203. *Interior.*] *Inter* Mnestheum et metam, flexum breviorem et *sinistrum* captans: supra, v. 170.

205. *Murice.*] Saxo acuto, aspero ac prominente: sic dicto à *murice* ostreo, unde purpureus liquor exprimitur, cujus conchylium fastigiatum et acutum est.

208. *Sudes . . . . contos, &c.*] Perticas, quæ Tacito *trudes* appellantur: quibus vado inhærens impellitur navis, aut iners alia moles promovetur. Monetque Isidorus *cuspidem conti* ferro non armatam esse, sed tantum ex ipso ligno acuminatam.

211. *Agmine remorum.*] Actu motuque remorum ordinato, et per quandam successionem continuo. De illâ voce, G. 3. 423.

212. *Prona maria.*] Secunda, facilia, sine ullo jam obstaculo; cursu tam facili, ut non in plano æquore, sed in declivi loco pronus ac præceps currere videatur. Plinius l. 2. 70. *In alia adverso, in alia prono mari.*

214. *Pumice.*] *Pumex* lapis est levis, spongiosus, ad scabra læviganda aptissimus: hic pro cavernosâ rupe sumitur, per tapinosim; ut v. 209. *Gurges*, pro mari, quemadmodum diximus, Æ. 1. 118. Est autem hæc, navim inter et columbam, scite instituta comparatio; cum *navium* et *volatus* magna cognatio sit, ut diximus Æn. 1. 224. et mox Mnesthei navem appellet *volantem*, v. 219.

Sic

Sic Mnestheus, sic ipsa fugâ secat ultima Pristis
Æquora ; sic illam fert impetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum, brevibusq; vadis; frustraq; vocantem
Auxilia, et fractis discentem currere remis.
Inde Gyan, ipsamque ingenti mole Chimæram
Consequitur ; cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus jamque ipso superest in fine Cloanthus :
Quem petit, et summis adnixus viribus urget.
Tum vero ingeminat clamor, cunctiq; sequentem
Instigant studiis : resonatque fragoribus æther.
Hi proprium decus et partum indignantur honorem,
Ni teneant, vitamq; volunt pro laude pacisci.
Hos successus alit: possunt, quia posse videntur.
Et fors æquatis cepissent præmia rostris :
Ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
Fudissetque preces, Divosque in vota vocasset:
Dii, quibus imperium est pelagi, quorum æquora
curro ;
Vobis lætus ego hoc candentem in litore taurum
Constituam ante aras voti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus, et vina liquentiâ fundam.
Dixit: eumque imis sub fluctibus audiit omnis

Sic Mnestheus, sic ipsa ejus *Pristis findit fugiens extremum* spatium assignati *maris ; sic ipse impetus provehit* illam *volantem. Et primo præterit Sergestum, connitentem adversus rupem altam et vada humilia ; frustraque implorantem auxilium, et tentantem enatare fractis remis. Deinde consequitur Gyan, et ipsam* ejus *Chimæram vastæ magnitudinis: vincitur* illa, *quia orbata est gubernatore Et jam unus Cloanthus restat* vincendus *prope ipsum terminum : hunc* Mnestheus *sequitur, et premit contendens totis viribus. Tunc verò invalescit clamor, et omnes favore incitant insequentem, et aër sonat fragoribus. Illi indignantur, nisi conservent gloriam propriam, et honorem* jam *comparatum ; et vellent pacto* mutare *vitam cum victoriâ. Hi animantur successu ; possunt* vincere, *quia videntur* sibi *posse. Et fortasse meruissent* paria *præmia, navibus ex æquo* victricibus : *nisi Cloanthus tendens* ad *mare ambas palmas* manuum, *emisisset preces, et Deos invocasset per vota : ô Dii, quibus est regnum maris, quorum decurro spatia ; ego vobis offeram lætus in hoc litore ante altaria candidum taurum, voto obligatus, et projiciam viscera in salsos fluctus et effundam vina pura. Dixit : et ex intimis fluctibus audiit eum omnis turba*

NOTÆ.

218. *Ultima æquora.*] Ultimam assignati maris partem, ultra metam. De *brevibus vadis*, Æ. 1. 111.

225. *Superest in fine Cloanthus.*] Mnestheus de victoriâ contendit cum Cloantho. At Cloanthus tamen jam à versu 171. *metis tenet æquora tuta relictis :* Hæc ut conciliem : existimo præmium ei propositum fuisse, non qui duntaxat metam attingeret primus; sed qui præterea circumitâ metâ, primus sinistro cursu rediret in portum, unde dextro cursu naves exierant. Idque manifestum est : I. Quia hæc tria proponit Æneas certaturis, v. 130. *Constituit signum nautis pater, unde reverti Scirent, et longos ubi circumflectere cursus.* II. Quia mox, v. 243. navis Cloanthi tum victoriam obtinet, cum *ad terram fugit, et portu se condidit alto.* At in rupe, quæ metæ loco fuit, *portus*, isque *altus* fuisse non potest ; cum esset objecta portui, et tantum *statio gratissima mergis.* Hic igitur jam et Mnestheus et Cloanthus metam prætergressi putandi sunt : *Cloanthus* quidem, quia *metis tenet æquora tuta relictis;* Mnestheus vero, quia *fuga secat ultima æquora.* Cloanthus autem *solus ipso superest in fine :* id est, in extrêmo recursu, reditu à metâ ad portum : quo in reditu eum superare, aut saltem æquare Mnestheus contendit.

228. *Fragoribus.*] Ita ex manuscriptis cum N. Heinsio emendamus. Olim *clamoribus:* sed parum exactè, cum superiore versu dixerit, *Ingeminat clamor.*

237. *Voti reus.*] Voto obligatus : Sic Ecl. 5. 80. *Damnabis tu quoque votis :* ubi verba hæc explicuimus.

238. *Porriciam in fluctus, &c.*] *Porro et procul jaciam in fluctus.* Verbum est in sacrificiis solemne. Sic apud Livium l. 29. 27. Scipio e Siciliâ in Africam navigaturus, *cruda exta, cæsâ victimâ, uti mos est, in mare porricit: tubaque signum dedit proficiscendi. Libationis* vero par exemplum habemus apud Thucyd. lib. 6. ubi Nicias, Lamachus, et Alcibiades, è Piræeo Atheniensi portu solventes, aureis argenteisque pateris vinum in mare fudisse dicuntur.

Nereïdum

Nereïdum Phorcique chorus, Panopeaque virgo;
Et pater ipse manu magnâ Portunus euntem
Impulit: illa Noto citius volucrique sagittâ
Ad terram fugit, et portu se condidit alto.
Tum satus Anchisâ, cunctis ex more vocatis,
Victorem magnâ præconis voce Cloanthum
Declarat, viridique advelat tempora lauro:
Muneraque in naves, ternos optare juvencos,
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis præcipuos ductoribus addit honores:
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Mæandro duplici Melibœa cucurrit.
Intextusque puer frondosâ regius Idâ
Veloces jaculo cervos cursuque fatigat,
Acer, anhelanti similis; quem præpes ab Idâ
Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis.
Longævi palmas nequicquam ad sidera tendunt
Custodes, sævitque canum latratus in auras.

Nereïdum, et Phorci, et virgo Panopea; et ipse pater Portunus magnâ manu impulit navem *currentem: illa celerius vento et pennatâ sagittâ currit ad terram, et immittit se* in *portum intimum. Tunc filius Anchisæ, vocatis omnibus juxta consuetudinem, declarat magnâ voce præconis Cloanthum victorem, et coronat* ejus *caput viridi lauro: datque ipsi eligendos tres juvencos, et vina, et magnum talentum argenti possidendum,* quæ erant *munera pro navibus. Ipsis* vero *ducibus tribuit singularia dona. Victori* Cloantho *chlamydem auro intextum, circa quam Melibœa purpura densa excurrit gemino flexu, et regius puer* Ganymedes in *Idâ intextus, ardens, similis anhelanti, persequitur cursu et jaculo cervos celeres in Idâ sylvosâ; quem volans armiger Jovis pedibus uncis rapuit ab Ida* in *sublime. Frustra senes custodes tendunt palmas ad astra, et latratus canum* videtur *furere in aërem.*

NOTÆ.

240. *Nereïdum Phorcique chorus, &c.*] *Phorcus* sive *Phorcys,* marinum numen, Ponti ac Terræ filius; filias habuit Gorgonas tres, Medusam, Euryalen, et Sthenyo. *Chorus* ejus marina alia numina. *Nereides,* Nymphæ maris, Nerei et Doridis ejus sororis filiæ. *Panopea,* Nereidum una, de quâ G. 1. 437. Ubi de *Portuno* quoque diximus, cui â *portu* vel *portandis* navibus nomen est. De *Noto* vento meridionali, Ecl. 2. 58.

245. *Præconis.*] *Præco,* non *tubicen,* quia apud Livium l. 33. 18. *Romani ad spectaculum consederunt, et præco cum tubicine, ut mos est, in medium arenam processit.* Præco igitur, qui voce, non cantu, populum, vel ad ludum, vel ad alia *præciebat:* ut enim inquit Vossius, *concio* est populus, qui per præconem *concietur* et convocatur; ita *præco,* qui *præciet* et ante conventum excitat populum, ut veniat.

248. *Talentum.*] Constat ex comparatione cum aliis præmiis institutâ, *talentum,* neque hic, neque v. 112. sumi posse pro *talento Attico.* Constat idem ex Homero, qui Il. 23. præmium statuit equestris curriculi, primum quidem, fœminam cum lebete; secundum, equam prægnantem; tertium, lebetem; quartum duo auri talenta. Igitur vel *talentum,* pro quolibet auri argentique pondere hic sumendum est, ut diximus, v. 112. Vel pro *talento Siculo* veteri, quod minimum quid valuisse ait Pollux l. 9. Et ex ipsius verbis colligit Budæus fuisse *sex drachmarum,* hoc est, solidorum nostrorum Francicorum vixdum unius et quinquaginta. Homerus autem si non Siculo talento, simili saltem aliquo usus est.

251. *Purpura Mæandro, &c.*] De *chlamyde, casaque,* Æ. 4. 137. Fuit hæc aureo texu *aurata:* sed extremâ in orâ, geminum habuit sinuosum flexuosumque limbum, *plurimâ purpurâ,* id est, densiore, distinctum. *Mæander* fluvius minoris Asiæ maximus, e Phrygiâ majore nascens, tum inter Cariam et Ioniam in mare Myrtoum, quæ pars est Ægæi, ad Heracleam urbem influens nunc *Madre* appellatur: tot flexibus in se quasi recurrens, ut pro quibuscunque flexibus metamorphicè sumatur. *Melibœa,* Thessaliæ urbs ad radices montis Ossæ purpurei ostrei piscatu ac tincturâ celebris. De *purpura* densiore ac *dibapha,* G. 2. 506.

252. *Puer regius Idâ.*] In chlamyde, textus acu *Ganymedes,* Trois regis filius, de quo Æ. 1. 28. De *Idâ* Troadis monte, Æ. 2. 801. Et divisam quidem hanc picturam fuisse necesse est, duas velut in partes: quarum altera venantem Ganymedem exprimeret; altera raptum ejus et comitum stuporem.

255. *Jovis armiger.*] Ex Plinio, l. 2. 55. Fulmen non percutit e volucribus aquilam, quæ ideo ministra fulminis Jovisque a poëtis fingitur. De *Hamis et loricâ auro trilice,* Æ. 3. 467.

At,

At, qui deinde locum tenuit virtute secundum;
Levibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris; indutus at olim
Demoleus, cursu palantes Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex ære lebetas,
Cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
Jamque adeo donati omnes, opibusque superbi,
Puniceis ibant evincti tempora tæniis:
Cum sævo e scopulo multâ vix arte revulsus,
Amissis remis, atque ordine debilis uno,
Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens,
Ærea quem obliquum rota transiit, aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator:
Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus;
Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
Arduus attollens; pars vulnere clauda retentat
Nexantem nodos, seq; in sua membra plicantem.
Tali remigio navis se tarda movebat:
Vela facit tamen, et plenis subit ostia velis.
Sergestum Æneas promisso munere donat,
Servatam ob navem lætus sociosque reductos.
Olli serva datur, operum haud ignara Minervæ,
Cressa genus, Pholoë, geminique sub ubere nati.
Hoc pius Æneas misso certamine, tendit
Gramineum in campum, quem collibus undiq; curvis

At postea huic Mnestheo, *qui viribus obtinuit locum secundum, donat habendam loricam, compactam hamis* et ornatam *triplici licio auri,* ut sit ipsi *decus et armatura in bello:* Æneas *ipse victor hanc abstulerat Demoleo juxta rapidum Simoenta et prope altam Trojam. Vix ministri Phegeus et Sagaris obnixi humeris portabant illam multiplici* textu densam; *Demoleus autem* illâ *olim armatus agitabat fugâ Trojanos vagos. Tertia præmia dat* Gyæ, *duos lebetas ex ære, et pocula conflata argento atque scabra figuris. Jamque adeo omnes remunerati, et gloriantes opibus, incedebant coronati rubris vittis* circa *caput: cum Sergestus multo labore vix extractus è scopulo, remis amissis, et spoliatus uno* remorum *ordine, provehebat navem irrisam sine gloriâ. Quali sæpe interceptus in eminentiâ viæ anguis, quem rota ærea obliquum trajecit, vel* quem *viator graviter feriens reliquit semimortuum et laceratum saxo: frustra fugiens movet corpore longos flexus: parte sui ferox, et micans oculis, et sublimis erigens colla sibilantia; pars debilis vulnere retardat* eum *torquentem nodos, et involventem se in sua membra. Navis tarda movebat se talibus remis: tamen velis utitur, et intrat portum velis tumentibus. Æneas, gaudens propter navem et socios reductos, donat Sergestum promisso præmio. Datur illi serva, haud inscia artis Minervæ, Cressa* secundum *genus, nomine Pholoe, et bini filii ad* ejus *ubera. Pius Æneas dimisso hoc ludo, procedit in campum virentem, quem sylvæ* in *collibus curvatis* positæ *claudebant undiquaque;*

NOTÆ.

260. *Demoleo.*] Demoleus, Græcorum dux aliquis ab Æneâ occisus. *Simois,* fluvius Troadis, Æ. 1. 100. *Ilio alto,* Græco more corripit vocalem longam ante aliam, absque vocalium elisione, ut G. 1. 281. *Imponere Pelio Ossam,* De *Ilio,* Troja, Æ. 1. 1. De *lebetibus* dono datis, Æ. 3. 466. De *Cymbiis,* vasculis, Æ. 3. 66.

269. *Puniceis tæniis.*] Vittis laneis, seu lemniscis e laureâ coronâ pendentibus, quæ coronæ *lemniscatæ* dicebantur. *Tæniis,* vox dissyllaba per contractionem: ut passim *aureis.* De *puniceo,* sive rubicundo et roseo colore, Ecl. 5. 17.

273. *Viæ in aggere.*] *Agger,* viæ publicæ pars media, eminentior et lapidibus strata atque exaggerata, ut pluviæ defluant.

284. *Operum Minervæ.*] Quæ cum artibus aliis, tum præcipuè lanificio, ac texturæ præesse dicitur, Æ. 2. 31. *Cressa,* Cres, Cressa, e Cretâ, *Candie,* Æ. 3. 104.

Cingebant

Cingebant sylvæ : mediâque in valle theatri
Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit, extructoque resedit.
Hic qui forte velint rapido contendere cursu,
Invitat pretiis animos, et præmia ponit.
Undique conveniunt Teucri, mistique Sicani :
Nisus et Euryalus, primi.
Euryalus formâ insignis, viridique juventâ ;
Nisus, amore pio pueri : quos deinde secutus
Regius egregiâ Priami de stirpe Diores.
Hunc Salius, simul et Patron ; quorum alter Acarnan ;
Alter ab Arcadiâ, Tegeææ sanguine gentis.
Tum duo Trinacrii juvenes, Elymus Panopesque,
Assueti sylvis, comites senioris Acestæ.
Multi præterea, quos fama obscura recondit.
Æneas quibus in mediis sic deinde locutus :

et in imâ valle erat circuitus theatri, quo heros intulit se medium inter multa millia, et composito in cœtu resedit. Illic invitat valore præmiorum *animos, qui forte velint certare cursu, et statuit præmia. Undique congregantur Trojani, et Sicani* cum iis *misti : primi Nisus et Euryalus. Euryalus insignis pulchritudine, et robustâ juventute : Nisus, honesto amore pueri : quos deinde sequitur Diores regius* juvenis *e præclarâ stirpe Priami.* Hunc sequuntur *simul Salius et Patron ; quorum alter* est *Acarnan : alter ex Arcadiâ, e sanguine Tegeæi populi. Postea duo juvenes Siculi, Elymus et Panopes, assueti sylvis, comites senis Acestæ. Insuper multi quos fama obscura celat. Quos inter medios Æneas deinde ita locutus est :*

NOTÆ.

288. *Theatri Circus erat, &c.*] De *theatri* forma, G. 2. 381. De *circo*, cujus aliquam similitudinem vallis hæc Sicula referebat ; hæc accipe. I. *Circus* locus fuit à Tarquinio Prisco Romæ extructus, montes inter Aventinum ac Palatinum, ludis celebrandis ad imitationem Olympicorum ; sed præcipuè decursionibus equestribus ; quas jam Romulus in campo Martio ad Tybris ripam instituerat, et nuncupaverat *equiria*. Nomen inde habuit quod *circularis* seu orbicularis esset figuræ, longior tamen quam latior, quippe longitudine pedes circiter bis mille, latitudine mille tantum complexus. II. *Cavea*, fuit ambitus circi, ubi populi sedes, in *cuneos* distinctæ, ut de theatro diximus. III. *Arena*, spatium fuit circi medium, in quo aurigæ decurrebant : comminutis albis lapidibus, aliquando etiam minio et chrysocollâ constratum. IV. *Euripus*, fuit lacuna, altitudine ac latitudine pedum decem, arenæ circumdata, eamque a caveâ dividens : in eam derivabantur aquæ : unde ab Euripo nomen habuit, Euboici freti angustissimo loco, in quo septies aquæ singulis diebus reciprocant. V. *Carceres*, loca fuerunt fornicata, ubi currus ante pugnam coercebantur, et unde dato signo sublatisque repagulis erumpebant, ducto per sortem ordine. Dicebantur *ostia* etiam et *limina* : eorumque medium erat *ostium*, quo ascendebatur ad locum ubi erat ludorum editoris præsidumque sessio. VI. *Metæ* moles erant lapideæ, rotundæ, in acumen desinentes, tres simul junctæ, quarum acuminibus ova erant imposita : hæ in utrâque arenæ parte ferè extrema positæ erant, relicto tamen circumundique spatio, quo circa metas aurigæ currum facilè flecterent. VII. *Spina*, fuit septum, secundum longitudinem circi, a metâ ad metam, instar spinæ dorsi productum : circi arenam duas in partes, dextram sinistramque, disterminans. In eâ *columnæ, obelisci, delphini, Deorum statuæ, delubra* etiam et *sacraria* disposita ad ornatum. VIII. *Cursus* a carceribus incipiebat, secundum latus dexterum circi ; ita ut metæ ultimæ ad sinistram curruum sitæ essent. Ad eas qui pervenerant, circuibant eas septies, in sinistram interioremque partem deflectendo : inde per sinistram circi latus redibant ad metas *Murcias*, carceribus propiores, ubi e curru descendebant. De *factionibus* aurigarum, *et missibus*, G. 3. 18.

291. *Hic, qui forte velint, &c.*] II. LUDUS *Pedestris cursus.* Imitatur Homerum Virgilius, qui Iliad, 23. 740. tres inducit cursores apud Patrocli tumulum, *Ajacem Oilei, Ulyssem*, et *Antilochum* ; et Ajacem quidem Minervæ dolo fingit bovino in fimo lapsum esse : id unum ex eo mutuatus est Virgilius, reliqua longo intervallo superavit.

292. *Pretiis .. præmia.*] Diversa sunt : *præmia*, munera ipsa ; *pretia*, valor, dignitasque præmiorum. De *Teucris*, Æ. 1. 235. De *Sicanis*, Æ. 3. 687. De *Niso* et *Euryalo*, Æ. 9. 176. De *Priamo*, Æ. 3. 476.

298. *Acarnan.*] *Salius*, ex Acarnaniâ, Epiri parte, de qua Æ. 3. 292.

299. *Arcadia, Tegeææ, &c.*] *Patron Tegeæus, vel Tegeates*, ex Tegeâ, urbe Arcadiæ, novem pagis constante juxta Strab. l. 8. De *Arcadia*, E. 4. 58. De *Trinacria*, Sicilia, Æ. 3. 687. De *Elymo*, supra, v. 73. De *Acesta*, v. 36.

Accipite

Accipite hæc animis, lætasque advertite mentes:
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnossia bina dabo lævato lucida ferro
Spicula, cælatamque argento ferre bipennem:
Omnibus hic erit unus honos. Tres præmia primi
Accipient, flavâque caput nectentur olivà.
Primus equum phaleris insignem victor habeto.
Alter Amazoniam pharetram, plenamque sagittis
Threïciis; lato quam circum amplectitur auro
Balteus, et tereti subnectit fibula gemmâ.
Tertius Argolicâ hac galeâ contentus abito.
Hæc ubi dicta: locum capiunt, signoque repente
Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt
Effusi, nimbo similes: simul ultima signant.
Primus abit, longèque ante omnia corpora Nisus
Emicat, et ventis et fulminis ocyor alis.
Proximus huic, longo sed proximus intervallo,
Insequitur Salius. Spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus.
Euryalumq; Elymus sequitur. Quo deindè sub ipso
Ecce volat, calcemque terit jam calce Diores,
Incumbens humero: spatia et si plura supersint,
Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.
Jamque ferè spatio extremo fessique sub ipsum
Finem adventabant: levi cum sanguine Nisus
Labitur infelix; cæsis ut fortè juvencis

Percipite hæc animo, et huc *applicate lætas mentes. Nullus ex hoc numero non recedet remuneratus a me. Dabo reportanda duo tela Gnossia rutilantia lævigato ferro, et securim* tectam *cælato argento: Hoc præmium erit simile omnibus. Tres primi referent munera* alia, *et coronabuntur pallidâ oleâ* circa *caput. Primus victor habeat equum decoratum phaleris. Secundus pharetram Amazoniam et repletam sagittis Threiciis; quam latus balteus ex auro circumambit, et fibula nectit gemmâ tereti. Tertius abeat contentus hâc casside Argolicâ. Postquam hæc dicta* sunt, *sumunt locum: et audito signo statim aggrediuntur curriculum: et relinquunt limen elapsi, similes nimbo: simul attendunt* ad *terminum. Primus currit Nisus, et exilit longè ante omnes socios, velocior et ventis et alis fulminis. Proximus ab eo, sed post longum intervallum proximus, sequitur Salius. Tum spatio post* Salium *relicto Euryalus tertius. Elymusque sequitur Euryalum. Deinde juxta hunc ipsum statim currit Diores, et jam fricat* ejus *calcem calce, imminens* alteri ejus *humero: et si longius restaret spatium; præteriret* eum *elapsus prior, aut relinqueret dubium. Jamque pene* in *ultimo curriculo* positi, *et fatigati accedebant ad ipsum terminum: cum miser Nisus cadit humido* in *sanguine, quippe mactatis juvencis,*

NOTÆ.

306. *Gnossia, &c.*] *Gnosus*, urbs Cretæ insulæ, sive Candiæ, Æ. 3. 104. unde *spicula* laudatissima: *spiculum* autem, non sagitta, sed missile telum fuit, pedum quinque, triangulo ferro: *pilum* aliter dictum. De *bipenni*, securi utrimque acutâ, G. 4, 331.

309. *Flava oliva.*] Arbore dicatâ Minervæ, G. 1, 14. *Flava:* quia folii pars posterior subpallida, et coloris veluti porracei est: eâ coronabantur victores Olympicis ludis, G. 3, 20.

310. *Phaleris.*] *Phaleræ*, equorum ornamenta, præsertim in capite, τὰ φάλαρα, quod est à φάω, *luceo: harnachure, caparasson, harness*, Æ. 7, 278.

311. *Amazoniam pharetram, &c.*] Qualem ferebant *Amazones*, quas in *Thraciâ* proprie dictâ aliqui veterum collocabant. De verâ earum sede dicemus, Æ. 11, 659. De *Amazonum* nomine, Æ. 1, 490. De *Thracia*, Æ. 3, 14.

313. *Tereti.*] Quæ rotunda, et in longum porrecta est.

314. *Argolicâ galeâ.*] Vel quam Argivo alicui eripuerat; vel Argolicâ figurâ: ut enim vidimus, Æ. 3, 637. clypeos Argolicos singularis fuisse formæ; ita et galeæ fuerunt: nam in Græcorum cæde, Æ. 2, 392. Trojani cum occisorum arma sibi aptâssent, galeæ et *Graiarum errore jubarum*, tantum non a suis occisi sunt. De *Argis*, urbe Peloponnesi, Æ. 1, 284.

316. *Limen.*] Lineam aliquam descriptam in campo, quæ *carceres* et *ostia* circi suppleret, supra, v. 288. De *alis* fulmini appingi solitis, Æ. 2, 649.

324. *Calcem terit jam calce.*] Arguitur hic a quibusdam Virgilius: quod calcem præcurrentis, insequentis calce tritam dixerit; cum teri non possit ab insequente nisi summis pedum articulis. Temere: neque enim Diores Elymum æquâ directâque lineâ insequebatur, alioqui nunquam ipsum anteire potuisset; at paullum ad latus: ita ut pene incumberet, non ejus *humeris*, sed alteri tantum *humero*; et pedes utriusque secundum latera se interdum stringerent, atque ita *calcem calce* tererent.

329. *Cæsis juvencis.*] Ad sacrificia Anchisæ persolvenda,

Fusus humum viridesq; super madefecerat herbas.
Hic juvenis, jam victor ovans, vestigia presso
Haud tenuit titubata solo: sed pronus in ipso
Concidit immundoque fimo sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:
Nam sese opposuit Salio, per lubrica surgens;
Ille autem spissâ jacuit revolutus arenâ.
Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
Pòst Elymus subit, et nunc tertia palma Diores.
Hic totum caveæ consessum ingentis, et ora
Prima patrum magnis Salius clamoribus implet;
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lachrymæque decoræ,
Gratior et pulchro veniens in corpore virtus.
Adjuvat, et magnâ proclamat voce Diores:
Qui subiit palmæ; frustràque ad præmia venit
Ultima, si primi Salio redduntur honores.
Tum pater Æneas: Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri, et palmam movet ordine nemo.
Me liceat casûs misereri insontis amici.
Sic fatus, tergum Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
Hic Nisus: Si tanta, inquit, sunt præmia victis,
Et te lapsorum miseret; quæ munera Niso
Digna dabis, primam merui qui laude coronam;
Ni me, quæ Salium, fortuna inimica tulisset?
Et simul his dictis faciem ostentabat, et udo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli,
Et clypeum efferri jussit, Didymaonis artes,

forte sanguis *superfusus madefecerat terram et virides herbas. Illic juvenis, jam exultans, ut victor, non firmavit pedem compressâ terrâ vacillantem: sed pronus cecidit in ipsum fimumque ob cœnum sanguinemque sacrum. Non tamen ille oblitus* est *Euryali, neque amoris: nam surgens in lubrico* loco *opposuit se Salio; ille autem jacuit supinus* in *densâ arenâ. Exilit Euryalus, et victor beneficio amici occupat primum* locum, *volatque plausu et acclamatione favente. Postea succedit, Elymus, et mox Diores tertius victor. Tunc Salius implet magnis clamoribus* cœtum *omnem sedentem* in *magno theatro, et conspectum primorum procerum: et postulat sibi restitui gloriam fraude ereptam. Favor et decens fletus, et virtus gratior apparens in formoso corpore, protegit Euryalum. Juvat* eum, *et magnâ voce clamat Diores: qui successit* tertius *victoriæ; et frustrà accessit ad ultimum præmium, si prima gloria restituitur Salio. Tunc pater Æneas: Vestra præmia vobis stant certa, ô juvenes, et nemo mutabit ordine victoriam. Liceat me misereri casus amici insontis. Sic locutus, dat Salio magnam pellem Gætuli leonis gravem villis et auratam unguibus. Tunc Nisus* ait, *Si tanta munera dantur victis, et te miseret* eorum qui *ceciderunt: quæ dabis digna dona* mihi *Niso, qui meruissem virtute primam coronam, nisi adversa* eadem *fortuna, quæ obstitit Salio, mihi* quoque obstitisset? *Ac simul hæc dicendo ostendebat vultum, et membra fœdata humido fimo. Pater optimus Æneas arrisit illi: et imperavit clypeum efferri, opus Didymaonis,*

NOTÆ.

332. *Titubata.*] Passivè, cum *titubo* neutram vim vulgo habeat. Et hic Nisi casus est expressus ex Homero, Il. 23. 774. ut jam notavimus, v. 291.

339. *Nunc tertia palma Diores.*] *Palmam* hic, non solum pro *victoria*, sed pro ipso *victore* usurpat ut G. 1, 59. *palmas equarum*, pro *victricibus inter equas.* Porro quia Diores quintum duntaxat ordinem obtinebat, nec nisi casu Nisi, et fraude Salio factâ, tertium in locum provectus est: ideo dixit, *nunc: nunc*, inquam, primis duobus casu ac fraude sublatis. De *cavea*, parte *circi*, supra, v. 288.

340. *Ora Prima patrum.*] Seniores ac judices, quorum in conspectu atq; ante ora vociferatur.

344. *Veniens in corpore virtus.*] *Apparens, crescens;* melius, *existens:* nam *venio* significat sæpe *sum, existo:* G. 1, 29. *An Deus immensi venias maris.*

351. *Gætuli leonis, &c.*] Africa tota leonibus, ferisque aliis infesta: imprimis *Gætulia* ejus pars, de qua Æ. 4. 40. Pellis autem hujus ungues ad splendorem deaurati fuerant; *unguibus aureis.*

353. *Si tanta, &c.*] Vis Nisi verborum hæc est: Ego et Salius ambo cecidimus: at ego primus, hic secundus ad metam subibat: si ergo hic donatus munere, cur ego indonatus?

369. *Didymaonis.*] Fictum est nomen, et insignem artificem hic notat.

Neptuni sacro Danais de poste refixum.
Hoc juvenem egregium præstanti munere donat.
Post ubi confecti cursus, et dona peregit:
Nunc, si cui virtus animusque in pectore præsens,
Adsit, et evinctis attollat brachia palmis.
Sic ait, et geminum pugnæ proponit honorem:
Victori velatum auro vittisque juvencum;
Ensem, atque insignem galeam, solatia victo.
Nec mora: continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virûm se murmure tollit:
Solus qui Paridem solitus contendere contra:
Idemq; ad tumulum, quo maximus occubat Hector,
Victorem Buten immani corpore, qui se
Bebryciâ veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, et fulvâ moribundum extendit arenâ.
Talis prima Dares caput altum in prælia tollit,
Ostenditque humeros latos, alternaque jactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.
Quæritur huic alius: nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere cæstus.

ereptum a Græcis e portis Neptuno dicatis. Donat egregium juvenem hoc insigni præmio. Deinde postquam absoluti sunt *cursus, et perfecit remunerationem: nunc,* ait, *si virtus est alicui et animus præsens in pectore, accedat, et erigat brachia ligatis manibus. Sic dixit, et proponit geminum præmium certaminis: victori juvencum tectum auro et tæniis; victo gladium et pulchram cassidem,* ad *solatium. Nec mora* est: *statim Dares erigit vultum immani cum robore, et attollit se magno* cum *fremitu hominum: qui solus solebat certare cum Paride: et qui idem ad sepulchrum, ubi maximus Hector recumbit, percussit Buten illustrem victoriis, qui jactabat se ortum ex familiâ Bebrycia Amyci, et prostravit* eum *morientem* in *arenâ fulvâ. Talis Dares erigit caput altum in prima certamina, et ostentat humeros latos, et porrigens jactat brachia alternatim, et verberat ictibus aërem. Quæritur alter* certaturus cum *eo: nec ullus ex tantâ turbâ audet se offerre* huic *viro, et alligare cæstus manibus.*

NOTÆ.

360. *Neptuni sacro, &c.*] Censet Donatus, hunc clypeum, ex aliquo in Græciâ Neptuni templo erutum ab ipso Æneâ, cum per Græcas insulas atque urbes navigaret: quemadmodum clypeum alium postibus Actiaci Apollinis fixerat, Æ. 3. 288. atque ita ad contemptum Græcorum illic *fixum*, hic *refixum* clypeum fuisse. Sed non decuit *pium Æneam* in spoliandis Deorum templis sacrilegium admittere. Quare Servium libentius audio: qui putat cætera inter munera, quæ Helenus Æneæ ex Epiro solventi dederat, Æ. 3. 464. hunc fuisse clypeum, olim à Pyrrho refixum è Neptunii templi postibus, in excidio Trojæ. De *Neptuno*, Æ. 1. 125. De *postibus*, parte januæ, Æ. 2. 442. De *Danais*. Æ. 1. 30.

362. *Post ubi, &c.*] III. LUDUS. *Pugilatus, sive cæstuum certamen.* Expressus ex Homero, Iliad. 23. 653. ubi contendunt inter se *Epeus et Euryalus:* sed vix ullo eventu memorabili: unde Virgilius Homero plane hic superior est. *Epeum* sibi nimium confidentem imitatur Virgilii *Dares, Euryalum Entellus* senex. De *pugilatu*, infra, v. 401.

366. *Velatum auro vittisque juvencum.*] Boves cornibus, deauratis vittisque ac tæniis insignes erant, et cum statuebantur mactandi ad aras, et sæpe cum in prœmium dabantur. De primo more, Æ. 9. 627. *Et statuam ante aras auratâ fronte juvencum.* De altero Livius, l. 7. 37. *Consul advocatâ concione P. Decii cumulatas novâ virtute laudes peragit: et præter militaria alia dona, aureâ coronâ eum et centum bobus, eximioque uno albo, opimo, auratis cornibus, donat.*

370. *Paridem.*] Hunc enim Priami filium etsi moribus mollem, viribus tamen robustum fuisse, et cæstuum certamine victoriam ex ipso Hectore fratre retulisse diximus, Ecl. 2. 61. De eo multa, Æneid. 1. 27.

371. *Quo maximus occubat Hector.*] Hector, Priami filius, de quo, Æn. 1. 99. occisus ab Achille, redemptus à Priamo in Sigeo promontorio tumulatus est: factis, ut habet Dares Phrygius, inter utrumque exercitum duorum mensium induciis: ludique ad tumulum singulari pompâ celebrati sunt; in quibus Dares hic Virgilianus inter alios dicitur decertasse.

372. *Victorem Buten, &c.*] Hic *Butes*, non ille fuit Amyci filius, pater Erycis de quo supra, v. 24. quippe Eryx multo ante Trojanum bellum ab Hercule occisus fuit, ut mox videbimus, v. 411. Quomodo igitur Butes, Erycis pater, sub ultimum Trojanæ obsidionis tempus occisus fuisset à Juvene Darete? Itaque hic *Butes*, de quo hic sermo, alter aliquis fuit, è primi Butæ posteris: quod innuunt Virgilii verba, *se veniens Amyci de gente ferebat*: quæ sane remotiorem aliquem, quam filii, gradum notant. *De Bebrycibus*, et *Amyco* eorum rege, occiso à Polluce, supra, v. 24.

Ergo alacris, cunctosque putans excedere palmâ,
Æneæ stetit ante pedes: nec plura moratus,
Tum lævâ taurum cornu tenet, atque ita fatur:
Nate Dea, si nemo audet se credere pugnæ,
Quæ finis standi? quo me decet usque teneri?
Ducere dona jube. Cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ, reddique viro promissa jubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proximus ut viridante toro consederat herbæ:
Entelle, heroum quondam fortissime frustrà,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines? ubi nunc nobis Deus ille, magister
Nequicquam memoratus Eryx? ubi fama per om-
Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis? [nem
Ille sub hæc: Non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu: sed enim gelidus tardante senectâ
Sanguis hebet, frigentque effœtæ in corpore vires.
Si mihi, quæ quondam fuerat, quâque improbus iste
Exultat fidens, si nunc foret illa juventa;
Haud equidem pretio inductus pulchroque juvenco
Venissem: nec dona moror. Sic deinde locutus,
In medium geminos immani pondere cæstus
Projecit: quibus acer Eryx in prælia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi: tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
Ante omnes stupet ipse Dares, longèque recusat:
Magnanimusque Anchisiades, et pondus, et ipsa
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.

Ergo lætus, et sperans superare omnes victoriâ, stetit ad pedes Æneæ: nec diutius tardans, tùnc apprehendit sinistrâ manu *taurum cornu, et sic loquitur: Nate deâ si nemo audet contendere mecum. Quis* erit *finis expectandi? quousque oportet me retineri? impera* me *abducere præmium. Simul omnes Trojani fremebant, et volebant præmia reddi viro. Tunc Acestes graviter increpat verbis Entellum, quippe sederat proximus* in *viridi lecto herbarum: Entelle* qui *frustrà* fuisti *olim fortissimus heroum: an permittes tam patiens tanta præmia auferri sine pugnâ? ubi nunc* est *Deus ille Eryx, frustrà dictus nobis* a te *magister* tuus? *ubi* est *fama* sparsa *per totam Siciliam, et illa spolia suspensa e tuis tectis? Ille ad hæc* ait: *Non abiit amor laudis, nec gloria fugata* per *timorem: at vero sanguis frigidus stupet senectute tardante, et vires exhaustæ frigescunt in corpore. Si mihi,* si *nunc* mihi *adesset illa juventus, quæ adfuit olim, et quâ improbus iste gaudet cum confidentiâ; accessissem* ad pugnam, *non certè invitatus præmio et formoso juvenco: nec curo præmium. Sic locutus, postea projicit in medium duos cæstus magni ponderis:* cum *quibus Eryx ardens solebat inferre manus in pugnam, et cingere brachia duro corio. Obstupuerunt animi* spectatorum: *tanti* erant *boves,* quorum *septem magna coria rigescebant plumbo et ferro insuto. Dares ipse obstupescit præ cæteris, et multum abnuit* pugnare: *et generosus filius Anchisæ versat huc illuc et pondus et ipsa ingentia involucra ligaminum.*

NOTÆ.

384. *Quæ finis.*] Amat Virgilius hoc nomen fœminino genere: Æ. 2, 554. *Hæc finis Priami fatorum.* De *Dardanidis,* Æ. 1, 235. De *toro,* lecto, Æ. 3, 224.

396. *Sanguis hebet, frigentque effœtæ, &c.*] Sanguis in senibus minori copiâ, tardiores spiritus et crassiores emittit: unde frigus et stupor. *Effœtæ* propriè dicuntur fœminæ, quæ multos fœtus pepererunt.

401. *Cæstus.*] *Cæstus,* chirothecæ species quædam est e loris bubulis, plumbo etiam ac ferro interdum insuto: his pugiles muniebant manus; eosque cubito atque humero, ne excuterentur, alligabant. Nomen multi, inter quos Vossius, deducunt à *cædo,* ideoque scribunt *cæstus:* malim audire Festum et Scaligerum, Poët. l. 1. 22. qui deducunt à κεϛὸν, *cingulum, lorum:* et hoc à κεντέω, *pungo,* quia acu *punctum* et consutum erat. Sic apud Homer. Iliad. 14. 214. Venus deponit in sinum Junonis *cæstum* suum, seu κεϛὸν ἱμάντα, *punctum singulum,* cui amor, desiderium, blandiloquentia, omnesque ad captandas mentes inerant illecebræ. Et vero Virgilius iis cæstum exprimit verbis quæ cingulo apprimè congruunt: v. 364. *Evinctis attollat brachia palmis,* v. 408. *Vinclorum immensa volumina.* v. 425. *paribus palmas innexuit armis,* Ludus autem ille inter antiquissimos fuit, vocabaturque *pugilatus:* in eo diversus à *luctâ;* quòd in *pugilatu,* manuum *pugnis* sè invicem cæderent, ad adverbio πὺξ *pugno;* in *luctâ,* complexu insertisque brachiis ac pedibus *luxarent* se ac prosternerent.

Tum

Tum senior tales referebat pectore voces:
Quid si quis cæstus ipsius et Herculis arma
Vidisset, tristemque hoc ipso in litore pugnam?
Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra stetit: his ego suetus,
Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed si nostra Dares hæc Troïus arma recusat,
Idque pio sedet Æneæ, probat auctor Acestes;
Æquemus pugnas. Erycis tibi terga remitto,
Solve metus: et tu Trojanos exue cæstus.
Hæc fatus, duplicem ex humeris dejecit amictum:
Et magnos membrorum artus, magna ossa, lacertosq;
Exuit: atque ingens mediâ consistit arenâ.
Tum satus Anchisâ cæstus pater extulit æquos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retrò longè capita ardua ab ictu:
Immiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt.
Ille, pedum melior motu, fretusque juventâ:
Hic, membris et mole valens; sed tarda trementi
Genua labant, vastos quatit æger anhelitus artus.
Multa viri nequicquam inter se vulnera jactant,

Tunc senex Entellus *emittebat e pectore talia verba: Quid, si aliquis* vestrûm *vidisset cæstus, et arma ipsius Herculis, et triste certamen in hoc ipso litore? Eryx frater tuus ferebat olim hæc arma. Vides adhuc ea fœdata sanguine, et cerebro sparso. His pugnavit adversus magnum Herculem: ego iisdem solitus pugnare, dum sanguis calidior præbebat robur, et nondum senectus æmula albescebat sparsa utrisque temporibus* capitis. *At si Dares Trojanus recusat arma hæc nostra, et* si *id placet pio Æneæ, idque probat Acestes auctor* hujus pugnæ; *æqualiter pugnemus. Depono tui causâ coria Erycis, depone timorem: tu quoque aufer cæstus Trojanos. Hæc locutus, deponit ex humeris geminum amictum: et nudat magnos artus, membrorum, magna ossa, et lacertos: et arduus stat in medio campi. Tunc pater* Æneas *filius Anchisæ extulit cæstus æquales, et ligavit utriusque manus paribus armis. Statim uterque stetit erectus in articulos* pedum, *et intrepidus erexit brachia in altum aërem. Retro averterunt ab ictu alta capita, et miscent manus manibus, et provocant certamen. Ille, fortior agilitate pedum, et defensus juventute: hic, robustus vastitate membrorum; sed genua pigra vacillant trementi, et difficilis anhelitus agitat vasta membra. Illi* viri *frustrà inter se minantur multas plagas,*

NOTÆ.

411. *Tristemque, &c.*] De *Hercule* Jovis et Alcmenæ filio, Æ. 8. 288. De *Eryce* filio Veneris atque ita Æneæ *germano* fratre, supra v. 24. Causam porro cur ab Hercule in Siciliâ *Eryx* occisus sit, hanc afferunt. Hercules, occiso Iberiæ sive Hispaniæ rege Geryone, boves ejus cùm in Italiam adduxisset; eorum unus formâ præcipuus, transmisso freto in Siciliam enatans, ab Eryce raptus est, et ab Hercule frustrà repetitus. Hinc gravis inter eos pugna ter cæstibus commissa, quarum ultimâ Eryx interfectus est.

414. *Alciden.*] *Herculem:* qui licet Jovis et Alcmenæ filius: tamen et *Amphytrioniades* et *Alcides* dictus est: ab *Amphytrione* Thebano Alcmenæ marito, et ab *Alcæo* Amphitryonis patre. Aliqui derivant ab ἀλκή, *robur.*

415. *Æmula senectus.*] Vulgo *invidam* explicant, quæ vigorem juvenibus invidere solet: vel quæ frustra vigorem illum imitatur, *æmulaturque.* Fortasse *æmulam* dixit, quia in utrisque temporibus canos spargentem: quasi utraque tempora cum festinatione quâdam et æmulatione certatim canescerent.

418. *Sedet.*] Fixum est, sedet in animo. *Auctor Acestes.*] Non auctor quidem editorque ludorum, quos Æneas unus indixit; sed hortator Entelli, ut cum Darete pugnaret atque ita *Auctor:* supra, v. 387.

421. *Duplicem amictum.*] Vel geminam vestem, interiorem et exteriorem: vel unicam, eamque suffultam et instar duplicis, qualis fuit *læna*, de qua Æ. 4. 262.

422. *Membrorum artus.*] *Artus*, sunt compagines ac juncturæ majorum corporis membrorum; ut *articuli* minorum, puta digitorum. *Lacertus* os est inter manûs vertebram et cubitum. *Brachium* est os inter lacertum et humerum.

432. *Genua labant.*] Proceleusmaticus est, quatuor breves pro dactylo: ut G. 4. 297. *Parictibusque premunt arctis.*

Multa

Multa cavo lateri ingeminant, et pectore vastos
Dant sonitus: erratq; aures et tempora circum
Crebra manus: duro crepitant sub vulnere malæ.
Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem:
Corpore tela modò atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis;
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum, et variis assultibus irritus urget.
Ostendit dextram insurgens Entellus, et altè
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Prævidit, celerique elapsus corpore cessit.
Entellus vires in ventum effudit, et ultro
Ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto
Concidit: ut quondam cava concidit, aut Erymantho,
Aut Ida in magna, radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes:
It clamor cœlo: primusque accurrit Acestes,
Æquævumque ab humo miserans attollit amicum.
At non tardatus casu, neque territus heros:
Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat irâ:
Tum pudor incendit vires, et conscia virtus:
Præcipitemque Daren ardens agit æquore toto;
Nunc dextrâ ingeminans ictus, nunc ille sinistrâ.
Nec mora, nec requies: quàm multâ grandine nimbi
Culminibus crepitant; sic densis ictibus heros
Creber utrâque manu pulsat versatq; Dareta.
Tum pater Æneas, procedere longiùs iras,
Et sævire animis Entellum haud passus acerbis:

multas ingerunt cavis lateribus, et edunt magnos sonitus pectore: et frequens manus vagatur circa aures ac tempora, et *malæ crepitant sub gravibus ictibus. Entellus consistit gravis, et immotus in eodem statu, tantummodo eludit ictus corpore et oculis vigilantibus. Alter, sicut qui invadit urbem machinis, aut* qui *obsidet in armis montana castella,* sic *pervestigat dolosè nunc hos nunc illos aditus, et omnem locum, et eum premit frustrà variis impressionibus. Entellus insurgens ostendit dextram, et altè erexit: alter celer prævidit ictum immissum a capite, et levi corpore elapsus effugit. Entellus effudit impetum in auras, et ipse gravis et graviter procumbit ultro in terram magno pondere: ut aliquando pinus cariosa evulsa radicibus procumbit, in Erymantho, aut in magnâ Idâ. Trojani et juvenes Siculi surgunt* diversis *animis: clamores mittuntur ad cœlum: et Acestes primus accurrit, et miserans erigit e terrâ amicum æquævum. Sed heros non tardatus* est, *nec territus* illo *casu: redit ardentior ad pugnam, et ira revocat robur: præterea pudor et fortitudo* sibi *cognita inflammat vires: et ardens urget toto campo currentem Dareta; nunc dexterâ, nunc idem sinistrâ ingerens ictus. Nec* est *mora, nec requies: quam spissâ grandine crepitant nimbi* super *tectis; tam spissis ictibus heros utrâque manu frequens verberat et agitat Dareta. Tunc pater Æneas non passus* est *iras progredi ulterius, et Entellum furere animo crudeli:*

NOTÆ.

434. *Cavo lateri.*] Vel *curvo*, quia infra latera corpus flectitur et curvatur: vel reipsa *cavo*, quia laterum costis cavus pectoris thorax circumcluditur.

438 *Tela . . .*] *Tela* vulgo à τῆλε, *longe:* unde significant *missilia* quæcumque arma, quæ procùl et eminùs jaciuntur. Tamen aliquando usurpantur quoque pro armis quibus pugnatur comminùs. Pro ense, Æ. 9. 747. *At non hoc telum, mea quod vi dextera versat, effugies . . . sic ait, et sublatum altè consurgit in ensem.* Hic pro cæstibus. Unde firmatur conjectura Vossii: qui deducit à *tego, tegulum, telum* priore producta ob contractionem, ut à *premo, premulum, prelum:* atque ita significabit id omne quo quis se tegit ac tuetur.

Exit.] Active, pro *eludit, evitat.* Sic et Æ. 11. 750. *Vim viribus exit.* Vox [illegible] etiana l. 5. 1329. *Nam transversa feros exibant dentis adactus Jumenta.*

446. *Ultro.*] Per se ipse, nullo impellente.

448. *Erymantho.*] *Erymanthus* mons, sylva, et fluvius Arcadiæ in Peloponneso: nunc *Dimizana:* locus sylvis asper, et apro quondam infestus, quem occidit Hercules. De *Ida,* Phrygiæ monte etiam sylvoso, Æ. 2. 801. De *Teucris,* Æn. 1. 235. De *Trinacria,* Æ. 3. 687. De *æquore,* pro campo, Æn. 2. 780.

Sed

Sed finem imposuit pugnæ; fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur:
Infelix! quæ tanta animum dementia cepit?
Non vires alias, conversaque numina sentis?
Cede Deo. Dixitque, et prælia voce diremit.
Ast illum fidi æquales, genua ægra trahentem,
Jactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore rejectantem mixtosq; in sanguine dentes,
Ducunt ad naves: galeamque ensemque vocati
Accipiunt; palmam Entello taurumq; relinquunt.
Hic victor, superans animis, tauroque superbus;
Nate Deâ, vosque hæc, inquit, cognoscite Teucri,
Et mihi quæ fuerint juvenili in corpore vires,
Et quâ servetis revocatum a morte Dareta.
Dixit, et adversi contra stetit ora juvenci,
Qui donum astabat pugnæ: durosque reductâ
Libravit dextrâ media inter cornua cæstus
Arduus, effractoque illisit in ossa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super tales effudit pectore voces:
Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
Persolvo: hic victor cæstus artemq; repono.
Protinus Æneas celeri certare sagittâ
Invitat, qui forte velint, et præmia ponit:

sed indixit finem certaminis; et subduxit lassum Dareta, solans eum verbis, et talia loquitur: Infelix! quæ tanta insania occupavit mentem: nonne experiris aliud robur, et mutatos Deos? Cede Deo. Sic dixit, et dicendo abrupit pugnam. At fideles socii Daretis *ducunt ad naves illum, trahentem genua infirma, et volantem utrinque caput, et expuentem ore spissum sanguinem, ac dentes mixtos cum sanguine: et vocati* ab Æneâ *accipiunt cassidem et gladium; et permittunt Entello taurum et palmam. Tunc victor, elatus animo, et superbiens tauro, ait: Fili Veneris, et vos, ô Trojani, hæc animadvertite, et quale robur mihi fuerit in corpore juvenili, et e quali morte eripiatis liberatum Dareta.* Sic *locutus est, et stetit adversus caput oppositi tauri, qui stabat præmium certaminis: et sublimis, manu reductâ, impegit duros cæstus inter media cornua, et immisit eos in ossa perrupto cerebro. Sternitur bos, et tremens procidit* in *terram moribundus. Ille super bove profert e pectore talia verba: O Eryx, immolo tibi pro morte Daretis hanc vitam potiorem: hic victor depono artem et cæstus. Statim Æneas invitat qui forte velint contendere sagittis, et proponit præmia:*

NOTÆ.

466. *Vires alias.*] *Majores* illi, *minores* tibi vires esse, quam putaveras.

467. *Cede Deo.*] Vel *Deo illi* cujus numina jam a te aversa sunt. Vel *Eryci heroi*, Deæ filio, Entelli magistro ac protectori, quem Acestes vocavit Deum, supra, v. 291. cui mox deinde tanquam Deo taurum Entellus immolat, v. 483. vel, *rationi*, juxta mentem Plutarchi; qui auctor est hoc proverbium apud septem Græciæ sapientes fuisse, ἕπου Θεῷ, *sequere deum*: explicatque, *obtempera rationi*, quæ quasi Deus oracula de rebus agendis semper dictat.

472. *Palmam.*] Vel translatio est, pro *victoria*; vel proprie *palma*, de qua diximus, v. 111.

483. *Hanc tibi, Eryx, meliorem animam.*] *Meliorem*: vel quia vilipendit a se victum Dareta: vel quia Diis gratiores sunt victimæ ex brutis animantibus, quam humanæ: vel alludit ad *succidaneas* victimas; quæ, cum primæ fugerant, aut infaustæ fuerant, earum in locum substituebantur, dicebanturque *meliores*, inclamantibus sacerdotibus, δευτέρων ἀμεινόνων, *secundis melioribus*.

484. *Hic victor cæstus, &c.*] Morem notat gladiatorum consequentis ætatis, qui cum per ætatem ab arte discedebant, virgâ donabantur, quam *rudem* appellabant; vocabanturque *rudiarii*; et artis suæ arma suspendebant ad postes Herculis. Hic Entellus, non Herculi, a quo Eryx occisus; sed ipsi Eryci sua consecrat, quem Dei loco videtur habere, ut jam diximus, v. 467.

485. *Celeri certare sagittâ.*] IV. LUDUS. *Sagittarum jactus.* Expressus est ex Homeri Iliad. 23. 850, ubi *Teucer* columbæ funem secat; *Meriones* columbam ipsam evolantem ferit. Virgilius quatuor inducit certantes; *Hippocoonta*, *Mnestheum*, *Eurytiona*, *Acesten*. Et *Hippocoon* quidem malo sagittam infigit. *Mnestheus* funem secat. *Eurytion* columbam inter nubila transfodit. *Acestæ* sagitta in auras conjecta ignem concipit.

Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit; et volucrem trajecto in fune columbam,
Quò tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, dejectamque ærea sortem
Accepit galea: et primus clamore secundo
Hyrtacidæ ante omnes exit locus Hippocoontis:
Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus olivâ.
Tertius Eurytion, tuus, ô clarissime, frater,
Pandare: qui quondam, jussus confundere fœdus,
In medios telum torsisti primus Achivos.
Extremus galeâque imâ subsedit Acestes,
Ausus et ipse manu juvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris:
Primaque per cœlum nervo stridente sagitta
Hyrtacidæ juvenis volucres diverberat auras,
Et venit, adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
Pòst acer Mnestheus adducto constitit arcu
Alta petens, pariterque oculos telumque tetendit:
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit,
Queis innexa pedem malo pendebat ab alto.
Illa Notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus jamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit:

et magnâ manu attollit malum de nave Seresti: et suspendit ex alto malo columbam in fune trajecto volitantem, ad quam dirigant sagittas. Convenerunt viri, et ærea cassis excepit sortes conjectas: et favente clamore primus ante cæteros extrahitur locus Hippocoontis Hyrtaci filii; *hunc sequitur Mnestheus modò victor* in *nauticâ pugnâ, Mnestheus coronatus viridi oleâ. Tertius* est *Eurytion, tuus frater, ô nobilissime Pandare: qui olim jussus turbare fœdus, primus vibrâsti jaculum in medium Græcorum. Ultimus et in profundo cassidis remansit Acestes, ausus etiam ipse aggredi manu laborem juvenum. Tunc viri* illi, *unusquisque pro se, curvant robustis viribus flexiles arcus, et educunt sagittas e pharetris. Et sagitta juvenis Hyrtacidæ prima ferit levem aërem, nervo per cœlum sonante: et pervenit* ad malum, *et figitur in arbore oppositi mali. Malus tremuit, et avis territa tremuit alis, et omnia* loca *sonuerunt magno plausu. Postea ardens Mnestheus stetit inflexo arcu, dirigens in altum, et simul intendit oculos ac sagittam: at miser non potuit attingere ferro ipsam avem:* tantum *secuit nodos et funes lineos, quibus pendebat ab alto malo constricta* circa *pedem. Illa* avis *fugit evolans in ventos et nigras nubes. Deinde promptus Eurytion, tenens sagittam jamdiu intentam arcu parato, invocavit per vota fratrem* Pandarum:

NOTÆ.

487. *Seresti.*] De hoc Trojano duce, Æ. 1. 611.

491. *Galea.*] In *galeam*, quia apud milites: apud cæteros vulgò in *urnam* aut *situlam*, sortes conjiciebantur.

492. *Hyrtacidæ Hippocoontis.*] Hortensius eum appellat Hyrtaciden filium Hippocoontis. Donatus melius Hippocoonta filium Hyrtaci. Est quidem apud Homerum *Hyrtacides Asius*, Il. 12. 96. sed *Asius* proprium est, *Hyrtacides* patronymicum, ut patet Il. 13. 384. ubi *Asius* idem ille ab Idomeneo occiditur. Est etiam apud eundem, Iliad. 10. 518. *Hippocoon* Thrax, consobrinus Rhesi: qui eâ ipsâ nocte quâ Rhesus ad Trojam cæsus est, è somno excitatus est ab Apolline. Hic ex Æneæ sociis esse deinde potuit.

493. *Victor.*] Non primo, sed secundo loco.

496. *Pandare, qui, &c.*] Convenerat Græcos inter ac Trojanos, ad dirimendum bellum: ut Paris Helenæ raptor, et Menelaus Helenæ maritus, singulari certamine de Helenâ contenderent. At Paris, cum prope victus esset, a Venere e pugnâ subductus est, inducta caligine, Iliad. l. 3. 380. Deinde Jupiter, adnitente Junone, Minervæ mandavit ut fœdus turbaret: quod ut faceret, persuasit illa Pandaro, è Mysiâ, Lycaonis filio, ut sagittam in Menelaum evibraret: atque ita vulnerato Menelao rursus in bella itum est, Iliad. 4. 89. De *Achivis*, Æ. 1. 488.

512 *Notos.*] Ventos quoslibet, propriè meridionales: Austri [illegible] dicuntur, Ecl. 2. 58.

514. *Fratrem in vota vocavit.*] Pandarum, qui, inquit Servius, apud Lycios colitur quasi heros.

Jam

Jam vacuo lætam cœlo speculatus, et alis
Plaudentem, nigrâ figit sub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in astris
Aëriis, fixamque refert delapsa sagittam.
Amissâ solus palmâ superabat Acestes:
Qui tamen æthereas telum contorsit in auras,
Ostentans artem pariter arcumque sonantem.
Hic oculis subito objicitur magnoque futurum
Augurio monstrum: docuit pòst excitus ingens,
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
Namq; volans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signavitque viam flammis, tenuesque recessit
Consumpta in ventos: cœlo ceu sæpe refixa
Transcurrunt, crinemque volantia sidera ducunt.
Attonitis hæsere animis, superosque precati
Trinacrii Teucrique viri: nec maximus omen
Abnuit Æneas: sed lætum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume, pater, nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exortem ducere honorem.

et contuitus columbam jam gaudentem aëre libero et plaudentem alis, transfodit eam *inter obscuras nubes. Cadit mortua, et amisit vitam in astris cœlestibus, et labens refert sagittam infixam. Acestes restabat solus amissâ victoriâ; qui tamen evibravit sagittam in aërem sublimem, ostentans simul industriam et sonitum arcûs* sui. *Tum occurrit oculis prodigium repentinum et futurum magno omini: ingens casus* hoc *explicuit postea, et vates terrifici declaraverunt tardam prædictionem. Nam* sagitta *arundinea volans inflammata est inter aëreas nubes, et igne notavit iter, et absumpta evanuit in leves ventos: quemadmodùm sæpe stellæ cadentes e cœlo transeunt, et volantes trahunt* poste se *comam. Siculi Trojanique viri steterunt stupefacti animo, et oraverunt Deos: et maximus Æneas non rejecit omen, sed amplexus Acestem ornat* eum *magnis donis, et talia dicit: accipe, ô pater, nam talibus prodigiis magnus rex cœli voluit te habere honorem extraordinarium.*

NOTÆ.

At errat si eum ideo Lycium fuisse putat, inductus in errorem his Homeri versibus, Iliad. 4. 119. Εὔχεο δ' Ἀπόλλωνι Λυκηγένει, &c. *Supplicabat autem Apollini Lycio, inclyto jaculatori, agnorum primo genitorum sacrificaturum claram hecatomben, ubi domum reversus esset, claræ in urbem Zeliæ.* Est enim *Zelia*, urbs Mysiæ, ad radices montis Idæ, et fluvium Æsepum, cujus accolas populos in auxilium Priami adduxerat Pandarus, ut legitur ibid. v. 91. *Lycium* igitur Apollinem ab eo invocatum puto, non quòd patriâ esset Lycius, sed propter Lycii templi atque oraculi celebritatem; de quo Æ. 4. 345. Fratrem vero invocat Eurytion, vel ut heros; vel ut summè jaculandi peritum, quippe qui Menelaum vulneraverat, Iliad. 4. 139. Sic Manlius apud Livium, l. 38. 48. *Te L. Scipio appello cujus ego mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque non frustra ab Diis immortalibus precatus sum.*

521. *Pariter, arcumque.*] *Pariter*, ultimam brevem hic producit sequente vocali, propter cæsuram.

523. *Augurio monstrum: docuit post, &c.*] *Augurium* propriè quid sit, diximus Æ. 2. 703. Hic pro quolibet signo ac præsagio futurorum eventuum sumitur. *Monstrum* est, quicquid contra rerum naturam accidit, et aliquid monstrat ac significat eventurum. *Exitus* qui hinc secutus est, incensio fuit navium Trojanarum, infra, v. 659.

524. *Seraque, &c.*] Explicat Servius *gravia;* Hortensius *futura;* Cerdanus, *tarda:* hoc sensu: Ignorabant quid hoc monstro portenderetur; id mox docuit exitus; tumque vates intellexerunt aperueruntque omina, sed seriùs ac tardiùs; cum nullus ultra esset remedio locus.

525. *In nubibus arsit arundo.*] Prodigium in eo fuit, quod id juxta rerum ordinem accidere non poterat; ut sagitta ex arundine, quamlibet sicca, ignem inter nubila conciperet; quod de terræ exhalationibus in altum aërem eductis Aristoteles ait. De *stellis,* ut vulgus putat, *cadentibus,* quales et unde sint, diximus G. 1. 365.

530. *Nec omen abnuit Æneas.*] Cum debuisset aversari, accipit, atque ut sibi prosperum agnoscit; vel dissimulans ob Acestæ reverentiam, et licèt infaustum sciret; vel potiùs deceptus recordatione lætæ illius flammæ, quæ in Ascanii capite effulserat, Æ. 2. 680.

534. *Exortem ducere honorem.*] *Extra sortem ordinemque propositorum præmiorum.* Et morem notat Græcorum; apud quos, antequam præda divideretur inter milites, selectissima quæque, iis qui se fortiter in prælio gesserant, non sorte,

Ipsius

Ipsius Anchisæ longævi hoc munus habebis:
Cratera impressum signis, quem Thracius olim
Anchisæ genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monimentum et pignus amoris.
Sic fatus, cingit viridanti tempora lauro,
Et primum ante omnes victorem appellat Acesten.
Nec bonus Eurytion prælato invidit honori,
Quamvis solus avem cœlo dejecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit:
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Æneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese comitemque impubis Iüli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:
Vade age: et, Ascanio, si jam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis,
Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, et campos jubet esse patentes.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frænatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit Trojæque juventus.
Omnibus in morem tonsâ coma pressa coronâ:

Habebis hoc munus ipsius senis Anchisæ: poculum cœlatum figuris, quod olim Cisseus rex *Thraciæ dederat habendum Anchisæ patri pro magno munere, et* quasi *pignus et monimentum sui amoris. Sic locutus, coronat caput* ejus *viridi lauro, et declarat Acesten primum victorem ante omnes. Et benignus Eurytion non invidit victoriæ* sibi *prælatæ, licet solus dejecisset volucrem ex alto aëre. Proximus est* in distributione *præmiorum, qui secuit funem: ultimus, qui levi sagittâ perfodit malum. At pater Æneas, ludis nondum dimissis, vocat ad se Epytiden, custodem et comitem pueri Ascanii: et sic loquitur in aurem fidelem: Age, vade: et dic, inquit, Ascanio, si jam habet secum instructum agmen puerorum, et si composuit cursus equorum, huc deducat turmas* in honorem *avi* sui, *et monstret se in armis. Ipse imperat populum omnem sparsum recedere e toto circo, et spatium fieri vacuum. Accedunt pueri, et in conspectu parentum emicant æqualitèr super equis frænatis: omnis juventus Siciliæ et Trojæ plaudit admirans eos equitantes. Omnibus capilli premuntur coronâ comptâ:*

NOTÆ.

sed judicio dabantur. Sic Æ. 9. 271. Ascanius Niso; *Clypeum cristasque rubentes Excipiam sorti, jam nunc tua præmia, Nise.*

537. *Cisseus.*] Rex alicujus Thraciæ partis, Hecubæ pater, quæ Priami conjux fuit, ab eoque dicta *Cisseis.* De *Thracia,* Æ. 3. 14.

547. *Epytiden.*] *Epytides,* patronymicum ejus fuit nomen; proprium, *Periphantes:* qui *Epyti* filius, Anchisæ præco, Iliad. 17. 324.

548. *Ascanio, si jam, &c.*] Non enim interfuerat ludis Ascanius; turmas interea suas ad ludum instruens. De eo, Æ. 1. 267.

553. *Incedunt pueri, &c.*] V. LUDUS. *Equestris decursio puerorum Trojano more.* Hunc omissis cæteris Homeri ludis, Iliad. 23. addidit Virgilius in gratiam Augusti, qui his temporibus ludum illum in usum revocaverat, ut diximus, Æ. 3. 280. De Augusto sic Suetonius, c. 43. *Trojæ ludum edidit frequentissime, majorum minorumve puerorum delectu: prisci decorique moris existimans, claræ stirpis indolem sic notescere. In hoc ludicro C. Nonium Asprenatem lapsu debilitatum aureo torque donavit: passusque est ipsum posterosque Torquati ferre cognomen. Mox finem fecit talia edendi, Asinio Pollione oratore gravitèr invidiosèque in curiâ questo Æsernini nepotis sui casum, qui et ipse crus effregerat.* In eoque Augustus ducem secutus erat Julium Cæsarem, de quo idem Suetonius, c. 39. *Trojam lusit turma duplex, majorum minorumve puerorum.* Tres hic turmas statuit Virgilius, singulas puerorum duodecim; cum vulgo in exercitu *turmæ* ter denos haberent equites quibus præerant tres *decuriones.* Tres, inquam, statuit turmas, licet Julius duas tantum: quia fortasse turmarum numerus ad arbitrium editoris mutabatur, et ab Augusto auctus fuerat; est enim verisimile ita descriptos hic a poeta ludos fuisse, ut ab Augusto tunc edebantur. Porro hæc fuerunt ludentibus pueris arma atque ornamenta. I. Galea. II. Corona supra ipsam galeam. III. Torques aureus, catenæ instar circuito collo summum in pectus delabens. IV. Pharetra humero suspensa; non omnibus quidem; ait enim, *pars leves humero pharetras;* sed fortasse ducibus. V. Hastilia duo præfixa ferro; quibus sese videntur ex equis vicissim impulisse: unde frequens casus sequebatur, ut ex Suetonio modo vidimus.

556. *Tonsâ coma, &c.*] Nascimbænus *tonsam* de tonsurâ capillorum explicat. Servius, *coronam,* de galea; et vero Homerus, Iliad. 7. 12. de galea loquens, ait, ὑπὸ ϛεφάνης ἐυχάλκυ,

Cornea

Cornea bina ferunt præfixa hastilia ferro,
Pars leves humero pharetras: it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmæ, ternique vagantur
Ductores: pueri bis seni quemque secuti,
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem
Nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos: quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi
Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus unde Atti duxere Latini:
Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iülo.
Extremus, formâq; ante omnes pulcher Iülus

gerunt duas hastas corneas armatas ferro, pars humero pharetras politas: flexibilis circulus torti auri per collum descendit in summum pectus. Turmæ equitum sunt *tres numero, et tres duces oberrant: pueri duodecim secuti unumquemque ducem, micant agmine distincto, et similibus ducibus. Una* est *turma puerorum, quam lætam ducit parvus Priamus, ferens nomen avi, tua inclyta proles, ô Polite, auctura Italos: quem portat equus Thracius bicolor notis candidis, gressus pedum primorum candidi* sunt, *et erigit frontem candidam. Secundus* dux *est Atys, a quo Attii Latini ducunt originem: parvus Atys, et puer charus puero Iülo. Ultimus Iülus, et præ omnibus spectabilis* propter *pulchritudinem,*

NOTÆ.

sub corona aurea. Tamen existimo pueros, et *galeatos*, et supra galeam *coronatos* fuisse: qualis est Marrubius sacerdos, Æ. 7, 751. *Fronde super galeam et felici comptus olivâ. Galeatos* quidem, quia Ascanius deinde v. 673. *Galeam ante pedes projecit inanem. Coronatos* vero, non fluentibus ramis; sed pressis concisisque frondibus: talis ipse Virgilius G. 3, 21. *ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ.*

557. *Cornea bina, &c.*] *Hastile*, lignum ipsum hastæ, cui ferrum præfixum est: lignum, inquam, ex arbore *corno, cornoüiller, the corneil-tree:* de qua G. 2, 34. et hastas quidem illas necesse est breviores fuisse, ut binæ ferri possent, vel alterutrâ simul manu, vel singulæ singulis manibus.

562. *Partito.*] Ab antiquo *partio:* nunc enim *partior*, active tantum, non etiam passivè sumitur. *Magistris.*] Ducibus, quos mox enumeraturus est: et hæc appellatio propria est in eo genere: quippe cum eligebatur Romæ dictator; qui sub eo præerat equitatui, vocabatur *magister equitum.* De voce, *ovans*, Æ. 3, 189.

564. *Polite, progenies, &c.*] Ejus *Politæ* filius, qui in oculis Priami patris a Pyrrho interfectus est, Æ. 2, 526. *Polite*, vocativus est à nominativo *Polites*, non à *Politus.* Hic *Polites*, teste Servio, dicitur tamen a Catone in originibus venisse cum Æneâ in Italiam, et urbem condidisse *Politorium* in Latio, ubi nunc *Polini:* quam deinde urbem Ancus Romanorum rex delevit, quòd esset illa Latinorum adversus Romanos perfugium. Virgilius, qui Politen a Pyrrho cæsum induxit, hujus urbis structuram attribuere videtur ejus filio, cum ait: *Progenies auctura Italos.* De *Italis*, Æ. 1. 530.

566. *Portat equus bicolor, &c.*] Albus quidem fronte primisque duobus pedibus: hoc enim est *primi pedis*, id est, *primorum pedum.* At quis alter color? Fortasse rufus: talis enim equus ab Homero describitur, Iliad. 23. 455. totus rufus, et albâ stellâ in fronte conspicuus: quod exprimere hic Virgilius voluisse Cerdano videtur. De *Thraciâ*, equorum ferace, Æ. 3. 14.

567. *Primi alba pedis, &c.*] Servius de duobus anterioribus pedibus explicat, Cerdanus de unico pede dextro. *Frontem albam* Scaliger interpretatur, *alba veluti stella* notatam: quia omnino alba deterioris equi indicium est.

568. *Genus unde Atti.*] Sic rescribo cum Pierio ex antiquis codicibus. Constat enim signatam hic a Virgilio fuisse gentem *Attiam*, non *Acciam*, neque *Atyam:* unde maternum genus Augustus ducebat. Quare dixit: *genus unde Atti duxere Latini*, non vero *Romani:* quia *Attia* gens erat ex urbe Latii *Aricia*, nunc *la Riccia.*

569. *Puer dilectus Iülo.*] Notat certe conjunctam affinitatem inter utramque gentem *Juliam*, quæ ab Iülo; et *Attiam*, quæ ab Aty: qua ex conjunctione prodiit Augustus. Quippe Julia, Julii Cæsaris soror, nupserat M. Attio Balbo: quo ex conjugio prodiit *Attia;* quæ collocata C. Octavio, Octavium peperit, Augustum deinde appellatum. Unde emendabis Plutarchum et alios, qui Augustum ex sorore Cæsaris natum ferunt; et Livianam periochen libri 116. ubi is dicitur Cæsaris hæres, *et ex sorore nepos:* habet autem emendatissimus Livii codex, Pierio teste, *sororis nepos;* quod verum est: fuit enim Augustus nepos Juliæ, sororis Cæsaris; non nepos Cæsaris, ex Juliâ sorore: quâ ex verborum confusione ortus error est. De *Sidonio*, Æ. 1. 446. De *Didone*, in argumento lib. 4.

Sidonio

Sidonio est invectus equo: quem candida Dido
Esse sui dederat monimentum et pignus amoris.
Cætera Trinacriis pubes senioris Acestæ
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes
Dardanidæ, veterumque agnoscunt ora parentum.
Postquam omnem læti consessum oculosq; suorum
Lustravere in equis: signum clamore paratis
Epytides longè dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrêre pares, atque agmina terni
Diductis solvêre choris: rursusque vocati
Convertêre vias, infestaque tela tulêre.
Inde alios ineunt cursus, aliosque recursus,
Adversis spatiis: alternosque orbibus orbes
Impediunt, pugnæq; cient simulacra sub armis.
Et nunc terga fugâ nudant, nunc spicula vertunt
Infensi, factâ pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in altâ
Parietibus textum cæcis iter, ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, quà signa sequendi
Falleret indeprensus et irremeabilis error.
Haud alitèr Teucrûm nati vestigia cursu
Impediunt, texuntque fugas et prælia ludo:
Delphinum similes, qui per maria humida nando
Carpathium Libycumq; secant, luduntq; per undas.
Hunc morem cursûs, atq; hæc certamina primus
Ascanius, longam muris cum cingeret Albam,
Rettulit, et priscos docuit celebrare Latinos;
Quo puer ipse modo, secum quo Troïa pubes:

impositus est equo Sidonio, quem pulchra Dido dederat ei, ut esset monimentum et testimonium sui amoris. Reliqua juventus vehitur equis Siculis senis Acestæ. Trojani recipiunt cum *plausu* eos de gloriâ *solicitos, et lætantur* eos *videndo, et agnoscunt vultus antiquorum patrum. Postquam læti circuierunt equitando omnem concionem et conspectum suorum: procul Epytides dedit paratis signum clamore, et sonuit flagello. Illi excurrerunt* simul *pares, deinde tres* duces *diremerunt agmen* in *separatas turmas: interumque admoniti relegerunt iter, et immisere hastas inimicas. Postea incipiunt alios cursus et alios recursus* ex *oppositis locis, et implicant alternatim gyros gyris, et sub armis edunt imaginem certaminis. Et modo præbent terga fugæ, modo convertunt hastas* quasi *inimici, modo æqualitèr incedunt* quasi *pace compositâ. Quemadmodum Labyrinthus in altâ Cretâ dicitur habuisse olim iter implexum obscuris parietibus, et fraudem incertam* propter *mille vias,* per *quas error inobservàbilis et inexplicabilis turbabat signa progrediendi. Non aliter filii Trojanorum impediunt currendo cursum, et miscent fugas ac certamina ludendo. Similes delphinis, qui natando per liquidum mare findunt Carpathium ac Libycum* mare, *et ludunt inter fluctus. Ascanius, cum circumdaret Albam longam mœnibus, renovavit primus hanc consuetudinem decursionis, atque has pugnas; et docuit veteres Latinos eas edere: quo modo ipse puer, et cum eo Trojana juventus:*

NOTÆ.

573. *Senioris Acestæ.* Ad *equos Acestæ* refero, quibus Acestes Trojanam juventutem ad hunc ludum instruxerat: non ad *pubem Acestæ*, seu juventutem Siculam; quam probabile est in Trojanis illis pueris locum non habuisse, siquidem è tribus ductoribus nullus Siculus fuit.

575. *Pavidos.*] De laude et victoriâ solicitos: eo pavore perculsos, de quo v. 138. *Exultantiaque haurit corda pavor pulsans.*

576. *Ora parentum.*] Parentum similitudinem in liberis. De verbo *lustro*, pro *circumeo*, Æ. 1. 608.

588. *Creta fertur Labyrinthus.*] De *Creta* insula, *Candie*, Æ. 3. 104. De *Labyrintho*, Æ. 6. 67. Et comparat varios cursûs pueriiis figuras cum *Labyrinth.*; currentes deinde pueros, cum *delphinis.*

594. *Delphinum, &c.*] *Delphin*, vel *delphinus*, communitèr creditur esse *porcus marinus, marsouin, a porpoise*, quem falsò incurvo corpore pinxere veteres; nisi forte sic apparet propter impetum ac velocitatem motus cum erumpit e mari: vere enim dicitur à Plinio l. 9. 8. *velocissimum omnium animalium, non solum, marinorum; ocyor volucri, ocyor telo . . . . tanta vi exilit, ut plerumque vela navium transvolet.*

595. *Carpathium, Libycumque.*] *Carpathium* mare, ad orientem Cretæ insulæ, ubi est *Carpathus* insula Cretam inter et Rhodum media, nunc *Scarpanto*. *Libycum* mare, circa Libyam, de qua Africæ parte, Æ. 1. 158. et G. 1. 241. De *Ascanio*, Æ. 1. 267. De *Alba*, Æ. 8. 48. De *Latinis*, veteribus Latii incolis. Æ. 1. 6.

Albani

Albani docuere suos, hinc maxima porro
Accepit Roma, et patrium servavit honorem;
Trojaque nunc, pueri, Trojanum dicitur agmen.
Hac celebrata tenùs sancto certamina patri.
Hic primum fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt solemnia ludis:
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Iliacam ad classem; ventosque aspirat eunti,
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa cito decurrit tramite virgo.
Conspicit ingentem concursum: et litora lustrans,
Desertosque videt portus, classemque relictam.
At procul in solâ secretæ Troades actâ
Amissum Anchisen flebant, cunctæque profundum
Pontum aspectabant flentes: heu! tot vada fessis
Et tantum superesse maris, vox omnibus una.
Urbem orant: tædet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Conjicit, et faciemque Deæ vestemque reponit.
Fit Beroë, Ismarii conjux longæva Dorycli,
Cui genus, et quondam nomen, natique fuissent.
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O miseræ, quas non manus, inquit, Achaïca bello
Traxerit ad letum, patriæ sub mœnibus! ô gens
Infelix! cui te exitio fortuna reservat?
Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas;
Cùm freta, cùm terras omnes, tot inhospita saxa
Sideraq; emensæ ferimur: dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et volvimur undis.

eodem modo *Albani docuerunt suos* posteros: *hinc vero maxima Roma accepit et retinuit patrium ludum; et* illi *pueri nunc dicuntur Troja et Trojanum agmen. Hactenùs pugnæ editæ* sunt *sancto parenti. Tum fortuna primùm conversa mutavit fidem. Dum per diversos ludos persolvunt sepulchro justa: Juno* filia *Saturni demisit Irim e cœlo ad naves Trojanas, et adjuvat ventis* eam *descendentem, plurima parans, et nondum expleta* secundum *veterem indignationem. Illa virgo festinans iter per arcum mille colorum, nulli aspectabilis descendit* per *pronam semitam. Videt magnum concursum* ad ludos; *et circumiens litora, cernit portus vacuos et naves incustoditas. At Trojanæ procul separatæ in deserto litore plorabant Anchisen amissum, et cunctæ plorantes aspiciebant altum mare: unus* erat *sermo omnium; heu! tot fluctus et tantum maris restare fatigatis! postulant urbem: tædet* eos *pati asperitatem maris. Igitur Iris non ignara nocendi immittit se in medium* earum, *et exuit formamque et habitum Deæ. Assimulatur Beroë uxori grandævæ Dorycli Ismarii, cui fuerat olim nobilitas, et fama, et soboles. Sic autem immiscet se mediam matribus Trojanorum: O infelices, inquit, quas manus Græcorum non traxere ad mortem,* in *bello, sub muris patriæ! ô gens infortunata! cui morti reservat te fortuna? Jam septima æstas transiit ab exitio Trojæ; ex quo* tempore *vagamur emensæ tot maria, et omnes terras, tot scopulos inhabitabiles, et sidera: ex quo per vastum mare quærimus Italiam fugientem, et raptamur fluctibus.*

NOTÆ.

606. *Irim de cœlo, &c.*] De *Iride*, et arcu cœlesti, Æ. 4. 700. De *Junone, Saturni filia*, Æ. 1. 23.

613. *Secretæ Troades acta.*] Nam, ut ait Hortensius, indecorum est honestas matronas publicis in spectaculis esse cum viris. *Acta* litus est, ab ἀκτὴ; quâ voce etiam usus est Cicero, de Siculo litore loquens, Verrina 5. 81. *Uxorem tot in acta dies secum habere.*

620. *Beroë, Ismarii, &c.*] Ficta nomina *Beroës* et *Dorycli*. *Ismarius* is dicitur, id est, *Thracius*, ab Ismaro, Thraciæ maritimæ monte, de quo G. 2. 37. De *Dardanidis*, Æ. 1. 235. De *Achaiâ*, Græciâ proprie dictâ, vel Peloponnesi parte, Æ. 1. 488.

626. *Jam vertitur æstas.*] Jam præterita est septima, et convertitur vergitque in Octavam. Hunc enim esse sensum diximus, Æ. 1. 756. Et vero tunc ita loquebatur Beroë, non æstate, sed vere: ipso quippe ludorum die, ut statuimus supra, v. 46.

628. *Sidera emensæ.*] Per navigationem, quæ astrorum aspectu regitur.

629. *Fugientem.*] Quia, quo propiùs ad eam accedebant, eo videbantur ab eâ longiùs vi tempestatum repelli. De *Eryce*, Æneæ fratre, v. 24.

Hic

Hic Erycis fines fraterni, atq; hospes Acestes:
Quis prohibet muros jacere, et dare civibus urbem?
O patria, et rapti nequicquam ex hoste Penates!
Nullane jam Trojæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnes, Xanthum et Simoënta videbo?
Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandræ per somnum vatis imago
Ardentes dare visa faces: hic quærite Trojam:
Hic domus est, inquit, vobis: jam tempus agit res.
Nec tantis mora prodigiis: en quattuor aræ
Neptuno! Deus ipse faces animumque ministrat.
Hæc memorans, prima infensum vi corripit ignem:
Sublatâque procul dextrâ connixa coruscat,
Et jacit. Arrectæ mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis, quæ maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroë vobis; non hæc Rhœteïa, matres,
Est Dorycli conjux: divini signa decoris,
Ardentesque notate oculos: qui spiritus illi,
Qui vultus, vocisve sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
Ægram, indignantem tali quòd sola careret
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores.
Hæc effata.

Hic est regio Erycis fratris Æneæ, et hospes Acestes: quis vetat Æneam fundare muros, et dare urbem civibus? O patria, et Penates frustrà erepti ab hostibus! an deinceps nulli vocabuntur muri Trojæ? nullibi aspiciam fluvios Hectoreos, Xanthum et Simoënta? Immo agite, et mecum incendite funestas naves. Nam umbra Cassandræ vatis visa est per somnum præbere mihi faces accensas, aitque, *Hic quærite Trojam, hic est vobis domus: jam tempus urget rem. Nec mora* est adhibenda *tantis præsagiis: ecce quatuor altaria posita Neptuno!* Ille *ipse Deus suppeditat* nobis *animos et faces. Hæc dicens, prima* per *vim rapit funestum ignem: et erectâ dexterâ nitens procul librat, et conjicit. Arrecti* sunt *animi et attonita corda Trojanarum. Hic una è multis, quæ* erat *annis provectissima,* nomine *Pyrgo regia nutrix tot filiorum Priami: Non hæc vobis est Beroë, ô matres; non uxor Rhœteïa Dorycli: animadvertite indicia divinæ pulchritudinis, et oculos micantes, quis* sit *illi vigor, quæ facies, aut sonus vocis, aut gressus ambulanti. Egomet ipsa, jamdiu digressa* a Beroë, *reliqui Beroën ægrotantem, et dolentem quod sola immunis esset talis officii, nec exhiberet Anchisæ digna sacrificia. Hæc locuta* est.

NOTÆ.

De *Acesta*, v. 36. De *Penatibus*, Æ. 2. 717. De *Hectore*, Æ. 1. 99. De *Xantho*, Troadis fluvio, Æ. 1. 473. De *Simoënte*, Troadis item fluvio, Æ. 1. 100. De *Cassandra* vate, Priami filia, Æ. 2. 246.

638. *Agit res.*] Sic Romanus, ac Mediceus codex, aliique vetusti, apud Pierium; licet in aliis legatur *tempus agi res:* id est, *tempus agendi rem.* Magis tamen placet prima lectio, *tempus agit res:* id est, *ipsum tempus, ipsa occasio, rem urget* et *porro impellit: nam ecce faces, &c.*

639. *Quattuor aræ Neptuno.*] A quo constitutæ? non ab Æneâ, qui ad tumulum, et in patris honorem sacra fecerat: tumulus autem et sacrificii locus procul aberant ab eâ litoris parte; nec procul a circo; ut patet ex boum sanguine, quo lapsus est Nisus, v. 333. Ergo, vel a Cloantho: qui, hoc ipso in litore Siculo, immolandum pro navali victoriâ taurum Diis pelagi voverat? v. 235. vel ab ipsis Trojanis: qui, dum Æneas Anchisæ sacra faceret, mactabant ipsi juvencos, pro suâ quisque copiâ; sive ut Anchisen, sive ut alios etiam Deos colerent, neque enim id a poëtâ definitur, v. 100.

642. *Ignem . . . coruscat.*] Neutrum id vulgo verbum est; apud Virgilium sæpe activum. Æ. 10. 651. *Strictumque coruscat mucronem.* Æ. 12. 431. *Hastamque coruscat.*

645. *Pyrgo.*] Fictum nomen a poëtâ. De Priami quinquaginta filiis, ac duodecim filiabus, Æ. 2. 503.

646. *Rhœtëia.*] E *Rhœteo*, Troadis promontorio, non procul ab urbe Trojâ.

647. *Divini signa decoris.*] Quatuor ea signa commemorat. I. *Fulgorem vultus* et *oculorum.* II. *Spiritum,* id est, halitum odoratum. III. *Incessum,* aut grandem, aut fluentem. IV. *Sonum vocis,* sanè altiorem firmioremque. De tribus primis diximus, Æ. 1. 402, 403, 405. De quarto dixit Æneas ad Venerem ibidem, v. 332. ubi: *Nec vox hominem sonat.*

651. *Indignantem quod, &c.*] Ægre ferentem, quod per valetudinem sibi non liceret interesse sacris.

At

At matres primo ancipites, oculisque malignis
Ambiguæ, spectare rates, miserum inter amorem
Præsentis terræ fatisque vocantia regna:
Cum Dea se paribus per cœlum sustulit alis,
Ingentemque fugâ secuit sub nubibus arcum.
Tum vero attonitæ monstris, actæque furore,
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem:
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Conjiciunt: furit immissis Vulcanus habenis
Transtra per, et remos, et pictas abiete puppes.
Nuncius Anchisæ ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert naves Eumelus: et ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Ascanius, cursus ut lætus equestres
Ducebat, sic acer equo turbata petivit
Castra: nec exanimes possunt retinere magistri.
Quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
Heu miseræ cives! non hostem inimicaq; castra
Argivûm; vestras spes uritis. En ego vester
Ascanius. Galeam ante pedes projecit inanem,
Quâ ludo indutus belli simulacra ciebat.
Accelerat simul Æneas, simul agmina Teucrûm.
Ast illæ diversa metu per litora passim
Diffugiunt, sylvasque, et sicubi concava furtim

Sed matres primo cœperunt aspicere naves oculis malevolis, incertæ et dubiæ inter miserum amorem præsentis regionis et regna invitantia per fatum. Cum Dea Iris *extulit se per aërem alis æquatis, et* in *discessu signavit magnum arcum inter nubes. Tunc autem stupefactæ prodigiis, et impulsæ furore, vociferantur, et rapiunt ignem* ex *aris intimis: pars nudant aras, injiciuntque frondes et ramos et faces: ignis sævit laxatis habenis, per scamna, et remos, et puppes pictas* ex *abiete* structas. *Eumelus nuncius defert ad sepulchrum Anchisæ et sedes theatri naves esse combustas: et ipsi* spectatores *vident nigrantes favillas volare in fumo. Et primus Ascanius, quemadmodum lætus regebat decursionem eo modo currit* ad *castra tumultuantia, festinus* in *equo: et magistri stupefacti* non *possunt* eum *retinere, aitque. Quis* est *iste novus furor? ô miseræ cives? quo jam, quo tenditis? non incenditis hostes, et hostilia castra Græcorum;* sed *spes vestras. Ecce ego* sum *vester Ascanius. Abjecit ad pedes vacuam cassidem, quâ opertus* in *ludo ediderat imaginem pugnæ. Accurrit simul Æneas, simul multitudo Trojanorum. Sed illæ* præ *timore fugiunt quacumque in remota litora, et clam quærunt sylvas, ac rupes cavernosas, si alicubi* sunt:

NOTÆ.

660. *Rapiuntque focis penetralibus ignem, &c.*] Dionysius Halicarn. postquam de Ægesto sive Acestâ, et Elymo, jam in Siciliâ confidentibus, locutus est: ita de hoc navium incendio disserit, l. 1. Ἐντυχὼν δὲ εἰρημένοις Αἰνείας ἀνδράσι, &c. *In hos autem viros postquam incidit Æneas, complectitur eos comitèr, et condit in eorum gratiam urbes Ægestam et Erycem, et exercitûs sui partem in iis relinquit: quantum ego conjicio, suâ sponte, ut labore et marinis jactationibus fessi loco tuto quiescerent; ut vero aliqui scribunt, detrimentum classis illic passus ab incendio, quod aliquot fœminæ tædio navigationis excitaverant; et necessitate coactus turbam relinquere, quam post absumptas naves reliquæ capere non poterant.* Plutarchus in Romulo, refert ex aliquorum sententia incensas à mulieribus naves Trojanorum fuisse in ipsis Tybridis faucibus, *Romæ* cujusdam Trojanæ suasu, a quâ deinde *Roma* nomen habuerit. Strabo, l. 6. id Crotone accidisse narrat, et sic deinde rem definit; Καὶ τὸ τῶν Τρῳάδων δὲ τόλμημα περιφέρεται πολλαχοῦ, &c. *Et Trojanarum quidem facinus multis ascribitur locis, videturque incredibile, cum tamen fieri potuerit.*

661. *Spoliant aras.*] Frondibus, verbenis, tæniis, quibus ornatæ erant et aræ et statuæ. Æ. 4. 457.

662. *Vulcanus habenis.*] De *Vulcano*, pro igne, G. 1. 295. *Habenis.*] Translatio ab aurigis, qui habenas ad incitatissimum cursum laxiores equis permittunt. De *transtris*, supra, v. 119. De *abiete, sapin, fir.* G. 2. 68. De *cuneis theatri*, supra, v. 288.

665. *Eumelus.*] Effœtus aliquis senex, qui apud naves cum mulieribus steterat.

669. *Magistri.*] Vel alii duces duo, *Priamus* et *Atys*, qui sic appellantur, v. 562. Vel custos Ascanii Epytides aliorumque juvenum custodes. De *Argivis*, et *Argis* urbe Peloponnesi, Æ. 1. 284.

673. *Galeam . . . inanem.*] Jam *vacuam*, quippe extractam e capite. Alii explicant; *spoliatam coronâ*, quæ prius superposita galeæ, jam impetu deciderat. De *Teucris*, Æ. 1. 235.

Saxa,

Saxa petunt: piget incepti, lucisque: suosque
Mutatæ agnoscunt: excussaque pectore Juno est.
Sed non idcirco flammæ atque incendia vires
Indomitas posuere: udo sub robore vivit
Stupa, vomens tardum fumum: lentusque carinas
Est vapor, et toto descendit corpore pestis:
Nec vires heroum, infusaque flumina prosunt.
Tum pius Æneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare Deos, et tendere palmas:
Jupiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Trojanos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos; da flammam evadere classi
Nunc, pater, et tenues Teucrûm res eripe leto:
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti
Si mereor, demitte; tuâque hic obrue dextrâ.
Vix hæc ediderat: cum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit: tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum, et campi: ruit æthere toto
Turbidus imber aquâ, densisq; nigerrimus Austris:
Implenturque super puppes, semiusta madescunt
Robora: restinctus donec vapor omnis; et omnes,
Quattuor amissis, servatæ a peste carinæ.
At pater Æneas casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas

pœnitet eas facinoris et vitæ: et revocatæ a furore *agnoscunt suos* cives: *et Juno expulsa est ex animo. Tamen flammæ et incendia non amiserunt propterea vim* suam: *stupa emittens pigrum fumum alitur sub ligno humido, et spissus ignis absumit trabes, et pernicies funditur* per *totam molem: et labor virorum injectæque undæ non proficiunt. Tunc pius Æneas* cœpit *lacerare vestem* ab *humeris, et invocare Deos* in *auxilium, et extollere palmas* manuum: *Jupiter omnipotens,* ait, *si nondum odisti Trojanos omnes ad unum, si vetus misericordia* tua *spectat casus humanos: concede nunc classi evitare incendium, ô pater, et serva ab exitio res angustas Trojanorum: vel, si mereor, tu trade me morti inimico fulmine, et hic opprime* me *tuâ manu quod* solum *restat. Vix dixerat ea: cùm immissis pluviis tempestas furit præter consuetudinem, et alta* loca *terrarum et campi quatiuntur fulmine: imber sonans aquis et densatus a nigris Austris cadit ex toto aëre: et naves desuper implentur, ligna semiusta humescunt: donec ignis totus extinctus* est; *et cæteræ naves receptæ* sunt *ab igne, quatuor* tantum *absumptis. Sed pater Æneas, perculsus* hâc *tristi calamitate, agitabat animo magnas curas, nunc huc, nunc illuc:*

NOTÆ.

681. *Udo sub robore.*] Duro quovis ligno; aliquando certâ specie arboris, e querceo genere, G. 1. 162.

682. *Stupa.*] Linum vile, cortici proximè adhærens, obturandis ac stipandis rimis ac foraminibus comparatum. Græce στύπη, à στύφω, *astringo.*

Tardum fumum, lentusque, &c.] Quia uda et vicina undis materia non facile in flammam emicabat.

683. *Vapor.*] Proprie est halitus ac flatus, qui fumi instar expiratur: hic pro igne sumitur, juxta Lucretium, l. 2. 149. *At vapor is quem Sol mittit, lumenque serenum.* *Carinæ,* trabes sunt imæ in *navibus.*

Corpore pestis.] *Corpus* hic pro navium mole: *Pestis* pro igne usurpatur, et sæpe pro noxiâ quâcunque re; et apud Livium, l. 44. pro cæde; *in aliam fœdiorem pestem incidebant: elephantes enim ab rectoribus in litus acti exeuntes obterebant.* Plinius l. 2. 48. pro tempestate; *Præcipua navigantium pestis, &c.*

685. *Abscindere vestem, &c.*] Maximum hoc signum doloris fuit: usitatissimum apud Hebræos, ut patet ex sacris literis. Sed et apud Ægyptios ex Herodoto, l. 2. quos mortuos prosecutæ mulieres vagæ per urbem percutiebant se nudatis mamillis. Apud Trojanos, ex Senecâ, in Troad. v. 101. ubi Hecuba: *Cadat ex humeris vestis apertis; jam nuda vocant pectora dextras.* Apud Græcos, ex Herodoto, l. 8. re male gestâ a Mardonio. Apud Romanos, ex Suetonio in Nerone, c. 42. qui *postquam Galbam et Hispanias descivisse cognovit . . . . veste discissâ, capite converberato, actum de se pronunciavit.* Causa autem hujus moris hæc erat, ut pectus pateret ad planctum, cujus etiam frequens apud veteres usus.

695. *Ardua terrarum.*] Montes, spatia terrarum altissima. Vulgaris est ea locutio atque elegans: ut Æ. 2. 332. *Angusta viarum.* Ibid. v. 725. *Opaca locorum.* De *Austris,* ventis meridionalibus, Ecl. 2. 58. De *roboribus,* supra, v. 681.

Mutabat

Mutabat: versans, Siculisne resideret arvis
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multâque insignem reddidit arte;
Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira
Magna Deûm, vel quæ fatorum posceret ordo.
Isque his Æneam solatus vocibus infit:
Nate Deâ, quò fata trahunt retrahuntq; sequamur.
Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinæ stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium, et conjunge volentem.
Huic trade, amissis superant qui navibus; et quos
Pertæsum magni incepti rerumque tuarum est;
Longævosque senes, ac fessas æquore matres;
Et quicquid tecum invalidum, metuensq; pericli est,
Delige: et his habeant terris sine mœnia fessi.
Urbem appellabunt permisso nomine Acestam.
Talibus incensus dictis senioris amici:
Tum verò in curas animus deducitur omnes.
Et nox atra polum bigis subvecta tenebat:
Visa dehìnc cœlo facies delapsa parentis
Anchisæ, subitò tales effundere voces:
Nate, mihi vitâ quondàm, dum vita manebat,
Chare magis: nate Iliacis exercite fatis:
Imperio Jovis huc venio, qui classibus ignem
Depulit, et cœlo tandèm miseratus ab alto est.

deliberans, an remaneret in *agris Siculis immemor fatorum, an p teret regiones Italas. Tunc senex Nautes, quem Tri'onia Pallas unicè instituit, et effecit clarum multis vaticiniis; edebat hæc responsa,* dicebatque, *vel quid magna ira deorum minaretur, vel quid exigeret series fatorum. Atque ille solatus Æneam loq itur his verbis: Fili Veneris, eamus quò fata vocant et revocant. Quicquid accidet, omnis fortuna vincenda est tolerando. Est tibi Trojanus Acestes e divinâ origine: accipe illum et volentem adhibe socium ad consilia. Da illi* eos, *qui superflui* sunt *amissis navibus, et quos tædet magni consilii et rerum tuarum; et elige senes grandævos, et matres lassas navigatione, et quodcunque tecum est infirmum et timens pericula: et permitte* ut illi *fatigati habeant urbem* in *hôc regione. Vocabunt urbem* illam *Acestam, concesso* ab Acestâ *nomine.* Æneas *commotus* est *talibus verbis amici senis: deinde vero distractus est animo in omnes curas. Et nox nigra occupabat cœlum invecta duobus equis: deinde species Anchisæ patris delapsa e cœlo visa* est ipsi *repentè proferre talia verba: O fili, mihi magis chare* quam *vitâ, quando vita inerat mihi; fili agitate, casibus Trojanis: venio huc jussu Jovis, qui avertit incendium a navibus* tuis, *ac denique misertus est* tui *ex alto cœlo.*

NOTÆ.

704. *Nautes, unum Tritonia, &c.*] *Nautes,* caput *Nautiæ* familiæ Romanæ, cujus in custodia Palladium Romæ per successionem fuit: ut habet Dionysius Halicarn. l. 6. Et causam diximus, Æ. 2. 166. De *Pallade,* Æ 1. 39. et 2. 31. De *Tritoniâ,* ejus cognomine, Æ. 2. 171. De *ordine fatorum,* Æ. 1. 239. De *Acestâ rege, Dardaniæ stirpis,* supra v. 36.

718. *Acestam.*] De hâc urbe, infra, v. 755.

721. *Bigis.*] Ut soli *quadrigæ,* sic Nocti et Lunæ *bigæ* a poëtis trahendo currui assignantur: et quidem ab Ovidio *equi,* ab Ausonio *juvencæ,* ab aliis *muli;* quia sicut muli non suo, sed equi genere procreantur; ita Luna, non suo, sed Solis lucet lumine. Tibullus tamen, l. 3. 4. 17. attribuit Nocti *quadrigas.* Color autem illis *niger* vulgo datur; a Claudiano *cœruleus,* qui sæpe sumitur pro nigro; ab Ovidio *niveus,* quia illic de Lunâ agitur.

722. *Cœlo facies delapsa parentis, &c.*] E cœlo labitur, quo ejus *manes Acheronte remissos,* et inter Divos admissos putari vidimus, v. 99. Tamen mox conveniri vult apud inferos, v. 733. Scilicet putabant veteres quatuor inesse homini, de quibus Æ. 4. 385 præcipuè *animam;* et *simulacrum,* sive *idolum,* sive *manes; animam,* heroum præsertim in cœlum abire; *simulacrum* eorundem manere apud inferos. Sic apud Homerum Odyss. 11. 600. Ulysses, in illâ suâ mortuorum ex inferis evocatione, ait: Τὸν δὲ μετ' εἰσενόησα βίην Ἡρακληείην, εἴδωλον· αὐτὸς δὲ, &c. *Post hunc vero vidi vim Herculeam, idolum: ipse vero apud immortales Deos oblectatur in conviviis.* De *Ilio,* Æ. 1. 1. De *fatis,* Æ. 1. 239. De *Italia,* Æ. 1. 530. De *Latio,* Æ. 1. 6. De *Dite,* Plutone, G. 4. 467. De *Avernis,* pro inferis, Æ. 6. 237. De *Tartaro,* infimo inferorum loco, G. 1. 36. De *Elysio,* beatorum apud inferos sede, Æ. 6. 638. De *Sibylla,* Æ. 6. 10. De *sacrificio Sibyllæ,* Æ. 6. 243. De *genere Æneæ,* seu posteris, Æ. 6. 756.

Consiliis pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat senior: lectos juvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam: gens dura, atque aspera cultu,
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen antè
Infernas accede domos; et Averna per alta
Congressus pete, nate, meos. Non me impia namq;
Tartara habent tristesq; umbræ; sed amœna piorum
Concilia, Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
Nigrantûm multo pecudum te sanguine ducet. [ces.
Tum genus omne tuum, et, quæ dentur mœnia, dis-
Jamque vale: torquet medios nox humida cursus,
Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis.
Dixerat, et tenues fugit, ceu fumus, in auras.
Æneas, Quo deindè ruis? quò proripis? inquit.
Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?
Hæc memorans, cinerem et sopitos suscitat ignes:
Pergameumque Larem, et canæ penetralia Vestæ
Farre pio et plenâ supplex veneratur acerrâ.
Extemplò socios, primumque accersit Acesten:
Et Jovis imperium, et chari præcepta parentis
Edocet; et quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis, nec jussa recusat Acestes.
Transcribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.

Obtempera consiliis, quæ senex Nautes præbet tibi prudentissima: transporta in Italiam electos juvenes, generosissimos animos: gens fortis et aspera moribus vincenda est tibi in Latio. Tamen prius veni ad domos inferas, et per Avernum profundum quære mea colloquia, ô fili. Non enim sceleratus Tartarus et mœstæ umbræ tenent me, sed habito Elysium, et lætos cœtus bonorum. Casta Sibylla huc ducet te multo sanguine nigrarum victimarum. Tunc disces omnes posteros tuos, et urbes quæ concedentur. Nunc autem vale: nox humida peragit medium cursum, et Sol oriens crudelis me attingit equis anhelantibus. Sic locutus erat, et evanuit veluti fumus in levem aërem. Æneas deinde ait: Quo curris? quo te subtrahis? quem fugis, aut quis te cohibet ab amplexu nostro? Hæc dicens, succendit ignem in cinere sepultum: colitque supplex pio frumento et thuribulo pleno Lares Trojanos et sacraria albæ Vestæ. Statim advocat socios, ac primò Acesten: declaratque mandatum Jovis; et jussa dilecti patris, et quod jam consilium hæreat menti. Nulla est mora in hoc consilio, et Acestes non recusat mandata. Addicunt matres urbi, et relinquunt plebem volentem, animos non cupidos magnæ gloriæ.

NOTÆ.

738. *Torquet medios, &c.*] Tria sunt hic notanda. I. Æstas, sive solstitium imminens, hic significatur: cum scilicet nox est brevissima, primumque diluculum mediæ nocti fereconjunctum: ait enim *torquet medios nox cursus;* et *oriens me equis afflavit*, id est, *Sol oriens.* Quæ ratio temporis cum iis quæ diximus, v. 46. apprimè convenit. Et verò confectis ludis, verisimile est Æneam consilii ambiguum dies non paucos in deliberando posuisse: cum hoc ipsi insomnium contigit. II. Umbræ noctu tantum solent apparere, diemque fugiunt. Propert. l. 4. 7. 89.

Nocte vagæ ferimur, nox clausas liberat umbras:
Errat et objectâ Cerberus ipse serâ.
Luce jubent leges Lethæa ad stagna reverti:
Nos vehimur, vectum nauta recenset onus.

Alii hoc tribuunt *umbris*, quæ circa tumulos manebant; cum *manes* sive *idola* apud inferos clausa essent. Licet autem hæc Anchisæ species e cœlo, non ex inferis, apparere hic dicatur: eandem tamen ipsi tribuit lucis ac diei formidinem. III. Somnia tantum ea putantur vera, quæ ad extremam noctem obveniunt: falsa, quæ sub primam noctem. Causam affert Plinius, l. 10. 75. *A vino et a cibis proxima, atque in redormitione, vana esse visa prope convenit.* Quare verum hoc insomnium Æneas existimavit.

744. *Pergameumque Larem, &c.*] *Penates, Lares, Vestam,* id est, inextinctum ignem, secum in Italiam advexisse Æneam diximus, Æ. 2. 293. ubi de *Vestâ:* et Æ. 2. 717. De cultu *Larium* diximus Æ. 3. 177. Colebantur autem injectis in ignem floribus, vino, thure, libis, sive placentis e purissimo frumento, quod *far* appellatur; mola item salsa, de qua Æ. 2. 133. Unde hic ait *farre pio*, id est, placenta et libo; et *acerra*, arcula thuris sive thuribulo. Supersunt hic tria notanda. I. Per *sopitos ignes*, non intelligi ignes extinctos, hoc enim nefas erat; sed lentiùs emicantes. II. Vestam dici *canam.* Vel quasi antiquam, ut dicta est, Æ. 1. 292. *cana fides.* Vel quia Vestales deinde virgines albo amictu indutæ sunt. III. Æneam, post Anchisæ discessum, sacra fecisse *Laribus:* quia putabant veteres,

Ipsi

Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis: aptant remosque rudentesque:
Exigui numero, sed bello vivida virtus.
Interea Æneas urbem designat aratro,
Sortiturq; domos: hoc, Ilium, et hæc loca, Trojam
Esse jubet; gaudet regno Trojanus Acestes,
Indicitque forum, et patribus dat jura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliæ: tumuloque sacerdos

Alii reficiunt scamna, et reparant in *navibus ligna semiusta flammis: accommodant remos et funes: pauci* quidem sunt *numero, sed virtus ardens bello. Interim Æneas describit* spatium *urbis aratro, et distribuit domos* per sortem: *imperat hoc* spatium *dici Ilium; et hæc loca,* loco *Trojæ. Acestes Trojanus lætatur* nova *ditione. ssignat forum, et ponit leges senibus convocatis. Tunc templum propinquum sideribus ponitur Veneri Cypriæ in cacumine Erycis* montis: *et sacerdos*

NOTÆ.

nihil aliud *Lares* esse, quam animas parentum, ut ostendimus, Æ. 2, 717. De *transtris*, supra, v. 119. De *rudentibus*, infra, v. 824. De voce *ambesâ*, Æ. 3. 257.

755. *Urbem, &c.*] De hâc tria dicenda, *nomen, situs, conditor.* I. Vocatur à Stephano *Ægesta*, a Dionysio Halicarnasseo *Ægesta*, a Cicerone et Romanis vulgo *Segesta*, a Plinio cives ejus *Acestæi*, quod convenit cum Virgilio, qui *Acestam* vocat: nunc teste Fazello *Barbara.* Varietatem nominum induxit multiplex regis hujus appellatio, quem Virgilius *Acesten* vocat, supra, v. 36. II. Situs ejus est in parte occidentali Siciliæ, sinum versus et emporium, cui nomen *Castel à mare*, et septentrionem respicit: urbs ipsa *Segesta*, non in litore, sed ab hoc emporio miliaria circiter quinque in terras recedit ad meridiem; ager calidis et sulphureis fontibus passim scatet. III. Hujus conditor dicitur à quibusdam apud Strab. l. 6. Philoctetes, qui ex agro Italiæ Crotoniensi Trojanum Ægestum eo consilio in Siciliam miserat. Apud Lycophronem et ejus interpretem Tzetzem, Ægestæ atque Elymo tribuitur, supra, v. 73. Apud Virgilium, Pompeium, Festum, Dionysium, Ciceronem, Æneæ assignatur. Ita Cicero Verrina 4. 72. *Segesta est oppidum pervetus in Siciliâ, quod ab Æneâ, fugiente a Trojâ atque in hæc loca veniente, conditum esse demonstrant.* Dionysii Halicarn. verba jam retulimus, v. 660. De Romano more circumducendi *aratri*, ad circuitum urbis designandum. Æ. 1. 448. in voce *portæ.*

756. *Hoc, Ilium: et hæc loca, Trojam.*] *Ilii* mentionem in Siciliâ nusquam reperi: quare hìc, *Ilium* sumi puto pro *arce*, aut urbe ipsâ Segestanâ, quæ ad similitudinem Ilii sive Trojæ condita sit: quemadmodum ex arce Trojanâ *Pergamo*, edita loca omnia deinde *Pergama* vocata esse diximus, Æ. 1, 466. *Loca Trojæ.*] *Scamandrum* sive *Xanthum*, et *Simoënta*, Troadis fluvios, de quibus Æ. 1, 100. 473. quorum nomina duobus circa Segestam in Siciliâ fluviis ab Æneâ fuisse imposita testantur quidam apud Strab. l. 13. Et *Scamandri* quidem mentio est apud Diodorum, l. 20. quem Cluverius ait nunc appellari nomine *S. Bartholomæi*, vel *Freddo.* Addit idem *Simoënta* ad orientem ipsius nasci, et cum eo post paulo misceri: nec ejus vulgare nomen assignat.

758. *Indicitque forum, &c.*] *Forum* locus erat, ubi jus diceretur. *Indicit*, tempus propriè notat, quo jus in foro dicendum esset. *Dat jura*, jus illud legesque aperit, ex quibus urbem recturi essent *patres*, id est seniores: et sic Romæ *senatores* deinde vocati sunt. Notandum autem civitatem tribus præcipuè contineri, muris, legibus, religione: quibus ex æquo ab Æneâ provisum est.

759. *Erycino in vertice.*] De situ *Erycis*, nunc *S. Juliani*, montis post Ætnam in Siciliâ maximi, diximus, Æ. 3. 707. In hujus declivi, paulo infra verticem, urbs fuit ejusdem nominis. Hanc fundatam, et utrique nomen inditum volunt ab ipso Eryce, Diodorus l. 4. et Apollodorus l. 2. A sepulchro Erycis ibidem constituto nomen petit Hyginus, c. 270. Ab Æneâ cum Segestâ urbe conditam esse censent Dionysius l. 1. et Tzetzes in Lycophronem. De *Eryce*, supra, v. 24.

760. *Sedes Fundatur Veneri Idaliæ.*] In summo montis Erycis vertice planities fuit, ubi templum Veneris Erycinæ diu celebratum; et juxta Tacitum a Tiberio, juxta Suetonium a Claudio, deinde instauratum. Primus ejus conditor Æneas dicitur a Pomponio Melâ, ab Hygino, à Dionysio, qui Venerem illam ipsam non *Erycinam*, sed *Æneiam* vocatam addit. Ab his ita dissentit Diodorus l. 4. ut non solem Erycem, urbem, sed et Erycinæ Veneris ædem, ab *Æryce* fundatam putet; ab Æneâ donis duntaxat ornatam: Æneæ tamen opus vulgò id habitum esse innuit Tacitus Annal. l. 4. *Idaliam* vocat Venerem Virgilius, non quod hoc ibi nomine insignita fuerit; sed quomodo Delium Apollinem appellat *Thymbræum*, ut notavimus, Æ. 3, 85. et Æ. 4, 345. *Idalium* sive *Idalia*, oppidum et nemus est insulæ Cypri, in mediterranei maris maximè orientali sinu, quæ tota Veneri dicata fuit.

ac sylva latè sacra attribuitur sepulchro Anchisæ. Et jam omnis populus epulatus fuerat per *novem dies, et facta* fuerant *sacrificia* per *aras: cum tranquilli venti complanaverunt fluctus, et validus Auster aspirans invitavit iterum in mare. Surgit magnus luctus per litora sinuosa:* cives *stant complexi inter se noctuque diuque. Jam ipsæ matres; ipsi, quibus conspectus maris videbatur olim horridus, et vis* ejus *intolerabilis;* illi *volunt proficisci, et pati difficultates omnes itineris. Bonus Æneas solatur illos sermone benevolo, et plorans commendat* eos *Acestæ consanguineo* suo. *Postea jubet* suos *immolare Eryci tres vitulos, et agnam tempestatibus; et funes per ordinem abrumpi. Ipse coronatus frondibus concisæ olivæ* circa *caput, erectus longè in prorâ, tenet poculum; et projicit viscera in aquas salsas, effunditque vina pura. Ventus exoriens propellit a puppe navigantes: socii verberant mare certatim, et verrunt* ejus *planitiem. Venus autem interim agitata curis alloquitur Neptunum, et emittit e pectore tales querelas:*

Et lucus latè sacer additur Anchisæo.
Jamque dies epulata novem gens omnis, et aris
Factus honos; placidi straverunt æquora venti:
Creber et aspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurva ingens per litora fletus:
Complexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsæ jam matres; ipsi, quibus aspera quondàm
Visa maris facies et non tolerabile numen,
Ire volunt, omnemque fugæ perferre laborem,
Quos bonus Æneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lachrymans commendat Acestæ.
Tres Eryci vitulos, et tempestatibus agnam
Cædere deindè jubet, solvique ex ordine funes.
Ipse caput tonsæ foliis evinctus olivæ,
Stans procul in prorâ, pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes:
Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt.
At Venus intereà Neptunum exercita curis
Alloquitur, talesque effundit pectore questus:

NOTÆ.

761. *Sacerdos et lucus, &c.*] Quippe promiserat se, conditâ urbe, sacra in perpetuum Anchisæ patri fundaturum, v. 60. Itaque sacerdotem ei, et sacram sylvam dedicat. *Anchisæo.*] Pro *Anchisæio:* ut Æ. 4, 552. *Cineri Sichæo*, pro *cineri Sichæïo.* Testatur autem Hyginus c. 270. in Erycino monte sepultum Anchisen fuisse: quamvis in Italiam pervenisse Cato dicat; alii, antequam Æneas Siciliam attigisset, in itinere obiisse.

762. *Dies epulata novem, &c.*] Novemdialia sacrificia repetita, de quibus, v. 64. sacrificiis autem fere semper adjunctæ epulæ e sacris carnibus. Cujus autem in honorem peracta hæc sacra? An iterum patris, ut illa superiora? an Deorum novæ urbis? An Veneris Erycinæ? Hoc sane ipsum puto: incidi enim in locum Athenæi, l. 9. quem hic adscribere non pigebit. Τῆς δὲ Σικελίας ἐν Ἔρυκι καιρὸς τίς ἐςιν, ὃν καλοῦσιν ἀναγωγάς, &c. *In Eryce autem Siciliæ tempus quoddam est quod vocant* ἀναγωγὰς, *sive* profectionis dies *quibus aiunt Venerem in Africam abire. Tum nullæ apparent circa locum columbæ, tamquam abeuntem Deam comitatæ. Nono post die, quod tempus* καταγώγια, *sive* reversioni dies *appellant, columbâ ex mari unâ prævolante, et in templum se recipiente, sequuntur mox aliæ. Tum quotquot circum habitant divites convivia agunt, cæteri læti plaudunt.* Eadem fermè habet Ælianus Hist. anim. l. 4. 2. Quæ cum Æneæ profectione, ac epulis, dierumque numero, satis congruunt; ut eo dicatur Virgilius respexisse; et Æneas matri suæ Veneri postrema hæc fecisse sacra, cui modo templum fundaverat.

764. *Auster.*] Ventus meridionalis navigantibus e Sicilia in Italiam commodus. Ecl. 2. 58.

768. *Numen.*] Vel numen ac divinitas maris: vel quorumcumque Deorum voluntas: Æ. 1, 133.

771. *Consanguineo Acestæ.*] *Consanguineus*, non cognatum et *ex eâdem familiâ* hic significat; nullum enim est vestigium hujus inter Æneam et Acesten cognationis; sed *ex eâdem gente* Trojanâ. Vide quæ de Acestæ origine dicta sunt, v. 36. De *Eryce*, v. 24. De *Erycis divinitate*, v. 467. De *divinitate tempestatum, et agnâ* iisdem immolandâ, Æ. 3, 120. De *vino* et *extis projiciendis* in mare ante profectionem, supra, v. 238. De *extis*, Æ. 4, 64. *Patera*, poculum est *patens.*

779. *At Venus, &c.*] De *Venere*, Æ. 1, 256. De *Neptuno*, Æ. 1, 125. De *æquore*, pro maris planitie, Æ. 2, 780. De *Junonis* irâ in Trojanos, Æ. 1, 29. De *ejusdem conatu adversus fata*, Æ. 1, 239. De *Phrygibus*, Æ. 1, 381.

Junonis gravis ira et inexsaturabile pectus
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes:
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla;
Nec Jovis imperio fatisve infracta quiescit.
Non mediâ de gente Phrygum exedisse nefandis
Urbem odiis satìs est, pœnam traxisse per omnem
Relliquias; Trojæ cineres atque ossa peremptæ
Insequitur: causas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis
Quam molem subitò excierit: maria omnia cœlo
Miscuit, Æoliis nequicquam freta procellis:
In regnis hoc ausa tuis.
Proh scelus! ecce etiam Trojanis matribus actis
Exussit fœdè puppes, et classe subegit
Amissâ socios ignotæ linquere terræ.
Quod superest, oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi, liceat Laurentem attingere Tybrim:
Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ.
Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti:
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Unde genus ducis; merui quoque: sæpe furores
Compressi, et rabiem tantam cœlique marisque.
Nec minor in terris, Xanthum Simoëntaque testor,
Æneæ mihi cura tui. Cum Troïa Achilles
Exanimata sequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret leto, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam atque evolvere posset
In mare se Xanthus; Pelidæ tunc ego forti
Congressum Æneam, nec Diis, nec viribus æquis,

Aspera iracundia et insatiabilis animus Junonis cogunt me delabi ad omnes preces, ô Neptune. Hanc, neque diuturnum tempus, nec ulla pietas placat; nec quiescit victa jussu Jovis aut fatis. Non sufficit ipsi consumpsisse infando odio urbem è medio populorum Phrygiæ, et duxisse ejus *reliquias per omne* genus *pœnarum; persequitur cineres et ossa interfectæ Trojæ: noverit ipsa causas tanti furoris. Tu ipse testis* es, *quantam excitaverit mihi nuper tempestatem in mari Libyco: confudit omnia maria* cum *cœlo, frustrà confidens ventis Æoliis: ausa* est *hoc in tuâ ditione. O crimen! en etiam impulsis mulieribus Trojanis incendit fœdè naves, et coëgit* cives, *amissâ classe relinquere* eas mulieres in *peregrinâ regione. Quod* spectat ad *reliqua; precor, liceat* Trojanis *committere tibi per undas vela secura, liceat pervenire* ad *Tybrim Laurentem; siquidem peto* res *concessas siquidem* Parcæ *et fata dant* illis *eas urbes. Tunc* filius *Saturni, rector profundi maris, protulit ista: O Venus, omnino æquum est te confidere meo imperio, unde accepisti ortum;* hoc *etiam merui: sæpe repressi furores et rabiem immanem cœli et maris. Nec minor cura* est *mihi Æneæ tui in terris, testes* appello *Xanthum et Simoënta. Quando Achilles persequens turmas Trojanas territas allidebat* eas ad *muros,* et *tradebat morti multa millia, et fluvii pleni* cadaveribus *gemebant, et Xanthus non poterat invenire viam et exonerare se in mare; tunc ego servavi cavâ nube Æneam certantem* cum *forti* filio *Pelei, nec Diis, nec viribus paribus,*

NOTÆ.

784. *Infracta.*] *Fracta.* Affirmat enim ferè semper augetque, non negat; scilicet ab *infringo*, quod semper affirmat.

788. *Causas tanti sciat illa furoris.*] Significat nullam esse furoris illius causam; quasi dicat, *sciat illa causas, ego enim nescio.* De *Libyco mari*, circa Africam, Æ. 1. 158. De *Æolo* ventorum Deo, Æ. 1. 52.

790. *Molem.*] Cumulos fluctuum, tempestate suscitatos. Sic Æ. 1. 134. Neptunus increpat ventos: *Tantas audetis tollere moles?* De *Parcis*, quæ pro fato sumuntur Æ. 1. 22. De *Neptuno, Saturni filio*, Æ. 1. 125.

800. *Cytherea, &c.*] De hoc *Veneris* nomine, Æ. 1. 257. De *ejus genere* et *ortu* e spumâ maris. Æ. 1. 256.

801. *Merui quoque.*] Merui beneficiis meis, ut mihi fideres.

803. *Xanthum, &c.*] Hos attestatur fluvios Neptunus: non quasi sacra sibi numina; sed quia reipsa testes fuerant exhibiti Æneæ auxilii, quorum in ripâ Æneam periculo Neptunus eripuerat. De *Xantho* et *Simoënte*, fluviis Troadis, Æ. 1. 100. 473. De *Æneâ ex Achillis manibus erepto*, Æ. 4. 228. De *Pelidâ*, Achille, ejusque patre Peleo, Æ. 2. 263. De *Neptuni odio in Trojanos*, Æ. 2. 610.

Nube cavâ eripui; cuperem cùm vertere ab imo
Structa meis manibus perjuræ mœnia Trojæ.
Nunc quoq; mens eadem perstat mihi, pelle timorem;
Tutus quos optas portus accedet Averni:
Unus erit tantùm, amissum quem gurgite quæret;
Unum pro multis dabitur caput.
His ubi læta Deæ permulsit pectora dictis;
Jungit equos curru genitor, spumantiaque addit
Fræna feris, manibusque omnes effundit habenas.
Cœruleo per summa levis volat æquora curru:
Subsidunt undæ, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur æquor aquis: fugiunt vasto æthere nimbi.
Tum variæ comitum facies: immania cete,
Et senior Glauci chorus, Inoüsque Palæmon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis.
Læva tenent Thetis et Melite, Panopeaque virgo,
Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque.
Hìc patris Æneæ suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem: jubet ocyùs omnes
Attolli malos, intendi brachia velis.

quamvis optarem eruere a fundamentis munimenta perjuræ Trojæ constructa meis manibus. Nunc etiam restat mihi eadem voluntas erga Æneam, *depone metum: perveniet securus* ad *portum Averni, quem cupis: unus erit tantummodo quem requiret submersum mari; unicum caput peribit pro multis. Postquam pater* Neptunus *recreavit his verbis lætum animum Deæ, alligat equos currui, et imponit* iis *ferocientibus fræna spumantia, et manibus laxat omnes habenas. Volat celer per summos fluctus* in *curru cæruleo, undæ demittunt se, et mare inflatum complanatur aquis, sub rotis sonantibus: nimbi fugiunt toto aëre. Tunc varii vultus comitum* apparent, *grandia cete, et chorus Glauci senioris, et Palæmon filius Inûs, et Tritones, veloces, et totus exercitus Phorci. Thetis et Melite, et virgo Panopea, Nesæe, et Spio, Thalia, et Cymodoce, occupant sinistra* spatia. *Tunc vicissim blanda lætitia subit animum incertum Æneæ; imperat celeriter omnes malos erigi,* et *admoveri manus* ad *vela.*

NOTÆ.

813. *Portus accedet Averni.*] Qui non longè abest ab urbe *Cumis*, et *antro Sibyllæ:* quo perveniet, Æ. 6. De *Averno*, G. 2. 161. Æ. 4. 512. Æ. 6. 237.

815. *Unum pro multis, &c.*] Palinurus, qui Morphei fraude submergetur, v. 860. De *equis* et *curru Neptuni*, Æ. 1. 156. De *feris*, pro equis, Æ. 2. 51.

820. *Sub axe Tonanti.*] Vel *axe Neptunii currûs*, qui magno rotarum strepitu impelli et quasi *tonare* videbatur. Vel *axe cœli*, id est, cœlo ipso, quod tempestatem minabatur, et jam *tonabat*, priusquam has Neptuno preces funderet Venus.

822. *Variæ comitum facies, &c.*] Varia maris numina, aut monstra. I. *Cete*, maximi sunt pisces, qui pro balænis vulgo sumuntur: neutrius generis, et pluralis numeri: quia Græca vox est, eaque neutra τὸ κῆτος, plurali numero τὰ κήτεα, et per contractionem κήτη, unde *cete*. II. *Glaucus, Panopea, Palæmon* filius *Inûs*, G. 1. 437. III. *Senior Glauci chorus*, Nymphæ, aut Tritones: et commutatio est, id est, *senioris Glauci chorus*. IV. *Tritones*, Æ. 1. 144. V. *Phorci exercitus*, supra 240. VI. *Thetis*, Nerei filia, E. 4. 32. cum reliquis Nymphis sororibus, quarum nomina singulatim explicantur, G. 4. 338. Præterquam *Melites*, quæ ab Hesiodo numeratur inter quinquaginta Nerei filias, Μελίτη, à μέλι, *mel*.

829. *Attolli malos.*] De re nauticâ hæc accipe. I. *Malus*, ingens arbor est, in medio navis erecta, e quâ vela suspenduntur; cum in altum solvebant veteres, hunc erigebant; inserebantque foramini, qui Latinis *modius*, Græcis μεσόδμη, dicebatur; tum funibus undique firmabant: appulsi autem ad litus, eruebant e *modio*, et inclinabant ad puppim, in ligno quod Plauto *casteria*, Homero ἱστοδόκη appellatur. De *erectione* hic loquitur Virgilius. De *inclinatione*, Lucanus l. 3. 45. *Et posito remis petierunt litora malo.* II. *Antennæ*, oblongæ perticæ, e quibus expassa pendebant vela: hæ malo transversæ suspendebantur, vel in ipsâ mali summitate, si major venti vis captanda erat; vel medio in malo, si moderatior sufficiebat. III. *Brachia* et *cornua*, partes erant antennæ: *brachia* quidem partes mediæ, quæ hinc inde ad mali latera prominebant: *cornua* vero partes extremæ, quæ brachia terminabant. Itaque hic per *brachia*, totas ipsas antennas Æneas intelligit: jubetque velis intendi antennas, per enallagen sive commutationem; id est, *jubet vela intendi antennis.* Nisi forte præstet ita simplicius explicare: *jubet admoveri manus et brachia artemque omnem ex-*

Unà omnes fecere pedem ; paritcrq; sinistros,
Nunc dextros solvêre sinus ; unà ardua torquent
Cornua, detorquentque : ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omnes densum Palinurus agebat
Agmen : ad hunc alii cursum contendere jussi.
Jamq; ferè mediam cœli nox humida metam
Contigerat ; placidâ laxârant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautæ :
Cùm levis æthereis delapsus Somnus ab astris
Aëra dimovit tenebrosum, et dispulit umbras,
Te, Palinure, petens, tibi tristia somnia portans
Insonti : puppique Deus consedit in altâ,
Phorbanti similis, fuditque has ore loquelas :
Iaside Palinure, ferunt ipsa æquora classem,
Æquatæ spirant auræ, datur hora quieti.
Pone caput, fessosque oculos furare labori.
Ipse ego paulispèr pro te tua munera inibo.
Cui vix attollens Palinurus lumina fatur :
Mene salis placidi vultum fluctusque quiëtos
Ignorare jubes ? mene huic confidere monstro ?
Æneam credam quid enim fallacibus Austris,
Et cœli toties deceptus fraude sereni ?
Talia dicta dabat : clavumque affixus et hærens

Simul omnes extenderunt funes veli : *et simul laxaverunt* modò *sinistros, modò dextros sinus* veli : *simul vertunt et obvertunt alta cornua* antennæ : *venti prosperi provehunt classem. Palinurus primus ante omnes ducebat densam classem : alii jussi* sunt *dirigere cursum ad illum. Et jam nox humida attigerat penè medium spatium cœli, remiges strati inter dura scamna sub remis permiserant membra tranquillo somno : cum Somnus celer delapsus e sideribus cœlestibus discussit aërem obscurum, et fugavit tenebras ; quærens te, ô Palinure : ferens tibi innocenti somnia funesta : et Deus sedit in altâ puppe, similis Phorbanti, et protulit ore verba ista : O Palinure, fili Jasi, ipsum mare provehit naves, venti flant æquabiles, tempus offertur* ad *quietem. Demitte caput, et subtrahe labori oculos lassos. Ego ipse implebo pro te tuum officium tantispèr. Cui Palinurus respondet vix aperiens oculos : An vis me nescire faciem tranquilli maris et undarum quietarum? an me fidere huic monstro ? quid enim committam Æneam Austris dolosis, etiam toties deceptus fraude aëris sereni ? Proferebat talia verba : et nullatenus deserebat gubernaculum,* ei *affixus et adhærens ;*

NOTÆ.

plicandis velis. IV. *Funes,* quibus antennæ velis instructæ demittebantur attollebanturque, vocabantur *rudentes* : qui vero ex utroque infimo veli angulo pendebant, dicebantur *pedes.* V. *Pedum* usus erat, in captando vento : cum enim vulgo antenna extra malum, proram versus, ex æquo penderet : pedesque hinc atque hinc e velo penduli ad latera navis, item ex æquo alligarentur ; prout magis minusve pedum alter aut laxabatur aut stringebatur, ita magis minusve in dextrum sinistrumve latus *detorquebantur cornua* antennarum, ipsaque *obliquabatur* antenna, et majori minorive sinu vela ventos excipiebant. Atque illud est, *obliquare sinus in ventum,* supra, v. 16. Itemque *facere pedem,* id est, *extendere pedem,* ut sæpe, *facere vela,* id est, *extendere vela.*

832. *Sua flamina.*] *Prospera, commoda.* Sic Ovid. Trist. 1. 9. 49. *Vos facite ut ventos, loca cum diversa petamus, Illa suos habeat, nec minus illa suos.*

835. *Metam.*] Aërem *circo,* comparat, in quo sidera, *noxque* ipsa, decurrunt : terram, exiguæ rotundæque molis, positam in medio, comparat *metæ* ; quam sidera circumeant : De *circo* et *meta,* v. 288.

838. *Somnus.*] De eo, ejusque insignibus, Æ. 6. 893. *Delapsus ab astris* : id est, *ex aëre,* per quem vagatur, ut varia hominibus somnia immittat : cum enim noctis sit filius, et habitet apud inferos ; ex astris et cœlo descendere, quasi e propriâ sede, non potest.

839. *Dispulit umbras.*] Vel simpliciter motum exprimit volantis Dei, qui tenebrosum aërem alis findit : vel significat, aërem ab eo etiam clariorem redditum, ut ejus insueta serenitas Palinuro fraudem faceret.

842. *Phorbanti.*] Multi fuerunt hujus nominis : interque alios unus e filiis Priami : de quo hic sermonem esse putat Hortensius. *Iasius,* Trojanus aliquis pater aut avus Palinuri. De *sale,* pro mari, Æn. 1. 537. De *Austris,* ventis meridionalibus, E. 2. 58. De *Clavo,* manubrio gubernaculi, supra, 177. De *Lethæo rore,* et fonte apud inferos oblivionem inducente, G. 1. 78. et Æ. 6. 705. De *Styge,* fluvio etiam inferno, Æ. 6. 323.

Nusquàm amittebat, oculosque sub astra tenebat:
Ecce Deus ramum Lethæo rore madentem,
Viquesoporatum Stygiâ, super utraque quassat
Tempora; cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus:
Et superincumbens, cùm puppis parte revulsâ,
Cumque gubernâclo, liquidas projecit in undas
Præcipitem, ac socios nequicquam sæpe vocantem.
Ipse volans tenues se sustulit ales in auras.
Currit iter tutum non seciùs æquore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Jamque adeò scopulos Sirenum advecta subibat,
Difficiles quondàm, multorumq; ossibus albos;
Tum rauca assiduo longè sale saxa sonabant:
Cùm pater amisso fluitantem errare magistro
Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici:
O nimiùm cœlo et pelago confise sereno,
Nudus in ignotâ, Palinure, jacebis arenâ.

et intendebat oculos in sidera. Ecce Deus excutit super gemina tempora ramum sparsum aquâ Lethæâ, et soporatum virtute Stygiâ: et relaxat obnitenti oculos fluitantes. Vix somnus improvisus occupaverat prima membra: et statim Deus *super innitens, impulit, cum parte puppis effracta et cum gubernaculo,* illum *pronum in undas liquidas, et sæpe implorantem socios frustrà. Ipse alatus et volans sustulit se in levem aërem. Classis decurrit mari viam non minùs tutam, et provehitur secura promissis patris Neptuni. Imò jam progressa radebat rupes Sirenum; olìm asperas et albentes ossibus multorum; tunc verò saxa horrisona multum strepebant irrequieto mari: cùm pater Æneâs agnovit navem ire fluitantem amisso gubernatore, et ipse gubernavit eam per undas obscuras, multùm gemens, et turbatus animo* ob *sortem amici: O Palinure,* aiebat, qui *nimìs fidisti cœlo et mari tranquillo, jacebis insepultus in ignoto litore.*

NOTÆ.

856. *Natantia lumina.*] *Fluitantia*, quæ nunc aperiuntur, nunc clauduntur. De *gubernaculo*, supra v. 177.

864. *Sirenum scopulos, &c.*] Duo quærenda: quæ *Sirenes*, qui earum *scopuli*. I. *Sirenes* monstra fuerunt; Acheloi fluvii et Calliopes aut Melpomenes Musæ, filiæ tres, *Parthenope, Leucosia, Ligea.* Variâ specie pinguntur: superiore quidem corporis parte fœminæ: inferiore vero gallinæ, aut passeres, aut pisces. Harum una voce, altera tibiis, tertia lyrâ canebat. His deliciis nautas præternavigantes in naufragium pelliciebant ad scopulos. Harumque fatum fuit, tandiu vivere, quandiu cantantes eas audiens nemo impune prætervectus esset. At cum Ulysses, monitus a Circe sociorum aures obturasset cerâ, seque navis malo alligari jussisset; eâque arte trajecisset incolumis: ideò Sirenes in mare se præcipites dederunt. Nomen: non à σύρω, *traho*, *quia Sirenes*, non *Syrenes*, appellantur; sed, vel à *σειρà, catena, funis;* vel à σείω, quod interdum est *decipio*. II. Sedes earum collocatur ad Surrentinum Italiæ promontorium, in mare Tyrrhenum prominens, inter agrum Campanum et Picentinum, sinumque Puteolanum et Pæstanum. Sed cum illic plures sint insulæ; imprimis *Capreæ*, major insula, Tiberii secessu ac voluptatibus infamis, nunc *Capri*, ad Puteolanum sinum magis accedens; item *Sirenusæ*, scopuli, continenti propiores ac Pæstano sinui: hinc sedem Sirenum alii in *Capreis*, alii in *Sirenusis* locant; optimè qui in *Sirenusis*, nunc absque nomine Scopulis. Pæstanus vero sinus nunc est *golfo di Silerno;* Puteolanus, *golfo di Napoli.*

871. *Nudus in ignotâ, Palinure, &c.*] Cætera, quæ ad Palinurum pertinent, describentur, Æ. 6. 337. Non enim fluctibus haustus est; sed enatans ab Italici litoris incolis occisus.

P. VIR-

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER VI.

ARGUMENTUM.

Appulsus Æneas in Italiam ad Cumas, petit antrum Sibyllæ Deiphobes: dumque varia Phœbeo in templo descripta contemplatur, jubetur victimas cædere; peractisque sacrificiis consulit Sibyllam de futuris eventibus, deque descensu ad inferos. Sibylla tria respondet. Bellum ab Italis instare gravissimum; ramum aureum, inventu perdifficilem, adeunti inferos parandum esse; denique unum ex amicis in litore mortem interim obiisse. Redit Æneas ad suos, mortuum Misenum reperit: hujus extruendo rogo dum exciditur sylva, columbæ, aves Veneris, ad auream arborem Ænean deducunt. Hic igitur funere perfunctus, nocturnisque sacrificiis ad Avernum antrum inferorum numina veneratus, ad inferos Sibylla duce descendit. Videt illic, I. In vestibulo, monstra varia. II. In ripâ fluviorum infernorum, umbras defunctorum aditum petentes; inque iis, Orontem, Palinurum. III. In ipso flumine, Charonta portitorem, quem, secum de aditu rixantem, aurei rami conspectu demulcet. IV. In limine, Cerberum canem, quem sopit objectâ offâ. V. Ultra limen, sedes varias, quas incolebant: 1. Infantes: 2. Injustâ morte damnati: 3. Propriâ manu perempti: 4. Amantes, in quibus Dido. 5. Bellatores, inter quos Deiphobus, aliique Trojani et Græci duces. VI. Ad sinistram, eminùs carcerem vidit impiorum pœnis destinatum: quem locum adire cum non possit; à Sibyllâ varia variorum supplicia edocetur. Gigantum, Salmonei, Lapitharum, Ixionis, Thesei, &c. VII. Ad dextram verso itinere, pervenit ad Elysios campos: ubi multos heroum nactus, â Musæo de loci incolarumque conditione, deque Anchisâ, certior factus; in ipsum Anchisen incidit. VIII. Anchises, multa de animarum naturâ juxta Pythagoræ documenta præfatus, clarissimum quemque posterorum ad usque Augustum ei ostendit. IX. Denique perlustratis omnibus, per eburneam somni portam Æneas ad suos revertitur; et è Cumano litore, ad Cajetanum navigat.

SIC fatur lachrymans, classiq; immittit habenas:
Et tandem Euboïcis Cumarum allabitur oris.
Obvertunt pelago proras: tum dente tenaci

INTERPRETATIO.

Sic loquitur plorans, et permittit navibus cursum liberum, *et demùm appellitur litori Euboïco Cumarum.* Nautæ *vertunt proras* ad *mare: deinde*

NOTÆ.

1. *Sic fatur, &c.*] Quid fatur? id nempe quod extremis duobus libri quinti versibus continetur: *O nimium cœlo, &c.*

Habenas.] Metaphora ab equis petita: quæ liberum impetum cursumque navium significat. Hæc ad ignem translata est, *Æ.* 5. 662. *Furit immissis Vulcanus habenis.* Et ad crescentes arborum ramos, G. 2, 364. *Palmes laxis per purum immissus habenis.*

2. *Euboïcis Cumarum, &c.*] *Eubœa,* maxima est Græciæ insula, hodie *Negrepont:* ad septentrionem et orientem, Locris, Bœotiæ, Atticæ, in longitudinem obversa: ab iisque divisa freto angustissimo, quod Euripus dicitur. Angustissimo freti loco urbs est *Chalcis,* quæ continenti Græciæ, ponte juncta est. *Æolia,* vel *Æolis,* regio est Asiæ minoris, ad Ægæum mare, et Ioniæ septentrionem: in eâ urbs fuit *Cuma,* nunc *Foja nova.* Hippocles Cumanus ex Æoliâ, et Megasthenes Chalcidensis ex Eubœâ,

Anchora fundabat naves, et litora curvæ
Prætexunt puppes: juvenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium: quærit pars semina flammæ,
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit sylvas, inventaque flumina monstrat.
At pius Æneas arces quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ,
Antrum immane, petit: magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Jam subeunt Triviæ lucos, atque aurea tecta.
Dædalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,

anchora sistit naves uncis tenacibus, et curvatæ puppes tegunt extremum *litus: prompta turba juvenum exilit in terram Italicam: pars quærit scintillas ignis latentes in venis lapidis: pars colligit ligna* arborum, quæ sunt *opacæ domus ferarum; et ostendit repertos fluvios. Sed pius Æneas vadit* ad *templum altum cui Apollo præest, et ad vastam penitus cavernam et horrendum penetrale Sibyllæ, cui Deus Delius inspirat magnam animam et intelligentiam, declaratque* res *futuras. Jam intrant sylvas et auratum templum Dianæ. Dædalus, sicut fama perhibet, fugiens regnum Minoïs,*

NOTÆ.

coloniam utriusque gentis in Italiam deduxerunt; urbemque condiderunt in Campaniâ, circa promontorium occidentale ejus sinus, qui inde *Cumanus* appellatus est, etiam *Puteolanus*, nunc *golfo di Napoli*. Græcis urbs dicta Κύμη, Latinis *Cumæ*, quibusdam etiam *Cuma*: nunc eversa est. Hanc multo post Trojana tempora conditam esse testatur Velleius, l. 1. 4. Unde hæc à Virgilio de eâ dicta esse necesse est per anticipationem temporis.

4. *Anchora fundabat, &c.*] Quia navim, unde per funem demittitur, committit, alligatque maris *fundo*, atque ita stabilit. Antiquissimæ anchoræ lapideæ fuerunt, ut constat ex Arriano, in periplo ponti Euxini: deinde ligneæ, plumbo munitæ: postmodum ferreæ. De *Hesperio*, seu Italico litore, Æ. 1, 530.

6. *Semina flammæ.*] Scintillas. Sic Lucretius, l. 1. 900. *Verum semina sunt ardoris multa.* Sic Homerus, Odyss. 5. 490. Σπέρμα πυρὸς, *semen ignis.* Imo Lucretius, quasi esset aliquid plantis et igni commune, dixit, l. 1, 898. *Donec flammaï fulserunt flore coorto.*

9. *Arces quibus altus Apollo, &c.*] Hic notanda sex. I. Æneæ prima cura est, adire Sibyllam: juxta monitum Heleni, Æ. 3, 441. præceptumque patris, Æ. 5, 731. II. Templum illud in latere orientali collis, urbis Cumanæ pars et veluti arx fuit. III. Extructum fuit ex uno eodemque rupis saxo, et velut in ipso rupis sinu excavatum. IV. Antrum Sibyllæ non extra templum, sed in intimo templi loco fuit, multos in recessus naturalitèr defossum. Habentur ista ex oratione parænetica Justini Martyris, qui annis post Virgilium centum circiter et septuaginta florebat sub Antonino Pio, templumque ipsum vidisse se perhibet: tum ex Agathia histor. l. 1. cujus ætate templum videtur fuisse destructum, aut in arcem conversum, cui caverna Sibyllæ subjecta erat. V. Templum illud, juxta Virgilium, Apollini simul et Dianæ dictatum fuit: siquidem Sibylla vocatur *Phœbi Triviæque sacerdos.* VI. Templo juncta de more sylva fuit, sive *lucus*; aut utrique numini, aut uni Dianæ sylvarum præsidi sacer. De *Sibylla*, infra, v. 36. De *Apolline* et *Phœbo*, eodem numine, Ecl. 3, 62. 104. De *Trivia*, Diana, sic a triviis ubi colebatur dicta, Æ. 4, 511. De *Delio vate*, Apolline vatum Deo, Ecl. 3, 67. Æ. 3, 77.

11. *Mentem animumque.*] Non est hæc synonyma, sed rerum diversarum expressio familiaris poëtis, Lucretio, l. 4. 59. *Mens animi vigilat.* Catullo, Epig. ad Ortalum, v. 4. *Mens animi tantis fluctuat ipsa malis.* Horatio item, &c. Ita distinguuntur a Lactantio, l. 7. *Non idem est Mens et Animus: aliud enim est quo vivimus, aliud quo cogitamus. Nam dormientium Mens, non Animus sopitur: et in furiosis Mens extinguitur, Animus manet.* Itaque mens, ipsa est Animi intelligentia et consilium: ex Lucretio, l. 3. 616. *Animi nunquam mens consiliumque.*

14. *Dædalus, &c.*] Atheniensis, solerti admodum ac subtili ingenio faber ac sculptor, asciæ, terebræ, multorumque aliorum instrumentorum auctor: cum Perdicem, sororis suæ filium, ob inventum serræ usum ex invidiâ occidisset; judicii metu fugit in Cretam. Hic admissus in gratiam regis Minoïs labyrinthum fabricavit: sed mox, ob commodatam Pasiphaë reginæ operam ad promovendum ejus cum Tauro adulterium, turre inclusus cum Icaro filio, inde, sibi filioque a plumis et cerâ compactis alis, evolavit in Siciliam: ubi multa reliquit artis suæ monimenta, juxta Pausaniam et Diodorum. Juxta Virgilium tamen, quem Silius, Juvenalis et Statius ducem secuti sunt, in Italiam aufugit ad Cumas Campaniæ, ubi templum Phœbo condidit; opinor ideo, quod ejus alas ardore non dissolvisset, ut dissolverat alas Icari ejus filii: qui imprudentiùs per aërem evagatus, alioqui inito

Præpetibus pennis ausus se credere cœlo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,
Chalcidicâque levis tandem superastitit arce.
Redditus his primùm terris, tibi, Phœbe, sacravit
Remigium alarum; posuitque immania templa.
In foribus, letum Androgeo: tum pendere pœnas
Cecropidæ jussi (miserum) septena quotannis
Corpora natorum: stat ductis sortibus urna.
Contrà elata mari respondet Gnossia tellus.
Hìc crudelis amor tauri, suppostaque furto
Pasiphaë, mistumque genus, prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monimenta nefandæ.
Hìc labor ille domûs, et inextricabilis error.

ausus committere se aëri cum *pennis velocibus, evasit ad frigidum septentrionem per viam insolitam; et volans stetit denique super arce Cumanâ. Appulsus primum his terris sacravit tibi remos alarum, ô Apollo; et fundavit vastum templum. In portis* erat sculpta *mors Androgei: deinde Athenienses jussi* in *pœnam dare singulis annis septem corpora filiorum,* res *misera! adest urna* unde *sortes eductæ* erant. *Cretica insula eminens mari respondet e regione. Hic adest amor insanus Pasiphaës* erga *taurum, et Pasiphaë supposita* per *fraudem et Minotaurus soboles* ejus *biformis mixto genere, monimentum flagitiosæ libidinis. Hic* adest *illa difficultas et error inexplicabilis labyrinthi.*

NOTÆ.

cursu, in eam Ægæi maris partem cecidit, quæ est ad septentrionem Cretæ, circa Samum insulam; nomenque, et insulæ Sami vicinæ, et huic maris plagæ, reliquit suum.

Minoïa regna.] *Cretam,* sive *Candiam,* de quâ Æ. 3, 104. Ubi regnavit *Minos*, Jovis et Europæ filius, qui ex *Pasiphaë* Solis filiâ, genuit *Ariadnem, Phædram* et *Androgeum.* Multis bellis adversus Athenienses Megarensesque victor: cum fugientem Dædalum insecutus, bello Cocalum Siciliæ regem appeteret, ab Cocali filiabus thermarum vapore suffocatus est: justitiæ nomine sic nobilitatus, ut apud inferos judex animarum a Græcarum fabularum auctoribus constitutus sit: qui tamen iidem, quod ab eo malè mulctati sæpe Græci fuissent; ideo familiam ejus, uxorem, filiasque propudiosis figmentis infames fecere.

16. *Enavit ad Arctos.*] In eas evolavit regiones, quæ ad septentionem Cretæ insulæ sitæ sunt. Pace tamen dixerim Virgilii, Italia Siciliaque multò ad occidentem Cretæ magis vergunt quam ad septentrionem. *Enavit.*] Evolavit: magna enim inter navigationem et volatum affinitas, unde mox alæ vocantur *remigium alarum:* ut enim multiplici remorum ac remigum ordine navis hinc inde provehitur, ita geminis hinc inde alis agitatur volucris: Æ. 1, 224. De *Arcto geminâ,* sive *ursâ,* astris septentrionalibus, G. 1, 138. De *Chalcidicâ,* sive Cumeâ arce, supra, v. 2.

20. *Letum Androgeo, &c.*] *Androgeus,* Minoïs et Pasiphaës filius, in publicis Græciæ ludis sæpenumero victor, ab Atheniensibus et Megarensibus ex invidiâ occisus est. Ideo Megarensis a Minoë bello petiti et subacti sunt. Athenienses tributo mulctati septem puerorum, totidemque puellarum: quos in Cretam, vel quotannis vel tertio aut nono quoque anno, sorte vel delectu, mittere jubebantur, includendos labyrintho, et Minotauro devorandos. Virgilius, pueros tantum numerat. *Androgeo,* genitivus est Atticus quartæ inflectionis, τῶ Ἀνδρόγεω.

21. *Cecropidæ.*] Antiquum Atheniensium nomen; quorum rex primus fuit *Cecrops* Ægyptius, qui populus hujus regionis vagos duodecim in oppida congregavit, primumque vocavit *Cecropiam;* quæ deinde fuit arx Atheniensis urbis, cum Theseus duodecim hæc oppida unam in urbem coegit, murisque cinxit. De *sortibus* ex urnâ educendis, Æn. 5, 491. De *Gnoso,* urbe Cretæ insulæ, Æn. 3, 104.

24. *Amor tauri, &c.*] *Pasiphaë,* Solis filia, de quâ Ecl. 6, 46. turpi amore tauri correpta, dicitur arte Dædali inclusa vaccæ ligneæ fuisse, quâ arte clam *furtim*que suscepit e tauro monstrum *biforme,* semibovem ac semivirum, *Minotaurum* nomine: qui inclusus in labyrintho, puerorum Atheniensium sanguine pascebatur. *Taurus* hic, juxta aliquos, unus aliquis fuit ex aulicis principibus: qui stupri consuetudinem cum reginâ, Dædalo administro, habuerat.

25. *Proles biformis.*] Ortus puer ex illâ consuetudine; qui ad geminum referri poterat patrem, verum alterum, alterum falsum: unde et nomen ex utroque mixtum tulit. De *Venere,* amoris ac libidinis Dea, Æ. 1, 256.

27. *Labor ille domûs, &c.*] *Labyrinthus* quadruplex fuit. Primus Ægyptiacus apud Heracleopolitas, opus multorum regum, cui manum ultimam Psammitichus imposuit. Secundus hic Cretensis, Dædali opus, ad Ægyptiaci exemplum extructus, sed vix centenam ejus partem referens. Tertius in Lemno insulâ, centum et quinquaginta columnis insignis. Quar-

Magnum

Nam Dædalus miserans magnum amorem filiæ regis, ipse explicuit Theseo *fraudes et circuitus parietum, dirigens filo passus eius incertos. Tu etiam, ô Icare, haberes magnum locum in tantâ sculpturâ, si dolor permisisset. Bis conatus erat exprimere in auro calamitatem illam: bis manus paternæ defecerunt. At vero* Trojani *ulterius perlustrassent oculis omnia: nisi Achates ante præmissus* ab Æneâ ad Sibyllam, *rediisset; et cum eo Deiphobe* filia *Glauci, sacerdos Apollinis ac Dianæ, quæ dicit hæc regi:*

Magnum reginæ sed enim miseratus amorem
Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro:
Bis patriæ cecidêre manus. Quin protinùs omnia
Perlegerent oculis: ni jam præmissus Achates
Afforet; atque unà Phœbi Triviæque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quæ talia regi:

NOTÆ.

tus in Italiâ juxta Clusium, opus et sepulchrum Porsenæ Etruscorum regis. Locus fuit multis tramitibus inter se implexis, crebrisque foribus ad fallendos occursus recursusque intercisus: tectus fornicibus undequaque, et multis pyramidibus fastigiatus. Vide Plinium, l. 36. 13.

28. *Regina sed enim, &c.*] *Theseus*, Ægei, Atheniensium regis filius, firmatus oraculis a patre veniam obtinuit, ad persolvendum Cretensibus tributum, in Cretam cum reliquis pueris proficiscendi. Huc appulsus, pellecta in amorem sui *Ariadne*, Minoïs et Pasiphaës filia, ejus operâ a Dædalo glomeratum filum accepit: quo ad labyrinthi januam alligato, et inter eundum evoluto, cum Minotaurum occidisset, inde remenso itinere egressus, captivos reliquos ipsamque Ariadnen navi secum avexit. Hanc tamen in itinere deseruisse dicitur in insulâ Naxo; ubi a Baccho suscepta est, et coronâ donata, quam deinde inter sidera Dii retulerunt. *Regina* vocatur, id est regis filia: ut Polyxena apud Euripidem ἄνασσα. De morte *Icari*, supra, v. 14.

31. *Sineret dolor.*] Supprimitur *si* particula; mutaturque tempus pro, *si sivisset dolor.*

33. *Protinùs omnia.*] *Omnia*, duas ultimas vocales in unam contrahit, ut spondæus fiat. Sic Æ. 5, 352. *Unguibus aureis.* De *Achate*, fidissimo Æneæ comite, passim dictum. De *Phœbi Triviæque sacerdote*, supra v. 9.

36. *Deiphobe Glauci, &c.*] De Sibyllis confusa obscuraque omnia: hæc mihi certiora occurrunt. I. *Sibyllæ* nomine nuncupatæ fuerunt, fœminæ generatim omnes, quæ futura cum aliquo impetu furoris Deique afflatu prædicebant. II. *Nomen* est, à σιὸς Æolicâ voce, pro Θεὸς, *Deus;* et βουλὴ *consilium:* ita ut *Sibylla* sit, *divini consilii particeps.* III. Vitæ diuturnitate et virginitatis laude vulgò commendantur. IV. Ambrosius, in epistolam 1. ad Corinth. cap. 2. existimat eas malo spiritu afflatas, non veri Dei beneficio futura conjecisse. Hieronymus tamen adversus Jovinianum lib. 1. videtur existimare divinationem iis a vero Deo in præmium virginitatis datam esse. V. Multa de Christo prædixerunt, Cumana imprimis et Erythræa: neque tamen inde, aut vero numine afflatas, aut fide omninò dignas, putat Augustinus. Sic enim ait contra Faustum, l. 13. c. 2. *Sibylla porro, vel Sibyllæ, et si qui alii vates vel philosophi gentium de Filio Dei vera prædixisse perhibentur: valet quidem aliquid ad paganorum vanitatem revincendam: non tamen ad istorum auctoritatem amplectendam: cum illum Deum nos colere ostendimus, de quo nec illi tacere potuerunt, qui suos congentiles populos idola et dæmonia colentes partim docere ausi sunt, partim prohibere ausi non sunt.* VI. Ideo existimo, Sibyllas malo quidem spiritu afflatas fuisse: factum tamen, ut in præmium virginitatis, aliqua etiam vera declarari per eas voluerit Deus, ad revincendam ethnicorum pervicaciam. VII. Plures paucioresve a diversis auctoribus numerantur; decem a Varrone, quem vulgo sequuntur omnes. *Delphica, Erythræa, Cumæa, Samia, Cumana, Hellespontica, Libyca, Persica, Phrygia, Tiburtina.* Harum una Tarquino Prisco, Romanorum regi tres vel novem obtulit libros, ex multarum Sibyllarum vaticiniis contextos: petiitque pretium trecentorum nummorum: despecta a Rege, tertiam librorum partem abjecit in ignem; tum reversa, idem iterum pretium poposcit: iterumque repulsam passa, partem librorum alteram incendit pro reliquâ tantundem petiit. Cujus pertinaciam rex admiratus, et persolvit pretium, et libros inter sacra Romani imperii haberi voluit, et in Capitolini Jovis sacrario sub terram in arcâ lapideâ deposuit: constitutis viris, qui quoties exigerent dubia reipublicæ tempora, libros eos consulerent. Hi primùm viri duo, postea decem, denique quindecim fuere Syllæ dictatoris temporibus. Hæc Tarquinii Sibylla, aliis *Cumæa*, aliis *Erythræa*, dicitur, vulgo tamen *Cumana:* nomine *Amalthea*, vel *Demophile.* VIII. Libri illi incendio Capitolii conflagrarunt, anno ante Syllæ dictaturam: quare legati ex senatusconsulto missi sunt in plerasque Græciæ

Non

Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit:
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.
Talibus affata Æneam, nec sacra morantur
Jussa viri, Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboïcæ latus ingens rupis in antrum;
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum:
Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen, Cùm virgo: Poscere fata
Tempus, ait: Deus, ecce, Deus. Cui talia fanti
Ante fores, subitò non vultus, non color unus,
Non comptæ mansêre comæ: sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale sonans: afflata est numine quando
Jam propiore Dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Ænea? cessas? neq; enim ante dehiscent
Attonitæ magna ora domûs. Et talia fata
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor; fuditque preces rex pectore ab imo:
Phœbe, graves Trojæ semper miserate labores,

Hoc tempus non petit sibi hæc spectacula: nunc potius erit immolare septem juvencos de armento adhuc *indomito, et totidem oves electas juxta ritum. Sacerdos allocuta Æneam his* verbis, *invitat Trojanos in altum templum: et famuli non tardant exequi mandata de* sacrificio. *Latus ingens rupis Cumanæ excavatum* est *in* formam *antri: quo centum lati aditus et centum portæ ducunt: unde erumpunt totidem voces,* quæ sunt *responsa Sibyllæ. Perventum erat ad os* antri: *cum Virgo dixit: tempus est petendi oracula. Deus, Deus adest. Cui dicenti talia ante ostia, repentè non remansit facies* eadem, *non idem color, non capilli ordinati: sed pectus anhelans, et cor efferatum intumescit rabie:* cœpitque *apparere major, nec loquens modo humano: ex quo correpta est spiritu Dei jam præsente: dixit*que: *tardus es ad emittenda vota et preces, ô Ænea Trojane! tardus es! nam magna ostia antri terrifici non aperientur priùs,* quàm preces emiseris: *et hæc locuta siluit. Tremor frigidus subiit in ossa dura Trojanorum; et Rex* eorum *misit preces ex intimo corde: O Phœbe, qui* semper *misertus* es *acerborum casuum Trojæ:*

NOTÆ.

et Italiæ civitates, qui carmina Sibyllarum undique conquisita Romam deportarent. Hi collegerunt ad mille versus: qui deinceps magnâ curâ servati, tandem a Stilicone Honorii imperatoris socero cremati sunt. Libros autem Sibyllinorum oraculorum octo, qui Græcis versibus scripti circumferuntur, omnino suppositos puto. IX. Denique hæc Virgiliana Sibylla, *Cumæa* esse putatur, sive *Cimmeria*; quæ in Italiâ paulo post excidium Trojæ vaticinata est. Hanc Justinus in parænetica orat: ait fuisse ortam Babylone, et Berosi Chaldaicarum rerum scriptoris filiam: Virgilius Deiphoben, et Glauci cujusdam filiam nuncupat; atque ita Græcæ putat esse originis.

38. *Grege de intacto, &c.*] *Juvencos* nondum jugum passos: hi enim uni sacrificiis apti erant, G. 4. 551. *Intactâ totidem cervice juvencas.* Deinde numero septem: quia Apollini immolandi erant, uni e Diis superis, quibus impar numerus placet, Æ. 5. 96. De *bidentibus ovibus*, Æ. 4. 57.

41. *Alta in templa, &c.*] De situ templi, et rupis, deque multis ejus ostiis et recessibus, supra, v. 9. De *Euboica*, id est, *Cumana* urbe, v. 2.

50. *Afflata est, &c.*] Non tantùm tacta vicini numinis spiritu: sed plena et correpta: ut contra Servium contendunt interpretes. Sic Ovid. Fast. 6. 703. Tibiam dixit *afflatam*, quæ vento plena est, et quasi inflata: *Inventam Satyrus primum miratur; et usum Nescit, et afflatam sensit habere sonum.* Igitur *propiore numine*, non est *viciniore*; sed in intimâ pectoris parte jam *præsente*: maximè cum dicatur, v. 78. *Magnum si pectore possit Excussisse Deum.*

53. *Attonitæ magna ora domus.*] Ostia illa *centum*, id est, plurima de quibus, v. 44. Domus vocatur *attonita*: vel quia vocum erumpentium sono, quasi tonitru concutitur: vel quia attonitos ac trepidos facit, quemadmodum mors dicitur *pallida*, quia pallorem inducit. Et sensus est: Ego quæ nunc te alloquor *ante fores*; non intrabo in ipsa antri penetralia, unde oracula soleo emittere; nisi prius vota conceperis. De *Teucris*, Æ. 1. 235

56. *Phœbe, &c.*] Trojanis favit: unde Ovidius Trist. l. 1. 2, 5. *Mulciber in Trojam, pro Trojâ stabat Apollo.* De *Phœbo*, Ecl. 3. 62. De *Paride*, Æ. 1. 27. De *Achille*, a Paride in templo Apollinis occiso, Æ. 3. 321. De *Æaco*, Achillis avo, Æ. 1. 99. *Direxti*, pro *direxisti*: ut Æ. 1. 201. *Accestis scopulos*, pro *accessistis.*

Dardan

Dardana qui Paridis dirêxti tela manusque
Corpus in Æacidæ: magnas obeuntia terras
Tot maria intravi duce te, penitùsque repostas
Massylûm gentes, prætentaque Syrtibus arva:
Jam tandèm Italiæ fugientis prendimus oras.
Hac Trojana tenùs fuerit fortuna secuta.
Vos quoque Pergameæ jam fas est parcere genti,
Diique Deæque omnes, quibus obstitit Ilium, et in-
Gloria Dardaniæ. Tuque ô sanctissima vates, [gens
Præscia venturi: da (non indebita posco
Regna meis fatis) Latio considere Teucros,
Errantesque Deos, agitataque numina Trojæ.
Tum Phœbo et Triviæ solido de marmore templa
Instituam, festosque dies de nomine Phœbi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris.
Hìc ego namque tuas sortes, arcanaque fata
Dicta meæ genti ponam; lectosque sacrabo
Alma viros: foliis tantùm ne carmina manda;
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis:
Ipsa canas, oro. Finem dedit ore loquendi.
At Phœbi nondùm patiens immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit

qui direxisti sagittam Trojanam et manum Paridis in corpus Achillis: te auctore ingressus sum tot maria cingentia magnas terras, et nationes Massylorum longè remotas, et litora vicina Syrtibus. Nunc denique attingimus litora Italiæ recedentis. Hactenus calamitas Trojanorum nos persecuta fuerit. Nunc æquum est vos etiam ignoscere Trojanæ genti, ô Dii, et Deæ omnes, quibus adversabatur Troja et magna gloria Troadis. Et tu, ô sanctissima Sibylla, prævidens futurum, permitte Trojanos, et Deos vagos, et numina Trojæ jactata, sedere in Latio: non peto regna non debita meis fatis. Tunc statuam Phœbo et Dianæ templa e marmore solido, et dies festos de nomine Phœbi dictos. *Magnum etiam sacrarium expectat te in regnis nostris. Ego enim illic recondam tua oracula, et secreta fata declarata meæ genti; et dedicabo tibi viros electos, ô alma: tantummodo noli inscribere carmina frondibus, ne confusa evolent* in *ludibrium rapidorum ventorum: precor* te, *loquere tu ipsa.* *Sic fecit finem loquendi voce.* *At Sibylla ingens, nondum patiens Phœbi, furit in cavernâ,* tentans *an possit*

NOTÆ.

59. *Duce te.*] Ipsius enim oracula sæpiùs de rerum eventu consuluerat: maxime in insulâ Delo, Æ. 3. 84. Et ad Leucadem atque Actium, Ibid. 274. Tum in Epiro apud Helenum. Ibid. 359. De *Massylis*, Afris, Æ. 4. 480. De *Syrtibus*, vadosis Africi maris plagis, Æ. 1. 111.

63. *Parcere genti, Diique, Deæque, &c.*] Numina Trojæ infesta: *Juno*, Æ. 1. 29. *Neptunus*, Æ. 2. 610. *Pallas*, Æ. 2. 162. De *Dardania*, gente et *Teucris*, Æ. 1. 235. De *Pergamo*, Æ. 1. 466. De *Ilio* et *Troja*, Æ. 1. 1. De *Latio*, Æ. 1. 6. De *numinibus Trojæ*, Æ. 2. 717. De *Trivia*, Diana, Æ. 4. 511.

69. *De marmore templa, &c.*] Alludit ad pleraque, quæ a Romanis Æneæ posteris in Apollinis honorem instituta sunt. Ad ludos quidem Apollinares prima bello Punico institutos ex Sibyllino carmine, Cornelio Rufo decemviro: qui inde dictus est *Sibylla*, postmodum corrupto vocabulo *Sylla*. Deinde ad templum Apollinis, in Palatio post Actiacam victoriam ab Augusto magnificentissimè extructum.

71. *Te quoque, &c.*] Non significat templa Sibyllæ esse extruenda; sed locum duntaxat assignandum in ipsis Jovis Capitolini penetralibus et sacrario, ubi libri Sibyllini reponerentur sub eorum virorum curâ, de quibus diximus, v. 36. De *sortibus* pro *oraculis*, Æ. 4. 346.

74. *Foliis ne carmina manda.*] Hoc Sibyllæ illi peculiare aiunt fuisse, ut palmarum foliis oracula sua describeret; citatque Varronem Hortensius. Cerdanus censet id ex usu fuisse illorum temporum: quibus nondum scribebatur in cortice aut papyro, aut pergameno corio; sed in frondibus tantùm arboreis.

76. *Finem dedit ore loquendi.*] Consulto dictum id volunt interpretes: quia interim *animo* multa volvebat precabaturque, dum *ore* tacebat. Ego tamen hic poëtæ diligentiam desidero.

77. *Nondùm patiens.*] Vel *nondùm* hic significat *non*, ut cen. et Cujacius: hoc sensu: *Sibylla impatiens Phœbi conatur eum excutere.* Vel potius significat, Sibyllam nondum esse *omnino docilem* subditamque Phœbo, ut ex ipsius arbitrio oraculo eloquatur; sed reluctari, donec fingatur, cogaturque.

78. *Bacchatur.*] Furit more Baccharum, de quibus Æ. 4. 301. *Si possit:* locutio sic explenda, *tentans an possit.* Ut Æ. 2. 756. *Pedem si forte tulisset:* id est, *explorans an pedem retulisset.*

Excussisse

Excussisse Deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitq; premendo.
Ostia jamque domûs patuêre ingentia centum
Sponte suâ, vatisque ferunt responsa per auras:
O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terrâ graviora manent. In regna Lavinî
Dardanidæ venient, mitte hanc de pectore curam:
Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint: alius Latio jam partus Achilles,
Natus et ipse Deâ: nec Teucris addita Juno
Usquàm aberit. Quùm tu supplex in rebus egenis,
Quas gentes Italûm, aut quas non oraveris urbes?
Causa mali tanti conjux iterùm hospita Teucris;
Externique iterùm thalami.
Tu ne cede malis; sed contrà audentior ito,
Quàm tua te fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minimè reris, Graiâ pandetur ab urbe.
Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera involvens: ea fræna furenti
Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primùm cessit furor, et rabida ora quiêrunt;

expellere è pectore magnum Deum: ille tanto magis exagitat os rabidum, subigens pectus efferatum, et opprimendo accommodat ad oracula proferenda. *Et jam centum magnæ portæ antri apertæ sunt motu proprio, et emittunt in aërem* hæc *responsa Sibyllæ: O qui evasisti magna pericula maris. Sed majora expectant te* in *terra. Trojani pervenient ad regnum Lavinium, ejice hanc solicitudinem e corde: sed cupient quoque non* eo *pervenisse. Video bella, horrida bella, et Tybrim spumantem multo sanguine. Non deerunt tibi Simoïs, nec Xanthus, nec exercitus Græci: alter Achilles jam paratus est* in *Latio, ipse etiam filius Deæ: et Juno infesta Trojanis non aberit ullo loco. Quem tu, quas nationes Italorum, et quas urbes non implorabis supplex in rebus extremis? Causa tantarum calamitatum* erit *rursus Trojanis conjux hospitio excipiens* eos, *et rursus peregrinæ nuptiæ. Tu noli frangi calamitatibus: sed contra resiste audacior, quam tua fortuna te permittet* esse. *Prima salutis via aperietur* tibi *ab urbe Græcâ, quod non putas. Talibus verbis Cumæa Sibylla canit è recessu terrificas ambages, et reboat è caverna, obtegens vera obscuris: sic Apollo reget habenas, et agitat stimulos sub* ejus *corde. Statim atque furor excessit, et os efferatum siluit;*

NOTÆ.

84. *In regna Lavini.*] Regna *Lavinia:* regionem Italiæ, ubi urbs *Lavinium:* sic Æ. 1. 247. *urbem Patavi,* ubi est urbs *Patavium.* An vero jam ante Æneæ tempora *Lavinium* urbi nomen esset, diximus, Æ. 1. 2. Quidam legunt non malè: *regna Latini,* regis ad quem Æneas perveniet, Æ. 7. 45. De *Tybri,* Æ. 8. 330.

88. *Non Simois, &c.*] Comparat vates bella Trojana cum futuris in Italiâ bellis, ex locorum, personarum, causarumque similitudine. Confert enim *Xanthum* et *Simoenta,* de quibus, Æ. 1. 100, 473. cum *Tybri* et *Numico,* de quibus Æ. 8. 330. et Æ. 7. 150. *Achillem,* cum *Turno,* de quo Æ. 7. 56. *Helenam,* cum *Lavinia,* de qua Æ. 7. 72. De *Latio,* Æ. 7. 54. De *Doricis castris,* id est, Græcis, Æ. 2. 27.

90. *Natus et ipse Deâ.*] Ut enim Achilles matrem habuit Thetida, Ecl. 4. 32. sic Turnus Veniliam nympham, Æ. 7. 56.

90. *Teucris addita Juno.*] *Infesta,* et quasi lateri semper *affixa.* Nam *addere,* etsi aliquando bonam in partem sumitur, ut Æ. 8. 301. *Decus addite Divis:* sæpe tamen in malam: et proprie de inflictis verberibus dici probat Taubmannus in Plauti Aulul. act. 3. sc. 6. v. 19. citatque Macrobius hoc è Lucilio: *Si mihi non prætor siet additus, atque agitet me.*

93. *Conjux iterùm hospita.*] Ut Helena, Menelai uxor, quæ Paridem hospitio Spartæ excepit, ab eodem rapta, Trojano bello causam dedit: sic Lavinia, filia Latini qui Æneam hospitio excipiet, Turno promissa, ab Æneâ expetita, belli iterum auctor erit.

97. *Graia ab urbe.*] *Pallanteo,* urbe Evandri Arcadis: de quò Æ. 8. 51.

98. *Adyto.*] Loco antri intimo, Æ. 2. 297.

99. *Ambages.*] Circuitus *ambiguos:* ab antiquo *ambi, circum;* et *ago.*

100. *Fræna . . . . stimulos, &c.*] Metaphoræ ductæ ab equis et bobus: quorum illi reguntur frænis, atque habenis, hinc inde tractis et *concussis;* hi fustibus impelluntur punguntur que præacutis. Fingitur autem Apollo quasi vatibus insidens, equitis aut agitatoris in morem.

Incipit

Incipit Æneas heros: non ulla laborum,
O virgo, nova mî facies inopinave surgit:
Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro; quando hìc inferni janua regis
Dicitur, et tenebrosa palus Acheronte refuso;
Ire ad conspectum chari genitoris, et ora
Contingat: doceas iter, et sacra ostia pandas.
Illum ego per flammas et mille sequentia tela
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi:
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum,
Atque omnes pelagique minas cœlique ferebat
Invalidus, vires ultrà sortemque senectæ.
Quin, ut te supplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Natique patrisque,
Alma, precor, miserere: potes namq; omnia; nec te
Nequicquàm lucis Hecate præfecit Avernis.
Si potuit manes arcessere conjugis Orpheus,
Threïciâ fretus citharâ fidibusque canoris:
Si fratrem Pollux alternâ morte redemit,

heros Æneas cœpit loqui: *O virgo, nulla species laborum occurrit mihi nova et improvisa: præsensi et mecum priùs mente confeci cuncta. Unum precor: quandoquidem fertur hic* esse *porta regis inferni, et obscura palus Acheronte exundante; liceat* mihi *ire in conspectum et vultum dilecti patris: monstra iter, et aperi sacras portas. Ego his humeris servavi illum inter flammas et mille spicula insequentia, et extraxi e mediis hostibus: Ille secutus* est *meum iter et omnia maria mecum; atque tolerabat omnes minas et cœli et maris,* quanquam *infirmus, supra robur et conditionem senectutis. Præterea ipse rogans me,* simul *dabat jussa ut convenirem te supplex, et venirem tuam domum. O alma, precor, miserere filii et patris: nam potes cuncta: nec frustrà Hecate præposuit te sylvis infernis. Si Orpheus potuit evocare umbram uxoris, adjutus citharâ Thraciâ et chordis sonantibus: si Pollux eripuit fratrem alternâ morte,*

NOTÆ.

105. *Omnia præcepi.*] Monitis Heleni, Æ. 3. 441. Monitis Anchisæ, Æ. 5. 730.

106. *Hic inferni janua regis.*] De hoc aditu inferorum, in Campaniâ Italiæ, ad Avernum acum, dicemus, v. 237. De *Acheronte*, æstuante et stagnante, v. 323.

111. *Eripui his humeris.*] E Trojano incendio, Græcorumque potestate, Æ. 2. 721.

115. *Ut te supplex peterem mandata dabat.*] Cum Æneæ noctu apparuit, Æ. 5. 731.

117. *Alma.*] Ab *alendo* propriè dicitur: unde *alma Ceres*, et *alma parens*. Sæpe tamen apud Latinos, pro *pura* sumitur, ut *lux alma*: atque ita hic pro *Sibylla virgine*.

118. *Lucis Hecate præfecit Avernis.*] *Lucis Avernis*: quia Avernus lacus, juxta quem aditus est ad inferos, undique sylvis cinctus erat, v. 237. *Hecate*, Proserpina, Æ. 4. 510, 511.

119. *Si potuit, &c.*] Petitionis æquitatem firmat exemplis Æneas. *Orpheus* adire potuit inferos, ut conjugem revocaret: quidni possim ut patrem duntaxat videam? *Pollux* et *Castor* toties eadem via eunt ac redeunt: quidni ego semel? *Theseus* ut Proserpinam raperet: *Hercules*, ut Cerberum: quidni ego ut piè agam?

Manes arcessere, &c.] *Arcessere* est, *advocare*: pro quo posterioribus temporibus dictum est *accersere*: neque enim fides iis habenda, qui dicunt, *arcessere* esse, *repellere*; *accersere* vero, *advocare*: sed unum idemque significant: et *arcessere* quidem magis ex usu probatissimorum scriptorum. De *manibus*, infra, v. 724. De *descensu Orphei ad inferos*, ad liberandam conjugem Eurydicen, G. 4. 454.

120. *Threïcia . . . fidibus.*] *Thraciâ*, quia Orpheus Thrax fuit: de eâ regione, Æ. 3. 14. *Fides*, chordæ citharæ: non quod inter se quâdam veluti fide concordent, ut vult Festus: sed omnino à σφίδες, quæ Hesychio *chordæ* sunt.

121. *Pollux, &c.*] De *Pollucis* et *Castoris* genere diximus, Æ. 1. 650. Uterque Ledam habuit matrem, Tyndarei Spartani regis uxorem: patrem Pollux quidem Jovem, unde immortalis fuit: Castor vero Tyndareum, unde mortalis fuit. Communi tamen ambo nomine dicti sunt, et *Castores*, et *Tyndaridæ*: et Διόσκυροι, *Dioscuri*: id est, *Jovis filii*. Castor equestri arte, Pollux pugilatu insignis memoratur: ambo inter se amicitiâ conjunctissimi: Helenam sororem a Theseo raptam receperunt: Colchos ad expugnationem velleris aurei cum Argonautis profecti sunt: qua in expeditione cum navis periclitaretur votaque Diis fierent; ignes ex utriusque fratris capitibus emicuere, quos tranquillitas maris statim consecuta est: mare piratis purgavere. Mortuo deinde Castore, Pollux a Jove obtinuit, ut suam cum ipso immortalitatem partiretur: atque ita factum est, ut alternis

Itque

Itque reditque viam toties: quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden? et mî genus ab Jove summo.
Talibus orabat dictis, arasque tenebat.
Tunc sic orsa loqui vates: Sate sanguine Divûm,
Tros Anchisiade: facilis descensus Averni:
Noctes atque dies patet atri janua Ditis:
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos æquus amavit
Jupiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,
Diis geniti, potuere. Tenent media omnia sylvæ,
Cocytusque sinu labens circumfluit atro.
Quòd si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; et insano juvat indulgere labori:
Accipe quæ peragenda prius. Latet arbore opacâ
Aureus et foliis et lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer: hunc tegit omnis

et toties it reditque per illam eamdem viam: cur proferam Theseum; cur magnum Herculem? mihi etiam origo est a supremo Jove. Talibus verbis precabatur, et tangebat altaria. Tunc Sibylla cœpit ita loqui: ô create sanguine Deorum, Trojane fili Anchisæ: facilis est descensus ad *inferos: porta nigri Plutonis aperta est diù noctùque: sed referre pedem, et redire ad aërem sublimem, hæc est difficultas, hic labor. Pauci Deorum filii, quos justus Jupiter dilexit, vel quos generosa virtus extulit ad cœlum,* id *potuerunt. Sylvæ occupant omnia intervalla, et Cocytus fluens nigris flexibus circumcingit. Si tamen tantus amor et tantum desiderium inest animo, prænavigandi bis fluvios Stygios, et videndi bis nigrum Tartarum: et* si *placet suscipere vanum laborem: audi, quæ prius perficienda sunt. Ramus aureus et frondibus et cortice flexili,* qui *dicitur dicatus Proserpinæ infernæ, latet* in *umbrosâ arbore: hunc omnis sylva occultat,*

NOTÆ.

diebus, alter in cœlo, alter apud inferos degat. Fabulæ locum dedit siderum illorum natura, quos *geminos* appellamus, qui et ipsi dicuntur esse *Tyndaridæ:* aiunt enim interpretes, altero oriente alterum occidere; quod omninò falsum est: id quidem verum; ita stellas utriusque capitis esse dispositas inter se, ut in ipso, quod aiunt, sive ortus sive occasus puncto, cum altera primum oritur, altera infra horizontem adhuc lateat; cum altera primum occidit, altera supra horisontem adhuc appareat. Sunt et ignes eorum nomine dicti, circa navium vela malosque errare soliti: qui nihil ab *ignibus fatuis* differunt. Hi et olim et etiamnum, si duo apparent, salutares nautis habentur; si unus tantum apparet, funestus existimatur: Hispani nautæ nunc vocant ignes *sancti Hermi,* aut *sancti Telmi:* Itali, *sancti Petri,* et *sancti Nicholai.*

122. *Thesea.*] Accusativus Græcus. De eo, infra, v. 618. De *Alcida,* Herculis nomine, Æ. 5. 414. De ejus factis et descensu ad inferos, Æ. 8. 288.

123. *Et mi genus ab Jove.*] Tam maternum genus, a Venere Jovis filiâ, Æ. 1. 256. quam paternum, à Dardano, Jovis filio, Æ. 3. 167. Unde se majorem existimat Polluce, Hercule, et Theseo; qui materno genere mortales erant: Pollux Ledæ, Hercules Alcmenæ, Theseus Æthræ filius: De *tenendis aris* inter supplicandum, Æ. 4. 219. De *Averno,* infra, v. 237. De *Dite,* Plutone, G. 4. 467.

131. *Tenent media omnia sylvæ.*] Non media inferorum loca, ubi carcer igneus impiorum, et Elysii piorum campi: sed intervalla et spatia, inter Sibyllæ cavernam et inferorum fluvios media: Avernus enim lacus sylvis cinctus erat, v. 237. et aditus ipse inferorum, v. 257. De *Cocyto* et *Styge,* v. 323.

134. *Bis nigra, &c.*] Et nunc, et cùm aliquandò morieris. *Tartarus,* plur. *Tartara,* profundissimus est inferorum locus. Alii deducunt a verbo *ταρταρίζειν, tremere:* nisi potius hoc verbum ab illo loco deductum est: alii a *ταράττειν, turbare.*

137. *Aureus ramus.*] Hoc fictum a Virgilio. Occasionem figmenti petitam putat Servius e sacrâ Dianæ sylvâ, apud urbem Latii Ariciam, cui sacerdos præerat dictus Rex nemorensis, conditione fugitivus. Hanc in sylvam quisquis fugitivus venisset, si poterat inde ramum auferre, poterat et cum sacerdote decertare singulari certamine; ac si eum vicisset, ejus in locum succedere. Auctor hujus et sacri et moris ferebatur fuisse Orestes, qui ex Tauricâ Chersoneso cum Iphigeniâ sorore fugâ elapsus, raptum inde Dianæ simulacrum Ariciæ collocaverat.

138. *Junoni infernæ.*] Proserpinæ, inferorum deæ, de qua G. 1. 39. *Juno inferna* vocatur; quemadmodum vir ejus Pluto, *Jupiter Stygius,* Æ. 4. 638. Et vero sylvam Averno circumjectam, de qua dicemus, v. 237. aiunt Proserpinæ dicatam fuisse Homerus, Lycophron, et Diodorus.

 Lucus,

Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbræ.
Sed non antè datur telluris operta subire,
Auricomos quàm quis decerpserit arbore fœtus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avulso non deficit alter
Aureus; et simili frondescit virga metallo.
Ergo altè vestiga oculis, et ritè repertum
Carpe manu: namq; ipse volens facilisq; sequetur,
Si te fata vocant; aliter, non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
Heu nescis! totamque incestat funere classem;
Dùm consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, et conde sepulchro.
Duc nigras pecudes: ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis
Aspicies. Dixit, pressoque obmutuit ore.
Æneas mœsto defixus lumina vultu
Ingreditur, linquens antrum; cæcosque volutat
Eventus animo secum: cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant:
Quem socium exanimem vates, quod corpus hu-
Diceret: atq; illi Misenum in litore sicco, [mandum
Ut venêre, vident indignâ morte peremptum;
Misenum Æoliden, quo non præstantior alter
Ære ciere viros, Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes: Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat et hastâ.

et umbræ obscurarum vallium abscondunt. Sed non conceditur intrare loca *secreta terræ, priusquam aliquis evulserit ex arbore aureum ramum. Jussit pulchra Proserpina ferri ad se suum illud donum: Uno decerpto alter non deest* etiam *aureus, et ramulus pullulat simili metallo. Igitur quære* illum *erectis oculis, et inventum evelle manu* juxta ritum: *nam ipse sponte et facile cedet* tibi evellenti, *si fata vocant te* ad inferos; *alioqui non poteris* illum *superare ullo robore, nec amputare duro ferro. Præterea cadaver amici exanime jacet tibi, heu ignoras* id! *et funestat morte totum classem: dum requiris responsa, et suspensus* hæres *ad januam meam. Prius depone hunc* in *propriâ sede, et include tumulo.* Deinde *duc* ad aram *victimas nigras: hæ primæ sint expiationes. Ita denique videbis sylvas Stygias, regionem inaccessam viventibus.* Sic *locuta est, tum clauso ore tacuit. Æneas relinquens cavernam incedit vultu tristi, figens oculos* in terram; *et volvit secum mente casus obscuros: cui fidelis Achates it comes, et figit pedes* agitatus *similibus curis. Jactabant inter se plurima vario colloquio:* scilicet, *quem sociorum mortuum dixisset Sibylla, quod cadaver tumulandum. At illi postquam pervenere* ad suos, *aspiciunt in litore arido Misenum occisum miserandâ morte: Misenum* filium *Æoli, quo non* erat *alter aptior ad incitandos tubâ viros, et inflammandam pugnam sonitu. Hic fuerat socius magni Hectoris, juxta Hectora circumibat* pugnantes *conspicuus tubâ et hastâ.*

NOTÆ.

141. *Auricomos fœtus.*] Vel fructus etiam aureos, aureis comis, id est, frondibus, ornatos: vel ramum ipsum aureum, qui, quia pullulat ex arbore, fœtus illius dici potest.

150. *Incestat funere classem.*] *Incestum*, opponitur *casto*; et *incestare* est, *polluere, funestare, fœdare.* Censebatur vero polluta domus omnis, in quâ quis mortuus fuerat, nisi certis piaculis expurgaretur.

152. *Sedibus suis.*] Terræ, quæ proprius est locus mortuorum.

153. *Ea prima piacula sunto.*] Censent aliqui præscribi sacrificia funebria ad expiandam labem ex morte Miseni contractam. Alii melius referunt ad sacrificia, Diis inferis offerenda, infra, v. 243. Licet enim illa *impetratoria* videri possint, ad obtinendum aditum inferorum; erant etiam *expiatoria*: expiandæ enim erant scelerum labes, ut quis hoc beneficio dignus haberetur: quare Æneas aquâ recenti corpus lustrat, v. 635. De *Lucis Stygiis*, v. 237. De *Styge*, v. 323.

164. *Misenum Æoliden.*] Filium eum facit *Æoli*, ventorum Dei, de quo Æ. 1. 52. quia ad inflandam tubam vento flatuque opus est. De *Marte*, qui hic pro pugnâ sumitur, Ecl. 9. 12. De *Hectore*, Priami filio, ab Achille occiso, Æ. 1. 483.

167. *Lituo.*] *Tuba* recta est: *cornu* planè incurvum: *lituos* inter utrumque medius: ab ejus figurâ baculus auguralis *lituus* quoque dictus est.

Postquam

Postquam illum victor vitâ spoliavit Achilles,
Dardanio Æneæ sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tùm fortè cavâ dum personat æquora conchâ
Demens, et cantu vocat in certamina Divos;
Æmulus exceptum Triton, si credere dignum est,
Inter saxa virum spumosâ immerserat undâ.
Ergo omnes magno circùm clamore fremebant:
Præcipuè pius Æneas. Tum jussa Sibyllæ,
Haud mora, festinant flentes; aramque sepulchri
Congerere arboribus, cœloque educere certant.
Itur in antiquam sylvam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceæ: sonat icta securibus ilex,
Fraxineæque trabes: cuneis et fissile robur
Scinditur: advolvunt ingentes montibus ornos.
Necnon Æneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque accingitur armis.
Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat,
Aspectans sylvam immensam, et sic ore precatur:
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto: quandò omnia verè
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat, geminæ cum fortè columbæ
Ipsa sub ora viri cœlo venere volantes,
Et viridi sedêre solo: tum maximus heros
Maternas agnoscit aves, lætusque precatur:
Este duces, ô, siqua via est: cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum: tuque ô dubiis ne deficc rebus,
Diva parens. Sic effatus, vestigia pressit,
Observans quæ signa ferant, quò tendere pergant.
Pascentes illæ tantùm prodire volando,

Ex quo victor Achilles privaverat vitâ Hectora, heros generosissimus adjunxerat se socium Æneæ Trojano, non secutus viliorem dominum. Sed modò, dùm forte inconsultus sonat per mare conchâ excavatâ, et sonitu lacessit Deos ad certamen; Triton invidus, si æquum est id *credere, submerserat spumantibus fluctibus hominem circumventum inter scopulos. Igitur omnes circum querebantur magno clamore: imprimis pius Æneas. Deinde, exequuntur mandata Sibyllæ plorantes, nulla mora* est; *et contendunt accumulare ex arboribus atque erigere ad cœlum rogum sepulchralem. Eunt in sylvam veterem, profunda latibula ferarum; piceæ cadunt, ilex resonat percussa securibus, et trunci fraxinei roburque fissile frangitur cuneis: volvunt e montibus magnas ornos. Æneas quoque inter tales labores primus incitat socios, et instruitur similibus instrumentis. Interim ipse meditatur hæc suo cum animo mœsto, intuens ingentem sylvam; et ita orat voce: O si jam ille ramus aureus monstret se nobis in tantâ sylvâ: siquidem, ô Misene, Sibylla nimis vere dixit cuncta de te. Vix locutus erat ista: quando duæ columbæ fortè volantes per aërem venerunt in ipsum conspectum hominis, et steterunt in viridi terrâ. Tunc maximus heros agnoscit volucres matris suæ, et gaudens orat: ô vos estote duces, si est aliqua via: et ex aëre dirigite iter* meum *in sylvam, ubi ramus pretiosus inumbrat terram fœcundam: et tu, ô Dea mater, ne desere* me *in rebus incertis. Sic locutus continuit pedem, explorans quæ dent indicia, quo pergant ire. Illæ pascentes cœperunt tantum progredi subsiliendo,*

NOTÆ.

Tubæ, antequam ex ære fierent, e conchis intortis oblongisque in usu fuerant. De *Dardanio*, Trojano, Æ. 1. 235. De *Tritone*, Neptuni tubicine, Æ. 1. 144.

177. *Aram sepulchri.*] Rogum in modum aræ conformari solitum, Æ. 4. 494.

180. *Piceæ, &c.*] *Picea*, pini species, resinam ferens, arbor funesta, de qua G. 2. 257. *Ilex* e querceo genere, *yeuse, holm oak. Fraxinus*, arbor nota, *fresne, ash-tree. Robur*, species quercûs, G. 2. 25. *Ornus*, fraxinus sylvestris, Ecl. 6. 71.

184. *Armis.*] Securibus, instrumentis lignatorum. Sic instrumenta pistorum, Æ. 1, 177. dicuntur *Cerealia arma.*] Nec dedecebat pium principem hæc pietas in mortuos.

193. *Maternas aves.*] Columbas, ob fœcunditatem Veneri sacras, Æneæ matri.

199. *Pascentes .... volando.*] Non, passis in aërem alis volando: tum quia sic pascere non potuissent; tum quia mox, v. 202. *tollunt se celeres.* Ergò prius incedebant, et inter pascendum volitabant subsiliebantque. Alluditque

Quantùm acie possent oculi servare sequentûm.
Inde ubi venêre ad fauces graveolentis Averni;
Tollunt se celeres, liquidumque per aëra lapsæ,
Sedibus optatis geminâ super arbore sidunt,
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet sylvis brumali frigore viscum
Fronde virere novâ, quod non sua seminat arbos,
Et crocco fœtu teretes circumdare truncos.
Talis erat species auri frondentis opacâ
Ilice, sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit extemplo Æneas, avidusque refringit
Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllæ.
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem tædis et robore secto
Ingentem struxere pyram: cui frondibus atris
Intexunt latera, et ferales ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices et ahena undantia flammis
Expediunt: corpusque lavant frigentis et unguunt.

quantùm oculi sequentium poterant observare visu *acutissimo. Deinde postquam pervenerunt ad os fœtidi Averni; attollunt se veloces, et elapsæ per aërem tenuem sistunt grato loco super geminâ arbore, unde splendor auri dissimilis coloris emicuit inter ramos. Quale viscum, quod propria arbor non producit, solet hyberno tempore in sylvis virescere foliis recentibus: et cingere ramusculo fulvo ramos* arborum *rotundos. Talis erat forma auri pullulantis* in *densâ ilice, sic lamina stridebat dulci vento. Æneas statim accipit* ramum, *et cupidus decerpit lentiorem, defertque in domum Sibyllæ. Interea Trojani non segniùs plorabant in litore Misenum, et parabant ultima* officia *cadaveri mœsto. Primo erexerunt magnum bustum e tædis pinguibus et quercu fissâ: cujus latera ornant ramis funestis, et* in parte *anteriore collocant funebres cupressos, et desuper ornant armis splendentibus. Pars adhibent aquam calidam, et* vasa *ærea ebullientia* ex *igne: et eluunt unguuntque cadaver frigentis.*

NOTÆ.

poëta ad pullorum augurium, quod optimum habebatur, si pascerent pulli.

201. *Fauces Averni.*] Ad os ipsum *Averni* lacus, quâ parte cum *Lucrino* lacu committitur, ut diximus, G. 2. 161. Hic tollunt se columbæ in auras, non modò ut pestilentem lacus halitum evitent; sed ut in arborem vicinam evolent, in eâque latentem ramum ostendant Æneæ. De *Averno*, infra, v. 237.

204. *Discolor.*] Non enim tota arbor aurea; sed in ilice viridi, ramus unicus aureus, quo avulso subibat alter. *Aura auri.* Fulgor auri, unde *aurum*, et *auroram*, et *thesaurum* dici putat Scaliger, Poëtic. l. 4. 16.

205. *Viscum.*] Species est fruticis, politi et glutinosi, in ilice et larice et querni maximè generis arboribus, hyeme erumpens in ramuli modum earumque arborum ramis adhærescens: extra fulvi, intus porracei coloris, *guy de chesne, Misletoe of the oak.* Non nascitur e semine proprio arboris; at neque ex insidentium volucrum fimo, ut putavere veteres; sed ex ipso arborum vitali excremento: unde ait, *quod non sua seminat arbos.* Nulla sine visco sacra Gallorum sacerdotes Druidæ faciebant, ex Plinio, l. 16. 44

209. *Bractea.*] Tenuior subtiliorque lamina: hanc enim speciem aureæ frondes habebant.

210. *Avidus . . . Cunctantem.*] Quomodo *cunctantem*, siquidem dixerat Sibylla: *facilisque sequetur Si te fata vocant?* Nodum solvit vox ista *avidus:* quippe avido citissima quæque tardiora videntur.

213. *Cineri ingrato.*] Ad quem nullus funebrium officiorum sensus perveniebat. Vel, qui nullam erat gratiam relaturus. Vel potius, qui mœstitiam omnibus creabat, minimè *gratus* et *lætus.* Habet porro funus illud præcipua veterum ceremoniarum vestigia.

215. *Pyram, &c.*] I. De *pyra, rogo, busto,* Æ. 4. 494. II. *Atræ frondes*, rami sunt funestarum arborum, quales *taxus, picea, cupressus* imprimis: quæ cùm gravis esset odoris, ideò juxta Varronem addebatur pyræ, ne combusti cadaveris fœtor nares adstantium læderet: vel quia, cùm excisa nunquam renasci soleat, ideo mortis erat insigne. III. *Arma*, et *vestes*, et quicquid vivo charissimum fuerat, etiam cum mortuo comburebantur. Atque hæc ad structuram rogi pertinent: cætera ad curam cadaveris.

218. *Calidos latices.*] I. Lavabant cadavera calidis undis; ut si quid esset vitalis spiritus quod homines falleret, excitaretur calore. II. Ungebant amomo, hyacinthino rosaceoque unguento: non tantùm quæ diu servanda erant,

Fit

Fit gemitus : tùm membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestes, velamina nota,
Conjiciunt. Pars ingenti subiere feretro,
Triste ministerium ; et subjectam more parentum
Aversi tenuere facem : congesta cremantur
Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.
Postquam collapsi cineres, et flamma quievit,
Relliquias vino et bibulam lavêre favillam :
Ossaque lecta cado texit Chorinæus aheno.
Idem ter socios purâ circumtulit undâ,
Spargens rore levi et ramo felicis olivæ :
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.
At pius Æneas ingenti mole sepulchrum
Imponit, suaque arma viro, remumque, tubamque,

Fit comploratio : deinde collocant in *lecto membra deplorata ; et superaggerunt vestes purpureas ac tegmina consueta. Pars supposuere se magno feretro,* quod est *triste officium ; et retroversi porrexere suppositam facem,* ex *consuetudine majorum : comburuntur accumulata munera thuris, et carnes, et pocula injecti olei. Postquam cineres subsederunt, et flamma defecit ; irrigaverunt vino reliquias et favillas siccas : et Chorinæus inclusit vasculo æreo ossa collecta. Idem circumiit ter socios aquâ piaculari, aspergens tenui rore* cum *ramo fertilis oleæ : et expiavit viros, et protulit voces ultimas. Sed pius Æneas statuit tumulum magnæ molis, et* in eo *propria viri* illius *arma, et remum, et tubam,*

NOTÆ.

ut apud nos in usu est ; sed etiam in honorem quæ proximè comburenda ; idque officium erat penes *pollinctores.* III. Fiebant gemitus et conclamatio : tum ad dolorem ; tum ad vitam, si adhuc superesset, revocandam : et ad id muneris conducebantur mulieres *præficæ*, quæ cæteris plangendi modum statuebant. IV. Collocabatur cadaver in toro, lecto, e stragulis ac vestibus congesto. De toro, Æ. 3, 224. V. Lectus ipse imponebatur *feretro :* quod cratis instar fuit, e ligno et vimine ; neque solum aptum funeribus, sed aliis quibuslibet pompis, in quibus simulacra aut spolia ferebantur : a *ferendo* dictum ; unde et *Jupiter Feretrius,* cui Romulus spolia Cæninensium regis prælio occisi in ejusmodi ferculo obtulerat, ut est apud Livium, l. 1. 10. VI. Subibant humeris feretrum consanguinei, virique nobiles. Sic Augustus ab Senatoribus elatus est, ex Suetonio, c. 100. Germanicus a tribunis et centurionibus, ex Tacito l. 3. 1. Severus ab equestris ordinis nobillissimis, ex Herodiano l. 4. VII. Propinqui facem pyræ subjiciebant, sed averso vultu, ut se id invitos facere ostenderent. VIII. Pingues etiam liquores, *thus, oleum, dapes,* id est carnes adipemque victimarum rogo adjiciebant ad excitandum ignem. Ita Achilles in funere Patrocli, Iliad. 23. 168.

227. *Relliquias vino, &c.*] Combusto cadavere. I. Vino prunas extinguebant, ut cineres facilius colligi possent. Patet id ex Patrocli funere, Iliad. 23. 250. II. Secernebant defuncti cineres ab aliis cineribus ; imprimis ossa, cognitu facillima : quod notat Homerus eodem libro, v. 240. Fuit etiam apud Indos lini genus, molli et lapideo filo ; quod igne splendesceret tantum, non absumeretur. Hinc regibus texebant tunicas, quæ corporum favillam a reliquo cinere separabant, ex Plinio l. 19. 1. III. Cineres imponebant urnæ, cado, phialæ, ut sepulchro deinde mandarentur. Iliad. 23. 253. IV. Quia maculam aliquam contraxerant ex funere, unde funestati et incesti putabantur : ideo antequam abirent, purgabantur à sacerdote trinâ lustralis aquæ aspersione per circuitionem, *purâ circumtulit undâ :* undè verbum *lustro,* quod proprie est *solvo, expio,* ad significandam *circuitionem* traductum est. Æ. 1. 608. Æ. 4. 279. Aqua autem lustralis erat juxta Athenæum l. 9. in quâ titionem tingebant, sumptum ex altari, ubi peregerant sacra. V. *Verba novissima,* alia erant quibus alloquebantur cadaveris reliquias, nempe ter repetitum *Vale :* alia quibus dimittebant populum, nempe *Ilicet,* id est *ire licet ;* idque ultimum usurpabant in omnium sacrorum exitu, non funebrium tantùm.

230. *Rore levi et ramo felicis, &c.*] Sunt qui *aspergillum* intelligunt ; ex *olivâ,* et *rore marino* frutice, *rosmarin, rosemary,* de quo Ecl. 2. 49. et G. 2. 213. Tamen commodius de aquâ instar roris aspersâ. *Felicis olivæ.*] Fertilis, sativæ ; non sylvestris, nec oleastri, qui dicitur G. 2. 314. *Infelix superat foliis oleaster amaris.*

232. *Sepulchrum, &c.*] Notat Æneæ pietatem in amicos : et morem illius etiam temporis, defunctorum insignia tumulis insculpendi. Igitur Miseno ponuntur *arma* ut bellatori, tam v. 167. *pugnas insignis obibat et hastâ. Remus,* ut qui in cursu navigationis obierat : ita ponitur et Elpenori ab Ulysse, Odyss. 12. 15. *Tuba* denique, ut tubicini.

sub excelso monte, qui nunc appellatur ex illo Misenus, et servat perpetuum nomen in secula. His perfectis, implet celeriter jussa Sibyllæ. Fuit caverna profunda, saxosa, patens lato hiatu,

Monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per secula nomen.
His actis, properè exequitur præcepta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,

NOTÆ.

234. *Qui nunc Misenus, &c.*] *Misenum* intelligit promontorium, monte assurgens; et Puteolanum, nunc Neapolitanum, sinum ab occidente terminans, hodiè *Capo Miseno.* Nomen huic inditum à sepulchro Miseni Æneæ tubicinis; consentiunt è poëtis, post Virgilium, Propertius, Silius, Statius; è geographis Solinus et Mela. Ulyssis tamen socium illum facit Strabo. Intra sinum, non longe à promontorio, erat *portus Misenus;* ubi Augustus ad tutelam Italiæ classem alteram semper habebat, alteram Ravennæ.

237. *Spelunca alta fuit, &c.*] I. *Avernus,* ἄορνος, ab α privativo et ὄρνις, *avis,* lacus est non longè a Puteolano Campaniæ sinu, inter Bajas et Puteolos: hujus situm et cum Lucrino lacu conjunctionem descripsimus G. 2. 161, 164. Nomen adhuc hodie, *lago d'Averno.* Hoc autem nomen olim, non peculiare huic loco, sed iis omnibus commune fuit, e quibus vapores halitusque erumpebant avibus pestiferi; seu lacus, seu cavernæ campique essent: idque manifestum est ex Lucretio l. 6. 738. *Nunc age averna tibi quæ sint loca cunque lacusque:* tum ex Plinio, qui in prooemio l. 4. locum ejusmodi *Aornon* etiam in Epiro collocat. II. *Spelunca* circa hunc lacum adhuc apparet duplex; altera ad meridiem, quæ dicitur etiamnum, *grotta di Sibyllæ:* videturque esse ostium illius cuniculi, qui ab Averno Cumas usque deducebat, et jam subsidente terrâ oppletus est: altera, quæ à Puteolis hodieque deducit Neapolim: suffosso monte *Pausilypo.* Est tamen utraque Æneæ temporibus multo recentior: quippe paulo ante scriptum opus Æneidos, a Cocceio effossa; sequente, ut ait Strabo, fabulosam famam de subterraneis hujus loci meatibus et Cimmeriorum cavernis. III. *Vera* hujus loci natura talis fuit. Avernus ipse lacus limpidissimus, sed profundissimus: unde ex Diodoro l. 4. cœruleus, id est niger, apparet. Idem præcisis rectissimisque collibus, et propter sylvas densissimas olim inaccessis, cingebatur, in orbem undique præterquam in aditu imminentibus, ex Strabone l. 5. Totus ille tractus calidæ aquæ fontibus innumeris scatet, sulfure, alumine, sale, nitro, bitumine commistis, ex Plin. l. 31. 2. Idem Campaniæ litus, ut et vicinæ Siciliæ, passim ubique cavum est; ut patet ex Charybdi, ex Vesuvio et Ætnâ, montibus ignivomis: unde Horatius objectas huic mari rupes, *pumices* vocat. Od. l. 1. 11. 5. IV. *Falsa* hinc multa poëtæ finxerunt, Homero duce; qui cùm Ulyssem circa Siciliam et Italiam errantem induceret; ad concitandam admirationem nihil cavit diligentius, quam ne quid nomine suo appellaret. Itaque cum Ulysses, juxta Circes monita, e Circæo Latii monte sive insulâ ad Plutonis domum nave contendit, Odyss. 10. 512. et Odyss. 11. 13. omninò significatur hic Campaniæ locus: siquidem huc, et Boreâ vento, et unius diei navigatione Ulysses pervenit. At verò cùm sciret Homerus *Cimmerios* quosdam esse in Asiâ septentrionali populos, circa Sarmatas et Scythas, Mœotidemque paludem et mare Caspium, qui fortè ob caliginosos regionis suæ halitus rarò Solem videre et perpetuis in tenebris vivere dicerentur: cùm item Græci quatuor præcipuè agnoscerent apud inferos flumina, *Acherontem, Pyriphlegethontem, Cocytum,* et *Stygem;* ideo Cimmerios populos in cavis Campaniæ locis incolas statuit; fluviorumque infernorum nomina calidis ac sulfureis circa Avernum fontibus attribuit; Tyrrhenumque ipsum sive mediterraneum mare, Oceanum appellavit. V. Manserunt apud posteros hæc eadem deinde nomina. Et *Acherusiam* quidem paludem agnoscit Strabo, cœnosam quandam Tyrrheni maris effusionem, inter Cumas et Misenum promontorium, nunc *lago di Collucia.* Agnoscit et *Pyriphlegethontem* ex aquis calidis: et, ad ipsum mare, non procul ab Averno, fontem aquæ potabilis, a qua tamen omnes abstinent, *Stygis* esse aquam rati. Testatur Silius Italicus, l. 12. 117. *Cocyti* vocabulum inditum fuisse Lucrino lacui, qui Averno junctus erat, jamque exsiccatus est. *Cimmeriorum* vero oppidum ibidem olim fuisse aiunt Plinius, Lycophron, Festus Pompeius, qui addit eo nomine dictos esse, quod convallem incolerent eminenti jugo circumdatam, Sole neque matutino neque vespertino illustratam: Ephorus autem apud Strabonem ait eos in cuniculis habitasse, et metallis effodiendis ibi quæsisse victum. Inde aiunt locum illum Plutoni dicatum esse; et nemus ibidem fuisse Proserpinæ sacrum, sylvam haud dubiè Averno circumdatam; et sub terrâ oraculum, ubi vita functi responsa darent: et qui lacum navigabant, priùs sacrificiis solitos placare genios subterraneos. Fœtorem verò Averni perniciosum avibus inter fabulas Strabo reponit, propter aquæ limpitudinem, etiam Aristoteli memoratam. VI. Hinc demum factum est, ut Latini poëtæ, cum suis de rebus agunt, ostium inferorum in speluncis lacûs *Averni*

Scrupea,

Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris;
Quam super haud ullæ poterant impune volantes
Tendere iter pennis: talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat;
Unde locum Graii dixerunt nomine Avernum.
Quattuor hic primum nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos:
Et summas carpens media inter cornua setas,
Ignibus imponit sacris libamina prima,
Voce vocans Hecaten, cœloq; Ereboq; potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum magnæque sorori

saxosa, defensa nigro lacu et umbris sylvarum: super quam nullæ aves poterant tutò facere iter alis: talis vapor erumpens ex nigris ostiis extollebat se ad curvaturam cœli: unde Græci appellaverunt locum nomine Avernum. Illic primo statuit ad aras *quatuor juvencos nigros* secundum *terga, et sacerdos effundit vinum in caput* eorum: *et secans in medio cornuum summos pilos, injicit eos in sacras flammas,* quasi *primitias sacrificii: appellans clamore Hecaten potentem* in *cœlo et inferis. Alii suffigunt cultros, et excipiunt* in *poculis sanguinem calentem. Ipse Æneas cædit gladio agnam nigræ pellis matri Furiarum et magnæ* ejus *sorori,*

NOTÆ.

constituant: cùm autem Græca describunt, in antris collocent *Tænari* montis, qui promontorium est Laconiæ, in parte Peloponnesi maximè meridionali, inter Laconium et Messeniacum sinum, nunc *capo Maina.* Hâc descendisse dicitur Hercules cum Theseo, apud Senecam in Hercule furente: hâc Orpheus, G. 4, 467.

241. *Convexa.*] Concava spatia. Sic Æn. 1, 310. *Classem in convexo nemorum, &c.*

243. *Quattuor hic primum, &c.*] De hoc sacrificio, quod Sibylla Diis inferis fieri præceperat, v. 153. hæc accipe. I. *Sacerdos,* ipsa *Sibylla* est, quemadmodum saga illa, Æ. 4, 509. *Crines effusa sacerdos tercentum tonat ore Deos.* II. *Locus* sacrificii, *spelunca* est, per quam aditus esse putabatur ad inferos: diversa illa quidem ab antro Sibyllæ: Sibyllæ enim antrum in ipso erat Apollinis templo, Cumanâque urbe, ut diximus v. 9. hæc vero spelunca, apud Avernum lacum. Mos autem fuit ejusmodi sacrorum, ut sub terrâ fierent: effossâ etiam scrobe, in quam sanguis et libamina invergerentur. Ita Ulysses Odyss. 11. 25. III. *Tempus* sacrificii, *nox:* v. 252. *nocturnas inchoat aras:* et maximâ noctis parte sacrificium duravit, ad usque ortum Solis, v. 255. IV. *Victimæ nigræ;* ob inferorum tenebras: *pari numero:* quia Diis inferorum hic placebat, ut *impar* superis Æ. 5, 96. *Sterilis vacca,* Proserpinæ: quia nullum ex Plutone marito prolem susceperat. V. *Sacerdos invergit vina,* in frontem ad probandas victimas: si enim subitâ illâ vini aspersione non contremiscerent, sed stuperent immobiles, sacrificio aptæ non erant. *Invergit* porro; id est, conversâ plane manu sive paterâ deorsum effundit, quia Diis offert inferis: si autem superis; manu supinâ quasi in altum emittens, vinum cornibus affundebat: quare tunc ait Virgilius, Æ. 4, 61. *Media inter cornua fundit:* nunc vero, *invergit.* De voce *libo,* quæ *stillo, degusto,* et *sacrifico* etiam significat, Æ. 1, 744. VI. *Setas* et *pilos* carpit, et in ignem jacit: ut sacrificium incipiat, ostendatque victimam Diis jam devotam esse. Agamemnon tamen Iliad. 3. 274. pilos illos non in ignem jacit, sed adstantibus distribuit: ut significet, omnes fœderis, quod sacrificio illo cum Trojanis, sanciebatur, testes ac vindices futuros. VII. *Voce,* id est sono confuso ac tumultuoso, non distinctâ voce appellat *Hecaten,* quæ in cœlo *Luna,* in inferis *Proserpina* appellatur. De *Hecate* et *Erebo* Æ. 4. 509, 510, 511. VIII. Ministri victimas cædunt: idque fiebat, primùm *securi* in cervicem impactâ, præsertim in majoribus victimis ut ictu exanimatæ conciderent; tùm deinde cultris jugulabant. De primo more dixit Æ. 2, 224. *Taurus et incertam excussit cervice securim.* IX. *Sanguinem* suscipiunt *pateris,* planis patentibusque poculis: ut circa aras in terram effundant; quemadmodùm Ulysses in scrobem, Odyss. 11. 35. X. Æneas ipse, non opera ministrorum, sed manu propriâ, victimas aliquot jugulat: heroum more qui ferè semper hoc officio apud Homerum defunguntur. XI. Denique *solida viscera* comburit flammis, quod vocant *holocaustum:* imponitque solida ipsa corpora, sôlâ detractâ pelle: *viscera* enim ait Servius esse, quicquid sub pelle est, etiam carnes quibus ossa vestiuntur: *exta* verò sunt ea ipsa viscera quæ maxime *extant* aperto pectore; ut cor, pulmo, lien. Aliis autem in sacrificiis, carnium et extorum partes aliquæ distribuebantur ad epulas, ut Æ. 8, 182. Tum victimas ipsas inspergit oleo, ut facilè comburantur.

250. *Matri Eumenidum, &c.*] *Mater* Eumenidum, *Nox;* quæ ipsas ex Acheronte peperit. *Soror* Noctis, *Terra;* nox enim terræ umbra est.

Ense ferit; sterilemque tibi, Proserpina, vaccam,
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis,
Pingue superque oleum fundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina Solis et ortus,
Sub pedibus mugire solum, et juga cœpta moveri
Sylvarum; visæque canes ululare per umbram,
Adventante Deâ. Procul ô, procul este profani,
Conclamat vates, totoque absistite luco.
Tuque invade viam, vaginâque eripe ferrum:
Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se immisit aperto:
Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.
Dii, quibus imperium est animarum, umbræque silentes;
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte silentia latè,
Sit mihi fas audita loqui: sit numine vestro
Pandere res altâ terrâ et caligine mersas.
Ibant obscuri solâ sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna.
Quale per incertam Lunam sub luce malignâ

et vaccam infœcundam tibi, ô Proserpina. Deinde facit nocturna sacrificia regi inferno, et offert super *altaribus tota corpora taurorum, et superfundens etiam oleum visceribus incensis. Ecce autem circa lucem et ortum primi Solis, cœpit terra reboare sub pedibus, et culmina sylvarum* cœperunt *agitari: et canes visæ sunt allatrare per noctem, appropinquante Hecate.* Tunc *Sibylla exclamat; Longè, longè recedite, ô profani, et exile è totâ sylvâ. Et tu ingredere viam, et extrahe gladium e vaginâ: nunc opus est fortitudine, nunc animo constanti, ô Ænea.* Hoc *solum locuta, infert se furens in profundum speluncæ: ille* Æneas *passibus non timidis assequitur euntem. O Dii, quibus est potestas in animas, et* vos *umbræ mutæ; et Chaos, et Phlegethon, loca undique tacita* per *noctem, sit mihi licitum narrare* res *auditas: sit* licitum per *divinitatem vestram exponere res tectas profundâ terrâ et obscuritate. Incedebant soli per noctem obscuram in tenebris, et per domos vacuas et inania regna Plutonis. Quale est iter in sylvis, ad Lunam dubiam, sub luce exiguâ:*

NOTÆ.

Eumenides furiæ tres, de quibus, Æ. 4, 469. et G. 3, 552. De *Proserpina*, G. 1, 39. De *Stygo rege* Plutone, Æ. 4, 638.

257. *Canes ululare . . . Adventante Dea.*] Invocaverunt *Hecaten*, magico more: ut iis numine suo adesset ad iter tutò peragendum. Adest illa: sed quia se manifesto videndam non exhibet, ejus præsentiam testantur *ululantes canes.* Per canes, intellige, vel canes quas Hecate comites attribuere veteres solebant: vel ipsam Hecaten, quæ tribus e capitibus unum habebat caninum: vel canem Cerberum, exeunti reginæ allatrantem: vel Furias, dictas quoque infernas canes.

258. *Procul este profani.*] Qui sacris non initiati estis, scelesti, non expiati. Et hæc solemnis fuit sacrorum, etiam magicorum, formula: ut profani inde arcerentur. Cerdanus, *profanos* refert ad spectra alia quæ in Hecates comitatu præter Sibyllæ voluntatem aderant: idque firmat multis poëtarum similibus locis. Ego ad omnes Æneæ comites refero, quorum causâ non celebrata fuerant sacra: unius enim Æneæ expiandi rationem habuerat, unus erat ad inferos deducendus: quare cæteros arcet, non e speluncâ solùm, sed e totâ etiam lacus Averni sylvâ.

260. *Vaginâque eripe ferrum.*] Ad fuganda, quæ deinceps occurrent, spectra. Quamvis enim in dæmonas, ac spiritus, et genios ejusmodi vim ferri nullam esse compertum sit: esse tamen aliquam existimavere Platonici, et poëta veteres. Ita Ulysses Odyss. 11. 48. fugat ense umbras, in scrobem sanguine plenam avidiùs incurrentes.

265. *Chaos et,* &c.] Invocatio est poëtæ: qualem solet magnarum rerum descriptionibus præfigere. De *Chao*, rudi et confusâ mole, ex quâ res omnes eruperunt, et quæ pro Deo Deorumque parente habetur ab Hesiodo, diximus, G. 4. v. 247. De *Phlegethonte*, inferno fluvio, infra, v. 323.

268. *Ibant obscuri sola,* &c.] Commutatio, sive hypallage: pro, *soli sub obscurâ* nocte. Sic Æ. 5, 149. *Vocemque inclusa volutant Litora,* pro *inclusam vocem.*

269. *Domos Ditis vacuas,* &c.] Quas habitant umbræ leves, et corporis expertes. *De Dite,* Plutone, G. 4. 467.

270. *Incertam Lunam.*] Alii explicant, Lunam cum Sole conjunctam, tumque minime lucentem. Alii melius, Lunam nubibus et aëris caligine interclusam. De *Jove,* pro aëre, Ecl. 3. 60. Ecl. 7. 60.

Est iter in sylvis : ubi cœlum condidit umbrâ
Jupiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisq; in faucibus Orci,
Luctus et ultrices posuêre cubilia Curæ:
Pallentesq; habitant Morbi, tristisq; Senectus,
Et Metus, et Malesuada Fames, et turpis Egestas,
Terribiles visu formæ: Letumque, Laborque :
Tum consanguineus Leti Sopor, et mala mentis
Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,
Ferreiq; Eumenidum thalami, et Discordia demens
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens: quam sedem Somnia vulgò
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.
Multaque præterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant, Scyllæque biformes,
Et centum geminus Briareus, ac bellua Lernæ
Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra:
Gorgones, Harpyiæq; et forma tricorporis umbræ.

quando aër occultat caligine cœlum, et nox obscura eripuit rebus colorem. Ante ipsum vestibulum et in primo aditu inferorum, Luctus et Curæ vindices fixerunt cubilia: habitantque Morbi pallidi, et mœsta Senectus, et Metus, et Fames suadens mala, et Paupertas infamis, spectra horrida aspectu: et Mors, et Labor: deinde Somnus frater Mortis, et Gaudia animi scelerata, et in limine opposito Bellum mortiferum, et ferrea cubicula Furiarum, et discordia insana implicata tæniis sanguinolentis circa *capillos anguineos. In medio* vestibulo *ulmus magna, umbrosa, explicat ramos et brachia vetera: aiunt vulgo somnia inania occupare hunc locum, et* ipsa *sedent sub omnibus frondibus. Et prætera spectra plurima aliarum ferarum manent ad portas, Centauri, Scyllæ biformes, et Briareus centuplex, et Hydra Lernæ sibilans horridè, et Chimæra evomens ignes: Gorgones et Harpyiæ, et species umbræ tricorporis.*

NOTÆ.

273. *Vestibulum.*] Spatium est, sive area, quæ viam a domo dividit, estque ante portam ædium. In hoc inferorum vestibulo varias describit calamitates, quas horrendis formis et quasi corporibus vestit. Has fere omnes enumerat Cicero de naturâ Deorum, l. 3. 44. aitque esse Noctis et Erebi filias. Locum etiam habent inter Noctis liberos, in Hesiodi Theogoniâ, v. 225. *Orcus,* hic pro inferis, alibi pro Deo inferorum sumitur, infra, 323.

276. *Malesuada Fames.*] Non tantùm est *inopia victûs;* sed etiam *avaritia,* et *auri sacra fames,* quæ nullum non suadet scelus.

278. *Consanguineus Leti Sopor.*] *Somnus* dicitur ab Homero Iliad. 14. 231. *κασίγνητος θανάτοιο frater mortis:* et Hesiodus in Theogon. v. 214. Mortem et Somnum ait Noctis esse liberos. Ut autem *consanguineus* apud Latinos *fratrem germanum* sæpe significat, sic enim usurpat Statius, l. 11. 407. et alibi: ita quoque *κασίγνητος* apud Græcos.

278. *Mala mentis Gaudia.*] Voluptas ex perpetratis sceleribus percipi solita.

280. *Eumenidum thalami.*] Non *lecti conjugales,* quia nunquam nupsere Furiæ: sed *sedes, cubicula,* vel ubi natæ sunt, vel ubi decumbunt: propriè tamen *thalamus* dicitur de cubiculo nuptiali, à *θάλλω, vireo.* De *Eumenidibus,* Æ. 4, 469. G. 3, 552.

283. *Quam sedem, &c.*] Somnia sub arbore patulâ et opacâ collocat, qualis apta est somno conciliando: sub *ulmo,* quia ut ulmus sterilis arbor est, ita vana et cassa vulgò somnia: sub *foliis,* ob levitatem et mobilitatem; et quia ob tempus quo cadunt arborum folia, præsertim vana esse somnia vulgò dicuntur.

286. *Centauri, &c.*] Monstra, superiori parte humanâ, inferiori equinâ: Ixione et nube geniti, G. 3, 38. Thessaliæ populi fuere, id o sic dicti, quia primi ex equis pugnare, et eos stimulis, agitare docuerunt, à *κεντέω, stimulo.* De *iis,* G. 3, 115. De *Scyllis* duabus, altera inferiori parte in canes, ac deinde in scopulum conversa; altera in alaudam mutata, Ecl. 6, 74. Æ. 3, 420.

287. *Briareus.*] Gigas, Cœli et Terræ filius: *centumgeminus,* id est, centum brachiis instructus; non centum corporibus. *Ægæon* etiam appellatur, et inferorum custos hîc videtur esse, non ut cæteri gigantes pœnis damnatus. Causam habes, Æ. 10, 565. De *bellua Lernæ,* sive *hydra,* quam in Lernæâ Argiæ regionis in Peloponneso palude Hercules occidit, Æ. 8, 300.

288. *Chimæra.*] Monstrum ignivomum, cui caput leonis, pectus hirci, cauda serpentis: hanc dicitur Bellerophontes occidisse Pegaso equo invectus, quia montem Lyciæ habitabilem reddidit: cujus in ignivomo cacumine leo-

Corripit

Corripit hic subitâ trepidus formidine ferrum
Æneas, strictamque aciem venientibus offert.
Et, ni docta comes tenues sine corpore vitas
Admoneat volitare cavâ sub imagine formæ,
Irruat, et frustrà ferro diverberet umbras.
Hinc via Tartarei quæ fert Acherontis ad undas.
Turbidus hic cæno vastâque voragine gurges
Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas et flumina servat
Terribili squalore Charon: cui plurima mento
Canities inculta jacet, stant lumina flammâ,
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferrugineâ subvectat corpora cymbâ,
Jam senior; sed cruda Deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat;
Matres, atque viri, defunctaque corpora vitâ
Magnanimum heroum, pueri innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum:
Quàm multa in sylvis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
Quàm multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripæ ulterioris amore.
Navita sed tristis nunc hos, nunc accipit illos;
Ast alios longè summotos arcet arenâ.
Æneas (miratus enim, motusque tumultu)
Dic, ait, ô virgo, quid vult concursus ad amnem?
Quidve petunt animæ? vel quo discrimine ripas

Hic Æneas captus repentino metu educit gladium, et intentat venientibus strictum illius *acumen. Et nisi sapiens comes docuisset, animas eas leves vagari sine corpore sub inani simulacro figuræ, irrumperet, et frustrà feriret umbras gladio. Inde* incipit *iter quod ducit ad aquas Acherontis inferni. Ille gurges turbibus cæno et vastâ voragine, exundat, et exonerat omnem arenam in Cocytum. Charon, vector tremendus horribili squalore, tenet has aquas et* hos *fluvios: huic multa est in mento canities neglecta, oculi* pleni *sunt igne, vestis sordida nodo* ligata *pendet ex humeris. Ipse impellit cymbam perticâ, et adjuvat velis, et transportat* umbras *corporum nigrâ cymbâ, jam senex: sed senectus robusta et vegeta est,* utpote *Deo. Omnis turba currebat huc effusa ad ripas: matres et viri, et corpora fortium bellatorum privata luce, pueri, et puellæ innuptæ, et juvenes elati* in *pyras in conspectu parentum:* tam multi, *quam multæ frondes excussæ cadunt per sylvas primo frigore autumni: sive quam multæ volucres congregantur ad terram ex alto mari, quando tempestas hyberna pellit* eas *ultra mare, et mittit in plagas calidas. Stabant precantes,* ut *primi trajicerent spatium, et extendebant manus desiderio ripæ oppositæ. Sed vector asper nunc accipit hos, nunc illos; procul autem a ripâ expellit alios. Æneas inquit (nam obstupuit et commotus est* hoc *tumultu) dic, ô virgo, quid significat* illa *frequentia ad fluvium? et quid poscunt animæ? vel ob quam differentiam*

NOTÆ.

nes erant, in radice serpentes, in medio pascua capris alendis aptissima. De *Gorgonibus*, sororibus, quarum natu maxima Medusa serpentinos crines habuit, Æ. 2, 616. De *Harpyiis*, Æn. 3, 211. De *tricorpore umbra Geryonis*, Æ. 7, 662.

292. *Tenues sine corpore vitas.*] *Vitas*, quidem, quia animæ sunt immortales; *tenues*, quia separatæ a corpore, et sic a vulnerum et mortis periculo jam immunes. Cur ergo, v. 260. jussus erat Æneas ferrum stringere? non sanè ut umbras vulneraret; sed meo quidem judicio, ut terreret recordatione quâdam ferri et præteritorum in vitâ periculorum.

295. *Tartarei quæ fert, &c.*] De *Tartaro*, infimo inferorum loco, supra, v. 134. De *Acheronte* et *Cocyto*, infra, v. 323.

299. *Charon.*] Erebi et Noctis filius per antiphrasin dictus, quod minime sit χαίρων *gaudens.*

300. *Stant lumina flammâ.*] Ita pleni sunt flammâ oculi, ut veluti ex eâ toti constare videantur. Sic dicitur, Æ. 12. 408. *Stare pulvere cælum.* Horat. Od. l. 1. 9. *Vides ut altâ stet nive candidum Soracte, &c.* De *ferrugineo* colore, proprie ferreo, hic nigro, Ecl. 2. 18.

312 *Terris apricis.*] Soli expositis, Ecl. 9.

Hæ

Hæ linquunt, illæ remis vada livida verrunt?
Olli sic brevitèr fata est longæva sacerdos:
Anchisâ generate, Deûm certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Dii cujus jurare timent et fallere numen.
Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est:
Portitor ille, Charon: hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare priùs, quàm sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos, volitantq; hæc litora circum:
Tùm demùm admissi stagna exoptata revisunt.
Constitit Anchisâ satus, et vestigia pressit,
Multa putans, sortemq; animo miseratus iniquam.
Cernit ibi mœstos, et mortis honore carentes,
Leucaspim, et Lyciæ ductorem classis Orontem:
Quos simul a Trojâ ventosa per æquora vectos
Obruit Auster, aquâ involvens navemq; virosque.
Ecce gubernator sese Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,

hæ recedunt è ripâ, illæ secant remis aquas pallidas? Sic antiqua vates breviter locuta est illi: Fili Anchisæ, certissima soboles Deorum, cernis stagna profunda Cocyti, et paludem Stygiam, cujus Dii metuunt jurare et violare divinitatem. Hæc omnis turba, quam vides, est *egena et insepulta: vector ille,* est *Charon: hi, quos portat unda,* sunt *sepulti. Nec permittitur trajicere ripas horribiles et fluctus sonantes, antequam ossa reposita sint* in *tumulis. Vagantur* per *centum annos et volitant circa has ripas: tunc denique recepti transmittunt fluvios desideratos. Filius Anchisæ stetit, et continuit gressum, agitans plurima, et miserans animo* eorum *sortem acerbam. Videt illic tristes, et privatos honore sepulturæ, Leucaspim, et Orontem ducem Lyciæ classis: quos è Troade navigantes per maria procellosa Auster demersit simul, sepeliens* in *aquis et navem et homines. Ecce Palinurus gubernator ferebat se* ad eum: is *qui nuper in navigatione, dum observat astra,*

NOTÆ.

49. Hi porro septem superiores versus fere expressi sunt ex G. 4, 473. Quod autem ait de trajectione avium in calidiores plagas; de hirundinibus, deque gruibus et ciconiis memoratur, G. 2, 319.

323. *Cocyti stagna, &c.*] Quinque vulgo a Græcis apud inferos flumina statuuntur. *Acheron, Cocytus, Styx, Phlegethon, Pyriphlegethon et Lethe.* Nomina illa desumpta sunt e variis Græciæ fontibus ac fluviis, quos propter noxiam aliquam naturæ vim in inferis quoque reperiri finxerunt. I. *Acheron* multiplex: unus in Elide, occidentali et maritimâ Peloponnesi regione, in Alpheum influens, juxta quem insignis est Plutonis et Proserpinæ cultus, ex Strabone l. 8. Alter in Thesprotiâ Epiri regione, ex Acherusiâ palude profluens, ad Cichyrum urbem, juxta Strabonem, l. 7. et Pausaniam, in Atticis. *Cocytus*, juxta eundem Pausaniam, non longè ab Acheronte ibidem fluit, aquâ insuavissimâ. *Styx*, fons Arcadiæ est, ad urbem Nonacrin ex altissimâ rupe stillans, indeque penetrato saxo in Crathin fluvium delabens: tam præsentis veneni, ut vasa quælibet etiam aurea diffringat, nec possit nisi equi angulâ contineri. Hæc Pausanias in Arcadicis. Cur autem Dii per eam jurare soliti sint, diximus, G. 3, 551. *Lethe*, sive, ut mavult Casaubonus, fluvius *Lethes*, genitivo casu; aut fluvius *Lethæus*: unus fuit in Portugalliâ, vulgò *Lima*, juxta Strabonem et Melam: alius in Africâ, circa majorem Syrtim urbemque Berenicen, juxta Lucanum: alius in Bœotiâ, ad Lebadeam oppidum, juxta Pausaniam in Bœoticis. *Lethei* amnes alibi complures a Strabone numerantur, l. 14. *Phlegethon*, aut *Pyriphlegethon*, nulli quod sciam loco assignatus est, præterquàm calidis circa Avernum fontibus, ut refert Strabo ex Homero. II. Nomina hæc omnia luctuosum aliquid significant. Acheron ab *ἄχος dolor*, et *ῥέω fluo*. Cocytus à *κωκύω, fleo*, Styx à *στυγέω, odio prosequor.* Phlegethon aut Pyriphegethon, *à πῦρ, ignis, et φλέγω, comburo.* Lethe à *λήθη, oblivio*, quod ejus epota aqua oblivionem induceret. III. De eorum in inferis situ pluribus disputat Cerdanus. Hoc certissimum: iis nominibus promiscuè poëtas abuti, nullo admodùm certo ordine: vulgo tamen dici, ex Acheronte profluere Stygem, à Styge Cocytum propagari. IV. Eridanus etiam in campis Elysiis à Virgilio constituitur. Causam vide, v. 659.

334. *Orontem.*] Ejus mortem habes, Æ. 1 113. De *Austro*, vento meridionali, Ecl. 2. 58 De *Palinuri casu*, Æ. 5. 835.

338. *Libyco cursu.*] Non tamen mari *Libyco*, sed *Tyrrheno*: cum e Siciliâ in Italiam solvisset

Exciderat

Exciderat puppi, mediis effusus in undis.
Hunc ubi vix multâ mœstum cognovit in umbrâ,
Sic prior alloquitur: Quis te, Palinure, Deorum
Eripuit nobis, medioque sub æquore mersit?
Dic, age: namque mihi fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo;
Qui fore te ponto incolumen, finesque canebat
Venturum Ausonios: en hæc promissa fides est?
Ille autem: neque te Phœbi cortina fefellit,
Dux Anchisiade; nec me Deus æquore mersit.
Namque gubernaclum multâ vi fortè revulsum,
Cui datus hærebam custos, cursusq; regebam,
Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem;
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tres Notus hybernas immensa per æquora noctes
Vexit me violentus aquâ: vix lumine quarto
Prospexi Italiam, summâ sublimis ab undâ.
Paulatim adnabam terræ, et jam tuta tenebam:
Ni gens crudelis madidâ cum veste gravatum,
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis,
Ferro invasisset, prædamque ignara putasset.

ecciderat è puppe, lapsus in medias aquas. Postquam Æneas difficile eum agnovit ob spissas tenebras, ita alloquitur prior: O Palinure, quis Deorum abstulit te nobis, et obruit sub medio mari? Dic, age: nam Apollo non priùs inventus mihi mendax, hoc solo responso decepit mentem meam; *quando prædicebat te futurum esse salvum* per *mare, et perventurum ad litus Italicum: an illa est fides promissorum! Ille autem* respondit: *O dux, fili Anchisæ, nec oraculum Phœbi decepit te, nec Deus mersit me mari. Nam forte cadens præceps, abstuli mecum gubernaculum multo pondere abruptum, cui commissus custos adhærebam, et* quo *moderabar cursum. Testor maria aspera,* me *nullum habuisse tantum metum pro me, quam ne tua navis, destituta gubernaculo, et privata gubernatore, submergeretur,* si *tanti fluctus tumescerent. Auster validus sustentavit me tres noctes asperas* super *fluctibus, per vastum mare: vix die quarto vidi Italiam erectus ex altis aquis. Paulatim adnatabam* ad *terram, et jam attigeram tuta* loca: *nisi natio inhumana appetiisset ferro, me gravatum ob vestem humidam, apprehendentem curvis manibus acuta cacumina rupis; et* nisi *malesana existimasset* me esse *prædam.*

NOTÆ.

Ita tamen poëta locutus videtur, quia à Libya in Italiam Æneas navigans, in Siciliam deflexerat. De *Libya* Æ. 1, 158. Expressum est hoc Palinuri cum Æneâ colloquium ex Homero, Odyss. 11. ubi simile quiddam est inter Ulyssem et Elpenora.

346. *Ausonios.*] De iis Italiæ populis, Æ. 3. 171. De *Cortinâ Phœbi,* loco unde oracula reddebantur, Æ. 3. 92.

348. *Nec me Deus æquore mersit.*] Aliqui sic interpungunt: *nec te Phœbi cortina fefellit, nec me: Deus æquore mersit:* nam a Somno reipsa fuerat submersus. Alii communem retinent continuamque verborum sententiam: aiuntque, ex opinione Palinuri Phorbantem illum fuisse, non Deum, cujus suasu somno se dederit. De *Noto* sive *Austro,* meridionali vento, Ecl. 3, 58.

353. *Excussa magistro.*] Commutatio: id est, *unde magister excussus erat.* Sic infra, v. 507. *Nomen et arma locum servant:* id est, *locus servat arma.* Et. Æ. 5. 149.

355. *Hybernas noctes.*] Ver tamen erat æstati proximum, ut liquet ex Æ. 5, 46. Igitur *hyems* hic pro tempestate et maris asperitate sumenda est, ut Æ. 1, 116. *Notus,* sive *Auster,* flat à meridie, Æ. 2, 58.

356. *Lumine quarto.*] *Die quarto.* Ita Cicero, pro Rabirio Posthumo, 29. vertit ex Euripidis Medea versum his verbis; *Si te secundo lumine hic offendero, moriere.*

358. *Terræ, et jam tuta tenebam.*] Quod satis erat, ut impleta videretur fides oraculorum, quæ ambigua solebant esse. Non tamen legitur in Æneide, quonam oraculo promissus Æneæ fuerit Palinuri appulsus in Italiam.

359. *Gens crudelis.*] *Lucaniæ, Italiæ,* populi; ad meridiem vicini Brutiis, ad septentionem Apulis et Picentinis: ad occidentem Tyrrheno mari, ad orientem sinu Tarentino definiti: nunc *Basilicata,* et pars principatûs ulterioris, in regno Neapolitano.

361. *Prædam.*] Naufragum, divitem, in quo spoliando multum lucri facere possent. De *Ido,* Æ. 1, 267.

Nunc

Nunc me fluctus habet, versantque in litore venti.
Quod te per cœli jucundum lumen et auras,
Per genitorem oro, per spem surgentis Iüli;
Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
Injice, namque potes; portusq; require Velinos:
Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diva creatrix
Ostendit (neque enim, credo, sine numine Divûm
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem)
Da dextram misero, et tecum me tolle per undas,
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, cœpit cum talia vates:
Unde hæc, ô Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
Eumenidum aspicies? ripamve injussus abibis?
Desine fata Deûm flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casûs.
Nam tua finitimi, longè latèque per urbes
Prodigiis acti cœlestibus, ossa piabunt,
Et statuent tumulum, et tumulo solemnia mittent:
Æternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curæ emotæ, pulsusque parumpèr
Corde dolor tristi: gaudet cognomine terrâ.
Ergo iter inceptum peragunt, fluvioq; propinquant.
Navita quos jam inde ut Stygiâ prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripæ;

Nunc fluctus tenent meum cadaver, et venti jactant ad litus. Id vero *precor te, per gratam lucem cœli et aërem, per patrem, per spem Ascanii crescentis: libera me his malis,* ô dux *invicte: vel tu impone mihi terram, quandoquidem potes; et pete portum Velinum: vel tu præbe manum* mihi *misero, et trahe me tecum trans fluvium, ut saltem post mortem quiescam in tranquillis sedibus: si est aliquis modus, si Dea mater* tua *tibi monstravit aliquem; non enim, ut existimo, suscipis trajicere tantos fluvios et paludem Stygiam absque auctoritate Deorum. Talia locutus erat, cum Sibylla incepit talia: O Palinure, unde* est *tibi desiderium tam impium? Tu insepultus videbis aquas Stygias, et fluvium terribilem Furiarum? et exibis in ripam* alteram *sine jussu* Deorum? *Cessa sperare fata Deorum posse mutari orando. Sed accipe memor* mea *verba,* ad *solatium acerbæ calamitatis. Nam vicini* Lucaniæ *populi, coacti monitis cœlestibus, placabunt ossa* tua *longè et latè per urbes, et erigent* tibi *sepulchrum, et ferent munera sepulchro: et locus servabit perpetuum nomen Palinuri. Curæ* ejus *sedatæ* sunt *his verbis, et dolor tantisper ejectus est e mœsto corde: lætatur* ob *terram sui nominis. Igitur perficiunt iter inchoatum, et accedunt ad flumen. Quos quando vector jam inde ab amne Stygio vidit ambulare per sylvam silentem, et admovere pedem* ad *litus;*

NOTÆ.

365. *His malis.*] Cùm enim centum annos errarent inhumati: nec tam citò admittebantur in Elysium, nec nisi tardiùs in alia corpora revertebantur, v. 720, 724.

366. *Terram injice.*] Genus erat sepulturæ, *injectio glebæ*, cum quis in cadaver incidisset: idque insepultum relinquere nefas habebatur, quod porcæ sacrificio erat expiandum. Idem injiciendi pulveris mos etiam Græcis fuit.

Portus Velinos.] Non longè ab urbe *Velia*, in litore Lucaniæ, inter promontoria Posidium ac Palinurum. Quî tamen Palinurus commemorare portum potuit Velinum? cum Velia non nisi anno post Æneam amplius sexcentesimo, regnante rege Romanorum Servio Tullio, condita sit. Reprehenditur eo nomine Virgilius ab Hygino apud Gellium. Sed præterquam quod poëtis omnibus familiaris est et communi usu quasi licita temporis anticipatio, præsertim in re obscuriore, ut notavimus, Æ. 3. 707. non levitèr eum defendit Alciatus, cum ait, non urbem hic appellari, sed litus ac fluvium, à quo nomen urbi inditum esse Stephanus testatur. Ea nunc excisa est; prope *Castel a mar della brucca.*

374. *Amnemque severum Eumenidum.*] Severum quidem omnibus, sed præcipuè tibi, si contra fas ante centum annos eum trajicere volueris: aderunt enim tibi tum ultrices Furiæ, Eumenides, de quibus, Æ. 4. 469. G. 3. 552. De *Styge*, supra, v. 223.

379. *Prodigiis acti, &c.*] Hoc Servius ait petitum ex historiâ, et Lucanos ob inhumanam Palinuri cædem pestilentiâ vexatos, consulto oraculo accepisse placandos esse ejus manes: quare et lucum ipsi dicaverunt, et tumulum ad meridiem Veliæ erexerunt in promontorio, cui ab eo tempore Palinuri nomen fuit.

Sic

Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro:
Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias; jam istinc et comprime gressum.
Umbrarum hic locus est, Somni, Noctisq; soporæ:
Corpora viva nefas Stygiâ vectare carinâ.
Nec vero Alciden me sum lætatus euntem
Accepisse lacu; nec Thesea, Pirithoümque:
Diis quanquam geniti, atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
Ipsius a solio regis traxitque trementem:
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
Quæ contra brevitèr fata est Amphrysia vates:
Nullæ hìc insidiæ tales, absiste moveri;
Nec vim tela ferunt: licet ingens janitor antro
Æternum latrans exangues terreat umbras;
Casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troïus Æneas, pietate insignis et armis,
Ad genitorem, imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantæ pietatis imago,

sic primus adoritur eos *verbis, et ultra increpat: quicunque es, qui accedis armatus ad fluvios nostros, age, dic cur venias: et jam ex isto loco siste gradum. Hæc sedes est umbrarum, Somni et Noctis somniferæ; non licet vehere cymbâ Stygiâ corpora viventia. Nec vero gavisus sum me transmisisse* per *hanc paludem Herculem* huc *venientem; nec Theseum, et Pirithoum: quamvis orti essent Diis, et insuperabiles robore. Ille manu deduxit in catenas infernum canem è solio ipsius Plutonis, et traxit eum trepidantem: Hi aggressi sunt extrahere reginam e lecto Plutonis. Adversus hæc ita locuta est breviter Sibylla Apollinea: nullæ hic* sunt *insidiæ tales, desine turbari, nec arma* ista *minantur vim:* per nos *licet,* ut *magnus custos in antro semper latrans terreat umbras incorporeas; licet, ut Proserpina pudica teneat januam patrui* sui. *Æneas Trojanus, illustris pietate et fortitudine, descendit ad patrem* suum *in profundas umbras. Si te nulla species tantæ pietatis commovet,*

NOTÆ.

392. *Alciden.*] De eo Herculis nomine, Æ. 5. 414. De *Theseo* et *Pirithoo*, infra, v. 618. *Diis geniti.* Hercules Jove: Theseus, Ægeo quidem; sed juxta fabulas, Neptuno: Pirithous Ixione, ut vulgo putatur; sed ut est apud Homerum, Iliad. 14. 318. Jove, et Diâ ipsius Ixionis uxore; cui, ut addunt alii, Jupiter in equum transformatus circumcurrendo vim intulit, unde nomen inditum Pirithoo, à περὶ, *circum*, et θοὸς, *celer.*

395. *Custodem, &c.*] *Cerberum* canem: qui quidem non ad *solium* Plutonis, sed in ipso aditu inferorum est. Quare vel putandus est canis ad ipsum usque domini solium Herculis metu refugisse, indeque abstractus fuisse: vel solium, pro toto regno ac ditione Plutonis accipiendum est. De *Cerbero*, v. 417. De *hoc Herculis facto*, Æ. 8. 296.

397. *Dominam Ditis thalamo.*] *Dominæ* vocantur ab amatoribus amicæ: Horat. Od. l. 2. 12. 13. *Me dulcis dominæ Musa Licymniæ cantus, &c.* Etiam a maritis uxores: Sueton. in Claudio 39. *Occisa Messalina, paulò post quam in triclinium decubuit, cur domina non veniret, requisivit.* Et singulariter Proserpina *domina* dicitur, ut sæpe occurrit apud Pausaniam in Arcadicis: Καὶ τῇ δεσποίνῃ θύουσιν ἱερεῖα οἱ Ἀρκάδες: *Et dominæ mactant victimas Arcades.* Cum autem *Dis* proprie dicatur de Plutone, ut diximus G. 4. 467. ideo melius hic legendum putem, *Ditis thalamo*, quam *Dominam Ditis.* *De thalamo*, supra, v. 280. De hoc *Thesei et Pirithoi facto*, infra, v. 618.

398. *Amphrysia vates.*] *Apollinea:* quia Apollo ipse vocatur. *Pastor ab Amphryso*, fluvio Thessaliæ, ubi Apollo greges pavit, vide G. 3. 2.

402. *Servet Proserpina limen.*] Non persuadet Cerdanus; honestas olim fœminas ad januas domorum, more meretricio, sedisse; licet multa in eam rem congerat. Imo mihi persuasissimum est, tàm apud Græcos, quàm apud Romanos arctam fuisse mulierum custodiam; easque domum interiorem tenuisse, non januam. Igitur hic *servare limen*, explico *januam clausam tenere:* quod tutò facere Proserpina poterit; cum Æneas eâ mente non venerit, ut aditum sibi ad eam perrumpat. Quamquam et hæc potest esse verborum sententia: *Adeo non irrumpet Æneas in Proserpinæ thalamum: ut etiam in ipso domus limine stare illa casta quidem et secura possit. Proserpina.*] Cereris filia ex Jove: unde Pluto frater Jovis, ipsius et maritus et *patruus* est. *Erebus:* vel Deus, vel locus inferorum profundissimus, Æ. 4. 509. *Juga*, scamna nautica, Æ. 5. 119. *Fori*, tabulata navis, Æ. 4. 605. G. 4. 250.

At

At ramum hunc (aperit ramum qui veste latebat)
Agnoscas. Tumidâ ex irâ tùm corda residunt.
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgæ, longo pòst tempore visum,
Cœruleam advertit puppim, ripæque propinquat.
Indè alias animas, quæ per juga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros: simul accipit alveo
Ingentem Æneam. Gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam accepit rimosa paludem.
Tandem trans fluvium incolumes vatemq; virumq;
Informi limo glaucâque exponit in ulvâ.
Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans immanis in antro.
Cui vates, horrere videns jam colla colubris,
Melle soporatam et medicatis frugibus offam
Objicit: ille fame rabidâ tria guttura pandens,
Corripit objectam, atque immania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Æneas aditum, custode sepulto,
Evaditque celer ripam irremeabilis undæ.
Continuò auditæ voces, vagitus et ingens,
Infantumque animæ flentes in limine primo:
Quos dulcis vitæ exsortes, et ab ubere raptos
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Hos juxta, falso damnati crimine mortis.

saltem agnosce hunc ramum; et *ostendit ramum qui tegebatur veste. Tunc corda* Charontis *quieverunt ab irâ tumidâ. Nec plura his* dicta sunt. *Ille admirans munus venerabile fatalis rami,* quod *videbat post longum tempus, appellit nigram navem, et accedit ad ripam. Deinde ejicit alias animas, quæ sedebant in scamnis longis, et evacuat tabulata: simul admittit in cymbam magnum Æneam. Cymba compactilis gemuit sub onere, et bibit per rimas multum aquæ. Denique transmittit ultra fluvium salvos Æneam et Sibyllam in fædo limo et viridi herba. Magnus Cerberus sonat per hanc regionem latratu e tribus gutturibus* erumpente, *decumbens vastus in speluncâ oppositâ. Sibylla animadvertens colla* Cerberi *jam rigescere serpentibus, projicit huic placentam conditam melle et frugibus præparatis. Ille aperiens tria guttura,* præ *fame furiosa, devorat* hanc *projectam, et prostratus humi deficit vastis membris, et quantus* est *porrigitur* per *totam speluncam. Custode sopito, Æneas occupat introitum, et pervadit promptus ripam fluvii, unde non reditur. Statim voces auditæ* sunt, *et magnus vagitus, et animæ infantûm plorantes sub primis portis, quos dies funesta eripuit, privatos jucundâ vitâ et abstractos ab ubere, et demisit morti immaturæ. Juxta hos* sunt, qui *addicti* sunt *morti* ob *injustam calumniam.*

NOTÆ.

412. *Alveo.*] Non fluvii, sed cymbæ. Ita Livius l. 1. de Remo et Romulo cymbæ impositis; *Cum fluitantem alveum, quo exposito erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset.*

414. *Cymba Sutilis.*] Constat cymbas apud plerasque nationes e corio pellibusque consutis fieri. Neque tamen inde existimo infernam illam ejus generis fuisse: sed tantum ex eo more verbum *suere* traductum esse ad fabricam compagemque lignearum etiam navium, qualis hæc fuit: sicut et verbum *texere;* quia e juncis passim aliquæ contextæ fuerunt.

416. *Ulva.*] Herba palustris, absque certo nomine.

417. *Cerberus.*] Canis infernæ januæ custos, dictus *Cerberus,* quasi *κρεαβόρος, carnivorus.* Describitur ab Apollodoro cum tribus capitibus, draconis caudâ, tergore variis serpentûm capitibus sparso. Idcirco *latratu trifauci* ululat; et dicuntur ejus *colla horrere colubris.* Hesiodus tamen in Theogon. quinquaginta ipsi capiti tribuit.

420. *Melle soporatam, &c.*] *Offa,* placentæ species fuit, ex edulibus rebus diversis mistis subactisque confectæ: *μάζα* Græcis dicta est, unde Latinis *massa:* eratque primo ex farinâ, aquâ et oleo; mox majori luxu condita etiam fuit, papavere, lacte, ficis, melle, quod sacchari loco veteribus erat. *Fruges,* itaque erant farra sive farina, et papaveris semina, quorum usum in bellariis jam notavimus, Æ. 4. 486. *Medicatæ* erant, id est temperatæ et simul maceratæ. *Soporatam* dixit, id est, vi soporiferâ præditam: quæ quamvis non inerat melli, inerat tamen papaveri et aliis frugibus. Quare frustrà legit Turnebus *saporatam:* quæ vox est sequioris ætatis scriptorum, Ammiani, Tertulliani; cùm *soporatum* eo sensu jam dixerit Virgilius, Æ. 5, 855. *vique soporatum Stygia.* Mellita autem solita dari canibus et feris, notat Cerdanus ex Apollonio et Philostrato.

Nec

Nec vero hæ sine sorte datæ, sine judice sedes.
Quæsitor Minos urnam movet: ille silentûm
Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.
Proxima deindè tenent mœsti loca, qui sibi letum
Insontes peperêre manu, lucemque perosi
Projecêre animas. Quam vellent æthere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fata obstant, tristique palus inamabilis undâ
Alligat, et noviès Styx interfusa coërcet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.
Hic quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, et myrtea circum
Sylva tegit; curæ non ipsâ in morte relinquunt.
His Phædram Procrinq; locis, mœstamq; Eriphylen

Nec verò assignantur illæ sedes absque sorte, absque judice. Minos inquisitor agitat urnam: ipse cogit cœtum umbrarum, et discutit vitam ac scelera. Deinde tristes occupant vicina loca, qui innocentes intulerunt sibi mortem propriâ *manu, et pertæsi luminis prodegerunt animas. Quam vellent nunc in superis auris tolerare et paupertatem et labores difficiles! Fata* id *prohibent, et palus odiosa implicat tristibus aquis, et Styx novies circumflua detinet. Nec longè hinc ostenduntur patentes in omnem partem campi lugentes: ita appellant illos nomine. Hic occultæ semitæ abscondunt* eos *quos durus amor absumpsit crudeli veneno, et sylva myrtea undique tegit* eos, *nec solicitudines deserunt post ipsam mortem. His locis videt Phædram, et Procrin, et tristem Eriphylen*

NOTÆ.

431. *Hæ sine sorte datæ.*] De sortibus in judiciis diversus mos fuit Græcorum ac Romanorum. Apud Romanos in urnam conjiciebantur, vel nomina judicum ut sorte eligerentur ad singulas causas: vel, juxta alios, ipsa causarum nomina, ut, quo quæque ordine disceptanda esset, sorte statueretur. Apud Græcos urnæ statuebantur duæ in quas singuli judices calculum sortemque, vel damnantem, vel absolventem, conjiciebant. Dubitatur quo more judicia peragi apud inferos Virgilius velit. Enimvero unus videtur Minos hic esse judex, ut mox dicemus; ergo minimè opus erat judices sorte ducere. At neque varii erant calculi, cum unus esset judex, ideoque duplex omninò calculus; et *urna* hic notatur unica, eaque *moveri* dicitur, quod in colligendis calculis non usurpatur, sed in miscendis. Igitur omnino urnam et sortes hic adhiberi puto ad causarum ordinem statuendum: quod Budæus in more Romano fuisse contendit, quicquid contra Nannius aliique afferant recentiores.

Sine judice.] Judices inferorum tres præcipui statuuntur, *Minos, Rhadamanthus, Æacus.* De *Minoë* jam diximus, v. 14. *Rhadamanthus,* hujus frater fuit, ambo Jovis et Europæ filii: et Minos quidem Cretensibus leges primus dedisse dicitur, Rhadamanthus earum observationem curasse: ita enim Plutarchus in Theseo. *Æacus* Jovis item filius fuit ex Æginâ, Pelei pater, et Achillis avus, de quo Æ. 1. 99. Hi tres ob justitiæ severitatem in inferis judicandi munere donati sunt à poëtis. At præcipua dignitas penes Minoa, cui soli sceptrum aureum ab Homero datur, Odyss. 11. 567. Virgilius mentionem de Æaco nullam facit, Rhadamanthi sedem in impiorum carcere collocat, pœnarum speciem ac modum unicuique decernentis, v. 566. Hic solum statuit Minoa, has aliasve sedes pro merito singulis assignantem. Quod autem discutiunt nonnulli, an quæstoris, an prætoris Romani munus hic gerat: omninò arbitror inutile.

436. *Quam vellent, &c.*] Ex sententiâ Platonis: qui ait eos in inferis gravitèr puniri, qui sibi mortem intulerunt; et vulgò animas mirâ teneri cupiditate corporis: ut infra videbitur, 721, 724. De *Styge,* supra, v. 323.

443. *Myrtea Sylva.*] Quia myrtus sacra est Veneri, Ecl. 2. 54. Ecl. 7. 62. *Novies* interfusa Styx dicitur, id est, sæpius.

445. *Phædram.*] Minois filiam, Thesei uxorem, quæ privigni Hippolyti amore capta, et ab eo repulsa, cum eum apud maritum de oblato sibi stupro accusasset, eique mortem à patre ideò illatam audivisset, laqueo vitam finivit. Seneca in Hippolyto.

Procrin.] Erechthei Atheniensium regis filiam, uxorem Cephali. Hic ad explorandam ejus fidem, cum dissimulato habitu pudicitiam ejus solicitasset muneribus, ac prope expugnasset: exprobratâ ei perfidiâ, rediit tamen cum eâ in gratiam. Sed illa cum audisset Cephalum venatu fessum Auram in umbrâ interdum invocare; suspicata amicæ alicujus hoc esse nomen, ut eum deprehenderet, latuit inter frutices: quibus commotis, Cephalus feram ratus esse, jaculo eam incautus occidit. Ovid. Metam. v.

Eriphylen.] Amphiaraï, vatis Argivi, uxorèm. Is cum sciret se Thebano adversus Eteoclem bello periturum, latere constituit. Sed ab

Crudelis

Crudelis nati monstrantem vulnera cernit,
Evadnenque, et Pasiphaën. His Laodamia
It comes ; et, juvenis quondàm, nunc fœmina, Cæneus,
Rursùs et in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phœnissa recens a vulnere Dido
Errabat sylvâ in magnâ : quam Troïus heros
Ut primùm juxta stetit, agnovitque per umbram
Obscuram ; qualem primo qui surgere mense
Aut videt aut vidisse putat per nubila lunam ;
Demisit lachrymas, dulcique affatus amore est:
Infelix Dido : verus mihi nuncius ergò
Venerat, extinctam ferroque extrema secutam ?
Funeris heu tibi causa fui ! per sidera juro,
Per superos, et si qua fides tellure sub imâ est,
Invitus, regina, tuo de litore cessi.
Sed me jussa Deûm, quæ nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
Imperiis egêre suis : nec credere quivi,
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque aspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis ? extremum fato quod te alloquor, hoc est.
Talibus Æneas ardentem et torva tuentem

ostendentem plagas acceptas *a crudeli filio, et Evadnen, et Pasiphaën ; Laodamia socia est illarum ; et Cæneus olim juvenis, modò iterum fœmina et reversa in antiquam formam per fatum. Inter quas Phœnicia Dido recens post vulnus* sibi inflictum *vagabatur in magno nemore. Ut primum Trojanus heros stetit prope, et agnovit* eam *inter tenebras obscuras ; qualem aliquis videt aut putat vidisse Lunam oriri inter nubes ineunte mense ; effudit lachrymas,* et præ *suavi amore locutus est : Misera Dido ! ergò verus nuncius ad me venerat, te mortuam, et gladio passam ultima* fata. *Heu ! tibi auctor fui mortis. Juro per astra, per Deos, et si aliqua est fides sub terrâ profundâ, exivi nolens e tuo litore, ô regina. Sed mandata Deorum, quæ cogunt* me *nunc ire* per *has umbras, per loca horrida squalore et tenebras profundas, expulerunt me auctoritate sua. Nec potui credere me tibi allaturum* esse *tantum dolorem abitu meo. Contine gressum, et ne subducas te conspectui meo. Quem fugis ? hoc est ultimum* tempus, *quo tecum loquor* per *fatum. Æneas mulcebat verbis talibus animum iratæ et asperè intuentis,*

NOTÆ.

Adrasto Argivorum rege, vel juxta alios à Polynice Adrasti genero, Eteoclis fratre, corrupta aurei monilis dono Eriphyle, maritum prodidit : qui ad bellum coactus proficisci, dum fortitèr pugnat, terræ hiatu cum curru haustus est. Eriphyle ex mariti mandato ab Alcmæone filio est interfecta. Ita plerique narrant, alii alitèr. Cùm autem inter amantes à Virgilio statuatur, necesse est eam non solo monilis dono, sed stupro fuisse corruptam.

447. *Evadnen.*] Martis filiam, uxorem Capanei Argivi : quæ, cum eodem bello occisus fuisset maritus, et funus ejus celebraretur, in ejus rogum insiliit. De *Pasiphaës* amoribus, supra, v. 24. Ecl. 6. 46.

Laodamia.] Acasti filia, uxor Protesilai, unius e Græcis principibus, qui primus Græcorum omnium bello Trojano periit, occisus ab Hectore. Hujus mortem cum accepisset uxor, a Diis petiit, ut ejus umbram sibi liceret intueri : idque cum impetrasset, in amplexibus animam efflavit.

448. *Cæneus.*] *Cænis*, Elati Lapithæ filia, a Neptuno in stupri mercedem obtinuit, ut mutaretur in virum et ferro vulnerari non posset. Inde tantam in superbiam, ac Deorum contemptum processit, ut hastam suam adorari a subditis vellet : ideòiratus Jupiter pugnantem eum adversus Centauros arborum stipitumque acervo opprimi voluit. Dicitur fato et voluntate Deorum ad pristinum sexum post mortem rediisse : ut sic in pœnam impietatis utroque Neptuni dono spoliaretur. De *Phœnissâ*, Sidoniâ, Tyriâ, Æ. 1. 446. De *Didonis* vulnere, Æ. 4. 663.

462. *Loca senta situ.*] *Sentis* est spina : sic dictus, quia quamprimùm a tangentibus sentitur : hinc *senticosus*, et *sentus*, asper, horridus. Terentius in Eunuch. Act. 2. sc. 2. v. 5. *Video sentum, squalidum, ægrum, pannis annisque obsitum.* *Situs* est caries, mucor, squalor, ex humore parietibus adhærescens. *Aspectu* pro aspectui, dativus contractus, Ecl. 5. 29.

466. *Extremum fato, &c.*] Neque enim ampliùs me vivum mortuumque videre poteris : non vivum, quia pauculæ tantùm horæ mihi ad hæc invisenda loca Deorum voluntate ac fato concessæ sunt : non mortuum, quia sors mea fatumque bellatoris aliis inferorum sedibus me addicet.

467. *Torva tuentem . . . solo fixos oculos . . . aversa.*] Distingue tempora : primo enim torvè aspexit, mox solo fixit oculos, tum deniq; avertit.

et conabatur ei movere lachrymas. Illa infensa tenebat oculos defixos in terram. Nec magis movetur secundum faciem ab usque principio sermonis, quàm si stet lapis durus, aut rupes Marpesia. Denique abstulit se, et fugit inimica in sylvam umbrosam: ubi prior maritus Sichæus respondet illi solicitudine, et æquat amorem ejus. Nihilominus Æneas commotus acerbâ ejus morte, longè sequitur euntem plorans, et miseretur ejus. Inde persequitur iter concessum: et jam attigerant campos extremos, quos separatos incolunt viri insignes bello. Hic occurrit illi Tydeus, hic Parthenopæus illustris armis, et umbra Adrasti pallidi. Hic Trojani valdè deplorati inter vivos, et occisi in prœliis. Quos omnes ille videns longâ serie suspiravit: et Glaucum, et Medonta, et Thersilochum, tres filios Antenoris, et Polybœten sacerdotem Cereris, et Idæum adhuc currus adhùc arma tractantem. Animæ plurimæ circumsistunt ad dextram et sinistram: Nec sufficit vidisse semel Æneam: delectat ipsas *remanere diu,*

Lenîbat dictis animum, lachrymasque ciebat.
Illa solo fixos oculos aversa tenebat:
Nec magìs incepto vultum sermone movetur,
Quàm si dura silex aut stet Marpesia cautes.
Tandem proripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum: conjux ubi pristinus illi
Respondet curis, æquatque Sichæus amorem.
Nec minùs Æneas casu percussus iniquo,
Prosequitur lachrymans longè, et miseratus euntem
Inde datum molitur iter: jamq; arva tenebant [est.
Ultima, quæ bello clari secreta frequentant.
Hìc illi occurrit Tydeus, hìc inclytus armis
Parthenopæus, et Adrasti pallentis imago.
Hìc multum fleti ad superos, belloque caduci
Dardanidæ: quos ille omnes longo ordine cernens,
Ingemuit: Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,
Tres Antenoridas: Cererique sacrum Polybœten,
Idæumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animæ dextrâ lævâque frequentes.
Nec vidisse semel satìs est: juvat usque morari,

NOTÆ.

Vel *aversa,* non ad oculos, sed ad animum in- [illegible] urut Æ. 4. 362.

471. *Marpesia cautes.*] Mons marmoreus in insulâ Paro, una è Cycladibus, de qua Æ. 3. 126. juxta Stephanum. Aut juxta Jornandem, Caucasi montis pars, ab Amazonum reginâ Marpesiâ, quæ illic aliquando habitavit. De *Sichæo,* Æ. 1. 343.

479. *Tydeus, &c.*] Duces occurrunt belli Thebani, pro Polynice adversus Eteoclem fratrem. *Tydeus* Œnei Ætolorum regis filius, Adrasti Argivorum regis filiam uxorem duxit, alteram Polynices. Pro Polynice legatus de repetendo regno ad Eteoclem Thebas missus, ab eo insidiis appetitus, viros quinquaginta solus superavit. Hinc reversus, et ad obsidionem urbis cum Adrasto et Polynice regressus, a Menalippo Thebano vulneratus occubuit. Diomedis pater fuit, qui inde *Tydides* appellatur, Æ. 1. 97.

480. *Parthenopæus, et Adrasti, &c.*] *Parthenopæus,* Atalantæ et Meleagri filius, Arcadibus imperavit: reversus ex Thebano bello incolumis, ad Trojam deinde occubuisse dicitur. *Adrastus* rex Argivorum, socer Tydei et Polynicis: qui magno amisso exercitu obsidionem Thebarum omittere coactus est, et in patriam fugienti similis rediit, unde *pallens* hic dicitur.

481. *Caduci Dardanidæ.*] De *Dardanidis,* Trojanis, Æ. 1. 235. *Caduci,* mortui, cadentes: unde *cadavera,* et *caducum fulmen* apud Horat. l. 3. 4. 44.

483. *Glaucumque, &c.*] Versus ex Homero expressus, qui tres illos duces enumerat inter Trojanorum auxiliatores, Iliad. 17. 216 Γλαῦκόν τε, Μέδοντά τε, Θερσίλοχόν τε. Unde arguas Nascimbænum: qui suspicatur *Mydona* legendum esse, quia Medontis nullam inter Trojanos fieri mentionem meminit. *Glaucus,* Hippolochi filius, Bellerophontis nepos, Lyciorum dux cum Sarpedone. Is in auxilium Trojanis venit, et cum Diomede congressus, initâ amicitiâ cum eo arma aurea æreis commutavit, Iliad. 6. 119. Hic quando obierit, non liquet. *Thersilochus,* inter duces Pæonum, ex Macedoniâ Thraciæ confini, occisus est ab Achille, Iliad. 21. 209. *Tres Antenoridas,* Antenoris filios, Iliad. 11. 59. Τρεῖς τ' Ἀντηνορίδας, ibidemque appellantur, Polybus, Agenor, Acamas, qui ad pugnam Hectoris et Æneæ socii descenderunt. *Polybœtes,* apud Homerum inter Trojanos non reperitur; sed inter Græcos, *Polypœtes,* Pirithoi filius. De *Cerere,* Ecl. 5. 79. *Idæus* auriga fuit et armiger Priami regis, de quo Iliad. 24. 470.

Et

Et conferre gradum, et veniendi discere causas.
At Danaûm proceres, Agamemnoniæq; phalanges,
Ut vidêre virum fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondàm petiere rates: pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantes.
Atque hìc Priamiden laniatum corpore toto
Deïphobum vidit, lacerum crudelitèr ora;
Ora, manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhonesto vulnere nares.
Vix adeò agnovit pavitantem, et dira tegentem
Supplicia; et notis compellat vocibus ultrò: [cri,
Deïphobe armipotens, genus alto a sanguine Teu-
Quis tam crudeles optavit sumere pœnas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama supremâ
Nocte tulit, fessum vastâ te cæde Pelasgûm
Procubuisse super confusæ stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in litore inanem
Constitui, et magnâ Manes ter voce vocavi.
Nomen et arma locum servant. Te, amice, nequivi
Conspicere, et patriâ decedens ponere terrâ.
Atq; hìc Priamides: Nihil ô tibi, amice, relictum est:
Omnia Deïphobo solvisti, et funeris umbris:

et admovere pedem proprius, *et petere causas cur venerit. Sed duces Græcorum, et turmæ Agamemnonis, quando viderunt Æneam et arma splendentia inter tenebras: cœperunt tremere magno timore: pars obvertere dorsum, quemadmodum olìm cucurrerunt* ad *naves: pars emittere parvam vocem, clamor inceptus fallit hiantes. Atque hic vidit Deiphobum, filium Priami, discerptum omnibus membris, immanitèr laceratum circa os:* circa *os, et utramque manum, et tempora spoliata sectis auribus, et nasum truncatum indecoro vulnere. Itaque difficile agnovit trementem, et occultantem turpes plagas; et prior alloquitur* eum *voce cognitâ: ô Deïphobe bellicose, soboles e nobili sanguine Teucri: quis ausus est exigere* de te *tam dirum supplicium? cui tantum licuit contra te? Rumor pertulit mihi, te ultimâ nocte* Trojæ *lassum multâ strage Græcorum obiisse super cumulum confusorum cadaverum. Tunc ego ipse erexi* tibi *in litore Rhœteo sepulchrum vacuum, et appellavi ter magno clamore animam tuam: locus servat nomen et arma* tua. *Non potui, ô amice, te videre, et abiens tumulare* in *patriâ tellure. Tùm vero filius Priami* dixit: *Nihil prætermissum est a te, ô amice; omnia exhibuisti* officia *Deïphobo, et umbræ cadaveris,*

NOTÆ.

489. *Agamemnoniæque phalanges.*] *Phalanx*, agmen propriè Macedonum fuit, constans octo peditum millibus, qui consertis clypeis pressisque ordinibus pugnabant. Hìc pro quolibet agmine ac multitudine sumitur. De *Danais*, Æ. 1. 30. De *Agamemnone*, Græcorum ad Trojam duce, Æ. 3. 54.

492. *Ceu quondam petiere rates.*] Achille, propter ereptam sibi ab Agamemnone Briseïda, e Græcorum exercitu absente: Trojani Græcos immissis ignibus ad naves usque fugaverunt, Hectore duce, Iliad. 15. 326.

495. *Deïphobum.*] Priami filium, post mortem Paridis Helenæ maritum, Æ. 2. 310. De *Helena*, aliqua diximus, Æ. 1. 650. cætera infra, v. 511. De *proditio ab eâ Deïphobo*, Æ. 2. 567. Et sic eum à Menelao necatum esse testatur Dictys Cretensis.

500. *Teucri, &c.*] De eo, Æ. 1. 235. *Pelasgi*, Græci, Æ. 1. 624. *Rhœteum* et *Sigeum*, Troadis promontoria fuere duo, in Hellespontum excurrentia: in Rhœteo sepulchrum Ajacis, in Sigeo sepulchrum Achillis fuit. At quia loca illa tùm a Græcis tenebantur, cùm inde fugit Æneas; existimo *Rhœteum* hic sumi pro toto Troadis litore, cujus in parte meridionali clam Æneas classem ædificavit, apud Antandrum, Æ. 3. 6.

505. *Tumulum inanem, &c.*] *Honorarium*, qualis statuebatur iis, quorum corpora haberi non poterant: idque sufficiebat, ut humati dicerentur, et essent a centum annorum errore liberi. De *inclamatione* ad sepulcrum diximus in funere Polydori, Æ. 3. 62.

507. *Nomen et arma, &c.*] Commutatio: pro, *locus servat nomen et arma.* Porro *arma* vel *sculpta* intelligit in tumulo; vel *vera*, olim fortè dono Æneæ data à Deïphobo servataque, ut Æ. 1. 650. pallam Helenæ, et sceptrum Iliones. *Nomen* autem Deïphobi illi loco inditum fuisse non jam liquet ex ullis scriptoribus. *Te amice.*] *Te*, omissa elisione, corripitur more Græcorum, sequente vocali.

510. *Funeris umbris.*] *Funus*, non pro sacris ac ceremoniâ funebri, sed pro ipso cadavere hic sumitur: ut Æ. 9. 491. *Quæ nunc artus, avulsaque membra, et funus lacerum tellus habet.*

Sed me fata mea et scelus exitiale Lacænæ
His mersere malis: illa hæc monumenta reliquit.
Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nôsti: et nimiùm meminisse necesse est:
Cum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, et armatum peditem gravis attulit alvo.
Illa chorum simulans, Evantes orgia circum
Ducebat Phrygias: flammam media ipsa tenebat
Ingentem, et summâ Danaos ex arce vocabat.
Tum me confectum curis, somnoque gravatum
Infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
Dulcis et alta quies, placidæque simillima morti.
Egregia interea conjux arma omnia tectis
Emovet, et fidum capiti subduxerat ensem.
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit.
Scilicèt in magnum sperans fore munus amanti,
Et famam extingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo, comes additur [unà
Hortator scelerum Æolides. Dii talia Graiis
Instaurate, pio si pœnas ore reposco.

Sed sors mea et perniciosum crimen Helenæ *Lacedæmoniæ obruerunt me his pœnis: illa reliquit* mihi *hæc insignia. Scis enim quomodo traduxerimus ultimam noctem in falsâ lætitiâ; et oportet* nos *nimis recordari: quandò equus fatalis venit ascensu super alta Pergama, et gravidus induxit in utero milites armatos. Illa fingens choreas, ducebat circa sacra Bacchi* fœminas *Phrygias furiosas: ipsa in medio attollebat magnam tædam, et ex altâ arce invitabat Græcos. Tunc funestus lectus tenebat me fatigatum curis et obrutum somno: et jucunda ac profunda quies, similisque morti tranquillæ, oppressit me decumbentem. Interim digna uxor aufert arma omnia domo, et subtraxerat capiti* meo *gladium fidelem. Vocat Menelaum intra domum, et aperit januam. Nempe existimans hoc magnum fore donum amanti* marito, *et sic infamiam veteris malitiæ posse deleri. Quid detineo* te? *irruunt in cubiculum: additur simul* iis *comes Ulysses incitator criminum. Dii reddite talia Græcis, si imprecor* iis *supplicia justo ore.*

NOTÆ.

511. *Lacænæ.*] Helenæ Lacedæmoniæ. De *Lacænæ* appellatione, Æ. 2. 601. De *ejus ortu*, Æ. 1. 650. Hæc, Ledâ *Spartani* regis Tyndarei uxore, et Jove genita: à Theseo primum rapta est: per Castorem ac Pollucem fratres suos ex ejus potestate liberata, Menelao deinde nupsit Mycenarum regis filio; qui mortuo Tyndareo, Castore, ac Polluce, in regnum Spartanum successit: inde rapta à Paride, et Trojam deducta, decennii bello repetita est. Occiso sub obsidionis finem Paride, nupsit Deïphobo, Paridis fratri. Quid deinde ipsi captâ Trojâ contigerit, ambiguum est. Vulgo dicitur in gratiam cum Menelao rediise, et cum eo variis acta erroribus appulsa in Ægyptum; unde iterum navigans, incolumis cum marito Spartam rediit, ubi postea sepulti sunt in Menelai delubro, Therapnis, quæ urbs est Laconiæ. Longè alia sors illius à Pausaniâ in Laconicis refertur ex Rhodiorum monumentis. Ait enim Helenam, mortuo Menelao, Spartâ pulsam, ad Polyxo Argivam, necessariam suam, Tlepolemi Rhodii regis uxorem, Rhodum confugisse: Polyxo memorem necis viri sui, qui ad Trojam occisus à Sarpedone fuerit, ancillas in eam furiarum habitu immisisse, quæ illam dùm lavaret comprehensam laqueo suspenderint. Alii aliter.

515. *Saltu.*] Æ. 2. 237. *Scandit fatalis machina muros.* Quia cum angustiores essent portæ, diruendi muri fuerant, ut equus in urbem induceretur. Ibid. 234. *Dividimus muros, &c.*] De *Pergamis*, Æ. 1. 466.

517. *Evantes orgia, &c.*] Menelaus Odyss. 4. 277. narrat Helenam ter equum circumlustrâsse, Græcorum singulos duces nomine appellantem: unde Virgilius finxit illos Baccharum choros. *Evantes*, Bacchæ dictæ sunt, Bacchi comites fœminæ. *Evan*, Εὐὰν, aut *Evius*, Εὔιος, ipse Bacchus: ab *evoë*, vel *evohe*, εὐοῖ, quæ Bacchantium in Bacchi honorem acclamatio est. Hujus vocis origo varia refertur. Hesychius ait *Evan*, Indis *hederam* esse, quâ Bacchus de Indis triumphans hastam implicuit. Alii dictum putant quasi εὖ οἱ, *bene illi*, aut εὖ υἱὲ *bene fili:* quod bello Giganteo primus deorum Gigantem interfecerit in leonem versus, undè sic illi acclamârit Jupiter pater. De *Baccho*, Ecl. 5. 29. De *Bacchis* fœminis; et *orgiis* Bacchi sacris, Æ. 4. 301. De *Phrygia*, Æ. 1. 381. De *Danäis*, Æ. 1. 30. De *thalamo*, supra, v. 280.

529. *Æolides.*] Nomen Ulyssi probrosum: quo, non legitimus Laërtæ filius dicitur; sed Anticleæ, Laërtæ uxoris, ex Sisypho Æoli filio, Æ. 3. 272. De *Graiis*, Græcis, G. 2, 16. *Instaurate*, reponite, renovate, rursus facite, eorum in pœnam.

Sed,

Sed te qui vivum casus, age, fare vicissim,
Attulerint: pelagine venis erroribus actus?
An monitu Divûm? an quæ te fortuna fatigat,
Ut tristes sine sole domos, loca turbida, adires?
Hâc vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Jam medium æthereo cursu trajecerat axem,
Et fors omne datum traherent per talia tempus.
Sed comes admonuit breviterque affata Sibylla est:
Nox ruit, Ænea, nos flendo ducimus horas.
Hìc locus est, partes ubi se via findit in ambas.
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit:
Hâc iter Elysium nobis: at læva malorum
Exercet pœnas, et ad impia Tartara mittit.
Deïphobus contra: Ne sævi, magna sacerdos:
Discedam: explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, nostrum: melioribus utere fatis.
Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
Respicit Æneas subitò; et sub rupe sinistrâ
Mœnia lata videt, triplici circumdata muro:
Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa, ingens, solidoque adamante columnæ;

At age, dic vicissim, quinam casus te adduxerint huc *viventem: an venis pulsus erroribus maris, an jussu Deorum, an aliqua* alia *sors te adigit, ut venias* in *sedes mœstas absque luce, et ad loca tumultuosa?* In *hâc vicissitudine colloquii Aurora rubicundis equis in aëreo decursu jam transierat medium cœlum: et fortè traducerent in talibus omne tempus concessum. Sed comes Sibylla admonuit, et breviter locuta est: O Ænea, nox appropeRat, nos traducimus horas lugendo. Hic est locus, ubi via secat se in duas partes. Dextra* est, *quæ extenditur usque ad palatium magni Plutonis: per hanc iter est nobis ad Elysium: at sinistra continet supplicia impiorum, et ducit ad Tartara scelerata. Contra Deïphobus ait: Ne irascare, ô magna vates: abibo: concludam sermonem, et redibo in tenebras. I, nostra gloria, i; sequere fata feliciora.* Hoc *solum locutus* est, *et in* ipso *sermone deflexit gressum. Æneas respexit statim; et sub rupe sinistrâ cernit spatiosam urbem, cinctam tribus muris: quam Tartareus Phlegethon, rapidus fluvius, circuit ignibus torrentibus, et volvit saxa sonantia. Porta opposita magna* est, *et columna ex adamante durissimo;*

NOTÆ.

535. *Roseis Aurora quadrigis Jam, &c.*] De *Aurora*, ejusque *quadrigis* aut *bigis*, G. 1. 249 Hic dissentire cogor à reliquis propemodùm interpretibus et cum Donato sentire, *medium diem* hic significari, non *mediam noctem.* Quicquid enim dicant Gellius aliique, de variis dierum initiis ac dimensionibus apud varias gentes: nullum dubium esse potest, ubi Virgilius dies suos ortu Solis occasuque definit. Tenendum autem id quod à Cerdano affertur, ex libro Plutarchi de genio Socratis: *tempus datum* et concessum ad ejusmodi inferorum perlustrationem, fuisse *noctium duarum* et *unius diei.* At Æneas sacrificia perfecit superiore totâ nocte, v. 252. *Tum Stygio Jovi nocturnas inchoat aras.* Viam inferorum ingressus est sub ipsum Solis et lucis ortum, v. 255. *Ecce autem primi sub lumina Solis et ortus.* Nunc emensâ mediâ itineris parte, certè non potest esse nisi dies media, jam in noctem vergens: vespertinum illud tempus totum et noctis secundæ partem aliquam traducet perlustrando Elysio: atque ita redibit ad suos nocte alterâ quam ab iis discesserat. Igitur *Aurora* hìc diem significat. Et verò Donatus ac Lætus notant, Auroram, cum quadrigis invehitur, pro Sole accipi. Deinde, *nox ruit*, Æ. 8. 369. significat, *nox accedit, venit:* ergò et hic eodem sensu accipi nihil vetat.

541. *Ditis, &c.*] De *Dite*, Plutone, G. 4. 467. De *Elysio*, infra, v. 638.

545. *Explebo numerum, reddarque, &c.*] Multæ in hæc verba afferuntur parùm sanæ interpretationes: hæ sanissimæ. I. Simplicior. *Discedam, et implebo numerum turbæ à quâ discessi, ut te alloquerer;* erat nempe inter bellicosos viros Deïphobus. II. Doctior; et juxta Platonis mentem, qui singulis animis, antequam alia in corpora remigrarent, certos quosdam assignabat purgationis annos, ut dicetur infra, v. 739. Quocirca sensus erit; *Discedam, impleturus numerum annorum purgationis, quæ fit his in tenebris.* III. Verior, ut puto: *Discedam. Sine modo expleam orationis meæ, quam incepi, numerum et periodum.* Quam statim ita terminat: *I decus, i, nostrum, &c.*

549. *Mœnia ... muro, &c.*] Munimenta arcis videt, triplici muro constantia. De *Phlegethonte*, supra, v. 323.

552. *Adamante columnæ.*] Non ad ornatum, sed ad duritiem exprimendam; communi Græ-

Vis ut nulla virûm, non ipsi excindere ferro
Cœlicolæ valeant: stat ferrea turris ad auras:
Tisiphoneque sedens, pallâ succincta cruentâ,
Vestibulum insomnis servat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et sæva sonare
Verbera: tum stridor ferri, tractæque catenæ.
Constitit Æneas, strepitumq; exterritus hausit:
Quæ scelerum facies, ô virgo, effare, quibusve
Urgentur pœnis? quis tantus plangor ad auras?
Tum vates sic orsa loqui: Dux inclyte Teucrûm,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen:
Sed me, cùm lucis Hecate præfecit Avernis,
Ipsa Deum pœnas docuit, perque omnia duxit.
Gnossius hæc Rhadamanthus habet durissima regna,
Castigatque, auditque dolos: subigitque fateri
Quæ quis apud superos, furto lætatus inani,
Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuò sontes ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans: torvosque sinistrâ
Intentans angues, vocat agmina sæva sororum.
  Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ
Panduntur portæ. Cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quæ limina servet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra
Sævior intus habet sedem: tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantum, tenditque sub umbras,

ita *ut nullum robur hominum, non ipsi superi possint evertere eam ferro. Turris ferrea surgit, in altum: et Tisiphone sedens, cincta pallio sanguinolento, custodit limen vigil et noctu et diu. Hinc cœ*perunt *audiri gemitus, et resonare crudeles ictus: præterea stridor ferri et tractorum vinculorum. Æneas stetit, et stupefactus attendit ad strepitum. Quæ* sunt illic *species criminum, dic, ô virgo, aut quibus suppliciis cruciantur? unde tantus planctus* surgit *in auras? Tunc Vates sic cœpit loqui: Clarissime dux Trojanorum, nulli puro fas est subire portam impiam: sed quando Hecate præposuit me sylvis infernis; ipsa mihi declaravit supplicia* constituta *à Diis, et duxit me per omnia. Rhadamanthus Cretensis obtinet hoc sævissimum imperium: et punit, et audit fraudes, et cogit fateri quæcumque facinora patrata unusquisque per vitam protulit* usque *ad tardam mortem, gaudens vanâ simulatione. Statim Tisiphone vindex armata flagro verberat reos illudens, et sinistrâ* manu *incutiens sævos serpentes, appellat crudelem turbam sororum. Tunc denique portæ aperiuntur stridentes horrisono cardine.* Pergit Sibylla: *Vides, quale satellitium sedeat in vestibulo? quale spectrum occupet postes? Hydra crudelior intus habet sedem, horribilis quinquaginta faucibus. Præterea ipse Tartarus bis tantum descendit in profundum, et extenditur sub umbras,*

NOTÆ.

eis Latinisque proverbio, quo *dura* omnia et firma, *adamantina* dicuntur. De *Tisiphone*, unâ Furiarum, G. 3. 552. De *palla*, pallio muliebri, Æ. 1. 48.

564. *Hecate, &c.*] De *Hecate*, Æ. 4. 510, 511. De *lucis Avernis*, supra, v. 237. De *Rhadamantho*, v. 431. De *Gnoso*, urbe Cretæ insulæ, Æ. 3. 104.

568. *Furto inani.*] *Secretis delictis:* ideò *inanibus*, quia Deo nota sunt, et post mortem punienda. *Furtum* autem dicitur quicquid clam et furtim committitur. Sic adulteria Martis vocantur *dulcia furta*, G. 4. 346. Et Pasiphaë dicitur *suppositaque furto*, supra, v. 24.

572. *Agmina sæva sororum.*] Furiæ tantum tres numerantur, *Tisiphone, Alecto, Megæra*, de quibus G. 3, 552. Notat tamen Cerdanus vulgo apud poëtas *agmen* et *agmina* vocari, à Senecâ, *turbam;* à Statio, *aciem.* Existimat id factum ad significandas earum multiplices iras. Addo ego fortasse tres tantum Furias principes privatis nominibus appellari, quibus aliæ complures quasi ministræ subserviant. De *cardine portarum*, Æ. 1. 448. De *vestibulo*, supra, v. 273,

576. *Immanis hiatibus hydra.*] Hæc, vel alia est ab hydra Lernæa, occisa ab Hercule, quam in inferorum vestibulo jam Æneas vidit, v. 287. Vel, si eadem est, huc illuc vagatur per inferos, et ad cruciandos impios varias in partes mittitur: quemadmodùm Furiæ thalamos habent eodem in vestibulo, v. 280. cum tamen Tisiphone hic in Tartaro sontes cruciet. Dicitur hydra *sævior*, id est, crudelior reliquis Tartari custodibus, qui limina servant. De *hydra*, Æ. 8. 300. De *Tartaro*, profundissimo inferorum loco, supra, v. 134.

Quantus

Quantus ad æthereum cœli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum terræ, Titania pubes,
Fulmine dejecti, fundo volvuntur in imo.
Hìc et Aloïdas geminos, immania vidi
Corpora: qui manibus magnum rescindere cœlum
Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.
Vidi et crudeles dantem Salmonea pœnas,
Dum flammas Jovis et sonitus imitatur Olympi.
Quatuor hic invectus equis et lampada quassans,
Per Graiûm populos mediæque per Elidis urbem
Ibat ovans, Divûmque sibi poscebat honorem:
Demens! qui nimbos et non imitabile fulmen
Ære et cornipedum cursu simulârat equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit (non ille faces, nec fumea tædis
Lumina) præcipitemque immani turbine adegit.
Nec non et Tityon, terræ omniparentis alumnum,
Cernere erat: per tota novem cui jugera corpus
Porrigitur; rostroque immanis vultur obunco
Immortale jecur tundens, fœcundaque pœnis
Viscera, rimaturque epulis, habitatque sub alto
Pectore: nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoümque?

quantus est *prospectus* inde *ad æthereum cœli Olympum. Illic juventus Titania, antiqua soboles Terræ, prostrati fulmine versantur in imo fundo. Illic vidi quoque geminos filios Aloëi, vasta corpora: qui susceperant evertere manibus magnum cœlum, et expellere Jovem è regnis supernis. Vidi etiam Salmonea solventem duras pœnas, quia imitatus* fuerat *ignes Jovis et tonitru cœli. Ille vectus quatuor equis et quatiens tædam, currebat exultans per gentes Græcorum, et per mediam urbem Elidis, et exigebat sibi cultum divinum: insanus! qui imitabatur curru æreo et impetu equorum nimbos et tonitru non imitabile. Sed pater omnipotens vibravit fulmen per opaca nubila (non ille* quidem *faces et lumina fumida tædarum,* ut Salmoneus) *et vasto turbine prostratum transfixit. Videre erat etiam Tityum filium Terræ omnipotentis: cujus corpus extenditur per tota novem jugera; et immanis vultur fodicans adunco rostro jecur perpetuum et viscera fœcunda* ad pœnas, *scrutatur ea* ad *cibum, et manet intra profundum pectus: nec ulla quies permittitur fibris repullulantibus. Cur commemorem Lapithas, Ixiona, et Pirithoüm?*

NOTÆ.

579. *Quantus .... suspectus, &c.*] *Suspectus,* substantivum nomen hic apparet, non adjectivum, hoc sensu: tam profundus est Tartarus, quantus est conspectus spatii a terrâ ad cœlum, vel ab ipso Tartaro ad cœlum. Expressus est hic locus ex Homero, Iliad. 8. 16. et Hesiodo, in Theogon. 720. ubi Tartarus tantum sub terrâ est, *ὅσον ὀρανός ἐς' ἀπὸ γαίης, quantum cœlum est à terra.*

580. *Titania pubes.*] Gigantes, Titanis ac Terræ filii, de quibus, Æ. 4. 179.

582. *Aloïdas.*] Otum et Ephialtem Neptuni liberos ex Iphimediâ, Aloei Terræ ac Titanis filii uxore: hos nono ipso ætatis anno novem cubitis latos, novem ulnis altos Homerus facit. Odyss. 11. 304. itaque in pugnâ Gigantum ab Apolline sagittis fuisse confixos, antequam ad pubertatem pervenirent.

585. *Salmonea, &c.*] *Salmoneus,* Σαλμωνεὺς, vel Deucalionis Elidensis, vel Æoli filius fuit: certe in Elide regnavit, Peloponnesi maritimâ et occidentali regione. Hic æreis in pontibus ac tabulatis quadrigas impellens, faces jactabat in subditos: ut Jovem in Elide ludis maximè Olympicis honoratum simularet. Ideò à Jove fulmine ictus est. *Mediæque per Elidis urbem:* pro *mediamque per Elidis urbem.* De *Olympo* monte, Ed. 5. 56. De *Elide,* G. 1. 59.

595. *Tityon, &c.*] *Tityus,* Jove natus, et Elarâ Orchomeni filiâ: quam cum Jupiter vitiasset, Junonis metu occultavit in terrâ, unde erumpens Tityus Giganteâ specie, Terræ filius creditus est: ideò à Virgilio *alumnus* ejus, non filius dicitur. Hic ab Apolline sagittis interfectus est, quod Latonæ vim parasset. Hanc ejus mensuram et supplicium Virgilius accepit ab Homero, Odyss. 11. 576. Eadem etiam Prometheo pœna ab aliis tribuitur.

601. *Lapithas, &c.*] De *Lapithis,* immani Thessaliæ gente, quorum tamen scelus nullum singulare narratur, G. 2. 456. De *Ixione,* eorum rege, qui ob tentatam Junonis pudicitiam, rotæ apud inferos alligatus est, G. 3. 38. De Pirithoo, qui Ixionis filius fuit, aut Jovis ex Diâ Ixionis uxore; quique Proserpinam rapere ex inferis aggressus, à Cerbero devoratus est, supra, v. 393. infra, v. 617. His duplex supplicium assignatur, timor saxi imminentis, et mediis in epulis fames.

Quos super atra silex jamjam lapsura, cadentique
Imminet assimilis. Lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulæque ante ora paratæ
Regifico luxu: Furiarum maxima juxtà
Accubat, et manibus prohibet contingere mensas,
Exurgitque facem attollens, atque intonat ore.
Hìc quibus invisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatusve parens, et fraus innexa clienti;
Aut qui divitiis soli incubuêre repertis,
Nec partem posuére suis, quæ maxima turba est;
Quique ob adulterium cæsi, quique arma secuti
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras,
Inclusi pœnam expectant. Ne quære doceri
Quam pœnam, aut quæ forma viros fortunave mer-
Saxum ingens volvunt alii, radiisque rotarum [sit.
Districti pendent: sedet, æternumque sedebit
Infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnes
Admonet, et magnâ testatur voce per umbras:
Discite justitiam moniti, et non temnere Divos.
Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Imposuit: fixit leges pretio atque refixit.

super quos nigrum saxum jamjam lapsurum et simile cadenti impendet. Fulcra aurea splendent in *lætis lectis altis,* et *convivia parata ante ora* cum *abundantiâ regali: maxima Furiarum accumbit prope, et vetat tangere mensas manibus, et surgit erigens facem, et vociferatur ore. Illic, ii quibus fratres odiosi* fuerunt, *dum vita durabat, aut pater verberatus, aut dolus fabricatus clienti; aut qui soli incubuerunt opibus partis, nec dederunt partem* earum *suis, quæ turba maxima est; et qui occisi* sunt *propter adulterium, et qui secuti* sunt *bella injusta, nec timuerunt violare fidem* datam *dominis: illi inclusi expectant supplicium. Ne petas doceri quale supplicium* expectent, *aut quis modus et quæ sors damnaverit eos. Alii versant magnum saxum, et pendent distenti radiis rotarum. Miser Theseus sedet et perpetuò sedebit; et Phlegyas miserrimus admonet omnes, et testatur magno clamore inter tenebras: Discite* toties *admoniti æquitatem, et non spernere Deos. Hic prodidit patriam pecuniâ, et* ei *imposuit tyrannum ferocem: tulit et sustulit leges pretio.*

NOTÆ.

603. *Genialibus toris.*] Quales lecti nuptiales; qui *geniales* à *generando* dicuntur vel à *genio*, vitæ ac lætitiæ præside, de quo Ecl. 4. 63. unde *geniale* appellatur quidquid lætum est, ut G. 1. 302. *Invitat genialis hyems.*

616. *Saxum ingens, &c.*] Indicat Sisyphum, Æoli filium, latrociniis, infamem: de quo, G. 3. 39. *Radiisque rotarum &c.* Indicat Ixionem, de quo, G. 3. 38. quem quia alteri supplicio jam addixit, v. 601. pluribus affectum suppliciis probabile est.

617. *Æternumque sedibit infelix Theseus.*] *Theseus* de quo supra, v. 28. Et *Pirithous*, de quo, v. 392, amicitiâ conjunctissimi, dicuntur inferos adiisse, ut inde Proserpinam raperent: et Pirithous quidem à Plutone datus esse Cerbero devorandus: Theseus autem remansisse in vinculis; donec ab Hercule liberatus sit. At Theseus post mortem, cum rediisset ad inferos, lapidi affixus est ubi æternum sedeat, in pœnam impii olim suscepti itineris. Ita fabulæ. Sed aiunt historiæ, et Theseum et Pirithoum conatos quidem rapere filiam Aidonei, qui Græcis Pluto est, Molossorum sive Thesprotorum in Epiro regis, eamque vocatam Proserpinam, matrem ejus Cererem, canem, cui objectus fuit Pirithous, Cerberum; postea Theseum in gratiam Herculis ab Aidoneo dimissum esse: idque contigisse ad Cichyrum amnem et Acherusiam paludem, de qua v. 323. testatur Pausanias in Atticis.

618. *Phlegyasque miserrimus, &c.*] Ambigua est hujus loci sententia: vel *Theseus miserrimus admonet omnes Phlegyas:* vel *Phlegyas miserrimus omnes admonet. Phlegyæ*, Bœotiæ juxta Orchomenum populi fuerunt, rapinis insignes: qui aggressi templum Apollinis Delphicum diripere, fulminibus, terræ motibus, et pestilentiâ postmodùm absumpti sunt, ex Pausaniâ in Bœoticis. Hos alii insulanos fuisse perhibent circa Thessaliam, à rege Phlegyâ sic dictos: qui ob frequentem contemptum Deorum, à Neptuno immisso diluvio deleti sunt. *Phlegyas*, Martis filius, rex fuit Lapitharum in Thessaliâ, Ixionis juxta aliquos pater, et Coronidis Nymphæ: hæc cùm ex Apolline Æsculapium peperisset; dicitur pater templum Apollinis incendisse, ideòque sagittis ab Apolline detrusus fuisse ad inferos. Atque hæc sententia mihi videtur potior: quid enim Theseo cum Phlegyis populis?

622. *Fixit leges, &c.*] Condidit, tulit. Metaphora ducta à consuetudine; quâ leges in æs incisæ *fixis* tabellis in publico proponebantur; quæ cum avellerentur, dicebantur *refigi*. De *Hymenæo*, nuptiali Deo, G. 3. 60.

Hic

Hic thalamum invasit natæ, vetitosque hymenæos.
Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguæ centum sint, oraq; centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim.
Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæva sacerdos:
Sed jam age, carpe viam, et susceptum perfice munus:
Acceleremus, ait. Cyclopum educta caminis
Mœnia conspicio, atque adverso fornice portas:
Hæc ubi nos præcepta jubent deponere dona.
Dixerat: et paritèr gressi per opaca viarum
Corripiunt spatium medium, foribusq; propinquant.
Occupat Æneas aditum, corpusque recenti
Spargit aquâ, ramumque adverso in limine figit.
His demùm exactis, perfecto munere Divæ,
Devenere locos lætos, et amœna vireta
Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos æther et lumine vestit
Purpureo: Solemque suum, sua sidera nôrunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris,
Contendunt ludo, et fulvâ luctantur arenâ:
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.
Necnon Threicius longâ cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum:

Hic aggressus est pudicitiam filiæ, et nuptias prohibitas. Omnes ausi infanda crimina et executi consilia. Si essent mihi centum linguæ et centum ora, et vox ferrea, non possem complecti omnes species criminum, nec enumerare omnia nomina suppliciorum. Postquam longæva vates Apollinis protulit hæc verba, ait: Nunc autem age, ingredere viam, et perfice inceptum officium: properemus. Video muros fabricatos in fornacibus Cyclopum, et portas sub opposito fornice: ubi Dii *nos jubent deponere munera decerpta* ex arbore. Sic *locuta fuerat: et pariter ambulantes per tenebrosa* spatia *viarum invadunt medium iter, et appropinquant portis. Æneas occupat aditum, et aspergit corpus recenti aqua, et affigit ramum in opposito limine Denique his absolutis, persoluto munere Proserpinæ, pervenerunt* ad *loca læta, et prata jucunda, et sedes beatas sylvarum felicium. Hic aër ambit agros liberior et luce purpureâ: et* incolæ *cognoscunt suum Solem et sua astra. Pars exercent corpora in herbosis locis, certant ludis, et luctantur* in *arenâ fulvâ. Pars agitant saltationes pedibus, et canunt cantilenas. Vates etiam Thracius cum veste longâ canit numeris septem discrimina sonorum:*

NOTÆ.

630. *Cyclopum educta.*] De *Cyclopibus*, Æ. 3. 569. His cudendi ferri muniendarumque urbium inventio tribuitur. Quare hic ferrea et munita mœnia intellige. *Educta* dicuntur: non quasi *elata* in altum, sed quasi ferro *ducta*, et *ductilia*, quod fit in caminis et fornacibus.

631. *Mœnia.*] Palatium Plutonis et Proserpinæ.

636 *Spargit aquâ.*] Vel quia pollutas aspectu Tartari: vel quia sacrum munus Proserpinæ offert; solemnis autem in sacris omnibus ablutio. *Spargit* verò duntaxat, non omnino *lavat*: de quo more Æ. 4. 635.

638. *Locos lætos, &c.*] *Elysium.* Locus erat piis apud inferos destinatus, deliciis omnibus affluens. Alii collocant in insulis fortunatis, *Canaries*, ad latus occidentale Africæ, de quibus Æ. 4. 480. Alii in Hispaniâ Bœticâ, *Andalousie, Grenade.* Alii apud Indos. Alii in pratis aëriis, cœlum inter ac terram mediis. Nomen aliqui fingunt ab Elysio quodam Eleutheri filio: aliqui ab ἤλυσις, *profectio*, quod illuc piorum animæ post obitum proficiscantur: aliqui quasi ἀ λύσιον, *non solubile*, quia sedes est animarum immortalium, quæ dissolvi non possunt.

638. *Vireta.*] Loca sunt herbarum arborumque viriditate amœnâ.

641. *Purpureo: Solemque, &c.*] *Lumine purpureo*, pulchro, Æ. 1. 591. *Solem* in Elysio, alium statuit etiam Plato in Phædone.

642. *Gramineis palæstris.*] *Palæstra*, tàm pro *ludo* sumitur, quàm pro *loco* ludis addicto. Hic pro *loco*. De *Palæstra*, sive *lucta*, Æ. 3. 280. in quo differat à *regulata*, Æ. 5. 491.

645. *Threicius sacerdos.*] *Orpheus*, Ecl. 3. 46. G. 4. 454. Multi fuere hujus nominis; sed omnia uni tribuuntur, fabularum more. Dicitur ex Ægypto arcanas ceremonias primus transtulisse; tum lyræ solertiâ, et carminis suavitate præcelluisse: quo utroque nomine *longâ cum veste* inducitur, quæ et sacerdotum fuit, et musicorum.

646. *Numeris septem, &c.*] Numerosis cantibus personat citharam: quæ primo septem chordis instructa memoratur, deinde novem, in honorem Musarum. Hæc autem pulsabatur

Jamque

Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
Hìc genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroës, nati melioribus annis :
Ilusque, Assaracusque, et Trojæ Dardanus auctor.
Arma procul, currusque virûm miratur inanes.
Stant terrâ defixæ hastæ, passimque soluti
Per campos pascuntur equi : quæ gratia currûm
Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes
Pascere equos ; eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit ecce alios dextrâ lævâque per herbam
Vescentes, lætumque choro pæana canentes,
Inter odoratum lauri nemus : unde supernè
Plurimus Eridani per sylvam volvitur amnis.
Hìc manus, ob patriam pugnando vulnera passi :
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat :
Quique pii vates, et Phœbo digna locuti :
Inventas aut qui vitam excoluere per artes :
Quique suî memores alios fecere merendo :
Omnibus his niveâ cinguntur tempora vittâ.
Quos circumfusos sic est affata Sibylla,
Musæum ante omnes ; medium nam plurima turba

et sonat eadem, modò digitis, modò plectro eburneo. Hic est vetusta propago Teucri, soboles clarissima, heroës magnanimi, nati temporibus felicioribus : et Ilus, et Assaracus, et Dardanus fundator Trojæ. Miratur procul arma et currus virorum vacuos. Hastæ sunt fixæ in *terrâ, et equi liberi pascuntur passim in campis : amor curruum et armorum qui fuit viventibus, studium quod* fuit *alendi pingues equos ; idem manet* iis *depositis* sub *terrâ. Ecce videt alios* ad *dextram et ad sinistram epulantes super gramine, et canentes in choro lætas cantilenas, in odoriferâ sylvâ lauri : unde magnus Eridanus decurrit per sylvam apud superos. Hic turba* est eorum, *qui certando pro patriâ tulerunt vulnera : et qui sacerdotes puri* fuerunt, *dum vita durabat : et qui vates pii, ac locuti* res *dignas Apolline : aut qui ornaverunt vitam* humanam *per artes repertas* à se : *et qui reddiderunt alios memores suî,* iis *benefaciendo. Capita horum omnium coronantur tæniâ candidâ. Quos circumstantes Sibylla sic allocuta est, præ cæteris Musæum ; nam magna turba*

NOTÆ.

digitis, pectine, plectro : Nam *plectrum,* sive arcum illum, quo fila perstringuntur, à pectine diversum esse ostendit inventa Romæ Julii tertii temporibus marmorea Orphei statua, quæ sinistrâ manu citharam, dextrâ pectinem tenebat, teste Nascimbœno.

650. *Assaracusque, &c.*] De hac Trojanorum regum serie, G. 3. 35. De *Dardano,* Æ. 3. 167.

657. *Pæana.*] *Pæan,* hymnus fuit, isque duplex : alter in honorem Martis, qui solebat ante pugnam cani ; alter in honorem Apollinis, qui post victoriam : inde læti quilibet quorumcunque Deorum hymni, *pæanes* etiam dicti. Nomen, vel à παίω, *ferio,* quia ob confossum ab Apolline Pythona serpentem, hic hymnus primo cantatus est : vel ab ἴει παῖ, *jaculare, fili,* quibus verbis eum Latona mater eâ in pugnâ hortabatur : unde *Io pæan,* deinde triumphantium acclamatio fuit.

659. *Plurimus Eridani, &c.*] Duplex affertur ab interpretibus hujus loci sententia : I. *Unde magna pars Eridani è superis præcipitat in inferos :* notaturque ab iis vis adverbii *supernè,* quo motus significatur è superiore loco in inferiorem ; tum natura Eridani, qui Plinio teste l. 3. 16. non longè ab ortu absorbetur in terras quasi cuniculo, et paullò post in Forovibiensi agro, qui nunc est Pedemontii pars, exoritur. II. *Undè magnus Eridanus fluit ad superiores terræ incolas,* quæ sententia mihi probabilior videtur : tum quia *undè* indicat hic Elysium nemus, ubi versatur Æneas ; ideòque, *superne,* non potest significare superas terras ex quibus Padus descendat, sensus enim esset : *Ex quo Elysio volvitur Eridanus ex terris ;* qui motus non sibi consentiunt : tùm quia *superne,* significat quicquid est *supra,* non tantum *desuper :* tum quia subterranea sunt omnium fluviorum receptacula, unde erumpunt, G. 4. 364. Cùm autem Eridanus agrum Mantuanum alluat, hunc habuit Virgilius honorem amni patrio ; ut eum, non è communi fluviorum omnium receptaculo, sed ex Elysio ortum diceret. De *Eridano,* sive *Pado, le Po,* G. 1. 482.

667. *Musæum.*] Dicitur hic à Suidâ, Eleusinius Atheniensis, Orphei discipulus, carminum heroicorum scriptor, quorum Eumolpo filio ad quatuor millia scripsit : floruit sub Cecrope secundo Atheniensium rege. Hic, et Orpheus, Homero antiquiores putantur : ideòq; hic commemorantur à Virgilio. Superest adhuc carmen

Hunc

Hunc habet, atque humeris extantem suspicit altis:
Dicite, felices animæ, tuque, optime vates;
Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius ergô
Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnes.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
Nulli certa domus: lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia rivis
Incolimus: sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate jugum, et facili jam tramite sistam.
Dixit: et ante tulit gressum, camposque nitentes
Desupèr ostentat: dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitùs convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,
Lustrabat studio recolens: omnemque suorum
Forte recensebat numerum, charosque nepotes,
Fataque, fortunasque virûm, moresque, manusque.
Isque ubi tendentem adversùm per gramina vidit
Æneam; alacris palmas utrasque tetendit,
Effusæque genis lacrymæ, et vox excidit ore:
Venisti tandèm, tuaque expectata parenti
Vicit iter durum pietas! datur ora tueri,
Nate, tua, et notas audire et reddere voces!
Sic equidèm ducebam animo rebarque futurum,
Tempora dinumerans: nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras et quanta per æquora vectum,
Accipio! quantis jactatum, nate, perîclis!
Quam metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent!
Ille autem: Tua me, genitor, tua tristis imago
Sæpiùs occurrens hæc limina tendere adegit.
Stant sale Tyrrheno classes. Da jungere dextram,
Da genitor: teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans, largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
Ter frustrà comprensa manus effugit imago,

hunc habet in medio sui, *et admiratur superantem altis humeris: O animæ fortunatæ, et tu optime vates: dicite, quæ regio, quis locus tenet Anchisen? illius causâ venimus* huc, *et trajecimus magnos fluvios inferorum. Tunc heros sic dedit ei responsum paucis* verbis: *Nemo* nostrûm *habet fixam domum: habitamus in sylvis umbrosis, et incolimus herbosas ripas, et prata* semper *nova ob rivos. Vos tamen, si cupiditas animi sic jubet, conscendite hunc collem; et* vos *deducam* ad eum *facili semitâ.* Sic *dixit: et prævivit incessu, et desuper ostendit campos amœnos: Deinde descendunt ex alto vertice. Pater autem Anchises in profundâ valle viridi circumspiciebat animas separatas et reversuras in lucem superiorem, considerans eas studiose: et fortè recognoscebat omnem multitudinem suorum: et dilectos posteros, et fata, et fortunas, et mores, et facta hominum* illorum. *Et quando ille vidit Æneam ex adverso venientem per herbas; lætus protulit ambas manus, et lacrymæ fluxerunt per genas, et vox exiit* ex *ore: Venisti denique, et tua pietas certa patri superavit iter difficile! ô fili, permittitur aspicere vultum tuum, et accipere ac reddere voces familiares! Certè numerans tempora, cogitabam animo et existimabam ità fore: et mea solicitudo non decepit me. O fili,* per *quales terras et per quanta maria jactatum, et quantis periculis agitatum ego te audio! quam timui ne regna Africæ tibi obstarent aliquantùm! Æneas verò* ait: *Tua, ô pater, tua mæsta umbra sæpè visa impulit me venire ad hæc loca. Naves* meæ *stant* in *mari Tyrrheno. Permitte* mihi, *ô pater, permitte conjungere manus, et ne te subducas complexui meo. Sic loquens, simul madefaciebat vultum copiosis lachrymis. Ter conatus erat implicare brachia collo* ejus: *ter umbra frustrà comprehensa elapsa est è manibus,*

NOTÆ.

de amoribus Leandri et Herûs, quod Musæo tribuit Scaliger in Poëtica, et longè versibus Homericis anteponit. Negat tamen Vossius, et auctorem hujus operis vixisse sub Augustis affirmat, etiam post quartum Christi seculum.

687. *Expectata.*] Doctissimi legunt *spectata.* Nec malè: id est, cognita, perspecta, *probata:* quemadmodùm Ovidius dixit, *Spectatur in ignibus aurum.*

694. *Ne quid Libyæ, &c.*] Cum Didonis amore te implicuisti, Æ. 4. De *Libya*, Æ. 1. 158. De *sale*, pro mari, Æ. 1. 537. De *Tyrrheno* mari, Italiam ad meridiem alluente, Æ. 1. 67. De *Lethæo* amne, supra, v. 323.

Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Intereà videt Æneas in valle reductâ
Seclusum nemus, et virgulta sonantia sylvis,
Lethæumque, domos placidas qui prænatat, amnem.
Hunc circum innumeræ gentes populique volabant.
Ac veluti in pratis, ubi apes æstate serenâ
Floribus insidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur: strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, causasque requirit
Inscius Æneas: quæ sint ea flumina porrò,
Quive viri tanto complêrint agmine ripas.
Tum pater Anchises: Animæ, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam
Securos latices et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi atq; ostendere coràm,
Jampridèm hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magìs Italiâ tandèm lætere repertâ. [est
O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum
Sublimes animas? iterumque ad tarda reverti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidèm, nec te suspensum, nate, tenebo?
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
Principio cœlum, ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra
Spiritus intùs alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

similis ventis levibus, et simillima fugaci somno. Intereà Æneas cernit in valle secreta sylvam separatam, et frutices sonantes per *sylvam; et fluvium Lethæum, qui præterfluit tranquillam sedem. Gentes et populi innumeri volabant circa hunc* fluvium. *Et quemadmodum quando in pratis, sudâ æstate, apes adhærent diversis floribus, et vagantur circa alba lilia:* sic *omnis campus sonat fremitu. Æneas ignarus* rei *statim obstupet aspectu, et petit causas: quinam ergo sint illi fluvii, aut quinam homines occupaverint ripas tantâ multitudine. Tunc pater Anchises* ait: *Animæ quibus alia corpora destinantur* per *fatum, bibunt oblivia æterna et liquores tutos ad aquas Lethæi fluvii. Ego certe jamdudum opto enarrare tibi, et coram monstrare illas, et enumerare sobolem illam meorum: ut magis gaudeas Italiam demum inventam* fuisse à te. *O pater,* ait Æneas, *an existimandum est animas aliquas illustres hinc redire in lucem, et reverti rursus in pigra corpora? quodnam est miseris tam insanum vitæ desiderium? Respondet Anchises; O nate, equidem dicam, nec te relinquam dubium. Et sic explicat singula per ordinem. Primò, spiritus fovet intus cœlum, terram, spatia aquea, et lucidum globum Lunæ, et astra Titania: et mens didita per omnia membra movet totam* illam *molem, et misce se cum magno* illo *corpore.*

NOTÆ.

713. *Quibus altera fato Corpora debentur.*] Non enim omnes animæ alia in corpora redibant, ut mox dicemus v. 748. Sed jam opus est, ut promissam sæpe de animarum naturâ dissertationem exequamur, et evolvamus mysteria famosæ illius translationis animarum diversa in corpora, quæ Græcis μετεμψύχωσις dicitur. Hanc primo invexit Pythagoras, tenueruntque deinceps Socrates et Plato. His adhæret hoc loco Virgilius, ut et G. 4. 220. qui prius Epicurum sequebatur, Ecl. 6. 31. Id omne undecim capitibus complectemur: quæ quantum à Christianâ veritate absint, facile erit intelligere.

724. *Principio cœlum, &c.*] I. *Caput.* Deus rudem informemque materiam in quatuor elementa primum digessit, ignem, aërem, aquam, terram. Inde mundi corpus fabricavit, varias in partes ac sphæras, quasi membra distinctum: harum suprema, *cœlum:* infima, *terra;* cui *liquentes campi,* sive aqua substernitur; mediæ partes, *Sol, Astra, globus Lunæ,* quo inferiora elementa a cœlestibus quasi communi termino separantur. Ut enim sunt infra Lunæ globum naturæ quatuor elementorum per formas distinctæ suis in sphæris: ita supra globum eundem sunt eædem naturæ longè excellentiori modo per virtutes: habent quippe cœlestia corpora ab ignis naturâ lumen ac motum, à terræ naturâ solidam firmitatem, ab aëris naturâ perspicuïtatem, ab aquæ naturâ æquabilem lenitatem: sed illæ omnes naturæ illic in formam præstantissimam, nempe ignis, redactæ sunt; cujus tanta est excellentia, ut quintum elementum sive quinta *essentia* dici possit: quemadmodum hic apud nos in unam mixti formam quotidiè coalescunt: Ita Plato in Timæo, et Marsilius ibid. cap. 24. De *Titanis* nomine, quod Soli præcipue tribuitur, Æ. 4. 119.

726. *Spiritus intus alit, &c.*] II. *Caput.* Huic mundi corpori Deus *animam* sive *spiritum* ad-

Indè hominum pecudumq; genus, vitæq; volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est ollis vigor, et cœlestis origo
Seminibus: quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaq; membra.
Hinc metuunt cupiuntq; dolent gaudentq; neque
Respiciunt, clausæ tenebris et carcere cœco. [auras
Quin et supremo cum lumine vita reliquit:
Non tamen omne malum miseris, nec funditùs omnes
Corporeæ excedunt pestes; penitùsque necesse est

Inde oritur genus hominum, et pecudum et vitæ avium, et monstra quæ mare fert sub politâ planitie. Inest illis animis vis ignea, et origo cœlestis; quatenus corpora noxia non gravant, et artus terreni membraque mortalia non retundunt vim illam. Hinc animæ timent et desiderant, mœrent et lætantur: nec suspiciunt cœlum inclusæ in tenebris et obscuro carcere. Præterea quandò ultimâ luce vita recessit: non tamen omne malum, nec omnes corporeæ sordes omninò recedunt à miseris; et planè necesse est ut

NOTÆ.

didit, cui inest præcipue *intellectus, intelligentia* et *natura;* id est, vitalis ac seminaria virtus. Et hanc quidem animam Pythagoras Deum ipsum esse contendebat, ut liquet ex Minutio Felice: at Plato, non Deum, sed opus putabat summi Dei.

728. *Inde hominum, &c.*] III. *Caput. Inde,* juxta Pythagoram significat: *Ex hoc Deo, qui est mundi anima; quasi decerptæ particulæ sunt vitæ hominum, et pecudum.* Juxta Platonem vero significat: *Ex reliquiis hujus temperationis, ex quâ mundi animam formaverat Deus; formatæ sunt ab eodem singulares animæ viventium.* Ita Plato loquitur in Timæo. Quænam autem illa fuerit temperatio, satis dilucide percipi non potest, neque ex Platonicorum, neque ex Platonis ipsius verbis. Virgilium autem Platoni potius quam Pythagoræ hic adhæsisse existimo: quia sic melius hæc omnis ejus doctrina constabit, ut ex sequenti capite manifestum fiet.

730. *Igneus est ollis vigor .... seminibus, &c.*] IV. *Caput.* Docet Plato disertè in Timæo, unicum illum ac supremum Deum, postquam ex animæ mundi reliquiis animas formâsset, rationis et intelligentiæ participes; eas quasi *sementem sparsisse* in Solem, in Lunam, aliaque astra et instrumenta temporis: ita ut singulæ singulis astris quasi vehiculis invectæ, universum contemplari possent. Addit, eum post ejusmodi sementem, animarum cum corporibus conjunctionem inferioribus ac junioribus Diis permisisse. Appellat Plato juniores Deos, Cœlum, Terram, Saturnum, Rheam, Jovem, &c. Tum ait, juniores Deos, viventia corpora ex elementis procreâsse, quibus duplicem animam addiderint; alteram immortalem, ex divinâ illâ *semente,* quâ sidera *consita* fuerant, quasi quodam defluvio delapsam; quam in capite rotundo, quasi in mundi compendio locaverint: alteram mortalem à se conflatam; cujus partem quæ irascitur, circa cor; quæ concupiscit, circa jecur, posuerint. Ἔσπειρε τὰς μὲν ἐς Ἥλιον, τὰς δ' εἰς Σελήνην, τοὺς δ' εἰς τὰ ἄλλα ὅσα ὄργανα χρόνου· τὸ δὲ μετὰ τὸν σπόρον, τοῖς νέοις παρέδωκε θεοῖς σώματα πλάττειν, &c. Hinc patet, cur Virgilius vitas illas sive animas vocaverit *semina.* Item cur *igneus vigor* et *cœlestis origo* iisdem sit; nempe, vel quia per multa secula astris invectæ aliquid ex eâ contraxerunt naturâ, quam igneam esse diximus, v. 724. vel quia fortasse ex eodem cœli igne et quintâ *essentiâ* conflatæ sunt, ut Platonicis quibusdam visum est.

731. *Quantum non, &c.*] V. *Caput.* Animæ ejusdem erant naturæ, in hominibus, belluis, volucribus, piscibus: siquidem, juxta Pythagoram et Platonem, mutua erat earum commutatio. Totum porro earum discrimen ex crassiori aut subtiliori corporum discrimine petebatur: ut inter infantem ac juvenem, virum ac senem, videmus contingere. Atque illud est quod vocat Plato sub sinem Timæi, *mentis jacturam et acquisitionem, quâ invicem animalia commutantur,* πάντα τότε καὶ νῦν διαμείβεται τὰ ζῶα εἰς ἄλληλα, νοῦ καὶ ἀνοίας ἀποβολῇ καὶ κτήσει μεταβαλλόμενα. Quo autem ordine fieret illa transmutatio, mox dicemus. Hinc inter ipsos homines, indolis, ingenii, morumque diversitas, ex eâdem oriebatur varietate corporum: ideò ait poëta, cœlestem in eorum animis esse originem, et vero apparere; quatenus corporum et membrorum pondere non gravantur.

733. *Hinc metuunt cupiuntque, &c.*] VI. *Caput.* Ex illo cum corporibus nexu oriuntur perturbationes omnes animorum. Prout quippe, aut sanguis, aut pituita, aut flava, atrave bilis in corporibus prævalet: ita motibus aliis, aliisve, faciliùs animi agitantur. His autem quatuor motibus cæteros omnes poëta complectitur: quippe *metu* ac *desiderio* sive spe in malum ac bonum futurum ferimur; *dolore* et *gaudio,* circa malum ac bonum præsens afficimur: et facile, inclusus quasi obscuro carcere animus, auras cœlestes, id est, divinam originem, obliviscitur.

Multa

Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergò exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad ventos: aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos patimur manes. Exinde per amplum
Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus:
Donèc longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Æthereum sensum, atque auraï simplicis ignem.

multa vitia diu conglutinata iis adhuc *adhærescent admirabili ratione. Ideò cruciantur pœnis, et persolvunt supplicia præteritarum noxarum. Aliæ suspensæ exponuntur levibus ventis: aliis crimen,* quo sunt *infectæ, lavatur sub immenso lacu, aut absumitur flammis.* Omnes *patimur, unusquisque suos ultores. Deinde inducimur in spatiosum Elysium, et pauci obtinemus lætos campos: quandò longa dies confectis spatiis temporum delevit congenitas sordes, ac reliquit purum sensum cœlestem et simplicem fulgorem ignis.*

NOTÆ.

738. *Inolescere.*] Est *simul crescere.* Vel ab *alo*, quod simul alitur. Vel, à *soleo*, quod simul esse solet.

739. *Ergo exercentur pœnis, &c.*] VII. *Caput.* Animæ illæ, etsi diversæ à corporibus naturæ, ex diuturnâ tamen cum iis conjunctione multa inquinamenta contrahunt. Unde triplici purgatione expiantur; *Igne, ventis,* id est *aëre;* et *gurgite vasto*, id est, *aquis.* Hæc autem tria in sacris usurpabantur purgationum genera: aut enim res infectæ tædâ vel sulfure purgabantur, aut aquâ lustrabantur, aut aëre ventilabantur. Et quantum ad animas, hanc Platonicis attribuit sententiam Augustinus de Civit. Dei, lib. 21. 13. eamque affert hujus causam: quod, *quoniam terris superiora sunt elementa, aqua, aër, ignis; ex aliquo istorum mundetur, quod terrenâ contagione contractum est.*

743. *Quisque suos patimur manes.*] Id est, *Omnes patimur nostros manes, unusquique suos.* Quinam autem illi sint *manes*, ambigitur: idque videri potest e Platonis doctrinâ etiam repetitum. VIII. Igitur *Caput.* Animis singulis, jam inde a primâ generatione descensuque ex astris, genium sive dæmonem attribui custodem operum, qui animum in lucem extrahat ac deinde post mortem reducat ad inferos, ait Plato de rep. l. 10. itemque in Phædone. Hos *manes* dici nihil vetat, eosdemque purgationis ministros adhiberi. Quanquam alii per *manes*, furias, aliosque minores intelligunt inferorum Deos, à quibus animæ torquentur: et vero ita sumuntur *manes*, G. 4, 489. *Scirent si ignoscere manes:* ibi enim Deos inferorum significari manifestum est. Utraque explicatio conciliabitur facile: si Platonici genii dicantur, utriusque mundi habere commercium, qualitèr Mercurius: et superi quidem terrestresve Dii esse, cùm vivis adsunt; inferi autem, cùm mortuis purgandis assistunt. Loca vero huic purgationi assignata existimo, esse varias sedes illas, jam ab Æneâ peragratas; ubi infantes, amantes, bellicosi, propriâ manu occisi: qui inde post certos purgationis annos in Elysium admittebantur. De *manibus*, aliâ significatione, pro umbris mortuorum, G. 4, 469.

744. *Pauci læta arva tenemus, &c.*] IX. *Caput.* Pauci fruebantur Elysii voluptatibus; multi quidem, si per se ipsi spectantur, nam evocabantur *agmine magno*, infra, v. 749. tamen pauci, si cum immenso animarum omnium numero conferantur. 1. Quia multi detrudebantur in Tartarum, inde nunquam in lucem aliâ generatione emersuri, quod eorum scelera nulla purgatione elui possent: ita Plato in Phædone. II. Quia pars animarum longè maxima distinctis illis in sedibus purgabatur: quibus in Elysium succedentibus, aliæ ex Elysio in vitam emigrabant. III. Quia multi, aut omni, aut saltem aliquâ purgatione perfuncti, scelerum in pœnam detrudebantur nova in corpora, belluarum aut volucrum; nec in Elysium transibant, ob vitam virtutum sterilem. Quare frustrà se torquet Cerdanus, ut pugnantes conciliet voces: *quisque patimur, et pauci tenemus.*

745. *Donec longa dies, &c.*] X. *Caput.* In hoc Elysio fruebantur animæ quiete perfectissimâ: vocat enim Virgilius, v. 669. *felices animas;* et v. 638. *locos lætos, et amœna vireta fortunatorum nemorum, sedesque beatas.* Ergo hinc procul aberant purgationis tormenta. Quid igitur ait Anchises; *Pauci læta arva tenemus: donec longa dies concretam exemit labem?* Omninò aliud mihi sonare videtur *donec*, quam aliis vulgò interpretibus: neque hic interpretor, *quosque*, quasi futuram in Elysio purgationem notet; sed *quando*, ut præteritam seclusis in locis purgationem indicet. Idque duo persuadent; 1. Quia non dixit Virgilius, *donec exemerit,* aut *eximat;* sed *donec exemit*, quod expressius significat, *quando exemit*, quam *quousque exemerit.* 2. Quia pari sensu dixit Horatius, Od. l. 3. 9. *Donec gratus eram tibi . . . . Persarum vigui rege beatior:* id est, *quando gratus eram tibi. &c.* Per *auraï simplicis ignem,* significat puram animæ

Has

Has omnes, ubi mille rotam volvêre per annos,
Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno :
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus et incipiant in corpora velle reverti.
Dixerat Anchises : natumque, unàque Sibyllam,
Conventus trahit in medios turbamque sonantem :
Et tumulum capit, undè omnes longo ordine possit
Adversos legere, et venientûm discere vultus.
Nunc age, Dardaniam prolem quæ deindè sequatur
Gloria, qui maneant Italâ de gente nepotes,
Illustres animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.
Ille, vides? purâ juvenis qui nititur hastâ,

Postquam verterunt rotam per mille annos. Deus vocat eos omnes magno numero ad amnem oblivionis: nempe ut oblitæ præteritorum *repetant superiorum curvaturam* mundi, *et incipiant velle iterum redire in corpora. Anchises* hæc *dixerat: et ducit filium ac simul Sibyllam in medios cœtus turbamque frementem: et conscendit collem, unde possit considerare longâ serie omnes* sibi *obversos et intueri vultus venientium. Age modo,* inquit Anchises, *explicabo verbis, quis honos aliquandò secuturus sit sobolem Trojanam, qui posteri destinentur ex Italicâ familiâ, nobiles animas, et successuras nostro nomini: et tibi aperiam tua fata. Videsne? Ille juvenis qui insistit hastæ nitidæ,*

NOTÆ.

naturam, quæ propter subtilitatem aëri et igni simillima est, ideò vocat eum Horatius Sat. l. 2. 2. 79. *Divinæ particulam auræ :* cujus vocis ultima diphthongus duas in vocales prisco more dissolvitur, *auræ* in *auraï.*

748. *Has omnes, ubi, &c.*] XI. *Caput.* Postquam animæ hâc suâ beatitate per annos mille in Elysio potitæ sunt : evocantur ad generationem aliam, aliamque cum novo corpore unionem. At prius Lethæas aquas jubentur ebibere : ut præteritorum omnium, tàm laborum, quàm voluptatum obliti ; nec teneantur Elysii desiderio, nec superioris vitæ asperitate deterreantur; nec supersit quicquam, nisi ingenitus quidam affectus animæ in corpus. Quod autem ait *omnes,* restringi debet ad eas omnes, *quibus altera fato corpora debentur,* v. 714. Non enim omnes redibant in corpora ; nec vero tale quicquam de se Anchises commemorat, quod si erat futurum, certè non omisisset. Hos autem ab eo reditu fuisse immunes puto, qui ob exquisita merita admissi inter Deos fuerant, et *Acheronte remissi,* ut loquitur Æneas de Anchise Æ. 5, 99. et reversi *sideris in numerum,* unde primâ generatione defluxerant, ut ait Virgilius, G. 4, 227. Horum quippe non *animas* apud inferos, sed *idola* solùm ac simulacra Elysiis in campis remansisse testatur Lucretius ex Ennio l. 1. 120. Et Ulysses apud Homer. Odyss. 11. 600. ait se inter inferorum umbras vidisse idolum Herculis, quocum sermonem habuerit ; ipsum vero, id est, ipsius animam, apud superos degere. Tamen Anchisen à Virgilio describi : cujus idolum hîc Æneam alloquitur, dùm anima fruitur cœlestium Deorum consortio. Itaque tria distingui possunt in homine, *anima, corpus, idolum :* additur ab aliis etiam quarta pars, *umbra* quæ sepulcrum incolebat, ut notavimus, Æ. 4, 385. Quamquam hæc *umbræ* ab animâ, corpore et idolo distinctio, non ita videtur certa. De *Lethæo* oblivionis flumine, supra, v. 323. *Rotam volvere,* metaphora est pro *tempus traducere ;* ex Ennio petita, ut testatur Servius. Et temporis *rotam* dixit ; ut paulò antè *orbem ;* et passim alibi *cursum, curriculum. Convexa supra :* vel significat convexam superficiem terræ, cujus in concavo inferi latent : vel sublimem et concavam cœli conspicui partem, ut diximus Æ. 1, 310.

756. *Nunc age, &c.*] Ostendit Anchises Æneæ posterorum suorum clarissimos : ubi notanda quatuor. I. Posteros illos partim ex Trojanâ, partim ex Italâ gente oriundos fore : cum utraque gens Æneæ et Laviniæ conjugio miscenda sit. II. Non servari ab Anchisâ in illâ enumeratione ordinem temporum : cum à Romulo statim ad Cæsarem transeat, tum regrediatur ad Numam. III. Alios etiam commemorari, præter posteros Æneæ, utriusque gentis illustres viros. IV. Hoc totum Virgilii artificium, etsi perquam insigne est, errore non carere. Is autem error est ejusmodi. Animas inducit quæ jam insederant corpora, indèque egressæ, tùm aut puræ erant, aut purgabantur, in Romanorum heroum corpora reversuræ. At si erant puræ, inerat iis duntaxat purus æthereus sensus atque auraï simplicis ignis ; atque ita nullus inerat sensus corporis præteriti, multo minus futuri : si purgabantur, nondum Lethæis aquis imbutæ, nondum præteriti corporis memoriam exuerant, atque adeo nondum potuerant convenientes futuræ olim sorti affectus assumere ; igitur nec Silvius niti hastâ nec Romulus geminas habere cristas, nec Numa mentum incanum gerere, nec circa Marcellum Romani strepere.

Proxima

Proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
Æthereas Italo commixtus sanguine surget
Sylvius, Albanum nomen, tua postuma proles:
Quem tibi longævo serum Lavinia conjux
Educet sylvis regem, regumque parentem:
Unde genus longâ nostrum dominabitur Albâ.
Proximus ille, Procas, Trojanæ gloria gentis:
Et Capys, et Numitor: et qui te nomine reddet,
Sylvius Æneas; pariter pietate vel armis
Egregius, si unquam regnandam acceperit Albam.
Qui juvenes quantas ostentant, aspice, vires!
At qui umbrata gerunt civili tempora quercu;

occupat sorte spatium proximum lumini, primus erumpet in aërem cœlestem mixtus Italo sanguine, Sylvius, nomen Albanum, tua soboles postrema: quem uxor Lavinia in sylvis tardè pariet tibi seniori, futurum regem et patrem regum: a quo familia nostra regnabit Albæ longæ. Hic vicinus huic, est Procas, honor Trojanæ nationis: Deinde Capys, et Numitor, et Æneas Sylvius, qui referet te nomine; æqualitèr illustris armis et pietate, si tandèm aliquandò *accipiat regendam Albam. Qui juvenes vide quantum præ se ferant robur! At qui habent caput cinctum* coronâ *civili quercicâ:*

NOTÆ.

763. *Sylvius, Albanum nomen, &c.*] In his Romanæ Historiæ initiis parum sibi scriptores consentiunt. Livius hunc Sylvium, Ascanii filium facit: Dionysius Halicarnasseus, Æneæ. Scribit enim Laviniam, tùm, cùm obiit Æneas, prægnantem, Ascanii privigni metu in sylvas fugisse ad regii pecoris magistrum Tyrrheum; ibique filium peperisse, cui inde Sylvio nomen fuit: Ascanium pietate motum in novercam, sibi hunc ipsum Sylvium successorum designasse; Iülo filio suo pontificatum maximum tribuisse, à quo gens Julia propagata est. *Albanum nomen* dicitur Sylvius: quia ex eo reges Albani communi nomine Sylvii appellati sunt; ut postea imperatores Romani, Cæsares. *Postuma proles*, duplici sensu explicabatur; vel quæ post *humationem* patris oritur; tumque scribitur *posthuma*, non *postuma*: vel quæ *postrema* oritur, etiam vivo patre; tumque deducitur à *post, posterior, postremus* et *postumus*; ut ab *extra, exterior, extremus, extimus* et *extumus*. In hac sententia sunt eruditorum diligentissimi quique: qui iidem aiunt usu quidem venisse, ut mortuo patre nati postumi appellentur; non quia post humationem nati, sed quia re vera postremi. Et vero Virgilius ait Sylvium natum patre longævo, non patre mortuo: in quo discedit quidem ab eâ, quam ex Dionysio attulimus, historiæ fide: sed eum excusat, vel ejusdem historiæ varietas, vel poëtica licentia: nec desunt, qui, ut historiæ veritati consulant, *longævum* explicent, jam relatum in Deos et *immortalem*; nituntur que hoc Ennii versu, *Romulus in cœlo cum Diis genitalibus ævum Ducit*; et Æschyli testimonio qui in Tragœdia *septem ad Thebas*, vocat Deos *μακροβίους; longævos*. De *Lavinia*, Latini filia, Æ. 7. 52. De *Alba*, Æ. 8. 42.

767. *Proximus ille, Procas, &c.*] Qui proximus tunc in Elysio apparebat: non qui proximus erat Sylvio successurus: fuit enim *Procas* inter Albanos reges ordine tantum decimus tertius, *Capys* septimus, *Numitor* decimus quartus, *Æneas Sylvius* tertius, juxta Livium.

770. *Si unquam, &c.*] Æneas Sylvius fraude tutoris regno spoliatus, non nisi anno ætatis secundo et quinquagesimo regnum adeptus, illud tamen annis uno et triginta tenuit.

772. *Civili . . . . quercu.*] Corona civica, è quercu vel ilice, quia alendæ hominum vitæ glandes olim in usu fuerant, ideo iis dabatur, qui in pugnâ civem servaverant, simulque occiderant hostem, nec è loco deturbati fuerant. Hic iis assignatur Albanis, qui ad civium tutelam varias urbes Italiæ condiderant murisve cinxerant: quorum nomina non indicat, utpote obscura aut incerta. *Nomentum*, nunc *Lamentano*, milliaribus duodecim Româ dissitum, ad septentrionem. *Gabii*, urbs inter Romam at Præneste media, decem circiter milliaribus utrinque distans, ad orientem: nunc omnino diruta, juxta diversorium publicum cui nomen est l'*Osteria*. *Fidena* vel *Fidenæ*, quinque milliaribus Româ dissita, ad septentrionem, nunc *Castel Giubileo*. *Collatia*, non multo remotior, ad orientem, nunc ne vestigiis quidem superstes. *Pometia Suessa*, cujus ager *Pometius, Pometinus*, et *Pomptinus* dictus est; vicinæque paludes *Pomptinæ*, nunc l'*Aufente palude*; urbs fuit Volscorum, nunc deleta. *Castrum Inui*, oppidulum Rutulorum in litore Tyrrheni maris, nunc dirutum: ei dicatum Deo, qui Græcis Pan, Latinis Faunus, Fatuus, et *Inuus* sive *Incubus* dictus est, ab ineundo; quod animalia passim iniret. *Bola* vel *Bolæ*, oppidum Æquorum, circa Prænestè, ad orientem Romæ, quod jam Plinii tempore sine vestigiis interierat. *Cora*, nunc castellum nomen antiquum retinens, urbs Volscorum, non longe à Pometiâ. Has autem urbes ut La-

Hi

Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam;
Hi Collatinas imponent montibus arces,
Pometios, Castrumque Inuï, Bolamque, Coramque.
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.
Quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet. Viden' ut geminæ stent vertice cristæ,
Et pater ipse suo superûm jam signet honore?
En hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo,
Septemque una sibi muro circundabit arces,
Felix prole virûm: qualis Berecynthia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta Deûm partu, centum complexa nepotes,
Omnes cœlicolas, omnes supera alta tenentes.
Huc, geminas huc flecte acies: hanc aspice gentem,
Romanosque tuos. Hic Cæsar, et omnis Iüli
Progenies, magnum cœli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar, Divûm genus, aurea condet
Secula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam: super et Garamantas et Indos

hi condent tibi in montibus Nomentum, et Gabios, et urbem Fidenam; hi arces Collatinas, Pometiam, et Castrum Inüi, et Bolam, et Coram. Hæc nomina tunc dabuntur illis, *jam sunt terræ absque nomine. Quin etiam Romulus Martius, quem pariet mater Ilia ex stirpe Assaraci, adjiciet se socium avo. Videsne, ut duæ cristæ surgant* ex ejus *capite, et* ut *pater Deorum jam insigniat* eum *suo splendore? Ecce, ô fili, famosa illa Roma hujus ductu æquabit dominationem suam terris, et animos cœlo; et una cinget sibi muro septem montes. Fortunata sobole civium: qualis mater Berecynthia vehitur curru per urbes Phrygias,* coronata *turribus, gaudens prole Deorum, amplexa centum nepotes, omnes incolas cœli, omnes obtinentes* spatia *alta* et *superiora. Huc, huc obverte geminos oculos: cerne hanc nationem, et Romanos tuos. Hic* est *Cæsar, et omnis proles Iüli, exitura sub magnum axem cœli. Hic est ille vir, quem sæpe audis promitti tibi, Augustus Cæsar, filius Deorum: qui instaurabit iterùm aurea secula* per *Latium, per loca olim gubernata a Saturno: et propagabit imperium ultra Garamantas atque Indos:*

NOTÆ.

tio ascribat Virgilius, Latium sumit non prout erat antiquis illis temporibus, sed prout deinceps fuit; cum huic etiam Æqui, Hernici, Volsci, et parte aliquâ Sabini annumerati sunt.

777. *Avo comitem, &c.*] *Numitori*, Procæ filio, per Amulium fratrem regnis pulso, addet se ultorem nepos Romulus, *Martis* filius, et *Iliæ*, Numitoris filiæ, Æ. 1. 274. De *Assaraco*, avo Anchisæ, a quo per Albanos reges oriebatur Ilia, Æ. 1. 284.

779. *Geminæ stent vertice cristæ.*] *Cristæ*, jubæ sunt equinæ, plumæ versicolores, galearum cono impositæ, a gallorum cristis ita propter similitudinem dictæ, Æ. 3. 468. *Geminæ*, ad majorem ornatum, non ut gemini fratres Remus Romulusque significentur, quod quidam volunt.

780. *Pater ipse, &c.*] Vel Mars *pater* Romuli, qui eum *sui superûm*que honoris participem facit. Vel potius Jupiter *pater superorum*, qui eum *suo* honore insignit. Indicat Romuli mortem: qui vel fulmine ictus, vel a suis discerptus, inter Deos posteà relatus esse creditus est. De *Româ* ab eo conditâ, Æ. 1. 274, 276. De *septem Romæ montibus*, G. 2. 535.

784. *Berecynthia mater.*] *Cybele*, mater Jovis et complurium Deorum: quæ pro terrâ sumitur, unde turritam gerit coronam. *Berecynthia* dicta est a Berecyntho castello Phrygiæ ad Sagarim fluvium, vel monte ejusdem Phrygiæ ad amnem Marsyam, ubi insignitèr colebatur. De *eâ ejusque cultu in Phrygiâ*, Æ. 3. 111.

789. *Cæsar, et omnis Iüli, &c.*] De Julio Cæsare, quem hic indicat, Ecl. 5. De *Iülo*, gentis Juliæ capite, Æ. 1. 267.

792. *Augustus Cæsar, &c.*] Octavianus, Julii sororis nepos, ut diximus, Æ. 5. 569. Augusti nomine donatus, anno U. C. 727. *Divûm genus* dicitur, quia Anchisâ, Æneâ, et per hos, Dardano et Jove genitus: Alia exemplaria habent *Divi genus*, notantque appellationem ipsam Octaviani: qui in nummis et marmoribus, ex quo tempore Julium Cæsarem, suum ex adoptione patrem, in Deos retulerat, se Divi filium nuncupabat, quod contigit anno U. C. 712. ut notavimus Ecl. 5. 64. De *aureo Seculo, Saturno*, et *Latio*, Ecl. 4. 6. Notatque pacem ubique constitutam, anno U. C. 725. de qua Æ. 1. 291.

794. *Garamantas et Indos.*] Vel intellige veros Indos, Asiæ populos, de quibus G. 1. 57. et *Garamantas*, interioris Africæ populos, de quibus, Æ. 4. 198. Testatur enim Suetonius, c. 21. Indorum reges, Augusti famâ permotos, ejus

sita est illa *terra ultra sidera, ultra iter Solis et anni, ubi Atlas cœlifer versat humeris cœlum confixum stellis ardentibus. In ejus expectatione jam nunc et regna Caspia, et terra Mæotica, trepidant* ob *oracula Deorum : et septem ostia Nili stupefacta commoventur. Nec certè Hercules peragravit tot terras : licet occiderit cervam æneis pedibus, aut pacaverit sylvas Erymanthi, et arcu terruerit Lernam. Neque Bacchus, qui victor regit currum habenis pampino* vestitis, *impellens tigres ex alto cacumine Nysæ,*

Proferet imperium : jacet extra sidera tellus,
Extra anni Solisque vias, ubi cœlifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Hujus in adventu jam nunc et Caspia regna
Responsis horrent Divûm ; et Mæotica tellus,
Et septemgemini turbant trepida Ostia Nili.
Nec verò Alcides tantum telluris obivit ;
Fixerit æripedem cervam licet, aut Erymanthi
Pacârit nemora, et Lernam tremefecerit arcu.
Nec qui pampineis victor juga flectit habenis
Liber, agens celso Nisæ de vertice tigres.

NOTÆ.

amicitiam quæsisse. Quod ex Eusebii chronico accidisse colligitur anno U. C. 728. At verò, cùm eos ipse bello adeò non domuerit, ut ne lacessiverit quidem : malim *Indos* de Æthiopibus intimæ Africæ populis intelligere, de quibus Ecl. 10. 68. Hos enim appellatos fuisse Indos a veteribus ostendimus, G. 1. 171. et G. 4. 287. Africæ vero partes fere omnes tùm cognitæ, ab Augusto domitæ sunt ; sive per se, cùm Ægyptum devictâ Cleopatrâ in provinciam redegit, anno U. C. 724. sive per Antonium, qui ejus auspiciis de Africâ triumphavit, anno U. C. 725. et alios deinceps.

795. *Jacet extra sidera tellus, &c.*] Describit eandem Africam : quæ ita zonæ torridæ subjecta est, ut ultra tropicum Cancri ad septentrionem, extra tropicum Capricorni ad meridiem excurrat : quæ ultima pars, etsi non circumlustrata fuerat a veteribus, tamen conjecturis nota esse poterat. Hoc zonæ torridæ spatium vocat poëta *Solis et anni vias :* quia Solis annuus in cœlo cursus iisdem tropicis definitur : neque Solis duntaxat ; sed et reliquorum sex planetarum, qui vocantur hic *sidera*, nec multum ex iisdem spatiis excurrunt. De *zona, tropicis, &c.* G. 1. 233. 238. 240. De *Africa*, Ecl. 1. 65.

796. *Cœlifer Atlas, &c.*] *Atlas*, mons quidem est Africæ septentrionalis, de quo, Æ. 4. 247. Sed cum veteres interiorem ac meridionalem Africam parùm cognoscerent, isque mons Africæ sit maximus et longâ serie productus : montes harum regionum omnes Atlantis propaginem putabant ; ut omnes earundem populos Æthiopum nomine complectebantur, Æ. 4. 480. *Axem aptum stellis*, explicuimus ibidem, v. 482.

798. *Caspia regna.*] Asiam intelligit, ubi *Caspium* est mare, nunc *mer de Bacu, de Sala :* et circa illud ad septentrionem Sarmathæ et Scythæ, ad meridiem Parthorum imperium, ad occidentem Armeni. Cum Parthis quid egerit, vidimus, G. 4. 561.

799. *Mæotica tellus.*] Septentrionales significat Europæ populos, ubi *Mæotis palus*, nunc *Mar bianco*, circa quam minores Tartari : quæ tamen loca ab Augusto tentata non liquet ; sed fœdere tantum adjuncta.

800. *Septemgemini turbant, &c.*] Id est, *turbantur.* Sic etiam in prosâ oratione Tacitus : *Si una alterave civitas turbat.* De *Nilo*, Ægypti fluvio, ejusque septem ostiis, G. 4. 287.

801. *Alcides tantum, &c.*] *Hercules*, cur *Alcides* dictus, Æ. 5. 414. suis in varias orbis partes expeditionibus famosus. Adfuit enim Jasoni in Colchicâ velleris aurei direptione, Busirin occidit in Ægypto, Geryonem in Hispaniâ, Erycem in Siciliâ, Diomedem in Thraciâ : Hesperidum hortos in extremâ Africâ diripuit ; tum itinerum suorum terminum fixit, columnas, montesve duos, Abylem in Africa, et Calpen in Hispaniâ : qui montes cùm antea continui essent, ab eo dicuntur separati : unde immisso mari fretum Gaditanum apertum est, *le detroit de Gibraltar, the streights of Gibraltar.* Quibus omissis illius factis, miror cur Virgilius tria elegerit in unâ eâdemque Peloponneso edita : nempe cervam æreis pedibus et aureis cornibus, Dianæ sacram, habitantem in *Mænalo* Arcadiæ monte, cursu comprehensam ; aprum, in *Erymantho* Arcadiæ item monte vivum captum ; hydram in *Lernâ* palude, Mycenas inter et Argos, interfectam : neque enim inde multa terrarum spatia peragrâsse Herculem colligi potest. De *Herculis laboribus*, Æ. 8. 288.

805. *Liber, agens, &c.*] De *Libero* sive *Baccho*, ejusque in Indiâ victoriis, Ecl. 5. 69. Ecl. 7. 58. Æ. 4. 301. Dicitur idem Hispaniam, deinde Ægyptum, et Libyam peragrâsse. Et *Nysa* quidem triplex numeratur. I. Urbs in Ægypto Arabiæ vicina, ubi Diodorus incunabula Bacchi constituit. II. Urbs ad montem Merum, in Indiâ, non longè à Cophene fluvio, qui in occidentalem Indiæ partem influit ; quam a Baccho Indiam peragrante conditam, deditione cepit et liberam reliquit Alexander. III. Alterum è

Et

Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis ?
Aut metus Ausoniâ prohibet consistere terrâ ?
  Quis procul ille autem ramis insignis olivæ,
Sacra ferens ? nosco crines incanaque menta
Regis Romani ; primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis et paupere terrâ
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit
Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis
Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus,
Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.
Vis et Tarquinios reges, animamque superbam
Ultoris Bruti, fascesque videre receptos ?
Consulis imperium hic primus, sævasque secures
Accipiet ; natosque pater, nova bella moventes,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit.
Infelix : utcunque ferent ea facta minores,
Vincet amor patriæ laudumque immensa cupido.

Et adhuc dubitamus æternare virtutem factis ? aut timor impedit nos sedere in terrâ Italicâ ? Quis verò procul ille spectabilis ramo olivæ, portans sacras res ? *agnosco capillos et barbam canam regis Romani : qui primus firmabit urbem legibus, missus in amplum regnum a parvis Curibus et terrâ paupere. Cui postea succedet Tullus, qui turbabit pacem patriæ, et excitabit ad bella cives quietos et exercitum desuetum vincendi. Quem prope sequitur Ancus jactantior, et jam nunc nimis quærens favorem populi. Visne etiam videre reges Tarquinios, et animam gloriosam Bruti vindicis, et fasces recuperatos ? Hic primus accipiet imperium Consulis et secures severas : et pro honestâ libertate pater adiget ad supplicium filios parantes novum bellum, miser : quomodocumque posteri accepturi sint hoc factum, amor patriæ superabit et immensum desiderium gloriæ.*

NOTÆ.

Parnassi culminibus, juxta aliquos : qui ipsum Baccho sacrum dicunt ; eique oppositum cacumen, Cirrham nomine, Apollini dicatum. Vicus quidem *Nysa* statuitur a Stephano in Helicone, qui Bœotiæ mons est Parnasso æmulus. Bacchi autem tres ab aliquibus distinguuntur ; ut Hercules quadraginta : quorum omnium facta tribuuntur Baccho filio Jovis ex Semele ; ut Herculi Jovis ex Alcmenâ. De *Augusti victoriis* in utroque litore, Asiatico et Africano, G. 3. 33. De *Ausonia*, Italia, Æ. 7. 54.

809. *Incanaque menta Regis, &c.*] *Numæ Pompilii*, secundi Romanorum regis ; qui deficiente Romuli stirpe propter prudentiam ascitus est e Curibus, urbe Sabinorum primariâ, ubi nunc Monasteriolum *Vescovio de Sabina*. Is legibus et religionum sanctitate feroces Romanos temperavit ; Ægeriæ, ut fingebat, Nymphæ usus consilio ; in pace perpetuâ urbem continuit ; undè coronatur *olivæ*, quæ pacis insigne est : annos vixit octoginta, quorum tres et quadraginta regnavit, quare hic describitur mento *incano*, id est, *valdè cano*, Æ. 5. 784.

814. *Tullus, &c.*] *Tullus Hostilius*, rex Romanorum tertius, neque e Romuli, neque e Numæ genere. Albano bello pacem abrupit, quod excepit gravis pestilentia : ob quam avertendam sacra dum Jovi faceret, ictus fulmine cum totâ domo conflagravit.

815. *Jactantior Ancus, &c.*] *Ancus Martius*, rex quartus, Numæ nepos ex filiâ : multa fecit in populi commoda, *cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par*, inquit Livius. *Aura popularis*, est populi favor ; et sic describitur a Cicerone Quinctius, pro Cluentio, 77. *homo popularis, qui omnes rumorum et concionum ventos colligere consuesset.*

817. *Tarquinios.*] Corintho oriundos. Duo hujus nominis Romæ regnaverunt : *Priscus*, et *Superbus* Prisci nepos. Horum medius Servius Tullus omittitur à Virgilio propter obscuritatem stirpis. *Priscus*, Anci filiorum operâ occisus est : *Superbus*, ob violatam à Sexto filio suo Lucretiæ pudicitiam, cum totâ familiâ regno pulsus est : auctoribus conspirationis Bruto et Collatino, qui perpetuum regum imperium in annuum consulare permutarunt ; et *fasces*, ac purpuram, et alia summæ potestatis insignia sibi cæterisque deindè consulibus attribuerunt. De *fascibus* virgarum, quarum in medio securis eminebat, G. 2. 495.

820. *Natosque pater, &c.*] *Titus* et *Tiberius*, Bruti filii, cùm de revocandis in urbem Tarquiniis clam egissent, palam virgis cæsi, ac deindè securi percussi sunt, patre jubente ac spectante. Quo facto utrum laudem Brutus meruit a posteris, variè disceptatum est, unde addit, *utcunque ferent, &c.*

Quin Decios, Drusosque procùl, sævumque securi
Aspice Torquatum, et referentem signa Camillum.
Illæ autem, paribus quas fulgere cernis in armis
Concordes animæ nunc et dum nocte premuntur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitæ
Attigerint, quantas acies stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Alpinis, atque arce Monœci
Descendens; gener adversis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis assuescite bella:
Neu patriæ validas in viscera vertite vires.
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
Projice tela manu, sanguis meus.
Ille triumphatâ Capitolia ad alta Corintho

Præterea vide longè Decios, et Drusos, et Torquatum sævientem securi, et Camillum reportantem vexilla. Illæ autem animæ, quas vides splendere in armis æqualibus, concordes nunc, et dum teguntur his *tenebris; heu! si pervenerint ad lucem vitæ, quantum bellum, quantas pugnas et clades inter se excitabunt! socer descendens e montibus Alpinis et rupe Monœci; gener adjutus orientalibus* populis *oppositis. O pueri, ne assuefacite animum tantis bellis: neve convertite in viscera patriæ firmum* ejus *robur. Et tu prior, tu abstine, qui trahis originem e cœlo: Projice arma* è *manibus,* ô qui *sanguis meus* es. *Ille subactâ Corintho victor impellet currum ad altum Capitolium.*

NOTÆ.

824. *Decios, Drusos, &c.*] Familias Romæ nobiles commemorat. *Decios*, quorum tres pro republicâ vitam devovere, variis temporibus, ut diximus, G. 2. 169. *Drusos:* cognomen fuit illatum in familiam *Liviam*, ob *Drusum*, Gallorum ducem, ab uno aliquo ejus familiæ trucidatum. In hâc multi Consules ac Tribuni plebis: ex eâ orta Livia Drusilla, tum Augusti conjux. *Torquatum*, T. Manlium intelligit, qui anno U. C. 393, ob detractum Gallorum duci à se occiso *torquem*, inde *Torquati* cognomen in familiam intulit: ter consul fuit, ter dictator: tertio consulatu triumphavit de Latinis, anno 414. quo bello filium securi cædi jussit, quod contra edictum ducem Tusculanorum pugnâ interfecisset. *Camillum.* M. Furium Camillum: qui quinquies dictator fuit; quater triumphavit, de Veientibus, de Volscis, de Gallis Româ liberatâ, iterum de Gallis octogenarius, anno U. C. 387.

830. *Aggeribus socer Alpinis, &c.*] Cæsar, cujus filiam Juliam Pompeius in matrimonio habuerat. In auxiliis Cæsaris erant Galli et Germani ab occidente: in Pompeii auxiliis, Asiatici ab oriente. Unde Cæsarem ait venturum ex Alpibus, qui montes Italiam a Galliâ dividunt, Ecl. 10. 47. Pompeium ex orientalibus Auroræ partibus: ἠώς enim est *Aurora.* *Arx Monœci, Monaco,* seu *Mourgues*, Principatus, arx, et portus, in orâ maritimâ Liguriæ, *de la coste*, ou *riviere de Gennes, of the coast* or *river of Gennes*, ipso Alpium maritimarum initio: dictus *Herculis Monœci* portus, quod Hercules, pulsis hostibus, illic aut solus regnaverit, aut solus privato in templo cultus fuerit, a μόνος, *solus* et οἰκῶν, *habitans.*

832. *Animis assuescite bella.*] Duplex commutatio. 1. *Assuescite bella animis;* pro *assuescite animos bellis.* II. Neutrum activo; *assuescite*, pro *assuefacite.* Et sic ferè Velleius Paterculus, l. 2. 79. *Militi ac remigi navalibus assuescendo certaminibus præfectus est Marcus Agrippa.*

835. *Sanguis meus.*] Julius Cæsar, qui ab Iülo Ascanio et Venere ducebat originem, supra, v. 763. Idque per appositionem dictum est, pro, *qui es sanguis meus:* alioqui dicendum erat, *mi sanguis.*

836. *Capitolia ad alta Corintho, &c.*] *Corinthus* urbs Græciæ nobilis, in Isthmo, dicto inde Corinthiaco, quo Peloponnesus â reliquâ Græciâ dividitur: inter duo maria, Ægæum ab oriente, et Ionium ab occidente. *Achivi*, populi sunt septentrionales Peloponnesi, ad occidentem Corinthi: quorum nomine, Hellas, sive maxima pars Græciæ ultra Isthmum, etiam Achaia dicta est. Hi cum sibi conciliassent plurimas, tam Peloponnesi, quam reliquæ extra Peloponnesum Græciæ civitates; diuque fuissent in societate Romanorum: tandem Romanorum legatis ad illud, quod vocabant, Achæorum concilium dissolvendum missis Corinthum, ibique violatis, bello à Romanis appetiti sunt: quo ipsi victi, Corinthus capta et incensa, eorumque socii, Arcades, Thebani, Megarenses, totaque adeò Peloponnesus et Græcia Romano imperio subdita, eique præpositus magistratus, Achaiæ præfectus deinde appellatus est: quia Romani in Achæis, tùm Græciæ principibus, Græciam universam subegerant, inquit Pausanias in Atticis. Hæc gesta sunt primum a Q. Cæcilio Metallo prætore; perfecta a L. Mummio consule, qui de iis triumphavit anno U. C. 609. *Capitolium*, templum Jovis fuit Romæ, strui cœptum à Tarquinio Prisco, in colle qui prius Tarpeius dictus

Victor

Victor aget currum, cæsis insignis Achivis. 837
Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Æaciden, genus armipotentis Achillei;
Ultus avos Trojæ, templa et temerata Minervæ.
Quis te, magne Cato, tacitum; aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina [belli,

clarus ob interfectos Achivos. Ille destruet Argos, et Mycenas Agamemnonis, et ipsum nepotem Æaci, sobolem bellicosi Achillis: ultus avos suos Trojanos, et templum Minervæ violatum. Quis omittat te indictum, ô magne Cato; aut te, ô Cosse? Quis familiam Gracchorum? aut duo fulmina belli,

NOTÆ.

fuit, deinde Capitolinus: nomen inditum ab invento ibidem humano capite, dum fundamenta ponerentur. Huc solebant curru deduci triumphantes, ut lauream suam in Jovis gremio deponerent.

838. *Eruet ille Argos, &c.*] *Eruet*, hic non significat *evertet*, sed simpliciter *vincet*. Tùm *Argos* et *Mycenæ*, pro regno ipso Argolico totâque illâ regione usurpantur, ut sæpe fit à Virgilio. Constat enim ex Strabone, lib. 8. *Mycenas* ab ipsis Argivis invidiâ imperii excisas fuisse, et omninò deletas; non ergò â Romanis. Vide Æn. 7. 372. Dubitatur autem, cui Romanorum ducum tribuenda sit hæc victoria. I. Tribuitur T. Quinctio Flaminio, quem aliqui Flaminium nuncupant: qui Philippum Macedoniæ regem, cui parebat Thessalia Græciæque ac Peloponnesi pars maxima, debellavit; Argos recepit; Græcos omnes libertate donavit; ideòque tribus continuis diebus triumphavit anno 560. II. Tribuitur L. Æmilio Paulo: qui Perseum vel Persen, Philippi filium, iisdem ferè auxiliis confidentem, vicit, et in Triumpho duxit, anno 587. III. Tribuitur Q. Cæcilio Metello, qui Andriscum sive Pseudophilippum, patre Perseo falso gloriantem, iisdem opibus fretum, ultimumque Macedoniæ regem, vicit: et bellum Achaicum inchoavit, de quo mox dicebamus triumphavitque anno U. C. 608. *Philippus* autem, ejusque filius *Perseus*, et *Andriscus*, ex *Æacidarum* et *Achillis* familiâ genus deducere se gloriabantur, ut testatur Silius Italicus, de Philippo: *Hic gente egregius, veterisque ab origine regni, Æacidum sceptris proavoque tumebat Achille.* Idem ait Propertius, l. 4. 12. 39. De genitivo *Achillei*, pro *Achillis*, Æ. 1. 220.

840. *Ultus avos Trojæ, &c.*] Quæ a Græcis, Achæis præsertim et Peloponnesiis, excisa fuerat. *Templa temerata Minervæ* fuerant; tùm a Diomede et Ulysse, cùm e Trojano ejus templo Palladium subripuerant, Æ. 2. 166. tùm ab Ajace Oïlei filio, qui Cassandram eodem in templo violaverat, Æ. 1. 40. Æ. 2. 404.

841. *Magne Cato.*] Duo præcipui fuerunt hujus nominis: *major* alter, et *censorius*, qui ad summam senectutem pervenit: *minor* alter, et *prætorius*, e majoris posteris; qui bello Cæsariano sibi mortem Uticæ conscivit, ne in Cæsaris potestatem veniret: ambo sic insignes gravitate, ut quisquis gravitatem affectat tertius dicatur Cato, Juvenal. Sat. 2. 40. *Tertius e cœlo cecidit Cato.* *Major*, de quo hic agitur, Tusculo oriundus, è Portiâ gente obscurâ, ob prudentiam dictus est *Cato*. Latinis enim, *catus*, est prudens. Prætor Sardiniam subegit. Consul anno U. C. 559. anno insequente de Hispaniâ proconsul triumphavit. Censor anno U. C. 579. L. Quinctium Flamininum consularem e senatu ejecit. Tertio Bello Punico Carthaginem esse delendam censuit; septuagenarius literas Græcas didicit: octogenarius Galbam accusavit: ipse quater et quadragies accusatus, semper absolutus.

Cosse.] *A. Cornelius Cossus*, occiso Larte Volumnio Veientium rege, opima ejus spolia Jovi Feretrio secunda consecravit, cum Romulus prima dedicasset: Id referunt multi in annum U. C. 325. Dubitatur vero, an Consul, an Magister equitum, an militum tribunus, id Cossus fecerit. Dictator deinde factus annos U. C. 369. triumphavit de Volscis: et M. Manlium Capitolinum, regni affectati suspectum, in carcerem conjecit.

842. *Gracchi genus.*] Hujus familiæ clarissimus fuit *Tiberius Sempronius Gracchus*: qui prætor de Hispaniâ citeriore, seu Celtiberis, triumphavit, destructis oppidis eorum trecentis anno U. C. 576. Consul anno insequente, sortitus Sardiniam, iterùm de eâ Proconsul triumphavit, anno 579. Censor anno 585. Consul iterum anno 591. graves gessit cum Scipione Africano majore inimicitias: quibus tamen depositis, filiam ejus Corneliam accepit conjugem. Ex eâ duodecim liberos sustulit: e quibus filii duo superstites, Tiberius et Caius Gracchus: qui ambo Tribuni plebis diversis temporibus facti, cùm per leges agrarias affectare regnum viderentur, concitato optimatum tumultu, similitèr perierunt: Tiberius quidem, anno 621. Caius, anno 633.

Duo fulmina belli, Scipiadas, &c.] *P. Cornelius Scipio Africanus major*, et *P. Cornelius Scipio Æmilianus Africanus minor*, majoris nepos, ex familiâ Pauli Æmilii Macedonici per adoptionem assumptus. *Major*, anno U. C. 543. ætatis suæ 24. extra ordinem missus in Hispaniam, inde Pœnos expulit. Consul factus anno 549. in

duos Scipiones destructores Libyæ? aut paupertate gloriosum Fabricium? aut te seminantem in *sulco, ô Serrane? Quò* me *abripitis fatigatum, ô Fabii? tu es ille* Fabius *Maximus, qui solus nobis reparas rempublicam cunctando. Alii, opinor equidèm, conflabunt solertiùs æra* quasi *animata: excident è marmore vivos vultus; melius agitabunt causas, et distinguent virgâ circuitus cœli, et explicabunt ortum astrorum: tu, Romane, memineris gubernare gentes* cum *auctoritate: hæ erunt artes tuæ: et statuere conditiones pacis, et ignoscere submissis, et domare superbos. Sic* ait *Anchises: et hæc adjicit mirantibus: Vide, quomodo Marcellus incedit, notabilis ob spolia opima,*

Scipiadas, cladem Libyæ? parvoque potentem
Fabricium? vel te sulco, Serrane, serentem?
Quò fessum rapitis, Fabii? Tu Maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alii spirantia molliùs æra,
Credo equidèm: vivos ducent de marmore vultus;
Orabunt causas melius; cœlique meatus
Describent radio, et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hæ tibi erunt artes; pacisque imponere morem,
Parcere subjectis, et debellare superbos.
Sic pater Anchises; atque hæc mirantibus addit:
Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis

NOTÆ.

Africam anno sequente Proconsul trajecit: ibique cæsis Pœnis, coëgit Annibalem ad patriæ tutelam ex Italiâ regredi: subactæ Carthagini tributum et obsides imperavit, ideòque nomen Africani et triumphum tulit, bello Punico secundo confecto, anno 553. Censor deinde fuit anno 555. Iterum Consul anno 560. Ter electus princeps Senatûs: adversus Antiochum Syriæ regem profectus est legatus Lucii fratris, qui ex eâ victoriâ dictus est Asiaticus. Indè reversus, et accusatus à Petilliis tribunis plebis, receptâ ab Antiocho ob dandam pacem pecuniâ, indignum ratus adesse se ad causam dicendam, abiit Liternum in Campaniam ibidemque mortuus est, anno circiter 567. *Minor,* Consul renunciatus ante ætatem favore populi, anno U. C. 607. bellum Punicum tertium confecit deletâ Carthagine, indèque triumphavit anno 608. Censor anno 612. Iterum Consul, anno 620. Numantiâ citerioris Hispaniæ urbe deletâ triumphavit, anno 622. Mortuus in lecto repertus est, anno 625. ita ut quædam elisarum faucium in capite notæ apparerent, suspecta fuit dati veneni uxor ejus Sempronia, soror Gracchorum, cum quibus fuerant Africano simultates. De ejus morte nulla est habita quæstio. *Belli fulmina* vocantur duce Lucretio, qui de eorum altero ait l. 3. 1048. *Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror.* Et Cicerone, qui de aliis ejusdem gentis, in orat. pro Cornelio Balbo, 34. *Cum duo fulmina nostri imperii subito in Hispania Cn. et P. Scipiones extincti occidissent.* De *Libya,* Africa, Æ. 1. 158.

844. *Fabricium?*] *C. Fabricius* bis Consul fuit, bis triumphavit: et primo quidem consulatu de Etruscis, anno 472. secundo de Samnitibus et Lucanis, anno 476. *Parvo potens,* quia paupertatis studio nobilis, auro neque a Samnitibus neque a Pyrrho rege corrumpi potuit: responditque, Romam aurum non habere, sed habentibus aurum imperare.

Serrane, &c.] *L. Quinctius Cincinnatus* bis dictator: primâ dictaturâ de Æquis triumphavit, anno 296. Secundâ Sp. Mælium affectati regni suspicione laborantem per Servilium Ahalam obtruncavit, anno 315. tum octogenarius ex agro quatuor jugerum, quem arabat ipse et serebat, ad magistratum eductus, unde *Serrani* cognomen habuit a *serendo.*

845. *Fabii? tu Maximus, &c.*] *Fabiorum* nobilissima gens, et patricia, et ab Hercule deducens genus, una bellum adversus Veientes in se suscepit: quo bello sex et trecenti a Veientibus ad fluvium Cremeram per insidias oppressi sunt: uno ex universâ familiâ superstite, qui propter teneriorem ætatem domi relictus fuerat: per hunc propagatum est genus: et ex ejus posteris fuit *Q. Fabius Maximus,* qui quinquies Consul, semel Censor, bis Dictator, bis Princeps Senatûs; bis triumphavit: primo quidem consulatu, de Liguribus, anno 521. quinto autem de Pœnis Tarento receptâ, anno 545. Annibalis ferociam et fortunam constantiâ suâ contudit; remque Romanam, acceptis ad Trebiam et Trasimenum cladibus fractam, cunctatione restituit: unde *cunctator* est appellatus. Hunc versum Virgilius ex Annalibus Ennii totum transtulit; *Unus qui nobis, &c.*

847. *Excudent alii, &c.*] Artem regnandi propriam Romanorum comparat cum gentium aliarum artibus: cum statuariâ Corinthiorum, oratoriâ Atheniensium, astrologicâ Chaldæorum et Ægyptiorum. De *radio* seu virgâ mathematicâ, ad varias cœli terrarumque partes assignandas; diximus, Ecl. 3. 41.

855. *Spoliis Marcellus opimis.*] *M. Claudius Marcellus,* plebeiæ, sed insignis, familiæ, quin-

Ingreditur,

Ingreditur, victorque viros supereminet omnes.
Hic rem Romanam magno turbante tumultu
Sistet eques: sternet Pœnos, Gallumque rebellem:
Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.
Atque hîc Æneas (unà namque ire videbat
Egregium formâ juvenem et fulgentibus armis;
Sed frons læta parùm, et dejecto lumina vultu)
Quis, pater, ille virum qui sic comitatur euntem?
Filius? anne aliquis magnâ de stirpe nepotum?
Quis strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!
Sed nox atra caput tristi circumvolat umbrâ.
Tum pater Anchises lachrymis ingressus obortis:
O nate, ingentem luctum ne quære tuorum:
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra

et victor assurgit super omnes viros. Hic magno tumultu furente firmabit rem Romanam equitatu: vincet Carthaginienses et Gallum rebellantem: et dicabit patri Quirino tertia spolia direpta. Hic vero Æneas ait (*nam videbat simul incedere juvenem insignem pulchritudine et armis splendentibus; sed frons parum erat hilaris, et oculi demissi e vultu) O pater, quis ille, qui sic comitatur virum incedentem? An filius* est ejus? *an verò aliquis e magna serie posterorum? Quis strepitus sociorum est circa* illum! *quanta similitudo* Marcelli *est in illo! sed nigra nox cingit caput* illius *mœstis tenebris. Tunc pater Anchises erumpentibus lachrymis cœpit* loqui: *O fili, ne petas* à me *magnum dolorem tuorum. Fata monstrabunt duntaxat illum terris, nec permittent diutiùs vivere.*

NOTÆ.

quies Consul, semel triumphavit: primo nempe consulatu: de Gallis Insubribus Germanisque eorum sociis, occiso Germanorum rege Virdumaro, captâque Gallorum urbe primariâ Mediolano, anno U. C. 532. Tertio consulatu missus in Siciliam Syracusas Annibali Pœnisque faventes, et Archimedis industriâ defensas, triennii obsidione cepit: ideòque ovans urbem ingressus est, anno 543. Primus Annibalem in fugam vertit, commisso ad Nolam certamine: inde sæpius cum eo prosperè congressus, tandem quinto consulatu circumventus ejus insidiis, interfectus est, anno 546. *Opima spolia* dicebantur, quæ dux duci a se in pugnâ occiso detraxerat: qualia Marcellus Virdumaro.

857. *Tumultu.*] Proprie bellum Gallicum ita nuncupat. Sic enim Cicero Philippicâ 8. 3. *Majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus; tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus: præterea nullum tumultum nominabant.* Propriè etiam *sistet eques*, quia Marcellus peditatu relicto, equitatu ad majorem celeritatem oppressit Gallos et Virdumarum. De *Pœnis*, Carthaginensibus, Æ. 1. 338.

859. *Tertiaque arma, &c.*] *Prima* enim opima spolia retulit Jovi Feretrio Romulus, de Acrone Cæninensium rege, supra, v. 218. *Secunda* Cossus, de Larte Tolumnio Veientium rege, supra, v. 841. *Tertia* hic Marcellus de Virdumaro: post quem nemo alius, ut perhibet Plutarchus in ejus vitâ. At quæritur, cur Virgilius dixerit, *Patri suspendet capta Quirino.* I. Nascimbænus explicat, *Suspendet patri Jovi, spolia capta Quirino*, id est, capta *Marte*, sive *bello*. II. Sic Cerdanus, *Appendet addetque spolia tertia, spoliis olim à patre Quirino*, sive *Romulo suspensis.* III. Sic Servius, *Suspendet patri Romulo*: affertque legem Numæ; quâ jubebantur prima opima spolia Jovi offerri, secunda Marti, tertia Romulo. Sed patet hoc edictum fuisse de spoliis tribus ab eodem duce referendis: et constat ex omnibus scriptoribus, Jovi Marcellum sua sacravisse. IV. Sic ego, *Suspendet Jovi Quirino*, id est, *Jovi Feretrio.* Quemadmodum enim dicitur, *Janus Quirinus*, apud Suet. in Augusto 22. et Horat. Od. l. 4. 15. 9. quod belli præses esset, et ejus templum fuisset a Romulo Quirino conditum, ut innuit Macrob. Saturn. 1. 9. sic Jupiter Feretrius hoc utroque modo dici, *Quirinus* potuit: *Quirini* porro nomen ab *hastâ*, quæ Sabinis *curis* aut *quiris* dicitur, inditum primo est et Marti et Romulo, ob belli curam et studium.

865. *Quantum instar in ipso est.*] Quæ similitudo! quæ æquiparatio virtutis ejus, cum prisci illius Marcelli virtute! *Instar*, nomen est, ut aiunt, indeclinabile. Cicero in Pison. 52. *Unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit.* Suetonius in Cæsare, 61. *Cujus equi instar pro æde Veneris dedicavit.* Columella, l. 3. *Pampinius instar quatuor digitorum erit.* Solinus, Gellius, inferiorumque temporum scriptores adjectâ præpositione dixerunt, *ad instar.*

867.] *Ingressus.*] Incepit loqui, ut G. 2. 175. *Tibi res antiquæ laudis et artis Ingredior.*

869. *Ostendent terris hunc, &c.*] Indicat M. Marcellum, Octaviæ sororis Augusti filium ex C. Marcello: quem Augustus etiam puerum destinaverat maritum Juliæ filiæ suæ, sibique filium et imperii successorem adoptaverat.

 Esse

Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
Visa potens, superi, propria hæc si dona fuissent.
Quantos ille virûm magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quæ, Tiberine, videbis
Funera, cum tumulum præterlabere recentem!
Nec puer Iliacâ quisquam de gente Latinos
In tantum spe tollet avos: nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus jactabit alumno.
Heu pietas! heu prisca fides! invictaque bello
Dextera! non illi quisquam se impune tulisset
Obvius armato: seu cum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu miserande puer! si quà fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, et fungar inani
Munere. Sic totâ passim regione vagantur
Aëris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famæ venientis amore:
Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda;
Laurentesque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.

O Dii, Romana gens visa est *vobis nimis potens* futura, *si hoc munus fuisset ipsi perpetuum. Ille campus,* qui est *prope magnam urbem Martis, quantos emittet gemitus hominum! vel, ô Tiberine, quale aspicies funus, quando præterflues sepulchrum ejus novum! neque ullus puer e Trojanâ stirpe eriget avos Latinos in tantum spem: neque terra Romulea olim adeò se efferet ullo filio. Heu pietas! heu fides antiqua, et manus insuperabilis bello! non ullus adversus impune opposuisset se illi armato: sive quando pedibus irrupisset in hostem, sive percussisset calcaribus membra spumantis equi. Heu puer deplorande!* si *aliquo modo evites dura fata, tu eris Marcellus. Date lilia plenis manibus:* ut *injiciam rubicundos flores, et saltem ornem his muneribus umbram nepotis, et persolvam hoc vanum officium. Ita discurrunt ubique totâ regione in vastis spatiis aëris, et circumspiciunt omnia. Postquam Anchises duxit filium per hæc omnia, et inflammavit animum* ejus *cupiditate gloriæ futuræ: deinde monstrat illi bella quæ postea facienda* sunt; *et declarat illi Laurentem gentem, et urbem Latini; et quâ ratione toleraturus sit aut evitaturus unumquemque laborem.*

NOTÆ.

Is factus ædilis et pontifex ante tempus: paulo post, anno U. C. 731. ætatis circiter 20. apud Baias obiit: aquarum frigidarum balneis, specie reficiendæ valetudinis, enectus ab Antonio Musâ medico; vel per imprudentiam, vel fortè Liviæ suasu. Corpus ejus Romam delatum, in campo Martio, juxta urbem, secundum Tybrim, crematum ac tumulatum est: maximo populi Romani dolore, magnificentissimo funere, quod lecti sexcenti comitati sunt.

871. *Propria dona.*] *Perpetua,* ut diximus, Ecl. 7. 31. De *Mavortis* sive *Martis urbe,* Roma, Æ. 1. 276. De *Tiberino fluvio,* Æ. 7. 330.

874. *Funera.*] Interpretare, vel funus ipsum, plurale pro singulari: vel lectos illos sexcentos: cæteraque funeris ornamenta: vel cædes gladiatorum in funeribus usurpatus. De *Ilio,* Æ. 1. 1. De *Latinis,* Æ. 1. 6. Æ. 7. 54.

878. *Heu pietas! heu, &c.*] Deplorat spem tot insignium virtutum cum eo juvene sepultam. Sic autem eum describit Seneca ad Marciam, c. 2. *Adolescentem animo alacrem, ingenio potentem, sed et frugalitatis continentiæque in illis aut annis aut opibus non mediocritèr admirandum, patientem laboris, voluptatibus alienum, &c.*

881. *Armos.*] Propriè *humeri* sunt: quæ pars quia calcaribus non foditur, sed ilia; ideò hic, *armos,* pro equo generatim sume.

883. *Tu, Marcellus, &c.*] Hic ille versus est, quem audiens Octavia, cum librum hunc sextum Virgilius Augusto recitaret, animo defecta est: jussitque pro singulis hujus argumenti versibus auctori dena sestertia numerari. Inde constat, recente adhuc mortis illius luctu perfectum a poëtâ librum nunc fuisse, scilicet anno U. C. 731. Nec plures quam quatuor annos, in sex posterioribus libris collocasse, cum in sex prioribus circiter septem posuisset. De *Aspersione florum circa sepulcra,* Æ. 5. 79.

887. *Aëris in campis, &c.*] In Elysio; quod *aëreum* dicitur, vel quia vacuum et inanibus umbris habitatum: vel quia situm in aëreis pratis, ut diximus, v. 638. De verbo *lustro,* circumspicio, Æ. 1. 608.

891. *Laurentesque, &c.*] De iis, Æ. 7. 63. De *Latino* rege, Ibid. v. 47.

Sunt

Sunt geminæ Somni portæ: quarum altera fertur
Cornea, quâ veris facilis datur exitus umbris:
Altera, candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia manes.
His ubi tùm natum Anchises unàque Sibyllam
Prosequitur dictis, portâque emittit eburnâ.
Ille viam secat ad naves, sociosque revisit.
Tum se ad Caïetæ recto fert litore portum.
Anchora de prora jacitur, stant litore puppes.

Duæ sunt januæ Somni: quarum una dicitur esse cornea, per quam permittitur liber egressus veris figuris: altera fulgens, quia facta è candido ebore; sed Dii inferi mittunt per hanc falsa somnia in mundum. Illic tunc Anchises alloquitur his verbis Æneam et simul Sibyllam, et dimittit per januam eburneam. Ille corripit viam ad naves, et repetit socios. Tunc radens rectum litus tendit ad portum Caïetæ. Anchora demittitur è prora, et puppes tegunt litus.

NOTÆ.

893. *Sunt geminæ, &c.*] Somnum apud Cimmerios, ad fluvium Lethes, collocat Ovid Metam. 11. 594. id est, in inferorum aditu. Circa eum seges magna papaverum, infinita somniorum gens, ministri tres præcipui: *Morpheus*, qui figuras hominum imitatur; *Icelus* vel *Phobetor*, qui reliquorum animantium; *Phantasus*, qui rerum inanimatarum species. *Somniis* Virgilius jam antea sedem assignavit ulmum ingentem in vestibulo inferorum, v. 283. Sed illic aliqua tantum hærere somniorum examina arbitror: hic vero propriam esse domum: cui portas geminas attribuit, Homero duce, Odyss. 19. 562. *eburneam* alteram, quâ falsa; *corneam*, quâ vera Somnia emittuntur. Cujus discriminis rationem afferunt aliqui: quod cornea, sint pervia visui; eburnea vero, impervia: alii, quod cornu naturam oculorum referat, ebur naturam dentium; quæ autem videntur oculis multo sunt certiora, quam quæ alieno tantum ore famâq; percipiuntur. Cùm igitur Virgilius Æneam eburneâ portâ emittit; indicat profecto, quidquidâ se de illo inferorum aditu dictum est, in fabulis esse numerandum. De *elephanto*, pro ebore, quod elephanti dens est, G. 1, 57. De *manibus*, pro diis inferorum, supra, v. 743. De *Caïeta*, Æ. 7, 1. De *Anchoris*, supra, v. 4. De *hoc situ navium in litore*, Æ. 3, 277. unde versus iste decerptus est.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER VII.

ARGUMENTUM.

Æneas e Cumano litore ad occidentem provectus, tumulatâ in Auruncorum litore Caïetâ nutrice suâ prætergressus montem Circæum, habitatione et veneficiis infamem, ad ostea Tiberis appellitur. Tunc Latinus illic Aboriginibus imperabat. Huic unica erat filia Lavinia, Fauni oraculis destinata externo marito, Amatæ tamen matris voluntate promissa Turno Rutulorum regi. Mittit Æneas oratores Laurentum, in urbem Latini regiam. Latinus Æneam, non modò in socium; sed oraculi memor, etiam in generum admittit. Interim Juno, prosperis Trojanorum rebus offensa, evocat Alecto ex inferis. Alecto primum

primum Amatam Latini uxorem ita concitat, ut illa Bacchi sacra simulans filiam abscondat in montibus. Turnum deinde furiis iisdem agit in bellum: et Trojanos Latinosque invicem committit, occiso per Ascanium cervo, qui Tyrrhei pastoris regii filio erat in deliciis. Omnibus bellum frementibus, Latinus unus obsistit: tamen Junone ipsâ belli portas aperiente, rem fatis permittere cogitur. Confluunt ad Turnum ex omnibus Italiæ partibus auxilia: Mezentius, ejusque filius Lausus, cum Agyllinis; Catillus et Coras, cum Tyburtinis; Cæculus cum Prænestinis, &c.

TU quoque litoribus nostris, Æneïa nutrix,
Æternam moriens famam, Caïeta, dedisti:
Et nunc servat honos sedem tuus; ossaque nomen
Hesperiâ in magnâ, si qua est ea glória, signat.
At pius exequiis Æneas ritè solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quiêrunt
Æquora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Aspirant auræ in noctem: nec candida cursum
Luna negat: splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circææ raduntur litora terræ:
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenues percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus, iræque leonum
Vincla recusantûm et serâ sub nocte rudentûm:
Setigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum:
Quos hominum ex facie Dea sæva pótentibus herbis
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum.

INTERPRETATIO.

Tu etiam, ô Caïeta, nutrix Æneæ, tribuisti moriens famam immortalem nostris litoribus: et nunc memoria tua custodit locum; et nomen tuum *indicat sepulchrum* tuum *in magnâ Italiâ, si aliquis est hic honor. At pius Æneas factis exequiis* juxta *consuetudinem, extructâ mole sepulchri, postquam tumida maria pacata sunt, continuat navigationem velis, et deserit portum. Venti favent circa noctem: et Luna splendida non obstat cursui: mare fulget sub* ejus *luce tremulâ. Leguntur litora vicina terræ Circææ: ubi filia Solis opulenta sonat continuo cantu per sylvas invias; et* in *domo magnificâ accendit cedrum odoriferam ad lucem nocturnam, addensans acuto pectine telas subtiles. Hinc* cœperunt *audiri voces, et furores leonum excutientium vincula et rudentium per mediam noctem: et setosi porci, et ursi* cœperunt *frendere in stabulis, et species magnorum luporum ululare: quos Circe, crudelis Dea, mutaverat efficacibus herbis ex figurâ hominum in vultus et pellem ferarum.*

NOTÆ.

1. *Tu quoque, &c.*] In litore maris Tyrrheni, et finibus novi Latii; nunc eâ parte regni Neapolitani, quæ dicitur *Terra di lavoro*, est hodieque *Caïeta, Gaëta*, urbs cum sinu et promontorio cognomine. Nomen alii cum Virgilio ab Æneæ nutrice repetunt: Aurelius Victor à καίειν, *incendere*, quòd illic Æneæ naves à Trojanis mulieribus incensas quidam dicant: Strabo a Laconum linguâ, qui *curva* omnia καιέτας vocant.

3. *Servat honos sedem tuus.*] Vel sensum habet, quem in interpretatione suggerimus. Vel est hypallage, sive commutatio, pro *sedes servat honorem et memoriam tuam*, Æ. 6. 268. De *Hesperiâ magnâ*, Italia, Æ. 1, 530.

10. *Proxima Circææ, &c.*] Solvit sub noctem Caïetâ, et ad occidentem navigat; Circæumque montem, *Circello*, in eodem Latii litore prætergressus, ad ostia Tyberis primâ luce pervenit. De *Circæo* monte et *Circe* veneficâ, Solis filiâ, Æ. 3, 368.

11. *Inaccessos lucos.*] Accessit eo tamen Ulysses cum sociis. Igitur *inaccessos* dicit quorum difficilis accessus, quo nemo debeat accedere propter illecebrarum pericula. Sic G. 3. 5. dixit: *Illaudati Busiridis aras*, id est, quem nemo debet laudare, quamvis eum Isocrates laudaverit.

12. *Resonat cantu lucos.*] *Personat, resonare docet*, Neutrum, pro activo: ut fere Æ. 6, 832. *Assuescite bello.* Porro Circe *urit cedrum*, sive tædam e cedro pretiosâ arbore, quæ cariem non sentit, et unde oleum exprimitur. *Percurrit telas:* telam texit, opus muliebre, de quo, Æ. 3, 483. *Pectine arguto*, id est, vel *stridulo*, vel *acuto*.

16. *Rudentûm.*] Proprium est asinorum *rudere*, G. 3, 374. Leo dicitur *rugire*, sed vox, ista recentiorum scriptorum est.

19. *Quos hominum ex facie, &c.*] Dicitur Circe potu medicati liquoris et virgæ tactu mutasse homines in feras. Et sic in sues mutavit Ulyssis socios, præter Eurylochum, qui domum ejus ingredi noluerat; et Ulyssem, qui esu ca-

Quæ

Quæ ne monstra pii paterentur talia Troës,
Delati in portus, neu litora dira subirent;
Neptunus ventis implevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et præter vada fervida vexit.
Jamque rubescebat radiis mare, et æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:
Cùm venti posuere, omnisque repentè resedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonsæ.
Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit: hunc inter fluvio Tyberinus amœno,
Vorticibus rapidis et multâ flavus arenâ,
In mare prorumpit: variæ circumque supraque
Assuetæ ripis volucres et fluminis alveo,
Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis, terræque advertere proras
Imperat: et lætus fluvio succedit opaco.
Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Cùm primùm Ausoniis exercitus appulit oris,
Expediam: et primæ revocabo exordia pugnæ.
Tu vatem, tu Diva mone: dicam horrida bella,
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamq; sub arma coactam
Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo,
Majus opus moveo. Rex arva Latinus et urbes
Jam senior longâ placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et Nymphâ genitum Laurente Maricâ

Quæ talia portenta ne paterentur pii Trojani, provecti in portum illum, et ne appellerent ad funesta litora; Neptunus inflavit vela prosperis ventis, et acceleravit cursum, et impulit naves ultra spumosum hoc mare. Et jam mare rubescebat luce, et ab alto cœlo Aurora crocea splendebat in equis duobus roseis: quando venti quieverunt, et omnis flatus subito cessavit, et remi laborant in mari immoto. Tunc autem Æneas vidit e mari magnam sylvam: per illam Tybris, grato fluvio, celeri impetu, et flavus plurimis arenis, proruit in mare: diversæ aves, assuetæ litoribus et alveo fluvii, circum et supra recreabant cantu cœlum, et per sylvam volabant. Jubet socios detorquere cursum, et appellere proras litori: et gaudens subit amnem umbrosum. Age modo, o Erato, explicabo, qui reges, quæ tempora rerum, quis status fuerit veteris Latii; quando peregrinus exercitus primo applicuit classem Italico litori: et revolvam initia primi belli. Tu Dea, tu doce poëtam. Narrabo bella horrida: narrabo exercitus, et reges irâ impulsos in cædem, et turmas Tyrrhenas, et Italiam universam consociatam ad arma. Oritur mihi gravior series rerum, suscipio opus difficilius, quam prius. *Rex Latinus, jam grandævus, gubernabat agros et urbes quietas in pace diuturnâ. Audimus hunc natum Fauno et Maricâ Nymphâ Laurente.*

NOTÆ.

jusdam herbæ, *moly* nomine, præservatus à Mercurio fuerat. Hos tamen postea Circe, Ulyssis rogatu, pristinæ restituit formæ. Ita Hom. Odyss. 10. 135. *Sæva Dea* appellatur ab Homero ibid. δεινὴ θεὸς, quia divini generis, Solis filia. De *Neptuno*, Æ. 1, 125.

25. *Jamque, &c.*] De *Aurora*, ejusque *bigis*, G. 1, 249. De *luteo colore*, Ecl. 4. 44.

28. *Tonsæ.*] Remi: sic dicti, vel quia fiunt e ligno *attonso* et dolato; vel quia aquas *tondent*, vel *tundunt* et verberant: Enniana et Lucretiana vox. Lucr. l. 2. 554. *Antennas, proram, malos, tonsasque natantes.*

30. *Tyberinus.*] Fluvius, vel potius fluvii Deus. De *eo*, Æ. 8, 330.

36. *Fluvio succedit opaco.*] *Umbroso*, propter arbores ripam hinc inde inumbrantes.

37. *Erato.*] Musa, quæ versibus præest amatoris, ab ἐράω *amo.* Hanc invocat, quia bellorum sequentium origo ex amore Turni et Æneæ in Laviniam. De Musis, Ecl. 3, 69. De *Latio* antiquo et *Ausoniis*, infra, v. 54.

43. *Tyrrhenam.*] Tuscam, Etruscam, Æ. 2, 781. De *Hesperiâ*, Italiâ, Æ. 1, 530.

47. *Hunc Fauno, &c.*] Obscura est admodùm hujus familiæ series, et fabulis confusa. Multi discedunt a Virgilio, qui tres a Saturno gradus tantum numerat: Saturnum, Picum, Faunum seu Fatuelum, et Latinum. Alii novem distinguunt gradus: in iisque geminum Saturnum, geminum item et Picum et Faunum: aiuntque ea junioribus Pico et Fauno tribui à Virgilio, quæ priscis tribui debuissent. Addunt hos *Aboriginum* reges fuisse, qui *Latini* deinde a Latino dicti sint: quanquam Latinorum nomen multo fuisse Latino rege antiquius quidam volunt, inter quos ipse Virgilius, ut diximus, Æ. 1. 6. De *Saturno* ejusque fugá in Italiam, Æ. 8. 319.

Accipi-

Accipimus. Fauno Picus pater: isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato Divûm, prolesque virilis
Nulla fuit: primâque oriens erepta juventâ est.
Sola domum et tantas servabat filia sedes:
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno è Latio totâque petebant
Ausoniâ. Petit ante alios pulcherrimus omnes
Turnus, avis atavisque potens: quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore:
Sed variis portenta Deûm terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos:
Quam pater inventam, primas cùm conderet arces,
Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus;
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.

Picus fuerat *pater Fauni: et Picus te patrem habebat, ò Saturne; tu primum caput ejus familiæ. Filius Latino et soboles mascula nulla erat, Deorum voluntate: et nascens mortua fuerat* in *primâ infantiâ. Filia unica tenebat domum et totam regionem: jam apta marito, jam nubilis ob adultam ætatem. Plurimi e magno Latio et totâ Italiâ illam ambiebant. Ambit præ cæteris omnibus formosissimus Turnus, potens avis et atavis: quem assumi generum uxor regis mirifico studio instabat: sed prodigia Deorum obsistunt per varios terrores. Laurus erat in medio domus, in intimis recessibus, sacra* secundum *frondes, et ob religionem servata per multos annos. Pater Latinus dicebatur dicasse illam Phœbo, repertam cùm fundaret prima mœnia; et ab illâ dedisse nomen Laurentibus incolis.*

NOTÆ

47. *Laurente Maricâ.*] Uxor *Fauni*, seu *Fatueli*, dicta est *Fauna*, aut *Fatua*. Nomen habuere a *fando*, vel *fato*: quia furore correpti futura *fari* ac dicere solebant. *Marica* autem Nympha, ex quâ Faunus suscepit Latinum, juxta Arnobium fuit Circe: juxta alios ipsa Fauna; quæ à Minturnensibus, ad ostia Liris fluvii, sacro in luco colebatur. *Laurens* vocatur ex regionis nomine; de quo infra, v. 63.

52. *Filia.*] Lavinia, quæ demum Æneæ nupsit, occiso Turno, Æ. 12.

54. *Magno e Latio, totaque . . . Ausonia.*] Duplex *Latium* fuit: antiquum, à Tiberi fluvio ad Circæum montem, *Circello*. Novum, seu magnum, a Tiberi ad Lyrim amnem, qui nunc est *Garigliano*, complectens Volscos, Auruncos, Æquos, &c. Hæc tamen Latii extensio a Romanis regibus est, multo Æneæ temporibus recentior: unde suspicantur multi, Latium hic pro totâ Italiâ sumi, quemadmodum et Ausoniam. *Ausones*, Trojanis temporibus multo antiquiores, Italiæ partem incoluerunt inferiorem, quæ ad Siciliam accedit. Mox, quia notissimi rebus gestis evaserant, factum est, ut eorum nomine a Græcis vocaretur tota Italia, a Siciliâ usque ad Alpes. Pulsi deinde ab aliis, ultimo consederunt inter Volscos et Campanos, circa Lyrim, Caietam, et Minturnas; et *Aurunci* tunc appellati sunt. Vide Cluver Italiæ l. 3. 9.

56. *Turnus avis, &c.*] *Dauni et Veniliæ* filius, Rutulorum rex. *Venilia* soror erat Amatæ Latini uxoris, divinis honoribus affecta, Æ. 10, 76. Daunus maternum genus ducebat à Jove per Danaën, infra, v. 372. paternum a Pilumno, Deo etiam habito, Æ. 10, 76. De *situ Rutulorum*, infra, v. 794.

56. *Regia conjux.*] *Amata*, Veniliæ soror.

62. *Phœbo sacrasse.*] Quia laurus Phœbo dilecta. De *Phœbo*, Ecl. 3. 62.

63. *Laurentis colonis.*] *Laurens*, nomen constat fuisse primo inditum sylvæ laureæ, quæ circa litus Tyrrheni maris fuit, a Tiberi orientem versus porrecta. Inde vicina regio *Laurens* etiam dicta est. Inde *Laurens* dicitur Marica Nympha, Fauni uxor, v. 47. Inde Picus, Latini avus, dicitur etiam *Laurens*, v. 171. Inde Turnus ipse eodem appellatur nomine, v. 650. quia Rutulorum regionem sylva illa attingebat. Porro cum arces primas ibidem condidisse Latinus dicatur; et Laurens Picus, ejus avus, eodem loco regiam habuisse, v. 171. aut sibi male consentit Virgilius: aut dicendum, *regiam* quidem à Pico esse conditam; à Latino *arces*, sive munitiones, additas: et urbem, à lauro præcipuæ magnitudinis, appellatam esse *Laurentum*, quod nomen sylvæ tantum et regioni commune prius fuerat. Dicuntur incolæ *Laurentes*, *Laurentini*, *Laurentii*, et *Laurenti*, hic et apud Plinium l. 14. 3. quanquam aliqui legunt hic *Laurentes*, non *Laurentis*. Urbs posterioribus dicta est *Laurolavinium*; non quod eadem fuerit cum *Lavinio*; sed quod exhaustâ bellis utrâque, et Laurente et Lavinio, utriusque incolæ Laurentum confluxerint, et urbem communi nomine dixerint, ut suspicatur Cluverius in antiquâ Italiâ, l. 3. 3. atque ut ei videtur, ea nunc dicitur *Paterno*.

Hujus

Hujus apes summum densæ, mirabile dictu,
Stridore ingenti liquidum trans æthera vectæ,
Obsedêre apicem: et pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates: Externum cernimus, inquit,
Adventare virum; et partes petere agmen easdem
Partibus ex iisdem, et summâ dominarier arce.
Præterea castis adolet dum altaria tædis,
Et juxta genitorem adstat Lavinia virgo:
Visa, nefas, longis comprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari:
Regalesque accensa comas, accensa coronam
Insignem gemmis: tùm fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id verò horrendum ac visu mirabile ferri.
Namque fore illustrem famâ fatisque canebant
Ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris oracula Fauni
Fatidici genitoris adit: lucosque sub altâ
Consulit Albuneâ; nemorum quæ maxima sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca Mephitim.
Hinc Italæ gentes omnisque Oenotria tellus
In dubiis responsa petunt: huc dona sacerdos
Cùm tulit, et cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit;

Apes densæ, res *mira dictu*, *trans levem aërem volantes magno stridore, insederunt supremum illius cacumen: et pedibus invicem conjunctis, examen repentinum pependit e frondoso ramo. Statim vates dixit: Videmus appropinquare hominem peregrinum; et exercitum ex eâdem regione quærere* hanc *eandem regionem, et regnare in hâc supremâ arce. Præterea dum Lavinia virgo accendit altaria sacris facibus, et stat prope patrem: (res horrida) visa est corripere ignem longis capillis, et comburi flammâ sonante* secundum *omnia ornamenta:* et visa est *accensa* secundum *regias comas, accensa* secundum *coronam spectabilem gemmis: deinde fumans* visa est *cingi rutilanti luce et jactare ignem tota domo. Hoc autem* cœpit *haberi terribile et visu admirabile. Etenim aiebant ipsam illustrem famâ et fortunâ futuram* esse, *sed minari genti magnum bellum. At rex territus his prodigiis vadit ad oracula fatidici Fauni patris* sui, *et consulit sylvas* sitas *sub altâ Albuneâ: quæ* Albunea sylva *maxima sylvarum resonat sacro fonte, et umbrosa emittit densam Mephitim. Italæ nationes et omnis terra Oenotria accipiunt inde responsa in* rebus *incertis. Sacerdos cum obtulit illic dona, et per noctem tacitam jacuit* super *pelles suppositas ovium immolatarum, et quæsivit* illic *somnum;*

NOTÆ.

66. *Pedibus per mutua nexis, &c.*] De hac apum glomeratione, quæ *uva* dicitur, G. 4, 257. et 558. De *apum examine*, Ecl. 7, 13.

70. *Partibus ex iisdem.*] Apes è Tyrrheni maris partibus venerant Laurentum, insederant lauri apicem: quo significabatur, exteros Tyrrheno mari venturos, victores futuros, summum imperium adepturos. *Dominarier.* Extensio syllabæ, pro *dominari.*

71. *Adolet altaria tædis.*] Adolet thus ad altaria domesticorum Deorum, Æ. 1, 704. *Flammis adolere Penates.*

77. *Vulcanum.*] Deum ignis, pro igne, ut G. 1, 295.

82. *Lucosque sub altâ Albuneâ.*] *Albunea* fons est profundissimæ altitudinis: unde erumpit fluvius *Albula* nunc *la Solforata*, sulfureis aquis memorabilis, quæ primò frigidæ sunt, mox inducunt calorem. *Albula*, paulo infra Tibur, influit in *Anienem* fluvium, nunc *Teverone.* Odor ejus et sapor corruptus est: unde ait Virgilius exhalare *Mephitim.* Est autem *Mephitis*, Juno aëri corrupto præsidens; cui ædes apud Hirpinos fuit ad lacum Amsancti, ex Plinio l. 2. 93. et apud Cremonam, ex Tacito hist. l. 3. Hic *Mephitis* pro ipso putore sumitur, ut Vulcanus pro igne, Jupiter pro aëre. Juxta Scaligerum vox Etrusca est, a Syris deducta, apud quos gravitatem odoris significat. Apud Albuneam *sylva* fuit sacra Musis, ex Martiali: ibidem, culti sunt Fauni, ex Virgilio et Statio: ibidem, ex Lactantio, Nympha *Albunea*, quæ Sibylla fuit Tyburtina. De *Italis* et *Oenotriis*, Æ. 1, 530.

87. *Cæsarum ovium sub nocte, &c.*] Plinius l. 16. 44. *Apud Tiburtes* (unde non longè abest Albunea) *extant ilices tres, etiam Tiburte conditore eorum vetustiores. Fuisse autem eum tradunt filium Amphiarai, qui apud Thebas obierit unâ ætate ante Iliacum bellum.* Pausanias autem in Atticis loquens de Amphiarao, insigni somniorum interprete, qui à Græcis ideò inter

Multa

Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.
Hìc et tum pater ipse petens responsa Latinus,
Centum lanigeras mactabat rite bidentes;
Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies; thalamis neu crede paratis.
Externi veniunt generi: qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant; quorumque a stirpe nepotes,
Omnia sub pedibus, quà Sol utrumque recurrens
Aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Hæc responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus;
Sed circùm latè volitans jam fama per urbes
Ausonias tulerat; cum Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.
Æneas, primique duces, et pulcher Iülus,
Córpora sub ramis deponunt arboris altæ:
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis (sic Jupiter ille monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumptis hìc forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi;
Et violare manu malisque audacibus orbem

videt multas figuras vagantes mirabilibus modis; et audit voces multiplices, et fruitur sermone Deorum, et alloquitur Acheronta e profundo Averno. Tunc etiam ipse pater Latinus, poscens responsa, illic sacrificabat de *more centum oves lanigeras: et jacebat extensus super earum pelle et stratis velleribus. Vox repentina emissa est ex intimâ sylvâ: O mea proles, ne quære jungere filiam* tuam *conjugio Latino; neve confide lectis præparatis. Venit gener peregrinus: qui progenie* suâ *extollet nostrum nomen ad sidera; et cujus de stirpe posteri videbunt omnia versari et regi* sub *pedibus* suis, *quacumque Sol revertens aspicit geminum Oceanum. Latinus ipse non continet* in *ore suo hæc responsa Fauni patris, et hæc monita data* per *noctem tacitam; sed jam fama circumundique volans sparserat* ea *per urbes Italicas: cum juventus Trojana applicuit naves ad crepidinem herbosam litoris. Æneas, et præcipui duces, et formosus Ascanius, sternunt corpora* sua *sub ramis arboris altæ: et inchoant epulas, et in gramine supponunt cibis placentas è frumento, sicut ipse Jupiter suggerebat, et onerant* illud *solum panis fructibus sylvestribus. Illic cæteris absumptis, cùm inopia ciborum cogeret* eos *vertere morsus in panem exiguum: et frangere manu ac dentibus audacibus orbem*

NOTÆ.

Deos relatus est; ait, apud Oropum, Atticæ maritimam urbem, Amphiarai fontem esse ac templum: ubi arietem immolant, cujus substratâ in pelle dormientes nocturna visa expectant. Ex iis colligit Cerdanus, ejusmodi sacra à Tiburte Amphiarai filio translata esse in Italiam; eaque a Virgilio esse Fauno attributa, quæ Amphiarao Græci tribuerant.

91. *Acheronta affatur Avernis.*] Per *Acheronta*, fluvium infernum, de quo Æ. 6, 323. umbras Deosque inferorum intelligit. Per *Averna*, inferorum ostia, de quibus, Æ. 6, 237. ipsos indicat inferos.

96. *Latinis.*] E Latio, quod complectitur Aborigines, Rutulos, Laurentes, Volscos, &c. supra, v. 54.

100. *Utrumque recurrens, &c.*] Magnitudinem notat futuri imperii Romani; vel ab oceano orientali ad occidentalem, quà Sol, diurno motu recurrit; vel ab oceano septentrionali ad meridionalem, quà Sol annuo motu discurrit. De *vario Solis motu*, G. 1, 238.

105. *Ausonias, &c.*] Supra, v. 54. *Laomedontia pubes*, à Laomedonte Trojano rege, G. 1, 502. *Aggere*, Æ. 5, 44. *Adorea liba*, placentas ex frumento purissimo, quod *ador*, sive *far*, appellatur; Æ. 7, 53. Et forte, quia appellat *liba*, innuit Virgilius sacrificia Diis tum primum ab Æneâ facta esse: et e placentis *libatis* oblatisque socios pavisse famem, ut e victimarum extis fieri solitum videbimus, Æ. 8, 183.

111. *Cereale solum.*] *Solum* est, quod cuique rei sustentandæ supponitur, Ecl. 6, 35. *Ceres*, Dea frumenti, panis, Æ. 5, 79. *Cereale solum*, quadra è pane.

114. *Orbem Fatalis crusti.*] Mox vocabit *quadram*, tùm *mensam*; et *placentas* intelligit, quæ pro patinis tùm fuerunt, et verè sæpe esse sol-

Fatalis

Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus! etiam mensas consumimus, inquit Iülus.
Nec plura, alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem: primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit.
Continuò: Salve fatis mihi debita tellus;
Vosque, ait, ô fidi Trojæ salvete Penates.
Hîc domus, hæc patria est. Genitor mihi talia (namq;
Nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit:
Cùm te, nate, fames ignota ad litora vectum
Accisis coget dapibus consumere mensas;
Tùm sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Hæc erat illa fames: hæc nos suprema manebant,
Exitiis positura modum.
Quare agite: et primo læti cum lumine Solis,
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus; et à portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde effatus, frondenti tempore ramo
Implicat, et, Geniumque loci, primamque Deorum
Tellurem, Nymphasque et adhuc ignota precatur
Numina: tum Noctem, noctisque orientia signa,

fatalis crustæ, nec abstinere à planis quadris: Ascanius jocans, dixit: Heus! etiam comedimus mensas! Nec dixit *plura. Vox illa audita indicavit prima terminum laborum: et pater excepit* eam *primus ab ore loquentis, et* secum *expendit admiratus oraculum. Statimque dixit; salve terra debita mihi per fatum; et vos salvete, ô Penates Trojani. Hîc* est *domus, hæc est patria. Etenim nunc reminiscor, pater Anchises deposuit apud me talia secreta fatorum: Fili,* aiebat, *quando fames coget te appulsum incognitis litoribus comedere mensas, cibis deficientibus, tunc fatigatus memento sperare sedem* certam, *et manu statuere illic ac cingere mœnibus primam urbem. Illa fames erat* ista: *hi* casus *extremi erant destinati nobis allaturi finem miseriis. Agite igitur: et sub primam lucem Solis inquiramus læti, quænam* sint hæ *regiones, aut quinam homines occupent* eas, *ubi* sint *urbes* illius *nationis; et abeamus* in loca *remota a portu. Nunc effundite pateras* in honorem *Jovis, et precibus invocate patrem Anchisen et rursus affe.te vinum in mensas. Sic locutus, postea cingit caput ramo viridi, orat Genium* hujus *loci, et Terram primam Deorum, et Nymphas, et Deos adhuc incognitos: deinde Noctem, et sidera surgentia per noctem,*

NOTÆ.

bant apud veteres. Hæc vocum diversitas è placentæ figurâ repetenda est. Erat enim rotunda quidem, sed lineis duabus decussatim in medio signata: itaque quatuor veluti quadris distincta. Ita Cerdanus è veteribus poëtis.

119. *Stupefactus numine.*] Oraculo divino, quod ex Ascanii ore erumpebat; aut potius oraculi divinâ quâdam solutione. *Pressit.* Vel, *continuit silentio*: vel potius, *secum tacite expendit.*

121. *Trojæ Penates.*] Dii regionis illius patrii ac domestici: qui, cum iis Penatibus conjuncti, quos Trojâ advehimus, jam communi nomine Penates tutelaresque Trojæ ac Trojanorum dicendi estis.

128. *Illa fames.*] Prædicta, non tantum ab Harpyiâ Celæno Æn. 3, 257. sed etiam ab Anchisâ: forte, Æ. 6, 890. ubi filio memorat futura bella in Italiâ: *et quocumque modo fugiatve feratve laborem.*

130. *Primo cum lumine Solis.*] Posteræ lucis initio. Hunc enim diem in excensu, et libationibus, et Deorum veneratione posuerunt. De *libatione* in mensâ, Æ. 1, 736. De *divinitate Anchisæ*, Æ. 5, 59, 96, 98. De *Geniis locorum*, Æ. 5, 95.

136. *Primamque Deorum Tellurem, &c.*] Juxta Hesiodum, qui in Theogon, v. 117. post Chaos primam Deorum ponit *Terram*, quæ primo genuit Cœlum, ex Cœlo Oceanum, Saturnum, Gigantes, &c. Æneas deinde *Nymphas*, precatur, de quibus Ecl. 2. 46. Et *flumina*, quæ suos quoque Deos habere putabantur. Et hos adjungit *Telluri*, quia eam ornant atque incolunt.

138. *Noctem, &c.*] Deum item, apud Hesiodum, v. 123. prognatam è Chao, et parentem Diei atque Ætheris: unde cum eâ conjungit *signa* sive *astra*, quæ noctu oriuntur et apparere incipiunt. Noctem invocat, ut imminentem; quia timebat sibi tùm ab incolarum insidiis.

Idæumque

Idæumq; Jovem, Phrygiamque ex ordine matrem
Invocat, et duplices cœloque Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit, radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.
Diditur hic subito Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem quo debita mœnia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras læti statuunt, et vina coronant.
Postera cum primâ lustrabat lampade terras
Orta dies; urbem, et fines, et litora gentis
Diversi explorant: hæc fontis stagna Numici,
Hunc Tybrim fluvium, hic fortes habitare Latinos.
Tum satus Anchisâ delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad mœnia regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes:
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora: festinant jussi, rapidisque feruntur
Passibus: ipse humili designat mœnia fossâ,
Moliturque locum, primasque in litore sedes
Castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.
Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque subibant.
Ante urbem pueri et primævo flore juventus
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus:

et Jovem Idæum, et matrem Phrygiam per ordinem invocat, et geminos parentes è cœlo et ex inferis. Tunc Jupiter omnipotens intonuit ter serenus e supremo cœlo, et monstravit è cœlo nubem coruscantem auro et radiis luminis, ipse commovens eam *manu. Tunc statim rumor spargitur per exercitum Trojanum, venisse diem quo ædificent urbem destinatam. Certatim renovant epulas, et gaudentes magnis præsagiis disponunt pocula, et coronant vina. Quando dies postera nascens cinxit terras luce; separati inquirunt urbem, et terminos, et litora* hujus *nationis* · discunt, *hæc esse stagna fontis Numici, hoc esse flumen Tybrim, hic manere generosos Latinos. Tunc filius Anchisæ imperat centum oratores electos ex omni ordine ire ad magnificam urbem regis, omnes coronatos ramis Minervæ: et portare* illi *viro munera, et petere pacem* pro *Trojanis. Non* est *mora; jussi properant, et vadunt celeribus passibus: Æneas ipse describit muros depressâ fossâ et inchoat urbem, et in litore cingit primam habitationem vallo et pinnis in formam Castrorum. Et jam juvenes perfuncti itinere videbant turres et domos altas Latinorum, et appropinquabant muro. Ante urbem pueri et juvenes in prima pubertate exercentur equis, et regunt currus in arenâ:*

NOTÆ.

139. *Idæumque Jovem.*] Natum in Idâ Cretæ monte, et educatum in Dictæo ejusdem antro, G. 4, 151. *De matre Phrygia,* Cybele, in Phrygia præcipue culta. Æ. 3, 111.

140. *Duplices cœloque Ereboque parentes.*] Venerem matrem: quæ in cœlo, et Anchisem patrem cujus idolum quidem apud inferos erat, anima tamen in cœlo apud superos. Æ. 6, 748. De *Erebo,* profundo inferorum loco, Æ. 4, 510.

141. *Clarus ab alto Intonuit.*] Fulmen sereno cœlo cadens, modo fausti, modo infausti, ominis, G. 1, 487.

142. *Radiis lucis et auro.*] *Lucis aureæ.* Sic G. 2, 192. *Pateris libamus et auro.*

144. *Diditur.*] Non *deditur:* hoc enim à *dedo, trado;* illud à *dido, distribuo.* Horat. Satyr. l. 2. 266. *servis . . . . munia didit.* Lucretius frequentissimè. De *coronatione vini;* cum, vel implentur vina pocula, vel reipsâ cinguntur floribus, Æ. 3, 525. et G. 2, 528. De *lampade,* pro *Sole,* Æ. 4, 6.

150. *Stagna Numici.*] Fontem Numici fluvii, cujus brevissimus cursus est prope Lavinium, inter Laurentum et Ardeam. Hunc fontem aiunt sacrum fuisse Annæ Perennæ, quam Ovidius, Fast. 3. 551. putat Annam esse Didonis sororem, eo profugam, post necem sororis direptamque ab Iarbâ Carthaginem: Nunc est *rivo di Nemi.* De *Tybri,* Æ. 1, 13. De *Latinis,* supra, v. 54.

154. *Ramis Palladis.*] Olivæ, Palladi sacræ, G. 1, 14. De *Pallade* Æ. 1, 39.

157. *Designat mœnia fossâ.*] Locum ad orientalem Tyberis ripam, paulo supra maris litus, cui nomen Trojæ dedit, ex Livio et Dionysio Halicarn. ubi deinde *Ostia* urbis ab Anco Marcio Romanorum rege condita est.

160. *Tecta Latinorum.*] Redundat syllaba in versu, ut in isto, G. 1, 295. *Vulcano decoquit humorum.* Notat *Laurentum,* urbem Latini regiam.

Aut

Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt.
Cùm provectus equo longævi regis ad aures
Nuncius ingentes ignotâ in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito. [nis,
Tectum augustum, ingens, centum sublime colum-
Urbe fuit summâ, Laurentis regia Pici,
Horrendum sylvis et relligione parentum.
Hinc sceptra accipere, et primos attollere fasces
Regibus omen erat: hoc illis curia templum,
Hæc sacris sedes epulis: hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiquâ e cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem;
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago,
Vestibulo astabant: aliique ab origine reges,

aut intendunt difficiles arcus, aut vibrant brachiis spicula flexibilia, et provocant se cursu atque jactu telorum. *Tunc nuncius vectus equo refert ad aures grandævi regis venisse magnos homines in habitu incognito. Ille jubet* eos *adduci intra domum, et sedet in avito solio, in medio* suorum. *Fuit in altissimâ* parte *urbis domus magna, magnifica, educta centum columnis, palatium Laurentis Pici, tremenda* ob *sylvas et religionem majorum. Initium erat regibus, inde sumere sceptra, et erigere primos fasces: hæc curia* erat *illis templum, hic locus* destinatus *sacris conviviis: hic mactato ariete patres solebant sedere* ad *mensas longas. Imò præterea stabant in vestibulo per ordinem imagines veterum patrum ex antiquâ cedro, et Italus, et pater Sabinus plantator vitis, tenens in imagine falcem curvatam; et senex Saturnus, et effigies Jani bifrontis; et alii reges à* primâ *origine,*

NOTÆ.

171. *Laurentis regia Pici.*] De illa *regia*, et *Laurente agro*, supra, v. 63. De *Pico*, v. 47. et infra, v. 189.

173. *Attollere fasces omen erat.*] *Fasces* posuit, pro quibuslibet imperii insignibus; nondum enim fascium hic usus erat. *Omen* posuit pro *initio*: quia veteres, gravissimarum rerum initio, captare omina, et auspicia, et auguria solebant: unde *auspicium* etiam et *auspicari*, dicimus, pro, *initium* capere et *incipere*: et *inaugurari*, pro, *in dignitatem aliquam assumi.*

174. *Curia templum.*] *Curia*, locus est ubi res publicæ *curantur*: sive divinæ, ut sacrificia; sive humanæ, ut judicia, consilia; undè aliquandò cum templo ferè convenit: aliquandò ab eo diversa est, ut hic. Qui curiæ præerat, dicebatur inde apud Romanos *curio*; et postquam populus Romanus a Romulo tres in *tribus* distinctus est, singulæ tribus divisæ sunt in decem *curias*, sic dictas a locis, quo sacrorum negotiorumque causâ separatim cives conveniebant.

175. *Ariete cæso Perpetuis, &c.*] *Arietis* sacrificium, illis in partibus tùm in usu fuisse jam diximus, v. 87. *Perpetuis mensis*: in longum porrectis, ubi continuâ serie sederent convivæ; non verò distinctis in sedilibus. Sic Æ. 8. 183. *Perpetui tergo bovis.* Porrò considere, non in lecto recumbere ad mensas, heroicis temporibus moris fuisse diximus, Æ. 1. 698.

178. *Italus.*] Hunc aiunt quidam fuisse Siculorum regem: Dionysius potentem virum, Oenotrum genere, et ex eorum Arcadum prosapiâ, qui duce Oenotro Lycaonis filio, illuc ex Peloponneso venerant: eumque propagato imperio, regionem *Oenotriam* ante dictam, nomine suo *Italiam* nuncupasse.

178. *Sabinus Vitisator, &c.*] *Sabinus* nomen dedit Sabinis, genti ex Lacedæmoniis quidem, ut vulgò existimatur; sed, ut Cluverius probat, ex Oscis Ausonibus oriundæ. Filius fuit *Sanci*, hujus regionis genii, qui alio nomine *Dius Fidius*, alio item *Semo* dicebatur: ut patet ex Ovid. Fast. 6. 213. Hunc *vitem* et *segetes* coluisse non liquet: quare multi versum hunc totum *Vitisator, curvam servans, &c.* referunt ad Saturnum. At certè structura versus omninò ad Sabinum esse referendum ostendit. Et si conjicere fas est: puto hanc *Sabinum* ejusque patrem *Sancum*, artem serendæ terræ in eo tractu reperisse; unde *Sancus* dictus sit *Semo*; non quasi *semihomo*, id est, inter homines Deosque medius, ut interpretatur Vossius; sed a *seminando*; atque ita *vitisator* et *falce armatus* pingitur ejus filius Sabinus; quod fortasse artem illam a patre inventam perfecerit, et vitium culturam eidem addiderit. De *Saturno*, Æ. 8. 319. De *Jano* bifronte, infra, v. 610. De *vestibulo*, seu *atrio*, in quo disponebantur imagines, Æ. 4. 666.

181. *Ab origine reges.*] Allusam aliqui putant ad populos Aborigines, quibus tunc Latinus imperabat. Hos quidam volunt primos fuisse Italiæ incolas, ibidem natos, non aliunde

Martia qui ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clypeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo parvâque sedebat
Succinctus trabeâ, lævâque ancile gerebat
Picus, equûm domitor: quem capta cupidine conjux
Aureâ percussum virgâ, versumque venenis,
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo Divûm, patriâque Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta vocavit:
Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:
Dicite Dardanidæ (neque enim nescimus et urbem
Et genus, auditique advertitis æquore cursum)

qui certando pro patriâ tulerant vulnera bellica. Et præterea pendent circa sacra limina arma plurima, capti currus, et curvæ secures, et cristæ capitum, et magna claustra portarum, et spicula, et scuta, et rostra avulsa navibus. Ipse Picus, domitor equorum, sedebat, cum baculo Quirinali, et vestitus parvâ trabeâ; et sinistrâ manu ferebat scutulum: Picus, *quem amatrix Circe, correpta* nimiâ *cupiditate percussum aureâ virgâ et transformatum venenis fecit avem; et variavit coloribus ejus alas. Latinus sedens intra tale templum Deorum et avitam domum, accersivit Trojanos ad se sub tecta: et prior dixit hæc ore tranquillo* iis *ingressis: O Trojani (neque enim ignoramus et urbem et genus* vestrum, *et cogniti direxistis* huc *mari navigationem) dicite*

NOTÆ.

advectos, ideoque dictos *Aborigines*, cujusmodi homines Græci vocant [illegible]. Alii ex variis nationibus vagis collectos, unde *Aberrigines* dicti sint, ab *aberrando.* Alii vero plures, Dionysio Halicarnasseo duce, eosdem putant fuisse cum Oenotris, qui ex Arcadiâ profecti, annis ante bellum Trojanum plusquam quadringentis, in Italiam appulsi, montes patrio more incoluerint; indeque quasi cognomine quodam appellati sint *Aborigines*, ab ὄρος, *mons.* Videtur Virgilius primam opinionem tenere, Æ. 8. 314. De *postibus*, Æ. 2. 442. De *cristis galearum*, Æ. 6. 779. De *rostris*, in prorâ navium prominentibus, Æ. 5. 143.

187. *Quirinali lituo, &c.*] *Lituus* hic baculus est augurum, in summâ parte incurvus, quo cœli regiones ad consulendos avium volatus distinguebant; alibi tuba est, ejusdem formæ, Æ. 6. 167. Igitur *succinctus* ad *trabeam* duntaxat pertinet, non ad *lituum:* nemo enim *cinctus* baculo dici potest. *Quirinalis* dicitur; quia ex Plutarcho, Romulus augurandi mirè peritus fuit, ob eamque rem lituum solebat gestare: qui deinde studiosè servatus in curiâ Saliorum, quæ est in Palatio, cùm ea deflagrasset, inventus est integer, ut est apud Cicer. de Divin. l. 1. 30. Cùm ergò Romulus appellatus sit *Quirinus;* ideò lituus hic, *Quirinalis*, per anticipationem vocatur.

188. *Parvâ succinctus trabeâ.*] *Trabea*, toga fuit, communis sive albi coloris: in eo dissimilis *prætextæ;* quòd *prætexta* purpureo limbo tantùm in imâ orâ prætexeretur; trabea multis fasciis virgisque purpureis, instar trabium transversis ac discurrentibus, ornaretur; iisque, vel intextis, vel assutis. Ornamentum fuit equitum in decursione publicâ, quæ idibus Julii fiebat: item et Consulum in aperiendo Jani templo: aliquandò etiam augurum, qualis hic ornatus Pici describitur. A Romulo trabeam usurpatam, prætextam a Tullo Hostilio primùm inventam habemus ex Plinio, l. 9. 39. Quarè Virgilius, qui eam attribuit Pico, prolepsi sive anticipatione usus est. Dicitur hæc Pici trabea, *parva;* id est, stricta, brevis atque angusta, quales initio togæ fuerunt; non laxior et fusior, quales deinde luxus induxit. De *ancilibus*, scutis minoribus ac rotundis, Æ. 8. 664.

189. *Picus, equûm domitor, &c.*] *Studiosus equorum* dicitur ab Ovid. Metam. 14. 322. mutatusque in avem picum, *pivert, a green peak,* à Circe; quòd, ob fidem uxori suæ Canenti servandam, ejus amorem sprevisset. Fingitur mutatus in picum: quia avis illa maximi usus fuit in captandis auguriis, quâ in arte idem rex excelluit; unde et augurali habitu hic describitur. *Aurea virga.*] Aliqui legunt *aurea*, in primo casu, ut ad Circen referatur, quemadmodum *Venus aurea* appellatur, Æ. 10. 16. Alii, *aureâ*, in sexto casu, ut ad virgam referatur: quemadmodum diximus, Æ. 1. 698. *Aureâ composuit spondâ.* Vocatur Circe *conjux*, id est, amatrix, quæ conjugis loco optabat esse; ut Ecl. 8. 18. *Conjugis indigno Nisæ deceptus amore.*

191.] *Sparsitque coloribus alas.*] Purpureo et fulvo, quibus pici pennæ distinctæ sunt. De *Teucris* et *Dardanidis*, Trojanis, Æ. 1. 235.

Quid

Quid petitis? quæ causa rates, aut cujus egentes
Litus ad Ausonium tot per vada cœrula vexit?
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto)
Fluminis intrâstis ripas, portuque sedetis;
Ne fugite hospitium: neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte suâ, veterisque Dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes: his ortus ut agris
Dardanus Idæas Phrygiæ penetravit ad urbes,
Threïciamq; Samum, quæ nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhenâ ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia cœli
Accipit, et numerum Divorum altaribus auget.
Dixerat: et dicta Ilioneus sic voce secutus:
Rex, genus egregium Fauni: nec fluctibus actos
Atra subegit hyems vestris succedere terris;
Nec sidus regione viæ, litusve fefellit.
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Afferimur: pulsi regnis, quæ maxima quondam
Extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.
Ab Jove principium generis, Jove Dardana pubes
Gaudet avo: rex ipse Jovis de gente supremâ,
Troïus Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos; quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis:

quid petitis? quæ causa tulit per tot maria cærulea ad litus Italicum naves vestras, *aut cujus* rei *indigentes? Sive pulsi errore viarum, sive procellis (qualia multa navigantes tolerant per altum mare) ingressi estis ripas fluvii* nostri, *et statis in portu; ne fugiatis* hoc *hospitium: et ne nesciatis Latinos* esse *populum Saturni, non justum per vincula legum,* sed *sponte suâ, et continentem se* in *consuetudine* illius *antiqui Dei. Et sanè recordor* (quanquam *fama* illa *minus nota* est *ob vetustatem) Auruncos senes ita narrare: quomodo Dardanus, natus* in *his arvis, pervenit ad Idæas urbes Phrygiæ,* et ad *Samum Thraciam, quæ nunc vocatur Samothracia. Nunc palatium aureum cœli siderei excipit solio illum hinc profectum e Tyrrhenâ urbe Corythi, et* donatus *aris auget numerum divorum. Dixerat: et Ilioneus sic respondit voce verbis ejus: Rex, eximia proles Fauni: nec nigra tempestas coëgit nos agitatos mari intrare* in *regnum vestrum; nec astrum, aut litus abduxit* nos *a* rectâ *regione viæ. Omnes consultò et animis libentibus appellimur ad hanc urbem: ejecti regnis, quæ Sol oriens ex ultimo cœlo spectabat olim amplissima. Initium nostræ stirpis* est *à Jove, Trojana juventus gloriatur Jove parente: rex Æneas Trojanus ipse e summâ familiâ Jovis, misit nos ad tuam domum. Si terra ultima celat aliquem interfuso oceano; si zona Solis torridi, porrecta in medio quatuor zonarum separat aliquem à* cæteris hominibus; is *quoque audivit, quanta procella* belli, *erumpens e crudelibus Mycenis, pererraverit agros Idæos; et quo fato geminus orbis Europæ atque Asiæ commissus sit:*

NOTÆ.

202. *Latinos Saturni gentem, &c.*] Indicat ætatem auream. De qua, E. 4. 6. G. 1. 125. De *Saturni* in Italia regno, Æ. 8. 319. De *Auruncis* et *Ausonibus*, supra v. 55.

207. *Dardanus Idæus, &c.*] Hoc narravimus, Æ. 3. 167. Æ. 1. 235. De *Ida*, monte Troadis in Phrygiâ, Æ. 1. 381. De *Tyrrhenâ* regione, Æ. 2. 781.

208. *Threïciamque Samum.*] *Samos* triplex. I. Maxima, ad occidentem sinûs Corinthiaci, in mari Ionio, nunc *Cephalonie*, de qua, Æ. 3. 271. II. Minor, ad occidentem Ioniæ, in mari Icario, nunc adhuc *Samo*, de qua, Æ. 1. 16. III. Minima, ad meridiem Thraciæ, contra ostia Hebri fluvii, in mari Ægæo, communiùs *Samothracia* dicta, nunc *Samandrachi:* de quâ hic sermo est. De *Corytho* oppido Tusciæ, nunc *Cortona*, Æ. 3. 170.

217. *Regnis, quæ maximâ, &c.*] Priamus enim maximæ parti minoris Asiæ imperabat, Æ. 3. 1. De *ortu Dardani a Jove*, Æ. 3. 167.

220. *Jovis de gente . . . Æneas.*] Et paterno genere, per Dardanum; et materno, per Venerem. *Idæi campi*, Trojani, ubi mons Ida, Æ. 2. 801. *Mycenis*, urbe Peloponnesi, Agamemnonis regia, Æ. 1. 284. *Europæ atque Asiæ orbis:* Græci, qui ex Europâ; Trojani, qui ex Asiâ. *Orbis*, pro mundi parte hic sumitur.

Audiit, et si quem tellus extrema refuso
Submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti,
Diis sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamq; auramq; patentem.
Non erimus regno indecores: nec vestra feretur
Fama levis, tantique abolescet gratia facti.
Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Æneæ juro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus et armis:
Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultrò
Præferimus manibus vittas ac verba precantûm)
Et petiêre sibi et voluêre adjungere gentes.
Sed nos fata Deûm vestras exquirere terras
Imperiis egêre suis. Hinc Dardanus ortus,
Huc repetit: jussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim, et fontis vada sacra Numici.
Dat tibi præterea fortunæ parva prioris
Munera, relliquias Trojâ ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
Hoc Priami gestamen erat, cùm jura vocatis
More daret populis, sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor, vestes.
Talibus Ilionei dictis, defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis hæret
Intentos volvens oculos: nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameïa tantùm,
Quantùm in connubio natæ thalamoque moratur,
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.

Ab illo excidio, jactati per tot maria immensa, poscimus pro *Diis domesticis sedem angustam, et litus securum, et æquam atque aërem communem omnibus. Non erimus dedecori regno* tuo, *nec levis fama vestra* inde *habebitur, nec delebitur gratia tanti beneficii, nec pœnitebit Italos admisisse sinu* suo *Trojam. Juro per fata Æneæ; et* per *dextram* ejus *potentem, seu fide, seu bello et armis, si ullus expertus est* eam: *multi populi, multæ nationes, et petierunt, et voluerunt nos sociare sibi: ne sperne* nos, *quia sponte portamus manibus tænias et verba supplicantium. Sed voluntas Deorum coëgit nos jussis suis quærere regionem vestram. Dardanus hinc ortus* est, *huc revertitur: et Apollo magnis oraculis impellit nos ad Tybrim Tyrrhenum, et* ad *fluenta sacra fontis Numici. Præterea Æneas offert tibi exigua dona præteritæ fortunæ, reliquias servatas, e Trojâ incensâ. Anchises pater* ejus *libabat hâc* paterâ *aureâ ante altaria: hic erat ornatus Priami, quandò* juxta *consuetudinem reddebat jus populis convocatis, et sceptrum, et sacra tiara, et vestes, opus Trojanarum* mulierum. Inter *talia verba Ilionei, Latinus tenet vultum defixum intuendo, et stat immotus loco, volvens oculos attentos: nec purpura colorata, nec sceptrum Priami tàm movet regem, quàm attendit ad conjugium et nuptias filiæ, et meditatur in animo oraculum antiqui Fauni.*

NOTÆ.

225. *Audiit, et si quem, &c.*] Intelligit incolas, si qui sunt, zonæ frigidæ; quæ ultra oceanum, ad meridianum et septentrionalem polum hinc inde recedit: et incolas zonæ torridæ, quæ in medio orbis itineri Solis subjacet. De his tribus zonis et aliis duabus temperatis, G. 1. 233.

237. *Præferimus manibus vittas.*] Supplices, tàm apud Latinos, quàm apud Græcos, solebant olivæ ramum præferre, revinctum laneis vittis; quæ in manus supplicum dependebant: unde dicuntur passim etiam *velamina*, et *infulæ*; quod velarent manus et quasi vincirent: capitum verò infulæ vulgo etiam essent e tæniis vittisque laneis, Æ. 2. 133.

242. *Tyrrhenum ad Tybrim, &c.*] De eo, Æ. 2. 781. De *Numico*, supra, v. 150. De *libatione ad aras*, Æ. 1. 736.

247. *Sacerque tiaras.*] Pileus fuit omnium ferè orientalium principum, igitur et Phrygum: oblongus, rotundus, in acumen desinens, pendulis ad aures vittis insignitus: cujus acumen erectum quidem reges ferebant; cæteri ab rege illustres viri, paulùm inflexum.

248. *Iliadumque labor, vestes.*] Vestes acu pictæ, quod *Phrygum* inventum fuit: unde et *Phrygiones* dicuntur ejusmodi artifices. *Iliades* Trojanæ mulieres, Phrygiæ.

254. *Sortem.*] Oraculum, Æ. 4. 346. De *paribus auspiciis*, pro, pari potestate, Æ. 4. 102.

Hunc

Hunc illum fatis externâ a sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis: hinc progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quæ viribus occupet orbem.
Tandem lætus ait: Dii nostra incepta secundent,
Augurium que suum. Dabitur, Trojane, quod optas.
Munera nec sperno: non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri, Trojæve opulentia deerit.
Ipse modò Æneas (nostri si tanta cupido est,
Si jungi hospitio properat, sociusque vocari)
Adveniat; vultus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contrà regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostræ,
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
Monstra sinunt: generos externis affore ab oris,
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, et (si quid veri mens augurat) opto.
Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.
Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent:
Tecti auro fulvum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Æneæ currum geminosque jugales,
Semine ab æthereo, spirantes naribus ignem:
Illorum de gente, patri quos Dædala Circe
Suppositâ de matre nothos furata creavit.

hunc esse illum generum, profectum e peregrinâ regione, destinatum fatis; et hunc *vocari in regnum æquâ potestate: hinc oriturum sobolem illustrem virtutibus, et quæ potentiâ subjiciat totum orbem. Denique lætus ait: Dii prospera reddant nostra consilia, et sua auguria.* Vir *Trojane, concedetur* tibi *quod cupis. Nec contemno dona* vestra: *regnante Latino, non deficiet vobis fœcunditas divitis agri, aut abundantia Trojæ. Tantummodò veniat ipse Æneas; si tantum est* ipsi *desiderium nostri, si properat conjungi* mecum jure *hospitii, et appellari socius: et ne timeat vultus benevolos. Erit mihi pars fœderis, tetigisse dextram regis. Vos verò jam reportate regi mea dicta. Est mihi filia, quam non oracula ex patrio sacrario, non multa prodigia e cœlo* missa *permittunt me sociare marito nationis nostræ. Edicunt hoc superesse Latio:* nempe *venturum esse generum e peregrinis regionibus, qui posteritate* suâ *extollat ad sidera nostrum nomen. Et opinor hunc illum esse, quem fata petunt; et* id *cupio, si* mea mens *conjicit aliquid veri. Hæc locutus pater, elegit equos ex omni multitudine. Trecenti* bene *curati erant in altis stabulis. Statim imperat equos, coopertos purpurâ et variatis stragulis dari singulis Trojanis* per *ordinem: aureæ phaleræ pendent demissæ in pectora: tecti auro mordent sub dentibus aurum rutilum.* Imperat *dari Æneæ absenti currum et geminos* equos *jugales, ex origine cœlesti, exhalantes ignem naribus: de stirpe illorum, quos ingeniosa Circe, suffurata patri* suo *Soli, creaverat nothos e matre suppositâ.*

NOTÆ.

262. *Uber agri.*] Substantivè pro *ubertate terræ*, G. 2. 185.

266. *Tyranni.*] *Regis*, Sic enim Plato, et Isocrates, et Græci poëtæ Tragici, bonum etiam principem appellant. De *adyto*, Æ. 2. 297.

277. *Instratos ostro alipedes.*] *Alipedes*, equi veloces et quasi alatis pedibus: desumpta vox e Lucretio, qui cervos ita nuncupat, l. 6. 765. *Ostro*, purpurâ e sanguine ostrei expressâ, G. 2. 506. *Pictis tapetis*, stragulis purpureis, sed acu pictis et variatis: pictura enim de acu sæpe dicitur: reperitur *tapes*, *tapete*, *tapetum*.

278. *Monilia.*] *Phaleras* quidam interpretantur. Et verò phaleræ sunt Plinio, pensilia ornamenta: quamquam Suidæ sunt scutula in fronte; Herodoto tegumenta circa maxillas.

282. *Patri quos Dædala Circe, &c.*] Fingitur hic a Virgilio Circe, Solis filia, paternis equis equam clam supposuisse, quæ hos Latini equos ex eorum semine pepererit: unde *nothi* dicuntur, id est, non legitimi, quorum tamen notus est pater: quorum enim ignotus est, ii dicuntur *spurii*: a Græca voce νόθος, quæ idem significat. *Circe* dicitur *Dædala*, id est, ingeniosa: vel a Dædalo ingenioso artifice, Æ. 6. 14. vel à δαιδάλλω, *artificiosa facio*. Sic Lucretius, Minervam, Terram, linguam, *Dædalam* passim appellat. Dicitur autem *Circe* a quibusdam fuisse Marica illa nympha, mater Latini, de qua, v. 47.

Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Sæva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat:
Et lætum Ænean, classemque ex æthere longè
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ,
Deseruisse rates: stetit acri fixa dolore:
Tum quassans caput, hæc effudit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeïs occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troja viros? medias acies, mediosque per ignes
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa jacent: odiis aut exsaturata quievi.
Quin etiam patriâ excussos infesta per undas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto.
Absumptæ in Teucros vires cœlique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Tybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithûm valuit: concessit in iras
Ipse Deûm antiquam genitor Calydona Dianæ:
Quod scelus, aut Lapithis tantum, aut Calydone merente?
Ast ego, magna Jovis conjux, nil linquere inausum
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti;
Vincor ab Æneâ. Quod si mea numina non sunt
Magna satis, dubitem haud equidem implorare quod usquam est:

Trojani post *talia munera et verba Latini revertuntur excelsi in equis, et referunt pacem. Ecce autem aspera uxor Jovis referebat se ab Argis Inachiis, et ibat elata per aërem, et procul ab usque Pachyno Siculo videt ex aëre lætum Æneam et classem Trojanam. Videt* Trojanos *jam struere domos, jam confidere regioni, reliquisse naves: stetit affixa* illic, præ *gravi dolore: deinde movens caput, emisit e pectore hæc verba: Vah gentem odiosam, et fata Trojanorum opposita voluntati meæ! An* potuerunt *perire in campis Sigeis? an capti potuerunt capi? an Troja combusta combussit homines?* Ergo *repererunt iter per medios exercitus et medias flammas? At opinor, mea potestas denique jacet lassa: aut satiata deposui odium. Imò etiam ausa* sum *persequi inter aquas* eos *expulsos patriâ, et toto mari me objicere* iis *exulibus. Vires cœli et maris consumptæ* sunt *contra Trojanos. Quid profuerunt mihi Syrtes, aut Scylla, aut magna Charybdis? teguntur alveo desiderato Tybridis, tuti a mari atque a me. Mars potuit evertere crudelem nationem Lapitharum: ipse pater Deorum permisit furori Dianæ veterem Calydona: quam tantam* pœnam *sceleris merentibus Lapithis aut Calydone? Sed ego, magna uxor Jovis, quæ potui nihil omittere intentatum, quæ converti me in omnia, superor ab Æneâ. Quod si mea divinitas non est satis potens; non sanè dubitabo invocare quicquid usquam est:*

NOTÆ.

286. *Inachiis Argis.*] De *Argis*, urbe Peloponnesi, Junoni chara, Æ. 1. 15. 284. *Inachii* dicuntur, vel ab Inacho Argivorum rege; vel ab Inacho fluvio; qui prope urbem fluit; ex Strab. l. 8. De *Pachyno*, promontorio Siciliæ meridionali, *capo Passaro*, Æ. 3. 699.

294. *Fata Phrygum.*] De *fatis*, Æ. 1. 239. De *Phrygia*, ibid. 381. De *Sigeo* Troadis promontorio, Æ. 6. 500. De *numine*, Æ. 1. 133. De *Teucris*, ibid. 235.

302. *Quid Syrtes, &c.*] In Libyco mari vadosi sinus, Æ. 1. 111. De *Scyllâ* scopulo, et *Charybdi* voragine in freto Siculo, Æ. 3. 420.

304. *Mars perdere gentem Lapithûm, &c.*] Pirithoüs Lapitharum rex, de quo Æ. 6. 601, 617. ad suas cum Hippodame nuptias cùm Centauros Deosque omnes, uno excepto Marte, invitasset: Mars utramque gentem Lapithas et Centauros, clade utrimque maximâ inter pocula commisit. Ita Servius, quem sequuntur cæteri interpretes. De *Lapithis*, et *Centauris*, Thessaliæ gentibus, G. 2. 456. G. 3. 38.

306. *Calydona Dianæ, &c.*] Oeneus Calydonis rex, in Ætoliâ, circa ostia Eveni fluvii: cum Diis omnibus, exceptâ Dianâ, primitias frugum obtulisset, irata Dea aprum immisit, a quo vastatus est latè ager Calydonius, donec a Meleagro Oenei filio fera occideretur. Ovid. Met. 8. 273.

Flectere

Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lavinia conjux :
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus ;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hâc gener atque socer coëant mercede suorum.
Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo :
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantùm
Cisseïs prægnans ignes enixa jugales :
Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ.
Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petivit.
Luctificam Alecto dirarum ab sede sororum
Infernisque ciet tenebris : cui tristia bella,
Iræque, insidiæque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odêre sorores
Tartareæ monstrum : tot sese vertit in ora,
Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur :
Hunc mihi da proprium, virgo sata nocte, laborem,
Hanc operam : ne noster honos, infractave cedat
Fama loco ; neu connubiis ambire Latinum
Æneadæ possint, Italosve obsidere fines.

si non possum flectere superos, commovebo inferos. Sit ita, *non permittetur* mihi *arcere eos ab regno Latini ; et Lavinia fatis destinatur* Æneæ *uxor certissima : sed licet differre, et adhibere moras tantis rebus ; sed licet evertere populos utriusque regis. Gener et socer faciant fœ*dus *hoc præmio suorum. Puella,* habebis *pro dote sanguinem Trojanum et Rutulum : et Bellona destinatur tibi pronuba. Nec solùm* Hecuba filia *Cisseï gravida peperit faces conjugales : Veneri etiam suus filius erit idem, et alter Paris, et fax iterum perniciosa contra Trojam recidivam. Postquam protulit hæc verba, descendit tremenda* in *terras. Excitat ex domo dirarum sororum et infernis umbris Alecto luctuosam : cui bella tristia, et iræ, et insidiæ, et crimina perniciosa* sunt *cordi. Ipse etiam pater Pluton aversatur* hoc *monstrum, aversantur sorores infernæ : tot convertit se in species, tam crudeles sunt figuræ* ejus, *tot dira producit serpentes. Juno animat eam his verbis, et loquitur talia : O virgo filia Noctis, concede mihi hunc laborem proprium, hoc officium : ne nostra gloria vel fama victa, cedat locum ; et ne Trojani possint circumvenire Latinum* prætextu *conjugii, et invadere regionem Italam.*

NOTÆ.

312. *Acheronta.*] Numina inferorum, ubi *Acheron* fluvius, Æ. 6. 323.

315. *At trahere, &c.*] Quomodo Dii fatis obstare possent, diximus, Æ. 1. 239.

317. *Mercede suorum.*] Damno populorum ; quæ *merces* ironicè dicitur. Ita Cicero Tuscul. 3. 12. *Nam istuc, nihil dolere, non sine magnâ mercede contingit, immanitatis in animâ, stuporis in corpore.*

319. *Bellona . . . . . . pronuba.*] *Bellona,* Dea bellorum præses, Martis soror, quæ eidem ad bellum eunti currum et equos parat : Græcis dicta *Enyo. Pronubæ,* mulieres dicebantur, quæ nuptias conciliabant, eaque administrabant, quæ pertinebant ad nuptias, et nuptam in lecto collocabant : eas oportebat uni viro nuptas fuisse, ad bonum omen.

320. *Cisseis prægnans ignes, &c.*] Hecuba Priami uxor, Cissei Thraciæ regis filia, antequam pareret Parin, visa est sibi facem utero gestare, Æ. 1. 27. *Ignes enixa jugales,* intellige Parin ipsum, vel incendium Trojæ, quod illius partûs et conjugii fructus fuit : dicitur enim *jugale* quicquid ad conjugium pertinet : et conjugium ipsum, *jugum,* Æ. 4. 59.

321. *Idem Veneri partus, &c.*] Æneas, Veneris filius, erit alter Paris, altera ruina Trojæ, quam a se excitatam in Italiâ iterum perdet.

322. *Recidiva Pergama.*] Explicant plerique *repullulantia, reparata ;* ego simpliciter *iterum cadentia,* ut Æ. 4. 344. Qui enim deducunt a *cædo* (et arbores quæ cæsæ et recisæ repullulant) non advertunt obstare mensuram syllabæ secundæ brevem : unde melius a *cado,* quam a *cædo* derivatur. *Pergama,* arces Trojanæ urbis, Æ. 1. 466.

324. *Alecto, &c.*] De hâc furiâ, aliisque duabus, G. 3. 552. Æ. 6. 572. De *Plutone,* G. 4. 467.

331. *Virgo sata Nocte.*] *Virginem* vocat furiam. Vel simpliciter, pro puellâ : quomodo Pasiphaë dicitur *virgo,* Ecl. 6. 52. Vel peculiari furiarum nomine : quæ sic dicuntur, quia severæ et in puniendo incorruptæ : unde Ajax flagellifer apud Sophoclem, v. 847. vocat eas ἀεὶ παρθένους, *semper virgines.* Noctis et Acherontis erant filiæ.

Tu potes unanimes armare in prælia fratres,
Atque odiis versare domos: tu verbera tectis
Funereasque inferre faces: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes: fœcundum concute pectus,
Disjice compositam pacem, sere crimina belli:
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus.
Exin Gorgoneis Alecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ.
Quam super adventu Teucrûm, Turniq; hymenæis,
Fœmineæ ardentem curæq; iræque coquebant.
Huic Dea cœruleis unum de crinibus anguem
Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit:
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille inter vestes et levia pectora lapsus
Volvitur attactu nullo, fallitque furentem:
Vipeream inspirans animam: fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dùm prima lues udo sublapsa veneno
Pertentat sensus, atque ossibus implicat ignem,
Necdum animus toto percepit pectore flammam;
Mollius, et solito matrum de more, locuta est,
Multa super natâ lachrymans, Phrygiisq; hymenæis:
Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret, natæque, tuique?
Nec matris miseret: quam primo Aquilone relinquet
Perfidus, altâ petens, abductâ virgine prædo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor,
Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad arces?

Tu potes commovere in pugnas fratres conjunctissimos, et turbare odiis familias: tu immittere domibus verbera et mortiferas tædas: tibi sunt mille species et mille artes nocendi: concita animum fertilem, disturba pacem confectam, semina causas belli: fac ut juventus velit arma, simulque petat, et corripiat ea. Posteà Alecto imbuta venenis Medusæis, primo adit Latium et altam domum regis Laurentis, et obsidet portas quietas Amatæ: quam fœminea sollicitudo et ira cruciabat, flagrantem ob adventum Trojanorum et nuptias Turni. Dea injicit ei colubrum unum è capillis cœruleis, et submittit in sinum usque ad profundum cor: ut acta in furorem per id monstrum evertat totam familiam. Ille lapsus inter vestes et pectus leve, serpit nullo tactu, et subrepit furenti infundens halitum vipereum: mox ille coluber fit aureus torques circa collum, fit tænia longæ vittæ, et implicat capillos, et lubricus vagatur per membra. Et quidem dum prima pestis submissa humido veneno movet sensus, et immiscet flammas ossibus, et nondum animus excepit incendium toto pectore: tum locuta est tranquillius et solitâ consuetudine matrum, flens multum ob filiam et nuptias Trojanas: O pater, an Lavinia datur ducenda Trojanis? nec miseret te, et filiæ, et tui? nec miseret te matris: quam perfidus ille prædo deseret primo vento, abiens mari, abreptâ virgine? Nonne pastor Phrygius sic intravit Spartam, et sic abstulit Helenam Ledæ filiam in urbem Trojanam?

NOTÆ.

337. *Tibi nomina mille.*] Vel intelligit mille pestes, furiarum quasi famulas, quæ passim in earum comitatu ponuntur a poëtis, distinctæ variis nominibus: ut sunt Luctus, Pavor, Fames, Discordia, &c. Vel intelligit *causas nocendi:* frequentèr enim *nomen* pro *causâ* sumitur: unde passim *quo nomine,* pro *quâ de causâ.*

341. *Gorgoneis venenis.*] Quia Medusa una e Gorgonibus, Æ. 2. 616. caput habuit serpentibus horridum: quod a se abscissum Perseus cùm per Africam circumferret, stillantes inde in terram sanguinis guttæ totidem in angues venenatos mutatæ sunt, unde multitudo tanta venenorum et serpentium in Africâ. Ovid. Metam. 4. 620. et Apollonius, l. 4. 1514. De *Latio* supra, v. 54. De *Laurente* regione, v. 63. De *tyranni* nomine, v. 266. De *Teucris,* Æ. 1. 235. De *Hymenæo,* nuptiarum præside, G. 3. 60.

350. *Attactu nullo.*] Sensibili, quem Amata perciperet.

352. *Tænia vittæ.*] *Tænia,* extrema pars *vittæ:* promiscuè vulgò sumuntur. De sacro *vittarum* usu, Æ. 2. 133.

361. *Aquilone.*] Vento septentrionali, Ecl. 7. 51. Hic pro quolibet vento.

363. *At non sic Phrygius, &c.*] Legitur *An non* per simplicem interrogationem. Et *at non?* per interrogationem ironiæ conjunctam. *Pastor,*

Quid tua sancta fides, quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externâ petitur de gente Latinis
Idque sedet, Faunique premunt te jussa parentis:
Omnem equidem sceptris terram quæ libera nostris
Dissidet, externam reor; et sic dicere Divos.
Et Turno, si prima domûs repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.
His ubi nequicquam dictis experta, Latinum
Contra stare videt; penitùsque in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tùm verò infelix, ingentibus excita monstris,
Immensam sine more furit lymphata per urbem:
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent. Ille actus habenâ
Curvatis fertur spatiis: stupet inscia turba,

Quid erit tua sacra fides, quid antiquum studium tuorum, et dextra toties data cognato Turno? Si quæritur Latinis gener e gente alienâ, et *id statutum est, et mandata patris Fauni urgent te: certè existimo alienam regionem* eam *omnem, quæ non subdita dominationi nostræ separatur a* nobis; *et* existimo *sic Deos loqui. Præterea si requiratur prima origo familiæ* Turni; *patres Turni sunt Inachus et Acrisius, et media Græcia. Postquam frustrà aggressa his verbis Latinum, cernit* eum *contrà persistere;* et postquam *furiosum venenum colubri intimè lapsum* est *in viscera, et penetrat* eam *totam: tunc vero misera, commota magnis monstris, sævit ultra modum furiosa per vastam urbem: quemadmodum aliquandò turbo cursitans sub torto flagello, quem pueri vacantes ludo agitant in magnum orbem circa atria spatiosa. Ille impulsus flagello vagatur sinuosis spatiis; turba ignara obstupescit,*

NOTÆ.

Paris qui primo pastor fuit, Æ. 1. 27. *Phrygius,* Trojanus e Phrygiâ, Æ. 1. 381. *Lacedæmona,* Spartam in Peloponneso, Æ. 2. 577. De *Helenæ ortu* ex Ledâ, et raptu, Æ. 1. 650. Æ. 6. 511.

366. *Consanguineo Turno.*] Matrem habebat Veniliam, sororem Amatæ.

367. *Si gener, &c.*] Eludit oraculum Fauni, de quo supra, v. 81. probatque illud in Turnum cadere; tùm quia Rutuli non parebant Latinis, et sic externi poterant dici, quamvis vicini: tùm quia e Græcis Argivis ortus erat Turnus; Æneas contra e Dardano Italo.

372. *Inachus Acrisiusque, &c.*] *Inachus* Argivorum rex fuit, qui nomen fluvio ibidem dedit. *Acrisius* ex ejus fuit posteris; pater *Danaes,* quam cum audisset pariturам esse filium, a quo ipse foret occidendus: turre virginem inclusit. Hæc illic vitiata a Jove, sub aurei imbris specie per tegulas delapso, peperit Perseum. Ideò inclusa cum puero in arcâ ab Acrisio, et in mare projecta, allapsa est secundum Græcos scriptores, ad insulam Seriphum, unam e Cycladibus in Ægeo mari; ibique à Polydecte suscepta est; secundum Latinos ad litus Apuliæ, ubi Pilumno regi, Turni avo, nupsit; et *Ardeam* condidit in Rutulorum finibus: Pilumnus Daunum, Daunus Turnum ex Veniliâ Amatæ sorore genuit.

Mediæque Mycenæ.] *Argos* et *Mycenæ,* vicinæ Peloponnesi urbes, ita ut commune Junonis templum haberent, inter utramque positum, ex Strab. lib. 8. uni eidemque principi parebat tota illa ditio, Acrisii tempore; nec distinctum Mycenis regnum constitutum est, nisi sub Pelopis posteris, ut notat ibidem Strabo. Quare ob viciniam et indistinctum diu imperium, *Argos* et *Mycenæ* promiscuè pro uno eodemque regno, ac ferè loco, habentur à poëtis, imprimisque a Virgilio. Hæc sufficiant testimonia, pauca e multis, Æ. 2. 178. Sinon a Calchante admonitos ait fuisse Græcos, exscindi Trojam non posse: *omina ni repetant Argis,* id est, nisi Argos redeant: statimque refert eos, Calchantis admonitu: *patrias vento petiisse Mycenas.* Ergo Mycenæ et Argos pro eâdem urbe usurpatæ. Item Æ. 6. 838. sic ait de duce Romano: *Eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas,* id est, Argivorum regnum eruet. Constat enim ex Strabonis loco citato, *Mycenas* non a Romanis, sed ab ipsis Argivis esse erutas, ita ut suo tempore ne vestigium quidem earum reperiretur. Itaque hic, *mediæque Mycenæ,* significat *mediam Græciam, mediam Peloponnesum*: partem pro toto, locum certum pro incerto.

377. *Lymphata.*] Furiosa. Vel, a *Nymphis, lympharum* præsidibus, quæ eos, a quibus erant conspectæ, in furorem agebant: ita fere Festus: Vel, quod in rabiem acti, *lympham,* id est, *aquam,* timeant: ita Isidorus.

Impubes

Impubesque manus, mirata volubile buxum:
Dant animos plagæ. Non cursu segnior illo
Per medias urbes agitur, populosque feroces.
Quin etiam in sylvas, simulato numine Bacchi,
Majus adorsa nefas, majoremque orsa furorem,
Evolat: et natam frondosis montibus abdit,
Quo thalamum eripiat Teucris, tædasque moretur:
Evoë Bacche fremens, solum te virgine dignum
Vociferans. Etenim molles tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem,
Fama volat: furiisque accensas pectore matres
Idem omnes simul ardor agit nova quærere tecta.
Deseruere domos: ventis dant colla comasque:
Ast aliæ tremulis ululatibus æthera complent,
Pampineasque gerunt incinctæ pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natæ Turnique canit hymenæos,
Sanguineam torquens aciem: torvumque repentè
Clamat: Io matres, audite ubi quæque, Latinæ.
Si qua piis animis manet infelicis Amatæ
Gratia, si juris materni cura remordet:
Solvite crinales vittas, capite orgia mecum.
Talem inter sylvas, inter deserta ferarum,
Reginam Alecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini;
Protinùs hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem

et agmen impube miratur buxum versatile: ictus adjiciant vim buxo. Regina *non lentior* quam *ille cursus, vagatur per medias urbes et populos furentes. Imò præterea, ausa grandius crimen et orsa majorem furorem, abit in sylvas, sub fictâ religione Bacchi, et occultat filiam* in *montibus umbrosis: ut auferat* hoc *conjugium Trojanis*, aut *retardet nuptias, fremens Evoë Bacche: clamans te unum dignum esse puellâ*, ô Bacche. *Et verò rumor spargitur, puellam gestare pro te thyrsos teneros, circuire choris tuam* imagi nem, *alere comam dicatam tibi: et eadem cupiditas impellit simul omnes matres inflammatas furiis in pectore, ad quærendas domos novas. Reliquerunt domos: præbent ventis colla et capillos: aliæ autem implent aërem tremulis clamoribus, et indutæ pellibus gestant hastas ornatas pampino. Ipsa regina in medio furiosa tenet pinum flammantem, et canit nuptias filiæ* suæ *et Turni, volvens oculos sanguinolentos, et subito clamat immaniter: Io matres Latinæ, audite omnes ubicunque* estis: *si quis amor restat piis animis ergu miseram Amatam, si sollicitat vos cura auctoritatis maternæ, resolvite tænias capillorum, celebrate mecum orgia. Sic undique per sylvas, per deserta ferarum, Alecto impellit reginam furiis Bacchi. Postquam Dea funesta visa est* sibi *satis stimulavisse primas iras, et urbâsse omnem familiam atque consilium Latini: statim aufertur nigris alis inde ad muros Rutuli audacis: quam urbem*

NOTÆ.

382. *Buxum.*] *Buxus* arbor est: *buxum*, lignum arboris, *buys*, *box*, ex quo fit *turbo*, lusorium instrumentum versatile, Gall. *sabot*, *a top*.

385. *Bacchi, &c.*] De *eo*, deque *thyrsis*, hastis pampino vestitis, E. 5. 29. De *Bacchis*, mulieribus eidem sacris, quarum furorem simulabat Amata, Æ. 4. 301. De vociferatione Bacchicâ *Evoë*, Æ. 6. 517. De *choro* seu saltatione mulierum circa Deorum simulacra, Æ. 4. 62. De verbo *lustro*, pro *circumeo*, Æ. 1. 608.

391. *Tibi pascere crinem.*] Mos apud Græcos, Romanos, Barbaros, capillos Diis sacrare: idque fiebat duobus modis, vel eos fluentes et incæduos alendo; vel detondendo, et templis appendendo, aut mortuorum tumulis injiciendo. Contendit tamen Cerdanus semper sacratos fuisse per tonsuram, nec solitos ali, nisi ut postea secarentur.

397. *Pinum sustinet.*] Facem nuptialem, quæ frequenter e pinu, Ecl. 8. 29. Faces eas non tantùm a pueris, sed a matre etiam latas, præcipue apud Græcos, probat Cerdanus, ex Euripide et Apollonio.

400. *Io.*] Vox est omnes prope affectus exprimens, dolorem, gaudium, &c. *ἰώ*, De *orgiis*, Bacchi sacris, Æ. 4. 301.

403. *Solvite crinales vittas.*] Quæ virginum et matronarum capillos coërcebant, non meretricum. Unde Ovid. de arte, l. 1. 30. *Este procul vittæ tenues, insigne pudoris.* Eas resolvere, furoris et inverecundiæ nota fuit, Baccharumque mos.

Acri-

Acrisioneis Danaë fundâsse colonis,
Præcipiti delata Noto: locus Ardua quondam
Dictus avis, et nunc magnum manet Ardea nomen.
Sed fortuna fuit. Tectis hîc Turnus in altis
Jam mediam nigrâ carpebat nocte quietem.
Alecto torvam faciem et furialia membra
Exuit: in vultus sese transformat aniles,
Et frontem obscœnam rugis arat: induit albos
Cum vittâ crines: tùm ramum innectit olivæ.
Fit Calybe, Junonis anus, templique sacerdos:
Et juveni ante oculos his secum vocibus offert:
Turne, tot incassum fusos patière labores,
Et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
Rex tibi conjugium et quæsitas sanguine dotes
Abnegat, externusque in regnum quæritur hæres.
I nunc, ingratis offer te, irrise, periclis:
Tyrrhenas, i, sterne acies: tege pace Latinos.
Hæc adeò tibi me, placidâ cùm nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Lætus in arma para: et Phrygios, qui flumine pul-
Consedêre, duces, pictasque exure carinas. [chro
Cœlestûm vis magna jubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare conjugium, et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.
Hîc juvenis vatem irridens, sic orsa vicissim

Danaë dicitur condidisse civibus Acrisioneis, huc *advecta celeri vento: locus* ille *appellatus* est *olim a majoribus Ardua, et nunc nomen insigne restat Ardea. Sed casus* ita *tulit. Illic Turnus tenebrosâ nocte jam capiebat medium somnum in sublimi domo. Alecto deponit sævum vultum, et membra furiosa: mutat se in speciem vetulæ, et sulcat rugis frontem fœdam: assumit capillos albos cum tæniâ: tum implicat* iis *coronam olivæ. Fit Calybe, vetula Junonis, et sacerdos* ejus *templi: et exhibet se juveni præ oculis cum iis verbis: Turne, an feres tot labores abire frustrà, et tua regna transmitti Trojanis advenis? Rex abnuit tibi matrimonium et præmia parata sanguine, et hæres peregrinus quæritur ad regnum. I modo, illuse, expone te inutilibus periculis: i, supera Tuscos exercitus, protege pace Latinos. Ipse autem omnipotens* Juno *filia Saturni palam jussit me dicere hæc tibi, dum dormis tranquillâ nocte. Age igitur, et lætus cura juventutem armari et emitti portis ad bellum: et succende duces Phrygios, qui sederunt ad pulchrum fluvium, et pictas naves. Magna potestas Deorum* hoc *imperat. Ipse rex Latinus, nisi consentit conficere matrimonium, et stare promissis, sentiat et experiatur denique Turnum in bello. Tùm juvenis ridens vatem, ita vicissim*

NOTÆ.

410. *Acrisioneis colonis, &c.*] Quod fabulæ de *arca* Danaes effutiunt, ut supra narravimus, v. 372. hoc videtur hic Virgilius de *navi* interpretari, quâ, cum Argivis aliquot, fugam Danaë in Italiam ceperit: quo allapsa, favente vento meridionali *Noto*, condidit ibidem Ardeam, in gratiam *colonorum* Argivorum, quos advexerat secum e regno *Acrisii* patris sui. *Ardea* urbs fuit regia Rutulorum, in finibus Latii, mare Tyrrhenum versus, ad orientem Laurenti; nunc vicus nomen retinens. Nomen, vel ab *Ardeâ* ave, cujus ex augurio condita est, teste Hygino apud Senecam, quem qui sequuntur explicant hic vocem *avis,* de *volucri:* videturque Ovidius, Met. 14. 574. allusisse ad illam urbis originem, cum eandem ab Æneâ excisam et in *Ardeam* avem mutatam fingit. Vel potius, dicta est ab *arduo* situ: unde sic legimus, duce Servio, et MSS. apud Pierium compluribus: *locus Ardua quondam dictus avis,* id est, *majoribus.*

413. *Fortuna fuit, &c.*] Vel ad superiora refertur: *Fortuna casusque fuit, ut nomen urbi tamdiu remanserit, tot aliis urbium nominibus aut mutatis aut sepultis.* Vel ad subsequentia; *Fortuna casusque fuit, quod Turnus tum dormiebat, &c.*

418. *Cum vitta crines, &c.*] *Calyben,* poëta sacerdotem fingit templi Junonii, quod Ardeæ fuisse indicat: unde favor Junonis in Turnum. *Vittas* illa sive *infulam* sacerdotalem gerebat, Æ. 2. 133. *Innectit ramum olivæ,* in coronam infulæ superpositam.

426. *Tyrrhenas, i, sterne acies.*] Adversus quos Latinis bellum gerentibus opem Turnus sæpè tulerat. De *iis,* Æ. 2. 781. De *Junone,* Saturni filia, Æ. 1, 23. De *Phrygiis,* Trojanis, Æ. 1. 381.

Ore refert: Classes invectas Tybridis alveo,
Non, ut rere, meas effugit nuncius aures:
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Juno
Immemor est nostri.
Sed te victa situ, verique effœta senectus,
O mater, curis nequicquam exercet; et arma
Regum inter, falsâ vatem formidine ludit.
Cura tibi, Divûm effigies et templa tueri:
Bella viri pacemque gerant, queis bella gerenda.
Talibus Alecto dictis exarsit in iras.
At juveni oranti subitus tremor occupat artus,
Diriguere oculi: tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tùm flammea torquens
Lumina, cunctantem et quærentem dicere plura
Reppulit, et geminos erexit crinibus angues,
Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore:
En ego victa situ, quam veri effœta senectus
Arma inter regum falsâ formidine ludit.
Respice ad hæc: adsum dirarum ab sede sororum:
Bella manu, letumque gero,
Sic effata facem juveni conjecit, et atro
Lumine fumantes fixit sub pectore tædas.
Olli somnum ingens rupit pavor: ossaque et artus
Perfudit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit, arma toro tectisque requirit.
Sævit amor ferri, et scelerata insania belli,
Ira supèr. Magno veluti cum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aheni,
Exultantque æstu latices: furit intus aquæ vis,
Fumidus atque altè spumis exuberat amnis:
Nec jam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergò iter ad regem, pollutâ pace, Latinum
Indicit primis juvenum: et jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
Sè satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.

ore reponit verba: Non, ut putas, nuncius ille *fugit meus aures, classem ingressam esse fluvium Tybrim: ne mihi finge tantas* causas *timendi, regina Juno non est oblita nostri. Sed, ò mater, senectus fracta annis et imbecilla ad* cognoscendam *veritatem frustrà agitat te curis, et decipit vatem falso timore super bellis regum. Cura* sit *tibi custodire simulacra et templa Deorum: viri, quibus bella debent esse curæ, administrent bella. Alecto eruvit in furorem talibus verbis. At repentinus tremor invadit membra juvenis loquentis: oculi cohorruerunt: tot colubris sibilat furia, tam horrendum vultus* ejus *exhibit se. Tùm* Alecto *contorquens oculos ignitos, repulit morantem et parantem loqui plura, et extulit duos colubros, et sonuit flagello, et adjecit hæc ore furioso: Ecce ego* sum illa *obruta annis, quam senectus imbecilla* ad cognoscendum *verum decipit falso metu inter bella regum. Attende ad ista: venio è domo sororum funestarum: fero in manibus bella et mortem. Sic locuta torquet tædam* in *juvenem, et figit sub pectore faces fumantes nigrâ luce. Magnus timor abstulit illi somnum: et sudor profusus toto corpore rigavit et ossa et membra.* Ille *furens poscit arma, quærit arma* per *lectum et domum. Fervet cupido armorum, et vesana rabies belli, et præterea ira. Sicut quando flamma* excitata *e virgis supponitur magno crepitu lateribus* ollæ *æreæ spumantis, et undæ ardore subsiliunt:* tum *violentia aquæ furit intus, et fluvius fumidus altè exundat spumis: nec jam unda continet se, vapor niger surgit in aërem. Itaque ruptâ pace, imperat præcipuis juvenum iter ad regem: et jubet arma instrui,* suos *Italiam tueri, et pellere hostem ultra terminos* regionis: *ait se satis esse* contra *utrosque, et Latinos et Trojanos.*

NOTÆ.

440. *Victa situ, verique effœta.*] *Situs*, squalor est ex vetustate contractus, Æ. 6. 462. *Effœta* dicitur mulier quæ cessavit fœtus emittere et parere: unde *veri effœta*, erit, quæ cessavit vera dicere et cognoscere; quales vetulæ, quæ falsa sæpe pro veris accipiunt.

447. *Erynnys sibilat hydris.*] *Erynnys*, commune furiarum nomen, Æ. 2, 337. *Hydras*, vel *hydra:* proprie serpentis genus in aquis degens, ab ὕδωρ *aqua.*

470. *Venire.*] Esse. Sic G. 1, 29. *An Deus immensi venias maris.* De *Teucris*, Æ. 1. 235. De *Styge*, et *Cocyto* Æ. 6, 323.

Hæc

Hæc ubi dicta dedit, Divosque in vota vocavit,
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formæ movet, atque juventæ;
Hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
Dùm Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Alecto in Teucros Stygiis se concitat alis:
Arte novâ speculata locum, quo litore pulcher
Insidiis cursuque feras agitabat Iülus.
Hîc subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, et noto nares contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent: quæ prima malorum
Causa fuit, belloque animos accendit agrestes.
Cervus erat formâ præstanti et cornibus ingens:
Tyrrheïdæ pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et latè custodia credita campi.
Assuetum imperiis soror omni Sylvia curâ
Mollibus intexens ornabat cornua sertis:
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille manum patiens, mensæque assuetus herili,
Errabat sylvis: rursusque ad limina nota
Ipse domum serâ quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidæ venantis Iüli
Commovêre canes: fluvio cùm forte secundo
Deflueret, ripâque æstus viridante levaret.
Ipse etiam eximiæ laudis succensus amore
Ascanius curvo direxit spicula cornu:
Nec dextræ erranti Deus abfuit, actaque multo
Perque uterum sonitu, perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Successitq; gemens stabulis: questuque, cruentus,
Atque imploranti similis, tectum omne replevit.
Sylvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestes.

Postquam protulit hæc verba, et invocavit Deos ad vota sua audienda; *Rutuli mutuo incitant se ad bellum. Hunc incitat eximia species pulchritudinis et juventutis* regis sui; *illum regis* ejus *majores, istum manus* ejus *clara factis. Dum Turnus implet Rutulos audaciâ animosâ. Alecto Stygiis alis immittit se in Trojanos: intuita* per *novam fraudem locum* in *litore, ubi formosus Ascanius persequebatur feras insidiis et cursu. Hic puella Cocytia immittit canibus furorem repentinum, et percellit nares odore cognito, ut agiles insequerentur cervum: quod fuit primum caput calamitatum, et inflammavit ad bellum animos rusticos. Cervus erat eximiâ specie, et altis cornibus: quem filii Tyrrhei alebant abstractum ab uberibus matris,* et ipse *pater Tyrrheus, cui subdita erant armenta regis, et commissa erat late cura agrorum. Sylvia soror* eorum *omni studio decorabat* illum *docilem imperio, cingens* ei *cornua floribus teneris: et pectebat cervum, et lavabat in puris fontibus. Ille patiens* tangi *manu, et assuetus mensæ domini, vagabatur per sylvas, et postea referebat se ipse ad domum cognitam, quamvis provectâ nocte. Canes furiosæ venantis Ascanii excitaverunt illum procul errantem; cùm forte enatasset prono fluvio, et leniret calorem in herbosâ ripâ. Ipse quoque Ascanius, inflammatus cupiditate pulchræ laudis, curvato arcu corneo intendit sagittam; nec defuit Alecto manui incertæ, et* sagitta *arundinea impulsa magno stridore transiit per uterum et per ilia cervi. At cervus vulneratus fugit in notam domum, et gemens intravit stabulum, et sanguinolentus ac similis petenti* opem, *implevit questu totam domum. Sylvia soror feriens humeros manibus, prima petit opem, et inclamat duros rusticos.*

NOTÆ.

485. *Tyrrheusque pater.*] Hunc fuisse Latino pecoris custodem ait Dionys. Halic. et ad eum deinde, mortuo Æneâ, fugisse Laviniam, ut diximus, Æ. 6, 763.

489. *Ferum.*] Naturâ ferum animal, cultu mansuetum. Sic equum appellavit, Æ. 2, 51. *Inque feri curvam compagibus alvum.*

498. *Deus.*] *Alecto:* nam *Deus* etiam genere communi, de fœminâ dicitur: Æ. 2, 632.

499. *Ilia.*] Partes imi ventris circa summas coxàs.

Olli

Olli (pestis enim tacitis latet aspera sylvis)
Improvisi adsunt: hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis: quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, raptâ spirans immane securi.
At sæva e speculis tempus Dea nacta nocendi,
Ardua tecta petit stabuli, et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem: quâ protinùs omne
Contremuit nemus, et sylvæ intonuere profundæ.
Audiit et Triviæ longe lacus, audiit amnis
Sulfureâ Nar albus aquâ, fontesque Velini:
Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
Tum verò ad vocem celeres, quà buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolæ: necnon et Troïa pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxêre acies: non jam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur, sudibusve præustis;
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque latè
Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent
Sole lacessita, et lucem sub nubila jactant.
Fluctus uti primo cœpit cum albescere vento:
Paulatim sese tollit mare, et altiùs undas
Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.
Hic juvenis primam ante aciem stridente sagittâ,
Natorum Tyrrhei fuerat qui maximus, Almon
Sternitur: hæsit enim sub gutture vulnus, et udæ
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virûm circa: seniorq; Galesus,
Dum paci medium se offert, justissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis.

Illi repentini adveniunt: nam furia exasperans eos clam latet in sylvis: hic armatus titione præusto, hic nodis gravis fustis: furor convertit in arma quicquid obvium est unicuique quærenti arma. *Tyrrheus, cùm fortè finderet adactis cuneis quercum fissilem in quatuor* partes, *horrendum iratus, correptâ securi convocat multitudinem. At crudelis Furia nacta e speculis tempus nocendi, conscendit altum culmen stabuli, et de supremo vertice canit signum pastorale, et curvo cornu contendit vocem infernam: quâ statim omnis sylva intremuit, et intimæ arbores sonuere. Audiit etiam procul lacus Dianæ, audiit fluvius Nar albus aquâ sulfureâ, et fontes Velini: et matres timidæ presserunt pueros ad ubera. Tunc autem agricolæ indociles correptis armis undique accurrunt prompti ad vocem, quâ dirum cornu impulit sonum: et juventus etiam Trojana castris patentibus immittit subsidium Ascanio. Ordinaverunt agmina: non jam pugnatur prælio rustico, fustibus duris, aut palis præustis: sed dimicant gladiis dubiis, et rigescit nigra seges strictorum ensium; et arma ærea, sole percussa, emicant et emittunt splendorem ad nubes. Ut quandò fluctus cœpit albescere primo vento:* tunc *mare tollit se sensim, et erigit undas altius, deinde surgit in aërem ex intimo fundo. Hic Almon juvenis, qui maximus erat filiorum Tyrrhei, prosternitur sagittâ sonante ante primum agmen: nam plaga hæsit sub jugulo, et sanguine obstruxit viam liquidæ vocis et levem spiritum. Multa corpora hominum* sternuntur *circa* illum: imprimis *senex Galesus, dum exhibet se conciliatorem pacis, qui unus* omnium *fuit olim æquissimus, et ditissimus agrorum Italicorum:*

NOTÆ.

509. *Quadrifidam quercum.*] Fissilem in quatuor partes, id est, in multas partes: numerus certus pro incerto.

514. *Tartaream vocem.*] *Tartarus,* profundus inferorum locus, Æ. 6, 134.

516. *Triviæ lacus, &c.*] Lacus Dianæ Aricinæ, juxta Ariciam urbem, tribus circiter leucis Laurento dissitus, ad septentrionem, nunc *lago di nemo. Trivia* Dianæ nomen a triviis ubi colebatur, Æ. 4, 511.

517. *Sulfureâ Nar albus aquâ.*] *Nar,* nunc *Nera,* fluvius Umbriam Sabinumque agrum disterminans, et influens in Tybrim. Nomen à Sabinâ voce *Nar,* quæ sulfur significat, ob vim odoremque aquarum.

Frontesque Velini.] Lacus, *Velinus,* ab ἕλος, *palus:* nunc *lago di pie di Luco,* ab oppido vicino: in Sabinorum finibus exonerans se in Narem fluvium.

537. *Ausoniis arvis.*] Italicis, v. 54.

Quinque

Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur:
Promissi Dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, et primæ commisit funera pugnæ;
Deserit Hesperiam, et cœli convexa per auras,
Junonem victrix affatur voce superbâ:
En perfecta tibi bello discordia tristi:
Dic in amicitiam coëant, et fœdera jungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros;
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
Accendamque animos insani Martis amore,
Undiq; ut auxilio veniant: spargam arma per agros.
Tùm contrà Juno: Terrorum et fraudis abunde est:
Stant belli causæ: pugnatur cominùs armis.
Quæ fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
Talia connubia et tales celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
Te super æthereas errare licentius auras
Haud pater ipse velit summi regnator Olympi.
Cede locis: ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Tales dederat Saturnia voces:
Illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.

quinque greges ovium, et quinque armenta redibant illi, et scindebat terram centum aratris. At dùm ea fiunt per agros Marte adhuc *æquali: Furia compos facta promissi, postquam inchoavit bellum sanguine, et incepit cædem primi prælii; relinquit Italiam, et vecta per spatia cœli, victrix alloquitur verbis superbis Junonem: Ecce dissentio conflata est tibi* per *bellum triste: nunc jube* ut *conveniant in societatem, et faciant pacem. Siquidem perfudi Trojanos Italico sanguine; præterea hoc adjiciam illis* rebus, *si tua voluntas mihi nota* fiat: *incitabo rumoribus vicinas urbes ad bellum, et inflammabo animos furiosâ cupiditate Martis, ut undecunque accurrent* ad *subsidium: diffundam prælia per campos. Tunc Juno vicissim ait: Satis est terroris et doli: manent causæ belli: certatur cominus armis: sanguis novus tinxit arma, quæ casus prima obtulit. Eximia soboles Veneris, et ipse rex Latinus peragant talia conjugia et tales nuptias. Ipse pater rector supremi cœli nollet te vagari liberiùs super spatia cœlestia. Recede* ex his *locis: si aliquod discrimen superest in hoc negotio, ego ipsa regam* illud. *Saturni filia protulerat talia verba: Furia vero explicat alas sonantes colubris, et adit regionem Cocyti, relinquens* loca *alta* et *superna.*

NOTÆ.

538. *Quina redibant.*] E pastu in stabula.

540. *Æquo Marte.*] Antequam Latinorum præcipui occisi essent, dum adhuc æqua utrimque esset fortuna prælii. Sic Donatus: quem malo sequi, quam Servium, qui explicat *aperto Marte:* aut Ascensium, qui interpretatur *æquo et plano campo.* De *Marte*, E. 9, 12.

541. *Promissi Dea facta potens.*] Compos facta rei, quam Junoni effecturam se promiserat.

542. *Imbuit.*] *Tinxit, perfudit:* metaphorice: *incepit, instituit:* per translationem à *lanis vasculis*, quæ primum liquore aliquo perfunduntur; vel a primis infantûm potionibus, quas puerilis vocis imitatione *buas* ab antiquis dictas esse, Nonius ex Catone et Varrone testatur. Si igitur hic sumatur propriâ significatione, sensus erit: *Tinxit sanguine bellum*, id est, *bellica arma;* ut mox v. 554. *Sanguis novus imbuit arma.* Si sumatur metaphorice, sensus erit: *Incepit bellum sanguine:* quo more dixit Propertius, l. 4. 10. 5. *Imbuis exemplum primæ, tu Romule, palmæ:* id est, *incipis, instituis, das exemplum.* De *Hesperia*, Italia, Æ. 1, 530.

543. *Convexa per auras.*] *Convecta.* Sic G. 4, 293. *Usque coloratis amnis devexus ab Indis:* id est, *devectus.*

545. *Dic in amicitiam, &c.*] Fac, si potes, ut in amicitiam redeant. Et est ironica Furiæ jactatio, quasi dicat: Eas Ego turbas excitavi, quas nec tu ipsa Juno componere possis. *Ausonio sanguine*, v. 54.

547. *Quandoquidem, &c.*] Cæteri conjungunt cum superioribus: ego subsequentibus adjicio, hoc sensu: Quandoquidem tàm felicitèr Trojanos Rutulis commisi; permitte mihi, ut alias etiam gentes huic bello admisceam. De *Marte*, Ecl. 9, 12. De *Hymenæo*, G. 3, 60. De *Venere*, Æ. 1, 256. De *Olympo*, E. 5, 56. De *Cocyto*, Æ. 6, 323.

Est locus, Italiæ in medio sub montibus altis,
Nobilis, et famâ multis memoratus in oris,
Amsancti valles: densis hunc frondibus atrum
Urget utrinque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vortice torrens.
Hic specus horrendum, et sævi spiracula Ditis
Monstrantur: ruptoque ingens Acheronte vorago,
Pestiferas aperit fauces: queis condita Erinnys,
Invisum numen, terras cœlumque levabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus: cæsosque reportant,
Almonem puerum, fœdatique ora Galesi:
Implorantque Deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine, cædis et ignis
Terrorem ingeminat: Teucrosque in regna vocari,
Stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.
Tùm, quorum attonitæ Baccho nemora avia matres
Insultant thiasis (neque enim leve nomen Amatæ)
Undique collecti coëunt, Martemque fatigant.
Ilicèt infandum cuncti contra omnia bellum,
Contra fata Deûm, perverso numine poscunt.
Certatìm regis circumstant tecta Latini.
Illè, velùt pelagi rupes immota, resistit:
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quæ sese, multis circumlatrantibus undis,
Mole tenet: scopuli nequicquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga.
Verùm ubi nulla datur cæcum exuperare potestas
Consilium, et sævæ nutu Junonis eunt res;
Multa Deos, aurasque pater testatus inanes:
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procellâ.
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas,

Est locus in medio Italiæ, sub altis montibus, insignis et celebratus famâ in regionibus plurimis, nempe *valles Amsancti. Latus sylvæ, nigrum spissis foliis, premit utrinque hunc* locum: *et in medio* ejus *torrens tumultuosus edit strepitum saxis erumpente vortice. Ostenduntur hic antrum horribile, et ostia sævi Plutonis: et magna vorago apertis inferis pandit aditus pestiferos: quibus abscondita Furia, odiosa Dea, liberabat cœlum et terras. Interea filia Saturni non segnius addit bello manum ultimam. Omnis multitudo pastorum recurrit e prælio in urbem: et referunt occisos Almonem puerum et caput Galesi cæsi, et invocant Deos, et precantur Latinum. Turnus adest, et in medio cadaverum auget timorem cædis et incendii: aitque Trojanos admitti in regna, gentem Phrygiam associari, se ejici domo. Tunc* illi, *quorum matres percitæ Baccho percurrunt sylvas inaccessas* cum *choreis, conveniunt undique congregati, et exercent bellum: neque enim levis est auctoritas Amatæ. Statim omnes, iratis Diis, flagitant dirum bellum, contra auspicia, contra voluntatem Deorum. Certatim cingunt domum regis Latini: ille obsistit, velut rupes maris, immobilis: veluti rupes maris, magna tempestate instante; quæ multis fluctibus circum sonantibus sustentat se mole suâ: frustra scopuli et saxa spumantia circumstrepunt, et alga impacta impellitur lateri. Sed quandoquidem nulla affertur facultas evertendi insanum consilium, et res fiunt ad arbitrium duræ Junonis: pater sæpius attestatus Deos et aërem vacuum, ait: Heu! vincimur fatis, raptamur tempestate. O miseri,* vos *ipsi persolvetis has pœnas sacrilego sanguine,*

NOTÆ.

565. *Amsancti valles, &c.*] In Hirpinis, qui Apuliam ab oriente, Campaniam ab occidente habent: medio ferè spatio, inter mare superum sive Hadriaticum, et inferum sive Tyrrhenum, est vallis, in quâ lacus *Amsanctus*, nunc *Musiti*, à Mephitis templo quod ibi olim fuit, ut diximus supra, v. 83. aquis nigris, et odore teterrimis, in medio lacûs ad viri proceritatem ingenti fragore ebullientibus. Unum ex ostiis inferorum Itali credidere, et inde *Amsanctus* dictus est, id est, *circum sacer: ambi* enim vel *ambe*, veteribus fuit, *circum* ἀμφὶ. *Ditis*, Plutonis, G. 4, 467. *Acheronte*, Æ. 6, 323. Erynnis, Furia, Æ. 2, 337.

575. *Fœdati.*] Vulnerati, cæsi. Vide Æ. 2, 55. *Ferro Argolicas fœdare latebras.*

577. *Crimine.*] Cæsis cadaveribus, quorum cædem Turnus crimini vertebat Trojanis. De *Teucris*, Æ. 1, 235. De *Phrygia*, Ibid. 381. De *Baccho* ejusque *thiasis*, seu choreis, Ecl. 5, 29.

O mi-

O miseri ! te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium ; votisque Deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus ;
Funere felici spolior. Nec plura locutus,
Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.
Mos erat Hesperio in Latio, quem protinùs urbes
Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, cùm prima movent in prælia Martem :
Sive Getis inferre manu lachrymabile bellum,
Hyrcanisve, Arabisve parant ; seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa.
Sunt geminæ belli portæ, sic nomine dicunt,
Relligione sacræ et sævi formidine Martis :
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora : nec custos absistit limine Janus.

O Turne, spectabit te crimen et tristis pœna : et tardioribus precibus implorabis Deos. Nam quies est mihi parata, et omnis portus est in conspectu : tantum *privabor morte felici. Nec plura locutus, clausit se domo, et deposuit regimen rerum. Erat consuetudo in Latio Italico, quam urbés Albanæ solemnem perpetuo servaverunt ;* quam *nunc Romani potentissimi orbis servant, quando concitant Martem in prima certàmina : seu parant inferre manu triste bellum Getis, aut Hyrcanis, aut Arabibus ; seu proficisci contra Indos, et persequi Auroræ* populos, *et repetere signa à Parthis. Sunt duæ portæ belli, appellant eas hoc nomine, venerabiles religione et metu crudelis Martis : centum vectes ærei, et æternæ vires ferri claudunt* eas : *et Janus custos non recedit à portis.*

NOTÆ.

598. *Nam mihi, &c.*] Nam mihi nihil timeo, cum sit in propinquo portus mortis ; cujus non amittam quietam, sed tantum honores fortasse, et pompam funebrem ; captâ et vastatâ à Trojanis urbe meâ.

601. *Hesperio in Latio, &c.*] De *Hesperiâ*, Italiâ, Æ. 1. 530. De *Latio*, supra, 54. De *Alba*, Ascanii regiâ urbe, Æ. 1. 271. Æ. 8. 48.

604. *Sive Getis, &c.*] Populis Daciæ, Thracum vicinis : circa ostia Danubii, G. 2. 115. De his triumphaverat paulo ante hæc Virgilii tempora M. Licinius Crassus Proconsul, Augusti auspiciis, anno U. C. 726.

605. *Hyrcanisve, Arabisve, &c.*] *Hyrcania :* olim Parthiæ pars, Æ. 4. 367. Huic nullum privatim bellum à Romanis illatum est ; sed Parthis, quorum imperio continebatur *Arabia :* cujus populi *Arabes*, vel *Arabi :* ingens Asiæ quasi peninsula : Syriæ, Mesopotamiæ, et Parthorum imperio contermina : G. 2. 115. Hanc penetrare et subigere tentavit Augustus anno 730. duce expeditionis Ælio Gallo, juxta Strabonem ; non Ælio Largo, ut mendosè legitur apud Dionem ; neque Cornelio Gallo, de quo Ecl. 10. ut male Casaubonum in Strabonis l. 17. commentari ostendit Valesius in Ammianum.

Tendere ad Indos, Auroramque, &c.] Constat ex Dione, Indos pacem sanxisse cum Augusto, et ad eum dona advexisse, cum Sami hyemaret, sub finem anni 734. aut initium sequentis : cum Augustus in urbem rediret ex Asiâ et Syriâ, ubi multa composuerat. Constat, Phraatem regem Parthorum, veritum ne bello ab Augusto peteretur, eidem in Syriâ versanti signa captivosque remisisse, quotquot Crassi Antoniique cladibus Parthi ceperant : idque accidisse circa æstatem anni 734. At cum hæc propius accedant ad mortem Virgilii, quæ anno 735. contigit ; non dubito quin Virgilius, non quidem de hâc ipsâ signorum receptione, et itinere Augusti : sed de ejus apparatu explicandus sit : quæ omnia contigere circa annum 732. Nam, ut habet Dio, Augustus itineri se dedit, antequam inirent magistratum consules anni 733. Idem signa et captivos à Parthis repetiit sub finem anni 731. Quo forte tempore etiam legatos ab Indis de pace accepit : siquidem ait Dio, eos pacem per legatos prius petiisse quam eam Sami confecerent. Atque hinc Virgilius, qui hæc Romæ tum videbat, ad bellum tendere existimavit, cùm tamen deinde pace perfecta sint. De *Indis*, G. 1. 57. De *Aurora*, G. 1. 144. De *Parthis*, Ecl. 1. 63.

607. *Sunt geminæ, &c.*] Virgilius utitur anticipatione. Templum enim Jani ad bellum aperiri, non nisi à Numâ, secundo Romanorum rege, institutum est. Cætera pete ex Æ. 1. 294.

609. *Vectes.*] *Vectis*, instrumentum in modum trabis aut pali crassioris, quo vel januæ adversus vim muniuntur, vel promoventur impelluntur que moles onerum, vel diruuntur muri ; à *vehendo* dictum : idque ex ære, ferro, ligno.

610. *Custos limine Janus.*] Vel quia statua ejus erat in limine bifrons : vel quia præerat omnibus januis, quæ ab ipso sic dictæ sunt. Præerat enim omnibus initiis domorum, quæ *januæ* sunt : anni, qui mensis *Januarius*, &c. Primus rex fuit et antiquissimus Italiæ, qui Saturnum hospitio excepit. Hunc aliqui Noë, ali-

Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ ;
Ipse, Quirinali trabeâ cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentia limina consul ;
Ipse vocat pugnas : sequitur tùm cætera pubes,
Æreaque assensu conspirant cornua rauco.
Hoc et tum Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Fœda ministeria, et cœcis se condidit umbris.
Tùm regina Deûm, cœlo delapsa, morantes
Impulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia atque immobilis antè.
Pars, pedes ire parat campis ; pars, arduus altis
Pulverulentus equis furit : omnes arma requirunt :
Pars leves clypeos et spicula lucida tergunt
Arvinâ pingui, subiguntque in cote secures :
Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque adeò magnæ positis incudibus urbes
Tela novant : Atina potens, Tiburque superbum,
Ardea, Crustumerique, et turrigeræ Antemnæ.

Quando stat senatoribus certum consilium belli ; ipse Consul, notabilis trabeâ Romuleâ et cinctu Gabino, aperit illas et stridentes earum *cardines ; ipse inclamat bellum : tum reliqua juventus imitatur* eum, *et æreæ tubæ respondent concentu rauco. Tunc quoque Latinus cogebatur indicere bellum Trojanis illo ritu, et aperire funestas portas.* Sed *pater abstinuit à tactu* portarum, *et abhorrens fugit turpe ministerium, et abscondit se in obscuris tenebris. Tunc regina Deorum* filia *Saturni, delapsa è cœlo, ipsa percussit manu portas obsistentes, et emoto cardine fregit postes belli ferratos. Italia, prius quieta et non turbata,* nunc *flagrat.* Hi *partim volunt ire pedites per agros : partim sæviunt sublimes et* excitantes *pulverem altis equis : omnes quærunt arma ; partim purgant arvinâ pingui scuta polita et spicula splendida, et acuunt secures in cote : et placet portare vexilla, et audire sonitum tubarum. Itaque quinque magnæ urbes defixis incudibus recudunt tela : Atina potens, et Tibur excelsum,* et *Ardea, et Crustumerium, et Antemnæ turritæ.*

NOTÆ.

qui Japhet Noë filium putant. Vini usum in Italiam invexit, arasque, et templa, et portarum ac clavium usum. Ab aliis primus dicitur Deorum. *Bifrons* pingitur, vel quia cum Saturno regnum partitus est, et maximâ conjunctione cum eodem vixit : vel quod ob summam prudentiam, præterita sciret, futura provideret : vel quod Italiæ gentes à feris moribus ad mansuetiores traduxerit, quæ duplex vita duplici vultu notatur : vel quod Græcus origine, ut quidam volunt, lingua duplici loqueretur.

612. *Quirinali trabeâ, cinctuque Gabino, &c.*] De *trabeâ*, quæ *Quirinalis* ab inventore *Romulo* dicta est, supra, v. 188. *Cinctus Gabinus* fuit, cum togæ lacinia, quæ sinistro brachio vulgo imponebatur, inde subducta, in tergum ita rejiciebatur, ut contracta retraheretur ad pectus, atque ita in nodum necteretur : qui nodus sive cinctus, togam contrahebat, brevioremque et strictiorem reddebat. Ita Ferrarius, qui de re vestiariâ quam accuratissimè scripsit. Nomen et originem derivat Servius à Gabiis, Latii urbe : ubi cum cives sacris operarentur togati, subito ingruentibus hostibus, cum non esset spatium arma sumendi, sic succinctis contractisque togis ad pugnam exierunt. Hoc ritu Consul bella indicebat, duces et imperatores spolia hostium cremabant, sacra sæpe bello faciebant, devovebant se, &c.

621. *Cardine verso, &c.*] De *cardine* portarum, Æ. 1. 448. De *postibus*, Æ. 2. 442. De *Ausonia*, Italia, supra, v. 54.

627. *Arvinâ pingui, &c.*] Est sevum, sive pinguedo illa, quæ inter carnem et cutem animalium est. *Cos*, fœminini generis, lapis est quo cultri acuuntur.

630. *Atina, &c.*] Urbs in septentrionali regione Volscorum, in Apennini jugo, nunc adhuc nomen retinens. *Tibur*, nunc *Tivoli*, in septentrionali parte veteris Latii, prope cataractam Anienis fluvii è rupibus præcipitantis : *superbum* dicitur : vel ob illas rupes, propter quas *supinum* dicitur ab Horatio, Od. 1. 3. 4. 23. et *altum* a Martiali, Epig. lib. 7. 12. vel ob superbiam, quâ cum Romanis jam potentissimis ausi sunt bellum gerere, anno U. C. circiter 400.

631. *Ardea, &c.*] *Ardea*, Rutulorum caput, supra, v. 410. *Crustumerium*, vel *Crustumeria*, non longè ab urbe Româ : in illo Sabinæ regionis angulo, quem Anio in Tiberim procurrens efficit : nunc forte *Marcigliano vecchio*. *Antemnæ*, vel *Antemna*, nunc dirutum oppidum, ad

Tegmina

Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum crates: alii thoracas ahenos,
Aut leves ocreas lento ducunt argento.
Vomeris hùc et falcis honos, hùc omnis aratri
Cessit amor: recoquunt patrios fornacibus enses:
Classica jamque sonant: it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit: ille frementes
Ad juga cogit equos, clypeumque auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque accingitur ense.
Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusque movete:
Qui bello exciti reges; quæ quemque secutæ
Complêrint campos acies; quibus Itala jam tùm
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim, Divæ, et memorare potestis:
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemptor Divûm Mezentius, agminaque armat.
Filius huic juxtà Lausus: quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus equûm domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllinâ nequicquam ex urbe secutos
Mille viros: dignus patriis qui lætior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.

cavant tutas galeas capitum, et texunt è salice crates clypeorum: alii excudunt loricas æreas, vel politas ocreas argento flexili. Illùc abiit studium vomeris et falcis, illùc omnis cura aratri: recoquunt patrios gladios in *fornacibus: et jam buccinæ sonant: datur symbolum signum belli. Hic festinus extrahit galeam è tecto: ille jungit ad currum equos frementes, instruiturque clypeo et loricâ* cum *triplici licio auri, et armatur fideli gladio. Nunc, ô Musæ, aperite Helicona; et suggerite* mihi *cantus* istos: *quinam reges excitati* fuerint *ad bellum; quinam exercitus secuti unumquemque operuerint campos; quibus hominibus abundaverit jam tunc tellus Italica nutrix* mea, *quibus bellis flagraverit. Nam* vos, *Divæ, meministis, et potestis narrare* illa: *vix levis rumor famæ pervenit ad nos. Primus Mezentius contemptor Deorum asper incipit bellum e Tyrrhenâ regione, et instruit exercitum. Lausus filius huic prope* adest: *quo nemo alter fuit formosior, excepto corpore Laurentis Turni. Lausus* ille, *domitor equorum, et victor ferarum, ducit mille viros frustra secutos* ipsum *ex urbe Agyllinâ: dignus qui felicior esset paterno regno, et cui Mezentius non fuisset pater.*

NOTÆ.

confluentem Anienis in Tiberim: sed in Latio, non in Sabinis: ideò sic dictum, quod *ante amnes* positum sit.

633. *Umbonum crates.*] Scutorum fulcra è salice, quæ deinde corio vestiebant. *Umbo*, media pars est scuti eminentior, Æ. 2. 546.

637. *Classica, &c.*] *Tubæ:* sic dictæ, quod iis multitudo *calaretur*, id est, *vocaretur*, sive ad bellum, sive ad concionem: unde et *classes* dictæ, sunt, tum exercitus, non tantùm navales, sed etiam terrestres; tùm civium partes ad censum distributæ. *Tuba* autem propriè recta fuit, à *tubo* sive canali dicta. *Cornu*, omnino flexum, à *boum* cornibus: ex quibus factum est, priusquam ære conflaretur, unde dicta est *buccina*. *Lituus*, paulùm incurvus, figuræ inter turbam et cornu mediæ.

Tessera.] Propriè figura est, sex constans æquis lateribus, omni ex parte quadrata: lusoriis talis, quales hodie habemus, non absimilis: nomen à τέσσαρα, *quatuor*. Varios habuit usus, præcipuè in bello: ubi significabat signum illud, quod ab imperatoribus ad tribunos, à tribunis ad centuriones, et per eos ad alios deinde milites pertinebat: vel ut milites invicem se cognoscerent, vel ut iis imperatorum mandata innotescerent. Aliquandò inscripta fuit, aliquandò vocalis: ut frequentèr sub Cæsare *Venus genitrix*, sub Mario *Lar Deus*, sub Syllô *Apollo Delphicus*.

639. *Ad juga cogit equos.*] Tunc enim viri principes è curru pugnabant. De *loricâ auro trilice*, Æ. 3. 467.

641. *Helicona, Deæ, &c.*] *Deæ*, Musæ, Ecl. 3. 60. *Helicon*, mons Bœotiæ, Musis sacer, Parnasso vicinus.

647. *Tyrrhenis ab oris, &c.*] De *Tyrrhenâ* regione, sive *Tusciâ* et *Etruriâ*, Æ. 2. 781. De *Mezentio*, Æ. 8. 481. De *Laurente Turno*, supra, v 63.

652. *Agyllinâ nequicquam ex urbe, &c.*] *Agylla*, urbs Etruriæ, ferè in confinio Latii, leucâ paulo plus unâ distans à litore, à Pelasgis è Thessaliâ profectis condita et appellata: à Tyrrhenis verò è Lydiâ oriundis capta, et *Cære* dicta: nunc *Cerveteri*, regia Mezentii; unde ex-

Post hos insignem palmâ per gramina currum,
Victoresque ostentat equos, satus Hercule pulchro
Pulcher Aventinus: clypeoque, insigne paternum,
Centum angues, cinctamq; gerit serpentibus hydram.
Collis Aventini sylvâ quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit auras,
Mixta Deo mulier: postquam Laurentia victor
Geryone extincto Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu, sævosque gerunt in bella dolones:
Et tereti pugnant mucrone, veruque Sabello.
Ipse pedes tegmen torquens immane leonis,
Terribili impexum setâ, cum dentibus albis,
Indutus capiti: sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.

Post hos formosus Aventinus, genitus formoso Hercule, ostentat per campos currum illustrem victoriâ et equos victores: et profert in scuto insigne patris: nempe centum serpentes, et hydram circumdatam serpentibus. Rhea sacerdos, mulier conjuncta Deo, protulit illum in auras lucis furtim in sylvâ collis Aventini: postquam Hercules victor ab occiso Geryone pervenit in regionem Laurentem, et lavit vaccas Hispanas in fluvio Tusco. Milites ejus præferunt manu ad pugnam pila et duros dolones: et certant acumine tereti, et veru Sabello. Ipse pedes quassans pellem ingentem leonis, impexam horribilibus pilis, cum dentibus candidis, et cinctus eâ circa caput: sic intrabat domum regiam terribilis, et opertus circa humeros indumento Herculeo.

NOTÆ.

pulsus à suis, cum reliquiis fidelium sibi subditorum Turno se conjunxerat. *Nequicquam:* cum et Mezentius et Lausus et Turnus hoc bello morituri essent.

657. *Insigne paternum, Centum angues, &c.*] Insigne ad memoriam paternæ victoriæ compositum: scilicet, debellatæ hydræ, in angues innumeros pullulantis, Æ. 8. 300.

659. *Collis Aventini, &c.*] Unius è collibus, quibus insidet Roma, nunc *monte di S. Sabina.* Ambiguum relinquit Virgilius an colli nomen ab illo Herculis filio, an illi potius à colle nomen fuerit. Cum autem *Rheam sacerdotem* appellat, Herculi in sylvis furtivo amore conjunctam; præludit ad *Rheam Sylviam* vestalem, quæ deinde circa hunc eundem locum, ex Marte Romulum concepit, Æ. 1. 274.

662. *Geryone extincto Tirynthius, &c.*] *Geryon, Geryonis:* vel *Geryones, Geryonæ;* vel, *Geryoneus, Geryonei:* quia Græce dicitur, Γηρυὼν, Γηρυόνης, Γηρυονεὺς. Rex fuit Hispaniæ; qui tria dicitur habuisse corpora, quod tribus etiam insulis Hispaniæ adjacentibus imperaret, Balearicæ majori, minori, et Ebusæ: vel quod tres essent fratres amore conjunctissimi, quibus devictis, Hercules eorum armenta diripuerit, et secum in Italiam advexerit. *Tirynthius,* nomen Herculis: *Tiryns,* urbs fuit Argis vicina, ubi nutritus est Hercules. De *Laurentibus arvis,* supra, v. 63.

663. *Tyrrheno in flumine, &c.*] *Tyberi,* qui Tyrrhenos seu Etruriam a Latio dividit: unde dicitur quoque Æ. 2. 781. *Lydius,* à Tyrrheno Lydo, qui regnum ibi constituit. *Iberia,* nomen Hispaniæ, ab Ibero fluvio, qui nunc est *Ebre.*

664. *Pila . . . dolones, &c.*] Milites Aventinæ regionis armat poëta. I. *Pilis;* quæ propria deinde fuerunt tela Romanorum, hastilia manum implentia, septem circiter pedes longa, quorum tertia pars in ferreum mucronem hamatum abibat. II. *Dolonibus:* contis ingentibus ligneis; quibus vel præfixum erat ferrum ita breve, ut vix appareret; vel ferrum ipsum latebat intra lignum, indeque cum erat opus evibrabatur: ideo nomen habent à *dolo.* III. *Verutis,* quæ vocat *veru Sabellum* et *teretem mucronem:* quæ in eo tantùm videntur à pilis diversa fuisse, quod ferrum tenuius haberent, pila latius. Porro *veru Sabellum* et *teres mucro,* non sunt diversa; sed res eadem per disjunctionem expressa, ut G. 2. 192. *Pateris libamus et auro.*

665. *Sabello.*] Vel *Sabino,* vel *Samnitico.* Hoc enim nomen utrique genti commune fuisse ostendit Cluverius passim in antiquâ Italiâ: quod utrique communis origo esset: nempe ab *Ausonibus,* qui deinde *Opici* sive *Osci,* tùm *Sabelli:* deinde in plures divisi partes, *Samnites* ad ortum, *Sabini* ad occasum dicti sunt. Et situs quidem Sabinorum, qui Romæ et Aventino colli propiores fuerunt, probat hic *Sabellum* de *Sabinis* debere intelligi. Intelligit tamen Lipsius de *Samnitibus;* quia *Samnitum* nomen à telo deducit Festus, quod σαυνίον Græci dicunt, quâ voce vertit semper Dionysius *verutum* Livii. Hæreo tamen in primâ sententiâ.

669. *Herculeo amictu.*] Hercules enim indutus vulgo fuit pelle Nemeæi leonis, à se occisi.

Tum

Tùm gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque, acerque Coras, Argiva juventus :
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur.
Ceu duo nubigenæ cùm vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Omolen Othrynque nivalem
Linquentes cursu rapido : dat euntibus ingens
Sylva locum, et magno cedunt virgulta fragore.
Nec Prænestinæ fundator defuit urbis ;
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inventumque focis, omnis quem credidit ætas,
Cæculus. Hunc legio latè comitatur agrestis :
Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Junonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis
Hernica saxa colunt : quos, dives Anagnia, pascis ;
Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma,
Nec clypei currusve sonant : pars maxima glandes

Postea duo fratres relinquunt muros Tiburtinos, populum appellatum nomine Tiburti fratris eorum ; nempe Catillus et generosus Coras, juvenes Argivi ; et inter media arma incedunt ante primum agmen. Quemadmodum duo Centauri nubium filii, cum descendunt è summo cacumine montis, deserentes celeri cursu Omolen et Othryn nivosum : tum *sylva præbet* illis *currentibus latum spatium, et arbusculæ cedunt magno fragore. Neque abfuit Cæculus, conditor urbis Prænestinæ, quem regem omnia secula putaverunt natum Vulcano inter pecudes agrestes, et repertum in ignibus. Multitudo rusticana late cingit ipsum : et homines qui habitant Præneste excelsum, et qui campos Gabinæ Junonis, et frigidum Anienem, et rupes Hernicas irriguas rivis : quos alis, opulenta Anagnia, quos tu, ô pater Amasene. Arma non* sunt *illis omnibus, nec sonant* iis *scuta aut currus : maxima pars fundit glandes*

NOTÆ.

670. *Tiburtia, &c.*] De *Tibure* urbe, v. 630.

672. *Argiva juventus.*] *Coras ; Tiburs, Tiburtus* vel *Tiburnus*, et *Catillus*, primâ brevi apud Statium, longâ apud Virgilium, seu *Catilus*, quo dactylo usus est Horatius ; filii fuere Amphiarai, Argivi juxta multos : conditores Tiburis et aliarum in Italiâ urbium, quò venerunt post prodigialem ad Thebas necem patris, de qua Æ. 6. 445. Sextius apud Solinum hos tres Amphiarai nepotes facit, et Catilli filios. Cato ibidem, Catillum Tiburis conditorem, non Argivum, sed Arcadem censet, classis Evandri præfectum.

674. *Nubigenæ . . . Centauri.*] Superiore parte humanâ, inferiore equinâ : Ixione et nube geniti, Thessaliæ populi G. 3. 38. Æ. 6. 286.

675. *Omolen, Othrynque.*] Montes Thessaliæ. De *virgultis*, G. 2. 21.

678. *Prænestinæ, &c.*] *Præneste*, antiqui Latii urbs ad orientem Romæ, nunc *Palestrina.* Hanc à Præneste Ulyssis nepote conditam aliqui aiunt : Virgilius et alii quidam à Cæculo, quem è Digitiorum fratrum sorore conceptum narrant, cum eam Vulcanus sub scintillæ specie vitiasset ; et à matre abjectum juxta templum Jovis, ad ignem repertum esse, cum ei fumus oculos aliquantulum læsisset, unde Cæculus appellatus est. Hæc è Solino et Servio fabula concinnata. Suspicor tamen hunc Cæculum non fundatorem propriè urbis Prænestinæ dici, sed tantùm instauratorem. Causam suspicandi videbimus, Æ. 8. 561. Hujus amplissima ditio hic describitur, ab urbe Prænestinâ ab Circæum fere montem, longo circuitu Laurentes ac Rutulos amplexa. De *Vulcano*, ignis præside, G. 1. 295. De *legione*, quæ improprie sumitur pro quovis agmine, G. 2. 280.

682. *Gabinæ Junonis, &c.*] Enumerat populos sub Cæculi signis militantes. I. Igitur *Prænestinos.* II. *Gabios*, urbem ubi religiosè Juno colebatur, de qua Æ. 6. 773. III. *Anienem. Anio, Anien*, vel *Anienis*, fluvius est determinans vetus Latium à Sabinis, deinde in Tyberim influens : hodie dicitur *Teverone :* habebatque fontes in finibus septentrionalibus Hernicorum. IV. *Hernica saxa, &c.* Hernici, populi fuerunt novi Latii ad orientem, inter Æquos, Marsos, et Volscos : Sabini fuisse generis vulgo putantur, siquidem ait Servius *herna* Sabinis dici *saxa*, unde genti nomen. Horum caput *Anagnia.* Horum fines ad meridiem fere attingit fons *Amazeni* fluvii, nunc *Toppia :* qui inde per Pomptinas paludes, circa Circæum promontorium in mare Tyrrhenum evolvitur.

686. *Glandes Liventis plumbi &c.*] Armat poëta milites Cæculi. I. *Fundâ* et *glandibus plumbeis.* II. *Spiculis* duobus, id est, meo judicio, hastilibus minoribus ac tenuioribus, quorum crassities unius digiti, ferrum pedale, lignum tripedale : quæ inter arma velitum describit Lipsius. III. *Galeris* à lupinâ pelle, id est, pileis turbinatis et in acumen desinentibus. IV. *Perone*, hoc est, calceamento rustico è crudo corio, ad

Liventis plumbi spargit, pars spicula gestat
Bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habet capiti: vestigia nuda sinistri
Instituêre pedis, crudus tegit altera pero.
At Messapus equûm domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Jampridem resides populos desuetaque bello
Agmina in arma vocat subitò, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies, æquosque Faliscos,
Hi Soractis habent arces, Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum, lucosque Capenos.
Ibant æquati numero, regemque canebant.
Ceu quondàm nivei liquida inter nubila cycni
Cum sese è pastu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos: sonat amnis, et Asia longè
Pulsa palus.
Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
Misceri putet, aëriam sed gurgite ab alto
Urgeri volucrum raucarum ad litora nubem.
Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,

plumbi lividi: pars præfert manu duo spicula, et habet ad tegumentum capitis pileos fulvos de pelle lupi: relinquunt plantas sinistri pedis nudas, calceus crudi corii *operit alteras. At Messapus, domitor equorum, soboles Neptuni, quem nemini licitum erat occidere nec igne nec ferro, repente concitat ad pugnas subditos dudum otiosos ac turmas desuetas bello, et resumit arma. Hi duces* Messapi regunt *exercitus Fescenninos et justos Faliscos. Hi incolunt rupes Soractis, et campos Flavinios, et lacum Ciminum cum monte, et sylvas Capenas. Incedebant digesti ordine, et celebrabant regem* suum. *Quemadmodum aliquando canentes cycni in serenis nubibus, cum referunt se è pastu, et emittunt numerosam vocem per colla oblonga: tùm resonat amnis et palus Asia procul repercussa. Nec ullus existimaret strui armatum exercitum ex tantâ multitudine, sed aëriam nubem raucarum avium impelli ex alto mari ad litora. Ecce Clausus, ex antiquo sanguine Sabinorum, ducens magnam turbam, et ipse instar magnæ turbæ:*

NOTÆ.

tutelam dextri pedis, cum sinister nudus esset; qui mos Ætolorum fuit: unde Macrobius Hernicos non è Sabinis, sed è Pelasgis oriundos putat, per quos hunc morem Ætolicum acceperint.

691. *Messapus, &c.*] Græcus ex Anthedoniâ, Bœotiæ regione, ubi Messapio monti nomen dedit: postmodum profectus in Italiam, occupavit extremam ejus peninsulam ad orientem, quæ Messapia ab eo, deinde Calabria vocata est. Dicitur *Neptunia proles,* ob navigandi peritiam; *equûm domitor,* quia equus Neptuno sacer est, G. 1. 14. Huic tamen regnum Virgilius à Calabriâ longe diversum attribuit, nempe in orientali Etruriæ parte, ad septentrionem Romæ.

695. *Fescenninas acies, &c.*] Sub Messapo erant. I. *Fescennia,* sive *Fescennium,* oppidum Etruriæ, paulo infra confluentem Naris in Tyberim: unde orta est licentia nuptialium carminum, quæ *Fescennina* dicta sunt: nunc quibusdam dicitur *Galese.* II. *Falisci:* populi paulo infra Fescennium: quorum urbs *Falerii,* quæ *Faliscum* aliquando appellatur. *Æquos* dixit, quia legum duodecim tabularum aliqua supplementa Romani ab iis acceperant. Ita Servius. III. *Soracte:* mons in agro Falisco: nunc *monte di S. Silvestro.* Dixit *arces* pro *rupibus* illius montis: ut G. 4. 461. *Flerunt Rhodopeiæ arces.* IV. *Flavinia arva;* vel urbs, vel ager. præterquam Virgilii et Silii versibus ignotus. V. *Ciminus:* mons et lacus cum *Ciminiâ* sylvâ, ad occidentem in Etruriam interior subit. Suspicatur Cluverius montem eum esse, qui modo nuncupatur *di Viterbo;* lacum, *di Ronciglione.* VI. *Capena:* urbs cum luco et templo Feroniæ, ad ripam Tyberis, inter agrum Faliscum et Veientem fuit: nunc *Canepina.* De *cycnorum* cantu, E. 8. 55. De *Asia* palude in Lydia, G. 1. 383.

706. *Sabinorum, &c.*] *Sabini,* orti juxta aliquos ex Lacedæmoniis: juxta diligentissimum scriptorem Cluverium, ex Opicis et Ausonibus indigenis Campaniæ habitatoribus; eam habuerunt Italiæ partem, quæ est ad septentrionem Latii: inter fluvios Narem, Tyberim, Anienem; et montem Apenninum; nunc regio retinet fere nomen, estque sub ditione Pontificiâ.

707. *Clausus.*] *Atta Clausus,* post exactos reges, cum totâ familiâ et quinque millibus clientûm et amicorum, è Sabinorum urbe Regillo, Romam transmigravit: usque ad formam Romanam nomen aptaret suum, Appius Claudius

Claudia

Claudia nunc à quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Unà ingens Amiterna cohors, priscique Quirites:
Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuscæ:
Qui Nomentum urbem, qui rosea rura Velini;
Qui Tetricæ horrentes rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosq; et flumen Himellæ.
Qui Tyberim Fabarimque bibunt: quos frigida misit
Nursia, et Hortinæ classes, populique Latini:
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen.
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Sævus ubi Orion hybernis conditur undis:
Vel quam Sole novo densæ torrentur aristæ,

is à *quo nunc et tribus et gens Claudia propagatur per Latium, ex quo* tempore *Roma ex parte concessa est Sabinis. Simul magna cohors Amiterna, et antiqui Cures: omnis multitudo Ereti et Mutuscæ oliferæ: qui occupant urbem Nomentum, et roseos campos Velini* lacus: *qui rupes horridas Tetricæ, et montem Severum et Casperiam, et Forulos, et fluvium Himellam: qui potant Fabarim et Tyberim: quos Nursia nivosa mittit, et classes Hortinæ, et gentes Latinæ: et quos Allia, nomen funestum, dividens interfluit.* Tam multi, *quam multi fluctus agitantur* in *mari Africano, quandò asper Orion occidit in aquas hybernas: vel quam densæ aristæ coquuntur Sole novo,*

NOTÆ.

dici voluit. Ideò in patriciorum numerum admissus est: ager ei trans Anienem fluvium attributus: et cum Romulus populum Romanum in tres partes distribuisset, quas ideò dixerat *tribus*, nimirum *Tatiensem*, *Rhamnensem* et *Lucerensem*; fuerunt à posteris aliæ complures additæ, inter quas *Claudia* tribus. At hic Clausus, de quo Virgilius, e majoribus illius Claudii fuisse fingitur. De voce *instar*, Æ. 6, 865. De *Latio*, supra, v. 54.

709. *In partem data Roma Sabinis.*] Bis id contigit. Primò post prælia pro raptis Sabinis Romanos inter ac Sabinos diu commissa: quæ sic composita sunt, ut Romulus, et Tatius communiter regnum administrarent, Sabini Romam commigrarent è Curibus suis; et Roma quidem Romuli servaret nomen, Romani vero Quirites à Curibus, Sabinorum urbe, dicerentur. Secundò id contigit Clauso; qui, ut diximus, post expulsos reges admissus est: et de hâc secundâ admissione poëtam puto explicandum.

710. *Amiterna cohors, &c.*] Loca enumerantur varia Sabinorum. I. *Amiternum*, urbs in latere orientali regionis illius et Apennini jugis, nunc excisa, prope oppidulum *S. Vittorino.* II. *Prisci Quirites.* Non Romani, sed Curenses, ex urbe Curibus, unde Romani Quirites dicti sunt: in parte regionis planè oppositâ et occidentali: nunc *Vescovio di Sabina.* III. *Eretum*, vicus in angulo meridionali, ferè ad confluentem Alliæ et Tyberis, nunc *monte ritundo.* IV. *Nomentum*, Ereto vicinum ad orientem, nunc *Lamentano.* V. *Mutuscæ*, aliter *Trebula*, vicus in septentrionali parte, ultra paludem Reatinam, nunc *monte Leone.* VI. *Rosea rura Velini*, pars agri Reatini, sic à Plinio, Varrone, Festo appellata, à *rore*, qui fertilissimum tractum illum efficit: circa *Velinum* fluvium, nunc *Velino*; et *Velinum* lacum, nunc *lago di pie di Luco* VII. *Tetrica* et *Severus*, montes incerti sitûs: à Blondo circa fontem Fabaris fluvii collocantur, in parte occidentali; hic *monte Negro*, ille *monte di S. Giovanni*: à Cluverio, in angulo septentrionali circa Nursiam urbem, ubi *la grotta di Sibylla.* VIII. *Casperia*, paulo supra Cures, oppidum, nunc *Aspera.* IX. *Foruli*, vicus in rupe circa Amiternum, excisus. X. *Himella* fluvius prope Casperiam nascens, in Tyberim infra Cures delabitur; nunc *Aia.* XI. De *Tybri*, Æ. 8, 330. XII. *Fabaris*, vel *Farfarus*, in orientalem Tybris ripam influens, nunc *Farfa.* XIII. *Nursia*, ultima Sabinarum urbium ad septentrionem, inter Appennini pruinas, quare *frigida* appellatur; nunc *Norcia.* XIV. *Hortanum*, vel *Horta*, urbs apud confluentes Naris ac Tyberis, in Etruria quidem, sed Sabinis contermina: nunc *Orta.* *Classes*, exercitum terrestrem interpretor, non navalem, ut diximus supra, v. 637. XV. *Latini*, qui Sabinis contermini sunt ad meridiem, supra, v. 54. XVI. *Allia*, fluvius in orientalem Tyberis ripam irrumpens, paulo infra Eretum: ubi Romani à Gallis Senonensibus gravitèr deinde cæsi sunt, nunc *rio di Mosso.*

718. *Libyco, ... marmore, &c.*] Æ. 1, 158. *Orion*, astrum formidabile, non tantùm ortu, ut diximus, Æ. 1, 535. sed etiam occasu hyberno. De *Orione*, Æ. 3, 517.

720. *Quam Sole novo, &c.*] Multi codices scribunt *quum*; ubi suspicor legendum *quam, quam densæ*; ut sit sanior sensus hujus secundæ comparationis. Per *Solem novum*, non *ver*; sed æstatem primam intelligit, quâ maturescunt aristæ. *Hermus*, Lydiæ fluvius, regionis feracissimæ, G. 2, 137. *Lycia*, ferax item frumenti, meridionalis Asiæ minoris regio, Æ. 4, 143.

Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis.
Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Hinc Agamemnonius Trojani nominis hostis
Curru jungit Halesus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris: et quos de collibus altis
Aurunci misere patres: Sidicinaque juxta
Æquora: quique Cales linquunt: amnisque vadosi
Accola Vulturni: pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclides illis
Tela, sed hæc lento mos est aptare flagello:
Lævas cetra tegit: falcati comminùs enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale: quem generasse Telon Sebethide Nymphâ
Fertur, Teleboûm Capreas cùm regna teneret
Jam senior: patriis sed non et filius arvis
Contentus, latè jam tùm ditione premebat
Sarrastes populos, et quæ rigat æquora Sarnus;

aut in agris Hermi, aut in *arvis flaventibus Lyciæ. Clypei resonant, et terra tremit commota pulsu pedum. Hinc Halesus Agamemnonius, hostis Trojanæ gentis alligat equos curru, et adducit Turno mille bellicosos populos. Adsunt, qui findunt rastris Massicum fœcundum vino: et quos Aurunci patres miserunt e montibus excelsis: et* qui sunt *prope mare Sidicinum: et qui proficiscuntur Calibus: et accola Vulturni fluminis vadosi; et similitèr durus Saticulus, et agmen Oscorum. Arma sunt illis aclides teretes, sed mos est eas alligare loro flexili: cetra protegit sinistras manus: curvi gladii* sunt illis ad pugnandum *cominus. Neque tu omittèris non memoratus versibus nostris, Oebale. quem Telon dicitur genuisse e Nympha Sebethide, cùm jam senex obtineret Capreas, regnum Teleboarum: at verò filius non contentus paternâ regione, jam tùm latè occupat imperio gentes Sarrastes, et campos quos Sarnus perluit;*

NOTÆ.

723. *Agamemnonius, &c.*] Agamemnonis filius aliquis nothus: qui horrore paternæ cædis, de quâ Æ. 3, 54. in Italiam fugiens, dicitur ab Ovidio et Solino Faliscorum urbem condidisse. Quibus tamen non assentitur Virgilius, qui longè aliâ in parte regnum ejus constituit, nempe circa Campaniam, quæ est ad orientem Latii, habetque ad orientem Picentinos et Hirpinos, ad Septentrionem Samnium, ad meridiem mare.

726. *Massica qui, &c.*] Campaniæ gentes et loca præcipua. I. *Massicus mons*, ad mare, in confinio novi Latii, ad occidentem agri Falerni, tractus totus vino percelebris: nunc *monte di Dragone.* De *Baccho*, Ecl. 5,69. De *rastris*, G. 1, 160. II. *Aurunci*, reliquiæ Opicorum sive Ausonum in Italiâ, qui inter Campaniam et Volscos consederunt, supra v. 54. III. *Sidicini*, pars eorundem Opicorum alia, quæ in mediterraneis Auruncorum finibus consedit, circa Teanum urbem, et juxta Virgilium etiam ad litus aliquantum pertinuit. IV. *Cales*, plurali numero, oppidum supra Massicum montem Campaniæ: nunc *Calvi.* V. *Vulturnus* etiamnum retinens nomen fluvius Campaniæ ipsam à Samnio magnâ parte disterminans, et ad meridiem agri Falerni in mare influens. VI. *Saticula*, vel *Satricula*, urbs ad orientem Vulturni et Capuæ, nunc *Caserta.* VII. *Osci:* nomen diminutum ab *Opicis*, gente Ausoniâ, et hujus regionis indigena.

730. *Teretes aclides, &c.*] Arma Campanorum. I. *Aclides teretes:* id est, vel exigua missilia quod censent aliqui, quia plures ab eodem gestantur apud Valerium: vel clavæ breves, eminentibus hinc inde acuminibus asperæ, loro sive flagello alligatæ, ut post impactum vulnus revocari possent. Nomen: vel quasi ἀκίδες ab ἀκὶς, *acumen;* vel quasi ἀγκυλίδες ab ἀγκύλη, quæ jaculi species fuit ejusmodi loro alligati. II. *Cetra*, scutum loreum, Afris Hispanisque familiare: vocem putat Maurorum Vossius. III. *Ensis*, in falcis modum curvatus: *harpen* appellat Ovidius, tribuitque Perseo, ab ἅρπη *falx.*

734 *Sebethide Nymphâ.*] Filiâ *Sebethi*, ad Neapolim *fluvii*, *fiume della Maddalena*

735. *Teleboûm Capreas, &c.*] *Capreæ*, plurali numero, insula est contra Surrentinum promontorium, deliciæ olim Tiberii Cæsaris, nunc *Capri:* quam tenuerunt Teleboæ, ex Acarnaniâ, Epiri regione, profecti.

738. *Sarrastes, &c.*] Parebant Œbalo populi circa Surrentinum promontorium: nempe Campani orientales, Hirpini, et Picentini. I. *Sarnus* fluvius loca tractus illius alluit, nunc *Sarno:* fluens per Campaniam, ex Hirpinorum finibus, in illud sinus Neapolitani latus, quod Surrentino promontorio terminatur. Hujus accolas vocat *Sarrastes.* II. *Rufæ*, vel *Rufræ*, vel *Rufrium*, nunc *Ruvo:* urbs ad orientem remotior,

Quique Rufas, Batulumque tenent, atque arva Celennæ;
Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ:
Teutonico ritu soliti torquere cateias,
Tegmina queis capitum raptus de subere cortex,
Ærataæque micant peltæ, micat æreus ensis.
Et te montosæ misere in prælia Nursæ,
Ufens, insignem famâ et felicibus armis:
Horrida præcipue cui gens, assuetaque multo
Venatu nemorum, duris Æquicola glebis:
Armati terram exercent, semperque recentes
Convectare juvat prædas, et vivere rapto.
Quin et Marrubiâ venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comptus olivâ,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro:
Vipereo generi et graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, et morsus arte levabat.
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Evaluit: neque eum juvêre in vulnera cantus
Somniferi, et Marsis quæsitæ in montibus herbæ.
Te nemus Angitiæ, vitreâ te Fucinus undâ,

et qui habitant Rufas, et Batulum, et agros Celennæ: et quos muri Abellæ fructiferæ despiciunt: solent vibrare catejas more Teutonico, quibus cortices detracti e subere sunt galeæ capitum, et quibus splendent æreæ peltæ, splendent gladii ærei. Te quoque, ô Ufens, montosæ Nursæ miserunt ad bellum, illustrem famâ et pugnis felicibus: te, inquam, *cui præsertim* paret *Æquicola, natio aspera, et assueta frequenti venatione sylvarum in durâ terrâ:* hi *armati colunt terram, et semper placet eis congerere novas prædas, ac vivere latrociniis. Præterea venit quoque Umbro generosissimus, missu regis Archippi, sacerdos ex Marrubiâ natione, ornatus super cassidem foliis oleæ felicis: qui solebat cantu et tactu infundere soporem generi viperarum, et hydris noxie halantibus; et mitigabat furorem* earum, *et sanabat arte morsus. Sed non potuit sanare vulnus Trojani teli: neque carmina soporifera, et gramina collecta in Marsis montibus, profuerunt ei contra plagas. Te sylvæ Angitiæ, te Fucinus aquis pellucidis,*

NOTÆ.

in extremis Hirpinis Lucaniam versus. III. *Batulum* et *Celenna:* urbes ignoti situs. IV. *Abella* non *Bella*, ut malè habent quidam codices: nunc *Avella:* urbs ad septentrionem Sarni: in angulo Campaniæ Samnitibus et Hirpinis confini: excelso situ, quare *despectare* subjectos populos videtur; ferax nucum, quæ inde *avellanæ* dictæ sunt, quas non *mala* quidem, sed *poma* appellat Plinius l. 15. 22.

741. *Teutonico, &c.*] Arma populorum illorum. I. *Cateja*, quæ ab Aventino tormenti genus fuisse dicitur, unde torquebantur saxa: melius ab Isidoro, telum quod propter gravitatem non longè evolabat, sed vi maximâ perfringebat. Hæc Gallorum erat propria, *Teutonumque:* qui Germaniæ erant populi, circa Cimbricam Chersonesum, ubi nunc *Dania.* II. *Galea* è cortice suberis, qui levissimus et spississimus est, *liege, cork.* III. *Pelta ærata*, quæ breve scutum fuit, in modum Lunæ mediæ, vel hederacei folii: eaque vel tota ærea; vel ærea lamina protecta. IV. *Ensis æreus.*

744. *Et te montosæ, &c.*] *Æqui*, vel *Æquicoli*, seu *Æquiculi*, quam hic *Æquicolam gentem* appellat Virgilius: fuere ad orientem superioris partis antiqui Latii; â fontibus Anienis, fere ad usque Tibur: nunc pars est Campaniæ Romanæ: ibi urbs olim fuit *Nursæ*, jam ignoti situs. De [illegible], Ecl. 5, 29.

750. *Marrubia, &c.*] *Marsi:* ad orientem ac septentrionem Æquorum, inter continua Apennini juga: gens orta, vel juxta Plinium, Gellium, Solinum, è Circes filio; à quo vim adversus venena et serpentes dicitur accepisse: vel è Sabinis, quod propter linguæ communionem Cluverio magis placet: vel juxta alios, à Marsiâ rege Lydorum. Loca Marsorum præcipua fuerunt. I. *Archippe*, urbs olim, quæ hiatu terræ hausta et in Fucinum lacum dissoluta est: quo ex nomine Virgilius Archippi regis nomen finxit. II. *Marrubium*, vel *Marruvium*, regionis caput, in ejus meridianis finibus, infra lacum Fucinum, juxta fontes Liris fluvii; ea nunc *Morea* dicitur. III. *Lucus* sive *nemus Angitiæ:* quæ fuit juxta Solinum soror Circes, venitque cum ea in Italiam, et vicina Fucino lacui occupavit. Lucus hic ad occidentem lacus situs fuit: hodie oppidum *Luco.* IV. *Fucinus* lacus, fere in mediâ regione, propius tamen ad meridiem descendens: nunc *lago Fucino;* vel a vicino oppido, *lago di Celano.* De *Hydris*, supra, v. 447. De *Dardania*, Trojana, *Æ.* 1, 235.

Te

te puri lacus luxerunt. Veniebat quoque Virbius, soboles Hippolyti clarissima bello: quem mater Aricia misit illustrem, educatum in sylvis Egeriæ, juxta litus humidum, ubi est *ara Dianæ pinguis et placida. Quippe* ex *famâ narrant Hippolytum, resuscitatum herbis medicinalibus et amore Dianæ, iterum venisse sub astra cœlestia, et sub aërem superiorem cœli; postquam obiisset fraude novercæ, et solvisset sanguine pœnas patri, discerptus* ab *equis efferatis.*

Te liquidi flevêre lacus.
Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius: insignem quem mater Aricià misit,
Eductum Egeriæ lucis humentia circum
Litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianæ.
Namque ferunt famâ Hippolytum, postquam arte novercæ
Occiderit, patriasque explerit sanguine pœnas,
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætherea et superas cœli venisse sub auras,
Pæoniîs revocatum herbis, et amore Dianæ.

NOTÆ.

761. *Hippolyti proles, &c.*] *Hippolytus*, Thesei Athenarum regis filius, à novercâ Phædrâ frustrà interpellatus de stupro, ideoque ab eâdem de vi in se paratâ falso delatus ad patrem: cum ad litus maris currum ageret, devotus à patre, equis subito marini monstri incursu efferatis raptatus ac discerptus est. Diana ejus cultu et castitate commota, per Æsculapium, Phœbi et Coronidis filium, revocavit eum in vitam, commendavitque ipsum Egeriæ Nymphæ Aricini nemoris; ubi inter minores Divos cultus fuit, appellatusque Virbius, quod inter *viros bis* fuerat. Fingitur à Virgilio filium habuisse sibi cognominem, qui Turni auxilio venerit.

762. *Mater Aricia.*] Vel est *Aricia*, urbs antiqua Latii, tribus circiter leucis Laurento dissita ad septentrionem, nunc *la Riccia*: quæ *mater* dicitur, quomodo Italia, G. 2. 173. *magna parens frugum, magna virûm.* Vel *Aricia* quædam Nympha, quam videtur fingere Virgilius amatam ab Hippolyto Virbio, matremque secundi hujus Virbii: quæ Ariciæ urbi nomen dederit; ut Virbius vicino Ariciæ colli, cujus Persius et Cornutus meminerunt.

763. *Egeriæ lucis, &c.*] Circa Ariciam nemus ingens fuit, dictum Dianæ, vel Egeriæ: ubi nunc oppidum *Nemo*: item templum Dianæ Scythicæ vel Tauricæ; et lacus Dianæ Aricinæ, nunc *lago di Nemo.* Lacus multis impletur fontibus, quorum præcipuus fons *Egeriæ* dictus est. Hanc Nympham Numa Pompilius, Romanorum rex secundus, sibi esse conjugem fingebat; ab eâque legum instituta se accipere. Eandem fingit Ovidius, ex morte Numæ nimium dolentem, Dianæ miseratione in fontem illum conversam fuisse.

Humentia circum litora.] Ita è Romano, codice, apud Pierium, emendandum duximus: cum vulgata lectio, *Hymettia*, careat sensu. Nam *Hymettus*, mons apibus et melle celebris, in Atticâ est, et primam habet syllabam brevem; neque ullum in eo Italiæ tractu nominis hujus vestigium esse, Gifanius, Pimpontius, Nascimbænus sentiunt.

764. *Placabilis ara Dianæ.*] In Tauricâ Chersoneso colebatur Diana sanguine exterorum hominum quotquot illuc appellebant. Diana Iphigeniam Agamemnonis filiam, è sacrificio subductam, et illuc ex Aulide translatam sibi in sacerdotem consecraverat, Æ. 2. 116. Orestes Agamemnonis filius, ad ulciscendam necem patris, matrem Clytæmnestram interfecerat, Æ. 3. 331. Ideo furiis agitatus, inter cætera piacula, jussus dicitur in Tauricam abire Chersonesum, indeque Dianæ simulacrum eripere. Eò igitur cum amico Pylade profectus, jussu regis Thoantis tantùm non immolatus est: sed agnitus à sorore clam cum eâ Dianæ simulacrum abduxit: et, ut est magna fabularum varietas, Mycenas illud transtulit, juxta Hyginum: Athenas, juxta Euripidem: juxta Latinos plerosque Græcorum æmulos, Ariciam. Suspicatur Cluverius hanc religionem ab Italis per Pelasgos et Arcadas esse acceptam. Constat vero victimas humanas his omnibus locis esse mactatas ad memoriam Taurici sacrificii, non tantâ tamen apud Aricinos immanitate. Neque enim illic omnes exteri immolabantur: sed servus aliquis fugitivus, in illo nemore tamdiu sacerdotio fungebatur sub *regis nemorensis* nomine; donec ab alio fugitivo provocatus ad certamen, ab eo occideretur. Unde *placabilis* ara illa dicitur à Virgilio; et à Valerio Argonaut. 2. 304. *soli non mitis Aricia regi.* Perstabat adhuc illa religio Caligulæ tempore: cujus in vitâ, Suetonius, c. 35. *Nemorensi regi, quod multos jam annos potiretur sacerdotio, validiorem adversarium subornavit.*

769. *Pæoniis herbis, &c.*] Herbis medicis: *Pæon* enim, etsi certum medici nomen inducitur ab Homero, Iliad. 5. 899. et alibi: videtur tamen commune medicorum rerumque medicarum fuisse nomen, ab Apolline medicorum Deo deductum, qui *Pæan* ipse dictus est; quâ de causâ, diximus Æ. 6. 657.

Tum

Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
Ipse repertorem medicinæ talis et artis
Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit ad undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et Nymphæ Ægeriæ nemorique relegat:
Solus ubi in sylvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
Unde etiam Triviæ templo lucisque sacratis
Cornipedes arceantur equi, quòd litore currum
Et juvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentes haud seciùs æquore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur, arma tenens, et toto vertice supra est.
Cui triplici crinita jubâ galea alta Chimæram
Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes:
Tàm magis illa fremens, et tristibus effera flammis,
Quàm magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.
At levem clypeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, jam setis obsita, jam bos,
(Argumentum ingens) et custos virginis Argus,
Cœlatâque amnem fundens pater Inachus urnâ.
Insequitur nimbus peditum, clypeataque totis
Agmina densantur campis, Argivaque pubes,

Tunc pater omnipotens, ægre ferens ullum hominem emergere ex infernis tenebris ad lucem vitæ, ipse demisit fulmine ad aquas infernas filium Apollinis, inventorem talis medicinæ et artis. Sed alma Diana abscondit Hippolytum arcanis locis, et dimisit ad *Egeriam Nympham et* ad *sylvam: ut illic solus in sylvis Italicis incognitus duceret vitam, et illic diceretur Virbius, mutato nomine. Unde etiam equi corneis ungulis expelluntur a templo et sylvis dicatis Dianæ; quia territi monstris marinis abjecerunt in litore currum et juvenem. Filius* ejus Virbii *nihilominus impellebat ardentes equos in planitie campi, et curru ibat ad bella. Ipse Turnus egregio corpore incedit inter primos, gestans arma, et supereminet toto capite. Huic cassis excelsa, cristata tribus jubis, sustinet Chimæram, emittentem gutture flammas Ætneas: tantò magis illa fremens et minax diris flammis, quantò magis sæviunt prælia fuso sanguine. At Io,* ex *auro, cornibus erectis, jam operta pilis, jam bos, ornabat politum clypeum* Turni *(argumentum illustre) et Argus custos puellæ, et Inachus ejus pater emittens fluvium* ex *urnâ cœlatâ. Nubes peditum sequitur* Turnum, *et agmina scutata congregantur totis campis, et juventus Græca,*

NOTÆ.

773. *Phœbigenam, &c.*] *Æsculapium,* Phœbo et Coronide genitum, Phlegiæ Lapitharum regis filiâ Æ. 6, 618. Hic Æsculapius, cùm arte medendi insignis, non unum Hippolytum, sed alios complures ad vitam revocasset; fulmine adactus est ad inferos à Jove: Apollo Cyclopas, fabricatores fulminis, sagittis confixit: Jupiter Apollinem ob eam cædem cœlo expulit, coëgitque mortali regi servire, G. 3, 2. De *Styge,* Æ. 6, 323. De *Trivia,* Diana, quæ colebatur in triviis, Æ. 4, 511.

781. *Haud secius, &c.*] Nihilominùs, non segnius: etsi pater Hippolytus ab equis laceratus fuisset, supra, v. 761. De voce *secius,* G. 2, 277. De *Chimærâ,* Æ. 6, 288. De *Ætnæis ignibus,* qui pro quibuslibet hìc sumuntur, Æ. 3, 578. De *jubis equinis* in apice galeæ, Æ. 3. 468.

789. *Io, &c.*] Inachus Argivorum rex, fluvio ibidem nomen dedit: unde pro fluvio ipse sumitur à poetis. Hujus fluvii filia *Io* cum amaretur à Jove; ab eodem, ne à Junone agnosceretur, in juvencam est conversa. Juno juvencam à Jove petiit, acceptamque dedit custodiendam pastori: cui centum erant oculi, nomen Argus. Is à Mercurio sopitus fistulæ cantu, et obtruncatus est. Juno pastoris oculos pavoni imposuit suo, juvencam furore perculit: quæ in Ægyptum usque fugiens, ibi tandem à Jove pristinæ reddita est formæ: nupsitque Osidiri regi, et ab Ægyptiis sub Isidis nomine culta est. Hanc fabulam imposuit Turnus clypeo, quia originem ab Inacho ducere gloriabatur, supra, v. 372.

794. *Argivaque pubes, &c.*] Populus enumerat, qui ducem Turnum sequebantur, non quod omnis ei subditi, sed quod ei milites mitterent suos. I. *Argivi:* haud dubie ipsi *Ardeæ* incolæ, ex Danae Argivâ orti, v. 372. unde Aurun-

et turmæ Auruncæ, et Rutuli, et antiqui Sicani, et agmina Sacrana, et Labicani picti secundum clypeos: qui colunt tuas sylvas, O Tybri et sacram ripam Numici; et scindunt vomere colles Rutulos, et montem Circæum: quibus agris imperat Jupiter Anxurus, et Feronia gaudens sylvâ virente: quà porrigitur nigra palus Pomptina, et quà frigidus Ufens pandit sibi viam per profundas valles, et mergitur in mare.

Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranæ acies, et picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Litus arant; Rutulosque exercent vomere colles,
Circæumque jugum: queis Jupiter Anxurus arvis
Præsidet, et viridi gaudens Feronia luco:
Quà Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter valles atque in mare conditur Ufens.

NOTÆ.

Acrisionei vocati sunt, v. 410. II. *Aurunci* reliquiæ Ausonum, inter Volscos et Campanos considentes, v. 5?. Hos tamen aliis etiam locis sparsos fuisse videbitur, Æ. 11. 316. III. *Rutuli:* populi Latinis consanguinitate quidem et connubiis ac vicinitate conjuncti; sed Turno tamen, non Latino subditi: quorum præcipua sedes; ab oriente, Antio Volscorum oppido maritimo, ab occidente, Numicio amne, à meridie, Lanuvio Latinorum urbe, continebatur. IV. *Sicani:* vel fuerunt certæ cujusdam urbis in Latio populi, siquidem eos Plinius, l. 3. 5. numerat inter quinquaginta tres Latii populos qui suo tempore sine vestigiis interierant. Vel reliquiæ Siculorum, quos omninò primos Italiæ incolas contendit fuisse Cluverius ex Dionysio: qui deinde ab Aboriginibus et Pelasgis è Græciâ profectis pulsi, in *Sicaniam* insulam fugerunt, eamque suo ducisque sui nomine *Siciliam* appellaverunt: unde Siculi, quotquot erant in Italiâ superstites, ex sociorum suorum victoriâ, Sicani etiam sunt dicti. V. *Sacrani:* quorum originem Cluverius, ex Festo, Servio, ac Dionysio ita concinnat; ut velit partem fuisse Pelasgorum et Aboriginum, qui post pulsos à se Siculos vicissim à Sabinis ex meridie ingruentibus pulsi sint Reate oppido, ultra Anienem fluvium, et sedes circa locum, ubi nunc est Roma, quæsiverint; unde, quia Reate *sacra* Sybeles magno erant in honore, *Sacrani* appellati sint. VI. *Labici, Labicani* vel *Lavicani:* quorum urbs *Labicum,* nunc *Zagarolo,* in septentrionali veteris Latii parte supra Tusculum. VII. *Accolæ Tyberis,* de quo Æ. 8. 330. De *saltibus,* pro sylvis, Ecl. 6. 55. VIII. *Accolæ Numicii,* fluvii, de quo supra, v. 150. IX. *Circæi,* incolæ Circæi montis et promontorii, quo Latium vetus ad orientem terminatur; mons hodie *Circello,* Æ. 3. 386. X. *Anxur,* neutro masculinoque genere: ubi Jupiter ab urbe dictus *Anxur* aut *Anxurus,* singulari cultu colebatur: non puer et imberbis, ut somniant post Servium grammatici: sed promissa barba, ut constat ex nummo apud Constant. Laudum cum inscript. JOVIS AXUR. Nugantur iidem Grammatici, cum nomen illud Græcum volunt, quasi *ἄνευ ξυροῦ sine novacula:* ait enim Plinius, l. 3. 5. nomen esse à Volscà linguâ repetitum. Urbs postea à Græcis propter sitûs asperitatem, dicta est τραχίνη, *Trachine,* à τραχὺς, *asper:* indeque *Taracina,* vel *Terracina,* nunc *Terracine,* ad orientem Circæi montis, apud Volscos. XI. *Feroniæ* lucus, cum fonte ac templo, fuit inter Circæos et Terracinam. Quænam autem hæc fuerit Dea, ambigitur. Aiunt plerique Junonem esse: aliter tamen videtur, cum Feroniam Virgilius, Herili Prænestini regis matrem faciat, Æ. 8. 564. quod in Junonem cadere non potest, quæ nullos nisi ex Jove liberos suscepit. Narrat Dionysius, Lacedæmoniorum numen fuisse: qui illuc appulsi Lycurgi temporibus, *Feroniæ* Deæ locum dicaverint, quod eos feliciter mari *ferri* contigerat. Innuit tamen idem l. 3. Latinorum et Sabinorum numen esse, quod Græci suâ linguâ vertunt, *ἀνθηφόρον. Floriferam;* alii φιλοστέφανον, *amantem coronarum;* alii aliter: quæ omnia Deam florum aut hortorum fuisse significant. XII. *Saturæ Palus:* quæ et *Pometina,* inde et *Pomptina* et *Pontina* dicta est, maritimam fere omnem Volscorum regionem prætexens, longitudine leucarum circiter duodecim: à loco quem vocabant olim *tres tabernas;* nunc *Cisterna,* ad usque *Terracinam:* quæ pars ejus extrema ad orientem, eadem latissima erat: duobus fluviis ibi restagnantibus, *Amaseno,* nunc *Toppia,* et *Ufente* nunc *Aufente,* à quo palus ipsa etiamnum appellatur *l' Aufente palude.* Unde porro *Pomptina* dicta sit, patet: nempe ab urbe Volscorum *Suessa Pometia,* mediterraneâ illâ quidem, sed cujus ager ad mare pertinens abibat in has paludes. Unde autem *Saturæ* nomen acceperit, non ita liquet. Ego sic statuo: Virgilium voluisse utrumque Pomptinæ paludis terminum hic significare: ab oriente quidem *Ufentem* fluvium: ab occidente vero fluvium *Asturam,* ejusdem nunc nominis. Quippe hunc *Asturam,* Strabo Στόραν, Festus *Sturam,* vetus codex apud Sigonium in librum octavum Livii, *Saturam* vocat. Hoc autem fluvio definitam ab occidente fuisse paludem, nec ipse negabit Cluverius: siquidem initium paludis petit à *tribus tabernis,* et agro *Suessæ Pometiæ:* quæ urbs utra-

Hos

Hos super advenit Volscâ de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentes ære catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervæ
Fœmineas assueta manus; sed prælia virgo
Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos.
Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina: nec teneras cursu læsisset aristas:
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter; celeres nec tingeret æquore plantas.
Illam omnis tectis agrisque effusa juventus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem;
Attonitis inhians animis; ut regius ostro
Velet honos læves humeros; ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem præfixâ cuspide myrtum.

Præter illos Camilla venit è natione Volscâ, ducens turmam equitum et catervas fulgentes æreis armis, *bellicosa* puella: *non illa* quidem *puella assueta* secundum *fœmineas manus colo et calathis Minervæ; sed* assueta *tolerare difficiles pugnas, et præcurrere ventos cursu pedum. Illa vel volasset per summas herbas segetis non tangendo, nec fregisset currendo teneros calamos; vel habuisset iter per medium mare, sustentata undis tumidis, nec madefecisset aquis teneros pedes. Omnis juventus egressa domibus et agris, et turba matrum admiratur illam et aspicit incedentem: attendens stupentibus animis; quomodo regalis ornatus tegat purpurâ nitidos humeros, quomodo fibula colligat crinem auro; quomodo ipsa ferat Lyciam pharetram, et myrtum pastoralem armatam cuspide.*

NOTÆ.

que ad *Asturam* fluvium sita erat. Hujus paludis spatio tres et viginti urbes olim fuisse tradit Plinius: per mediam Appius aggere viam stravit, suo appellatam nomine: siccare conati sunt variis temporibus Cornelius Cethegus, Augustus, et Theodoricus.

803. *Volscâ de gente Camilla.*] *Volsci*, gens bellicosa, Rutulos et Latinos, ab occidente; Auruncos et Campanos ab oriente; Hernicos et Æquos à septentrione attingens: incerti generis, sed linguæ à Latinâ diversæ ac sibi propriæ. E mediterraneis hujus regionis urbibus milites advexisse puto Camillam, cum maritimæ fere Turnum sequerentur. Hujus Camillæ casus et origo narrantur, Æ. 11. 535.

804. *Florentes ære catervas.*] *Ornatas, fulgentes:* metaphora, de qua, G. 2. 6. De *calathis*, canistris, ubi fila et lanæ et alia reponuntur, Ecl. 2. 46. Minervæ tribuuntur, quia lanificii textiliumque operum habetur præses, Æ. 5. 284.

814. *Ostro velet honos, &c.*] *Purpura* ex ostrei sive muricis sanguine expressa, G. 2. 506. *Lyciam pharetram* tribuit, pro quâlibet insigni pharetrâ: quia sagittandi arte Lycii nobiles. De illâ Asiæ minoris meridianâ regione, Æ. 4. 143. *Myrtum*, hastilibus ob ligni firmitatem aptam arborem fuisse, jam notavit Virgilius, G. 2. 447. *Pastoralem* appellat, quia vita sylvestri ac pastorali instituta à Metabo fuerat Camilla, ut videbitur, Æ. 11. 569.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER VIII.

ARGUMENTUM.

Turnus Venulum ad Diomedem mittit, ut eum ad belli societatem alliciat. Æneas, Tyberini fluvii monitu, iter eodem consilio suscipit ad Evandrum: qui ex Arcadiâ profugus in Palatino monte consederat. Evander, sacris Herculis tum intentus, Æneam iisdem adhibet: eorum originem edocet, victoriam scilicet Herculis de Caco, regionis illius insigni olim prædone. Tum Æneam quadringentorum equitum subsidio juvat: iisdem Pallantem filium præficit: Æneam ad Tyrrhenos, expulso Mezentio, regem poscentes, cum certâ regni auxiliique spe dimittit. Æneas postridie, parte alterâ copiarum secundo flumine ad suos remissâ, cum alterâ Tyrrhenos adit. Interim Venus arma Æneæ suo defert, à Vulcano fabricata; clypeum imprimis, in quo Æneas res præclare olim gerendas à Romanis posteris mirâ arte cælatas admiratur. Præcipuus eo in opere locus est Augusto; cujus egregiam de Antonio et Cleopatrâ Ægypti reginâ victoriam, triplicemque triumphum diligentius poëta describit.

UT belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;
Utque acres concussit equos, utque impulit arma;
Extemplo turbati animi: simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, sævitque juventus
Effera. Ductores primi, Messapus, et Ufens,
Contemptorque Deûm Mezentius, undique cogunt
Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.

INTERPRETATIO. *Postquam Turnus sustulit ex arce Laurenti vexillum belli, et tubæ sonuerunt rauco strepitu; et postquam excitavit generosos equos, et postquam commovit arma; statim animi turbati* fuerunt: *simul totum Latium conspirat* ut in *tumultu subito, et juventus ferox furit. Præcipui duces Messapus, et Ufens, et Mezentius contemptor Deorum, colligunt undecumque subsidia, et spoliant agricolis arva spatiosa.*

NOTÆ.

1. *Belli signum.*] Virgilius loquitur hic ex more Romanorum, apud quos triplex erat militiæ genus. *Sacramentum,* cum milites jurabant, se non nisi confectis militiæ temporibus, sive stipendiis, ex reipublicæ exercitu discessuros. *Conjuratio,* cum in subito tumultu dux, cui singulos sacramento adigere non vacabat, è Capitolio duplex attollebat vexillum; roseum unum quò pedites: cœruleum, quò equites conveniebant; simulque jurabant omnes. *Evocatio,* cum diversi diversas in partes ad cogendos exercitus mittebantur. Ita fere Servius. *Vexillum* autem Romanis fuit *velum* minus, quadratum, ex hastâ suspensum. De *Laurento urbe;* quam Turnus, adnitente Amatâ, habenis rerum à Latino relictis, belli sedem fecerat, Æ. 7. 63. De *cornibus, tubis,* Æ. 7. 637.

3. *Concussit equos, &c.*] Excitavit equos sonitu cornuum: milites impulsu armorum, id est, allisis ad clypeos hastis: cujus moris innumera sunt apud auctores vestigia. De *Latio,* Æ. 7. 54. De *Messapo,* Ibid. 691. De *Ufente,* Ibid. 744. De *Mezentio,* Ib. 647.

Mittitur

Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem:
Qui petat auxilium: et Latio consistere Teucros,
Advectum Æneam classi, victosque Penates
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat; multasque viro se adjungere gentes
Dardanio, et latè Latio increbrescere nomen.
Quid struat his cœptis; quem si fortuna sequatur,
Eventum pugnæ cupiat; manifestius ipsi,
Quàm Turno regi aut regi apparere Latino.
Talia per Latium: quæ Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat æstu:
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis,
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunæ,
Omnia pervolitat late loca: jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat, et terras animalia fessa per omnes
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
Cùm pater in ripâ gelidique sub ætheris axe
Æneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic Deus ipse loci, fluvio Tyberinus amœno,
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus. Eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crines umbrosa tegebat arundo.
Tum sic affari, et curas his demere dictis:
O sate gente Deûm, Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,
Expectate solo Laurenti arvisque Latinis:
Hic tibi certa domus; certi, ne absiste, penates:
Neu belli terrere minis, tumor omnis et iræ
Concessere Deûm.
Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,

Venulus mittitur etiàm ad urbem magni Diomedis: ut poscat opem: et doceat Diomedem *Trojanos stare* in *Latio, Æneam navibus appulsum* esse, *et inducere Deos* suos *victos à* Græcis, *et dicere se vocari fatis* in *regnum, et plurimas nationes sociare se* huic *homini Trojano, et* ejus *nomen latè spargi* in *Latio; et* addat, *cognosci* ab *ipso* Diomede *clarius, quam à rege Turno, aut à rege Latino, quid* Æneas *machinetur his consiliis, quem optet exitum certaminis, si fortuna* ipsi *faveat. Talia* fiunt *per Latium: quæ omnia cernens Trojanus heros, agitatur magnis fluctibus curarum; et modò huc, modò illuc distrahit mentem vagam, et differt in partes diversas, et volvit per omnia. Veluti quando lux tremula,* emissa *à sole aut specie rutilantis Lunæ, resiliens è vasis æreis pervagatur late cuncta loca: et jam attollitur in aërem, et perstringit laquearia supremi tecti. Nox erat, et profundus somnus tenebat animalia lassa et genus volucrum ac pecorum per omnes terras: quando pater Æneas, solicitus animo* ob *difficile bellum, decubuit in ripâ et sub axe frigidi aëris, et permisit corpori tardam quietem. Ipse Tyberinus senex, Deus regionis, flumine amœno, visus est erigere se inter populeas arbores: linum subtile tegebat eum viridi veste, et opaca arundo inumbrabat capillos. Tunc cœpit* alloqui Æneam, *et auferre solicitudinem his verbis: O nate ex familiâ Deorum, qui reducis ad nos urbem Trojanam ex hostibus, et tueris Pergama perpetua: expectate in terrâ Laurente et campis Latinis: hic sedes certa est tibi, certi Penates, ne cesses* ab incepto: *neve terrearis comminatione belli: omnis indignatio et iræ Deorum cessaverunt. Et ne existimes somnum suggerere* tibi *hæc inania,*

NOTÆ.

9. *Diomedis ad urbem, &c.*] *Arpos* vel *Argyrippam*, urbem in Apulia Daunia, conditam à Diomede. De *ea*, deque *Diomede*, Æ. 11. 243. De *Teucris*, Æ. 1. 239. De *Penatibus* Æneæ, Troja advectis, Æ. 2. 717.

18. *Laomedontius heros.*] Æneas, ex eâdem, quâ Laomedon, rex Trojanus, familiâ, G. 3. 35. De *Laquearibus*, interstitiis trabium, Æ. 1. 726.

28. *Ætheris axe.*] Sub aperto aëre, Æn. 2. 512. De *Tyberino*, infra, v. 330. De *carbaso*, lini specie, Æ. 4. 417. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æ. 1. 466. De *Laurente*, agro, Æ. 7. 63. De *Penatibus*, Æ. 2. 717.

37. *Revehis nobis.*] Gens enim Trojana per Dardanum ex Italiâ olim profecta erat, Æ. 3. 167.

Litoreis

Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit ;
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum :
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc, quâ ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus à Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegêre locum, et posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine, Pallanteum.
Hi bellum assiduè ducunt cum gente Latinâ :
Hos castris adhibe socios, et fœdera junge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge, age, nate Deâ : primisque cadentibus astris
Junoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis : mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta secantem,
Cœruleus Tybris, cœlo gratissimus amnis.
Hìc mihi magna domus, celsis caput urbibus exit.
Dixit, deinde lacu fluvius se condidit alto.

nunc magna sus, à te inventa sub ilicibus litoreis, quæ *pepererit fœtus triginta porcellorum, jacebit humi strata ; alba* ipsa *et porcelli albi circa mammas. Hic erit locus urbis, hæc certa quies à laboribus, ex quo* præsagio, *annis triginta recurrentibus, Ascanius fundabit Albam urbem nobili nomine. Non prædico tibi dubia. Jam attende, dicam* tibi *paucis* verbis *quomodo conficias quod imminet,* ad obtinendam *victoriam. Arcades, gens orta à Pallante, qui secuti* sunt *socii Evandrum regem et vexilla* ejus, *elegerunt sedem in his regionibus, et fundaverunt in montibus urbem Pallanteum e nomine Pallantis proavi* Evandri. *Hi semper bellum gerunt cum populo Latino. Hos adjunge socios exercitui* tuo, *et alliga* tibi *per fœdus. Ego ipse ducam te* per *ripas* meas *et rectum fluvium, ut sublevatus vincas* facile *remis fluvium adversus* te fluentem. *Age, surge, fili Veneris : et primis stellis occidentibus, offer religiosè preces Junoni, et placa submissis votis iram et minas* ejus ; *exhibebis honorem mihi,* quando eris *victor. Ego sum* ille, *quem vides lambentem ripas tumidis aquis, et dividentem agros fertiles, Tybris cœruleus, fluvius acceptissimus diis. Hic mihi* est *ampla domus, fons erumpit apud altas urbes.* Sic *locutus* est *fluvius : deinde mersit se profundis aquis.*

NOTÆ.

48. *Albam, &c.*] Cognomento *longam*, ob situm, inter locum et montem inde Albanum appellatum : Româ dissitam quindecim circiter millibus ad orientem. Hæc ab Ascanio condita : postquam annos triginta Lavinii regnatum esset : ex augurio repertæ albæ suis, cum triginta porcellis, ut habent Romani scriptores. At anni illi triginta de quibus Tyberinus loquitur, non ab hoc ipso Æneæ adventu numerandi sunt : sed ab urbe Lavinio conditâ ; aut potius, ab ipsâ Æneæ morte, qui tres annos regnavit, ut dictum est, Æ. 1. 266.

51. *Arcades, &c.*] *Arcadia*, regio est Peloponnesi media, Ecl. 4. 58. Hinc profectus est Evander : vel ob occisum ex errore patrem, ut narrat Servius ; vel ad educendam coloniam, ut vult Pausonias in Arcadicis : consediteque juxta Tyberim in monte et oppidulo, quod vocavit *Palantium, Pallanteum, Palatium ;* vel ab urbe Arcadiæ Pallantio, unde profecti fuerant, juxta Pausaniam, Dionysium, et Livium ; vel à Pallante Arcadiæ rege, proavo suo, juxta Virgilium. Matrem habuit, juxta Solinum, *Nicostratam*, quæ ob fatidica carmina *Carmentis* à Latinis dicta est ; patrem, juxta plerosque, Mercurium. Condita deinde Roma est in eo monte, qui *Palatinus* dictus est, nunc *Palazzo maggiore*, seu *Palatino*.

57. *Recto flumine.*] Absque errore, expedito itinere.

59. *Cadentibus astris.*] Decedentibus, sub primam diei lucem, Æ. 4. 81.

63. *Pinguia culta.*] Loca culta et pinguia, G. 1. 153.

65. *Magna domus.*] Præter allatam interpretationem, affertur hæc alia, sed durior : *Hic mihi magna domus exit :* assurgit paulatim, lapsu temporis, id est, fundabitur, erigetur. Et Romam innuit, quæ his in regionibus ædificanda erat, caput reliquarum urbium futura. De *fonte Tybris*, infra, v. 330.

Ima

Ima petens: nox Æneam somnusque reliquit.
Surgit, et ætherii spectans orientia Solis
Lumina, ritè cavis undam de flumine palmis
Sustulit, ac tales effudit ad æthera voces;
Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus unde est,
Tuque, ô Tybri tuo genitor cum flumine sancto,
Accipite Ænean, et tandèm arcete periclis.
Quo te cunque lacus miserantem incommoda nostra
Fonte tenet, quocùnque solo pulcherrimus exis;
Semper honore meo, semper celebrabere donis,
Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum:
Adsis ô tantùm, et propiùs tua numina firmes.
Sic memorat: geminasque legit de classe biremes,
Remigioque aptat: socios simul instruit armis.
Eccè autem subitum atq; oculis mirabile monstrum:
Candida per sylvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus.
Quam pius Æneas, tibi enim, tibi, maxima Juno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Tybris eâ fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit: et tacitâ refluens ita substitit undâ;
Mitis ut in morem stagni placidæque paludis
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant rumore secundo.
Labitur uncta vadis abies: mirantur et undæ,
Miratur nemus insuetum, fulgentia longè
Scuta virûm fluvio pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridesque secant placido æquore sylvas.
Sol medium cœli conscenderat igneus orbem,

descendens ad *intima*: *nox et somnus deseruit Æneam. Surgit, et aspiciens surgentem lucem cœlestis Solis, hausit religiosè cavis manibus aquam de fluvio, et emisit ad cœlum talia verba: Nymphæ, Nymphæ Laurentes, à quibus est origo fluviorum: et tu, ô Tybri pater, cum tuo sacro fluvio, admittite Æneam, et denique protegite à periculis. Quocumque fonte* tua *aqua detinet te, miserescentem calamitatum nostrarum; quâcumque regione erumpis formosissimus; semper decoraberis cultu meo, semper muneribus meis, ô* tu qui es *amnis cornutus, rex aquarum Italicarum. Succurre tantummodo, et præsenti* auxilio *confirma vim tuorum* promissorum. *Sic loquitur: et eligit duas naves è classe, et accommodat* ad *remigandum: simul accingit socios armis. Ecce autem prodigium repentinum et admirandum visu; sus alba ejusdem coloris ac fœtus albus, jacuit per sylvam, et cernitur in viridi litore: quam adeo pius Æneas tibi immolat, tibi ô maxima Juno, offerens* tibi *sacrificia, et constituit ante altaria cum turbâ* porcellorum. *Tybris* per *eam noctem, quam longa fuit, sedavit flumen* suum *inflatum: et retro fluens stetit fluctibus sic tranquillis, ut æquaret planitiem aquarum in modum mollis stagni et quietæ paludis,* ita *ut labor abesset in remigando. Igitur rumore prospero deproperant iter susceptum. Abies oblita* pice *decurrit fluctibus: et aquæ mirantur, sylva inassueta* his spectaculis *miratur, clypeos hominum procul splendentes et pictas naves vehi flumine. Illi remigando traducunt noctem et diem, et prætervehuntur longos circuitus, et inumbrantur diversis arboribus, et trajiciunt virides sylvas tranquillo flumine. Sol ardens pervenerat ad medium spatium cœli,*

NOTÆ.

69. *Undam de flumine.*] Ad lavandas purgandasque manus ante preces: qui mos multis exemplis ab interpretibus firmatur, Æ. 2. 719.

71. *Genus amnibus, &c.*] Nymphæ, aquarum et fontium quorumlibet præsides: quorum ex colluvie fiunt augenturque fluvii. De *Laurente regione*, Æ. 7. 63.

77. *Corniger Hesperidum, &c.*] *Rex* Italicarum aquarum; non magnitudine suâ, qui honos Eridano tribui debet, et vero tribuitur, G. 1. 482. sed ob futuram magnitudinem reginæ urbis Romæ, quam præterfluit. Deinde potest Æneas hunc ei honorem habere: cum nondum Eridanum, aut majorem ullum in Italiâ fluvium viderit. De *cornibus fluviorem*, G. 4. 371. De *Hesperia*, Italia, Æ. 1. 530. De *biremibus*, Æ. 5. 119.

90. *Rumore secundò.*] Sparso inter milites, de successu itineris bene ominantes. De *Abiete*, *sapin*, *a fir-tree*, arbore quæ hic pro nave sumitur, G. 2. 68.

Cum

Cùm muros, arcemque procul, et rara domorum
Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cœlo
Æquavit: tum res inopes Evandrus habebat.
Ocyùs advertunt proras, urbique propinquant.
Forte die solemnem illo rex Arcas honorem
Amphitrioniadæ magno Divisque ferebat,
Ante urbem, in luco. Pallas huic filius unà,
Unà omnes juvenum primi, pauperque senatus,
Thura dabant: tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas vidêre rates, atque inter opacum
Allabi nemus, et tacitis incumbere remis:
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis: audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse,
Et procùl è tumulo: juvenes, quæ causa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Æneas puppi sic fatur ab altâ,
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ:
Trojugenas ac tela vides inimica Latinis,
Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus: ferte hæc, et dicite lectos
Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantes.
Obstupuit tanto perculsus nomine Pallas:
Egredere ô quicunque es, ait, coramque parentem
Alloquere, ac nostris succede penatibus hospes.
Accepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.
Tum regem Æneas dictis affatur amicis:
Optime Grajugenûm, cui me fortuna precari,
Et vittâ comptos voluit prætendere ramos:
Non equidem extimui, Danaûm quòd ductor et Arcas,

cum longe aspiciunt muros, et arcem, et pauca culmina domorum, quæ Romana magnitudo nunc extulit ad cœlum: tunc Evander possidebat rem angustam. Statim appellunt illuc naves, et accedunt ad urbem. Forte illo die rex Arcadius Evander *offerebat solemne sacrificium magno filio Amphitryonis et Diis, ante urbem, in sylvâ. Simul Pallas filius* Evandri, *simul præcipui omnes juvenum, et senatus inops, offerebant thura huic* Deo: *et sanguis calidus, fumabat ante altaria. Quando consperevunt altas naves, et* viros *appelli inter umbrosam sylvam, et incurvari in remos tranquillos: terrentur aspectu inopino, et omnes surgunt relictis mensis: quos audax Pallas prohibet abrumpere ceremonias, et ipse correptâ hastâ currit obviàm, et eminus exclamat è tumulo: O juvenes, quæ causa impulit vos explorare iter incognitum? quo itis? qui* estis secundum *genus? unde* estis secundum *patriam? an pacem huc portatis, an bellum? Tunc pater Æneas sic loquitur è summâ puppe, et præfert manu ramum oleæ pacificæ: Cernis Trojanos et arma infensa Latinis, quos profugos Latini expulerunt bello feroci. Adimus Evandrum: referte,* illi *ista, et dicite venisse electos principes Trojæ, implorantes societatem armorum. Pallas obstupuit attonitus tanto nomine: Exi, ait, ô* tu *quisquis es, et affare præsens parentem meum, et ingredere domos nostras ut hospes. Simul accepit* eum *manu, et perstitit amplectens dexteram. Progredientes intrant sylvam, et recedunt a fluvio. Tunc Æneas alloquitur regem amico sermone: Optime Græcorum, cui fortuna voluit me supplicare, et proferre ramos ornatos tæniis: equidem non metui, quod esses* Dux *Græcorum, et Arcas,*

NOTÆ.

103. *Amphitryoniadæ.*] Herculi, infra, v. 288.

105. *Senatus.*] Concilium senum: quod deinde à Romulo et Romanis vocatum est *senatus.*

110. *Mensis.*] Ubi vescebantur sacris carnibus: et pars hæc erat sacrificii. De *sacrificiis non interrumpendis,* Æ. 3. 405. De *Olivæ ramo tæniis ornato, ad pacem petendam,* Æ. 7. 237. De *Dardaniis* ducibus, Æ. 1. 235. *De Penatibus,* pro domo, Æ. 2. 717.

129. *Danaum quod, &c.*] De *Danais,* Græcis Æ. 1. 30. De *Arcadia,* Ecl. 4. 58. De *Atridis,* Atrei filiis, Agamemnone, Æ. 3. 54. et Menelao, Æ. 2. 264. His quomodo conjunctus esset Evander, variè exponit Servius: multi repetunt ex Atlante, cujus septem filiæ fuerunt: quarum ex unâ et Jove Tantalus Atrei avus prognatus est; ex aliâ, nempe Maiâ, Mercurius pater Evandri.

Quodque

Quodque à stirpe fores geminis conjunctus Atridis;
Sed mea me virtus, et sancta oracula Divûm,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacæ primus pater urbis et auctor,
Electrâ, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros: Electram maximus Atlas
Edidit, æthereos humero qui sustinet orbes.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenes gelido conceptum vertice fudit.
At Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, cœli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus: non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: memet ipse meumque
Objeci caput, et supplex ad limina veni.
Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello
Insequitur: nos si pellant, nihil abfore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitùs sua sub juga mittant;
Et mare quod suprà, teneant, quodque alluit infrà.
Accipe, daque fidem: sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, et rebus spectata juventus.
Dixerat Æneas: ille os oculosque loquentis
Jamdudum et totum lustrabat lumine corpus.
Tunc sic pauca refert: Ut te, fortissime Teucrûm,
Accipio agnoscoque libens! ut verba parentis
Et vocem Anchisæ magni vultumque recordor!
Nam memini Hesiones visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,

et quod ab origine cognatus duobus Atrei filiis. Sed pietas mea, et sacra monita Deorum, et majores nostri consanguinei, et *fama tua sparsa per terras, sociaverunt me tibi, et* auctoritate *fatorum impulerunt me* jam *volentem. Dardanus, primus parens et fundator urbis Trojanæ; natus, quemadmodum Græci testantur, Electrâ* filiâ *Atlantis; appulsus* est ad *Teucros. Maximus Atlas, qui portat humeris orbes cœlestes, genuit Electram. Mercurius parens est vester, quem candida Maia peperit conceptum* in *frigido cacumine Cyllenes. At, si aliquam damus* fidem iis quæ *audivimus: Atlas, idem Atlas qui portat astra cœli, genuit Maiam. Ita gens utriusque dividit se ab eodem sanguine. Confisus his* rebus, *non adhibui cum caliditate legationes et prima experimenta tuæ* voluntatis: *ego memet exposui, et accessi supplex ad domum* tuam. *Eadem natio Rutula, quæ te* persequitur *bello inhumano, nos etiam persequitur: si nos ejiciat; nihil putat defuturum, quominus subjiciat sub ditionem suam omnem omninò Italiam; et occupet mare quod allambit* eam *suprà, et quod infra. Accipe, et præbe fidem: sunt nobis corpora robusta* ad *bellum, sunt animi, et juvenes insignes rebus* gestis. *Æneas* sic *dixerat: Evander jamdiu circumspiciebat oculis vultum et oculos et omne corpus dicentis. Tunc ita respondet pauca: O generosissime Trojanorum, quam libenter agnosco te et accipio! quam* bene *reminiscor sermonem et vocem et speciem magni patris* tui *Anchisæ! Nam memini Priamum, filium Laomedontis, invisentem regnum sororis* suæ *Hesiones,* et *euntem Salamina,*

NOTÆ.

131. *Mea me virtus, &c.*] Conscientia virtutis meæ, quâ nihil mihi videbar commisisse, quod odio tuo dignum esset.

134. *Dardanus, &c.*] De *Dardani origine*, Æ. 3, 167. De *Atlante*, Æ. 4. 247. De *Electra*, et *Maia*, et *Pleiadibus* sororibus, G. 1. 138. De *Mercurio*, et *Cyllene* monte Arcadiâ, Æ. 1. 297.

138. *Vobis Mercurius pater est.*] Vel *vobis Arcadibus:* quia natus ille in Arcadiâ. Vel *vobis Evandro et Pallanti:* diximus enim, v. 51. Mercurium habitum esse patrem Evandri.

146. *Dauniu.*] *Rutula*, à Dauno rege, patre Turni, Æ. 7. 794. De *Hesperia*, Æ. 1. 530.

149. *Et mare, quod, &c.*] *Superum*, sive Hadriaticum, ad septentrionem Italiæ: *inferum*, sive Tyrrhenum, ad meridiem.

157. *Hesiones, &c.*] *Hesione*, Laomedontis filia, uxor Telamonis *Salaminis* insulæ regis, inter Peloponnesum et Atticam, Æ. 3. 476. De *Arcadia*, Ecl. 4. 58.

Visentem regna sororis Priamum.] Alii non visentem animi causâ; sed captivum illuc abductum à Telamone sororis marito aiunt: ut jam dictum, Æ. 3. 476. De *Laomedonte* Priami patre, G. 1. 502.

continuo itinere *perlustrasse frigidum regionem Arcadiæ. Tunc prima juventus tegebat mihi malas lanugine : et admirabar principes Trojanos, et admirabar ipsum Laomedontis filium : sed Anchises incedebat sublimior omnibus. Animus fervebat mihi juvenili desiderio alloquendi hominem, et sociandi dextram dextræ. Audivi* eum, *et cupidus deduxi eum ad urbem Pheneum. Ille abiens donavit mihi illustrem pharetram, et sagittas Lycias, et chlamydem intertextam auro, et fræna duo aurea, quæ meus* filius *Pallas modo habet. Itaque hæc etiam dextra, quam rogatis, jam à me sociata est fœdere* vobiscum : *et quando primùm dies crastina se referet terris, remittam vos refectos subsidio, et augebo viribus* meis. *Interim, quandoquidem accessistis huc* ut *amici, perficite benevoli nobiscum hæc annua sacrificia, quæ non licet differre, et jam inde assuescite epulis sociorum. Postquam hæc dicta* fuerunt : *imperat cibos et pocula subducta referri, et ipse constituit homines in herbidâ sede : et admittit principem Æneam in torum et pellem setosi leonis, et inducit in solium ex acere. Tunc juvenes electi et sacerdos aræ certatim portant viscera tosta taurorum, et accumulant in calathis munera confecti panis, et proferunt vinum. Æneas, et simul Trojana juventus, comedit dorsum longi bovis et viscera piacularia. Postquam fames ablata fuit, et cupido comedendi satiata: rex Evander dixit : Non superstitio falsa, et inscia deorum antiquorum, indixit nobis has ceremonias, has epulas ex consuetudine, hæc altaria tanti Dei : exequimur istud, ô hospes Trojane,*

Protinùs Arcadiæ gelidos invisere fines.
Tum mihi prima genas vestîbat flore juventa :
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden : sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens juvenili ardebat amore
Compellare virum, et dextræ conjungere dextram.
Accessi, et cupidus Phenei sub mœnia duxi.
Ille mihi insignem, pharetram, Lyciasque sagittas
Discedens, chlamydemque auro dedit intertextam,
Frænaque bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas.
Ergò et quam petitis, juncta est mihi fœdera dextra:
Et lux cum primùm terris se crastina reddet,
Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.
Intereà sacra hæc, quando huc venistis amici,
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et jam nunc sociorum assuescite mensis.
Hæc ubi dicta : dapes jubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili :
Præcipuumque toro et villosi pelle leonis
Accipit Æneam, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul et Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis et lustralibus extis.
Postquam exempta fames, et amor compressus [edendi,
Rex Evandrus ait : Non hæc solemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram,
Vana superstitio veterumve ignara Deorum
Imposuit : sævis, hospes Trojane, periclis

NOTÆ

165. *Phenei.*] *Pheneum*, vel *Pheneus*, Arcadiæ urbs et lacus, apud Cylienen montem. De *Lycia* regione, cujus commendebantur sagittæ et pharetræ, Æ. 4. 143. De *chlamyde*, *casaque*, Æ. 3. 484.

175. *Sublata . . . pocula.*] Metu navium adventantium. De *toris*, herbeis sedilibus, Æ. 3. 224. *Acerno*, ex acere arbores, *erable*, *maple tree*. De more *sedendi* ad mensas, Æ. 1. 698. De *assis*, et *elixis* carnibus, Æ. 1. 211. De *Cerere*, pro pane, Æ. 1. 177. De *Baccho* pro vino, Ecl. 5. 69.

183. *Perpetui tergo bovis, &c.*] Boves constat integros ad ignem et epulas apponi solitos apud veteres : et apud Homerum aliosque apponi præcipue viris principibus *dorsum*, illudque διηνεκὲς, *longum*, *continuum*, *porrectum :* quod hic *perpetuum* dicitur. *Exta lustralia :* quæ religiosè comesa, *lustrare*, id est, purgare putabantur, Æ. 3. 279. De *extis*, Æ. 4. 64.

185. *Evandrus.*] Græca forma, Εὔανδρος, Latina, *Evander*.

187. *Veterum ignara Deorum.*] Non colimus Herculem, recentiorem Deum, contemptu antiquiorum et majorum Deorum, quales Jupiter, Apollo, &c.

Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primùm saxis suspensam hanc aspice rupem:
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
Hìc spelunca fuit vasto submota recessu,
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inaccessam radiis; semperque recenti
Cæde tepebat humus; foribusque affixa superbis
Ora virûm tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignes, magnâ se mole ferebat.
Attulit et nobis aliquandò optantibus ætas
Auxilium adventumque Dei: nam maximus ultor,
Tergemini nece Geryonis spoliisque superbus,
Alcides aderat: taurosque hàc victor agebat
Ingentes: vallemque boves amnemque tenebant.
At furis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intentatum scelerisve dolive fuisset:
Quatuor à stabulis præstanti corpore tauros
Avertit, totidem formâ superante juvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Caudâ in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quærentem nulla ad speluncam signa ferebant.
Intereâ cum jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet:
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Impleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, et Caci spem custodita fefellit.
Hìc verò Alcidæ furiis exarserat atro
Felle dolor: rapit arma manu, nodisque gravatum

erepti è gravibus periculis; et renovamus meritum cultum. Considera nunc primò hanc rupem sustentatam saxis: quemadmodum moles longè disruptæ, et domus in *monte stat vacua, et saxa accumulaverunt magnam ruinam. Hic fuit caverna subducta* in *longam profunditatem: quam dira species Caci semihominis occupabat, inviam luci Solis: et terra semper* illic *calida* erat *stragibus novis: et capita hominum fixa ad crudeles portas pendebant liventia tristi sanie. Vulcanus erat parens hujus monstri:* monstrum *eructans ore nigros ignes Vulcani, efferebat se vastâ mole. Tandem tempus attulit nobis cupientibus opem et præsentiam Dei. Nam venit Hercules illustris vindex, insignis morte et spoliis Geryonis tricorporis: et victor pellebat* per *hanc* regionem *tauros magnos: et boves implebant vallem et fluvium. Sed animus latronis Caci concitatus, ne superesset quicquam criminis aut fraudis, quod non auderet aut tentaret, abducit à stabulis quatuor tauros eximio corpore, totidem vaccas pulchriore specie. Et ne aliqua vestigia restarent ex ungulis rectis: hos abductos caudâ in cavernam, et raptos aversis signis viæ, abscondebat vastâ rupe. Nulla signa ducebant ad cavernam* eum qui *quæsivisset. Interim cum Hercules educeret è stabulis armenta jam saturata, et præpararet discessum: boves* in *egressu* cœperunt *boare, et tota sylva* cœpit *repleri questibus, et colles cœperunt deseri cum clamore. Una vaccarum remisit clamorem, et sub cavernâ spatiosâ reboavit, et inclusa frustravit spem Caci. Tunc autem Herculi dolor inflammatus* est in *iras nigrâ bile: sumit manu arma, et truncum gravem nodis,*

NOTÆ.

194. *Semihominis Caci, &c.*] Mediâ parte fera, mediâ homo fuisse dicitur: nihil tamen ei affingit Virgilius ex ferâ, præter villosum pectus, infra, v. 266. Huic Propertius tribuit tria capita, l. 4. 9. Livius pastorem ait fuisse, ferocem viribus. Nomen ὁ κακὸς, *malus.* De *Geryone tergemino,* ejusque bobus ab Hercule direptis, Æ. 7. 662. De *Alcide,* nomine Herculis, infra, v. 288.

Semihominis, &c.] Sic restituit N. Heinsius ex MSS. *Facies Caci tenebat:* id est, *Cacus tenebat.* Sic. Æ. 3. 591. *Ignoti nova forma viri . . . manus ad litora tendit.* Id est, *vir ignotus manus tendit.*

205. *Furis.*] Alibi *furiis:* sed ex veteribus codicibus ita emendavimus, duce Pierio.

219. *Atro felle dolor.*] *Felle,* pro *bile:* in qua videtur poëta iracundiam ponere.

220. *Arma . . . nodisque gravatum Robur.*] Vel eandem rem dixit, *clavam, quæ ipsius erant arma:* vel *alia arma præter clavam,* nempe sagittas; quia v. 249. *desuper Alcides telis pre-*

Robur, et aërii cursu petit ardua montis.
Tum primùm nostri Cacum vidêre timentem,
Turbatumque oculis. Fugit ilicit ocyor Euro,
Speluncamque petit: pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit; ruptisque immane catenis
Dejecit saxum, ferro quod et arte paternâ
Pendebat; fultosque emuniit objice postes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemque
Accessum lustrans, huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus irâ
Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
Limina nequicquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu,
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis
Avulsam solvit radicibus: inde repente
Impulit, impulsu quo maximus insonat æther:
Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.
At specus, et Caci detecta apparuit ingens
Regia, et umbrosæ penitùs patuere cavernæ.
Non secus ac si quâ penitùs vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, et regna recludat
Pallida, Diis invisa: superq; immane barathrum
Cernatur, trepidentque immisso lumine Manes.
Ergo insperatâ deprensum in luce repentè,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autèm (neq; enim fuga jam super ulla pericli est)
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,

et currendo contendit ad *alta spatia montis. Tunc primò nostri* homines *aspexerunt Cacum metuentem et visu turbatum. Statim fugit celerior Euro, et currit ad cavernam: metus adjunxerat pennas pedibus. Postquam clausit se; et fractis vinculis demisit saxum ingens, quod pendebat ferro et arte patris* Vulcani; *et munivit portam defensam* hoc *obstaculo: ecce Hercules adest furiosus animo, et considerans omnem aditum, immittit oculos huc et illuc, stridens dentibus. Ter ardens furore circuit totum montem Aventinum; ter invadit frustra saxeas portas; ter sedit lassus* in *valle. Erat rupes acuta, saxis undequaque accisis, erecta è dorso cavernæ; visu excelsissima, latebra accommoda nidis avium funestarum. Cum* illa *jugo curva penderet in fluvium* sibi *sinistrum:* Hercules *commovit illam et abrupit erutam imis radicibus, connixus* ab *dextra* parte *in* partem *oppositam: deinde statim propulit, quo pulsu magnum cælum sonuit: ripæ dissiluerunt, et fluvius territus retrogressus est. At spelunca et magna aula Caci apparuit detecta, et antra tenebrosa intimè aperta sunt. Non aliter quam si terra per vim intimè diffracta aperiat domos infernas, aperiat regna pallida, inaspecta* à Diis; *et si immanis vorago desuper aspiciatur: et umbræ tremant luce infusâ. Itaque Hercules desuper urget jaculis* Cacum *subito interceptum in lumine inopino, et clausum in rupe cavâ, et vociferantem insueto* modo: *et adhibet cuncta arma, et opprimit ramis et magnis lapidibus. Ille vero (nam nullum jam restat effugium discriminis) emittit gutture magnum fumum, res miranda dictu,*

NOTÆ.

mit. De *robore*, gravi ligno, G. 1, 162. De *Euro*, vento orientali, G. 1, 371.

226. *Arte paternâ.*] Cyclopes enim, ministri Vulcani, artem reperisse dicuntur muniendarum urbium, Æ. 6, 630. *Tirynthius*, nomen Herculis. Æ. 7, 662. *Aventinus* mons, Æ. 7, 657. Dixitque *montem Aventini*, qua forma *urbem Patavi*, Æ. 1, 247.

235. *Dirarum volucrum.*] Bubonum, corvorum, &c.

236. *Lævum.*] *Aventinus*, nunc *monte di S. Sabina*, Tyberim habet ad occidentem, quam Virgilius sinistram montis partem appellat. Hercules igitur stabat ad orientem illius rupis, quæ erat in monte: si quidem *dexter in adversum.* De *sinistra* et *dextra*, Ecl. 9, 15. De *Barathro.* Æ. 3. 421. De *Manibus*. G. 4. 469. Æ. 6, 743. De verbo *rudere*, G. 3, 374.

250. *Molaribus.*] Saxis grandibus, quæ molarum instar essent.

Evomit:

Evomit: involvitque domum caligine cæcâ,
Prospectum eripiens oculis: glomeratque sub antro
Fumiferam noctem, commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis: seque ipse per ignem
Præcipiti jecit saltu, quà plurimus undam
Fumus agit, nebulâque ingens specus æstuat atrâ.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit, in nodum complexus: et angit inhærens
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplò foribus domus atra revulsis:
Abstractæque boves, abjuratæque rapinæ
Cœlo ostenduntur: pedibusque informe cadaver
Protrahitur: nequeunt expleri corda tuendo
Terribiles oculos, vultum, villosaque setis
Pectora semiferi, atque extinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos, lætique minores
Servavere diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri,
Hanc aram luco statuit: quæ maxima semper
Dicetur nobis, et erit quæ maxima semper.
Quare agite, ô juvenes, tantarum in munere laudum,
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris:
Communemque vocate Deum, et date vina volentes.

et implet totam speluncam obscuris tenebris, auferens visum oculis: et colligit sub speluncâ noctem fumidam, mistis tenebris cum *flammâ. Hercules præ irâ non toleravit* hoc: *et ipse immisit se præcipiti saltu per flammas, quâ* parte *multus fumus impellit se* in *undam, et magna spelunca exhalat nigram nubem. Tum apprehendit Cacum evomentem in tenebris inutiles ignes, comprimens* eum *in nodum: et incumbens stringit oculos extrusos, et jugulum aridum* sine *sanguine. Statim aperitur nigra spelunca portis fractis: et exponuntur luci vaccæ abductæ et prædæ ablatæ cum perjurio: et fœdum cadaver raptatur pedibus: animi nequeunt satiari, spectando oculos horribiles, et faciem, et pectus semiferi* Caci *hispidum pilis, et ignes extinctos in gutture. Ab illo tempore solemnis est gloria* Herculis: *et posteri gaudentes coluerunt* hunc *diem: et primus institutor Potitius, et familia Pinaria, ministra Herculei sacrificii, collocavit hanc aram in hâc sylvâ: quæ* ara *semper dicetur à nobis maxima, et quæ semper erit maxima. Agite igitur, ô juvenes: in celebratione tantæ virtutis, coronate capillos foliis, et proferte manibus pocula, et invocate Deum communem, et offerte ei vina libenti* animo.

NOTÆ.

257. *Undam fumus agit.*] Vaporem, in modum undæ erumpentem, G. 2, 462.

263. *Abjuratæque rapinæ.*] Juxta Servium, *per vim retentæ:* juxta Gentilem, *emptæ absque persoluto pretio:* juxta Germanum et alios, quibus assentior, *quas quis habere se negat cum juramento et perjurio.*

269. *Potitius, &c.*] Livius, l. 1. ait post cædem Caci, tum primum bove eximiâ de grege captâ sacrum Herculi factum: *adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur: Pinarii extis adesis ad cæteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solemnibus vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec tradito servis publicis solemni familiæ ministerio genus omne Potitiorum in pœnam interiit.* Quod excidium Potitiæ familiæ contigit sub Appio Claudio Censore, anno U. C. 442. Pinariam durasse ad usque Maximini tempora censet Cerdanus; sed fallitur, siquidem ex hoc loco patet jam Livii ætate excisam fuisse. *Potitios* inde dictos quidam putant, quod extis *potirentur: Pinarios, à πεῖνα, fames.* Sed nugari mihi videntur.

271. *Aram . . . , quæ maxima, &c.*] Apud Livium l. 1. sic Evander Herculem alloquitur; *Jove nate Hercules, salve: te mihi mater, veridica interpres Deûm, aucturum cœlestium numerum cecinit, tibique aram hic dicatam iri, quam opulentissima olim in terris gens maximam vocet, tuoque ritu colat. Dextrâ Hercules datâ: accipere se omen, impleturumque fata, arâ conditâ, atque dicatâ ait.* Aram illam in foro boario Romæ persitisse memorat Ovid. Fast. 1. 585. Erat autem forum boarium inter montes, Aventinum, Palatinum, et Capitolinum.

275. *Communem Deum.*] Dii *communes* vocantur: qui coluntur ab omnibus populis propter communem utilitatem: sic Mars propter bellum, Mercurius propter artes, Hercules propter debellata ubique monstra. Et singulariter Hercules: qui Arcadibus, Italis, ac Trojanis perinde venerandus erat. De *populo*, arbore viridi et pallidâ, Herculi sacrâ, *peuplier, poplar-tree,* Æ. 7, 61.

Dixerat,

Sic *dixerat : cum populus* arbor *gemini coloris et texit capillos* omnium *umbrâ Herculeâ, et pependit implicata frondibus : et sacrum poculum replevit dextram* manum. *Statim omnes hilares projiciunt vinum in mensam, et orant Deos. Interim occiduo cœlo vesper fit vicinior : et jam sacerdotes, et primus Potitius, incedebant cincti pellibus juxta consuetudinem, et portabant faces. Renovant convivium, et portant jucunda munera mensæ secundæ, et operiunt altaria patinis plenis. Tunc Salii circa aras flammantes accedunt inter cantus, coronati circa capita ramis populeis. Hic est chorus juvenum, ille senum : qui cantu memorant laudes et gesta Herculis : quemadmodum stringens occiderit manu prima monstra novercæ,*

Dixerat, Herculeâ bicolor cùm populus umbrâ
Velavitque comas, foliisque innexa pependit :
Et sacer implevit dextram scyphus. Ocyùs omnes
In mensam læti libant, Divosque precantur.
Devexo intereâ propior fit vesper Olympo :
Jamque sacerdotes, primusque Potitius, ibant
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
Instaurant epulas, et mensæ grata secundæ
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis.
Hic juvenum chorus ; ille senum : qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt ; ut prima novercæ

NOTÆ.

278. *Scyphus, &c.*] Græca vox, σκύφος vas amplum, Herculi, præcipue addictum ; ut *cantharus* Baccho, ex Macrob. De *libatione in mensam*, Æ. 1, 736.

282. *Pellibus in morem cincti.*] Vel in morem pastoritiæ vitæ, et Panos Arcadum Dei : vel potius in morem Herculis, qui leonis pelle indutus erat. De *instauratione* et renovatione epularum per *secundas mensas*, ubi poma, bellaria, melleæ placentæ, Æ. 1, 725.

284. *Lancibus.*] *Lanx*, patina est, à *latitudine* dicta.

285. *Salii.*] Primo instituti à Numâ, duodecim numero, è patricio genere : duplicati deinde à Tullo Hostilio : armati saltabant ad tibiæ modulos : concussis hastâ brevibus scutis, quæ ancilia vocabant. Nomen à *saliendo :* unde licet à Numa instituti sint, et in honorem Martis ; tamen apud Evandrum in honorem Herculis inducuntur à Virgilio, qui vim nominis, non rationem temporis spectavit.

288. *Ut prima novercæ, &c.*] *Hercules* Jovis filius et Alcmenæ, quæ Amphitryonis Thebani uxor erat, Junonis novercæ odio multis laboribus expositus est : unde cum *Alcides* vocaretur, ab *Alceo* Amphitryonis patre ; vocatus est Ἡρακλῆς, *Hercules,* ab Ἥρα, *Juno* et κλέος, *gloria.* Præcipui ejus labores hic recensentur. I. Cum esset in cunis, immissos, à Junone angues duos elisit. II. Trojam cepit sub Laomedonte, ob negatam sibi mercedem liberatæ à ceto Hesiones, G. 1, 502. Æ. 3, 476. III. Cum Eurytus Oechaliæ rex, in Thessaliâ, Iolen filiam ipsi promisisset uxorem, et postea denegasset : urbem diruit. IV. Antequam nati essent Hercules, et Eurystheus Mycenarum rex ; cum esset in fatis, hunc alteri serviturum, qui posterior natus esset ; effecit Juno, ut Hercules posterior nasceretur : quare subditus Eurystheo, ab eodem ad laboriosissimas expeditiones missus est : Juno hic *iniqua* dicitur, non quidem *injusta,* quod in hymno impium fuisset ; sed *infesta, infensa. Fata* sumuntur hic pro *auctoritate* et *voluntate* Junonis : sit ait ipsa Juno, Æ. 7, 293. *Fatis contraria nostris fata Phrygum.* V. Cum hospitio benignè exceptus esset à Pholo Centauro : et Centauri alii ad vini Herculi appositi odorem hostiliter incurrissent ; dicitur eos sagittis confixisse. Virgilius tamen Pholum, non ut hospitem, sed ut hostem ejus memorat. *Bimembres* fingebantur Centauri, superiore parte humanâ, interiore equinâ, Æ. 6, 286. *Nubigenæ,* quia nube ex Ixione geniti, G. 3, 38. VI. Taurum agros Cretensium populantem non occidit quidem, sed ad Eurystheum adduxit. Hunc aiunt quidam immissum a Neptuno, quem Minos Cretæ rex offenderat : alii taurum fuisse, qui Europam Minois matrem in Cretam transtulerat : alii taurum, cujus amore insanierat Pasiphaë Minois uxor Æ. 6, 24. VII. Leonem, in sylvâ Nemeâ, prope Cleonas Argiæ urbem in Peloponneso, cum neque sagittis neque impactâ clavâ occidere posset, unguibus apprehensum dissecuit : ejusque pellem, quod non esset ferro penetrabilis, in vestem sibi assumpsit. VIII. Per Tænari promontorii antrum ingressus ad inferos, Cerberum canem, ad solium Plutonis metu fugientem, inde pertraxit ad Eurystheum, et reducere jussus est, Æ. 6, 395. De *Stygiis aquis,* et *Orco,* Æ. 6, 323. XI. Diis magno præsidio fuit contra Gigantes cœlum aggressos : quorum inter præcipuos fuit Typhoëus, de quo G. 1, 279. Æ. 9, 716. Ita Apollodorus. Unde patet vanitas fabularum ; quæ eundem Herculem circa Eurysthei Theseique tempora florentem, jam inde à Gigantei belli ætate fuisse inter Deos docent. X. Hydram, serpentem in aquis et terrâ vivacem, cui

Monstra

Monstra manu, geminosq; premens eliserit angues:
Ut bello egregias idem disjecerit urbes,
Trojamque, Oechaliamque: ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembres,
Hylæumque, Pholumque, manu; tu Cressia mactas
Prodigia, et vastum Nemeæ sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus: te janitor Orci,
Ossa super recubans antro semesa cruento.
Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhoeus
Arduus, arma tenens: non te rationis egentem
Lernæus turbâ capitum cicumstetit anguis.
Salve, vera Jovis proles, decus addite Divis:
Et nos, et tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant; super omnia Caci
Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus ævo:
Et comitem Æneam juxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur, facilesque oculos fert omnia circum
Æneas, capiturque locis, et singula lætus
Exquiritque auditque virûm monimenta priorum.
Tum rex Evandrus, Romanæ conditor arcis:
Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant,

et duos serpentes; quemadmodum idem everterit bello illustres urbes, et Trojam et Oechaliam: quemadmodum toleraverit labores mille asperos, sub rege Eurystheo, per potestatem Junonis infensæ. Tu, ô heros *insuperabilis, occidis manu filios nubis bino corpore, et Hylæum, et Pholum, et monstra Cretica, et immanem leonem sub rupe Nemeæ. Flumina Stygia te timuerunt: te janitor inferorum, jacens* in *antro sanguinolento super ossa semivorata. Nec te species ullæ* terruerunt; *non terruit ipse Typhoeus, sublimis, intendens arma: non hydra Lernæa* magna *multitudine capitum circumcinxit te inopem consilii. Salve vera progenies Jovis, adjuncte Diis* quasi *honor* eorum; *veni pede prospero et* ad *nos et* ad *tua sacrificia propitius. Memorant talia cantibus: super cætera addunt cavernam Caci et ipsam exhalantem flammas. Tota sylva resonat strepitu, et colles resiliunt. Deinde absolutis ceremoniis divinis, omnes redeunt ad urbem. Rex obrutus senio incedebat, et ambulans habebat prope* se *Æneam comitem et filium* suum, *et solabatur* laborem *itineris multiplici colloquio. Æneas admiratur, et emittit leves oculos circa omnia, et delectatur* aspectu *locorum, et gaudens petit discitque singula vestigia veterum hominum. Tunc rex Evander, fundator arcis, quæ* deinde fuit *Romana*, ait: *Fauni et Nymphæ, natæ in illis locis, occupabant has sylvas:*

NOTÆ.

nomen ab ὕδωρ *aqua*, in Lerna palude degentem, Mycenas inter et Argos; capitibus septem, aut, juxta alios, quinquaginta terribilem; quorum quoties unum abscissum erat, toties alia duplicato numero pullulabant, admoto ad singula vulnera igni tandem interfecit. XI. Cum Dejaneira ejus uxor suspectos haberet ejus in Iolen amores, misit ad eum vestem Nessi Centauri infectum sanguine, cui vim inesse audiverat ad amorem excitandum: quam ille cum induisset, indeque sparso per membra incendio, vim doloris pati non posset, excitatâ et succensâ pyrâ, in Oetâ monte Thessaliæ, in eam immisit sese; et sic expurgatus omni contagie mortali, transiisse ad Deos creditus est.

302. *Dexter.*] *Propitius:* de hâc voce in bonam partam, Ecl. 1, 16.

307. *Obsitus ævo.*] Plautus in Menæchmis, Act. v. 2. 4. *Consitus sum senectute:* id est *plenus annis:* quia agri *consiti* sive *obsiti* frugibus, *pleni* sunt frugibus. Ita plerique omnes. Ego explico *sparsus senectute,* sive *canis:* quia, quæ *seruntur, sparguntur:* et jam dixit Virgilius, Æ. 5, 416. *Temporibus geminis canebat sparsa senectus:* et sane sic explicandus est Lucretius l. 2. 210. *Sol etiam summo de vertice dissipat omnis ardorem in pratis, et lumine conserit arva:* id est, *lumine spargit arva:* et in Ter. Eun. *pannis annisq;* obsitum quo loco vox ipsa occurrit mentioni.

313. *Romanæ conditor arcis.*] Conditor oppiduli in Palatino monte, ut diximus, v. 51. cujus in ruinis Romulus deinde prima Romanæ urbis initia constituit, loco quadratam in formam munito. Livius, Plutarchus, Festus, &c.

314. *Indigenæ Fauni, &c.*] Videtur hic per *Indigenas* intelligere *Aborigines populos,* eosque primos statuere Italiæ incolas, ut diximus, Æ. 7, 181.

Gensque

et natio hominum orta truncis et duris arboribus: quibus neque consuetudines, neque cultus erat: nec ciebant alligare tauros jugo, *aut colligere divitias, aut moderatè uti* rebus *partis; sed arbores, et venatus durus victu nutriebat eos. Saturnus primus venit ab Olympo cœlesti, fugiens arma Jovis, et profugus erepto imperio. Hic congregavit gentem immansuetam et diffusam* per *montes excelsos, et imposuit* ei *leges: et voluit appellari Latium, quod tutò occultatus fuisset in hac regione. Aurea ætas, de quâ loquuntur, fuit sub illo rege: ita continebat populos in tranquillâ pace, donec subrepsit sensim seculum pejus et deterius coloris, et furor belli, et cupiditas possidendi. Tunc venerunt turmæ Ausoniæ, et nationes Siculæ: et Saturnia regio sæpe mutavit nomen. Tunc* venerunt *reges, et Tybris ferox vasto corpore, à quo deinde* nos *Itali appellavimus flumen nomine Tybrim: et vetus Albula perdidit proprium nomen.*

Gensque virûm truncis et duro robore nata:
Queis neque mos, neque cultus erat; nec jungere tauros,
Aut componere opes nôrant, aut parcere parto;
Sed rami, atque asper victu venatus alebat.
Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, et regnis exul ademptis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit: Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea, quæ perhibent, illo sub rege fuerunt
Sæcula; sic placidâ populos in pace regebat.
Deterior donec paulatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, et amor successit habendi.
Tum manus Ausoniæ, et gentes venere Sicanæ:
Sæpiùs et nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Tybris;
A quo post Itali fluvium cognomine Tybrim
Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.

NOTÆ.

et ita censet Justinus. Quanquam probabilius putat Cluverius primos fuisse Siculos: Aborigines vero Siculis posteriores, et aliunde advectos, nempe ex Arcadiâ; unde sacra eo intulerint Panos et Fauni, qui ab Arcadibus pastoritiæ vitæ deditis colebantur. De *Faunis*, Ecl. 6, 27. De *Nymphis*, Ecl. 2, 46.

315. *Robore nata.*] Cum enim in cavis arborum truncis primo habitarent, inde nati putabantur. De *robore*, ligno, G. 1, 161.

319. *Primus ab, &c.*] *Saturnus* Cretensis rex à Jove filio primum liberatus è manibus Titanum, qui eum, ortâ de regnandi jure controversiâ carcere incluserant: monente oraculo, ut a filio sibi caveret; cum eidem strueret insidias, occupatus à filio et è regno ejectus, navi in Italiam venit: ibique exceptus à Jano antiquissimo rege, populos cum eo composuit legibus: unde propter castitatem è cœlo venisse creditus est, et aureum nomen suo seculo fecit. *Latium* Italiam appellavit, quod in eâ contra filii insidias latuisset. Primus venisse in Italiam ex aliis regionibus dicitur a Virgilio, qui putat Janum et Aborigines fuisse primos loci indigenas, à quibus Saturnus exceptus est. De *Latio*, Æ. 7, 54. De *Olympo* monte, pro cœlo, Ecl. 5, 56.

326. *Decolor ætas.*] *Argentea*, ab *aureo* colore deficiens: tum *ærea* et *ferrea*, G. 1, 125.

328. *Ausoniæ, &c.*] Et hinc patet, inter Italiæ populos non eum à Virgilio temporis ordinem statui, qui à scriptoribus reliquis statuitur: quanquam fateor confusa admodum hic esse omnia, nec sibi constare scriptores. Diximus enim *Siculos*, qui et *Sicani* deinde dicti sunt, primos fuisse Latii et Sabinæ regionis incolas, eosque indigenas Æ. 7, 794. *Ausones* vero, primos item et indigenas habitatores Italiæ, fretum versus Siculum, Æ. 7, 54. Virgilius vero censet utrosque esse advenas, Saturno posteriores. Tum hic alter etiam notatur Virgilii error: quod Saturni ætatem ab Evandri Latinique temporibus his longe removet; cùm effluxisse ab eo videatur ætatum quadruplex mutatio, aureæ, argenteæ, æreæ, ferreæ: tamen, Æ. 7, 47. Saturnum Latini proavum facit.

330. *Asperque immani corpore Tybris, &c.*] Rex Tuscorum, qui occisus juxta fluvium Albulam, huic nomen reliquit suum. Ita Festus et alii. Livius tamen et Ovidius hoc nomen repetunt à Tyberino Albanorum rege, qui eo demersus est. Oritur in Apennini jugis, in septentrionali Etruriæ parte, juxta Umbros: dividitque totam Etruriam, seu Tusciam, ad orientem ab Umbris, Sabinis, et Latio: unde quia Tuscis maximè objicitur dicitur a poëtis *Tuscus amnis*, potius quam *Sabinus* aut *Latinus*. Evolvitur in mare Tuscum sive Tyrrhenum duobus ostiis: ad orientale ostium urbs est *Ostia*: prope occidentale urbs *Portus*.

Me

Me pulsum patriâ, pelágique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis : matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphæ monita, et Deus auctor Apollo.
Vix ea dicta: dehinc progressus, monstrat et aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam,
Quam memorant Nymphæ priscum Carmentis honorem
Vatis fatidicæ ; cecinit quæ prima futuros
Æneadas magnos, et nobile Pallantëum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer asylum
Rettulit, et gelidâ monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.
Necnon et sacri monstrat nemus Argileti :
Testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim sylvestribus horrida dumis.
Jam tum relligio pavidos terrebat agrestes

Fortuna omnipotens et fatum inevitabile constituerunt his in sedibus me ejectum è patriâ, et quærentem ultima spatia *maris ; et terrifica vaticinia Carmentis Nymphæ matris* meæ, *et Deus Apollo suasor, duxerunt* me. *Vix ea prolata* fuerunt : *deinde progrediens, ostendit et aram, et portam Carmentalem,* quod *nomen* est *Romanum, quam narrant* esse *antiquum honorem Carmentis, vatis aperientis fata : quæ prima prædixit, Romanos illustres evasuros, et Pallanteum celebre* fore. *Postea ostendit magnam sylvam, quam Romulus* deinde *convertit* in *asylum ; et ostendit Lupercal sub frigidâ rupe, appellatum ex cultu Arcadico Panos Lycæi. Præterea ostendit quoque sacram sylvam Argileti, et attestatur locum ipsum, et narrat mortem hospitis Argi. Inde ducit* eum *ad locum Tarpeium et Capitolia,* quæ *jam aurea* sunt, *quondam erant aspera dumis incultis. Jam tunc* horrida *sanctitas* hujus *loci terrefaciebat trepidos rusticos,*

NOTÆ.

336. *Carmentis, &c.*] Seu *Carmentæ*, matris Evandri ; quæ Græcis dicta *Themis* juxta Dionys. aut *Nicostrata*, juxta Solinum : Latinis dicta est *Carmenta*, quia futura *carmina* evulgabat. De *Apolline* vaticiniorum præside, Ecl. 3. 104.

337. *Progressus.*] Ex ripâ orientali Tyberis et radicibus Aventini, progressus ad septentrionem, quo loco spectabat Aventinum ad meridiem, Capitolinum ad septentrionem, Palatinum ad orientem : ibidemque forum fuit deinde boarium, ubi ara Herculis maxima.

Aram.] Vel *Maximam* Herculis, supra, v. 271. Vel aram ipsius *Carmentæ*, juxta Carmentalem portam, sub Capitolino monte; de quâ Dionysius, l. 1. *Romano nomine* dictam ait Carmentalem : Carmenta enim nomen Latinum est. *Cecinit Æneadas magnos :* quia inter alia, Romanos cecinit gentem fore opulentissimam, supra, v. 271. De *Pallanteo*, seu Palatino monte, v. 51.

342. *Asylum.*] Locum à Romulo constitutum inter querceta duo, Capitolinumque et Palatinum ; quò quicunque confugerent è vicinis urbibus, salvi ac securi essent : quâ arte novam urbem suam frequentem effecit. De *asylo*, Æ. 2. 761.

343. *Lupercal.*] Locum in Palatino monte, ubi Arcades Evandro auctore templum extruxerant Pani Arcadiæ Deo. Illic quotannis ludicrum celebrabatur, juvenibus passim discurrentibus nudis, cum scuticis è caprina pelle, quibus obvios quosque cædebant : mulieres præcipue, quæ se his verberibus ad partum juvari existimabant : *Luperci* ipsi dicebantur. *Lupercal*, nomen deductum à *lupa*, seu *Lycæo* monte Arcadiæ, ubi Pan colebatur: est enim λύκος, *lupus*. Unde quidam Romulum putant hujus ludi auctorem esse, quod eo in loco à *lupa* nutritus fuisset. *Parrhasia* dicta est Arcadia, ab Arcadiæ regione et oppido ejus nominis : cujus conditor fuit Parrhasus Lycaonis filius juxta Steph. De *Pane* Deo, Æ. 2. 21.

345. *Nemus Argileti.*] Locum pariter inter Aventinum et Capitolinum, circa forum boarium : quæ pars erat Argei campi. Nomen juxta Varronem, vel ab argillosâ hujus loci terrâ ; vel ab *Argo*, quem ait Fabius Pictor fuisse hospitem Evandri : aiuntque passim interpretes hunc ob affectati regni suspicionem, ab Arcadibus occisum fuisse, inscio Evandro, qui eum hoc loco sepultum præcipuis honoribus affecerit : quare *testatur locum* Evander ; id est, locum attestatur, et quasi adjurat, se violati hospitii reum non esse. Alii nomen deducunt ab Argivis Herculis comitibus.

347. *Tarpeiam sedem, &c.*] Montem dictum primo *Saturnium*, ob Saturniam urbem in eo conditam à Jano, ad memoriam suæ cum Saturno societatis : deinde appellatum *Tarpeium ;* denique *Capitolinum*, ab humano capite ibidem invento, cum templi fundamenta Tarquinius Pri-

Dira

Dira loci, jam tum sylvam saxumq; tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
(Quis Deus, incertum est) habitat Deus. Arcades ipsum
Creduntse vidisse Jovem: cum sæpè nigrantem
Ægida concuteret dextrâ, nimbosque cieret.
Hæc duo prætereà disjectis oppida muris,
Relliquias veterumque vides monimenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit urbem:
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Evandri: passimque armenta videbant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad sedes: Hæc, inquit, limina victor
Alcides subiit; hæc illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge Deo, rebusque veni non asper egenis.
Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Æneam duxit: stratisque locavit,
Effultum foliis et pelle Libystidis ursæ.
Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequicquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,

jam tunc metuebant sylvam et rupem. Deus, ait, tenet hanc sylvam, hunc collem cacumine sylvoso: dubium est quis sit ille *Deus. Arcades putant se vidisse* illic *ipsum Jovem: cum sæpe quateret dextrâ* manu *obscuram ægida, et commoveret nubes. Cernis præterea has urbes duas eversis muris, reliquias et vestigia antiquorum hominum. Janus pater fundavit hanc arcem, Saturnus istam: huic nomen fuit Janiculum, isti Saturnia. Talibus inter se colloquiis accedebant ad domum inopis Evandri: et passim spectabant armenta boare in foro* deinde dicto *Romano, et magnificis Carinis. Postquam perventum est* ad *domum, ait E*vander: *Hercules victor intravit has portas, hæc aula excepit eum. O hospes, aude despicere divitias, et ostende te quoque parem Deo, et accede non offensus rebus inopibus.* Sic *locutus est, et induxit magnum Æneam sub culmina parvi tecti, et constituit in lectis* eum, *sustentatum frondibus et pelle ursæ Libycæ. Nox venit, et ambit terram alis obscuris. Sed Venus genitrix* Æneæ, *non frustra territa animo, et commota minis Laurentum et asperâ seditione,*

NOTÆ.

seus jaceret. Ibi magnus honos habitus deinceps Capitolino Jovi, cujus futuri cultus quædam quasi semina spargit hic Virgilius.

354. *Ægida.*] Clypeum Jupiter sibi finxisse dicitur ex pelle Amalthææ capræ, nutricis suæ, G. 4. 151. est autem *αἴξ, capra.* Sic vocat Homerus, non Jovis tantum, sed et Minervæ etiam et Apollinis clypeum: Virgilius item tribuit Minervæ, infra, v. 435.

358. *Janiculum, &c.*] Montes Tybri interfluente discreti: *Janiculum* quidem ad occidentalem ripam; *Saturnius,* sive Capitolinus, ad orientalem: non tamen omnino adversi, nam Capitolinus ad septentrionem magis recedit. In utroque gemina olim urbs fuerat. De *Jano,* Æ. 7. 610. De *Saturno,* supra, v. 319.

361. *Romanoque foro, &c.*] Deflexo ad orientem itinere, inter Capitolinum et Aventinum: spatium invisunt illud, ubi deinceps fuit *forum maximum Romanum,* civilibus negotiis tractandis constitutum. Incipiebat autem à radicibus orientalibus Capitolini: ac deinde ad latus item orientale Aventini excurrebat: quâ in ultimâ parte propius attingebat locum, qui *Carinæ* dictæ deinde sunt *lautæ,* ob magnificentiam et lautitiam ædificiorum, in quibus domus fuit Pompeii. Nominis ratio non affertur alia tolerabilis; nisi quod, locus in modum carinæ curvus, ac longus esset. De *Alcide,* supra, v. 288. De *ursa Libystide,* seu *Libyca,* Æ. 5. 37.

370. *At Venus, &c.*] Expressus est hic locus ad imitationem Homeri: apud quem Thetis a Vulcano petit arma pro Achille filio, Iliad. 18. 369. Virgilius quidem hic Homero superior est dignitate sententiarum: videtur tamen parum prudenter ab eo factum, ut legitimum virum deprecetur Venus pro Æneâ, quem adulterio ex Anchisâ susceperat; seque adeo genitricem ejus esse glorietur. *Arma rogo genitrix nato.* Excusat eum tamen, tum meretricia impudentia, cujus exemplum in Venere exhibet; tùm vis muliebrium blanditiarum apud senes, qualis Vulcanus. De *Venere,* Æ. 1. 256. De *Vulcano,* G. 1. 295. De *Laurentibus,* Æ. 7. 63. Porro *thalamus* ille et aula Vulcani, ubi hoc habetur colloquium; in cœlo esse fingitur: siquidem, v. 423. Vulcanus e cœlo descendit in officinam suam, ad arma fabricanda, circa Liparen insulam. In quo peccavit Homerus, qui aulam et officinam Vulcani simul in cœlo constituit.

Vulcanum

Vulcanum alloquitur: thalamoque hæc conjugis aureo
Incipit, et dictis divinum aspirat amorem:
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita, casurasque inimicis ignibus arces;
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuæ: nec te, charissime conjux,
Incassùmve tuos volui exercere labores.
Quamvìs et Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ flevissem sæpè laborem.
Nunc, Jovis imperiis, Rutulorum constitit oris:
Ergò eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
Arma rogo, genitrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lachrymis Tithonia flectere conjux.
Aspice qui coëant populi, quæ mœnia clausis
Ferrum acuant portis, in me excidiumque meorum.
Dixerat, et niveis hinc atque hinc Diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet: ille repentè
Accepit solitam flammam, notusque medullas
Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit:
Non secùs atque olìm tonitru cum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolis, et formæ conscia conjux.
Tum pater æterno fatur devinctus amore:
Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quò tibi, Diva, mei? similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset.
Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est:
Quicquid in arte meâ possum promittere curæ,
Quod fieri ferro, liquidove potest electro,

alloquitur Vulcanum, et orditur hæc verba *in aureo lecto mariti, et verbis immittit ei divinum amorem: Dum reges Græci evertebant armis Trojam* sibi *destinatam, et arces perituras flammis hostilibus; nullum subsidium, nec arma artis et operis tui imploravi à* te *pro miseris Trojanis: nec volui adhibere frustrate et tuam operam, ô dulcissime marite. Quanquam et debebam multa filiis Priami, et sæpe deploraveram asperam calamitatem Æneæ. Nunc* ille *jussu Jovis stetit in regione Rutulorum. Itaque accedo ipsa supplex: et peto arma à te, Deo mihi venerando; mater* pro *filio. Te filia Nerei, te conjux Tithoni potuit expugnare fletu. Considera, quæ gentes conveniant: quæ urbes clausis portis acuant gladios, in me, et ruinam meorum.* Sic *locuta est Dea, et candidis brachiis ambiit hinc atque hinc dulci amplexu tardum* Vulcanum: *ille subitò suscepit ignem consuetum, et notus ardor penetravit medullas et irrepsit in ossa liquefacta. Non aliter atque cum aliquandò hiatus flammeus, apertus fulgenti fulmine, rutilus pervolitat nubes. Uxor* id *animadvertit, gaudens fraudibus, et sciens* vim *pulchritudinis* suæ. *Tunc pater* Vulcanus *sic loquitur captus amore perpetuo: Cur causas repetis è longinquo? quo abiit a te confidentia in me, ô Dea? tunc etiam fuisset mihi facile arma dare Trojanis, si* tunc *par voluntas fuisset tibi. Neque Jupiter omnipotens, neque fata prohibebant Trojam persistere, et Priamum vivere ad decem alios annos. Et jam, si vis pugnare, et si hoc tibi est consilium: possum* tibi *polliceri, quodcumque* est *studii in arte meâ, quodcumque potest fabricari ferro et electro liquente,*

NOTÆ.

374. *Argolici, &c.*] De *Argis*, urbe regiâ Agamemnonis, Æ. 1. 284. De *Pergamis*, arce Trojæ, Æ. 1. 466.

379. *Priami - - - natis.*] Paridi, à quo pulchritudinis præmium tulerat, pomum aureum, Æ. 1. 27. De *situ Rutulorum*, Æ. 7. 795.

383. *Filia Nerei, &c.*] *Thetis*, de qua, Ecl. 4. 32. pro filio Achille arma à Vulcano impetravit. *Aurora*, Tithoni uxor, pro Memnone filio, ad Trojanum bellum proficiscente. De *Aurora*, G. 1. 249. De *Tithono*, Æ. 4. 585. De *Memnone*, Æ. 1. 489.

398. *Nec fata vetabant Stare, &c.*] Fata à Diis non immutari sed differri censebantur posse, Æ. 1. 239. De *Teucris*, Æ. 1. 235.

402. *Potest electro.*] Quidam antiqui codices habent, *potestur electro.* Et est quidem *potestur* Lucretiana et Pacuviana vox: sed prima syllaba in *electro* longa est, tum natura sua, ἤλεκτρον; tum usu Virgilii *sudent electra myricæ*, Ecl. 8. 54. Nec obstat versus è Ceiri repetitus, qui à Jos. Scaligero non legitimus putatur. *Electrum*, hic non *succinum* est, ut illud alterum Eclogæ 8. sed aurum, quintâ argenti portione mixtum; si-

Quantum

Quantum ignes animæque valent: absiste, precando,
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus,
Optatos dedit amplexus: placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.
Indè, ubi prima quies medio jam noctis abactæ
Curriculo expulerat somnum: cùm fœmina, primum
Cui tolerare colo vitam tenuique Minervâ,
Impositum cinerem et sopitos suscitat ignes,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso; castum ut servare cubile
Conjugis, et possit parvos educere natos.
Haud secùs ignipotens, nec tempore segnior illo,
Mollibus è stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium juxta latus Æoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnea tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturæ Chalybum, et fornacibus ignis anhelat;
Vulcani domus, et Vulcania nomine tellus.
Huc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontésque Steropesq; et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus jam parte politâ
Fulmen erat, tote genitor quæ plurima cœlo
Dejicit in terras, pars imperfecta manebat.

quantum possunt flammæ et flatus: desine orando diffidere tuæ auctoritati. Locutus ea verba, tulit ei cupidos amplexus, et jacens in sinu uxoris quæsivit per totum *corpus tranquillum somnum. Deinde, postquam prima quies abrupisset somnum, medio spatio noctis jam lapsæ: quando mulier cui præcipuum* est *sustentare vitam colo et exiguâ arte, excitat ignem coopertum et cinerem super additum* igni, *adjiciens noctem labori, et occupat famulas longo penso ad lucernas; ut queat tenere pudicum lectum mariti, et alere parvos liberos. Non aliter præses ignis* Vulcanus, *nec tardior, surgit illo tempore e molli lecto ad laborem fabrilem. Prope latus Siculum et Liparen Æoliam assurgit insula, alta fumantibus scopulis: sub quâ* insulâ *speluncæ et cavernæ Ætneæ resonant, excavatæ ignibus Cyclopum; et magni ictus auditi ex incudibus emittunt plangorem, et strident* in *cavernis massæ Chalybum, et flamma exspirat e fornacibus: sedes* est *Vulcani, et terra nomine Vulcaniâ. Tunc Vulcanus ab alto cœlo descendit illuc. Cyclopes exercebant* artem *ferrariam sub immensâ caverâ, et Brontes, et Steropes, et Pyracmon nudus corpore. Erat illis inter manus fulmen inchoatum,* ex his *quæ pater* Jupiter *multa torquet è cœlo: jam parte* aliquâ *perfectâ, pars restabat imperfecta.*

NOTÆ.

re ex natura, sive ex arte temperies illa sit. De eo Plinius, l. 33. 4. Nomen ob fulgorem, à Sole, qui Græcis poëtis vocatur ἠλέκτωρ.

404. *Indubitare.*] *Dubitare.* Et hic auget particula *in*, ut in voce *infractus, incanus*; pro *fractus, canus.*

409. *Tenuique Minervâ.*] *Tenui arte*, ut enim Minerva texturæ, lanificio, et ejusmodi artibus præest, ita pro iis ipsis sumitur: quemadmodum Vulcanus pro igne, Bacchus pro vino. De *Minerva*, Æ. 2. 31.

412.] *Castum ut servare cubile, &c.*] Ut otia vitet, infesta pudicitiæ.

416. *Insula Sicanium, &c.*] Ad latus septentrionale Siciliæ, non longè à promontorio Peloro et Italiâ, sunt insulæ septem, *Æoliæ* seu *Vulcaniæ* dictæ: maxima earum *Lipara*, hodie *Lipari*; inter quam et Siciliam est *Hiera*, id est, *sacra*, quia Vulcano dicata: unde hodieque dicitur *Bolcano*, quam hic describit Virgilius. Ex hâc præcipue ignes erumpunt: quod inde fit, ut ait Solinus, c. 12. *quia ipsæ insulæ, naturâ soli igneâ, per occulta commercia, aut mutuantur Ætnæ incendia, aut subministrant.* Totum enim illud Italiæ inferioris et Siciliæ solum, ut alibi monuimus, subterraneis motibus cavum et sulfure succensum est. De *iis insulis*, Æ. 1. 52. De *Sicania*, Sicilia, Æ. 3. 687. De *Ætna*, monte ignivomo Siciliæ, ib. 571. De *Cyclopibus*, ib. 569.

421. *Stricturæ Chalybum.*] *Stricturæ:* ferrum, ut è fodinis extrahitur: In massas quasi ferreas constrictum ac stipatum. *Chalybes*, populi vel Ponti, vel Hispaniæ, ferrariis fodinis et operibus insignes, G. 1. 58.

425. *Brontesque, &c.*] Nomina Cyclopum è Græcis poëtis repetita. Brontes, à βροντὴ, *tonitru:* Steropes, à στεροπὴ, *fulgur:* Pyracmon, à πῦρ, *ignis*, et ἄκμων, *incus.*

Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
Addiderant, rutili tres ignis et alitis Austri.
Fulgores nunc terrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
Parte aliâ Marti currumque rotasque volucres
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes:
Ægidaque horrificam, turbatæ Palladis arma,
Certatìm squamis serpentum auroque polîbant:
Connexosque angues, ipsamque in pectore Divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
Ætnëi Cyclopes, et huc advertite mentem.
Arma acri facienda viro: nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistrâ:
Præcipitate moras. Nec plura effatus: at illi
Ocyus incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum:
Vulnificusque chalybs vastâ fornace liquescit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
Impediunt: alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii stridentia tingunt
Æra lacu: gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese multâ vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
  Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris,
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmine cantus.

Adjecerant ei *tres radios pluviæ, tres nubis aquosæ, tres flammæ refulgentis et venti velocis. Nunc miscebant operi fulgura terrentia, et fragorem, et timorem, et iras* cum *igne persequente.* Ex *aliâ parte deproperabant Marti currum et rotas celeres, quibus ille commovet homines, quibus urbes: et certatim ornabant squamis et auro ægida horribilem, clypeum Palladis iratæ, et serpentes implicatos, et ipsam Medusam in pectore Deæ torquentem oculos* post *abscissum collum. O Cyclopes Ætnei, ait* Vulcanus, *auferte hæc omnia, et deponite laborem inchoatum, et huc intendite animum. Arma* sunt *fabricanda forti viro: nunc opus est robore, nunc promptis manibus, nunc omni arte præcipuâ: accelerate moras. Nec plura locutus est. Illi autem omnes statim adnixi* sunt, *et pariter diviserunt laborem: æs et metallum auri fluit* in *rivos, et chalybs vulnificus liquitur* in *amplâ fornace. Componunt magnum clypeum,* sufficientem *solum adversus cuncta arma Latinorum; et connectunt septem textus* rotundos *textibus: alii excipiunt et emittunt ventos follibus plenis vento: alii mergunt aquis æra stridula; caverna sonat incudibus* in eâ *defixis. Illi inter se erigunt brachia multo conatu per ordinem, et forcipe mordaci vertunt massam. Dum pater Lemnius urget hæc in regionibus Æoliis, lux alma et cantus matutini avium sub tectis excitant Evandrum ex abjecto cubili.*

NOTÆ.

429. *Tres imbris torti radios, &c.*] Fulmina in antiquis marmoribus duodecim radiis effinguntur, in circulum dispositis: non rectis illis quidem, sed varios in angulos inflexis, qui trifidam in cuspidem singuli desinunt. Talis est forma Virgiliani hujus fulminis, de quâ sic ferè Cerdanus: Solent torqueri fulmina, vel *grandinante cœlo*, vel *ruentibus magnis pluviis*, vel *aëre fulguribus æstuante*, vel *ventis flantibus*. Grandinem intelligo, per *imbrem tortum*: pluviam immensam, per *aquosam nubem*: æstuantem aërem, per *ignem*: flatus ventorum per *Austrum*: hic enim ventus præ cæteris frequens tempestatibus est, ut diximus, Ecl. 2. 58. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *ægide*, clypeo Palladis, supra, v. 354. De *Pallade*, Æ. 1. 39.

436. *Squamis auroque, &c.*] Disjunctio pro *squamis aureis*, G. 2. 192. *Pateris libamus et auro*, pro, *pateris aureis*. Significat clypeum Palladis squamoso corio serpentis ex auro tectum fuisse: ipsum vero Gorgonis, id est Medusæ, caput anguiferum; non in clypeo, ut aliàs, sed in anteriore loricæ parte ad pectus affixum. De *Gorgone* et *Palladis clypeo*, Æ. 2. 616.

446. *Chalybs.*] Genus ferri densissimi ac durissimi, *acier*, *steel*: à populis hujus nominis, de quibus supra, v. 421.

453. *In numerum.*] Eo ordine, qui numerosum quendam ictuum concentum referat.

454. *Pater Lemnius.*] *Vulcanus*: qui à Junone matre, propter deformitatem, è cœlo dejectus est in insulâm Lemnum, nunc *Stalimene*, in Ægæo mari: ubi à Græcis dictus est officinam suam exercere, ob frequentia ibidem fulmina, G. 1. 295. De *insulis Æoliis*, supra, v. 416.

Consurgit senior, tunicâque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tùm lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab lævâ pantheræ terga retorquens.
Nec non et gemini custodes limine ab alto
Procedunt, gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Æneæ sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris heros.
Nec minùs Æneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, olli comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
Ædibus, et licito tandèm sermone fruuntur:
Rex prior hæc:
Maxime Teucrorum ductor, quo sospite nunquam
Res equidèm Trojæ victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires: hìnc Tusco claudimur amni;
Hìnc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaq; regnis
Jungere castra paro, quam fors inopina salutem
Ostentat: fatis huc te poscentibus affers.
Haud procùl hinc saxo colitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes: ubi Lydia quondàm
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deindè superbo
Imperio et sævis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes? quid facta tyranni

Senex surgit, et induitur tunicâ circa *membra, et circumligat plantis calceamenta pedum Tusca: deinde accingit lateri et humeris gladium Arcadicum, revocans* in dextram *pelles pantheræ pendentes a sinistrâ. Præterea duo etiam canes custodes exeunt ex altâ portâ, et sequuntur passus domini.* Sic *ibat heros ad cubiculum et penetrale Æneæ, memor verborum et promissi officii. Nec minus mane experrectus Æneas ferebat se* ad eum. *Pallas filius aderat comes illi* Evandro, *Achates huic Æneæ.* Cum *occurrissent, sociant dextras* manus, *et sedent in mediâ domo, denique utuntur libero colloquio. Rex primus hæc* dicit: *Maxime dux Trojanorum, quo salvo nunquam sanè existimabo regnum vel res Trojæ eversas: sunt nobis parvæ vires ad subsidium belli, pro tantâ dignitate: hinc coercemur fluvio Etrusco; inde Rutulus urget nos, et sonat armis circa mœnia* nostra. *At ego meditor sociare tibi magnas nationes; et castra è regno divite: sors insperata ostendit* tibi *hanc* viam *salutis:* et *confers te huc fatis vocantibus. Non longè hinc habitatur sedes urbis Agyllinæ, structa lapidibus antiquis: quâ* parte *colonia Lydia, insignis bello, stetit olim in montibus Tuscis. Hanc* urbem, per *multos annos vigentem, Mezentius rex deinceps gubernavit, severo imperio et duris armis. Quid* prodesset *narrare immanes strages? quid crudelia facinora tyranni?*

NOTÆ.

458. *Tyrrhena pedum vincula.*] Calceamenta Tyrrheno more: quorum solea lignea erat, quatuor digitorum latitudine, lora autem inaurata: ex Polluce, l. 7. 22. Et notandum calceamenta veterum, ut ex antiquis statuis constat, fere soleas fuisse: non latis integumentis desuper, sed vinculis tantum lorisque aptas pedibus. De *Tyrrhenis*, vicinis tunc Evandro populis, mox v. 479.

459. *Tegeæum ensem.*] *Arcadicum;* à *Tegeâ* urbe Arcadiæ, ubi Pan colebatur.

460. *Pantheræ.*] Fera est, maculosâ pelle, cujus mas est *pardus:* à *πᾶν, omne,* et *θὴρ, fera.*

472. *Pro nomine tanto, &c.*] Pro dignitate Trojani nominis: pro tantâ causâ, id est tanto bello: *nomen* enim sæpe pro *causâ* sumitur. De *Tusco* amne, *Tybri,* supra, v. 330. De *Rutulis,* Æ. 7. 795.

479. *Urbis Agyllinæ sedes, &c.*] Urbs erat Etruriæ, à Lydis dicta deinde *Cære,* hodie *Cerveteri,* Æ. 7. 652. Aiunt Etruscos, sive indigenas, sive aliunde advectos, eam Italiæ regionem, quæ est ad occidentem Tybris, incoluisse: hinc à Pelasgis ex Æmoniâ, quæ deinde Thessalia dicta est, profectis, bello petitos: qui post Agyllinam ibi conditam, à Tyrrhenis è Lydiâ profectis expulsi sunt. Hi sive Etrusci, sive Tyrrheni, etiam *Tusci* vocati sunt; à *θύω, sacrifico:* ob religionis ceremonias, quæ apud eos vigebant imprimis in urbe *Cære,* quam vocat Livius l. 7. *sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum, ac receptaculum sacrorum:* ab hâc religiones Deorum dictæ sunt *ceremoniæ.* Hinc multi scribunt *Thusci;* multi tamen *Tusci,* Græcis auctoribus, à quibus vocantur Τοῦσκοι. *Etruscorum* nomen unde ortum sit, ignoratur.

Effera?

Effera? Dii capiti ipsius generique reservent.
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus atque oribus ora,
Tormenti genus! et sanie taboque fluentes
Complexu in misero, longâ sic morte necabat.
At fessi tandèm cives, infanda furentem
Armati circumsistunt, ipsumque, domumque:
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille inter cædes, Rutulorum elapsus in agros
Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis,
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condensæ litore puppes,
Signaq; ferre jubent. Retinet longævus aruspex,
Fata canens: O Mæoniæ delecta juventus,
Flos veterum virtusq; virûm: quos justus in hostem
Fert dolor, et meritâ accendit Mezentius irâ:
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem:
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita Divûm.
Ipse oratores ad me regnique coronam
Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarchon:
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu sæclisque effœta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Gnatum exhortarer, ni mixtus matre Sabellâ
Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus et annis
Et generi fatum indulget, quem numina poscunt;
Ingredere, ô Teucrûm atq; Italûm fortissime ductor.
Hunc tibi præterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adjungam. Sub te tolerare magistro
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Assuescat: primis et te miretur ab annis.

Dii rependant ista capiti et familiæ ipsius. Immo etiam alligabat corpora mortua corporibus *vivis, committens et manus manibus et vultûs vultibus, ô speciem supplicii! et sic occidebat lentâ nece* homines *diffluentes tabo et sanie in* hoc *miserando nexu. Sed cives denique pertæsi, obsident armati sævientem inaudito modo, et ipsum, et* ipsius *domum: jugulant* ejus *socios, immittunt flammas ad tecta. Ille elapsus inter strages* cœpit *fugere in regionem Rutulorum, et protegi armis Turni* excipientis eum *hospitio. Itaque tota Tuscia rebellavit legitimo furore, repetunt præsenti bello regem ad pœnam. Ego, ô Ænea, dabo te ducem his millibus: naves enim* eorum *congregatæ toto litore fremunt, et volunt inferre signa. Senior aruspex cohibet* eos, *edicens* hæc *oracula: O juventus lectissima Lydiæ, flos et robur antiquorum hominum; quos indignatio legitima impellit adversus hostem, et* quos *Mezentius inflammat justo furore; nemini Italo licet subdere tantam nationem: eligite duces exteros. Tunc exercitus Tyrrhenus territus oraculo Deorum, stetit in his arvis. Ipse Tarchon misit ad me legatos, et coronam cum sceptro, et addicit* has *notas regni:* rogans *ut veniam in castra, et accipiam regnum Tyrrhenum. At senectus pigra frigore, et exhausta annis, et robur lentum ad fortia* consilia, *aufert mihi regnum. Impellerem* ad *filium, nisi junctus* cum *matre Sabellâ, ex eâ deduceret partem patriæ. Tu cujus et annis, et patriæ oraculum favet, quem Dii vocant; intra* in regnum, *ô dux generosissime Trojanorum et Italorum. Præterea sociabo tibi hunc Pallantem,* qui est *spes et solamen nostrum. Assuescat sub te institutore pati militiam, et durum laborem belli,* et *contemplari gesta tua: et admiretur te a tenerâ ætate.*

NOTÆ.

498. *Aruspex.*] Qui exta *conspicit arvigæ*, vel *arugæ:* est autem *arviga*, hostia: *ab ἄριχα, aries.* Ita Vossius. Quâ in arte singularis fuit Etruscorum vatum peritia. De *Mæoniâ*, Lydiâ, Æ. 4. 216.

506. *Tarchon.*] Nomen apud Tyrrhenos insigne. Fuerat enim alter ejus nominis præfectus *Tyrrheni* regis, qui eo usus est ad condendas in eâ regione urbes duodecim, ex Strabone.

510. *Matre Sabella.*] Vel *Sabino*, vel *Samnitico* genere; hoc enim nomen inter utramque gentem ambiguum est: et Sabellam gentem Italiæ indigenam fuisse, non exteram, probat hic locus. Vide Æ. 7. 665. De *Cytherea*, Venere, Æ. 1. 257.

Tradam huic ducentos equites Arcadas, selectam vim juventutis: et Pallas tradet tibi totidem suo nomine. Vix ea locutus erat, et Æneas filius Anchisæ et fidelis Achates tenebant vultum defixum, et meditabantur plurima difficilia cum suâ tristi mente: nisi Venus misisset signum è cœlo patente. Quippe fulgur intortum è cœlo repentinè erupit cum strepitu: et statim omnia visa sunt tremere, et sonus buccinæ Tyrrhenæ sonare per aërem. Aspiciunt sursum: et rursus magnus fragor tonat: cernunt arma fulgere, et concussa resonare, inter nubes, tempore sereno in parte cœli tranquilli. Cæteri territi sunt animis: sed princeps Trojanus agnovit sonum, et promissa Deæ matris. Tum ait: Ne quære, tu qui me excipis hospitio, ne verè petas à me quemnam eventum prodigia ista significent: ego vocor è cœlo ad bellum. Dea mater cecinit se allaturam hoc indicium, si bellum immineret; et se allaturam per aërem arma fabricata manu Vulcani ad auxilium meum. Heu! quam magnæ strages imminent Laurentibus miseris. O Turne, quales pœnas persolves mihi! O pater Tiberine, quam multos clypeos, et cassides, et robusta corpora virorum impelles inter aquas tuas! nunc Latini *petant bellum, et violent fœdera. Postquam protulit hæc verba, surgit è solio sublimi: et primò succendit igne Herculis aras* ubi ignis erat heri extinctus: *et lætus it* ad *Larem, quem* ab *hesternâ* die noverat, *et* ad *exiguos Penates: immolat juxta consuetudinem oves electas: simul Evander, simul juventus Trojana. Deinde* Æneas *incedit ad naves, et redit* ad *socios:*

Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades et fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant:
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improvisò vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit: et ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
Suspiciunt: iterum atque iterum fragor intonat ingens:
Arma inter nubem, cœli in regione serenâ,
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare.
Obstupuere animis alii: sed Troïus heros
Agnovit sonitum, et Divæ promissa parentis.
Tum memorat: ne vero, hospes, ne quære profectò
Quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram Diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virum, galeasque, et fortia corpora volves,
Tybri pater! poscant acies, et fœdera rumpant.
Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto:
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat: hesternumq; Larem, parvosque Penates
Lætus adit: mactat lectas de more bidentes:
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Posthinc ad naves graditur, sociosque revisit:

NOTÆ.

526. *Tyrrhenusque tubæ mugire. &c.*] *Tyrrhenus clangor* tubæ dicitur: quia Tyrrheni cornua et tubas dicuntur invenisse, ab Athenæo, l. 4. Indicatque sonus ille Tyrrhenus, Æneam a Tyrrhenis ad regnum vocari.

537. *Laurentibus, &c.*] Latini regis populis, Æ. 7. 63. De *Turno*, ibid. 56. De *Tybri*, supra, v. 330.

540. *Fœdera rumpant.*] Nam Latinus Æneam in socium et generum adsciverat, Æ. 7. 260.

542. *Herculeis, &c.*] Non mihi videntur in locum rediisse, ubi hesternâ die sacra Herculi fecerant: sed aras domesticas, in quibus ignis sopitus erat, excitasse prunis ex hesterno sacrificio asservatis: non enim ignem sacrum nisi ex sacro licebat accendere, ex Phædro, l. 4. f. 10. vel novos ignes domi accenderunt in honorem Herculis. *Hesternum Larem* interpretor: vel qui pridie cultus ab iis fuerat, antequam decumberent: vel potius, quem Æneas, novus hospes, ab hesternâ duntaxat die noverat, et colendum susceperat. De *Laribus* et *Penatibus*, Æ. 2. 717. De *eorum cultu*, Æ. 3. 177. De *ovibus bidentibus*, Æ. 4. 57.

Quorum

Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantes virtute legit; pars cætera pronâ
Fertur aquâ, segnisque secundo defluit amni,
Nuncia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva:
Ducunt exsortem Æneæ, quem fulva leonis
Pellis obit totum præfulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito vulgata per urbem,
Ociùs ire equites Tyrrheni ad limina regis.
Vota metu duplicant matres, propiùsque periclo
It timor, et major Martis jam apparet imago.
Tùm pater Evandrus dextram complexus euntis
Hæret, inexpletum lacrymans, ac talia fatur:
O mihi præteritos referat si Jupiter annos!
Qualis eram, cùm primam aciem Præneste sub ipsâ
Stravi, scutorumque incendi victor acervos:
Et regem hâc Herilum dextrâ sub Tartara misi:
Nascenti cui tres animas Feronia mater,
Horrendum dictu, dederat: terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat: cui tunc tamen omnes
Abstulit hæc animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo: neque finitimus Mezentius unquam,
Huic capiti insultans, tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos, ô superi, et Divûm tu maxime rector
Jupiter, Arcadii quæso miserescite regis,
Et patrias audite preces. Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant;
Si visurus eum vivo, et venturus in unum:
Vitam oro: patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris;
Nunc ô, nunc liceat crudelem abrumpere vitam:
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri;

e quorum numero eligit insigniores virtute, qui comitentur se ad bellum; pars reliqua navigat pronis undis, et lenta descendit secundo flumine, reditura ad *Ascanium nuncia patris, et rerum* ab eo gestarum. *Equi dantur Trojanis euntibus* in *regionem Etruscam: adducunt* ad *Æneam* equum *extra sortem* aliorum, *quem tegit flava pellis leonis resplendens unguibus auratis. Statim rumor spargitur emissus per urbem exiguam, equites ire celeritèr ad arcem regis Etrusci. Matres* præ *timore renovant preces, et metus accedit prope* ad *periculum, et jam species belli videtur major. Tunc pater Evander amplexus dextram Æ*neæ *abeuntis, inhæret* illi, *flens insatiabilitèr, et profert talia: O utinam Jupiter reddat mihi annos elapsos:* et me talem efficiat, *qualis eram, quando juxta ipsam* urbem *Præneste delevi primum exercitum, et victor combussi congeriem clypeorum: et hâc manu misi ad inferos regem Herilum: cui nascenti genitrix Feronia dederat tres animas, et tria arma tractanda, res terribilis dictu: occidendus erat triplici morte: tamen hæc dextera eripuit illi omnes animas, et spoliavit* illum *totidem armis. Ego nunc nullatenus distraherer* a *jucundo amplexu tuo, ô fili: nec unquam vicinus Mezentius, illudens huic* meo *capiti, intulisset ense tot crudeles neces,* nec *privasset urbem tam multis incolis. Sed vos, ô Dii, et tu Jupiter maxime rex Deorum, oro, miserescite regis Arcadis, et exaudite preces paternas. Si vestra potestas, si fata relinquunt mihi Pallanta salvum; si vivo visurus eum, et rediturus in commune* cum eo: *peto vitam: paratus ero tolerare quemlibet laborem. Si vero intentas* mihi *eventum aliquem asperum, ô fortuna; ô jamjam liceat finire molestam vitam: dum solicitudo* est adhuc *anceps, et spes futuri dubia;*

NOTÆ.

561. *Præneste, &c.*] Æ. 7. 678. fundatorem Prænestinæ urbis appellavit Cæculum, qui erat hoc ipso bello in auxiliis Turni, proindeque firmæ adhuc ætatis. Quomodo igitur ab Evandro, nunc sene, tunc juvene occidi potuit Herilus sub ipsâ Præneste? Nisi dicatur Præneste jam urbis formam habuisse tempore Herili, qui regnasse ibidem videtur: munitiones vero à Cæculo accepisse. *Præneste* modo neutrius, modo fœminini est generis. *Herilus* hic tricorpor, ad similitudinem Geryonis, fingitur, Æ. 7. 662. *Feronia,* Dea, Herili mater, Æ. 7. 800. *Arcadius rex,* Evander, supra, v. 51.

Dum te, chare puer, mea sera et sola voluptas,
Complexu teneo: gravior ne nuncius aures
Vulneret. Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.
Jamque adeò exierat portis equitatus apertis:
Æneas inter primos et fidus Achates:
Inde alii Trojæ proceres: ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis.
Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer undâ,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem, et fulgentes ære catervas.
Olli per dumos, quà proxima meta viarum,
Armati tendunt: it clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,
Relligione patrum latè sacer: undique colles
Inclusere cavi, et nigrâ nemus abiete cingunt.
Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque Deo, lucumque diemque,
Qui primi fines aliquandò habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis: celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Hùc pater Æneas et bello lecta juventus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.
At Venus æthereos inter Dea candida nimbos
Dona ferens aderat: natumque in valle reductâ
Ut procul egelido secretum flumine vidit;

dum te habeo in complexu, ô dilecte fili, sera et ultima gaudium meum: ne nuncius tristior lædat aures meas. Pater emittebat hæc verba in ultimo discessu: ministri portabant in aulam eum deficientem animo. *At equites jam egressi erant portis patentibus: in primis Æneas et fidelis Achates: deinde alii principes Trojæ: ipse Pallas in mediâ turmâ, spectabilis chlamyde, et armis versicoloribus. Qualis* est *Lucifer, quem Venus amat præ cæteris ignibus siderum, quando madens aquis Oceani erigit sacrum vultum* in *cœlo, et dissipat noctem. Matres timidæ sunt in muris, et visu sequuntur nubem pulverulentam, et turmas radiantes æreis* armis. *Illi armati incedunt inter vepres, quà proximus est terminus viarum: clamor surgit, et collecto agmine ungulæ* equorum *feriunt pulverulentos campos strepitu quadrupedante. Est magna sylva, prope frigidum flumen Cæretanæ* urbis, *latè sacra veneratione majorum: colles cavi circumdant undequaque, et cingunt sylvam abjetibus umbrosis. Fama narrat, antiquos Pelasgos qui primi occupaverunt olim regionem Latinam, dicavisse sylvam et diem* certum *Sylvano, Deo agrorum et pecudum. Non longè hinc Tarcho et Tyrrheni habebant castra, secura ob* naturam locorum: *et totus exercitus* eorum *poterat jam aspici* ab Æneâ *ex edito colle, et fixerat* tentoria *in patentibus campis. Æneas pater, et juventus electa* ad *bellum descendunt illuc, et fatigati reficiunt equos et corpora. At Venus, alba Dea, erat* illic, *portans munera per nubes aëreas: et ut eminùs aspexit filium remotum à frigido fluvio in valle separatâ,*

NOTÆ.

588. *Chlamyde.*] De eâ militari veste, *casaq;* Æ. 3. 484. De *Lucifero* stellâ Veneris, quæ mane ante solis ortum ultima videtur in cœlo, unde præire solem dicitur Ecl. 6. 86.

596 *Quadrupedante putrem, &c.*] *Putrem,* in pulverem facile solubilem. *Quadrupedante sonitu:* quasi numeroso quadrupedum equorum incessu.

597. *Cæritis amnem, &c.*] *Sylva,* in litore maris, prope amnem exiguum, *Cæretanum* olim, nunc *Vaccina* dictum: ad orientem urbis *Cæritis,* quæ est *Cerveteré,* de qua supra, v. 479. Hujus incolæ *Cærites,* mediâ syllabâ brevi; vel *Cæretes,* mediâ longâ, dicuntur, Æ. 10. 183. De *abjete* arbore, *sapin, the fir-tree,* passim in Georg. De *Sylvano,* Ecl. 10. 24. De *Pelasgis,* supra, v. 479.

602. *Qui primi, &c.*] Tamen post *Siculos* indigenas, et advenas *Oenotros* seu *Aborigines* venere *Pelasgi:* deinde *Tyrrheni,* postea *Arcades,* tum *Trojani.* Hic ordo e Dionysio Halicarn. repetitur. *Tendebat in arvis.* Castra metabatur, figebat tentoria: ut Æ. 2. 29. *Hic sævus tendebat Achilles.*

610. *Egelido.*] Ambiguam hujus vocis esse potestatem existimat Scaliger Poët. l. 6. 7. et

Talibus

Talibus affata est dictis, seque obtulit ultro :
En perfecta mei promissâ conjugis arte
Munera : ne mox, aut Laurentes, nate, superbos,
Aut acrem dubites in prælia poscere Turnum.
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit :
Arma sub adversâ posuit radiantia quercu.
Ille Deæ donis et tanto lætus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit :
Miraturque, interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem : qualis cùm cærula nubes
Solis inardescit radiis, longèque refulget.
Tùm leves ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, et clypei non enarrabile textum.
Illìc res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius ævi,
Fecerat ignipotens : illìc genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fœtam Mavortis in antro
Procubuisse lupam : geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, et lambere matrem
Impavidos : illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere linguâ.
Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas
Consessu caveæ, magnis Circensibus actis,

allocuta est eum *talibus verbis, et se ultro exhibuit : Ecce dona fabricata* per *artem mariti mei,* quam tibi *promiseram : ne deinceps,* ô *fili, timeas vocare ad pugnam, sive Laurentes gloriosos, sive ferocem Turnum.* Sic *dixit Venus, et venit in amplexum filii, et deposuit arma fulgentia sub quercu opposità. Ille Æneas gaudens muneribus Deæ; et tanto honore, non potest satiari, et mittit oculos per singulas* partes, *et stupet : et sumit in manus et brachia, cassidem horrendam cristis, et ejicientem ignes, et gladium mortiferum, et loricam rigidam ære, cruentam, amplam ;* talem, *qualis* est *nubes cærulea, quando accenditur radiis Solis, et resplendet procul : deinde ocreas politas electro et auro repurgato, et hastam, et fabricam inenarrabilem clypei. Vulcanus, non imperitus vaticiniorum, nec inscius futuri sæculi, expresserat* in *illo* clypeo *res Italas, et victorias Romanorum :* expresserat *illìc totam seriem familiæ oriturœ ab Ascanio, et bella gesta per ordinem.* Expresserat *quoque lupam enixam jacere in virenti cavernâ Martis ; duos infantes* huic *alludere pendulos ad mammas, et interritos sugere altricem ; illam reflexam collo tereti abblandiri* iis *alternis, et formare membra* eorum *linguâ. Nec longè inde apposuerat Romam, et Sabinas raptas absque exemplo* in *cœtu caveæ,* dum *agerentur magni* ludi *Circenses :*

NOTÆ.

modo negare, ut in *enodis,* G. 2. 78. modo augere, ut in *edurus,* G. 4. 145. Igitur *egelidus* modo est *tepidus,* modo *frigidus.* Cerdanus contendit semper esse *tepidum :* affertque e Catullo *egelidos tepores,* e Columellâ *egelidum ver, &c.* sed afferimus etiam e Virgilio *egelidum flumen,* ex Ausonio *egelidum Istrum, egelidam Mosellam,* id est, *frigidam :* quis enim umquam fluvios vocavit *tepidos ?* De *Laurentibus,* Æ. 7. 63. De *Cytherea,* Æ. 1. 257.

620. *Cristis galeam, &c.*] *Cristis,* id est, pennis avium, aut jubis equinis, igneo colore tinctis, e cono seu apice galeæ, in modum flammarum erumpentibus, Æ. 3. 468. De *electro,* supra, v. 402.

625. *Clypei textum.*] Quia e multis coriis, aut laminis compacti erant clypei.

629. *Stirpis ab Ascanio, &c.*] De *Ascanii stirpe,* Æ. 6. 763. et sequent. De *lupa,* Romuli et Remi, Martis filiorum, altrice, Æ. 1. 274.

635. *Raptas sine more Sabinas, &c.*] Romulus, cùm, urbe conditâ, deesse suis civibus fœminas videret : ludos indixit, qui *Consuales* tum, deinde *Circenses* dicti sunt. De *iis,* et *caveâ,* Æ. 5. 388. Ad eos cum convenissent vicini, præcipuè ex urbe Sabinorum *Curibus ;* eorum fœminæ raptæ sunt a Romanis. Hinc bellum grave inter utramque gentem : quod inter Tatium Sabinorum regem et Romulum denique compositum est ; eâ lege, ut pars Sabinorum Romanam in urbem Curibus commigrarent, in eâ Tatius ac Romulus regnarent, urbs quidem a Romulo *Roma,* populus a Curibus *Curites* seu *Quirites* dicerentur. De *Curibus,* Æ. 6. 809.

Addiderat: subitòque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Pòst iidem inter se posito certamine reges
Armati, Jovis ante aras, paterasque tenentes 640
Stabant: et cæsâ jungebant fœdera porcâ.
Haud procul inde citæ Metium in diversa quadrigæ
Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus 644
Per sylvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium ejectum Porsenna jubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat.
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Aspiceres: pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis. 651
In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat:
Romuleoque recens horrebat regia culmo.

et statim novum bellum oriri inter *Romanos, et senem Tatium, et Cures austeros. Postea iidem reges, relicto prælio, erant ante altaria Jovis, armati et ferentes pateras: et sanciebant inter se pacem cæsâ porcâ. Non longè hinc quadrigæ concitatæ in oppositas* partes *dilacerabant Metium: tu vero, Albane,* debuisses *stare pacti: et Tullus per sylvam trahebat viscera hominis* illius *perjuri: et sentes stillabant tincti sanguine. Præterea Porsenna jubebat* Romanos *admittere Tarquinium expulsum, et cingebat urbem magnâ obsidione. Romani currebant ad arma pro libertate. Videres illum* Porsennam *similem irato, et similem minanti:* ideo *quia Cocles audebat diruere pontem, et Clœlia trajiciebat flumen catenis fractis. In supremâ* parte clypei *Manlius, defensor arcis Tarpeiæ, erat ante templum, et servabat altum Capitolium; et domus* adhuc *nova rigescebat paleis Romuli,*

NOTÆ.

641. *Cæsâ porcâ.*] Hanc formulam jungendi fœderis affert Livius l. 1. quam tamen Hostilio Tullo tertio Romanorum rege antiquiorem fuisse innuit. Fecialis, minister sanciendi fœderis, sic aiebat; *Si prior defecerit publico consilio, dolo malo: tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam. Id ubi dixit, porcum silice percussit.* Inde fœdus *ictum* dici solet.

642. *Metium in diversa, &c.*] Cùm Tullus Hostilius, tertius Romanorum rex, Albanos imperio suo adjecisset; susceptoque adversus Fidenates bello, Metius Suffetius Albanorum dictator Romanos in pugna deseruisset; Tullus victor eum duobus curribus per quadrigas in diversa raptis illigari ac discerpi jussit; Albanam urbem dirui, cives Romam traduci.

646. *Tarquinium, &c.*] Tarquinius Superbus, rex septimus, ob sua filiique scelera pulsus est, Bruto et Collatino ducibus: Porsenna rex Etruscorum eos reducere aggressus, Janiculum, partem urbis ad occidentalem Tyberis ripam, eidem ponte junctam Sublicio, occupavit.

650. *Cocles.*] Etruscis in orientalem urbis partem irrumpere parantibus: Horatius Cocles, qui forte positus in statione Sublicii pontis fuerat, solus iis obstitit in ipso pontis aditu, dum Romani a tergo pontem interrumperent. Quo diruto, armatus in Tyberim desiluit, et multis super incidentibus telis tranavit salvus ad suos.

651. *Clœlia.*] Cum de pacis conditionibus ageretur, dataque essent Porsennæ regi puellæ obsides, ut exercitum è Janiculo deduceret. Clœlia virgo, una ex obsidibus, frustrata lavandi prætextu custodes suos, eorum equis conscensis, cum cæteris virginibus tranavit Tyberim: et repetita a rege, eidemque reddita, iterum ab eo propter virtutis miraculum libera dimissa est cum iis obsidibus, quas voluit ipsa eligere. Hanc equestri statuâ Romani donaverunt.

652. *Tarpeiæ Manlius, &c.*] Anno U.C. 364. Galli Senones, Brenno duce, cùm, fusis ad Alliam fluvium Romanis captâque urbe Româ, Capitolium obsiderent: et noctu in muros per præcipitia adreperent: anseres, Junoni sacri, quibus in summâ fame obsessi pepercerant, clangore suo milites excitavere: hi Gallos repulerunt Marco Manlio duce, qui triennio ante consulatum gesserat. Galli deinde, post septem mensium obsidionem, pacem ingenti auri pondere cum pacti essent, a M. Camillo Dictatore superveniente cæsi sunt, et urbe pulsi. De *Tarpeio* seu *Capitolino* monte, ubi arx et templum Jovis, supra, v. 347.

654. *Romuleoque recens, &c.*] Casa Romuli multiplex fuit, in Palatino monte una, ut monet Dion. l. 2 altera in Capitolino: eaq; ut ferebant mores temporis, stramento et paleis tecta: quæ Ovidii, Senecæ, ac Vitruvii tempore adhuc supererat, et ad monumentum priscæ frugalitatis colebatur. Ovid Fast. 3. 183. Senec. Controv. 9. et Vitruv. l. 2. c. 1. *Recens*, dicitur

Atque

Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse canebat:
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacæ.
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis:
Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla
Auro innectuntur: duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.
Hic exultantes Salios, nudosq; Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia cœlo
Extuderat: castæ ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis:
Et scelerum pœnas: et te, Catilina, minaci

Et illic anser ex argento, volans in *aureis porticibus, monebat* cantu *Gallos accedere ad portas: Galli accedebant per sentes, et* jam *occupabant arcem, tuti tenebris, et munere noctis caliginosæ. Illis* erat *aurea coma, et vestimentum aureum: splendebant sagis virgatis: præterea colla candida cingebantur aureis* monilibus; *unusque librat manu duo gæsa Alpina, tecti clypeis longis* secundum *corpora. Inde sculpserat Salios saltantes, et Lupercos nudos, et acumina* pileorum *lanea, et scutula emissa* è *cœlo: ibant ad sacrificia per urbem pudicæ matronæ in vehiculis pensilibus. Procul hinc adjicit quoque infernas plagas, profundos aditus Plutonis; et supplicia criminum: et te, ô Catilina,*

NOTÆ.

ratione sculpturæ; quia cum recens a Vulcano sculpta esset et ex auro effecta, videbatur fulgore suo referre rutilum quemdam horrorem recentium palearum, quibus tegebatur.

659. *Aurea cæsaries, &c.*] Habitus et arma Gallorum. I. *Aurea coma;* describuntur enim a Livio et aliis comæ Gallorum promissæ et rutilatæ, seu flavæ. II. *Lactea colla:* candido etiam colore insignes fuisse prædicantur, unde et nomen habuisse a γάλα *lac.* III. *Aurea vestis,* quam hic multi sumunt pro *barbâ,* quia Lucretius, l. 5. 672. dixit, *impubem molli pubescere veste.* Potest tamen intelligi de veste interiore, cui sagula superinducta essent. IV. *Sagula.* Fuerunt *chlamys, sagum, paludamentum,* ejusdem prope formæ vestes exteriores, breviores, apertæ, fibula circa dextrum humerum annexæ: sed *paludamentum* proprium imperatorum, et longius; *sagum et chlamys,* militum, et brevius. Quidam volunt, *saga,* vel *sagula* Gallorum, habuisse manicas, et fibulatas fuisse vestes; sed instar tunicæ inductas, apertas tamen ante pectus. *Virgata sagula* dicuntur; id est, virgis sive segmentis distincta, versicoloribus, et in longum variâ serie porrectis. V. *Torques* aurei, e collo penduli; quos apud Gallos in usu etiam militari fuisse, patet ex Manlio Torquato qui nomen hoc obtinuit ob detractum in pugnâ Gallorum duci torquem, Æ. 6, 825. VI. *Gæsa;* hastæ longiores, sed leves et exiles, quæ binæ unâ manu ferri poterant. *Alpina* dicuntur: vel quia e ligno Alpinarum arborum: vel quia Gallorum propria, qui circa Alpinos montes habitabant. VII. *Scuta longa,* non clypei: *clypeus* enim rotundus est; *scutum* longius multo quàm latius.

664. *Lanigerosque, &c.*] De *Saliis,* supra, v. 285. de *Lupercis,* v. 343. Sacerdotes porro, præcipue flamines, pileos gestabant oblongos, quorum ex fastigio virga eminebat, cui lana erat filo circumligata: quod si per æstatem gestare pileum molestius ducerent, filo illo caput cingebant, quod nefas esset eos nudo esse capite; hinc *Flamines* dicti; quasi *Filamines;* et lana illa, *apex,* ab *apo,* quod est ab ἅπτω, *ligo.*

Lapsa ancilia, &c.] Scuta brevia, quasi *amcisa,* id est, *circumcisa,* quod ovali figurâ essent absque angulis. Ovid. Fast. 3, 377. *Atque ancile vocat, quod ab omni parte recisum est: Quemque notes oculis, angulus omnis abest.* Horum unum, regnante Numâ, decidisse dicitur e cœlo; et edita vox, omnium potentissimam fore civitatem, quamdiu id in eâ mansisset. Ideo Mamurius Veturius auctor fuit, ut ejusdem modi fierent plura, quibus id misceretur, ne internosci cœleste posset. Quod factum est, omniaque in sacrario Martis reposita, sub custodiâ Saliorum: qui certis diebus efferebant ea pulsabantque per urbem, ac deinde recondebant, Ovid. loco citato, &c.

666. *Pilentis matres, &c.*] Cum Camillus aurum Apollini Delphico vovisset, bello Veienti, nec auri satis reperiretur: matronæ nobiles aurum illud ex muliebri mundo contulerunt: ob eamque munificentiam, is honor iis est habitus, ut *pilento* ad sacra ludosque veherentur. Ita Livius, ann. circiter U. C. 362. De *pilenti* vehiculi forma nihil reperio.

667. *Tartareas sedes, &c.*] De *Tartaro,* Æ. 6, 134. De *Dite,* Plutone, G. 4, 467. De *ostiis* inferorum, Æ. 6, 237.

668. *Catilina.*] *L. Sergius Catilina,* patriciâ familiâ vir, cum bis in petitione consulatus repulsam tulisset; de cæde consulum et senatûs, de

 Pendentem

suspensum ex imminente scopulo, et metuentem vultus Furiarum: et pios segregatos ab impiis, *et Catonem his dicentem jus. Inter hæc apparebat latè ex auro species inflati maris, at* aquæ *cærulea spumabant fluctu albo: et delphines circum lucidi argento agitabant in orbem mare caudis, et scindebant fluctus. In medio* mari *videre erat classes æratis* proris, *certamina Actiaca: et aspexisses totum Leucaten fervescere pugnâ ordinatâ et undas resplendere argento. Hinc* erat *Augustus Cæsar ducens ad pugnam Italos, cum senatoribus, et populo, et Penatibus, et magnis Diis, erectus in puppe sublimi: cui caput lætum emittit geminas flammas, et paternum sidus apparet* in *capite. Aliâ parte* erat *Agrippa, Diis et ventis propitiis secundis, impellens aciem: cui tempora radiant rostratâ navali coronâ,* quod est *nobile monumentum victoriæ. Inde Antonius victor diversis bellis, et auxilio barbarorum, adducit secum Ægyptum, et robora Orientis, et extrema Bactra, ab* usque *gentibus Auroræ, et mari rubro:*

Pendentem scopulo, furiarumque ora trementem:
Secretosque pios, his dantem jura Catonem.
Hæc inter tumidi latè maris ibat imago
Aurea, sed fluctu spumabant cœrula cano:
Et circum argento clari delphines in orbem
Æquora verrebant caudis, æstumque secabant.
In medio classes æratas, Actia bella,
Cernere erat: totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in prælia Cæsar,
Cum patribus, populoq; Penatibus, et magnis Diis,
Stans celsâ in puppi: geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte aliâ, ventis et Diis Agrippa secundis,
Arduus, agmen agens: cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata coronâ.
Hinc ope barbaricâ variisque Antonius armis
Victor, ab Auroræ populis et litore rubro
Ægyptum viresque Orientis, et ultima secum

NOTÆ.

incendendâ urbe, opprimendâque republicâ conjuravit cum nobilissimis aliis compluribus viris: deprehensus a M. Tullio Cicerone tum consule, urbe excedere coactus est: ejus socii P. Lentulus et C. Cethegus prætores in carcere præfocati sunt: ipse commissâ in agro Pistoriensi pugna victus et interfectus est, duce C. Antonio, Ciceronis collegâ, anno U. C. 691. De *Furiis.* G. 3, 552.

670. *Catonem, &c.*] Non majorem, sed minorem: siquidem Catilinæ et eorum temporum hìc mentionem facit, quæ propius attigit minor Cato. De utroque, Æ. 6, 841. Hunc præficit juri dicundo apud pios homines in Elysiis campis, ob severam virtutem; non ut eum irrideat, quasi hostem Julii Cæsaris, ut argutatur Cerdanus, aliique.

673. *Delphines, &c.*] De *Delphinibus*, Æ. 3, 427. De *Actio* promontorio Epiri, et *victoriâ* ibidem ab Augusto relatâ, ibid. v. 270. 280. De *Leucate*, ibidem monte et insulâ, v. 274. De *Augusto*, Octaviani cognomine, Æ. 6, 792. De *Penatibus*, Æ. 2, 717. De *magnis Diis*, Æ. 3, 12.

680. *Tempora flammas vomunt.*] Aliqui referunt ad galeam, cujus conus cristas habebat flammivomas, ut, v. 620. Alii ad diadema rutilis gemmis hinc inde distinctum. Alii ad Augusti oculos, quos acres imprimis et igneos fuisse testatur Suetonius.

681. *Patrium vertice sidus.*] Stella Julii Cæsaris: quæ, quia ejus in morte effulserat, pro eo habita est, ideo ejus simulacris in capite imposita, Ecl. 9, 46.

682. *Agrippa.*] *M. Agrippa*, omnium Augusti operum ac victoriarum administer, præcipuè Actiaco bello. Ter consul fuit, consors Tribunitiæ potestatis cum Augusto, gener ejusdem, et adoptione filius. Obiit anno U. C. 742.

684. *Rostrata coronâ, &c.*] Corona navalis aurea, in speciem rostrorum navalium conformata, data rarò: primùm à Pompeio Magno M. Varroni, bellis piraticis: secundò ab Augusto M. Agrippæ, bellis Siculis adversus Sextum Pompeium, quæ ille confecit extremâ ad fretum Siculum pugnâ, anno U. C. 718. Plin. l. 16. 4.

686. *Victor ab Auroræ, &c.*] *M. Antonius*, omnium Julii Cæsaris expeditionum socius, ejusdem in dictaturâ magister equitum, consul anno U. C. 710, quo Cæsar occisus est; ac deinceps triumvir cum Octaviano ac Lepido: multa eo in magistratu crudelitèr egit; Brutum et Cassium conjunctis cum Octaviano copiis vicit: mox ad bellum Parthicum, et administrandum orientem profectus, Parthos quidem vicit per Ventidium,

Bactra vehit: sequiturque, nefas! Ægyptia conjux.
Unà omnes ruere, ac totum spumare reductis
Convulsum remis rostrisq; tridentibus æquor.
Alta petunt: pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos:
Tantâ mole viri turritis puppibus instant.
Stupea flamma manu, telisque volatile ferrum
Spargitur: arva novâ Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro:
Necdum etiam geminos à tergo respicit angues.
Omnigenumq; Deûm monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum et Venerem, contraq; Minervam
Tela tenent: sævit medio in certamine Mavors
Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ,
Et scissâ gaudens vadit discordia pallâ,

et proh *scelus! uxor Fgyptia sequitur* ipsum. *Omnes* videntur *simul irrumpere, et totum mare spumare commotum remis revolutis, et rostris trifidis. Procedunt mari: diceres Cycladas erutas fluitare mari, aut excelsos montes congredi* cum *montibus: tanta* est *moles turritarum puppium* unde *homines imminent. Projicitur manu ignis* in *stupa, et spiculis volucre ferrum: campi Neptuni rubescunt novâ strage. In medio regina* Cleopatra *revocat acies patrio sistro: et nondum adhuc spectat à tergo serpentes duos. Et portenta Deorum omnis generis, et latrator Anubis, ferunt arma adversus Neptunum, et Venerem, et adversus Minervam: Mars exculptus ferro sævit in medio prælio, et funestæ Furiæ ex aëre, et Discordia incedit gaudens lacerâ pallâ,*

NOTÆ.

qui anno 716. de illis triumphavit: sed ipse ab iisdem affectus variis cladibus, in Ægyptum secessit, amore Cleopatræ, Ægypti reginæ: quam cum orbis terrarum reginam constituere meditaretur, hostis a senatu judicatus, victus est ab Octaviano apud Actium Epiri promontorium, anno U. C. 723. sequente anno captâ ab eodum Octaviano Alexandriâ, sibi ipse mortem intulit: Cleopatra, cum Octavianum irretire amore suo non potuisset, verita ne in triumphum duceretur, aspidis inter ficus delitescentis punctu sibi mortem accersivit. *Auroræ populos* vocat orientales. *Litus rubrum*, accolas maris rubri: quod Arabiam ad occidentem et meridiem alluit; et in sinum influens, Asiam ab Africâ separat, Ægyptumque prætexit ab oriente. *Bactra, orum*, urbs est præcipua Bactrianæ regionis, inter Parthiam ab occidente, Indiam ab oriente, Sogdianam a septentrione, Asiam a meridie. Ex iis omnibus regionibus auxilia secum habuit Antonius.

690. *Rostrisque tridentibus.*] Ita legendum esse diximus, et explicuimus, Æ. 5, 143.

692. *Cycladas.*] Naves Antonii, magnitudine conspicuas, comparat cum insulis maris Ægei *Cycladibus*, de quibus Æ. 3, 74. Cum autem dicat, *montes concurrere montibus altos:* innuit utriusque exercitus naves mole ac turribus fuisse insignes: at præcipuum fuisse Antonianarum molem consentiunt historici. De *Neptuno*, Æ. 1, 125.

696. *Patrio sistro.*] *Sistrum*, æreum crepitaculum, Ægyptiorum proprium, instar reticuli quo pilæ per ludum impelluntur, hoc fere modo compactum erat: ærea lamina in ovalem figuram inflexa desinebat in manubrium: hanc laminam tres quatuorve fidiculæ, item æreæ, hinc inde trajiciebant, laxis foraminibus insertæ; ita ut, quoties sistrum manubrio commovebatur, fidicularum capita crebro affrictu ad laminam allisa tinnitum ederent. Sistri usus præcipuus erat in sacris Isidis, Ægyptiæ Deæ, cujus simulacra sistrum aliquandò manu præferebant. Nomen à σείω, *quatio.* Atque ejus quidem crepitaculi sonum levem fuisse necesse est; neque satis canorum aut gravem, ut naves a prælio revocare posset: quare hoc a Virgilio dictum puto per ironiam, ut est a Propertio quoque de Cleopatra dictum, l. 3. 9. 41.

Ausa Jovi magno latrantem opponere Anubim,
Et Tyberim Nili cogere ferre minas,
Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.

698. *Omnigenûmque Deûm, &c.*] Cicero de Nat. l. 3, 39. *Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecrarunt.* Plutarchus numerat *felem, gryphem:* Plinius, *scarabæos:* Prudentius, *simiam:* alii, alias. Præcipua tamen eorum numina *Osiris* rex, ejusque uxor *Isis:* et *Anubis* eorum vel filius, vel miles, vel satelles: ideò canino capite depictus; quia vel regem fide custodiebat: vel venator erat; vel ejus, quasi canis indagantis, operâ Isis usa est in investigandis mariti membris, a Typhone fratre discerptis. Vide Vossium de Idol. l. 1. 27. De *Neptuno*, Æ. 1, 125. De *Venere*, ibid. 260. De *Minerva*, Æ. 2, 31. De *Mavorte*, Marte Æ. 9, 12.

701. *Ex æthere Diræ.*] *Furiæ*, de quibus, Æ. 6, 572. *Ex æthere:* tùm quia volantes illic exsculptæ erant: tùm quia apud superos præsertim dicuntur *diræ*, Æ. 3, 211.

Quam

quam Bellona sequitur cum flagro cruentato. Actiacus Apollo, videns ista tendebat arcum ex alto: hoc metu tota Ægyptus, et Indi, omnes Arabes, omnes Sabæi convertebant dorsum. Ipsa regina videbatur præbere vela ventis invocatis, et quamprimum laxare funes navium solutos. Vulcanus fecerat illam inter strages, pallidam morte imminente, provehi fluctibus, et Iapyge vento: ex adverso autem Nilum dolentem magno corpore, et aperientem plicas suos, et totâ veste expansâ invitantem victos in sinum suum cæruleum, et flumina latebrosa. Sed Cæsar ingressus Romanam urbem triplici triumpho, consecrabat Diis Italiæ votum perenne, trecenta templa maxima per totam urbem. Viæ resonabant gaudio, et ludis, et plausu: chorus matronarum erat in omnibus templis, et altaria in omnibus; ante altaria mactati juvenci tegebant terram. Ipse Augustus sedens in niveo limine candidi Apollinis,

Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos jam jamque immittere funes.
Illam inter cædes, pallentem morte futurâ,
Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri:
Contra autem magno mœrentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, et totâ veste vocantem
Cæruleum in gremium latebrosaque flumina victos.
At Cæsar, triplici invectus Romana triumpho
Mœnia, Diis Italis votum immortale sacrabat,
Maxima ter centum totam delubra per urbem.
Lætitiâ, ludisque viæ plausuque fremebant:
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aræ:
Ante aras terram cæsi stravere juvenci.
Ipse sedens niveo candentis limine Phœbi,

NOTÆ.

702. *Scissâ discordia pallâ.*] Ut ipso habitu vim exprimat suam, quâ dividit animos, fœdera disrumpit, &c. De *Bellona*, Martis sorore, Æ. 7, 319. De *Apolline*, cui sacrum erat *Actium* promontorium, Æ. 3, 275. De *Pallâ*, pallio muliebri, Æ. 1, 648.

705. *Indi, &c.*] Vel veri *Indi* Asiæ: siquidem posuit *Bactrianos* in auxiliis Antonii. Vel *Æthiopes*, Ægyptiis vicini, quos ab veteribus *Indos* etiam dictos esse ostendimus, G. 2, 171. *Arabes*, ad orientem Ægypti. *Sabæi*, Arabes ad meridiem Arabiæ felicis, G. 1, 57.

710. *Iapyge.*] Vento, qui ab Apuliâ, Italiæ maximè orientali parte, flat rectâ in orientem, ideoque in Ægyptum. Dicitur *Iapyx* ab ipsâ Apuliâ, quæ sic prius dicta fuit ab Iapyge, filio, juxta Plinium, Dædali; juxta Liberalem, Lycaonis. De *Nilo*, Ægypti fluvio, G. 4, 287.

714. *Triplici . . . . . Triumpho.*] Cæsar Octavianus, devictis imperii sui æmulis, tribus continuis diebus Romæ triumphavit, anno U. C. 725. Primo quidem die, de Salassis Alpinis populis, Dalmatis, Illyriis, Pannoniis: quos statim post oppressum Sext. Pompeium vicerat annis 719, et 720. partim per legatos, partim per se ipsum; præcipuè Dalmatas, quo bello vulneratus fuerat. Altero die, de Cleopatrâ, apud Actium in Epiri litore, superatâ, deque Macedoniâ, anno U. C. 723. mense Septembri. Tertio de Ægypto, post necem Antonii et Cleopatræ, captamque Alexandriam, subactâ, anno U. C. 724. mense Sextili: unde Octavianus postea, idemque mensis, Augusti nomine insigniti sunt, anno 727. Januar. mense.

715. *Diis Italis votum immortale, &c.*] *Trecenta*, id est, multa templa, quæ belli tempore voverat, variis Diis deinde consecravit, immortalia pietatis suæ monumenta. Ita enim Dio, l. 51. de iis quæ ab eo statim post triumphos edita sunt. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα ἐξετέλεσε τότε Ἀθήναιον, καὶ, &c. *Deinde vero perfecit Minervæ templum . . . . . et curiam Juliam in honorem patris sui factam dedicavit: in eâq; collocavit simulacrum victoriæ . . . . . Tarento advectum, et spoliis Ægyptiis, decoratum. Julii quoque herois sacrarium multis in eo suspensis donariis ex præda Ægyptiaca exornavit. Multa etiam Jovi Capitolino, Junonique et Minervæ consecravit; cum ex Senatusconsulto, omnia prius eorum in templis suspensa ornamenta, tanquam contaminata, essent detracta.* De ludis et sacrificiis publicis, ejus in honorem, et Romæ et alibi institutis, multa addit. De *delubris*, Æ. 2, 225.

720. *Candentis limine Phœbi.*] Templo Apollinis, quod jamdiu inchoatum in Palatio, tandem cum bibliotheca dedicavit, anno U. C. 726. Nondum igitur perfectum erat triumphi tempore; sed poëta ob vicinitatem temporum utrumque conjungit. *Candentis Phœbi:* è candido marmore Pari insulæ: nam Plinius, l. 36. 5. ait Augustum in Palatinâ æde Apollinis posuisse signa, Bupali et Anthermi,

Dona

Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus: incedunt victæ longo ordine gentes,
Quàm variæ linguis, habitu tam vestis et armis.
Hìc Nomadum genus, et discinctos Mulciber Afros,
Hìc Lelegas, Carasque, sagittiferosque Gelonos
Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis,
Extremiq; hominum Morini, Rhenusq; bicornis,
Indomitique Dahæ, et pontem indignatus Araxes.
Talia, per clypeum Vulcani, dona parentis
Miratur: rerumque ignarus imagine gaudet,
Attollens humero famamque et fata nepotum.

considerat munera populorum et accommodat ea *ad postes: nationes subactæ progrediuntur longâ serie, tam diversæ sermone, quam more vestium et armis. Hic Vulcanus sculpserat nationes Nomadum, et Afros discinctos: hic Lelegas, et Caras, et Gelonos sagittis armatos. Euphrates fluebat jam mitior fluctibus, et Morini ultimi hominum, et Rhenus bicornis, et Dahæ* antea *invicti, et Araxes impatiens pontis.* Æneas *admiratur in clypeo Vulcani talia munera matris* suæ: *et lætatur specie rerem* quas *ignorat, imponens humero et gloriam et famam posterorum.*

NOTÆ.

Chiorum fratrum, opere perfecta: qui candido tantùm ac Pario marmore utebantur.

721. *Dona recognoscit populorum, &c.*] *Coronas aureas*, quas victoribus Romanis imperatoribus et sociæ et vectigales provinciæ gratulationis ergò mittebant; non vero victæ gentes ad redimendam vitam, ut fabulatur Servius. Tales juxta Livium Quinctius Flamininus prætulit in triumpho centum quatuordecim: Scipio Asiaticus ducentas triginta quatuor: Julius Cæsar juxta Appianum bis mille octingentas viginti duas. Coronarum loco pecunia deinceps ab imperatoribus exacta est, quod *aurum coronarium* dicebatur. Talem exegit Cæsar ab ipsâ urbe Româ, cùm ex Asiâ victo Pharnace rediiset: ex Dione, l. 42. Plerumque offerebantur deinde coronæ illæ Diis, præcipuè Jovi Capitolino: Cæsar suas post triumphum vendidit, confectamq; inde pecuniam militibus distribuit. Octavianus, juxta Dionem, ex Italiæ civitatibus noluit accipere: alias, quas à sociis accepit, postibus templorum videtur appendisse, juxta Virgilium.

724. *Hic Nomadum genus.*] Triumphos Octaviani describit, quâ in pompâ subactarum gentium captivi duces currum subsequebantur. I. *Nomadæ*, vel *Numidæ:* Africana gens, ad occidentem Carthaginis, quorum caput *Cirta*, nunc *Constantine:* ob pastoralem vitam ita dicti a νομὴ, *pastus.* II. *Afri discincti:* id est, vel *ignavi*, et labori minime assueti; quia qui se ad opus parant, accingunt vestem altiùs: vel revera *fluentibus vestibus induti:* hunc enim fuisse habitum Afrorum innuit Milphio Plauti, sic Pœnum alloquens in Penulo Act. 5. sc. 2, v. 48. *Tu qui zonam non habes, quid in hanc venistis urbem, aut quid quæritis?* III. *Geloni:* populi, vel Scythiæ, vel Thraciæ, G. 1. 115. IV. *Leleges:* vagi Asiæ minoris populi, qui ab Homero ad meridiem Æolidis circa sinum Adramyttenum collocantur; ab aliis cum Caribus confunduntur, aut eis ut socii permiscentur. V. *Cares*, regionem occupant Asiæ, ad meridiem Ioniæ, ad occidentem Lyciæ, ad septentrionem Doridis, nunc *Aidinelli.* VI. *Morini* populi in eâ parte Belgicæ Galliæ, quæ proximè ad Britanniam Magnam accedit, et ad fretum quo Britannicus oceanus cum Germanico committitur: unde *extremi dicuntur* in eâ parte: horum caput fuit Tarvanna, *Teroüanne*, nunc diruta, in Picardiæ et Artesiæ confinio. De Morinis triumphavit Caius Carinus, eodum anno ac die quo primum triumphum duxit Octavianus. VII. *Daæ*, vel *Dahæ:* Scythicum genus dicuntur à Stephano: et a Pomponio Melâ collocantur in Asiâ; non longe à Scythis, circa Oxum fluvium: inter Bactrianos et Sogdionos: quod si ita est, fuerunt illi inter Augusti captivos cum Bactrianis Antonii sociis. VIII. *Euphrates*, fluvius Armeniam et Mesopotamiam alluens: de eo G. 1. 509. Quid apud illum gesserit Octavianus, G. 4. 561. IX. *Rhenus bicornis*, de eo Ecl. 10. 47. Hunc belli causâ trajeciise secundus Romanorum Agrippa dicitur a Dione, et triumphum tamen neglexisse, anno U. C 717. X. *Araxes*, ex Armeniæ montibus per Mediam in mare Caspium influens, placido primum fluxu; sed ubi in asperiora devenit, ingenti impetu ac fragore: ut habet Pomponius Mela, l. 3. 5. De ejus pontibus ita Servius: *Quem pontibus nixus est Xerxes conscendere: vel cui Alexander magnus pontem fecit, quem fluminis incrementa ruperunt: quem postea Augustus firmiore ponte ligavit.* At de ponte quidem Alexandri loquitur Isidorus, l. 13. 21.

724. *Mulciber.*] Vulcanus, ità dictus a *mulcendo* ac temperando ferro.

730. *Ignarus.*] Quamvis enim his imaginibus delectabatur, tamen quid illæ repræsentarent cognoscere non poterat.

P. VIR-

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER IX.

ARGUMENTUM.

ÆNEA conquirendis auxiliis apud Arcadas ac Tuscos occupato, Turnus admonetur a Junone per Iridem, ut in castrensia novæ Trojæ munimenta impetum faciat. Trojanis, ex Æneâ præscripto non egredientibus ad pugnam, Turnus eorum naves, oppidi lateri admotas, parat incendere: sed illæ, cum ex Idææ sylvæ materiâ fabricatæ olim fuissent, Idææ matris beneficio mutantur marinas in Nymphas: tum, nocte imminente, circa oppidum excubiæ disponuntur. Interim Trojani, de revocando per nuncios Ænea soliciti, dum inter se consultant, Nisus et Euryalus, par nobile amicorum, ultro suscipiunt hanc provinciam: laudati ab Ascanio, dimissique, cædem Rutulorum noctu magnam faciunt: eorumque spoliis induti dum pergunt porro, a Latinis equitibus obviis occiduntur: capita hastis affixa, et in castris erecta, agnoscuntur procul a Trojanis, et ingentem in oppido luctum excitant, præsertim matris Euryali. Turnus oppugnationem mane instaurat. Ascanius Numanum insolentias illudentem, emissâ è muris sagittâ configit. Quo successu elati Pandarus et Bitias portas recludunt, et Rutulos subeuntes magnâ strage propellunt. Turnus facto impetu tandem irrumpit, sed clausis portis, hostium multitudine circumventus, paulatim recedit in eam oppidi partem quam Tyberis alluebat, et ut erat armatus in flumen desiliens ad suos natatu revertitur.

INTERPRETATIO.

Ac dum ista fiunt in *regione longè remotâ: Juno filia Saturni misit e cælo Irin ad audacem Turnum. Turnus forte quiescebat tunc* apud *sylvam Pilumni abavi,* in *valle sacrâ. Ad quem filia Thaumantis ita locuta est ore roseo: Turne, ecce tempus revolutum exhibuit sponte id, quod nullus Deorum auderet polliceri* tibi *cupienti.*

ATQUE ea diversâ penitus dum parte geruntur,
Irin de cœlo misit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacratâ valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti Divûm promittere nemo
Auderet, volvenda dies en attulit ultro.

NOTÆ.

1. *Diversa parte.*] In Etruriâ, apud urbem Cære, Æ. 8. 479. De *Iride, Thaumantis filia,* Æ. 4. 700.

3. *Parentis Pilumni.*] At Pilumnus dicitur Æ. 10. 76. Turni *avus;* ibid. 619. Turni *quartus pater,* id est, *abavus.* Igitur vel *parens* sumitur hic generatim, quomodo dicimus *parentes majoresque,* quocumque gradu distent a nobis: vel, ut ait Servius, *Pilumnus* commune fuit familiæ cognomen, a primo Pilumno derivatum in posteros, ut Cæsarum a primo Cæsare. Sto in primâ sententiâ: quia solus Pilumnus, caput gentis, Deus habitus est, ut locis illis videbimus; ideoque luco seu sylvâ sacrâ donatus.

4. *Sedebat.*] Vel *feriabatur* ad ejus tumulum: scripsit enim Cicero, De Leg. l. 2. 55. *Danicalibus feriis resideri mortuos.* Ita Turnebus. Vel simpliciter *otiabatur.* Ita Donatus. Vel *deliberabat* secum de rerum suarum statu.

Æneas,

Æneas, urbe, et sociis, et classe relictâ,
Sceptra Palatini sedemque petivit Evandri.
Nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes:
Lydorumque manum, collectos armat agrestes.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
Rumpe moras omnes, et turbata arripe castra.
Dixit, et in cœlum paribus se sustulit alis,
Ingentemque fugâ secuit sub nubibus arcum.
Agnovit juvenis, duplicesque ad sidera palmas
Sustulit, ac tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde hæc tam clara repentè
Tempestas? medium video discedere cœlum,
Palantesque polo stellas: sequar omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus, ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa Deos orans: oneravitque æthera votis.
  Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equûm, dives pictaï vestis, et auri.
Messapus primas acies, postrema coërcent
Tyrrheïdæ juvenes: medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.
Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
Per tacitum Ganges: aut pingui flumine Nilus,
Cum refluit campis, et jam se condidit alveo.

Æneas, relictâ urbe et sociis et navibus, adivit regnum et regionem Evandri Palatini. Nec id *satis* est: *ivit ad ultimas urbes Corythi: et armat multitudinem Tyrrhenorum, rusticos congregatos. Quid deliberas? jam tempus* est *vocare equites et currus. Amputa omnem moram, et invade castra territa.* Sic *locuta* est, *et alis æqualibus extulit se ad cœlum, et* in *fugâ signavit magnum arcum sub nubibus. Juvenis* Turnus *agnovit* eam, *et porrexit ambas palmas ad astra, et prosecutus est abeuntem talibus verbis: O Iri, ornamentum aëris: quis misit te lapsam* e *nubibus* ad *me in terras? unde subitò hæc facies* cœli *tam splendida? cerno medium cœlum hiare, et sidera errantia cœlo. Parebo tantis monitis, quicumque* Deorum *hortaris me ad bellum. Atq; ita locutus, progressus* est *ad fluvium, et extulit è superficie fluvii aquam, multa petens* a *Diis: et replevit cœlum votis. Et jam totus exercitus procedebat agris patentibus, frequens equis, abundans vestibus versicoloribus et auro. Messapus regit prima agmina, filii Tyrrhei ultima: Turnus Rex excurrit* in *medio exercitu, attollens arma, et excedit* alios *toto capite. Veluti profundus Ganges crescens cum silentio septem fluviis placidis: aut* veluti *Nilus fœcundis aquis, quando refluit* ex *agris et jam inclusit se* suo *alveo.*

NOTÆ.

9. *Palatina, &c.*] De *Evandro, Palatini* montis incola, Æ. 8. 51. In eo monte deinde structa est Roma, in eo Romulus unam è pluribus suis habuit domum, Cæsar quoq; Octavianus habuit suam: unde imperatorum ædes, ubicunq; essent, *palatia* vocata sunt.

10. *Corythi, &c.*] Urbs est Tusciæ, a Corytho rege fundata, nunc *Cortona*, Æ. 3. 170. De *Lydis*, Tusciæ colonis, de Lydia, Æ. 2. 781. Æ. 8. 479.

13. *Castra.*] Novam Trojam, tumultuario opere munitam ab Æneâ, ad ostium orientale Tyberis, Æ. 7. 157.

23. *Hausit de gurgite lymphas.*] Ut lotis manibus purius precaretur. Sic Æneas, Æ. 8. 69. De genitivo *pictaï*, Æ. 3. 354. De *Messapo*, Æ. 7. 691. De *Tyrrheo*, et ejus filiis, ibid. 483.

30. *Ceu septem surgens, &c.*] *Ganges*, fluvius mediam Indiam intersecans, ac duas in partes dividens: influens in Oceanum meridionalem uno quidem ostio; sed cui tam multæ objacent insulæ, ut ostium illud insulis intercisum, multiplex dici possit. Nili modò exundare certis temporibus dicitur apud Solinum, c. 55. De *Nilo*, ejusq; septem ostiis, et benefica exundatione, G. 4. 287. Comparat igitur Virgilius Turni exercitum e multis Italiæ populis, qui prius dispersi per agros vagabantur, nunc in unum collecti instructâ acie incedunt non sine majestate et silentio; cum his duobus fluviis, non exundantibus quidem, sed post exundationem è campis in alveum refluentibus. Quidam voces illas, *septem surgens sedatis amnibus:* non de septem ostiis, quibus Ganges descendit potius in mare, quam *surgit;* sed melius explicant de fluviis compluribus, qui in eam influunt, et quorum societate intumescit ac verè *surgit:* quo sensu *septem*, erit pro incerto quolibet numero qui sæpe a poëtis per *septenum* aut *centenum* exprimitur.

Hic

Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversâ conclamat mole Caïcus:
Quis globus, ô cives, caligine volvitur atrâ?
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros.
Hostis adest, eja. Ingenti clamore per omnes
Condunt se Teucri portas, et mœnia complent.
Namq; ita discedens præceperat optimus armis
Æneas: Si qua interea fortuna fuisset;
Ne struere auderent aciem, neu credere campo:
Castra modò et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraq; monstrat;
Objiciunt portas tamen, et præcepta facessunt,
Armatique cavis expectant turribus hostem.
Turnus, ut antevolans tardum præcesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus; et urbi
Improvisus adest: maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristâq; tegit galea aurea rubrâ.
Ecquis erit mecum, ô juvenes, qui primus in hostem?
En, ait: et jaculum intorquens emittit in auras,
Principium pugnæ: et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono. Teucrûm mirantur inertia corda:
Non æquo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros; sed castra fovere. Huc turbidus atq; huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Cum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres,
Nocte super mediâ: tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille asper et improbus irâ
Sævit in absentes: collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccæ sanguine fauces.
Haud alitèr Rutulo muros et castra tuenti
Ignescunt iræ, et duris dolor ossibus ardet:

Tunc Trojani procul vident nimbum repentinum tolli ex obscuro pulvere, et caliginem induci in agros. Primus Caïcus vociferatur ex aggere opposito: O cives! quantus globus nigræ caliginis accedit ad nos? afferte arma celeres, date spicula, conscendite muros: hostis instat, agite. Omnes Trojani cum magnâ vociferatione includunt se intra portas, et replent munimenta. Itaque Æneas peritissimus militaris rei sic abiens jusserat: Si casus aliquis ejusmodi contingeret, interim dum abesset: ne auderent ordinare exercitum, neve committere in campum; tantummodo tuerentur castra et muros defensos munimentis. Itaque, licet pudor et furor hortentur eos congredi cominus: tamen claudunt portas et exequuntur mandata Æneæ, et armati expectant hostem in cavis turribus. Turnus, cum ante currens prægressus esset lentum agmen, stipatus viginti equitibus electis: ita accessit ad urbem inexpectatus: Thracius equus maculosus albo fert eum, et cassis aurea inumbrat cristâ rubrâ. O juvenes, inquit, quis erit mecum, qui primus in hostem irruet mecum? ecce. Sic ait, et contorquens jaculum projicit in aërem, quasi initium prœlii: et altus irruit sese in campum junctum urbi. Socii succedunt ei cum clamore, et sequuntur murmure terribili. Mirantur desides animos Trojanorum: homines illos non exhibere se in æquam planitiem, non afferre arma opposita; sed insidere castris. Turnus *iratus huc et illuc circuit equo muros, et vestigat ingressum per* loca *inaccessa. Et velluti quando lupus sub mediam noctem insidians ovili pleno frendet prope septa, passus ventos et pluvias:* tunc *agni securi sub matribus emittunt balatum: ille* vero *acer et percitus irâ furit adversus absentes: furor edendi auctus ex longo* tempore, *et guttur sitiens sanguinis vexat* eum. *Non aliter furor inflammatur Rutulo, consideranti muros et castra, et indignatio augescit in ossibus duris:*

NOTÆ.

49. *Thracius.*] De *equo* ejusdem modi, Æ. 5. 566. De *Thracia* equorum ferace, Æ. 3. 14. De *cristis galearum*, Æ. 3. 468.

56. *Æquo campo.*] Vel *plano*: vel potius, *ubi pari periculo, pari pugnæ modo*, decertare possent. De verbo *lustro*, pro *circumeo*, Æ. 1. 608.

60. *Caulas.*] *Caula*, stabulum ovium, e Græco αὐλή.

63. *In absentes.*] In agnos a seipso per septa disjunctos.

Qua

Quâ tentet ratione aditus ; et quâ via clausos
Excutiat Teucros vallo, atq; effundat in æquor.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus septam circum et fluvialibus undis,
Invadit : sociosq; incendia poscit ovantes :
Atq; manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum vero incumbunt : urgêt præsentia Turni,
Atq; omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuere focos : piceum fert fumida lumen
Tæda, et commixtam Vulcanus ad astra favillam.
Quis Deus, ô Musæ, tam sæva incendia Teucris
Avertit ? tantos ratibus quis depulit ignes ?
Dicite : prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygiâ formabat in Idâ
Æneas classem, et pelagi petere alta parabat :
Ipsa Deûm fertur genitrix Berecynthia magnum
Vocibus his affata Jovem : Da, nate, petenti ;
Quod tua chara parens domito te poscit Olympo.
Pinea sylva mihi multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit summâ, quò sacra ferebant,
Nigranti piceâ trabibusque obscurus acernis.
Has ego Dardanio juveni, cùm classis egeret,
Læta dedi : nunc sollicitam timor anxius urgêt.
Solve metus, atq; hoc precibus sine posse parentem :
Ne cursû quassatæ ullo, neu turbine venti
Vincantur : prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi :
O genitrix, quò fata vocas ? aut quid petis istis ?
Mortaline manu factæ immortale carinæ
Fas habeant ? certusque incerta pericula lustret
Æneas ? cui tanta Deo permissa potestas ?

quomodo quærat ingressum ; et quâ parte *via* aliqua *extrahat* ex *aggere Trojanos inclusos, et inducat* eos *in planitiem. Impugnat classem circum defensam munimentis, et aquis fluvialibus, quæ latebat admota lateri castrorum : et vocat ad incendium socios gaudentes, et* ipse *ardens armat manum pinu flammanti. Tunc autem dant* se operi : *præsentia Turni incitat* eos, *et omnis juventus armatur nigris facibus. Rapuerunt* titiones *e focis : tæda fumifera emittit ad sidera lucem piceam, et ignis mixtam favillam. O Musæ, quis Deus abduxit a Trojanis incendia tam crudelia? quis depulit tantas flammas* a *navibus ? dicite* hoc : *antiqua* est *certitudo* hujus *facti, tamen fama* ejus est *æterna. Tempore quo Æneas primum struebat naves in Idâ* monte *Phrygiæ, et parabat se ad eundum* in *extrema* spatia *maris ; ipsa Berecynthia mater Deorum dicitur allocuta magnum Jovem his verbis : O fili, concede* matri *precanti, quod dilecta mater tua petit* a *te* post *cœlum subactum. Sylva pinea chara per multos annos fuit mihi, lucus in supremo vertice, umbrosis piceis opacis et truncis acernis : quem in* locum *inferebant sacrificia. Ego læta concessi has* arbores *Trojano juveni, quando indigebat navibus : nunc metus anxius habet me solicitam. Expelle timores* meos, *et permitte matrem hoc posse precibus* suis : *ne* naves *illæ deficiant, fractæ ullâ navigatione aut vi ventorum : prosit* ipsis, eas *natas* esse *in montibus nostris. Filius, qui volvit astra mundi,* respondet *illi ex adverso : O mater ! quo vertis fata, aut quid rogas his* verbis ? *an naves fabricatæ manu mortali obtinebunt jus immortalitatis ? et Æneas securus adibit pericula dubia ? cui Deo concessa est tanta facultas ?*

NOTÆ.

68. *In æquor.*] In campum, Æ. 2. 780.

70. *Aggeribus, &c.*] Situm describit novæ Trojæ, Æn. 7, 157. De *aggere*, infra, ver. 142.

75. *Focos.*] Quos excitaverant, ad accendendas arbores pinguis naturæ ; quales sunt pinus, tæda, Eclog. 7. 49. Tamen tæda pro quâlibet face sumi potest. De *Vulcano* pro igne, G. 1. 295.

79. *Prisca fides, sed, &c.*] Etsi factum ob vetustatem multis subobscurum sit ; fama tamen ejus non periit, sed vigebit semper. De *Ida*, Troadis monte, Æn. 2. 801. De *navibus Æneæ*, ibidem structis ad fugam, Æn. 3. 6. De *Berecynthia*, Cybele, Æ. 6. 784. De *arce*, pro montis cacumine G. 4. 461. *Picea*, arbor resinam ferens, G. 2. 257. *Trabes acernæ*, ex acere arbore, *erable, maple.*

ego potius quondam, postquam functæ iis periculis attigerint terminos et portus Italos: quæcunque evitaverit fluctus, et tulerit principem Trojanum ad campos Laurentes: huic *auferam speciem mortalem et imperabo* has *esse Deas vasti maris: qualis Doto filia Nerei, et Galatea scindunt pectore mare spumosum.* Sic *locutus erat, et id voluit* esse *certum, per fluvios fratris inferni, per ripas fluentes pice et nigro vertice: et commovit nutu totum cœlum. Ergo promissa dies advenerat, et Parcæ consummaverant tempus constitutum: quando impugnatio Turni movit matrem* Berecynthiam, ut *averteret faces* a *navibus* sibi *sacris. Tunc primum novum lumen illuxit oculis* Trojanorum, *et magna nubes visa* est *ab oriente trajicere cœlum, et* simul *chori Idæi: deinde vox terribilis emittitur per aërem, et implet turmas Trojanorum ac Rutulorum: O Trojani, ne properate tueri meas naves, et ne armate manus* vestras: *prius permittetur Turno succendere mare, quam pinus* mihi *dicatas. Vos ite liberæ, ite Nymphæ maris: mater* Deorum *id imperat. Et statim singulæ naves abscindunt suos funes e litoribus: et more delphinorum mersis rostris quærant profundum mare. Deinde (prodigium admirabile) referunt se totidem vultus puellares, et currunt mari; quot æratæ naves antea hæserant ad litora. Rutuli animo horruerunt: ipse Messapus territus* est *equis commotis: fluvius quoque Tyberinus sistit raucum immurmurans, et refert cursum a mari. Non tamen repressa est confidentia Turni audacis. Ultro excitat verbis animos* suorum, *et ultro eos objurgat: Hæc prodigia spectant Trojanos: ipse Jupiter aufert illis subsidium consuetum:* naves *non expectant arma nec incendia Rutulorum. Itaque mare jam impenetrabile* est *Trojanis,*

Imo, ubi defunctæ finem portusque tenebunt
Ausonios: olim quæcunque evaserit undis,
Dardaniumq; ducem Laurentia vexerit arva;
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Æquoris esse Deas: qualis Nereïa Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat: idque ratum, Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atràque voragine ripas,
Annuit: et totum nutu tremefecit Olympum.
Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcæ
Debita complerant: cum Turni injuria matrem
Admonuit sacris ratibus depellere tædas.
Hic primùm nova lux oculis effulsit, et ingens
Visus ab Aurorâ cœlum transcurrere nimbus,
Idæique chori: tùm vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina complet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere naves,
Neve armate manus: maria antè exurere Turno
Quàm sacras dabitur pinus. Vos ite solutæ,
Ite, Deæ pelagi: genitrix jubet. Et sua quæque
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis:
Delphinumque modo demersis æquora rostris
Ima petunt. Hinc virgineæ (mirabile monstrum)
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur;
Quot priùs æratæ steterant ad litora proræ.
Obstupuere animis Rutuli: conterritus ipse
Turbatis Messapus equis: cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatq; pedem Tyberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno.
Ultrò animos tollit dictis, atque increpat ultrò:
Trojanos hæc monstra petunt: his Jupiter ipse
Auxilium solitum eripuit: non tela, nec ignes
Expectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,

NOTÆ.

99. *Ausonios, &c.*] Æ. 7. 54. *Dardanium ducem,* Æ. 1. 235, *Laurentia arva,* Æ. 7. 63. *Doto, Galatea:* Nymphæ marinæ, Nerei filiæ: Ecl. 7. 37. De *Styge* fluvio, et cur Dii *per Styga jurare* soleant, G. 3. 551. De *Olympo,* Ecl. 5. 56. De *Parcis,* Æ. 1. 22.

112. *Idæiq; chori.*] *Corybantes, Curetes, Dactyli,* Cybeles ministri: qui cymbalis æreis ea in nube circa Cybelen perstrepebant, Æ. 3. 111.

114. *Ne trepidate.*] Vox illa non semper metum solum significat; sed festinationem ac tumultuationem: ut patet ex G. 4. 69. De *Delphinibus,* Æ. 5. 594. De *proris navium æratis,* Æ. 3. 143. De *Tyberinos* Deo fluvii, Æ. 8. 31.

130. *Rutulos.*] Æ. 7. 794. De *Teucris,* Æ. 1. 235.

Nec

Nec spes ulla fugæ: rerum pars altera adempta est:
Terra autem in manibus nostris: tot millia gentes
Arma ferunt Italæ. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ se jactant, responsa Deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniæ Troës: sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
Conjuge præreptâ. Nec solos tangit Atridas
Iste dolor, solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est? peccare fuisset
Ante satis, penitus modò non genus omne perosos
Fœmineum. Quibus hæc medii fiducia valli,
Fossarumque moræ, leti discrimina parva,
Dant animos: an non viderunt mœnia Trojæ,
Neptuni fabricata manu considere in ignes?
Sed vos, ô lecti: Ferro quis scindere vallum
Apparat, et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros: addant se protinus omnes
Etrusci socios: tenebras et inertia furta
Palladii, cæsis summæ custodibus arcis,
Ne timeant: nec equi cæcâ condemur in alvo.
Luce palam certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem fâxo et pube Pelasgâ
Esse putent, decimum quos distulit Hector in annum.

nec ulla spes fugiendi superest ipsis: *pars altera mundi ablata est* ipsis: *terra vero est in potestate nostrâ: tam multa* sunt *millia nationum Italarum* quæ *inferunt* iis *bellum. Nullatenus terrent me fatalia oracula Deorum, si Trojani prædicant aliqua pro se: satisfactum est fatis et Veneri, ex quo Trojani attigerunt agros fœcundæ Italiæ: sunt quoque mihi fata mea adversus* illa, nempe *evertere bello gentem impiam,* si quidem *erepta* est mihi *sponsa. Nec ista indignatio movet solos filios Atrei, aut licitum est solis Mycenis sumere arma. At* nonne *satis est* iis *semel periisse? satis esset, non adhuc omnino abhorrentibus à muliebri genere, peccasse prius.* Illi, *quibus hæc tutela aggeris interjecti, et fossæ* nos *remorantes,* quæ *parum disterminant* eos *à morte, augent audaciam: nonne viderunt muros Trojæ, structos manu Neptuni, collabi in flammas? at vos, ô selecti* socii, dicite: *Quis parat evertere ferro vallum, et quis impugnat mecum castra timida? non est opus mihi contra Trojanos armis Vulcani, non mille navibus: statim adjungant se* illis *omnes Tusci socios: ne metuant noctem, et ignavum furtum Palladii, occisis custodibus supremæ arcis: nec occultabimur in obscuro utero equi. Ratum est cingere muros ignibus palam* de *die. Faciam ne existiment sibi negotium esse cum juventute Pelasgâ et Achivis; quos Hector protraxit* usque *ad decimum annum.*

NOTÆ.

131. *Rerum pars altera.*] Inferioris orbis, qui ex aquâ et terrâ conglobatur.

134. *Phryges.*] Trojani, qui per contemptum sic appellabantur, ob Phrygum mollitiem, Æ. 1. 381.

138. *Atridas.*] Atrei, Mycenarum regis, filios: *Agamemnona, Æ.* 3. 54. et *Menelaum, Æ.* 2. 264. Qui ob raptam à Paride Trojano Helenam, Menelai conjugem, Græciam universam in Trojanos concitarunt. De *Mycenis,* Peloponnesi urbe, Æ. 1. 284.

140. *Sed periisse semel, &c.*] Concisa admodum sententia, ideoque *sub obscura:* quæ juxta traditam interpretationem sic fusius explicari potest. *Nonne sufficit ipsis jam semel periisse, propter amorem fœminarum?* certè quicunque alii nondum odissent penitus omne genus fœmineum; iis satis fuisset peccare prius: id est, *satis esset peccasse prius:* sive, satis esset memoria prioris peccati et pœnæ, ut ab amore fœminarum averterentur: non iterum idem peccarent, et novam sibi perniciem accerserent.

142. *Valli.*] Dicitur *vallum* et *vallus. Vallum,* munimentum est; ex aggestâ terrâ, quæ propriè *agger* dicitur; et sudibus, sive palis, qui propriè dicuntur *valli,* quibus terra aggesta cohibetur. De *Trojæ muris à Neptuno fabricatis, Æ.* 2. 619.

148. *Armis Vulcani.*] Duo videtur dicere; et se non egere armis à Vulcano fabricatis, qualia Achilles habuit, Æ. 8. 383. nec se usurum proprio ense, quem habuit ipse Turnus, à Vulcano item conflatum, Æ. 12. 90. De *Mille carinis,* Græcorum ad Trojam, Æ. 2. 198. De *Etruscis,* Æ. 8. 479. De *nocturno furto Palladii* Trojani, facto ab Ulysse et Diomede, Æ. 2. 166. De *equo Trojano,* et Græcis eo inclusis, Æ. 2. 260. De *Danais,* Æ. 1. 30. De *Pelasgis,* Thessalis, Ibid. v. 625. De *Hectore,* Priami filio, ibid. v. 487.

Nunc

Nunc adeò, melior quoniam pars acta diei :
Quod superest, læti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri ; et pugnam sperate parati.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, et mœnia cingere flammis.
Bis septem Rutuli, muros qui milite servent,
Delecti : ast illos centeni quemque sequuntur,
Purpurei cristis juvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras ahenos.
Collucent ignes : noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Hæc super è vallo prospectant Troës, et armis
Alta tenent : necnon trepidi formidine portas
Explorant, pontesq; et propugnacula jungunt :
Tela gerunt. Instant Mnestheus acerq; Serestus :
Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio sortita periclum
Excubat, exercetq; vices, quod cuiq; tuendum est.
Nisus erat portæ custos, acerrimus armis,
Hyrtacides ; comitem Æneæ quem miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis :
Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum, Trojana nec induit arma ;
Ora puer primâ signans intonsa juventâ.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant :
Tunc quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait : Diine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale ? an sua cuiq; Deus fit dira cupido ?
Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum
Mens agitat mihi ; nec placidâ contenta quiete est.
Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum :

Jam vero, siquidem optima pars diei lapsa est : quod restat, ô viri, re feliciter inchoatâ, reficite hilares corpora, et paratì expectate prælium. Interim committitur Messapo cura collocandi ad portas stationes vigilum, et circumdandi munimenta ignibus. Quatuordecim Rutuli electi sunt qui observent muros cum militibus : illos verò singulos sequuntur, centum juvenes purpurati cristis et fulgentes auro. Divagantur, et succedunt sibi invicem, et projecti in gramina vacant compotationi, et exhauriunt pocula ærea. Micant ignes : vigiles transigunt noctem insomnem ludo. Trojani prospiciunt ista desuper ex aggeribus, et servant armis summas partes murorum : præterea pavidi metu circumspiciunt portas, et firmant pontes ac propugnacula : habent arma expedita. Urgent Mnestheus et ardens Serestus : quos pater Æneas, si res adversa aliquando id exigeret, jusserat esse moderatores juvenum et administros rerum. Quodlibet agmen, per sortem exponens se periculo, excubat per muros, et variat vices, secundum id quod unicuique contigit servandum. Nisus, filius Hyrtaci, acerrimus in bello, quem Ida venatrix dederat Æneæ comitem promptum jaculo et sagittis levibus, erat custos portæ : prope erat Euryalus, quo nullus alius Trojanorum pulchrior fuit, nec talis arma Trojana induit ; puer notans vultum lanugine primâ juventute. Erat illis amor mutuus, et simul solebant currere ad pugnam : tunc etiam servabant portam communibus excubiis. Nisus dixit : Euryale, an Dii immittunt animis hunc ardorem ? an sua cupido ardens fit unicuique Deus : jamdiu animus suggerit mihi aggredi, aut certamen, aut aliquid magnum ; nec contentus est hoc otio tranquillo. Vides, quæ confidentia rerum occupet Rutulos :

NOTÆ.

165. *Crateras.*] De iis poculis, Ecl. 5. 68.

170. *Pontes et propugnacula.*] Pontes, et scalas, quibus turres et munimenta inter se committebantur, ut possent obsessi discurrere. De *legione*, G. 2. 279.

177. *Ida Venatrix.*] Vel mater Nisi nomine *Idæa*: vel mons *Ida*, Æn. 2. 801. quæ dicitur *venatrix*, quia venatoribus frequens : ut G. 3. 44. *Domitrix Epidaurus equorum.*

181. *Primâ juventâ.*] *Lanugine*, quæ primæ juventutis indicium est.

185. *An sua cuique, &c.*] An vero unusquisque, id quod valde vult, divino impulsu se sibi fingit velle ?

Lumina

Lumina rara micant: somno vinoque soluti
Procubuere: silent latè loca. Percipe porro
Quid dubitem, et quæ nunc animo sententia surgat.
Æneam acciri omnes, populusque, patresque,
Exposcunt: mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quæ posco, promittunt: (nam mihi facti
Fama sat est,) tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros et mœnia Pallantea.
Obstupuit magno laudum perculsus amore
Euryalus, simul his ardentem affatur amicum:
Mene igitur socium summis adjungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor bellis assuetus Opheltes
Argolicum terrorem inter Trojæque labores
Sublatum erudiit: nec tecum talia gessi,
Magnanimum Ænean et fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemptor; et istum
Qui vitâ bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad hæc: Equidem de te nil tale verebar,
Nec fas: non. ita me referat tibi magnus ovantem
Jupiter, aut quicunque oculis hæc aspicit æquis.
Sed si quis (quæ multa vides discrimine tali)
Si quis in adversum rapiat casusve Deusve,
Te superesse velim: tua vitâ dignior ætas.
Sit, qui me raptum pugnâ, pretiove redemptum,
Mandet humo solitâ; aut, si qua id fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulchro.
Neu matri miseræ tanti sim causa doloris:

ignes rari splendent: jacuerunt labefacti somno et vino: loca omnia *undique silent. Adverte porro quid mediter, et quod consilium suboriatur animo* meo. *Omnes, et plebs, et proceres, petunt revocari Æneam: et mitti homines, qui referant certa* de eo. *Si pollicentur* se daturos *tibi* ea *quæ peto (nam gloria facti sufficit mihi) videor posse invenire juxta illum collem iter ad urbem et munimenta Pallantei. Euryalus stupefactus est, perculsus magnâ cupiditate gloriæ* talis: *simul alloquitur ferventem amicum his* verbis: *An ergo, Nise, renuis me admittere socium* in *tantis rebus? an dimittam te solum in tantum periculum? Opheltes pater* meus *assuetus armis, non sic instituit me, educatum inter motus Græcorum et bella Trojæ; nec feci tecum talia,* ex quo *sequor generosum Æneam et fortunam ultimam. Est* sane, *est animus hic* meus *negligens vitæ; et qui putet istam gloriam,* ad *quam aspiras, bene comparari* dispendio *vitæ. Nisus* respondet *ad ista: Sane nihil tale timebam de te, nec licebat timere:* non sane: *sic magnus Jupiter, aut quisquis Deus considerat justis oculis hæc* nostra, *reducat me tibi victorem;* ut verum dico. *At si aliqua (cujusmodi prævides plurima in tali periculo) si aliqua, aut fortuna, aut Deus, deducat me in* aliquam *calamitatem: optarem te restare, tua ætas dignior* est *vitâ. Sit* aliquis, *qui* de *more committat terræ me, subductum è prælio, aut redemptum pecuniâ; aut, si aliqua fortuna id prohibeat,* sit aliquis, qui *persolvat* mihi *absenti justa, et ornet* me *tumulo. Ne verò sim auctor tanti luctus infelici matri* tuæ:

NOTÆ.

191. *Quid dubitem.*] *Quid mediter, quid deliberem facere:* omnis enim deliberatio cum dubitatione conjuncta est.

194. *Si tibi, quæ posco, promittunt.*] Hic torquent se interpretes levi de causâ. Sensus est: *Si tibi tribuunt mercedem, quam sum petiturus:* idque ait ex amicorum ingenio, qui sibi unis periculosa, amicis commoda quærunt. Hoc manifestum est ex iis quæ sequuntur: *nam mihi facti fama sat est.* Opponit enim famam commodis. De *Pallanteâ urbe,* Evandri regiâ, Æ. 8. 51.

202. *Argolicum.*] Græcum, ab urbe *Argis,* Æ. 1. 284.

207. *De te nil tale verebar.*] Nil tale de te timebam, quale suspicaris: nempe ne timidus esses, cum inter bella natus et educatus sis, &c.

213. *Raptum pugna, &c.*] Sic Antigone cadaver Polynicis fratris è pugnæ campo clam eripuit. Et Priamus cadaver Hectoris filii magnis muneribus ab Achille redemit ad sepulturam.

215. *Absenti ferat, &c.*] Si cadaver meum haberi non possit, saltem honorarium mihi sepulchrum struat, Æ. 3. 304. *inferatq; sepulchro dona,* quæ ideo *inferiæ* dicuntur: aquam, lac, mel, vinum, sanguinem, et aliquando etiam exsectos capillos, Æ. 3. 62.

quæ audax e plurimis matribus sola sequitur te, o puer; nec curat urbem magni Acestæ. Ille verò respondet: Frustrà colligis falsos prætextus: nec meum consilium jam mutatum recedit loco suo: properemus. Simul expergiscit excubitores: illi succedunt, et tuentur portas ordine suo. Ipse Euryalus relictis excubiis, incedit comes Niso, et adeunt regem. Animalia cætera per omnes regiones solvebant somno curas et animos immemores laborum. Primi duces Trojanorum et juvenes lecti habebant deliberationem de maximis negotiis regni: quid agerent, aut quis jam esset nuncius ad Æneam. Stant nixi longis hastis, et tenentes clypeos, in medio castrorum et campi. Tunc statim Nisus et Euryalus [illegible] admitti: rem esse magnam, et fore utilitatem in mora. Iulus primus excepit festinantes, et jussit Nisum loqui. Tunc sic ait filius Hyrtaci: O Trojani, audite mentibus benevolis: et nostra, quæ proponimus, ne æstimentur ex ætate nostra. Rutuli [illegible] somno et vino [illegible]: invenimus ipsi locum aptum insidiis, qui apertus est in via bifida portæ, quæ proxima est mari. Ignes extincti, et niger fumus [illegible] ad astra. Si sinitis nos uti hac fortuna: [illegible] Æneam, quæsitum a nobis ad urbem Pallanteam, [illegible] hic [illegible] fore cum spoliis, patrata magna strage. Nec via illa nos decipiet euntes: conspeximus frequenti venatione [illegible] illam [illegible] et exploravimus totum fluvium.

Quæ te sola, puer, multis è matribus ausa,
Prosequitur; magni nec mœnia curat Acestæ.
Ille autem: causas nequicquam nectis inanes,
Nec mea jam mutata loco sententia cedit:
Acceleremus, ait. Vigiles simul excitat: illi
Succedunt, servantque vices: statione relictâ
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cætera per terras omnes animalia somno
Laxabant curas, et corda oblita laborum:
Ductores Teucrûm primi, et delecta juventus,
Consilium summis regni de rebus habebant:
Quid facerent, quisve Æneæ jam nuncius esset.
Stant longis adnixi hastis, et scuta tenentes,
Castrorum et campi medio. Tum Nisus, et unà
Euryalus, confestim alacres admittier orant:
Rem magnam, pretiumq; moræ fore. Primus Iülus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere jussit.
Tunc sic Hyrtacides: Audite, ô mentibus æquis
Æneadæ: neve hæc nostris spectentur ab annis,
Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque sepulti
Conticuere: locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portæ, quæ proxima ponto.
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur. Si fortunâ permittitis uti:
Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea,
Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peractâ,
Affore cernetis. Nec nos via fallit euntes:
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
Venatu assiduo, et totum cognovimus amnem.
Hic annis gravis atque animi maturus Alethes:
Dii patrii, quorum semper sub numine Troja est,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cùm tales animos juvenum et tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasq; tenebat
Amborum, et vultum lachrymis atque ora rigabat.

Tunc Alethes gravis ætate et prudens mente ait: O Dii patrii, quorum sub potestate Troja est, non tamen vultis evertere penitus Trojanos, quandoquidem dedistis illis tales animos juvenum, et tam firma corda. Sic loquens, amplectebatur manus et humeros utriusque, et irrorabat os et faciem fletu.

NOTÆ.

218. *Mœnia Acestæ.*] Urbem apud Siculos conditam Trojanis mulieribus, et regi Siciliæ Acestæ commendatam, Æ. 5. 755.

232. *Pretiumque moræ fore.*] Se quidem interrumpere consilia, quæ tum habebantur, ideoque moram afferre; sed utilitatem aliquam in hac mora esse futuram.

233. *Trepidos.*] Festinantes, supra, v. 114. De *Rutulis*, Æ. 7. 794. De *Pallantea urbe*, Æ. 8. 51.

244. *Primam sub vallibus urbem.*] Vicinas urbis Pallanteæ valles, qui primi sunt urbis veluti aditus: urbs enim ipsa erat in monte. De *Teucris*, Æ. 1. 235.

Quæ

Quæ vobis, quæ digna, viri, pro talibus ausis
Præmia posse rear solvi? pulcherrima primum
Dii moresque dabunt vestri: tum cætera reddet
Actutùm pius Æneas, atque integer ævi
Ascanius, meriti tanti non immemor unquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penates,
Assaracique Larem, et canæ penetralia Vestæ,
Obtestor: quæcunque mihi fortuna fidesq; est,
In vestris pono gremiis: revocate parentem,
Reddite conspectum: nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devictâ genitor quæ cepit Arisbâ:
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta:
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam sceptrisque potiri
Contigerit victori, et prædæ ducere sortem:
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis,
Aureus? ipsum illum clypeum cristasque rubentes
Excipiam sorti, jam nunc tua præmia, Nise.
Præterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosq; dabit, suaque omnibus arma:
Insuper, id campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus ætas
Insequitur, venerande puer, jam pectore toto
Accipio, et comitem casus complector in omnes.
Nulla meis sine te quæretur gloria rebus:
Seu pacem, seu bella geram: tibi maxima rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit: tantum fortuna secunda,

O viri, quam mercedem, quam dignam mercedem putem posse retribui vobis pro talibus cœptis? primo Dii et virtus vestra reddent vobis pulcherrimam: deinde pius Æneas statim retribuet reliquam: et Ascanius adhuc vigens ætate, nunquam futurus immemor tanti officii. Ego vero, addit Ascanius, cujus unica salus est in patre revocato, vos precor, ô Nise, per magnos Penates, et per larem Assaraci, et per adyta candida Vestæ: quæcumque est mihi felicitas et fiducia, hanc depono in sinus vestros: revocate patrem meum, reddite mihi præsentiam ejus: nihil funestum erit illo recuperato. Donabo vobis duo pocula conflata argento et insculpta signis, quæ pater cepit captâ Arisbâ: et duos tripodas, duo magna talenta auri: magnum craterem, quem Dido Sidonia dedit mihi. Si autem acciderit mihi victori domare Italiam, et consequi regnum, et trahere sortem spoliorum: vidisti, quo equo et quibus in armis Turnus ibat aureus? ego eximam è sortitione illum eundem clypeum, et cristas rubras, quæ jam nunc est tua merces, ô Nise. Insuper pater meus donabit duodecim electa corpora matrum captivarum, et captivos totidem et iis omnibus arma propria: præterea, quicquid agrorum possidet ipse rex Latinus. Te autem, ô venerande juvenis, cui ætas mea succedit spatio viciniore, jam excipio te toto sinu, et adjungo socium in omnes eventus. Nullus honos acquiretur meis rebus sine te, sive faciam pacem, sive bella: committam tibi supremam curam agendi et dicendi. Ad quem Euryalus respondet talia: Me nulla dies ostendet degenerem à tam audacibus cœptis: tantummodo contingat mihi sors prospera,

NOTÆ.

254. *Dii moresque, &c.*] Nam virtus et rectè factorum conscientia sibi ipsa præmium est, Æ. 1. 603.

258. *Penates, Assaracique, &c.*] Penates et *Lar*, Dii domestici. *Vesta*, Dea igni inextincto præsidens. *Assaracus* familiæ caput, Trois filius, Æneæ proavus, Æ. 1. 284. Hunc versum jam explanavimus, Æ. 5. 744.

264. *Arisbâ.*] Urbe Troadis, à Trojanis expugnatâ paulo ante bellum Græcum, circa Abydum et Lampsacum, Propontidem versus, ex Strabone, lib. 13.

265. *Tripodas, &c.*] De iis et eorum usu apud antiquos, Æ. 5. 110. De *talentis aureis*, Æ. 5. 112. De *cratere*, Ecl. 5. 68. *De Sidonia Didone*, Æ. 1. 446.

274. *Id campi quod, &c.*] Non totum quidem Latini regnum: sed agros qui erant in privatis Latini bonis: quales, honoris causa, respublica regibus dabat. Sic agrum deinde habuit Tarquinius superbus Romæ in campo Martio.

Haud adversa cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro. Genitrix Priami de gente vetustâ
Est mihi : quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.
Hanc ego nunc, ignaram hujus quodcunq; pericli est,
Inque salutatam linquo : nox et tua testis
Dextera, quod nequeam lachrymas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictæ.
Hanc sine me spem ferre tui : audentior ibo
In casus omnes. Perculsâ mente dederunt
Dardanidæ lachrymas ; ante omnes pulcher Iülus,
Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur :
Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
Namque erit ista mihi genitrix, nomenq; Creüsæ
Solum defuerit : nec partum gratia talem
Parva manet ; casus factum quicunque sequetur.
Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat :
Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt.
Sic ait illachrymans : humero simul exuit ensem
Auratum, mirâ quem fecerat arte Lycaon
Gnossius, atq; habilem vaginâ aptarat eburnâ.
Dat Niso Mnestheus pellem, horrentisq; leonis
Exuvias : galeam fidus permutat Alethes.
Protinus armati incedunt, quos omnis euntes
Primorum manus ad portas juvenumque senumque
Prosequitur votis : necnon et pulcher Iülus,
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata : sed auræ
Omnia discerpunt, et nubibus irrita donant.
Egressi superant fossas, noctisque per umbram

non funesta. At peto a te rem *unam magis* quam *cætera munera. Est mihi mater ex antiquâ stirpe Priami : quam, nec Trojana tellus, nec urbs regis Acestæ, impedivit infelicem,* quo minus *abiret mecum. Ego desero nunc illam, insciam hujus discriminis qualecumque est, et insalutatam : testor noctem et dexteram tuam, quod non possum tolerare fletus matris. Sed tu, precor, solare egentem, et subveni derelictæ : permitte me exportare* hinc *hanc spem de te : curram audacior in omnia pericula. Trojani commotis mentibus effuderunt lachrymas ; præ cæteris formosus Ascanius, et specimen charitatis* erga *parentes perculit ejus animum. Deinde ita loquitur : Promitto omnia digna magnis tuis inceptis : quippe illa mihi erit mater, et nomen Creüsæ tantummodo deerit : nec levis favor debetur* ipsi, quod pepererit *talem* filium; *quicunque eventus sequatur* hoc *factum. Juro per hoc caput* meum, *per quod pater meus consueverat* jurare : eadem illa *quæ promitto tibi redeunti et* post *rem feliciter* gestam : *eadem illa servabuntur tuæ matri et familiæ. Sic dixit plorans : et simul extrahit ex humeris gladium auratum, quem Lycaon, Gnossius fecerat mirâ industriâ, et incluserat* accommodum in *vaginâ eburneâ. Mnestheus donat Niso vellus et spolium hispidi leonis : fideles Alethes mutat* cum eo *cassidem. Continuo progrediuntur armati : quos abeuntes omnis turba procerum et juvenum et senem comitatur votis* usque *ad portas : præterea etiam formosus Ascanius,* præ se *ferens animum et solicitudinem virilem ante ætatem, dabat* ipsis *mandata plurima perferenda ad patrem : sed venti dissipant omnia, et spargunt* illa *inania per nubes. Egressi transiliunt fossas, et per tenebras noctis*

NOTÆ.

283. *Haud adversa.*] Ita reponimus ex Heinsio; sensu facili : cum antea legeretur, *aut adversa ;* nullo, aut perquam obscuro sensu. De *urbe Acestæ*, in Sicilia, Æ. 5. 755.

297. *Creusæ.*] Matris Ascanii, de qua, Æ. 2. 772.

300. *Per quod pater, &c.*] Caput intelligit suum, quod ut sibi charissimum attestari solebat Æneas *ante*, id est, vel *olim*, Trojæ, cum Ascanius puer esset: vel *priusquam* abiret ad Evandrum. Caput enim quasi sacrum reverebantur veteres ; unde per illud jurabant.

304. *Lycaon Gnossius.*] Artifex nobilis ex urbe *Gnosso* in Cretâ insulâ : ubi arma singulari arte fabricabantur, Æ. 3. 104.

313. *Nubibus irrita.*] Innuit ipsos esse morituros, antequam ad Æneam perveniant.

Castra

Castra inimica petunt: multis tamen antè futuri
Exitio. Passim vino somnoque per herbam
Corpora fusa vident: arrectos litore currus,
Inter lora rotasque, viros: simul arma jacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextrâ. nunc ipsa vocat res.
Hâc iter est: tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi, et consule longè.
Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemq; premit: simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur, qui forte tapetibus altis
Extructus, toto proflabat pectore somnum:
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur;
Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tres juxta famulos temerè inter tela jacentes,
Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis, ferroque secat pendentia colla.
Tùm caput ipsi aufert domino, truncumq; relinquit
Sanguine singultantem: atro tepefacta cruore
Terrâ toriq; madent: necnon Lamyrumq; Lamumq;
Et juvenem Serranum; illâ qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque jacebat
Membra Deo victus: felix, si protinus illum
Æquasset nocti ludum, in lucemque tulisset.
Impastus ceu plena leo per ovilia turbans,
(Suadet enim vesana fames) manditq; trahitq;
Molle pecus, mutumque metu: fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cædes: incensus et ipse
Perfurit: ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumq; Hebesumq; subit, Rhœtumq; Abarimq;

tendunt ad castra hostilia; prius tamen futuri exitio plurimis. Aspiciunt corpora projecta promiscuè inter gramina per *somnum et vinum: currus erectos in litore: homines inter habenas et rotas: arma simul jacere, simul vina. Filius Hyrtaci primus sic ore dixit; Euryale, tentandum* est aliquid *manu; jam res ipsa* nos *invitat. Iter* nostrum est *per hanc* partem: *tu observa, ne ulla turma possit assurgere* contra *nos à tergo, et provide procul. Ego vastabo ista* loca, *et ducam te* per *spatiosam viam. Sic loquitur, et cohibet vocem:* et *continuò invadit ense gloriosum Rhamnetem, qui forte exhalabat somnum toto pectore, suffultus altis stragulis: idem rex et augur dilectissimus Turno; sed non potuit avertere mortem divinatione. Opprimit prope* illum *tres ministros promiscuè stratos inter arma, et armigerum Remi, et aurigam, reperiens* eum *sub ipsis equis, et abscindit gladio colla pendula. Deinde amputat caput* Remo *ipsi domino* eorum, *et linquit truncum* ejus *singultantem sanguine: terra calefacta et lecti inficiuntur nigro sanguine. Præterea* opprimit *Lamyrum, et Lamum, et juvenem Serranum; qui formosus vultu luserat multum* per *hanc noctem,* et *stertebat solutus membris* ob *multum Bacchum: fortunatus, si continuo adæquasset ludum illum nocti, et produxisset* usque *ad diem. Quemadmodum leo jejunus, tumultuans in ovilibus plenis, devorat et lacerat pecudes teneras et silentes* præ *timore, et frendet gutture sanguinolento, nam immoderata fames impellit. Non minor est strages* edita ab *Euryalo: ipse quoque inflammatus sævit, et aggreditur in medio multum vulgus sine honore, et Fadum, et Hebesum, et Rhœtum, et Abarim.*

NOTÆ.

315. *Ante.*] Vel, *antequam ipsi moriantur,* quod subobscurè tantum significat. Vel, *antequam ad castra hostium perveniant:* et sic dicendum, inter urbem et castra spatium fuisse, ubi discurrebant illi, qui propius admoti muris a Turno fuerant, et jam vino sepulti in gramine decubuerant.

327. *Rex idem.*] Præludit ad morem Romanum, qui post exactos reges inductus est: ut e patriciis eligeretur *sacrorum rex,* vel *rex sacrificulus:* subditus tamen is erat pontifici summo, et ab auguribus et pontificibus [illegible]batur. Talis Rhamnes augur mihi videtur fuisse.

328. *Augurio.*] De hâc arte divinandi, Æ. 2. 703. *Pestem,* rem quamcumque exitialem: hic *mortem,* alibi *incendium,* Æ. 5. 683.

335. *Plurima——Luserat.*] *Plurimum:* neutrum plurale, pro adverbio. Sic. G. 4. 122. *Sera comantem Narcissum;* id est, *sero.*

337. *Membra Deo victus.*] *Somno,* ut vult Cerdanus: ut ego arbitror, *Baccho:* quem jam *Deum* simpliciter nuncupavit, Æ. 1. 636. *Munera lætitiamque Dei.* *Protinus,* continuo lapsu, atque ordine, Æ. 3. 416.

339. *Turbans.*] Tumultuans, sic Æ. 6. 800. *Turbant trepida ostia Nili.*

Ignaros : Rhœtum vigilantem et cuncta videntem ;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat :
Pectore in adverso totum cui cominus ensem
Condidit assurgenti, et multâ morte recepit.
Purpuream vomit ille animam, et cum sanguine mista
Vina refert moriens : hic furto fervidus instat.
Jamque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat
Carpere gramen equos : breviter cum talia Nisus,
(Sensit enim nimiâ cæde atque cupidine ferri)
Absistamus, ait : nam lux inimica propinquat.
Pœnarum exhaustum satis est : via facta per hostes.
Multa virûm solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis
Cingula : Tiburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona, hospitio cùm jungeret absens,
Cædicus : ille suo moriens dat habere nepoti :
Post mortem bello Rutuli pugnâque potiti :
Hæc rapit, atq; humeris nequicquam fortibus aptat.
Tùm galeam Messapi habilem cristisque decoram
Induit. Excedunt castris, et tuta capessunt.
Interea præmissi equites ex urbe Latinâ,
Cætera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regi responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.

improvidos : Rhœtum experrefactum et aspicientem omnia, sed qui timens occultabat se post amplum poculum ; qui assurgenti abscondit propius totum gladium in pectore objecto, et excepit eum post certam mortem. Ille Rhœtus *ejicit animam sanguineam, et moriens reddit vinum confusum cum sanguine. Hic* Euryalus *ardens continuat cædem. Et jam pergebat ad socios Messapi, ubi spectabat ignem ultimum extingui, et equos solutos de more pascere herbam : quando Nisus dixit breviter talia* verba, *quippe animadvertit se et* socium *rapi nimiâ cupiditate stragis : Desinamus, nam dies non commodus* nobis *imminet. Satis pœnarum sumptum est : via aperta e*st *inter hostes. Linquunt plurima arma hominum ornata solido argento, et pocula, et pretiosos tapetas. Euryalus* rapit *Rhamnetis phaleras, et balteum aureum clavis : quæ munera Cædicus opulentissimus miserat quondam Remulo Tiburtino, cùm absens* vellet *eum sociare hospitio : ille* Remulus *moriens dedit possidenda nepoti suo :* sed *post* Remuli *mortem, Rutuli obtinuerunt ea* tempore *belli, per pugnam.* Euryalus *rapit hæc, et frustra accommodat robustis humeris* suis. *Tum imponit* capiti *galeam Messapi commodam et insignem cristis. Exeunt è castris, et tenent secura* loca. *Interim equites trecenti, omnes scutati, duce Volscente, incedebant, et portabant responsa regi Turno, præmissi ex urbe Laurente, dum reliqua legio manet parata* in *agris* Laurentibus.

NOTÆ.

348. *Multâ morte recepit.*] Vel eduxit *multo cruore* stillantem : vel non eduxit nisi post *certam mortem.*

349. *Purpuream animam.*] Homerus, Iliad. 5. 83. *πορφύρεος θάνατος, purpurea mors.* Locutio repetita ex veterum quorundam opinione : qui præcipuam animæ sedem statuebant in sanguine, animamque esse ipsum sanguinem etiam nonnulli putabant.

350. *Furto fervidus instat.*] *Furtum* vocat, vel spoliationem cadaverum et armorum direptionem ; vel cædem ipsam furtim et tacitè editam ; *furtum* quippe est quicquid occultè patratur, Æ. 6. 568.

359. *Phaleras—et aurea bullis Cingula.*] *Phaleræ*, ornamenta equorum, Æ. 5. 310. Æ. 7. 278. *Cingula*, balteus quem vocat Varro *cingulum è corio bullatum* : et Virgilius, Æ. 12. 942. de balteo Pallantis ait : *notis fulserunt cingula bullis.* *Bullæ* vero erant clavorum aureorum quædam capita, cingulis affixa : ob similitudinem ita dicta à *bullis*, quæ in aquis *ebullientibus* excitantur. Non absimile fuit ornamentum aureum, pueris nobilibus appendi solitum è collo, *bulla* item nuncupatum.

361. *Hospitio cum jungeret absens.*] Veteres hospitii jura mutuis muneribus colebant, absentes præsentesve. De *cristis galearum*, Æ. 3. 468.

364. *Nequicquam.*] Quia mox occidendus erat, et hæc ipsa spolia amissurus.

367. *Ex urbe Latina.*] *Laurento*, Æ. 7. 63.

368. *Cætera legio.*] *Pedites.* Nam in legione Romanâ communius trecenti fuere equites, pedites vulgo quater mille : licet auctior aliquandò fuerit numerus. Igitur mittebatur ab Amatâ Laurenti reginâ, legio ad Turnum, duce Vol-

Jamq;

Jamq; propinquabant castris, muroque subibant;
Cùm procul hos lævo flectentes limite cernunt:
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbrâ
Prodidit immemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temerè est visum, conclamat ab agmine
Volscens:
State, viri: quæ causa viæ? quive estis in armis?
Quòve tenetis iter? nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in sylvas, et fidere nocti.
Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atq; hinc, omnemq; aditum custode coronant.
Sylva fuit latè dumis atque ilice nigrâ
Horrida, quam densi complêrant undique sentes:
Rara per occultos ducebat semita calles.
Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
Impediunt, fallique timor regione viarum.
Nisus abit: jamque imprudens evaserat hostes,
Atque locos, qui post Albæ de nomine dicti
Albani: tùm rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, et frustrà absentem respexit amicum:
Euryale infelix, quâ te regione reliqui?
Quâve sequar? rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis sylvæ, simul et vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat:
Audit equos, audit strepitus, et signa sequentûm.

Et jam attingebant castra, et accedebant ad *munimenta* castrensia: *cum vident eminus hos* juvenes *divertentes ad sinistram viam et in umbra noctis sublucente cassis* Messapi *prodidit Euryalum incautum, et emicuit objecta radiis* Lunæ: *Volscens è turma exclamat: Non falso visum est* nobis: *sistite, viri; quæ causa est* vobis *eundi? et quinam estis* ita *armati? et quo habetis iter? illi nihil* voluerunt *respondere adversum; sed cœperunt properare fugam per sylvas, et committere se tenebris. Equites opponunt se hinc et inde ad transversa* itinera *cognita* sibi, *et circundant custodibus omnes ingressus. Fuit* illic *sylva aspera dumis et ilicibus opacis, quam spissi vepres undique implebant: paucæ viæ deducebant* ad eam *per secretos tramites. Opacitas ramorum et spolia gravia retardant Euryalum, et metus aberrandi à* recto *spatio itineris. Nisus effugit: et non providens* amico *jam elapsus* erat *ad hostibus; et ex agris, qui deinde vocati* sunt. *Albani, de nomine Albæ: tunc rex Latinus collocabat* illic *stabula sublimia. Postquam constitit, et frustra respectavit amicum absentem,* ait: *O miser Euryale, quo loco deserui te? aut qua quæram* te? *iterum remitiens vias omnes dubias sylvæ dolosæ, simul et revolvit vestigia retro quæsita, et vagatur* inter, *dumos tacitos, audit equos, audit sonitus, et tubas persequentium.*

NOTÆ.

scente: sed equitatus, utpote expeditior, præmissus fuerat; peditatus adhuc in campis circa Laurentum, utpote tardior, morabatur.

370. *Scutati omnes.*] *Scutum* enim oblongum, non rotundus *clypeus,* in usu fuit Romanorum equitum. Vide Lipsium. De *forma scuti,* Æ. 8. 659.

372. *Lævo flectentes limite.*] Ad septentrionem: quem juvenes habebant ad lævam, Volscens cum equitibus ad dextram.

381. *Ilice nigra.*] *Ilex,* arbor glandifera, *ycuse, holm oak.*

387. *Locos.*] Qui rescribunt ex fide aliquot codicum, *lacus;* ii minimè videntur ad locum et tempus attendere. Nam *Pallanteam,* ubi nunc *Roma,* quinque admodum leucis nostris Gallicis ab urbe *Ostia* dissitum erat, ubi tum *Troja nova. Lacus* autem *Albanus,* de quo Æ. 8. 43. ad orientem utriusque urbis longè recedebat, hinc à Pallanteo quatuor leucis, inde item quatuor à Troja novâ disjunctus: atque hæc de loco. Jam quantum ad tempus: Nisus et Euryalus circa mediam noctem, eamque æstivam, urbe exierant; ut patet ex militum ludo, somno, ignibus extinctis: noctis partem aliquam in procerum concilio ac deliberatione traduxerant; aliquam item in cæde peragendâ. Qui fieri igitur potest, ut Nisus fugâ elapsus sit à Trojâ novâ ad Albanum lacum, quæ quatuor leucæ sunt; item ab Albano lacu ad ultima castrorum loca, amici quærendi causâ, redierit, quæ quatuor aliæ sunt leucæ: easq; leucas octo intra brevissimum æstivæ noctis mediæ spatium perfecerit? Quo fit ut legam *locos,* non *lacus:* eosque explicem de parte aliquâ agri Albani, qui tum forte eò usque pertinebat, quam partem fugâ jam prætergressus fuerat Nisus.

Nec longum in medio tempus, cùm clamor ad aures
Pervenit: ac videt Euryalum; quem jam manus omnis,
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit, et conantem plurima frustrà.
Quid faciat? quâ vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere? an sese medios moriturus in hostes
Inferat, et pulchram properet per vulnera mortem?
Ocius adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
Tu Dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos.
Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit; si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.
Dixerat: et toto connixus corpore ferrum
Conjicit: hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit adversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.
Volvitur ille, vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summâ telum librabat ab aure;
Dum trepidant: it hasta Tago per tempus utrumq;
Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens immittere possit:
Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Persolves amborum, inquit. Simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tunc vero exterritus, amens
Conclamat Nisus: nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me: adsum qui feci: in me convertite ferrum,

Nec longum tempus abiit illo intervallo, quando clamor attingit aures: et cernit Euryalum; quem omnis turma repentino strepitu ac sonitu jam trahit, interceptum errore loci et noctis, et incassum agitantem multa. Quid agat? quo robore, quibus armis audeat liberare juvenem? an moriturus immittat se in medios hostes, et acceleret per plagas necem gloriosam? Statim librans hastile brachio contracto, respiciens Lunam sublimem, his verbis orat eam: Tu Dea, tu propitia fave meo conatui: ô Latonia, gloria siderum, et tutatrix sylvarum. Si pater meus Hyrtacus obtulit unquam pro me tuis altaribus aliqua munera? si ipse meis venationibus accumulavi aliqua, aut appendi è fornice, aut affixi ad culmina tibi consecrata: permitte me dissipare hanc turmam, et dirige per aërem hoc *hastile. Sic locutus* fuerat: *et adnitens toto corpore evibrat ferrum: hastile volans dividit caliginem noctis, et pervadit in dorsum Sulmonis oppositi, et illic rumpitur, et trajicit præcordia rupto ligno. Sternitur ille, evomens è pectore fluvium calentem, frigescens, et succutit uterum longis singultibus. Circumspectant in diversas* partes. *Ille ferventior hoc successu ecce intorquebat à supremâ auris* parte *hastile aliud. Dum* illi *tumultuantur: hastile stridens incidit* in *Tagum per tempora gemina, et calefactum stetit* in *cerebro transfixo. Volscens asper furit, nec vidit uspiam libratorem teli, nec quo fervidus possit inferre se: At tu, ait, dabis mihi sanguine calido pœnas* debitas *ab utroque* vestrum. *Simul educto gladio irruebat in Euryalum. Tunc autem Nisus territus, extra mentem* positus, *vociferatur; nec ulterius potuit occultare se umbris, aut pati tantum dolorem. Me, me* rapite: *adsum qui* id *commisi: vertite in me arma,*

NOTÆ.

405. *Latonia.*] *Luna, Diana,* à Latonâ matre, G. 3. 6.

408. *Tholo.*] Media ac suprema pars est tecti, in formam scuti brevis, in qua trabes coëunt: unde est quasi fornicis, ut aiunt, clavis.

413. *Præcordia.*] Græcis διάφραγμα, membranæ sunt *prætentæ: cordi:* supra sunt, cor et pulmones; infra jecur et lien. *Ilia,* partes sunt imi ventris, circa summas coxas.

427. *Me, me: adsum,* &c.] Abrupta ex animi perturbatione sententia. *Me, me, occidite,* &c. *Rutulos,* promiscuè pro hostibus appellat, quanquam hi erant Latini. De *Rutulis,* Æ. 7. 794.

O Ru-

O Rutuli, mea fraus omnis: nihil iste, nec ausus,
Nec potuit: cœlum hoc et conscia sidera testor:
Tantùm infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
Transadigit costas, et candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit.
Purpureus veluti cum flos succisus aratro
Languescit moriens; lassove papavera collo
Demisere caput, pluviâ cum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
Volscentem petit, in solo Volscente moratur:
Quem circum glomerati hostes hinc comminus hinc
Proturbant: instat non segnius, ac rotat ensem
Fulmineum: donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tùm super exanimem sese projecit amicum
Confossus, placidâque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquàm memori vos eximet ævo:
Dum domus Æneæ Capitolî immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores prædâ Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimem flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exangui, et primis unâ tot cæde peremptis,
Serranoque, Numâque: ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesq; viros, tepidâq; recentem
Cæde locum, et plenos spumanti sanguine rivos.

O Rutuli, omnis dolus meus est: *iste nihil ausus* est, *aut potuit* facere: *attestor hoc cœlum, et astra quæ* id *sciunt: tantummodo nimis amavit amicum miserum. Proferebat talia dicta; sed gladius* totâ *vi immissus transfodit costas, et perfringit pectus candidum. Euryalus sternitur morte, et sanguis fluit per formosa membra, et collum inflexum pendet in humeros. Quemadmodum, quando flos purpureus proscissus aratro languet moriens: aut* quemadmodum *papavera fesso collo inflectunt caput, quando forte obruuntur imbre. At Nisus irrumpit per medios hostes, et inter omnes unum quærit Volscentem, defigit* oculos *in uno Volscente: circa quem* Nisum *hostes collecti cominus eum premunt hinc atque hinc:* ille *non inertius premit* eos, *et contorquet gladium fulminantem: donec immisit eum in ore opposito* ducis *Rutuli vociferantis, et moriens eripuit vitam hosti. Tum transfixus jecit* se *super amicum mortuum, et illic tandem quievit dulci nece. Ambo felices? si mei versus valent aliquid, nulla dies vos unquam subtrahet tempori memori: dum gens Æneæ habitabit immotam rupem Capitolii, et fundator Romæ tenebit imperium* orbis. *Rutuli victores adepti prædam et spolia, plorantes reportabant in castra Volscentem mortuum. Nec levior* erat *dolor in castris, Rhamnete invento mortuo, et tot proceribus unâ nocte interjectis, et Serrano, et Numâ: concursus* fit *ad ipsa cadavera, et* ad *homines seminmortuos, et* ad *locum tepefactum recenti strage, et* ad *rivos infectos spumoso sanguine.*

NOTÆ.

448. *Domus Æneæ Capitoli, &c.*] *Roma*, urbs ab Æneæ posteris fundata, in Palatino monte primum: deinceps ad alios producta montes sex, præcipue Capitolinum, Palatino vicinum à septentrione: ubi arx et templum Jovis. Aliqui *domum Æneæ* explicant de ipsâ *domo Augusti*, qui cum totâ gente Juliâ ex Æneâ oriebatur: at illa non in Capitolio, sed in Palatino monte sita erat, ut et Julii Cæsaris domus. Adde quod *domus Æneæ*, jam pro Romana gente accepta est, Æ. 3. 97. *Immobile saxum* vocat, alluditque ad æternitatem Romani imperii: quam a Tarquinii Prisci temporibus certam Romani existimabant: cum enim is ad extruendum Jovis Capitolini templum, Deos omnes alia in urbis loca transferri juberet; *Juventus et Terminus* ex omnibus Diis cedere loco noluerunt; unde ductum est omen, fore ut urbis termini nunquam loco moverentur, nec unquam juvenilis vigor illi deesset.

449. *Pater Romanus.*] Vel *Augustus*, vel *Senatus Romanus.* Vel potius, *Romulus*, gentis Romanæ conditor et pater.

Agnc-

Agnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
Jam Sole infuso, jam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat, æratasque acies in prælia cogit
Quisque suas, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis, visu miserabile, in hastis
Præfigunt capita, et multo clamore sequuntur,
Euryali et Nisi.
Æneadæ duri murorum in parte sinistrâ
Opposuere aciem, nam dextera cingitur amni:
Ingentesque tenent fossas, et turribus altis
Stant mœsti: simul ora virûm præfixa videbant,
Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuncia fama ruit, matrisque adlabitur aures
Euryali: ac subitus miseræ calor ossa reliquit:
Excussi manibus radii, revolutaque pensa:
Evolat infelix, et fœmineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit: non illa virûm, non illa pericli, [plet:
Telorumq; memor: cœlum dehinc questibus im-
Hunc ego te, Euryale, aspicio? tune illa senectæ
Sera meæ requies? potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te sub tanta pericula missum
Affari extremum miseræ data copia matri?
Heu! terrâ ignotâ, canibus data præda Latinis
Alitibusque, jaces! nec te tua funera mater

Recognoscunt inter se prædam, et fulgentem cassidem Messapi, et phaleras recuperatas multo labore. Et jam prima Aurora deserens lectum croceum Tithoni collustrabat terras novâ luce: Sole jam inducto, rebus jam detecti per lucem. Turnus ipse cinctus armis excitat homines ad arma: et unusquisque dux, colligit ad pugnam agmina sua tecta ære, et stimulant furorem multiplici rumore. Præterea, res visu terribilis, figunt in hastis sublatis capita Nisi et Euryali, et prosequuntur multis vociferationibus. Æneadæ firmi in lævâ parte murorum objicere exercitum, nam pars dextra munitur fluvio; et tuentur magnas fossas, et tristes stant in excelsis turribus: simul spectabant capita juvenum præfixa, nimis cognita miseris, et stillantia nigrâ sanie. Interim fama alata, volans per urbem territam, nuncia irrumpit, et pervenit ad aures matris Euryali: et calor subito deserit ossa miseræ: radii dejecti sunt e manibus et telæ dispersæ: misera illa præcipitat, et cum vociferatione muliebri lacerata secundum capillos, insana vadit cursu ad muros et primas turmas: non illa attendens homines, non illa discrimen et arma: deinde replet cœlum querelis: Anne ego talem video, ô Euryale! an tu es ille futurus solatium ultimum meæ senectutis! an potuisti deserere me solam, ô inhumane? neque concessa est matri infelici facultas alloquendi te, missum in tanta discrimina? heu! jaces in tellure incognitâ, præda objecta canibus Latinis et avibus. Nec ego mater protuli te ante ædes, ut curatrix tui funeris;

NOTÆ.

457. *Agnoscunt spolia, &c.*] Quæ Rutulis eripuerant Nisus et Euryalus: et quæ iterum ex iis Volscentis equites receperant. De iis, v. 359. et sequentibus. De *Tithono Auroræ, conjuge*, Æ. 4. 585.

468. *Sinistra.*] *Orientali*, quæ Laurentum spectabat.

472. *Tabo.*] Putri sanguine. G. 3, 481. De *Fama*, Æ. 4, 174.

476. *Radii, &c.*] *Instrumenta textoria*, Æ. 3, 483. *Pensa*, telæ: quæ prius involutæ, jam eâ surgente revolvuntur. De *penso*, G. 1, 390.

478. *Muros amens, &c.*] Non tamen excedit urbe: sed è muris, ad conspectum suffixi capitis, has in querelas erumpit.

484. *Affari extremum.*] Romani mortuos statim post obitum inclamabant: tùm post funus, ter dicto *vale* relinquebant. Æ. 2, 644. Æ. 6, 218.

486. *Tua funera mater Produxi, &c.*] I. Jul. Scaliger, Pomponium secutus, mutilam vult esse orationem, ob vim doloris: explicatque, *nec te mater peperi* ad *hæc tua funera*. II. Jos. Scaliger, non multum dissentiens à Servio, vult, *funeres* esse mulieres, quæ curam suscipiebant funeris, ut sunt mater, soror; easque distingui à *præficis*, quæ conductæ pretio præficiebantur

Produxi,

Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
Veste tegens; tibi quam noctes festina diesque
Urgebam, et telâ curas solabar aniles.
Quo sequar? aut quæ nunc artus avulsaq; membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terrâque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas: in me omnia tela
Conjicite, ô Rutuli: me primam absumite ferro.
Aut tu, magne pater Divûm, miserere, tuoque
Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
Quandò alitèr nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, mœstusque per omnes
It gemitus: torpent infractæ ad prœlia vires.
Illam incendentem luctus Idæus et Actor,
Ilionei monitu et multum lacrymantis Iüli,
Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit: sequitur clamor, cœlumque remugit.
Accelerant actâ pariter testudine Volsci,
Et fossas implere parant, ac vellere vallum:
Quærunt pars aditum, et scalis ascendere muros;
Quâ rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si quà [nes
Possent tectam aciem perrumpere: cùm tamen om-
Ferre libet subter densâ testudine casus.

aut clausi oculos; aut lavi plagas, abscondens cadaver *veste, quam festinans tibi accelerabam noctuque diuque, et leniebam* textu *telæ molestias senectutis. Quo ibo? aut quæ terra nunc retinet artus, et rescissa membra, et cadaver laniatum?* hoc caput *repræsentas mihi de te, ô fili? hoc secuta sum et terrâ et mari? Transfodite me, ô Rutuli, si aliqua est* vobis *pietas: contorquete in me omnia spicula: me primam interficite ferro. Vel tu, magne parens Deorum, miseresce, et fulmine tuo demitte ad inferos hoc* meum *caput* tibi *odiosum: si non possum alitèr finire durum vitam. Animi commoti* sunt *hoc luctu, et tristia suspiria mittuntur ab omnibus: vires languent tardæ ad pugnam. Idæus et Actor excipiunt illam excitantem fletus* inter milites, *et in manibus referunt in domum* ipsius, *monitu Ilionei et Iüli plurimum plorantis. At tuba procul excitavit ære rauco formidabilem sonum: succedit clamor, et cœlum reboat. Volsci appropеrant simul admotâ testudine, et aggrediuntur cumulare fossas, et eruere aggerem: pars vestigat ingressum, et superare scalis muros, qua exercitus rarus est, et* qua *multitudo passim hiat non tam densa militibus. Contra Trojani* incipiunt *projicere omnes species armorum, et dispellere eos longis lignis, consueti propugnare mœnia bello diuturno. Dejiciebant etiam lapides perniciosi ponderis,* tentantes *an possent aliquâ* parte *perfringere agmen tectum* clypeis: *tamen interea* Rutuli *gaudent sustinere casus omnes sub spissâ testudine.*

NOTÆ.

anciliis ad lamentandum: quod *præficarum* fictus, *funerarum* verus esset ac sincerus dolor. Eoque derivat illud Ennii epitaphium apud Cicer. *Nemo me lacrumis decoret, neque funera fletum faxit: cur? volito vivus per ora virûm.* Sed admodum dubia hæc lectio est, cum vulgo legatur, *funera fletu, funere fletum, &c.* III. Suspicatur Merula legendum, *tua funera mater proluxi,* quæ vox apud Festum reperitur: ex quo tertia concinnari potest opinio: *nec* te tua funera mater proluxi, id est, *nec te et tuam mortem proluxi.* Et vero tales erant funebres ceremoniæ: lugebatur et conclamabatur mortuus, claudebantur ipsi oculi, lavabatur, vestibus pretiosissimis tegebatur, efferebatur in feretro ad januam domus; ibique cum prostitisset aliquandiu, facie et pedibus in publicum versis, ad rogum deducebatur: quæ maximà ex parte explicuimus, Æ. 6, 215. et sequentibus.

487. *Produxi.*] Juxta primam explicationem superiorum vocum significat, *peperi.* Juxta secundam, *proposui ad januam domus:* quod Dio et Græci alii vocant προτίθεσθαι. Juxta tertiam, *proluxi* legendum est.

491. *Funus lacerum.*] Haud dubie *cadaver.* Sic Propert. l. 1. 17. 8. *Hæccine parva meum funus arena teget.* De *Tartaro,* imis inferis, Æ. 6, 134.

505. *Testudine, &c.*] Milites erant densati in globum, consertis supra capita clypeis, ut sic ad muros tutius accederent: De *ea testudine,* Æ. 2, 441. *De Volscis,* Æ. 7, 803. De *vallo,* supra, v. 142. De *contis,* Æ. 5, 208.

Nec

Nec jam sufficiunt: nam quâ globus imminet in-
Immanem Teucri molem volvuntq; ruuntq; [gens,
Quæ stravit Rutulos latè, armorumque resolvit
Tegmina: nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli; sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte aliâ horrendus visu quassabat Etruscam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignes.
At Messapus, equûm domitur, Neptunia proles,
Rescindit vallum, et scalas in mœnia poscit.
Vos, ô Calliope, precor aspirate canenti;
Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco:
Et mecum ingentes oras evolvite belli:
Et meministis enim, Divæ, et memorare potestis.
Turris erat vasto suspectu et pontibus altis,
Opportuna loco: summis quam viribus omnes
Expugnare Itali summâque evertere opum vi
Certabant: Troës contrà defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri: quæ plurima vento
Corripuit tabulas, et postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustràque malorum
Velle fugam: dum se glomerant, retroq; residunt

Deinde non possunt *sustinere: nam quâ* parte *magnus globus appropinquat, Teucri advolvunt et impellunt ingens saxum, quod latè oppressit Rutulos, et separavit tegmina clypeorum; nec ulterius Rutuli ardentes volunt certare obscuro certamine* testudinis; *sed conantur dimovere jaculis* Trojanos ex *aggere. Aliâ ex parte Mezentius terribilis visu librabat pinum Tyrrhenam, et injicit fumidas tædas. At Messapus, subactor equorum, filius Neptuni, diruit palos* aggeris, *et petit scalas ad muros* scandendos. *Vos, ô* Musæ et præcipue *Calliope, oro, docete cantantem: quas cædes, quas neces Turnus tunc ibi intulerit: quem hominem unusquisque miserit* ad *inferos; et explicate mecum totum ambitum* hujus *belli; nam* vos, *Deæ, et recordamini, et potestis narrare. Turris stabat alta suspicientibus, et tabulatis sublimibus, commoda situ: quam Itali omnes conabantur occupare totis viribus, et diruere totâ vi potentiæ* suæ; *contra Trojani* conabantur *propugnare lapidibus, et vibrare sagittas crebras per apertas fenestras. Turnus primus immisit tædam flammantem, et affixit lateri* turris *ignem; qui auctus vento invasit asseres, et adhæsit fulcris absumptis.* Trojani *turbati* cœperunt *intus tumultuari, et incassum quærere effugium è periculo: dum colligunt se, et retro recedunt*

NOTÆ.

516. *Ruuntque.*] Impellunt, projiciunt; Æ. 1, 35. *Spumas salis ære ruebant.*

518. *Cæco Marte.*] Quia latebant sub testudine, tecti et inumbrati clypeis.

522. *Etruscam Pinum et . . . . . ignes.*] Vel ignitam facem è pinu, pingui arbore: vel manu alterâ facem, alterâ hastam pineam. De *Mezentio* Etruscorum rege, fuse Evander, Æ. 8, 481. De *Etruscâ* gente, ibidem in notis. De *Messapo*, Æ. 7, 691. De *vallo*, munimento ex palis et aggesta terra, supra v. 142.

525. *Vos, ô Calliope.*] Musas omnes invocat, sed præcipue *Calliopen*, heroici carminis præsidem, de qua, Ecl. 4, 57. Numerum singularem cum plurali sic conjunxit Tibul. l. 3. 6. 55. *Nobis inimica merenti.* Et Catul. Epig. 108. 5. *Insperanti ipsa refers te nobis.* De *Orco*, Plutone, G. 1, 277.

528. *Oras belli.*] Enniana vox. *Oræ* sunt extremæ partes vestium: quæ quia in ambitum excurrunt, hic sumuntur pro toto circuitu, ambitu, ac serie belli.

530. *Pontibus.*] Turres multis contabulationibus erigebantur, è quarum infimis ascensus erat ad summas: hæc ipsa tabulata, vel eorum scalæ, *pontes* hic dicuntur, ut forte etiam supra, v. 170.

532. *Opum vi.*] Enniana locutio, pro, *omni industriâ, virtute, instrumentis.*

535. *Lampada.*] *Lampades* hic appellantur, ignita quæcunque missilia, ex stupâ, pice et resinâ: quæ compacta simul, et mucronibus uncisque et hamis ferreis armata, ut ligneis præsertim munimentis adhærerent, vel manu, vel aliquandò etiam machinis intorquebantur. Varia eorum erat ad libitum figura. De *postibus*, propriè fulcris arrectariisque portarum, Æ. 2, 442. De *peste*, pro igne, supra, v. 328.

In-

In partem, quæ peste caret; tùm pondere turris
Procubuit subitò, et cœlum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, immani mole secutâ,
Confixique suis telis, et pectora duro
Transfossi ligno, veniunt. Vix unus Helenor,
Et Lycus elapsi: quorum primævus Helenor,
Mæonio regi quem serva Lycimnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis:
Ense levis nudo, parmâque inglorius albâ.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit;
Hinc acies, atque hinc acies astare Latinas:
Ut fera, quæ densâ venantûm septa coronâ
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Injicit, et saltu supra venabula fertur;
Haud alitèr juvenis medios moriturus in hostes
Irruit; et, quà tela videt densissima, tendit.
At pedibus longè melior Lycus, inter et hostes,
Inter et arma fugâ muros tenet; altaque certat
Prendere tecta manu, sociûmque attingere dextras.
Quem Turnus paritèr cursu, teloque secutus,
Increpat his victor: Nostrasne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul arripit ipsum
Pendentem, et magnâ muri cum parte revellit. [num
Qualis ubi, aut leporem, aut candenti corpore cyc-
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis:
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum
Martius à stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur: invadunt, et fossas aggere complent:
Ardentes tædas alii ad fastigia jactant.

in spatium quod vocabat igne; tum repente turris cecidit, et totum cœlum sonat strepitu. Cadunt semimortui in terram, vastâ mole superincidente, et confossi propriis armis, et trajecti duro ligno per *pectora. Vix solus Helenor et Lycus evaserunt: quorum natu major* erat *Helenor, quem serva Lycimnia clam pepererat regi Lydio, et miserat ad Trojam, bello* ipsi *prohibito:* erat *levis ense stricto, et ignobilis scuto albo. Atque ille, cum agnovit se in mediis millibus Turni, agmina Latina circumsistere hinc et inde: quemadmodum fera, quæ cincta multitudine spissâ venatorum sævit adversus arma, et non ignara immittit sese* in *mortem, et saltu ruit supra hastilia: non alitèr juvenis irrumpit moriturus in medios hostes, et incurrit quà cernit arma spississima. At Lycus multo velocior pedibus, et inter hostes, et inter arma occupat fugâ muros: et conatur arripere manu sublimes pinnas, et apprehendere manus sociorum. Quem Turnus victor, persecutus simul cursu et jaculo, objurgat his* verbis*: Stulte, an sperasti te posse evitare manus meas? simul apprehendit ipsum pendentem, et excutit cum magnâ parte muri. Qualis armiger Jovis, quando evolans* in *altum abripuit unguibus falcatis, aut leporem, aut cycnum nitido corpore: aut* quando *lupus, sacer Marti, subtraxit e caulis agnum quæsitum a matre multis balatibus. Undique clamor surgit: aggrediuntur, et cumulant fossas* terrâ *aggestâ: alii torquent tædas flammantes ad culmina:*

NOTÆ.

546. *Mæonio regi.*] Regi Mæonum, qui deinde Lydi dicti sunt, et ab Homero numerantur inter Trojanorum auxilia, utpote Phrygiæ contermini, Æ. 4, 216.

547. *Vetitis armis.*] Vel contra jussa Deorum et fati, Trojanis contrarii. Vel contra morem Romanorum: ad quem alludit hic poëta, quasi Trojanorum etiam fuisset. Nefas enim fuit Romæ servos militiæ nomen dare, nisi servitute solutos: quod non nisi periculosis reipublicæ temporibus permittebatur.

548. *Ense levis nudo, parmaque, &c.*] Omnino eum depingit, quales Romanorum deinde fuerunt *velites*, sic a *velocitate* dicti. Horum arma: *parma*, brevis rotundusque clypeus et undique *par*: *gladius*, et leves aliquot *hastulæ*. Eligebantur e junioribus et pauperibus, juxta Polyb. Porro cum vulgo viri principes, aut familiæ suæ, aut factorum suorum insignia præferrent descripta in clypeis: ut Turnus *Inachum*, Æ. 7, 790. Aventinus, *hydram Herculis*, ibid. 657. Helenor iste nudum clypeum gestat: tùm quia juvenis nihil dùm patrare laude dignum potuit: tùm quia furtivo concubitu ex servâ editus, paternam originem jactare prohibetur, habeturque ideo quasi servilis generis.

553. *Venabula.*] Hastæ sunt venatoriæ, breves, lato ferro, Æ. 4, 131.

564. *Jovis armiger.*] Aquila, fulminis ministra, Æ. 5, 255. De *tædis*, arbore et face, E. 7, 49.

Ilioneus lapide et magno fragmine rupis opprimit Lucetium, appropinquantem portæ et conjicientem ignes: Liger Emathiona, Asylas Chorinæum: alter peritus jaculandi, alter mittendi *sagittas procul decipientes. Cæneus* occidit *Ortygium, Turnus victorem Cæneum: Turnus Ityn, et Clonium, Dioxippum, et Promulum, et Sagarim, et Idam stantem ante summas turres: Capys Privernum: hunc hasta Themillæ primò leviter vulneraverat: ille abjecto clypeo tulit inconsultus manum ad plagam: ergo sagitta pennis appulsa est: et manus affixa* est *lateri sinistro, et occulta intus penetravit mortifero ictu* pulmones, *quibus respirat animus. Filius Arcentis stabat* indutus *pulchris armis,* habens *chlamydem variatam acu, et splendens purpurâ Iberica, formosus vultu: quem pater Arcens miserat Æneæ, educatum* in *sylva Martis, circa Simethum fluvium, ubi* est *opima et benigna ara Palici. Mezentius depositis armis impulit ipse stridentem fundam, loro ter rotato circa caput: et descidit calefacto plumbo medium caput oppositi* juvenis, *et prostravit* eum *in vastâ arena.*

Ilioneus saxo, atque ingenti fragmine montis,
Lucetium, portæ subeuntem, ignesque ferentem:
Emathiona Liger, Chorinæum sternit Asylas: 571
Hic jaculo bonus, hic longè fallente sagittâ:
Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus:
Turnus Ityn, Cloniumque, Dioxippum, Promulumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idam:
Privernum Capys: hunc primo levis hasta Themillæ
Strinxerat: ille manum projecto tegmine demens
Ad vulnus tulit: ergo alis allapsa sagitta, 578
Et lævo infixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animæ letali vulnere rupit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis, 581
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Iberâ,
Insignis facie: genitor quem miserat Arceus,
Eductum Martis luco, Simethia circum
Flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici. 585
Stridentem fundam positis Mezentius armis
Ipse ter adductâ circum caput egit habenâ:
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multâ porrectum extendit arenâ. 589

NOTÆ.

582. *Pictus acu chlamydem, &c.*] *Chlamys,* militaris vestis, *cœsaque.* Æ. 4, 137. *Ferrugo,* color est politi ferri, in nigrum tendens, *brunissure, burnished,* Ecl. 2, 18. Talis memoratur fuisse color purpuræ Ibericæ nigricantis. *Iberia* vero, hic sumitur a quibusdam pro regione Asiaticâ, inter Pontum Euxinum, et mare Caspium, quæ nunc Georgiæ pars est, dicta *Gurgistan*; cujus coloni in Europam profecti nomen dederint Ibero Hispaniæ flumini, et Hispaniam ipsam tenuerint. Ab aliis sumitur probabilius pro ipsâ Hispaniâ, cum idem color a quibusdam dicatur Bæticus: a Bæti fluvio Hispaniæ, *Guadalquivir:* et minium, apud Hispanos præcipuæ laudis olim ex Plinio fuerit: ut nunc quoque rubeus ille color nigro suffultus, quem vocant *morado.*

584. *Simethia circum, &c.*] *Simethus,* Siciliæ fluvius; in orientale ejusdem latus infra Catanam defluens; nunc juxta Cluverium, *la Jaretta.* Tamen, juxta Virgilium, videtur is esse qui nunc nomen habet *à sancto Paulo,* paulo inferius fluens: nam non longè ab ejus fontibus visuntur adhuc ruinæ templi Palicorum, et eorundem lacus, qui lacus Fazelli tempore *Naphthia* vocabatur, in multas scaturigines erumpens aquæ sulfureæ, quæ falso jurantes enecabat, ut fusè narrat ex auctoribus Græcis Macrobius, Saturn. 5, 19.

585. *Pinguis ubi et placabilis, &c.*] *Palici* fratres fuerunt, Jovis filii, et Thaliæ Nymphæ, Vulcani filiæ; quæ gravida cum Junonem timeret, dicitur a Jove terræ hiatu occultata: ubi nati infantes, indeque egressi, *Palici* dicti sunt, a *πάλιν ἱκέσθαι, iterum venire.* Horum oraculo Siculi in sterilitate admoniti dicuntur, ut cuidam heroi sacra facerent: quæ res cum prospere successisset, ad eorum aram dona multa congesserunt, ut refert ex Xenagorâ Macrobius. Hinc ara illa dicitur a Virgilio *pinguis.* Addit Diodorus l. 11. asylum illic esse fugitivorum servorum, cum a dominis inclementiùs habentur: indeque nefas esse eos abduci, nisi securitatis datâ fide, quam violare nemo audeat. Hinc, ut mihi videtur, ara eadem dicitur *placabilis.* De *Martis luco,* nullam alibi reperi mentionem.

588. *Liquefacto, plumbo.*] Lucret. 6. 177. *Plumbea vero glans etiam longo cursu volvenda liquescit,* id est, calefit et mollescit.

Tum

Tùm primùm bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, antè feras solitus terrere fugaces,
Ascanius: fortemque manu fudisse Numanum,
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam, nuper thalamo sociatus, habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo præcordia regno
Ibat, et ingenti sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et morti prætendere muros?
En qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis Deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hic Atridæ: nec fandi fictor Ulysses;
Durum à stirpe genus. Natos ad flumina primùm
Deferimus, sævoque gelu duramus et undis.
Venatu invigilant pueri, sylvasque fatigant;
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum parvoque assueta juventus,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versâque juvencûm
Terga fatigamus hastâ. Nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galeâ premimus; semperque recentes
Convectare juvat prædas, et vivere rapto.
Vobis picta croco et fulgenti murice vestis;
Desidiæ cordi; juvat indulgere choreis;
Et tunicæ manicas et habent redimicula mitræ.

Ascanius, prius assuetus terrere feras fugientes, fertur tùm primò evibrasse velocem sagittam in *bello, et stravisse manu robustum Numanum, cui cognomen erat Remulo; et* qui *nuper conjugio copulatus dux-erat minorem sororem Turni. Ille ante prima agmina inclamans digna et indigna dictu, et inflatus corda* ob *novam potentiam, incedebat, et jactabat se magno clamore: Non pudet* vos *rursus claudi aggeribus et obsidione, ô Phryges bis capti et opponere muros morti? ecce* illos, *qui bello petunt sibi conjugia nostra! quis Deus, quæ insania vos impulit* in *Italiam? non hic* sunt *filii Atrei, nec Ulysses* vanus *artifex verborum:* sed *gens fortis ab ipsâ origine. Portamus statim ad flumina natos et induramus acerbo gelu et aquis. Pueri indulgent venatui, et percurrunt sylvas: ludus* eorum *est domare equos, et jacere sagittas* arcu *corneo. Juventus autem patiens laboris, et contenta tenui* victu, *aut exercet terram rastris, aut impugnat urbes bello. Omnis ætas traducitur* in *armis; et impellimus dorsa juvencorum* arantium *hastâ inversâ. Nec senectus lenta minuit robur animi, aut pellit vigorem. Tegimus casside capillos albos; et semper nos delectat colligere novas prædas, et vivere* rebus *raptis. Vobis vestimentum tinctum* est *croco et micanti purpurâ:* vobis *inertia* est in *deliciis: placet vacare choreis: et tunicæ* vestræ *habent manicas et mitræ ligamina.*

NOTÆ.

596. *Novo regno.*] Affinitate regiâ. Græci enim, quorum imitatores Latini, regum filios, fratresque et affines appellabant reges: ut observat Germanus, probatque multis.

599. *Bis capti Phryges.*] *Phryges*, molles: ad contemptum sic vocat Trojanos. *Bis capti:* ab Hercule et a Græcis, Æ. 3. 476. Vel potius à Græcis, cum Troja incensâ est: et jam a Latinis, in hâc novâ Trojâ. De *Phrygia.* Æ. 1. 381. De *Phrygum mollitie*, Æ. 4. 216. De *Atrei filiis*, Agamemnone et Menelao, Æ. 2. 264. Æ. 3. 54. De *Ulysse versuto*, Æ. 2. 7.

605. *Venatu.*] Dativo, contracto, pro *venatui*, Ecl. 5. 29.

609. *Versâque juvencum, &c.*] Aramus armati: nec stimulis aut flagris; sed extremâ hastæ parte boves arantes incessimus.

614. *Croco.*] *Crocus* flos, *saffran, saffron*, cujus colore infecta vestis, *crocota* et *crocotula* dicebatur; infectores, *crocotarii:* muliebris et mollis ornatus. De *murice*, ostreo, unde purpura exprimitur, G. 2. 506.

616. *Tunicæ manicas, et, &c.*] Tunica vestis virorum interior, χιτὼν Græcis: cui respondet mulierum *stola:* utraque cincta. Huic viri Græci *pallium* apertum ac fluens; Romani *togam* clausam superinjiciebant; mulieres *pallam*, pallio Græco, aperto non absimilem. *Tunica* à superiore parte omnino absq; manicis olim fuit, ita ut humeros hinc inde nudaret; ab inferiore, ad genua defluebat, dicebaturque *exomis:* mox ad usque cubitum, et paulo infra genua pertinuit, dicebaturque *colobium;* et hic mos diu duravit Romæ, ex-inde

O verè Phrygiæ, neque enim Phryges! ite per alta
Dindyma, ubi assuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusq; vocat Berecynthia matris
Idææ: sinite arma viris, et cedite ferro.
Talia jactantem dictis, ac dira canentem
Non tulit Ascanius: nervoque obversus equino
Contendit telum: diversaque brachia ducens,
Constitit ante Jovem supplex per vota precatus:
Jupiter omnipotens, audacibus annue cœptis.
Ipse tibi ad tua templa feram solemnia dona,
Et statuam ante aras auratâ fronte juvencum
Candentem, pariterq; caput cum matre ferentem,
Jam cornu petat, et pedibus qui spargat arenam.
Audiit, et cœli genitor de parte serenâ
Intonuit lævum. Sonat unà letifer arcus,
Et fugit horrendum stridens elapsa sagitta,
Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro
Trajicit. I, verbis virtutem illude superbis.

O verè Phrygiæ, neque enim estis Phryges! ite per excelsa Dindyma, ubi tibia emittit sonum imparem, vobis *assuetis* huic sono. *Tympana et* tibia *Berecynthia buxea matris Idææ vos invitant: relinquite arma viris, et absistite a ferro. Ascanius non passus est spargentem verbis talia, et loquentem indigna: et oppositus adduxit sagittam nervo equino: et distrahens brachia sejuncta, stetit, prius supplex obsecrans Jovem per hæc vota: Jupiter omnipotens, fave inceptis audacibus. Ego ducam tibi ad tuum templum munera solemnia, et ponam ante altaria juvencum capite deaurato, candidum, et tollentem caput æqualitèr cum matre suâ: qui jam incurrat cornu, et dissipet arenam pedibus. Audivit pater, et e sudâ regione cœli tonuit* ad *sinistram. Simul mortifer arcus sonat, et sagitta emissa volat stridens terribiliter, et pervenit ad caput Rutuli, et perfodit cuspide cava tempora. I, irride virtutem jactabundis vocibus.*

NOTÆ.

servis solis relictâ: deinde crescente luxu ad primores usque manus digitosque provecta est, et ad talos promissa; quod mollitiei fuit, et a Cicerone vitio vertitur Catilinæ sociis, quia muliebris stolæ species hæc erat. Tunicæ illæ *manicatæ* à Cicerone vocantur: à Senecâ et Plauto *manuleatæ*; à Scipione apud Gellium *chiridotæ*. Tales Trojanis hic Numanus exprobrat. Mediis etiam temporibus tunica duplex ferebatur: altera communis; altera intima, quæ et *interula* sive *subucula*. De *mitris*, pileis, earumque *redimiculis*, Æ. 4. 216.

618. *Dindyma, &c.*] Phrygia universa sacra fuit Cybelæ, matri Deûm. In eâ montes *Dindymus, Berecynthus*, et *Ida*. *Dindymus* sic dictus, quod sit δίδυμος, *geminus*, sive *gemello vertice*: plur. *Dindyma*. Hinc Cybele dicta *Dindymene* et *Berecynthia*, et *Idæa* mater. De *ea*, Æ. 3. 111. De *Ida*, Æ. 2. 801.

Biforem dat tibia, &c.] *Tibia* musicum instrumentum, flatu personum: sic dicta; quia e gruum, hinnulorum, aliorumque animalium cavis tibiis primo formata est: inde e buxo atque ebore. Olim pauca habuit foramina: unde duæ simul inflabantur, mutabanturque pro modorum varietate. Quæ dexterâ oris parte inflabatur, unicum habebat foramen, ac proinde graviorem sonum: quæ sinistrâ oris parte, duo habebat foramina, sonumque acutiorem; et hic erat modus *Phrygius*, cum tibiæ sic adhibebantur *impares*, quia modus ille ex gravi et acuto temperatus erat. Cum autem *Dorius* modus multo esset gravior, duabus dextris canebatur, id est, duabus tibiis *paribus*, unico foramine. Cum *Lydius* esset acutior, duabus sinistris fiebat; id est duabus tibiis paribus, duplici foramine. Hi enim erant præcipui tres modi: quibus affines alii; *Serranus*, id est, *Tyrius*; ab urbe *Tyro*, quæ *Sar* dicta est, G. 2. 506. affinis Lydio. Fuit et *Æolius, &c.*] Hinc patet tibias *pares* esse vel Lydias, vel Dorias: *impares*, semper *Phrygias*. Quare Servius bene explicuit hic *biforem*, imparem, dissimilem. Hæc è Salmasio in Solinum.

619. *Tympana.*] Ex Isidoro. *Tympanum est pellis, vel corium, ligno extensum*: pulsabatur apud veteres manibus ac digitis: à τύπτειν, *verberare*. Hæc, ut et *cymbala*, ærea et cava, à κύμβος, *cavitas*, adhibebantur ad sacra Cybeles, de quibus Lucret. l. 2. 618. *Tympana tensa tonant palmis, et cymbala circum Concava, raucisonoque minantur cornua cantu, et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.*

622. *Nervo equino.*] Nervos arcuum ex equorum setis fieri solitos, testatur Hesychius.

624. *Ante Jovem.*] Versis oculis in aërem superiorem, sive ætherem, qui *Jupiter* est, G. 2. 325.

631. *Intonuit lævum.*] Bonum omen. Ecl. 1. 16.

Bis

Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.
Hæc tantùm Ascanius: Teucri clamore sequuntur,
Lætitiâque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Ætheriâ tùm fortè plagâ crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens: atq; his victorem affatur Iülum:
Macte novâ virtute, puer: sic itur ad astra,
Diis genite, et geniture Deos: jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident:
Nec te Troja capit. Simul hæc effatus, ab alto
Æthere se mittit, spirantes dimovet auras,
Ascaniumque petit: formâ tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos:
Tùm comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longævo similis, vocemque, coloremq;
Et crines albos, et sæva sonoribus arma:
Atque his ardentem dictis affatur Iülum:
Sit satis, Æneide, telis impune Numanum
Oppetiisse tuis: primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis.
Cætera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo,
Mortales medio aspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Agnovere Deum proceres divinaque tela
Dardanidæ, pharetramque fugâ sensere sonantem.

Phryges bis capti reddunt hæc responsa Rutulis Ascanius dixit *hæc solum: Trojani applaudunt clamore, et gestiunt gaudio, et extollunt ad cælum virtutem* ejus. *Tum forte Apollo comatus* in *aëris spatiis desuper spectabat exercitum Italicum et urbem* Trojanorum, *insidens nimbo: et alloquitur his* verbis *Ascanium victorem; Cresce, ô puer, tali virtute: sic tenditur ad sidera, orte* a *Diis, et producture Deos: cuncta bella per fatum oritura quiescent merito sub posteritate Assaraci: neque Troja te comprehendit. Simul locutus ista librat se à summo aëre, dissecat aërem spirabilem, et tendit ad Ascanium: tum mutatur specie vultus in Buten senem. Hic prius fuerat Anchisæ Trojano armiger, et fidelis satelles ad portam: tunc pater Æne*as *adjunxerat* hunc *Ascanio comitem. Apollo incedebat similis* huic *seni* per *omnia, et vocem, et colorem, et capillos canos, et arma sono aspera. Atque alloquitur acrem Ascanium his verbis: Fili Æneæ, sufficiat* tibi *Numanum occubuisse sagittâ tuâ absque* tuo *damno: magnus Apollo dedit tibi hunc primum honorem, et non invidet æquali* gloriæ *armorum. Cæterum abstine pugnâ, ô puer. Apollo ita locutus fugit* in *medio colloquio visus humanos, et longe ab oculis abiit in levem aërem. Principes Trojani cognoverunt Deum, et sagittas divinas, et audiverunt pharetram sonantem dum abiret.*

NOTÆ.

639. *Ausonias acies.*] *Italas*, Æ. 7. 54. *Urbem:* novam Trojam, Æ. 7. 157.

641. *Macte.*] *Mactus*, quasi *mauctus*, id est, *magis auctus*. Sic herba a multa dicta est a Catone *macta*, quia *aucta:* hostiæ quoque *mactæ*, quia mola, vino, thure, spargebantur, et quasi cumulabantur *augebanturque* ante sacrificium; unde *mactare* pro *cædere*, dictum fuit. Diis ipsis in sacrificiis acclamabant: *Macte hocce vino inferio esto, macte hacce dape esto*, quia sacrificiis augeri eorum felicitatem putabant. Cicero dixit, Nonio teste, *mactare aliquem honoribus:* Plautus, *mactare infortunio.* Hæc fere ex Vossio: qui addit, hâc formulâ vocativum *macte* adhiberi pro nominativo *mactus*, more Attico; quemadmodum apud Tibullum, l. 1. 7. 53. *Sic venias hodierne:* apud Persium, Sat. 3. 28. *Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis.* Est et apud Plin. l. 2. 12. plurali numero: *macti ingenio este, cœli interpretes.*

642. *Diis genite, &c.*] Genitus *Venere* per Æneam, *Jove* per Dardanum: geniturus *Julium* et *Octavianum* Cæsares; qui divinis honoribus afficiendi erant. De *Assaraco*, a quo ortus Æneas, Æ. 1. 284.

644. *Nec te Troja capit.*] Sic Philippus Macedoniæ rex ad Alexandrum, apud Plutarchum: *Quære tibi regnum par, non enim te capit Macedonia.* De novâ Trojâ intellige, Æ. 7. 157.

647. *Dardanio Anchisæ.*] Versus spondaicus, cum hiatu diphthongi longæ, more Græcorum.

653. *Æneide.*] Vocativus patronymicus, ab *Æneides.*

655. *Paribus armis.*] Nam Apollo puer sagittis serpentem Pythona confixit, ut matrem defenderet, quemadmodum Ascanius hic Numanum, ut patriam ulciscatur, Æ. 3. 75.

660. *Pharetramque fugâ sensere, &c.*] Præter signa divinæ præsentiæ quæ diximus, Æ. 1. 402. hoc addit aliud: nempe, sonitum quemdam

Ergo

Itaque per monita et auctoritatem Phœbi retinent Ascanium accensum ad pugnam: ipsi iterum redeunt ad prœlia, et exponunt vitas manifestis periculis. Clamor spargitur per aggeres totis mœnibus. Adducunt fortes arcus, et librant hastas amentatas. Terra consternitur sagittis. Tum fortia clypea et cavæ cassides reddunt sonum [illegible]: oritur crudele prœlium. Quanta est pluvia, quæ per hœdos pluviales orta ab occidente percutit terram: quanta grandine nubes ruunt in mare, quando Jupiter asper Austris emittit cœlo tempestatem [illegible], et solvit cavas nubes. Pandarus et Bitias, nati Alcanore Idæo: quos Hiera sylvestris eduxit in sylva Jovis, juvenes [illegible] abietibus et montibus patriis, aperiunt portam, quæ credita erat [illegible] fisi armis: et ultro invitant hostem in mœnia. Ipsi intus stant ante turres ad dextram et sinistram, armati ferro, et nutantes cristis supra capita sublimia. Quales duæ quercus [illegible] circa fluvios liquidos, aut in ripis Eridani, aut juxta gratum Athesim, et erigunt ad cœlum capita incædua, et nutant altum cacumen. Rutuli, cum viderunt ingressum apertum, irruunt.

Ergo avidum pugnæ dictis ac numine Phœbi
Ascanium prohibent: ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris.
Intendunt acres arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis: tum scuta cavæque
Dant sonitum flictu galeæ, pugna aspera surgit.
Quantus ab occasu veniens pluvialibus hœdis
Verberat imber humum: quam multâ grandine nimbi
In vada præcipitant, cùm Jupiter horridus Austris
Torquet aquosam hyemem, et cœlo cava nubila [rumpit.
Pandarus et Bitias, Idæo Alcanore creti,
Quos Jovis eduxit luco sylvestris Hiera,
Abietibus juvenes patriis et montibus æquos:
Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt,
Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.
Ipsi intus, dextrà ac lævâ, pro turribus astant,
Armati ferro, et cristis capita alta corusci.
Quales aëriæ liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis, Athesin seu propter amœnum,
Consurgunt geminæ quercus, intonsaque cœlo
Attollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut vidêre patentes.

NOTÆ.

pharetræ et sagittarum crepitum in aëre, postquam et oculis Apollo jam evanuisset. Talis est Apollinis sonus [illegible]. 1. 46. [illegible], Ecl. 3. 104. De nomine *Phœbi*, ib. 62.

665. *Amenta.*] Hastas, quæ circa medium *amento*, id est, loro, alligata erant: quo inplicata manus æquabili quasi impetu certius hastam librabat. *Amentum*, ab [illegible]: unde etiam *apes* et [illegible]; ut diximus, Ecl. 7. 12.

668. *Hœdis.*] Stellis duabus [illegible], cui nomen *Erichthonius* vel *Auriga*, infra ejus humerum: quarum ortus & occasus procellosus habetur. De *Austro*, pluvio, item vento meridionali, Ecl. 2. 58.

672. *Idæo, &c.*] In Idâ monte Troadis: ubi Cybele colebatur; ac ipse etiam Jupiter: qui ideo passim dicitur ab Homero [illegible], *ab Idâ imperans* Iliad. 3. 276. &c. *Hiera*, [illegible]; nomen matris: quæ tamen secundam natura brevem habet, suspicatur Turnebus *hyæna* legendum esse: quæ fera est, à quâ Pandarum et Bitiam educatos putat, ut Romulum à lupâ.

674. *Abietibus.*] *Abies*, arbor, *sapin*. Quatuor syllabæ breves, in dactylum compressæ.

679. *Liquentia, &c.*] Ita passim optimi quique codices: aliqui tamen *Liquetia*; quod quidam avidè arripiunt post Servium. Et est *Liquetia*; vel potius, ut apud Plinium legitur, *Liquentia*, fluvius Venetorum, in superiorem sinus Hadriatici partem influens, nunc *Livenza*. At præter rationes ab Erythræo contra Servii curiosiorem interpretationem allatas: contra facit, quod dicitur *Liquentia*, *Liquentia*. Unde puto Virgilium simpliciùs de *Liquentibus*, id est, *liquidis* fluviis, explicandum esse: ait enim, G. 4. 442. *fluviumque liquentem*. Et *liquens*, primam habet, modo brevem, modo longam.

680. *Padi, &c.*] *Padus*, sive *Eridanus*, *le Po*, fluvius Italiæ maximus, G. 1. 482. *Athesis*, post Padum maximus, *l'Adige*, ex Tridentinis Alpibus, per Venetos in mare Hadriaticum influit; proprio quidem ostio, sed fossis quibusdam transversis et paludibus, cum regio tota scateat; ideo dictus est a Servio et Vibio in Padum, qui paulo inferius fluit, decurrere.

Conti-

Continuo Quercens, et pulcher Equicolus armis,
Et præceps animi Tmarus, et Mavortius Hæmon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portæ posuere in limine vitam.
Tùm magis increscunt animis discordibus iræ:
Et jam collecti Troës glomerantur eodem,
Et conferre manum et procurrere longius audent.
Ductori Turno diversâ in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuncius: hostem
Fervere cæde novâ, et portas præbere patentes.
Deserit inceptum, atque immani concitus irâ
Dardaniam ruit ad portam, fratresq; superbos.
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebanâ de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto sternit jaculo: volat Itala cornus
Aëra per tenuem, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit: reddit specus atri vulneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymantha manu, tum sternit Aphydnum:
Tum Bitian ardentem oculis animisq; frementem:
Non jaculo, neque enim jaculo vitam ille dedisset;
Sed magnum stridens contorta falarica venit
Fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squamâ lorica fidelis et auro
Sustinuit: collapsa ruunt immania membra:
Dat tellus gemitum, et clypeum super intonat ingens.

Statim Quercens et Equicolus spectabilis armis, et Tmarus temerarius animo, et Hæmon Martius, vel repulsi objecere terga totis turmis hostium, *vel amiserunt vitam in ipso aditu portæ. Tunc furor magis accenditur* in *animis infensis; et jam Trojani densantur congregati* in *eum* locum, *et audent conserere manus, et progredi longius. Nuncius fertur regi Turno, sævienti aliâ in parte, et turbanti hostes: hostem animari recenti strage, et offerre portas apertas. Relinquit inceptum* opus, *et accensus ingenti furore, currit ad portam Trojanam et fratres superbos. Et intorto telo dejicit primum Antiphaten, filium spurium magni Sarpedonis ex matre Thebanâ, nam is se primus offerebat:* jaculum *è corno Italicâ volat per aërem levem, et impactum stomacho penetrat profundum pectus: hiatus profundæ plagæ emittit fluctus spumosi* sanguinis, *et ferrum calefit in pulmone sauciato. Deinde dejicit manu Meropem, et Erymantha: deinde Aphidnum: deinde Bitian flammantem oculis, et furentem animo: non jaculo, nam ille non amisisset vitam jaculo; sed falarica evibrata venit valdè stridens impulsa more fulminis, quam nec duo coria taurina, nec lorica defensa duplici squamâ aureâ, repulit: vasta membra sternuntur dejecta: terra reddit gemitum, et grandis* Bitias *tonat* cadens *super clypeum.*

NOTÆ.

695. *Dardaniam portam.*] Novæ Trojæ. Æ. 7. 157. *Dardani*, Trojani, Æ. 1, 235.

697. *Thebana, &c.*] *Thebæ* multæ fuerunt, aliæ in Ægypto, aliæ in Bœotiâ, aliæ in Thessaliâ Phthiotide: illæ nihil hic ad rem faciunt; sed *Thebe, Thebes*, Asiæ minoris urbs apud Adramyttenos, de qua Lydis et Mysis diu certamen fuit, teste Strabone, lib. 13. Regia fuit Eetionis, Andromachæ patris. Didymus tamen, vetus Homeri interpres, hanc Eetionis regiam *Thebas* etiam vocat plurali numero, ad versum 397. Iliad. 6. Et adhuc expressius ad versum 366. Iliad. 1. *Sarpedon* Lyciæ rex, Jovis filius, Æ. 1. 100. *Nothus*, non legitimo conjugio susceptus filius, Æ. 7. 283. *Cornus*, arbor durissimo ligno, ideo telorum materia, *cornoüiller, the Corneil-tree*, Æn. 3. 649.

700. *Undam spumantem.*] Sanguinem undatim, id est, magnâ copiâ in rivos erumpentem. *Undam* dixit de multitudine populi, G. 2. 462.

705. *Falarica.*] Oblonga hasta, teres, præterquam ad extremum, ubi ferrum extabat quadratum, tres longum pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Huic ferro picem in stupâ circumligabant: adjectoque igni immittebant in ligneas præsertim turres, quæ *falæ* dicebantur Etruscâ voce. Hoc tamen inventum videtur Saguntinis Hispaniæ tribuere Livius, l. 21. 8. unde hæc descriptio concinnata est.

707. *Duplici squama, &c.*] De *tergis*, sive coriis; et *squamis* loricarum. Æ. 3. 467. *Squama et auro:* id est, squamis aureis: ut G. 2. 192. *Pateris, et auro*, pateris aureis.

709. *Clypeum super, &c.*] Servius agnoscit *clypeum* neutro etiam genere, juxta Caprum; aitque sic exprimi a Virgilio Homericum illud, Iliad. 5. 42. Δούπησεν δὲ πεσὼν, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ *sonuit autem cadens, sonueruntque*

Qualis in Cumano Baiarum litore agger saxeus aliquando cadit, quem construxerunt mari eductum prius vastis molibus: sic ille agger præcipitatus jacit ruinam, et profundè subsidit in pressis undis: maria turbantur, et nigræ arenæ eriguntur: tunc Prochyta intima tremit sonitu, et Inarime injecta Typhœo quasi asperum cubile jussu Jovis. Hic Mars bellipotens animum et robur Latinis adjecit, et agitavit sub eorum pectore stimulos acutos: et injecit Teucris fugam, et nigrum timorem. Latini *concurrunt undique: siquidem facultas pugnandi ipsis concessa est à* Trojanis: *et Deus bellicosus venit in eorum animum. Pandarus, ut videt fratrem prostrato corpore, et quo in statu sit fortuna, qui casus agat res* Trojanas: *regirat portam magno conatu cardine, obnixus latis humeris: et relinquit extra portam plurimos suorum, exclusos a muris in duro certamine: et intus claudit secum alios, et recipit ruentes: insanus! qui non agnoverit in medio multitudinis regem Rutulum irruentem, et ultro clauserit* in *urbe; quasi crudelem tigrim inter ignavas pecudes. Statim novum lumen emicuit ex oculis Turni, et* arma *ejus sonuerunt horride: cristæ rubræ nutant in capite, et emittit è clypeo fulgura rutilantia.*

Qualis in Euboïco Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit, magnis quam molibus antè
Constructam jaciunt ponto: sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis illisa recumbit:
Miscent se maria, et nigræ attolluntur arenæ:
Tùm sonitu Prochyta alta tremit, durumq; cubile
Inarime Jovis imperiis imposta Typhœo.
Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acres sub pectore vertit:
Immisitque fugam Teucris, atrumque timorem.
Undique conveniunt: quoniam data copia pugnæ,
Bellatorque animo Deus incidit.
Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res;
Portam vi multâ converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris: multosque suorum,
Mœnibus exclusos, duro in certamine linquit:
Ast alios secum includit, recipitque ruentes:
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque incluserit urbi;
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis effulsit, et arma
Horrendum sonuere: tremunt in vertice cristæ
Sanguineæ, clypeoque micantia fulgura mittit.

NOTÆ.

arma subitò, &c. Quod etsi non abs re est, tamen interpretationem alteram puto tutiorem.

710. *Euboïco Baiarum, &c.*] *Baiæ*, locus in Campania tepidis aquarum fontibus nobilis, in latere superiore Campani sive Neopolitani sinus; non longe à Miseno promontorio: etiamnum retinet nomen. De hujus loci natura fusè, *Æn.* 6. 237. *Chalcidenses*, ex *Eubœâ* Græciæ insulâ, hodie *Negropont*, non longè hinc urbem *Cumas* condiderunt *Æn.* 6. 2. Nec longe fuit *Lucrinus*, *Avernusque* lacus: qui molibus ab Hercule clausi primum; deinde ab Agrippa in portum Julium Octaviani auspiciis conversi sunt, anno U. C. 717. ut ostendimus, G. 2. 161. Ideo Virgilius hic *pilas*, sive moles lapideas in mare impactas commemorat.

715. *Prochyta, &c.*] Vel *Prochyte*. hodie *Procida*, parva et aspera insula Tyrrheni maris, proxime adnota Miseno promontorio: hoc inter et Inarimen insulam, aqua per terræ motum avulsa, Plinio, Straboni, aliisque censetur.

716. *Inarime.*] Ad meridiem Prochytæ, multo amplior insula, fertilitate nobilis: olim *Pithecusa*, et *Ænaria* etiam dicta, nunc *Ischia*: solo concavo et sulfureo, qualis est totus ille tractus; ignis eruptionibus olim sæpe infesta; unde Homerus Jovem commentus est hanc impacto fulmine injecisse giganti *Typhœo*, qui ab Hesiodo describitur anguineis capitibus centum instructus, iisque flammas eructantibus, Terræ et Tartari filius, in Theogon. 821. De *Typhœi* nomine G. 1. 279. Porro Homeri versus illi sunt, Iliad. 2. 783. Γαῖα δ' ὑπεστενάχιζε, Διὶ ὣς τερπικεραύνῳ χωομένῳ ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωεῖ γαῖαν ἱμάσσῃ. Εἰν Ἀρίμοις ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς. *Terra vero resonabat, sicut Jove fulminatore irato, quando circa Typhœum terram verberat, in Arimis, ubi aiunt Typhoëi esse cubilia.* Quibuscum si Virgiliani versus isti comparantur, certe videbuntur ex iis exscripti. Ubi duo videntur à Virgilio sane facta audacter: 1. Quod *Arimos*, illos Pithecusæ insulæ addixerit: cum alii Ciliciæ montem, alii Lydiæ esse affirment apud Didymum in Homer. Alii etiam Syriæ apud

Agno-

Agnoscunt faciem invisam atq; immania membra
Turbati subitò Æneadæ, tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternæ fervidus irâ
Effatur: non hæc dotalis regia Amatæ,
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides: nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, siqua animo virtus, et consere dextram:
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat: ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet, summis adnixus viribus, hastam.
Excepere auræ vulnus: Saturnia Juno
Detorsit veniens, portæque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies: neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, et sublatum altè consurgit in ensem:
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, impubesque immani vulnere malas.
Fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus:
Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens: atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroq; pependit.
Diffugiunt versi trepidâ formidine Troës.
Et si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu, sociosq; immittere portis,
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem cædisque insana cupido
Egit in adversos.

Trojani statim perturbati agnoscunt vultum inimicum et grandia membra: tum magnus Pandarus exilit, et ardens dolore necis fraternæ exclamat: Non hæc est dotalis aula Amatæ: nec media Ardea claudit Turnum mœnibus patriis. Cernis castra hostilia: nulla est facultas hinc erumpendi. Turnus subridens illi respondet *sedato animo: Incipe, si vis aliqua est animo* tuo *et congredere* mecum *manu: referes Priamo hic etiam repertum fuisse à te Achillem. Dixerat: Ille* Pandarus *connitens toto robore, vibrat hastam asperam nodis, et scabro cortice. Aër excepit ictum: Juno filia Saturni deflexit* eum *venientem, et hasta inhæret portæ.* Tu *vero non evitabis hæc arma, quæ mea dextra rotat* cum *robore: nam non* est *idem auctor armorum et ictus. Sic dixit* Turnus, *et erigit se in gladium altè eductum: et dissecat ferro mediam frontem* Pandari *horrendo vulnere, inter utraq; tempora et genas imberbes. Fit sonitus, terra quassata est magno* illo *pondere: trahit moriens* in *terrâ membra deficientia, et arma sanguinolenta: et caput* scissum *in partes æquales pependit illi hinc atq; hinc ex utroq; humero. Trojani fugiunt dispulsi tumultuoso metu: et si illa cogitatio succurrisset statim victori* Turno, *frangere manu obices, et excipere socios portis, dies ille fuisset supremus bello et populo* Trojano. *Sed ira et immoderata cupiditas stragis impulit inflammatum* Turnum *adversus oppositos hostes.*

NOTÆ.

Strabonem: qui tamen ait, quibusdam videri esse Pithecusæ incolas: eo quod πίθηκος, *simia*, Etrusca lingua, *arimus* dicatur: sed hæc quasi admodum incerta videtur proponere. II. Quod voces illas ἐν Ἀρίμοις, *in Arimis*, *apud Arimos*: Quæ voces et Homeri sunt et Hesiodi; in unum insulæ substantivum vocabulum composuerit *Inarime*, *Inarimes*. Nec eum excusat Erythræus, cum dicit, eodem exemplo esse, *Inalpinus*: hæc enim vox adjectiva est, quo in genere multo facilior est composita. Nec item excusant alii, cum ex Plinii auctoritate affirmant, ab Homero scriptum *Inarimen*, non *in Arimis*: Plinium enimvero erroris revincunt codices et interpretes Homeri omnes. Quod autem Virgilius hujus compositionis primus auctor sit, hinc jure conjici posse existimo: quod ante ipsum nemo: post ipsum statim Ovidius, Statius, Lucanus, Silius, Plinius, Claudianus, aliique promiscuè omnes eadem usi sunt voce: sibi gloriosum rati, cum eo aliquid, aut audere, aut errare. De *Marte*, Ecl. 9. 12. De *Latinis*, Æ. 7, 54.

737. *Dotalis regia Amatæ.*] Laurentem, urbs regia Latini: cujus uxor Amata, Turno favens, Laviniam ipsi regnumque in dotem tradere conabatur, Æ. 7. 56. De *Ardeâ* Rutulorum et Turni urbe regiâ, Æ. 7. 372. 410.

742. *Priamo narrabis Achillem.*] Turnum, qui tam sit infestus Trojanis, quam olim Achilles fuit. De *Achille*, Æ. 1. 99. Æ. 3. 321. De *Priamo*, Æ. 2. 506. De *Junone Saturni filia*, Æ. 1. 23.

747. *Telum.*] Pro ense, ut jam alibi notavimus, Æ. 5. 438.

Primo interficit Phalarim, et Gygen poplite ejus subsecto: deinde incurrit in dorsum fugientium hastas ereptas his occisis: Juno suggerit ipsi robur et animum. Adjicit his socium Halyn, et Phegea perforato ejus scuto; postea super muris inscios ingressus sui et agitantes pugnam, Alcandrum et Halium, et Noëmona, et Prytanim. Comminus à dextrâ parte aggeris intercipit fulgenti ense Lyncea incurrentem ex adverso et appellantem socios; caput cominus ejus uno ictu procul convulsum jacet cum casside: deinde interficit Amycum venatorem ferarum, quo nullus alter erat solertior ungere manu spicula, et imbuere ferrum veneno; et Clytium Æoli filium, et Cretea charum Musis, Cretea socium Musarum, cui semper cantus et lyra erant curæ, et sonos edere chordis: semper cantabat equos, et bella virorum, et certamina. Denique duces Trojani cognitâ strage suorum congregantur, Mnestheus, et fortis Serestus: et cernunt socios vagos, et hostem admissum. Et Mnestheus clamat: Quò, quò dirigitis fugam ultra? quos jam habetis muros alios, quæ præterea mœnia? Unus homo clausus undique per vestris aggeribus, ô cives, fecerit per urbem tantas cædes absque ultione? dejecerit ad inferos tot principes juvenum? o inertes! nonne pudet et miseret vos patriæ infortunatæ et antiquorum Deorum, et ingentis Æneæ? Talibus verbis inflammati corroborantur, et sistunt spisso agmine. Turnus incipit *sensim recedere è prælio, et accedere ad flumen, et* ad *partem* murorum, *quæ clauditur flumine. Trojani* pergunt *eo ardentius incurrere magno clamore, et cogi in turbam. Veluti cum turba* aliqua *urget jaculis infestis immanem leonem: ille autem turbatus, iratus, torvè aspiciens, cedit retro: nec tamen furor aut virtus sinit eum obvertere terga; nec ille valet, propter* multitudinem *armorum et hominum, contra ruere, licet id cupiat.*

Principio Phalarim, et succiso poplite Gygen
Excipit: hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergum: Juno vires animumque ministrat.
Addit Halyn comitem, et confixâ Phegea parmâ:
Ignaros deinde in muris, Martemque cientes,
Alcandrumq; Haliumq; Noëmonaq; Prytanimq;
Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat; huic uno dejectum cominus ictu
Cum galeâ longè jacuit caput: inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Ungere tela manu ferrumque armare veneno:
Et Clytium Æoliden, et amicum Cretea Musis:
Cretea Musarum comitem; cui carmina semper
Et citharæ cordi, numerosque intendere nervis;
Semper equos atq; arma virûm pugnasque canebat.
Tandem ductores auditâ cæde suorum
Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus:
Palantesque vident socios, hostemq; receptum.
Et Mnestheus, quo deinde fugam? quo tenditis? inquit,
Quos alios muros, quæ jam ultra mœnia habetis?
Unus homo, vestris, ô cives, undique septus
Aggeribus, tantas strages impune per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriæ, veterumque Deorum,
Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque?
Talibus accensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paulatim excedere pugnâ,
Et fluvium petere ac partem quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum. Ceu sævum turba leonem
Cum telis premit infensis: at territus ille
Asper, acerba tuens, retro redit: et neque terga
Ira dare aut virtus patitur; nec tendere contra
Ille quidem hoc cupiens potis est per tela virosq;

NOTÆ.

769. *Connixus ab aggere dexter.*] Cum contra tenderet Lynceus, Turnus sinistro latere innixus aggeri, dextra manu in dextrum quoque Lyncei latus incurrit. De *aggere*, supra 142.

773. *Ungere tela, &c.*] Medicatis et venenatis herbis, barbarico more.

785. *Orco.*] Inferorum Deo, G. 1. 277.

796. *Potis es.*] De hac voce, Æ. 3. 671. De *Iride*, Æ. 4. 700.

Haud aliter retrò dubius vestigia Turnus
Improperata refert, et mens exæstuat irâ.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes,
Bis conversa fugâ per muros agmina vertit.
Sed manus è castris propere coit omnis in unum:
Nec contra vires audet Saturnia Juno
Sufficere: aëriam cœlo nam Jupiter Irim
Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem;
Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.
Ergo nec clypeo juvenis subsistere tantùm,
Nec dextra valet: injectis sic undique telis
Obruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida æra fatiscunt:
Discussæque jubæ capiti, nec sufficit umbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troës, et ipse
Fulmineus Mnestheus: tum toto corpore sudor
Liquitur; et piceum, nec respirare potestas,
Flumen agit: fessos quatit æger anhelitus artus.
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit: ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem, ac mollibus extulit undis:
Et lætum sociis ablutâ cæde remisit.

Non aliter Turnus anceps retro fugit gressus absque festinatione, et animus exardescit furore. Immo etiam bis jam irruperat in hostes medios, bis verterat in fugam per muros turmas in se conversas. Sed omnis exercitus festinantèr congregatur è castris in unum: nec Juno filia Saturni audet suppeditare Turno *robur adversus* eos: *nam Jupiter misit e cœlo Irim aëriam, portantem sorori mandata non grata; nisi Turnus exeat ex altis muris Trojanorum. Igitur juvenis nec amplius potest resistere clypeo, nec manu: ita premitur jaculis undequaque intortis. Cassis sonat continuo flictu circa cava tempora, et* arma *valida ex ære rumpuntur lapidibus et cristæ dejectæ* sunt *e capite, nec clypeus par* est adversus tot *ictus: ingruunt hastis et Trojani, et ipse Mnestheus* instar *fulminis: præterea sudor e toto corpore labitur, et efficit nigrum fluentum, nec facultas* est *respirandi:* difficilis *anhelitus commovet membra fatigata. Tunc denique præcipitans immisit se saliendo in fluvium* cum *omnibus armis: fluvius in suo flavo sinu excepit cadentem, et portavit placidis aquis: et revexit gaudentem ad socios, sanguine* cædis *purgato.*

NOTÆ.

810. *Jubæ, &c.*] *Equinæ Jubæ*, unde cristæ galearum, Æ. 3, 468. *Umbo*, pars media eminens in clypeo, Æ. 2, 546.

813. *Piceum flumen.*] Sudor est pulveri commistus, picis instar nigrescens, et adhærens cuti.

P. VIR-

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS.
LIBER X.

ARGUMENTUM.

Jupiter advocato Deorum concilio, frustra conatus Junonem ac Venerem in concordiam adducere, de Trojanorum Rutulorumque rebus inter se dissidentes; pronunciat se neutrarum partium fore, sed fatis omnia permissurum. Rutuli ad oppugnandum, Trojani ad defendendam urbem redeunt. Æneas, dies aliquot in Etruriâ commoratus, collectis inde auxiliis, ad suos redit, triginta navium classe auctus. Nymphas, è suis navibus eas in speciem paulo ante transformatas, in itinere obvias habet. Ab iis de suorum periculo certior factus: sub primam lucem provectus in conspectum hostium, exercitum in litus exponit. Occurrunt Rutuli: commissoque gravi certamine, Pallas à Turno occiditur: cujus necem cum ulcisceretur Æneas magnâ strage, et Ascanius eruptione facta copias paternis adjunxisset: Juno Turnum præsenti periculo eripit, objecta illi falsa Æneæ imagine: quam ille fugientem ad usque navem dum sequitur, retinaculis à Junone ruptis, ad litora Ardeæ proxima vi tempestatis abripitur. Mezentius pugnæ pro Turno succedens, et filius Mezentii Lausus, ab Æneâ occiduntur.

PANDITUR interea domus omnipotentis Olympi:
Conciliumque vocat Divûm pater atque hominum rex
Sideream in sedem: terras unde arduus omnes,
Castraq; Dardanidum aspectat, populosq; Latinos.
Considunt tectis bipatentibus, incipit ipse:
Cœlicolæ magni, quianam sententia vobis
Versa retro? tantumq; animis certatis iniquis?

INTERPRETATIO.

Interea regia cœli omnipotentis aperitur: et genitor Deorum atque rector hominum cogit concilium in aulam stellatam: unde sublimis despicit omnes terras, et castra Trojanorum et gentes Latinas. Sedent in domo aperta valvis *biforibus; ipse* Jupiter *ordiur* sermonem: *magni habitatores cœli, quare consilium vobis mutatum est in contrarium? et usque adeo pugnatis animis adversis?*

NOTÆ.

1. *Omnipotentis Olympi.*] Aliqui per *Olympum*, Jovem intelligunt, quem eo etiam nomine esse appellatum probat in indice Erythræus, ex Cæcilio Minutiano Apuleio, ex Cleanthe et Diodoro Siculo. Alii melius *cœlum* accipiunt: quod *omnipotens* dicitur, vel quia Jupiter omnipotens in eo habitat; vel quia ad omnium rerum productionem per siderum influxus concurrit: ut terra per vim suam, quæ ideo dicitur *Omnipotens*. Sic *Olympum omnipotentem* distinguit a Jove, Æneid. 12, 791. *Rex omnipotentis Olympi.* De *Dardanidis*, Æneid. 1, 235. De *Latinis*, Æneid. 7. 54.

5. *Tectis bipatentibus.*] Ubi janua est *biforis*, quæ in dextram lævamque aperitur. Sic Auson. Epig. 137. 3. vocat *pugilar bipatens*, quod apertum duas paginas explicat.

6. *Quianam sententia vobis Versa, &c.*] Id est, cur immemores estis meæ sententiæ, quâ prohibueram, ne Itali Trojanis obstarent. Vel, cur mutastis ipsi sententiam vestram, quâ statueratis neutris partibus favere? *Quianam*, Æ. 5, 13. De *Teucris*, Æ. 1, 235.

Abnueram

Abnueram bello Italiam concurrere Teucris:
Quæ contra vetitum discordia? quis metus, aut hos,
Aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?
Adveniet justum pugnæ, ne accersite, tempus:
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes immittet apertas.
Tùm certare odiis, tùm res rapuisse licebit:
Nunc sinite, et placitum læti componite fœdus.
Jupiter hæc paucis: at non Venus aurea contra
Pauca refert.
O pater, ô hominum Divûmque æterna potestas,
(Namque aliud quid sit, quod jam implorare queamus?)
Cernis ut insultent Rutuli? Turnusque feratur
Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat? non clausa tegunt jam mœnia Teucros:
Quin intra portas atque ipsis prælia miscent
Aggeribus murorum, et inundant sanguine fossæ.
Æneas ignarus abest. Nunquamne levari
Obsidione sines? muris iterum imminet hostis
Nascentis Trojæ, nec non exercitus alter:
Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis

prohibueram ne Italia bello congrederetur cum Trojanis: quæ dissensio est contra prohibitionem? quis timor impulit, vel hos, vel istos capere arma, et commovere ferrum? veniet legitimum pugnæ tempus, ne accelerate illud: *quando aspera Carthago inferet Romanis urbibus magnam perniciem et Alpes patefactas: tunc licebit pugnare odiis tunc* licebit *depopulari res* Trojanas: *nunc permittite, et læti conciliate pacem, quæ placet* mihi. *Jupiter* dixit *hæc paucis* verbis: *at pulchra Venus non pauca respondet adversum. O genitor, ô sempiterna virtus hominum ac Deorum (scilicet quid est aliud, quod nunc possimus invocare?) vides quomodo Rutuli insolescant? et* quomodo *Turnus conspicuus equis rapiatur inter medios, et irrumpat superbus felici prælio? munimento clausa jam non tuentur Trojanos: immo committunt pugnam intra portas, et* in *ipsis propugnaculis murorum, et fossæ replentur sanguine. Æneas abest* illinc *inscius* rerum illarum. *An nunquam permittis eos liberari obsidione? rursus hostis instat muris Trojæ resurgentis, et præterea alter exercitus: et rursus Tydei filius insurgit in Teucros ab Arpis Ætolis.*

NOTÆ.

11. *Adveniet . . . . tempus, &c.*] Quasi dicat Jupiter: *Nemo mihi objiciat, quod faveam Trojanis, eosque illæsos esse perpetuo velim, Adveniet tempus præscriptum fatis, quo eorum posteri gravibus et ipsi cladibus afficientur, ab Annibale et Carthaginensibus.*

12. *Carthago, &c.*] Significat bella Punica, a Carthaginensibus ter gesta cum Romanis: quorum secundo Annibal per Hispanias, Galliasque in Italiam exercitum traduxit, superatis Pyrenæis et Alpibus, Italiam fere totam in suam potestatem redegit, in eâ per annos circiter sexdecim insedit: sed, Scipione interim in Africam immisso, revocatus in patriam, a Scipione victus est; Carthago vectigalis facta: atque ita bellum Punicum secundum confectum est, anno U. C. 553. Bello deinde Punico tertio deleta est urbs eadem, a Scipione juniore sive Æmiliano, anno U. C. 608. De *Carthagine*, in argumento l. 4. De *Alpibus*, Italiam a Galliâ et Germaniâ disterminantibus, Ecl. 10. 47.

13. *Exitium . . . . atque Alpes apertas.*] Nova et figurata locutio, pro, *immittit exitium per Alpes apertas:* ut notat Scaliger. Vel potius, *immittet Alpes*, id est, *Alpinos populos:* locum dixit, pro incolis: quemadmodum, G. 3. 31. *Addam urbes Asiæ domitas, pulsumque Niphatem:* per *Niphatem* montem Armeniæ, Armenos ipsos intellexit, pulsos a Romanis. Aperuit autem sibi Alpes Annibal maximo labore, adesis aceto atque igne rupibus. Lege Livium l. 21. 36.

14. *Tum certare, &c.*] Tum licebit, ut Trojani, seu Romani eorum posteri, pareant odiis atque deprædationi hostium: vel, odiis vestris, depredationi hostium.

15. *Componite fœdus.*] Vel inter vos; vel inter Latinos ac Trojanos. De *Venere aurea*, id est, *pulchra*, Æ. 1, 591. De *Rutulis*, Æ. 7, 795. De *aggeribus*, Æ. 9, 142.

27. *Nascentis Trojæ, &c.*] Æ. 7, 157.

28. *Ætolis . . . . ab Arpes Tydides.*] *Arpi*, Apuliæ Dauniæ urbs, cujus ruinæ adhuc dicuntur *Arpe.* Condita a Diomede Tydei filio, de quo Æ. 11. 243. Ab eo petierat auxilium Turnus, Æ. 8. 9. nullo tamen successu, ut patebit, Æ. 11, 243. Quare Venus hic fingit exercitum ab Arpis imminere, ut causam suam exaggeret.

Tydides. Equidem, credo, mea vulnera restant.
Et tua progenies mortalia demoror arma.
Si sine pace tuâ atque invito numine Troës
Italiam petiere; luant peccata, neque illos
Juveris auxilio: sin tot responsa secuti, [quam
Quæ superi manesque dabant; cur nunc tua quis-
Flectere jussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classes?
Quid tempestatum regem, ventosque furentes
Æoliâ excitos, aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam manes (hæc intentata manebat
Sors rerum) movet: et superis immissa repente
Alecto, medias Italûm bacchata per urbes.
Nil super imperio moveor: speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis.
Si nulla est regio, Teucris quam det tua conjux
Dura: per eversæ, genitor, fumantia Trojæ
Excidia obtestor; liceat dimittere ab armis
Incolumen Ascanium, liceat superesse nepotem.
Æneas sane ignotis jactetur in undis;
Et, quamcunque viam dederit fortuna, sequatur:
Hunc tegere, et diræ valeam subducere pugnæ.
Est Amathus, est celsa mihi Paphos, atq; Cythera,
Idaliæque domus: positis inglorius armis
Exigat hic ævum: magnâ ditione jubeto
Carthago premat Ausoniam: nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Juvit, et Argolicos medium fugisse per ignes?

Sane, opinor, superest ut ego rursus *vulnerer; et ego tua filia expecto arma mortalis* viri. *Si Trojani adierunt Italiam absque tuâ venia et invitâ divinitate* tuâ; *expendant* pœnas *delicti sui, nec recrees* illos *ope* tuâ: *si vero* id fecerunt *obsecuti tot oraculis, quæ cœlum et inferi dederant* illis; *cur ullus nunc potest frangere* vim *mandatorum tuorum, vel* cur potest *statuere nova fata? Cur memorabo naves incensas* in *litore Siculo? cur regem procellarum, et ventos furiosos eductos ex Æoliâ* insulâ, *aut Irim demissam* ex *aëre? nunc quoque* Juno *concitat inferos, hæc sola pars rerum restabat intentata: et Alecto immissa subito* in loca *superiora. sævit in mediis urbibus Italorum. Non commoveor ob regnum: speravimus illud, dum fortuna fuit; vincant, quos mavis vincere. Si nulla est regio, quam crudelis tua relinquat Trojanis: ô pater, obsecro per fumantes ruinas Trojæ eversæ; liceat mihi eripere Ascanium salvum e bello, liceat* ut *restet nepos. Æneas quidem jactetur fluctibus incognitis et sequatur iter quodcumque sors offerit* ipsi; at *possim tueri, et subtrahere e crudeli prælio hunc* Ascanium. *Est mihi Amathus, est alta Paphos*, sunt *Cythera, et ædes Idaliæ; illic ducat vitam ignobilis abjectis armis: impera* ut *Carthago opprimat Italiam gravi potentiâ, nihil ab eo* Ascanio *obstabit urbibus Punicis. Quid profuit* Æneam *evitasse ruinas belli, et fugisse per medios ignes Græcos?*

NOTÆ.

29. *Mea vulnera restant.*] Iliad. 5, 335. Cum Æneam, a Diomede lapidis ictu vulneratum, Venus opposito peplo e pugnæ periculo subduceret, a Diomede in volâ manus vulnerata est. Mars deinde ad imum ventrem ab eo sauciatus quoque est, v. 857.

36. *Erycino in litore.*] Æ. 5, 660. Mulieres Trojanæ, Junonis et Iridis suasu, tædio navigationis, naves Æneæ exusserunt, dum is ludos celebrat ad patris Anchisæ tumulum, prope Erycem, Siciliæ urbem et montem, qui nunc est mons *Sancti Juliani*, Æ. 3, 707. Æ. 5, 24.

38. *Æoliâ excitos.*] Juno Æolum et ventos in Æneæ classem concitavit, Æ. 1. 52. ubi de insulis *Æoliis*, ad latus septentrionale Siciliæ.

Irim.] Missa est a *Junone*, ad Trojanas mulieris, ut eas ad incendium navium concitaret, Æ. 5, 606. Ad Turnum, ut eum ad bellum hortaretur, Æ. 9, 2. &c. De *Iride*, Æ. 4, 700.

39. *Manes.*] Deos inferorum Æ. 6, 743. Hos commovit Juno cum in Trojanos furiam Alecto concitavit, Æ. 7, 324. Alecto deinde Amatam in furorem egit, ibid. 346. postea Turnum, ibid. 409. De voce *bacchatâ*, quæ a furiosis Bacchi comitibus petitur Æ. 4, 301.

51. *Amathus.*] Genit. *Amathuntis*, nunc *Limisso*, et *Idalium*, aut *Idalia*, *bourg Dalim*: et *Paphus*, sive *Paphos*, *Baffo*: urbes in Cypro insula, quæ tota Veneri sacra fuit, Æ. 1, 625. *Cythera, orum*, insula inter Peloponnesum et Cretam. nunc *Cerigo*, Æ. 1, 257.

54. *Ausoniam.*] Italiam, Æ. 7, 55.

56. *Argolicos.*] Græcos, ab urbe *Argis*, Æ. 1, 285.

Totque

Totque maris vastæque exhausta pericula terræ,
DumLatiumTeucri recidivaque Pergama quærunt?
Non satius cineres patriæ insedisse supremos,
Atq; solum quo Troja fuit? Xanthum et Simoënta
Redde, oro, miseris: iterumq; revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Juno
Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis
Rumpere, et obductum verbis vulgare dolorem?
Ænean hominum quisquam Divûmque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis auctoribus, esto,
Cassandræ impulsus furiis. Num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem, aut gentes agitare quietas?
Quis Deus in fraudem, quæ dura potentia nostra
Egit? ubi hic Juno, demissave nubibus Iris?
Indignum est, Italos Trojam circundare flammis
Nascentem, et patriâ Turnum consistere terrâ;
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.
Quid, face Trojanos atrâ vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque avertere prædas?

et quid profuit *evasisse tot pericula maris et terræ immensæ, dum Trojani quærunt Latium, et Trojam rursus cadentem? nonne potius* erat *manere* in *ultimis ruinis patriæ, et* in *terra ubi fuit Troja? O pater redde, precor, miseris* illis *Xanthum et Simoënta, et permitte Trojanis rursus adire casus Troïcos. Tum Juno regina, commota furore aspero,* ait: *Quare cogis me solvere profundum silentium, et patefacere sermone dolorem occultum?* an *ullus hominum aut Deorum coëgit Æneam adire bellum, aut opponere se hostem regi Latino? adiit Italiam fatis suadentibus, incitatus vaticiniis Cassandræ, sit* ita sane. *An suasimus* ei, ut *desereret castra* sua, *aut crederet vitam* suam *ventis? an* suasimus, ut *traderet puero administrationem belli et urbem* suam; *aut* ut *solicitaret fidem Etruscam et populos tranquillos? quis Deus, quæ infesta vis nostra impulit* cum *in* hoc *damnum? ubi* est in *eâ* re *Juno, et Iris missa ex aëre? Injustum est* nempe quod *Itali cingant ignibus Trojam novam; et* quod *Turnus maneat in patriâ tellure:* Turnus inquam, *cui Pilumnus est avus, cui Dea Venilia* est. *mater. Quid* ergo illud est, quod *Trojani nigris tædis inferunt vim Latinis? opprimunt imperio regiones non suas, et abducunt prædas?*

NOTÆ.

58. *Latium, &c.*] Æ. 7. 54. *Teucri*, Æ. 1. 235. *Pergama*, arx Trojæ, Æ. 1. 466. *Recidiva*, aliqui explicant *restituta*; ego *caduca, rursus cadentia*, Æ. 7. 322. *Xanthus* et *Simois*, Troadis fluvii, Æ. 1. 100, 473.

68. *Cassandræ——furiis.*] Amarum Junonis dictum: quo significat Æneam furiosa quædam Cassandræ vaticinia pro Deorum et fati monitis accepisse. *Cassandra*, Priami filia fuit et vates, Æ. 2. 246. Prædixerat Anchisæ Trojanos venturos in Italiam, Æ. 3. 183.

70. *Puero.*] Ascanio, cui curam novæ Trojæ crediderat, sub tutelâ tamen Mnesthei et Seresti, Æ. 9. 171.

71. *Tyrrhenamve fidem, &c.*] Æneas, Evandri consilio, Tarchontem et Tyrrhenos, à Mezentio rege dissidentes, adierat, opem ab iis petiturus, Æ. 8. 597. De *Tyrrhenâ gente*, ibid. 479.

76. *Pilumnus avus, &c.*] *Pilumnus* et *Picumnus* fratres, antiqui Rutulorum reges: Jovem, juxta aliquos, patrem habuerunt. *Pilumnus*, ob inventum *pili* usum in comminuendo frumento, totamque pinsendi artem, inde nomen habuit. *Picumnus*, ob inductum morem stercorandæ terræ, *Sterculius* etiam est appellatus. Iidem dicti sunt Dii conjugales: iisdemque, statim ut natus erat infans, lectus in atrio domus honoris causâ sternebatur, teste Varrone apud Nonium: quare ipsos etiam necesse est aliquid eorum reperisse, quæ ad conjugia puerorumque institutionem pertinent. Ab hoc primo *Pilumno*, aut multi, aut omnes deinde Rutulorum reges, *Pilumni* dicti sunt: siquidem Pilumnus dicitur Turni *parens*, Æ. 9. 4. Turni *avus*, hic: Turni *quartus pater*, id est, *abavus*, infra v. 619. De *Veniliæ* genere nihil reperitur, nisi quod erat soror Amatæ, Latini uxoris; de ejusdem divinitate nihil, nisi quod à Servio Nympha dicitur.

77. *Face, &c.*] Significat primos belli motus ob occisum à Trojanis Sylviæ cervum excitatos: ubi rusticis armis, fustibus obustis, et stipitibus primo res acta est, Æ. 7. 506.

Quid,

Quid, soceros legere, et gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, præfigere puppibus arma?
Tu potes Æneam manibus subducere Graiûm,
Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes;
Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contrà juvisse, nefandum est.
Æneas ignarus abest: ignarus et absit.
Est Paphos, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
Quid gravidam bellis urbem et corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Objecit? quæ causa fuit consurgere in arma
Europamque Asiamque, et fœdera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovique cupidine bella?
Tunc decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
Haud justis assurgis, et irrita jurgia jactas.
Talibus orabat Juno: cunctique fremebant
Cœlicolæ assensu vario: ceu flamina prima
Cum deprensa fremunt sylvis, et cæca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit: eo dicente, Deûm domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus, silet arduus æther:

quid est quod decipiant soceros, et eripiant sponsas è sinu sponsorum? quod petant precariò pacem, et [illegible] arma navibus? Tu potes subducere Æneam è manibus Græcorum, et opponere pro viro illo nubem, et ventos vanos; et potes transformare naves in totidem Nymphas: crimen est, nos aliquid juvisse Rutulos adversus eum. Æneas abest nesciens; et nesciens absit. Est tibi Paphos et Idalium, sunt Cythera sublimia: cur ergo sollicitas urbem plenam bello, et animos bellicosos? an nos subvertere tibi conamur funditus res Trojanas? an potius ille, qui commisit Trojanos cum Græcis? quæ fuit causa cur Europa et Asia surgerent in bella, et societas dirimeretur clandestino amore? an ad me ductore Trojanus cepit Spartam adulter? an ego subministravi arma, et alui bellum amoribus? tunc decebat te timere tuis: nunc tardior insolescis querimoniis non legitimis, et moves lites inanes. Juno loquebatur talibus verbis: et omnes incolæ cœli mussitabant diversis sententiis: veluti quando primi flatus fremunt inclusi sylvis, et volvunt obscuros sonitus, significantes nautis imminentem ventum. Tunc genitor omnipotens, cui est summa potentia rerum, incepit loqui: *illo loquente, alta ædes Deorum conticescit, et tellus territa à fundamentis,* et *sublimis æther tacet:*

NOTÆ.

79. *Soceros legere, &c.*] *Decipere, furtim accipere*, et quasi *suffurari*: unde dicitur *sacrilegus*, qui sacra furatur: quo sensu compositum verbum magis est in usu *sublegere*: unde Ecl. 9. 21. *Sublegi tacitus tibi carmina nuper.*

80. *Pacem orare manu, &c.*] Id est aliud verbis præ se ferre, aliud re præstare. *Pacem orare manu*, est supplicum ritu ramos olivæ, tæniis laneis implicitos, manu prætendere, Æ. 7. 237.

81. *Tu potes Æneam, &c.*] Æneam Venus è Diomedis manibus eripuit, peplo, vel nebulâ pepli instar obductâ, supra, v. 29.

83. *Nymphas.*] Id à Cybele factum, Æ. 9. 117. sed quasi in gratiam Veneris factum esset, Veneri exprobrat Juno.

85. *Ignarus et absit.*] Rationem petitam ex Æneæ absentiâ, cum refutare non possit, ironicâ concessione eludit. De *Papho, Idalio, &c.* v. 51.

87. *Urbem, &c.*] *Laurentum*, cujus imperium affectare Æneas videbatur, per Laviniæ conjugium.

88. *Nosne tibi fluxas, &c.*] Dixerat Venus, *Xanthum et Simoënta redde, oro, miseris*: permitte ut in ipsis Trojæ reliquiis maneamus. Reponit Juno, *An ego id impedio, an Trojæ reliquias tibi invideo?* Vel præsens posuit pro præterito, *An ego everti olim res Trojæ per se labentes et fluxas?*

89. *Qui Troas Achivis Objecit.*] *Parin* significat: qui societatem et jura hospitiorum violavit: Helenam Menelai regis Spartani conjugem, apud quem hospitio exceptus erat, rapuit, marito absente; imo, si fides hic est Junoni, et Virgilio, per vim expugnatâ Spartâ id commisit, Æ. 1. 27. De *Achivis*, Æ. 1. 488.

91. *Europam, &c.*] Ubi Græcia. *Asiam*, ubi Troas. *Spartam*, urbem Peloponnesi, Æ. 2. 577. *Dardanius*, Paris, è regiâ Dardani familiâ, Æ. 1. 235.

93. *Cupidine.*] Amore mutuo Helenæ et Paridis; *Cupido*, Veneris filius, Æ. 1. 658.

102. *Solo tellus.*] *Solo*, profunditate, qua soli-

Tum

Tum Zephyri posuere, premit placida æquora pontus.
Accipite ergo animis, atque hæc mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris
Haud licitum est, nec vestra capit discordia finem:
Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo:
Seu fatis Italûm castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Trojæ, monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Jupiter omnibus idem.
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atrâque voragine ripas,
Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi: solio tum Jupiter aureo
Surgit: cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.
Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde viros, et mœnia cingere flammis.
Ast legio Æneadûm vallis obsessa tenetur,
Nec spes ulla fugæ. Miseri stant turribus altis
Nequicquam, et rarâ muros cinxere coronâ.
Asius Imbracides, Hicetaoniusque Thymœtes,
Assaracique duo, et senior cum Castore Tybris,
Prima acies: hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus, et Hæmon, Lyciâ comitantur ab altâ.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnesius Acmon,

tum Zephyri quieverunt, mare sternit tranquillam planitiem. Ergo accipite hæc mea verba, et imprimite ea mentibus. Si quidem non permittitur Latinos sociari Trojanis per fœdus, et vestra dissensio non habet finem: ab hoc die, quæcumque sit unicuique sors, quamlibet spem sibi assumat unusquisque, sive Trojanus, sive Rutulus fuerit, hos *tractabo sine ullo discrimine: sive urbs cingitur obsidione* in *damnum Italorum; sive pernicioso errore Trojanorum, et ominibus infaustis. Nec libero Rutulos fatis.* tis. *Unicuique sua incepta præstabunt damnum aut felicitatem. Rex Jupiter æquus* erit *omnibus. Fata facient* sibi *viam. Firmavit* hoc *per fluvium fratris Stygii, per ripas fluentes pice et nigris verticibus: et motu* capitis *commovit universum cœlum. Hic* fuit *finis sermonum: tunc Jupiter surgit e solio aureo: quem superi deducunt domum cingentes* eum *medium. Interim Rutuli* ad *omnes portas pergunt circum delere viros internecione, et circumdare muros incendiis. Exercitus autem Trojanorum clauditur obsessus* intra *aggeres: nec est ulla spes fugiendi. Infelices* illi *excubant frustra* in *altis turribus, et cingunt muros exiguo numero. Asius filius Imbraci, et Thymœtes filius Hicetaonis, et duo Assaraci, et senex Tybris cum Castore,* sunt *præcipui* in *turba* propugnantium: *duo fratres Sarpedonis, et Clarus, et Hæmon e nobili Lycia, comitantur illos. Acmon* ex urbe *Lyrnesso,*——

NOTÆ.

da terra est, Ecl. 6. 35. De *Zephyris,* Ecl. 5. 5. De *Ausoniis,* Æ. 7. 54. De *Teucris,* Æ. 1. 235.

107. *Secat spem.*] Servius, Erythræus, et alii explicant, *sequitur* spem: sic enim *secundus* et *secta* derivantur à *sequendo.* Turnebus interpretatur *dissecat,* et sibi quasi *separat* et *sumit.* Idem innuit adhuc tertiam interpretationem, *transigit, absolvit, exequitur,* ex illo Horatii Sat. 1. 1. 10. 15. *Ridiculum acri Fortius et melius magnas plerumque secat res.*

108. *Rutulusve fuat.*] *Fuerit:* defectivum futuri temporis. De *Rutulis,* Æ. 7. 795.

110. *Errore malo . . . . monitis sinistris.*] Quibus impulsi sunt, ut urbe se clauderent.

113. *Stygii per flumina fratris,* &c.] Per *Stygem,* Plutonis inferorumque flumen: per quod *Dii* jurabant, G. 3. 551. Æ. 6. 323. De *Olympo,* Ecl. 5. 56.

117. *Ad limina.*] Ex patenti aula, ubi habitum concilium fuerat: ad ipsius interioris domus januam.

125. *Germani Sarpedonis ambo,* &c.] Fratres Sarpedonis, qui Lyciæ rex, Jovis ex Laodamia filius occisus est à Patroclo in obsidione Trojæ, Æ. 1. 100. *Germani* autem dicuntur à Varrone, qui ex eadem genitrice manant: aut melius à Festo, qui ex eodem *germine,* et stirpe, sive paternâ, sive maternâ, sunt.

128. *Lyrnesius.*] Ex urbe Phrygiæ *Lyrnesso,* non longè a Thebe, circa sinum Adramyttenum: ubi suos *Cilices* ponit Homerus: qui ab Achille pulsi, et in meridionalem Asiæ minoris partem

Nes

Nec Clytio genitore minor, nec fratre Mnestheo.
Hi jaculis, illi certant defendere saxis:
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris justissima cura,
Dardanius caput ecce puer detectus honestum,
Qualis gemma micat, fulvum quæ dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti: vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oriciâ terebintho
Lucet ebur. Fusos cervix cui lactea crines
Accipit et molli subnectit circulus auro.
Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes
Vulnera dirigere, et calamos armare veneno,
Mæoniâ generose domo: ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolusque irrigat auro.
Affuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere murorum sublimem gloria tollit:
Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant: mediâ Æneas freta nocte secabat.
Namque ut ab Evandro castris ingressus Etruscis
Regem adit, et regi memorat nomenque genusq;
Quidve petat, quidve ipse ferat, Mezentius arma
Quæ sibi conciliet, violentaque pectora Turni
Edocet: humanis quæ sit fiducia rebus [chon
Admonet, immiscetq; preces: haud fit mora, Tar-
Jungit opes, fœdusque ferit. Tum libera fatis

non inferior patre Clytio aut fratre Mnestheo, contendens toto corpore jacit vastum saxum, quod erat *non parvum fragmentum montis. Alii conantur propugnare* urbem *jaculis, alii lapidibus: et immittere tædas, et imponere sagittas nervo* arcus. *Ecce ipse puer Dardanius, dignissimus amor Veneris, in mediis nudatur* secundum *pulchrum caput, fulget quasi gemma, quæ distinguit aurum rutilum, et ornamentum est colli vel capitis: aut quemadmodum splendet ebur infixum ex arte, vel buxo, vel terebintho Oriciæ* urbis. *Huic cervix candida sustinet capillos promissos, et circulus auri flexilis subligat eos. O Ismare, bellicosi populi viderunt etiam te intentare vulnera, et ungere sagittas veneno; te,* inquam, *generose juvenis è patria Lydia, ubi homines colunt opimos agros, et Pactolus spargit eos auro. Aderat quoque Mnestheus, quem honor pristinus ejecti è murorum propugnaculis Turni evexit* in *altum: et Capys, à quo nomen inditum est urbi Campanæ. Illi commiserunt inter se prælium asperi belli: Æneas* autem *media nocte scindebat mare. Scilicet postquam ab Evandro venit* ad *regem* Tarchontem, *ingressus* in *castra Tyrrhena; et aperuit regi nomen et genus; et exposuit quid poscat, aut quid ipse offerat, quas vires Mezentius associet sibi, et* quam sit *violentus animus Turni: monuit, quæ sit* habenda *fides rebus hominum, et adjecit preces: mora nulla adhibetur, Tarchon sociat vires* suas, *et init fœdus. Tunc populus* ***Etruscus,*** non *impeditus fatis,*

NOTÆ.

profugi, ad orientem Pamphyliæ consederunt; ibique condiderunt urbes cognomines *Lyrnessum* et *Theben*, et *Cilicia* novæ nomen dederunt. ita Strabo, l. 14. ex Callisthene. Quare cum diximus, Æ. 2. 456. Andromachen filiam fuisse Eetionis, Thebani regis in Cilicia; Ciliciam veterem et Homericam, non novam accepimus.

129. *Fratre Mnestheo.*] Servius legit *Menestheo,* ut sit dactylus in quinta sede: sed è probatissimis codicibus malim legi *Mnestheo;* ut *fratre* sit spondæus, ultima syllaba producta, ob sequentem duplicem consonantem in *Mnestheo.*

133. *Dardanius puer.*] Non tantum Trojanus, sed ex regiâ *Dardani* familiâ etiam oriundus, Æ. 1. 235. 284.

136. *Oriciâ terebintho.*] *Terebinthus,* arbor est resinæ speciem fundens, ligno ebeni instar eximii ac nigri splendoris: magna nascitur in Syriâ, brevis ac fruticosa in Macedoniâ, Plin. l. 13. 6. *Oricum,* oppidum est Macedoniæ, Plinio, in Epiri confinio, ad mare Ionium, nunc *Orco:* ab aliis Chaoniæ regioni Epiri annumeratur.

141. *Mæonia, &c.*] Quæ deinde *Lydia* dicta est, Asiæ minoris mediterranea regio. De *ea,* ejusque fluvio Pactolo, aureis arenis nobili, Æ. 4. 216.

145. *Campanæ urbi, &c.*] *Capuæ,* quæ Campaniæ caput fuit: nunc quæ extat hujus nominis, ab antiqua fere leucæ spatio diversa est.

148 *Ut ab Evandro.*] Quomodo Æneas ab Evandro ad Tarchontem, Etruscorum ducem, Evandri suasu abierit, vidimus, Æ. 8. 478. 597.

154. *Libera fatis.*] Quia fatis prohibebatur, ne, post expulsum Mezentium, alium sibi regem, nisi externæ stirpis, assumeret, Æ. 8. 498.

Classem

Classem conscendit, jussis gens Lydia Divûm
Externo commissa duci. Æneïa puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones:
Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
Hìc magnus sedet Æneas, secumque volutat
Eventus belli varios: Pallasque sinistro
Affixus lateri, jam quærit sidera, opacæ
Noctis iter; jam quæ passus terrâque marique.
Pandite nunc Helicona, Deæ, cantusq; movete:
Quæ manus interea Tuscis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur.
Massicus ærata princeps secat æquora Tigri:
Sub quo mille manus juvenum; qui mœnia Clusî,
Quique urbem liquere Cosas: queis tela, sagittæ,
Corytique leves humeris, et letifer arcus.

conscendit naves, creditus duci extero ex imperio Deorum. Navis Æneæ habet primum locum *ornata* circa *rostrum leonibus Phrygiis. Ida assurgit supra,* mons *gratissimus Trojanis exulibus. Ingens Æneas hic sedet, et meditatur secum varios casus belli, et Pallas admotus ad lævum latus* ejus, *modò inquirit de astris,* quæ sunt *itinera noctis; modò* de iis, *quæ* Æneas *sustinuit terrâ et mari. O Musæ, aperite nunc Helicona, et suggerite* mihi *hos cantus: quæ multitudo sequatur interim Æneam è regione Etruscâ, et impleat naves, et feratur mari. Primus Massicus findit mare Tigri æratâ: sub quo* sunt *mille manus juvenum: qui venerunt è muris Clusii, et urbe Cosâ; quibus arma* sunt, *sagittæ, et leves pharetræ in humeris, et arcus mortifer.*

NOTÆ.

155. *Gens Lydia.*] *Etrusci,* sive *Tyrrheni,* è *Lydiâ* oriundi, Æ. 8. 479. Æ. 2. 781.

156. *Æneïa puppis.*] Probabile est Etruscos tùm classem paratam habuisse, cui sola Æneæ insignia ad ornatum imponenda fuerint. Neque enim tantulo tempore potuit ædificari, quantulo Æneas apud eos moram fecit.

157. *Rostro Phrygios, &c.*] *Idem* habuit in insignibus, quia in illo Phrygiæ monte classem olim ad fugam ædificaverit, Æ. 3. 6. auspiciis *Cybeles,* quæ pinus, in eo monte sibi sacras, Æneæ in id opus concesserat, Æ. 9. 88. Ideo *leones* appositi, quia sacri sunt Cybele. *Phrygii* dicti, quia Cybeles cultus in Phrygiâ præcipuè vigebat. Æ. 3. 111. De *rostro* navium, Æ. 5, 143. De *Teucris,* Æ. 1. 135.

160. *Pallas.*] Evandri filius, Æ. 8. passim.

163. *Pandite nunc, &c.*] Eundem hunc versum adhibuit in enumeratione auxiliorum Turni, Æ. 7. 641. *Deæ* Musæ, Ecl. 3. 60. *Helicon,* Mons Bœotiæ, Parnasso vicinus, Musis sacer.

164. *Tuscis.*] De iis jam sæpe diximus, Æ. 8, 479, &c. Pro variis temporibus et colonis varia mutarunt nomina: modo *Etrusci,* modo *Tyrrheni* modo *Tusci.* Primò Appenninis montibus à septentrione et occidente, mari infero à meridie, Tyberi ab oriente, terminati sunt, Ligurum etiam partem aliquam complexi: tùmque duodecim in populos urbesque distincti: quibus totidem præerant principes, *Lucumones* patrio nomine communiter dicti; quorum unus aliis per vices præerat. Talis fuit *Mezentius,* rex sive Lucumo Cæritis urbis: talis *Porsena* rex Clusii, &c. Postea, ut testatur Livius. 1, 5. transgressi Apenninum, circa Padum ad usque Alpes tenuere: ibique totidem statuere colonias, quot erant gentis capita, nimirum duodecim: hinc à Gallis deinde pulsi sunt, et intra fines antiquos repressi. Atque hujus Etruriæ Circumpadanæ caput fuisse Mantuam ait Virgilius, infra, v. 201. Ubi eandem ipsi divisionem populorum tribuit: ut primò totum *genus* tres in tribus sive *gentes:* mox singulæ tribus in quatuor *populos,* sive urbes, aut curias, distinguerentur.

166. *Massicus.*] Rex, sive Lucumo *Clusii* urbis et *Cosæ.* Tamen infra v. 655. Clusii rex vocatur *Osinius.* Igitur vel idem duplici nomine dictus est *Osinius* et *Massicus:* vel *Massicus* rex fuit Cosæ, *Osinius* Clusii; ita tamen ut Osinius subesset Massico, unde urbs utraque Massicum ducem sequi dicitur. Et verò reges illos inter se non fuisse æqualis dignitatis, ex eo patet; quod primo tres, deinde duodecim in partes populi illi dividerentur, ut modo diximus. *Tigri.* Nomina navium, petita è figuris in puppi vel prora pictis aut sculptis.

167. *Clusi, &c.*] *Clusium,* urbs Etruriæ Mediterranea, hodie *Chiusi:* ad paludem longissimam, quam *Clanis* fluvius trajicit, hodie *la Chiana.*

168. *Cosas.*] *Cosæ,* vel *Cossæ,* vel singulari numero *Cosa,* Etruriæ maritima urbs, ad promontorium *Argentarium,* quod hodie est *monte Argentaro:* urbs ipsa putatur quibusdam eadem esse quæ nunc dicitur *Orbitello;* sed aliis melius oppidum vicinum, *l'Ansedonia.*

169. *Coryti.*] Græca vox, γωρυτὸς, pharetra, theca sagittarum. Quâ voce, post Virgilium, usi Ovidius et Statius.

Unà torvus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes: ast Ilva trecentos,
Insula inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum Divûmq; interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent,
Et linguæ volucrum, et præsagi fulminis ignes:
Mille rapit densos acie, atque horrentibus hastis.
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ,
Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens et versicoloribus armis.
Ter centum adjiciunt (mens omnibus una sequendi)
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis;
Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscæ.
Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra; et paucis comitate Cupavo,

Simul est *ferox Abas: tota hujus acies splendebat armis conspicuis, et puppis Apolline aurato. Populonia patria subjecerat illi sexcentos juvenes peritos belli: Ilva autem trecentos, insula nobilis copiosis metallis Chalybum. Tertius* erat *ille Asylas interpres* rerum *divinarum et humanarum, cui obtemperant viscera animalium, et astra cœli, et voces avium, et flammæ fulminis ominosi: trahit secum mille viros confertos numero et rigidis hastis. Pisæ, urbs Tusca situ, ortæ ex* Pisis *Alpheis, jusserant hos subesse* Asylæ. *Sequitur Astur formosissimus, Astur fidens equo et armis pictis. Qui sunt ex patriâ Cærete, qui in campis Minionis; et antiqui Pyrgi, et Graviscæ* ubi *mala temperies* aëris, *adjungunt trecentos: omnibus par est voluntas sequendi. Non ego omittam te, ô Cinyra generosissime bello dux Ligurum; et Cupavo quem pauci sequuntur,*

NOTÆ.

172. *Populonia mater.*] *Populonium*, vel *Populonia*, in promontorio cognomine: cujus ex ruinis non procul condita est urbs hodie dicta, *Piombino*. Dicitur urbs, *mater*; quemadmodum Italia *parens*, G. 2. 173.

173. *Ilva.*] Græcis dicta *Æthalia*, nunc *Elba*: in conspectu Populoniæ, ad meridiem: ferri fodinis olim ferax, quæ duo hæc habebant præcipua, teste Strabone, l. 5. Unum, quod in ipsâ insulâ fornacibus liquari ferrum non posset, sed idèo in continentem transferretur: alteram, quod fossæ, unde ferrum esset erutum, rursus tractu temporis impleventur: quare meritò dicatur a Virgilio, *inexhausta*.

174. *Chalybum metallis.*] Ferro, cujus cudendi ars præcipua fuit apud Chalybes, populos, vel Ponti, vel Hispaniæ, G. 1. 58. è quibus ferrum optime temperatum dicitur *chalybs, acier, steel.*

176. *Pecudum fibræ, &c.*] Significantur hic I. Per fibras pecudum, *aruspices*, qui futura prædicebant ex inspectis extis et visceribus hostiarum, Æ. 8. 490. II. Per sidera, *astronomia*. III. Per volucrum linguas, *ars augurum*, Æ. 3. 361. IV. Per fulmina præsaga, *ars ominatoria*, quæ ex dextro aut sinistro casu aliisque fulminum circumstantiis præsagia ducebat, Ecl. 1. 16.

179. *Alpheæ Pisæ, &c.*] *Pisa*, vel *Pisæ*: urbs in confinio Etruriæ, prope *Ligures*, adhuc retinens nomen ad fluvium Arnum, *Arno*. Condita putatur à Peloponnesiis, vel post bellum Trojanum cò per errorem pulsis; vel, ut Virgilius censet, ante ipsa Trojana tempora. Est autem in Peloponneso urbs cognominis ad *Alpheum* fluvium, G. 3. 19. Æ. 3. 694.

183. *Cærete domo, &c.*] Ex urbe *Cæretanâ*, hodie *Cerveteri*, cui prius Mezentius imperabat. Æ. 8. 479. 597. *Minio*, hodie *Mugnone*: fluviolus, non qui *Cære* alluit, ut aliqui perperam notarunt; sed qui ab eâ urbe distat leucis aliquot ad occidentem.

184. *Pyrgi.*] Oppidum maritimum, nunc dirutum, Cæretanæ urbi vicinum, ad occidentem: Martialis vocat *litoreos Pyrgos*, a πύργοι, *turres*.

184. *Intempestæ Graviscæ.*] *Gravisca*, vel *Graviscæ*: maritima item urbs fuit, jam planè excisa. Nomen habet a *gravitate* aëris, vicinarum paludum odore corrupti; ut ex Catone apud Servium, et Rutilio constat. Ideo *intempestæ* a Virgilio vocantur, quia carentes aëris salubri temperie.

185. *Ligurum.*] *Liguria* duplex, alia litorea, Alpibus ab occidente; Macrâ fluvio, *la Magra*, ab oriente: Apenninis jugis, a septentrione: mari Ligustico, a meridie definita. Alia Mediterranea, ultra Apenninum ad septentrionem excurrens, usque ad Padum, *le Po*. Litorea nunc fere est, *la riviere de Genes*; ubi *Genua*, urbs et respublica; Mediterranea, nunc capit ducatum Montis ferrati, partemque Mediolanensis et Pedemontii principatûs.

186. *Cinyra.*] Sic reposuimus e MSS. Nicolai Heinsii: cum antea legeretur *Cycne*, nullo sensu. Neque enim ea quæ de Cycno mox dicuntur, ad hunc pertinent, sed ad *Cupavonem*.

186. *Cupavo.*] Phaëton, Clymenes et Solis filius, Epaphi regis Ægypti convitiis adactus

Cujus

Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ.
Crimen amor vestrum, formæq; insigne paternæ.
Namque ferunt luctu Cycnum Phaëtontis amati,
Populeas inter frondes umbramque sororum
Dum canit, et mœstum musâ solatur amorem:
Canentem molli plumâ duxisse senectam,
Linquentem terras, et sidera voce sequentem.
Filius æquales comitatus classe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet: ille
Instat aquæ, saxumque undis immane minatur
Arduus, et longâ sulcat maria alta carinâ.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicæ Mantûs et Tusci filius amnis,
Qui muros matrisq; dedit tibi, Mantua, nomen;
Mantua dives avis; sed non genus omnibus unum:
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni,
Ipsa caput populis: Tusco de sanguine vires.
Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,

cujus e capite attolluntur plumæ cycneæ. Amor crimen est *vestræ* familiæ, *et insigne* petitum ex *transformatione patris. Scilicet aiunt Cycnum, dum desiderio dilecti Phaëtontis cantat inter arbores populos ac umbracula sororum* ejus, *et dum recreat cantu tristem amorem: albescentem teneris plumis traduxisse senectutem, deserendo terras et petendo cœlum cantu. Filius secutus classe turmas æqualium, propellit remis magnam* navem *Centaurum: ille* Centaurus *impendet aquæ, et sublimis intentat fluctibus vastum saxum, et findit profundum mare longâ trabe. Ille etiam Ocnus, filius Mantûs vatis et fluvii Etrusci, movet exercitum e patriâ regione: ille, ô Mantua, qui dedit tibi muros et nomen matris* suæ, *ô Mantua illustris majoribus, sed stirps non* est *eadem omnibus: habet tribus tres, populos quatuor sub* unaquaque *tribu, ipsa* est *primaria populorum* illorum, *robur* illi *ex Etruscâ cognatione. Præterea Mezentius concitat contra se quingentos ex illâ* regione,

NOTÆ.

ut se filium Solis probaret: cum a patre petiisset currus regimen in unum diem, et ægrè obtinuisset, deflecteretque a consuetâ diurni cursus orbitâ, atque ita mundus ardere cæpisset: Jovis fulmine percussus in Eridanum cecidit. Ovid. Met. 2. Phaëtontis sorores, *Phaëtusa, Lampetie,* et *Lampetusa,* cum eum toto orbe quærerent, tandem ejus tumulum in Eridani ripis nactæ, ibidem fletu contabuerunt: et in arbores mutatæ sunt, vel alnos, vel populos; unde *succinum* sive *electrum,* quasi lachrymas manare poëtæ finxerunt. *Cycnus,* Ligurum rex, materno sanguine et amicitiâ conjunctissimus Phaëtonti, apud eundem fluvium ex dolore in cycnum conversus est, Ovid. Met. 2. 367. *Cupavo, Cupavonis,* hujus Cycni filius a Virgilio dicitur, id est, unus e posteris. Quis autem fuerit fluvius ille *Eridanus,* electri ferax, ambigitur. Vulgò poëtis *Padus* putatur, superioris illius Italiæ, sive Galliæ Cisalpinæ fluvius, G. 1. 482. Joannes Goropius *Vistulam* esse existimat, Poloniæ et Prussiæ fluvium; quia electrum e Prussiæ litoribus mitti certum est. Cluverius arbitratur esse fluvium *Radanum, Radaunne:* qui Dantiscum urbem interfluens, non procul inde se Vistulæ immiscet.

188. *Crimen amor vestrum.*] *Vestrum crimen:* id est, familiæ illius vestræ, (nam *Cycnus* Phaëtonti ejusque sororibus per Clymenem sanguine junctus erat) fuit amor in Phaëtonta, dolorque nimius de ejus interitu: quo offensi Dii tam multos ex eâdem familiâ in alienas formas immutarunt. *Formæque insigne paternæ.* Plumæ olorinæ, sive cycneæ, e galeâ subrectæ.

195. *Centaurum.*] Navim, cui insculptus Centaurus saxum intentans. De *Centauris,* monstris, superiore parte humanâ, inferiore equinâ, Æ. 6. 286.

198. *Ocnus.*] Non conditor, sed instaurator, sive munitor urbis Mantuæ: cui muros et nomen matris suæ dedisse fingitur. Quo nomine antea dicta fuerit *Mantua,* ignoratur. *Ocnus,* idem, qui *Bianor* appellatur, Ecl. 9. 60.

199. *Fatidicæ Mantûs.*] *Manto,* genitivo Græco *Mantûs:* Tiresiæ vatis filia. *Fatidica* dicitur, ex ipsâ vi nominis: est enim μάντις, vates. *Tusci amnis.*] *Tyberis,* qui Tusciam à vicinis regionibus disterminat, Æ. 8. 330.

201. *Mantua dives avis.*] Urbs Galliæ Cisalpinæ, nunc ducatus caput: sita in medio stagno, quod *Mincius* amnis efficit. Primi ejus conditores fuere *Tusci:* qui ex Etruriâ, sive Tusciâ antiquâ, in eam regionem effusi; eandem illic, quam apud se, regiminis formam constituerant, duodenas in urbes ac populos administrationem partiti: ut jam diximus, v. 164. Duodecim urbium illarum novæ Tusciæ, *Mantuam* caput Virgilius facit, ut faveat aduleturque patriæ; cum tamen caput esset *Felsina,* quæ dein-

 Quos

Quos patre Benaco, velatus arundine glaucâ,
Mincius infestâ ducebat in æquora pinu.
It gravis Aulestes, centenâque arbore fluctum
Verberat assurgens: spumant vada marmore verso.
Hunc vehit immanis Triton, et cærula conchâ
Exterrens freta: cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominem præfert, in pristin desinit alvus,
Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subsidio Trojæ, et campos salis ære secabant.

Jamq; dies cœlo concesserat, almaq; curru
Noctivago Phœbe medium pulsabat Olympum:
Æneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clavumque regit, velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio, chorus ecce suarum
Occurrit comitum, Nymphæ, quas alma Cybele
Numen habere maris, Nymphasq; e navibus esse
Jusserat: innabant pariter, fluctusq; secabant;
Quot prius æratæ steterant ad litora proræ.
Agnoscunt longè regem, lustrantque choreis.
Quarum quæ fandi doctissima Cymodocëa,
Pone sequens, dextrâ puppim tenet: ipsaq; dorso
Eminet, ac lævâ tacitis subremigat undis.
Tum sic ignarum alloquitur: Vigilasne, Deûm gens
Ænea? vigila, et velis immitte rudentes.

quos Mincius, habens patrem Benacum, coronatus arundine viridi, ducebat in mare navibus inimicis Mezentio. Procedit Auletes gravis, et erigens se verberat undas centum remis ligneis: fluctus spumant agitato mari. Portat illum Triton vastus, et terrens mare cæruleâ tubâ e conchâ: hunc Tritonem natantem usque ad latera, villosa facies exhibet hominem, venter exit in pristim, unda spumosa sonat sub pectore semifero. Tot principes selecti navigabant triginta navibus in auxilium Trojæ novæ, et secabant ærato rostro spatia falsæ aquæ. Et jam lux abierat e cœlo, et benigna Luna attingebat medium cœlum curru noctivago: Æneas ipse sedens, moderatur gubernaculum, et dat operam velis: neque enim cura sinebat permittere quietem membris. Et ecce in medio itinere occurrit illi turba sociarum suarum: scilicet, Nymphæ, quas benigna Cybele jusserat habere numen maris, et fieri Nymphas e navibus: natabant simul, et secabant undas: quot antea naves æratæ steterant ad litus. Agnoscunt procul regem, et circumeunt eum saltando. Cymodocea, quæ erat peritissima loquendi inter illas, tenet manu dextrâ puppim, sequens prope: et ipsa emergit tergo, ac subremigat sinistra manu per aquas quietas. Deinde sic affatur Æneam inscium harum rerum: *O Ænea, soboles Deorum, an vigilas? vigila, et laxa funes velis.*

NOTÆ.

de Benaco appellata est, juxta Cluverium. Ital. l. 1. 26.

205. *Benaco, &c.*] *Benacus*, lacus est ejusdem Galliæ Cisalpinæ, in agro Veronensi, nunc *lago di Garda*. G. 2. 160. *Mincium* fluvium emittit, *Menzo*; qui postquam urbem *Mantuam* in modum lacus circumfluxit, exonerat sese in Padum. *Mincius* hunc ne fluvium esse putes, sed ipsum fluvium, ex cujus collecta classis hæc fuerat quingentorum hominum, quorum dux *Auletes*.

209. *Triton.*] Neptuni tubicen, conchâ utens pro tubâ, superiore parte vir, inferiore piscis, Æ. 1. 144.

211. *Pristin.*] Piscem immanem, e balænarum genere, Æ. 5. 127.

214. *Salis, &c.*] *Sal*, pro mari, Æ. 1. 557. De *æratis rostris*, Æ. 5. 143.

216. *Phœbe.*] Luna, Phœbi soror, Ecl. 3. 67. De *Olympo*, monte Thessaliæ, qui pro cœlo sumitur, Ecl. 5. 56. De *Cybele*, Æn. 3. 111. De *navibus Æneæ*, in Nymphas transformatis, Æ. 9. 110.

218. *Velisque ministrat.*] Proprium est, *ministrare* alicui homini: translatum, *ministrare velis*: ministrabat autem Æneas, non colligendo aut explicando vela; quod inferiorum erat operarum: sed *pedes*, id est, funes qui extremis angulis majoris veli alligati erant, aut contrahendo, aut remittendo; quod gubernatoris erat munus, Æ. 5. 830.

224. *Lustrant.*] Circumeunt. Æ. 1. 608.

228. *Vigilasne, &c.*] Ratione quippe temporis dormire debuerat; nisi gubernatoris partes in se suscepisset. Sunt, qui allusum putent ad morem Romanum; quo, postquam indictum erat bellum, imperator Martis sacrarium ingressus, hastam simulacri commovebat,

Nos

Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphæ, classis tua. Perfidus ut nos
Præcipites ferro Rutulus flammâque premebat:
Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor
Quærimus. Hanc genitrix faciem miserata refecit:
Et dedit esse Deas, ævumq; agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur
Tela inter media, atque horrentes Marte Latinos.
Jam loca jussa tenet forti permixtus Etrusco
Arcas eques: medias illis opponere turmas,
Ne castris jungant, certa est sententia Turno.
Surge, age, et Aurorâ socios veniente vocari [ipse
Primus in arma jube: et clypeum cape, quem dedit
Invictum Ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux (mea si non irrita dicta putaris)
Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos.
Dixerat, et dextrâ discedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim: fugit illa per undas,
Ocyor et jaculo et ventos æquante sagittâ.
Inde aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades: animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera aspectans convexa precatur:
Alma parens Idæa Deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes, bijugique ad fræna leones:
Tu mihi nunc pugnæ princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusq; adsis pede, Diva, secundo.
Tantum effatus: et interea revoluta ruebat
Maturâ jam luce dies, noctemque fugârat.

Nos sumus pinus Idææ, e sacro cacumine illius montis, *naves* olim *tuæ, nunc Nymphæ maris. Cum Rutulus fœdifragus persequeretur ferro et igne nos submergendas: abrupimus non sponte tua retinacula, et te quærimus per mare. Mater* Cybele *miserta* nostri *reparavit formam* nostram: *et permisit* nos *esse Deas, et ducere vitam sub aquis. Sed juvenis Ascanius clauditur muro et fossis, inter media arma et Latinos feroces bello. Jam equitatus Arcadius, junctus generosis Etruscis, attigit loca præscripta: certum est consilium Turni, objicere illis agmina interjecta, ne* illi *promoveant ad urbem* sua. *Age, surge: et* primâ *luce imminente, primus impera socios excitari ad arma: et sume clypeum, quem ipse Vulcanus donavit tibi impenetrabilem, et cinxit extremitatem* illius *auro. Crastina dies videbit magnos cumulos Rutulorum cadaverum, nisi existimaveris mea verba vana.* Sic *locuta fuerat, et abiens, pepulit* manu *dextrâ* puppim *sublimem, non inscia modi* quo erat impellenda: *illa* puppis *currit per aquas, celerior et telo et sagittâ pari ventis. Deinde aliæ naves properant. Ipse Trojanus filius Anchisæ miratur nesciens causam: tamen erigit animos suorum hoc præsagio. Deinde suspiciens concavas* partes *summi* cœli, sic *orat breviter: O mater Idæa, altrix Deorum, cui Dindyma chara* sunt, *et urbes turritæ, et leones bini* alligati *jugo* et dociles *ad fræna: tu nunc* es *mihi auctor pugnæ, tu bene secundes omen, et accedas ad Phrygas cursu prospero, ô Dea.* Hæc *solum locutus: et interim, dies reversa provehebatur lumine jam pleno, et expulerat noctem.*

NOTÆ.

dicens, *Mars vigila.* Sunt qui ad verba Vestalium: quæ, teste Servio, certis diebus adibant regem sacrorum, dicebantque, *Vigilasne, rex? vigila.*

230. *Idææ pinus.*] Materia navium, *pinus* arbor. Locus natalis *Ida* Phrygiæ mons, Æ. 2. 801. De *Rutulis*, Æ. 7. 795.

238. *Jam loca jussa, &c.*] Non descripsit poëta, quo Æneas jusserit equites abire. Sed cum Evander Arcadas equites quadringentos Æneæ adjunxerit, Æ. 8. 518. cum Æneas eos Etrusco exercitui sociarit, ibid. 606. verisimile est eum, antequam naves conscenderet, equitatum et suum et Etruscum terrâ præmisisse: eo consilio, ut certum in locum provecti, impressionem in castra Rutulorum facerent; eodem tempore, quo naves exscensionem tentarent. De *Aurora*, G. 1. 249.

243. *Ignipotens*] *Vulcanus*, Veneris suasu, clypeum Æneæ fabricaverat, Æ. 5. 439.

251. *Supera convexa.*] Id est, *rotunda*, aut *concava*, Æ. 1. 310.

252. *Idæa . . . .*] *Cybela* mater Deorum: quæ quia pro terrâ sumebatur, quæ su tentat urbes, ideo turrita cum coronâ pingebatur. Cur ejus currum leones traherent, vidimus, Æ. 3. 111. Huic sacri fuerunt montes plerique Phrygiæ: *Ida*, Æ. 2. 801. *Dindymus*, Æ. 9. 618.

254. *Propinques augurium.*] Id est, *præsens sis hoc augurio:* seu *faveas hoc augurio.* Vide Æ. 1. 526. *Propius res aspice.* Vocat Trojanos, *Phry-*

Primo imperat sociis, ut sequantur vexilla et excitent animos ad bella, et accingant se ad certamen. Et jam habet prae oculis Trojanos, et muros urbis suæ, erectus in puppi excelsâ: tum postea extulit lævâ manu clypeum fulgentem. Trojani e muris excitant clamorem ad astra: spes aucta accendit iras: vibrant manibus jacula. Quales grues Strymonis fluvii *emittunt voces inter nigras nubes, et trajiciunt cœlum cum sonitu, et fugiunt Austros* cum *læto clamore. Sed ea* cœperunt *videri mirabilia regi Rutulo et ducibus Italis: donec viderunt naves delatas ad litus, et totum mare oppleri* cum *navibus. Conus galeæ fulget e capite, et splendor spargitur e summitate per cristas, et umbo clypei aureus emittit copiosos ignes. Non aliter ac si cometæ cruenti aliquando triste rubescunt per humidam noctem: aut sicut ignis ille Sirius oritur, portendens hominibus male affectis siccitatem et morbos, et contristat cœlum lumine sinistro. Tamen non periit audaci Turno spes occupandi litus, et prohibendi terrâ descendentes. Ultro excitat verbis animos suorum, et ultro adhortatur: O viri, promptum* est *vobis perficere manu, quod cupivistis votis: pugna ipsa* est *in potestate* vestrâ: *jam unusquisque sit memor uxoris et domus suæ; nunc memoret præclara gesta et laudes majorum: ultro objiciamus* nos *ad mare, dum tumultuantur, et primi gressus vacillant escendentibus. Fortuna auxiliatur audacibus. Dicit hæc: et meditatur secum, quos* possit *ducere adversus* Æneam,

Principio sociis edicit, signa sequantur,
Atque animos aptent armis, pugnæque parent se.
Jamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
Stans celsâ in puppi: clypeum tum deinde sinistrâ
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ è muris: spes addita suscitat iras:
Tela manu jaciunt. Quales sub nubibus atris
Strymoniæ dant signa grues, atque æthera tranant
Cum sonitu, fugiuntque Notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis: donec versas ad litora puppes
Respiciunt, totumque allabi classibus æquor.
Ardet apex capiti, cristisque à vertice flamma
Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes.
Non secus ac liquidâ si quando nocte cometæ
Sanguinei lugubre rubent: aut Sirius ardor,
Ille sitim morbosque ferens mortalibus ægris,
Nascitur, et lævo contristat lumine cœlum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora præripere, et venientes pellere terrâ.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Quod votis optastis, adest, perfringere dextrâ:
In manibus Mars ipse, viri: nunc conjugis esto
Quisq; suæ tectiq; memor; nunc magna referto
Facta, patrum laudes: ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi, egressisq; labant vestigia prima.
Audentes fortuna juvat.
Hæc ait: et secum versat, quos ducere contrà,

NOTÆ.

gas; quia Troas in Phrygiâ minore fuit Æ. 1. 381.

265. *Strymoniæ, &c.*] Tota ratio hæc, bellici Trojanorum clamoris cum gruum clamore, repetita est ex Homero, Iliad. 3. 2. *Grues*, aves oblongo collo ac rostro, frequentes circa *Strymonem*, Macedoniæ fluvium, in confinio Thraciæ. Imbrem fugiunt, magno numero collectæ: ideoque *Notos*, id est, *Austros*, ventos pluvios a meridie, Ecl. 2. 58. Hinc G. 1. 374. inter signa imbris: *aut illum vallibus imis Aëriæ fugere grues.* De *Rutulis*, Æ. 7. 795. De *Ausoniis*, Latinis, ibid. 54.

269. *Totumque allabi classibus æquor.*] Commutatio, pro, *classes allabi toto æquore.* Sic Æ. 6. 268. *Ibant obscuri sola sub nocte.*

270. *Ardet apex capiti, &c.*] Æneæ habitum describit, cædem Rutulo comminantis; et cum cometâ comparat. Mutuatus est hanc descriptionem ex Homero, de clypeo et galeâ Achillis, Il. 19. 379. Comparationem vero cum *Sirio*, sive *canicula*, ex eodem, Il. 22. 26. De *apice*, sive *cono* galeæ, ejusdemque *cristis*, Æ. 3. 468. De *umbone*, parte mediâ et maximè eminente clypei, Æ. 2. 546.

273. *Sirius ardor.*] *Sirius*, vel Canicula: stella in ore majoris canis, maximos æstus creans, G. 2. 353. Hic adjectivè sumitur, alibi substantivè, Æ. 3. 141.

280. *In manibus Mars.*] In potestate. Sic Æ. 9. 132. *Terra autem in manibus.*

Vel

Vel quibus obsessos possit concredere muros;
Intereà Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu;
Per remos alii. Speculatus litora Tarchon,
Quà vada non sperat, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu,
Advertit subito proras: sociosque precatur:
Nunc, ô lecta manus, validis incumbite remis:
Tollite, ferte rates: inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso,
Arreptâ tellure semel. Quæ talia postquam
Effatus Tarchon: socii consurgere tonsis,
Spumantesque rates arvis inferre Latinis:
Donec rostra tenent siccum: et sedere carinæ
Omnes innocuæ; sed non puppis tua, Tarchon.
Namque inflicta vadis dorso dum pendet iniquo,
Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis:
Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedes simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in litore sistit.
Signa canunt: primus turmas invasit agrestes
Æneas, omen pugnæ: stravitque Latinos,

aut quibus possit committere urbem obsessam. Intereà Æneas emittit pontibus socios ex altis navibus. Multi incipiunt *quærere refluxum maris tranquillioris, et exponere se* in loca *vadosa per saltum: alii ope remorum. Tarchon contemplatus litora, quâ parte non putat* reperiri *vada, et undæ non sonant allisæ; sed* quâ parte *mare sine offensione advolvitur, æstu tumescente: subito impellit proras, et orat socios: Nunc, ô turba electa, intendite validos remos: erigite, invehite naves: scindite rostris hanc terram hosticam, et ipsa trabs* ima *aperiat sibi viam: et cum* semel *arripuero terram, non abnuo lacerare navem in* tali *loco. Quæ talia cum Tarchon dixisset: socii* cœperunt *erigere se in remos, et invehere naves spumosas in litus Latinum: donec rostra attigerunt siccum* locum, *et omnes naves steterunt illæsæ; non tamen navis tua, ô Tarchon. Quippe impacta arenis, dum pendet* ex *inæquali cumulo* earum, *nutabunda, diu suspensa, et* dum *agitat undas, laceratur, et effundit viros in medias aquas: quibus fragmenta remorum et scamna subnatantia obstant, et fluctus refluens simul retrahit pedes* allabentium. *Nec pigra mora retardat Turnum: sed promptus ducit universum exercitum contra Trojanos, et ex adverso stat in litore. Signa insonant: Æneas primus aggreditur agmina rustica,* quod fuit *initium prælii: et dejicit Latinos,*

NOTÆ.

288. *Servare recursus, &c.*] Mirum, quàm multa hic absurdè interpretes commenti sint, imprimis Donatus. Sensus hic est: Tres ineunt exscensionis vias. I. Æneas applicat naves summæ crepidini litoris, et jactis pontibus milites exponit. II. Aliqui quærunt vadosa quædam loca; quæ æstu quidem affluente fluctibus operta sunt; refluente sicca sunt, aut saxis et arenis et stagnantibus aquis infesta; hæc autem in loca exiliunt, aut saltum remis adjuvant ac sustentant. III. Tarchon, omissis vadosis illis et inæqualibus locis, eligit planum et humile litus: quo fluctus absque offensione ac strepitu, sed leni et æquabili impetu evolvuntur. Cum autem ibi aqua deficiat: hortatur Tarchon, ut valido impetu naves impulsæ ac velut sublatæ, sulcum in terra sibi aperiant. Eo tamen in loco repertis præter spem vadis et inæqualibus arenarum cumulis, navis Tarchontis alliditur.

299. *Tonsis.*] *Tonsa*, remus, Æ. 7. 28.

302. *Innocuæ.*] Activa vox: sed passive sumitur, pro *illæsæ*. Sic Lucanus usurpat *innoxia*, l. 9. 895. de Psyllis loquens: *Gens unica terris incolit à sævo serpentum innoxia morsu;* id est, *illæsa morsu.*

303. *Vadis.*] Locis, ubi aqua parum alta est, Æ. 1. 111. in Notis.

304. *Fluctusquê fatigat.*] Servius explicat; *Fluctus fatigat navim.* Ego, *navis fatigat fluctus:* scilicet crebro remorum et contorum impulsu, succussuque, ut ex arenis extraheretur. De *transtris*, scamnis navium, Æ. 5. 119.

310. *Signa.*] Tubæ, cornua, buccinæ, Æ. 7. 637.

311. *Omen pugnæ.*] Vel, *initium:* quia in rerum initiis, omnia sive auspicia captabantur, Æ. 7. 173. Vel *faustum Auspicium:* ex hoc enim primo successu, de victoriâ bene æstimare cœpit.

Occiso Therone: virûm qui maximus ultro
Æneam petit. Huic gladio, perque ærea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lycam ferit, exsectum jam matre peremptâ,
Et tibi, Phœbe, sacrum: casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe Cissea durum,
Immanemque Gyam, sternentes agmina clavâ,
Dejecit leto. Nihil illos Herculis arma,
Nil validæ juvere manus, genitorque Melampus,
Alcidæ comes, usque graves dùm terra labores
Præbuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes,
Intorquens jaculum, clamantis sistit in ore.
Tu quoque flaventem primâ lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon:
Dardaniâ stratus dextrâ, securus amorum,
Qui juvenum tibi semper erant, miserande, jaceres:
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies: septem numero, septenaque tela
Conjiciunt: partim galeâ clypeoque resultant
Irrita, deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Æneas affatur Achaten:
Suggere tela mihi (non ullum dextera frustrà
Torserit in Rutulos) steterunt quæ in corpore Graium
Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam,
Et jacit: illa volans clypei transverberat æra
Mæonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.

insecuto Therone: qui hominum maximus primus tendit in Æneam. Æneas ense trajicit huic latus perfossum, per loricam asperam auro, et per textus æreos clypei. Inde occidit Lycam, excisum è matre jam mortuâ, et dicatum tibi, ô Apollo: quod adhuc infans potuisset evadere periculum ferri. Nec procul stravit morte asperum Cisseum, et grandem Gyam, prosternentes clavâ turmas. Nihil profuerunt illis arma Herculis, nihil robustæ manus, et pater Melampus, socius Herculis quamdiu terra proposuit Herculi difficiles labores. Ecce vibrans telum in Pharum, dum is emittit stolida verba, defigit illud in ore vociferantis. Tu etiam, o miser Cydon, dum perditus insequeris Clytium, flavum genis ob primam barbam, novum amorem tuum, jacuisses dejectus manu Trojana, non solicitus de amoribus juvenum qui tibi erant semper cordi, nisi densa turma fratrum, filiorum Phorci, fuisset obvia: numero septem sunt, et ejiciunt septem tela: sed ea partim è casside et clypeo resiliunt inania, partim mater Venus divertit ea contingentia corpus Æneæ. Æneas alloquitur fidelem Achaten: Subministra mihi arma, quæ in arvis Trojanis fixa sunt in corporibus Græcorum: nullum telum ex iis *dextera vibrabit incassùm in Rutulos. Tum apprehendit ingentem hastam, et vibrat: illa volans transfodit æra scuti Mæonis, et penetrat simul loricam cum pectore.*

NOTÆ.

313. *Suta.*] Alii legunt, *scuta:* sed durior hæc consonantium collisio multis videtur, *ærea scuta.* Quare, juxta probatissimos codices, malo *suta;* sive, clypeum ex multis æreis laminis *consutum* et contextum. Sic enim Virgilius, G. 4. 33. vocavit alvearia, *corticibus suta cavatis.* Nec obstat quod hic jungi adjectiva absque substantivo nomine: siquidem id ipsum sæpe usu venit, G. 1. 153. *Nitentia culta,* ibid. 393. *Aperta serena.* &c.

314. *Tunicam.*] Vestem interiorem, de qua, Æ. 9. 616.

Latus haurit.] *Exhaurit* educto per vulnus sanguine. Metaphora ducta ab utribus, et doliis: quæ dicuntur *exhauriri,* cum facto foramine liquor ex iis educitur. Sic Homerus usurpat ἀφύω. Il. 13. 508. Διὰ δ' ἔντερα χαλκὸς ἤφυσε, *Intestina autem æs exhausit.*

316. *Tibi, Phœbe, sacrum.*] Quia Apollo medicorum est Deus, quorum ope exectâ matre Lycas ortus fuerat: atque ita ferri vi natus, eâdemque mortuus. De *Phœbo.* Ecl. 3. 62.

319. *Herculis arma.*] Clava è duræ arboris trunco. De *Hercule,* seu *Alcida,* ejusque laboribus, Æ. 8. 288. De *Melampo,* forte medico illo celebri, de quo, G. 3. 550.

326. *Securus amorum.*] Nihil tum solicitus de rebus amatoriis, quippe mortuus; pari fere, non eâdem tamen formâ, dixit, Æ. 1. 350. *Securus amorum germanæ. Dardaniâ,* Trojanâ Æneæ manu, Æ. 1. 235. *Rutulos,* Æ. 7, 794. *Graiis,* Græcis, G. 2, 16.

Huic

Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextrâ: trajecto missa lacerto
Protinus hasta fugit, servatq; cruenta tenorem;
Dexteraq; ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Æneam petiit: sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatæ.
Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clausus
Advenit, et rigidâ Dryopen ferit eminus hastâ
Sub mentum graviter pressâ, pariterque loquenti
Vocem animamq; rapit trajecto gutture: at ille
Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tres quoq; Threïcios, Boreæ de gente supremâ:
Et tres, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. Occurrit Halesus,
Auruncæque manus: subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis: expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi: certatur limine in ipso
Ausoniæ. Magno discordes æthere venti
Prælia ceu tollunt, animis et viribus æquis:
Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit:
Anceps pugna diu, stant obnixa omnia contra.
Haud aliter Trojanæ acies, aciesque Latinæ
Concurrunt: hæret pede pes, densusque viro vir.
At parte ex aliâ, qua saxa rotantia late
Intulerat torrens, arbustaque diruta ripis:
Arcadas, insuetos acies inferre pedestres,

Alcanor frater auxiliatur illi et sustinet dextrâ fratrem cadentem: hasta jam *vibrata continuò pervadit transfosso brachio, et sanguinolenta servat impetum: et dextra* Alcanoris *languens nervis pependit ex humero. Tunc Numitor telo extracto e corpore fratris appetiit Æneam: sed non permissum est vicissim etiam* eum *vulnerare, at delibavit femur magni Achatæ. Tunc Clausus confidens juvenili corpore venit e Curibus, et procul lædit Dryopen rigenti hastâ durè inflictâ sub mentum, et simul aufert loquenti vocem et spiritum transfosso jugulo: ille autem verberat fronte tellurem, et effundit ore spissum sanguinem. Dejicit etiam per varios modos tres Thracas, de sublimi stirpe Boreæ; et tres quos pater Idas et patria* urbs *Ismara misit* ad bellum. *Halesus occurrit, et turmæ Auruncæ: occurrit et progenies Neptuni Messapus conspicuus equis: modò hi, modò illi conantur expellere: pugnatur in ipso ingressu Italiæ. Quemadmodum venti oppositi excitant pugnas in spatioso aëre, paribus animis, et viribus: non cedit mare* ipsis, *non nubes, non ipsi* venti *inter se; diu dubium* est *prælium, manent obluctantes contra omnia. Non aliter agmina Trojana, et agmina Latina congrediuntur: pes hæret pedi, et vir spissus viro. Sed ab aliâ parte, quâ torrens latè disjecerat lapides contortos, et arbores evulsas ex ripis: postquam Pallas conspexit Arcadas, non assuetos incurrere agmine pedestri,*

NOTÆ.

339. *Trajecto missa lacerto, &c.*] Aliqui de alterâ hastâ intelligunt, quæ post trajectum Mæonem ab Æneâ missa fuerit. Ego de eâdem, quæ primo Mæonis pectus, deinde eâdem impetu subeuntis Alcanoris pervaserit lacertum; unde dextra ejus manus languida pependerit. *Lacertus*, pars est brachii a cubito ad manum.

345. *Curibus.*] Ex urbe Sabinorum, Æ. 7, 710. Postquam descripsit Virgilius cædem factam ab Æneâ, mox narrat cædem Trojanorum, a Clauso Sabino patratam. Male legunt aliqui *Lausus*: est enim *Lausus* Mezentii filius; *Clausus* vero Sabinorum dux, Æ. 7, 707.

350. *Threicios, Boreæ, &c.*] *Thraces*, Æ. 3, 14. *Boreas* septentrionalis ventus, fingitur Strymonis fuisse filius, fluvii Macedoniæ, qui Thraciæ etiam tribuitur, Ecl. 7, 51.

351. *Ismara.*] Singularis numeri, ut videtur: Thraciæ urbs est Servio ad Ismarum montem, qui non longè est ab ostiis Hebri; *Ismarus* tamen urbs illa vulgo dicitur, non *Ismara*. Ptolemæo in Armeniâ minore statuitur ad Euphratem.

353. *Halesus, Auruncæque, &c.*] Auruncorum Italorum dux, mox a Pallante occidendus, v. 425. Æ. 7, 723, 726, &c. De *Messapo*, equis nobili, ob Neptunum equi auctorem, ib. 691. De *Ausonia*, ib. 54.

361. *Pede pes.*] Pro *pedi*, inquit Servius.

362. *Saxa rotantia.*] Passive, pro *rotata*: ut G. 1, 163. *Volventia plaustra*: pro, *voluta*.

363. *Arbusta.*] Non arbusculæ sunt, sed loca ipsa arboribus consita, Ecl. 1, 40.

Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci:
Aspera queis natura loci dimittere quando
Suasit equos: unum quod rebus restat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.
Quo fugitis socii? per vos, et fortia facta;
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudis,
Fidite ne pedibus: ferro rumpenda per hostes
Est via, quâ globus ille virûm densissimus urget:
Hâc vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt: mortali urgemur ab hoste
Mortales: totidem nobis, animæq; manusque.
Ecce, maris magno claudit nos objice pontus:
Deest jam terra fugæ: pelagus, Trojamne petemus?
Hæc ait, et medius densos prorumpit in hostes.
Obvius huic primùm fatis adductus iniquis
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium quà spina dedit: hastamque receptat
Ossibus hærentem. Quem non super occupat Hisbon,
Ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum, crudeli morte sodalis,
Excipit: atq; ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Helenum petit, et Rhœti de gente vetustâ
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercæ.
Vos etiam gemini Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Tymberque, simillima proles,
Indiscreta suis, gratusque parentibus error:
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas.
Nam tibi, Tymbre, caput Evandrius abstulit ensis:
Te decisa suum, Laride, dextera quærit:

objicere terga Latino persequenti: quando [illegible] *difficilis* [illegible] *eos deserere equos: modo precibus, modo dictis asperis inflammat* [illegible]*, quod solum restat in rebus* [illegible]*. Quo fugitis, socii?* [illegible] *et per generosa gesta,* [illegible] *et* [illegible] *victorias, et meam* [illegible]*, quæ nunc surgit* [illegible] *paternæ, ne* [illegible] *vos pedibus: via est* [illegible] *hostes, quâ* [illegible] *in* [illegible] *vocat vos et* [illegible] *Pallanta. Nulli Dii urgent nos,* [illegible] *ab hoste mortali: sunt nobis totidem vitæ et animæ, quot illis. Ecce mare coërcet nos magno obstaculo aquarum: jam terra deficit fugæ: an adibimus mare, an Trojam? Dicit hæc, et* [illegible] *in hostes confertos. Lagus occurrit primus* [illegible]*, attractus* [illegible]*: dum hic* [illegible] *ponderis, Pallas occidit eum immissâ hastâ, quâ parte spina facit divortium costarum per medium dorsi: et retrahit hastam inhærentem ossibus. Hisbon non intercipit illum Pallanta in hoc opere, quamvis ille hoc speraret. Nam Pallas prius intercipit irruentem, improvidum, dum furit ob mortem asperam socii: et occultat gladium in pulmone turgido. Deinde invadit Helenum, et Anchemolum e veteri familiâ Rhœti, ausum constuprare cubile novercæ. Vos quoque gemini fratres occidistis in campis Rutulis, Laride et Tymber, soboles Dauci, quæ erat simillima, et indistincta suis parentibus et causa jucundi erroris. Sed Pallas nunc posuit crudelia discrimina inter vos. Nam gladius Evandri filii abscidit tibi caput, ô Tymber: dextra manus amputata quærit te suum, ô Laride:*

NOTÆ.

371. *Spemque meam, quæ, &c.*] Cum pater meus victor ex omnibus bellis domum remearit, ego, ejus laudis æmulus, sperabam me quoque victorem rediturum.

378. *Trojam.*] Novam, seu castra Trojanorum, Æ. 7, 157.

387. *Tumido in pulmone.*] Et ex naturâ suâ, et ob iram ex morte socii conceptam.

389. *Anchemolum, thalamos, &c.*] Narrat Servius ex Abieno, Rhœtum fuisse Marrubiorum in Italiâ regem, qui cum Anchemolo filio novercam superinduxisset Casperiam, stuprata illa fuit ab ipso Anchemolo, qui patris metu ad Turnum fugit.

392. *Indiscreta suis, &c.*] Ita similes inter se fratres, ut a parentibus discerni non possent.

394. *Tymbre.*] Dicitur *Tymber* et *Tymbrus*; ut *Evander* et *Evandrus*, Æ. 8, 313.

Semi-

Semianimesque micant digiti, ferrumq; retractant.
Arcadas accensos monitu, et præclara tuentes
Facta viri, mistus dolor et pudor armat in hostes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhœtea præter
Trajicit: hoc spatium, tantumque moræ fuit Ilo.
Ilo namq; procul validam direxerat hastam:
Quam medius Rhœteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren: curruque volutus
Cædit semianimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut optatò, ventis æstate coortis,
Dispersa immittit sylvis incendia pastor:
Correptis subitò mediis, extenditur unà
Horrida per latos acies Vulcania campos:
Ille sedens victor flammas despectat ovantes.
Non alitèr sociûm virtus coit omnis in unum,
Teque juvat, Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque:
Strymonio dextram fulgenti diripit ense,
Elatam in jugulum: saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispergit cerebro permixta cruento.
Fata canens sylvis genitor celarat Halesum:
Ut senior leto canentia lumina solvit;
Injecere manum Parcæ, telisque sacrarunt
Evandri: quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Tybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi:
Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit.

et digiti moventur semimortui, et motant gladium. Dolor junctus pudori excitat in hostem Arcadas inflammatos monitis, et videntes egregia gesta ducis. Tunc Pallas confodit Rhœteum fugientem ulterius equis *binis jugo* alligatis: *tantundem spatii et moræ fuit Ilo* ad mortem. *Nam* Pallas *intenderat eminus in Ilum hastam robustam: quam Rhœteus medius excepit, fugiens te, fortissime Teuthra, et fratrem* tuum *Tyren: et excussus è curru semimortuus ferit talis agros Rutulorum. Et sicut* per *æstatem ventis subortis ex voto, pastor defundit* in *sylvis sparsa incendia: continuò correptis mediis* sylvis *horrenda vis Vulcani funditur simul in vastos agros: ille vero* pastor *sedens voti compos aspicit ignes exultantes. Non alitèr vis tota sociorum colligitur in unum, et adjuvat te, ô Palla. At Halesus ardens bello currit contra oppositos, et convolvit se in arma sua. Hic interficit Ladonem et Phereta, et Demodocum: abscindit Strymonio splendente gladio dextram erectam in guttur* suum: *vulnerat lapide frontem Thoantis, et diffindit ossa mista cerebro sanguinolento. Pater* Halesi *prædicens futura occultaverat Halesum in sylvis: postquam senex dissolvit morte oculos seniles, Parcæ miserunt manus* in Halesum, *et addixerunt eum armis Evandri. Pallas aggreditur illum, sic prius precatus: O Pater Tybri, da nunc felicem* exitum, *et viam per pectus fortis Halesi, telo, quod libro volatile: quercus tua feret hæc arma et spolia hominis.*

NOTÆ.

396. *Ferrumque retractant.*] Convulsis nempe nervis, et aliquo motu subsultuque gladium adhuc attrectantibus.

402. *Teuthra.*] *Teuthras, Teuthræ:* ut *Æneas, Æneæ:* vocat. in *a. Tyren.*] *Tyres, Tyræ:* ut *Anchises, Anchisæ:* accus. in *en.*

404. *Calcibus.*] *Calx,* extrema pars et posterior pedis, talus: unde *calcar,* et *calcare.* De *Rutulis, Æ.* 7, 794.

408. *Acies Vulcania.*] Exercitus et vis Vulcani, id est, incendium, ex multis flammis, aciei instar, collectum. De *Vulcano,* G. 1, 295.

409. *Flammas ovantes.*] Quasi triumphantes. De illa voce, Æ. 3, 189.

413. *Phereta.*] *Pheres, Pheretis:* ut *Dares, Daretis:* accus. in *a.*

417. *Genitor celarat Halesum.*] Halesus hic diversus est ab eo qui Æ. 7, 723. dicitur *Agamemnonius Trojani nominis hostis.* Hujus enim pater, *senior leto canentia lumina solvit:* et filium Italicis *sylvis celavit.* At pater alterius Agamemnon, robustâ ætate occisus est in Græcia, Clytæmnestræ uxoris insidiis.

418. *Canentia lumina.*] *Senilia:* dura translatio, a *canitie,* quæ propria est capillorum. De *Parcis,* fata hominum fuso volventibus, Æ. 1, 22. De *Tybri,* fluvio regionis illius, Æ. 8, 330.

423. *Tua quercus.*] Aliqua ex iis, quæ tuis in ripis nascuntur.

Audiit

Deus Tybris *exaudivit illa* verba. *Dum Halesus tegit Imaona, offert miser jaculo Arcadico pectus indefensum. Sed Lausus,* qui erat *magna pars belli, non permittit exercitum terreri nece tanti hominis. Primus interficit Abantem adversum,* qui erat *difficultas et firmamentum pugnæ. Soboles Arcadiæ caditur. Tusci caduntur: et vos, Trojani,* corpora quæ *Græci non potuerant perdere. Exercitus conveniunt, paribus ductoribus, et viribus: ultimi comprimunt* [illegible] pugnantium: *nec multitudo permittit expediri arma et manus. Hinc Pallas imminet et urget; illinc Lausus ex adverso: nec ætas valde dissidet: pulchri erant specie: sed fors negaverat illis regressum in patriam. Tamen rector excelsi cœli non passus est* [illegible] *inter se:* [illegible] *illos* [illegible]. *Interea soror* [illegible] Turni *admonet Turnum, qui trajicit* [illegible] *medium* [illegible], ut *succurrat Lauso. Postquam* [illegible] *socios, ait: Tempus est recedendi a prælio. ego solus irruo in Pallanta, Pallas debetur mihi soli: optarem ut ipse ejus pater hic esset præsens. Dixit hæc, et socii recesserunt e campo præscripto. Sed juvenis* Pallas, *tum ob recessum Rutulorum, tum admiratus jussa imperiosa, obstupet* fixus *in Turno: et versat oculos per magnum corpus* illius, *et circuit omnia fero aspectu, et talibus dictis respondet adversus verba regis: Ego mox prædicabor, aut* propter *direptas magnificas exuvias, aut* propter *necem illustrem: genitor* meus *paratus est utrique fortunæ: abstine minis. Locutus prodit in medium campum. Sanguis frigidus concurrit Arcadibus circa cor.*

Audiit illa Deus: dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non cæde viri tantâ perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina. Primus Abantem
Oppositum interimit, pugnæ nodumq; moramque.
Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Etrusci:
Et vos, ô Graiis imperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt, ducibusque et viribus æquis:
Extremi addensent acies: nec turba moveri
Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et urget;
Hinc contrà Lausus: nec multum discrepat ætas:
Egregii formâ; sed queis fortuna negarat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
Intereà soror alma monet succurrere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: Tempus desistere pugnâ,
Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
Debetur: cuperem, ipse parens spectator adesset.
Hæc ait: et socii cesserunt æquore jusso.
At Rutulûm abscessu juvenis, tum jussa superba
Miratus, stupet in Turno: corpusq; per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu,
Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni: sorti pater æquus utriq; est:
Tolle minas. Fatus medium procedit in æquor.
Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.

NOTÆ.

424. *Texit.*] Donatus videtur explicuisse *protexit, defendit:* a *tego.* Servius, *detexit, spoliavit:* a *tero:* et Plautina, quidem locutio est in Amphitr. act. 1. sc. 1. v. 158. *Illic hoc homo denuo volt pallium detexere,* id est, *spoliare,* ut explicant Turnebus ac Taubmannus. At cum Plautus usus sit verbo composito *detexere:* vereor ut simplex *terere* significare idem possit: quare Donato assentior, etsi tempus præteritum hic duriusculè adhibetur pro præsenti.

426. *Lausus.*] Mezentii filius, Æ. 7, 649. De *Arcadibus,* Æ. 8, 51. De *Etruscis,* ibid. 479. De *Teucris,* Æ. 1, [illegible].

432. *Addensent.*] Vulgo *addensant.* Sed doctissimi quique grammatici verbum illud etiam in secundâ conjugatione agnoscunt. Ita frequenter Lucretius. *Addensant* autem extremi acies, dum urgent ipsi, instantque, ut in primos pugnantûm ordines perveniant.

438. *Major sub hoste.*] Quippe *Pallas* mox occidendus erat a Turno, v. 487. *Lausus,* ab Ænea, v. 815.

439. *Soror alma.*] Turni soror, Juturna Nympha, de qua, Æ. 12, 138.

448. *Tyranni.*] Regis, Æ. 7, 266.

449. *Spoliis opimis.*] Quæ dux duci detrahit.

451. *Æquor.*] Est æqua planities, Æn. 2, 780.

Desiluit

Desiluit Turnus bijugis, pedes apparat ire
Cominùs: utque leo, speculâ cum vidit ab altâ
Stare procul campis meditantem prælia taurum,
Advolat: haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,
Ire prior Pallas, si quà fors adjuvet ausum,
Viribus imparibus: magnumq; ita ad æthera fatur:
Per patris hospitium, et mensas quas advena adisti,
Te precor, Alcide, cœptis ingentibus adsis:
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lachrymasq; effudit inanes.
Tùm genitor natum dictis affatur amicis:
Stat sua cuique dies, breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitæ; sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojæ sub mœnibus altis
Tot nati cecidere Deûm: quin occidit unà
Sarpedon, mea progenies: etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad ævi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam,
Vaginâque cavâ fulgentem diripit ensem.
Illa volans, humeris surgunt quà tegmina summa,
Incidit: atque viam clypei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hìc Turnus ferro præfixum robur acuto
In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur:
Aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.

Turnus descendit ex *equis duobus jugo* alligatis, *parat pedes accedere propius: et quemadmodum leo accurrit, quando e sublimi speculâ conspexit taurum cogitantem pugnas stare longè in agris: non alia est species Turni appropinquantis. Pallas, quando existimavit fore,ut ille* posset *tangi hastâ vibratâ*, cœpit *primus irruere, robore inæquali*, explorans *an sors aliquando faveret incepto, et sic loquitur ad cœlum magnum: O Alcide, oro te, per hospitalitatem mei patris, et mensas* quibus *exceptus fuis i peregrinus, auxiliare magnis inceptis* meis: Turnus *videat me auferre sibi moribundo arma sanguinolenta, et oculi exanimes Turni patiantur* me *victorem. Hercules audivit juvenem, et comprimit sub profundo corde magnum dolorem, et emisit lacrymas inutiles. Tunc pater* Herculis *alloquitur filium verbis mitibus: Dies fixa est unicuique sua, spatium vitæ est omnibus angustum et immutabile; sed augere gloriam gestis, hic est effectus virtutis. Tot filii Deorum occiderunt circa muros sublimes Trojæ: quin simul Sarpedon occidit, meus filius: etiam fata sua reposcunt Turnum, et accedit ad terminum vitæ concessæ. Sic dixit, et retulit oculos ad campos Rutulorum. Pallas autem librat hastam magno robore, et educit gladium splendidum e vaginâ cavâ.* Hasta *illa volans pervenit, quà suprema armatura humerorum erigitur: et aperiens* sibi *aditum* per *extremitatem clypei, denique libavit etiam de magno corpore Turni. Tunc Turnus diu quatiens immittit in Pallanta lignum armatum ferro acuto, et sic loquitur: Vide, an telum meum melius penetret.*

NOTÆ.

454. *Speculâ.*] Loco editiore, unde subjecta loca despicere et *speculari* possumus.

460. *Hospitium.*] Hercules ex Hispaniâ redux, ab Evandro exceptus hospitio fuerat, auctusq; sacrificiis & arâ maximâ, post occisum Cacum, Æ. 8. 269, 271, *&c.* De *Alcida*, Hercule, ib. 238.

466. *Tum genitor, &c.*] Jupiter, Herculem filium, pro Pallante morituro deprecantem, cum fata mutare non possit, exemplis consolatur.

471. *Sarpedon, &c.*] Jovis filius ex Laodamiâ, Lyciæ rex, ad Trojam occisus à Patroclo, Æ. 1. 104.

472. *Metas.*] *Finem.* Translatio à *metis* in circo positis, Æ 5. 288.

473. *Oculos Rutulorum rejicit arvis.*] *Ad arva.* Sic. Æ. 5. 451. *It clamor cœlo.* Hoc autem aspectu favorem suum ad Rutulos transtulisse Jupiter significatur, Æ. 1. 526. *Propius res aspice nostras.*

476. *Humeris tegmina summa.*] Summa pars loricæ, quæ humeros tegit: ubi levi vulnere perstrictus est Turnus.

479. *Robur.*] Validum quodcunque lignum. G. 1. 162.

481. *Penetrabile.*] Passivè vulgo significat: hic activè, pro eo quod vim habet penetrandi. Sic G. 1. 93. *Penetrabile frigus adurat.*

Dixerat;

Dixerat: mucro autem teli perfodit tela (?) ... um clypeum: quamvis tot laminæ ferri, tot æris, corium tauri toties circumplicatum ambiat eum: et perrumpit moras loricis, et magnum pectus. Ille Pallas incassum extrahit è plaga telum calidum: sanguis atque anima exeunt unà et eâdem viâ. Concidit super plagam: arma ediderunt sonitum super eum: et moriens mordet ore sanguinolento terram inimicam. Turnus incumbens super illum, ait: Arcades, reportate memores hæc mea verba Evandro: remitto ipsi *Pallanta, qualem meruit* remitti: *quæcumque est gloria sepulchri, quodcumque solatium inhumationis*; hoc *concedo: non constabunt illi exiguo* pretio *hospitia data Æneæ. Et locutus talia, compressit pede sinistro mortuum: auferens grande pondus baltei et crimen* in *eo pictum*: quod erat, *turba juvenum turpiter occisa per noctem conjugalem, et cubilia sanguinolenta: quæ doctus Eurytion sculpserat multo auro: quo spolio* potitus *Turnus jam triumphat et lætatur. O mens hominum ignara fati, et casûs venturi, et servandæ modestiæ in fortunâ prosperâ! tempus adveniet Turno, cum optabit emptum ingenti* pretio, ut nunquam *tetigisset Pallanta: et cum detestabitur ista spolia* et istum *diem. At socii* Pallantis *densi cum multis gemitibus et fletibus reportant Pallanta impositum clypeo.* O Palla *rediture ad patrem, magnus ejus dolor, et decus, et honor! hæc prima dies exposuit te bello, hæc eadem eripit: tamen postquam reliquisti magnos cumulos Rutulorum.*

Dixerat: ac clypeum, tot ferri terga, tot æris,
Cùm pellis toties obeat circumdata tauri,
Vibranti cuspis medium transverberat ictu,
Loricæque moras et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum frustrà de vulnere telum:
Unà eàdemque vià sanguisq; animusq; sequuntur.
Corruit in vulnus: sonitum super arma dedere:
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super assistens:
Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte
Evandro: qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quicquid solamen humandi
Largior: haud illi stabunt Æneïa parvo [est,
Hospitia. Et lævo pressit pede, talia fatus,
Exanimum: rapiens immania pondera baltei,
Impressumque nefas (unâ sub nocte jugali
Cæsa manus juvenum fœdè, thalamique cruenti)
Quæ bonus Eurytion multo cælaverat auro:
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetq; potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futuræ,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno cùm optaverit emptum
Intactum Pallanta; et cùm spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lachrymisque
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor, atque decus magnum rediture parenti!
Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert:
Cùm tamen ingentes Rutulorum linquis acervos.

NOTÆ.

482. *Ferri terga.*] Propriè de pellibus dicuntur: hic per translationem, de metallorum laminis.

489. *Petit ore cruento.*] Concidit igitur in faciem. *Petit ore*, id est, mordet terram: vel ex vindictæ rabie, vel ex luctâ animæ difficile e juvenili corpore erumpentis. *Ore cruento*, quia accepto letali quocunque vulnere, sanguis vulgo per os effluit.

494. *Æneia Hospitia.*] Quomodo Æneam hospitio exceperit, legitur Æ. 8. 154. &c.

497. *Unâ sub nocte jugali*, &c.] Danaus et Ægyptus, Belii regis filii, cum inter se dissiderent: Danaus in Græciam abiit: ibique occupavit regnum Argivum: ut fratris sui genus deleret, quinquaginta filias suas, fratris sui filiis item quinquaginta, uxores dedit. Illæ patris sui jussu maritos prima nocte occiderunt, exceptâ unâ Hypermnestrâ, quæ Lynceo pepercit suo. Hinc sorores illæ apud inferos addictæ sunt aquis, in pertusum dolium perpetuò infundendis. *Danaïdes* dictæ à patre, *Belides*, ab avo.

499. *Eurytion*, &c.] Peritus aliquis artifex. *Cælaverat*, non acu pinxerat: ergo balteus aureis argenteisq; laminis opertus fuit, in quibus hæc cælata fuerant. De verbo *ovat*, Æ. 3. 189.

503. *Turno tempus erit, cum*, &c.] Cum scilicet ab Ænea victus, et vitâ tantum non donatus, ad aspectum baltei recrudescente victoris irâ, occidetur, Æ. 12. 940.

Nec

Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor
Advolat Æneæ: tenui discrimine leti
Esse suos, tempus versis succurrere Teucris.
Proxima quæq; metit gladio, latumq; per agmen
Ardens limitem agit ferro: te, Turne, superbum
Cæde novâ quærens. Pallas, Evander, in ipsis
Omnia sunt oculis: mensæ, quas advena primas
Tunc adiit, dextræque datæ. Sulmone creatos
Quattuor hic juvenes, totidem, quos educat Ufens,
Viventes rapit: inferias quos immolet umbris,
Captivoq; rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam cùm tenderet hastam;
Ille astu subit, ac tremebunda supervolat hasta:
Et genua amplectens effatur talia supplex:
Per patrios manes, et spes surgentis Iüli,
Te precor, hanc animam serves natoq; patrique.
Est domus alta: jacent penitus defossa talenta
Cælati argenti: sunt auri pondera facti
Infectique mihi: non hîc victoria Teucrûm
Vertitur: haud anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat: Æneas contra cui talia reddit,
Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
Gnatis parce tuis: belli commercia Turnus
Sustulit ista prior, jam tum Pallante perempto.
Hoc patris Anchisæ manes, hoc sentit Iülus.
Sic fatus, galeam lævâ tenet, atque reflexâ
Cervice orantis capulo tenus abdidit ensem.
Nec procul Æmonides, Phœbi Triviæq; sacerdos,

Nec jam rumor, sed certus nuncius tantæ calamitatis, uccurrit ad Æneam: suos parùm distare ab exilio: tempus esse opem ferendi Teucris fugatis. Æneas cædit ense vicina omnia, et furens facit sibi ferro viam per latam turbam: quærens te, Turne, ferocientem novâ strage. Pallas, Evander, omnia versantur Æneæ, ante ipsos oculos: inprimis *mensæ, quas primas externus tum adivit, et dexteræ junctæ. Ille capit vivos quatuor juvenes, natos Sulmone; totidem, quos Ufens alebat: quos mactet in sacrificium umbris* Pallantis, *et* ut *riget cruore captivorum ignes busti. Deinde cum longè intentaret inimicam hastam Mago: ille dolo supposuit se, et hasta tremens supervolavit: et* Magus *amplectens genua loquitur talia supplex: Oro te per animam patris* tui, *et per spes* tuas de *Iulo crescente: serva hanc vitam* meam *et patri et* mihi *filio. Est mihi domus sublimis: jacent intime infossa talenta argenti signati: sunt pondera auri elaborati et non elaborati: victoria Trojanorum non hic continetur: vita unica non exponet vos tantis periculis. Dixerat: Æneas adversum respondet illi talia: Serva tuis filiis talenta illa plurima auri et argenti, quæ narras: Turnus jam ante occiso Pallante abstulit prior ista belli pacta. Hoc censet anima patris Anchisæ, hoc sentit Iülus. Sic locutus, corripit sinistrâ* manu *cassidem* ejus, *et condidit gladium usque ad capulum in cervice retortâ deprecantis. Nec erat longè Æmonides, sacerdos Apollinis ac Dianæ,*

NOTÆ.

516. *Mensæ, quas advena, &c.*] Cum ab Evandro exceptus hospitio est, Æ. 8. 154. et junctis dexteris fœdus initum, Ib. 467.

519 *Inferias quos immolet umbris, &c.*] *Inferiæ*, sunt munera quæ tumulis mortuorum *inferuntur*: lac, mel, vinum, aqua, flores, exsectæ comæ; sanguis victimarum, etiam quandoque humanarum, quæ ex captivis assumebantur. Sic Achilles in funere Patrocli mactat duodecim Trojanos juvenes, eorumq; corpora in Patrocli pyram injicit, Iliad. 23. 175. Romani deinde, pro humanis illis victimis, gladiatorum certamina circa pyram induxerunt. *Umbras* dixit, plurali numero, pro *umbrâ*, Pallantis: ut Æ. 5. 81. *Animæque umbræque paternæ.*

524. *Manes.*] Aliquando pro Diis ipsis inferorum sumuntur, Æ. 6. 743. Hic et alibi, pro umbris ipsis, sive animis mortuorum, G. 4. 469.

526. *Talenta, &c.*] De talenti valore, Æ. 5. 112. 248.

527. *Facti Infectique.*] *Factum aurum* quod in opus conflatum est: *infectum*, quod adhuc in massam compactum.

532. *Parce, &c.*] Serva natis tuis, et tuam in rem abstine: unde *parcus* dicitur abstinens.

534. *Hoc sentit.*] Hæc est eorum sententia, ut omissis muneribus tuis Pallanta ulciscar.

537. *Phœbi Triviæque sacerdos, &c.*] Dianæ, et Apollinis templa et sacra sæpe conjunguntur, ut Æ. 6. 35. De *Phœbo* seu *Apolline*, Ecl. 3. 62, 104. De *Trivia*, Diana, sic à

totus resplendens veste et armis conspicuus: cui infula sacra cingebat caput vittis. Æneas aggressus illum, persequitur in campo, et imminens lapso mactat eum, et operit magnis umbris. Serestus reportat humeris arma ejus collecta, trophæum futurum tibi, rex Mars pater belli. Cæculus natus è stirpe Vulcani, et Umbro veniens è montibus Marsorum, renovant certamen. Æneas adversus sævit. Absciderat ense manum sinistram Anxuris, et ferro totum orbem clypei. Ille dixerat aliquid magnum, et putaverat valiturum verbis, et forte tollebat animum ad cælum, et promiserat sibi capillos albos et plurimos annos. Tarquitus, quem Nympha Dryope pepererat Fauno sylvarum incolæ, exultans contra fulgentibus armis obtulit se obvium furenti. Ille [illegible] detractâ hastâ impedit loricam ejus et ingens pondus clypei: deinde dejicit in terram caput illius frustra deprecantis et parantis loqui plurima: et propellens truncum calentem, loquitur hæc superbo animo: O tremende hostis, jace nunc istic: bona mater tua non te teget terrâ, nec imponet corpus patrio tumulo: relinqueris avibus rapacibus, aut aqua vehet te abjectum in profundum, et pisces avidi sugent vulnera. Continuò insectatur Antæum et Lycam, primas turmas Turni: et robustum Numam, et flavum Camertem,

Infula cui sacrâ redimibat tempora vittâ:
Totus collucens veste atque insignibus armis.
Quem congressus agit campo, lapsumq; superstans
Immolat, ingentique umbrâ tegit: arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, trophæum.
Instaurant acies, Vulcani stirpe creatus
Cæculus, et veniens Marsorum montibus Umbro.
Dardanides contrà furit. Anxuris ense sinistram,
Et totum clypei ferro dejecerat orbem.
Dixerat ille aliquid magnum, vimq; affore verbo
Crediderat, cœloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi et longos promiserat annos.
Tarquitus exultans contrà fulgentibus armis,
Sylvicolæ Fauno Dryope quem Nympha creârat,
Obvius ardenti sese obtulit: ille reductâ
Loricam clypeique ingens onus impedit hastâ:
Tùm caput orantis nequicquam, et multa parantis
Dicere, deturbat terræ: truncumq; tepentem
Provolvens, super hæc inimico pectore fatur:
Istic nunc, metuende, jace: non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulchro;
Alitibus linquêre feris, aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent.
Protinus Antæum et Lycam, prima agmina Turni
Persequitur; fortemq; Numam, fulvumq; Camertem,

NOTÆ.

tralis ubi colebatur, dicta. Æ. 4. 511.

538. *Infula, &c.*] Fascia latior, ex quâ minores vittæ dependebant, instar diadematis caput sacerdotum ambiens, Æ. 2. 133.

541. *Umbrâ, &c.*] Vel super incumbente corpore suo morientem inumbrat, quod inane admodum mihi videtur. Vel potius, mortis tenebris operit, quod congruit cum illo, v. 746. *In æternam clauduntur lumina noctem.*

542. *Rex Gradive, trophæum.*] *Gradivus* Martis nomen. Æ. 3. 35. *Trophæum*, strues armorum, ad monimentum victoriæ, Æ. 11. 7.

544. *Cæculus, &c.*] Prænestinorum dux. Æ. 7. 678. *Umbro*, Marsorum, ibid. 750.

547. *Dixerat ille aliquid magnum.*] Id est, magicis quibusdam consecrationibus et carminibus adversus vulnera se munierat. Unde Germanus aliique suspicantur legendum esse, *magicum*, non *magnum*.

551. *Sylvicolæ Fauno Dryope, &c.*] Fauni, rustica numina, multi fuere, Ecl. 6. 27. Horum aliquo, et Dryope Nymphâ, natus Tarquitus.

552. *Reductâ Loricam, &c.*] Tarquitus longam hastam in Æneam dextrâ intendebat: Æneas hanc detorsit: quam cum Tarquitus non amitteret manu; inde clypeus ejus hastâ transversâ impeditus, patentem vulneri locum reliquit.

558. *Patrio.*] Non *paterno*, cum mater Nympha, paterque Faunus immortales essent: sed *patrio*, seu natali in loco: erat enim Italus, at non ex eâ Italiæ parte. *Onerabit membra sepulcro*: commutatio est, pro *onerabit sepulchrum membris*. Sic Æ. 1. 115. *Vina cadis onerarat Acestes.*

562. *Numam.*] Jam Numam occiderunt Nisus et Euryalus, Æ. 9. 454. ideo vellicatur Virgilius apud Macrobium, quasi parum memor. Quasi vero in tanto exercitu duo ejusdem nominis esse non potuerint?

Magna-

Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidum, et tacitis regnavit Amyclis.
Ægæon qualis, centum cui brachia dicunt
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse: Jovis cùm fulmina contra
Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses.
Sic toto Æneas desævit in æquore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Nyphæi
Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit:
Atque illi longe gradientem et dira frementem
Ut videre, metu versi, retroque ruentes,
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea bijugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger: sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Æneas tanto fervore furentes:
Irruit, adversâque ingens apparuit hastâ.
Cui Liger:
Non Diomedis equos, non currum cernis Achillis,
Aut Phrygiæ campos: nunc belli finis et ævi
His dabitur terris. Vesano talia latè
Dicta volant Ligeri: sed non et Troïus heros
Dicta parat contrà: jaculum nam torquet in hostem.

natum generoso Volscente, qui fuit agris opulentissimus inter *Ausonas, et imperavit Amyclis silentibus. Qualis Ægæon, cui aiunt* fuisse *centum brachia et centum manus, et flammam erupisse quinquaginta faucibus et pectoribus: quando adversus tonitrua Jovis, sonabat totidem clypeis æqualibus et nudabat totidem enses. Sic Æneas victor furit per totam planitiem, ex quo gladius semel incaluit. Immo ecce irrumpit in equos quatuor Nyphæi* alligatos *jugo, et in pectora opposita* eorum; *s d illi, cum viderunt* Æneam *procul incedentem et dirè furentem, turbati timore, et retro fugientes, excutiunt ducem, et trahunt currum ad littus. Interim Lucagus immittit se in medios equis duobus albis jugalibus, et frater* ejus *Liger: sed frater* Liger *regit equos loris, Lucagus ardens quatit gladium nudatum. Æneas non passus* est eos *tanto ardore ferocientes: irrumpit, et oppositâ hastâ sublimis occurrit. Cui Liger* ait: *Non vides equos Diomedis, non currum Achillis, aut arva Phrygiæ: mox terminus belli et vitæ* tuæ *ponetur in his terris. Talia verba volant latè* ab *insano Ligere: at heros Trojanus non sic meditatur verba ex adverso: nam librat telum in hostem.*

NOTÆ.

563. *Volscente.*] Qui à Niso occisus fuerat, Æ. 9. 438.

564. *Tacitis Amyclis.*] *Amyclæ*, urbs fuit Peloponnesi, Lacedæmoni sic vicina, ut pars ejus à quibusdam habitasit. Hinc profecti coloni urbem in Italiâ cognominem condiderunt, in Auruncis, inter Tarracinam et Caietam: ad lacum qui deinde *Amyclanus*, posteà *Fundanus* dictus est, nunc *lago di Fondi.* Urbs illa jamdiu deleta erat tempore Virgilii; vel à serpentibus juxta Plinium et Solinum; vel, à finitimis, juxta Ciceronem. *Tacitæ* autem dicuntur Amyclæ, ex eodem Cicerone, vel, quod propter nimiam modestiam injurias à finitimis acceptas cum tacerent ac dissimularent, ab iisdem oppressæ sunt: vel ex Servio, quia cum Pythagoricam sectam sequerentur, quæ quinquennale silentium servari, et ab animalium cæde abstineri jubebat; à serpentibus è vicinâ palude erumpentibus, quas occidere nefas putabant, deletæ sunt.

565. *Ægæon.*] Gigas, Cœli et Telluris filius, ex Hesiodio in Theog. v. 147. *Ægæon* apud homines dictus, *Briareus* apud Deos, ex Homero, Iliad. 1. 403. manibus centum, capitibus quinquaginta instructus. Jovis hostis hic dicitur, quales gigantes cæteri. Tamen Homerus loco citato ait eum Thetidis impulsu opem Jovi tulisse, adversus Neptunum, Junonem, et Palladem, cum Dii alii adversus Jovem, propter ejus jactantiam, rebellassent. Ideò apud inferos non torquetur, sed sedet quasi satelles in vestibulo, Æ. 6. 287.

575. *Bijugis.*] A nominativo *bijugus:* dicitur enim *bijugis* tertiæ declin. et *bijugus* secundæ, unde infra. v. 527. *Admonuit bijugos.*

581. *Non Diomedis equos, &c.*] Non ii sumus hostes, quorum è manibus elabi possis: ut elapsus es e Diomedis manibus, Venere peplum suum obtendente, ut diximus supra, v. 82. ex Homero, Iliad. 5. 311. Aut e manibus Achillis, Neptuno te pugnæ subducente, ut diximus, Æ. 4. 182. ex Homero, Iliad. 20. 321. Sed jam vitæ terminum attigisti. *Porro equi Diomedis* non illi sunt, quos Rheso abstulit, de quibus Æ. 1. 752. sed equi quicunque Diomedis. Quippe Rhesi equos rapit Diomedes, Iliad. 10. 498. cum Æ-

Lucagus, postquam incurvatus imminens in verbera excitavit telo binos equos, dum sinistro pede protenso parat se ad certamen; jaculum Æneæ intrat per infimam extremitatem clypei splendentis, deinde perfodit inguen sinistrum. Dejectus e curru semianimis devolvitur in agrum: quem pius Æneas alloquitur verbis a[illegible] *est illis* [illegible] *ardens ad bellum? et animus asper ac tolerans laboris? cui Juno ait humilis: O* [illegible] *cur lacessis me dolentem et metuentem verba tua d*[illegible]*? quippe si mihi esset in* [illegible] *quæ fuit olim, et quam decebat esse,*

Lucagus, ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos, projecto dùm pede lævo
Aptat se pugnæ; subit oras hasta per imas
Fulgentis clypei, tùm lævum perforat inguen.
Excussus curru moribundus volvitur arvis:
Quem pius Æneas dictis affatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanæ vertêre ex hostibus umbræ:
Ipse rotis saliens juga deseris. Hæc ita fatus,
Arripuit bijugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Trojane, sine hanc animam, et miserere precantis.
Pluribus oranti Æneas: Haud talia dudum
Dicta dabas: morere, et fratrem ne desere frater.
Tùm latebras animæ pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius: torrentis aquæ vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt et castra relinquunt
Ascanius puer et nequicquam obsessa juventus.
Junonem interea compellat Jupiter ultro:
O germana mihi atq; eadem gratissima conjux:
Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Trojanas sustentat opes? non vivida bello
Dextra viris, animusq; ferox, patiensq; pericli?
Cui Juno submissa: Quid, ô pulcherrime conjux,
Sollicitas ægram et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamq; esse decebat,

NOTÆ.

reâ autem e curru pugnaverat jam Iliad. 5. 511. De *Diomede*, Æ. 11. 101. De *Aeneide*, Æ. 1. 99. De *Pandaro*, ubi Troas, ibid. 385.

589. *Inguen.*] Pars est illa corporis, qua femur, imo ventri [illegible] complicatur.

603. *Turbinis.*] *Turbo*, ventus est repentino impetu universa *perturbans*, ex Apuleio: Græcis, [illegible]

604. *Castra.*] Urbem obsessam, Æ. 7. 157.

607. *Germana, &c.*] Cur Juno dicatur Jovis et soror et conjux, Æ. 1. 47.

609. *Non vivida bello, &c.*] Existimant aliqui dictum id a Jove simpliciter; nullum inesse virtutem Trojanis, nisi quæ in uno Veneris auxilio posita sit. Sed hoc durius. Quare Servius putat ironiam esse, cujus vera sententia sit: non Venerem Trojanis, sed vividam bello dextram virtutemque succurrere. Etsi enim Venus ab Ænea volnera depulerit, v. 331. hæc tamen ipsius cura ad unum Æneam pertinebat: non ad cæteros item duces, qui propria vi multa fortiter patrabant. *Opes*; vires, potentiam, Æ. 9. 532. *summâ nituntur opum vi.*

612. *Sollicitas ægram.*] Lacessis, objurgas, ludis. Et hinc firmatur Servii sententia de ironia Jovis.

Vis in amore foret; non hoc mihi namq; negares,
Omnipotens; quin et pugnæ subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.
Nunc pereat; Teucrisq; pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostrâ deducit origine nomen:
Pilumnusque illi quartus pater: et tua largâ
Sæpe manu multisq; oneravit limina donis.
Cui rex ætherei brevitèr sic fatur Olympi:
Si mora præsentis leti tempusque caduco
Oratur juveni, meque hoc ita ponere sentis;
Tolle fugâ Turnum, atq; instantibus eripe fatis:
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum; spes pascis inanes.
Cui Juno illachrymans: Quid si, quod voce gravaris,
Mente dares; atq; hæc Turno rata vita maneret?
Nunc manet insontem gravis exitus: aut ego veri
Vana feror: quod ut ô potius formidine falsâ
Ludar; et in melius tua, qui potes, orsa reflectas.
Hæc ubi dicta dedit, cœlo se protinus alto
Misit, agens hyemem nimbo succincta per auras:
Iliacamq; aciem et Laurentia castra petivit.
Tum Dea nube cavâ tenuem sine viribus umbram,
In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis: clypeumque jubasque

non negares hoc mihi, cum possis *omnia: imo possem subtrahere Turnum e prælio, et servare salvum patri* ejus *Dauno. Nunc moriatur, et persolvat pio sanguine pœnas Trojanis. Tamen ille trahit nomen e stirpe nostrâ: et Pilumnus* est *illi pater quarto* gradu; *et sæpe cumulavit portas* templorum *tuorum liberali manu, et plurimis muneribus. Cui rex cœli sic loquitur breviter: Si petitur* a te pro illo *juvene morituro dilatio mortis instantis et tempus, et si existimas me* posse *sic statuere: aufer Turnum fugâ, et eripe cum fatis urgentibus: licet* mihi *favere* tibi *eo usque. Si vero gratia ulla amplior occultatur sub istis precibus, et* si *existimas bellum universum* posse *mutari et transferri: alis spem vanam. Cui Juno flens* ait: *Si saltem permitteres ex animo, id quod ægrè permittis verbo: et si hæc vita superesset certa Turno? nunc* vero *acerbus finis destinatur innocenti, aut ego dicor ignara veritatis: quod* ita *potius* sit, *ut ego decipiar inani metu; et* tu *referas in melius incepta tua,* tu *qui* id *potes. Postquam protulit hæc verba, statim dimisit se e summo cœlo, involuta nube, propellens procellam per aërem: et adivit exercitum Trojanum et castra Latina. Deinde Dea instruit armis Trojanis levem umbram absque viribus,* ex *nube vacuâ, in figuram Æneæ,* quod erat *prodigium mirabile aspectu: et simulat clypeum, et cristas*

NOTÆ.

614. *Vis in amore, &c.*] Si tantum apud te possem amore meo, quantum olim poteram: non *hoc* mihi negares; ut Latini quoque virtute atque animo superiores essent.

618. *Nostrâ origine.*] *Divinâ.* Et vero Pilumnus a quibusdam dicitur Jovis fuisse filius: quod tamen parum huic Junonis orationi convenit. Neque enim chara esse potuit Junoni stirps Pilumni, si Jovis ex pellice filius fuit. Igitur ad ignotam aliam, sed divinam tamen originem referendus est. De *Pilumno,* quarto patre Turni, supra, v. 76.

625. *Hactenus indulsisse vacat.*] Fuit opinio veterum, fata omninò impediri ne a Jove quidem posse; posse tamen aliquantum differri; ut diximus, Æ. 1. 239.

628. *Quid si, quod voce gravaris, &c.*] Timet Juno ne parum sincerè et ex animo permiserit Jupiter, vitam Turni, dilatâ morte, servari.

631. *Veri Vana.*] *Ignara, inscia,* Æ. 7. 440. *Veri effœta senectus.*

632. *Potes.*] Potest Jupiter fata reflectere, vel differendo; vel conditionem aliquam, unde illa pendent, impediendo. Æ. 1. 239.

634. *Hyemem.*] Tempestatem, Æ. 1. 122. De *Laurento,* urbe Latinâ, Æ. 7. 63.

636. *Tum Dea nube cavâ, &c.*] Ex Homero, Iliad. 5. 449. Cum Venus, Diomedi in Æneam irruenti frustra peplum obtendens, ab ipso Diomede vulnerata fuisset, currumque Æneæ commisisset Apollini: Apollo, Æneâ subducto, simulacrum eidem persimile hostibus opposuit. Idem hic præstat Juno: non quidem ut Æneam, sed ut Turnum Æneæ subducat: urgentibus e litore, erumpentibus ex urbe Trojanis.

638. *Jubas.*] Galeæ cristas, è jubis equinis, Æ. 3. 468.

Divini assimulat capitis, dat inania verba,
Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis.
Morte obitâ quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exultat imago,
Irritatque virum telis, et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Conjicit: illa dato vertit vestigia tergo.
Tum verò Æneam aversum ut cedere Turnus
Credidit, atq; animo spem turbidus hausit inanem:
Quò fugis, Ænea? thalamos ne desere pactos:
Hâc dabitur dextrâ tellus quæsita per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem: nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis, celsi conjuncta crepidine saxi,
Expositis stabat scalis et ponte parato,
Quâ rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida Æneæ fugientis imago
Conjicit in latebras: nec Turnus segnior instat,
Exuperatque moras, et pontes transilit altos.
Vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
Avulsamque rapit revoluta per æquora navem.
Illum autem Æneas absentem in prælia poscit:
Obvia multa virûm demittit corpora morti.
Tunc levis haud ultra latebras jam quærit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atræ:
Cum Turnum medio interea fert æquore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis:
Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti? et tales voluisti expendere pœnas?

divini capitis, tribuit ei vana verba, tribuit sonum vocis absque animo, et exprimit incessum ambulantis. Qualia simulacra rumor est volare post mortem obitam, aut qualia somnia decipiunt sensus sopitos. At simulacrum lætum gestit ante prima agmina, et provocat armis Turnum, et urget verbis. Turnus imminet illi, et procul vibrat hastam sonantem: illud convertit gressus oblato dorso. Tunc autem quando Turnus credidit Æneam retrò versum fugere, et turbatus accepit animo spem vanam, ait: Quo fugis, ô Ænea? ne desere conjugia promissa: terra quæsita per mare dabitur tibi hâc manu meâ. Inclamans talia persequitur, et intorquet ensem nudum: nec animadvertit ventos rapere suam voluptatem. Forte navis, adjuncta margini lapidis alti, stabat scalis extensis et ponte præparato, quâ navi rex Osinius vectus fuerat e Clusinâ regione. Simulacrum Æneæ fugientis conjecit se illuc trepidum in latebras: nec lentior imminet Turnus, et omittit moras, et transilit pontes excelsos. Vix pervenerat ad proram: cum filia Saturni Juno secat funem, et trahit navem solutam per mare turbatum. Æneas verò vocat ad certamina absentem Turnum; tradit morti plurima corpora hominum obvia. Tunc leve simulacrum non quærit ulterius latibula, at evolans in altum confundit se cum nigrâ nube: dum interim ventus vehit Turnum medio mari. Ille circumspectat inscius rerum, et ingratus servatæ vitæ: et tollit ad astra geminas manus cum his verbis; O pater omnipotens an existimasti me dignum tanto sceleri, et voluisti me luere tale supplicium?

NOTÆ.

650. *Hâc dabitur, &c.*] Amarus jocus: significat enim, se humi dejecturum Æneam, et morti daturum.

651. *Coruscat mucronem.*] Neutrum verbum, Virgilio sæpe activum, Æ. 5. 642.

652. *Nec ferre videt. &c.*] Nec videt hostem, cujus ob fugam exultat; umbram inanem esse, quæ vento rapitur.

653. *Crepidine.*] *Crepido* est summitas ripæ, vel abrupti saxi. *Crepidine*, pro *crepidini:* ut supra, v. 361. *Hæret pede pes*, pro *pedi.*

655.] *Clusinis advectus Osinius oris, &c.* De illo *Clusii rege*, et urbe *Clusio*, supra, v. 166.

664. *Sublime volans.*] *In sublime:* adverbii more. Sic G. 1. 320. *Segetem ab radicibus imis sublime expulsam eruerent.*

666. *Ingratusque salutis.*] Incusat enim Jovem, cujus permissu, Junonisque operâ servatus fuerat.

668. *Crimine dignum.*] *Dignum*, qui admitterem tantum scelus: quale est, meos in pugnâ deserere.

Quo

Quo feror? unde abii? quæ me fuga, quemve reducet?
Laurentesne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virûm, qui me meaq; arma secuti?
Quosque, nefas, omnes infandâ in morte reliqui?
Et nunc palantes video, gemitumq; cadentûm 674
Accipio. Quid agam? aut quæ jam satis ima dehi-
Terra mihi? vos ô potius miserescite, venti: [scat
In rupes, in saxa, volens vos Turnus adoro,
Ferte ratem, sævisque vadis immittite syrtis, 678
Quo neque me Rutuli, neque conscia fama sequatur.
Hæc memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat il-
An sese mucrone ob tantum dedecus amens [luc:
Induat, et crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an jaciat mediis, et litora nando 683
Curva petat: Teucrûmque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam: ter maxima Juno
Continuit, juvenemque animo miserata repressit.
Labitur alta secans, fluctuque æstuque secundo: 687
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucrosque invadit ovantes.
Concurrunt Tyrrhenæ acies, atque omnibus uni,
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes vastum quæ prodit in æquor, 693
Obvia ventorum furiis, expôstaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisq;
Ipsa immota manens: prolem Dolichaonis Hebrum

quo vehor? unde discessi? quæ fuga et qualem referet me? an rursus aspiciam muros Laurentes, aut castra mea? *quid* dicet *multitudo illa hominum, qui secuti* sunt *me et meum bellum et quos omnes, ô scelus, deserui in crudeli morte? et jam cerno* eos *vagos, et audio gemitum morientûm. Quid faciam? aut quæ terra jam satis aperiatur mihi? o venti, vos potius miserescite* mei: *ego Turnus vos colo sponte: allidite navem ad scopulos, ad saxa: impellite* in *vada aspera syrtium: quo neque Rutuli, neque fama sciens* meam fugam, *sequantur me. Hæc dicens nunc agitur animo huc, nunc illuc; an furens ob tantam ignominiam transfodiat se cuspide, et traducat per costas durum gladium; an immittat* se in *medias aquas, et adeat natatu sinuosa litora, et se referat rursus in arma Trojanorum. Ter tentavit utramque viam; ter suprema Juno cohibuit* eum, *et animo miserta coercuit juvenem. Provehitur findens maria, undâ et fluxu* maris *favente: et portatur ad urbem veterem Dauni patris* sui. *Sed interea Mezentius impulsu Jovis ardens succedit* ei in *prælio, et aggreditur Trojanos. Irrumpunt in* eum *turmæ Etruscæ, et imminent uni viro; uni, inquam, omnibus odiis et densis jaculis. Ille* Mezentius, *sicut rupes quæ procurrit in magnum mare, objecta furori ventorum et opposita fluctibus, sustinet omnem violentiam et minas cœli et maris, ipsa stans inconcussa:* sic *dejicit* in *terram Hebrum filium Dolichaonis,*

NOTÆ.

670. *Quemve reducet?*] Qualem me reducet? quantâ ignaviæ labe maculatum?

671. *Laurentes muros.*] Urbem Latini regis, Æ. 7. 63. *Castra:* vel mea: vel Trojanorum.

674. *Palantes video.*] *Palantes, vagos:* quasi *planantes:* à πλανάομαι, *erro, vagor:* unde et *planetæ*, vaga astra.

677. *Adoro.*] Ventos scilicet. De quorum divinitate, Æ. 3. 120.

678. *Syrtis.*] Ita lego cum Servio, non *syrtes:* ne obscurior sit structura. *Syrtis:* locus quilibet arenosus in mari, Æ. 1. 111.

681. *Sese . . . mucrone induat.*] Commutatio, pro, *mucronem induat, vestiat, abdatque corpore.* Sic Cæsar, de bello Gall. l. 7. *Se ipsi acutissimis vallis induebant.*

682. *Crudum ensem.*] *Cruentum.* Nam *cruor*, est sanguis effusus venis et jam frigescens, à κρύος *frigidus:* à cruore *cruentus* et *crudus*, qui adhuc est in cruore: à *crudo, crudelis;* ut a *fido, fidelis.*

685. *Viam.*] Modum utrumque consulendi decori suo.

688. *Urbem.*] *Ardeam,* Dauni et Turni regiam, Rutulorum caput, Æ. 7. 410.

690. *Ovantes.*] Successu exultantes, et quasi jam triumphantes, Æ. 3. 189.

691. *Tyrrhenæ acies.*] Pars ea Etruscarum gentium, quæ Mezentium regem ob immanitatem ejecerant, et Æneæ in auxilium venerant, supra, v. 163. Æ. 8. 478.

et cum eo Latagum et Palmum fugientem: sed opprimit saxo et magno fragmento rupis Latagum, secundum os et vultum sibi objectum: permittit Palmum volutari jacentem subsecto poplite: et dat Lauso arma ejus ferenda humeris, et cristas imponendas capiti. Opprimit etiam Evantem Phrygium et Mimanta coætaneum et socium Paridis: quem Theano protulit in lucem Amyco patri eadem nocte; quâ regina filia Cissei, gravida ex face, edidit Parin: ad urbem patris Paris obiit, Laurens litus habet Mimanta incogitantem. Et quemadmodum aper aliquis morsibus canum pulsus ex altis montibus, nutritus in sylvâ arundineâ, quem Vesulus pinifer texit annis plurimis, vel palus Laurentia: postquam ventum est in retia, constitit, et frendet asper, et cohorrescit humeris: nec animus est ulli irasci in eum, aut accedere propius, sed omnes urgent eminus telis et securis clamoribus: ille vero interritus opponit se in omnes partes, stridens dentibus, et excutit tela è tergo. Non aliter nemini eorum, quibus Mezentius legitimo est odio,

Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem:
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemq; adversam: poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit: armaque Lauso
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Nec non Evantem Phrygium, Paridisq; Mimanta
Æqualem comitemque: unâ quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit; et face prægnans
Cisseïs regina Parin creat: urbe paternâ
Occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper (multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosq; palus Laurentia) sylvâ
Pastus arundineâ: postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos:
Nec cuiquam irasci propiùsve accedere virtus,
Sed jaculis tutisque procul clamoribus instant:
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas.
Haud aliter, justæ quibus est Mezentius iræ,

NOTÆ.

703. *Theano.*] In secundo casu, *Theanus:* Amyci Trojani uxor: à Taubmanno Hecubæ soror dicitur, ideo, quia Cissei Thraciæ regis filia vocatur ab Homero, Iliad. 6. 299. et 11. 224. Hecuba autem *Cisseïs* à Virgilio et a quibusdam aliis appellatur. At Homerus Hecubam, non Cissei Thracis, sed Dymantis Phrygis, filiam fuisse ait, Iliad. 16. 718. et Theano, uxorem Antenoris et Minervæ sacerdotem, Iliad. 6. 299. Igitur neque Theano soror Hecubæ fuit: neque Theano Virgiliana, eadem est atque Homerica: sed nomen à Virgilio fictum. Quomodo Hecuba, cum Parin utero ferret, facem gestare se somniaverit, Æ. 1. 27.

706. *Occubat, ignarum, &c.*] Prima pars ad Parin pertinet, qui ad Trojam à Philocteta occisus est. secunda ad Mimanta, qui in campis Laurentibus occiditur. Quare Pierius aliique sic locum hunc restituunt: *Urbe paterna occubat hic, charum Laurens habet ora Mimanta.* Sed contrà est, quod antiqui interpretes omnino *ignarum* legerint; Gellius imprimis, qui *ignarum* passivè interpretatur, pro *ignotum:* ut apud Ovid. Metam. l. 7. 403. *Jamque aderat Theseus, proles ignara parenti.* Sed hic nihil opus est ad passivam illam vim confugere: cùm active significare possit, *ignarum casûs sui,* id est, *ignorantem se tali casu et loco moriturum.* De *Laurente litore,* Æ. 7. 63.

707. *Ac velut ille, &c.*] *Ille,* frequenter abundat in Virgilianis comparationibus, et magnum aliquid ac singulare significat: *Ille aper,* id est, *magnus aliquis aper.* Sic Æ. 12. 5. *Pœnorum qualis in arvis, Saucius ille gravi venantum vulnere pectus, Jamdudum movet arma leo.*

708. *Vesulus.*] Mons altissimus Alpium maritimarum, ad occidentem Liguriæ, nunc *monte Viso:* in eo sunt Padi fontes, *du Po.*

709. *Palus Laurentia.*] Inter Tyberis ostia urbemque Laurentum, secundum litus Tyrrheni maris: qui tractus sylvis et paludibus arundinetisque asper olim fuit, ubi frequentes apri memorantur à poëtis; hinc *sylva hæc arundinea,* id est, palustris, à Virgilio appellatur: testaturque Cluverius, loci speciem nunc ab antiquâ non admodum differre, immo et apris infestam esse.

714. *Partes cunctatur in omnes.*] Moram facit ac subsistit, ut opponat se in omnes partes.

716. *Quibus Mezentius iræ.*] Quomodo dicimus: *esse odio.* *Justa* dicitur illa Etruscorum ira, ob immanem Mezentii crudelitatem, Æ. 8. 478.

Non

Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longè et vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Corythi de finibus Acron, 719
Grajus homo, infectos linquens profugus hymenæos.
Hunc ubi miscentem longè media agmina vidit,
Purpureum pennis et pactæ conjugis ostro:
Impastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans
(Suadet enim vesana fames) si forte fugacem 724
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum;
Gaudet hians immane, comasque arrexit, et hæret
Visceribus super accumbens: lavit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram 730
Tundit humum expirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec jactâ cæcum dare cuspide vulnus:
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir 734
Contulit: haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abjectum posito pede nixus et hastâ:
Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
Conclamant socii, lætum pæana secuti.
Ille autem expirans: Non me, quicunque es, inulto,
Victor, nec longum lætabere: te quoque fata 740
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.
Ad quem subridens mixtâ Mezentius irâ:
Nunc morere: ast de me Divûm pater atque hominum rex

est audacia congrediendo ense cum eo: procul infestant eum jaculis et altâ vociferatione. Acron, vir Græcus, venerat ex antiquâ regione Corythi, advena, omittens nuptias imperfectas. Postquam Mezentius aspexit procul eum turbantem medias turmas, purpureum ob cristas et purpuram sponsæ promissæ: quemadmodum sæpe leo famelicus percurrens alta stabula (nam impellit immoderata fames) si forte vidit capream fugacem, aut cervum sublimem cornibus; lætatur aperiens fauces immaniter, et erigit jubas, et stat incumbens super viscera, et sanguis tingit os fœdum: sic gaudens Mezentius irrumpit in hostes confertos. Miser Acron sternitur, et moriens ferit talis nigram terram, et inficit sanguine hastam ruptam. Atque idem Mezentius *dedignatus est occidere Oroden fugientem, et librato* jaculo *aculo infligere ei plagam improvisam: sed obviam* præcurrens, *et obtulit se adverso, et vir viro objecit se: non melior insidiis, sed generosis armis. Deinde pede imposito, et innitens hastâ super* eum *stratum: O viri, ecce jacet ingens Orodes, pars exercitus non aspernanda. Socii exclamant, repetentes lætum pæana. Ille autem moriens* dixit: *O victor, quisquis es, non gaudebis diu, nec me inulto: sors æqualis te etiam spectat, et mox mordebis eandem terram. Ad quem* respondet *Mezentius subridens misto furore: Jam morere; de me autem statuat genitor Deorum et rex hominum.*

NOTÆ.

719. *Antiquis Corythi de finibus.*] *Corythus*, nunc *Cortona*, urbs in orientali parte Tusciæ, circa Trasimenum lacum, *antiquis finibus:* quia à Corytho Dardani patre fundata, à quo Trojani originem duxerunt, Æ. 3. 169. *Grajus homo.*] Græcâ origine; qui Corythi, seu Cortonæ consederat. *Profugus* ad Tarchontem et Æneam: causam non affert poeta. De *Hymenæo*, nuptiarum præside numine, G. 3. 60.

722. *Pennis et ostro.*] *Pennis purpureis*; ut G. 2. 192. *Pateris libamus et auro.* Sunt *pennæ*, cristæ cassidis, è plumis avium purpureo colore tinctis, Æ. 3. 468. Munus autem erat à sponsâ datum abeunti, in pignus amoris. *Ostrum*, purpura ex ostreo expressa, G. 2. 506.

727. *Lavit.*] Prima brevi, præsentis est temporis, à *lavere:* prima longa, præteriti est temporis, à *lavare.*

733. *Cæcum vulnus.*] Ab Orode non prævisum; quia à tergo, quasi clam, et ex insidiis; seu, ut mox ait, *furto.*

738. *Pæana secuti.*] *Pæan*, carmen triumphale: quod inceptum à Mezentio, socii persequuntur. De ea voce, Æ. 6. 657.

741. *Eadem mox arva tenebis.*] Prosternendus et occidendus ab Æneâ, infra, v. 894.

743. *Divûm pater atque hominum rex.*] Quem vos talem esse creditis, ut notat Servius. Jocatur enim impius Mezentius in Deos, qui infra, v. 773. nullum invocat ad pugnam Deum, præter dextram suam et arma; *Dextra mihi Deus, et telum quod missile libro.*

Viderit,

Id loquens, extraxit hastam è corpore: quies acerba et somnus ferreus premit illi oculos: oculi clauduntur in perpetuam noctem. Cædicus jugulat Alcathoum, Sacrator Hydaspen: et Rapo Partheniumque, ac Orsen prævalidum robore: Messapus, et Clonium, et Ericeten Lycaonium; illum dejectum in terram lapsu equi indomiti: hunc pedes peditem. Agis quoque Lycius excurrerat in Messapum: hunc tamen dejecit Valerus non expers virtutis avorum: Salius Atronium: et Salium Nealces, famosus jaculo et sagittâ longè fallente. Jam Mars æqualiter dabat graves dolores et mortes mutuas: victores et victi pariter occidebant, et pariter cadebant: nec fuga cognita erat his, neque illis. Dii in domo Jovis miserantur vanum furorem utriusque partis, et tantas difficultates esse hominibus. Hinc Venus, hinc Juno filia Saturni aspicit ex adverso. Tisiphone pallida furit in mediis millibus. At vero Mezentius vibrans ingentem hastam intrat in campum turbulentus: quantus Orion excedit humeris super fluctus, quando graditur pedes, aperiens sibi iter per vasta stagna media Nerei; aut quando referens antiquam ornum è summis montibus, ambulat in terrâ, et tegit caput inter nubes. Talis Mezentius immittit se vastis armis. Ex adverso Æneas, conspicatus eum in longâ turmâ, parat ire obviam illi. Ille stat intrepidus,

Viderit. Hoc dicens, eduxit corpore telum:
Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus, in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen:
Partheniumque Rapo, et prædurum viribus Orsen:
Messapus Cloniumque, Lycaoniumque Ericeten:
Illum, infrænis equi lapsu tellure jacentem;
Hunc, peditem pedes. Et Lycius processerat Agis,
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
Dejicit: Atronium Salius; Saliumque Nealces,
Insignis jaculo et longè fallente sagittâ.
Jam gravis æquabat luctus et mutua Mavors
Funera: cædebant pariter, pariterque ruebant
Victores victique: neque his fuga nota, neque illis.
Dii Jovis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores.
Hinc Venus, hinc contrà spectat Saturnia Juno.
Pallida Tisiphone media inter millia sævit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo: quàm magnus Orion,
Cùm pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas;
Aut summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Æneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet imperterritus ille,

NOTÆ.

747. *Cædicus, &c.*] Reprehendunt poëtam critici, quod nomina permiscuerit. Produnt se tamen ipsa per se, quorum, et qualia sint; Latina quippe, *Cædicus, Sacrator, Rapo, Messapus, Salius, &c.* Græca, seu Phrygia et Trojana, *Alcathous, Hydaspes, Parthenius, Orses, &c.*

749. *Lycaonium Ericeten.*] Vel *Lycaonis* filium; vel è *Lycaoniâ*, minoris Asiæ regione Mediterraneâ: inter Cappadociam, Pisidiam, et Ciliciam.

751. *Lycius Agis.*] E *Luciâ*, minoris Asiæ regione, meridionali ét maritimâ, inter Cariam ab occidente, et Ciliciam ab oriente.

754. *Longè fallente sagittâ.*] Eminus incautos feriente. *Mavors*, Martis nomen, quia magna vertit, Ecl. 9. 12. *Venus*, Æ. 1. 256. *Juno, Saturni filia*, Æ. 1. 23. 46.

761. *Tisiphone.*] Una è tribus Furiis, Æ. 6. 572. G. 3. 552. Nomen à τίω, *ulciscor*, et φόνος, *cædes*.

763. *Orion.*] De eo multa fabulosa congerit hic Servius: sed omnino arbitror, poetam explicandum de ejus specie cœlesti: maximum enim sidus est, stellis constans sex et quinquaginta lucidissimis; pingitur accinctus gladio, et clavam intendens. Unde cum mari navigantibus oritur, videtur mare medium secare: mox humeris, deinde toto corpore è fluctibus emergens. Sic quoque in terrâ degentibus, videtur ex horizonte ad summum usque cœlum pertingere. *Ornus annosa*, clava est, quâ instructus pingitur. *Ornus* arbor, fraxinus sylvestris. *Nereus*, marinum numen, Ecl. 6. 35. *Nerei stagna:* humilior expressio maris, quam auget addendo, *maxima:* ut Æ. 1. 118. *Nantes in gurgite vasto*.

Hostem

Hostem magnanimum opperiens, et mole suâ stat:
Atque oculis spatium emensus quantum satis hastæ:
Dextra mihi Deus, et telum, quod missile libro,
Nunc adsint. Voveo prædonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, trophæum
Æneæ. Dixit, stridentemque eminùs hastam
Jecit: at illa volans clypeo est excussa, proculque
Egregium Anthorem latus inter et ilia figit:
Herculis Anthorem comitem, qui missus ab Argis
Hæserat Evandro, atque Italâ consederat urbe.
Sternitur infelix alieno vulnere, cœlumque
Aspicit, et dulces moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem
Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus: imaque sedit
Inguine; sed vires haud pertulit. Ocius ensem
Æneas, viso Tyrrheni sanguine lætus,
Eripit à femore, et trepidanti fervidus instat.
Ingemuit chari gravitèr genitoris amore,
Ut vidit, Lausus; lachrymæque per ora volutæ.
Hic mortis duræ casum, tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo.
Ille pedem referens, et inutilis, inque ligatus
Cedebat, clypeoque inimicum hastile trahebat:
Prorupit juvenis, seseque immiscuit armis.
Jamque assurgentis dextrâ, plagamque ferentis
Æneæ subiit mucronem: ipsumque morando

expectans generosum hostem, et immotus est *suâ proceritate: et mensus spatium, quantum sufficiebat hastæ,* ait: *Nunc dextera,* quæ *mihi Deus* est; *et hasta, quam vibro volatilem, auxilientur* mihi. *Voveo, ô Lause, te* fore *trophæum ipsum Æneæ, vestitum spoliis detractis è corpore raptoris.* Sic *ait, et procul evibravit hastam sonantem: illa autem volans detorta est* e *clypeo Æ*neæ, *et longè confodit inter ilia et latus illustrem Anthorem: Anthorem socium Herculis, qui profectus Argis adhæserat Evandro, et remanserat in urbe Italâ. Miser dejicitur alienâ plagâ, et spectat cælum, et moriens recordatur dilectos Argos. Tunc pius Æneas immittit hastam: illa pervadit per clypeum cavum trino ære, per telas lineas, et opus* clypei *compactum tribus coriis tauri: et summâ* sui parte *stetit* in *inguine: sed non tulit vim* suam eo usque. *Statim Æneas, gaudens conspecto sanguine regis Etrusci, educit gladium a femore, et ardens imminet turbato. Lausus, cum* id *conspexit, altè ingemuit* ex *amore* in *dilectum patrem, et lachrymæ sparsæ* sunt *per vultum. Sane, si aliqua posteritas datura est fidem tanto facto, non hic tacebo exitum asperæ mortis, et tua fortia gesta; nec te* ipsum, *ô celebrande juvenis. Ille retro ferens gressum, et debilis, et impeditus, recedebat; et trahebat* cum *clypeo hastam hostilem: juvenis irruit, et se interposuit armis, et objecit se cuspidi Æneæ attollentis dextram, et inferentis vulnus, et ipsum sustinuit retardando:*

NOTÆ.

773. *Dextra mihi Deus.*] Nam ubique *Contemptor Divûm Mezentius,* Æ. 7. 6 8.

775. *Ipsum te, Lause, trophæum, &c.*] Solent victores truncum arboris eligere, quem spoliis onerent: idque *trophæum* appellant. Mezentius vovet, non truncum arboris, sed Lausum ipsum filium suum trophæi loco sibi futurum: id est, se daturum, et quasi consecraturum illio spolia Æneæ.

778. *Anthorem.*] Non ab *Anthor, Anthoris:* brevis enim esset media syllaba: ut in *Hector, Hectoris; Nestor, Nestoris.* Igitur ab *Anthores, Anthoris:* ut *Diores, Dioris:* unde *Anthorem,* sicut *Diorem,* Æ. 12. 509. Ita Servius. De *Argis,* urbe Peloponnesi, Æ, 1. 284. De *Hercule,* apud Evandrum excepto, Æ. 8. 200.

780. *Italâ urbe.*] *Pallanteo,* Evandri regiâ, Æ. 8. 51.

784. *Linea terga.*] Supra, v. 482. *Ferri terga:* id est plexus varios. *Lino* autem, sive *linteo* tegebantur ærea etiam scuta, ut iis inhærere pictura posset: ex Servio. De *inguine,* supra, v. 589.

788. *Femore.*] *Femur* et *femen,* promiscuè sumuntur; tamen propriè *femen* pars est interior; *femur,* exterior. Aiunt aliqui solum dici *femur,* in nominativo: cujus genitivus sit *femoris* vel *feminis:* leguntque hic, *femine.*

794. *Inque ligatus, &c.*] Æneæ hastili per clypeum in inguen impacto, cum ipso clypeo quasi illigatus.

796. *Prorupit juvenis.*] Sic restituimus ex Romano apud Pierium codice: alias *proripuit.*

Sustinuit:

[illegible]

Sustinuit: socii magno clamore sequuntur,
Dum genitor nati parmâ protectus abiret:
Telaque conjiciunt: proturbantq; eminùs hostem
Missilibus: furit Æneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusâ si quando grandine nimbi
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola, et tutâ latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit; in terris ut possint, sole reducto,
Exercere diem: sic obrutus undique telis
Æneas, nubem belli, dum detonet, omnem
Sustinet: et Lausum increpitat, Lausoq; minatur:
Quo moriture ruis? majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exultat demens: sævæ jamque altius iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcæ fila legunt. Validumnamq; exigit ensem
Per medium Æneas juvenem, totumque recondit.
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro:
Implevitque sinum sanguis: tum vita per auras
Concessit mœsta ad manes, corpusque reliquit.
At verò ut vultum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris:
Ingemuit miserans gravitèr, dextramque tetendit:
Et mentem patriæ subiit pietatis imago:
Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius Æneas tantâ dabit indole dignum?
Arma, quibus lætatus, habe tua: teque parentum
Manibus, et cineri, si qua est ea cura, remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Æneæ magni dextrâ cadis. Increpat ultro
Cunctantes socios, et terrâ sublevat ipsum,
Sanguine turpantem comptos de more capillos.

[illegible] : et te reddo umbris parentum et se- [illegible] solaberis [illegible] infaustam [illegible]: moreris manu in- [illegible] et erigit e terrâ illum fœdantem cruore crines de more [illegible].

NOTÆ.

800. *Parma.*] Brevis clypeus rotundus, et undique [illegible] [illegible] æquius, Æ. 9. 548. unde infra, v. [illegible] *Parmam [illegible]*

809. *Nubem belli, dum detonet, omnem. Susti- net.* Ita Pierius legit, ex vetustis m[illegible] Romano codice: cum vulgo corruptè legatur: *nubem belli dum detonet omnis sustinet.* Firmat Romanam lectionem Servius, cum sic interpretatur: *Bellantium impetum sustinet, dum deficeret.*

815. *Parcæ.*] Tres, quæ fusis hominum sortes evolvunt, Æ. 1. 22.

818. *Tunicam.*] De eâ veste interiore, Æ. 9. 616.

820. *Manes.*] Inferorum Dii sunt, vel animæ mortuorum, Æ. 6. 743.

832. *De more.*] Juvenum: qui, ut et mulieres, capillos certâ lege componebant, ut videre est in antiquis statuis. De *Tyberino* fluvio, Æ. 8. 330.

Interea

Interea genitor Tyberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat,
Arboris acclinis trunco: procul ærea ramis
Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circum juvenes: ipse æger, anhelans
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam.
Multa super Lauso rogitat: multosq; remittit
Qui revocent, mœstique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimum super arma ferebant
Flentes, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Agnovit longè gemitum præsaga mali mens:
Canitiem immundo deformat pulvere, et ambas
Ad cœlum tendit palmas, et corpore inhæret:
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas;
Ut pro me hostili paterer succedere dextræ [vor,
Quem genui? tua-ne hæc genitor per vulnera ser-
Morte tuâ vivens? heu! nunc misero mihi demum
Exilium infelix, nunc alte vulnus adactum.
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriæ pœnas, odiisque meorum
Omnes per mortes animam sontem ipse dedisse:
Nunc vivo, neq; adhuc homines lucemq; relinquo.
Sed linquam. Simul hæc dicens, attollit in ægrum
Se femur: et, quanquam vis alto vulnere tardat,
Haud dejectus equum duci jubet: hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus: alloquitur mœrentem, et talibus infit:

Interim pater ejus, ad undas Tyberis fluvii, tergebat aquis plagam, et curabat corpus adnixus trunco arboris: ærea cassis longè pendet e ramis, et onerosa arma jacent in prato. Juvenes præcipui circumsistunt: ipse saucius, anhelans, sustentat collum, deponens in pectus barbam promissam: quærit plurima de Lauso: et mittit plurimos qui retrahant eum, et portent ei jussa patris. Sed socii plorantes portabant in clypeo Lausum mortuum, magnum, et magnâ plagâ occisum. Mens patris *præsagiens calamitatem agnovit procul lamenta: deturpat canos* crines *fœdo pulvere, tollit ad cœlum geminas palmas, et incumbit cadaveri: O fili, an tanta cupido vitæ corripuit me, ut paterer eum quem genui supponi pro me dexteræ inimicæ? an ego pater servor per has plagas tuas, tuam vivus* per *mortem? heu! nunc denique mihi misero durum* est *exilium, nunc plaga intimè inflicta* est. *Ego, ô fili, ipse infeci scelere tuum nomen, ejectus solio et regno paterno propter cupiditatem* meam. *Debebam pœnas patriæ, et de*bebam *ipse dare animam sceleratam indignationi meorum* subditorum *per omnia* genera *mortis. Nunc vivo, nec adhuc relinquo vitam et homines: at relinquam. Hæc proferens, simul erigit se in femur saucium: et quamvis violentia profundi vulneris retardet* eum, *non fractus imperat adduci equum: hoc erat illi ornamentum, hoc solatium;* per *hunc exibat victor* ex *omnibus præliis: alloquitur mœstum* equum, *et affatur talibus* verbis:

NOTÆ.

835. *Acclinis.*] Vulgò *acclivis:* sed emendant Turnebus, Lambinus, Casaubonus, &c. ut et *reclinis* pro *reclivis*: a voce antiquâ et Lucretianâ, *clino.* Cæsar de bello Gal. l. 6. *His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant: atque ita paulum modo acclinatæ quietem capiunt.* Dicitur tamen *proclivis,* non *proclinis:* a *clivo,* quæ inclinatio est et devexitas montis. Ego existimo: sicut *clivus* a *clino* dictus est, quod apud omnes constat; ita potuisse dici *acclivis* et *reclivis,* etiamsi à *clino* deriventur.

835. *Procul.*] Servius aliique hinc probant, *procul,* significare *juxta:* itemque ex illo Ecl. 6. 16. *Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.* Ego in eam opinionem adduci non possum: et puto, *procul,* non quidem longam semper distantiam; sed aliquam saltem significare.

849. *Heu! nunc misero mihi, &c.*] Non me movit huc usque, aut ignominia exilii, aut dolor inflicti ab Æneâ vulneris; quamdiu te ultorem superesse putavi: *nunc, &c.*

852. *Ob invidiam.*] Non, *ob odia:* ne meritò expulsus esse videatur: inquit Servius. Male: cum profiteatur se *criminis reum debere pœnas patriæ.* Fortasse *ob invidiam* dicit, non *subditorum in se,* sed *suam* in *subditos:* id est, cupiditatem, avaritiam, inmanitatem.

Rhœbe,

Rhœbe diu viximus, si ulla res diu durat mortalibus: vel hodie victor reportabis spolia illa sanguinea et caput Æneæ, et mecum eris ultor mortis Lausi: vel, si nullus impetus pandit mihi viam ad ultionem, cades simul: Opinor enim, ô fortissime, dedignaberis ferre imperia exterorum, et Trojanos dominos. Sic ait: et exceptus dorso, composuit corpus assuetum huic equo: *et armavit binas manus telis acutis: splendens ærea* casside secundum *caput, et horrens cristâ* e jubis *equinis. Sic præceps cœpit cursum per medios. Pudor magnus ardet in corde intimo, et amentia juncta* cum *dolore, et amor turbatus furore, et fortitudo* sua sibi *cognita. Tunc vero appellavit Æneam ter altâ voce. Æneas agnovit eum, et gaudens orat* Deos: *Sic pater ille Deorum, sic magnus Apollo efficiat,* ut *incipias conserere manum* mecum. Hoc *solum locutus* est, et *occurrit adversus minaci hastâ. Ille autem* Mezentius ait: *O crudelissime, cur me territas sublato filio? unicus fuit ille modus, quo posses* me *occidere: nec timemus mortem, nec reveremur ullum numen:* ***abstine*** ab illis: *nunc venio moriturus, et prius fero tibi hæc munera. Dixit, et libravit jaculum in hostem: deinde infigit aliud, et præterea aliud, et circuit* in *magnum orbem: sed clypeus aureus excipit* illa. *Ter equitavit in sinistros circuitus circa stantem Æneam, spargens manu jacula: ter heros Trojanus secum circumfert magnum numerum* jaculorum, *in æreo clypeo* defixum.

Rhœbe, diu, res si qua diù mortalibus ulla est,
Viximus: aut hodie victor spolia illa cruenta,
Et caput Æneæ referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum; aut, aperit si nulla viam vis, 864
Occumbes pariter: neque enim, fortissime, credo
Jussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
Dixit: et exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis;
Ære caput fulgens, cristâque hirsutus equinâ. 869
Sic cursum in medios rapidus dedit. Æstuat ingens
Imo in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Atque hic Æneam magnâ ter voce vocavit.
Æneas agnovit eum, lætusque precatur:
Sic pater ille Deûm faciat, sic altus Apollo, 875
Incipias conferre manum.
Tantum effatus, et infestâ subit obvius hastâ.
Ille autem: Quid me erepto, sævissime, nato
Terres? hæc via sola fuit, quâ perdere posses. 879
Nec mortem horremus, nec Divûm parcimus ulli:
Desine, jam venio moriturus, et hæc tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem;
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro: sed sustinet aureus umbo.
Ter circum astantem lævos equitavit in orbes, 885
Tela manu jaciens; ter secum Troïus heros
Immanem ærato circumfert tegmine sylvam.

NOTÆ.

861. *Rhœbe, diu, &c.*] Carpitur hic a quibusdam Virgilius, quod Mezentium inducat se cum equo colloquentem. Patrem tamen habet Homerum, Il. 8. 185. ubi Hector equos item suos, Xanthum, Podargum, Æthona, et Lampum adhortatur.

875. *Sic pater ille, &c.*] Æneæ pietas in invocandis Diis, quos contra Mezentius negligit; *Dextra mihi Deus, &c.* v. 773. *Sic, &c.* Id est, *sic faciat pater Deûm, ut incipias, &c.*] Est enim in pugnâ, quæ missilibus peragitur, deterior ejus conditio qui incipit. Vel: *faciat pater Deûm, ut sic incipias*: id est, *eques contra peditem.* Nam etsi habitus equestris videtur ad impetum pedestri superior: in pedestri tamen magna et multiplex utilitas. Et vero Æneas pedes, confosso equo, equitem deturbavit.

878. *Quid me erepto, &c.*] Orbatum filio patrem frustra territas: magis enim post illius excessum cupio mori, quam me ipse cupis occidere. Sic Donatus.

879. *Hæc via sola fuit, &c.*] Aliâ enim viâ superare non posses: tunc vita mea consumpta est, tunc me cepit odium vitæ; cum cecidit Lausus, cum ejus funus his oculis vidi. Sic Donatus.

880. *Nec mortem, &c.*] Frustrà minaris mortem, quam quæro: frustrà Deos invocas, quos contemno, quos probris lacesso; quibus, si adessent, minimè parcerem.

881. *Hæc tibi porto Dona prius.*] Ut, quasi mutuo munere, me occidas. *Umbo,* Æ. 2. 546.

887. *Sylvam.*] Magnam telorum multitudinem, infixam clypeo, G. 1. 152.

Inde

Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere; et urgetur pugnâ congressus iniquâ:
Multa movens animo, jam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.
Clamore incendunt cœlum Troësque Latinique.
Advolat Æneas, vaginâque eripit ensem:
Et super hæc: Ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cœlum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in cæde nefas, nec sic ad prælia veni,
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.
Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patiare tegi: scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem,
Et me consortem nati concede sepulchro.
Hæc loquitur, juguloq; haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

Denique cum pigeret ducere tot moras, et extrahere tot jacula è clypeo; *et* cum *premeretur certans prælio impari: meditans mente plurima, tum denique irruit, et impingit hastam inter cava tempora pugnacis equi: equus attollit se rectum, ferit aerem ungulis* posterioribus, *et ipse cadens super equitem excussum impedit* eum, *et pronus in caput opprimit projectum humerum. Trojani et Latini commovent cœlum clamore. Æneas accurrit, et extrahit gladium e vaginâ, et simul hæc* dicit*: Ubi est jam ferox Mezentius, et aspera illa violentia animi? Etruscus, postquam aspiciens aërem hausit spiritum, et collegit animum,* ait *contra; hostis acerbe, cur objurgas* me, *et intentas necem? nullum crimen est in* meâ *cæde: nec sic redii ad prælium,* ut mihi parceres; *nec meus Lausus fecit mihi tecum hæc fœdera. Hoc solum precor, per veniam* quæ datur *superatis hostibus, si datur aliqua: patere* ut *cadaver* meum *tumuletur humo. Novi aspera odia meorum circumsistere* me: *precor, contine hunc furorem, et redde me tumulo conjunctum cum filio. Hæc dicit, et excipit gladium gutture sciens et videns, et spargit animam cum sanguine exundante in arma.*

NOTÆ.

889. *Pugnâ congressus iniquâ.*] Pedes Æneas, contra equitem Mezentium.

892. *Tollit se arrectum, &c.*] Videtur primum sublato capite ex dolore vulneris, in posteriores pedes surrexisse: mox contrario motu recidens in anteriores, posterioribus aërem verberasse: quo succussu dejectus est Mezentius: equus in caput cernuus procubuit.

894. *Ejectoque incumbit cernuus armo.*] *Cernuus* is dicitur, qui procumbit in faciem; eam scilicet partem, quâ *cernimus*, seu videmus: hinc *cernuare*. Ita vulgo grammatici omnes. *Armus* est humerus, ut quibusquam videtur, brutorum animantium. Tamen hic explicatur de humero Mezentii, quemadmodum de humero Herminii, Æ. 11, 644.

895. *Clamore incendunt cœlum.*] Commovent, concitant. Sic Æ. 4, 360. *Desine meque tuis incendere, teque querelis.*

900. *Mortemque minaris? Nullum, &c.*] Quid suspendis ictum, quasi me ad mortem deprecandam invitares? potes me occidere: nullum crimen est, si quod hostis tibi parabat, id ipsum huic inferas. Non ad pugnam eâ mente redii, ut vincerem; sed ut morerer. Nec Lausus morte suâ fœdus hoc tecum mihi pepigit, ut vitam deinde mihi condonares: donum quippe respuerem tuum, qui filio superesse nolo.

905. *Circumstare odia.*] De odiis Etruscorum in Mezentium regem suum, Æ. 8, 478.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS.
LIBER XI.

ARGUMENTUM.

Posterâ die victor Æneas de spoliis Mezentii trophæum Marti erigit: Pallantis mortui corpus magno apparatu ad Evandri urbem remittit, ubi summo patris luctu excipitur. Latini oratores duodecim dierum inducias ab Ænea obtinent, et interim uterque exercitus cadavera suorum supremis honoribus prosequitur. Venulus, e Diomedis urbe rediens, nullam inde spem esse auxilii, Latinis refert. Latinus rex, ea spe destitutus, convocato concilio, legatos ad Æneam de pacis conditionibus mittendos censet. Addit Drances huic regis sententiæ multa in Turnum belli auctorem convitia: quæ Turnus amarè, sed animosè refellit: paratum se professus singulari cum Æneâ certamine commune periculum redimere. Iis ita certantibus nunciatur, Trojani exercitus expeditos equites planis itineribus Laurento imminere, Æneam cum reliquis copiis per loca montibus impedita eodem contendere. Turnus cognito Æneæ consilio suas etiam copias bifariam dividit: equites sub Camillâ et Messapo Trojanis equitibus opponit; ipse cum ceteris montium angustias occupat, ut Æneam opprimat insidiis. Diana mortem Camillæ prævidens, quam cum impedire non posset, saltem ultioni providet: dimissâ e cælo Nymphâ Opi, quæ percussorem illius interimat. Commisso equestri prælio Camilla ab Arunte occiditur, Aruns ab Opi. Camillæ morte consternati Rutuli fugam arripiunt. Cujus calamitatis nuncio ad Turnum perlato, is relictis, quas insederat, angustiis, auxilio suorum accurrit. Eodem subsequitur Æneas: imminente jam nocte, castra utrique ante urbem collocant.

INTERPRETATIO.

Interim Aurora oriens deseruit mare. Æneas victor, primo mane reddebat vota Diis: quamvis et urgeat sollicitudo dandi tempus sociis tumulandis, et animus turbatus sit morte Pallantis. *Defigit in colle quercum excelsam, ramis circum amputatis: et imponit ei arma splendida,*

OCEANUM intereà surgens Aurora reliquit.
Æneas (quamquam et sociis dare tempus humandis
Præcipitant curæ, turbataque funere mens est)
Vota Deûm primo victor solvebat Eoo.
Ingentem quercum decisis undique ramis
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,

NOTÆ.

1. *Oceanum, &c.*] Noctem, quæ prælium secuta est, non describit: quo nomine perperam carpitur a Donato, in Eunuchum Terentii: nam, ut ait Servius, *quæ naturalia sunt omnibus per se patent*. De *Aurora*, pro die, Æ. 6, 535. G. 1, 249.

4. *Primo Eoo.*] *Lucifero*, stellâ Veneris; quæ mane ante ortum Solis apparet, diciturque tum *Eous* ab ἠώς, *Aurora;* sero solem cadentem subsequitur, tumque vocatur *Vesper*, Ecl. 6, 86. Porro Æneas vota exequitur antequam funus curet; quia polluti credebantur, et Deorum sacris inepti, qui funera attigerant, Æ. 6, 227, in Notis.

Mezenti

Mezentî ducis exuvias; tibi, magne, trophæum,
Bellipotens: aptat rorantes sanguine cristas,
Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis: clypeumq; ex ære sinistræ
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios (namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum) sic incipiens hortatur ovantes:
Maxima res effecta, viri: timor omnis abesto.
Quod superest: hæc sunt spolia, et de rege superbo
Primitiæ: manibusque meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate, animis et spe præsumite bellum:
Ne qua mora ignaros (ubi primùm vellere signa
Annuerint Superi, pubemque educere castris)
Impediat, segnesque metu sententia tardet.
Interea socios inhumataque corpora terræ
Mandemus: qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait: egregias animas, quæ sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus: mœstamq; Evandri primus ad urbem

spolia ducis Mezentii: quod erat *trophæum tibi sacrum, ô magne Deus belli: accommodat* quercui *cristas stillantes sanguine, et spicula hominis fracta, et loricam appetitam et apertam duodecim locis: et annectit lævæ* parti *clypeum ex ære, et suspendit collo gladium* manubrio *eburneo. Deinde sic exorsus hortatur socios exultantes: nam omnis turba ducum circumstabat eum densa: ô socii,* res *maxima perfecta* est: *omnis metus absit. Quantum ad reliqua: hæc sunt spolia et primitiæ desumptæ de rege* Turno: *et hîc jacet Mezentius meâ manu. Nunc nobis eundum est ad Regem et urbem Latinam. Parate arma, et cum animo* ac *spe desiderate pugnam: ne ulla mora detineat vos imperatos, et* dubia *sententia retardet pigros præ timore; cùm primùm Dî permiserint nobis eruere signa* e terra, *et emittere juventutem e castris. Interim tradamus terræ socios et cadavera insepulta: qui honos unicus superest iis* qui sunt *sub profundo Acheronte. Ite, inquit: decorate ultimis honoribus animas* illas *insignes, quæ genuerunt nobis hanc regionem suo sanguine: et Pallas primus reducatur in urbem tristem Evandri:*

NOTÆ.

7. *Trophæum.*] Græcis τρόπαιον, a τροπὴ, *fuga:* hoc autem à τρέπω; *verto,* vertuntur quippe qui fugiunt. Unde doctissimi grammatici *tropæum* Latinè scribendum existimant, non *trophæum.* Tamen aspirationem retineri posse arbitror: cum eam in alias quoque Græcanicas voces Latini induxerint. Sic dixerunt *Riphæos montes,* ῥιπαῖα ὄρη; *Bosphorum,* Βόσπορον. Trophæa vero editissimis in locis constitui usu venit: sic Pompeius devictis Hispanis posuit in Pyrenæis jugis. Fiebant vel ex immani trunco arboris, quem armis circumvestibant, ut corporis loco esset: vel ex acervo et cumulo spoliorum, &c. De *Marte,* bellorum Deo, Ecl. 9, 12.

9. *Tela trunca.*] Quæ in Æneam a Mezentio projecta, et clypeo recepta atque infixa magno numero fuerant, Æ. 10. 887.

10. *Perfossumque.*] Duo tantum vulnera Mezentius ab Æneâ acceperat: alterum in inguine, Æ. 10, 785. alterum in jugulo, ibid. 907. unde igitur duodecim illa thoracis foramina? suspicatur Servius eum ab Etruscis infensis post mortem fuisse multis ictibus appetitum: ut fuit Hector et Tydeus. Oraverat tamen moriens Mezentius Æneam, ne suorum odiis eum objiceret. Numerum autem *duodenum;* pro quolibet incerto numero, a poëta positum puto.

11. *Eburnum.*] Quia vel vagina, vel manubrium, erat ex ebore.

13. *Ovantes.*] Exultantes ob victoriam, Æ. 3, 189.

16. *Primitiæ.*] Primi fructus belli in Turnum suscepti, quos pius Æneas Marti dedicat: ut solebant primitiæ frugum, aut primi gregum fœtus Dîis sacrari. *De rege superbo.* Turnum explico, non Mezentium: non enim hæ erant Mezentii primitiæ, sed spolia omnia. *Hic est.* Servius *hic* pronomen putat, et explicat *talis:* quasi diceret: hic tantus tamque formidandus hostis, nunc talis ac tantillus est, umbra tantùm et inane simulacrum. Ego *hic* adverbium malo.

19. *Vellere signa.*] More Romanorum, qui in castris humi defigebant signa: quæ si deinde ad pugnam ituri facile evellerent, bono ducebant omini; si difficile, malo.

23. *Honos Acheronte sub imo.*] Qui enim carebant honore sepulchri, despecti apud inferos, et vagi centum annos errabant, Æ. 6, 325. *Acheron,* inferorum fluvius, hic pro inferis accipitur, Æ. 6, 325.

26. *Evandri ad urbem.*] Pallanteum Æ. 8, 51.

Mittatur

Pallas, quem non inopem virtutis funesta dies eripuit, et extinxit nece acerbâ. Sic dixit plorans, et refert pedem ad portam, ubi senex Acœtes custodiebat depositum cadaver Pallantis mortui: Acœtes *qui prius fuit armiger Evandro Arcadi; sed jam non venerat tam faustis ominibus comes addictus dilecto alumno. Circumstant omnes, et turba famulorum, et multitudo Trojanorum, et Trojanæ tristes passis capillis [illegible] ritu. Postquam vero Æneas ingressus est portas sublimes: emittunt ad astra magnum gemitum e pectoribus percussis, et [illegible] aula tristi fletu. Ipse* Æneas, *postquam aspexit caput candidi Pallantis sustentatum, et [illegible] faciem, et plagam vulneris Itali apertam in [illegible] pectore; lacrymis erumpentibus, sic loquitur: O deplorande juvenis, an fortuna, cum prospere succederet* ad me, *eripuit te mihi; ne videres imperium nostrum, neque victor reveheris ad urbem paternam? non hæc dederam de te promissa patri tuo Evandro; cum abscederem; cum amplexus me discedentem, dimitteret* me *in magnum imperium* Etruscorum; *et timens admoneret* me, Latinos *homines esse asperos, bellum esse* mihi *conferendum cum tali natione. Et nunc quidem ille, delusus spe admodum vanâ, forsan etiam concipit vota* pro te, *et onerat aras muneribus;* dum *nos tristes prosequimur inutili honore juvenem mortuum, et jam nullatenus subjectum* Diis *ullis superis. O infelix, spectabis acerbum funus filii.* Hi sunt *nostri reditus, et triumphi sperati! hæc magna mea confidentia! tamen, o Evander, non videbis* eum *cæsum plagis indecoris: nec, filio* turpiter *salvo,*

Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Sic ait illachrymans, recipitque ad limina gressum:
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acœtes
Servabat senior, qui Parrhasio Evandro
Armiger ante fuit: sed non felicibus æquè
Tum comes auspiciis charo datus ibat alumno.
Circum omnes famulumq; manus, Troianaq; turba,
Et mœstæ Iliades crinem de more solutæ.
Ut vero Æneas foribus sese intulit altis:
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, mœstoque immugit regia luctu.
Ipse caput nivei fultum Pallantis et ora
Ut vidit, levique patens in pectore vulnus
Cuspidis Ausoniæ, lachrymis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miserande puer, cum læta veniret,
Invidit fortuna mihi? ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non hæc Evandro de te promissa parenti
Discedens dederam: cùm me complexus euntem
Mitteret in magnum imperium; metuensque moneret
Acres esse viros, cum durâ prælia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani,
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis:
Nos juvenem exanimum, et nil jam cœlestibus ullis
Debentem, vano mœsti comitamur honore.
Infelix! nati funus crudele videbis.
Hi nostri reditus, expectatique triumphi!
Hæc mea magna fides! at non, Evandre, pudendis
Vulneribus pulsum aspicies: nec sospite dirum

NOTÆ.

29. *Ad limina.*] Ad januam quippe domûs producebantur defunctorum cadavera, Æ. 2, 486. Cæteras vero funerum ceremonias descripsimus, Æ. 6. 215. et sequentibus. Videtur Æneas confecto prælio fugatisque hostibus, in urbem ingressus suam, in eâ noctem duxisse. Eo etiam illata ante noctem fuerant principum virorum cadavera, præcipuè Pallantis: quod insigni aliquâ in domo depositum invisit summo mane Æneas: indeque deductam funeris pompam extra urbem prosequitur.

31. *Parrhasio Evandro.*] Arcadi, Æ. 8. 344.

35. *Iliades, &c.*] De more solvendæ comæ in luctu, Æ. 1, 480.

39. *Fultum.*] Sustentatum suppositis vestibus, tapetibus, &c. De *Ausonibus*, Italis, Æ. 7, 54.

47. *Mitteret in imperium.*] Ad Tuscos, quibus regem petentibus Evander Æneam miserat, Æ. 8, 475. 551.

51. *Nil jam cœlestibus, &c.*] Vivi subditi sunt superis Diis, mortui inferis.

55. *Fides.*] Quâ confidebam victorem Pallanta rediturum.

56. *Pudendis vulneribus.*] A tergo illatis; quæ fugacem notent, tibique mortem optabilem reddant, ne dedecus nati aspicias. *Ausonia*, Italia, Æ. 7, 54.

Optabis

Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Præsidium, Ausonia, et quantum tu perdis, Iüle!
Hæc ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Imperat: et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lachrymis: solatia luctûs
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii, crates et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno,
Extructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hîc juvenem agresti sublimem in stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem
Seu mollis violæ, seu languentis hyacinthi;
Cui neq; fulgor adhuc, necdum sua forma recessit;
Non jam mater alit tellus, viresque ministrat.
Tum geminas vestes, auroque ostroque rigentes,
Extulit Æneas: quas illi læta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Harum unam juveni, supremum mœstus honorem
Induit, arsurasque comas obnubit amictu.
Multaque præterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, et longo prædam jubet ordine duci.
Addit equos et tela, quibus spoliaverat hostem.
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæso sparsuros sanguine flammam;
Indutosque jubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix ævo confectus Acœtes,
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguibus ora:

optabis tibi mortem acerbam. Hei mihi! quantum amittis tutamen, ô Italia! et quantum tu, ô Iule! Postquam hæc flens dixit, jubet cadaver deplorabile auferri: et mittit mille viros electos ex universo exercitu, qui prosequantur pompam ultimam, et adsint luctui patris: quæ sunt *solamina parva magni doloris, tamen debita infausto patri. Alii non tardi componunt crates et flexile feretrum, è ramis arbuteis et virgultis querceis: et tegunt lectum* illic *collocatum umbraculo foliorum. Illic constituunt juvenem excelsum in strato rustico: qualem* constituerunt *florem, sive teneræ violæ, sive languentis hyacinthi, decerptum pollice puellæ; cui nondum splendor, nondum sua pulchritudo periit; nec* tamen *terra parens jam nutrit, et sufficit ei vires. Tum Æneas exportat vestes duas, asperas auro et purpurâ, quas ipsa Dido Sidonia ei olim elaboraverat gaudens* illo *labore, et distinxerat textum auro subtili. Induit tristis unam illarum juveni,* quasi *ultimum ornamentum; et tegit capillos comburendos* alterâ, quasi *velo. Præterea accumulat plurima dona prælii Laurentini, et imperat spolia portari longâ serie. Addit equos et tela, quæ eripuerat hosti. Alligaverat quoque manibus post dorsum* eos, *quos* pater *demissurus esset ut inferias umbris filii, irrigaturos rogum fuso sanguine: et imperat ipsos duces portare arbores vestitas armis hostium, et nomina hostium inscribi* arboribus. *Miser Acœtes obrutus annis ducitur, nunc turpans pectus pugnis, nunc vultum unguibus:*

NOTÆ.

64. *Crates et molle feretrum, &c.*] De illo feretro, in modum cratis, Æ. 6. 218. in Notis.

65. *Arbuteis, &c.*] *Arbutus,* arbor in deliciis veterum, *arboisier, the arbut-tree;* Ecl. 3. 82. apta fuit cratibus, quare, G. 1. 166. *Arbuteæ crates. Quernum vimen:* virgultum, sive ramusculus, è quercu.

67. *Stramine.*] Vulgo *stramen* accipitur pro culmis et paleis et frondibus, quæ pecori substernuntur. De *viola,* Ecl. 2. 47. De *hyacintho, glayeul, sword grass,* Ecl. 3. 63.

69. *Languentis hyacinthi.*] Sæpe Virgilius finalem syllabam natura sua brevem producit, sequente litera H, ut hic. Ut Æ. 10. 126. *Et Clarus et Hæmon.* Ibid. 720. *Linquens profugus hymenæos.* Ut Æ. 7. 398. *Turnique canit hymenæos.* Ut Æ. 9. 418. *Dum trepidant, it hasta Tago.*

72. *Ostro.*] Purpurâ, ex ostreo expressâ, G. 2. 506.

74. *Sidonia Dido.*] Ex Phœnicia, Æ. 1. 446.

78. *Laurentis pugnæ.*] Laurentio in litore commissæ. Æ. 7. 63.

81. *Umbris inferias.*] Octo juvenes, in pugnâ captos; ut ad rogum immolarentur, *inferrenturque* quasi dona tumulo, Æ. 10. 519.

83. *Truncos.*] Minora trophæa, quæ manibus præferrentur; supra, v. 7.

et sternitur humi profusus toto corpore. Trahunt quoque currus rigatos cruore Rutulorum. Deinde Æthon, equus bellicus depositis ornamentis, incedit plorans, et rigat caput longis guttis. Alii portant hastam et cassidem Pallantis: nam victor Turnus possidet reliqua arma. *Postea tristis turma sequitur, et Trojani, et ductores Etrusci, et Arcades conversis hastis. Postquam tota series progredientium funus longe transiit, Æneas constitit, et addidit hæc alte gemens: Eadem aspera sors belli nos evocat hinc ad alios fletus. Salve in perpetuum mihi, o Palla maxime: et vale in perpetuum. Nec locutus plura, ibat ad muros excelsos, et referebat pedem in urbem. Et jam oratores venerant ex urbe Latini missi, tecti ramis olivæ, et petentes hanc facultatem:* ut *redderet cadavera, quæ jacebant ferro strata per agros: et permitteret ea subire sepulcrum terræ: nullum esse bellum cum victis et privatis luce cælesti: ignosceret* iis, quos *olim appellaverat hospites et soceros. Illos orantes ea quæ non erant neganda Æneas benignus donat* illa *facultate, et præterea voce adjicit ista: O Latini, quæ sors immerita vos implicuit tanto bello, ut refugiatis nos amicos? an petitis pacem mortuis et interfectis casu pugnæ? sane cuperem dare illam etiam viventibus. Nec venissem huc, nisi fata assignassent* mihi *hanc regionem et hanc sedem:*

Sternitur et toto projectus corpore terræ.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus positis insignibus Æthon
It lachrymans, guttisq; humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt, nam cætera Turnus
Victor habet. Tum mœsta phalanx; Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis.
Postquam omnis longè comitum processerat ordo,
Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrymas eadem horrida belli
Fata vocant. Salve æternum mihi, maxime Palla,
Æternumque vale. Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
Jamque oratores aderant ex urbe Latinâ,
Velati ramis oleæ, veniamque rogantes:
Corpora, per campos ferro quæ fusa jacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ:
Nullum cum victis certamen et æthere cassis:
Parceret hospitibus quondam socerisq; vocatis.
Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantes,
Prosequitur veniâ, et verbis hæc insuper addit:
Quænam vos tanto fortuna indigna, Latini,
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacemne exanimis et Martis sorte peremptis
Oratis? equidem et vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent:

NOTÆ.

88. *Currus.*] Portabantur enim reges viri principes in curribus: ut *Niphæus*, Æ. 10. 570. et paulo post, *Lucagus*.

89. *Positis insignibus Æthon.*] Equi Pallantis nomen, quod uni ex Solis equis ab Ovidio tributum, ab *αἴθω*, *uro*, vel *ardeo*. *Insignia* equi, sunt *phaleræ*, Æ. 5. 310. *monilia et stragula picta*; Æ. 7. 277, 278. *Flet*, more equis satis vulgari: ut in hominum doloris affectum transire sæpe videantur.

91. *Cætera.*] Ergo clypeum, ensem, sed præcipue balteum abstulit Turnus, Æ. 10. 496.

92. *Phalanx.*] Proprie agmen pedestre Macedonum, Æ. 2. 254. Hic pro quolibet agmine. *Teucri*, Æ. 1. 235. *Tyrrheni*, Æ. 8. 479. *Arcades*. Æ. 8. 51.

96. *Alias ad lacrymas.*] Ad peragenda cæterorum sociorum funera.

97. *Salve. Vale.*] *Novissima verba:* quibus à funere discedebant, Æ. 6. 231. in Notis.

99. *Gressumque in castra ferebat.*] Ad urbem suam, opere subitario castrorum in morem extructam, Æ. 7. 157. Igitur funus extra urbem comitatus, nunc dimisso funere ad urbem redit.

100. *Urbe Latina.*] Laurento, Latini regiâ, Æ. 7. 63.

101. *Velati ramis oleæ.*] *Velati*, non capite, sed manibus: quibus ramos pacificæ arboris oleæ, tæniis laneis implicatos, supplices præferebant, Æ. 7. 237.

104. *Æthere cassis.*] *Cassus*, privatus: non à *quassus*, ut nugatur Servius; sed omnino à verbo *careo*.

105. *Socerisque vocatis.*] Cum Latinus Æneam in socium, hospitem, et generum accepit, Æ. 7. 263.

Nec

Nec bellum cum gente gero. Rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potius se credidit armis.
Æquius huic Turnum fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Apparat; his decuit mecum concurrere telis:
Vixêt, cui vitam Deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, et miseris supponite civibus ignem.
Dixerat Æneas: olli obstupuere silentes,
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tùm senior, semperque odiis et crimine Drances
Infensus juveni Turno, sic ore vicissim
Orsa refert: O famâ ingens, ingentior armis,
Vir Trojane, quibus cœlo te laudibus æquem?
Justitiæne prius mirer, belline laborum?
Nos vero hæc patriam grati referemus ad urbem:
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Jungemus regi: quærat sibi fœdera Turnus.
Quin et fatales murorum attollere moles,
Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.
Dixerat hæc: unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies: et pace sequestrâ
Per sylvas Teucri, mixtique impune Latini,
Erravere jugis. Ferro sonat alta bipenni
Fraxinus: evertunt actas ad sidera pinus:
Robora nec cuneis, et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et jam fama volans, tanti prænuncia luctûs,
Evandrum Evandriq; domos et mœnia complet;
Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat.

nec facio bellum cum gente Latinâ: *Rex* vester *abrupit* jura *nostri hospitii et potius se commisit armis Turni. Justius fuisset Turnum exponere se huic morti. Si statuit terminare bellum manu, et ejicere Trojanos, decuit* eum *pugnare mecum his armis: vixisset* is nostrum, *cui Deus aut virtus sua servasset vitam. Abite jam, et subjicite flammas miseris civibus* mortuis. *Æneas locutus erat: illi taciti obstupuerunt, ac tenebant oculos et vultus inter se obversos. Tum senex Drances, semper infestus odiis et criminatione juveni Turno, sic deinde voce reponit verba: O vir Trojane, famâ magne, major factis: quibus laudibus extollam te* ad *cœlum? an prius admirabor te* ob *justitiam, an* ob *opera bellica? nos autem memores* beneficii *reportabimus ista* quæ dicis *in urbem patriam: et sociabimus te regi Latino, si aliqua fortuna modum offerat: Turnus quærat sibi* alia *fœdera. Immo delectabit etiam* nos, *erigere moles fatales murorum tuorum, et portare humeris saxa Trojanæ* urbis. *Dixerat hæc, et omnes communi voce mussitabant talia. Statuerunt* inducias ad *duodecim dies: et pace intermediâ, Trojani et Latini confusi absque periculo vagati sunt per montes et sylvas. Fraxinus alta sonat securi utrimque acutâ: eruunt pinus erectas ad astra; nec intermittunt secare cuneis quercus et cedros odoratas, nec vehere ornos plaustris stridentibus. Et jam fama, prænuncia tanti doloris, dispersa implet Evandrum, et Evandri ædes atque urbem; quæ* fama *prius narrabat per Latium, Pallanta victorem* esse.

NOTÆ.

114. *Turni se credidit armis.*] Non sponte tamen, sed cogente Amatâ uxore, Æ. 7. 616.

118. *Vixet.*] Syncope, pro *vixisset.* Sic Æ. 4. 682. *Extinxti*, pro *extinxisti*, &c.

122. *Crimine.*] Criminationibus, quibus Turnum semper onerabat, ex odio. Sic Æ. 2. 98. *Hinc semper Ulysses Criminibus terrere novis.*

126. *Justitiæne prius mirer.*] More Græcorum; apud quos verba *admirandi* et similia nonnulla genitivo junguntur. Sic infra, v. 280., *Memini lætorve malorum.* Apud Horat. Od. 1. 2. 9. 17. *Desine mollium tandem querelarum*, &c.

133. *Pace sequestrâ.*] Conciliatrice. Nam *sequester* est arbiter inter utramque partem medius, cujus judicium utraque pars *sequitur.* Vel juxta Servium et Donatum *pax sequestra*, sunt *induciæ*: quæ *sequestræ* sunt, id est, mediæ, inter bellum præteritum et bellum futurum.

135. *Ferro bipenni.*] *Bipennis*, vel *ferrum bipenne*: securis est, utrinque acuta: à *bina pinna*; est autem *pinna* fastigium quoddam; unde summitas templorum vocatur *pinnaculum.*

137. *Robora.*] *Robur*, vel species est durissimæ quercûs, vel durum quodlibet lignum, G. 1. 162. *Olens*, Ecl. 2. 11.

138. *Ornos.*] *Fraxinos* sylvestres.

Arcades

Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuere faces: lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia jungit
Agmina. Quæ postquam matres succedere tectis
Viderunt, mœstam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere;
Sed venit in medios: feretro Pallanta reposto
Procumbit super, atq; hæret lachrymansq; gemensque:
Et via vix tandem voci laxata dolore est:
Non hæc, ô Palla, dederas promissa parenti:
Cautiùs ut sævo velles te credere Marti.
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine posset.
Primitiæ juvenis miseræ, bellique propinqui
Dura rudimenta, et nulli exaudita Deorum
Vota, precesque meæ! tuq; ô sanctissima conjux,
Felix morte tuâ, neque in hunc servata dolorem!
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troûm socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis: animam ipse dedissem;
Atq; hæc pompa domum me, non Pallanta, referret.
Nec vos arguerim, Teucri, nec fœdera, nec quas
Junximus hospitio dextras: sors ista senectæ
Debita erat nostræ. Quod si immatura manebat
Mors natum; cæsis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros, cecidisse juvabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quàm pius Æneas, et quàm magni Phryges, et quàm
Tyrrheniq; duces, Tyrrhenûm exercitus omnis.
Magna trophæa ferunt, quos dat tua dextera leto.
Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis,

Arcades incipiunt concurrere ad portas urbis, et juxta ritum veterem corripuerunt funebres tædas: iter splendet longa serie flammarum, et latè dividit campos. Multitudo Trojanorum adversùm veniens conjungit iis agmina sua dolentia. Quæ quando matres viderunt ingredi domos, commovent clamoribus urbem omnem. At nulla violentia potest cohibere Evandrum, sed currit in medios: feretro deposito, concidit super Pallanta, atque inhæret flens et gemens: ac demum difficile via aperta est voci per dolorem: ô Palla, non dederas hæc promissa patri tuo: sed fore ut velles te committere duro Marti circumspectius. Non eram nescius, quantum valeret nova cupiditas gloriæ in bello, et jucundus ille honor in primâ pugnâ. O primitiæ juvenis infelices, et acerba experimenta belli vicini, et vota precesque meæ à nullo Deorum audita! et tu, o sanctissima uxor, felix per mortem tuam, nec superstes ad hunc luctum! contra ego vivendo excessi mea fata, ut pater restarem superstes filio. Si Rutuli obruissent me telis eo quod inivi societatem belli cum Trojanis, ipse libens amisissem vitam; et hæc pompa referret domum me, non Pallanta. Nec incuso vos, ô Trojani, nec fœdera, nec paternas dextras per hospitium: calamitas ista debita erat meæ senectuti. Tamen si immatura mors destinata erat filio: oportebat eum mori inducentem Trojanos in Latium, cæsis prius multis millibus Volscorum. Ego verò, o Palla, non honorabo te aliâ pompâ; quàm prius Æneas, et quàm illustres Trojani, et quàm ductores Tusci, et omnis exercitus Tuscorum. Illi portant magna trophæa ex iis, quos tua manus dedit morti. Tu etiam, o Turne, stares jam grandis truncus vestitus armis,

NOTÆ.

147. *Incendunt.*] Metaphora, pro *concitant*, Æ. 4. 360.

148. *Potis est.*] Æ. 3. 671. *Feretrum*, Æ. 6. 219.

156. *Primitiæ.*] Supra v. 16. *Belli propinqui:* vel inter finitimos et propinquos populos, ita ut ab eo abstinere non potuerint: vel imminentis, cujus mors Pallantis præludium est.

160. *Vici mea fata.*] Superavi naturalem ordinem, longiore vitâ. Fatum enim esse videtur, ut pater ante filium moriatur.

161. *Troûm socia, &c.*] Si peccavi, initâ cum Trojanis armorum societate, solus plecti à Rutulis debui, solus animam effundere. *Obruerent.*] Supple *utinam*, aut *si:* ut Æ. 6. 31. *Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes. Volscorum.*] Gens fuit Latinis et Rutulis contermina ab oriente, Æ. 7. 803. *Latium*, Æ. 7. 54. *Phryges*, Trojani, Æ. 1. 381. *Tyrrheni duces*, Æ. 10. 164. *Trophæa*, supra, v. 7.

Esset

Esset par ætas et idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et hæc memores regi mandata referte:
Quod vitam moror invisam, Pallante perempto;
Dextera causa tua est, Turnum gnatoq; patrique
Quam debere vides meritis: vacat hic tibi solus
Fortunæque locus. Non vitæ gaudia quæro,
Nec fas: sed gnato manes perferre sub imos.
Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Jam pater Æneas, jam curvo in litore Tarchon
Constituêre pyras: huc corpora quisque suorum
More tulere patrum: subjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
Decurrêre rogos: ter mœstum funeris ignem
Lustravere in equis, ululatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lachrymis, sparguntur et arma:
It cœlo clamorque virûm, clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis direpta Latinis
Conjiciunt igni, galeas, ensesque decoros,
Frœnaque, ferventesque rotas: pars, munera nota,
Ipsorum clypeos, et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora morti:
Setigerosque sues, raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes: tum litore toto
Ardentes spectant socios, semustaque servant
Busta: neque avelli possunt, nox humida donec
Invertit cœlum stellis fulgentibus aptum.
Nec minus et miseri diversâ in parte Latini
Innumeras struxere pyras: et corpora partìm

si par fuisset ætas, et vis æqualis ab ætate. Sed miser, cur cohibeo Teucros à pugnâ? abite, et memores reportate regi vestro *hæc* mea *dicta: O Ænea, si sustineo adhuc vitam odiosam occiso Pallante: dextera tua causa est,* cur id faciam: dextera, *quæ, ut intelligis, debet Turnum et filio* Pallanti, *et* mihi *patri,* qui ambo id *meriti* sumus: *unicus hic modus* solandi me *restat tibi et fortunæ. Non cupio gaudia vitæ, nec licitum est:* sed cupio *ferre hæc* gaudia *filio ad profundos inferos. Interim Aurora reddiderat miseris hominibus beneficum lumen, reducens opera et labores. Jam pater Æneas, jam Tarchon, erexerunt rogos in sinuoso litore: unusquisque juxta morem majorum tulit illuc cadavera suorum: et suppositis nigris flammis, sublime cœlum tegitur fumo in* similitudinem *noctis. Ter induti rutilis armis* pedites *ambulaverunt circa rogos: ter in equis circuiverunt tristem flammam funeris et emiserunt ore ululatus. Tellus etiam rigatur fletu, arma etiam rigantur. Et clamor hominum et sonitus buccinarum tollitur* ad *cœlum. Deinde alii mittunt* in *ignem spolia ablata Latinis interfectis, et cassides, et pulchros gladios, et frœna, et celeres rotas: pars, dona nota* mortuis, *scuta ipsorum, et jacula non fausta. Plurima corpora boum circum immolantur morti: jugulant in ignem, et setosos porcos, et pecudes direptas ex omnibus campis: deinde* per *totum litus aspiciunt socios* qui *cremantur: observant: rogos semustos neque possunt* inde *abstrahi, quousque nox frigida mutavit cœlum distinctum astris micantibus. Nec aliter infelices Latini erexerunt quoque rogos innumeros in aliâ parte; et partìm*

NOTÆ.

174. *Esset par ætas.*] Aut mihi, aut nato: sed ego senior sum, natus junior fuit, quam ut te vinceret.

182. *Aurora.*] Dies altera post pugnam. De *Aurora*, G. 1, 249. Æ. 6, 535.

185. *Pyras.*] Rogos, busta, ligneas strues comburendis cadaveribus, Æ. 4, 494. De ritibus pompæ funebris, Æ. 6, 215. et sequentibus.

189. *Decurrêre . . . . lustravere in equis.*] Primum refero ad pedites: secundum ad equites: ut sic totus exercitus officio funebri erga socios fungeretur. De *lustratione*, pro *circuitione*, Æ. 1, 603.

195. *Ferventesque rotas.*] *Rotas* curruum hostilium, unde solebant principes viri pugnare. *Ferventes:* quæ solebant cursu incalescere: Horat. Od. l. 1. 1. *Metaque fervidis evitata rotis.*

202. *Cœlum stellis aptum.*] Commutatio: pro, *cui aptæ et connexæ sunt stellæ*, Æ. 4, 482.

condunt humo plurima corpora; partim quoque auferunt asportata in vicinos campos, et remittunt in urbem. Comburunt reliqua, et ingentem cumulum promiscuæ stragis, nec numerando, nec honorando. Tunc undiquaque spatiosi campi resplendent certatim frequentibus ignibus. Tertia dies expulerat e cœlo frigidam noctem: dolentes evertebant altum cinerem et ossa permista in rogis, et tegebant ea tepido aggere terræ. Jam vero præcipuus tumultus et pars doloris longe maxima erat per domos in urbe Latini opulenti. Illic matres, et nurus infelices: illic dilecta pectora sororum dolentium, et pueri orbati patribus detestantur funestum bellum, et nuptias Turni: volunt ut ipse armis, ipse decidat rem; siquidem petit sibi imperium Italiæ et præcipuam potestatem. Drances acerbus auget hæc: et testatur Turnum solum vocari, solum peti ad pugnam. Contra multiplex simul sententia variis verbis pro Turno, et magna auctoritas reginæ protegit eum: multa fama tuetur virum per trophæa. Inter hos dissensus, medio tumultu ardente: ecce præterea tristes legati referunt responsa a magna urbe Diomedis: nihil effectum esse omnibus impensis tantorum laborum: nihil dona effecisse, nec aurum, nec magnas preces: alia arma quærenda esse Latinis, aut pacem petendam a rege Trojano. Ipse rex Latinus concidit ex magnitudine doloris. Furor Deorum, et sepulchra recentia ante oculos, ostendunt Æneam fatalem juvari evidenti auxilio Deorum. Itaque congregat in excelsam regiam magnum concilium et præcipuos suorum accersitos jussu suo. Illi congregantur, et plenis viis currunt ad domum regis. Latinus, et grandior ætate,

Multa virùm terræ infodiunt; avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbiq; remittunt:
Cætera, confusæque ingentem cædis acervum,
Nec numero nec honore cremant. Tunc undiq: vasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam cœlo dimoverat umbram:
Mærentes altum cinerem et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.
Jam vero in tectis prædivitis urbe Latini
Præcipuus fragor, et longè pars maxima luctûs.
Hic matres, miseræq; nurus, hic chara sororum
Pectora mœrentum, puerique parentibus orbi
Dirum exsecrantur bellum, Turnique hymenæos:
Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro;
Qui regnum Italiæ et primos sibi poscat honores.
Ingravat hæc sævus Drances: solumq; vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contrà variis sententia dictis
Pro Turno, et magnum reginæ nomen obumbrat:
Multa virum meritis sustentat fama trophæis.
  Hos inter motus, medio flagrante tumultu,
Ecce supèr mœsti magnâ Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum impensis operum: nil dona neq; aurum,
Nec magnas valuisse preces: alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Trojano ab rege petendum.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Ænean manifesto numine ferri
Admonet ira Deûm, tumulique ante ora recentes.
Ergo concilium magnum, primosque suorum
Imperio accitos, alta intra limina cogit.
Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis. Sedet in mediis, et maximus ævo,

NOTÆ.

206. *Urbique remittunt.*] Non uni omnia corpora: sed unumquodque suæ. De vario more sepeliendi et comburendi cadaveris, Æ. 5, 48.

211. *Ruebant Ossa focis.*] Quomodo ossa hominum, a busti reliquiis secernerentur, Æ. 6, 227. Quomodo post cremationem tumularentur, Æ. 5, 48. *Ruo.* active, Æ. 1, 35.

215. *Nurus.*] *Nurus*, propriè uxor filii, *bru*, *a daughter in law*, sumitur vulgo pro juniore quâlibet feminâ, conjugio copulata, Æ. 2, 501. De *hymenæo*. G. 3, 60

223. *Reginæ nomen.*] *Amatæ*, quæ favebat Turno, sororis filio, Æ. 7, 357. De *trophæis*, supra, v. 7.

226. *Diomedis ab urbe.*] *Arpis*, infra, v. 243.

230. *Pacem petendum.*] Regimen gerundii. Sic Lucretius, l. 1. 111. *Pœnas in morte timendum.* ibid. 381. *Motu privandum est corpora quæq;*

Et

Et primus sceptris, haud lætâ fronte, Latinus.
Atque hic legatos Ætolâ ex urbe remissos,
Quæ referant, fari jubet: et responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
Vidimus, ô cives, Diomedem Argivaque castra,
Atque iter emensi casus superavimus omnes;
Contigimusque manum, quà concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis agris.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi;
Munera præferimus, nomen patriamq; docemus:
Qui bellum intulerint, quæ causa attraxerit Arpos.
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore:
O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii: quæ vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicunque Iliacos ferro violavimus agros,
(Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simoïs premat ille viros) infanda per orbem
Supplicia, et scelerum pœnas expendimus omnes,

et præcipuus regno, sedet inter medios, non hilari vultu. Atque hic imperat legatos, reversos ex urbe Ætolica, dicere quænam reportant: et quærit singula responsa suo ordine. Tunc indictum est linguis silentium; et Venulus obediens imperio incipit ita loqui; O cives, vidimus Diomedem et castra Græca; et perfecto itinere evasimus omnia pericula, et tetigimus manum, quâ regnum Trojanum periit. Ille victor extruebat in campis Gargani Japygis urbem Argyripam, de nomine patriæ gentis. Postquam ingressi sumus, *et facultas concessa* est *alloquendi præsentem: offerimus dona, profitemur nomen et patriam: qui indixerint* nobis *bellum, quæ causa* nos *adduxerit* in urbem *Arpos. Ille sic tranquillâ voce respondit* iis quæ *audierat; O felices populi, imperium Saturni, Ausonii veteres: quæ sors vos turbat tranquillos, et impellit movere bella insueta? quotquot vastavimus ferro arva Trojana (omitto ea* mala quæ *tolerata* sunt *pugnando ad sublimes muros, et quot ille Simoïs sepeliverit viros) luimus per orbem immania supplicia, et omnes pœnas criminum,*

NOTÆ.

238. *Primus sceptris.*] Reges enim erant plerique, ex iis qui Turni auxilio venerant, Æ. 7, 647.

239. *Ætolâ ex urbe.*] *Arpis*, ab Ætolo Diomede conditis: mox, v. 243.

242. *Venulus.*] Qui ad Diomedem legatus fuerat, Æ. 8, 9.

243. *Diomedem.*] Filius fuit Tydei, nepos Œnei: paterno quidem et avito jure, Ætoliæ rex: sed cum pater Tydeus Agrii patrui invidiâ regno pulsus esset, et Argos Peloponnesi urbem ad regem Adrastum confugisset; ibi Diomedes ex Deiphyle, Adrasti filiâ, natus est. Is Adrasto mortuo maximam et quasi regiam auctoritatem Argis obtinuit: avum suum, item ab Agrii filiis pulsum, in Ætoliam restituit: Argivorum et vicinarum urbium dux ad Trojam profectus est; ex Homero, Il. 2. 563. Ibi maxima quæque post Achillem ac difficillima perfecit: Palladium ex arce Trojanâ rapuit, Rhesum Thraciæ regem occidit; unde laudat Virgilius ejus manum, *quâ concidit Ilia tellus.* Venerem et Martem vulneravit. Quare Venus ejus domum evertit, adulterio Ægialeæ uxoris ejus cum Cylabaro apud Argos: quorum ex insidiis cùm ægrè elapsus esset, neque vero posset in Ætoliam reverti, ut notat Cedrenus; in Apuliam, maximè orientalem Italiæ partem, mari fugit: ibique exceptus a Dauno rege, et parte agri donatus, urbes multas condidit: præcipuè *Argos Hippium*, id est *equestre*: ex nomine natalis urbis, cujus ager *aptus equis* dicitur ab Homero: quæ vox deinde corrupta est primo in *Argyrippam*, vel *Argyripam*; deinde in *Arpos*. Ejus ruinæ nunc adhuc dicuntur *Arpe*, non longe a *Siponto* urbe, et radicibus promontorii *Gargani, monte di S. Angelo*, quod in mare Hadriaticum procurrit. De ejus morte multiplex opinio refertur a Strabone, l. 6. Prima est, eum in Diomedeis insulis, huic litori vicinis, subitò evanuisse: ejusque socios, dolore mortis illius esse mutatos in aves, infra, v. 272. Secunda est, ipsum in patriam revocatum, in eâ diem obiisse. Tertia est, subactâ illâ maris Hadriatici orâ ad usque Venetos, apud illos mortuum et divinis honoribus affectum esse. De *Japyge*, qui nomen dedit Japygiæ, sive Apuliæ, Æ. 8, 710.

252. *Saturnia regna, &c.*] De *Saturni fuga in Italiam*, Æ. 8, 319. De *Ausonibus*, antiquis Italiæ incolis, Ibid. 328. Æ. 7, 54.

257. *Simoïs.*] Fluvius Troadis, Æ. 1, 100.

Vel Priamo miseranda manus. Scit triste Minervæ
Sidus, et Euboïcæ cautes, ultorque Caphareus. 260
Militiâ ex illâ diversum ad litus abacti,
Atrides Protei Menelaus ad usque columnas
Exulat: Ætnæos vidit Cyclopas Ulysses.
Regna Neoptolemi referam, versosque Penates
Idomenei? Libycone habitantes litore Locros? 265
Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivûm
Conjugis infandæ prima intra limina dextrâ
Oppetiit: devictâ Asiâ subsedit adulter.
Invidisse Deos, patriis ut redditus oris 269

turba deploranda ipsi etiam Priamo. Novit ista funestum sidus Palladis, et scopuli Eubœæ, et mons ultor Caphareus. Post illam Trojæ expeditionem pulsi ad diversa litora, Menelaus filius Atrei circa columnas Protei exulat: Ulysses aspexit Cyclopas Ætnæos. An memorabo regnum Pyrrhi, et domum Idomenei subversam? aut Locros degentes litore Libyco? ipse rex Mycenarum, dux magnorum Græcorum periit in primo aditu domûs manu sceleratæ uxoris: post Asiam subactam adulter insidiatus est ei. An memorabo *Deos obstitisse* mihi, *quo minus reversus in patriam regerem*

NOTÆ.

259. *Triste Minervæ Sidus, &c.*] *Sidus Arcturi*, quod cum per se procellosum sit, vim adhuc perniciosiorem ex ira Minervæ concepisse [illegible] ad vexandos Ajacem Græcosque. Sic enim, Solinus c. 20. de Caphareo: *Ubi post Iliacum excidium* [illegible], *ut Minervæ ira*; *vel, quod certior prodit memoria, saxis* [illegible] *afflicta classis*. De *Arcturo*, Æn. 1, 744, G. 1, 68. Explicari tamen potest *sidus* de ipsâ tempestate, quam excitavit Minerva: nam sic videtur vocem illam accepisse Virgilius, G. 1, 311. *Quid tempestates autumni et sidera dicam?* et Æ. 12, 451. *Ad terras abrupto sidere nimbus It mare per medium.* De *Minerva*, Æn. 2, 31. De *Ajace ab ea naufragio* ad Capharea, Eubœæ insulæ scopulum, Æ. 1, 40. 45. De *Eubœâ* Græciæ insula, Æn. 6, 2.

262. *Atrides Protei, &c.*] *Menelaus*, Spartæ rex, de quo Æ. 2, 264. *Atrei* filius, confecto Trojano bello, octo annis tempestate jactatus est circa Ægypti litora, antequam in patriam rediret; et divertit apud *Proteum* regem Ægypti, de quo G. 4, 387. Ita fere Homerus Odyss. 4. 82. 355, &c.

Columnas.] *Limites, termines Ægypti*. Quippe Strabo l. 3. de columnis Herculis apud fretum Gaditanum disserens, ait id nomen inde ortum esse, quod viri illustres, ut finem imperii aut expeditionis suæ notâ aliquâ consignarent; aras, aut columnas, aut in medium columnarum turriculas, fretis, aut promontoriis, aut montibus imposuerint: quæ nomina, destructis per temporum injuriam monumentis illis, loco ipsi remanserunt. Tales columnæ Herculis in freto Gaditano, aræ Philænorum ad Syrtes Africæ, columna Ionica in isthmo Corinthiaco, turris Pelori et turris Rhegina in freto Siculo, aræ Bacchi et Alexandri in Indiâ. Igitur *columna Protei*, pars erit illa litoris Ægyptii, ubi deinde magnus portus Alexandriæ fuit, qui sic describitur à Strabone, l. 17. Ἐν δεξιᾷ ἡ νῆσος καὶ ὁ πύργος, &c. *Ad dextram est Pharus, insula et turris: ad sinistram vero cautes et promontorium Lochias.* Et vero testatur Homerus, Menelaum ad Pharum insulam primo exscensionem fecisse, Odyss. l. 355.

263. *Ætnæos.*] Ulysses in Siciliam apud Cyclopas appulsus est, ubi mons Ætna, ut fuse narrat Achæmenides, Æ. 3, 613.

264. *Regna Neoptolemi.*] Pyrrhi, Epiri regis, Achillis filii: cui ab Oreste Agamemnonis filio occisus est, propter uxorem Hermiones, Æ. 3, 328, &c. De *Pyrrho Neoptolemo*, Æ. 2. 263.

265. *Penates Idomenei.*] Cretensis regis, qui a suis pulsus est ob occisum filium, Æ. 3, 122. *Penates*, Dii sunt domestici, Æ. 2, 717.

265. *Libyco litore Locros.*] De *Locris*, Græciæ populis circa Parnassum montem, Æ. 3, 399. Horum aliqui, post bellum Trojanum consederunt in meridionali cornu Italiæ, circa Zephyrium promontorium, ut ibidem explicuimus: alii in Africâ, circa Pentapolim, quæ Cyrenaica regio est, ad mare Mediterraneum, et orientem Syrtis majoris, ut ait Servius; ut vero testatur Domitius Afer, in regione Africæ planè opposita, nempe ad Oceanum Atlanticum.

266. *Mycenæus, &c.*] Agamemnon, Mycenarum rex, Clytæmnestræ uxoris et Ægisthi adulteri insidiis occisus, Æ. 3, 54. De *Mycenis*, urbe Peloponnesi, Æ. 1, 284. *De Achivis*, Græcis, Æ. 1, [illegible].

268. *Devictâ Asiâ subsedit adulter.*] *Subsideo*, est *clam sedeo insidiis*. Unde Valerius Max. l. 7. c. 2. vocat *subsessorem alieni matrimonii*, adulterum, qui alienæ conjugis pudicitiæ insidiatur. Itaque sensus est, Agamemnoni adulteriorum vindici, qui ob Paridis adulterium Trojam everterat; insidiatorem adulterum non defuisse, qui eum sub ipsa domûs limina primumque reditum opprimeret.

Conju-

Conjugium optatum et pulchram Calydona viderem ?
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur :
Et socii amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
Supplicia!) et scopulos lachrymosis vocibus implent.
Hæc adeò ex illo mihi jam speranda fuerunt
Tempore ; cùm ferro cœlestia corpora demens
Appetii, et Veneris violavi vulnere dextram.
Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama, nec veterum memini lætorve malorum.
Munera, quæ patriis ad me portastis ab oris,
Vertite ad Æneam. Stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus : experto credite, quantus
In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo præterea tales Idæa tulisset
Terra viros ; ultrò Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Græcia fatis.
Quicquid apud duræ cessatum est mœnia Trojæ,
Hectoris Æneæque manu victoria Graium
Hæsit, et in decimum vestigia rettulit annum.
Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis :
Hic pietate prior. Coëant in fœdera dextræ,
Quà datur : ast, armis concurrant arma, cavete.
Et responsa simul quæ sint, rex optime regum,
Audîsti, et quæ sit magno sententia bello.

viderem dilectam conjugem et speciosam Calydona ? nunc quoque monstra terribilia aspectu insectantur me : *et socii amissi evolarunt alis in aërem, et volucres errant* circa *fluvios et replent rupes tristibus sonis : heu crudelia supplicia meorum! hæc autem expectanda mihi jam fuerunt ab illo tempore : quando insanus invasi gladio corpora immortalia, et sauciavi plagâ dextram* manum *Veneris. Ne vero, ne hortemini me ad talia prælia. Nec mihi bellum ullum est cum Trojanis post excisam Trojam : nec recordor, aut gaudeo* de *antiquis calamitatibus. Ferte ad Æneam dona, quæ tulistis ad me è patriis terris. Stetimus adversus valida* ejus *arma, et conseruimus manus : credite* mihi *experto, quantus attollat clypeum, quo impetu vibret hastam. Si terra Idæa produxisset duos tales viros præter eum ; Trojanus prior intulisset bellum urbibus Argivis, et Græcia doleret mutatis fatis. Quamdiu tardatum est circa muros pertinacis Trojæ : victoria Græcorum substitit manu Hectoris et Æneæ, et retro tulit pedem in decimum annum. Ambo* erant *illustres animis, ambo bellicâ fortitudine : iste superior* erat *religione. Dextræ* vestræ *conveniant in fœdera, siquidem* id *conceditur : sed cavete, ne arma vestra congrediantur* cum illius *armis. Audivisti simul, rex optime regum, et quæ sint* ejus *responsa, et quis sit* ejus *sensus* de *tanto bello.*

NOTÆ.

270. *Conjugium, &c.*] *Conjugem* Ægialeam, supra, v. 243. *Calydona*, urbem Ætoliæ, quam Diomedes et avito jure possidebat, et armis domuerat, Æ. 7. 306.

272. *Socii amissi, &c.*] Circa promontorium Apuliæ Garganum, insulæ sunt, non duæ, ut ait Strabo, sed quinque : *Diomedeæ* ab antiquis dictæ : harum maxima nunc *Tremiti.* Illic Diomedis socii in aves finguntur commutati : vel ob iram Veneris, vivo adhuc Diomede, ut aiunt Virgilius et Ovidius Metam. l. 14. 494. vel ob dolorem amissi morte Diomedis, ut innuere videtur Strabo aliique. Has aves in his tantum insulis reperiri ait Plinius, l. 10. 44. easque dentes habere, colore esse candidas, infestas advenis præterquam Græcis. Joannes Meursius ait easdem esse quæ Græcis dicuntur ἐρωδιοὶ, Latinis *ardeæ*, Gallis *herons.* Plinius facit *fulicarum* similes. Ovidius non *cycnos* quidem, sed cycnis proximas.

276. *Cœlestia corpora.*] Venerem in volâ manûs Diomedes vulneraverat. Iliad. 5. v. 335. Martem in imo ventre, v. 857.

280. *Lætorve malorum.*] Græcâ formâ, supra, v. 126.

283. *Contulimusque manus, &c.*] Adulatur hic heroi suo Virgilius : quanquam enim adversus Diomedem stetit, Iliad. 5. 225. tamen huic minime fuisse parem constat ex eo, quod ab eodem in coxâ vulneratus ictu lapidis fuit, fuissetque adeo interfectus, nisi Venus auxilio filii adfuisset, v. 311.

284. *In clypeum assurgat.*] Ipse attollat clypeum suum. Sic Æ. 12. 729. *Alte sublatum consurgit Turnus in ensem, et ferit.*

285. *Idæa terra.*] *Troas*, ubi mons *Ida*, Æ. 2. 801. *Inachias* Argivas, Æ. 7. 286. *Dardanus.* Trojanus, Æ. 1. 235.

Vix

Vix legati ea dixerant : *et varium murmur diffusum est per ora turbata Italorum : veluti quando saxa coercent fluvios torrentes : tunc obstructo alveo murmur editur, et propinquæ ripæ fremunt aquis strepitantibus. Statim atque animi sedati et ora tumultuantia composita fuerunt : rex precatus Deos incipit e summo solio : Equidem, ó Latini et cuperem, et utilius fuisset deliberare prius de summa rerum : non vero convocare concilium tali tempore, cum hostis premit muros. Facimus bellum difficile, ó cives, cum stirpe Deorum, et hominibus invictis : quos nulla prælia debilitant, et qui etiam superati non possunt abstinere ab armis. Si quam habuistis et quam spem in exercitu Ætolorum advocato, deponite eam : unusquisque sit sibi sua spes ; sed videtis, quam tenuis spes illa sit. Quo casu rerum vestrarum cætera concussa jaceant,* omnia denique *sunt ob oculos et in manibus vestris.*

Vix ea legati : variusque per ora cucurrit
Ausonidûm turbata fremor : ceu, saxa morantur
Cum rapides amnes ; clauso fit gurgite murmur,
Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis.
Ut primùm placati animi, et trepida ora quierunt;
Præfatus Divos solio rex infit ab alto :
Ante equidem summâ de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius : non tempore tali
Cogere concilium, cum muros obsidet hostis.
Bellum importunum, cives, cum gente Deorum,
Invictisq; viris, gerimus : quos nulla fatigant
Prælia, nec victi possunt absistere ferro.
Spem si quam accitis Ætolûm habuistis in armis,
Ponite : spes sibi quisque ; sed hæc quam angusta, [videtis.
Cætera qua rerum jaceant perculsa ruinâ,
Ante oculos interq; manus sunt omnia vestras.
Nec quemquam incuso : potuit quæ plurima virtus
Esse, fuit : toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quæ sit dubiæ sententia menti,
Expediam : et paucis, animos adhibete, docebo.
Est antiquus ager, Tusco mihi proximus amni,

At neminem accuso : fuit vobis *fortitudo, quæ potuit esse maxima : pugnatum est toto corpore regni. Itaque exponam, quæ sit sententia mentis* meæ, *et ostendam paucis* verbis : *advertite animos. Est mihi vetustus ager, vicinus fluvio Tyrrheno,*

NOTÆ.

301. *Præfatus Divos.*] Notat Turnebus veteres, præcipue Romanos, id solemne habuisse; ut antequam verba publicè facerent, Deos precarentur : et frequenter orationum exordia ab invocatione Deorum sumerent. Talia fuere exordia omnia Catonis; talia Ciceronis ac Demosthenis complura.

302. *Ante equidem.*] ORATIO Latini duas habet partes. I. Exponit hostilium virium magnitudinem, cui suarum tenuitatem opponit. II. Proponit conditiones pacis tres : aut terras Æneæ assignandas, si sedere hic velit; aut naves ædificandas, si malit aliò abire; deniq; oratores ad eum mittendos cum regiis muneribus.

305. *Cum gente Deorum.*] Æneas a Jove per Venerem ortus : Trojana gens a Jove per Dardanum. Æ. 1. 255.

308. *Ætolûm.*] Diomedis sociorum, in Apuliâ sedentium, suprà, v. 243.

316. *Est antiquus ager, &c.*] Duplex est de hujus agri situ opinio. I. Donatus, quem sequitur Cluverius, agrum illum metitur ad litus maris : a Circæo monte, qui terminus fuit Latii, tempore Tarquinii superbi, orientem versus, ad usq; Tyberim, qui terminus Latii fuit ad occidentem. Firmat inde hanc opinionem Donatus, quod Tuscos dicat aliquando sedisse circa Ufentem fluvium eique monti Circæo vicinum; hunc itaque *Tuscum* fluvium hic a Virgilio appellari : deinde quod constet apud omnes; *Rutulos,* Turno subditos, spatio illo contentos fuisse; et *Auruncos* montem Circæum proximè attingere; et *pinetum* seu locum pinu consitum, circa Circæum esse. At tribus ex capitibus minime probabilis hæc sententia videtur mihi. Primò, quod per *Tuscum amnem* a Virgilio semper intelligatur Tybris, G. 1. 499. Æ. 8. 473. Æ. 10. 199. Secundò, quod ager ille sic extensus complecteretur regnum universum Turni, cujus angustias descripsimus, Æ. 7. 795. immo et multo latiora spatia : at quantumvis dicantur Rutuli fuisse Latinis conjuncti, aut etiam subditi; certè verisimile non est, Latinum regem homini externo regnum obtulisse, quod consanguinei Turni ditionem totam absorberet. Tertiò, cum urbs Laurentum, caput Latinæ ditionis, in quâ tàm concilium habebat Latinus, a Tyberi vix distaret leucis tribus, sive millibus paulo plus septem; et reliqua agri illius pars ad usque Circæum millia plusquam quadraginta haberet ad orien-

Longus

Longus in occasum, fines super usque Sicanos.
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros
Exercent colles, atque horum asperrima pascunt.
Hæc omnis regio et celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiæ Teucrorum: et fœderis æquas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus.
Considant, si tantus amor, et mœnia condant.
Sin alios fines aliamque capessere gentem
Est animus, possuntque solo decedere nostro:
Bis denas Italo texamus robore naves,
Seu plures complere valent: jacet omnis ad undam
Materies: ipsi numerumque modumque carinis
Præcipiant; nos æra, manus, navalia demus.
Præterea, qui dicta ferant et fœdera firment,
Centum oratores primâ de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu prætendere ramos:
Munera portantes eborisque, aurique talenta,
Et sellam regni trabeamque, insignia nostri.
Consulite in medium, et rebus succurrite fessis.

protensus in occidentem, ultra terminos Siculos. Aurunci et Rutuli colunt, et versant aratro colles asperos, et utuntur *sterilissimis eorum locis* ad *pascua. Tota illa regio et tractus pineus alti montis detur amicitiæ Trojanorum; et statuamus justas conditiones fœderis, et admittamus* eos *socios in regnum* nostrum. *Quiescant* illic, *si tanta* est *cupiditas, et struant urbes. Si vero voluntas est* ipsis *adire alias regiones et alios populos, et si possunt abire e terrâ nostrâ: struamus* ipsis *ligno Italico viginti naves, aut plures, si possunt implere: tota materies jacet prope aquas: ipsi præscribant numerum et formam navium; nos suppeditemus æra, operam, et nautica* omnia. *Insuper placet, centum oratores Latinos e præcipuo genere ire, ut exponant* Trojanis mea *dicta, et jungant fœdera: et* placet *eos præferre manibus ramos pacificos, portantes dona eboris, et talenta auri, et sellam, et togam, notas nostri imperii.* Vos *deliberate in commune, et subvenite rebus fractis.*

NOTÆ.

tem: sane ager ille dici non potuit a Latino *longus in occasum*: sed omnino *longus in ortum*. II. Servius, quem sequor, agrum metitur ab urbe Laurento Tyberim versus, quo fere loco Trojam suam novam Trojani jam condiderant. Atque ita erit *Tusco proximus amni*, nempe Tyberi: erit *longus in occasum*, sive ad occasum Laurenti urbis: immo, ne angustiæ agri objiciantur, ultra Tyberim in occasum porrigetur; siquidem *Siculi* primi omnium Italiæ incolæ, qui deinde *Sicani* dicti sunt, ultra Tyberim multas antiquitùs tenuerant urbes, in quibus numerat Dionysius, *Alsium*, et *Cære*, in eodem tractu maritimo ultra Tyberim. Igitur erit ager ille, *longus fines super usque Sicanos*, id est, usque ad fines illos, quos veteres Siculi tenebant, priusquam a Pelasgis et Aboriginibus inde pulsi, *Sicaniam* insulam occuparent, unde *Sicani* dicti sunt, Æ. 7. 795. Quin etiam *Aurunci Rutulique serere* potuerunt: non veri quidem *Rutuli*, qui fixerant sedem ad orientem Laurentinæ ditionis, Æ. 7. 795. nec veri *Aurunci*, qui suam fixerant ultra Circæum, Æ. 7. 54. Sed quædam eorum reliquiæ, quæ circa Tyberim remanserant: hunc enim tractum a Tyberi ad Circæum variis temporibus varios habuisse colonos, qui sese invicem alias in regiones expulerint, testatur Plinius, l. 3. 5. *Latium antiquum, a Tyberi Circeios usque, observatum est millium passuum quinquaginta longitudine. Colonis sæpe mutatis, tenuere alii aliis temporibus: Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli.*

326. *Italo robore.*] *Robur*, pro quocunque duriore ligno sumitur, G. 1. 162.

329. *Navalia.*] Vulgò *navale*, locus est ubi stant naves. Hic, vel locus est ubi ædificantur: vel, ut ait Servius, ligna quibus ædificantur: vel potius instrumenta omnia, quæ ad navium fabricam pertinent. De *talentis*, Æ. 5. 112.

334. *Sellam, &c.*] *Sellam curulem:* ita dictam deinde a Romanis, non quod a *Curibus* Sabinis inventa esset, nam Florus testatur Tarquinium Priscum ab Etruscis eam accepisse; sed omnino *a curru:* nam vetus auctor apud Gellium, l. 3. 18. testatur, *Senatores, qui curulem magistratum gessissent, curru solitos, honoris gratiâ in curiam vehi: in quo curru sella esset supra quam considerent, quæ ob eam causam curulis appellaretur.* Utebantur autem eâ reges primo, tùm consules, censores, prætores, et ædiles curules: hanc etiam Romani regibus amicis muneris loco mittebant, ut Porsennæ apud Dionysium, Masinissæ apud Appianum et Livium. Erat illa *eburnea*, seu potius cœlato ebore contecta: tùm incurvis pedibus, unde a Plutarcho in Mario dicitur *ἀγκυλόποδες*, *incurvipes*. De *trabea* togâ regiâ et consulari Æ. 7. 188.

335. *Consulite in medium.*] Id quod est in communem utilitatem, G. 1. 127. *In medium quærebant.*

Tum

Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
Obliquâ invidiâ stimulisque agitabat amaris:
Largus opum, et linguâ melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens: genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat:
Surgit, et his onerat dictis, atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostræ nec vocis egentem,
Consulis, ô bone rex. Cuncti se scire fatentur
Quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cujus ob auspicium infaustum moresque sinistros,
(Dicam equidem, licet arma mihi mortemq; minetur)
Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Consedisse urbem luctu: dum Troia tentat
Castra fugæ fidens, et cœlum territat armis.
Unum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis dicique jubes, unum, optime regum,
Adjicias: nec te ullius violentia vincat,
Quin gnatam egregio genero dignisque hymenæis
Des pater, et pacem hanc æterno fœdere jungas.
Quod si tantus habet mentes et pectora terror;
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
Cedat jus proprium regi, patriæque remittat.

Tum idem Drances infestus, quem gloria Turni pungebat occultâ invidiâ et stimulis acerbis: abundans divitiis, et abundantior eloquentiâ; sed manus ejus erat *iners* ad *bellum*; tamen *reputabatur non vanus auctor* in *consiliis: potens factionibus: maternus splendor dabat illi genus illustre, a patre habebat ignotum* genus: *surgit, et accusat his verbis* Turnum, *augetque invidiam: Suades, o bone rex, rem ignotam nemini, nec indigentem voce nostrâ. Omnes fatentur se cognoscere quid portendat sors gentis nostræ, sed verentur dicere. Concedat licentiam loquendi, et deponat tumorem ille, cujus propter omen adversum et funesta studia (dicam equidem, quamvis mihi comminetur arma et necem) videmus tot lumina ducum periisse, et urbem universam jacere* in *dolore: dum* ille *oppugnat castra Trojana confidens fugæ, et* dum *armis minatur cœlo. Unum præterea, optime regum, unum addas istis muneribus, quæ multa imperas ferri et dici Trojanis: nec vis cujusquam te impediat, quo minus,* cum *sis pater, tradas filiam illustri genero et splendidis nuptiis, et confirmes hanc pacem perpetuo fœdere. Quod si tanta formido* Turni *occupat animos et pectora* nostra: *obsecremus ipsum, et precemur ab ipso veniam:* precemur, *ut permittat regi, et relinquat patriæ jus suum.*

NOTÆ.

339. *Futilis.*] Vanus, loquax, inutilis, nihil continens, qui sibi credita statim effundit. Translatio est, juxta Servium, Donatum, Lactantium, a vase *futili* dicto: cujus os latum et patulum, fundus angustus et acutus erat: ita ut in terrâ depositum stare non posset, sed statim in latus effunderetur. Hoc utebantur in sacris Vestæ, quia iis sacris aquam in terrâ deponi nefas erat.

340. *Seditione.*] Factionibus, captandis vulgi animis.

343. *Rem nulli obscuram, &c.*] ORATIO Drancis quinque habet partes. I. Dicit omnes ideo tacere, quia Turnum timent. II. Unum se profitetur ex omnibus audactèr in Turnum dicere pro republicâ, quam ille temeritate ac fugâ suâ pene evertit. III. Censet pacis conditionibus cæteris hanc etiam adjiciendam, ut Lavinia conjux Æneæ detur. IV. Orat Turnum, ne patiatur privati commodi rationes publicis rationibus obstare. V. Denique orat, ut si bello abstinere nolit, privatam contentionem, non publico periculo, sed privato certamine dirimat; quod ab Æneâ proponitur.

345. *Dicere mussant.*] *Mussare*, est *muto* proximum esse; submissâ et parum distinctâ voce, quasi timidè ac dubitantèr loqui; *obmurmurare*. Hic *timere, vereri.*

347. *Cujus ob auspicium.*] Quia bellum administratur nutu et auspiciis Turni; non Latini, qui rerum habenas eam in rem deposuerat, Æ. 7. 600. et forte felicioribus auspiciis bellum suscepisset, si suscipiendum duxisset.

351. *Fugæ fidens.*] Carpit fugam Turni: cùm a Junone, non tamen sponte, subductus est è pugnâ, Æ. 10. 659. De *hymenæis*, nuptiis, G. 3. 60.

359. *Cedat, &c.*] Si adeo Turnum timemus, ut nullus ausit de eo conqueri: ne queramur, ne vi agamus; sed precemur ipsum, saltem sinat, ut rex et patria rei communi liberè consulant pro suo jure.

Quid

Quid miseros toties in aperta pericula cives
Projicis? ô Latio caput horum et causa malorum!
Nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
Nil moror, en supplex venio: miserere tuorum,
Pone animos, et pulsus abi: sat funera fusi
Vidimus, ingentes et desolavimus agros.
Aut si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis: et si adeo dotalis regia cordi est;
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia conjux,
Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Et jam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
Qui vocat.
Talibus exarsit dictis violentia Turni:
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, tibi semper copia fandi,
Tunc cum bella manus poscunt: patribusq; vocatis
Primus ades: sed non replenda est curia verbis,
Quæ tuto tibi magna volant; dum distinet hostem
Agger murorum, nec inundant sanguine fossæ.
Proinde tona eloquio, solitum tibi; meq; timoris
Argue tu, Drance: tot quando stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque trophæis
Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
Experiare licet: nec longè scilicet hostes

Cur toties propellis miseros cives in manifesta pericula? ô tu qui es Latinis origo et causa calamitatum illarum! nulla est *salus* in *bello: omnes flagitamus a te pacem, O Turne, et simul pignus certissimum pacis* Laviniam. *Ego, quem tu existimas tibi infensum, et vero non curo esse, ecce primus accedo supplex: miseresce tuorum, depone iram, et ejectus recede. Satis vidimus cædium, fugati ab* Æneâ, *et* satis *vastavimus arva spatiosa. Aut si gloria* te *excitat, si contines pectore tantas vires, si denique tibi chara est* hæc *aula* quam ambis *in dotem, aude, et securus oppone pectus adversum contra hostem. Nempe, ut uxor regia detur Turno, nos fundamur campis, animæ ignobiles, turba insepulta et indefleta. Nunc vero tu, si est tibi virtus ulla, si habes quicquam patriæ fortitudinis, contuere ex adverso* illum *qui te appellat. Violentia Turni accensa est his verbis: dat gemitum, et emittit e profundo pectore verba ista: Semper quidem, O Drance, copiosa tibi est facultas loquendi, tunc cum bella exigunt opus: at senibus convocatis primus interes: sed aula non est implenda verbis, quæ magnifica excidunt tibi impune; dum propugnacula murorum cohibent hostem, nec fossæ redundant sanguine. Itaque tona vi eloquentiæ,* quod tibi *consuetum* est; *et tu, O Drance, accusa me timoris: quandoquidem tua manus edidit tot cumulos cadaverum Trojanorum, et passim illustras campos trophæis. Licet* tibi *explorare, quid valeat virtus ardens: scilicet hostes*

NOTÆ.

372. *Inhumata infletaque turba.*] Privata funebri honore: quod apud veteres miserrimum fuit, Æ. 6. 325.

375. *Qui vocat.*] Supra, v. 115.

378. *Larga quidem, &c.*] ORATIO Turni duas habet partes præcipuas, quarum prima refellit Drancem; secunda caput, de quo deliberatur, attingit. I. Refellit criminationem temeritatis et fugæ; primò vanam Drancis eloquentiam per ironiam illudendo; secundò commemorando facta sua, cædem Evandri, Bitiæ, &c. II. Timorem Drancis de Trojanorum virtute conceptum elevat, ironicè exaggerando: atque nunc Græcos ipsos, Achillem, Diomedem, coram Trojanis trepidare; flumina ipsa retro ab iis fugere, &c. III. Simulatum de se timorem Dranci adimit, profitendo se tam ignavo sanguine maculari nolle. Atque hæc prima pars orationis est. IV. Concedit ad eas pacis conditionis abeundum, si res desperata sit: quanquam forte mori tum gloriosius foret. V. Ostendit rem adeo non esse desperatam, ut potius integra sit; cum auxilia sibi multa supersint; cum victoria Trojanis admodum cruenta fuerit, damnumque par: cum adhuc bellum in ortu ipso sit atque initio, ideoque facile mutari possit, fortunæ vicissitudine. VI. Auxiliis Diomedis, quæ desunt, opponit auxilia quæ adsunt quam plurima, Messapi, Tolumnii, Camillæ. VII. Denique offert se pugnæ singulari.

385. *Trophæis.*] Supra, v. 7.

Quæ-

non erunt nobis petendi procul: undiq; circumdant muros. An ibimus contra illos *oppositos* nobis? *cur moraris? an fortitudo bellica semper erit tibi in superbâ linguâ et istis pedibus fugacibus?* an *ego fugatus* sum, *O ignavissime? an vero ullus accusabit me,* quod *fusus* fuerim: *qui considerabit Tybrim inflatum crescere sanguine Trojano, et universam domum Evandri extinctam esse cum sobole, et Arcadas spoliatos exercitu? Bitias et vastus Pandarus non sic experti* sunt *me, et mille alii quos* uno *die victor dejeci ad inferos, clausus muris et circumdatus munimentis hostilibus. Nulla est salus in bello,* ais? *ominare talia, ô insane, homini Trojano, aut rebus tuis; itaque ne desinas commovere omnia magno timore, et extollere potentiam nationis bis superatæ, contra* vero *minuere potentiam Latini. Nunc etiam principes Myrmidonum reformidant arma Trojana? nunc etiam Diomedes, etiam Larissæus Achilles? fluvius etiam Aufidus retro fugit mare Hadriaticum?* eodem *ipso* tempore, *quo scelestus* ille *accusator simulat se timidum adversus meas rixas, et exasperat metu* suo *accusationem* suam. *Desine turbari, nunquam perdes talem animam hâc manu* meâ: *maneat tecum, et stet in illo* tuo *pectore.*

Quærendi nobis: circumstant undique muros.
Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors
Ventosâ in linguâ pedibusque fugacibus istis 390
Semper erit? [sum
Pulsus ego? aut quisquam merito, fœdissime, pul-
Arguet? Iliaco tumidum qui crescere Tybrim
Sanguine, et Evandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atq; exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi, 397
Inclusus muris hostilique aggere septus.
Nulla salus bello? capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis, proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere vires 401
Gentis bis victæ, contrà premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt?
Nunc et Tydides, et Larissæus Achilles?
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas? 405
Vel cum se pavidum contrà mea jurgia fingit
Artificis scelus: et formidine crimen acerbat.
Nunquam animam talem dextrâ hâc, absiste, moveri,
Amittes: habitet tecum, et sit pectore in isto.

NOTÆ.

394. *Evandri procubuisse domum.*] Occiso Pallante ab ipso Turno, Æ. 10. 442.

396. *Bitias et Pandarus.*] Portæ Trojanæ custodes, quos interfecit Turnus, cùm in eam urbem insiluit, Æ. 9. 708. et sequentibus.

399. *Capiti cane, &c.*] *Canere*, vatum proprium est, et futura prædicentium: et sensus est: jacta infaustum illud omen in Trojanos, in te ipsum; quod nempe nulla, neque his, neque tibi per bellum salus sit.

402. *Bis victæ.*] Primum ab Hercule, deinde a Græcis, Æ. 3. 476.

403. *Nunc et Myrmidonum, &c.*] Ironicè metus inanitatem exaggerat. Dic, ut nobis timorem incutias, Myrmidonas, Diomedem, Achillem timuisse arma Trojana: qui nunquam illa timuerunt. *Myrmidones.* Thessali vel Æginetæ, Achillis milites, Æ. 2. 7. *Phrygiæ*, ubi Troas, Æ. 1, 381. *Tydides*, Tydei filius Diomedes, supra, v. 243. *Larissæus Achilles*, Thessalus, Æ. 2. 197.

405. *Amnis et Hadriacas, &c.*] Dic ipsos etiam fluvios, Trojanorum metu, retro aquas egisse. *Aufidus*, nunc *Lofanto*, fluvius Italiæ in Hirpinis nascens, inter Apuliam, Dauniam, et Peucetiam, in mare Hadriaticum fluens, celebris Cannensi prælio, quo circa ejus ostia Romani ab Hannibale victi sunt. *Hadriacum*, vel *Hadriaticum*, vel *Hadrianum* mare, vel *Hadria*, pars est Mediterranei maris: à promontorio Salentino, quod superius est Italiæ cornu, in sinum influens, Italiamq; ad septentrionem alluens, unde *mare superum* vocatur. Huic nomen ab *Hadria* urbe et fluvio in tractu Veneto, supra Padi ostia, sub extremum sinum, ad latus occidentale: nunc dicitur sinus ipse *Golfe de Venise* ab urbe Venetiis. Scribitur, vel sine aspiratione *Adria*; vel, ut inplerisque omnibus antiquitatis monumentis, cum aspiratione *Hadria*.

407. *Artificis scelus.*] Pro *scelesto artifice.* Sic apud comicos frequenter. Terent. Andr. 3. 5. 1. *Ubi illic scelus est, qui me perdidit? Crimen* item, pro criminatione seu accusatione, supra, v. 122.

408. *Dextrâ hac.*] Quæ consuevit fortes occidere, non ignavos. Sic Cæsar ad Metellum,

Nunc

Nunc ad te et tua, magne pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultra spem ponis in armis;
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditus occidimus, neq; habet fortuna regressum:
Oremus pacem, et dextras tendamus inermes.
Quamquam ô! si solitæ quicquam virtutis adesset,
Ille mihi ante alios, fortunatusq; laborum,
Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.
Sin et opes nobis, et adhuc intacta juventus,
Auxilioq; urbes Italæ populiq; supersunt;
Sin et Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine, sunt illis sua funera, parque per omnes
Tempestas: cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variusque labor mutabilis ævi
Rettulit in melius: multos alterna revisens
Lusit, et in solido rursus fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Ætolus, et Arpi?
At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misere duces: nec parva sequetur
Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregiâ de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentes ære catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumq; bonis communibus obsto:
Non adeo has exosa manus victoria fugit,
Ut tantâ quicquam pro spe tentare recusem.

Jam redeo ad te et ad tuam deliberationem, ô magne pater. Si nullam deinceps constituis spem in nostris armis; si sumus tam destituti, et omnino periimus ob exercitum semel fugatum, et si fortuna nullam habet vicissitudinem: precemur pacem, et porrigamus manus exarmatas. Tamen, ô si restaret nobis aliquid virtutis pristinæ ille videretur *mihi felix* in *laboribus, et virtute præstans præ cæteris; qui, ne cerneret quicquam tale, semel procubuit moriens, et momordit ore tellurem. Si* vero *nobis restant vires, et juventus adhuc illæsa, et urbes ac nationes Italæ* ad *subsidium: si* vero *præterea victoria contigit Trojanis cum multo sanguine,* si *sunt illis suæ mortes, et par clades in omnibus: quare ignavi deficimus in primo ingressu* belli? *cur tremor invadit membra ante* sonitum *buccinæ? tempus, et multiplex motus annorum instabilium vertit plurima in melius: fortuna alternatim revisens decepit plurimos, et rursus constituit* eos *in firmo* statu. *Ætolus et Arpi non erunt nobis subsidio? sed erit Messapus, et fortunatus Tolumnius, et ductores, quos tot nationes miserunt: nec parvus honos comitabitur congregatos è Latio et campis Laurentibus. Est etiam Camilla, ex illustri gente Volscorum, ducens agmen equitum et turmas fulgentes ære. Quod si Trojani me vocant unum ad pugnam, et id* vobis *videtur, et tantum noceo publicæ utilitati: victoria non adeo fugit adversata* meas *istas manus, ut abnuam audere quicquam pro spe tantâ.*

NOTÆ.

apud Lucanum, l. 3. 135. *Haud unquam jugulo se polluet isto Nostra, Metelle, manus; dignum te Cæsaris irâ Nullus honos faciet.*

415. *Quamquam ô! si, &c.*] Si funditus occidimus, petamus pacem: tamen, vel ita quoque, si quicquam haberemus virtutis, deberemus mortem majori felicitati ducere, quam pacem: ut ille Mezentius, qui ab Æneâ occisus est, Æ. 10. sub finem. De formâ illâ optationis, *Quanquam ô!* Æ. 5. 195.

416. *Fortunatus laborum, Egregius animi.*] Græca locutio, supra, v. 73. *Læta laborum.*

423. *In limine primo.*] Vix dum inito bello.

424. *Ante tubam.*] Antequam decretoria pugna tubarum sonitu indicta sit.

428. *Ætolus, et Arpi.*] Diomedes Argyripæ conditor, supra, v. 243.

429. *Messapus, &c.*] Dux aliquot Etruscorum, invulnerabilis, Æ. 7, 691. *Tolumnius*, augur, qui fœdus disturbabit. Æ. 12, 258. et in eo tumultu occidetur. *Felix* dicitur ob peritiam et felicitatem auguriorum. De *Latio*, et *Laurentibus* agris, Æ. 7, 54, 63. De *Camilla*, duce Volscorum, Æ. 7, 803. et infra, v. 535.

433. *Florentes ære catervas.*] *Fulgentes*: metaphora, de qua, G. 2, 6.

437. *Tantâ pro spe.*] Vel victoriæ, vel Laviniæ, vel laudis inde colligendæ, quod solus privato periculo communem salutem pepererim.

Ibo animis contra: vel magnum præstet Achillem,
Factaque Vulcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc, soceroq; Latino,
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devoveo: solum Æneas vocat? et vocet, oro.
Nec Drances potius, sive est hæc ira Deorum,
Morte luat; sive est virtus et gloria, tollat.
Illi hæc inter se dubiis de rebus agebant
Certantes: castra Æneas aciemque movebat.
Nuncius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus implet:
Instructos acie Tyberino à flumine Teucros,
Tyrrhenamq; manum totis descendere campis.
Extemplo turbati animi, concussaque vulgi
Pectora, et arrectæ stimulis haud mollibus iræ.
Arma manu trepidi poscunt, fremit arma juventus,
Flent mœsti mussantq; patres: hìc undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras.
Haud secus atque alto in luco cum forte catervæ
Consedêre avium; piscosove amne Padusæ
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
Imo, ait, ô cives, arrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruunt. Nec plura locutus
Corripuit sese, et tectis citus extulit altis.
Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis:

Ibo virtute mea *adversus Æneam: quamvis ille præ se ferret magnum ipsum Achillem, et haberet arma paria* Achilleis, *fabricata manibus Vulcani. Ego Turnus nemine majorum inferior virtute, devoveo hanc vitam vobis et Latino socero: Æneas me poscit unum? et vero precor, ut poscat* me unum: *potius quam* ut *Drances morte pereat* mecum, *si talis est ira Deorum* ut pereamus, *aut referat* gloriam, *si virtus aut gloria est* hic consequenda. *Illi rixantes disserebant hæc inter se de rebus ambiguis: Æneas movebat* loco *castra et exercitum. Ecce nuncius currit magno tumultu per domum regiam, et replet urbem magno metu,* dicens: *Trojanos ordinatos* in *aciem, et exercitum Etruscum descendere è fluvio Tyberi per tota arva. Statim turbatæ* sunt *mentes, et commota pectora plebis, et furor excitatus non levibus stimulis. Tumultuantes corripiunt arma manibus, juventus fremens* flagitat *bellum, patres plorant queruntur que tristes: cum ingens clamor effert se undique in aërem* cum *multiplici discordiâ. Non aliter ac cum forte turmæ avium sederunt in profundâ sylvâ: aut* cum *rauci cycni emittunt cantus in piscoso fluvio Padusæ, inter aquas garrulas. Nempe, ô cives, inquit Turnus arreptâ occasione, convocate concilium, et otiosi prædicate pacem:* dum *illi irrumpunt in regnum armati. Nec plura effatus, proripuit se, et celer exportavit se ex altâ domo. Tu, ait, ô Voluse, significa turmis Volscorum* ut *armentur:*

NOTÆ.

439. *Vulcani manibus.*] Et habebat quidem Æneas, quod ignorabat Turnus, arma Veneris rogatu à Vulcano fabricata, Æ. 8, 370. Quemadmodum Achilles arma item rogatu Thetidis ab eodem obtinuerat, apud Homerum, Il. 18. 369.

443. *Nec Drances potius, &c.*] Invitavit Drancem ut secum in hostes irrueret, socius laudis et periculi, v. 389. Nunc orationem quasi retractans ait: Æneas me solum vocat? et vero id opto, potius quam ut Drances aut laudis aut periculi mei particeps sit.

449. *Tyberino, &c.*] Æ. 8, 330. *Teucros,* Æ. 1, 235. *Tyrrhenam,* Æ. 8, 479. *Mussant,* obmurmurant, supra, v. 345.

457. *Amne Padusæ.*] *Padus,* maximum Italiæ flumen, de quo G. 1, 482. ostiis quidem septem in mare Hadriaticum defertur, sed duobus antiquissimis: quorum septentrionale dicitur *Volana,* hodie *il Po di Volana;* meridionale, *Paduse,* hodie *il Po d' Argenta.* Vocat *stagna,* propter diffusas paludis in morem circa ostia Padi, et variis fossis confluentes aquas. *Amne Padusæ,* ut *urbem Patavi,* Æ. 1, 247.

463. *Maniplis.*] *Manipulus* erat certus militum numerus qui sub eodem signo pugnabat. Erat Romæ illo tempore militum centuria; postea duas centurias cepit. Sic dicitur, ex Varrone, quia *minima manus* sive turba militum erat; ex Vegetio, quia *junctis manibus,* id est, simul pugnabant: melius ex Ovidio, Aurelio Victore, Donato, &c. quia pro signis et aquilis, Romuli tempore, habuerunt fasciculos fœni, perticâ suspensos: fasciculi autem illi dicuntur *manipuli,* quod manum impleant.

Duc,

Duc, ait, et Rutulos: equites Messapus in armis,
Et cum fratre Coras latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firment, turresq; capessant:
Cætera, quà jussô, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipse pater et magnâ incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt.
Multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Ænean, generumque asciverit urbi.
Præfodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subjiciunt: bello dat signum rauca cruentum
Buccina. Tum muros variâ cinxere coronâ
Matronæ puerique: vocat labor ultimus omnes.
Nec non ad templum summasq; ad Palladis arces
Subvehitur magnâ matrum regina catervâ,
Dona ferens: juxtaque comes Lavinia virgo,
Causa mali tanti, atq; oculos dejecta decoros.
Succedunt matres, et templum thure vaporant,
Et mœstas alto fundunt de limine voces:
Armipotens belli præses, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii prædonis, et ipsum
Pronum sterne solo, portisq; effunde sub altis.
Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus:
Jamque adeo Rutulum thoraca indutus ahenis
Horrebat squamis, surasque incluserat auro,
Tempora nudus adhuc: lateriq; accinxerat ensem,
Fulgebatque altâ decurrens aureus arce:
Exultatque animis, et spe jam præcipit hostem.

duc etiam Rutulos: Messape, et Coras cum fratre, explicate per agros equites in armis. Pars defendant ingressus urbis, et occupent turres: reliqua multitudo ferat arma mecum, quâ parte *jussero. Confestim ex urbe totâ curritur ad muros. Ipse pater Latinus abrumpit concilium et magna exorsa, et turbatus luctuoso tempore, differt* ea in aliud: *et accusat se plurimùm; quod non ultro admiserit et urbi adoptaverit generum, Trojanum Æneam. Alii faciunt fossas* ante *portas, aut supponunt stipites et saxa: rauca tuba dat signum sanguineum* ad *pugnam. Tunc matronæ et pueri circumdederunt muros multiplici cœtu: extrema necessitas invitat omnes. Regina quoque* cum *ingenti comitatu matrum vehitur ad templum et supremam arcem Palladis, portans munera: et prope comes est Lavinia puella, causa tantæ calamitatis, et submittens formosos oculos. Matres sequuntur, et implent templum vapore thuris, et e portâ sublimi emittunt voces luctuosas: O virgo Tritonia, potens* in *armis, præsidens bello, rumpe* tua *manu arma Trojani prædatoris, et dejice illum humi præcipitem, et disturba sub altis portis. Turnus ipse ardens armatur ad pugnam: et jam armatus* secundum *loricam Rutulam* erat *asper æreis squamis, et texerat auro tibias, adhuc detectus* secundum *caput: et alligaverat gladium lateri: et splendebat aureus exiliens e summâ arce: et gestit animo, et spe jam præoccupat hostem.*

NOTÆ.

464. *Equites Messapus.*] Sic interpungimus, post Servium et Donatum: ut Volusus ducat Rutulos, et simul moneat Volscos ut sub ducibus suis pugnæ se parent; Messapus vero, Coras, et ejus frater Catillus, de quibus, Æ. 7. 672. ducant equites. *Messapus*, nominativus est pro vocativo, ut Æ. 8. 77. *Hesperidum fluvius regnator aquarum Adsis, &c.* Æ. 1. 188. *Socer arma Latinus habeto.*

467. *Jusso.*] *Jussero.* Sic frequentèr in duodecim tabulis, apud Cicer. de legibus, &c. *præcepsis*, pro *præceperis*: *rupsis*, pro *ruperis*: *rapsis*, pro *rapueris*. Sic *faxo*, pro *fecero*; *faxim*, pro *fecerim*. Turnebus, l. 15. c. 15.

477. *Palladis arces.*] Templa Palladis vulgo in arcibus, quia Pallas inventrix dicitur arcium, Ecl. 2. 61. *Pallas quas condidit arces Ipsa colat.* Dona ferunt ipsi, *peplum*, Æ. 1. 480. Cultum vero Palladis reliquorumque Deorum Laurentes a Græcis acceperant, qui frequentes consederant in meridionali Italiæ parte, quæ inde diu *magna Græcia* dicta est.

483. *Armipotens Tritonia.*] Palladis nomen, Æ. 2. 171. Præses autem fuit urbium, artium, belli, &c. De *Phrygia*, ubi Troas, Æ. 1. 381.

488. *Squamis ahenis, &c. Suras, &c.*] De *squamis* loricæ corio superadditis, Æ. 3. 467. *Sura* pars est tibiæ carnosa, quæ cum toto crure ocreis vestitur.

Qualis,

Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis
Tandem liber equus, campoq; potitus aperto;
Aut ille in pastus armentaq; tendit equarum;
Aut assuetus aquæ perfundi flumine noto
Emicat, arrectisque fremit cervicibus altè
Luxurians, luduntq; jubæ per colla, per armos.
Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit: quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis: tum talia fatur:
Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
Audeo et Æneadum promitto occurrere turmæ,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros subsiste, et mœnia serva.
Turnus ad hæc, oculos horrendâ in virgine fixus:
O decus Italiæ, virgo, quas dicere grates,
Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
Iste animus supra, mecum partire laborem.
Æneas, ut fama fidem missique reportant
Exploratores, equitum levia improbus arma
Præmisit, quaterent campos: ipse ardua montis
Per deserta jugo properans adventat ad urbem.
Furta paro belli convexo in tramite sylvæ,
Ut bivias armato obsidam milite fauces:
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis.
Tecum acer Messapus erit, turmæque Latinæ,
Tiburtique manus: ducis et tu concipe curam.
Sic ait, et paribus Messapum in prælia dictis
Hortatur, sociosque duces: et pergit in hostem.
Est curvo anfractu vallis accommoda fraudi
Armorumq; dolis: quam densis frondibus atrum
Urget utrinque latus: tenuis quò semita ducit,

Qualis equus postquam ruptis retinaculis fugit stabula, demum liber, et fruens patente campo; i. e. aut vadit ad pascua et greges equarum; aut solitus [illegible] *Tiburtinæ: sume tu quoque munus ducis. Sic dixit, et similibus verbis animat Messapum, et duces socios ejus ad pugnam: et ipse vadit in hostem. Est vallis flexu sinuoso, apta fraudibus et insidiis belli: quam nigra latera premunt utrinque spissis foliis: trames parvus ducit illuc,*

NOTÆ.

498. *Volscorum acie.*] Qui jam vocati a Turno per Volusum fuerant, v. 463. De *Camilla*, eorum duce, infra, v. 535. De *Volscis*, Æ. 7. 803. De *Tyrrhenis*. Æneæ sociis, Æ. 8. 479.

515. *Furta . . . belli.*] *Insidias:* dicitur quippe *furtum*, quicquid clam fit, Æ. 5. 588. [illegible] aut saltem *curvo*, Æ. 1. 310. [illegible] *equitum.*] Qui præmissus [illegible] per planos campos.

518. *Messapus erit, &c.*] Cum equitibus aliquot *Etruscis*, quorum dux erat, Æ. 7. 691. *Turmæ Latinæ*, sive *Rutulæ*, sub Voluso, supra, v. 464. *Tiburti manus*, sub Catillo et Corâ, supra, v. 465. Æ. 7. 670.

522. *Vallis accommoda.*] *Vallis* ultimam brevem hic producit propter cæsuram, Servius tamen legit antique nominativo, *valles.*

Angustæq;

Angustæq; ferunt fauces, aditusq; maligni.
Hanc super, in speculis summoq; in vertice mon- [tis,
Planities ignota jacet, tutique receptus:
Seu dextrâ lævâque velis occurrere pugnæ;
Sive instare jugis, et grandia volvere saxa.
Huc juvenis notâ fertur regione viarum,
Arripuitque locum, et sylvis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis sacrâque catervâ,
Compellabat, et has tristi Latonia voces
Ore dabat: Graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et nostris nequicquam cingitur armis,
Chara mihi ante alias: neq; enim novus iste Dianæ
Venit amor, subitâq; animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno, viresq; superbas,
Priverno antiquâ Metabus cum excederet urbe,
Infantem fugiens media inter prælia belli
Sustulit exilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillæ, mutatâ parte, Camillam.
Ipse sinu præ se portans juga longa petebat
Solorum nemorum: tela undiq; sæva premebant,
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce fugæ medio summis Amasenus abundans
Spumabat ripis, tantus se nubibus imber
Ruperat: ille innare parans, infantis amore
Tardatur, charoq; oneri timet: omnia secum
Versanti, subito vix hæc sententia sedit.
Telum immane manu validâ quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis et robore cocto;
Huic natam, libro et sylvestri subere clausam,
Implicat, atq; habilem mediæ circumligat hastæ,
Quam dextrâ ingenti librans, ita ad æthera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix Latonia virgo,

et meatus arcti atq; ingressus difficiles ferunt ad eam. Super eam, in speculis et in supremo cacumine montis, sternitur planities incognita et perfugium tutum: sive velis descendere ad *pugnam, a dextrâ et sinistrâ* parte; *sive imminere e verticibus, et dejicere vastos lapides. Juvenis* Turnus *vadit* illuc *per spatia itinerum* sibi *cognita, et occupavit locum, et constitit in locis* illis *asperis. Interim in cœlestibus sedibus* Diana *filia Latonæ alloquebatur Opim, unam e comitibus puellis, et* e *turbâ* sibi *sacrâ; et ore mœsto proferebat hæc verba: O virgo, Camilla vadit ad bellum asperum, et frustrà tegitur nostris armis, dilecta mihi præ cæteris: nam hic amor non novus contigit* mihi *Dianæ, feritque animum meum improvisâ dulcedine. Metabus, ejectus regno per invidiam et* ob *potentiam ferociorem, cùm exiret* e *veteri urbe Priverno, fugiens per medias pugnas belli, asportavit sociam exilii infantem, et appellavit* eam *Camillam, de nomine matris Casmillæ, mutatâ parte* nominis. *Ipse ferens* eam *ante se* in *sinu, quærebat longa cacumina sylvarum secretarum: arma infesta urgebant undique, et Volsci discurrebant circumjectis militibus. Ecce,* in *medio fugæ, Amasenus tumens exundabat altis ripis, tanta pluvia effuderat se è nubibus: ille meditans enatare, retinetur amore infantis, et timet dilecto oneri: ægrè tandem fixum est hoc consilium* illi, *omnia secum raptim expendenti. Alligat filiam inclusam cortice et sylvestri subere huic* telo, *quod telum grande gestabat forte manu robustâ, firmum nodis et ligno exsiccato,* utpote *bellator; et circumnectit aptum mediæ hastæ: et evibrans* hastam *illam grandi dexterâ, sic loquitur ad cœlum: Diana virgo, benefica cultrix sylvarum,*

NOTÆ.

534. *Latonia.*] Diana, Latonæ filia, E. 3. 67.

539. *Ob invidiam.*] Vel subditorum in se: vel suam, ut explicuimus de Mezentio, Æ. 10. 852.

540. *Priverno, &c.*] *Privernum,* urbs Volscorum, circa Pomptinas paludes et Amazenum fluvium, paucis aliquot leucis a mari distans: ejus ruinæ hodie visuntur juxta oppidum *Piperno: Amasenus,* hodie est *Toppia,* Æ. 7. 794. in extremâ notâ. De *Volscis,* ibidem, et v. 803.

553. *Robore cocto.*] Ligno duriore, ad fumum exsiccato, G. 1. 175. *Et suspensa focis exploret robora fumus.* De *robore,* ibid. 162.

554. *Libro et subere.*] *Liber,* cortex interior et tenuis. Hoc *suber,* arbor crassissimi ac levissimi corticis, *liege, cork.*

Ipse pater famulam voveo: tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit: accipe, testor,
Diva, tuam, quæ nunc dubiis committitur auris.
Dixit, et adducto contortum hastile lacerto
Immittit: sonuere undæ: rapidum super amnem
Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
At Metabus, magnâ propius jam urgente catervâ,
Dat sese fluvio, atq; hastam cum virgine victor
Gramineo, donum Triviæ, de cespite vellit.
Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes
Accepere: neque ipse manus feritate dedisset;
Pastorum et solis exegit montibus ævum.
Hic natam in dumis interq; horrentia lustra,
Armentalis equæ mammis et lacte ferino
Nutrîbat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, jaculo palmas oneravit acuto:
Spiculaq; ex humero parvæ suspendit et arcum.
Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ,
Tigridis exuviæ per dorsum a vertice pendent.
Tela manu jam tum tenerâ puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habenâ,
Strymoniamq; gruem aut album dejecit olorem.
Multæ illam frustrà Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum: solâ contenta Dianâ,
Æternum telorum et virginitatis amorem
Intemerata colit. Vellem haud correpta fuisset
Militiâ tali, conata lacessere Teucros.
Chara mihi comitumq; foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
Labere Nympha polo, finesque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.

ipse pater infantis *hanc tibi consecro famulam: fugit hostem per aëra tenens primùm tua jacula: O Dea, obtestor te, accipe hanc tuam, quæ jam creditur dubiis ventis. Dixit* hæc, *et jacet hastam libratam reducto brachio: aquæ sonuerunt: fugit misera Camilla super velocem fluvium in hastâ stridulâ. Metabus vero, numerosâ turbâ jam propiùs imminente, projicit se in flumen, et victor extrahit e glebis herbosis hastam cum infante*, quæ erat *donum* jam sacrum *Dianæ. Nullæ urbes exceperunt eum domibus, nullæ muris: neque ipse se subdidisset iis* ob *asperitatem* morum: *traduxit vitam pastoritiam et secretis in montibus. Illic inter vepres et inter latebras* sylvarum *horridas, alebat filiam uberibus equæ gregalis et lacte ferino, premens ubera in labris* filiæ *tenellis. Et statim atque infans fixit gressus primis plantis pedum: oneravit manus* ejus *telo acuto, et alligavit arcum ac sagittas humero parvulæ. Pro aureo* ornatu *capillorum, pro vestitu pallæ defluentis: pellis tigridis pendet e capite per tergum. Jam tunc vibravit manu molli jacula puerilia, et agitavit fundam tereti loro circa caput, et prostravit gruem Strymoniam vel cycnum candidum. Matres plurimæ in Etruscis urbibus frustrà desideraverunt illam* in *uxorem filiorum* suorum: *contenta* cultu *solius Dianæ, fovet pudica perpetuum amorem virginitatis et armorum. Vellem* ut *non fuisset perculsa* amore *talis belli, aggressa oppugnare Trojanos: nunc esset mihi dilecta et una e meis comitibus. Age vero, O Nympha, siquidem premitur fatis crudelibus, descende cœlo et adi regionem Latinam, ubi funestum prælium miscetur auspiciis adversis.*

NOTÆ.

556. *Donum Triviæ.*] *Camillam*: vel, quam Triviæ quasi dono salvam recipiebat. Vel, quam ipsi Triviæ quasi donum voverat. *Trivia*, Dianæ nomen, quia colebatur in triviis, Æ. 4. 511.

568. *Manus dedisset.*] *Consensisset, cessisset.* Adagium est, ex iis desumptum, qui pugnâ victi, aut manus ligandas præbent, aut iisdem protensis mortem deprecantur.

570. *Lustra.*] Cubilia ferarum in sylvis, G. 2. 471.

571. *Armentalis equæ.*] Quæ gregatim inter armenta versabatur. *Lacte ferino*, equino: nam equum vocavit *ferum*, Æ. 2. 51.

576. *Crinali auro, &c.*] Vel reticulo aureo, quo virgines complecti capillos solebant: vel acu crinali, quâ capilli discernuntur: vel, alio quolibet aureo capitis ornatu. *Palla*, pallium muliebre, apertum ac talare, Æ. 9. 616.

580. *Strymoniam gruem.*] Quia frequens est id genus circa Strymonem, Macedoniæ fluvium, Æ. 10. 265.

582. *Nurum.*] Uxorem filii, *bru, a Daughter-in-law.*

Hæc

Hæc cape, et ultricem pharetrâ deprome sagittam.
Hâc, quicunq; sacrum violârit vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine pœnas.
Post ego nube cavâ miserandæ corpus et arma
Inspoliata feram tumulo, patriæque reponam.
Dixit: at illa leves cœli demissa per auras
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Trojana propinquat,
Etruscique duces, equitumque exercitus omnis,
Compositi numero in turmas: fremit æquore toto
Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis,
Huc obversus et huc: tum latè ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillæ,
Adversi campo apparent: hastasq; reductis
Protendunt longè dextris, et spicula vibrant:
Adventusq; virûm, fremitusq; ardescit equorum.
Jamque intra jactum teli progressus uterque
Substiterat: subito erumpunt clamore, frementesq;
Exhortantur equos: fundunt simul undiq; tela
Crebra, nivis ritu: cœlumque obtexitur umbrâ.
Continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam
Dant sonitu ingenti, perfractaq; quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt. Excussus Aconteus
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longe, et vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatæ acies: versique Latini
Rejiciunt parmas, et equos ad mœnia vertunt.
Troës agunt, princeps turmas inducit Asylas.
Jamque propinquabant portis: rursusq; Latini

Accipe hæc, et extrahe è pharetra vindicem sagittam. Quisquis læserit vulnere corpus mihi dicatum, sive fuerit *Trojanus, sive Rutulus, simul hâc* sagittâ *mihi solvat pœnas sanguine: ego deinde nube cavâ inferam sepulchro cadaver miseræ* Camillæ *et arma non direpta, et restituam* illam *patriæ.* Sic *dixit* Diana: *at illa* Nympha *delapsa per levem aërem cœli insonuit, inclusa obscuro nimbo* secundum *corpus. Sed interim omnis multitudo Trojana accedit ad muros* Laurenti, *et duces Tusci, et omnis acies equitum. distincti in turmas* certo *numero: equus subsiliens fremit toto campo, et obluctatur conversus arctis habenis huc et illuc: tum campus horrescit undique ferreis hastis, et arva resplendent excelsis armis. Messapus quoque, et Latini veloces, et Coras cum fratre, et equitatus virginis Camillæ, apparent contra oppositi* in *campo: et immittunt longè hastas brachiis contractis, et conjiciunt spicula: et fervet adventus hominum, et hinnitus equorum. Et jam uterque* exercitus *steterat, progressus intra jactum teli: erumpunt* in *repentinum clamorem, et concitant equos frementes: simul spargunt undique tela frequentia, more nivis: et cœlum tegitur tenebris. Statim Tyrrhenus et ardens Aconteus concurrunt connixi hastis oppositis, et primi magno strepitu faciunt impetum, et feriunt pectora equorum impulsa pectoribus. Aconteus dejectus in modum fulminis, aut molis impulsæ* per *machinam, corruit procul, et effundit vitam in ventos. Exercitus* Latini *confestim territi* sunt: *et Latini conversi opponunt* retro *scuta, et reflectunt equos ad muros. Trojani persequuntur, primus Asylas immittit agmina. Et jam attingebant portas: et iterum Latini*

NOTÆ.

599. *Numero in Turmas.*] *Turmæ*, propriè erant equitum, et capiebant equites vulgo triginta, Æ. 5. 553. in Notis.

604. *Ala Camillæ.*] Vegetius, *Alæ dicuntur equitum*, quod ad similitudinem alarum ab utrâque parte protegunt acies. Atque ita sumitur *ala* apud Virgilium. Ostendit tamen Lipsius de militiâ Rom. l. 2. 7. *alas* etiam quandoque de peditibus dici: et vulgo de copiis, sive equestribus, sive pedestribus, sociorum, quæ ad latera aciei collocabantur.

612. *Tyrrhenus.*] Hic non gentile nomen, sed proprium est principis alicujus viri, ex Æneæ aut Tarchontis exercitu.

617. *Præcipitat.*] Pro *præcipitatur.* Ut Æ. 1. 104. *Tum prora avertit*, pro *avertitur.*

619. *Rejiciunt parmas.*] In tergum, ut sese à persequentium jaculis in fugâ defendant.

Clamorem

emittunt clamorem, et retorquent colla equorum facilia. Trojani fugiunt, et revertuntur habenis omnino immissis. Quale est mare, quando recurrens æstu reciproco modo volvitur ad terras, et spumans effundit undam super rupes, et perfundit ultimas arenas sinuando se; modo cedit retro, præceps et resorbens saxa æstu convulsa, et deserit litus fluctu detumescente. Bis Etrusci repulerant ad urbem Rutulos fugatos: bis iidem fugati respiciunt muniendo humeros clypeis. Sed quando commissi ad tertiam pugnam, miscuerunt invicem totos exercitus, et vir elegit virum: tum vero et gemitus morientium audiuntur; ac rotantur in alto sanguine et arma, et corpora, et equi moribundi confusi in strage hominum: oritur crudele prælium. Orsilochus, cum timeret aggredi Remulum, *immittit hastam* in *equum Remuli, et figit ferrum sub aure; quo ictu equus furit arrectus, et impatiens plagæ agitat alte crura sublato pectore: ille* Remulus *dejectus humi corruit. Catillus* sternit *Iolam: et magnum animo, magnum corpore et armis sternit Herminium: cui coma flava erat in capite aperto, et nudi humeri: nec plagæ terrent* eum, *tam late apertus est in ictus: hasta immissa huic per latos humeros intremit, et transfixa* cum *dolore incurvat hominem. Spargitur latè niger sanguis: pugnantes edunt strages mediis, et per plagas quærunt mortem gloriosam. At Camilla pharetrata gaudet in mediis stragibus.* quasi *Amazon, nudata* secundum *unam mammam* ad *prælium. Et modo jaciens manu congerit hastas flexiles, modo indefatigabilis corripit dextrâ manu robustam securim.*

Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt:
Hi fugiunt, penitusq; datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus 624
Nunc ruit ad terras, scopulosq; superjacit undam
Spumeus, extremamq; sinu perfundit arenam:
Nunc rapidus retro atq; æstu revoluta resorbens
Saxa, fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egere ad mœnia versos:
Bis rejecti armis respectant terga tegentes. 630
Tertia sed postquam congressi in prælia, totas
Implicuere inter se acies, legitque virum vir:
Tum vero et gemitus morientûm, et sanguine in alto
Armaq; corporaq; et permisti cæde virorum
Semianimes volvuntur equi: pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumq; sub aure reliquit:
Quo sonipes ictu furit arduus, altaq; jactat, 638
Vulneris impatiens, arrecto pectore crura:
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolam,
Ingentemque animis ingentem corpore et armis
Dejicit Herminium: nudo cui vertice fulva 642
Cæsaries, nudique humeri: nec vulnera terrent.
Tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum, transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor: dant funera ferro
Certantes: pulchramq; petunt per vulnera mortem.
At medias inter cædes exultat Amazon,
Unum exerta latus pugnæ, pharetrata Camilla.
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset, 650
Nunc validam dextrâ rapit indefessa bipennem.

NOTÆ.

Parmas, scuta brevia, rotunda, et undique *paria*.

636. *Orsilochus, &c.*] Trojanus. *Remulus*, Latinus: alius ab illo Tiburtino *Remulo*, qui moriens phaleras nepoti dederat, Æ. 9. 360. item ab illo Numano Remulo, quem Ascanius occiderat ibid. 592.

640. *Catillus, &c.*] Tiburtinus, de quo, Æ. 7. 672.

645. *Duplicatque virum.*] Videtur à tergo inter utrasque scapulas percussus, ita ut in anteriorem partem corpus curvatum, et quasi plicatum ex ictu fuerit. Alii legunt, *Duplicatque viri, transfixa, dolorem.* Alii, *Duplicatq; virum transfixa, dolorem.* Prima lectio sanissima, juxta Turnebum. Cujus firmat opinionem illud Ovidii, *Duplicataque vulnere cæco est:* Item illud Homeri de Thersite, Iliad. 2. 266. Πλῆξεν, ὁ δ' ἰδνώθη, *percussit: ille autem incurvabat se.*

648. *Amazon.*] Volsca, Amazonum tamen more armata; id est, exustâ mammâ dextrâ, sinistroque latere nudato: ut diximus, Æ. 1. 490.

650. *Denset.*] Secundæ conjugationis: vel *densat*, primæ: Æ. 10. 432. *Bipennis*, securis utrimque acuta, supra, v. 135.

Aureus

Aureus ex humero sonat arcus, et arma Dianæ.
Illa etiam, siquando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.
At circum lectæ comites, Larinaque virgo,
Tullaque, et æratam quatiens Tarpeia securim,
Italides: quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonæ bellique ministras.
Quales Threïciæ, cùm flumina Thermodontis
Pulsant, et pictis bellantur Amazones armis:
Seu circùm Hippolyten, seu cùm se Martia curru
Penthesilea refert: magnoque ululante tumultu
Fæminea exultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primùm, quem postremùm aspera virgo
Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eumenium Clytio primum patre: cujus apertum
Adversi longâ transverberat abiete pectus.

Arcus aureus, et sagittæ Dianæ sonant ex humero ejus. Ipsa quoque verso arcu dirigit sagittas fugaces, si aliquando cedit fugata in tergum. Sunt vero *circa* eam *selectæ sociæ, et virgo Larina, et Tulla, et Tarpeia intentans æream securim, Italæ* puellæ: *quas ipsa divina Camilla elegit sibi* quasi *honorem, famulas* in *bello et bona pace. Quales Thraciæ Amazones, quando legunt fluenta Thermodontis, et pugnant armis pictis: sive circa Hippolyten, sive quando bellicosa Penthesilea redit* in *curru, et magno tumultu ululante muliebres turmæ gestiunt scutis lunatis: O bellicosa virgo, quem primum, quem ultimum sternis hastâ? aut quot spargis humi corpora moribunda? primo Eumenium patre Clytio: cujus oppositi pectus patens transfodit longâ* hastâ ex *abiete.*

NOTÆ.

652. *Arma Dianæ.*] Venatoria: sagittæ in pharetrâ, bipennis, hastilia.

654. *Spicula converso, &c.*] More Parthorum, quos eâ arte celebres diximus, Ecl. 1. 62.

657. *Dia Camilla.*] Græca vox, δῖα *generosa, præstantissima, divina:* quia Dianæ Deæ consecrata, supra, v. 557. Sic apud Homerum Helena vocatur δῖα γυναικῶν, *præstantissima mulierum.*

658. *Pacisque bonæ, &c.*] Sic plures et saniores codices, Pierio testé. Aliqui tamen habent, *pacisque bonas bellique ministras.*

659. *Quales Threïciæ.*] De Amazonum gente ac nomine, Æ. 1, 317, 490. Nunc de patriâ et sede. I. Constat Amazonum sedem non fuisse in *Thraciâ* propriâ et *Europæâ*, quæ Macedoniæ confinis est; sed in septentrionali minoris Asiæ litore, quod Ponto Euxino alluitur: urbemque regiam ab ipsis illic conditam fuisse *Themiscyram*, non longe à Thermodonte fluvio: eidemque paruisse totum illum tractum, qui deinceps Bithyniam, Paphlagoniam, Cappadociamque complexus est. Ita Herodotus, Pausanias, Diodorus Siculus, &c. II. Constat è Xenophonte, Exped. l. 6. tractum illum ipsum tulisse quoque *Thraciæ* nomen, nempe *Asiaticæ.* III. Habemus ex iisdem auctoribus, præcipuè Diodoro, Amazonas, circumflexo Euxini litore tum orientali tum etiam septentrionali, trajectoque Tanai fluvio, maximam Sarmatiæ Asiaticæ et Europææ subegisse partem: deinde, cum ab Hercule ac Theseo nativis in sedibus bello appetitæ et victæ essent; occupato in Libyâ Hercule, bellum eas Græcis intulisse, transmisso scilicet Bosphoro Cimmerio; indeque per Thraciam Europæam, Macedoniam, ac Thessaliam, aperuisse sibi aditum ad ipsam Atheniensium arcem, quam aliquandiu tenuerunt. Tamen hinc pulsæ sunt à Theseo, ut probant iis in locis multa, tum Thesei victoriæ, tum Amazonum cladis monumenta: earumque reliquiæ intra pristinos Pontici litoris fines servavere: deinceps formam aliquam imperii, usque ad Trojani belli tempora; cum Penthesilea, nativo odio Græcis infesta, Trojanis auxilium tulit, et ab Achille aut Pyrrho sub belli finem occisa est. Tum etiam ad usque Alexandrum magnum perstitere, ad quem Thalestris Amazonas trecentas adduxit, ex Diodoro et Q. Curtio.

659. *Thermodontis.*] Legunt quidam *Thermodoontis*, ut *Hippocoontis:* ita ut priores syllabæ tres dactylum efficiant. At omnino quadrisyllabum est, *Thermodontis:* ubi priores syllabæ tres longæ, cum ω in secunda syllaba, quæ ideo breviari non potest: scribitur enim Θερμώδων, non Θερμόδων, et Cappadociæ fluvius est, in oram Euxini meridionalem influens: nunc *Pormon.*

661. *Hippolyten.*] Thesei uxor fuit, dicta ab aliis *Antiopa:* ex quâ Hippolytum filium suscepit, insidiis Phædræ novercæ deinde sublatum. Hanc bello Herculis Amazonico Theseus, vel dono Herculis acceperat, vel dolo ipse rapuerat: bello deinde Attico adversus Amazonas, ab illis pro viro pugnans occisa est. Plutarchus in Theseo, Diodorus, &c. De *Penthesilea*, quæ ob virtutem filia Martis credita est, Æn. 1. 490.

663. *Lunatis peltis.*] Scutis brevissimis, in formam Lunæ mediæ præcisis.

667. *Abiete.*] Hasta ex *abiete* arbore, *sapin. fir.*

Sanguinis ille vomens rivos cadit, atq; cruentam
Mandit humum, moriensq; suo se in vulnere versat.
Tum Lirin Pagasumque super: quorum alter habenas
Suffosso revolutus equo dum colligit; alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inertem,
Præcipites pariterq; ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden: sequiturq; incumbens eminùs hastâ,
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta, Chromimque:
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo;
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornitus armis
Ignotis, et equo venator Iapyge fertur:
Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus,
Et malæ texere lupi cum dentibus albis;
Agrestisque manus armat sparus: ipse catervis
Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum (neque enim labor agmine verso)
Traiicit, et super hæc inimico pectore fatur:
Sylvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redarguerit. Nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.
Protinus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrûm
Corpora: sed Buten adversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, quà colla sedentis
Lucent, et lævo dependet parma lacerto;
Orsilochum fugiens, magnumq; agitata per orbem
Eludit gyro interior, sequiturq; sequentem.
Tum validam perq; arma viro perq; ossa securim,
Altior insurgens, oranti et multa precanti
Congeminat: vulnus calido rigat ora cerebro.

Ille corruit vomens fluenta sanguinis, et mordet terram sanguinolentam, et moriens agitat se in suâ *plagâ. Deinde Lirin et Pagasum præterea: quorum alter dum collabens equo succidente retrahit habenas: alter dum succurrit, et porrigit cadenti dextram lentiorem, repente et simul concidunt. Adjicit iis Amastrum Hippotæ filium: et imminens insequitur propius hastâ, et Tereum, et Harpalycum, et Demophoontem, at Chromim: et quot jacula vibrata manu virgo intorsit; tot homines Trojani corruerunt. Ornitus venator procul excurrit* in *armis insuetis et equo Apulo: cui pellis extracta juvenco pertinaci tegit latos humeros; magna rictus gutturis et genæ lupi cum dentibus candidis operuerunt caput; et sparus rusticus armat manum: ipse excurrit in mediis turmis, et supereminet toto capite. Illa perfodit hunc interceptum, non enim difficile erat disturbato agmine: et hostili animo hæc ait super* illum: *Existimavisti, O Etrusce, te venari feras in sylvis? venit dies, qui ulciscatur verba vestra fœmineis armis. Tamen referes umbris parentum* tuorum *gloriam hanc non exiguam, te occisum esse hastâ Camillæ. Continuo occidit Orsilochum et Buten, duo maxima corpora Trojanorum: sed Buten acumine* teli *transfodit adversum, inter cassidem et thoracem, quà collum equitantis micat, et* qua *parma descendit infra humerum sinistrum; fugiens vero et circumacta magnum in orbem fallit Orsilochum, interius secans gyrum, et persequitur* eum qui prius eam *persequebatur. Deinde assurgens altius bis impingit validam securim per arma et per ossa* huic *homini roganti et multum precanti: plaga spargit vultum calido cerebro.*

NOTÆ.

677. *Phrygii.*] Trojani, è Phrygia, Æ. 1. 381.

678. *Equo Iapyge.*] Ex Apuliâ, quæ *Iapygia* dicta est, Æ. 8. 710. et supra, v. 247.

682. *Sparus.*] Telum est rusticanum, à *spargendo* dictum: hoc fere constat. Cujus porro formæ, dubitatur: Festus vult parvissimi generis esse jaculum, quod facile spargatur: Servius recurvum, in modum pedi pastoralis.

686. *Tyrrhene.*] *Orte*, è Tyrrhenâ gente.

688. *Vestra verba.*] Quibus fortitudinem vestram intemperanter jactatis. De *Manibus* parentum, G. 4. 469. Æ. 6. 743.

693. *Parma.*] V. 619. *Lacerto*, Æ. 5. 422.

695. *Gyro interior.*] Breviori spatio atque ambitu reflectens sese, Æ. 5. 170.

Incidit

Incidit huic, subitoque aspectu territus hæsit
Apenninicolæ bellator filius Auni, 700
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
Isque ubi se nullo jam cursu evadere pugnâ
Posse, neque instantem reginam avertere, cernit:
Consilio versare dolos ingressus et astu, 704
Incipit hæc: Quid tam egregium, si fœmina forti
Fidis equo? dimitte fugam, et te cominus æquo
Mecum crede solo, pugnæque accinge pedestri:
Jam nosces, ventosa feret cui gloria fraudem.
Dixit: at illa furens, acrique incensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque assistit in armis,
Ense pedes nudo, purâque interrita parmâ. 711
At juvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferratâ calce fatigat.
Vane Ligur, frustraque animis elate superbis, 715
Nequicquam patrias tentâsti lubricus artes:
Nec fraus te incolumen fallaci perferet Auno.
Hæc fatur virgo, et pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu: frænisque adversa prehensis
Congreditur, pœnasque inimico à sanguine sumit.
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto 721
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Comprensamq; tenet, pedibusq; eviscerat uncis:
Tum cruor et vulsæ labuntur ab æthere plumæ.
At non hæc nullis hominum sator atq; Deorum
Observans oculis, summo sedet altus Olympo, 726
Tyrrhenum genitor Tarchontem in prælia sæva
Suscitat, et stimulis haud mollibus incitat iras.

Occurrit illi, et stetit stupefactus improviso visu bellicosus filius Auni incolæ Apennini, non ultimus Ligurum, quamdiu fata permittebant ei fallere. Ille autem, cum videt se nullo cursu posse subducere se prælio, nec expellere reginam imminentem: incipiens consulto agitare dolos mente et solertiâ, dicit ista: Quid tam illustre est, si cum sis *fœmina, confidis equo robusto? relinque celeritatem* equi, *et propius committe te mecum planæ terræ, et para te ad certamen pedestre: mox cognosces, cui laus inanis inferet damnum.* Sic *ait: illa vero furens et commota asperâ indignatione, dat equum sociæ, et stat in armis paribus, pedes, et interrita ense stricto atque scuto splendente. Sed juvenis existimans se victorem esse fraude, aufugit ipse, nulla est mora, et abripitur fugax habenis detortis, et talo ferrato impellit velocem equum. Fraudulente Ligur, et frustra elate superbo animo: frustra calidus adhibuisti astutiam patriam: nec* illa *astutia reducet te salvum Auno doloso. Virgo hæc loquitur, et ardens pedibus velocibus prætergreditur cursu equum et correpto fræno opposita pugnat, et sumit supplicium ab hostili sanguine.* Tam facile, *quam facile accipiter, avis dicata* Marti, *ex altâ rupe persequitur alis columbam altam in aëre, et tenet correptam, et dilaniat unguibus acutis; tunc sanguis et pennæ evulsæ decidunt ex aëre. Sed genitor hominum et Deorum non quiescit sublimis in supremo cœlo* quasi *nullis oculis videns ista. Pater* ille *excitat ad durum certamen Tarchontem Tyrrhenum, et commovet* ejus *iram non levibus stimulis.*

NOTÆ.

700. *Apenninicolæ.*] De *Apennino*, monte Italiæ, Liguriam à septentrione ambiente, Æ. 12. 703. De *Liguria*, Æ. 10. 185. Monet autem Cato Ligures esse fallaces.

706. *Fugam.*] Cursum celerem. Sic Æ. 1. 317. de Harpalyce Amazone, *Volucremque fuga prævertitur Eurum.*

708. *Fraudem.*] Hanc veram et antiquam lectionem esse contendit Servius: non *laudem*, ut vulgo legitur: et sensus est; cognosces cui jactantia damnum afferat.

711. *Purâ parmâ.*] Juxta Servium, *nudâ* et absque rerum gestarum figuris: quia, inquit, tunc primum in bella descenderat. Juxta Donatum, *expeditâ* et absque pondere. Juxta interpretationem à nobis jam traditam, Æ. 6. 560. *nitidâ, lucidâ, tersâ.*

715. *Ligur.*] Pleraque vetera exemplaria habent *Ligus*. Et sic olim in usu fuisse, probat adjectivum *Ligusticus*, inde derivatum. Nec magis absonum est *Ligus, Liguris*; quam *lepus, leporis*; *vetus, veteris.*

721. *Accipiter ... sacer.*] *Eprevier, an hawk,* avis rapax; ideo Marti sacra. Latinum nomen è Græco deductum ὀξύπτερος, *celeriter volans:* Gallicum nomen è Germano, ut placet Scalig. et Voss.

Ergo

Ergo inter cædes cedentiaque agmina Tarchon
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
Nomine quemq; vocans: reficitq; in prælia pulsos.
Quis metus, ô nunquam dolituri, ô semper inertes
Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?
Fœmina palantes agit, atque hæc agmina vertit?
Quo ferrum? quidve hæc geritis tela irrita dextris?
At non in Venerem segnes nocturnaque bella,
Aut ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Expectare dapes, et plenæ pocula mensæ.
Hic amor, hoc studium: dum sacra secundus aruspex
Nunciet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
Hæc effatus, equum in medios moriturus et ipse
Concitat, et Venulo adversum se turbidus infert:
Direptumq; ab equo dextrâ complectitur hostem,
Et gremium ante suum multâ vi concitus aufert.
Tollitur in cœlum clamor, cunctique Latini
Convertere oculos: volat igneus æquore Tarchon
Arma virumq; ferens: tum summâ ipsius ab hastâ
Defringit ferrum, et partes rimatur apertas,
Qua vulnus letale ferat. Contra ille repugnans
Sustinet à jugulo dextram et vim viribus exit.
Utque volans altè raptum cùm fulva draconem
Fert aquila, implicuitq; pedes, atq; unguibus hæsit:
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens: illa haud minus urget adunco
Luctantem rostro, simul æthera verberat alis.
Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarchon
Portat ovans: ducis exemplum eventumq; secuti
Mæonidæ incurrunt. Tum fatis debitus Aruns
Velocem jaculo et multâ prior arte Camillam

Itaque Tarchon inter strages et acies recedentes impellitur equo, et excitat equites suos variis vocibus, appellans unumquemque nomine suo, et revocat ad bellum fugientes: O Tyrrheni, nunquam satis dolituri! ô semper ignavi! quis timor, quæ tanta segnities incidit animis vestris? Fœmina dispergit vos vagos, et fugat has turmas? cur gestatis manibus ferrum, et cur hæc arma inania? tamen non estis lenti ad voluptates et ad pugnas nocturnas, aut ad expectandas epulas, et completa vino pocula mensæ, quando tibia curva Bacchi indixit choreas: hic est amor vester, hæc cura: dum nuntius faustus aruspex nunciet sacrificia, et hostia opima invitet in profundos lucos. Hæc loquens, ipse etiam moriturus impellit equum in medios, et furens immittit se adversum Venulo: et complectitur dextrâ manu hostem detractum ab equo, et magnâ vi concitatus abripit eum ante sinum suum. Clamor erigitur ad cœlum, et Latini omnes converterunt oculos. Tarchon ardens volat campo, portans hominem et ejus arma: deinde abrumpit ferrum è supremâ ejus hastâ, et quærit partes apertas, quibus inferat plagam mortiferam. Ille contra obluctans repellit ejus dextram à gutture suo, et evitat vim viribus. Et sicut, quando fulva aquila volans alte portat serpentem raptum, et illigavit ei pedes, et hæsit unguibus; serpens vero vulneratus convolvit sinuosas spiras, et rigescit squamis sublatis, et altus assurgens sibilat ore: illa rostro incurvo non minus premit obluctantem, et simul quatit aërem alis. Non aliter Tarchon gaudens aufert prædam e turmâ Tiburtinorum: imitati exemplum et eventum ducis sui Tyrrheni irruunt. Tunc Aruns, addictus morti, prior currit circa celerem Camillam cum sagittâ et multâ solertiâ,

NOTÆ.

730. *Alas.*] Equitatum, v. 604.

732. *O nunquam dolituri.*] O qui nunquam acceptis injuriis movemini, ut fortes decet, ad justam ac dignam ultionem. *Palantes*, vagos, Æ. 10. 674.

737. *Tibia Bacchi.*] Bacchanalia intelligit et epulas Baccho sacras ad sonitum tibiæ, ut cætera Deorum sacra. De *Baccho*, Ecl. 5. 29. De *tibiis*, Æ. 9. 618.

739. *Aruspex.*] Qui ex inspectis hostiarum visceribus futura prædicit: quæ ars propria Tyrrhenorum, Æ. 8. 493.

746. *Æquore.*] Planitie campi, Æ. 2. 780.

750. *Vim viribus exit.*] Activè, ut Æ. 5. 438.

757. *Tiburtum.*] Quorum inter principes erat Venulus. De *Tibure* urbe Latii, Æ. 7. 630.

759. *Mæonidæ.*] Tyrrheni, è Mæoniâ, sive Lydiâ, orti, Æ. 2. 781, Æ. 4. 216.

Circuit,

Circuit, et, quæ sit fortuna facillima, tentat.
Quà se cunque furens medio tulit agmine virgo;
Hâc Aruns subit, et tacitus vestigia lustrat:
Quà victrix redit illa, pedemq; ex hoste reportat;
Hâc juvenis furtim celeres detorquet habenas.
Hos aditus, jamque hos aditus, omnemq; pererrat
Undique circuitum, et certam quatit improbus hastam.
Forte sacer Cybelæ Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longè Phrygiis fulgebat in armis:
Spumantemq; agitabat equum, quem pellis ahenis
In plumam squamis auro conserta tegebat.
Ipse peregrinâ ferrugine clarus et ostro,
Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu:
Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati
Cassida: tum croceam chlamydemq; sinusq; crepantes
Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
Troïa, captivo sive ut se ferret in auro
Venatrix, unum ex omni certamine pugnæ
Cæca sequebatur: totumque incauta per agmen,
Fœmineo prædæ et spoliorum ardebat amore.
Telum ex insidiis cùm tandem tempore capto
Conjicit et superos Aruns sic voce precatur:

et explorat quænam fortuna sit commodissima. Quacunque virgo ardens immittit se medio exercitu; Aruns sequitur eam hâc parte, et occultus considerat incessum ejus: quà revertitur illa victrix, et refert pedem ab hoste: juvenis clam deflectit illac habenas expeditas. Undique percurrit hos aditus, et jam hos aditus, et omnem circuitum, et librat maligna hastam inevitabilem. Forte Chloreus dicatus Cybele, et quondam sacerdos, procul splendebat conspicuus in armis Phrygiis: et impellebat equum spumantem, quem tegebat pellis compacta squamis æreis auratis in modum plumarum. Ipse conspicuus ferrugine et purpurâ externâ, vibrabat Lycio arcu corneo sagittas Cortynias: arcus auratus sonat ex humeris, et galea aurea est huic vati: præterea strinxerat in nodum fulvi auri chlamydem croceam carbasinam et ejus plicas crepitantes, pictus acu secundum tunicam et barbara tegmina crurum. Puella, sive ut appenderet templis arma Trojana, sive ut venando incederet in aureis spoliis captis, sequebatur cæca hunc unum ex omnibus certantibus in prælio: et imprudens flagrabat per totum exercitum muliebri cupiditate prædæ et spoliorum. Cum denique tempore captato, Aruns vibrat jaculum ex insidiis, & orat Deos his verbis:

NOTÆ.

768. *Sacer Cybele.*] Alii legunt, *Sacer Cybelo:* alii, *Satus Cybelo;* ne idem sit *sacer* et *sacerdos.* Nugæ: potest enim quis sacer esse dicatusque per totum numini, non per sacerdotium: ut Camilla, quæ tamen Dianæ sacerdos non erat. De *Cybelo* monte Phrygiæ, et *Cybele* Dea, Deorum matre, Æ. 3. 111.

770. *Ahenis in plumam, &c.*] Non militibus tantum, sed et equis etiam loricæ quandoque fuerunt: et ii proprie dicebantur *cataphracti.* De iis ita Sallust. apud Servium, *equis paria operimenta erant, quæ linteo ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.* Igitur lorica equi erat ex pelle sive corio, cui insertæ erant æreæ laminæ, in modum squamarum incisæ; erant autem squamæ illæ, non rotundæ quidem ac vulgares; sed oblongæ, ita ut ad plumarum formam potius accederent: neque ex ære simplici, sed aurato, Æ. 3. 467.

772. *Peregrinâ ferrugine & ostro, &c.*] Ostro sive purpurâ Ibericâ, ferrugineâ et subnigricante; de qua Æ. 9. 582. De *ostro,* G. 2. 506.

773. *Lycio Cortynia, &c.*] Species pro genere. Arcus enim insignes è corneâ materiâ, è Lyciâ Asiæ regione, de qua Æ. 4. 143. Sagittæ item ex urbe Cretæ insulæ *Cortynâ,* vel *Gortyna,* Æ. 6. 60.

775. *Cassida.*] Nomen primæ declinationis, deductum ex accusativo nominis tertiæ: *cassida, cassidæ:* à *cassis, cassidis, cassidi, cassida:* Quod et apud Propertium reperitur, l. 3. 11. 15. Sic apud Varronem, teste Nonio, *compeda,* à *compes; chlamyda,* à *chlamys:* apud sacros scriptores nostros, *lampada,* à *lampas. Croceam,* tinctam croco flore, *saffran, saffron.*

777. *Tunicas et barbara, &c.*] De *tunicis,* Æ. 9. 616. *Tegmina crurum:* sunt ocreæ, non vulgari quidem Græcorum aut Italorum, sed Barbarorum more: hoc est, ut videtur plerisque, Phrygum, qui primi acu pingere repererunt. Paulo tamen aliter visum explicandum illud Æ. 2. 504. *Barbarico postes auro.*

780. *Certamine pugnæ.*] Sic Lucret. l. 4. 841. Sic et Æ. 2. 780. *Maris æquor.*

Summe Deûm, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur, et medium freti pietate per ignem
Cultores multâ premimus vestigia prunâ :
Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis
Omnipotens. Non exuvias pulsæve trophæum
Virginis aut spolia ulla peto : mihi cætera laudem
Facta ferent : hæc dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patriam remeabo inglorius urbem.
Audiit, et voti Phœbus succedere partem
Mente dedit; partem volucres dispersit in auras.
Sterneret ut subitâ turbatam morte Camillam,
Annuit oranti; reducem ut patria alta videret,
Non dedit ; inque Notos vocem vertere procellæ.
Ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras ;
Convertêre animos acies, oculosque tulere
Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa neque auræ,
Nec sonitûs memor, aut venientis ab æthere teli :
Hasta sub exertam donec perlata papillam
Hæsit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidæ comites, dominamq; ruentem
Suscipiunt : fugit ante omnes exterritus Aruns,
Lætitiâ, mixtoque metu : nec jam amplius hastæ
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuo in montes sese avius abdidit altos
Occiso pastore lupus magnove juvenco,
Conscius audacis facti : caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, sylvasque petivit :
Haud secus ex oculis se turbidis abstulit Aruns,

Supreme Deorum Apollo, præses sacri Soractis, quem præcipui colimus, cui ignis è pinu alitur in cumulum : et cui nos cultores, securi religione, calcamus plantis multas prunas per mediam flammam : concede, ô pater omnipotens, hanc ignominiam deleri nostris armis. Non peto exuvias, aut trophæum, aut illa spolia victæ puellæ : reliqua facta mihi præstabunt gloriam : revertar libenter *inglorius in urbem patriam, dummodo hæc funesta pestis moriatur vulnere à me* inflicto. *Apollo audivit : et concessit* ut *pars voti animo succederet, partem dissipavit in leves ventos. Concessit precanti* ut *occideret morte improvisâ* Camillam *turbatam ; non concessit ut nobilis patria cerneret eum reversum et nubes dispulerunt vocem in ventos. Itaque statim atque hasta librata manu edidit stridorem per aerem ; agmina converterunt animos, et omnes Volsci direxerunt oculos ad reginam. Ipsa nullatenus animadvertit aut aerem* impulsum, *aut stridorem, aut jaculum veniens ex alto, donec jaculum appulsum ad mammam præcisam infixum est, et profundè immissum hausit virgineum sanguinem. Sociæ festinantes accurrunt, et suscipiunt reginam cadentem : Aruns præ cæteris stupefactus, fugit, gaudio et timore mixtis : nec jam ultra audet fidere hastæ, nec occurrere armis virginis. Et quemadmodum aliquis lupus, pastore aut magno juvenco interfecto, memor facti sui audacis, recipit se in montes excelsos* extra *viam positus, priusquam jacula hostilia assequantur* ipsum : *et reflectens caudam supponit eam trementem utero, et adit sylvas : non aliter Aruns turbatus subduxit se ex oculis,*

NOTÆ.

785. *Soractis.*] *Soracte* vel *Soractes*, mons in Etruriâ in agro Falisco, ad occidentalem ripam Tyberis, ad septentrionem Romæ, nune *monte di S. Sylvestro.* Ibi lucus et templum Apollinis fuit. Plinius l. 7. 2. *Haud procul urbe Roma, in Faliscorum agro, familiæ sunt paucæ, quæ vocantur Hirpiæ, quæ sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes non aduruntur, et ob id perpetuo Senatusconsulto militiæ aliorumque munerum vacationem habent.* Addit Servius ex Varrone, sacrificulos illos, per prunas ambulaturos, medicamento aliquo solitos sibi plantas tingere. *Aruns* igitur ex illis Hirpis Etruscis fuit et equitibus Tarchontis. *Pineus ardor*, sunt prunæ, è pinu succensa excitatæ.

793. *Inglorius.*] Nullâ cæde nobilis : hanc enim cædem esse ignotam volo.

798. *Notos.*] Speciem pro genere : ventos meridionales pro quibuslibet ventis, Ecl. 2. 58.

809. *Ille lupus.*] *Ille* frequenter abundat in comparationibus, Æ. 10. 707.

Contentusque

Contentusque fugâ mediis se immiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit: ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
Labitur exanguis, labuntur frigida leto
Lumina: purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic exspirans, Accam ex æqualibus unam
Alloquitur, fida ante alias quæ sola Camillæ,
Quîcum partiri curas; atque hæc ita fatur:
Hactenus, Acca soror, potui: nunc vulnus acerbum
Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, et hæc Turno mandata novissima perfer:
Succedat pugnæ, Trojanosque arceat urbe.
Jamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens: tum frigida toto
Paulatim exolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens;
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tùm vero immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera: dejectâ crudescit pugna Camillâ.
Incurrunt densi: simul omnis copia Teucrûm,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcadis alæ.
At Triviæ custos jamdudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utq; procul medio juvenum in clamore furentûm
Prospexit tristi multatam morte Camillam;
Ingemuitque, deditq; has imo pectore voces:
Heu! nimium virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello.
Nec tibi desertæ in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina relinquet
Extremâ jam in morte: neq; hoc sine nomine letum
Per gentes erit, aut famam patieris inultæ.

et gaudens ob fugam miscuit se mediis armatis. Illa moriens educit manu jaculum: sed cuspis ferrea hæret ad costas inter ossa profundo vulnere. Concidit pallida, concidunt oculi frigidi morte: color olim rubicundus deseruit vultum. Tum moriens sic alloquitur Accam unam è sociis, quæ sola Camillæ fidelis erat præ cæteris, cum qua solebat *communicare curas* suas; *et sic loquitur ista: Acca soror, potui huc usque* pugnare: *nunc dura plaga me interficit, et omnia circum nigrescunt caligine. Fuge, et fer ad Turnum hæc ultima monita: Succedat* mihi *ad pugnam, et avertat Trojanos ab urbe: denique vale. His prolatis, simul dimittebat habenas; non sponte labens in terram: tum frigida dissolvit se paulatim toto corpore, et demisit colla incurva caputque morte victum, abjiciens arma: et vita dolens cum gemitu abit in tenebras. Tunc autem vastus clamor suboriens verberat astra aurea: prælium inhorrescit occisa Camilla. Irrumpunt conferti: simul omnis multitudo Trojanorum, et ductores Tusci, et equitatus Evandri Arcadis. At Opis exploratrix Dianæ jamdudum sedet sublimis in summis montibus, et immota aspicit prælium: et cum inter medios clamores juvenum certantium procul vidit Camillam affectam tristi morte; et suspiravit, et emisit hæc verba ex intimo pectore: Heu, virgo! tulisti supplicium nimis crudele, conata bello aggredi Trojanos: nec profuit tibi derelictæ inter vepres coluisse Dianam: aut tulisse humeris nostras pharetras. Tamen Dea tua non te relinquet jam ingloriam in suprema morte: neque hæc mors erit absque honore inter populos, nec feres famam non vindicatæ.*

NOTÆ.

815. *Contentus fugâ.*] Præter allatam interpretationem, potest hæc etiam afferri: *Concitatus fuga, contendens fugam;* à *contendo.*

822. *Quîcum.*] Nonnullis in codicibus scriptum reperitur, quâcum.

835. *Alæ.*] Equites, supra, v. 604.

836. *Triviæ.*] Diana, quæ colebatur in triviis, Æ. 4, 511.

839. *Multatam.*] Aliqui legunt *mulcatam.* Differunt vero *multare et mulcare:* quod *multare* est a voce Oscâ vel Sabinâ, *multa,* quæ pœnam pecuniariam à judice irrogatam significat, ut notant Festus et Varro; et per translationem, quamlibet aliam pœnam: *mulcare autem* Latina vox est: quæ significat *verberare,* à *mulceo,* quod est *mollio:* quia quod verberatur, mollitur: hinc Vulcanus dictus est *Mulciber,* à verberando ferro. Vide Germanum Valentem, et Vossium.

843. *Desertæ in dumis.*] De vita Camillæ in sylvis, supra, v. 539. et sequentibus.

Nam

Nam quisquis læsit vulnere tuum corpus, solvet in morte merita. Fuit sub excelso monte magnum sepulcrum Dercenni veteris regis Laurentini, ex aggesta terra, et [illegible] *ilice.* [illegible] *Cur discedis in diversam partem?* [illegible] *Camillæ.* [illegible] *Dianæ?* [illegible] *Amazon* [illegible] *Nec ullus potest sustinere armis, aut stare contra Trojanos imminentes* [illegible] *: sed referunt humeris defessis arcus laxos, et ungula equorum currendo pulsat* [illegible] *Pulvis crassus nigrâ caligine fertur ad muros; et matres verberantes sinum* [illegible] *cogitationem ad astra cœli.*

Nam quicunque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet meritâ. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacâque ilice tectum.
Hîc Dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit, et Aruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:
Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum:
Huc periture veni: capias ut digna Camillæ
Præmia. Tu-ne etiam telis moriere Dianæ?
Dixit, et auratâ volucrem Threïssa sagittam
Deprompsit pharetrâ, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longè: donec curvata coirent
Inter se capita, et manibus jam tangeret æquis,
Lævâ aciem ferri, dextrâ nervoque papillam.
Extemplo teli stridorem aurasque sonantes
Audiit unâ Aruns, hæsitque in corpore ferrum.
Illum expirantem socii atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt:
Opis ad æthereum pennis aufertur Olympum.
Prima fugit dominâ amissâ levis ala Camillæ:
Turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas;
Disjectique duces, desolatique manipli
Tuta petunt, et equis aversi ad mœnia tendunt.
Nec quisquam instantes Teucros letumq; ferentes
Sustentare valet telis, aut sistere contra:
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus,
Quadrupedumq; putrem cursu quatit ungula campum.
Volvitur ad muros caligine turbidus atrâ
Pulvis: et è speculis percussæ pectora matres
Fœmineum clamorem ad cœli sidera tollunt.

NOTÆ.

850. *Dercenni,* &c.] De hoc vetere Laurentum rege, [illegible] nihil apud auctores. [illegible] post [illegible] *Ilex,* arbor glandifera, [illegible] *the holm-oak.* De *Laurente* rege, Æ. 7. 63.

854. *Vana.*] More adverbii, pro *vane*: ut G. 3. 20. [illegible]

855. *Digna* [illegible] &c.] Mors divinâ manu illata, præmium, non pœna est. [illegible] Camilla, [illegible] divinâ manu [illegible] non [illegible] timidi mortalis telo. Tune dignum Camillâ munus auferes? et ignavus cum sis, non cujuslibet numinis, sed ipsius etiam Dianæ telis moriere?

858. *Threïssa,* &c.] *Ut Threïssa,* id est, *ut Amazon.* Sic Camilla, v. 648. *Exultat Amazon.* id est, *ut Amazon.* Neque enim Opis aut Camilla tales erant re ipsâ; sed cultu tantum atque habitu. De *Amazonibus Thracis,* supra, v. 659.

867. *Olympum.*] Montem Thessaliæ, pro cœlo, Ec. 5. 56. *Ala,* equitatus, supra, v. 604. *Rutuli,* milites Turni, Æ. 7, 794.

Qui

Qui cursu portas primi irrupere patentes,
Hos inimica super mixto premit agmine turba.
Nec miseram effugiunt mortem: sed limine in ipso,
Mœnibus in patriis, atque inter tuta domorum
Confixi expirant animas. Pars claudere portas:
Nec sociis aperire viam, nec mœnibus audent
Accipere orantes. oriturq; miserrima cædes
Defendentûm armis aditus, inque arma ruentûm.
Exclusi, ante oculos lachrymantûmq; ora parentum,
Pars in præcipites fossas, urgente ruinâ,
Volvitur; immissis pars cæca et concita frænis
Arietat in portas, et duros objice postes.
Ipsæ de muris summo certamine matres
(Monstrat amor verus patriæ) ut vidêre Camillam;
Tela manu trepidæ jaciunt, ac robore duro,
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Præcipites, primæq; mori pro mœnibus ardent.
Interea Turnum in sylvis sævissimus implet
Nuncius, et juveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
Ingruere infensos hostes, et Marte secundo
Omnia corripuisse: metum jam ad mœnia ferri.
Ille furens (nam sæva Jovis sic numina poscunt)
Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit.
Vix è conspectu exierat, campumque tenebat:
Cùm pater Æneas, saltus ingressus apertos,
Exuperatque jugum, sylvâque evadit opacâ.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt.
Ac simul Æneas fumantes pulvere campos
Prospexit longè, Laurentiaque agmina vidit:
Et sævum Ænean agnovit Turnus in armis,

Qui primi attigerunt cursu portas aperta; hos turba hostilis opprimit agmine superjecto: nec evitant mortem funestam; sed in ipso ingressu, in muris patriis, et inter tutas domos confossi emittunt animas. Pars incipit claudere portas: nec audent patefacere aditum sociis, nec admittere precantes intra muros: et incipit tristissima strages, propugnantium in armis ingressus, et ruentium in pugnam. Ex iis qui sunt *exclusi: pars labitur in fossas præruptas, premente* multitudine *irruentium, ante oculos et vultus parentum plorantium, pars insana et concita equis frænatis impellunt portas et postes firmatos repagulis.* In *supremâ* illa *contentione matres ipsæ ex quo conspexerunt Camillam* (id *docet verus amor patriæ) festinantes jaciunt è muris tela manibus, et imitantur arma ferrea duris lignis, stipitibus, sudibus præustis, nihil moratæ, et cupiunt primæ mori pro defensione murorum. Interim nuncius acerbissimus occupat Turnum in sylvis, et Acca refert juveni magnum* illum *tumultum: Turmas Volscorum cæsas esse, Camillam occisam esse, hostes infestos imminere, et favente Marte vastasse omnia: timorem jam extendi ad muros. Ille furiosus deserit colles occupatos et sylvas difficiles, nam auctoritas dura Jovis ita imperat. Vix excesserat ultra conspectum, et attigerat campos: cum pater Æneas, ingressus sylvas patentes, supergreditur collem, et exit* ex *obscurâ sylvâ. Sic ambo festini et toto impetu currunt ad muros, nec absunt longo intervallo à se invicem. Et simul Æneas vidit procul campos undantes pulvere, Laurentemque exercitum: et Turnus agnovit Æneam ferocem cum exercitu,*

NOTÆ.

890. *Arietat in portas.*] Non quidem equorum in portas impulsu, quod visum est *Donato;* sed obviis quibusdam aut trabibus aut molaribus impactis instar arietum: de quâ machinâ, Æ. 2, 462

892. *Ut videre Camillam.*] Vel cum viderunt Camillæ corpus inter sociarum manus relatum: vel potius, quia, v. 594. dixit Diana se nube cavâ corpus illud tumulo illaturam, ex quo viderunt Camillam, pro alienâ salute ad arma concurrentûm, amor patriæ suasit ipsis idem pro salute propriâ faciendum. De *robore,* pro quovis duriore ligno, G. 1, 162.

901. *Furens (nam sæva &c.*] Duplici de causâ reliquit insidias, quibus Æneam deprehendere et bellum conficere mox potuisset: nempe ob præcipitem furorem qui ei mentem abstulit: et ob numina Jovis, et vim fatorum Æneæ faventium.

Adven-

audivitque incessum pedum, et hinnitus equorum. Statim inciperent certamina, et tentarent prælia: nisi Sol roseus jam lavaret mari Hispanico fessos equos, et reduceret noctem die cadente. Ambo quiescunt in castris ante urbem, et cingunt muros urbis.

Adventumque pedum flatusq; audivit equorum,
Continuo pugnas ineant, et prælia tentent:
Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Ibero
Tingat equos, noctemq; die labente reducat. 914
Considunt castris ante urbem, et mœnia vallant.

NOTÆ.

913. *Gurgite Ibero.*] Occiduo Oceano: nam Iberia sive Hispania ad occidentem Italiæ objacet. De *Iberia*, Æ. 9, 582. De *gurgite*, pro *mari*, Æ. 1, 118.

915. *Mœnia vallant.*] Circumambiunt: Trojani ut oppugnent; Rutuli ut defendant.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER XII.

ARGUMENTUM.

FRACTIS geminâ pugnâ Latinis, Turnus cum Æneâ singulari certamine dimicare statuit. Solemni sacramento conditiones certaminis, fœdusque à Latino, Æneâ, Turnoque sancitur. Fœdus à Juturnâ, Turni sorore, Junonis impulsu disturbatur: primusque Tolumnius, falso augurio victoriam suis pollicitus, Trojanos invadit. Æneas sagittâ vulneratus excedere cogitur è prælio: quo absente maximam stragem Turnus edit. Venus dictamno herbâ vulnus Æneæ sanat. Is, refectis viribus reversus ad pugnam Turnum nominatim vocat. Sed cum Juturna, excusso Turni aurigâ Metisco, currum ejus moderaretur, et ab Æneæ occursu detorqueret, ne congredi simul possent: Æneas admoto ad urbis mœnia exercitu, in propugnacula ignem conjicit. Hinc Amata, Turnum occisum rata, laqueo vitam sibi adimit. Turnus, ne urbs in hostium potestatem veniret, ad singulare certamen redit. Pugnant Æneas et Turnus: Æneas victor, cum Turni jugulo immineret, jamque ipsius precibus motus ad misericordiam deflecteret: viso in ejus humeris Pallantis balteo, repente exardescit, hostemque interficit.

INTERPRETATIO.
Turnus, cum videt Latinos fractos bello infelici objecisse animum, fidem *suorum promissorum jam repeti,*

TURNUS ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,

NOTÆ.

1. *Infractos.*] Vox raro negans, sæpius affirmans, ut jam monuimus, Æ. 5, 784. et probat multis Erythræus in Indice. Hic affirmat.

2. *Promissa.*] Quibus ad singulare cum Æneâ prælium se obstrinxerat, Æ. 10, 434.

Se

Se signari oculis: ultrò implacabilis ardet,
Attollitque animos. Pœnorum qualis in arvis
Saucius ille gravi venantûm vulnere pectus,
Tum demum movet arma leo: gaudetq; comantes
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Impavidus frangit telum, et fremit ore cruento.
Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic affatur regem, atq; ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno: nihil est quod dicta retractent
Ignavi Æneadæ; nec, quæ pepigere, recusent.
Congredior: fer sacra, pater, et concipe fœdus.
Aut hâc Dardanium dextrâ sub Tartara mittam,
Desertorem Asiæ (sedeant, spectentqu; Latini)
Et solus ferro crimen commune refellam:
Aut habeat victos, cedat Lavinia conjux.
Olli sedato respondit corde Latinus:
O præstans animi juvenis, quantum ipse feroci
Virtute exuperas, tanto me impensius æquum est
Consulere, atq; omnes metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu: nec non aurumq; animusq; Latino [est.
Sunt aliæ innuptæ Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores. Sine me hæc haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis: simul hæc animo hauri.

se designari oculis: sponte etiam implacabilis irascitur, et erigit animum. Qualis leo aliquis, in agris Afrorum, sauciatus secundum pectus duro vulnere venatorum, tunc denique exerit vires suas et lætatur commovens toros jubatos colli: et interritus abrumpit jaculum venatoris infixum sibi, et fremdet ore sanguinolento. Non aliter ira crescit Turno inflammato. Tunc sic alloquitur regem, et turbulentus ita incipit: Nulla est dilatio in Turno: nihil est cur segnes Trojani revocent sua verba, et abnuant facere ea, de quibus convenerunt. Descendo ad pugnam: offer sacrificia, O pater, et fac fœdus. Vel hâc manu dexterâ mittam ad inferos Trojanum profugum ex Asiâ, et solus refutabo ense criminationem communem nobis omnibus (Latini quiescant et aspiciant me) vel Trojanos possideat nos victos, et Lavinia detur ei uxor. Latinus respondit ei tranquillo animo: O juvenis, excellens animo, quantum tu excellis asperâ fortitudine, tanto studiosius justum est me providere, tibi, et me timentem tibi considerare omnia pericula. Est tibi regnum Dauni patris tui, sunt plurimæ urbes expugnatæ viribus tuis: sunt quoque Latino divitiæ et benevolentia: sunt aliæ virgines in Latio et campis Laurentibus, nec ingloriæ secundum genus. Permitte me omissis fraudibus exponere ista tibi non quidem grata dictu: et simul perpende ista animo.

NOTÆ.

4. *Pœnorum.*] Afrorum circa Carthaginem; qui sic dicti sunt, quasi Phœni, quia à Phœniciâ cum Didone profecti, Æ. 4. in argumento.

5. *Ille, &c.*] Magnus aliquis leo; et sic, *ille*, sæpe abundat in comparationibus, Æ. 10, 707.

6. *Movet arma leo.*] *Arma*, sunt uniuscujusque vires, et ad agendum instrumenta. Sic Æ. 2, 99. De Ulysse: *Et quærere conscius arma*, id est *dolos*. Apud Statium, l. 9. 589. *Armaque curva suum*, sunt *dentes*. Hic leonis *arma* sunt ungues, dentes: unde dicuntur *leones exarmati*, quibus ungues et dentes evulsi sunt.

7. *Toros.*] Sunt eminentiæ musculorum nodosæ ac tumentes, circa cervicem aliasque corporis partes.

11 *Retractent.*] Fidem datam revocent per aliud pactum et quasi contractum.

13. *Fer sacra ... concipe fœd s.*] Ad ejusmodi fœdera adhibebantur sacrificia et verba *concepta*, id est, certa solemniaque; infra, v. 169.

14. *Tartara.*] Inferorum pars est infima, Æ. 6, 134.

15. *Asiæ.*] Phrygiæ, sive Troades, quæ est in minore Asiâ, Æ. 1, 381.

19. *O præstans, &c.*] ORATIO Latini, quâ conatur Turnum à spe conjugii et singulari certamine ad pacem revocare: ostenditque, I. Affinitatem illam Turni cum Latino esse inutilem, cum regnum utriusque satis absque illâ virium conjunctione potens sit: cum sint urbes multæ Turno, divitiæ pariter atque animus et fortitudo Latini populis, virgines in Latio plurimæ quas Turnus uxores optare possit. II. Esse illicitam, quippe à Diis prohibitam, Æ. 7, 95. III. Esse perniciosam, si quidem, ex quo, Turni causâ, Deorum voluntati obstitit, calamitatibus innumeris utraque gens oppressa est. IV. Si, inquit, te occiso socium Æneam excepturus sum: quidni potius te salvo? V. Objicit sibi odia Rutulorum ob periculum Turni: Turno ipsi solicitudinem doloremque Dauni patris, belli varios eventus, &c. De *Latio* et *Laurento*, Æ. 7. 54, 63.

Non erat licitum me jungere filiam ulli è superioribus amatorum: et omnes Dii atque homines canebant id. Expugnatus amore tui, expugnatus cognato sanguine, et lachrymis mœstæ uxoris, rupi omnes nexus, abstuli eam promissam Æneæ genero, arripui bellum sceleratum. Ex eo, O Turne, quæ calamitates, quæ bella me persequantur, vides: quantos labores tu primus patiaris. Bis superati magno prœlio, vix defendimus urbe spes Italicas: fluenta Tyberis calent adhuc nostro cruore, et vasti agri albescunt ossibus. Quo referor toties? quæ stultitia vertit sententiam meam? si paratus sum adsciscere Trojanos ad societatem, Turno occiso: cur non potius extinguo bella eo salvo? quid Rutuli mihi conjuncti, quid reliqua Italia dicet? si exposuerim morti te (fortuna rejiciat hæc mea verba) Considera res mutabiles bello: miserere patris senioris, quem jam mœstum longè patria tua procul separat à nobis. Violentia Turni nullo modo mitigatur his verbis: invalescit potius, et asperatur remedio. Cum primùm potuit loqui, sic instituit ore: Deprecor, bone pater, deponas pro me hanc sollicitudinem, quam habes: et permittas me eligere mortem propter gloriam. *Nos etiam, O pater, libramus manu jacula et ferrum non imbelle: et sanguis sequitur è vulneribus quæ nos* facimus. *Procul aberit ab eo mater Dea: quæ muliebriter protegat eum fugacem, et ipsa se abscondat inani caligine. Sed Regina tremefacta novâ conditione pugnæ flebat, et retinebat generum iratum* ipsa *moritura: Turne, ego* peto unam rem, *per has lachrymas; per gloriam Amatæ,*

Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idq; omnes Diviq; hominesq; canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Conjugis et mœstæ lachrymis, vincla omnia rupi;
Promissam eripui genero, arma impia sumpsi.
Ex illo qui me casus, quæ, Turne, sequantur
Bella, vides: quantos primus patiare labores.
Bis magnâ victi pugnâ, vix urbe tuemur
Spes Italas: recalent nostro Tyberina fluenta
Sanguine adhuc, campiq; ingentes ossibus albent.
Quo referor toties? quæ mentem insania mutat?
Si Turno extincto socios sum accire paratus;
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cætera dicet
Italia, ad mortem si te (fors dicta refutet)
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias: miserere parentis
Longævi, quem nunc mœstum patria Ardea longe
Dividit. Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur: exuperat magis, ægrescitq; medendo.
Ut primùm fari potuit, sic instituit ore: [pro me
Quam pro me curam geris, hanc precor, optime,
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumq, haud debile dextrâ
Spargimus, et nostro sequitur de vulnere sanguis.
Longe illi Dea mater erit, quæ nube fugacem
Fœmineâ tegat, et vanis sese occulat umbris.
At regina, novâ pugnæ conterrita sorte,
Flebat, et ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego te lachrymas, per si quis Amatæ

NOTÆ.

34. *Bis magnâ victi pugnâ.*] *Primò* in excensu navium, ubi cæsus ab Æneâ Mezentius, fugatus Turnus, Æ. 10, 510. *Secundò* equestri, ubi cecidit Camilla, Æ. 11, 597. De *Tyberi*, Æ. 8, 330. De *Italis*, Æ. 7, 794.

45. *Parentis Longævi.*] *Dauni*, Æ. 7, 55. *Ardea*, urbs Rutulorum regia, Æ. 7, 410.

46. *Medendo.*] Dum ei medicina quæritur à Latino: gerundia enim ejusmodi sæpe passivam habeant vim. Ecl. 8, 71. *Cantando rumpitur anguis.*

49. *Pacisci.*] Quasi optione gloriosæ mortis aut vitæ propositâ, mortem consulto et veluti ex pacto eligere.

52. *Dea mater, &c.*] *Venus,* quæ à Diomedis impetu Æneam objectâ nube defendit, Æ. 10, 81.

56. *Turne, per has, &c.*] ORATIO Amatæ ad Turnum, Veniliæ sororis suæ filium: non quidem ut eum ad pacem inflectat, abhorrebat enim ab Æneæ societate: sed ut avertat à singulari certamine, et iterum communi bello res tota committatur.

Tangit

Tangit honos animum: spes tu nunc una senectæ,
Tu requies miseræ: decus imperiumque Latini
Te penes: in te omnis domus inclinata recumbit.
Unum oro, desiste manum committere Teucris.
Qui te cunque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent: simul hæc invisa relinquam
Lumina, nec generum Æneam captiva videbo.
Accepit vocem lachrymis Lavinia matris,
Flagrantes perfusa genas: cui plurimus ignem
Subjecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Si quis ebur; vel mixta rubent ubi lilia multâ
Alba rosâ: tales virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus.
Ardet in arma magis: paucisq; affatur Amatam:
Ne quæso, ne me lachrymis, neve omine tanto
Prosequere, in duri certamina Martis euntem,
O mater: neq; enim Turno mora libera mortis.
Nuncius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: cùm primum crastina cœlo
Puniceis invecta rotis Aurora rubebit; [quiescant
Non Teucros agat in Rutulos: Teucrûm arma
Et Rutulûm: nostro dirimatur sanguine bellum:
Illo quæratur conjux Lavinia campo.
Hæc ubi dicta dedit, rapidusq; in tecta recessit:
Poscit equos, gaudetq; tuens ante ora frementes,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia;

si aliqua movet animum tuum: tu jam es *unica spes senectutis* meæ, *tu* es *requies miseræ: regnum et gloria Latini* est *in tuâ potestate: familia omnis* jam *labefactata innititur tibi. Peto* rem *unam, omitte conserere manum* cum *Trojanis. Quicunque casus tibi destinati sunt* in *hâc pugnâ, ii destinati sunt etiam mihi, O Turne: statim abjiciam hanc lucem odiosam, nec aspiciam captiva Æneam generum. Lavinia rigata lachrymis* secundum *genas ardentes audiit verba matris: huic ignis multus suffecit ruborem, et sparsus est per vultum calefactum. Quemadmodum si aliquis tinxerit ebur Indicum purpurâ rubicundâ; aut quando lilia candida rubescunt, mixta rosis multis. Puella exhibebat vultu tales colores. Amor agitat Turnum, et figit oculos in puellâ.* Hinc *magis accenditur ad pugnam: et alloquitur Amatam paucis* verbis: *O mater, ne, obsecro, ne prosequaris fletu et augurio tam* funesto *me descendentem ad prælium asperi Martis: non enim est* in *Turno potestas retardandæ mortis. O Idmon, fer nuncius regi Trojano hæc mea verba, non* ei *placitura: quando crastina Aurora invecta rubro curru primum rubebit* in *cœlo:* tunc *non ducat Trojanos contra Rutulos: cessant bella Trojanorum et Rutulorum: bellum terminetur nostro sanguine: Lavinia petatur uxor in illo campo. Postquam protulit hæc verba, et celer abiit in domum* suam: *petit equos, et lætatur videns* eos *frementes in conspectu* suo, *quos Orithyia ipsa dedit Pilumno ornamentum;*

NOTÆ.

67. *Indum.*] Ebur è dentibus elephantorum, qui frequentes in Indiâ, Asiæ maximâ regione. G. 1. 57. *India mittit ebur.* De *ostro,* purpurâ ex ostreo expressâ, G, 2, 506.

74. *Neque enim Turno mora libera mortis.*] Sensus ex superioribus aptus est. Ne putes me cessurum lacrymis, et posse revocari funesto illo doloris vestri omine. Si enim sum moriturus; ne sic quidem pugnam subterfugio: non enim mortalium ulli liberum est mortem retardare, cum dies fatalis imminet. Hunc locum Servius recenset in duodecim Virgilii insolubilibus. De *tyranno,* pro rege, bonam in partem, Æn. 7, 266. De *Phrygia,* ubi Troas, Æ. 1, 381.

77. *Puniceis, &c.*] Vellicatur hic versus à criticis, ob frequentem collisionem literæ *r,* et syllabarum affinium. De colore *puniceo,* rubro, Ecl. 5. 17. De *Aurora ejusque curru,* G. 1, 249. Æ. 6, 535.

83. *Pilumno . . . . . Orithyia.*] *Pilumnus,* abnepos Turni, Æ. 10, 76. *Orithyia,* Erechthei Athenarum regis filia, rapta in Thraciam à Boreâ, G. 4, 463. Quæritur quomodo Pilumno Italo nota esse potuerit Orithyia, puella Attica in Thraciam translata. Respondet Turnebus, Pilumnum et Orithyiam hominum opinione deos esse habitos, atque ita alterum alteri notum esse potuisse: poëtam vero Orithyiam adhibuisse potius, quam aliud quodvis numen, quia Thracia semper equis nobilis fuit. Sic Turni equus Thracius est, Æ. 9, 49. Rhesi equi, Thracii Æ. 1, 469. Diomedis equi, Thracii, Æ. 1, 752. Porro versus hic spondaicus est: nam *Orithyia,* Ὠρείθυια, vox est quatuor syllabarum, quarum mediæ duæ diphthongi sunt ει, & υι.

qui superarent nivem candore, ventos celeritate. Aurigæ festini circumsistunt, et palpant cavis manibus pectora equorum plausa, et pectunt colla crinita. Deinde ipse induit humeris loricam asperam auro et candido orichalco: simul accommodat ut gestandum, et gladium, et clypeum, et cornua cristæ rubicundæ: gladium, inquam, *quem ipse Deus præses ignis elaboraverat Dauno patri* Turni, *et merserat fervescentem aquâ Stygiâ. Deinde sumit cum robore hastam validam, quæ stabat in mediâ domo admota magnæ columnæ, spolium Actoris Aurunci: et concutit eam tremulam, inclamans voce: O hasta quæ nunquam fefellisti me vocantem, nunc adest tempus:* olim *te maximus Actor, nunc dextra Turni te gestat: da ut prosternam corpus, et ut disrumpam forti manu loricam avulsam Phrygis effeminati, et* ut *inficiam pulvere capillos* ejus *crispatos ferro calido, et humidos myrrhâ.*

Qui candore nives anteirent, cursibus auras.
Circumstant properi aurigæ, manibusq; lacessunt
Pectora plausa cavis, et colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
Circumdat loricam humeris: simul aptat habendo
Ensemque, clypeumque, et rubræ cornua cristæ:
Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti
Fecerat, et Stygià candentem tinxerat undâ.
Exin, quæ in mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus astabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem,
Vociferans: Nunc, ô nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da sternere corpus,
Loricamque manu validâ lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, et fœdare in pulvere crines,
Vibratos calido ferro, myrrhâque madentes.

NOTÆ.

87. *Albo orichalco.*] Græce ὀρείχαλκος: ab ὄρος, *mons*, et χαλκός, *æs*: estque *æs montanum*: non fulvum, ut æs vulgare: sed in album deflectens: Gallice dicimus *leton*. Ita Scaliger ad Festum, Vossius in Etym. Latini syllabam secundam, quæ longa est, è naturâ suâ, et apud Callimachum in Lavacro Palladis, v. 19. brevem fecerunt: ut Virgilius hic, et Horatius. A. P. v. 202. *Tibia non, ut nunc, orichalco vincta, tubæque æmula.* Cum autem aliquando communes fuerint apud Latinos literæ O et *au*; quemadmodum *explodo* est à *plaudo*; quemadmodum scripsere veteres *olla* et *aula*, *caudex* et *codex*, &c. sic reperimus apud Plautum *aurichalcum* pro *orichalco*. Unde grammatici aliquot imperite metallum esse putaverunt ex *auro* et *ære* mixtum: cujusmodi nullum esse constat. Id vero, quale nunc habemus, non è terrâ natum, sed arte factum est: testaturque Plinius, l. 34, 2. suo tempore jamdudum desiisse, effœtâ tellure.

88. *Habendo.*] Gerundium passivæ facultatis, supra, v. 46.

89. *Cornua cristæ.*] Non vera *cornua*, qualia Pyrrhus galeæ ad terrorem hircina addebat, ex Plutarcho; sed cristam geminam è jubis equinis, aut plumis, è galeæ vertice hinc inde eminentem instar cornuum, Æ. 6. 779. *Geminæ stant vertice cristæ.*

90. *Ignipotens Deus, &c.*] *Vulcanus* arma Æneæ fabricavit, Æ. 8. 370. nec Turno quoque deesse ejus artem voluit poëta, ad augendam heroum suorum dignitatem. De *Vulcano*, ibid. et G. 1, 295. De *Dauno*, Æn. 7, 56.

91. *Stygiâ candentem, &c.*] *Candens*, ex Gellio, est aliquando *albicans*, aliquando *fervens*: quæ enim incalescunt, ex nimio fervore quandoque albicant. *Aquâ tinxerat* ensem Vulcanus: sic enim chalybs immersione temperatur. *Aquâ Stygiâ*, ad quandam veluti magicam consecrationem, quemadmodum innuit Donatus, Aquæ enim infernæ in magicis sacris expetebantur, Æ. 4, 512. Ego vero suspicor id factum à Vulcano, ut ensem illum frangi non posse probaret. *Stygis* enim Arcadiæ fontis, qui inde à poëtis ad inferos traductus est, ea vis erat, ut vasa cujuslibet metalli diffringeret, nec possent ejus aquæ, nisi equi ungulâ, contineri, Æ. 6, 323.

94. *Actoris Aurunci spolium.*] Ducis alicujus Auruncorum, cui Turnus eam bello detraxerat. De *Auruncis* Italiæ populis, inter Volscos et Campanos. Æ. 7, 54.

99. *Semiviri Phrygis, &c.*] Cur id nominis Phrygibus, et Æneæ tribuatur, jam dictum. Æ. 4, 215. ubi de capillis unguento delibutis. De *Phrygiâ*, in qua Troas, Æ. 1, 381.

100. *Vibratos, &c.*] *Calamistro Crispatos.* Fuit autem *calamistrum* acus ferrea, longior, aliquando fistulæ instar cava: quæ calefacta sub cinere, et capillis, adhibita, eos intorquebat: à similitudine cum *calamo* seu arundine, nomen habuit. Hujus artis ministri, *ciniflones* et *cinerarii* vocabantur, quod ad calefaciendum calamistrum flarent in cineres.

Myrrhâque madentes.] *Myrrha*, arbuscula est,

His

His agitur furiis, totoque ardentis ab ore
Scintillæ absistunt: oculis micat acribus ignis.
Mugitus veluti cùm prima in prælia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsâ ad pugnam proludit arenâ.
Nec minus interea maternis sævus in armis
Æneas acuit Martem, et se suscitat irâ,
Oblato gaudens componi fœdere bellum.
Tùm socios mœstique metum solatur Iüli,
Fata docens: regique jubet responsa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.
Postera vix summos spargebat lumine montes
Orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant.
Campum ad certamen, magnæ sub mœnibus urbis,
Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant:
In medioque focos, et Diis communibus aras
Gramineas: alii fontemque ignemque ferebant
Velati lino, et verbenâ tempora vincti.

Abripitur hoc furore, et scintillæ erumpunt è toto vultu furentis, ignis fulget vividis oculis. Quemadmodum quando taurus emittit mugitus terribiles ad præludium pugnæ, et obluctans in *truncum arboris conatur irasci adversus cornua, et provocat ventos ictibus, et parat se ad pugnam, disjectis arenis. Interea Æneas terribilis sub armaturâ maternâ non minus parat pugnam, et furore commovit se, lætus bellum dirimi proposito fœdere. Tum consolatur socios et timorem Iüli soliciti, aperiens* ipsis *fata: jubetque viros reportare Latino certum responsum, et proponere conditiones pacis. Vix sequens dies nata illustrabat luce supremos montes, quando equi Solis erigunt se primum è profundo mari, et emittunt lucem naribus patulis. Viri Rutuli et Trojani dimetientes parabant campum ad pugnam, juxta muros magnæ urbis: et in medio* campo *focos et aras è cespite Diis communibus: alii portabant aquam et ignem, operti lino, et cincti verbenâ* circa *capita.*

NOTÆ.

in Arabiâ præsertim nascens: altitudo ejus ad quinque cubita, nec sine spinâ, caudice duro et intorto, cortice levi, folio olivæ fere simili. Succus inde sponte exsudat certis temporibus, tum incisione exprimitur, diciturque *stacte* vel *myrrha*, Plin. l. 12. 15. Condiendis cadaveribus, et imbuendis capillis, aliisque ejusmodi deliciis adhibebatur.

101. *Furiis.*] Furiosis motibus, quasi quibusdam furiis, Æ. 6. 572.

115. *Solis equi.*] Quatuor, de quibus Æ. 5. 105. *Gurgite*, pro mari, Æ. . 118.

118. *Focos . . . . aras Gramineas.*] Aras e cespite, seu terrâ cum herbis evulsâ, in quibus ignis imponeretur *fovereturque:* atque ita *aræ* sunt ipsi *foci.*

Diis communibus.] *Communes Dii* multis modis sumuntur. I. Qui certam cœli zonam regionemque non habent: qualis Cybele mater Deorum; cum certam habeant Jupiter, Juno, Mercurius, Venus, &c. II. Qui apud omnes homines coluntur, ut Sol, Luna, Mars, &c. III. Huic ad rem melius, qui ab Rutulis ac Trojanis ad pacem communiter et pariter invocandi erant. Ita fere Servius.

119. *Fontemque ignemque.*] Servius, *Ad facienda fœdera, aqua et ignis adhibentur; unde contra, quos arcere volumus à nostro consortio, eis aquâ et igni interdicimus*, id est, *rebus quibus consortia copulantur.* Erat autem necessaria sacrificiis aqua, vel ad lustrandos adstantes, vel ad purgandum corpus ante sacrificium, vel ad alios victimarum usus. *Fontem* posuit pro aqua.

120. *Velati lino*, &c.] Id quasi certum statuitur à Servio, *feciales*, qui sanciendis fœderibus ministri adhibebantur, nunquam lineam tulisse vestem. Unde triplex opinio de hâc Virgilii voce. I. Servius ait, fœdus illud irritam fore; Virgilium vero, quoties rebus exitum daturus non est, toties iis infirma et inauspicata dare principia. Sic Æneas in Thraciâ condens urbem, taurum Jovi contra ritum sacrificat, Æ. 3. 21. II. Passeratius et Scaliger explicant *linum*, non de veste, sed de filo sive licio, quo flamines et alii caput per æstatem cingebant, et, ut Varronis ac Livii verbis utar, *velabant:* unde *flamines*, quasi *filamines*, vocabantur Æ. 8. 664. III. Niger et Hyginus apud Servium legunt: *velati limo:* et explicant *limum*, vestem ab umbilico ad pedes, cujus in extremâ orâ erat purpura *lima*, id est flexuosa. Sed vestis illa poparum erat, sive infimorum sacrificii ministrorum. Quare adhæreo secundæ opinioni.

Verbena.] Proprie certa est herbæ species, *de*

Exercitus Italorum prodit, et agmina hastata effundunt se plenis portis: hinc totus exercitus Trojanus et Tyrrhenus erit sub armis variis: non aliter armati ferro, quam si durum certamen Martis appellet eos. Ipsi etiam ductores decori auro et purpura currunt inter media millia: et Mnestheus proles Assaraci, et generosus Asylas, et Messapus agitator equorum, soboles Neptuni. Et postquam quisque recessit in sua spatia signo dato, figunt hastas humi, et deponunt clypeos. Tunc matres effusæ studio, et plebs inermis, et senes infirmi occupârunt turres et tecta domorum: alii stant in altis portis. At Juno ex summo monte, qui nunc dicitur Albanus (tunc neque nomen, neque honor, neque gloria erat monti) videbat campum, et utrumque exercitum Laurentinorum et Trojanorum, et urbem Latini. Statim sic allocuta est Dea sororem Turni, quæ Dea est stagnis et fluviis sonoris: Jupiter rex cœli addixit illi hunc honorem ob virginitatem ereptam: Nympha, ornamentum amnium, gratissima meo animo: scis quomodo prætulerim te soli omnibus Latinis, quæcunque ascenderunt ingratum lectum summi Jovis: et quomodo sponte constituerim te participem cœli. O Juturna, ne accuses me, accipe causam luctûs tui. Quatenus fortuna visa est id tolerare, et Parcæ permittebant

Procedit legio Ausonidum, pilataq; plenis 121
Agmina se fundunt portis: hinc Troïus omnis,
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis:
Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori: 126
Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas:
Et Messapus equûm domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisq; recessit,
Defigunt telluri hastas, et scuta reclinant. 130
Tum studio effusæ matres, et vulgus inermum,
Invalidique senes, turres et tecta domorum
Obsedêre: alii portis sublimibus astant.
At Juno ex summo, qui nunc Albanus habetur,
(Tunc neque nomen erat, neque honos, aut gloria monti) 135
Prospiciens tumulo, campum spectabat, et ambas
Laurentûm Troumque acies, urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est affata sororem, 138
Diva Deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet: hunc illi rex ætheris altus honorem
Juppiter erepta pro virginitate sacravit.
Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
Scis, ut te cunctis unam, quæcunque Latinæ
Magnanimi Jovis ingratum ascendêre cubile,
Prætulerim, cœliq; libens in parte locârim. 145
Disce tuum (ne me incuses) Juturna, dolorem.
Quâ visa est fortuna pati, Parcæque sinebant

NOTÆ.

la verbena: communiter tamen sumebatur pro quâlibet herbâ vel fronde, laurea, myrteâ, &c. è sacro loco evulsa, Ecl. 8. 65.

121. *Legio Ausonidum, pilata, &c.*] *Legio*, pars exercitûs certo numero definita: hic pro toto exercitu, G. 2. 279. *Pilata*, armata pilis, hastilibus, Æ. 7. 664.

123. *Tyrrhenus.*] Sub Tarchonte, socio Æneæ, Æ. 8. 479. Æ. 2. 781.

127. *Genus Assaraci Mnestheus, &c.*] Igitur sanguine junctus Æneæ, qui ab Assaraco genus ducebat, Æn. 1. 284. De *Asyla*, Æ. 11. 620. De *Messapo*, Æ. 7. 691.

134. *Albanus, &c.*] De hoc monte, Æ. 8. 48. Æ. 9. 387.

139. *Diva Deam.*] Dicunt Grammatici, *Deos* fuisse æternos; *Divos*, ex hominibus assumptos. Tamen Virgilius nomen utrumque confundit: Æ. 1. 482. Pallas vocatur *Diva*.

Stagnis quæ, &c.] *Juturna*, soror Turni. *Naïs* ab Ovidio vocatur, Fast. 2. 585. id est, Nympha aquatilis. Hunc ei honorem à Jove in præmium ereptæ pudicitiæ concessum ait Virgilius, Ovidius etiam ante amores Jovis ei attribuit. Fons ejus et lacus ex Albani montis radicibus in Tyberim influit, celebri apud veteres aquarum salubritate; vocant hodie nonnulli *Lago di Turno*; alii, *di Volturno:* cum esset prius *Lago di Juturna*, inquit Cluverius.

144. *Jovis ingratum cubile.*] Commutatio, pro, *Cubile Jovis ingrati*, et in servando conjugio parum fidi. *Locarim.* Locari à Jove passa sim.

147. *Parcæ.*] Tres, quæ pro fatis hic usurpantur, Ecl. 4. 47.

Cedere

Cedere res Latio, Turnum et tua mœnia texi :
Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis,
Parcarumq; dies et vis inimica propinquat.
Non pugnam aspicere hanc oculis, non fœdera pos-
Tu pro germano si quid præsentius audes, [sum.
Perge, decet : forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea, cùm lacrymas oculis Juturna profudit,
Terq; quaterq; manu pectus percussit honestum.
Non lachrymis hoc tempus, ait Saturnia Juno,
Accelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti :
Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam, et tristi turbatam vulnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen : bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clypeo et cœlestibus armis,
Et juxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ,
Procedunt castris ; purâque in veste sacerdos

res Latii procedere defendi Turnum et urbem tuam. Nunc cognosco juvenem certare fatis inæqualibus : et dies appropinquat Parcarum et potestas adversa. Non possum videre oculis hoc certamen, et fœdera. Tu, si audes aliquid utilius pro fratre tuo, perfice illud, *decet : fortasse meliora succedent miseris. Vix ea* dicta fuerant, *cum Juturna fudit oculis lachrymas, et verberavit manu pectus decorum ter ac quater. Juno filia Saturni inquit : Non est hoc tempus ad lachrymas : propera, ei subtrahe fratrem morti, si est aliqua ratio : vel tu excita bellum, et dissipa fœdus inceptum : ego* sum tibi *auctor ut* id *audeas. Sic exhortata reliquit* eam *dubiam et turbatam tristi solicitudine animi. Interim reges* vehuntur : *Latinus magno apparatu, curru* à *quatuor equis* tracto, *cui duodecim radii aurati circumeunt caput nitidum, ornamentum Solis avi. Turnus vehitur binis equis candidis, librans manu duo jacula latâ cuspide. Inde pater Æneas, caput gentis Romanæ, resplendens clypeo cœlesti et armis divinis, et Ascanius adstat comes, secunda spes magnæ Romæ. Exeunt è castris : et sacerdos in veste candidâ*

NOTÆ.

152. *Si quid præsentius audes, &c.*] Non quòd Nympham se Deûm regina potentiorem putet ; sed quòd faciliorem fore apud Jovem putet sororis excusationem, si soror pro fratre moram injicere fatis audeat.

161. *Interea reges, &c.*] Adumbrata hæc pompa fœderis ad Homeri exemplum, Il. 3. ubi Agamemnon et Priamus, de pugna singulari Paridis in Menelaum facto fœdere conveniunt. Hic sententia longiori parenthesi suspensa est, per novem nempe versus : *interea reges . . . . procedunt castris.* Potest tamen et absque parenthesi intelligi, si dicatur poëta à plurali numero ad singularem statim deflexisse ; pro *interea reges vehuntur : Latinus quidem curru quadrijugo, &c.*

164. *Solis avi, &c.*] Dixit Virgilius, Æ. 7. 47. Latini patrem fuisse *Faunum ;* matrem, *Maricam* Nympham ; avum, *Picum.* Quomodo ergo *Sol* esse potuit *avus* Latini ? I. Hesiodus Latinum facit filium *Circes* et Ulyssis, in Theogon. v. 1013. Circe autem filia fuit Solis, Æ. 3. 386. Æ. 7. 10. At huic aperte adversatur Virgilius in Latini stemmate, Æ. 7. 47. II. Arnobius ait *Maricam* illam Nympham Latini matrem, ipsam esse Italo nomine *Circen.* At eo ipso libri septimi initio Virgilius aperte Circen à Maricâ distinguit : cum vocat Maricam, *Laurentem* nympham ; Circen autem *Ææam,* id est. Colchicam, Æ. 3. 386. III. Ego existimo *Circen,* conjugis loco habitam à *Pico ;* eamque ex eo *Faunum* suscepisse : ipsumque deinde Picum in avem mutasse, quòd ad amorem legitimæ conjugis *Canentis* se referret. Et vero Circe vocatur Pici *conjux,* Æ. 7. 189. quod tamen videtur ab Ovidii narratione paulum discedere, quam ibidem attulimus.

165. *Bina hastilia.*] *Pila,* qualia duo simul ferre deinde soliti sunt milites Romani, Æ. 7. 664. *Crispans :* quatiendo quasi sinuans et flectens.

167. *Sidereo clypeo.*] Vel instar siderum fulgente : vel quem in cœlo Venus à Vulcano petierat : vel quem Deus ipse Vulcanus in Hierâ insulâ fabricaverat, Æ. 8. 370.

168. *Spes altera Romæ.*] Æneas enim prima, Ascanius secunda. Quod aiunt, Ciceronem quoddam e Virgilii carminibus audientem, has in voces erupisse, falsum ostendimus in argumento Ecl. 6.

169. *Purâ in veste.*] Donatus, *colore albâ, nec purpuræ variatâ picturis.* Festus ; *non fulguritâ ; non funestâ,* id est, quæ funeri adhibita non fuisset. Alii communiter, *carente maculis.*

adducit fœtum porcæ setosæ et ovem intonsam, et statuit victimas ad aras accensas. Illi conversis oculis ad Solem orientem spargunt manibus fruges [illegible]tum salsum, et signant gladio summa capita victimarum, et effundunt pateras in aras. Tum pius Æneas nudato gladio sic orat: Esto nunc testis mihi oranti, ô Sol, et hæc terra pro quâ potui tolerare tot labores, et tu, O pater omnipotens et tu, O Juno Saturni filia, jam ô Diva, jam mihi melior, ut oro: et tu, O gloriose Mars, qui pater tenes omnia bella sub tuâ potestate: et fontes et fluvios invoco, et quæcunque est divinitas in alto aëre, et quicunque sunt Dii sub mari cæruleo. Si forte victoria cesserit ad Turnum Italum; æquum est nos victos abire in urbem Evandri: Iulus abibit ex his campis: nec Æneadæ rebelles inferent deinceps ullum bellum, aut provocabunt armis hæc regna. Si vero victoria concesserit nobis Martem prosperum, ut potius spero, et potius Dii confirment sua potentia [illegible] ego neque cogam Italos obedire Trojanis, neque arrogo mihi imperium: ambæ nationes indomitæ jungent se legibus æqualibus in fœdus æternum. Ego distribuam religiones et Deos: socer Latinus curet bella, socer supremum imperium: Trojani extruent mihi urbem, et Lavinia imponet nomen urbi. Æneas sic dixit primus: Latinus deinde sic sequitur aspiciens in cœlum, et erigit dextram ad astra: O Ænea, juro hæc eadem sidera, mare, terram, et geminam prolem Latonæ, et Janum bifrontem,

Setigeræ fœtum suis, intonsamque bidentem
Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conversi lumina Solem,
Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisq; altaria libant.
Tum pius Æneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis et hæc mihi terra precanti,
Quam propter tantos potui perferre labores:
Et pater omnipotens, et tu Saturnia Juno; [vors,
Jam melior, jam Diva, precor: tuq; inclyte Ma-
Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques:
Fontesq; fluviosq; voco, quæque ætheris alti
Relligio, et quæ cœruleo sunt numina ponto.
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
Convenit Evandri victos discedere ad urbem:
Cedet Iülus agris: nec pòst arma ulla rebelles
Æneadæ referent, ferrove hæc regna lacessent.
Sin nostrum annuerit nobis victoria Martem,
(Ut potius reor, et potius Dii numine firment)
Non ego, nec Teucris Italos parere jubebo,
Nec mihi regna peto: paribus se legibus ambæ
Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.
Sacra Deosque dabo: socer arma Latinus habeto,
Imperium solemne socer: mihi mœnia Teucri
Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.
Sic prior Æneas: sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens cœlum, tenditque ad sidera dextram:
Hæc eadem, Ænea, terram, mare, sidera juro,
Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,

NOTÆ.

170. *Setigeræ suis, &c.*] *Ovis* pro Æneâ adhibetur, Græco fere more. Nam Græci apud Homerum. Iliad. 3. 103. agnos ad fœdus statuunt. *Porcus*, pro Latino, more Romano aut Italo, de quo more Æ. 8. 641. De *ovibus bidentibus*. Æ. 4. 57. De *conversione ad orientem* in auspiciis et sacris rebus, Ecl. 9. 15.

173. *Fruges salsas, &c.*] I. *Molam*, ex purissimo frumento, *salso*, tosto, ac molito, victimarum capiti imponunt, quæ proprie est *immolatio*, Æ. 2. 133. II. Pilos è capite victimarum secant, Æ. 6. 245. in Notis. III. Vina invergunt in frontem victimarum, et in ipsa altaria: quæ *libatio* erat, ibid. et Æ. 1. 736. Atque illi primi erant sacrificii apparatus.

176. *Esto nunc Sol testis, &c.*] *Sol, Terra Jupiter, Juno, Mars, &c.* Communes illi sunt utriusque gentis Dii, de quibus, v. 118.

183. *Ausonio Turno.*] Italo, Æ. 7. 54.

184. *Evandri ad urbem.*] Pallanteum, Æ. 8. 51.

185. *Cedet Iulus.*] Ut ostendat, se non tàm sibi, quàm posteris suis et genti, sedem quærere.

187. *Nostrum Martem.*] Faventem. Infra, v. 540. *Nec Dii texere Cupentum Æneâ veniente sui.*

198. *Latonæq; genus duplex.*] *Apollinem*, Solem; et *Dianam*, Lunam; Latonâ ex Jove editos, in insulâ Delo, Ecl. 3. 67. Æ. 3. 74. 77.

Janumque bifrontem.] Italorum regem ac numen, fœderibus adhiberi solitum, Æ. 6. 607, 610.

Vimque

Vimque Deûm infernam, et diri sacraria Ditis :
Audiat hæc genitor, qui fœdera fulmine sancit;
Tango aras, mediosque ignes, et numina testor :
Nulla dies pacem hanc Italis nec fœdera rumpet,
Quo res cunq; cadent : nec me vis ulla volentem
Avertet : non, si tellurem effundat in undas
Diluvio miscens; cœlumve in Tartara solvat :
Ut sceptrum hoc (dextrâ sceptrum nam forte gerebat)
Nunquam fronde levi fundet virgulta nec umbras,
Cùm semel in sylvis imo de stirpe recisum
Matre caret, posuitque comas et brachia ferro ;
Olim arbos ; nunc artificis manus ære decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant fœdera dictis,
Conspectu in medio procerum : tùm rite sacratas
In flammam jugulant pecudes, et viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis impar ea pugna videri
Jamdudum, et vario misceri pectora motu :

et potestatem infernam Deorum, et penetralia sævi Plutonis. Audiat hæc pater ille, *qui firmat fulmine fœdera. Tango aras, et ignes in medio* earum, *et attestor Deos: nulla dies auferet Italis hanc pacem, neque* hæc *fœdera, quomodocunque res succedant: nec ulla potentia abducet me* ab iis *volentem: non, etiamsi* illa potentia *dissolvat terram in aquas confundens* eam *diluvio; aut dejiciat cœlum in inferos. Quemadmodum hoc sceptrum (nam forte tenebat* manu *dextra sceptrum) nunquam emittet ramulos nec umbracula levibus foliis: ex quo primum in sylvis abscissum ex infimo trunco separatur a matre, et ferro amisit frondes et ramulus: quondam arbor, nunc manus fabri cinxit* illam *ære pulchro, et dedit portandum regibus Latinis. Talibus verbis confirmabant fœdera inter se, in medio conspectu principum: tum* juxta *morem sacras victimas occidunt in ignem, et extrahunt viscera* ex iisdem adhuc *spirantibus, et tegunt altaria lancibus plenis. At vero* cœpit *certamen illud jampridem videri Rutulis inæquale, et animi turbari vario motu :*

NOTÆ.

199. *Vim Deûm infernam.*] Pro *Diis ipsis infernis*, ut Iliad. 3. 105. Πριάμοιο βίην, *Priami vim*, pro *ipso Priamo*. Et Æ. 4. 132. *Odora canum vis*, pro *ipsis canibus*.

Sacraria Ditis.] *Dis*, Pluto est, G. 4. 467. *Sacrarium*, sanctuarium, locus templi intimus, ubi præcipua numinis religio: hic regia est Plutonis, de qua Æ. 6. 630. Quidam hanc infernam, regiam, *sacram* dici putant quasi *execrabilem*: ut Æ. 3. 57. *Auri sacra fames.*

200. *Fœdera fulmine sancit.*] Quia per coruscationes fulminum fœdera confirmantur : ita Servius. Vel quia Jupiter ultor est violati fœderis, perculsis fulmine fœdifragis : ita Turnebus. Unde fecialis porcam feriens in solemni fœderum formula sic precabatur Jovem; *Illis legibus populus non deficiet. Si prior defecerit, publico consilio, dolo malo: tu illo die Jupiter, populum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito; quanto magis potes pollesque.* Ita Livius, l. 2.

201. *Tango aras.*] Mos jurantium, supplicantium, sacrificantium, ut aras et simulacra et res sacras manu contingant: qui mos ad nos etiam transiit, ut jurantes sacris libris manum imponamus, Æ. 4. 219.

204. *Tellurem effundat in undas.*] Servius hypallagen sive commutationem hic agnoscit: pro, *undas effundat in tellurem.* Ego minime, sed cum ferè undecunque mare terram ambiat, interpretor de terrâ compage in undas dissolvenda. De *Tartaro*, profundissimo inferorum loco, Æ. 6. 134.

206. *Ut sceptrum hoc, &c.*] Apta est è superieribus sententia ; *nec me vis ulla volentem avertet . . . . ut sceptrum hoc nunquam* fundet *virgulta, &c.* Petita est illa comparatio ex Homero totidem fere verbis, Iliad. 1. 234. Et quanquam solemne fuit regum jusjurandum sceptri sublatio, ut monet Aristoteles Polit. 3. ab illâ tamen nimis curiosâ sceptri descriptione abstinere potuit debuitque Virgilius.

209. *Matre caret.*] Vel terrâ : nam, *non jam mater alit tellus*, Æ. 11. 71. Vel arbore: nam *parva sub ingenti matris se subjicit umbra*, G. 2. 19.

213. *Rite sacratas.*] Immolatione, sectione pilorum, libatione ; supra, v. 178.

215. *Oneratis lancibus, &c.*] Vasis escariis in quibus structa et cumulata victimarum exta. *Lanx* nomen habet à *latitudine*: sicut *patina*, à *pateo.* Vossius tamen inter lancem et patinam id fere discriminis statuit: quod in *lance* carnes assæ, fructus, cibi simplices apponerentur ; in patinâ cibi conditi, ut pisces, haberetque vulgo operculum.

Tum

et tunc magis, cum propius vident eos non esse pari robore. Auget hanc opinionem Turnus, progressus gradu tacito, et [illegible]

Tum magis, ut propius cernunt non viribus æquis.
Adjuvat incessu tacito progressus, et aram
Suppliciter venerans demisso lumine Turnus,
Tabentesque genæ, et juvenili in corpore pallor.
Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
Sermonem, et vulgi variare labantia corda:
In medias acies, formam assimulata Camerti,
(Cui genus à proavis ingens, clarumq; paternæ
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis)
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, o Rutuli, cunctis pro talibus unam
Objectare animam? numerone, an viribus æqui
Non sumus? En omnes et Troës et Arcades hic [sunt,
Fatalisq; manus, infensa Etruria Turno:
Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur:
Nos patria amissâ dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
Talibus incensa est juvenum sententia dictis
Jam magis atq; magis: serpitq; per agmina murmur.
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini:
Qui sibi jam requiem pugnæ rebusque salutem
Sperabant; nunc arma volunt, fœdusq; precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud majus Juturna adjungit, et alto
Dat signum cœlo: quo non præsentius ullum
Turbavit mentes Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubrâ fulvus Jovis ales in æthrâ,

sibi [illegible] *rebus suis; nunc spectant arma, et cupiunt fœdus non factum, et miserantur* [illegible] *Turni. Juturna addit his rebus aliud majus, et præbet ex alto cœlo ostentum, quo nullum apertius turbavit animos Italos, et decepit prodigio. Scilicet aquila fulva Jovis, volans in aëre rubicundo,*

NOTÆ.

231. *Troës et Arcades, &c.*] Gentes in Turnum fœderatæ. Trojani Æneæ: Arcades Evandri: Etrusci Tarchontis, Æ. 8. 505. 479.

232. *Fatalisque manus, &c.*] Vel quia Latinorum agros petebant quasi fatis sibi debitos: vel potius, cum Virgilius id solis Etruscis attribuat, quia fato paratum sibi regem Æneam exspectaverant, Æ. 8. 494. Bene ait *infesta Etruria Turno*: erat enim aliqua pars Etruriæ Turno addicta, duce Messapo, Æ. 7. 691. 695.

233. *Vix hostem alterni.*] Si secundus quisque nostrum, si media pars nostrum congrediatur; vix singuli hostem habebimus: id est, duo et amplius unicuique objicimur.

246. *Monstro.*] Ostento: quod monstratur et ostenditur signa futurorum petentibus.

247. *Rubra Jovis ales in æthra.*] *Æthra, æthræ:* nomen primæ declinationis, αἴθρα: idem est atque æther. *Æther* autem juxta Anaxagoram et Ciceronem, est illa veterum sphæra ignis aërem ambiens, ab αἴθω, *ardere:* ideo *rubra* à Virgilio dicta: juxta alios, est cœli tectus et siderum compago, ab ἀεὶ θεῖν, *semper currere.* Hic pro *aëre* universim sumitur. De *Jovis alite,* aquila, Æ. 5. 255.

Litoreas

Litoreas agitabat aves, turbamque sonantem
Agminis aligeri: subito cùm lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
Arrexere animos Itali: cunctæque volucres
Convertunt clamore fugam (mirabile visu)
Ætheraque obscurant pennis, hostemq; per auras
Factâ nube premunt: donec vi victus et ipso
Pondere defecit, prædamq; ex unguibus ales
Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tùm vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntq; manus, primusq; Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc, votis, inquit, quod sæpe petivi;
Accipio, agnoscoque Deos. Me, me duce ferrum
Corripite, ô Rutuli, quos improbus advena bello
Territat, invalidas ut aves; et litora vestra
Vi populat: petet ille fugam, penitusq; profundo
Vela dabit: vos unanimi densete catervas,
Et regem vobis pugnâ defendite raptum.
Dixit, et adversos telum contorsit in hostes
Procurrens: sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat: simul hoc; simul ingens clamor, et om-
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu. [nes
Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida creârat
Una tot Arcadio conjux Tyrrhena Gylippo;
Horum unum ad medium, teritur quà sutilis alvo
Balteus, et laterum juncturas fibula mordet,
Egregium formâ juvenem et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvâque extendit arenâ.
At fratres, animosa phalanx accensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, cæcique ruunt: quos agmina contra
Procurrunt Laurentum: hinc densi rursus inundant

persequebatur aves marinas et multitudinem strepitantem alatæ turbæ: cum repente ruens ad aquas, avida comprehendit pedibus aduncis cycnum eximium. Itali sustulerunt animos: et aves omnes (res mirabilis aspectu) cum sonitu convertuntur e fugâ, et inumbrant alis aërem, et velut nube coactâ urgent hostem per aërem: donec cessit avis, victa earum vi et ipso pondere cycni, et dimisit prædam ex unguibus in flumen, et longe aufugit inter nubes. Tunc autem Rutuli venerantur ostentum illud clamore, et explicant manus, et augur Tolumnius primus ait: Hoc erat, hoc, quod sæpe petivi votis: admitto omen, et agnosco Deos. Me, me auctore sumite ferrum, ô Rutuli, quos improbus advena terret bello, sicut imbecilles volucres, et per vim vastat litora vestra: ille arripiet fugam, et longe permittet vela mari: vos concordes colligite agmina, et prælio defendite regem vobis ereptum. Sic *dixit, et irrumpens vibravit hastam in hostes oppositos: hasta cornea stridens emisit sonum, et certa dividit aërem: simul hoc* fit; *simul clamor magnus* oritur, *et omnes ordines perturbati* sunt, *et animi accensi tumultu. Cum forte novem formosa corpora fratrum starent adversum, quos fidelis uxor Tyrrhena una ediderat Gylippo Arcadi: hasta volans transfodit unum illorum circa medium* corpus, per *costas, quà balteus consutus atteritur ventre, et* quà *fibula stringit juncturas laterum, et sternit* in *flavam arenam juvenem* illum *insignem pulchritudine. Sed fratres* ejus, *turba generosa et concitata dolore, partim educunt enses manibus, partim apprehendunt* tela *missilia ferrea, et irrumpunt* veluti *cæci: adversus quos irruunt agmina Laurentinorum: deinde iterum effunduntur conferti*

NOTÆ.

257. *Augurium, &c.*] Proprie, erat enim signum petitum ex *avibus*, Æ. 2. 703. Et scitè quidem Rutuli Æneam in aquilâ, Turnum in cycno, seipsos in avibus agnoscebant: sed falsum erat augurium, non à Deo fatorum administro, sed è Juturna immissum, ad disturbandum fœdus et mortem Turni retardandam.

264. *Densete.*] Veteri more, pro *densate*, Æ. 10. 432.

267. *Cornus.*] Hasta ex arbore *corno, cornouiller, the corneil-tree*, G. 2. 34.

269. *Cunei.*] Ordines peditum, sic dicti ab agminum figura: infra, v. 575.

274. *Balteus, et laterum juncturas, &c.*] *Fibula*, claviculus, extrema baltei connectens. *Latera* baltei intelligit, non corporis.

277. *Phalanx.*] Vox Macedonica, peditum agmen, Æ. 6. 489.

Troës,

Troës, Agyllinique, et pictis Arcades armis.
Sic omnes amor unus habet decernere ferro.
Diripuere aras: it toto turbida cœlo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber:
Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus,
Pulsatos referens infecto fœdere Divos.
Infrænant alii currus, aut corpora saltu
Subjiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem regisque insigne gerentem
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere fœdus,
Adverso proterret equo: ruit ille recedens,
Et miser oppositis à tergo involvitur aris,
In caput, inque humeros: at fervidus advolat hastâ
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet, hæc melior magnis data victima Divis.
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Chorinæus ab arâ
Corripit, et venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis: olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambusta dedit: super ipse secutus
Cæsariem lævâ turbati corripit hostis,
Impressoque genu nitens, terræ applicat ipsum.
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primâque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superimminet: ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reductâ
Disjicit, et sparso latè rigat arma cerebro.

Trojani et Etrusci, et Arcades pictis armis. Sic idem amor dimicandi ferro occupat omnes. Spoliaverunt altaria: nubes confusa jaculorum spargitur toto aëre, et pluvia ferrea imminet: jaciunt pocula et ignes. Ipse rex Latinus fugit, reportans Deos dejectos fœdere non perfecto. Alii alligant equos curribus, vel saltu imponunt corpora equis, et instant nudis ensibus. Messapus cupidus turbare fœdus proturbat equo objecto Aulestem, regem Etruscum, et ferentem ornamenta regis: ille recedens cadit, et infelix à tergo implicatur aris aversis, per caput et humeros: at Messapus ardens accurrit cum *hastâ, et sublimis ex equo* ferit eum *graviter hastâ trabali multum deprecantem, et sic loquitur: Habet hoc* vulnus: *hæc hostia convenientior oblata* est *magnis Diis. Itali accurrunt, et nudant membra calida. Chorinæus arripit ex arâ torrem semiustum, et occurrens intercipit flammis vultum Ebusi irruentis et inferentis vulnus: magna barba refulsit illi, et ustulata emisit nidorem: ipse* Chorinæus *incurrens desuper comprehendit* manu *sinistrâ comam turbati hostis, et obluctans imposito genu sternit eum humi: sic ferit latus duro gladio. Podalirius sequens ense stricto Alsum pastorem, et* in *primo agmine fugientem inter arma, instat* illi: *ille reductâ securi secat frontem mediam et mentum oppositi* hostis, *et late tegit arma diffuso cerebro.*

NOTÆ.

281. *Agyllini.*] Etrusci, Æneæ socii ex urbe *Agyllinâ sive Cærite,* nunc *Cerveteri,* Æ. 7. 652. Æ. 8. 479.

285. *Crateras, &c.*] Pocula, quibus vina fundebant, cruoremque victimarum. Græca vox κρατὴρ, Ecl. 5. 68. *Focos,* partes ararum graminearum, ubi accensus ignis fuerat, supra, v. 118.

287. *Infrænant currus.*] Equos frænatos currui alligant.

288. *Subjiciunt in equos.*] Superjiciunt: de vi præpositionis illius, Ecl. 1. 46. Ecl. 10. 74.

290. *Regem . . . . Tyrrhenum Aulesten.*] Unum è regibus Tyrrhenis, sive Lucumonibus: de quibus Æ. 10. 164. 166. Tales fuere *Mezentius, Messapus,* ex Turni partibus; *Massicus, Osinius,* ex partibus Æneæ, ib.

294. *Telo trabali.*] Magno instar *trabis.* Unde apud Statium *hasta trabalis;* apud Claudianum, *trabale sceptrum:* apud Horatium, *clavi trabales.*

296. *Hoc habet.*] Vel habet, simpliciter: explicatur à Servio, *percussus est letali vulnere, habet vulnus letale:* à Donato, *bene se res habet:* à Scaligero, *sic, sic agendum est.* Servio assentior: quia vox est è gladiatoriis ludis repetita, ubi victor vulnerato à se adversario sic insultabat. Terentius in Andr. *Certe captus est, habet.* Seneca in Agamem. et Hercule Oeteo. *Habet, peractum est.*

Hæc melior victima.] Quam ovis et porcellus, qui fœderum Diis oblati sunt, v. 170.

298. *Chorinæus.*] Sacerdos Trojanus, qui ex officio propius aræ astabat, Æ. 6. 228. *Ambustum,* circumustum, Æ. 3. 257.

Olli

Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus: in æternam clauduntur lumina noctem.
At pius Æneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque suos clamore vocabat.
Quo ruitis? quæve ista repens discordia surgit?
O cohibete iras: ictum jam fœdus, et omnes
Compositæ leges: mihi jus concurrere soli:
Me sinite, atque auferte metus: ego fœdera faxo
Firma manu: Turnum jam debent hæc mihi sacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce viro stridens alis allapsa sagitta est:
Incertum quâ pulsa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, Deusne,
Attulerit: pressa est insignis gloria facti,
Nec sese Æneæ jactavit vulnere quisquam.
Turnus ut Æneam cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces; subitâ spe fervidus ardet:
Poscit equos atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
Multa virûm volitans dat fortia corpora leto:
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clypeo increpat, atq; furentes
Bella movens immittit equos: illi æquore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant: gemit ultima pulsu
Thraca pedum: circumq; atræ Formidinis ora,
Iræque, Insidiæque, Dei comitatus, aguntur.
Talis equos alacer media inter prælia Turnus

Acerba quies et ferreus somnus premit illi oculos, oculi clauduntur in perpetuam noctem. Sed pius Æneas capite aperto proferebat dextram exarmatam, et inclamans vocabat suos: Quo curritis! aut quænam hæc dissensio repentina oritur? O reprimite furorem: fœdus jam percussum est, et omnes conditiones constitutæ: mihi soli fas est pugnare: permittite me pugnare, *et pellite timores: ego faciam manu* ut *fœdera constantia* sint: *hæc sacrificia jam addicunt mihi Turnum. Inter has voces, inter hæc talia verba, ecce sagitta stridens appulsa est pennis* ad *Æneam: ignotum* est, *qua manu missa* sit, *quo impetu pulsa; quis præbuerit Rutulis tantam gloriam, an sors, an Deus: fama illustris* hujus *facti suppressa est, nec ullus gloriatus est vulnere Æneæ. Turnus cum vidit Æneam recedentem ab exercitu, et duces* ejus *turbatos; fervidus accenditur spe improvisâ: simul petit equos et arma, et confidens saltu erumpit in currum, et corripit habenas manibus. Currens dat morti plurima robusta corpora hominum: disjicit plurimos semimortuos, aut sternit curru agmina, aut immittit fugientibus hastas abstractas* iisdem. *Qualis Mars* gaudens *sanguine, quando juxta fluenta frigidi Hebri efferatus sonat clypeo, et suscitans bella impellit equos furentes: illi patente campo currunt ante Austros et Zephyrum: ultima Thracia sonat pulsu pedum* equinorum: *et comites* illius *Dei, facies nigri Timoris, et Iræ, et Insidiæ, circum rapiuntur. Talis Turnus gaudens impellit in medias pugnas equos*

NOTÆ.

312, *Nudato capite, &c.*] Tàm, ut hâc piâ confidentiâ ferociam Latinorum emolliret; quàm ut agnosceretur *a* suis, iisque voluntatem suam apertius significaret. Sic Julius Cæsar in acie Pharsalicâ nudâ manu et capite suis inclamabat: *Parcite civibus:* apud Plutarchum et Appianum.

314. *Ictum jam fœdus.*] Cæsis jam victimis, v. 214. sacerdotum ferro; non ictu lapidis, qui deinde mos Romanorum fuit, Æ. 8. 641.

316. *Faxo.*] *Fecero*, Æ. 11. 467.

317. *Turnum debent hæc mihi sacra.*] Ex quo verba fœderis concepimus ego et Latinus: ex eo Turnus mihi uni addictus est; unus ego cum eo congredi possum: abstinete ab eo, et mihi permittite.

331. *Hebri, &c.*] Fluvii Thraciæ, hodie *Marisa*, Ecl. 10. 65. *Mavors*, Mars in Thraciâ natus, Ecl. 9. 12. *Equi Martis* duo juxta aliquos, sed male, Pavor et Timor, G. 3. 91. *Notus*, Auster, ventus meridionalis Ecl. 2. 58. *Zephyrus*, ventus occidentalis, Ecl. 5. 5. *Thraca*, pro *Thracia*, quæ Græce est Θρήκη et Θράκη, Æ. 3. 14. *Increpat equos clypeo:* id est, collisis hastâ et clypeo. Vel *increpat*, verborum neutrorum more, absque casu, id est, *sonat.*

Fumantes

fumantes sudore, insultans miserabiliter hostibus interfectis: rapidæ ungulæ spargunt guttas sanguineas, et sanguis mixtus pulvere calcatur. Et jam dedit morti Sthenelum, et Thamyrim, et Pholum: Thamyrim quidem et Pholum aggressus cominus: Sthenelum vero eminus: eminus duos filios Imbrasi, Glaucum et Laden: quos ipse Imbrasus educaverat in Lycia, et instruxerat paribus armis, pares sive conserere manum, sive præcurrere ventos equo. Alia parte Eumedes capitur in media certamina, soboles celebris Dolonis, egregio in bello, repræsentans nomine avum, animo et manibus patrem: qui pater, olim ivit exploratum in castra Græcorum, ausus est petere sibi equos Achillis in mercedem. Sed Diomedes donavit illum alia mercede pro talibus ausis: nec amplius ille optat equos Achillis. Cum Turnus vidit illum procul patenti campo: prius persecutus ipsum levi sagitta per longum inane, continuit equos suos bijuges, et descendit e curru, atque invasit lapsum et semimortuum: et pede imposito in collum ejus, eripit ensem ex ejus dextra, et immersit splendentem profundo jugulo, et adjicit hæc super: Ecce, o vir Trojane, metire prostratus campos et Italiam quam appetiisti bello: qui ausi sunt me lacessere ferro, reportant hæc præmia: sic struunt mœnia. Mittit huic socium Buten, immisso jaculo, et Chlorea et Sybarim, et Dareta, et Thersilochum, et Thymœten lapsum e collo equi frequenter *lapsantis.*

Fumantes sudore quatit, miserabile cæsis
Hostibus insultans: spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtâque cruor calcatur arenâ.
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque: [ambos
Hunc congressus, et hunc; illum eminus: eminus
Imbrasidas, Glaucum atq; Ladem: quos Imbrasus
Nutrierat Lyciâ, paribusq; ornaverat armis, [ipse
Vel conferre manum, vel equo prævertere ventos.
Parte aliâ, media Eumedes in prælia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis, [tem:
Nomine avum referens, animo manibusq; paren-
Qui quondam, castra ut Danaûm speculator adiret,
Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus.
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Afficit pretio: nec equis aspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus conspexit aperto:
Ante levi jaculo longum per inane secutus,
Sistit equos bijuges, et curru desilit, atque
Semianimi lapsoque supervenit: et pede collo
Impresso, dextræ mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tinxit jugulo, atque hæc insuper addit:
En, agros, et quam bello, Trojane, petisti
Hesperiam metire jacens: hæc præmia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt: sic mœnia condunt.
Huic comitem Buten, conjectâ cuspide, mittit:
Chloreaque, Sybarimq; Daretaq; Thersilochumq;
Et sternacis equi lapsum cervice Thymœten.

NOTÆ.

344. *Lycia.*] Asiæ minoris regio meridionalis est, de qua Æ. 4. 143.

347. *Proles bello præclara Dolonis.*] Ironice: fuit enim Dolon bello ignavus, et hic Eumedes, ejus filius, satis ignominiose occiditur. Ita Cerdanus: cujus opinionem firmant sequentia verba, quæ omnino ironiam sapiunt: *illum Tydides alio pro talibus ausis afficit pretio;* id est *morte*, Iliad. 10. 2-9. Hector mercedem proponit ei, qui speculator ire voluerit ad Græcorum naves. Dolon Eumedis filius, vir dives, petit sibi promitti mercedis loco currum et equos Achillis: promisso confirmatus, ad Græcos abit. Incidit in Ulyssem ac Diomedem; quibus metu mortis fatetur se speculatorem esse, Rhesum Thraciæ regem venisse Trojanorum auxilio, ejus copias incustoditas et somno sepultas jacere in litore, sibi currum et equos Achillis ab Hectore promissos, se præmii magnitudine adductum hoc munus suscepisse. Occiditur a Diomede: qui cum Ulysse clam ad Thracum castra subrepens, Rhesum interficit, et ejus equos Trojæ fatales abripit. De *Rheso* et *ejus equis*, Æ. 1. 469. De *Peleo*, Achillis patre, Æ. 2. 263. De *Tydeo*, Diomedis patre, Æ. 11. 243.

352. *Nec equis aspirat Achillis.*] Pergit poëta illudere Doloni: qui captus a Diomede, non amplius ad equos Achillis, sed ad vitam servandam aspirabat.

360. *Hesperiam, &c.*] Italiam, Æ. 1. 530.

364. *Sternacis equi cervice.*] Equo in anteriora genua prolapso, Thymœtes per ejus collum devolutus est. Ita Servius.

Ac velut Edoni Boreæ cum spiritus alto
Insonat Ægæo, sequiturque ad litora fluctus,
Quâ venti incubuere, fugam dant nubila cœlo;
Sic Turno, quâcunq; viam secat, agmina cedunt,
Conversæque ruunt acies: fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus, animisq; frementem:
Objecit sese ad currum, et spumantia frænis
Ora citatorum dextrâ detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetq; jugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitq; infixa bilicem
Loricam, et summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen clypeo objecto conversus in hostem
Ibat et auxilium ducto mucrone petebat:
Quem rota præcipitem et procursu concitus axis
Impulit, effunditq; solo: Turnusque secutus,
Imam inter galeam summi thoracis et oras,
Absiulit ense caput, truncumque reliquit arenâ.
Atque ea dum campis victor dat funera Turnus,
Interea Æneam Mnestheus, et fidus Achates,
Ascaniusq; comes, castris statuere cruentum,
Alternos longâ nitentem cuspide gressus.
Sævit, et infractâ luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit:
Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseq; in bella remittant.
Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides: acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera lætus Apollo,
Augurium citharamque dabat, celeresque sagittas.

Et sicut quandò flatus Thracii Boreæ sonat per profundum mare Ægæum, et fluctus abeunt ad litora: tunc nubes fugiunt per aërem, quâ parte flant venti. Sic turmæ cedunt Turno, quacunque aperit sibi iter, et acies fugatæ rumpuntur: impetus procedit ipsum, et ventus adversus currui commovet cristam volantem. Phegeus non passus est illum imminentem sibi et furentem animo. Opposuit se ad currum, et manu dextrâ detorsit capita concitatorum equorum, spumantia ob frænum. Dum ipse rapitur et inhæret jugo, hunc lata Turni lancea consequitur detectum, et impacta penetrat loricam duplicem, et stringit vulnere superficiem corporis: Tamen ille oppositus ibat objecto clypeo contra hostem, et educto gladio vocabat auxilium: cum rota et axis cursu concitatus impulit eum, et stravit humi: et Turnus insecutus eum inter infimam oram cassidis, et extremitates summæ loricæ, abscidit caput gladio, et reliquit truncum in pulvere. At vero dum Turnus edit strages in campis, interim Mnestheus, et fidelis Achates, et comes Ascanius, deposuerunt in castris Æneam sanguinolentum, firmantem longâ hastâ passus alternatim. Furit, et conatur abstrahere cuspidem teli fracto telo; et petit modum auxilii, qui celerrimus sit: ut secent plagam lato gladio, et intime aperiant latebram teli, et remittant se ad pugnam. Et jam aderat Iapis filius Iasi, charus præ cæteris Apollini: cui ipse Apollo, percitus magno amore, offerebat olim lætus suas artes, sua munera, vaticinium, et musicam, et veloces sagittas.

NOTÆ.

365. *Edoni Boreæ.*] Thracii; e Thraciâ septentrionali, in Græciam et mare Ægeum flantis. *Edoni* Ἠδωνοὶ, Stephano et Straboni, l. 10. gens est Thraciæ incerti sitûs: unde ibidem apud Strabonem, *Lycurgus* Thraciæ rex, *Edonus*, appellatur. Hinc dixit Statius, *Edonas hyemes.* De *Boreâ*; E. 7. 51. De *Ægeo* mari, Græciam a minore Asiâ separante, Æ. 3. 74.

367. *Fugam dant nubila.*] Ventus enim septentrionalis fugat nubes; meridionalis colligit.

375. *Lancea.*] Hasta, vox non Latina, sed Hispanica est, ex Varrone apud Gellium: Gallica, ex Diodoro Siculo.

Bilicem.] Bino textu; vel licio, sive filo Æ. 3. 467.

391. *Iapis.*] Legunt aliqui *Iapyx*, sed hic ventus est, de quo Æ. 8. 710. Quæ duo ut distinguantur, tùm diversa habent recti casus elementa, tùm diversam obliquorum flexionem: facit enim venti nomen Virgilius *Iapyx, Iapygis:* medici nomen Donatus apud Pierium, *Iapis, Iapigis:* Turnebus tamen, *Iapis, Iapidis;* ex Ausonio, Epigr. 19. 7. *Idmona quod vatem, medicum quod Iapida dicunt.*

393. *Suas artes.*] Apollinis artes fuerunt. I. *Vaticinia,* quorum variæ species habentur Æ. 3. 359.

Ille

Ille, ut retardaret mortem desperati patris, maluit cognoscere vires herbarum et usum medendi, et exercere inglorius artem [illegible]. *Æneas stabat, acerbe fremens, innixus magnâ hastâ,* [illegible] *juventutem et* [illegible] *concursu et* [illegible] *immotus.* [illegible] *Iapis,* [illegible] *veste* [illegible], *frustrà* [illegible] *manu medicâ et validis herbis Phœbi;* [illegible] *et* [illegible] *ferrum mordace forcipe. Nulla fortuna* [illegible], *Apollo auctor medicinæ* [illegible] *succurrit:* [illegible] *et* [illegible]. *Jam* [illegible] *totum* [illegible] *stare;* [illegible] *equites* [illegible] *in* [illegible] *et* [illegible] *ad* [illegible]. *Tum Venus mater, commota immerito dolore filii, legit ex Ida Cretæ dictamnum,*

Ille, ut depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit, et mutas agitare inglorius artes.
Stabat, acerba fremens, ingentem nixus in hastam
Æneas, magno juvenum et mœrentis Iüli
Concursu lachrymisq; immobilis. Ille retorto
Pæonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medicâ Phœbique potentibus herbis
Nequicquam trepidat; nequicquam spicula dextrâ
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam fortuna regit, nihil auctor Apolló
Subvenit: et sævus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est. Jam pulvere cœlum
Stare vident: subeunt equites, et spicula castris
Densa cadunt mediis: it tristis ad æthera clamor
Bellantûm juvenum, et duro sub Marte cadentûm.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genitrix Cretæâ carpit ab Idâ,

NOTÆ.

Æ. 10. 176. II. *Musica*, unde cum lyrâ pingitur et poëtarum [illegible] Ecl. 4. 57. III. *Peritia jaculandi,* unde ipsi tribuitur pharetra, et ab Homero sæpe dicitur [illegible], *longe jaculans*. Æ. [illegible] IV. *Medicina*, quam artem Æsculapio [illegible] dicitur. Æ. 7. 773.

395. *Depositi.*] *Desperati.* Deducta locutio e duplici more. [illegible] Servius, Isidorus, &c. ex Plutarcho [illegible] veteres solitos in publicum ægrotos proponere, quod *deponere* est: ut si quis prætereuntium, aut [illegible] fuisset ipse agitatus, aut quicquam remedii nosset, id ægro significaret. Alterius [illegible] mentionem fecimus Æ. 9. [illegible] ubi diximus solitos veteres ad januam domus cadavera deponere, ut etiam nunc apud [illegible] est. Et [illegible] *positus*, est *jacens, mortuus*; ut diximus, Æ. 2. 644. ait enim Ovid. [illegible] 124. *Nec positos artus unget amica manus*: id est, [illegible] neque enim ad januam domus, sed in ipsâ domo ungebantur. Eodem quo nunc utitur verbo Virgilius, usus est [illegible] Pont. l. 2. 2. 45. *Jam prope depositus, certè jam frigidus æger* &c. Cic. 3. Verr. 5. *Ægram et prope depositam reipublicæ partem suscepisse.*

397. *Mutas artes.*] *Medicinam*, quam sic vocat vel comparatione musicæ et vaticinii, quæ voce maximè constant. Vel quia parum famosa tum erat, et à servis ferè exercebatur. Vel quia tunc, non voce et disceptatione ac præceptione tractabatur, sed manu atque opere: unde *chirurgiam* nostram referabat: ut patet ex hoc Iapide, qui chirurgam hic præstat potius quam medicum: et ex ipsis poëtæ verbis, qui ipsi tribuit, non tantum *scire potestates herbarum*, sed ipsum etiam *usum medendi.*

401. *Pæonium.*] In morem Pæonis Deorum medici, Æ. 7. 769.

403. *Trepidat.*] Festinat, Æ. 9. 114. G. 4. 69. De *Phœbo* et *Apolline*, Ecl. 3. 62, 104.

407. *Pulvere cœlum Stare.*] Plenum esse, Æ. 6. 300. De *Marte*, Ecl. 9. 12.

412. *Dictamnum, &c.*] *Dictamnus*, vel *dictamnum*, herba in solâ Cretâ insulâ proveniens; *pulegio* forma affinis, *au pouliot, pennyroyal:* frondibus tamen latioribus et lanuginosis: quare *puberes* hic dicuntur. Valet ad expellenda e vulneribus tela; cujus rei capræ et cervi Cretenses indicium dicuntur fecisse. Nomen habet a *Dictæo* monte Cretensis insulæ, in quo, ut in *Idâ* ejusdem insulæ monte, reperitur. Damnant aliqui Virgilium, quod caulem et flores dictamno tribuat: quos ei Plinius et Dioscorides auferunt. At vero Matthiolus ostendit Plinium errasse, errorem que suum ex corruptâ Dioscoridis lectione hausisse: cum ex Theophrasto antiquiore rerum illarum scriptore, et Galeno et experientiâ constet; flores, et caulem, et semen in

Puberibus

Puberibus caulem foliis, et flore comantem
Purpureo: non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres hæsere sagittæ.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit: hoc fuscum labris splendentibus amnem
Inficit, occultè medicans; spargitque salubris
Ambrosiæ succos, et odoriferam panaceam.
Fovit eâ vulnus lymphâ longævus Iapis,
Ignorans: subitòque omnis de corpore fugit
Quippe dolor, omnis stetit imo vulnere sanguis:
Jamque secuta manum nullo cogente sagitta
Excidit, atque novæ rediere in pristina vires.
Arma citi properate viro: quid statis? Iapis
Conclamat: primusq; animos accendit in hostes.
Non hæc humanis opibus, non arte magistrâ
Proveniunt; neq; te, Ænea, mea dextera servat:
Major agit Deus, atq; opera ad majora remittit.
Ille avidus pugnæ suras incluserat auro
Hinc atq; hinc: oditq; moras, hastamq; coruscat.
Postquam habilis lateri clypeus loricaq; tergo est:
Ascanium fusis circum complectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:
Disce, puer, virtutem ex me, verumq; laborem;
Fortunam ex aliis: nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter præmia ducet.
Tu facito, Mox cùm matura adoleverit ætas,
Sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum,

caulem frondibus lanuginosis, et diffusum in *flores purpureos: herba illa non ignota est capris sylvestribus, cùm leves sagittæ infixæ* sunt *tergo. Venus attulit hoc* dictamnum, *involuta nube obscurâ* circa *corpus: imbuit hoc* dictamno *undam nigrantem in patinis fulgentibus, occultè temperans: et miscet salutaris ambrosiæ succos, et panaceam odoratam Senex Iapis, ignarus* rei, *lavit plagam aquâ illâ: et scilicet omnis dolor repente abiit è corpore, omnis sanguis constitit in imâ plagâ; et jam sagitta secuta manum exiit nullo* per vim *trahente, et novum robur rediit ad consueta* officia. *Festinate celeres,* afferre *arma huic viro: cur moramini?* Sic *clamat Iapis, et primus inflammat animos contra hostes:* addens: *ista non accidunt humanis viribus, neque industria medicorum: neque manus mea te sanat, O Ænea. Deus potentior agit, et mittit te ad majores labores. Ille* Æneas *cupidus certaminis* jam *vestierat tibias* ocreis *aureis hinc et inde: et aversatur moras, et quassat hastam. Postquam clypeus accommodus lateri et thorax tergo adfuit: amplectitur Ascanium armis circumjectis, et osculans per cassidem summa ejus ora,* sic *loquitur: O puer, sume ex me exemplum virtutis et digni laboris; fortunæ* autem *ex aliis. Mox dextera mea faciet te bello securum, et ducet* tuam securitatem *inter magna* sua *præmia. Tu mox, quando ætas provectior adoleverit, fac* ut *sis memor* meæ virtutis:

NOTÆ.

dictamno reperiri. Flores autem non singulares; sed singulis fere foliis adnascentes; unde *flore comans* dicitur.

417. *Labris.*] Vasis, in quibus lavabant: quasi *lavabris.* Vocat *fuscum amnem,* aquam variis infectam succis herbarum, quas Iapis prius miscuerat, v. 402.

419. *Ambrosiæ, &c. Panaceam.*] *Ambrosia* herba est quidem rutæ affinis: sed hic haud dubie cibus ille potusve Deorum, de quo Ecl. 5. 71. *Panacea,* quæ Columellæ *penax,* Plinio *panaces,* herba est fœniculo, anetho, et ferulæ aliquatenus affinis: admodum salutaris, et morborum omnium remedia nomine ipso promittens, ut ait Plinius, l. 25. 4. à *πᾶν, omne* et *ἄκος remedium.* Gallico nomine caret.

422. *Stetit.*] Fluere desiit.

430. *Suras.*] Pars tibiæ posterior, carnosa et ventricosa: pro totâ tibiâ sumitur, quam vestiit Æneas aureis ocreis.

431. *Hastamque coruscat.*] Active, Æ. 5, 642.

434. *Delibans oscula.*] Ore contingens ora: hunc enim esse locutionis hujus sensum ostendimus, Æ. 1, 256. *Oscula libavit natæ. Delibans,* leviter tangens, Æ. 1, 736.

436. *Fortunam ex aliis.*] Licet enim hoc Latino bello felix Æneas fuisset; tamen adversâ fortunâ jactatus eatenus fuerat.

437. *Magna inter præmia ducet.*] Vel, *ducet te ad magna præmia, laudis, regni, &c.* ut vult Servius: vel forte, *ducet ac reputabit magni præmii loco, si post tot labores te defensum dare possit:* videtur enim Æneas Ascanii unius causâ tot labores suscipere, supra, v. 185.

et pater Æneas, atque avunculus Hector excitet te recolentem memoriâ exempla illorum. Postquam protulit hæc verba, extulit se e portis, ingens, concutiens manu grandem hastam: simul erumpunt cum magno agmine Antheus et Mnestheus: et omnis multitudo exit desertis castris: tum campus turbatur cæco pulvere, et terra tremit commota pulsu pedum. Turnus ex opposito aggere vidit accedentes: Latini viderunt, et frigidus tremor decurrit in intima ossa. Juturna prima ante omnes Latinos audivit et agnovit sonitum, et fugit trepida. Ille Æneas volat et trahit secum densum agmen per apertum campum. Qualis, nimbo cum effuso sidere ruit ad terras per medium mare: heu! corda longe prævidentia horrescunt miseris agricolis: scilicet, ille turbo *inferet ruinam arboribus et cladem segetibus, evertet late cuncta. Venti prævolant, et portant sonitum ad litora. Talis dux Trojanus ducit agmen contra adversos hostes; omnes conglobant se compositi cuneis. Thymbræus ferit gladio gravem Osirim: Mnestheus occidit Archetium, Achates Epulonem, et Gyas Ufentem. Occidit ipse augur Tolumnius, qui primus contorserat telum in adversos hostes. Clamor attollitur in cælum: et Rutuli vicissim versi, dant terga fugâ per agros pulverulentos. Ipse Æneas neque dignatur dare neci aversos, neque aggreditur pari gradu obstantes, nec jacientes* eminus *spiculo: quærit solum Turnum circumspiciens in densa caligine,* unum *hunc vocat ad pugnam. Juturna virgo, commota hoc timore,* secundum a[illegible]

Et pater Æneas, et avunculus excitet Hector.
Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum immane manu quatiens: simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt: omnisq; relictis
Turba fluit castris: tùm cæco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientes aggere Turnus,
Vidère Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor. Prima ante omnes Juturna Latinos
Audiit, agnovitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium; miseris heu præscia longè
Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus stragemque satis, ruet omnia latè.
Antevolant, sonitumque ferunt ad litora venti.
Talis in adversos ductor Rhœteïus hostes
Agmen agit: densi cuneis se quisque coactis
Agglomerant. Ferit ense gravem Thymbræus Osirim:
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemq; Gyas. Cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in adversos telum qui torserat hostes.
Tollitur in cœlum clamor: versique vicissim
Pulverulenta fugâ Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque aversos dignatur sternere morti;
Nec pede congressos æquo, nec tela ferentes
Insequitur: solum densâ in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Juturna virago,

NOTÆ.

440. *Avunculus Hector.*] Creüsa enim, Ascanii mater, soror erat Hectoris, Priami filia, Æ. 2. 772.

451. *Sidere.*] Tempestate, procellâ, quæ siderum ortu et occasu concitatur, Æ. 11. 260.

454. *Ruet omnia.*] Active, Æ. 1, 35. *Spumas salis ære ruebant.*

456. *Ductor Rhœteius.*] *Trojanus*, Æneas: à Rhœteo Troadis promontorio, Æ. 6, 500, in notis.

457. *Cuneis.*] *Ordinibus*, in figuram cunei, infra, v. 575.

460. *Tolumnius augur, &c.*] Supra, v. 257. *Augur*, quia ex avium consideratione futura prædicebat, Æ. 2, 703.

464. *Neque aversos, &c.*] Ita restituimus cum Pierio: ut tria pugnantium genera significentur; *aversorum* et jam terga dantium: *congredientium* cominus et æquo pede, eminus tela *inferentium.* Alii sic legunt, sed minus sane, *ipse neque adversos dignatur sternere morti: nec pede congressos, nec equo, nec tela ferentes.*

467. *Lustrans.*] Circumiens, Æ. 1, 608.

468. *Virago.*] A vir, dixerunt veteres, Festo

Aurigam

Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, et longè lapsum temone relinquit:
Ipsa subit, manibusque undantes flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemq; et corpus, et arma Metisci.
Nigra velut magnas domini cum divitis ædes
Pervolat, et pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parva legens nidisq; loquacibus escas;
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat: Similis medios Juturna per hostes
Fertur equis, rapidoq; volans obit omnia curru:
Jamq; hìc germanum, jamq; hìc, ostendit ovantem:
Nec conferre manum patitur: volat avia longè.
Haud minus Æneas tortos legit obvius orbes,
Vestigatque virum, et disjecta per agmina magnâ
Voce vocat. Quoties oculos conjecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum;
Aversos toties currus Juturna retorsit.
Heu! quid agat? vario nequicquam fluctuat æstu:
Diversæque vocant animum in contraria curæ.
Huic Messapus, uti lævâ duo forte gerebat
Lenta levis cursu præfixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Æneas, et se collegit in arma,
Poplite subsidens: apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tùm vero assurgunt iræ, insidiisque subactus
Diversos ubi sensit equos currumque referri,
Multa Jovem et læsi testatus fœderis aras:
Jam tandem invadit medios, et Marte secundo
Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
Suscitat, irarumque omnes effundit habenas.
Quis mihi nunc tot acerba Deus, quis carmine cædes

dejicit inter medias habenas Metiscum aurigam Turni, et relinquit procul lapsum è temone: ipsa succedit in ejus locum *et regit manibus habenas fluctuantes,* præ se *ferens omnia Metisci, et vocem, et speciem, et arma. Veluti quando nigra hirundo volat per amplam domum opulenti domini, et alis circuit altas areas, colligens parva pabula et cibos nidis garrulis: et modò resonat* in *porticibus spatiosis, modò circa stagna humida. Similis Juturna vehitur equis inter medios hostes, et percurrit cuncta celeri curru: et jam hic, et jam illic, ostendit fratrem exultantem: nec permittit* eum *conserere manum* cum Æneâ: *volat procul extra viam. Æneas non segnius percurrit flexos circuitus, occurrens* ei, *et quærit virum* illum, *et magno clamore vocat inter agmina dissipata. Quoties conjecit oculos in hostem, et imitatus est cursu* pedestri *celeritatem equorum Turni* habentium *alatos pedes: toties Juturna deflexit conversum currum. Heu! quid faciat* Æneas? *frustra agitatur variis motibus, et diversæ curæ rapiunt mentem in opposita. Messapus, cùm forte leviter currendo ferret sinistrâ* manu *duo jacula flexilia armata ferro, librans certo ictu unum illorum immittit huic* Æneæ. *Æneas stetit, et occuluit se post clypeum, incurvans* se in *poplitem: tamen immissa hasta abstulit summitatem galeæ, et abscidit è capite supremas cristas. Tunc autem ira intumuit, et dolis coactus cum vidit equos et currum rapi in diversam* partem, *sæpe attestans Jovem et altaria violati fœderis: tum demum irrumpit* in *medios, et Marte prospero terribilis, edit, crudelem stragem* absque *ullo delectu, et immittit omnes habenas furoris. Quis Deus, quis carmine jam declaret mihi tot duras* res,

NOTÆ.

teste, *viram,* pro fœmina: hinc *virago,* quæ viro esset similis: unde contracta est *virgo.* Tamen *virago* generosæ fœminæ singulariter tribuitur: *virgo* cuilibet integræ.

474. *Atria.*] Aream ante ædes, Æ. 4, 666.

479. *Ovantem.*] Exultantem, Æ. 3, 189.

481. *Legit obvius orbes.*] *Legere orbes,* nihil aliud videtur esse quam, *iisdem orbibus per eundem circuitum insistere.* Sed quia additur *obvius,* omnino est, *corripere orbes illos, et breviori circuitu sese hosti adversum offerre.*

484. *Alipedumque fugam, &c.*] Æmulatus est cursu celeritatem equorum Turni: quæ tanta erat, ut alatos pedes habere viderentur. *Fugam* dicit, pro *celeritate,* Æ. 1, 317.

491. *In arma.*] Arma hìc pro clypeo, ut egregie probat Cerdanus.

492. *Apicem tamen incita, &c.*] *Apex,* sum-

 Diversas,

Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Jupiter, æternâ gentes in pace futuras?
Æneas Rutulum Sucronem (ea prima ruentes
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus
Excipit in latus, et quà fata celerrima, crudum
Transadigit costas et crates pectoris ensem.
Turnus equo dejectum Amycum, fratremq; Diorem,
Congressus pedes, hunc venientem cuspide longâ,
Hunc mucrone ferit: curruque abscissa duorum
Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon Tanaïmque neci, fortemque Cethegum,
Tres uno congressu, et mœstum mittit Onythen,
Nomen Echionium, matrisq; genus Peridiæ.
Hic fratres Lyciâ missos et Apollinis agris,
Et juvenem exosum nequicquam bella Menœten
Arcada: piscosæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperque domus: nec nota potentum
Munera, conductâque pater tellure serebat.
Ac velut immissi diversis partibus ignes
Arentem in sylvam, et virgulta sonantia lauro;
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in æquora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Æneas Turnusque ruunt per prælia, nunc, nunc

varias strages, et mortem ducum, quos modò Turnus, modò heros Trojanus disjecit vicissim toto campo? O Jupiter, an placuit tibi, *populos mansuros in perpetuo fœdere certare tanto tumultu! Æneas non multum tardans, invadit in latus Sucronem Rutulum; ea pugna primùm fixit loco Trojanos irruentes: et quà mors erat promptissima, immisit durum ensem trans costas et septum pectoris. Turnus occidit Amycum disturbatum ex equo, et fratrem* ejus *Diorem, pedestri congressu: hunc longâ hastâ irruentem, hunc gladio: et affigit currui capita amborum amputata, et aufert stillantia sanguine. Ille* Æneas *dat morti Talon, Tanaim, et fortem Cethegum, tres uno impetu, et tristem Onythen, virum Thebanum, et prolem matris Peridiæ. Hic* Turnus morti dat *fratres profectos è Lyciâ et agris Apollinis: et Menœten Arcada, juvenem frustra aversatum bella, cui ars et pauper domus fuerat circa aquas Lernæ piscosæ, nec dignitates magnatum noverant* illi, *et pater* ejus *serebat in arvis conductis. Et quemadmodum ignes injecti è diversis partibus in siccam sylvam et in virgulta laurea crepitantia; aut quando fluvii spumantes præcipiti lapsu ex altis montibus edunt strepitum, et currunt in mare, singuli vastantes suum iter: non lentius ambo Æneas et Turnus irrumpunt in certamina: nunc*

NOTÆ.

ma pars in cono galeæ, Æ. 2, 683. Æ. 3, 468. De *cristis*, ibid.

501. *Æquore.*] Plano campo, Æ. 2, 780.

504. *Gentes in pace futuras.*] Ex illo enim fœdere Romana gens orta, quæ totam Italiam sub uno deinceps imperio conjunxit.

505. *Ea prima ruentes, &c.*] Duplex interpretatio. I. Communis, *Pugna illa Æneæ cum Sucrone effecit, ut Trojani antea fugientès tunc primo subsisterent.* II. Cerdani, *Pugna illa, sive occursus Sucronis, fortissimi militis, fecit, ut Trojani in hostem ante irruentes, tum primo impetum cohibuerint ac steterint.*

506. *Moratus.*] Alii legunt *morantem.*

508. *Costas et crates pectoris.*] Costas, quæ pectori veluti crates obtenduntur.

510. *Cuspide longa . . . . mucrone.*] Per longam *cuspidem*, intelligit acumen hastæ: per *mucronem*, acumen gladii. Alii aliter.

511. *Curru.*] Pro *currui*, Ecl. 5, 29.

515. *Nomen Echionium.*] *Thebanum*, ab Echione, qui in condendis Thebis Bœotiis Cadmo adfuerat. De *Thebis*, Æ. 9, 697.

516. *Fratres Lycia, &c.*] Hos non nominat. *Lycia*, Asiæ minoris regio ad meridiem, oraculis Apollinis nobilitata, Æ. 4. 143, 345.

518. *Arcada piscosæ, &c.*] Qui oriundus quidem ex Arcadiâ, Ecl. 4, 58. deinde in Argiâ regione piscatum exercuerat circa Lernam paludem, Æ. 6, 287. denique cum Evandro Arcade venerat in Italiam, tumque erat inter Æneæ auxilia.

520. *Munera.*] *Munia, dignitates.* Pauci quidam legunt, *limina.*

522. *Sonantia lauro.*] Ob crepitum ardentis lauri.

Fluctuat

Fluctuat ira intus: rumpuntur nescia vinci
Pectora: nunc totis in vulnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesq; actum genus omne Latinos,
Præcipitem scopulo atq; ingentis turbine saxi
Excutit, effunditq; solo: hunc lora et juga subter
Provolvêre rotæ, crebro super ungula pulsu
Incita nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Hyllo animisq; immane frementi
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Grajûm fortissime Creteu,
Eripuit Turno: nec Dii texere Cupentum,
Æneâ veniente, sui: dedit obvia ferro
Pectora, nec misero clypei mora profuit ærei.
Te quoque Laurentes viderunt, Æole, campi
Oppetere, et latè terram consternere tergo.
Occidis, Argivæ quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles.
Hic tibi mortis erant metæ: domus alta sub Idâ,
Lyrnessi domus alta; solo Laurente sepulchrum.
Totæ adeo conversæ acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidæ: Mnestheus acerque Serestus,
Et Messapus, equûm domitor, et fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcadis alæ:
Pro se quisque viri summâ nituntur opum vi.
Nec mora, nec requies: vasto certamine tendunt.
Hic mentem Æneæ genitrix pulcherrima misit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocyus, et subitâ turbaret clade Latinos.
Ille, ut vestigans diversa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit; aspicit urbem

ira movetur intus: pectora ante *nescia vinci perfodiuntur: nunc toto impetu incurritur in vulnera. Hìc* Æneas *saxo et turbine magni lapidis dejicit præcipitem et sternit humi Murranum jactantem avos et vetera nomina avorum, et omne genus deductum per reges Latinos: rotæ propulerunt ipsum subter juga et habenas, præterea protriverunt* eum *ungulæ multo pulsu incitatæ equorum immemorum domini. Ille* Turnus *occurrit Hyllo irruenti et dirè sævienti animis, et librat jaculum ad tempora* tecta casside *aureâ: hasta stetit illi* in *cerebro perfosso per galeam. Nec tua dextera seroavit te* à *Turno, ô Crete fortissime Græcorum: nec Dii propitii protexerant Cupentum, Ænea irruente:* ille *obtulit pectus obvium ferro, nec mora clypei ærei profuit misero. Te etiam, ô Æole, agri Laurentini viderunt mori, et latè tegere terram dorso. Moreris tu, quem Græcæ catervæ non potuerunt dejicere, nec Achilles vastator regnorum Priami. Illic erat tibi terminus mortis: domus sublimis* erat *sub Idâ, domus sublimis* in urbe *Lyrnesso; tumulus* in *terrâ Laurentinâ. Toti etiam exercitus permixti* sunt, *et omnes Latini, et omnes Trojani: Mnestheus, et ardens Serestus, et Messapus subactor equorum, et fortis Asylas, et exercitus Tuscorum, et equitatus Evandri Arcadis: homines* illi *singuli pro se contendunt toto impetu virium: nec* est *mora, nec cessatio: certant immani prælio. Tunc mater Æneæ formosissima immisit* ipsi *consilium: ut accederet ad muros, et admoveret exercitum urbi celeriter, et percelleret Latinos improvisâ strage. Ille* Æneas *postquam circumjecit oculos huc et illuc, quærens Turnum inter turmas remotas: videt urbem*

NOTÆ.

531. *Turbine saxi.*] Saxi, in modum ventosi turbinis rotati.

540. *Sui.*] *Faventes:* supra, v. 187.

542. *Laurentes campi, &c.*] Æ. 7. 63. *Argivæ*, Græcæ, Peloponnesiacæ. Æ. 1. 284. *Meta*, terminus, a circi metis, Æ. 5. 288. *Ida*, mons Troadis et Phrygiæ, Æ. 2. 801. *Lyrnessus*, urbs Phrygiæ, circa sinum Adramyttenum, quò usque Idæ juga extendebantur, Æ. 10. 128.

551. *Tuscorum, &c.*] Etruscorum, Æ. 8. 479. *Phalanx*, peditum agmen, Æ. 6. 489. *Alæ*, equitum, Æ. 11. 604. Hi omnes aut Trojani, aut Trojanorum socii, præter unum Messapum, Turni socium, Æ. 7. 691.

552. *Opum vi.*] Omni industriâ, virtute, armis, Æ. 9. 532.

558. *Acies.*] Oculorum acies intelligit Servius, alii varias exercitus partes. *Urbem*, Laurentum, Æ. 7. 63.

Immunem

Immunem tanti belli, atque impune quietam.
Continuo pugnæ accendit majoris imago.
Mnesthea, Sergestumq; vocat, fortemq; Serestum,
Ductores: tumulumq; capit, quo cætera Teucrûm
Concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
Deponunt: celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis esto dictis mora: Jupiter hâc stat:
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
Ni frænum accipere et victi parere fatentur,
Eruam: et æqua solo fumantia culmina ponam.
Scilicet expectem, libeat dum prælia Turno
Nostra pati? rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, ô cives, hæc belli summa nefandi.
Ferte faces propere, fœdusque reposcite flammis.
Dixerat: atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, densâque ad muros mole feruntur.
Scalæ improvisò, subitusque apparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant:
Ferrum alii torquent, et obumbrant æthera telis.
Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
Æneas, magnâque incusat voce Latinum:
Testaturque Deos, iterum se ad prælia cogi:
Bis jam Italos hostes, hæc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia cives:
Urbem alii reserare jubent, et pandere portas
Dardanidis, ipsumq; trahunt in mœnia regem:
Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros.
Inclusas ut cùm latebroso in pumice pastor
Vestigavit apes, fumoque implevit amaro:

evertam tantæ pugnæ et tranquillam absque damno. Statim species majoris prælii inflammat eum. Vocat duces, Mnesthea, et Serestum, et fortem Serestum: et conscendit collem, quo reliquus exercitus Trojanorum [illegible] et [illegible] [illegible]: ipse medius [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] sic: Jupiter hâc parte stat pro nobis: et [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Nisi hostes [illegible] admittere frænum et [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Latini, et [illegible] [illegible] terra. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] portas, et [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] voce [illegible]: et attestatur Deos, se rursus cogi ad pugnam, Italos jam bis hostes esse, hæc secunda fœdera violari. Dissentio nascitur inter cives timidos: alii jubent suos recludere urbem, et aperire portas Trojanis, et trahunt ad muros ipsum regem: alii inferunt arma, et pergunt tutari muros. Veluti quando pastor quæsivit apes inclusas in cavernoso saxo, et implevit eas fumo amaro:

NOTÆ.

563. *Nec scuta—Deponunt.*] Mos notatur militum Romanorum, qui armati concionantem imperatorem audiebant: a quo more sæpe Græcos discedere solitos ostendit Cerdanus.

565. *Jupiter hâc stat.*] Jupiter, vindex violatæ fœderum religionis, hâc parte stat à nobis: siquidem nudam et indefensam urbem nobis objicit.

575. *Dant cuneum.*] Sese in cunei figuram componunt: quæ, primâ fronte acuta, tùm magis ac magis in latitudinem secundum latera explicatur. Lipsius, de militia, l. 4. 7.

582. *Hæc altera fœdera rumpi.*] Primo enim Latinus ultro Æneam socium et generum adsciverat, Æ. 7. 259. Secundo singulare certamen Turni cum Æneâ facto fœdere constituerat, supra, v. 195.

585. *Ipsumque trahunt, &c.*] Trahunt ad muros Latinum regem suum; vel ut summi discriminis spectator urbem ipse Trojanis aperiendam esse intelligat; vel ut violator fœderis ipse Trojanis dedatur.

587. *Pumice.*] Cavo lapide, Æ. 5. 214.

Illæ intus trepidæ rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisq; acuunt stridoribus iras.
Volvitur ater odor tectis, tùm murmure cæco
Intus saxa sonant: vacuas it fumus ad auras.
Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
Quæ totam luctu concussit funditus urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignes ad tecta volare;
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnæ juvenem in certamine credit
Extinctum: et, subitò mentem turbata dolore,
Se causam clamat crimenq; caputq; malorum:
Multaque per mœstum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab altâ.
Quam cladem miseræ postquam accepere Latinæ,
Filia prima manu flavos Lavinia crines,
Et roseas laniata genas, tùm cætera circum
Turba furit: resonant latè plangoribus ædes.
Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem.
Demittunt mentes: it scissâ veste Latinus,
Conjugis attonitus fatis, urbisque ruinâ,
Canitiem immundo perfusam pulvere turpans:
Multaque se incusat, qui non acceperit antè
Dardanium Æneam, generumque asciverit ultro.
Interea extremo bellator in æquore Turnus
Palantes sequitur paucos, jam segnior, atque
Jam minus atque minus successu lætus equorum.
Attulit hunc illi cæcis terroribus aura
Commixtum clamorem, arrectasque impulit aures
Confusæ sonus urbis, et illætabile murmur.

illæ timentes rebus suis *volitant intus per suas domos, et excitant iram* suam *magnis fremitibus. Dirus odor diffunditur domo, et saxa resonant intus obscuro murmure: fumus exit in aërem apertum. Præterea calamitas ista contigit Latinis fatigatis, quæ turbavit penitus à fundo totam urbem. Regina, quando videt hostem accedentem* ad *domum, muros infestari, flammas volare ad culmina, exercitum Rutulum nullibi* comparere *contra, nullas turmas Turni: misera putat juvenem occisum esse in contentione prælii: et commota repentino dolore* secundum *animum, fatetur se esse causam et scelus et originem calamitatum: et amens locuta plurima ex tristi furore, lacerat manu vestes purpureas moritura, et suspendit ex altâ trabe laqueum fœdæ mortis. Postquam Latinæ* mulieres *infelices cognoverunt hanc mortem, filia* ejus *Lavinia, prima lacerans manu rutilos capillos et malas roseas, deinde reliqua multitudo furit: domus late sonat planctu. Hinc fama misera spargitur per totam urbem. Dejiciunt animos: Latinus incedit laceratâ veste, territus morte uxoris et clade urbis, fœdans albos crines mixtos sordido pulvere: et multum damnat se, quod non admiserit prius Æneam Trojanum, et ultro sociaverit* sibi *generum. Interim Turnus pugnans in remoto campo persequitur paucos errantes, jam tardior, et jam minus ac minus gaudens celeritate equorum* suorum. *Ventus pertulit illi hunc clamorem confusum incertis terroribus, et sonitus turbatæ urbis ac murmur minimè lætum pepulit aures* ejus *attentas.*

NOTÆ.

589. *Trepidæ rerum.*] Æ. 1. 178. *Fessi rerum.*

596. *Incessi muros.*] Infestari ab hostibus imminentibus. Ita lego cum Pierio ex veteribus codicibus. Vulgo legitur, *incendi*, quod pleonasmum efficeret; sequitur enim, *ignes ad tecta volare.* Canterus legit, *inscendi*, legitimo sensu, nullo tamen auctore.

602. *Purpureos amictus.*] Qui color regius est. De *purpura*, G. 2. 506.

603. *Informis leti.*] Suspendium informe et ignominiosum fuit: quia ex libris Pontificalibus apud Servium, suspensi adjiciebantur insepulti: quia, ex Varrone apud Servium Danielis, iis non parentabatur, nisi suspensis oscillis, quasi ad ludibrium mortis: quia, ex Artemidoro, hos unos in mortuorum cœnis cognati non nominabant.

612. *Multa.*] Multum: neutrum pro adverbio, G. 3. 500. *Dardanium*, Trojanum, Æ. 1. 235.

614. *Æquore.*] Plano campo, Æ. 2. 780.

616. *Minus successu lætus equorum.*] Vel quia minus jam celeriter currebant: vel quia minus jam gaudebat, quod eum a pugnâ tam longè abstulissent.

Hei mihi! quid tanto turbantur mœnia luctu?
Quisve ruit tantus diversâ clamor ab urbe?
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
Atque huic in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigæ, currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis: Hâc, Turne, sequamur
Trojugenas, quà prima viam victoria pandit.
Sunt alii, qui tecta manu defendere possint:
Ingruit Æneas Italis, et prælia miscet:
Et nos sæva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnæ nec honore recedes.
Turnus ad hæc:
O soror, et dudum agnovi, cùm prima per artem
Fœdera turbâsti, teque hæc in bella dedisti:
Et nunc nequicquam fallis Dea, sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miseri letum ut crudele videres? [tem?
Nam quid ago? aut quæ jam spondet fortuna salu-
Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem
Murranum, quo non superat mihi charior alter,
Oppetere ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
Aspiceret: Teucri potiuntur corpore et armis,
Exscindi-ne domos, id rebus defuit unum,
Perpetiar? dextrâ nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? et Turnum fugientem hæc terra
videbit?
Usq; adeone mori miserum est? vos ô mihi manes
Este boni, quoniam superis aversa voluntas.
Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ,
Descendam, magnorum haud unquam indignus
avorum.
Vix ea fatus erat, medios volat ecce per hostes
Vectus equo spumante Sages, adversa sagittâ
Saucius ora: ruitque, implorans nomine Turnum:

Hei mihi! cur muri turbantur tanto ululatu? et quæ tanta vociferatio erumpit ex urbe dissita? sic loquitur, et territus stat compressis habenis. At vero soror, quippe quæ transformata in speciem aurigæ Metisci moderabatur currum et equos et habenas ejus, respondet illi talibus verbis: Turne, persequamur Trojanos hàc, quà prima victoria aperit iter: sunt alii, qui possunt tutari manu domos. Æneas ruit in Italos, et agitat pugnam: nos quoque manu demus Trojanis crudelem mortem: non exibis inferior aut numero aut gloriâ pugnæ. Turnus respondet ad hæc: O soror, et jampridem animadverti, quando prima turbasti per dolos fœdus, et immisisti te in hanc pugnam; et jam frustrà decipis me, quamvis sis *Dea. Sed quis jussit te delapsam è cælo pati tantos labores? an ut spectares crudelem necem infortunati fratris* tui? *nam quid faciō? aut quam sors promittit jam* mihi *salutem? vidi ipse præ oculis meis Murranum, quo nullus alius superest mihi charior, magnum et magno occisum vulnere mori vocando me. Occidit miser Ufens, ne videret nostram infamiam: Trojani habent cadaver ejus et arma. An feram everti domos? hoc unum deerat miseriis; nec refutabo manu criminationes Drancis? vertam terga? et hæc terra spectabit Turnum fugientem? An eousque calamitosum est mori? o vos* Dii *inferi, estote mihi propitii, si quidem voluntas cælestium infensa est* mihi. *Puro animo et ignara hujus sceleris, descendam ad vos, nunquam indignus claris patribus. Vix ea locutus erat, ecce Sages vectus equo spumante accurrit per medios hostes, vulneratus sagittâ* secundum *vultum adversum: et accurrit invocans Turnum nomine:*

NOTÆ.

633. *Fœdera turbasti.*] Supra, v. 224.

639. *Murranum.*] Regii sanguinis virum, occisum ab Æneâ, supra, v. 529. *Ufens,* dux Æquicolarum, Æ. 7. 745. occisus a Gyâ Trojano, supra, v. 460. *Teucri,* Trojani, Æ. 1. 235. *Drancis,* Latini principis. Turno infesti, qui ipsi fugam publicâ oratione objecerat, Æ. 11. 336.

646. *Usque adeone mori,* &c.] Moriar quidem: sed mori malo, quàm eâ me viventem culpâ maculare, quod fugerim, quod urbem deseruerim; neque enim adeò misera res est mori. Ergo manes, Dii inferi, excipite me propitii, siquidem superi mea non amplius curant. Quibus verbis devovet se pro patriâ. De *manibus,* Æ. 6. 743.

Turne,

Turne, in te suprema salus: miserere tuorum.
Fulminat Æneas armis, summasque minatur
Dejecturum arces Italûm, excidioq; daturum:
Jamque faces ad tecta volant: in te ora Latini,
In te oculos referunt: mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quæ sese ad fœdera flectat.
Præterea regina, tui fidissima, dextrâ
Occidit ipsa suâ, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus et Acer Atinas
Sustentat aciem: circum hos utrinque phalanges
Stant densæ, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.
Obstupuit variâ confusus imagine rerum
Turnus, et obtutu tacito stetit: æstuat ingens
Imo in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Ut primum discussæ umbræ, et lux reddita menti,
Ardentes oculorum acies ad mœnia torsit
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem flammis inter tabulata volutus
Ad cœlum undabat vortex, turrimque tenebat,
Turrim compactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratq; rotas, pontesq; instraverat altos.
Jam jam fata, soror, superant; absiste morari:
Quò Deus, et quò dura vocat fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Æneæ: stat, quicquid acerbi est,
Morte pati, nec me indecorem, germana! videbis
Amplius: hunc, oro, sine me furere ante furorem.
Dixit, et è curru saltum dedit ocyus arvis:
Perque hostes, per tela ruit, mœstamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac veluti montis saxum de vertice præceps
Cum ruit avulsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas:

Turne, ultima salus in te est: *miseresce tuorum: Æneas tonat armis, et minatur se eversurum et daturum exitio altas arces Italorum: et jam tædæ volant ad culmina: Latini conjiciunt in te vultus, in te oculos: ipse rex Latinus dubitat, quem appellet generum, quam ad societatem se vertat. Insuper ipsa regina fidissima tibi, occidit suâ manu, et attonita deseruit vitam. Messapus et ardens Atinas soli ante portas sustinent prælium: densa agmina circumstant illos utrinque, et seges ferrea rigescit nudis ensibus: tu volvis currum in solo gramine. Turnus obstupuit turbatus variâ specie rerum, et constitit tacitè intuens: ardet magnus pudor in intimo corde, et amentia mixta dolore, et amor commotus furore, et virtus* sibi ipsi *cognita. Statim atque tenebræ dissipatæ sunt, et lumen redditum est animo: turbatus vertit ad muros orbes oculorum inflammatos, et è curru respexit ad magnam urbem. Ecce autem torrens flammarum elapsus inter contabulationes erumpebat ad cælum, et hærebat turri, turri quam ipse struxerat trabibus conjunctis, et supposuerat* ei *rotas, et applicuerat altos pontes. O soror,* inquit, *jam jam fata vincunt: desine retinere* me: *eamus, quò Deus, et quò adversa fortuna vocat* me. *Deliberatum est* mihi *conserere manum* cum *Ænea, deliberatum est tolerare quicquid est asperi* in *morte: nec me videbis ulterius inglorium, O soror: precor permitte me exercere hunc furorem ante* mortem. Sic *dixit, et statim desilit e curru* in *agros: et irrumpit per hostes, per arma: et relinquit tristem sororem, et celeri cursu disjicit media agmina. Et quemadmodum quando saxum abruptum vento cadit pronum è montis cacumine, sive pluvia repentina exedit* illud, *sive vetustas dissolvit tempore labente:*

NOTÆ.

657. *Mussat, &c.*] Vix audet loqui, dubitat. Æ. 11, 345.

662. *Phalanges.*] Pedestres copiæ, Æ. 6. 489.

666. *Æstuat ingens, &c.*] Hos animi motus totidem verbis ac versibus jam tribuit poëta Mezentio, Æ. 10, 870.

672. *Tabulata.*] Turres erant ligneæ, variis contabulationibus eductæ, pontibus inter se conjunctæ, rotis impositæ, ut pro rerum necessitate aliò atque aliò advolverentur.

680. *Furere furorem.*] Græca locutio, cujus multa exempla suppeditat Cerdanus.

Fertur

mons ille vastus ruit in abruptum magno impetu, et subsilit humi, rapiens secum arbores, pecora et homines: sic Turnus ibat per agmina dissipata currens ad muros urbis: ubi multa terra madet effuso sanguine, et aer stridet sagittis: et signum facit manu, et simul alta voce incipit loqui: Abstinete jam, o Rutuli, et vos Latini cohibete arma: quæcumque est sors hujus pugnæ, mea est: justius est me solum implere fœdus pro vobis, et decernere ferro. Omnes qui erant in medio recesserunt, et fecerunt stadium. At pater Æneas, audito nomine Turni, relinquit muros, et relinquit altas turres: et abrumpit omnes moras, et abrumpit omnia opera, exultans gaudio, et horrendum sonat armis. Quantus est Athos, aut quantus est Eryx: aut quantus est ipse pater Apenninus, quando sonat ilicibus, et gaudet tollens se nivoso vertice in aërem. Tunc vero et Rutuli, et Trojani, et cuncti Itali certatim converterunt oculos, et qui tenebant excelsa mœnia, et qui quatiebant muros inferiores ariete: et deposuerunt arma ex humeris. Ipse Latinus obstupescit, magnos illos viros, ortos disjunctis partibus terrarum, congredi inter se, et decernere ferro. Illi autem, postquam campi aperti sunt spatiosâ planitie, celeri incursu, jaculatis eminus hastis incipiunt pugnam clypeis et ære sonantibus: terra reddit gemitum: deinde ingeminant gladiis frequentes ictus: sors et fortitudo confunduntur simul.

Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exultatque solo, sylvas, armenta, virosque
Involvens secum: disjecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
Sanguine terra madet, striduntq; hastilibus auræ:
Significatque manu, et magno simul incipit ore:
Parcite jam, Rutuli, et vos, tela inhibete, Latini;
Quæcumq; est fortuna, mea est; me verius unum
Pro vobis fœdus luere, et decernere ferro.
Discessere omnes medii, spatiumque dedère.
At pater Æneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arces;
Præcipitatq; moras omnes; opera omnia rumpit,
Lætitiâ exultans, horrendumq; intonat armis:
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse coruscis
Cùm fremit ilicibus quantus, gaudetque nivali
Vertice se attollens pater Apenninus ad auras.
Jam verò et Rutuli certatim, et Troës, et omnes
Convertère oculos Itali, quique alta tenebant
Mœnia, quique imos pulsabant ariete muros;
Armaque deposuere humeris. Stupet ipse Latinus,
Ingentes, genitos diversis partibus orbis
Inter se coiisse viros, et cernere ferro.
Atq; illi, ut vacuo patuerunt æquore campi,
Procursu rapido conjectis eminus hastis,
Invadunt Martem clypeis atque ære sonoro.
Dat gemitum tellus: tum crebros ensibus ictus
Congeminant. fors et virtus miscentur in unum.

NOTÆ.

687. *Improbus.*] Magnus, &c. G. 1. 146. *Labor omnia vincit improbus.*

694. *Verius.*] *Æquius*, Livius, l. 32. 33. Sectionum *ordine postulata verum esse.*

701. *Athos.*] Mons Macedoniæ, imminens mari Ægæo, Chalcidicæ, ultima Lingua, nunc *monte santo*, G. 1. 332. *Eryx*, mons in Sicilia post Ætnam maximus, nunc *S. Juliani*, Æ. 5. 707. Æ. 5. 759.

703. *Apenninus.*] Montium perpetua series, ex Alpibus propagata, in Liguribus circa Genuam incipiens: tùm continuo dorso mediam Italiam secundum longitudinem intersecans: et ad fretum siculum desinens. *Pater* dicitur, tot sylvarum, tot fluminum, quæ in utrumque latus Italiæ ex eo erumpunt. Vel ob dignitatem, quia montium omnium Italiæ maximus est. *Ilex, yeuse, holm-oak*, arbor è querno genere. *Coruscis ilicibus*, foliorum motu coruscant Æ. 1. 164.

706. *Ariete.*] Machinâ, quassandis muris comparatâ, Æ. 2. 492.

709. *Cernere ferro.*] Testatur Pierius codices antiquos fere omnes habere, *et decernere ferro*, ita ut in versu syllaba redundet. Tamen Seneca legit *cernere*: sic enim, Ep. 58. *Quædam simplicia in usu erant sicut cernere ferro inter se dicebant: Virgilius hoc probabit tibi*, &c. Muretus hujus item locutionis exempla affert, ex Ennio et Actio.

712. *Clypeis atque ære sonoro.*] Clypeis æreis, ictuum inflictu sonantibus. Sic G. 2. 192. *Pateris libamus et auro.*

Ac

Ac velut ingenti Silâ, summove Taburno,
Cùm duo conversis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrunt, pavidi cessere magistri ;
Stat pecus omne metu mutum, mussantq; juvencæ,
Quis pecori imperitet, quem tota armenta sequantur ;
Illi inter sese multâ vi vulnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosq; lavant: gemitu nemus omne remugit.
Haud aliter Tros Æneas et Daunius heros
Concurrunt clypeis: ingens fragor æthera complet.
Jupiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet, et fata imponit diversa duorum ;
Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.
Emicat hic, impune putans, et corpore toto
Altè sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit. Exclamant Troës, trepidiq; Latini,
Arrectæque amborum acies. At perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu,
Ni fuga subsidio subeat: fugit ocyor Euro,
Ut capulum ignotum dextramq; aspexit inermem.
Fama est, præcipitem, cum prima in prælia junctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuiss Metisci ;
Idq; diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit : postquam arma Dei ad Vulcania ventum est,
Mortalis mucro, glacies seu futilis, ictu
Dissiluit ; fulvâ resplendent fragmina arenâ.

Et quemadmodum in *magnâ Silâ, aut alto Taburno, quando duo tauri obversis capitibus congrediuntur in certamen hostile, pastores timidi fugerunt : armentum totum manet tacitum* præ *timore, et juvencæ mugientes* expectant, *quis dominetur armento, cui tota armenta pareant : illi confundunt inter se plagas multo robore, et obluctantes infigunt cornua, et tingunt colla atque humeros multo sanguine : tota sylva reboat gemitu. Non aliter Æneas Trojanus et heros Dauni filius incurrunt* in *clypeos : magnus fragor ferit cœlum. Ipse Jupiter librat duas lances examine æquato, et addit* lancibus *fata opposita amborum :* ut videat, *cui labor male succedat, aut quo pondere mors inclinet. Tunc Turnus exilit, et toto corpore exurgit in gladium altè erectum, existimans* id futurum *impunitum, et ferit Æneam. Trojani et Turbidi Latini clamant, et amborum exercitus suspensi. Sed gladius infidus rumpitur, et deserit ferventem in medio ictu, nisi fuga succedat* in *auxilium. Fugit velocior Euro, quando vidit manubrium incognitum, et manum exarmatam. Fama perhibet,* Turnum *inconsultum, cùm conscenderet equos jugalos ad primum certamen, dum properat, omisso gladio paterno, sumpsisse gladium aurigæ sui Metisci. Is quidem diu sufficiens* fuit, *dum Trojani objiciebant* ipsi *terga fugientia : sed quando ventum est ad arma Dei Vulcani, gladius mortali* manu factus *fractus est ictu, veluti glacies frugilis : fragmina relucent* in *fulvâ arenâ.*

NOTÆ.

715. *Sila---Taburno.*] *Sila*, sylva ingens Apennini montis, adhuc nomen antiquum retinens, in Brutiis nunc *Calabre citerieure ;* circa Consentiam urbem, quæ hodie *Consenza. Taburnus*, mons olivifer, in Samnio Campaniæ confini ; furcas, sive angustias Caudinas, à septentrione obvallans, nunc *Tabor*, vel *Taburo.* Ita Cluverius.

718. *Mussantque juvencæ.*] Timidè et quasi tacitè mugiunt: videturque ipso vocabulo vox juvencarum expressa.

722. *Armos.*] Humeros, Æ. 10. 894.

723. *Daunius.*] Turnus, Dauni filius, Æ. 7. 56.

725. *Æquato examine lances, &c.*] Locus imitatus ex Homero Iliad. 22. 209. ubi Jupiter Hectoris et Achillis fata lancibus imponit. Is autem morti destinatus putatur, cujus fatum præponderat, et magis ad terram accedit. *Examen* filum est, sive ligula in medio bilancis pendula; cujus momentis judicatur, quò pondus vergat.

727. *Quem damnet labor.*] Juxta Scaligerum: *à quo labor frustra suscipiatur.* Juxta alios, *quem labor infelix addicat morti.* Juxta alios, *quem felix labor damnet votis, obnoxium reddat votis exolvendis :* quomodo, Ecl. 5. 80. *Damnabis tu quoque votis.* Cæteri nugantur.

733. *Euro.*] Vento orientali, G. 1, 371.

736. *Patrio mucrone.*] Quem Dauno, Turni patri, Vulcanus fecerat, supra, v. 90.

737. *Trepidat.*] Properat. Æ. 9. 114.

738. *Palantia.*] Vaga, Æ. 10. 674.

739. *Dei ad Vulcania.*] Vulcani Dei, qui Veneris rogatu ensem, clypeum, galeam, Æneæ fecerat, Æ. 8. 370, 620.

740. *Futilis.*] Fragilis, inutilis, Æ. 11. 339.

Ergo

Ergo amens diversa fugâ petit æquora Turnus,
Et nunc hùc, inde hùc incertos implicat orbes.
Undique enim densâ Teucri inclusere coronâ :
Atq; hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.
Nec minus Æneas, quanquam tardante sagittâ
Interdum genua impediunt, cursumque recusant,
Insequitur : trepidiq; pedem pede fervidus urget.
Inclusum veluti si quando in flumine nactus
Cervum, aut puniceæ septum formidine pennæ,
Venator cursu canis et latratibus instat :
Ille autem, insidiis et ripâ territus altâ,
Mille fugit refugitque vias : at vividus Umber
Hæret hians, jam jamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum verò exoritur clamor : ripæque lacusque
Responsant circà, et cœlum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes,
Nomine quemq; vocans : notumq; efflagitat ensem.
Æneas mortem contra præsensque minatur
Exitium, si quisquam adeat : terretque trementes,
Excisurum urbem minitans, et saucius instat.
Quinque orbes explent cursu, totidemque retexunt
Huc, illuc : nec enim levia aut ludicra petuntur
Præmia, sed Turni de vitâ et sanguine certant.
Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hìc steterat, nautis olim venerabile lignum :
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti Divo, et votas suspendere vestes :
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.

Itaque Turnus attonitus adit fugiens campos remotos : et miscet dubios circuitus, nunc huc, deinde illuc. Nam Trojani undique cinxerunt eum spissâ multitudine, et hinc magna palus, hinc alti muri sepiunt. Æneas non segnius persequitur, et ardens tangit pede pedem timentis : quamvis aliquando genua Æneæ impediunt et urgent cursum, vulnere sagittæ morante. Quemadmodum canis venaticus, cùm aliquando reperit cervum deprehensum in fluvio, aut circumdatum formidine plumarum rubrarum, imminet ei cursu et latratu : ille vero territus insidiis et alto margine fluvii, *fugit et refugit* per *mille vias : sed acer* canis ex *Umbriâ adhæret* ipsi *hians, et jam jam comprehendit, et similis apprehendenti insonuit dentibus, et deceptus est vano morsu. Tunc autem clamor emittitur, et ripæ et lacus respondent circum, et totum cælum sonat tumultu. Ille* Turnus *simul fugit, et simul objurgat omnes, appellans unumquemque nomine suo, et petit ensem solitum. Contra Æneas intentat necem et præsentem ruinam, si ullus adeat* Turnum : *et terret trepidos, minitans se eversurum urbem, et urget* eum licet *vulneratus. Conficiunt cursu quinque circuitus, et totidem retexunt, huc, illuc : non enim quæruntur præmia tenuia aut ludicra, sed contendunt de vitâ et sanguine Turni. Forte oleaster frondibus amaris hic fuerat sacer Fauno, arbor quondam veneranda nautis : ubi* nautæ *servati e naufragio solebant affigere dona Deo* illi *Laurentino, et suspendere vestimenta devota. Sed Trojani absciderant sine discrimine sacram arborem, ut possent pugnare campo expedito.*

NOTÆ.

746. *Sagittâ.*] Quâ vulneratus fuerat, v. 319. Sanatus ab lapide et Venere, v. 411.

750. *Puniceæ formidine pennæ.*] Fune, rubris et versicoloribus plumis distincto, ad terrendas feras. *Linea* vocatur à Senecâ Philosopho, et Tragico, *formido*, à Virgilio et Lucano; *pennæ formidatæ* ab Ovidio. De *puniceo colore*, rubro, Ecl. 5. 17.

755. *Umber.*] Canis ex Umbriâ, Italiæ septentrionali regione : a septentrione mari Hadriatico definitâ ; a meridie fere Tyberi et Nare amnibus ; Apennini jugis aspera, nunc fere capit ducatum *Urbinatem*, *Spoletanum*, et *Anconitanam* Marchiam.

766. *Fauni oleaster.*] De *Fauno*. Deo Laurentinorum, Latini patre aut avo, Æ. 7. 47. &c. *Oleaster*, olea sylvestris, sæpe pro templis constituta, suspendendis donariis : quia vivacitas hujus arboris tanta est, ut multis confixa clavis, nihil tamen lædatur.

768. *Dona.*] Tabulas naufragii testes, et vestimenta. Sic enim Horat. Epist. l. 1. 5. 13. *Me tabulâ sacer votivâ paries indicat, uvida suspendisse potenti vestimenta maris Deo.*

771. *Puro campo.*] Vacuo, absque impedimentis. Horat. Epist. l. 2. 2. 71. *Puræ sunt plateæ, nihil ut meditantibus obstet*, Æ. 11. 711.

Hic

Hic hasta Æneæ stabat: huc impetus illam
Detulerat fixam, at lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
Dardanides; teloq; sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
Faune, precor, miserere, inquit: tuq; optima ferrum
Terra tene: colui vestros si semper honores,
Quos contra Æneadæ bello fecere profanos.
Dixit: opemq; Dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Æneas. Dum nititur acer et instat,
Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratriq; ensem Dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphæ indignata licere;
Accessit, telumque altâ ab radice revellit.
Olli sublimes, armis, animisque refecti.
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hastâ,
Assistunt contra, certamine Martis anheli.
Junonem interea rex omnipotentis Olympi
Alloquitur, fulvâ pugnas de nube tuentem.
Quæ jam finis erit, conjux? quid denique restat?
Indigetem Æneam scis ipsa et scire fateris
Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut quâ spe gelidis in nubibus hæres?
Mortalin' decuit violari vulnere Divum?
Aut ensem (quid enim sine te Juturna valeret?)
Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine jam tandem, precibusq; inflectere nostris:

Hasta Æneæ hærebat illic: impetus illam impulerat illuc fixam, et retinebat in radice tenaci. Trojanus Æneas institit, et voluit manu extrahere hastam ferratam: et assequi hastâ eum, quem non poterat attingere cursu. Tum vero Turnus exanimatus metu, ait: O Faune, oro, miserere: et tu, ô bona terra, retine ferrum: si fovi semper vestros cultus, quos Æneas contra reddidit bello profanos. Dixit: neque imploravit auxilium Dei in vota inutilia. Nam Æneas diu obnixus et moratus in tenaci radice, nullo robore potuit solvere tenacitatem ligni. Dum Æneas ardens conatur et urget: Dea filia Dauni, iterum conversa in formam aurigæ Metisci accurrit, et reddit gladium fratri. Venus irata quod id liceret audaci Nymphæ, venit et attraxit hastam e profundâ radice. Illi alti, reparati animis et armis, hic confidens ensi, hic ferox et sublimis hastâ, stant oppositi, anhelantes prælio Martis. Interim rex cœli omnipotentis affatur Junonem, spectantem prælia e rutilâ nube: O uxor, quis nunc finis erit? quid demum superest? tu ipsa nosti et fateris te nosse Æneam destinari Divûm cœlo, et fatis evehi ad astra. Quid paras? aut quâ spe manes in frigidis nubibus? an decuit Divum illum lædi plagâ inflictâ a mortali? aut gladium subductum reddi Turno, et robur augeri victis: nam quid Juturna posset absque te? cessa nunc denique, et flectaris meo rogatu:

NOTÆ.

773. *Lentâ.*] Tenaci. Sic dicitur *Lenta pix*, G. 4. 41. *lentum gluten*, Ibid. 161.

783. *Morsus roboris.*] Tenacitatem oleagınæ radicis, quasi mordicus hastam tenentis. *Robur* itaque, durum quodvis lignum est, ut jam notavimus, G. 1. 162.

785. *Dea Daunia.*] Juturna, Turni soror, Dauni filia, supra, v. 139.

791. *Omnipotentis Olympi.*] Æ. 10. 1.

793. *Quæ finis.*] Nomen interdum Virgilio etiam fœmininum, Æ. 5. 384.

794. *Indigetem Æneam.*] Indigetes Dii, qui primò *in* terrâ *degentes*: inde in cœlum traducti fuerant. Talis præcipue Æneas; quem Livius testatur, non tantum *indigetem* dictum fuisse, sed etiam *Jovem indigetem*. G. 1. 498.

798. *Aut ensem, &c.*] Merito sane accusatur Virgilius indiligentiæ, in Hoc Turni cum Æneâ certamine. I. Quod eos armis ita imparibus inter se commiserit. Hinc enim Æneas galeâ, clypeo, ense cœlesti armatus: inde Turnus gladio mortali ac futili. II. Quod ubi suus Turno gladius, item cœlestis, redditus est: Jovem inducat eâ de re, quasi contra jus facta sit, conquerentem. III. Quod Turnum ita bonæ rectæque mentis expertem describat, ut recuperato ense suo uti non meminerit, sed eo omisso se saxi impulsu defendat, v. 896.

Nec

nec tantus dolor angat te tacitam, sed mœrores sollicitudinesque tuæ patefiant mihi sæpe e tuo dulci ore. Ventum est ad ultimum. Potuisti insectari Trojanos terrâ et mari, excitare diram bellum, fœdare domum Latini, *et turbare calamitatibus nuptias; prohibeo te aggredi* quicquam *præterea. Sic Jupiter locutus est: sic Dea Saturni filia contra re*spondit *demisso vultu: O magne Jupiter, certè et Turnum et terras invita, quod quidem tua voluntas mihi erat cognita:* alioquin *non videres me jam solam in aëriâ regione tolerare digna et indigna; sed circumdata ignibus starem in ipso exercitu et traherem Trojanos in adversa certamina. Fateor, suasi ut Juturna auxiliaretur fratri suo infortunato, et approbavi ut susciperet majora pro vitâ ejus; non tamen* ita *ut jacularetur, neque ut arcum; juro per caput inexorabile fontis Stygii, qui sola religio imposita est Diis cœlestibus. Et nunc quidem cedo, et aversata pugnas relinquo* eas. *Peto a te pro Latio, pro dignitate tuorum* Latinorum, *id quod nullâ lege fatorum continetur;* scilicet *quando jam constituent pacem fausto conjugio* (itaque sit), *quando jam stabiliunt leges et fœdera: ne imperes,* ut *Latini indigenæ amittant nomen antiquum; neve* imperes *ut fiant Trojani, et appellentur Trojani, aut* ut *viri illi mutent linguam, aut convertant vestimenta. Sit in æternum Latium, sint reges Albani, sit progenies Romana potens fortitudine Italâ: Troja cecidit, permitte etiam* ut *ceciderit cum* suo *nomine. Auctor rerum et hominum respondit illi subridens.*

Nec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curæ
Sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est. Terris agitare vel undis
Trojanos potuisti, infandum accendere bellum,
Deformare domum, et luctu miscere hymenæos:
Ulterius tentare veto. Sic Jupiter orsus:
Sic Dea submisso contrà Saturnia vultu:
Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Jupiter, et Turnum et terras invita reliqui.
Nec tu me aëriâ solam nunc sede videres
Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsâ
Starem acie, traheremque inimica in prælia Teucros.
Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vitâ majora audere probavi:
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum.
Adjuro Stygii caput implacabile fontis,
Una superstitio superis quæ reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasq; exosa relinquo.
Illud te, nullâ fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum:
Cùm jam connubiis pacem felicibus, esto,
Component; cùm jam leges et fœdera jungent:
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari:
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes.
Sit Latium, sint Albani per secula reges:
Sit Romana potens Italâ virtute propago:
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troja.
Olli subridens hominum rerumque repertor,

NOTÆ.

804. *Accendere bellum, &c.*] Excitatâ ex inferis furiâ, quæ fœdus Latini cum Æneâ disturbaret, Æ. 7. 323. *Hymenæos.*] Nuptias, G. 3. 60.

810. *Nec tu me aëria, &c.*] Supple, *nisi tua voluntas mihi nota esset, nisi prohibuisses.*

814. *Suasi.*] Supra, v. 157.

816. *Stygii, &c.*] Fontis inferni, Æ. 6. 323. Per hunc Dii jurare solent, causam habes, G. 3. 551.

817. *Superstitio superis reddita.*] *Superstitio*, gravis et formidolosa religio, metus religiosus. *Reddita*, explicat Servius, *data et imposita;* compositum pro simplici. Explicant Passeratius, Germanus, Cerdanus, *vicissim reposita superis Diis ab inferis:* cùm enim inferi superis subjecti sint multis in rebus: hâc unâ re superi vicissim inferis subditi sunt, ut per Stygia jurare cogantur.

823. *Indigenas Latinos.*] Itaque Virgilius Latinorum, nomen, non a Latino rege profectum, sed multo antiquius censet: ut diximus, Æ. 1. 6. Quanquam aliter censet Dionysius: aitque vocatos eos, ante Latinum regem, *Aborigines*, Æ 7. 181. Æ. 8. 314. ubi quærimus, an re ipsâ *Aborigines indigenæ*, id est, in ipsâ Italiâ nati; an vero aliunde advecti sint. *Teucros*, Æ. 1. 235. *Latium*, Æ. 7. 54. *Albani reges*, ab Ascanio instituti, Æ. 6. 763. Æ. 8. 48.

Es

Es germana Jovis, Saturniq; altera proles,
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?
Verum age, et inceptum frustra submitte furorem:
Do quod vis: et me victusque volensque remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt:
Utq; est, nomen erit: commixti corpore tantum
Subsident Teucri: morem ritusq; sacrorum
Adjiciam: faciamque omnes uno ore Latinos.
Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire Deos pietate videbis.
Nec gens ulla tuos æquè celebrabit honores.
Annuit his Juno, et mentem lætata retorsit.
Interea excedit cœlo, nubemque reliquit.
His actis, aliud genitor secum ipse volutat:
Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ pestes, cognomine Diræ:
Quas, et Tartaream Nox intempesta Megæram,
Uno eodemque tulit partu: paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hæ Jovis ad solium sævique in limine regis
Apparent, acuuntq; metum mortalibus ægris:
Si quando letum horrificum morbosq; Deûm rex
Molitur, meritas aut bello territat urbes.
Harum unam celerem demittit ab æthere summo
Jupiter, inque omen Juturnæ occurrere jussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur:
Non secus ac nervo per nubem impulsa sagitta,
Armatam sævi Parthus quam felle veneni,
Parthus sive Cydon, telum immedicabile torsit
Stridens, et celeres incognita transilit umbras.

Tu *es soror Jovis, et secunda soboles Saturni:* an *versas in animo tantos fluctus irarum? sed age, et mitiga furorem frustra susceptum: concedo quod petis, ac me submitto et sponte et superatus* tuis preci-bus. *Itali servabunt linguam patriam, et consuetudines et nomen* eorum *erit, quale est: tantummodo Trojani juncti connubiis* illic *sedebunt: addam modos et ceremonias sacrorum, et faciam omnes Latinos unius linguæ. Videbis posteritatem, quæ hinc orietur mixta sanguine Italo, pietate superare homines, superare Divos. Nec ulla natio adeo celebrabit cultum tuum. Juno assensa est* verbis, *et gaudens convertit animum. Interim abiit ex aere, et reliquit nubem. His perfectis, pater ipse volvit aliud secum, et meditatur deducere Juturnam a pugnâ fratris. Dicuntur* esse *duæ pestis, nomine Diræ: quas, et infernam Megæram, Nox profunda edidit uno et eodem partu, et implicuit similibus nexibus anguium, et applicuit* eis *alas celeres. Hæ adsunt ante solium Jovis et in vestibulo severi* illius *regis, et excitant timores miseris hominibus: si aliquando rex Deorum parat horribilem necem ac morbos, aut terret bello urbes* quæ *id meruerunt. Jupiter mittit ex alto cœlo unam illarum velocem, et imperavit offerri Juturnæ quasi portentum. Illa* dira *volat, et labitur in terras veloci impetu: non aliter ac sagitta per aerem immissa nervo, quam Parthus aut Cydon conjicit imbutam felle diri veneni,* ut sit *jaculum immedicabile, trajicit stridens et improvisa leves umbras.*

NOTÆ.

830. *Es germana Jovis, &c.*] Sensus est juxta Servium, *Tu quidem mea es soror, et filia Saturni: unde non mirum est tantam te iracundiam animo concepisse. Potentissimi enim quique, iræ retinentissimi sunt.* Juxta me secundus versus cum interrogatione legendus est, ut sensus sit, *Tu quidem mea soror es, et Saturni filia: quid ergo irarum tantos volvis sub pectore fluctus?* quod affine est iis quæ dicta sunt, Æ. 1. 11. *Tantæne animis cœlestibus iræ?*

834. *Ausonii.*] Itali, quos prius Latinos vocavit, Æ. 7. 54.

835. *Commixti corpore.*] Initis conjugiis.

845. *Cognomine Diræ.*] Apud inferos *Furiæ,* in medio *Harpyiæ;* in cœlo *Diræ* et *Jovis canes* dictæ, Æ. 3. 211. Et vero cum Virgilius ait eas esse duas numero, eodemque cum Megærâ furiâ partu editas: innuit Diras ipsas, esse Furias alias duas, *Tisiphonen et Alecto,* Æ. 6. 572. Noctis et Acherontis dicuntur filiæ.

846. *Nox intempesta.*] Obscura, media, ad agendum intempestiva, Æ. 3. 587.

857. *Felle veneni.*] Veneno amaro, aut felle venenato.

858. *Parthus, &c.*] Parthi sagittandi arte nobiles, Ecl. 1. 62. *Cydon.*] Incola urbis quæ *Cydon* ipsa quoque dicta est, in Cretâ, sive Candiâ insulâ, Ecl. 10. 59.

Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.
Postquam acies videt Iliacas, atque agmina Turni,
Alitis in parvæ subito collecta figuram :
Quæ quondam in bustis aut culminibus desertis
Nocte sedens, serùm canit importuna per umbras :
Hanc versa in faciem, Turni se pestis ad ora
Fertq; refertq; sonans, clypeumque everberat alis.
Illi membra novus solvit formidine torpor :
Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
At procul ut Diræ stridorem agnovit et alas :
Infelix crines scindit Juturna solutos,
Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis.
Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare?
Aut quid jam miseræ superat mihi ? quâ tibi lucem
Arte morer ? talin' possum me opponere monstro ?
Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem,
Obscœnæ volucres : alarum verbera nosco,
Letalemque sonum : nec fallunt jussa superba
Magnanimi Jovis. Hæc pro virginitate reponit ?
Quò vitam dedit æternam? cur mortis adempta est
Conditio ? possem tantos finire dolores
Nunc certè, et misero fratri comes ire per umbras,
Jam mortalis ego. Haud quicquam mihi dulce meorum
Te sine frater erit. O quæ satis ima dehiscat
Terra mihi, manesque Deam demittat ad imos.
Tantum effata, caput glauco contexit amictu,
Multa gemens, et se fluvio Dea condidit alto.
Æneas instat contra, telumque coruscat
Ingens arboreum, et sævo sic pectore fatur :
Quæ nunc deinde mora est ? aut quid jam, Turne, retractas ?

Filia noctis talis intulit se et adivit terras. Quando cernit exercitum Trojanum et exercitum Turni, statim contracta in formam parvæ avis, quæ aliquando nocte manens in sepulchris aut in tectis desertis, sero canit ingrata per tenebras : Dira mutata hanc in speciem, fert ac refert se stridens circa vultum Turni, et ferit alis clypeum ejus. *Novus torpor debilitat ipsi membra timore : et capilli subrecti* sunt *horrore, et vox stetit* in *gutture. At misera Juturna, quando procul animadvertit stridorem et volatum Diræ, lacerat capillos sparsos, turpans vultum unguibus et pectus planctu,* quia erat *soror,* aitque : *O Turne, quomodo tua soror potest jam succurrere tibi? aut quid jam restat infelici mihi ? quo artificio producam tibi vitam ? an possum objicere me tali portento ? nunc nunc desero exercitum. Ne terreatis me* jam *timentem, ô infaustæ aves : cognosco verbera alarum* vestrarum *et sonitum mortiferum : nec dura imperia magni Jovis decipiunt me.* An *reddit ista* mihi *pro virginitate* erepta ? *cur dedit* mihi *vitam perpetuam ? cur ablata est* mihi *lex moriendi ? jam certe possem terminare tantos dolores, et ire socia fratri misero inter umbras,* si *ego nunc* essem *mortalis. Nihil quicquam meorum* bonorum *jucundum erit mihi absque te, ô frater. O quæ terra satis profunda aperietur mihi, et detrudet* me *Divam ad infimas umbras ! eò usque locuta, Dea texit caput viridi velamine, gemens valde, et immisit se in profundum flumen. Contra Æneas urget, et quassat hastam magnam, arboream : et sic loquitur duro animo : Quæ jam deinceps est mora ? aut quid jam revolvis, ô Turne ?*

NOTÆ.

862. *Alitis in parvæ, &c.*] *Noctua* ab interpretibus intelligitur : quia, v. 86 . dicitur *nocte sedens :* tùm quia minor est quam *bubo,* unde *parva :* tùm quia deserta loca incolit, bubo frequenter urbana ædificia. Et licet *noctua* Atheniensibus boni ominis haberetur ; omen erat in volatu faustum, non in cantu : at hic, *canit importuna : fertque refertque sonans.* De *bustis,* Æ. 4. 494.

876. *Obscœnæ volucres.*] Funestæ et mali ominis, Æ. 3. 262.

878. *Pro virginitate.*] Quam Juturnæ rapuerat Jupiter, v. 140.

882. *Jam mortalis ego. Haud,* &c.] Alii codices habent, *immortalis ego ! aut, &c.*

884. *Manes.*] Inferos, Æ. 6. 743.

885. *Glauco amictu.*] Ex colore aquarum, quibus præerat Nais Juturna, v. 139.

886. *Fluvio.*] Tyberi : unde in lacum suum, qui influit in Tyberim, facilis fuit via, v. 139.

887. *Coruscat.*] Active, Æ. 5. 642.

Non cursu, sævis certandum est cominus armis.
Verte omnes tete in facies; et contrahe quicquid
Sive animis, sive arte vales: opta ardua pennis
Astra sequi, clausúmque cavâ te condere terrâ.
Ille, caput, quassans: Non me tua fervida terrent
Dicta, ferox: Dii me terrent, et Jupiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens:
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte jacebat
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Ille manu raptum trepidâ torquebat in hostem
Altior insurgens, et cursu concitus heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu, saxumq; immane moventem.
Genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit, totum nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequicquam avidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus ægri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires, nec vox nec verba sequuntur.
Sic Turno, quâcunque viam virtute petivit,
Successum Dea Dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii. Rutulos aspectat et urbem,
Cunctaturque metu: telumq; instare tremiscit:
Nec quo se eripiat, nec quâ vi tendat in hostem:
Nec currus usquam videt, aurigamque sororem.
Cunctanti telum Æneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis: et corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens: orasque recludit

non pugnandum est cursu, sed *propius duris armis; muta te in omnes formas, et collige quicquid potes sive virtute sive dolo: opta adire alis alta sidera, et occultare te abstrusum cava tellure. Ille* Turnus *commovens caput* ait: *Dure* hostis, *tua superba verba non terrent me: Dii et Jupiter adversus, me terrent. Nec locutus plura, aspicit magnum saxum; saxum magnum, vetus, quod forte jacebat campo, constitutus limes agri, ut dirimeret lites agrorum. Duodecim electi* viri *difficile sufferrent illud collo*, tales, *qualia* sunt *corpora hominum, quæ terra jam profert. Ille heros assurgens altiùs, et impulsus cursu, mittebat in hostem* hoc saxum *apprehensum manu tremente. Sed neque cognoscit se currentem, neque irruentem, aut erigentem manu et versantem saxum grande. Genua titubant, sanguis gelidus cogitur frigore. Præterea saxum ipsum, rotatum per aërem, nec pertransiit intervallum hominis, nec servavit totam vim. Et quemadmodum nocte in somnis, quando languida quies clausit oculos, frustra videmur velle producere cursus optatos, et infirmi deficimus in medio impetu: lingua non viget, vires solitæ non suppetunt* in *corpore: nec vox nec verba erumpunt: sic Dira divina abnuit Turno successum, quacumque vi tentavit modum. Tunc diversæ sententiæ agitantur* ejus *animo. Respicit Rutulos et urbem: et moratur* præ *timore, et timet hastam imminentem: nec cernit usquam, quo se subducat, nec quo robore irruat in hostem, nec currum, nec sororem aurigam. Æneas incutit moranti hastam letalem, explorans oculis opportunitatem: et procul immittit toto corpore. Nunquam saxa sic sonant, pulsa murali machinâ; nec tanti crepitus eduntur fulmine. Hasta portans sævam mortem volat sicut nigrans procella, et aperit extremitates*

NOTÆ.

898. *Limes . . . litem, ut, &c.*] *Limes* dictus est, saxum vel via *lima*, hoc est, *obliqua*, *transversa*, discernendis agris constituta. Hinc *lis* dicta creditur à *limite*, quod primæ lites et contentiones de limitibus fuerint. Alia tamen *litis* etyma affert Vossius.

899. *Bis sex, &c.*] Locus ex duobus Homericis expressus, Iliad. 5. v. 302. ubi Diomedes saxum in Æneam immittit, quale vix duo temporis Homerici homines efferrent, Iliad. 21. v. 405, ubi Minerva saxo Martem percutit, qui agris limes erat positus. Quam indiligenter Virgilius

Loricæ, et clypei extremos septemplicis orbes:
Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille, humilis supplexque, oculos dextramque precantem
Protendens: Equidem merui, nec deprecor, inquit:
Utere sorte tuâ: miseri te si qua parentis
Tangere cura potest, oro (fuit et tibi talis
Anchises genitor) Dauni miserere senectæ:
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis. Vicisti, et victum tendere palmas
Ausonii vidêre: tua est Lavinia conjux.
Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
Æneas, volvens oculos, dextramque repressit.
Et jam jamq; magis cunctantem flectere sermo
Cœperat: infelix humero cum apparuit ingens
Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri: victum quem vulnere Turnus
Straverat, atq; humeris inimicum insigne gerebat.
Ille oculis postquam sævi monumenta doloris,
Exuviasque hausit: furiis accensus et irâ
Terribilis: tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat, et pœnam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus: ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

thoracis, et sinuosos circuitus clypei septemplicis; stridens penetrat per medium femur: Turnus magnus cadit percussus in terram flexo poplite. Rutuli surgunt cum *lamentis, et mons totus reboat circum, et profundæ sylvæ late reddunt vocem. Ille abjectus et supplex, intendens oculos et dexteram supplicantem, ait: Sane merui, nec precor ut* ne me occidas: *fruere tuâ fortunâ: si ulla cura miseri patris potest commovere te, oro, miserere senectutis Dauni: fuit quoq; tibi talis Anchises pater: et redde meis,* vel *me* vivum; *vel, si mavis, cadaver privatum luce. Vicisti, et Itali viderunt me victum tendere* tibi *manus: Lavinia tua est uxor. Ne progredere ulterius odiis. Æneas constitit ferox in armis, torquens oculos, et retinuit manum. Et jam jam magis sermo* Turni *cœperat commovere morantem Æneam: quando magnus* ac *infaustus balteus Pallantis juvenis apparuit in humero* Turni, *et cingulum emicuit notis clavis: quem* juvenem *afflictum vulnere Turnus occiderat, et gestabat humero insigne hostile. Ille Æneas, quando percepit oculis monumentum crudelis luctûs et spolia, inflammatus furore, et terribilis irâ,* ait: *An tu, ornate spoliis meorum* sociorum *eripieris hinc mihi? Pallas, Pallas mactat te hoc ictu, et sumit supplicia ex impio sanguine. Hoc dicens, ardens occultat ferrum intra pectus oppositum: illi autem* Turno *membra deficiunt præ frigore, et vita dolens abit cum gemitu ad umbras.*

NOTÆ.

id Turno tribuerit, diximus supra, v. 798.

924. *Oras loricæ, &c.*] Extremitates loricæ, quæ femur attingunt: et extremitates imi clypei, quem tegendo capiti altius sustulerat.

925. *Septemplicis.*] Septem coriis, aut laminis ferreis æreisve contexti.

934. *Dauni.*] De illo, Turni patre, v. 44.

942. *Balteus, et notis, &c.*] *Balteus, cingulum* humero lateriq; circundatum: ornatum *bullis,* id est, clavis aureis, Æ. 9. 359. Balteum hunc Pallanti à se occiso Turnus eripuerat, Æ. 10. 496. Agnoscit eum Æneas ex picturâ Danaidum, quarum facinus in eo expressum erat. ibid. Tumque accidit, quod a poetâ prædictum est, ibid. v. 503. *Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum, intactum Pallanta, et cum spolia ista diemque oderit.*

952. *Indignata.*] Quod juvenis morte immaturâ moreretur, quod victus ab extero, quod regno et sponsâ privatus, quod post spem veniæ conceptam.

FINIS.

INDEX

Vocabulorum omnium quæ in Eclogis, Georgicis, & Æneide Virgilii leguntur.

LECTORI STUDIOSO.

DAMUS tibi, amice, Lector, novum Virgilii Indicem, cæteris hactenus editis locupletiorem longè & emendatiorem; quod quale sit ipse judicabis. In ipso vel augendo, vel castigando diligenti operâ usos nos esse, nihilque pro virili parte prætermisisse quod cuique studioso facere satis possit nemo attendens non fatebitur. Notas numericas & verba ad unum recognovimus, ita ut numeri cum numeris, verba cum verbis Auctoris quàm accuratè fuerint composita. Diversos verborum intellectus, prout eadem postulant, verbis & apposuimus, & sensu faciliori explanavimus. Quod extrà Auctoris verba additum, ut locis quibusque obscuris lux adhiberetur, illud Italicè scripsimus. Menda quamplurima quæ in alias editiones irrepserant multa quoque in iisdem omissa, de integro, & quasi quodam postliminii jure loco atque ordini suo restituimus. Indicem ab Erythræo primùm editum; tum alias ejusdem diverso sub Auctore editiones à primo, ut ita dicam, verbo ad ultimum revisimus & contulimus; sed præ cæteris novum istum Indicem Rotomagi impressum accuratius recognovimus, nihil novum operis, laboris nihil oculis sese nostris obtulit, nisi menda non pauca, alia non emendata, addita alia, plura omissa, nonnulla non intellecta, quod ut vel neganti vel dubitanti appareat, tum menda, tum additiones in ejusdem Indicis postremi margine catervatim apposuimus. Hic Index denique ad omnium intelligentiam ita est accommodatus, ut non docti solum, verum & pueri, ne dicam rudiores nullo negotio quæque & cernere valeant & observare. Quod si de vigiliis & labore nostro sanè judicetur, & hic index placeat ac legatur, summam votorum attigerimus. Vale.

Literæ E. *Eclogas*, G. *Georgica*, Æ. *Æneidem notant. Numerus prior Eclogam, aut Librum significat, posterior Versum.*

abibis

acies

adeo

æquum

affixus

arct

B.

213. 10, 828
cinge E. 8, 64
cingebant Æ. 5, 288
cingens G. 1, 28
cingere E. 6, 32. Æ. 1, 673. 9, 160. 10, 119
cingeret 5, 597
cingetis 3, 255
cingi 2, 520. 3, 52
cingit 1, 112. 5, 539. 7, 159
cingite E. 7, 28. Æ. 5, 71. 8, 274
cingitur 2, 511. 9, 469. 790. 11, 436. 536
cingula 1, 492. 9, 360. 12, 942
cingunt 4, 41. 121. 8, 599. 12, 163. 745
cinguntur 6, 665
cinis E. 8, 106. Æ. 4, 633
Cinna E. 9, 35
cinxêre Æ. 1, 398. 10, 122. 11, 475
cinxerunt 5, 13
circa G. 3, 146. 4, 75. Æ. 1, 673. 6, 865. 7, 535. 11, 197. 12, 757
Circææ 7, 10
Circæumque 7, 799
Circe E. 8, 70. Æ. 7, 20. 191. 282
Circensibus 8, 636
Circes 3, 386
circlos G. 3, 166
circo Æ. 5, 109. 551
circuit 11, 761
circuitu 3, 413
circuitum 11, 767
circulus 5, 559. 10, 138
circum E. 3, 45. 8, 12. 74. 9, 40. 10, 16. G. 1, 255. 245. 345. 383. 2, 332. 392. 484. 523. 3, 537. 540. 4, 30. 46. 64. 113. 130. 188. 193. 274. 289. 334. 400. 430. 478. Æ. 1, 32. 56. 175. 311. 412. 466. 483. 667. 2, 133. 218. 238. 278. 463. 515. 564. 599. 605. 634. 698. 767. 793. 3, 65. 75. 92. 230. 392. 634. 4, 145. 254. 416. 509. 5, 250. 435. 440. 6, 166. 175. 329. 443. 517. 700. 706. 7, 32. 104. 379. 589. 763. 8, 45. 285. 310. 631. 673. 9, 70. 440. 534. 587. 679. 808. 10, 118. 837. 11, 34. 188. 579. 655. 661. 824. 12, 162. 335. 476. 518. 606, 662. 929
circumdabit 6, 783
circumdare E. 10, 57. G. 1, 140. Æ. 1, 368. 6, 207. 9, 153. 10, 74
circumdat E. 6, 62. Æ. 2, 510.

8, 458. 12, 88
circumdata G. 4, 497. Æ. 4, 137. 6, 549. 10, 483. 11, 596. 12, 416
circumdatur G. 3, 487. Æ. 1, 593
circumdatus 9, 462
circumdedit G. 2, 535
circumdo E. 8, 74
circumfert Æ. 10, 887
circumflectere Æ. 3, 430. 5, 131
circumfluit 6, 132
circumfunditur 2, 383
circumfusa G. 3, 368. Æ. 1, 586. 2, 64
circumfuso 11, 546
circumfusos 6, 666
circumlatrantibus 7, 588
circumligat 11, 555
circumsistunt 8, 490
circumsonat 8, 474
circumspexit 2, 68
circumspice G. 3, 390
circumspicit Æ. 3, 517. 12, 896
circumspiciunt 9, 416
circumstant G. 4, 216. Æ. 6, 486. 7, 585. 12, 85
circumstare 10, 905
circumstent 4, 561
circumstetit G. 4, 361. Æ. 2, 559. 8, 300
circumtextum 1, 649
circumtulit 6, 229. 12, 558
circumvectamur G. 3, 285
circumvolitavit 1, 377
circumvolat Æ. 2, 360. 3, 233. 6, 866
circumvolvitur 3, 284
circas 5, 289
Cissea 10, 317
Cisseis 7, 320. 10, 705
Cisseus 5, 537
cita 5, 33
citæ 5, 66. 8, 642
citatorum 12, 373
Cithæron G. 3, 43. Æ. 4, 303
citi 4, 574. 5, 824. 9, 37. 12, 425
citius 1, 142. 5, 242
cito 5, 610
citum Æ. 11, 714
citus 1, 301. 11, 462
cives E. 1, 72. Æ. 2, 42. 5, 196. 671. 8, 489. 9, 36. 783. 11, 243. 305. 360. 459. 12, 572. 583
civibus 5, 631. 8, 571. 11, 119
civili 6, 772
clade 12, 556
cladem 2, 361. 12, 604

clam Æ. 1, 350
clamantis 9, 442. 10, 323
clamarem E. 3, 19
clamassent 6, 44
clamat Æ. 4, 674. 7, 400. 12, 600
clamor 1, 87. 2, 313. 338. 488. 3, 128. 4, 665. 5, 140. 227. 451. 6, 493. 8, 595. 9, 395. 504. 566. 664. 11, 192. 454. 745. 832. 12, 268. 409. 462. 621. 756
clamore G. 1, 347. 3, 43. 575. 413. 4, 439. 460. Æ. 1, 324. 519. 2, 437. 769. 3, 313. 524. 4, 303. 5, 150. 167. 207. 491. 6, 175. 8, 216. 9, 38. 54. 466. 597. 636. 791. 10, 266. 718. 799. 895. 11, 609. 838. 12, 252. 257
clamorem G. 1, 362. Æ. 3, 566. 672. 10, 262. 11, 622. 878. 12, 618
clamores 2, 222
clamoribus G. 4, 76. Æ. 2, 128. 4, 411. 5, 341. 10, 713. 11, 147
clangorque 2, 313. 8, 526. 11, 192
clangoribus 3, 226
Clanius G. 2, 225
clara Æ. 1, 588. 2, 569. 5, 43. 139. 564. 9, 19
claram G. 1, 135. Æ. 2, 696
clarasque 1, 288
clarescunt 2, 301
clari 5, 106. 6, 478. 8, 48. 673
Clarii 3, 360
clarior 2, 705
claris 7, 474
clarissima G. 1, 5
clarissime Æ. 5, 495
claro G. 1, 460. Æ. 4, 268
clarum 3, 519. 12, 225
clarus G. 4, 93. Æ. 1, 550. 9, 582. 11, 772. *nom. propr.* 10, 126
classe 1, 379. 5, 1. 115. 794. 8, 79. 9, 8
classem 1, 39. 128. 310. 517. 551. 583. 3, 5. 117. 651. 4, 289. 299. 309. 375. 396. 426. 587. 5, 607. 612. 832. 843. 6, 150. 7, 33. 106. 238. 9, 69. 81. 10, 83. 155
classes G. 1, 255. Æ. 3, 300. 403. 4, 537. 6, 697. 7, 436. 716. 8, 675. 10, 36
classi 5, 689. 6, 1. 8, 11
classibus 2, 30. 3, 61. 157. 4, 582. 5, 726. 10, 269
classica G. 2, 539. Æ. 7, 637

coges

comantes

con-

conjunxêre me tibi Æ. 8, 133
conjurat Latium, *conspirat* 8, 5
conjurato Istro G. 2, 497
conjuratos cœlum rescindere fratres 1, 280
conjux, *nom. masc.* Æ. 1, 343. 6, 473. *voc. masc.* 2, 519. 777. 8, 377. 10, 611. *nom. fœm.* G. 1, 294. Æ. 1, 47. 2, 597. 651. 673. 678. 711. 725. 738. 783. 4, 91. 113. 5, 620. 647. 6, 93. 523. 764. 7, 56. 189. 287. 308. 314. 8, 384. 393. 688. 10, 44. 11, 371. 12, 17. 80. 272. 937. *voc. fœm.* G. 4, 465. Æ. 10, 607. 11, 158. 12, 793
connexæ pedibus *apes* G. 4, 257
connexos angues Æ. 8, 437
connixa gemellos *enixa* E. 1, 15. *nitens* Æ. 5, 642
connixi humeris 5, 264. incurrunt hastis 11, 613
connixus 9, 769. toto corpore 10, 127
connubia 3, 319. 4, 316. 535. 7, 555. 9, 600. 12, 42
connubii 4, 168
connubiis 3, 136. 7, 96. 333. 12, 821
connubio 1, 73. 4, 126. 7, 253
Conon, *nomen propr.* E. 3, 40
consanguinei *plur.* Æ. 12, 40
consanguineo 5, 771. 7, 366
consanguineus lethi sopor 6, 278
conscendebat equos 12, 736
conscenderat sol medium orbem cœli 8, 97
conscendi æquor navibus, 1, 381
conscendit scopulum 1, 180. rogos 4, 646. classem 10, 155
conscia *fœm.* sibi mens recti 1, 604. Juno curarum 4, 608. virtus 5, 455. 10, 872. 12, 668. conjux formæ 8, 393. fama 10, 679. *neut. plur.* numina veri 2, 141. agmina 2, 267. sidera fati 4, 519. 9, 429
conscius, *apud se reus* 2, 99. æther 4, 167. facti audacis 11, 812
consederat sub ilice E. 7, 1. toro Æ. 5, 388. urbe 10, 780
consedêre duces 7, 431. catervæ avium 11, 457
consederis arvis 4, 39
consedimus in herba E. 3, 55. inter ulmos 5, 3. arvis Æ. 12, 237
consedisse urbem luctu 11, 350
consedit in rupe Æ. 3, 245. in puppi 5, 841. solio avito 7, 169
consequimur 2, 409
consequitur 5, 153. 224. 494. 11, 722. 12, 375
consere dextram 9, 741
conserere Baccho montes G. 2, 38
conserimus prælia Æ. 2, 398
consertam hamis loricam 3, 467. 5, 259
consertum tegmen spinis 3, 594
consessu caveæ 8, 636
consessum caveæ 5, 340. 577
consevimus agros E. 1, 73
considant Æ. 11, 323
consident sedibus G. 4, 65
considere in ignes Æ. 2, 624. 9, 145. regnis 1, 572. Cretæ 3, 162. Latio 6, 67. mensis 7, 176
considit scopulo G. 4, 436
considite transtris Æ. 4, 573
considunt transtris 5, 136. tectis 10, 5. castris 11, 915
consilia in melius referet 1, 281. versat pectore 1, 658
consiliis 2, 89. 5, 728. 749. 11, 339
consilio 7, 216. 11, 704
consilium 2, 656. 4, 477. 7, 407. 592. 9, 227
consistere pontibus G. 4, 27. terra Æ. 1, 541. 629. 6, 807. 10, 75. Latio 8, 10. mentem *tardare* 1, 643
consistit arenâ mediâ 5, 423
consistunt agmine denso 9, 789
consita terris freta, *maria insulis sparsa*, 3, 127
consonat omne nemus plausu fremituque 5, 149. strepitu 8, 305
consortem nati 10, 906
consortia tecta G. 4, 153
conspectu Æ. 1, 34. 184. 2, 21. 67. 10, 260. 11, 903
conspectum reddite *parentis*, Æ. 9, 262, ire ad conspectum genitoris 6, 108
conspectus in ostro, *spectabilis* G. 3, 17. in armis Æ. 8, 588
conspexêre virum 1, 152
conspexi venientem 3, 652
conspeximus locum insidiis 9, 237
conspexit Æ. 1, 487. 4, 649. 10, 725
conspicere 6, 508
conspicit 4, 261. 5, 611. 6, 656. 9, 420
conspicitur 8, 83
conspirant cornua rauco assensu 7, 615
constare cuncta cœlo videt 3, 518
consternere terram tergo 12, 543
consternunt terram frondes 4, 444
constet animo sententia 5, 748
constiterant 12, 271
constiterunt 3, 681
constitit G. 4, 484. Æ. 1, 187. 226. 459. 2, 68. 4, 253. 5, 426. 507. 6, 331. 559. 8, 381. 9, 624
constituam taurum ante aras 5, 237
constitue aras G. 4, 542
constituent mœnia Æ. 12, 194
constituêre pyras 11, 185
constituit quærere 1, 309. metam ex ilice 5, 130. juvencos *ad aras* 6, 244
constituunt cupressos ante pyram 6, 217
constructa mella G. 4, 213
constructam pilam magnis molibus Æ. 9, 712
consuescere in teneris multum est G. 2, 272
consueta petens antra 4, 429. membra locavit tergo *equi* Æ. 10, 867
Consol 7, 613
Consule *abl.* E. 4, 3. 11
consule *verb.* custodi et consule longe Æ. 9, 322
consulere *tibi* me 12, 21
Consulis *gen.* 6, 819
consulis *verb. suades* 11, 344
consulit extra spirantia 4, 64. lucos 7, 83
consulite in medium, *in commune* 11, 335
consulta, *neut. plur.* 6, 151. 11, 410
consultus vates G. 3, 491
consument ubera in natos 3, 178
consumere mensas Æ. 7, 125
consumerer tecum ipso ævo E. 10, 43
consumimus mensas Æ. 7, 116
consumpta in ventos *sagitta* 5, 527
consumpta nocte 2, 795
consumptis *cibis* 7, 112

correptis

campo Æ. 9, 42. puero summam belli 10, 70. brevibus se credere saltu 10, 289. te sævo Marti 11, 153. hastæ credere 11, 808
crederet 3, 187
crediderat Æ. 10, 548
crediderim G. 2, 338
credidit Æ. 7, 680. 10, 457. 648. se armis Turni 11, 114
credimus E. 8, 108. auditis si quicquam credimus Æ. 8, 140
credis E. 8, 35. Æ. 4, 34
credit 4, 501. 12, 598
credita res, *est*, *fœm. sing.* 2, 196. *cui* custodia credita campi 7, 486. *neut.* ora non unquam credita Teucris 2, 247
credite equo 2, 48. experto mihi 11, 283
creditis 2, 43
creditur non bene ripæ E. 3, 95
credo 3, 10, G. 1, 415. Æ. 1, 387. 4, 12. 6, 368. 848. 7, 297. 10, 29. 865
credunt 8, 147. 353
cremant cætera 11, 208
cremantur dona thurea 6, 224
cremari 7, 74
cremato sarmenta, *imper.* G. 2, 408
cremavit Troja viros Æ. 7, 295
Cremonæ, *urbi* E. 9, 28
crepantes finus chlamydis Æ. 11, 775
crepidine saxi 10, 653
crepitabat bractea vento 6, 209
crepitans grando G. 1, 449. Auster Æ. 3, 70
crepitant malæ sub vulnere 5, 436. grandine nimbi 5, 459
crepitante flamma 7, 74
crepitantiaque æra G. 4, 151
crepitantibus flammis 1, 85. undis Æ. 11, 299
crepitare incudibus enses G. 2, 540
crepitus, *fulminis* Æ. 12, 923
crepuere remi 5, 206
crescent *arbores* E. 10, 54
crescentem Poëtam 7, 25
crescentes umbras 2, 67
crescenti, *arbori* G. 2, 56. æstu Æ. 10, 292
crescentis olivæ G. 2, 3. mundi 2, 336
crescere corpus G. 3, 206. Tybrim sanguine Æ. 11, 393
cresceret in ventrem cucumis G. 4, 122
crescetis amores E. 10, 54
crescit amor 10, 73
crescunt flumina G. 1, 326
Cressa, *fœmina è Creta* Æ. 5, 285
Cressam pharetram G. 3, 345
Cressia inter nemora Æ. 4, 70. prodigia, *monstra* 8, 294
Creta G. 1, 179. *terræ species* 2, 215
Creta, *insula* Æ. 3, 104. 5, 588
Cretæ, *insulæ* E. 1, 66. Æ. 3, 122. 162
Cretæa ab Ida 12, 412
Cretæis in oris 3, 117
Cretam 3, 129
Cretea, *nomen viri accus.* 9, 774
Cretes, *Cretæ incolæ* 4, 146
Creteu, *nomen viri voc.* 12, 538
creti Alcanore, *gen.* 9, 672
cretum Trojano sanguine, *genitum* 4, 191
cretus quo sanguine 2, 74. 3, 608. Atlantide 8, 135
crevit sic Hetruria G. 2, 533
Creüsa *nom. fœm.* Æ. 2, 562. 597. 651. 738
Creüsæ 2, 772. 784. 9, 297
Creüsam 2, 666. 769. 778
crimen 10, 188. 11, 407. 12, 16. 600
crimina 6, 433. 7, 326. sere crimina belli, *causas* 7, 339
crimina 2, 65. 4, 550. 6, 430. 7, 577. 10, 668. 851. 11, 122
criminibus 2, 98
Crimiso flumine 5, 38
crinales vittas 7, 403
crinali auro 11, 576
crinem 2, 685. 3, 65. 4, 148. 216. 704. 6, 281. 7, 391. 815. 11, 35. crinem volantia sidera ducunt, *cometæ* 5, 528
crines E. 6, 68. Æ. 2, 277. 4, 138. 509. 559. 6, 809. 7, 418. 8, 34. 9, 651. 10, 137. 12, 99. 605. 870
crinibus G. 4, 417. 482. Æ. 1, 480. 2, 404. 7, 73. 346. 450
crinita jubâ galea 7, 785
crinitus Iöpas 1, 740. Apollo 9, 638
crispans manu hastilia Æ. 1, 313. 12, 165
cristâ 9, 50. hirsutus equinâ 10, 869
cristæ, *gen.* 12, 89. *plur.* 6, 779. 7, 185. 6, 732
cristam 12, 370
cristas 3, 468. 9, 270. 10, 701. 11, 8. 12, 493
cristatus Achilles 1, 468
cristis 8, 620. 9, 163. 365. 678. 10, 270
croceam chlamydem 11, 775
croceis floribus G. 4, 109. pennis Æ. 4, 700
croceo luto E. 4, 44. acantho Æ. 1, 649. 711. fœtu 6, 207
croceos odores G. 1, 56
croceum linquens Aurora cubile G. 1, 447. Æ. 4, 585. 9, 460
croco picta vestis 9, 614
crocum G. 4, 182
cruda senectus Æ. 6, 304
crudele odium 1, 361. scelus 2, 124. funus 11, 53. bellum 11, 535. supplicium 11, 841. lethum 12, 636
crudelem te nomine dicit G. 4, 356. vitam Æ. 8, 579. 9, 497
crudeles aras 1, 355. terras 3, 44. pœnas 6, 501. 585
crudeli funere E. 5, 20. G. 3, 263. Æ. 4, 308. tabe 6, 442. bello 8, 146. morte 10, 386
crudelia astra E. 5, 23. fata G. 4, 495. Æ. 1, 221. limina 3, 616
crudelibus umbris 1, 547
crudelis, *nom.* 1, 407. 4, 681. mater E. 8, 48. amor 10, 29. Æ. 6, 24. luctus 2, 368. Dardanus 4, 661. gens 6, 359. *gen.* nati 6, 446. *vocat.* E. 2, 6. Æ. 4, 311. 9, 483
crudeliter lacerum 6, 495
crudelius quid vidi? 2, 746
crudescere cœpit morbus G. 3 504
crudescit pugna Æ. 11, 833
crudescunt pugnæ 7, 788
crudo cæstu G. 3, 20. Æ. 5, 69. cortice 9, 743
crudum ensem 10, 682
cruenta, *sing. nom.* hasta 10, 340. *abl.* pallâ 6, 555. *neut.* myrta G. 1, 306. arma Æ. 9, 753. 10, 462. spolia 10, 862.

D.

dabas

defe-

delegi

detexere viminibus et junco *calathos* E. 2, 72
detinet me inter hostes 10, 45. me *Cybele* his oris Æ. 2, 788. gremio Ascanium 4, 85, te aspectus urbis 4, 348
detonet bellum 10, 809
detorquent cornua, *antennarum nautæ* 5, 832
detorquet cursus ad regem *Dea* 4, 196. proram 5, 165. habenas 11, 765
detorsit veniens vulnus Juno 9, 746. ora equorum 12, 373
detraxerat loricam 5, 260
detraxit nido, *aves* arator G. 4, 513
detrectans juga bos 3, 57
detrude sub Tartara hoc caput Æ. 9, 496
detrudere Jovem regnis 6, 584. finibus hostem 7, 469. contis hostem è muro 9, 510
detrudunt naves scopulo 1, 145
detrusit ad undas Stygias 7, 773
detulerat huc, *hastam* impetus 12, 773
detulit armari classem fama 4, 299. mandata per auras 4, 358. quis te in terras 9, 19. dictamnum Venus 12, 417
detur ubi sistere 3, 7
deturbat præcipitem à puppi 5, 175. animas *Charon* 6, 412. terræ cadut orantis 10, 555
Deucalion G. 1, 62
devecta sarmenta 2, 408
devenêre locos Æ. 1, 365. 6, 638
devenient speluncam 4, 125
deveniunt speluncam 4, 166
devexit sylvam arator G. 2, 207
devexo pondere 3, 524. olympo Æ. 8, 280
devexus in Austros mundus G. 1, 241. ab Indis amnis 4, 293
devictâ Arisbâ, *fœm. abl.* Æ. 9, 264. Asiâ 11, 268. *neut.* bella 10, 370
devinctus amore pater 8, 394
Deum E. 8, 35. G. 4, 221. Æ. 4, 358. 6, 79. 8, 275. 9, 659
Deûm pro Deorum E. 4, 15. 49. G. 2, 148. 473. 3, 486. 4, 276. 448. 521. Æ. 1, 9. 229. 2, 54. 156. 248. 257. 623. 788. 3. 59. 215. 375. 476. 4, 62. 268. 5, 707. 6, 322. 376. 461. 565. 786. 7, 58. 239. 306. 584. 620. 8, 7. 36. 41. 698. 9, 82. 10, 101, 228. 252. 470. 875. 11, 4. 233. 785. 12, 199. 851
devolat Iris 4, 702
devolvunt fusis pensa, *Parcæ* G. 4, 349. trabes Æ. 2, 449
devoveo vobis animam hanc 11, 442
devovet se aris 12, 234
devota pesti futuræ, *amori Dido* 1, 712
Deus E. 1, 6. 19. 4, 63. 5, 64. 8, 75. 10, 26, 61. G. 1, 29. 2, 392. 3, 392. 4, 315 Æ. 1, 199. 719. 3, 338. 715. 4, 440. 574. 651. 5, 391. 640. 841. 854. 6, 46. 348. 749. 7, 498. 8, 31. 352. 9, 77. 211, 601. 721. 10, 72. 424. 773. 11, 118. 12, 321. 429. 500. 677
dexter quis rebus dexter modus 4, 294. quo tantum mihi dexter abis, *ad dextram* 5, 162. nos dexter adi propitius 8, 302. connixus ab aggere dexter 9, 769
dextera 4, 307. 6, 879. 7, 366. 474. 9, 289. 747. 10, 333. 341. 395. 11, 172. 178. 339. 12, 428. 436. 538. *via* 6, 541. *pars* 9, 469
dextra, *nom.* E. 1, 36. Æ. 4, 597. 8, 567. 10, 610. 773. 11, 118. 385. 12, 97. *abl.* G. 1, 329. Æ. 1, 98. 334. 2, 291. 425. 592. 4, 60. 704. 5, 457. 479. 642. 692. 8, 354. 563. 9, 320. 807. 10, 226. 246. 279. 326. 341. 650. 797. 830. 11, 267. 408. 556. 651. 862. 12, 14. 50. 206. 403. 644. 659
dextrâ lævâque G. 1, 235. Æ. 1, 611. 6, 486. 656. 9, 677. 11, 528. *neut.* sidera cœlo dextra feras, *propitia* 4, 579
dextræ, *dat.* 1, 408. 2, 723. 4, 104. 7, 498. 8, 164. 10, 847. 11, 292. *plur.* 10, 517
dextram 1, 408. 3, 610. 670. 4, 314. 5, 443. 6, 370. 697. 7, 234. 8, 124. 164. 278. 558. 9, 741. 10, 414. 823. 11, 277. 672. 750. 12, 196. 311. 579. 734. 930. 939
dextras 1, 514. 3, 83. 6, 613. 8, 467. 9, 250. 558. 11, 165. 414
dextris 2, 444. 8, 274. 11, 606. 735
dextro in armo G. 3, 86
dextros sinus Æ. 5, 831
dextrum litus 3, 413. latus 3. 420
dia Camilla 11, 657
Diana *primâ longa,* Æ. 1, 499. *primâ brevi* 11, 582
Dianæ, *primâ ubique brevi* 3, 681. 4, 511. 7, 306. 764. 769. 11, 537. 652. 857
Dianam 11, 843
dic E. 3, 1. 31. 104. 106. 8, 78. Æ. 1, 753. 6, 318. dic properet 4, 635. dic age 6, 343. dic in amicitiam coëant 7, 546
dicabo propriam, *tibi* 1, 73. 4, 126
dicam G. 2, 226. 4, 5. 537. Æ. 2, 712. 3, 388. 6, 722. 11, 348. quid dicam tempestates autumni G. 1, 311. quo te carmine dicam 2, 95. quid bella dicam Æ. 4, 43. dicam horrida bella dicam acies 7, 41. 42
dicamus amores Galli E. 10, 6. leges fœderis Æ. 11, 322
dicat se victum E. 4, 59. amores 10, 54. carmina G. 1, 350
dicatis sibi templis Æ. 5, 60
dicatur, his calamis tibi dicatur origo nemoris, *à te celebretur,* E. 6, 72
dicemus 5, 51. musam Damonis 8, 5. honorem Baccho G. 2, 393
dicenda sunt carmina E. 10, 3
dicendum et quæ sint arma G. 1, 160
dicens hæc Æ. 2, 550. hoc 10, 744. 12, 950
dicent sidera surgentia *astrologi,* 6, 850
dicente eo 10, 101
dicentem talia 4. 362
dicentur mœnia Trojæ 5, 633
dicere 7, 370. 8, 12. 9, 233. 11, 345. facta E. 4, 54. 8, 8. versus 5, 2. deductum carmen 6, 5. dignâ Cinnâ 9, 35. solem falsum G. 1, 463. pugnas 3, 46. multa 4, 502. Æ. 2, 791. 4, 391. 10, 555. plura 7, 449. grates 11, 508. leges pacis 12, 112
diceret E. 9, 4. Æ. 6, 162
dicet 12, 40. Romanos de suo nomine 1, 277
dicetis alternis E. 3, 59
dicetur Æ. 8, 272
dicet te crudelem nomine G. 4, 356
dicite E. 3, 55. 8, 63. Æ. 1, 137.

divisæ,

cœtes Æ. 11, 85. æstas G. 4, 207. hinc urbi nomen Æ. 10, 145

duco capellam E. 1, 13. effigiem, *fero*, 8, 75. vitam extrema per omnia Æ. 3, 315

ducta series rerum ad origine per viros 1, 642

ducta sortibus urna stat 6, 22

ducto mucrone 12, 378

ductor 8, 129. 470. 513. 10, 185. 11, 266. 12, 456

ductorem 8, 496. classis 6, 334

ductores G. 4, 88. Æ. 1, 189. 235. 2, 14. 4, 37. 5, 133. 561. 8, 6. 9, 226. 778. 12, 126. 562

ductori 9, 691. 10, 814

ductoribus 5, 249

ductos currus G. 3, 533

ductus cornu hircus 2, 395. sorte sacerdos Æ. 2, 201

ducum 11, 13. 349. 12, 501

ducunt G. 3, 317. Æ. 3, 114. 5, 471. 6, 43. 8, 552. 10, 117. 11, 88. noctem ludo G. 3, 379. funera 4, 256. pectora per augurium Æ. 5, 7. crinem sidera 5, 528. ocreas argento 7, 634. bellum cum gente 8, 55

dudum 2, 726. 5, 650. 10, 599, 12, 632

dulce satis humor E. 3, 82. *si* fuit tibi quicquam meum Æ. 4, 318. caput 4, 493. mihi haud quicquam sine te erit 12, 882

dulcedine, *lætitiâ*, G. 1, 412. 4, 55. Æ. 11, 538

dulcem cibum G. 2, 216. escam 4, 17

dulces, *nom.* somni 1, 342. undæ 2, 243. nati 2, 523. aquæ Æ. 1, 167. exuviæ 4, 651. nidi 5, 214. *acc.* metus E. 3, 110. nidos G. 1, 414. natos 3, 178. Æ. 2, 138. 4, 33. animas G. 3, 495. Æ. 3, 140. aquas G. 4, 61. terras Æ. 4, 281. meorum reliquias 4, 342. Argos 10, 782

dulci uligine G. 2, 184. nectare Æ. 1, 433. Ascanio 1, 659. umbra 1, 694. somno 4, 185. amore 6, 455. amplexu 8, 568. ex ore 12, 802

dulcia arva E. 1, 3. limina G. 2, 511. mella 4, 101. furta 4, 346. oscula Æ. 1, 687

dulcibus stagnis G. 1, 384. illecebris 3, 217. fluviis 3, 445

dulcis *nom.* aura G. 4, 417. conjux 4, 465. Æ. 2, 777. Parthenope G. 4, 563. quies Æ. 6, 522. *gen.* æquæ E. 5, 47. musti G. 1, 295, Parnassi 3, 291. vitæ Æ. 6, 428

Dulichias rates, *Ulysseas*, E. 6, 76

Dulichium, *Insula* Æ. 3. 271

dum, *sæpissime, sed nullo singulari sensu*

necdum, *nondum*, E. 3, 43. 47. 9, 26. G. 2, 282. Æ. 3, 665. 7, 356. *quamdiu* E. 5, 76. *bis.* 77. *bis.* 7, 63. Æ. 1, 607. *donec cum subj.* 1, 265. 4, 434. 10, 809. dum redeo, *donec*, E. 9, 23. *ut*, Æ. 4, 325. *dummodo, cum subj.* 11, 739. 792. exspectem dum libeat 12, 570

dumeta G. 1, 15

dumi 3, 338

dumis 4, 130. Æ. 4, 526. 8, 348. 9, 381. 393. 11, 570. 843

dumos G. 3, 315. Æ. 8, 594. 657

dumosa de rupe E. 1, 77

dumosis arvis G. 2, 180

duo E. 2, 40. 3, 40. 44. 5, 66. G. 3, 32. 4, 92. 231. Æ. 3, 623. 5, 78. 300. 6, 842. 7, 674. 8, 355. 661. 9, 265. 706. 10, 124. 11, 285. 690. 12, 488. 716. duo viros, *pro* duos, *acc.* Æ. 11, 285

duobus G. 4, 67. Æ. 5, 183

duodena per astra G. 1, 232

duorum Æ. 2, 213. 4, 95. 12, 511. 726

duos E. 5, 68

duplex spina G. 3, 87. genus Æ. 12, 198

duplicant vota 8, 556

duplicat sol umbras decedens E. 2, 67. hasta virum Æ. 11, 645

duplicato poplite 12, 927

duplicem gemmis auroque coronam 1, 655. amictum 5, 421

duplices palmas 1, 93. 9, 16. Thebas 4, 470. Cœloque Ereboque parentes 7, 140. manus 10, 667

duplici dorso G. 1, 172. Mæandro, *flexu*, Æ. 5, 251. squama 9, 707

dura, *nom.* ad tactum pellis G. 3, 502. res Æ. 1, 563. gens 5, 730. silex 6, 471. conjux 10, 45. potentia 10, 72. quies 10, 745. 12, 309. fortuna 12, 677. *voc.* *o crudelis*, E. 10, 47. *abl.* gente Æ. 11, 48. *plur.* imperia G. 2, 369. saxa 3, 230. limina Æ. 2,479. vada 3, 706. sedilia 5, 837. ossa 6, 54. prælia 7, 807, discrimina 10, 393. rudimenta 11, 157. dura multa cum corde putabunt 8, 522

duræ, *gen.* mortis G. 3, 68. Æ. 10, 791. Trojæ 11, 288. *plur.* quercus E. 4, 30. 8, 52. coryli G. 2, 65

duram humum 3, 297. hyemem 4, 239. vim 4, 399

duramus gelu Æ. 9, 604

durando, *gerund.* G. 2, 295

durare solum E. 6, 35. per annos G. 2, 100. durare laborem Æ. 8, 577

duras in aures Æ. 4, 428. curas 4, 488.

durat, *terram*, calor G. 1, 91. humeros ad vulnera 3, 257

durate Æ. 1, 207

durescere campum G. 1, 72

durescit limus E. 8, 80

duri, *gen.* Martis E. 10, 44. Æ. 12, 73. dentis G. 2, 378. Ulyssei, Æ. 2, 7. Atlantis 4, 247. casus 6, 377. belli 10, 146. Halesi 10, 422. *plur.* Dardanidæ 3, 94. dolores 5, 5. Æneadæ 9, 468

duris cotibus E. 8, 43. G. 4, 203. rebus 1, 140. agrestibus 1, 160. arvis 2, 341. incudibus 2, 540. lupatis 3, 208. cautibus Æ. 4, 366. stipitibus 6, 524. glebis 7, 747. ossibus 9, 66. contis 9, 510

durissima regna 6, 566

duro vomere G. 3, 515. labore 4, 114. tergo Æ. 5, 403. vulnere 5, 436. ferro 6, 148. robore 8, 315. 11, 893. tumultu 8, 371. ligno 9, 543. Marte 12, 410

duros bello Scipiadas G. 2, 170. bidentes 2, 355. cestus Æ. 5, 478. labores 6, 437. 7, 504. 8, 291. agrestes colles 11, 318. postes 11, 890

durum, *masc.* dentem vomeris G. 1,

effulgent

effulgent Æ. 5, 133
effulgere 8, 677
effulsit lux oculis 9, 110. 731
effultum foliis, *sustentatum*, 8, 368
effultus 7, 94
effundat in æquor Teucros 9, 68. tellurem in undas 12, 204
effunde, *illum*, sub portis 11, 485
effundens sese faucibus halitus 6, 241
effundere vitam 1, 98. fletus 2, 271. voces 5, 723. omne genus telorum 9, 509
effundit pectore questus 5, 780. manibus habenas 5, 818. auxilium Ascanio 7, 522. irarum habenas 12, 499. *illum*, solo 12, 532
effundunt ducem, *qui excutiunt* 10, 574
effusa, *fœm. nom.* crines 4, 509. ad ripas turba 6, 305. Mycenis tempestas, *erumpens* 7, 222. agris juventus 7, 812. *abl.* grandine 10, 803
effusæ, *plur.* cæsariem per colla G. 4, 337. gens lacrymæ Æ. 6, 686. matres, *egressæ*, 12, 131
effusi, *plur.* carcere currus G. 3, 104. Æ. 5, 145. nos lacrymis 2, 651. *elapsi* 5, 317
effusis imbribus 5, 693
effuso flumine G. 4, 288. sanguine Æ. 7, 788
effusos imbres G. 2, 352
effusum equitem Æ. 10, 893
effusus nubibus imber G. 4, 312. labor 4, 492. in undis Æ. 6, 339
egelido flumine 8, 610
egenis rebus 6, 91. 8, 365. 10, 367
egenos omnium 1, 599
egens 1, 384
egent G. 2, 28
egentem Æ. 4, 373. rationis 8, 299. nostræ vocis rem 11, 343
egentes laudis 5, 751. cujus, *rei indigentes* 7, 197
egêre boves ad flumina E. 5, 24. *expulerunt* Æ. 6, 463. 8, 118. *coëgerunt*, 7, 240. *impulerunt*, 8, 133. *duxerunt* 8, 335. Rutulos ad mœnia, *pepulerunt* 11, 629
egeret 9, 88
Egeriæ Æ. 7, 763. 775
egerimus noctem inter gaudia 6, 514
egerit hostes fugâ G. 3, 120
egestas G. 1, 146. 3, 319. Æ. 6, 276
eget 2, 522
egisse vias subter mare 3, 695
egit quocunque Deus circum caput egit, *circumvertit* G. 2, 392. sol hyemem sub terras 4, 51. fundam Æ. 9, 587. 11, 579. *illum*, in adversos furor 9, 761. *eum* in fraudem 10, 73
ego, *passim, sed nullo singulari sensu*
egomet Æ. 3, 623. 5, 650. 6, 505
egredere 8, 122
egregia, *nom. fœm.* conjux Æ. 6, 523. *abl.* stirpe 5, 297. gente 11, 432
egregiam bello gentem 1, 445. laudem 4, 93. virtute progeniem 7, 258
egregias urbes G. 2, 155. animas Æ. 11, 24
egregiis armis 9, 581
egregio ore 4, 150. genero 11, 355
egregium juvenem 5, 361. forma 6, 861. 12, 275. Anthorem 10, 778. genus 7, 213. 556. formæ decus 7, 473. quid tam egregium si 11, 705
egregius pariter pietate vel armis 6, 770. animi 11, 417
egressi, *plur.* 1, 172. 3, 79. 9, 314
egressis 2, 713. 10, 283
eheu E. 2, 58. 3, 100
eia Æ. 9, 38. eia age rumpe moras 4, 569
ejecto armo 10, 894
ejectum litore 4, 373. Tarquinium 8, 646
ejectus 1, 578
elabitur anguis flexu sinuoso G. 1, 244. undis Æ. 5, 151
elapsa, *nom. fœm.* sagitta 9, 632
elapsi, *sunt*, 9, 545
elapsus 1, 242. 2, 318. 526. 5, 326. 445. 8, 492. in frondes *ignis* G. 2, 305
elata mari tellus Æ. 6, 23
elatam dextram in jugulum 10, 415
elate, *voc.* animis superbis, Æ. 11, 715
elati, *plur.* G. 3, 108
elatis naribus Æ. 12, 115
electra *subst.* E. 8, 54
Electra, *nom. prop.* Æ. 8, 135
Electram 8, 136
electro G. 3, 522. Æ. 8, 402. 624
Elei metas G. 3, 202
Eleusinæ matris 1, 163
elephanto, *ebore*, 3, 26. Æ. 3, 464. 6, 895
Eliadum equarum G. 1, 59
elicit undam 1, 109
Elidis Æ. 3, 694. 6, 588
eligit equos 7, 274
eligitur locus G. 4, 296
Elisæ, Æ. 4, 335. 610. 5, 3
elisam 3, 567
eliserit premens angues *occiderit* Æ. 8, 289
elisos oculos 8, 261
eloquar 3, 39
eloquio 11, 383
elucent G. 4, 98
eluctabitur aquâ 2, 244
eludit, *fallit*, Æ. 11, 695
eluitur scelus 6, 742
elusit, *fefellit*, G. 1, 226
elusus est Æ. 12, 755
Elysios campos G. 1, 38
Elysium Æ. 5, 735. 6, 542. 744
emat te sibi generum G. 1, 31
Emathiæ 4, 390
Emathiam 1, 492
Emathiona Æ. 9, 571
emensæ, *plur.* sidera 5, 628
emensi iter 7, 160. 11, 244
emenso Olympo G. 1, 450
emensus spatium Æ. 10, 772
emi honorem vitâ 9, 206
emicat *exsilit* 5, 319. 337. 9, 736. 11, 496. 12, 728. in litus 6, 5. in currum 12, 327
emicuit solo, *exiliit*, 2, 175
eminet dorso, emergit 10, 227
eminus 10, 346. 645. 776. 801. 11, 674. 12, 342. 711. 921
emissa, *nom. fœm.* tenebris in lucem G. 3, 551. favis juventus 4, 22. *neut.* spicula Æ. 11, 676
emissam hyemem 1, 125
emissum G. 4, 58
emittit portâ, *dimittit* Æ. 6, 898 jaculum in auras 9, 52 hastam 10, 474
emota fundamenta 2, 610

Etru-

exau-

exaudiri voces Æ. 4, 460. gemitus 6, 557. 7, 15
exaudita, *nom. fœm.* vox. G. 1, 476. *neut.* rudimenta nulli Deorum Æ. 11, 157
excedens terris justitia G. 2, 474
excedentem Æ. 9, 286
excedere patria 1, 357. terra 3, 60. cunctos palma 5, 330
excederet urbe 11, 540
excedit Cœlo 12, 842
excedo regione viarum 2, 737
excedunt pestes 6, 737. castris 9, 366
excellentem cycnum 12, 250
excelso vertice montis 5, 35
excepêre auræ vulnus 9, 745
excepi egentem 4, 374
excepisse gremio Trojam 7, 233
excepit, *respondit*, 4, 114. motus futuros 4, 297
exceptant auras G. 3, 274
excepto corpore Turni Æ. 7, 650
exceptum 11, 684. inter saxa virum 6, 173
exceptus tergo 10, 867
excessere omnes 2, 351
excessit regnis G. 3, 228
exciderant animo dolores Æ. 1, 26
exciderat puppi 6, 339
excidet G. 4, 410
excidia Æ. 2, 643. 10, 46
excidiis G. 2, 505
excidio Æ. 1, 22. daturum arces 12, 655
excidit ignis G. 2, 303. ore nefas Æ. 2, 658. vox ore 6, 686. vox per auras 9, 113. sagitta, *exiit*, 12, 424
excidium 5, 626. 8, 386
excidunt rupibus 1, 429
excierat vicinos fama Acestæ 5, 107
excierit molem 5, 790
excipe 11, 517
excipere insidiis E. 3, 18
exciperet cœli indulgentia terras G. 2, 345
excipiam sorte clypeum, *eximam*, Æ. 6, 271
excipiat licet ipsas angustus terminus ævi G. 4, 207
excipiet gentem Æ. 1, 276
excipit 5, 41. quis te casus 3, 318. Ascanius, *addit*, 9, 258. *interficit* 9, 763. ruentem Æ. 10, 387. in latus Sucronem 12, 507
excipiunt 5, 575. clamorem 9, 54
exire animas imis sepulchris E. 8, 98
excisa trabe Æ. 2, 481. Troja 2, 637
excisum Euboicæ latus 6, 42
excisurum urbem minitans 12, 762
excita, *nom. fœm.* sacris 4, 301. monstris 7, 376. pulsu pedum terra 7, 722
excitat aras, *erigit*, G. 4, 549. dolor iras Æ. 2, 594. *terret*, 2, 728. in virtutem 3, 343. urbes, *commovet* 8, 434. ignibus aras sopitas 8, 543. vigiles 9, 221
excitet te pater Æneas 12, 440
exciti bello reges 7, 642
excitos ventos 10, 38
excitum è sylvis genus Cyclopum 3, 676
exclamant 12, 730
exclamat 2, 535. 733
exclusi ante oculos 11, 887
exclusos mœnibus 9, 726
exclusus spatiis iniquis, *vel arctatus*, G. 4, 147
excoluêre vitam per artes Æ. 6, 663
excoquere terram G. 2, 260
excoquitur per ignem vitium, *terræ*, G. 1, 88
excretos hœdos 3, 398
excubat per muros Æ. 9, 175
excubias 4, 201
excubiis 9, 159
excudent æra 6, 847
excuderet ignem G. 1, 135
excudunt ceras, *apes*, 4, 57
excursus breves 4, 194
excussa pectore Juno est Æ. 5, 679. navis magistro 6, 353. est, *hasta* clypeo, 10, 777
excussi manibus radii 9, 476
excussisse pectore Deum 6, 79
excussit cervice securim 2, 224. vertice cristas 12, 493
excussos rudentes 3, 267. patriâ 7, 299
excussus curru 10, 590. *dejectus*, 11, 615. humi 11, 640
excute fœdus 12, 158
excutere crinem 2, 686. quocunque rudentes 3, 683
excutiat Teucros vallo 9, 68
excutiens toros Æ. 12, 7
excutimur cursu 3, 200
excutior somno 2, 302
excutit aurigam inter lora 12, 470. præcipitem 12, 532
excutitur magister, *navis concidit* 1, 115
exedisse urbem odiis 5, 785
exegit *expulit* 2, 357. ævum 11, 569
exemit labem 6, 746
exempla G. 4, 219. Æ. 12, 439
exemplum 11, 758
exempta fames epulis 1, 216
exerce imperia G. 2, 370
exercebant ferrum Cyclopes Æ. 8, 422
exercebat equos 7, 782
exercebis humum in messem G. 1, 220
exercemus pacem et hymenæos Æ. 4, 100
exercent te numinis iræ G. 4, 453. palæstras Æ. 3, 281. membra 6, 642. agitat 7, 330. [illegible] 48. vomere colles 7, 798. balatum 9, 62. culta 10, 142
exercentur agris G. 4, 159. pœnis Æ. 6, 739. equis 7, 163
exercere quædam G. 1, 268. solum sub vomere 2, 356. labores tuos Æ. 8, 378. diem 10, 808
exercet tellurem G. 1, 99. cantus 1, 403. cura salicti 2, 415. vires 3, 229. sub sole labor Æ. 1, 431. Diana choros 1, 499. arma juventus 4, 87. pœnas 6, 543. *te* curis 7, 441. famulas penso 8, 412. vices 9, 175
exercete tauros G. 1, 210. stirpem odiis Æ. 4, 623
exercita, *nom. fœm.* curis Venus 5, 779. *neut* cursu flumina G. 3, 529
exercite fatis Æ. 3, 182. 5, 725
exercitus 2, 415. 5, 124. 7, 39. 9, 25. 10, 27. 11, 171. 598. 12, 123. corvorum G. 1, 382
exercuit iras 3, 152
exesa *nom. fœm.* chelydris creta G. 2, 214. *neut.* pila 1, 495. antra caminis Cyclopum Æ. 8, 418
exesæ arboris G. 4, 44

excesi

extra

fessas, *apes* G. 4, 266. naves Æ. 1, 168. 5, 29. æquore matres 715
fessi, *nom. plur.* rerum 1, 178. *lassi fatigati* 2, 109. 3, 276. 5, 327. 717. 8, 607. cives *pertæsi* 8, 489
fessis messoribus æstu E. 2, 10. *fatigatis* 5, 46. Æ. 3, 85. 5, 615. rebus 11, 335. Latinis 12, 593
fessos 3, 78. 568. 5, 41. artus G. 4, 190. Æ. 2, 253. 3, 511. 9, 814. oculos 5, 845. equos 11, 913
fessum 3, 710. 5, 463. 6, 845. ætate parentem 2, 596. latus 3, 581. cæde Pelasgum 6, 503
fessus G. 4, 403. Æ. 8, 232
festâ fronde 2, 249. 4, 459
festina, *nom. fœm. festinans* 9, 488
festinant jussa Sibyllæ 6, 177. *properant* 7, 156
festinare fugam 4, 575
festinate viri 2, 373
festinem advertere proram G. 4, 117
festis diebus 1, 268
festos dies 2, 527. Æ. 6, 70
fiant E. 8, 58
fibræ G. 1, 484. Æ. 10, 176
fibris G. 1, 120. 3, 490. Æ. 6, 600
fibula 4, 139. 5, 313. 7, 815. 12, 274
ficti nuntia tenax 4, 188
ficto carmine G. 2, 45. pectore Æ. 2, 107
fictor fandi Ulysses 9, 602
fida, *nom. fœm.* statio malefida carinis 2, 23. ante alias Camillæ, *Acca* 11, 821. conjux 12, 271. *neut plur.* responsa 2, 377. litora 2, 400. 5, 24. silentia 3, 112
fidam aurem 5, 547
fide expertus 7, 235
fidelis lorica duplici squama et auro 9, 707
fidem G. 4, 213. Æ. 2, 161. 541. 5, 604. 8, 150. 10, 71. 792. 11, 511
Fidenam urbem 6, 773
fidens animi 2, 61. exsultat 5, 398. equo 10, 181. corpore 10, 345. fugæ 11, 351. fer pectus in hostem *securus*, 11, 370. gladio 12, 789
fidentem fugâ G. 3, 31
fidere divis Æ. 2. 402. regnis 5, 800. terræ 7, 290. nocti 9, 378
Fides cana 1, 292
fides, *nom.* 2, 143. 309. 3, 69. 375. 434. 4, 12. 373. 552. 597. 6, 346. 459. 878. 7, 365. 9, 79. 260. 280. 11, 55
fidi, *nom. plur.* æquales 5, 468. *voc.* Penates 7, 121
fidibusque 6, 120
fidis, *verb.* equo? 11, 706
fidissima, *nom. fœm.* dextra 12, 659. *voc.* ô spes Teucrum 2, 281
fidit committere pugnam 5, 69
fidite ne pedibus 10, 372
fidoque ense 7, 640
fiducia 1, 132. 2, 75. 162. 8, 395. 9, 126. 142. 188. 10, 152. 276
fidum Orontem 1, 113. ensem 6, 524. Achatem 10, 332
fidus Achates 1, 188. 6, 158. 8, 521. 586. 12, 384. Alethes 9, 307. custos 9, 648
fieret ne qua mora vento 3, 473
fieri sibi talia mandat E. 5, 41. Lupum 8, 97. quod potest ferro Æ. 8, 402. Troas non jubeas 12, 824
fiet sus horridus G. 4, 407
figat humo plantas 4, 115
figere cervos E. 2, 29. damas G. 1, 308. *illum, vulnerare* Æ. 10, 343. donat vertice cristas 10, 701. dona divo 12, 768
figet oscula 1, 687
figi nomina, *truncis* 11, 84
figit columbam 5, 516. vestigia 6, 159. ramum in limine 6, 636. hunc telo 10, 382. Anthorem inter latus et ilia 10, 778. *telum in hostem* 10, 883. in virgine vultus 12, 70
figite dicta animis 3, 250. 10, 104. me 9, 493
figo clypeum postibus 3, 287
figunt verubus viscera 1, 212. oscula 2, 490
figuram 6, 449. 12, 862
figuras 10, 641
fila extrema legunt Parcæ 10, 815
filia 7, 11. 52. 8, 383. 12, 605
filicem G. 2, 189
filicum 3, 297
filius Æ. 1, 325. 751. 6, 864. 7, 50. 649. 736. 781. 8, 104. 466. 9, 93. 581. 10, 194. 199. 11, 700
filo 6, 30
fimo G. 1, 80. 2, 347. Æ. 5, 333. 358
findit arva G. 2, 353. se via in ambas partes Æ. 6, 540
findite terram rostris 10, 295
finditur in solidum cuneis via G. 2, 79
fine 4, 116. Æ. 1, 279. 2, 771. 3, 718. 5, 225
finem dabit his Deus 1, 299. das laborum 1, 241. rebus ferat 3, 145. juxta Oceani 4, 480. imponere curis 4, 639. sub ipsum adventabant 5, 328 imposuit pugnæ 5, 463. dedit ore loquendi 6, 76. prima tulit 7, 118. ubi portusque tenebunt 9, 98
fines, *plur. nom. regiones* 1, 339. 5, 630. *acc. regiones* 1, 564. 570. 3, 440. 5, 82. 6, 345. 7, 149. 334. 8, 159. 602. 11, 317. 324. 588. patriæ E. 1, 3. patrios 1, 68
finge mihi metus Æ. 7, 438. te dignum Deo 8, 365
fingens crinem, *componens* 4, 148
fingere tecta G. 4, 179. hæc tibi somnum ne putes Æ. 8, 42. corpora linguâ 8, 634
finget, *illum,* mendacem 2, 80
fingis quem tibi invisum 11, 364
fingit vitem putando G. 2, 407. corda premendo Æ. 6, 80. se pavidum 11, 406
fingo Æneadas de meo nomine 3, 18
fingunt sibi somnia E. 8, 108 mella, *apes* G. 4, 57
finibus, *regionibus* E. 1, 62. G. 1, 493. Æ. 1, 300. 620. 4, 211. 10, 719. extorris 4, 616. omnes prosiluere suis *terminis* 5, 139. hostem detrudere 7, 469
finire bellum 11, 116. dolores 12, 880
finis 1, 223. 2, 554. 5, 384. 10, 116. 582. 12, 793
finitimas urbes 7, 549
finitimi. *populi* 6, 378

flevissem

G. 1, 69. 2, 239. 3, 133. Æ. 6, 240
frugum G. 1, 27. 4, 173. 4, 327
fruiturque colloquio Æ. 7, 90
frumenta G. 1, 189. 315. 3, 176. Æ. 4, 406
frumenti G. 1, 134
frumentis 1, 150. 2, 205. 228
frusta Æ. 1, 202. 3, 632
frustra E. 3, 99. 7, 69. G. 1, 158. 257. 459. 513. 3, 97. 373. 544. 4, 353. Æ. 1, 392. 2, 348. 405. 793. 4, 415. 5, 27. 221. 346. 389. 6, 294. 701. 9, 389. 398. 538. 10, 333. 486. 11, 581. 715. 12, 832
frustrata nunquam meos vocatus ô hasta 12, 95
frustratur hiantes clamor 6, 493
fruticumque G. 2, 21
fruuntur parto agricolæ 1, 300. Teucri socia simul urbe Æ. 3, 352. sermone 8, 468
fuat, *fuerit* 10, 108
fucata Milesia vellera hyali colore G. 4, 335
fucatur lana alba colore Assyrio 2, 465
Fucinus, *lacus in Marsis* Æ. 7, 759
fucoque G. 4, 39
fucos 4, 168. Æ. 1, 435
fucus G. 4, 244
fudimus insidiis Æ. 2, 421
fudisse Numanum 9, 592
fudissetque preces 5, 234
fudit equum G. 1, 13. *euntes* multo amictu nebulæ Æ. 1, 412. vitam 2, 532. has ore loquelas 5, 842. preces ab pectore 6, 55. quem conceptum vertice fudit, *peperit* 8, 139
fuerat 4, 603. 5, 397. 6, 166. 7, 532. 8, 358. 10, 613. 11, 115. 303. 12, 519
fuere secula sub, &c. 8, 324
fuerint G. 4, 34. 243. 393. Æ. 2, 77. 506. 3, 453. 5, 475
fuerit E. 7, 31. G. 1, 67. 3, 404. Æ. 3, 499. 6, 62. 7, 38
fuerunt speranda hæc 11, 275
fuga G. 3, 31. 120. 142. 201. 422. 4, 85. Æ. 1, 317. 2, 176. 3, 243. 4, 72. 155. 281. 543. 5, 218. 658. 8, 251. 9, 15. 557. 660. 800. 10, 592. 624. 670. 757. 11, 815. 12, 463. 733. 742.
fugacem Palmum Æ. 10, 697. capream 724. *illum*, 12, 52
fugaces, *nom.* cervi G. 3, 539. feras Æ. 9, 591
fugacibus pedibus 11, 390
fugæ G. 1, 286. Æ. 3, 160. 4, 400. 5, 586. 769. 2, 131. 10, 121. 378. 11, 351. 547
fugam G. 4, 443. Æ. 1, 137. 357. 360. 2, 108. 610. 640. 3, 283. 666. 4, 328. 338. 430. 575. 7, 24. 9, 378. 539. 719. 781. 11, 706. 12, 252. 263. 367. 484
fugarat dies stellas 5, 42. dies noctem 10, 257
fugas texunt 5, 593
fugat nubes 1, 143. aves frigidus annus trans pontum 6, 312
fugatis stellis 3, 521
fugax aufertur 11, 713
fuge 2, 289. 733. quintam, *diem* G. 1, 277. pabula 3, 385. terras litus Æ. 5, 44. litus et undas 3, 413
fugêre feræ G. 1, 330. grues 1, 375
fugerent Graii Æ. 1, 467
fugeret dum te G. 4, 457
fugi quos Æ. 2, 156
fugiant examina taxos E. 9, 30
fugiasque laborem Æ. 3, 459
fugiat oves lupus E. 8, 52. laborem Æ. 6, 892
fugiatis amicos 11, 109
fugiens G. 1, 406. 409. 3, 94. Æ. 1, 474. 5, 276. 11, 694. 12, 758. per gramina rivus G. 4, 19. sidus piscis Taygete Pleias 4, 234. Peneïa Tempe 4, 317. Germanum Æ. 1, 341. Minoïa regna 6, 14. arma Jovis 8, 320. te 10, 403. Metabus inter prælia 11, 541
fugiente animâ G. 4, 526
fugientem Æ. 1, 406. 9, 17. 10, 399. 732. 12, 645. Italiam sequimur per mare 5, 629
fugientia spicula 11, 654
fugientibus 9, 763. 12, 330
fugientis Italiæ 6, 61. Æneæ 10, 656
fugimus patriam E. 1, 4. undis Æ. 3, 268
fugio nec quemquam E. 3, 53
fugis quem 2, 60. Æ. 6, 466. mene? 4, 314. hinc 4, 565. Nise? 9, 200. quo fugis Ænea? 10, 649
fugisse per ignes Æ. 10, 56
fugit E. 3, 65. G. 3, 462. Æ. 11, 806. 868. 12, 285. *me* vox E. 9, 54. haud ulla viros vigilantia G. 2, 265. prima mortalibus optima quæque dies 3, 67. irreparabile tempus 3, 284. cœlum, *lucem* 3, 417. ex oculis diversa 4, 500. aram taurus Æ. 2, 223. porticibus 2, 528. auras, *lucem* 4, 389. matrem 4, 473. ad terram 5, 243. in auras 5, 740. ocior Euro 8, 223. 12, 733. sagitta 9, 632. illa per undas 10, 247. hasta 10, 340. undas Adriacas Aufidus 11, 405. victoria manus exosa 11, 436. equus præsepia 11, 492. hostem 11, 559. super amnem 11, 563. saxa 11, 628. vita sub umbras 11, 831. 12, 952. in nubila 12, 256. de corpore dolor 12, 421. lucem 12, 660. mille refugitque vias 12, 753
fugite E. 3, 93. Æ. 3, 639. ne fugite hospitium 7, 202
fugitis quo 10, 369
fugiunt 11, 623. 869. in flumina Phocæ G. 3, 543. æthere nimbi Æ. 5, 821. Notos 10, 266
fui, fuissem, fuissent, fuisset, fuit, *passim, sed nullo peculiari sensu*
fuimus Troës, *adagium* Æ. 2, 325
fulcit cœlum, *Atlas* 4, 247
fulcra 6, 604
fulgebat Aurora 7, 26. puppis aurato Apolline 10, 171. aureus, *Turnus* 11, 490. in armis 11, 769
fulgens ære caput 10, 869
fulgent 5, 562. æra 7, 526. tempora rostrata navali corona 8, 684
fulgentem ensem 10, 475. armis 11, 854. mucronem 12, 358
fulgentes catervas ære 8, 593
fulgenti murice 9, 614. ense 10, 414
fulgentia arma 6, 490. 11, 6. scuta 8, 92. tempora, *caput* 12, 163
fulgentibus armis 2, 749. 6, 217. 10, 550. 11, 188. 12, 275. stellis 11, 202
fulgentis clypei 10, 539
fulgere in armis paribus 6, 826

fulgor

furen-

G.

gelidi

Æ. 4, 235. 5, 373. 785. 6, 757. 875. 7, 220. 282. 367. 750. 803. 8, 36. 55. 9, 284. 643. 10, 202. 350. 388. 11, 48. 113. 305. 331. 432
gentem, *genus originem, nationem* G. 3, 122, 473. Æ. 1, 33. 276. 282. 445. 533. 3, 1. 133. 166. 653. 4, 425. 6, 788. 7, 203. 304. 671. 8, 502. 9, 137. 11, 324
gentes G. 1, 331. 3, 33. 349. Æ. 1, 523. 4, 320. 6, 60. 92. 706. 7, 85. 238. 8, 1 . 328. 722. 9, 132. 10, 71. 139. 11, 252. 847. 12, 191. 504
genti, *nationi, populo* 1, 248. 3, 501. 6, 63. 73. 9, 759
gentibus E. 3, 41. Æ. 1, 17
gentis G. 3, 35. 73. 158. 4, 4. 95. Æ. 1, 96. 431. 602. 642. 3, 105. 4, 4. 483. 542. 5, 299. 6, 767. 7, 171. 249. 268. 11, 246. 402
genu 1, 320
genua 3, 607. 5, 432
genuêre talem 1, 606. 10, 597
genui quem 10, 848
genuisti me G. 4, 324
genuit Æ. 1, 618. 4, 366. 5, 39
genus G. 1, 63. 2, 20. 83. Æ. 1, 339. 3, 86. 4, 40. 622. 5, 117. 123. 285. 568. 621. 737. 801. 6, 25. 123. 500. 580. 648. 728. 766. 792. 834. 839. 842. 7, 196. 213. 556. 8, 27. 51. 71. 114. 321. 487. 628. 724. 9, 141. 510. 603. 10, 149. 201. 11, 340. 12, 25. 127. 198. 225. 515. 530. 838. virûm G. 2, 167. suum Baccho non servat terra 2, 240. vitis 2, 262. hominum 3, 242. Æ. 1, 539. 743. æquoreum G. 3, 243. luporum 3, 264. pecudum 3, 480. omne natantûm 3, 541. *apum* 4, 208. omne ferarum 4, 223. tineæ 4, 246. stirpis, *apum* 4, 282. unde Latinum Æ. 1, 6. *familia* 1, 28. ab Jove 1, 380. humanum 1, 542. Æneadum 1, 565. telorum 2, 468. à principe nostrum 3, 168. Cyclopum 3, 675. esse Deorum 4, 12. à sanguine Teucri 4, 230. à sanguine Divûm 5, 45
geram pacem seu bella 9, 279
gerant bella pacemque 7, 444
gerat pharetram 7, 816
gerebat tela 1, 188. arma 5, 412. ancile Æ. 7, 188. telum 11, 552. sceptrum dextrâ 12, 206. hastilia 12, 488. inimicum insigne 12, 944
gerenda bella Æ. 6, 890. 7, 444
gerendum bellum 3, 235.
gerens virginis os habitumque 1, 315. vulnera 2, 278. animum curamque virilem ante annos 9, 311. cuncta vocemque, et corpus et arma Metisci 12, 472.
gerentem regis insigne 12, 289
geret bellum 1, 263
gerimus bellum viris invictis 11, 306
geris curam 12, 48
gerit India lucos G. 2, 122. hydram clypeo Æ. 7, 658. te Turni dextra 12, 97
geritis tela 11, 735
geritur hoc, *fit* G. 4, 305
germana, *nom.* es Jovis Æ. 12, 830. *voc. ô soror* 4, 478. 492. 549. 675. 10, 607. 12, 679
germanæ G. 4, 377. Æ. 1, 351. 9, 804
germanam 4, 501. 686. 9, 594
germani, *gen. fratris* 4, 44. *plur. fratres* 10, 125
Germania E. 1, 63. G. 1, 474. 509
germano, *fratre* Æ. 12, 152
germanum, *fratrem* 1, 341. 9 722. 12, 479
germen ex arbore G. 2, 76
gero bella Æ. 1, 48. bella lethumque 7, 455. bellum 11, 113
gerunt tempora umbrata quercu 6, 772. hastas 7, 396. pila in bella 664. tela 9, 171
geruntur ea dum 7, 540. 9, 1
Geryone 7, 662
Geryonis 8, 202
gesserat, *bellum* 1, 24. sceptrum 1, 653
gessêre platani malos G. 2, 70.
gessi, *vittas*, hostia Deûm Æ. 2, 156. talia 9, 203
gessimus et nos aliquod nomenque decusque 2, 90
gessisse humero pharetras 11, 844
gestamen 3, 286. 7, 246
gestamus pectora obtusa 1, 567
gestare pharetram 1, 336. dedit patribus *ceptrum*, 12, 211
gestat spicula 7, 687
gestire studio lavandi G. 1, 387
gestis bene rebus Æ. 9, 157
Getæ G. 4, 463
Getarum deserta 3, 462
Geticis arvis Æ. 3, 35
Getis 7, 604
Getula urbes 4, 40
Getuli leonis 5, 351
Getulis syrtibus 5, 51. 192
Getulus Iarbas 4, 326
gilvo equo G. 3, 83
glacialis hyems Æ. 3, 285
glacie G. 1, 236. 4, 136. Æ. 4, 251
glaciem G. 1, 310. 3, 318. 365
glacies E. 10, 49. G. 3, 298. 4, 517. 12, 740
gladio Æ. 9, 769. 10, 313. 513. 12, 789
gladios 12, 278
glande E. 10, 20. G. 2, 520
glandem 1, 8. 2, 72
glandes 1, 148. 305. 2, 67. liventis plumbi Æ. 7, 686
glandis, *in nominativo* G. 4, 81
glarea ruris 2, 212
glaucâ, *abl.* fronde G. 2, 13. ulva Æ. 6, 416. arundine 10, 205
glaucas salices G. 4, 182
glauci, *equi* 3, 82
Glauci, *gen. nom. viri* 3, 267. Æ. 5, 823. 6, 36
Glauco G. 1, 437
glauco lumine intorsit oculos *Proteus* 4, 451. amictu Æ. 8, 33. 12, 885
Glaucum 6, 483. 12, 343
gleba G. 1, 44. 2, 399
glebæ Æ. 1, 531. 3, 164
glebas G. 1, 65. 94. 2, 236. 261
glebis 3, 161. Æ. 7, 747
gliscit accenso violentia Turno 12, 9
globos flammarum G. 1, 473. Æ. 3, 574
globum lucentem Lunæ 6, 725. militum 9, 409
globus 9, 35. 515. virum 10, 373.
glomerant tempestatem nubes G. 1, 323. agmina cervi Æ. 4, 155. se 9, 539
glomerantur in orbem, *apes* G. 4, 79. Oreades Æ. 500. aves 6, 311. eodem Troes 9, 689
glomerare gressus G. 3, 117. manum bello Æ. 2, 315. manum 9, 792
glomerari pulvere nubem 9, 33

glomerat

274. castigat dictis Entellum, *graviter* Æ. 5, 387. stat Entellus 5, 437. ipse concidit ad terram 5, 447. irâ 5, 781. equus, *militibus* 6, 516. annis 9, 246. Auletes 10, 207. exitus 10, 630. Mavors 10, 755
Graviscæ Æ. 10, 184
graviter G. 3, 83. 123. 274. 4, 31. 452. 456. Æ. 1, 126. 2, 288. 5, 447. 7, 753. 10, 347. 789. 823. 12, 295
grege E. 3, 32. 6, 55
gregem E. 2, 30. 7, 36. G. 1, 272. 3, 323. 473
greges E. 7, 2. G. 2, 146. 3, 287. 329. 386. Æ. 7, 538
gregibus E. 5, 33. G. 2, 200. 3, 63. 538
gregis E. 1, 15. 7, 7. 10, 36
gremiis Æ. 9, 261. 10, 79
gremio 1, 685. 692. 718. 4, 84. 5, 31. 8, 406. telluris 3, 509. Ausonios excepisse Trojam pigebit 7, 233
gremium G. 2, 326. *Nili* Æ. 8, 713. 11, 744
gressi per opaca viarum 6, 633
gressu incedit Iuli 1, 694
gressum 1, 401. 410. 2, 753. 6, 389. 677. 8, 462. 11, 29. 99. 855
gressus G. 3, 117. 4, 360. Æ. 5, 649. 10, 640. 12, 386
gruem 11, 580
grues G. 1, 120. 375. Æ. 10, 265
gruibus G. 1, 307
Grynæi nemoris E. 6, 72
Grynæus Apollo Æ. 4, 345
gryphes E. 8, 27
gubernaculo *navis* Æ. 5, 176. 859
gubernaculum 6, 349
gubernator, *navis* 3, 269. 5, 12. 6, 337
gurges 6, 296
gurgite E. 6, 76. G. 3, 446. 4, 387. 395. 524. Æ. 1, 118. 2, 497. 3, 197. 421. 564. 5, 33. 160. 209. 814. 6, 310. 741. 7, 704. 9, 23. 816. 10, 559. 11, 298. 624. 913. 12, 114
gurgitis G. 4, 321
gustâssent pabula Æ. 1, 473
guttæ G. 2, 245. Æ. 3, 28
guttis paribus lita corpora G. 4, 99. humectat ora Æ. 11, 90
guttur 8, 261
guttura 6, 421
gutture G. 1, 410. 423. Æ. 7, 533. 10, 348
Gyæ 5, 169
Gyam 5, 184. 10, 318
Gyan 1, 222. 613. 5, 223
Gyaroque 3, 76
Gyas 5, 118. 152
Gygen 9, 762
Gylippo *nom. propr.* 12, 272
gyro 7, 379. 10, 884. 11, 695
gyros G. 3, 115. Æ. 5, 85
gyrum carpere G. 3, 191

H.

HABE arma tua, *retine* Æ. 10, 287
habeant angustos aditus G. 4, 35. mœnia his terris Æ. 5, 717. loca *occupent* 7, 131. fas immortale 9, 96
habeat secum *amœos amores* 4, 29. quæ Rutulos fiducia rerum 9, 188. *nos*, victos 12, 17
habebam Alcippen quæ clauderet domi agnos E. 7, 14
habebant consilium de rebus regni Æ. 9, 227
habebat nec quid speraret E. 2, 2. regna Æ. 1, 346. somnus animalia 3, 147. cinis suam nutricem 4, 633. sopor animalia 8, 27. res inopes, *possidebat* 8, 100. tum Rex stabula 9, 388. germanam Turni minorem *duxerat* 9, 594
habebis hoc munus 5, 535
habebit hæc novalia miles E. 1, 71. unde, &c. G. 4, 282. locus nomen Palinuri Æ. 6, 381. imperium pater Romanus 9, 449. quercus hæc arma 10, 423
habebo diem honoratum Æ. 5, 50. nullo discrimine 10, 108
habemus hostem 12, 233
habena actus, *turbo* 7, 380
habenas G. 1, 514. Æ. 1, 63. 5, 818. 6, 1. 7, 600. 11, 670. 765. 827. 12, 327. 471. 499
habendam me famulam transmisit Heleno 3, 329
habendi amor G. 4, 177. Æ. 8, 327
habendo qui cultus sit pecori G. 1, 3. lentescit ad digitos, *terræ dum tenetur* 2, 250. pecori submittere, *vitulos* 3, 159. aptat ensem Æ. 12, 88.
habenis G. 2, 364. 3, 89. 194. Æ. 5, 662. 6, 804. 10, 576. 11, 600. 623. 713. 12, 622
habent consortia urbis tectæ G. 4, 153. me umbræ Æ. 5, 734. arces, Soractis, *incolunt* 7, 696. redimicula mitræ 9, 616
habenti invidit G. 2, 499
habere donat Æ. 5, 262. 10, 701. dat nepoti 9, 362. numen maris quas jusserat 10, 221
haberes in opere partem 6, 31
haberet quæ tempora messor E. 3, 42
habes quod petîsti Æ. 4, 100
habet 8, 168. nos Amaryllis E. 1, 31. te secundum, *fistula* 2, 38. si qua te cura Corydonis 7, 40. nemus Mænalus 8, 23. te pontus Libyæ Æ. 1, 556. hostis muros 2, 290. victoria laudem 2, 584. curæ numen amantes 4, 521. idem omnes ardor 4, 581. secum agmen paratum 5, 549. me fluctus 6, 362. hæc regna 6, 566. intus sedem 6, 577. hunc medium turba 6, 668. tegmen capiti galeros de pelle lupi 7, 689. id campi quod rex habet 9, 274. funus tellus 9, 491. in conspectû Teucros 10, 260. Mimanta, *incogitantem* 10, 706. arma Turnus 11, 92. mentes terror 11, 357. neque fortuna regressum 11, 413. omnes unus amor decernere ferro 12, 282. hoc *vulnus* 12, 296
habetis eodem ordine Achivos 2, 102. quos jam alios muros? 9, 782
habeto Phyllida solus E. 3, 107. hoc munus extremum morientis 8, 60. equum, *habeat* Æ. 5, 310. arma, *curet* 12, 192
habetur Albanus 12, 134
habilem arcum 1, 318. ensem 9, 305. galeam 9, 365. circumligat hastæ natum 11, 555
habiles *vites* G. 2, 92
habilis fœturæ, *ætas* 3, 62. vigor venit membris 4, 418. clypeus Æ. 12, 432
habitabant vallibus 3, 110
habitæ oracula quercus G. 2, 16
habita-

honoratum

hospes,

incinctæ

ingre-

insano

inver-

leonem

Libycis

Æ. 3, 229. sermone 1, 217. ordine 1, 395. 703. 2, 766. 6, 482. 754. 8, 722. 11, 79. 143. luctu 2, 26. bello 2, 109. 7, 511. limite 2, 667. cursu 3, 116. circuitu 3, 412. agmine 5, 90. 10, 769. intervallo 5, 320. circo 5, 551. penso 8, 411. ex longo rabies 9, 64
longos soles E. 9, 51. tractus G. 1, 367. fletus Æ. 3, 344. cursus 3, 430. 5, 131. tortus 5, 276. flexus 8, 95. annos 10, 549
longum inquit, *diu* E. 3, 79. in longum ducis amores 9, 56. nec longum lætabere Æ. 10, 740. *masc.* laborem G. 1, 293. amorem Æ. 1, 749. 3, 487. laborem fugæ 3, 160. dolorem 4, 693. *neut.* tempus G. 2, 80. Æ. 9, 365. agmen 1, 186. per inane 12, 354
longus in occasum ager 11, 317
loquacia stagna 11, 458
loquacibus ranis G. 3, 431. nidis Æ. 12, 475
loquar, quid loquar E. 6, 74. pro re pauca Æ. 4, 337
loquelas has fundit ore 5, 842
loquendi finem dedit ore 6, 76
loquentes pinos E. 8, 22
loquentis Æ. 7, 118. 8, 152. 10, 347
loqui 6, 125. 266. 562
loquitur hæc 10, 907
loquor haud ignota 2, 91. quid 4, 595
loquuntur sylvæ E. 5, 28. te dare jura Æ. 1, 731
loquuta, &c. *vid.* locuta, &c.
lora G. 3, 107. Æ. 156. 477. 2, 273. 5, 146. 9, 318. 12, 469. 624
lorica 9, 707. 12, 432
loricæ 10, 485. 12, 925
loricam 3, 467. 5, 260. 7, 640. 8, 621. 10, 553. 11, 692. 12, 88. 98. 376
lotoque G. 2, 84
lotosque frequentes G. 3, 394
luant peccata Æ. 10, 32
luat morte, *pereat* 11, 444
lubrica terga 2, 474. per lubrica surgens 5, 335
lubricus anguis 5, 84. *coluber* 7, 353. frustra ô Ligur tentâsti artes patrias 11, 716
Lucage, *voc.* 10, 592
Lucagus Æ. 10, 575. 577. 586
luce G. 4, 52. 298. 490. Æ. 1, 588. 2, 590. 694. 4, 186. 5, 105. 6, 270. 8, 247. 9, 153. 461. 10, 257. carentum corpora G. 4, 255. carentum simulacra 4, 472. coruscus ahenâ Æ. 2, 470. magis dilecta sorori 4, 31
Lucetium 9, 570
lucem G. 1, 445. 2, 340. 3, 402. 551. Æ. 2, 471. 569. 698. 4, 452. 586. 631. 602. 6, 435. 9, 338. 10, 704. 855. 11, 183. 12, 115. 660. 873
lucent in equis, *pueri* 5, 554. aurea fulcra toris 6, 603. sagulis 8, 660. quâ colla e-*quitantis* lucent 11, 693
lucentemque globum Lunæ 6, 725
lucescere solem novum terræ E. 6, 37
lucet ebur Æ. 10, 137. via longo ordine flammarum 11, 143
luci G. 1, 209
lucida spicula Æ. 5, 306. 7, 626
lucidus anguis G. 1, 205. orbis 1, 459. polus Æ. 3, 585
Lucifer E. 8, 17. Æ. 2, 801. 8, 589
lucifugis blattis G. 4, 243
Luciferi 3, 324
Lucina casta fave E. 4, 10
Lucinæ experta labores G. 4, 340
Lucinam 3, 60
lucis, *gen.* Æ. 5, 678. 6, 721. 7, 142. 763. 9, 205
lucis, *abl.* G. 4, 533. Æ. 6, 118. 564. 673. 7, 763. 778
luco G. 3, 181. 4, 543. Æ. 1, 450. 3, 302. 6, 259. 7, 34. 95. 800. 8, 104. 125. 271. 9, 3. 584. 673. 11, 456
lucos E. 8, 86. 10, 58. G. 1, 476. 2, 122. 438. 3, 19. 146. 4, 364. Æ. 1, 693. 6, 13. 154. 195. 7, 11. 82. 697. 11, 740
Lucrinoque, *lacui* addita claustra G. 2, 161
luctamen abesset remo Æ. 8, 89
luctans diu 12, 781
luctantem animam 4, 695. in scopulo Sergestum 5, 220
luctantes ventos 1, 53
luctantur inter se cornibus hædi G. 2, 526. arenâ Æ. 6, 643. marmore tonsæ, *remi* Æ. 7, 28
luctatur telum eripere 12, 387
luctificam Alecto 7, 324
luctu 2, 12. 26. 92. 298. 10, 189. 871. 11, 38. 350. 12, 277. 594. 620. 667. 805
luctum 6, 869
luctus G. 4, 350. Æ. 2, 369. 3, 713. 6, 274. 9, 452. 500. 10, 755. 11, 62. 139. 214
lucum G. 4, 468. 547. 553. Æ. 7, 29. 8, 342. 601
lucus E. 6, 73. Æ. 1, 441. 3, 681. 5, 761. 6, 139. 8, 597. 6, 86
ludar formidine falsâ 10, 632
ludere calamo quæ vellem E. 1, 10. versu 6, 1. videres feras 6, 28. geminos huic ludere ubera circum pendentes pueros Æ. 8, 632
luderet si quis mihi Æneas parvulus aulâ 4, 329
ludetque favis emissa juventus, *agit de apibus* G. 4, 22
ludi veteres 2, 381
ludibria Æ. 6, 75
ludicra præmia 12, 764
ludis 1, 408. 3, 280. 5, 605. 8, 717
ludit falsâ vatem formidine 7, 442. quam falsâ formidine 7, 453
ludo E. 7, 17. G. 3, 379. 4, 105. Æ. 5, 593. 674. 6, 643. 7, 380. 9, 167
ludos 5, 113
ludum 9, 338
ludunt in sicco fulicæ G. 1, 363. versibus 2, 386. Cœlo examina 4, 103. alis stridentibus, *cycni* Æ. 1, 397. per undas, *Delphini* 5, 595. jubæ per colla per armos 11, 497
ludus E. 9, 39. Æ. 9, 606
luere pro vobis fœdus 12, 695
lues magna commissa G. 4, 454. arboribus satisque Æ. 3, 139. prima, *pestis* 7, 354
luet morte meritâ 11, 849
luetis pœnâ commissa 1, 136
lugent cassum lumine, *illum* 2, 85
lugentes campi 6, 441
lugeret Græcia fatis versis 11, 287
lugubre rubent Cometæ 10, 273

luimus

M.

Macer taurus E. 3, 100
Machaon, *nom. propr. viri* Æ. 2, 263
machina in muros fabricata 2, 46. belli 2, 151. scandit muros 2, 237. æquata cœlo 4, 89
macie G. 3, 129. Æ. 3, 590
macies G. 4, 255
mactabam taurum Æ. 3, 21
mactabat taurum ad aras 2, 202. centum bidentes 7, 93
mactabis ovem G. 4, 547
mactant bidentes Æ. 4, 57. juvencos 5, 101
mactantur corpora boum morti 11, 197
mactare juvencos 6, 38
mactas prodigia Cressia 8, 294
mactat tibi, *suem* 8, 85. bidentes 8, 544. Ladona, *interficit* 10, 413
mactatos alterum in alterius sanguine 2, 667
mactaverat si quam sacerdos, *victimam* G. 3, 489
mactavit honores meritos aris Æ. 3, 118
macte novâ virtute puer 9, 641
maculæ G. 1, 454
maculant terram tabo Æ. 3, 29
maculavi tuum nomen crimine 10, 851
maculis G. 1, 441. 3, 56. 389. 4, 91. Æ. 4, 643. 5, 566. 9, 49
maculosæ tegmine lyncis 1, 323
maculosus alvum notis, *serpens* G. 3, 427. auro fulgor Æ. 5, 87
madefecerat humum et herbas fusus. *sanguis* 5, 330
madent vere terræ G. 3, 429. tori cruore Æ. 9, 334
madentem crinem 4, 216. rore ramum 5, 854
madentes myrrhâ crines 12, 100
maderent, *semina* G. 1, 196
madescunt robora semiusta Æ. 5, 697
madet terra sanguine 12, 691
madidâ veste 5, 179 6, 359
Mæandro duplici 5, 251
Mæcenas G. 1, 2. 2, 41. 3, 41. 4, 2
Mænala, *Arcadiæ montem* E. 10, 55. G. 1, 17
Mænalios versus E. 8, 21. 25. 31. 36. 42. 46. 51. 57. 61
Mænalus 8, 22. 10, 15
Mæoniâ mitrâ Æ. 4, 216. generose domo 10, 141
Mæoniæ juventus 8, 499
Mæonidæ 11, 759
Mæonii Bacchi G. 4, 380
Mæonio regi Æ. 9, 546
Mæonis 10, 337
Mæotica unda G. 3, 349. tellus Æ. 6, 799
Mævi E. 3, 90
magalia Æ. 1, 421. 4, 259
mage penetrabile telum, *magis* 10, 481
magicas artes 4, 493
magicis sacris E. 8, 66
magis atque magis. G. 3, 185. Æ. 2. 299. 12, 239
magis, ac magis 12, 406. quo magis G. 4, 248. Æ. 4, 452. 5, 29. 6, 713
magis magis G. 4, 311. quanto magis 4, 411. tanto magis Æ. 6, 79. hoc magis 5, 94. tam magis 7, 787. quam magis 7, 788. G. 3, 309. 310
magister, *navis* Æ. 1, 115. 5, 176. *tuus* memoratus Eryx 5, 391
magistrâ arte 8, 442. 12, 427
magistratusque legunt 1, 426
magistri G. 3, 118. 185. 445. 549. 4, 283. Æ. 5, 669. 12, 717
magistris pecoris G. 2, 529. paribus Æ. 5. 562
magistro pecoris E. 3, 101. *navis* Æ. 5, 224. 867. 6, 353. sub te tolerare militiam 8, 515. Volscente, *duce* 9, 370
magistros ovium E. 2, 33. rerum Æ. 9, 173
magistrum E. 5, 48
magna, *nom. fem.* tritura G. 1, 190. quercus 3, 332. lues commissa 4, 454. quorum pars fui Æ. 2, 6. Deûm genetrix 2, 788. mei imago 4, 654. ira Deûm 5, 707. ego Jovis conjux 7, 308. vis cœlestium 7, 432. nobi domus hic 8, 65. hæc mea fides 11, 55. *voc.* parens frugum salve G. 2, 173. mea potentia, nate Æ. 1, 664. ô sacerdos 6, 544. *abl* vi G. 1, 169. 4, 174. in sylva 3, 219. Æ. 6, 451. sub terra G. 4, 366. caterva Æ. 1, 497. 2, 40. 370. 4, 136. 5, 76. 11, 478. umbra Æ. 2, 251. voce 3, 68. 5, 245. 345. 6, 506. 619. 10, 873. 12, 482. 580. manu Æ. 3, 624. 5, 241. in Ida 5, 449. de stirpe nepotum 6, 864. in Hesperia 7, 4. se mole ferebat 8, 199. cum parte muri 9, 562. ditione 10, 53. ab urbe 11, 226. pugna 12, 34. *neut. plur.* parvis componere E. 1, 24. satis tibi rura 1, 48. omnia G. 3, 54. corpora boum 3, 369. si rependam Æ. 2, 161. mœnia 2, 295. numina 2, 623. 3, 264. 633. 697. para mœnia 3, 160. æquora 3, 196. ossa 5, 422. ora domus 6, 53. penetralia 6, 71. satis si non sunt mea numina 7, 311. auri talenta 9, 265. facta 10, 281. tibi volant, *verba* 11, 381. incœpta 11, 469 inter præmia 12, 437
magnæ, *gen.* Junonis 3, 437. laudis 5, 751. urbis 12, 116. Romæ 12, 168. *dat.* Cereri G. 1, 338. Sorori, *matris Eumenidum* Æ. 6, 250. *plur.* urbes 7, 629
magnam Hesperiam 1, 569. Italiam 4, 345. mentem 6, 11. partem 6, 30. ad urbem 6, 872. 12, 671. rem 9, 232. hastam 10, 335
magnanimæ, *plur.* gentes 10, 139
magnanimi, *gen.* Jovis 12, 144. 878. *plur.* heroes 6, 649
magnanime Ænea 5, 17
magnanimo Volscente 1 563
magnanimosque duces, *apum* G. 4, 4
magnanimum Æneam Æ. 1, 260. 9, 204. hostem 10, 771
magnanimûm, *gen.* heroum G. 4, 476. Æ. 6, 307. equorum 3, 704
magnanimusque Anchisiades 5, 407
magnas urbes 3, 106. 4, 173. 187. ædes 12, 473
magne rex Æ. 1, 240. Cato 6, 841. pater Divûm 9, 495. belli potens 11, 7. pater 11, 410. Jupiter 12, 808
magni, *gen.* Timavi saxa E. 8, 6. Achillis G. 3, 91. Jovis Æ. 3, 104. Abantis 3, 286. patris 4, 268. Anchisæ Æ. 5,

Æ. 7, 357. 813. 8, 718. 9, 272. 11, 478
matura arbos G. 4, 143. viro filia Æ. 7, 53. ætas 12, 438. *abl.* luce 10, 257
maturæ uvæ E. 10, 36
maturare multa, *præparare* G. 1, 261
maturate fugam Æ. 1, 137
maturis frugibus E. 3, 80. solibus G. 1, 66. aristis 1, 348. uvis 2, 419
maturus ævi Acestes Æ. 5, 73. animi Alethes 9, 246
matutini cantus volucrum 8, 456
matutinus Æneas 8, 465
mavis 10, 43. 12, 935
Mavors 8, 700. 10, 755. 11, 389. 12, 179. 332
Mavortia, *nom. fœm.* tellus Rhesi G. 4, 462. terra Æ. 3, 13. *neut. plur.* mœnia 1, 276
Mavortis 6, 872. 8, 630
Mavortius Romulus 6, 777. Hæmon 9, 685
Maurusia gens 4, 206
maxima, *nom. fœm. sing.* Æsculus G. 2, 15. taurus victima 2, 146. tua cura ipse tibi 4, 354. natarum Priami Æ. 1, 654. mea cura 1, 678. Furiarum ego 3, 252. Juno 4, 371. 8, 84. 10, 685. Roma 5, 600. natu 5, 644. Furiarum 6, 605. turba 6, 611. nemorum *sylva* 7, 83. rerum Roma 7, 602. pars 7, 686. 11, 214. quæ semper dicetur nobis, *ara* 8, 271. tibi rerum verborumque fides 9, 279. res effecta viri 11, 14. *voc.* ò famæ pars maxima nostræ G. 2, 40. *neut. plur.* hæc E. 10, 72. quæque *grana* G. 1, 199. campi spatia 3, 202. mœnia Æ. 3, 546. mœnia 3, 703. *regna* 7, 217. delubra 8, 716. Nerei stagna 10, 764. duo Teucrûm corpora 11, 690
maxime Cæsar G. 2, 170. Teucrorem ductor Æ. 8, 470. tu divûm rector 8, 572. Palla 11, 97
maximus orbis G. 1, 26. anguis 1, 244. imber 1, 429. Ilioneus Æ. 1, 521. Atlas 1, 741. 4, 481. 8, 136. armis, Iphytus 2, 339. pater Æ. 3, 107. Hector 5, 371. Æneas 5, 530. heros 6, 192. tu ille es 6, 845. natorum 7, 532. ultor 8, 201. æther 8, 239. virûm 10, 312. ævo 11, 237. Actor 12, 96
me, te, se, *syllabam productam habent passim, sed nullo singulari sensu.*
mea, meæ, meam, mearum, meas, mei, meis, meo, meorum, meos, *passim*
meatus Æ. 6, 849
mecum E. 1, 80 2, 12. 28. 31. 3, 31. 4, 58. 8, 21. 25. 31. 36. 42. 46. 51. 57. 9, 37. 10, 40. G. 1, 41. 2, 8. 3, 10. Æ. 1, 281. 379. 572. 675. 2, 93. 435. 3, 149. 4, 115. 5, 635. 6, 105. 112. 351. 7, 403. 9, 51. 147. 286. 528. 10, 864. 11, 117. 467. 510. 707
medendi usum 12, 396
medendo ægrescit 12, 46
mederi nec sit mihi cura E. 8, 89
Medi G. 2, 134
media, *nom. fœm.* est nobis via E. 9, 59. ipsa, *arbos* G. 2, 297. ipsâ, *in medio* Æ. 6, 518. Ardea 9, 738. *abl.* nimborum in nocte G. 1, 328. sylva Æ. 1, 314. in urbe 1, 441. testudine templi 1, 505. in morte 2, 533. in unda 3, 202. arena 4, 620. 5, 423. nave 5, 188. in valle 5, 288. de gente 5, 785. nocte super 9, 61. nocte 10, 147. *neut. plur.* inter tela E. 10, 45. Æ. 10, 237. in arma Æ. 2, 353. inter cornua 4, 61. 5, 479. 6, 245. per mœnia 4, 74. inter numina Divûm 4, 204. inter talia 4, 663. omnia tenent sylvæ 6, 131. inter milia 9, 549. 10, 761. tempora 9, 588. agmina 10, 721. 12, 683. inter prælia 11, 541. 12, 337. inter talia verba 12, 318. in prælia 12, 346. inter lora 12, 469
Media G. 2, 126
mediæ urbis Æ. 2, 359. per Elidis urbem 6, 588. urbi 2, 240. hastæ 11, 555. Mycenæ 7, 372
mediam G. 1, 237. locavit Æ. 1, 698. se matribus infert 5, 622. cœli metam 5, 835. quietem Æ. 7, 414. frontem 9, 750. 12, 307
medias pruinas G. 1, 230. per acies 4, 82. Æ. 7, 296. inter sese conjicit 5, 618. per urbes 7, 384. inter ipsa 7, 397. Italûm per urbes 10, 41. turmas 10, 239. inter cædes 11, 648. in acies 12, 224
medica, *voc.* herba G. 1, 215. medicâ, *abl.* manu Æ. 12, 402
medicans occultè 12, 418
medicantur senibus G. 2, 135
medicare semina 1, 193
medicari cuspidis ictum Æ. 7, 756
medicas manus G. 3, 455
medicatis sedibus 4, 65. frugibus Æ. 6, 420
medicina hæc nostri furoris E. 10, 60
medicinæ talis Æ. 7, 772
medii nexus G. 3, 423. valli Æ. 9, 142. Nerei 10, 764. omnes 12, 696
mediis frigoribus E. 10, 65. in armis G. 2, 283. fervoribus 3, 154. æstibus 3, 331. in fluctibus Æ. 1, 109. Achivis 1, 242. in millibus 1, 491. 12, 125. tectis 1, 638. in mœnibus 2, 328. in ædibus 2, 512. in penetralibus 2, 665. ex ignibus 3, 149. in vallibus 4, 156. Aquilonibus 4, 310. scopulis 4, 382. in quibus 5, 508. in undis 6, 339. 10, 305. ædibus 8, 467. in mediis regina 8, 696. correptis, *sylvis* 10, 407. fluctibus 10, 683. in mediis sedet 11, 237. in catervis 11, 683. armis 11, 815. castris 12, 409. in conatibus 12, 910
medio, in medio E. 3, 40. 46. G. 2, 528. 3, 16. Æ. 3, 354. 6, 282. 7, 227. 8, 675. 9, 343. 395. 12, 118. æstu G. 1, 297. æquore 1, 361. Æ. 6, 342. 10, 665. orbe G. 1, 442. de cortice 2, 74. ponto 3, 237. Æ. 3, 104. campo G. 3, 466. in honore, *sacrificio* 3, 486. in opere 3, 519. gurgite 4, 524. Æ. 5, 160. dolore 1, 386. in fluctu 1, 584. in conspectu 2, 67. 12, 215. mari 3, 73. fluctu 3, 270. venit pontus 3, 417. in antro 3, 624. cœli 4, 184. sermone

metæ

Minoia

Minoia regna Æ. 6, 14
minor Argitis, *parva* G. 2, 99. nec ipso monte, *fluctus* 3, 240. nec minor usus erit 3, 306. nec minor mihi cura tui Æ. 5, 803. nec minor Euryali cædes 9, 342. nec minor in castris luctus 9, 452. nec minor Clytio genitore, *nec inferior* 10, 129
minorem germanam Turni 9, 593
minores, *ætate*, apes G. 4, 180. minores, *posteri* Æ. 1, 532. 733. 3, 165. 6, 822. 8, 268
Minos 6, 432
Minotaurus 6, 26
minus via lædet E. 9, 64. obvia Æ. 3, 499. nec minus G. 1, 393. Æ. 3, 482. 6, 475. 8, 465. 10, 312. 11, 204. 12, 746. quominus G. 3, 319. haud minus Æ. 3, 561. 11, 755. 12, 481. minus atque minus 12, 616. nec minus interea G. 2, 429. 3, 311. Æ. 1, 633. 6, 212. 7, 572. 12, 107
minutatim morbo collapsa ossa G. 3, 485
mira, *abl.* arte Æ. 9, 304. *neut.* ea videri 10, 267
mirabar quid vocares Deos E. 1, 37. duces Teucros Æ. 8, 161
mirabere nubem *apum* trahi vento G. 4, 60. morem illum, adeo placuisse apibus 4, 197
mirabile dictu G. 2, 30. 3, 275. 4, 554. Æ. 1, 439. 2, 174. 4, 182. 7, 64. 8, 252. dictu monstrum 2, 680. 3, 26. monstrum 8, 81. 9, 120. visu monstrum 10, 637. donum 1, 652. visu 7, 78. 12, 252
mirabitur ossa grandia G. 1, 497
mirabor aristas E. 1, 70
miracula in omnia rerum sese transformat G. 4, 441
mirans domum genitricis 4, 363
miranda hæc videntur Æ. 1, 494
mirantibus hæc 6, 855
mirantur Gargara suas messes G. 1, 103. dona Æneæ, Iülum Æ. 1, 709. molem equi 2, 32. undæ 8, 91. corda inertia Teucrûm Æ. 9, 55
mirata, quos certantes mirata est juvenca, *canentes* E. 8, 2. *illos*, euntes Trojæ juventus Æ 5, 555. buxum volubile, *turbo* 7, 382
miratam mala puellam E 6, 61
miratur limen Olympi 5, 56. Rhodope Orphea 6, 30. novas frondes G. 2, 82. molem Æneas Æ. 1, 421. operum laborem 1, 456. currus virûm inanes 6, 651. *illam* turba matrum 7, 813. nemus *mirantur et undæ* 8, 92. Æneas 8, 310. 619. dona parentis 8, 730
miratus quis præmia Olympiacæ palmæ G. 3, 49. adventum navium Æ. 5, 35. motuque tumultu 6, 317. jussa superba 10, 446
mirer, justitiæ ne prius, *te*, mirer belline laborum? *ob justitiam, &c.* 11, 126
miretur Græcia campos Elysios G. 1, 38. primis te ab annis Æ. 8, 517
miris modis G. 1, 477. 4, 309. Æ. 1, 354. 7, 89. 10, 822
miro amore 3, 298. 7, 57. Honore colebat 4, 458
miror magis E. 1, 11
miscebant operi metum Æ. 8, 432
miscens, *terram*, diluvio 12, 205
miscent prælia G. 2, 282. 3, 220. Æ. 10, 23. spumas argenti G. 3, 449. inania murmura Æ. 4, 210. se maria 9, 714. inter sese vulnera 12, 720
miscentem agmina, *turbantem* 10, 721
miscentur densæ circà regem, *apes* G. 4, 76. animalia 4, 311. æstu arenæ Æ. 3, 557. in unum fors et virtus 12, 714
miscere cœlum terramque 1, 138. Hymenæos luctu 12, 805
misceri litora, *perturbari* G. 1, 359. murmure pontum Æ. 1, 124. murmure cœlum 4, 160. populos 4, 112. clamoribus æquor 4, 411. æratas acies ex agmine tanto 7, 704. vario pectora motu 12, 217
miscet in turbam Æ. 1, 191. se viris 1, 440. incendia 2, 329. magno se corpore, *mens* 6, 727. prælia 12, 628
miscetis odores E. 2, 55
miscetur gemitu domus interior Æ. 2, 487. pulvere campus 12, 445
miscueruntque herbas G. 2, 129. 3, 283
miscuit maria cœlo Æ. 5, 791
Misene 6, 189
Misenum 6, 162. 212
Misenus 3, 239. 6, 234
miser involvitur aris 12, 292
misera ante diem, *Dido* 4, 697
miserabere res fractas G. 4, 240
miserabile corpus E. 5, 22. Æ. 11, 58. carmen G. 4, 514. exitium 4, 532. visu Æ. 1, 111. vulgus 2, 798. miserabile 12, 338
miserabilis Orpheus G. 4, 454
miseræ Cremonæ E. 9, 28. *Didoni* Æ. 1, 344. *sibi* 1, 719. mihi 4, 315. 420. 12, 873. matri 9, 216. 484. *matris* 9, 475. senectæ 12, 58. *plur.* ô *matres* 5, 623. cives 5, 671. primitiæ 11, 156. Latinæ 12, 604
miseram me G. 4, 494. Eurydicen 4, 526. quam Æ. 9, 285. mortem 10, 829. 11, 881
miseranda, *nom. fœm.* tempestas G. 3, 478. lues Æ. 3, 138. cultu, *forma viri* 3, 591. manus 11, 259
miserandæ, *Camillæ* 11, 593
miserande puer 6, 882. 10, 825. 11, 42. jaceres 10, 327
miserandus Mnestheus 5, 509
miserans G. 2, 499. Æ. 5, 452. 10, 823
miserantem incommoda nostra 8, 74
miserantur iram inanem 10, 758. iniquam Turni sortem 12, 243
miserari casus insontis amici 5, 350
miserat, quem miserat Æneæ comitem *dederat* 9, 177. quem ad Trojam 9, 547. quem genitor 9, 583
miserata, *nom. fœm.* dolorem Juno 4, 693. *nostri*, genitrix 10, 234. animo repressit juvenem, *Juno* 10, 686. cor

ô sola

mitt•

imponere pacis E. 6, 852. ritusque sacrorum 12, 836. in morem fluminis G. 1, 245. in morem picis 2, 250. in morem castrorum Æ. 7, 159. in morem stagni 8, 88. in morem fulminis 11, 616. in morem, *de more* 5, 556. 8, 282. in morem Pæonium 12, 401. supra morem G. 2, 227
morer quà tibi lucem arte Æ. 12, 874
morere 2, 550. 4, 547. 10, 600. 743
morerentur 2, 439
mores dicam et populos G. 4, 5. viris ponet Æ. 1, 264. virûm 8, 683. dabunt 9, 254. tenebunt 12, 834
moretur tædas 7, 388
mori E. 2, 7. Æ. 2, 317. 3, 323. 4, 475. 564. 11, 895. 12, 646
moriamur 2, 353. 4, 660
moribunda, *fœm. nom.* cecidit, &c. G. 3, 488. dextra Æ. 10, 341. *neut.* membra 6, 732
moribundam cui me deseris? 4, 323
moribundum extendit 5, 374
moribundus 10, 590
moriemur 2, 670. 4, 659
moriens E. 2, 38. 7, 57. 8, 20. 10, 67. Æ. 7, 2. 9, 350. 362. 436. 443. 754. 10, 489. 11, 418. 669. 816
morientem 4, 674
morientia lumina 10, 463. corpora 11, 665
morientibus herbis G. 1, 107. ea visa salus 3, 510
morientis E. 8, 60. Elisæ Æ. 4, 610. vultum 10, 821
morientum gemitus 11, 633
moriere 2, 521. 11, 857
Morini extremi hominum 8, 727
moris sanguineis pingit E. 6, 22
moritura, *fœm. nom.* Æ. 4, 415. 519. 604. 12, 55. 602. virgo G. 3, 263. puella 4, 458. Dido Æ. 4, 308
moriture quo ruis? 10, 811
moritur is G. 3, 501
moriturus Æ. 2, 408. 511. 9, 400. 554. 10, 881. 11, 741
moriuntur vituli G. 3, 494
moror dum E. 8, 106. quidve Æ. 2, 102. quid 4, 325. 6, 528. nec dona Æ. 5, 400. vitam 11, 177. nil 11, 365.
mors Æ. 4, 385. 11, 167
morsibus G. 4, 237
morsu Æ. 1, 169. 2, 215. 10, 707. 12, 755
morsus 3, 394. 7, 112. 755. 12, 782
mortale sonans 6, 50
mortalem aliquem 7, 771. formam 9, 101
mortales G. 1, 147. Æ. 9, 657. 10, 376. visus 2, 605. 4, 277
mortali 9, 95. ab hoste 10, 375. vulnere 12, 797
mortalia E. 8, 35. Æ. 1, 462. corda G. 1, 123. 330. arma Æ. 1, 542. 10, 30. pectora 3, 56. 4, 412
mortalibus G. 1. 237. 3, 66. Æ. 2, 142. 268. 10, 274. 759. 861. 11, 182. 12, 850
mortalis, *nom.* egestas G. 3, 319. vultus Æ. 1, 328. ego, *si nunc essem* 12, 882. *gen.* vitæ G. 4, 326
morte 5, 512. 518. Æ. 2, 140. 447. 533. 3, 333. 4, 17. 244. 375. 436. 502. 644. 696. 5, 476. 483. 6, 121. 163. 444. 8, 488. 709. 9, 348. 445. 10, 386. 641. 673. 849. 11, 159. 444. 796. 839. 846. 849. 12, 679
mortem G. 4, 218. Æ. 1, 91. 2, 359. 645. 4, 451. 6, 569. 9, 363. 401. 10, 829. 880. 906. 11, 348. 647. 881. 12, 41. 760
mortes per omnes 10, 854
morti G. 4, 226. Æ. 2, 62. 127. 5, 691. 6, 522. 9, 522. 599. 10, 662. 11, 115. 197. 12, 157. 464
mortiferum bellum 6, 279
mortis G. 3, 68. 482. Æ. 2, 369. 4, 662. 9, 736. 10, 791. 12, 74. 546. 879
mortua corpora Æ. 8, 485
mortuus esses E. 3, 15
mos G. 3, 224. Æ. 1, 336. 7, 601. 751. 8, 316
motantibus zephyris E. 5, 5
motibus G. 1, 475
motos componere fluctus Æ. 1, 135
motu G. 1, 329. 4, 68. Æ. 12, 217. 503. aquarum G. 4, 365. pedum Æ. 5, 430
motus, *acc.* G. 1, 420. Æ. 4, 297. 11, 225. det incompositos G. 1, 350. *est* tumultu Æ. 6, 317
movebant quem non ulla tela 2, 726
movebat se navis 5, 280. castra aciemque 11, 446
movebit viros in arma 6, 813
movebo arcana fatorum 1, 262. Acheronta 7, 312
movemus castra 3, 519
movendus pulvis G. 2, 418
movens jugera fossor 2, 264. multa animo Æ. 3, 34. 10, 890. multa, *parans* 5, 608. bella 12, 333
movent Priameïa sceptra in prælia Martem 7, 603
moventem se vastâ mole, *Polyphemum* 3, 656. saxum 12, 904
moventes nova bella 6, 820
moveo maius opus 7, 45
moveor nil super imperio 10, 42
movere tellurem G. 2, 316. non possunt animum prata 3, 521
moveret quo fletu manes 4, 505. quem Cassandra Æ. 3, 187
moveri pontum G. 1, 130. sylvas Aquilone, 1, 460. mons Æ. 3, 91. nunquam concessa fatis 3, 700. juga sylvarum 6, 256. absiste 6, 399. 11, 408. portis in arma pubem 7, 429. tela manusque 10, 432. totum bellum 10, 626
movet Germania bellum G. 1, 509. signa 3, 236. si te nulla gloria rerum Æ. 4, 272. nemo ordine palmam 5, 349. si te nulla pietatis imago 6, 405. nec purpura regem 7, 252. hunc decus formæ 7, 473. manes, *Juno* 1, 40. si fama 11, 368. armâ leo 12, 6
movete cantus 7, 641. 10, 163
movetur donis 1, 714. neque specie famâve 4, 170. nullis ille fletibus 4, 438. vultum incepto sermone, *secundum vultum* 6, 470
movi vestis odia 2, 96
movit agros per artem G. 1, 123. animum dulcedine Æ. 11, 538
mox G. 1, 24. 150. 200. 2, 267. 3, 46.

N.

natura

nepotum

turbs Æ. 6, 773. 7, 712
nomina E. 3, 106. G. 1, 137. 2, 103. 240. 3, 36. 158. Æ. 3, 444. 6, 627. 776. 7, 337. 11, 84
nomine G. 3, 280. 4, 356. Æ. 2, 558. 3, 210. 4, 383. 674. 5, 117. 718. 6, 242. 441. 768. 776. 7, 607. 777. 8, 121. 338. 422. 472. 519. 9, 343. 11, 731. 846. 12, 348. 652. 828. de nomine Æ. 1, 277. 367. 533. 3, 18. 166. 4, 172. 6, 70. 8, 54. 9, 387
nominis Trojani hostis 7, 723
non, *passim, sed nullo singulari sensu*
nona, *dies, Lunæ* G. 1, 286. Aurora 4, 544. 552. Æ. 5, 64
nonam Auroram 5, 104
nondum G. 2, 322. 365. Æ. 3, 109. 4, 698. 5, 545. 687. 6, 77
nonne E. 2, 14. G. 3, 103. 250
nonnullo semine 1, 22
non tu solebas? *pro,* nonne tu E. 3, 26
noram matribus hœdos, *esse,* similes 1, 24
norant opes componere Æ. 8, 317
noras tempora 4, 423
Norica castella in tumulis G. 3, 474
norint sua si bona 2, 458
noris Veneris nec præmia Æ. 4, 33
norunt sua sydera 6, 641
nosces ferat cui gloria laudem 11, 708
nosco crines incanaque menta Regis Romani 6, 809. verbera alarum, *o volucres* 12, 876
nosse quot Ionii fluctus veniant ad litora G. 2, 108
noster E. 7, 21. Æ. 2, 149. 4, 307. 7, 332
nôsti ut supremam noctem egerimus 6, 514
nostri, *mei* E. 2, 7. G. 4, 324. Æ. 2, 595. 4, 237. 7, 263. 439. 8, 514
nostrum 1, 330. 3, 168. 6, 546. 758. 766. 7, 98. 271. 10, 481. 12, 187. 641. non nostrum inter vos componere lites E. 3, 108
nota, *nom. fœm.* voluptas G. 3, 130. major imago Æ. 2, 773. neque his fuga 10, 757. mihi tua voluntas 12, 808. *abl.* in alvo Æ. 2, 401. regione viarum 2, 737. *neut. plur.* flumina E. 1, 52. pabula G. 4, 266. tibi litora Æ. 1, 669. litora petens 2, 256. litora petentem 3, 657. velamina 6, 221. limina 7, 491. tecta 7, 500. divortia 9, 379. nimis miseris, *ora virûm* 9, 472. munera 11, 195. nec munera potentum, *dignitates* 12, 519
notabis ævum G. 3, 100
notæ arenæ Æ. 5, 34. vires 12, 911
notæ cœruleæ E. 5, 87
notant ferro tempora summa pecudum 12, 174
notas paludes G. 1, 363. auras 3, 251. voces Æ. 6, 689
notas et nomina gentis inurunt G. 3, 158. et nomina mandat foliis Æ. 3, 444
notat sydera 3, 515
notate signa decoris divini et oculos 5, 648
notavi locum E. 3, 68. carmina in cortice fagi 5, 14
nothos furata creavit Æ. 7, 283
nothum Antiphaten, *nothus, est filius non legitimo conjugio susceptus* 9, 697
noti tendunt vela 3, 268
notior non sit Delia canibus nostris, *familiarior* E. 3, 67
notis grandibus maculosus G. 3, 427
notis vocibus Æ. 6, 499. bullis 12, 942
notissima famâ insula Tenedos 2, 21
Noto, *Austro,* vel, *quolibet alio vento* 1, 575. 5, 242. 7, 411
noto, *adj.* odore 7, 480. flumine 11, 495
notos vultus 1, 684
Notos, *ventos* 5, 512. 10, 266. 11, 798. 12, 334
notum cubile 4, 648. ensem 12, 759. *est* quid furens fœmina possit 5, 6
notus hinc usque ad sydera ego Daphnis E. 5, 43. famâ super æthera Æ. 1, 379. Ulysses 2, 44. calor 8, 389
Notus *Auster* G. 1, 444. Æ. 1, 85. 106. 2, 417
nova, *nom. fœm.* progenies E. 4, 7. experientia G. 4, 316. res Æ. 1, 450. forma viri Æ. 3, 591. inopinave facies 6, 104. lux 9, 110. 731. gloria 11, 154. *abl.* mole G. 3, 370. formidine 4, 357. æstate Æ. 1, 430. fronde 6, 206. arte 7, 477. cæde 8, 695. 9, 693. 10, 515. virtute macte puer 9, 641. pugnæ sorte 12, 54. *neut. plur.* carmina E. 3, 86. regna Æ. 1, 620. consilia 1, 657. prælia 3, 240. bella 6, 820. tecta 7, 393. fata 10, 35. gaudia 10, 325
novæ, *gen.* stirpis G. 4, 282. Carthaginis Æ. 1, 298. 366. vires 12, 424
novales tonsas cessare G. 1, 71
novalia hæc tam culta E. 1, 71
novam urbem Æ. 1, 522
novamus honores meritos 8, 189
novandis rebus 4, 290
novant transtra 5, 752. tela 7, 630
novantem tecta 4, 260
novas faces E. 8, 29. lites 9, 14. fruges G. 1, 22. 345. herbas 1, 90. frondes 2, 82. artes Æ. 1, 657
novavit fortuna mutata fidem 5, 604
novellas vites E. 3, 11
novem ora Timavi Æ. 1, 245. dies 5, 762. jugera 6, 596. corpora 12, 270
noverca injusta E. 3, 33
novercæ G. 2, 128. 3, 282. Æ. 7, 765. 10, 389
novêre patriam et Penates G. 4, 155
novi reges 4, 21
novies 4, 480. Æ. 6, 439
novimus et qui te E. 3, 8
novis frondibus G. 2, 362. coloribus 4, 306. criminibus Æ. 2, 98. arvis 3, 136. sacris 4, 500
novissima, *neut. plur.* verba 4, 650. 6, 231. mandata 11, 825
novit Deos G. 2, 493. omnia vates 4, 392
novitas regni Æ. 1, 563
novo lacte E. 5, 67. Æ. 5, 78. vere E. 10, 74. G. 1, 43. sole 1, 288. in flore 4, 142. lumine Æ. 4, 584. 9, 459. regno 9, 596
novorum comitum 2, 796

obli-

4, 184. 215. Æ. 1, 455. 507. 3, 20. 5, 284. 9, 607. 11, 228
opes G. 2, 507. 4, 132. Æ. 1, 364. 2, 4. 603. 3, 53. 4, 75. 8, 317. 364. 10, 154. 609. 11, 419
Opheltes bellis assuetus 9, 201
opibus 1, 571. 2, 799. 5, 41. 268. 8, 171
Opim velocem 11, 532
opima arva virûm 2, 782
opimam Cyprum 1, 621
opimis dapibus 3, 224. spoliis 6, 855. 10, 449
opis G. 2, 428. Æ. 1, 601. 2, 803. 8, 377
Opis, *nom. propr. Nymphæ* G. 4, 343. Æ. 11, 836. 867
oportet pascere oves E. 6, 5
opperiens reginam Æ. 1, 454. hostem 10, 771
oppetere 1, 96. 12, 543. 640
oppetiisse Numanum tuis telis 9, 654
oppetiit dextram 11, 268
oppida E. 4, 33. G. 2, 156. 176. 3, 402. 4, 178. Æ. 8, 355. 9, 608. 11, 581. 12, 22
opponere stabula soli hyberno G. 3, 302. morti Æ. 2, 127. me profugis 7, 300. medias illis turmas 10, 239. se morti 11, 115. me monstro 12, 874
opportuna seges pecori G. 4, 129. domus nidis volucrum Æ. 8, 235. loco turris 9, 531
oppositasque moles 2, 497
oppositi, *nom. plur.* obsedêre angusta viarum 2, 333
oppositis aris 12, 292
oppositum montem G. 3, 213. 373. interimit Abantem Æ. 10, 428
opposuêre aciem 9, 469
opposuit sese 5, 335
oppressos fluctibus 1, 129
oppressum rapit 9, 398
oppugnat molibus urbem 5, 439
opta sequi astra pennis 12, 892
optabam tollere 2, 636
optabis nato funus pater 11, 57
optanti, *tibi* promittere 9, 6
optantibus nobis 8, 200
optare locum tecto 1, 425. ternos juvencos 5, 247
optas quos portus Averni 5, 813. dabitur quod optas 7, 260
optâstis votis Æ. 10, 279
optat aprum descendere monte 4, 159
optata, *abl.* arena, 1, 172. luce 4, 619
optatæ, *gen.* urbis 3, 132. telluris 3, 509. *plur.* auræ 3, 530
optâte, *verb.* externos duces 8, 503
optatis, *verb.* Erycis fines 1, 570
optatis sedibus 6, 203
optato Tybridis alveo 7, 303
optato, *ex voto* 10, 405
optatos dedit amplexus 8, 405
optatum honorem 5, 201. conjugium 11, 270
optavêre illam nurum, *in nurum* 11, 582
optaverit emptum magno intactum Pallanta 10, 503
optavit locum regno 3, 109. sumere pœnas 6, 501
optem tellus prius dehiscat 4, 24. dimittere naves 5, 29
optes quid 1, 76
optima, *nom. fœm.* frumentis terra G. 2, 205. vinetis satio est 2, 319. torvæ forma bovis 3, 51. quæque dies ævi 3, 66. Dido Æ. 4, 291. mater 10, 557. *voc.* ô terra 12, 777. *neut. plur.* putri arva solo G. 2, 262. Æ. 10, 791
optime pater Teucrûm 1, 555. pater 3, 710. vates 6, 669. Grajugenum 8, 127. Teuthra 10, 402. regum rex 11, 294. regum 11, 353. *pater* 12, 48
optimus pater 5, 358. armis Æneas 9, 40
opto cuncta versibus amplecti G. 2, 42. mortem Æ. 2, 655. *ut cupio* 3, 498. hunc illum poscere fata 7, 273
opulentaque castra 8, 475
opulentia Trojæ 7, 262
opulentum donis templum, et numine Divæ 1, 447
opum 1, 14. 2, 22. 9, 532. 11, 338. 12, 552
opus divini Alcimedontis E. 3, 37. fervet G. 4, 169. urbis ingentem Chimæram Æ. 5, 119. hoc opus, hic labor est 6, 129. animis et pectore firmo 6, 261. majus moveo 7, 45. grave Martis 8, 516. non mihi opus est armis Vulcani in Teucros 9, 149. hoc virtutis 10, 469
ora, *singul. regio* G. 2, 225. Æ. 3, 707. La[illegible]us, *litus* 10, 706
ora, *plur.* G. [illegible]. 387. 3, 9. 188. 399. Æ. 1, 95. 354. 658. 2, 211. 247. 423. 531. 663. 681. 3, 174. 218. 425. 457. 490. 4, 62. 195. 499. 673. 5, 200. 340. 477. 576. 6, 308. 496. 10, 728. 790. 822. 11, 39. 86. 121. 233. 300. 887. 12, 335. si centum mihi sint G. 2, 43. Æ. 6, 625. fovent illo, *malo* Medi, *halitum* G. 2, 135. fove 4, 230. in septem discurrit Nilus 4, 292. ferarum 4, 406. tria Cerberus 4, 483. resolvit 4, 452. ante parentum 4, 477. per novem it mare Æ. 1, 245. tenebant 2, 1. tria Dianæ 4, 511. equorum 12, 373
orabat 4, 437. 6, 124. 10, 96
orabunt causas meliùs 6, 849
oraclum Ortygiæ, *oraculum* 3, 143
oracula G. 2, 16. 4, 449. Æ. 2, 114. 3, 456. 7, 81. 8, 131
oræ Siculæ 3, 410
oram Illyrici æquoris E. 8, 7. primi litoris G. 2, 44. Itali litoris Æ. 3, 396
oramus te prohibe 1, 525
oranda Divæ numina 2, 232
orandi modus qui sit G. 4, 537
orando flectes 4, 399
orans Æ. 6, 116. multa Deos 9, 24
orant 5, 617. 9, 231
orantem talibus dictis 4, 219. multa 12, 294
orantes 11, 885. veniam 1, 519. stabant 6, 313
oranti 7, 446. 10, 599. 11, 697. 797
orantis 10, 536. 554
orare pacem manu 10, 80
oras, *alveariorum* G. 4, 39. 188
oras Lybiæ Æ. 1, 158. quas accesserit 1, 307. alias 1, 512. Iliacas 2, 117. et litora circum 3, 75. Rhœteas 3, 108. Libycas 4, 106. Italas 5, 703. Italiæ 6, 61. ingentes belli 9, 528
oras ambiit auro, *Clypei* 10, 243. per clypei oras molita viam.

pagina

esset

esset ætas Æ. 11, 174. tempestas per omnes 11, 422
para mœnia 3, 160. pubem armari, *cura* 7, 430
parabant hoc ignes aræque? 4, 676. campum ad certamen 12, 117
parabat socios 1, 360. parere imperio patris 4, 238. classem Æneas 9, 81
parabitur uber maximus G. 1, 429
parans innare Æ. 11, 549
parant retinacula viti G. 1, 265. torrere Æ. 1, 179. convivia 1, 638. arma 2, 181. defendere 2, 447. propugnacula tuta bello 4, 88. in nemus ire 4, 118. inferre bellum 7, 605
parantem dicere multa 4, 390
parantis multa dicere 10, 554
pararet abitum 8, 214
parari mihi sacra 2, 132. cursum 4, 299. arma 7, 468
pararit quæ dona E. 6, 79
paras detexere junco 2, 72. invadere portus Æ. 3, 382. quid 5, 14. flumina 6, 369. bellare 8, 400
parat ire 1, 678. jussa 4, 503. ire pedes 7, 624. dicta 10, 585. obvius ire 10, 770. dimittere Juturnam ab armis fratris 12, 844
parata neci acies ferri 2, 334
paratæ naves 1, 362. epulæ ante ora 6, 604
paratam urbem 4, 75
paratas sedes 1, 557
parate animis arma 11, 18
parati respondere E. 7, 5. animis opibusque Æ. 2, 799. certare 5, 108. pugnam sperate 9, 158
paratis bellum inferre 3, 248. rebus 4, 555. signum dedit 5, 578. thalamis 7, 97
paratis, *verb.* delere Teucros 9, 248
parato arcu 5, 513. ponte 10, 654
paratum agmen 5, 548
paratus in utrumque 2, 61. sum accire socios 12, 38
paravi ritè incepta sacra 4, 638
Parcæ E. 4, 47. Æ. 3, 379. 5, 798. 9, 107. 10, 419. 815. 12, 147
Parcarum 12, 150
Parcas Æ. 1, 22
parce metu 1, 257. pio generi 1, 526. sepulto 3, 41. pias scelerare 3, 42. tu, *abstine* 6, 834. cætera bello 9, 656. gnatis talenta 10, 532
parcebant flatibus hybernis Euri G. 2, 339
parcendum teneris, *vitibus* 2, 363
parcere genti Æ. 6, 63. subjectis 6, 853. nec quadris patulis *penuria adegit* 7, 115. parto 8, 317
parceret hospitibus certamen 11, 105
parcesque futuro G. 4, 239
parcimus nec ulli Divûm Æ. 10, 880
parcis apibus G. 1, 4
parcite oves nimium procedere E. 3, 94. jam parcite carmina E. 8, 109. jam Rutuli Æ. 12, 693
parciùs ista viris objicienda memento E. 3, 7
parco, *abl. adj.* sale contingunt G. 3, 403
pare consiliis Æ. 5, 728
parem diversis quatuor temporibus annum G. 1, 258
parem referre grates Æ. 11, 509
paremus dictis 3, 189. imperio 4, 577
parens magna frugum G. 2, 173. alma Æ. 2, 591. 664. 10, 252. Diva 6, 197. chara 9, 84. parens Tros G. 3, 36. sancte Æ. 5, 80. pulsatus 6, 609. ipse 10, 443
parens, *à pareo*, dicto 1, 695. 11, 242
parent, à *paro* cui fata, *mortem destinent* 2, 121. arma 4, 290. se pugnæ 10, 259
parent, à *pareo*, imperio 4, 295. cui armenta 7, 485. cui sidera cœli 10, 176
parentem, *matrem* G. 4, 320
parentem, *patrem* Æ. 1, 75. 2, 138. 596. 3, 58. 4, 599. 6, 765. 7, 48. 8, 122. 9, 90. 261. 12, 348
parentes, *pater et mater* E. 4, 62. G. 3, 262. Æ. 1, 392. 606. 3, 180. 7, 140. 10, 597
parenti 3, 169. 469. 6, 687. 10, 507. 11, 45. 152
parentibus, *patri et matri* 10, 392. 11, 216
parentis, *patris* E. 4, 26. Æ. 1, 616. 2, 299. 5, 47. 55. 95. 722. 747. 7, 368. 8, 155. 729. 9, 3. 10, 840. 12, 43. 395. 932
parentis, *matris* Æ. 2, 606. 341. 8, 531. 9, 289
parentum G. 3, 101. 4, 477. Æ. 2, 448. 531. 681. 3, 94. 5, 39. 553. 576. 6, 223. 308. 7, 172. 10, 827. 11, 887
parere tibi E. 5, 4. duris lupatis G. 3, 208. præceptis Æ. 2, 606. imperio patris 4, 238. dicto 7, 433. hos Asylæ 10, 179. Teucris Italos 12, 189. dominis superbis 12, 236. victi ni fatentur 12, 568
pares cantare et respondere E. 7, 5. die somnique horas G. 1, 208. junge juvencos 3, 169. ætate ministri Æ. 1, 705. remis carinæ 5, 114. olli discurrêre 5, 580
paret amor dictis 1, 689
paretur prima arboribus seges G. 2, 266
paria fata Æ. 10, 741. arma 11, 439
paribus nodis E. 5, 90. telis G. 1, 489. numeris 2, 284. guttis 4, 69. auspiciis Æ. 4, 102. 7, 256. alis 4, 252. 5, 657. 9, 14. armis 5, 425. 6, 184. 826. 9, 655. 12, 344. magistris 5, 562. curis 6, 159. clypeis 10, 568. dictis 11, 520. legibus 12, 190. spiris 12, 847
Paridem 5, 370
Paridis 1, 27. 6, 57. 10, 702
parietibus G. 4, 297. Æ. 2, 442. 5, 589
Parii lapides G. 3, 34
Parin Æ. 10, 705
Paris E. 2, 61. Æ. 2, 602. 4, 215. 7, 321
pariter G. 1, 189. 456. 4, 37. Æ. 1, 572. 714. 2, 205. 729. 3, 560. 4, 190. 241. 5, 142. 503. 521. 553. 587. 830. 9, 632. 769. 7, 729. 8, 444. 545. 9, 182. 505. 559. 628. 10, 224. 347. 756. 865. 11, 594. 673. 12, 574
Parius lapis 1, 593
parma 9, 548. 765. 10, 800. 11, 693. 711
parmam 2, 175. 10, 817
parmas 11, 619
Parnassi E. 10, 11. G. 3, 291
Parnassia rupes E. 6, 29. laurus

passibus

 pete,

Pini-

166. cui cervix G. 3, 52. unda 4, 419. mortis imago Æ. 2, 369. tua pietas 2, 429. purpura 5, 250. canities 6, 299. turba 6, 667. virtus 11, 313. manet sanguine terra 12, 690. *neut. plur.* venena E. 8, 96. Æ. 4, 333. monstra G. 1, 184. Æ. 7, 269. *folia* G. 4, 274. volvens Æ. 1, 305. *vulnera* 2, 278. corpora 2, 364. deberem natis Priami 8, 379. *fulmina* 8, 427. luserat, *multum* 9, 335. conantem 9, 398

plurimus ignis E. 7, 49. Jupiter, *aer* 7, 60. oleaster G. 2, 183. volitans asilo 3, 147. imminet urbi, *collis* Æ. 1, 419. amnis 6, 659. fumus 8, 257. rubor 12, 65

plus E. 6, 73. G. 1, 35. 4, 207

Pluton Æ. 7, 327

pluvia G. 1, 325. 435. 4, 191. Æ. 9, 437

pluviæ G. 1, 92

pluvialibus Austris 3, 429. hœdis Æ. 9, 668

pluviam E. 9, 63. G. 1, 388. 453

pluvias 1, 352. Hyadas, *per Epitheton* Æ. 1, 744. 3, 516

pluvio frigore G. 3, 279

pocula E. 3, 36. 44. 5, 67. 8, 28. G. 1, 9. 2, 128. 383. 3, 379. 529. 4, 379. Æ. 1, 706. 3, 354. 5, 91. 8, 176. 274. 9, 264. 11, 738

podagras G. 3, 299

Podalirius Æ. 12, 304

pœnâ commissa luetis 1, 136. fœmineâ 2, 584

pœnam 5, 786. 6, 614. 821. 12, 949

pœnarum 6, 627. 9, 356

pœnas dat. G. 1, 405. suscitat 4, 455. poscunt Æ. 2, 72. sumite 2, 103. quos ad pœnas reposcent 2, 139. dant sanguine 2, 366. Danaûm 2, 572. sumere 2, 576. 6, 501. sumpsisse 2, 586. à fratre recepti 4, 656. pendere 6, 20. reposco 6, 530. exercet 6, 543. Deûm 6, 565. dantem 6, 585. pendetis sanguine 7, 595. patrias expleri sanguine 7, 766. mihi dabis 8, 538. scelerum 8, 668. mihi persolves sanguine 9, 422. det sanguine 10, 617. 11, 592. expendere 10, 669. patriæ debueram Æ. 10, 853. scelerum expendimus 11, 258. inimico à sanguine sumit 11, 720

Pœni 1, 302. 442. 567

pœnis 6, 561. 598. 739

pœniteat nec te calamo trivisse labellum E. 2, 34. nec te pecoris 10, 17. nec te certâsse priorem Æ. 1, 549

pænitet nec illas nostri E. 10, 16

Pœnorum Æ. 4, 134. 12, 4

Pœnos E. 5, 27 Æ. 6, 858

poëta E. 5, 45. 10, 17

poëtæ G. 3, 90

poëtam E. 7, 25. 9, 32. 10, 70

poli intonuêre Æ. 1, 90

polibant ægida 3, 436

politâ parte fulmen 8, 426

pollice virgineo demessum florem 11, 68

polliceor quæ tibi 9, 301

pollicitus 1, 237

Pollio E. 3, 84. 86. 4, 12

Pollucis G. 3, 89

polluit ore dapes Æ. 3, 234

pollutâ pace 7, 467

polluto amore 5, 6

pollutum hospitium 3, 61

Pollux 6, 121

polo 3, 589. 4, 7. 9, 21. 11, 588

polum 1, 398. 2, 251. 5, 721

polus 1, 608. 3, 586

Polybœtem Cereri sacrum 6, 484

Polydorum 3, 49. 55

Polydorus 3, 45

Polyphemum 3, 657

Polyphemus 3, 641

Polyte 5, 564

Polytes, *unus natorum Priami* 2, 526

poma E. 1, 38. 81. 7, 54. 9, 50. G. 2, 59. 82. 87. 426. 4, 134

Pometios, *nomen urbis in Latio* Æ. 6, 775

pomis G. 1, 274. 2, 150. 240. 516. 4, 142

pomo E. 2, 53

pompas solemnes ducere G. 3, 22. solemnes exequerer Æ. 5, 53

ponam pocula E. 3, 36. templum de marmore G. 3, 13. certamina Æ. 5, 66. hic fata dicta meæ genti 6, 73. æqua solo fumantia culmina, *solo æquabo* Æ. 12, 569

ponant pocula 1, 706

ponat vestigia vix summâ arenâ G. 3, 195

pondera Æ. 10, 496. 527

pondere E. 4, 50. G. 1, 164. 2, 254. 351. 3, 172. 524. Æ. 3, 49. 5, 153. 401. 447. 6, 413. 9, 512. 752. 10, 381. 12, 255. 727

ponderis acti tormento 11, 616

pondus 1, 359. 5, 407

pone, *verb.* ordine vites E. 1, 74. caput Æ. 5, 845. animos 11, 366

ponè legit pontum 2, 208. subit conjux 2, 725. sequens 10, 226

ponere vitem G. 1, 284. 2, 273. gruibus pedicas et retia cervis 1, 307. sedes Æ. 3, 88. te patriâ terrâ 6, 508. hoc ita me 10, 623

ponet mœnia moresque viris 1, 264

ponis in armis spem 2, 676. 11, 411

ponit fœtus varios Autumnus G. 2, 521. certamina jaculi 2, 530. præmia Æ. 5, 292. 486

ponite, *spem deponite* 11, 309

pono his nec metas rerum nec tempora 1, 278. in vestris gremiis quæcumque mihi fortuna est 9, 261

ponte 10, 654

pontem 8, 650. 728

pontes 9, 170. 10, 658. 12, 675

ponti G. 1, 356. 469. 4, 430. Æ. 2, 110

pontibus G. 4, 27. Æ. 9, 530 10, 288

ponto E. 6, 35. G. 1, 372. 2, 163. 3, 78. 237. Æ. 1, 40. 70. 2, 295. 3, 104. 605. 5, 233. 6, 345. 7, 300. 9, 121. 238. 712. 10, 694. 12, 182

Ponto E. 8, 95. 96. *Pontus Asiæ minoris regio*

pontum G. 1, 130. Æ. 1, 124. 2, 207. 5, 615. 6, 312. 9 103

pontus G. 1, 207. Æ. 1, 556 3, 193. 417. 672. 5, 9. 6, 729 7, 9. 10, 103. 377. 11, 624

Pontus G. 1, 58

ponunt fundamina favis *apes*

G. 4

posi-

positura hæc modum exitiis Æ. 7, 129.
positus limes agro 12, 898
posse E. 3. 24. G. 2, 234. Æ. 1, 38, 2, 177. 657. 4, 306. 5, 231. 6, 527. 9, 90. 197. 253. 561. 11, 703
possem 10, 616. 12, 880
possent G. 2, 343. Æ. 1, 368. 2, 292. 6, 200. 9, 513. 12, 771
posses 10, 879
possessor agelli E. 9, 3
posset Æ. 1, 413. 5, 807. 11, 155
possim G. 2, 483. 3, 8. Æ. 3, 368. 6, 627
possimus G. 1, 351
possint 4, 27. Æ. 7, 334. 10, 807
possis G, 2, 226. Æ. 1, 676. 3, 378. 387
possit E. 3, 28. Æ. 1, 682. 2, 187. 362. 4, 85. 116. 296. 5, 6. 6, 78. 754. 8, 413. 9, 322. 421. 10, 236. 11, 886
possum G. 1, 176. Æ. 8, 401. 12, 151. 874
possumus E. 7, 23. 8, 63. G. 1, 253
possunt E. 8, 69. 10, 64. G. 2, 109. 313. 3. 262. 520. 562. Æ. 2, 69. 4, 382. 5, 231. 669. 9, 446. 11, 201. 307. 325. 12, 627
post, *cum abl.* E. 1, 30. 68. Æ. 6, 409
post tantô G. 3, 476
post, *cum. acc.* E. 1, 70. 3, 20. G. 1, 284. 3, 157. 213. 4, 148. Æ. 1, 296. 2, 57. 283. 4, 20. 5, 154. 626. 7, 655. 9, 346. 363. 11, 81. 279
post, *adv.* G. 3, 70. 172. Æ. 1. 136. 612. 740. 2, 216. 740. 5, 339. 507. 523. 8, 331. 639. 9, 387. 11, 89. 593. 12, 185
post ubi G. 3, 235. 4, 189. 544. 552. Æ. 4, 80. 5, 362
post hinc G. 3, 300. Æ. 8, 546
post deinde 5, 321
poste 5, 360
postera, *nom. fæm.* dies 3, 588. aurora 4, 6. clara dies 5, 42. orta dies 7, 148. 12, 113
postes E. 7, 50. G. 2, 463. Æ. 2, 442. 454. 480. 490. 493. 7, 622. 8, 227. 11, 890
posthabitâ Samo 1, 16
posthabui illorum mea seria ludo E. 7, 17
posthac 1, 76. 3, 51
posthuma tua proles Æ. 6, 763
postquam E. 1, 29. 5, 34. G. 3, 432. 4, 374. Æ. 1, 154. 216. 520. 723. 2, 90. 3, 1. 37. 57. 192. 212. 463. 518. 662. 4, 17, 151. 648. 5, 577. 6, 168. 226. 7, 6. 406. 661. 709. 8, 184 10, 298. 710. 11, 94. 146. 248. 631. 12, 432. 604. 739. 861. 945.
postrema, *nom. fœm.* nec tibi fuerit cura canum G. 3, 404. Pristis Æ. 3, 427. *neut. plur. agmina* 9, 27
postremum quem telo dejicis 11, 664
postremus metito G. 2, 410
posuêre præmia 2, 383. carinas pandas ratibus 2, 445. non posuere vires flammæ atque incendia Æ. 5, 681. cubilia luctus et curæ 6, 274. nec partem suis, *divitiarum* 6, 611. cum venti posuêre 7, 27. me his locis 8, 335. vitam in limine portæ 9, 687. tum zephyri, *quievêre* 10, 103
posuerunt mœnia 3, 399
posuisse ab ea nomen 7, 63
posuissem Pergama 4, 344
posuit Orphea in medio E. 3, 46. sub terris domos G. 1, 182. vinea frondes 2, 403. servicem Æ. 3, 631. aras 4, 200. urbem pretio 4, 212. templa 6, 19. nomen 8, 329. arma sub quercu 8, 616. caput captum letho 11, 830. ferro comas et brachia, *sceptrum hoc abscissum in sylvis*, 12, 209
potant longa oblivia 6, 715
potantibus umbras ministrantem platanum G. 4, 146
potare undam 3, 330
potat lac 3, 463
potens, *masc.* Turnus avis atavisque Æ. 7, 56. seditione 11, 340. *fæm.* armis terra 1, 531. 3, 164. visa 6, 871. promissi Dea facta 7, 541. Atina 7, 630. virtute Romana propago 12. 827
potentem tempestatem G. 1, 27. Æ. 1, 80. solem G. 2, 373. Vestam Æ. 2, 296. dominam 3, 438. cœlo Ereboque Hecaten Æ. 6, 247. dominum 6, 621. parvo Fabricium 6, 843. dextram 7, 234
potentes maris et terræ ô Dii 3, 528
potentia solis G. 1, 92. mea magna Æ. 1, 664. Romana 8, 99. nostra dura 10, 72
potentibus herbis 7, 19. 12, 402
potentum munera 12, 519
poteram E. 8, 40
poterant Æ. 6, 239
poterat 8, 605. 12, 776
poteris E. 1, 80. 4, 27. G. 1, 394. 4, 253. Æ. 6, 148
potero 3, 420
poterunt G. 2, 287
potes E. 7, 10. Æ. 4, 560. 6, 117. 366. 7, 335. 10, 81. 632
potest G. 3, 491. 560. Æ. 8, 402. 10, 35. 12, 872. 933
potestas nulla datur dextram affectare 3, 670. præcipitare 4, 565. nulla datur exsuperare consilium 7, 591. cui tanta permissa 9, 97. nulla hinc exire 9, 739. respirare 9, 813. Divûm æterna 10, 18. rerum cui summa 10, 100
potestates herbarum 12, 396
potestis 7, 645. 9, 529
potior soboles G. 4, 100. sententia Æ. 4, 287
potiri sceptris 9, 267
potis rivis G. 4, 120
potis, *potis est, seu potest* Æ. 3, 671. 9, 796. 11, 148
potiti tellure 3, 278. auso 6, 624. pugnâ 9, 363. prædâ spoliisque 9, 450
Potitius, *nom. prop. viri* 8, 269. 281
potitum sceptris 3, 296
potitur auro vi 3, 56. rapto 4, 217
potitus spolio 10, 500. campo aperto equus 11, 493
potiuntur optatâ arenâ 1, 172 corpore et armis 12, 642
potiùs, *adv.* E. 2, 71. 5, 6. Æ. 3, 654. 4, 99. 10, 631. 676. 11, 114. 443. 12, 39. 188
Potniades quadrigæ G. 3, 268
potuêre 1, 161. 2, 124. Æ. 1, 232. 6, 131. 7, 295. 12, 544
potui E. 3, 70. Æ. 4, 19. 419. 600. 7, 309. 11, 823. 12, 177
potuisse E. 6, 24. Æ. 1, 102

præ-

pri-

pro-

promittunt si tibi quæ posco Æ. 9, 194
promovet remis Centaurum 10, 195
promptum est oculis prædicere nigram, *terram* G. 2, 255
Promulumque Æ. 9, 574
promunt se robore 2, 260
prona, *nom. fœm.* silex incumbebat, &c. 8, 236. *saxea pila*, trahit ruinam 9, 713. *abl.* fertur aqua 8, 548. *neut. plur.* maria 5, 212
proni dant lora G. 3, 107. verrimus æquora remis Æ. 3, 668. in verbera pendent 5, 147
prono amni G. 1, 203
pronuba Juno Æ. 4, 166. Bellona 7, 319
pronum ipsum sterne solo 11, 485
pronis magister, *puppis* volvitur in caput 1, 115. concidit 5, 332. pendens in verbera 10, 586
propagine vites respondent G. 2, 63
propaginis arcus 2, 26
propago Romana Æ. 6, 870. 12, 827
prope flumina G. 4, 278. amnem Æ. 8, 597
properabat adjungi generum 7, 57
properanda multa forent cœlo sereno G. 1, 260
properans per deserta montis Æ. 11, 514
properant Cyclopes fulmina massis G. 4, 171
properari vides litore circum Æ. 4, 416
properas ire 4, 310
properat jungi hospitio 7, 264. hæc pater Lemnius 8, 454
properata maderent, *semina* G. 1, 196
properate viro arma citi Æ. 12, 425
propere 6, 236. 9, 801. 12, 573
properent se tingere soles Hyberni Oceano G. 2, 481. Æ. 1, 745
properes anni spem credere terræ G. 1, 224
properet spargere, &c. Æ. 4, 635. pulchram per vulnera mortem 9, 401

properi aurigæ Æ. 12, 85
propexam in pectore barbam 10, 838
propinquabam portis 2, 730
propinquabant scopulo 5, 159. castris 9, 371. portis 11, 621
propinquam Italiam 3, 381
propinquant fugæ nate 2, 733. fluvio 6, 384. foribus 6, 634. urbi 8, 101
propinquat scopulo 5, 185. ripæ 9, 410. lux inimica 9, 355. muris manus Trojana 11, 597. Parcarumque dies et vis inimica 12, 150
propinques augurium ritò 10, 254
propinqui belli 11, 156
propinquos populos 3, 502
propinquum consanguinitate 2, 86
propior Oceano India G. 2, 122. faciem tauro 3, 58. portus patescit Æ. 3, 531. fit vesper Olympo devexo 8, 280
propiora tenentem 5, 168
propiore Dei numine afflata 6, 51
propioribus spatiis mea ætas insequitur, *te*, 9, 275
propius stabulis G. 1, 355. tectis 4, 47. res aspice nostras Æ. 1, 526. æstus incendia volvunt 2, 706. tua numina firmes 8, 78. periclo it timor 8, 556. accedere 10, 712. malum est 12, 407
proponit geminum pugnæ honorem 5, 365
propria, *abl. fœm.* vi G. 2, 428. *neut. plur.* hæc si dona fuissent Æ. 6, 871
propriæ sedes 3, 167
propriam dicabo 1, 73. 4, 126. da domum 3, 85
proprios cultus G. 2, 35
proprium, *masc.* laborem Æ. 7, 331. *neut.* si hoc fuerit E. 7, 31. decus Æ. 5, 229. jus 11, 359
propter, *juxta* aquæ rivum E. 8, 87. aquam G. 3, 14. Athesin Æ. 9, 680
propter te 4, 320. quam 12, 177
propugnacula 4, 87. 9, 170. 664
prora 1, 104. 3, 277. 5, 206. 775. 6, 901
proræ 9, 122. 10, 223

proram G. 4, 117. Æ. 5, 165. 202. 10, 659
proras 3, 532. 6, 3. 7, 35. 8, 101. 10, 293
proripis quò 5, 741
proripit quo nunc se ille E. 3, 19
proripuit sese Æ. 6, 472
prorumpit, *lege*, perrumpit in obliquum tellurem verso aratro G. 1, 98
prorumpit nubem ad æthera Æ. 3, 572. in mareTyberinus 7, 32. medius in hostes 10, 379
prorupit, *proripuit* juvenis 10, 796
proruptum it mare 1, 246
proruptus toto corpore sudor 7, 459
proscænia ineunt ludi G. 2, 381
proscinde terram juvencis G. 2, 237
proscisso æquore, *solo terræ* G. 1, 97
prosequar pascua versu 3, 340
prosequere euntem Æ. 12, 73
prosequitur et fatur 2, 107. ventus euntes 3, 130. 5, 777. lachrymans euntem 6, 476. dictis 6, 898. te 9, 218. votis 9, 310. venia 11, 107
Proserpina G. 1, 39. 4, 487. Æ. 4, 698. 6, 142. 251. 402
prosilucre omnes suis finibus 5, 140
prosit nostris in montibus ortas 9, 92
prospectant hæc è vallo Troës 9, 168. te paria fata 10, 741
prospectat euntem 7, 813
prospectum 1, 181. 8, 254
prospectus pascat animum G. 2, 285
prospera Religio Æ. 3, 362
prospexi Italiam 6, 357
prospexit classem 7, 289. Camillam 11, 839. campos 11, 909
prospicere serena G. 1, 394
prospiceres ex arce furere litora Æ. 4, 410
prospiciens G. 4, 352. Æ. 1, 127. 155. 2, 733. 12, 136
prospicit 1, 185. 7, 30. 12, 595
prospiciunt glomerari nubem, &c. 9, 34
prosubigit pede terram G. 3, 256

pro-

Q.

415. 12, 746
quanta, *nom. fœm.* experientia G. 1, 4. videri solet Æ. 2, 592. tempestas 7, 222. *neut. plur.* per æquora 6, 692
quantæ cædes 8, 537
quantas acies 6, 829
quantis rebus 4, 49. periclis 6, 693
quanto magis G. 4, 411
quantos gemitus Æ. 6, 872. labores 12, 33
quantum E. 1, 26. 4. 54. 5, 16. 7, 51. 9, 12. 10, 74. G. 2, 201. 291. 378. 4, 101. Æ. 1, 368. 2, 274. 4, 445. 6, 731. 828. 865. 8, 403. 10, 772. 11, 57. 154. 12, 19
quantus 1, 719. 752. 3, 641. 6, 579. 9, 668. 11, 283. 12, 701
quare G. 2, 35. Æ. 1, 627. 7, 130. 429. 8, 273
quarta æstas G. 3, 190. hora 3, 327
quarto ortu 1, 432. lumine Æ. 6, 356
quartus pater 10, 619
quarum, quas, quo, quorum, quos, *passim*
quascunque G. 2, 52. Æ. 2, 800. 3, 601
quassabat pinum Etruscam 9, 521
quassans ferulas E. 10, 25. lampada Æ. 6, 587. caput 7, 292. 12, 894
quassante legumen siliquâ G. 1, 74
quassat super tempora ramum Æ. 5, 855. tremenem 12, 94
quassatæ rates 4, 53. cursu neu turbine venti *naves* 9, 91
quassatam ventis classem 1, 551
quate cymbala circum G. 4, 64
quater 1, 411. Æ. 2, 242. terque quaterque G. 2, 399. Æ. 1, 94. 4, 589. 12, 155
quaterent campos 11, 513
quaterni populi 10, 202
quatiens manu nubem 7, 143. hastam 10, 762. securim 11, 656. telum manu 12, 442
quatit sues tussis anhela G. 3, 496. fundamenta Æ. 2, 611. horror membra 3, 30. anhelitus artus 5, 200. 432. 9, 814. sontes Tisiphone 6, 571. ungula campum 8, 596.
Æ. 11, 875. oppida bello 9, 608. hastam 11, 767. equos 12, 338. aura cristam volantem 12, 370
quatiunt cursu G. 3, 132. alas Æ. 3, 226
quatuor E. 5, 65. G. 1, 258. 3, 61. 113. 4, 297. 538. 541 550. Æ. 3, 537. 5, 115. 639. 699. 6, 243. 587. 7, 227. 8, 207. 10, 518
que, *locis propè infinitis, quæ enumerare inutile visum est.*
queamus implorare Æ. 10, 19
quem, *aliquem* 1, 151
quemvis 8, 577
quemquam E. 3, 51. 8, 35. 9, 17. Æ. 2, 127. 402
quemque E. 2, 65. G. 4, 224. Æ. 3, 459, 5, 561. 6, 892. 7, 642. 9, 162. 11, 731. 12, 759
querar quid? 4, 677
Quercens, *nom. propr. viri* 9, 684
quercu E. 7, 13. G. 1, 159. 349. Æ. 6, 772. 8, 616
quercum 4, 441. 7, 509. 11, 5
quercus E. 1, 17. 4, 30. 6, 28. 8, 53. G. 2, 16. 3, 332. 4, 510. Æ. 3, 680. 9, 681. 10, 423
querelam G. 1, 378
querelis Æ. 4, 360. 8, 215. 10, 94
querens multa G. 4. 320. irrita 4, 520
querentem plura Æ. 1, 385.
queri ferali carmine bubo 4, 463
queritur regia cœli te curare triumphos hominum, Cæsar G. 1, 504. amissos fœtus 4, 512
quernas glandes 1, 305
querno vimine Æ. 11, 65
queror E. 8, 19
querulæ cicadæ G. 3, 328
questibus 4, 515. Æ. 9, 480
questu 7, 501
questus 4, 553. 5, 780
qui excoluere vitam 6, 663. ne quid tale videret 11, 417
quique G. 1, 22. 113. 2, 185. Æ. 5, 67. 6, 612. 661. 662. 664. 7, 682. 728. 739. 12, 705
quive 7, 131
qui genus? unde domo? 8, 114
quicum 11, 822
qui te cunque 12, 61
quia G. 1, 415. 2, 286. 3, 272. Æ. 2, 84. 4, 696. 5, 231. 12, 808
quianam 5, 13. 10, 6
quiane 4, 538
quicquam E. 3, 32. 5, 53. Æ. 4, 317. 8, 140. 11, 415. 437. 12, 45. 882
quicquid G. 1, 36. Æ. 1, 601. 2, 49. 5, 710. 8, 401. 10, 493. 11, 288. 12, 678. 891.
quicunque E. 10, 38. Æ. 5, 83, 9, 209. 299. 10, 739. 11, 255. 591. 848
quid facerem E. 1, 41. 7, 14. faciebat 2, 35. faciant 3, 16. faceret G. 4, 504. faciat Æ. 9, 399
quid prodest E. 3, 74. juvant G. 3, 525. Æ. 4, 66. juvat 2, 776. profuit 7, 302. juvit 10, 55. potest juvare 12, 872
quid? si E. 5, 9. Æ. 4, 311. 5, 410. 10, 628
quid loquar? E. 6, 74. dicam G. 1, 104. 311. Æ. 4, 43. referam G. 2, 118. prosequar versu 3, 339. memorem Æ. 6, 123. 601. 8, 483. repetam 10, 36
quid? quæ E. 9, 44. G. 1, 53. 3, 265
quid? qui 1, 111
quid tum? E. 10, 38. Æ. 4, 543
quid tantum G. 2, 481. Æ. 1, 231. 745. 2, 776
qui, *ad quid* 1, 518. 3, 56. 4, 412. 6, 389
quid moror? 2, 102. 4, 325. 6, 528. demoror 11, 175
quid agat 4, 283. 12, 486. agam 10, 675
quid enim 5, 850
quid, *quæ res* E. 8, 43. G. 1, 1. Æ. 10, 19. 11, 705
quid restat 2, 70. 12, 793. superat 12, 873
quid struit 4, 235. struis 4, 271. struat 8, 25
quidve G. 4, 446. Æ. 1, 9. 2, 75. 102. 151. 5, 14. 6, 319
quidam G. 1, 291. 4, 219
quidem, *passim*
quierant æquora 4, 523
quierunt ora 6, 102. 11, 300. sedibus ossa 6, 328. æquora 7, 6
quies G. 2. 344. 467. Æ. 1, 723. 3, 495. 7, 598
quies, *somnus* 2, 268. 5, 857. 6, 522. 8, 407. 10, 475. 12, 909
quiescam placidis ut sedibus in morte 6, 371
quiescant molliter ossa E. 10, 33

quiescunt

recedes

undam spumantem specus vulneris Æ. 9, 700. talia 10, 530. ensem fratri 12, 785
reddita, *nom. fœm.* Eurydice G. 4, 486. nec est oculis nostris Æ. 2, 740. vox 3, 40. pars regnorum cessit Heleno 3, 333. vox est luco 7, 95. est lux menti 12, 669. divis una superstitio 12, 817
reddite me Danaïs 2, 669. conspectum, *parentis* 9, 262
redditus est imo fundo 5, 178. his terris 6, 18. oris patriis 11, 269
reddunt animas G. 3, 495. accipiunt redduntque follibus auras 4, 172. Æ. 8, 450. se totidem facies virgineæ 9, 121
redduntur honores 5, 347
redemit fratrem Pollux alternâ morte 6, 121
redemptum pretio me 9, 213
redeo dum E. 9, 23
redeunt Saturnia regna 4, 6. in tecta G. 3, 316. sublimes in equis *Teucri* Æ. 7, 285
redeuntibus annis 8, 47
redeuntis Dei eodem vultu 4, 556
redibant armenta illi 7, 538
redibat mihi dextra domum gravis ære E. 1, 36
rediens vertice G. 3, 11
redière in pristina vires novæ Æ. 12, 424
rediisse extremos pudeat 5, 196
redimibat tempora infula 10, 538
redimicula habent mitræ 9, 616
redimitus tempora quercu G. 1, 349. tempora lauro Æ. 3, 81
redit virgo, *Astræa* E. 4, 6. à nobis Aurora G. 1, 249. agricolis labor actus in orbem 2, 401. calor ossibus vere 3, 272. qua redit Rhodope, &c. 3, 351. in sese 4, 444. indutus exuvias Achillis Æ. 2, 275. in præcordia virtus 2, 367. acrior ad pugnam 5, 454. itque reditque viam toties 6, 122. retrò 9, 794. qua redit illa victrix 11, 764
reditu votum pro reditu 2, 17
rediture parenti decus 10, 507
reditus, *plur.* Æ. 2, 118. 10, 436. 11, 54
redolent mella G. 4, 169. Æ. 1, 436
reducant numen 2, 178
reducat noctem die labente 11, 914
reducem videret 11, 797
reduces, *nom.* illi 1, 397. *acc.* socios tibi nuncio 1, 390. vos 3, 96. gratatur 5, 40
reducet quemve 10, 670
reduci tibi 9, 301
reducit diem Aurora G. 1, 249. vespervitulos è pastu ad tecta 4, 434. solem Æ. 1, 143
reducitur æstas G. 3, 296
reducta, *abl.* dextra Æ. 5, 478. valle 6, 703. 8 609. hasta 10 552. securi 12, 307
reductis remis 8, 689. dextris 11, 605
reducto genitore 9, 257. sole 10, 807
reductos sinus G. 2, 120. Æ. 1, 161. socios 5, 283
reduxi socios à morte 4, 375
refecit faciem 10, 234
refecti, *plur.* furiis G. 3, 511. armis animisque Æ. 12 788
refellam crimen ferro 12, 16. dicta Drancis dextra 12, 644
refello dicta 4, 380
refer sacra annua Cereri G. 1, 339. hæc dicta parenti Æ. 9, 170. hunc sedibus suis 6, 152. dicta Tyranno 12, 76
referam tibi, &c. *commemorem* G. 2, 118. tibi palmas Idumæas 3, 12. regna Neoptolemi *memorabo* Æ. 11, 264
referant patrum jejunia nati G. 3, 128. quæ referant fari jubet Æ. 11, 240
referat patriam G. 3, 121. mihi Jupiter annos Æ. 8, 560. me tibi ovantem Jupiter 9, 208
referatis venti ad aures Divûm partem aliquam E. 3, 73
referebant Eurydicen ripæ toto flumine G. 4, 527
referebat pectore voces Æ. 5, 409. sese ab Argis 7, 286
referemus hæc ad urbem Æ. 11, 127
referens terræ cacumen, *rami* G. 2, 29. pedem 4. 485. Æ. 10, 794. horresco 2, 204. nomen avi 5, 564. montibus ornum 10, 766. opera atque labores aurora 11, 183. divos 12, 286. nomine avum 12, 348
referent ubera domum E. 4, 21. arma Æ. 12, 186
referentem signa Camillum 6, 825
referes hæc 2, 547. caput Æneæ 10, 863. hæc manibus patrum 11, 689
referet tibi ista E. 9, 55. diem G. 1, 458. consilia in melius Æ. 1, 281
referre numerum E. 6, 85. præcepta veterum G. 1, 176. sociis exacta Æ. 1, 309. grates 11, 509. responsa 12, 112
referret te ore 4, 329. me domum hæc pompa 11, 163
referri retrò sublapsa omnia G. 1, 200. huc resoluta omnia 4, 225. retrò sublapsa spes Æ. 2, 169. currum 12, 495
refers hoc mihi de te 9, 402
refert, *canit* E. 6, 42. signa, *sol* G. 1 440. talia voce Æ. 1, 94. 208. pauca 4, 333. 10, 17. sagittam 5, 518. te parentem 7, 49. sic ore 7, 436. 11, 124. sic pauca 8, 154. vina moriens 9, 350. vestigia retrò 9, 798. arma humeris 10, 542. se curru 11, 662. fertque refertque fletus 4, 438. se pestis sonans ad ora Turni 12, 866
refert, *interest* G. 2, 104. 3, 548
referte mandata regi Æ. 7, 267. 11, 176. dicta Evandro 10, 491
refertis spolia 4, 93
referto vallos sub tecta G. 2, 409. facta Æ. 10, 281
referunt aratra jugo juvenci E. 2, 66. ad sidera valles pulsæ 6, 84. in lacte saporem salis G. 3, 397. se, *apes redeunt* 4, 180. solemnia tumulo Æ. 5, 605. sese è pastu 7, 700. se ad urbem 8, 307. gemitum ictus auditi incudibus 8, 420. Pallanta impositum 11, 828.

me

rerum,

ritu

ritu Teutonico Æ. 7, 741. nivis fundunt tela 11, 611
ritusque sacrorum 12, 836
rivis E. 10, 29. G. 1, 132. 4, 120. Æ. 5, 200. 6, 674. 7, 683. 8, 445
rivo E. 5, 47. 8, 101
rivos E. 3, 111. G. 1, 106. 269. 2, 165. Æ. 9, 456. 11, 668
rivum E. 8, 87. Æ. 3, 350
rivus G. 4, 19
robora 1, 175. 2, 305. 3, 377. 420. Æ. 2, 482. 4, 399. 5, 698. 753. 11, 137. quæ robora cuique, *arvo* G. 2, 177. ferri æterna Æ. 7, 610. pubis 8, 518
robore G. 2, 25. 64. Æ. 2, 260. 4, 441. 5, 561. 6, 214. 8, 315. 11, 326. 553. 893. antiquo quercus G. 3, 332. suo stant vires solidæ Æ. 2, 639
roboribus textis 2, 186
roboris morsus discludere 12, 783
robur aratri G. 1, 162. collectum 3, 235. sacrum Æ. 2, 230. fissile 6, 181. præfixum ferro 10, 479. si idem esset 11, 174. pectore concipis 11, 368
robur nodis gravatum, *truncum* 8, 221
robusta farra G. 1, 219
robustus arator E. 4, 41. fossor G. 2, 264
rogamus litus Æ. 7, 229
rogant omnes unde amor, &c. E. 10, 21
rogantes arma socia Æ. 8, 120. veniam 11, 101
roganti mihi edissere vera 2, 149
rogaret me E. 5, 88
rogavi auxilium Æ. 8, 376
rogi flammas 10, 520
rogis G. 4, 477. Æ. 6, 308
rogitans multa super Priamo 1, 750
rogitat multa super Lauso 10, 839
rogo numen arma nato 8, 383
rogos 4, 646. 11, 189
rogum 4, 640
rogus 4, 676
Roma G. 2, 534. Æ. 5, 601. 6, 782. 7, 603. 709
Romæ 1, 7. 12, 168
Romam E. 1, 20. 27. G. 1, 466. Æ. 8, 635
Romana, *nom. fœm.* tellus Æ. 4, 275. propago 6, 870. 12, 827. potentia 8, 99. *neut. plur.* palatia G. 1, 499. per oppida 2, 176. mœnia Æ. 8, 714
Romanæ, *gen.* arcis 8, 313. stirpis 12, 166. *plur.* res G. 2, 498
Romanam gentem Æ. 1, 33. rem 6, 857
Romanas acies G. 1, 490. arces Æ. 4, 234
Romane ô Cluenti 5, 123. tu *Fabi maxime* 6, 851
Romani regis 6, 810
Romanis arcibus G. 2, 172. Æ. 10, 12
Romano nomine 8, 338. foro 8, 361
Romanorumque triumphos 8, 626
Romanos 1, 234. 277. 282. 6, 789. triumphos G. 2, 148.
Romanum cui nomen asilo est 3, 148
Romanus 3, 346. pater Æ. 9, 449
Romula tellus 6, 876
Romule G. 1, 498
Romuleoque culmo Æ. 8, 654
Romulidis 8, 638
Romulus 1, 276. 6, 778. 8, 342
rorabant sanguine vepres 8, 645
rorantes sanguine cristas 11, 8
rorantia astra 3, 567
rore E. 5, 77. Æ. 6, 230. Lethæo madentem ramum 5, 854
rorem G. 4, 12. 431. ministrat 2, 213
rores infundere humeris 1, 385. sanguineos Æ. 12, 339
ros E. 8, 15. G. 2, 202. 3, 326
rosa Æ. 12, 69
rosam G. 4, 134
rosaria 4, 119
rosas 4, 268
roscida, *nom. fœm.* Luna 3, 337. Iris croceis pennis Æ. 4, 700. *neut. plur.* mella E. 4, 30. mala 8, 37. rivis Hernica saxa Æ. 7, 683
rosea, *fœm. abl.* cervice 1, 402. *neut. plur.* rura Velini 7, 712
roseas genas 12, 606
roseis Aurora quadrigis 6, 535. Aurora bigis 7, 26
roseo ore Æ. 2, 593. 9, 5
roseis E. 5, 17
roseus Phœbus Æ. 11, 913
rostra 7, 186. 10, 301
rostrata tempora 8, 684
rostris G. 2, 508. 4, 74. Æ. 5, 143. 232. 8, 690. 9, 119. 10, 295
rostro 5, 187. 6, 597. 10, 157. 11, 756
rota G. 4, 484. Æ. 5, 274. 12, 379
rotæ G. 3, 170
rotam 3, 39. 184. Æ. 6, 748
rotantia saxa 10, 362
rotarum 2, 235. 6, 616
rotas 3, 433. 9, 318. 11, 195. 12, 675
rotat ensem 9, 441. 10, 577
rotis G. 2, 444. 3, 114. 180. Æ. 1, 147. 10, 593. 12, 77. 671
ruamus in media arma 2, 353
rubeâ virgâ G. 1, 266
rubeant prata coloribus novis G. 4, 306
rubebit Aurora puniceis invecta rotis Æ. 12, 77
rubens, *nom. fœm.* uva E. 4, 29. corusco sole, *saxa* G. 1, 234. *masc.* suave Hyacinthus E. 3, 63. vesper G. 1, 251
rubent aviaria baccis 2, 430
rubentem minio E. 10, 27. crocum G. 4, 182
rubentes cancros 4, 47. cristas Æ. 9, 270
rubenti suave murice E. 4, 43
rubescebat Aurora Æ. 3, 521. 7, 25
rubescere corna G. 2, 34
rubescunt arva cæde Æ. 8, 695
rubet vento Phœbe G. 1, 432
rubicunda Ceres 1, 297
rubigine 1, 495. 2, 220
rubigo 1, 151
rubor Æ. 12, 66
ruborem G. 1, 430
rubores 3, 307
rubos 2, 315
rubra, *abl.* crista Æ. 9, 50. in æthra 12, 247
rubræ cristæ 12, 89
rubro æquore G. 3, 359. litore Æ. 8, 686
rubus E. 3, 89
rudem nodis hastam Æ. 9, 743
rudentem proram 3, 561. insueta, *Cacum* 8, 248

Rutulis

Rutulus Æ. 8, 474. 10, 108. 232

ruunt in ferrum G. 2, 503. currus effusi carcere 3, 104. Æ. 5, 145. in ignem G. 3, 244. portis 4, 185. venti Æ. 1, 83. unà Eurus Notusque 1, 85. equites 4, 132. de montibus amnes 4. 164. rapiuntque ruuntque 4, 581. unde totidem voces 6, 44. molem 9, 516. membra 9, 708. in regna armis 11, 461. præcipites 11, 673. cæci 12, 279. acies 12, 369. Antheusque Mnestheusque 12, 443. per prælia ambo 12, 526

S.

Sabæi G. 1, 57. Æ. 8, 706

Sabæis G. 2, 117

Sabæo thure Æ. 1, 416

Sabellâ matre 8, 510

Sabellam pubem G. 2, 167

Sabellicus sus 3, 255

Sabello veru Æ. 7, 665

Sabinas raptas 8, 635

Sabini G. 2, 532

Sabinis Æ. 7, 709

Sabinorum 7, 706

Sabinus pater 7, 178

saburram G. 4, 195

sacello E. 3, 9

sacer hircus G. 2, 395. ignis 3, 566. lucus Æ. 5, 761. ramus 6, 138. tiaras 7, 247. scyphus 8, 278. latè lucus 8, 598. ales accipiter 11, 721. Cybele Chloreus 11, 768

sacerdos G. 3, 482. Æ, 2, 201. 319. 3, 80. 373. 6, 244. 645. 7, 89. 750. 8, 179. 11, 768. 12, 169

sacerdos, *fœm.* 1, 273. 3, 373. 4, 483. 509, 5, 760. 6, 35. 41. 321. 544. 628. 7, 419. 659. 10, 537

sacerdotes 6, 661. 8, 284

sacra, *subst.* G. 1, 339. 2, 473. 476. 3, 532. 4, 521. Æ. 2, 132. 239. 293. 717. 3, 19. 4, 638. 5, 59. 6, 40. 8, 85. 111. 172. 302. 665. 9, 86. 11, 739. 12, 13. 192. 317

sacra, *adj. nom. fœm.* tellus Nereidum matri 3, 73. comam laurus 7, 60. *voc.* auri fames 3, 57. *abl.* quercu E. 7, 13. umbra G. 3, 334. in sede Æ 2, 525. lauro 3, 81. vitta 10, 538. caterva 11, 533. *neut. plur.* ostia Æ. 6, 109. vada fontis Numici 7, 242. ad fastigia 9, 408.

sacrabat votum immortale 8, 715

sacrabo lectos viros 6, 73

sacræ, *gen.* sylvæ G. 1, 148. *plur.* effigies Divûm Æ. 3, 148. portæ 6, 573. religione belli portæ 7, 608

sacram effigiem 2, 167

Sacranæ acies 7, 796

sacraria Ditis 12, 199

sacrârunt Parcæ 10, 419

sacras pinus 9, 115

sacrâsse Phœbo, *laurum* 7, 62 Sylvano lucum 8, 600

sacrata, *abl.* sede 1, 681. arce 2, 245. valle 9, 4. *neut. plur.* jura 2, 157

sacratam sedem 2, 742

sacratas pecudes 12, 213

sacrati capitis 3, 371

sacratis lucis 7, 778

sacrato templo 2, 165

Sacrator 10, 747

sacraverat ignes 2, 502. aras 3, 305. ignem 4, 200

sacravimus aras 5, 48

sacravit tibi remigium alarum 6, 18. hunc illi honorem 12, 141

sacri, *gen.* sanguinis 3, 67. Herculei 8, 270. Argileti nemus 8, 345. *plur.* tripodes 5, 110

sacrilego sanguine 7, 595

sacris, *subst.* E. 8, 66. Æ. 3, 112. 4, 50. 301. 500

sacris, *adj.* ignibus Æ. 6, 246. epulis 7, 175. postibus 7, 183. ratibus 9, 109

sacro flumine G. 2, 147. sanguine Æ. 5, 78. cruore 5, 333. de poste 5, 360. fonte 7, 83

sacrorum, *subst.* 3, 408. 12, 836

sacrorum, *adj.* nemorum G. 2, 21

sacros fontes E. 1, 53. aris servare G. 3, 160. latices Æ. 4, 454. ramos 4, 485

sacrum caput amnis G. 4, 319. cruorem 4, 542. robur Æ. 2, 230. *crinem* 4, 703. 7, 391. quem, *morem* 7, 602. Numici litus 7, 797. os 8, 591. corpus 11, 591. stirpem 12, 770

sacrum Cereri Polybœtem, *sacratum* Æ. 6, 484. Lycam tibi Phœbe Æ. 10, 316

sæpe, *passim, sed nullo singulari sensu*

sæpius E. 7, 67. G. 1, 379. 2, 355. Æ. 2, 456. 6, 695. 791. 8, 329

sæva, *nom. fœm.* Dea 7, 19. Jovis conjux 7, 287. *abl.* Gorgone 2, 616. *neut. plur.* leonum semina G. 2, 151. verbera 3, 252. Æ. 6, 557. arma 1, 295. 9, 651. æquora 4, 523. agmina sororum 6, 572. funera 8, 570. 12, 629. Incendia 9, 77. tela 11, 545. prælia 11, 727. Jovis numina 11, 901

sævæ, *gen.* Junonis 1. 4. 7, 592. Tritonidis 2, 226. *plur.* novercæ G. 2, 128. facies Æ. 7, 329. iræ 10, 813

sævam mephitim 7, 84. cædem 12, 498

sævas faces 4, 566. secures 6, 819

sævi, *gen.* Ulyssis 3, 273. Ditis 7, 568. Martis 7, 608. regis 12, 849. veneni 12, 857, doloris 12, 945. *plur.* dolores 1, 25

sævi *verb.* ne sævi, *ne irascaris* 6, 544

sævior leæna G. 3, 246. ulla pestis Æ. 3, 214. hydra 6, 577

sævire animis Entellum 5, 462. in præsepibus ursi 7, 18

sævis Mycenis 7, 222. periclis 8, 188. armis 8, 482. 12, 890. vadis 10, 678

sævissima Juno 2, 612

sævissime, *voc.* *Æneas* 10, 878

sævissimus nuncius 11, 896

sævit G. 3, 434. 551. 4, 456. Æ. 2, 418. 4, 300. 8, 5 9, 63. 420. 10, 761. 12, 387. toto orbe Mars G. 1, 511. animis vulgus Æ. 1, 149. amor 4, 532. canum latratus in auras 5, 257. amor ferri 7, 461. medio in certamine Mavors 8, 700

sævo scopulo 5, 270. gelu 9, 604. Marti 11, 153. pectore 12, 888

sævosque dolores 7, 654

sævum Typhœa G. 1, 279. tridentem Æ. 1, 138. Achillem 1, 458. securi Torquatum 6, 824. leonem 9, 792. Æneam 11, 910

sævus

sapor

scin-

semi-

sinas

sopitas

specu-

3, 203. argenti 3, 449. salis Æ. 1, 35. torquent 3, 208. 4, 583
spumat plenis vindemia labris G. 2, 6
spumaverit ubere mulctra 3, 309
spumea, *nom. fœm.* unda Æ. 10, 212. *neut. plur.* saxa 7, 589
spumeus Nereus 2, 419. amnis 2, 496. pontus 11, 626
spumis humescant G. 3, 111. mistum cruorem 3, 516. exuberat amnis Æ. 7, 465
spumosa unda 6, 174
spumosi amnes 12, 524
squalent abductis arva colonis G. 1, 507
squalentem barbam, *sordidam* Æ. 2, 277. auro tunicam 10, 314. loricam auro et orichalco 12, 87
squalentes conchas G. 2, 348
squalentia terga lacerti 4, 13
squalentibus maculis auro 4, 91
squalore Æ. 6, 299
squama 9, 707
squamam 5, 88
squamea, *neut. plur.* terga G. 3, 426. Æ. 2, 218
squameus anguis G. 2, 154
squamis 3, 545. 4, 93. Æ. 8, 436. 11, 488. 754. 771
squamosus draco G. 4, 408
stabant Æ. 6, 313. 7, 275. 8, 641
stabat regno incolumis 2, 88. acuta silex 8, 233. pro templo 8, 653. in armis 9, 581. ratis, &c. 10, 654. Æneas, &c. 12, 398. hic hasta Æneæ 12, 772
stabili fatorum numine concordes Parcæ E. 4, 47. connubio jungam Æ. 1, 73. 4, 126
stabis de marmore tota E. 7, 32
stabit sacer hircus ad aram G. 2, 395. iners humor 4, 25
stabula E. 6, 60. G. 3, 228. 302. Æ. 6, 179. 9, 388. 10, 723
stabulant Centauri in foribus 6, 286
stabulare una bellantes G. 3, 224
stabuli 4, 433. Æ. 7, 512
stabulis E. 3, 80. 6, 85. G. 1, 355. 483. 3, 295. 352. 407. 414. 557. 4, 14. 191. 330. Æ. 2, 499. 8, 207. 213. 9, 566
stabulo G. 3, 184
stabunt 3, 34. Æ. 10, 494
stagna G. 3, 329. 450. 4, 18. Æ. 1, 126. 6, 323. 330. 7, 150. 10, 765. 11, 458. 12, 477
stagnantem effuso flumine nilum G. 4, 288
stagnantis Elori Æ. 3, 698
stagni 8, 88
stagnis G. 1, 384. 4, 493. Æ. 12, 139
standi quæ finis 5, 384
stans 12, 564. hostia ad aram G. 3, 486. in puppi Æ. 3, 527. 8, 680. 10, 261. in prora 5, 775
stant E. 7, 53. 10, 16. G. 3, 273. 368. Æ. 2, 767. 3, 210. 4, 509. 6, 300. 652. 697. 779. 8, 592. 9, 229. 10, 121. 359. 837. 12, 663. solidæ suo robore vires 2, 639. litore puppes 3, 277. 6, 901. belli causæ 7, 555. mœsti 9, 471
stantem turrim in præcipiti 2, 460. summis pro turribus Idam 9, 575
stantes armatos 2, 485
stare loco nescit, *equus* G. 3, 84. contra videt, *illum* Æ. 7, 574. Trojam 8, 399. procul campis meditantem prælia taurum 10, 455. pulvere cœlum 12, 408
starem sub ipsa acie 12, 812
stares Troja 2, 56. truncus in armis 11, 173
staret mare ventis placidum E. 2, 26. equus Æ. 2, 113
stat in agmine G. 3, 348. fortuna domus 4, 209. lacrymam 4, 356. cura parentis in Ascanio Æ. 1, 646. ferri acies 2, 333. renovare casus 2, 750. sonipes 4, 135. gratia facti apud memores 4, 539. gravis Entellus 5, 437. ductis sortibus urna 6, 22. turris ad auras 6, 554. domus 8, 192. sua cuique dies 10, 467. mole suâ 10, 771. mucro ad costas 11, 817. hac Jupiter 12, 565. conferre manum Æneæ 12, 678. pecus mutum metu 12, 718
state viri Æ. 9, 376
statio G. 4, 8. 421. Æ. 2, 23. 5, 128
statione 6, 183. 222. 10, 297
statis, quid statis? 12, 425
statuam *verb.* tibi duos crateras E. 5, 68. juvencum ante aras Æ. 9, 627
statuent tumulum 6, 380
statuêre molem hanc immanis equi 2, 150. effigiem 2, 184
statues quæ, *mœnia* 2, 295
statui urbem 4, 655
statuis submittere, &c. G. 3. 73
statuisse summa, de re Æ. 11, 302
statuit G. 1, 353. Æ. 8, 271. 12, 506.
statuo urbem 1, 573
status quis fuerit Latio antiquo 7, 38
statuunt crateras 1, 724. 7, 147
stella G. 1, 222. 336. Æ. 2, 694
stellantis cœli 7, 210
stellas G. 1, 365. Æ. 5, 42. 9, 21
stellatus iaspide ensis 4, 261
stellio ignotus G. 4, 243
stellis 1, 137. 395. Æ. 3, 521. 4, 482. 6, 797. 11, 202
sterilem arenam G. 1, 70. vaccam Æ. 6, 251
steriles, *plur. nom.* avenæ E. 5, 37. G. 1, 154. plataui 2, 70. orni 2, 111. sylvæ 2, 440. *acc.* agros 1, 84. Æ. 3, 141
sterilis *arbor* G. 2, 53
sternacis equi Æ. 12, 364
sternamur campis 11, 373
sterne acies 7, 426. pronum solo 11, 485
sternendus erat ter letho 8, 566
sternentes agmina clava 10, 318
sternere humum G. 3, 298. ferro Æ. 7, 692. cæde viros 10, 119. Orodem 10, 733. corpus 12, 97. morti adversos 12, 464. quem *Æolum* 12, 545
sterneret æquor, aquis 8, 89. Camillam 11, 796
sternet Pœnos 6, 858
sternimur gremio telluris 3, 509
sternit ductores, *cervorum* Æ. 1, 190.

strinxerat hunc hasta Themillæ Æ. 9, 577
strinxit animum patriæ pietatis imago 9, 294. de corpore Turni *hasta* 10, 478
Strophades stant insulæ, &c. 3, 210
Strophadum litora 3, 209
struat, quid struat his cœptis 8, 15
structa, *neut. plur.* templa 3, 84. mœnia 5, 811
struere penum 1, 704. aciem 9, 42
strueremque suis altaria donis 5, 54
strueret, hoc ipsum ut strueret 2, 60
struis, quid struis? 4, 271. 12, 796
struit, quid struit? 4, 235
struxêre pyram 6, 215. pyras 11, 204
struxi manibus, *hunc rogum* 4, 680
Strymoniæ grues G. 1, 120. Æ. 10, 265
Strymoniam gruem 11, 580
Strymonio, *nom. propr. viri* 10, 414
Strymonis deserti undam G. 4, 508
studia 4, 5. Æ. 2, 39
studiis otī florentem G. 4, 564. belli Æ. 1, 14. faventum consonat nemus 5, 148. instigant sequentem 5, 228. consurgunt Teucri 5, 450
studio G. 3, 318. inani E. 2, 5. lavandi G. 1, 387. visendi Æ. 2, 62. fugæ 4, 400. anili 4, 641. recolens lustrabat 6, 681. effusæ matres 12, 131
studiorum atque immemor herbæ, *equas* G. 3, 498
studium quibus, *est,* arva tueri 1, 21. vitulos tueri 2, 195. ad bella magis 3, 179. hic amor, hoc studium Æ. 11, 739. ad studium atque usum agrestem G. 3, 163
stultus E. 1, 21. 2, 39
stupa Æ. 5, 682
stupea, *nom. fœm.* flamma 8, 694. *neutr. plur.* verbera fundæ G. 1, 309. vincula Æ. 2, 236
stupeant lucescere solem novum terræ E. 6, 38
stupefacta corda Æ. 5, 643
stupefactæ carmine lynces E. 8, 3
stupefactus G. 4, 365. Æ. 7, 119
stupet G. 2, 508. Æ. 1, 495. 2, 31. 307. 5, 406. 7, 381. 10, 249. 446
stupor urget oculos G. 3, 523
stupuêre leti Tartara 4, 481
Stygia, *abl.* cymba 4, 506. vi Æ. 5, 855. unda 6, 385. 12, 91. carina 6, 391
Stygiamque paludem 6, 323 369
Stygias aquas 6, 374. undas 7, 773
Stygii, *genit.* flumina fratris 9, 104. 10, 113. caput implacabile fontis 12, 816. *plur. nom.* lacus 8, 296
Stygiis tenebris G. 3, 551. undis Æ. 3, 215. alis 7, 476
Stygio Jovi 4, 638. Orco 4, 699. Regi 6, 252
Stygios lacus 6, 134. lucus 6, 154
Styx G. 1, 243. 4, 480. Æ. 6, 439
sua, suæ, suam, suarum, suas, sui, suis, suo, suorum, suos, suus, suum, *passim*
suada, malesuada fames Æ. 6, 276
suadebit inire somnum E. 1, 56
suadebo incendere odores G. 4, 264
suadent sidera cadentia somnos Æ. 2, 9. 4, 81
suadet imago excedere patriâ 1, 357. fames 9, 340. 10, 724. lacessere bella 11, 254
suaserunt Divi petere Italiam 3, 363
suasi succurrere fratri Juturnam 12, 314
suasit tibi hæc litora Delius 3, 161. metus hos arma sequi 10, 10. natura loci dimittere equos 10, 367
suave rubens Hyacinthus E. 3, 63. rubenti murice 4, 43
suaves odores E. 2, 55
suavibus herbis 2, 49. G. 4, 200
sub tegmine E. 1, 1. sub rupe 1, 57. sub vomere exercere solum G. 2, 356. alio sub sole 2, 512. sub dio 3, 435. sub pectore vivit vulnus Æ. 4, 67. sub nocte 4, 527. sub ipso volat Diores, *juxta hunc ipsum* Æ. 5, 323
sub lucem G. 1, 445. sub obscurum noctis 1, 478. sub noctem Æ. 1, 662. sub auras 3, 576. sub Tartara mittit 4, 243. sub undas 8, 538
subactis scrobibus G. 2, 50. Rutulis Æ. 1, 266
subactus insidiis 12, 494
subdideratque rotas 12, 675
subdit in sinum ad præcordia anguem 7, 347
subdita flamma medullis G. 3, 271
subducere se colles incipiunt E. 9, 7. classem Æ. 1, 550. pugnæ hunc 10, 50. Æneam manibus Graiûm 10, 81. pugnæ Turnum 10, 615
subducite naves 1, 573
subducitur lac agnis E. 3, 6
subductâ undâ Æ. 3, 565
subductæ litore puppes 3, 135
subduxerat ensem capiti 6, 524
subeamus Sithonias nives E. 10, 66
subeant herbæ G. 1, 180
subeat fuga subsidio Æ. 12, 733
subegit, *coegit* 5, 794. 7, 214. 8, 112. 10, 65
subêre 7, 742. 11, 554
suberunt vestigia fraudis E. 4, 31
subest solo natura G. 2, 49. cui lingua palato 3, 388
subeunt morbi et senectus 3, 67. alii Æ. 2, 467. triviæ lucos 6, 13. luco 8, 125. equites 12, 408
subeuntem auxilio 2, 216. portæ 9, 570
subibant muro 7, 161. 9, 371. ad tecta 8, 359
subibat necdum nox orbem medium 3, 512. scopulos 5, 864. tecta regia 7, 668
subibit halitus G. 2, 349. cui Æ. 6, 812
subibo humeris 2, 708
subjecit pedibus fatum G. 2, 492. caudam utero Æ. 11, 813. cui rubor ignem 12, 66
subjecta, *nom. fœm.* gens septem trioni G. 3, 381. ad summum tecti flamma 4, 385. *neut. plur.* colla Æ. 2, 721
subjectam facem 6, 223.
subjectat arenam altè G. 3, 241

sub-

subsistit

T.

taxi

tempestatem

Æ. 4, 278. 9, 658. vitam 7, 534. umbram 10, 636

tenuere Tyrii coloni, *Carthaginem* 1, 12. quæ tantæ moræ 2, 282. rates altum 3, 192. rates pelagus 5, 8. facem aversi 6, 224

tenues, *nom.* pluviæ G. 1, 92. umbræ 4, 472. *acc.* fœtus viciæ 1, 75. curas 1, 177. tunicas 2, 75. aquas 3, 335. 4, 410. in auras 4, 500. Æ. 5, 740. 861. in ventos 5, 526. Teucrûm res 5, 690. vitas 6, 292. telas 7, 14

tenui avenâ E. 1, 2. arundine 6, 8. sulco G. 1, 68. 2, 289. vimine 3, 166. in tenui labor 4, 6. auro Æ. 4, 264. 11, 75. Minervâ 8, 409. discrimine 10, 511

tenuia vellera G. 1, 397. 2, 121. spiramenta 4, 38

tenuis lageos 2, 93. argilla, *sterilis* 2, 180. halitus 2, 349. non gloria 4, 6. ventus Æ. 3, 448. aura famæ 7, 646. carbasus 8, 33. semita 11, 524

tenuisse fugam per medios hostes 3, 283. cursum huc carinas 4, 46

tenuissent carmina mentes G. 3, 3

tenuit inhians tria Cerberus ora 4, 483. vos fiducia vestri generis Æ. 1, 132. secundum virtute locum 5, 258. haud tenuit vestigia 5, 332. imperio, et armis hanc, *sedem* 8, 482. quam non tenuit Ilia tellus mecum excedentem 9, 285. me vivendi voluptas 10, 846

tenus G. 3, 53. Æ. 1, 737. 2, 553. 5, 603. 6, 62. 10, 210. 536

tepebat cæde humus 8, 196

tepefacta, *nom. fœm.* terra 9, 333. hasta trajecto cerebro hæsit 9, 419. *neut. plur.* flumina radii coquebant G. 4, 428

tepefactus humor æstuat in ossibus G. 4, 308

tepentibus auris 2, 330

tepescit ferrum in pulmone Æ. 9, 701

tepidi aheni G. 1, 296

tepido humore 1, 117. lacte Æ. 3, 66. aggere terræ 11, 212

tepidum solem G. 1, 398. cruorem Æ. 6, 248. cæde locum 9, 455

tepidusque cruor 8, 106

ter, *mysticè* E. 8, 74. G. 1, 345. 4, 493. Æ. 2, 174. 9, 229. 7, 141. 10, 873

terque quaterque G. 2, 399. Æ. 1, 94. 4, 589. 12, 155

ter aut quater G. 1, 410

ter, *sæpius* Æ. 1, 116. 3, 421. 6, 506

ter G. 1, 281. 4, 384. Æ. 1, 483. 2, 792. 3, 566. 4, 690. 6, 700. 8, 230. 10, 685. 885. 11, 188

terat labore manum G. 4, 114

ter centum 1, 15. Æ. 1, 272. 4, 510. 7, 275. 8, 716. 9, 370. 10, 182

ter denis Æ. 8, 47. 10, 213

Tereaque, *acc. nom. prop. viri, pro* Tereum, *Græco more* 11, 675

terebramus lumen 3, 635

terebrare latebras uteri 2, 38

terebintho Oricia 10, 136

Terei E. 6, 78

terens iter formica G. 1, 380

teret area culmos 1, 192

teretes truncos Æ. 6, 207. aclides 7, 730

tereti olivæ E. 8, 16. gemmâ Æ. 5, 313. mucrone 7, 665. cervice 8, 633. habenâ 11, 579

terga, *de arvis* G. 1, 97. 2, 236. *de arboribus* 2, 271. *de serpentibus* 3, 426. Æ. 2, 208. 219. 474. 5, 87. *de variis* G. 3, 80. 4, 13. Æ. 1, 635. 5, 97. 405. 6, 243. 422. 7, 20. 9, 706. 10, 482. 784. *de homine* 2, 57. 11, 81. 630

terga dare G. 4, 85. Æ. 9, 794. 10, 365. fugæ nudant 5, 586. vertere 6, 491. vertebant 8, 706. dedêre 9, 686. dant 12, 463. dabo 12, 645. dabant 12, 738

tergeminamque Hecaten 4, 511

tergemini Geryonis 8, 202

tergo G. 3, 361. Æ. 1, 368. 2, 231. 3, 242. 5, 168. 403. 7, 94. 8, 183. 10, 646. 715. 867. 12, 415. 432

à tergo G. 1, 174. 367. 3, 408. Æ. 1, 186. 2, 455. 8, 697. 9, 392. 12, 292

tergora 1, 211

tergum Æ. 1, 296. 5, 351. 9, 412. 764. 11, 653

teris otia terris 4, 271

terit area fruges G. 1, 298. calcem calce Diores Æ. 5, 324

teritur trapetis bacca G. 2, 519. ævum ferro Æ. 9, 609. futilis alvo balteus 12, 273

terminet imperium Oceano, famam astris 1, 287

terminus ævi G. 4, 206. hic hæret Æ. 4, 614

terna licia E. 8, 73. hyberna Æ. 1, 266. arma 8, 565

terni ductores 5, 560. *duces* 5, 580

terno ordine remi 5, 120

ternos colores E. 8, 77. juvencos Æ. 5, 247

terrâ E. 8, 93. G. 1, 278. 330. 2, 136. 3, 355. Æ. 1, 531. 3, 164. 205. 539. 4, 37. 178. 7, 644. 8, 243. 9, 334. 485. 10, 321. 378. 676. 11, 286. 12, 645. 691. 778. 884

terrà, *abl.* G. 2, 27. 313. 347. Æ. 1, 541. 629. 3, 60. 387. 4, 306. 349. 468. 5, 48. 6, 84. 383. 508. 652. 807. 10, 75. 277. 831. 12, 893. à terra E. 8, 40. G. 1, 457. sub terra 3, 377. 4, 43. Æ. 2, 472. marique Æ. 9, 492. 10, 62

terræ, *sing. gen.* G. 1, 63. 83. 2, 301. Æ. 1, 598. 3, 528. 4, 184. 5, 656. 6, 580. 595. 10, 57. *dat.* G. 2, 29. 290. 318. Æ. 5, 795. 6, 358. 7, 35. 290. 10, 555. 11, 22. 87. 103. 205. 12, 303. *nom. plur.* E. 6, 37. G. 1, 86. 184. 479. 2, 37. 45. 109. 179. 324. 3, 429. 432. Æ. 1, 298. 610. 3, 72. 6, 776

terram G. 1, 1. 147. 155. 494. 2, 237. 259. 354. 513. 3, 160. 171. 256. 499. 534. 4, 97. Æ. 1, 107. 133. 478. 2, 251. 3, 29. 93. 273. 4, 241. 444. 491. 6, 365. 7, 369. 539. 748. 8, 719. 6, 608. 10, 296. 349. 489. 12, 197. 543. ad terram G. 3, 524. Æ. 2, 566. 5, 243. 447. 6, 310. 9, 542. 11, 501. 828. 12, 855. 927

terrarum E. 6, 32. G. 1, 26. Æ. 1, 233. 4, 607. 5, 695

terrars

tollere

trans-

tuli-

velamina

vestibat

vicissim

Galesus Æ. 7, 536. vix unus Helenor et Lycus elapsi 9, 544. homo 9, 783. amor habet omnes decernere 12, 282
vobis, vos, *passim.*
voca Zephyros 4, 223
vocabant qua cursum ventusque gubernatorque 3, 269
vocabat armenta E. 2, 23. Eurydicen G. 4, 526. manes Æ. 3, 303. animam 5, 98. Danaos ex arce 6, 519. suos clamore 12, 312
vocabit ad pœnam 6, 821
vocabitur votis 1, 290
vocamur nos alia ex aliis in fata 3, 494
vocamus Divos in partem 3, 222
vocans G. 3, 393. Æ. 6, 247. 11, 751. 12, 759
vocant te Bacche carmina G. 2, 388. clamoribus hostem 4, 76. saxa Itali Æ. 1, 109. quæ me cunque terræ 1, 610. si te fata 6, 147. fata G. 4, 496. Æ. 10, 472. 11, 97. animum in contraria curæ diversæ 12, 487
vocant auræ vela 3, 357
vocantem, *in nemora* G. 3, 393. ad pabula 4, 266. auxilia Æ. 5, 221. socios 5, 860. 9, 768. *Nilum* totâ veste in gremium victos 8, 712. me voce 12, 638
vocantes Oestron Graji vertêre G. 3, 148
vocantia regna fatis Æ. 5, 656
vocantibus Zephyris G. 3, 322
vocantis viri verba Æ. 4, 460
vocate Hesperiam 3, 185. Deos auxilio 5, 686
vocarent si quando adversa 9, 172
vocares Deos E. 1, 37
vocari Æ. 7, 264. 578. 8, 322. 11, 220. 12, 824. votis G. 1, 42. intra tecta Æ. 7, 168. in regna 7, 256. in arma 10, 241
vocâris, quocumque vocâris veniam, *vocaveris* E. 3, 49
vocas in arma Æ. 9, 22. quo fata vocas 9, 94
vocâsses eadem me ad fata 4, 678
vocâsset Divos in vota 5, 234
vocat 2, 614. 9, 619. 11, 375. 442. 12, 483. 561. atque Deos atque astra crudelia E. 5, 23. voce cornix pluviam G. 1, 388. te libans Lenæe G. 2, 529. clamore Cythæron 3, 43. Æ. 4, 303. Eurum ad se Zephyrumque 1, 131. quo fremitus 2, 338. lux ultima victos 2, 668. Auster in altum 3, 70. 5, 764. numina 3, 264. conjugium 4, 172. Sergestum 4, 288. jam carbasus auras 4, 417. quoque vocat vertamus iter 5, 23. Epithiden 5, 547. Teucros in templa sacerdos 6, 41. cantu in certamina Divos 6, 172. concilium 6, 433. intra tecta Menelaum 6, 525. agmina sororum 6, 572. auxilium 7, 504. agmina Tyrrheus 7, 508. pugnas 7, 614. in arma 7, 694. agmina sistro 8, 696. ipsa res, *nos* 9, 320. concilium Divûm pater 10, 2. labor ultimus omnes 11, 476. quo fortuna 12, 677
vocate precibus Anchisen 7, 133. Deum 8, 275
vocati clamore ad sedes 2, 437. ensem accipiunt 5, 471. rursus convertere vias 5, 581
vocatis ventis 3, 253. 5, 211. 8, 707. cunctis ex more 5, 244. patribus dat jura 5, 758. populis jura daret 7, 246. soceris 11, 105. patribus primus ades 11, 379
vocatos exaudire 1, 219
vocaturum nomine Dido 4, 384
vocatus, *subst. acc.* meos nunquam frustrata ô hasta 12, 95
vocatus Apollo G. 4, 7. Æ. 3, 395
vocaveris votis imbrem G. 1, 157
vocavi Creüsam Æ. 2, 770. voce Deos 4, 630. manes ter magnâ voce 6, 506
vocavit Divos 3, 526. fratrem in vota 5, 514. ad sese in tecta Teucros 7, 193. Divos in vota 7, 471. ter voce magnâ Æneam 10, 873. matris nomine Casmillæ mutatâ parte Camillam 11, 542. in vota opem Dei 12, 780
voce E. 3, 51. 5, 48. G. 4, 320. 505. Æ. 1, 94. 208. 406. 2, 127. 378. 3, 68. 172. 177. 320. 461. 4, 76. 5, 161. 245. 6, 619. 7, 212. 544. 9, 17. 403. 10, 193. 628. 644. 667. 11, 784. 12, 580. voce vocat G. 1, 388. Æ. 4, 681. 6, 506. 10, 873. 12, 483. 638
vocem 1, 371. 725. 2, 12[illegible] 3, 246. 457. 648. 4, 359. 553. 621. 5, 149. 6, 492. 7, 514. 519. 8, 156. 217. 9, 324. 650. 10, 348. 11, 798. 12, 64. 472. 825. 929
vocemus socios in regna 11, 322
vocent in tecta Cererem clamore G. 1, 347
voces, *verb.* in quascumque voces artes, *arbores* 2, 52
voces, *nomen* 1, 410. Æ. 1, 409. 2, 98. 280. 763. 3, 556. 4, 439. 460. 5, 409. 482. 723. 6, 44. 426. 689. 7, 90. 8, 70. 10, 322. 11, 377. 534. 840. 12, 318. ad sidera jactant montes E. 5, 62
vocet Æ. 3, 101. 11. 442. 740. vela in altum 3, 455. pugna 12, 125
voci 2, 534. 11, 151
vocibus 1, 64. 671. 3, 314. 4, 304. 447. 5, 708. 6, 499. 7, 420. 9, 83. 11, 274. 730
vociferans 2, 679. 7, 390. 9, 596. 10, 651. 12, 95
vocisque offensa resultat imago G. 4, 50
vocis Æ. 3, 669. 5, 649. 7, 534. 11, 343
voco Pergameam gentem 3, 133. fontesque fluviosque 12, 181
vocum septem discrimina 6, 646
volabant gentes populique 6, 706. luco volucres 7, 34
volabat Cyllenius 4, 256
volamus pelago 3, 124
volando prodire 6, 199
volans pelago da vela G. 2, 41. per aperta, *equus* 3, 194. curro dat lora secunda Æ. 1, 156. fertur in arva 5, 215. in nubila fugit, *avis* 5, 512. arundo 5, 525. *Somnus* 5, 861. hasta 9, 411. 10, 336. 476. 777. 12, 270. imago 10, 664. fama 11, 139. aquila 11, 751. fulvus Jovis ales 12, 247. curru *Juturna* 12, 478
volant incerta examina G. 4, 103. faces et saxa Æ. 1, 150. dicta 10, 584. *verba* 11. 381. *equi* 12, 334. faces ad tecta 12, 656
volantem fert impetus 5, 219. cristam 12, 370
volantes, *nom.* columbæ 6, 191. volucres 6, 239. *acc.* stipulas G. 1, 321. currus 7, 181.